

PETŐFI SÁNDOR

IRTA
HORVÁTH JÁNOS

PALLAS KIADÁSA

JEGES

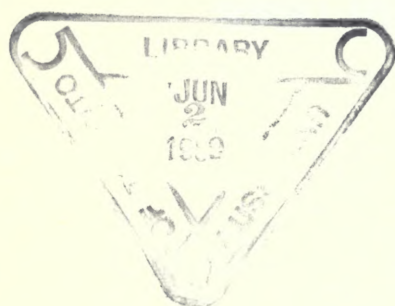
PETŐFI SÁNDOR

IRTA

HORVÁTH JÁNOS

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTARSASÁG KIADÁSA BUDAPESTEN
1922

ISBN 963 282 173 4
Pallas részvénytársaság nyomdája Budapesten.

Előszó.

Könyvem egyetlen célja: Petőfi lyrai jellemének a meghatározása, mindazon változásokon keresztül, melyeket fejlődése menete fölmutat. Nem életrajzot írok tehát s nem esztétikai méltatást; de „monografiát” sem, mely Petőfire vonatkozó összes ismeret-anyagunkat rendszerezve közlené. Könyvem, tartalma szerint, fejlődésrajz, vagy egy régi szót elevenítve föl, pályakép. Felhasznál életrajzi adalékokat s esztétikai szempontokra is figyel, de csak céljától megszabott szükségletei arányában.

Petőfi sem született kész költői egyéniségnek: fejlődése világosan fölismerhető izületeken halad keresztül, s heves válságon esik át, mielőtt kibonthatja eredetiségét. A kész Petőfi csak 1846 közepe táján áll előttünk érett mivoltában. E körülmény természetszerüleg befolyásolja tárgyalásom jellegét; a jelzett időpont előtt a fejlődés általános menetét figyelem, s egyes költeményeknél csak kivételes okból időzöm hosszasan; a célhoz ért nagy költő művei ellenben már egyenként is megkövetelik az elmélyedést. Figyelmem egyedüli tárgya azonban e részlet-jelenségeknél is ugyanaz marad, mi a fejlődés összes folyamatára nézve volt: lyraiságuk mibenléte és jelleme, a műalkotásnak az ihletett lélekhez való közvetlen viszonya, létrejöttének lélektani folyamata. Ez állandó közelség a nagy és nemes emberi lélekhez megilletődéssel tölt el, tiszteletre hív, de elfogultságra föl nem jogosít. Méltó tiszteletadás csak a józanság kiváltsága lehet.

Nem vonszolom magammal, jegyzet-kölönceként minden mondaton, az egész nagy Petőfi-irodalmat. Magam számára feldolgoztam azt, szemmel is tartom, de az olvasó figyelmét nem terhelem vele. Mondanom sem kell, mily nagy segítségemre voltak Havas jegyzetei, Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajza, az Endrődi-féle *Petőfi napjai* s mennyire megszívleltem Gyulai Pál és Salamon Ferenc némely változhatatlannak tetsző ítéletét. Nem mellőztem a többieket sem. Ha mástól veszek valamit, utalok reá, de Petőfi-encyklopédiává széttördelőzni nem volt szándékomban. Hogy azonban az eddigi Petőfi-irodalmat túlságosan is szemmel tartom, azt művem némely belső aránytalanságaiból is észrevehetni: fontos, de töviről-hegyire átvizsgált művekkel röviden, saját szempontomat csupán jelezve végzek, mig eddig kevésbbé megvilágított költeményeknél hosszan vesztegelek. Többszörösen kimutatott ha-

tásokat elég csak rövid célzással beillesztenem a maguk szerkezeti helyén, míg más, eddig föl nem derített, vagy csak fogyatékosan jellemzett hatások kérdése huzamosan leköt.

Ennyiből is sejthető, hogy könyvem, bármint hazudtolná ezt terjedelme, csak essay, mely a maga egyetlen szempontjából a Petőfi-irodalom kiegészítésére törekszik. Jelzett aránytalanságai ellenére is, céljához képest magában megérthető, folyamatos egység. Hiányai bizonyára vannak s azok egyrésze előttem is tudatos. Értem főkép a hatások kérdését. E tekintetben, azt hiszem, épen tanulmányom fog bizonyos feladatok sürgős voltára rámutatni. Nem hogy idegen, de még magyar költő-elődeihez való viszonya sincs annak rendje és módja szerint földerítve. Csokonain, Horatiuson, Béranger-n, Lenau-n s részben Heinén kivül olvasmány-ihletei nincsenek megnyugtató szakszerűséggel kijelölve. Holott Petőfi sokat s az erős gondolat olvasztó tüzével olvasott. Mily szép volna ismerni ihleteinek, az életrajzin kívül, szellemi történetét is, betekinteni a gondolat-képzés titkaiba, s szemmel látni az egyéni erőt, mely új és saját gondolatot teremt az idegenből. De amit e részben eddigelé tudunk, azt inkább szerencsés véletleneknek, mintsem rendszeres utánajárásnak köszönhetjük. Egy ember ily nagy munkára képtelen, sokat kell fáradnia, míg bizonyosságra akad. Főkép a német és francia költőkhöz való viszonya vár még teljesebb megvilágításra s politikai gondolatának a fejlődése kíván tüzetesebb vizsgálatot. Ami tőlem telt, megtettem, s kivált az egykorú folyóiratokból, kisebbrendű kortársakból, de nagy magyar (Kölcsey, Vörösmarty) és külföldi költőkből is (Shakespeare, Byron, Shelley) jelentékeny anyagot hordtam össze, mit részint tárgyalásomban értékesítettem, részint jegyzet-szerűleg elkülönítve, függelékként adok át a szakembereknek.

Némely sűrűbben idézett tanulmányra vagy forrásműre, címe örökös ismétlése nélkül, pusztán szerzője (kiadója) említésével fogok a tárgyalás folyamán utalni. Ezek a következők. Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842—1849.* Petőfi-könyvtár XXIX—XXX. füzet. Budapest 1911. — Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza.* I—III. kötet. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest 1896. — Havas Adolf jegyzetei: *Petőfi Sándor összes művei. Végleges, teljes kiadás. Rendezte, jegyzetekkel és variánsokkal kisérte Havas Adolf.* I—VI. kötet. Budapest 1892—1896. — Orlay Soma: *Adatok Petőfi életéhez.* Budapesti Szemle XIX. 1879. 1—19. és 336—369. l. — Sass István: *Petőfi katonáskodása Sopronban 1839—40.* Vasárnapi Ujság 1884. 6. sz. 86—87. l. — Szeberényi Lajos: *Néhány év Petőfi életéből.* Szeged 1869. — Valahányszor tehát e szerzőkre cím-jelzés nélkül hivatkozom, most említett munkájok értendő.

Némely címrövidítések s másnemű részletek felől a függelék elé írt bevezető sorok adnak felvilágosítást.

Budapest, 1920. szeptember 29.

Horváth János.

ELSŐ SZAKASZ.

A MŰ-ÖSZTÖN ELSŐ KÍSÉRLETEI.

(1838—1842.)

I.

A hagyomány sodrában.

1842 május 22-én jelent meg az *Athenaeum*ban, Petrovics Sándor aláírással, *A borozó* c. költemény, s a 19 éves pápai deáknak ezzel egyik legforróbb vágya teljesült. Már előbb a *Regélő*nél próbált szerencsét, de három beküldött verse közül a szerkesztő, Garay, egyet sem közölt, holott szerzőjének véleménye szerint bármelyik is különb lett volna *A borozó*nál. Bizalma Bajza ítélete iránt, ki versét kiadásra méltatta, megerősödött, s büszkén vallotta magát a nagy tekintélyű folyóirat munkatársának. A kezdő költő, kinek neve forradalmat fog jelenteni a magyar lyra történetében, minden forradalmi szándék nélkül csatlakozik Bajzához és Vörösmartyhoz, az uralkodó ízlés mestereihez.

Pedig már vagy négy esztendeje versel, s oly korba jutott, mikor a nagy tehetség határozottabban érzi eredetiségét. De Petőfi is, mint minden kezdő költő, tanulékony tisztelettel lép költészetbeli ősei nyomába; s négy éven át felgyülemlett kísérletei, ú. n. „zsengéi", ha nyomtatásban is megjelennek, bízvást elvegyülhettek volna az egykorú versek tömegében. Vörösmarty, Kölcsey és Bajza tehetséges tanítványára ismert volna bennök a kritika, de *azt* jósolni belőle, amivé lett, aligha mert volna. Ma már jól látjuk, hogy a gyermeki utánzó ösztönben egyéni erők mozgolódtak, melyek valamely esztétikai predesztináció hatalmával jelölték ki jövendő útjait.

Utánzást mondtam, nem: hatást. Gyermekköltőnél hatásról, vagyis mástól nyert ihletről, mely egyéni erőket mozgat, kevésbbé lehet még szó. Kezdő verselő szükségkép utánoz, mert hisz a verselést nem ő találta fel. Épen utánzásközben fejlődnek ki, s ébrednek majd lassan öntudatra az idegen mintában magukat feszélyezve érző egyéni ösztönei. Az utánzás mintáit azonban apróra kimutatni fölöttébb nehéz. Hogy csak egyet mondjak: vannak versformák, melyekhez a fejlődés folyamán bizonyos stil-sajátságok korszakos állandósággal hozzátapadtak; ki tudná különválasztani: antik idomú utánzatokban mi a versidom saját kényszere, ihlete, s mi esetleg Berzsenyi-, vagy Vörösmarty-hatás? De meg kiváló egyéniségek hatása átjárja koruk egész költészetét, s többnyire minden kornak van valamely átlagos, semleges költé-

szete, melyben a nagy egyéniség eredeti újdonságai az utánzók tömeg-izlésében feloldva válnak közkeletűekké. Bajzát utánozta-e a negyvenes évek kezdő költője, vagy csak a már minden bokorból feléje siramló Bajza-stilusú almanach- és *Athenaeum*-lyrát?

Vajjon kinek a verseiből idézem e stil-virágokat? — „Érted ezen kebel ég — a szél mily keseregve nyögel — a tavasznak bájgyermeki — szívében öröm, bu, kín özönje csatáz — bennem az érzetek árja kihal — s eget lele e kebelen — lángajak— mézcsók — a fene kín — e szű öröm-érzeteknek tengerében leng — válj lángszavakká titkos érezet — öröm-tavasznak tündér-korszakán — de dúlva van bucsúzó mellem — hiába nyögel panasz kesergő ajkamon — annyi kéjnek bölcsejében — a kellemgazdag ifjúságnak elhulla bájvirúlata — hagyd hevülni képzeményim égi fényed bájinál — a kürt-kebelbe fú Lehel?" Kinek a verseiből? Kazinczyt, Kölcseyt, Bajzát, olykor Vörösmartyt sejthetnők egy-egy részletben; azonban a harmincas-negyvenes évek magyar lyrájának ismerője tudja, hogy e költői stil már köz-tulajdona a kornak. Elárulhatom, hogy Petőfi ifjúkori kísérleteiből állítottam össze a közölt mutatványt. Mind e túlzó, vagy finomkodó, kényesen kecses, dagályosan bájos, vagy prózailag szónoki, sohasem a valóságra símuló, csak a körül lebegő, önmaguk kimesterkélt, hamis szépségével hatni kivánó képes kifejezések: köztulajdona már a kor átlag-lyrájának. Mindaz, ami Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty stilusából Bajza lágyságán átszűrve szerteáramlott az almanachlyra költői nyelvén, s mindaz, amivel a nyelvújítás és az idegen versidom a magyar költői nyelvet eltávolíthatta az élet beszédétől: diadalát üli a kezdő Petőfi kifejezés-kincsén, a Petőfién, kit irodalmunk története a természetes, egyszerű magyar beszéd lángeszű költőjének, a stil-realizmus forradalmárjának ismer. Nyilvánvaló, hogy csak későbbet lesz azzá. Most még nyakig benne ül a harmincas évek précieux-stiljében. A kor köz-lyrájának a nyomása alatt áll s gyermeki naivsággal visszhangozza a nagy átlag hangjait.

Visszhangozza azonban bizton fölismerhetőleg, egy-két legegyénibb nagyságét is. Nem szólva itt azon typikus gyermekkori kísérletekről, melyekben különféle reminiszcenciák halmozódnak össze, s Horatiustól vagy Kölcseytől eredő gondolat, Vörösmartyas költői nyelv, Kazinczyas kecses jelenetezés egymással versenyeznek a kisded mű létrehozásában,[1] csak a jelentékenyebb s állandóbb nyomokra kivánok rámutatni.

Vörösmarty ösztönzését bizonyára az elég szép számmal ránkmaradt antik idomú kísérletekben, az ünnepélyes hexameterben, az elégikus vagy epigrammai distichonban, s az egyetlen sapphói szerkezetben kellene keresnünk. Kifejezés-kincsökből könnyű is volna Vörösmartyas elemeket összeszedegetni; ilyenféléket, mint „az ölő vad kínok örömtelen ifja"; de Vörösmarty

---

[1] L. a Függelékben, *Epigrammok (1839), Petrics Somához.*

hatása főkép a szerelemvágy lyrai zsengéin ismerszik fel. Vörösmarty szerelmi lyrája, kiváltkép a Petőfi kisérletei elé eső időben, a szerelemvágy költészete. Pathetikus lyraiság az, melyet a leányi szépség egyszeri, pillanatnyi feltűnte varázsolt elő boldog ámulattal, s a leány tovatűnése vagy közönye emésztő, belső lánggá gyújtott fel; viszonzatlan lobogás, „elhűlve bolygás", borongva epedés a tovalebbent tündéri báj után; bús páthosz, mely az életörömök várásában már a síri szellő mormogását hallja, s égvesóvárgva már a végeken borong. A szerelemvágynak ez a válfaja jellemzi a fiatal Petőfi néhány versét is, kivált az 1839-i *Töredék*et, melyben a mosolyogva tovaillanó leányka s a felgyúlt szerelmével álmélkodva magára maradó, halálra váló ifjú híven másolják ez érzelemfaj lényegét:

Eszmélet nélkül ott függ tündéri varázsán
Dalma, szivében öröm, bú, kín özönje csatáz:
Most mosolyogva bíbor bimbót tör, sárga hajának
Illeti fürti közé s illan iramva megint . . .
Róza ne fuss! ne siess! ah várj, egy pillanatig csak
Lásson az ifjú még mennyei álmak ölén.
Ő megyen és Dalmát pusztító lángok emésztik.
Hőn lobogó szerelem féktelen árjaiban.
Napjai így múlnak. Jő a lány gyakran elébe:
Hajh! de mit ér? iszonyú! nem viszonozza hevét.

A sárga haj, a Dalma név, a fel-feltünő s ismét tova illanó leány, mint egyenkénti részletek is kimutathatók Vörösmarty költeményeiben. Reájok vall a tárgyasítás ténye is, melyel a költő szemléletre állítja ki magát egy látott jelenetbe. Vörösmarty beszél így magáról a „bús Csaba" álarca alatt. A Róza név egy gyermeki szerelem emlékét őrzi. De csak a név Tóth Rózáé, az ihlet Vörösmartyé. Ugyancsak a Vörösmartyas - szerelemfaj átvitele (ha csakugyan Petőfi írta, mi fölöttébb kétes) az állítólag 1839-i *Első szerelem*, mely stílben, szerb modorú népiségben is *Hedvig* s a *Földi menny* költőjét utánozza, meg az 1841-i, distichonos, pathetikus lyraiságú *Elegia*, valamint, az álomba menekvő szerelemvágy fikciójával s utolsó versszaka lebegő ritmusával, az 1840-ből való *Álom* c. vers.[2]

A szerelemvágy zsengéin kivül az 1841-i *Lenke sírján* tartozik még a Vörösmarty-ihlet hatáskörébe, mely bár élményhez, alkalomhoz fűződik, egész gondolati alapjával a *Kis gyermek halálára* visszhangja. Az elbeszélők közül pedig az ugyanaz évbeli *Kuruttyó*, melyet húmoros balladának szokás mondani, mely azonban voltakép legelső genreképe Petőfinek. Ferenczi szerint is „Vörösmarty húmoros genreképeire emlékeztet"; versformát változtató hármas tagoltsága az *Ősz bajnok*, meg *Kemény Simon* példájára utal; kezdete pedig, a három versszakon át tartó átkozódás-idézettel, Vörösmarty *Becskereki*-jét árulja el mintájának, melyet Petőfi

[2] „Ily álmakat adjatok, isteneim. — És marhat a fájdalom, a fene kín: — Én tűrni fogok, — valahára talán — Majd égi való jön az álmak után."

már Aszódon (1836/37) jól ismert és szeretett, elannyira, hogy ottani játékaikban társaival Becskerekinek hivatta magát.

Mielőtt tehát Bérangert ismerte volna, hazai mintáktól kapta a húmoros genreképhez az első ihletet. Érdemes ezt megjegyeznünk, mert a népdal mellett a genrekép lesz az a műfaj, melyben legkorábban alkot remeket. A *Kuruttyó* három része megannyi külön jelenet: a beszéltetés, cselekedtetés már itt saját művészi ösztöneként kezd feltűnni. Bár modora feszesen műköltői, húmora — mint nagy előde több rokonjellegű művében — népi alakkal játszik, egy cigánnyal, ki felesége hűtlensége iránt gyanút fogván, a faképnél hagyja őt, katonának áll, s a kaszárnyában egy szép napon örömmel fogadja felesége látogatását, mert a karján mosolygó csecsemőben Kuruttyó-ivadékra ismer. Csattanója mintha *Gábor diák*-éra emlékeztetne („épen ollyan, mint az édes atyja!").

Kétségtelen tehát, hogy Vörösmarty egyik főihletője volt a kezdő költő kisérleteinek. Tanult tőle antik verselést, abba illő költői nyelvet, egy-egy lyrai attitude-öt, a szerelemvágy első költői formáját. S ha figyelembe vesszük, hogy nemcsak a humoros genreképben, hanem egyik legelső népdalában is *(Erdő szélén)* e nagy költő nyomaira bukkanunk, világosan kitűnik e hatás fontossága, mert kiterjed mindazon területekre, melyeken a kezdő Petőfi először fog remeket alkotni. Tovább fogja azonban kísérni azon túl is és Petőfinek különösen költői nyelve fog még gyakori tanúságot tenni ez első nagy irodalmi élménye elevenségéről,

Kölcsey hatása,[3] e korban, legalább is egyensúlyozza a Vörösmartyét. A *Búcsú*-nak túlzásai a boldog érzés, vagy a menthetetlen szomorúság kifejezésére („Édenben éltem üdvözülöttképen"; „Nem lágyul a vad végezet, hiába Nyögel panasz kesergő ajkamon"); a *Boszú* elejének édeskés előadása, finomkodó allegóriája: csupán külső nyomok, bár elegendőkép éreztetik, hogy Kölcsey aetheribb világában járunk. De már az *Elválás*-beli „keblem ideálja", a nyugtalan sovárgás egész hangkíséretével, sőt mondatképleteivel; a *Tünődés*-beli „érzemény", mely „Rózsás berek lombsátorában szeliden ömlő dalra lelt", meg a „phantasia" hervadása, s az „istenítő boldogság", mely kihalt: már Kölcsey-féle lélekformára és lyrai dispositióra utalnak. A szerelemvágy lyrájának Vörösmartyé mellett legegyénibb válfaját képviseli Kölcsey a negyvenes évek előtt. Ő valami soha nem látott, nem-földi, elérhetetlen ideálért sovárg; attitude-je, reménytelen vágya rokon a Vörösmartyéval; de amazé heves, földi szenvedély s élő leányi báj sovárgása-tárgya; Kölcseyé aetheri rajongás képzelt üdvösség után, ölelni kívánása az ölelhetetlennek. Innen anyagtalansága a kifejezésben s a rossz kedv sűrű visszahatásai a tárgytalan epedés nyomán. *Endymion* valósággal szimbóluma e sovárgásnak az elérhetetlenért s a Lunába szerelmes pásztor, epedő attitude-jével, szobra lehetne az aetherileg árjongó költőnek, ki, ha lehetetlen vágya teljesülne, szintén „szétomolna" a „kény érzetében". A kezdő

[3] 1840-ben jelent meg *Minden munkái* I—II. kötete!

Petőfi ezt a válfaját is átvette a szerelemvágy lyraiságának. *Ideál* c. versében (melyben Ferenczi, épúgy, mint az imént említett *Tünődés*-ben, Schiller-ihletet lát) Petőfi valósággal Endymionnak áll be s végigélvezi egy esengő, rimánkodó, elérhetetlenért gyötrődő szerelem egész circulus vitiosusát, Kölcseytől tanult attitude-ökkel és mondatformákkal; kérdés-halmozással, mi Kölcsey ideálrajongásának is állandó bevezetője; önelemzéssel, a paradox érzés meghatározására törekvő kifejezési próbákkal, mik amannál is állandó formái a továbbhaladásnak, vagylagos kérelemmel (szálljon le hozzá, vagy emelje magához az ideál), mi Kölcseynél is rendszerinti megoldás.

Korántsem zendül azonban az ifjú Petőfi lantján ez anyagtalan hang oly szent tisztasággal s művészileg oly egynemű stilben, mint ihletője „reszkető húrjain". Ugyanazon sóhajtásba, mellyel „*szellemcsókot*" kér Ideál-jától „e sorvadó ajk égő tüzére", bájos naivsággal lopja bele egy népdali virág illatát: „Hervadok, te érted hullanak virágim, *Mint a gyenge rózsa nyári hév alatt*". A Kölcsey-féle határozatlan ideál, melyről sohasem tudni, képzelet-e, vagy szeretett leány, nála többnyire világosan ketté válik, s lerója ugyan stil-adóját a dicső eszmény előtt, de azzal is beérné, ha a „lyányka hű ajkáról" szedhetne „édes csókokat" *(Tünődés)*. „Dalra-dalra, néma húrok! Lengj elömbe ideál; Hagyd hevülni képzeményim Égi fényed bájinál": imily eszményi eltökéltséggel zendíti meg egy ízben *(Ideál és való)* az aeoli húrokat. De rózsaszálat vesz észre a „lyányka" ablakában s legott gondolkodóba esik: „Ideál és szép leányka Engemet hevítenek. Kit tekintsek, kit daloljak? Mondjátok meg, istenek!" Kölcsey sohasem habozott ily kétségek között; Petőfi azonban tisztázni akarja a kérdést s az „istenek" jóvoltából legott meg is oldja: „Képzetem varázs alakja! Tűnj egedbe, tűnj tova; *Való kell a föld fiának*, S költő nem a föld fia?" Ily kedves ösztönszerűséggel dugja ki fejét Kölcsey szent palástja alól a „föld fia", ki nemsokára a magyar paraszt ünneplő ruháját lesz magára öltendő.

Tudvalevő, hogy Csokonait igen szerette. Már Selmecen (1838/39) kedvencei közé tartozott, pápai deák korában (1841/42) szinte könyv nélkül tudta s 1842 nyarán sírjához is ellátogatott Orlayval. Mindamellett kísérleteiben Csokonai-nyomokra alig bukkanunk. Némi halvány reminiszcenciákon kívül csak az 1841-iki *Ujság*-ban volnánk hajlandók a diák-tréfák vaskosabb humoristájának a példaadását feltenni. Hatása a következő korszakban fog érezhetőbben jelentkezni, mikor Petőfi egyénisége már nyiladozván, Csokonaival való rokonsága tudatossá válik előtte.[4]

---

[4] L. még a Függelékben *Zivatar* cím alatt. Kazinczy és Kisfaludy Károly némi csekély nyomaira nézve l. u. o. *Epigramm* (1839) c. alatt. Ez utóbbinak az övéhez hasonló, hányatott ifjúsága kétségtelenül vonzotta, állítólag katonának is részben az ő példájára állott be. (Udvardi Cserna István: *Miért lett Petőfi katonává?* Vas. Ujs. 1884. 3. sz. — Sass István: *Petőfi katonáskodása Sopronban*, U.-o. 7. sz.)

Kezdő költő korábban s erősebben kerülhet a maga nyelvén szólók, mint idegenek hatása alá. Anyanyelvén fogja fel, sejti meg legkönnyebben mindazt, ami a költészetet teszi. Ahhoz, hogy nyelv és stíl-formák idegenségén át megérezze valamely költő eredeti ízét s utánozni tudja, már gyakorlott érzék szükséges. Nem valószínű tehát még feltevésnek sem, hogy mindazon idegen költők, kiket a kezdő Petőfivel kapcsolatban emlegetni szokás, már kísérletei korában hatottak volna reá. Iskolai olvasmányai közül Horatiusé lehetett e részben az elsőség, de ránkmaradt versei abból nem sokat árulnak el. Életbölcsesség és jellem tekintetében vált kétségtelenül egyik mesterévé, de majd csak később. A németek közül Lenaut emlegetik s igaz is, hogy az átlelkesítő képes beszéd gyakorlatában ez oly mély hatással volt reá, minővel a költői nyelvet illetőleg Vörösmartyn kívül senki sem dicsekedhet;[5] s bár őt Orlay szerint is különösen kedvelte Petőfi, hatásáról csak a következő években lehet majd szó. Claudius, Matthisson, Schiller és Heine egy-egy költeményét lefordította ugyan a serdülő Petőfi, de nagy tévedés volna e tényből az illető költők hatására is következtetni. A lefordított költeményeket (a Schilleré kivételével) nem is az illető költők kiadványaiból szemelte ki, hanem együtt találta őket egy német olvasókönyvben, melyet tanára, Tarczy Lajos adott ki Pápán 1839-ben és 1841-ben.[6] Hogy tehát épen ezekből a költőkből fordított, annak a gyakorláson kívül komolyabb jelentőséget nem tulajdoníthatni. Schiller szóbanforgó költeménye pedig *(Ifjú a pataknál)* egyike volt nálunk a nagy német költő legnépszerűbb verseinek, melyet már Petőfi előtt is sokszor lefordítottak. Viszont amiben Ferenczi Schiller-hatást érez, az, mint a *Tünődés* és *Ideál* esetében érintettem, tökéletes Kölcsey-ihlet. Schiller hatással volt Kölcseyre is; elannyira, hogy azt a versét is, melyet Petőfi fordított tőle, bátran, még kifejezésben is Kölcseyének tarthatnók; s hogy az adott esetben mégis Kölcsey hatását állítom, nem a Schillerét, az természetes; mert két feltehető hatás közül mindig inkább a hazait tarthatjuk valószínűbbnek az idegennél, ha kezdő költőről van szó, ki ama hazait egész korával együtt a kegyelet glóriájával övezi.

Egyébként is e fordítások alig hoznak egyebet, mint amit Petőfi magyar költőktől már úgyis megkapott, vagy amire hajlamát már előbb kimutatta. A dal elemi szerkezetére, mit Heinétól tanulhatott volna, kísérletei korábbi példákat mutatnak fel. Claudius felfogását a pór megelégedett életeről korábbi magyar verselők, Orczy, Berzsenyi is vallották. Matthisson elégikus elmélkedése az emberi értékek nyomtalan eltünéseről, a hozzájuk ragasz-

---

[5] L. Laban Ferdinánd kitünő, eredményeiben nagy horderejű kis értekezését: *A prosopopoeia Lenaunál és befolyása Petőfire.* Kolozsvár 1882.

[6] *Gyöngyök a' német költészetből. Olvasó könyvül az ifjúság számára.* Gyüjté Tarczy Lajos oktató. Pápán. I. füzet: 1839; II. füzet: 1841. Az I. füzet 100. lapján olvasható Matthisson, a II. füzet 25. lapján Claudius és 55. lapján Heine verse, miket Petőfi lefordított.

kodás balgaságáról: szintén nem lehetett újdonság Berzsenyi és Kölcsey ismerőjének.

Nem is gondolatanyaguk s lyrai formáik miatt érdekesek reánk nézve a tárgyalt fordítások, hanem főkép mint Petőfi e korbeli kifejezőképességének próbakövei. S a maga helyén e szempontból még visszatérünk rájuk. Most összefoglalásul elég legyen annyi, hogy Petőfi e korban fordított ugyan idegen költőket, de nem utánzott s annál kevésbé állt hatásuk alatt. Kísérletei a költői pályán kora átlag-lyrájának a visszhangjai s csak két kimagasló egyéniség hatott reá stilben s érzelemfajban szembeötlőbb módon: két nagy, közvetlen elődje, Vörösmarty és Kölcsey.

A hatások és fordítások szemügyre vétele után most már bátrabban állhatunk eléje a nem könnyű kérdésnek: mik tehát az eredeti, ösztönszerűleg egyéni nyomok a kezdő Petőfi kísérleteiben?

II.

Az egyénítő élmény jelentkezése.

Sok költeményének már ekkor kimutatható kapcsolata van élete körülményeivel, ami azt jelenti, hogy bár öntudatlanúl, de önmaga kifejezésére törekszik. Ez azonban más kezdőkben is feltalálható, kik fejlődő életük kis eseményeit minduntalan versírásra buzdító ihletnek vélvén, saját élményüket kölcsönzött hangon énekelik meg s gyakran épen személyes mozzanataik miatt válnak prózaivá.

A kezdő Petőfi alkalmi versei sem szólnak az élmény valódiságával. Az alkalom más költőknek hasonló alkalomra írt költeményeit idézi fel ihletőül *(Lenke sírján)* s őszinte, valóban megvolt érzelmeit a kor általános lyrai nyelvén fejezi ki *(Búcsú.* 1840.). Nem egyénibbek szerelmi versei sem. Általában a boldogtalan szerelmes képében lép ki bennük, kinek a boldogság már örökre elmúlt emlék. vagy el nem érhető cél, osztályrésze a nem viszonzott, vagy megcsalt vonzalom örömtelensége, sorsa lemondás és bizonyos halál. Vörösmarty lyrájának s Kölcseyének több ihletbeli része van bennük, mint Cancriny Emiliának, vagy Tóth Rózának. A női hűségről való korai szkeptikus felfogása is téma inkább, mint meggyőződés, jóllehet Orlay életrajzi alapját is megjelöli a *Szín és való* c. idevágó versnek. Jellemző, hogy élményi alapja ellenére e vers jelenetezés, modor és nyelv tekintetében a kezdő Petőfi legavultabb sablonu kisérletei közé tartozik.

Katonakori költeményei közt találjuk az élmény ihlető szerepének első nyomait. A *Honvágy,* ha csakugyan Petőfi verse, mindenesetre figyelmet érdemel.[7] Az „arany kalász hazája,

[7] L. Baróti Lajos: Vasárnapi Ujság, 1897. 3. sz.

boldog rona", minek e versben megnevezésén túl további jelentősége nincs, első, még szunnyadó csirája későbbi alföld-költészetének, s már itt szülőföldi s családi érzésekkel társul, mint az „alföld-szülőföld-otthon" lyrai konglomerátum egy ős-képlete. A szónoki páthosz, mely nagy körmondataival az egész darabot a lyrai hevület egyetlen lendületébe foglalja, meglepő konkrétumokat sodor magával: helymeghatározást (Csepel) s a haragvo apa képét. Hasonlóan ódaibb lyraisággal önti körül nyomorúsága színhelyét, az őrágyat, egy másik versében, melynek e „durva faalkotmány" az igazi újdonsága. A „köznapi", az „aljasabb" tárgy első jelentkezése ez, felemelve és a kor ízléséhez is hozzáömlesztve az antik ritmus dagályával. A későbbi, jól ismert Petőfi, ki ínség és nyomorúság lealázó tudata elől húmor, vagy büszke önérzet lelki megoldásába menekül, talán itt sejteti magát először egy őt gyökeresen jellemző lyrai állásfoglalással. S a köznapi tárgyban, mely az ő életének jellemző különlegessége, meg a dicsőítő modorban, mellyel nyomorúsága emlékét felemeli, élményi lyrája első, kezdetleges jegyeit ismerjük fel.

Mindezeknél fontosabb, sőt a költő fejlődése szempontjából az ifjúkori kísérletek között talán legfontosabb a két *Vándordal*. Ezek elsejében röviden ennyi van: Idegenben vándorolok — fáradtan, mert vállamon súlyos batyut viszek — már eldobtam a terhet, s mégis mi csüggeszt, mi nyom? — „Boldogtalan fiú, te! Mely tégedet lever, Nem válladon... — szivedben az óriás teher." A kis költemény szerkezete epigrammai. Van benne egy határozottan észrevehető fordulat, mellyel a kifejezni kívánt elem erős hatással kilép s a költeményt befejezi. Itt e fordulat a teher eldobásával áll be; a mégis megmaradó teherérzet legott a lélek csüggedtségére mutat s ezzel egy életjelenség önálló, egész költeménnyé kerekedve, már ki is fejeztetett. A befejezéshez igazított szerkezetnek ez a fajtája csak annyiban különbözik az epigrammaitól, melynek rokona, hogy a végmozzanatot nem élezi ki csattanóvá, sőt épen azáltal hat, hogy az előrészben adott tételt a maga természetes megfelelőjével egészíti ki. Az egészet-alkotás képességét, az élményt költőivé kiegészítő lyrai inventiót, látjuk itt működni a legelemibb fokon. Egy-mozzanatú élményhez egy kiegészítő (érzelmi vagy gondolati) mozzanat, egy szemlélethez egy jelentés: ez a legkisebb, legatómszerűbb lyrai egész: dal. Van a dalalkotásnak (látni fogjuk) más módja is. De eleinte ez a gyakoribb Petőfinél. Tudniillik ez is a könnyebb, mert ebbe többnyire belejátszik (mint mindenbe, ami epigramma-szerű) valami elmejáték, az értelem idomító beavatkozása, ami a műfogással rokon s épen ezért nem is való abba, amit annakidején tiszta dalnak fogok nevezni. De dal ez is és pedig az első Petőfi kísérletei között, mely valóban élményi aktualitáson alapszik s nem mintákat követ, jóllehet Ferenczi Heine-hatást jelez benne, minden részletesebb felvilágosítás nélkül. Hatásról csak a dal szerkezeti sajátsága tekintetében lehetne szó. S az az epigramma-szerű szerkezet,

melyet it. kimutattam, valóban igen gyakori Heine dalaiban. De nem tartom valószínűnek, hogy kezdő költő mástól tanult szerkezetet egelőbb is saját élményén próbáljon ki; eltanult műfogást, épen a műfogás kedvéért, csak kieszelt, fiktiv anyagon szokott a kezdő megkisérleni; s később is, mikor már nagyobbarányú Heine-i hatásról lehet szó, azt tapasztaljuk, hogy Petőfi azt a csattanós, meglepő, az olvasót orránál fogva vezető szerkezeti fogást szinte kizárólag oly költeményeiben alkalmazza, melyekben nem igazi önmagát fejezi ki, nem igazi komoly önarcképet ad, hanem szenvelgett, dévaj, borivó alteregóját, mellyel önmaga felől az egykorúakat is tévedésbe ejtette, hevenyészgeti papırra.

Mindenesetre egyik legelső lépése ez Petőfinek az igénytelen (bár még nem népies) egyszerűség útján. Mert külön figyelmet érdemel benne a kifejezés ökonomiája is: egy szóval sincs több benne, mint ami által a jelzett gondolatsor kifejezhető. Kezdő költőnél ez valóban meglepő fölény s másfelől szintén oly tulajdonság, mely egyenest predesztinálja a dalköltésre. Közlési modora is figyelmet érdemel. Két egymást felváltó helyzet (teherrel s majd teher nélkül vándorlás) a költemény két felében, de nem elbeszélve, hanem közvetlenül bemutatva: ez is már a dalában cselekvőleg elénk lépő későbbi nagy költő előhirnöke.

Mindez még világosabban észlelhető a *II. Vándordal*-ban, mely mindössze két kis versszak:

Hová, hová az égi úton,
Darusereg?
Azért hagyjátok-é a tájat,
Mert nem meleg?

Vándorlok én is, ámde pályám
Ellenkező:
A szerelem forró honából
Jégsír felé.

Ebben még egyszerűbben kimutatható az az eljárás, mellyel az élményt lyrai anyaggá idomítja. Mi itten a lyrai inventio? Az, hogy önmagát a szemlélethez viszonyítván, önnön érzelmi állapotában fölleli azt az elemet, mely természetesen társulhat szemlélete értelmezéséhez s melynek eszerint a véletlen által nyújtott szemléletet kifejezéséül használhatja fel. A költemény célja tehát nem a szemlélet közlése, hanem egy érzelmi állapot kifejezése a szemlélet segítségével. Az alkalmi élmény itt eszköze a lyrai kifejezésnek. Tisztán anyagát tekintve, ez már tökéletes dal: egynemű egész, *egy* érzelem-test. Kivitelében ugyan vannak zökkenők (a 3. és 4. sor kissé ügyetlen fogalmazása, a második versszak ríme; versformája idegen; kifejezésében egészen műirodalom): mindamellett már van benne valami a magyar népdalból és pedig a dalkezdetnek az a közlést, helyzetrajzot s minden tájékoztatást mellőző közvetlensége, mellyel — olvasóra, közönségre nem is hederítve — kérdéssel esik a darvaknak. A dalnak ez az életszerűsége, hogy úgy mondjam: irodalmonkívülisége, melyről később részletesen kell majd szólanunk, igazi népdali sajátság, mely azonban Petőfiben már meglevő ösztönre talál, hiszen még ekkor népdalt írni tudatosan nem is akar. Ki ne gondolna Kölcseynek

egy szép dalára, amely nemcsak érzelem-tárgya, hanem még szemlélete azonosságával is közeli rokona ennek a kis *Vándordal*-nak: a *Csolnakon* címűre? Kölcsey elébb tájékoztat, elbeszél: „Ültem csolnakomban Habzó vizen, Hallék zúgni darvat Röptébe fenn", — s csak azután fordul szóval a daruhoz: „Röpülsz égi vándor, Föld s víz felett, Vajha szállni tudnék Én is veled!" Petőfi ellenben egyenest belevág: „Hová, hová az égi úton, Darusereg?" — s a dalkezdetnek ez a megrövidülése új korszakot jelent a magyar irodalomban.

Azt kérdeztük: hol hát az eredetiség Petőfiben? Itt van: az előadás igénytelen életszerűségében, s a lyrai inventióban, mely az élményt dalba való lyrai anyaggá avatja.

Vannak még dalszerű kísérletei, melyek ugyanezen költői erőket mutatják. Igy az *Örök bú* (1841), melynek csak versformája nehezebb, semhogy dalhoz illő volna, de a szintén 1841-iki *Vendég*-gel együtt ugyanazt az epigrammás nemét mutatja a lyrai inventiónak, mint a *Vándordal*-ok. Egyik sem magyar forma, de a *Vendég*-et elemi szerkezete, szoros ökonomiája, ép kerekdedsége Petőfi legtökéletesebb dalkísérletei közé emelik. Csakhogy az irodalmias ízű (s először itt fellépő) halál-hivogatásával meszszebb esik a népdal jellemétől, mint a *Vándordal*-ok s ezek közül is különösen a második.

Ilyen dalra termett tehetségnek már csak a formát kell megtalálnia, hogy teljesen kibontakozhassék. Eddig tárgyalt költeményei mind, még dalai is, idegen versformában vannak írva. Magyar formát aránylag későn s akkor is keveset találunk kísérletei között (bár katonakorából megmaradt „alexandrinus verseit" ő maga is emlegeti a pápai képzőtársulathoz írt *Köszönetében*); inkább csak magyaros ritmust időmértékes német formában *(Kuruttyó* II., III. része). Első magyar formájú verseit — mindössze három darab — 1841 tavaszán írta. Ezek közül is egy, az *Emléksorok Török Gyulának* (1841 márc. 25.), trochaikus menetűnek tetszik s mindössze két tizenkettősből áll. Alighanem csak tréfának veendő, szándékolt, húmoros archaizálásnak, mely a rímbe kerülő cammogó, lepcses igeképzőivel talán Gvadányit (kit szívesen olvasgatott), vagy Gaál Józsefnek egy hasonló jellegű paródiás versét akarja utánozni:

Hogyha messze lészek tőled vettetődve,
E lap által légy rám emlékeztetődve.

Aláírása is mutatja, hogy tréfa: „Pozsony. Mart. 25-dikén 1841. jó barátod Petrovich Sándor m. k. *ospitos* katona".

A másik kettőt is aligha vette nagyon komolyan, vagy legalább is nem sokra becsülhette, mert mint Ferenczi végképen tisztázta, mindakettőt csak szívességből írta egy barátja részére. 1841 őszén Pozsonyban időzvén, volt pajtásaival el-elszórakozott. Egy kiránduláson Kemény János nem akart velük tartani, mert

az önképzőköri ülésre dolgozatot igért s azt kellett elkészítenie; Petőfi megnyugtatta, hogy majd ír ő helyette, csak jöjjön. Ez a története az *Erdő szélén* és a *Fürge méh* c. kis daloknak, melyeket Kemény csakugyan felolvasott az önképzőkörben és saját neve alatt írt be a Kör emlékkönyvébe. Mindenesetre feltünő különösség, hogy összes ránk maradt kísérletei közt magyar formájú csak három kis vers akad, egy két-, egy nyolc- és egy négysoros s ezek közül is az első inkább irodalmi tréfának tetszik, mintsem komoly kísérletnek, a másik kettőt pedig szívességből, más helyett írja s szerzői jogához nem is ragaszkodik. Nevezetes dolog, hogy e két utóbbi Petőfi népdalköltészetének legelső s meglehetősen elszigetelt emléke, mert utána is még vagy esztendeig nem követik további kísérletek. Világos, hogy nincs még benne tudatos törekvés arra, hogy új irányba forduljon s bár eredeti tehetsége határozottan a dalköltésre predesztinálja, e nemben legsajátabb alkotására, a népdalra, mintegy csak mellékesen, ráhibáz. Hogy azonban a formával legalább is kísérletezett, az kétségtelen.

Általában mindig szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy Petőfi kísérletei korántsem maradtak reánk teljes számmal s nem tudhatjuk, vajjon e csonka anyagra épített következtetéseinket nem hazudtolná-e meg a teljes anyag vallomása. Népdala csak az említett kettő maradt reánk, pedig Orlay előadásából, ki ez ifjúkori kísérletek egyik legnevezetesebb esztendejében, 1841/42-ben, szoros együttlétben élt vele Pápán s így mindenki másnál többet tudhatott felőle s kinek előadásában a közkézen forgó tévedések helyreigazítására való törekvés higgadt valóságérzékkel párosul, — mondom: Orlay előadásából az derül ki, hogy népdalt is többet írt a ma ismerteken kívül.

A *Fürge méh* különben, a két első népdal egyike, jelentéktelen kis versike volna, mert hiszen szerzőjének saját élményi része alig van benne. Kitalált, sablonos szemléletet, ősrégi költői témát, egészít ki lyrai anyaggá. Magyar formájától s népi kifejezésrequisitumaitól (babám, hejh!) eltekintve, tökéletesen abba a sorozatba tartozik, melynek elején a *Vándordal*-ok állanak; mint ott a daruhoz, úgy fordul itt, mindjárt dalkezdetül, a méhhez s mint ott magára, úgy téríti itt kedvesére a párhuzamot, ellentétet pattantva ki a hasonlóból.

Több figyelmet érdemel az *Erdő szélén:*

Erdő szélén puszta csárda,
Hejh mért sietsz oda, sárga?
Fordulj vissza szép paripám,
Nincs benne már kedves babám.

Csárda, csárda, gonosz csárda,
Sülyedj fenékig a sárba!
Befogadtad a rossz legényt,
Megölte kincsemet, szegényt.

Ez már tökéletes népdal. Csakhogy nem a költő nevében szól. Helyzetdal, melyben a költő egy népi alak szerepében játszik. De ilyen a mű-népdalok túlnyomó nagy része. Itt egy népi alaknak, mint Salamon Ferenc mondaná: „drámai magánbeszéde" teszi a dalt, mely eszerint nemcsak pusztán lyrai természetű, hanem egyszersmind valamely történetnek egy drámai mozzanata.

melyből az egész történet megérthető. Amit az előzményekben a dal életszerűségéről mondtunk, az itt teljes mértékben ismételhető. Gyökeres hajlama ez Petőfinek, mert különben alig volna elképzelhető, hogy egy csapásra ily tökéletesen rátaláljon. E dala különben erősen emlékeztet Vörösmarty *Puszta csárdá*-jára.

III.

A művészi épség ösztöne.

Amit ez aránylag kevés anyagból a kezdő Petőfi *eredeti* ösztöneire vonatkozólag kihámozhattunk, meglepő igazolást nyer némely átdolgozásainak a tanulsága által. Hogy u. i. a hatások és utánzások alatt hozzáférkőzhessünk a költő még lappangó eredeti ösztöneihez, minden lehető módot, a kerülő útat is fel kell használnunk. Emiatt fordulok felvilágosításért néhány átdolgozásához. Az 1839-i második epigrammának immár három változatát is ismerjük; az ugyanazon évi *Elválás*nak van egy 1840-beli újradolgozása; az 1841-i *Zivatar* a következő évben *A bujdosó* címen kerül elő javított változatban; a *Lehel* c. balladának 1842-ből két feldolgozása ismeretes.

Nos, ez átdolgozások Petőfi tanulni vágyó önkritikájának s műérzéke fokozatos fejlődésének kész bizonyítékai, s többrendbeli tanúlsággal szolgálnak. Akik Petőfit kezdettől fogva a személyes, élményi lyra kész képviselőjének hiszik, okulhatnak. Ami személyes élmény vagy megtörtént valóság nyoma lehetett volna e versekben, Petőfi azt a későbbi átdolgozásban kíméletlenül kiveti. Az említett epigramma újabb változatai elejtik a hely és személyszerínti konkrétumokat: a „*Rába* sűrüen zöldellő fűzei" helyett ezekben: „Forrás habjainál", meg „Szende szerény ibolyák völgye": e kedves, bájos, finom általánosság; *Róza* helyett csak „kedvesem". Az első *Elválás* szerint szerelmét még meg sem vallotta a leánynak, gyermekesen habozik, vajon szóljon-e elválásuk előtt, s végre azzal üti el, hogy: mivégre? úgy sem szeret! A gyermeki félszegségnek azonban e kétségtelenül igaz, élményi nyoma mindenestűl hiányzik az újabb változatból, s így, ami hű arcképi valóság lett volna benne, menthetetlenül kiesett. A *Zivatar*ból is kimarad *A bujdosó*-beli csónakos félszeg határozatlansága, ki csónakon távozván csalfa kedvesétől, a víz közepén mást gondol s visszatér; itt is ha volt az első változatnak valóság-alapja, az csak az ingadozó bátortalanság lehetett. Az az egy tehát bizonyos, hogy az újabb változatok egyáltalán nem a személyes megkötöttség, nem az élményi igazság irányában javítanak, s inkább a Kazinczy—Kölcsey-féle klasszikus egyénietlenség mű-ideálját tartják szem előtt. Mert mi a valódi oka e változtatásoknak? A két utóbbi esetben egyik oka az érettebb önérzet szépítő törekvése is lehet: nem szívesen ismer már magára az első kidolgozások

félszeg, vagy határozatlan szerelmes alakjában. De hogy ez csak mellékes ok lehet, arra eléggé figyelmeztetnek az első epigramma másnemű tanulságai.

Az epigramma u. i. Róza szépségét akarta megörökíteni, azzal a csattanóval, hogy még Auróra is megirigyelte díszeit. Az egész kis vers érdeke már az első változatban a kisegítő képre, a harmathullató (= írígységében sírva fakadó) Auróra tovaillanó képére, e kedves, Kazinczyasan kecses szemléletre billent akaratlan is át; ez volt a kis darab igazi művészi értéke már ott is, nem pedig az, amit Rózáról mondott. A változtatás alkalmával észre veszi benne ez érték-csírát s annak a kifejtésére törekszik; csak szükséges előzménnyé fokozza le az epigramma előkészítő felét, letörli annak minden stilbeli konkrétségét, s hozzá finomítja a költőileg értékesebb csattanóhoz: a stil kétféleségét megszünteti. Korántsem eredeti stil, amit így kapunk, (inkább Kazinczyas), de stil-érzék az, mi a változtatásban működik:

Szende szerény ibolyák völgyén fűzögetve bokrétát,
Szökdele berkének kedvesem árnyai alatt,
Jött és látta Eos bájait; irigyelve pirúla,
S a fák lombi fölé könnyeket ejtve futott.

Rába, Róza mellékes lett neki, csak egynemű, helyes arányú, értékes elemét kicsillantó, szilárd szerkezetű kis művet adhasson. Ép műérzék tesz itt magáról vallomást.

A másik költemény újradolgozásában a dalköltő műösztöne ütközik elő. Könnyed, rövid soros dalformává alakítja át az *Elválás* korábbi, keresztrímű, ötös iambusos, inkább szavalni való, lassabb ritmusát. Ez idom-csere belső megifjodást jelent: tisztult s egyszerűsödött a lyrai költemény; kivetette magából, amit lyrai céljához képest (hogy t. i. a költő, mint *boldogtalan* szerelmes, a vers végén *boldogságot* kívánhasson a közönyös leánynak) fölösleges koloncnak érzett: kivetette a félszeg vallomást, hogy szerelmét még csak nem is gyaníttatta a leánnyal; szót sem ejt már arról, vajon viszonozza-e szerelmét a leány, vagy sem, s így a dal gondolatmenete csak a legszükségesebb elemekre tisztúl, zavartalanúl s a legrövidebb úton jut el lyrai szándékához: Vége egy szebb jövő reményének: — mindörökre el kell válnom tőled — hol lelek nyugalmat? — légy szerencsés, míg én boldogtalanúl bujdosom: ez lesz a dal összes foglalata. Mi történt? Csak az, hogy a lyrai gondolat kitisztult minden gátló, félszegítő, vagy fölös terhétől, s a költemény, szükségtelen egyénitéséből kiszabadúlva, a daloló alakját elvonta szem elől, dallá általánosúlt, s anyagáúl csak az érzelem tiszta, személytelen kifejezését hagyta meg. Minden bajon a takarékos, a készről lemondani tudó, ép egészet teremtő, igénytelen dalszerkezet segített. Tagoltsághoz, fordulatos elevenséghez jutott a költeménynek azelőtt egyszínű sopánkodása is e szerkezeti megújhodás által: ahány versszak, annyit fordúl most már a gondolat képe: megállapítás, panasz, kérdés és búcsuzó kívánság lyrai formáin és hangnemein át. Az

érzelemfaj[8] s a daltypus Kölcsey-örökség, de Petőfié az egészetalkotás ép érzéke, övé a dalösztön, mely a műfaji tökélynek eladdig csak Kölcsey által elért magaslatára törekszik.

S hogyan lett a *Zivatar A bujdosó*-vá? Dal volt az is, de hamis volt lyrai alapja. „Csónakos" vers, aminő akkortájt nagy bőven termett. Az efféle versek csónakba ültetik a szerelmes ifjút; a hű, vagy hűtlen, szerelmes, vagy büszke leány a parton maradt; a csónakos vagy kiköt túlfelől, vagy vízbe öli magát, vagy visszatér, — mikor milyen szerelemről van szó. A *Zivatar* csónakosa visszatért; így tehát vagy hazug a főjelenet, az elszánt, menekvő evezés, vagy pedig pipogya lyrismus a „neki megyek, meggondolom: nem megyek" — visszatérés. *A bujdosó* már nem fordúl vissza, egyre messzebb marad mögötte az elhagyott part. A kis költemény persze csak nem tud kievezni a sablonos köz-lyra áradatából; azonban sikerült helyre állítania a lyrai anyag egyöntetűségét, Petőfi pedig megmutatta, hogy fiktiv anyagból is tud következetes haladású, magában megállható egészet formálni, vagyis hogy műérzéke már ekkor meglévő, veleszületett ösztön. Erre vallana a két *Lehel*-ballada egybevetése is, melyek másodika elveti az első minden fölöslegét, s veszteglő szónokiasság nélkül siet voltaképeni célja, a kürtjelenet felé, versformáját is dallamosabbra, futékonyabbra cserélvén.

Mit mutatnak tehát ez átdolgozások? Kézzelfoghatóbbá teszik előbbi eredményeinket, hogy u. i. Petőfi egynemű, gazdaságos, ép egészet igyekszik alkotni, s hogy a lyrai anyag idomításában, vagyis a szerkezetben, a dal műfaji egyszerűségére törekszik; hogy műérzéke vele született ösztön, mely kölcsönzött anyagból is ép egészet formál. Kétségkívül a Kölcsey-féle dalformák klasszicitása vonzza; mostani fejlődése afelé irányúl; tudva, vagy ösztönből, ahhoz közeledve kezd kiemelkedni a kornak Bajza-ízű átlaglyrájából.

Kölcsey kétségkívül klasszikusabb, súlyosabb egyéniség Bajzánál; kifejezésben tömörebb, szerkesztésben is gazdaságosabb. Az ő dalai *(Bú kél velem, Bordal, Csolnakon, Esti dal, Hervadsz...)* abban, ami a dal lelkét teszi, a belső forma elemi egyszerűségében, sokkal jobban megközelítik a dal műfaji klasszicitását, mint a szintén művészileg fegyelmezett, de kissé szétfolyó Bajza.[9] Petőfi kitünő forma-érzéke a lelki épség született ösztönével talál rá a neki valóra, s ha nem utánozta is egyenesen Kölcsey ez, vagy amaz dalát, kész példát talált bennök olynemű műfaji tökéletességre, aminőt az ő leggyökeresebb költői ösztöne is, tévedéseken, sikertelen próbákon át, megvalósítani törekedett. Kétségtelenül vonzotta a csak 1838-ban elhalt, de már akkor is klasszikus patinájú, sokat emlegetett Kölcsey egész nemes egyénisége, gaz-

[8] „Szűm nyugalmát ismét hol találja, Messze tőled keblem ideálja?"

[9] Kölcseyben megvan az a „mesteri simplicitasa a természetnek, melly mégis a maga egyszerű alakját... sok interessével tudja elömutatni", — ismeri el maga Bajza is. (Badics-féle kiadás. VI : 207.)

dagabb tartalmú s magasabb rendű lyrizmusa is. Az a hatás, mellyel e nemes lélek ihlette meg pályája kezdetén, lyrai egyéniségük nagy ellenkezései ellenére is most már érthetőnek látszik. Kölcsey, a formai tökéletesség művésze, s Petőfi, a forma-érzék született költője: egymásra találnak, s a népdal leendő klasszikusa legkevésbbé népies elődjétől veszi át a fáklyát, mely a művészi épség világát jelenti.

Sikerült eszerint az utánzó, kölcsönzött érzelemfajokkal, fiktiv, vagy csak elvétve élményi anyaggal verselő, kezdő költőben fölismernünk a művészi épség ős-ösztönét, a klasszicitás ez alapföltételét. Vajon nem volna-e lehetséges hozzáférkőznünk kifejezésmódja, stilusa ösztön-elvéhez is? Nehéznek látszik a feladat, mert hiszen öröklött költői nyelvet vesz át. De ott vannak fordításai: azokban pontosan ellenőrizhetni a gondolat és kifejezés egymáshoz való viszonyát.

Erőltetés nélküli, fesztelen hűség az idegen gondolat kifejezésében: ez az első tulajdonság, amely szemünkbe tűnik. Az eredetiből semmit el nem ejt s viszont henye pótlékkal sem terheli a gondolatot. Ott van pl. a Schiller-fordítás eleje:

An der Quelle sass der Jüngling — Forrás mellett ült a gyermek
Blumen wand er sich zum Kranz — Koszorúkat kötözött
Und er sah sie fortgerissen — S látta őket elragadtan
Treiben in der Wellen Tanz. — Tünni a habtánc között.

Naiv lelkek azt hiszik, hogy a verses beszéd kényszerzubbony a gondolatnak, s hogy versben szükségkép nem azt mondja az ember, amit gondolt. Igazi költő azonban nem csonkít, szaporít, ferdít gondolatán a vers kedvéért. Ugyanazt a gondolatot többféleképen is ki tudja fejezni, s ki tudja, a gondolat elsikkasztása nélkül, úgy is, ahogy épen egy adott versforma megkívánja. Irodalmunkban Csokonait és Aranyt jellemzi nagy mértékben ez a képesség: a gondolat kifejezésbeli alkalmazkodása, idomúlékonysága, mi kézzelfoghatóbban seholsem érzékelhető, mint épen fordításoknál. S Petőfinél, már ekkor! — meglep az, hogy a szövegszerinti hűség ellenére is nyelvén semmi erőszakoltság nem érzik, s mintegy azon meztelenül, amint a magyar szöveg az idegen sor tükörképéül előlép, már lejt is, szabad, természetes ritmussal a kivánt versmérték szerint. Petőfinek bármely versformában fesztelen, talpraesett otthonossága, semmi kényszert el nem áruló, szinte mindennapinak tetsző élőbeszéde: amily ritka és elsőrendű költői tulajdonság: oly nevezetes jelenség akkori irodalmunkban. Mert a romantikus, minden ízében irodalmi stilusnak a természetes élőbeszéddel való felváltását jelenti. Amint fordításaiban a pontosan meghatározható idegen gondolatot csonkítás, pótlás, torzítás nélkül ki tudja fejezni a megszabott versformában, s a nyelven is a legkisebb erőszakolás nélkül: úgy, époly egészséges, spontán természetességgel tudja majd kifejezni a saját magáét, vagy még olyanabbal, mert hisz az tulajdon ihletéből önt formát magának. A nyelvbeli kifejezés épsége ez; s nem hinnők, mily

ritka istenáldása e képesség az évezredek óta beszélő emberek milliói között.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Petőfi Schiller-fordítását nemcsak eredetijével, hanem több más, korábbi magyar fordítással is összehasonlíthatjuk. Schillernek e költeménye ugyanis igen népszerű lehetett nálunk; többen is lefordították, így: Töltényi Szaniszló, Helmeczy Mihály, Szemere Pál s egy névtelen.[10] Valamennyi közt kétségtelenül Petőfié a pálma. Az övéhez csak a Szemere Pálé s a Helmeczyé fogható hűség s egyszersmind rithmikus folyamatosság tekintetében, bár laposság s a lendület ernyedése ez utóbbiéból sem hiányzik. Nemcsak fordítói hűség, hanem természetes nyelv, könnyed folyamatosság, tiszta verselés, szerencsés rithmus-hangulat, szóval költészetbeli testi-lelki épség tekintetében is mennyire fölötte áll Petőfi szövege a névtelen fordítóénak, melyre itt, épen a nagy távolság érzékeltető ereje miatt, egyedül szorítkozom. E névtelen fordító hűsége, ahol megvan, szolgai nyelvgyötrés (In des Lebens Blütezeit: Az élet' virkorában), vagy magyarban csak sortöltelékül szerepelhető, nem természetes, fölösleg-beszéd: Blumen wand er sich zum Kranz: Virágkoszorút kötött. *Virágkoszorú:* úgyis tudjuk, hogy virágból van! Helmeczy helyesebb érzékkel mond Rózsakoszorút ezen a helyen. S mit mond Petőfi? „Koszorúkat kötözött". A sor egészen kitelik, megmondja, amit Schiller mondott s amellett természetes, prózai igazsággal beszél. De mily különbség stíl-érzékben, izlésben is! A névtelen a párhuzamos szerkezetek unalomkádenciájára bízza magát: Minden örül és reményel *A tavasz újultában* — s négy sorral odább ismét: Mit használ nekem az öröm *A tavasz kinyiltában.* Petőfinél: Minden örvend és reményel *A tavasznak jövetén;* és: Nem vidítnak a vigalmak, *Melyeket nyújt szép tavasz.* A névtelenen a forma lett úrrá és a Schiller-i szöveg sorrendje; szorosan eredetijéhez ragaszkodva, Himfy-szerű, erőtlen, a gondolat minden elevenségét nélkülöző egyhangúsággal fordít: „Úgy futnak el habjaim is, Mint e forrás habjai, Úgy hervad el ifjúságom, mint a rózsák virági"; — nem is szólva *a rózsák virági* kényszeredett töltelékről. Petőfi ellenben a két hasonlat belső sorrendjét megfordítja, izületeiket átfekteti a sor végén s így mindazt, ami két párhuzamos hasonlat során unalom, egyénietlen egyformaság, előrelátható sablon lehet: felforgatja, megeleveníti s a gondolat szabad ömlését és tulajdon hangsúlyait kényszeríti rá az ezáltal új rugalmassághoz jutó versformára:

Éltem így röpül miként a
Forrás fáradatlanul,
S mint a koszorúk sietve
Ifjúságom elvirul.

Az ismétlődő hasonlatnak még kötőszói is másak-másak (miként, mint). A névtelennek sorokra tördelt párhuzamai helyett itt, verstanilag értve, egyetlen egy nagyobb lendületű, belsőleg változatos, gazdag modulatióju mondat. Bizonyára figyelmeztetés nélkül

[10] L. a Függelékben, *Ifjú a pataknál* cím alatt.

is észreveszi az olvasó, hogy az a sor végére kerülő s nem verstani helye, hanem önereje folytán erősen hangsúlyos *sietve* mily szerencsésen találja lelkén a gondolatot s a szintén verstani okok nélkül (vagy ellenére) hangsúlyos *fáradatlanul*-lal együtt mily szabad, helyhez s nyelvi formához nem kötött, csak a gondolat erejéből folyó rithmikus hullámzást kölcsönöz az egész kis részletnek. Mert ez a végső igazság: itt a gondolat az úr, az szabja meg a kifejezést, az hullámoztatja a versnek is különben kimért szakaszait.

E műfordítás segítségével tehát a nyelvbeli kifejezés épsége, a gondolatnak a kifejezést szabályozó, sőt a versformára is kiható ősuralma, egy szóval *a stíl realizmusa* mutatható ki Petőfi gyökeres ösztöneként. Ez azonban még most, a stíl-örökség nyomása alatt csak ritkább esetekben fejtheti ki magát, mikor ugyanis anyag szerint is eredeti tartalommal, saját élménnyel áll elő (pl. a *Vándordalok*-ban). Nem is várhattunk egyebet még e korban. Lélektani képtelenség volna, hogy kezdő költő, ki ihletet mástól kölcsönöz, lyrai anyagot kész minták hatása alatt kitalál, ki a költészetért ösztönszerűleg lelkesedik bár, de még költői lelki tartalom híjján: épen a kifejezésben legyen új és eredeti. Kísérletei túlnyomó tömegében, azt mondhatni, előbb van meg a kifejezés, mint a lyrai tartalom; vagyis a divatos költői stíl hat reá, ösztökéli alkotásra, szabályozza költői gondolkodását, keres magához illő fikciót. Még néhány e korból fenmaradt levele is, ha irodalmi tekintélyhez (Bajzához) írja, bizonyos merev csiszoltság stílusában szól s távol van még a későbbi Petőfi naiv épségű prózájától. Baráti levelezésében is kiesik a közvetlen modorból, mihelyt a költészetről s ahhoz való vonzalmáról kezd szólani. Csak műfordításaiban s kevés számú, valóban élménytől ihletett versében áll helyre az alkotó eljárás természetes sorrendje, amikor ugyanis a költői gondolat, a lyrai anyag van meg előbb, az kiván kifejezésre jutni s keresi a maga legközvetlenebb kifejezését. Ez esetben a gondolat az úr, az ellenkezőben a kifejezés: ez reális stílus, az stílromantika. A *költőnek* kell előbb eredetivé érnie, hogy reális stílösztöne munkához juthasson. Miként fejlődik annyira, hogy jelzett ösztöne egész költészetének általános és fő jellemzőjévé válhasson s ezzel végrehajthassa a magyar költői stíl történetében legnevezetesebb fordulatok egyikét: a továbbiakból fog kiderülni.

*

Ezzel körülbelül elmondtam, amit a nagy költő első lépteiről, irodalmi előzményei és saját irodalmi jövője szempontjából elmondani szükségesnek véltem. Beszívja a kor lyrai levegőjét, melybe beleszületett; legkiválóbb elődeinek, két nagy költői egyéniségnek érzékenyebb hatása alá kerül; de már elárulja ős-ösztöneit és eredeti képességeit: a lyrai invenció készségét, mely az élményt költőileg értékessé tudja kiegészíteni; ép érzékét a művészi tökéletes-

ség, a „belső forma”, vagyis mindaz iránt, ami egy költeményben rend és alakítás, ami a gondolati anyag saját idoma, elhelyezkedése, egésszé társulása; ép érzékét kivált a legelemibb lyrai egész: a takarékos, kerek dal-szerkezet iránt; elárulja végül, a kor reá is nehezedő öröksége ellenére, bár csak sejtésnyi árnyalattal, ép érzékét a reális stil iránt, melyben a gondolat az úr minden alakiság: nyelv és versidom fölött. A művészi épség, a lelki egészség nagy istenáldásai ezek, ösztönbe oltott föltételei a klasszikus tökélynek. Csak teljék meg élet-tartalommal a lélek, csak ébredjen fel saját új ihlete: jöttét az ép műösztön alakító erői már fölkészülten várják. Addig is, ha másként nem lehet, kölcsönzött, kitalált, utánzott anyagon, de játszatják, edzik magukat; s könnyű, de mindenkor csinos, ép idomú költeményeket mintázgatnak, gyermeki díszül a „Gratiák oltárára”.

MÁSODIK SZAKASZ.

A LYRAI SZEREPJÁTSZÁS KORA.

(1842—1844.)

I.

A nyilvánosság vágya s a közönség visszahatása.

A borozó-val, 1842 május 22-én megkezdődik Petőfinek a nyilvánosság elótt való irodalmi szereplése. A „Kisérletek" kora ezzel nem záródik ugyan le merevül, s lyrai egyénisége még most sem pattan elénk kész újdonságában: mindamellett maga a tény, hogy innen kezdve a nyilvánossághoz szól, egy időre lényegesen befolyásolja költői gyakorlatát.

Kezdettől fogva megvan benne a nagyra született egyéniségek ellenállhatatlan élctösztöne, a hit önmagában, jövőjében, a nagynak látott életcél érzése, mely nyomoruságot és szenvedést, korlátokat és kudarcokat csak átmenetnek, múló kényszernek tart, s egy pillanatra sem kételkedik végső sikerében. „Érzem magamban, hogy nem mindennapi embernek születtem" — mondta még katona korában, Sopronban.[11] Kiválni a mindennapi emberek sorából, nagynak, ismertnek, dicsőítettnek, közönségesen szólva „híres embernek" lenni, közvetlenül érezni az elismerés, a hódolat melegét: sokaknak titkolt, Petőfinek sokszor kifejezett, nyiltan megvallott vágya, sőt követelése. Neki életszükséglete volt a nyilvánosság, mely helyeslő visszhangot ad önbecslésére. Már Selmeczen (1838/39) gyakran említette Szeberényinek, „mennyire szeretné ő, hacsak egyetlen egy munkáját látná nyomtatásban". Az ő önérzete nem a magányos emberé, ki értéke belső tudatában bölcs mosollyal nézi a világ balgaságait; hanem a szónoké, a szinészé, a közéleti szereplőé, a tömeg szemeláttára cselekvőé, ki tapsot, hatást, elragadtatást: nyilvános bizonyítványt vár önérzete igazságárol. Mennél önállóbb, férfiasabb, függetlenebb a jellem, mely nyilvános elismerésre áhít, annál kevésbbé közönséges a becsvágy is, melyet oly nyiltan kimond, s annál ősibb, gyökeresebb eleme egész egyéniségének. A szinészetért való rajongása, szerencsétlen, s a legnagyobb nyomorra vezető, de makacsul megismételt kisérletei a szinészi pályán: alakító ösztönén s a megélhetés szükségén kívül, sőt talán a fölött, e jellemző tulajdonságában lelik magyarázatukat. A szinpadi dicsőség, a szinészdiadalok közvetlensége von-

[11] Sas István állítja: *Vasárnapi Ujság*. 1884. 102. l.

zotta. Nem érné be a holta utáni dicsőíttetéssel; élvezni, közvetlenül érezni akarja, hogy magasztalják és szeretik. „Szép ám csak pillanatra is bírni egy olvasóközönség figyelmét — írja később az *Úti jegyzetek*-ben — s hogy ezt én megnyertem, boldogabbá tesz végórámon, mintha kortársaimtól meg nem értve, de oly reménnyel halnék meg, hogy örök életű leszek az utódok ajkain."

Ez a nyilvánosság előtt cselekvő, *szereplő* hajlam: lyrai egyéniségének legáltalánosabban jellemző bélyege, mely attól a perctől kezdve, mihelyt saját hangját csak próbálgatja is, egészen forradalomkori költészetéig, tehát az utolsó percig, folyvást szembe tűnik. Hogy egy költeménye nyomtatva megjelent, reá nézve az nem egyszerű életrajzi adat, hanem első jelentékeny lépés lyrai egyénisége megvalósulása, kihámozódása felé, s egyszersmind élmény is, mely egész következő költői gyakorlatát egy erős indíték hatalmával befolyásolja s oly irányba tereli, melyen eddig alig tett egy-két bátortalan lépést.

Eddigi egész lyrájának alig volt meghatározható egyéni színe. Ami benne nem egyénietlen, jellegtelen szürkeség, ami nem a harmincas évek átlag-mintája, az Vörösmarty-, vagy Kölcsey-utánzás. Hiába indul ki saját élményeiből, idegen hangra bukkan; szerelme a Vörösmartyé, vagy a Kölcseyé, de mindenesetre az egykorú irodalomé. Övé csak az ép művészi ösztön, mely fikcióból is egynemű egészet alkot; övé a formaérzék, mely a kölcsönzött stílusban is otthonosan mozog; övé a törekvés az egyszerű, természetes nyelvre, mi azonban még most ritkán érvényesül. Övé szóval mindaz, ami a költészetben formai ösztön, ami csak egyéni tartalomra vár, hogy lyrailag tökéleteset eredményezzen. De hol még az egyéni tartalom, a valódi, lyrai értelemben vett élmény? Alig egy-két költeményben, s ott is, bár formailag figyelemre méltón, még kevés egyéni szinezettel. Egy költeményében az „alföld-szülőföld-otthon" lyrai hármasa; egy másikban katona-élete nyomorúságos emléke, az őrágy, distichonokban felmagasztalva; más kettőben, vándoréletének egy-egy mozzanata dallá kerekítve. Mindezekben még semmi különösebb, rikítóbb jelzése, még kevésbbé fitogtatása az egyéni, másokétól megkülönböztető jelleg tudatának; de mindenik egy-egy első lépés arra felé, ahol a tömegből kiválás, az egyéni elkülönülés kezdődik. S csak egy jó, vagy rossz óra ihletétől, egy véletlen föleszméléstől függ, mikor indúljon el határozottan, vagy feltünést keltőn, az egyéni különösség túlzó tudatával ezen a még alig megkezdett úton. Eddigi élete tele volt oly mozzanatokkal, melyek az egykorú írók tapasztalataiból teljességgel hiányoztak; színész- és katona-élete viszontagságai, kalandjai és szenvedései, oly korban, mikor mások még iskolában ülnek; részint önkényes, részint száműzetésszerű elszakadása szüleitől; árva kóborlásai az éhség és ruhátlanság országútjain; magas vágyak s alacsony, sőt léha, vagy durva környezet; büszke céltudat és megszégyenítő szegénység; nemcsak regényes, festői és rokonszenvet ébresztő lyrai témák, hanem főkép ihlető erők

lehettek volna, s azzá lehetnek, mihelyt nem Vörösmartyhoz, vagy Kölcseyhez kíván hasonlítani, hanem a belső ösztön szavára hallgat; vagy pedig azzá lehetnek, mihelyt észreveszi, hogy itt a nagy különbség, mely őt másoktól elválasztja, s itt az élet által szolgáltatott, kész egyéni jelmez, melyben a nyilvánosság elé saját szerepben kiállhat. S életkörülményei erre csakhamar figyelmeztették is.

Azok hozták ugyanis magukkal, hogy társai szemében csakhamar tekintéllyé emelkedett. A selmeci önképzőkörben, hol Szeberényi megjegyzése szerint „a sok felföldi ifjú közt többnyire csak gyönge magyarok valának", Petőfi, a „Kiskúnsági fi", pusztán nyelvtudásával föléjük kerekedett, s szinte predesztinálva volt a „Magyar Társaság"-beli sikerekre. Nagyon jellemzők Sass István következő feljegyzései, melyek 1839 őszére vonatkoznak. Petőfi ekkor már katona volt Sopronban, Sass pedig, ki Sárszentlőrincen iskolatársa volt, most érkezett oda, hogy gimnáziumi tanulmányait folytassa; alig érkezett meg, hallotta, hogy Petőfi ott van; kalandos híreket beszéltek róla: „majdnem hihetetlennek tetszett a... hír, mintha kalandos diákéletét színészséggel cserélte volna fel, hogy aztán, mint ilyen, Pesten még a nemzeti szinház deszkáit taposta s a legelső szinészekkel és szinésznőkkel, főkép Lendvaynéval is beszédes lett volna, sőt még Vörösmarty, Bajza személyéről is részletes adattal rendelkezněk... Mindez oly nevezetes és az utánjárást megérdemlő dolog volt akkor s főkép... a soproni magyar társaságnak,... hogy ennek nem egy tagját kiváncsisággal tölté el... És mondhatom, ez a beköszöntő, a szerény, elhagyatott és már nagy hányattatások által a mindennapiságból mégis kiemelkedett egykori pályatárs iránt érdeklődésünket igen emelte és anélkül, hogy akkor okát adhattuk volna, már első találkozásunkat megelőzőleg nálunk különb embernek engedé sejteni őt."[12] Igy fogta körül a diákok kiváncsisága már csak híre után is. Valóban, viszontagságos élete, melyet a kivülálló kalandosnak lát, s melynek igazi peripetiái még csak ezután következnek, a nem mindennapi múlt, melynek emléke körüllebegi, feltűnővé s a csodáló kiváncsiság tárgyává fogja tenni mindenütt, ahol megjelenik. Különálló typus lesz mindenütt. A katonaságnál „tintanyaló", az iskolában „baka".

A katonaság után, mint tudjuk, folytatja iskoláit: diák lesz Pápán, már mint szinész- és katona-viselt ember.

Pápai diákéve (1841/42) azonban nevezetes fordulatot jelent. Itt került egy már személyéhez tapadt viszontagságos múlt után először némi irodalmi légkörbe, s itt nyílt huzamosabban alkalma arra, hogy valamelyes nyilvánosság előtt (önképzőkörben, s a pápai diákság világában) mint költő lépjen fel s szerezzen babérokat. Már az előző tanévben (1841 márc.) töltött itt vagy 3 hetet

---

[12] *Vasárnapi Ujság.* 1884. 86. l. — V. ö. Gárdonyi: Petőfi büszkesége (*Petőfi-Almanach:* 1909): bizonyára Sass István fenti adatai alapján, mély lélektani megértéssel fejti ki, mily természetes, hogy a deák Petőfinek a maga fölényét azonnal észre kellett vennie társai fölött.

(a katonaságtól jövet). „Felötlő egyénisége társainál figyelmet keltett. Érezve szegény sorsát, visszavonúlt, nyers magaviseletű volt." (Orlay). A következő tanévet némileg kedvezőbb viszonyok között kezdte ugyan s általában jobb kedélyben; azonban a költészetében ekkor kezdődő fordulat mutatja, hogy Orlay imént idézett szavai ebben az évben is fentálló lélektani körülményekre világítanak rá. Nagyon megválogatta baratait. Akikkel nem akart barátkozni, azokhoz nyers, gúnyos, szűkszavú volt. Emiatt „iskolatársainak nagy része tartózkodó lett Petőfivel szemben; sejtették, hogy a szegényes öltöny alatt és igénytelen testben nem közönséges lélek lakik s miután az *Athenaeumban A borozó* c. verse is megjelent, néma csodálattal tekintettek utána." A szinész- és katona-viselt diák, a „baka", a „baka-diák", mint tanulótársai nevezgették, már csak nagyobb koránál (18 éves) s az iskolában szokatlan múltjánál fogva is feltünést keltett, mit neki éreznie kellett, s érzett is. Szegénysége, az egykori jobb napokhoz képest megalázó kopottsága távol tartotta a nagy többségtől, mellyel szemben bizonyos mord zárkozottságot tanúsított, míg pajtásai körében saját múltjával szívesen humorizált. Panaszkodni sohasem szokott; ellenben hozzászokott ahhoz, hogy nyomorúságát, megalázó helyzetét mordsággal, büszkeséggel, vagy húmorral *leplezze*, vagyis hogy önérzetét a külső, lehúzó körülmények ellenére is fenntartsa és hangsúlyozza, hogy szenvedéseit, nehéz körülményeit félvállról vevő, holmi külsőségekkel, s mások, főkép a jobb móduak ítéletével mitsem törődő embernek játssza ki magát. Múltjánál fogva különc alaknak tűnvén fel tanulótársai szemében, s lélektani okokból leplezésre kényszerűlvén: önként, akarva is, olyanúl mutatkozott. Mily gyarló, s mily lelkiismeretlen psychologia volna hinni e szegény gyermek mélyen erkölcsi alapú, leplező alakoskodásának; elhinni, hogy ő csakugyan fel se vette a sors korai sújtolásait, hogy szinte társadalmonkivüli elhagyatottságában hetyke lélekkel fütyörészett; hogy elfelejtette volna az olyan durva sérelmeket, amilyen Ostffiasszonyfán is érte, 16 éves korában, mikor a nyári szünidő végén továbbfolytatni készülvén tanuló pályáját, a zongorán szándékos gyöngédségből otthagyott levélből, rokoni kéztől, egyszerre csak ezt olvashatta: „Sándornak azonban adj egy pár forintot s menjen ahová neki tetszik, belőle úgy sem lesz egyéb komédiásnál." Ment is, és egyéb választása nem lévén, ekkor állott be katonának. „Meg fog a Tekintetes úr bocsátani, írja jóval később ugyan (1843 június 1.) Bajzának, hogy sorsom panaszlásával untatom; *de nekem senkim sincs a világon, senkim, ki előtt bizalommal nyithatnám meg keblemet.*" Ezért nem panaszkodott; nem volt senkije, akinek önmaga lealacsonyítása, önérzete úgy vélt sérelme nélkül panaszkodhatott volna. De meg félt a szánalomtól. Ugy tüntette fel a dolgot, mintha szabad elhatározásából állt volna be katonának, s csak később, bizalmasabb barátságuk idején látta be Sass István, hogy „nem a szabad elhatározások embereként, hanem balvégzete

játékának odadobva" kell őt tekintenie.[13] Nem panaszkodott tehát; a panasz őszinteségét dacos önérzettel fojtotta magába, s már a kis diákvilág előtt is, melyben forgolódott, egy közfigyelmet, feltűnést ébresztő szerepet játszott, egy másik Petőfit, ki egyelőre maga részére kényszerítse ki azt a kiváltságos hírt, melyet az igazi, a szegény, kopott, sokszorosan megalázott gyermek-Petőfi még nem remélhetett.

Itt, a pápai iskolai és önképzőköri életben kezdődik már a nyilvános irodalmi szereplésnek bizonyos szükebb mértéke, próbája Petőfi életében, mely mintegy előízét adja a későbbinek, az igazinak, s elég világosan mutatja, mily irányban befolyásolják lyrai jelleme fejlődését e quasi-nyilvánosság visszahatásai.

A pápai év előtt írt költeményeinek egész légköre általában komoly volt. Tréfa, vagy húmor alig található bennök. 1841-ből, még a pápai év előtti időből való *Kuruttyó*, húmoros ballada és az *Ujság* c. kissé vaskos tréfa. Ennyi az egész. De nem jellemző-e, hogy mindkettőt jónak látta bemutatni az önképzőkörben (1842. ápr. 20. Az utóbbit *Heliconi zarándok* címen)? S hogy mindjárt az első önképzőköri ülésen (1841. nov. 7) a *Tünődés* és az elveszett „egy kényúr gaz érzelmeit festő" *Zsarnok* címűeken kívül egy boros költeménnyel állt elő, mely (címe *Eskü* volt), ma már ismeretlen, de melyben a fentmaradt birálat szerint „egy Bacchus tisztelője hajthatatlan hűségű bajnokává esküszi magát a csapoknak", s mely, bár kerekdedsége által figyelmet érdemelt, csak „az egyik részében elömlő póriasság letisztítása mellett ítéltetett érdemkönyvre méltónak." Talán itt hangzik el először a póriasság vádja Petőfi ellen. Eddigi kisérleteit ismerve, a bor-téma mellett ez is felötlő újdonság. Mikor pedig szintén Pápáról, 1842 május 5-én négy költeményt küld fel Bajzának, hogy amennyiben érdemeseknek ítéli, vegye fel az Athenaeumba, tehát mikor igazán a nagy irodalmi nyilvánosság elé készül, minő verseit választja ki? *A borozó*-t, a *Dalforrás*-t, a *Változó izlés*-t, és az *Ideál és való*-t. A legutolsó kivételével, mely Kölcsey-utánzat, mindnek „bor lelkök". A *Változó ízlés* még a legszelidebb: gyermekéveiben a cseresznyét szerette, később a leányajkat, de az évek teltével, amint fejében „ért az ész", valahára rájött az igazira: a leány ajka keserű a jó ménesihez képest. A *Dalforrás* szerint, miután egy egész hordó bort kiürített s mégsem lepi meg az ihlet, hozzávágja lantját a kiürített hordóhoz, mely erre nagyot kondul; tanulság: az üres hordó hangot ád; üres legyen a költő gyomra, ha énekelni akar: „Éhezni kell, éhezni hát, Ki költő lenni vágy." Az éhezés, mint a költészet főfeltétele: itt a tréfás megoldás, itt az ötlet, mely a valóságból merít ugyan, de azt kiforgatja szomorú képéből. *A borozó*-ban végül, melyet Bajza ki is adott, már egész arcképszerűleg csoportosúlnak némely jellemző mozzanatok. Gondűző borocska mellett csak neveti a sors hatalmát; ne ámul-

[13] *Vasárnapi Ujság.* 1884 : 86. l.

janak rajta, hogy ő csak a bor istenét imádja; bor mellett füttyent a zord világra; bor tanította a dalra; bor elfeledni a csalfa lányokat; ha majd jön a halál, bor mellett találja: „Még egy korty — s nevetve dűlök Jégöledbe, temető.“ Mikor Bajza választása a felküldött négy költemény közül *A borozó*-ra esett, akaratlanúl is felbátorította Petőfit, hogy ebben az irányban folytassa; mert tulajdonkép két költői válfaj között választott: a Kölcsey-modor és a most kezdődő, egyénileg különválni készülő Petőfi-modor között. „Petőfi lelkesülve mutogatta nyomtatásban első megjelent versét” (beszéli Orlay), s nagyon érthető, hogy Bajza ítélete egyenest irányjelzőként folyt be további gyakorlatára.

Azt hiszem, ezek után világosnak látszik a pápai évnek, mint a nyilvánosság előtti szereplés első idejének nagy jelentősége. Kétségtelen, hogy a lyrai témáiban jelzett változás a kifejtett lélektani okokkal magyarázható első sorban. Azokon kívül ugyanis legfeljebb Csokonainak — úgy látszik, most kezdődő hatásáról lehetne szó, de nem annyira költészetének, mint inkább annak a költőtypusnak hatásáról, amelyet Csokonai képviselt az akkori köztudatban. Feltünő volt eddig is, hogy Csokonai, akit pedig igen jól ismert és szeretett, alig hatott reá kísérletei korában, míg Vörösmarty és Kölcsey, kiktől egész egyénisége sokkal távolabb áll, oly nagy mértékben befolyásolhatták. Mi a magyarázata e fonák helyzetnek? Az, hogy a lyrai egyéniség nem készen született valami; lassan, fokozatosan alakul ki s csak mikor már határozottabb irányba fordult, ismeri fel igazi rokonait. Innen van, hogy minden fellépő kezdő az uralkodó irány hatása alá kerül legelőbb. Petőfi fejlődésében ez az 1842-ik év a forduló, s most kezd a közfelfogás szerinti Csokonaihoz idomulni. Bizonyos belső, erkölcsi szükségletből következő fordulat állván be költői gyakorlatában, észreveszi e fordulatnak Csokonaira mutató jellegét. Az iskolából kicsapott, bort, múlatást, szép leányokat kedvelő, szintén nagy szegénységben élő, de a dévaj, diákos húmornak hódoló vándorköltő: Csokonai képe mintegy biztató példaként jelenhetett meg neki s oly költőtypust láthatott benne, melyhez anélkül, hogy a részletekben utánozná, már is hasonlítani kezd. A *Változó ízlésben* és *A borozó*-ban, melyekben Réti Hugó Csokonai-nyomokat lát, igazi, részletekbe menő hatásról nem lehet szó. Csokonai inkább csak mint költő-typus, a mindennapi, nyárspolgári életmód tagadója hatott rá egész egyéniségével.[14]

A borozó megjelenése tehát többszörösen fontos esemény. Lyrai egyéniségének cselekvő, szereplő ösztöne ezzel lép először a megvalósulás útjára; ezzel nyer igazolást s újabb táplálékot a pápai szűkebb nyilvánosság hatása alatt már némi különc irányba indult fejlődése; s ezzel lép előtérbe Csokonai nagy általánosságban veendő, de minden eddiginél nevezetesebb hatása, melyhez

[14] Réti Hugó: *Csokonai hatása Petőfire.* 1909. — Legfeljebb az utóbbi költeménybeli „*Jég*öledbe, temető“ emlékeztet a halál „*jég*sátorá“-ra, mi Csokonai egy versében olvasható.

csakhamar, mint látni fogjuk, vele rokon Heine- és Béranger-hatások csatlakoznak. A kísérletek kölcsönvételei, a gyermekkor semleges, minden lehetőséget magában rejtő tétovázásai után várjuk a nyilvánosság elé kilépő, idestova húsz éves, *igazi* Petőfit. Jön is, jelentkezik már, de jön vele együtt egy másik, az igazihoz csak hasonlító, azt a közönségre való hatás kedvéért szeszélyesen idomító költőtypus, egy jelmezes Petőfi, akit a következőkben ál-Petőfinek fogok nevezgetni.

E diák- és katonakorából fölelevenített néhány adat előre is figyelmeztet rá, hogy a későbbiekben se tévesszük el szem elől Petőfinek a közönséghez való viszonyát, mi ily szinészi hajlamnak a nyilvánosság előtt való forgolódásában fölöttébb fontos, mert fogadtatása élénk visszahatással van a költő-typus kiképzésére. Észreveszi, mily tulajdonságai keltettek figyelmet iránta, szereztek neki tekintélyt, emelték ki a mindennapiság átlagából, s ezentúl nagy előszeretettel mintázza önarcképét e hatás szempontjai szerint s szívesen játsza a volt bakát, a szinészt, a kalandos multu, szabad életelvű embert; multja és jelene tényleges nyomorúságait azonban csak mellékmondati szerepre szorítja, mintegy csak rendetlen, múlatozó, borivó életmódja indokolásául: regényes árnyalatul az önarckép javára. A műösztön, melynek fiktiv anyagon való munkálkodását kísérleteiben megfigyeltük, mintha most magán az egyénen kezdené gyakorolni alakító, mimikus kedvét, egy eredeti, kész költő-typust igyekezvén mintázni magából, fogadtatása tükörképének szemmel tartásával. Az elkülönülés, az egyéni kiválás, sőt kiemelkedés ösztöne ez, mely fikcióval előzi meg a fejlődésnek tényleg elért állomásait. Hogy ez nem csupa hatáskeresés, nem közönséges feltünési vágy, hanem türelmetlen hajtóerő, a kifejlés belső ösztöne: azt a későbbiek kézzelfoghatólag igazolni fogják. Hogy pedig a mimikus játék egyúttal költői egyéniségének első eredeti formája, arról e korszak egész költészete félreérthetetlen módon fog majd tanúságot tenni.

De útravalóul még egy tanulságot. Volt neki diákkorában az említettnél még szűkebb, de bensőbb körü nyilvánossága, közönsége is: pajtási köre. S ha ama tágabb, neki közönyösebb nyilvánossággal szemben némi dacos fölülkerekedési vágy s az önérzet szemérme igazgatja költő-typusa mintázásában, a meghitt pajtási körben a jókedv, a tréfa, a múlattató szándék, mely annál kitörőbb, mennél súlyosabb levertség előzte meg, űzet vele alakító játékokat. Szeberényi szerint, ki őt 1838-ban ismerte meg, ha valami baj érte, az első pillanatokban levert, szótlan, ingerlékeny volt, de a következő percben már „baját nevette, *s maga magát is kigúnyolta*". Mikor 1839 február 10-ike körül, szállásadója vádjai alapján, atyja levélben megdorgálta s levette róla a kezét, könnyezve mutatta Szeberényinek a végzetes levelet; terve kész volt annyiban, hogy otthagyja Selmecet és az iskolát; de honnan vesz pénzt az útra? Furcsa ötlete támadt: a katholikus paptól fog kérni oly ürügy alatt, hogy át akarván térni, a püspökhöz megy

Vácra. „Ez ötletnek, mondja Szeberényi, jóízűt nevettünk s Petőfi maga is kacagni kezdett. És e pillanattól fogva *komoly helyzetének mindig csak nevetséges oldalát látta.*“ Majd a terve szerint csakugyan megkapott pénzt a cukrásznál (!) elköltvén, visszatért barátja lakására s bemutatta, mily ügyetlenül tud magyar szólót táncolni: „ügyetlensége mindnyájunkat a legvidorabb hangulatba helyezett s ő volt az, *ki jókedvben mindnyájunkat felülmult*“. Majd mikor mint katona 1840 januárjában Pozsonyban meglátogatta Szeberényit, már észrevehető volt rajta, hogy nincs ínyére a katonáskodás; „de azért nem panaszkodott, sőt ekkor is leginkább *helyzete nevetséges oldalát ügyekezett fölfedezni*“. Ha közvetlen a csapás után, vagy a szenvedések egy pillanatnyi szünetében oly hirtelen kész az önmagával való humorizálásra, mennyivel inkább később, mikor már aránylag tűrhető, sőt a multakhoz képest igen jó helyzetből tekint vissza egykori alakjára, mikor csak emlékezik. A húmornak ez a neme azonban tisztán csak pajtási körben, „közönség“ előtt érthető. A csapás utáni első pillanatok levertsége, szótlansága, ingerültsége, mit Szeberényi említ: még a magányos, társaságáról, környezetéről megfeledkezett, csak a maga bajával törődő emberé; a következő percek hirtelen húmora már a társaságára eszmélt emberé, ki a külső önszemlélet visszahatásában talál menedéket baja elől, de egyúttal megoldást is, mely pajtásaival ismét közös hangulatban egyesítheti.

A gyermek Petőfinek ez adatokkal jellemzett kedélyreactiói végigkísérik őt, mint látni fogjuk, egész lyrai pályáján. Itt azonban jegyezzük meg azon jellemző mozzanatot, hogy meghitt pajtási körben e jókedvreactiók alakító ösztönét hozzák mozgásba s önmaga közeli emlékképét már múlattató szándékkal idomítja jelen lyraisága kívánalmaihoz. A pajtási köröknek ezt a Petőfijét viszi majd nem egyszer a nagy, az irodalmi nyilvánosság elé.

Szükséges volt bevezetőül elmondanom ezeket, hogy a tényeknek megfelelően irányíthassam az olvasó várakozását. Petőfi e korbeli önarcképeiben (melyek nagy számmal vannak) ne keressünk mindenkor tárgyi igazságot, csupán lyrait. Az arckép, melyet önmagáról a közönség számára festeget, vonásaiban nem mindig hű az eredetihez, sőt szándékosan túloz, stylizál. Hű ellenben az arcképfestő aktuális lyraiságához, mert minden vonását *akkori* érzelmi állapota igazgatja. Petőfi híres őszintesége nem tartalmi, prózai igazmondást jelent, hanem az ihletnek közvetlen, még tárgyát is magához idomító megnyilatkozását. Hogy egyik legelső tárgya épen ő maga: az most kezdődő eredeti költészetének egyik jellemző vonása.

A nyilvánosságnak személyével kapcsolatos, fokozatos kiterjedése fokozott mértékben fogja kifejleszteni azon — typus-idomító, szerepjátszó — tulajdonságait, melyek első feltünését épen a nyilvánosság hatásának tudtuk be. 1842—43-ban tovább folytatódik szakgatott, hányt-vetett életmódja, sőt 1843 telén minden addigit felülmúló nyomoruságba jut. Ez évek költői termése

mennyiségre nézve nem sokkal haladja meg a kísérleti évek átlagát s az irodalmi nyilvánosság előtt sem szerepel még állandóbb folytonossággal. 1844-ben azonban Pesten állandósulván, személy szerint is rákerül a fővárosi irodalmi nyilvánosság színpadára. Kazinczy óta nem volt írónk, ki ily fiatalon ennyire közelről ismerte volna Magyarország íróvilágát.[15] A pajtási körökből mind sűrűbben érkező magasztalások, a közönségnek érezhetőbbé váló érdeklődése, megerősítik az elkezdett irányban, ontja verseit, s az előbbi évek 13, illetőleg 32 darabszámja után e 44-ikben már 123 kisebb költeménye jelenik meg nyomtatásban. Lyrai önarcképe pedig annál szívesebben távolodik el az igazitól, annál dévajabb szeszéllyel stylizálja magát „ál-Petőfi"-vé, mennél jobban belekerül s beletalálja magát a folytonos nyilvánosság légkörébe. 1842—43-ban e Petőfi-szerep csak fejledezik, 1844-ben egész kedves, hetyke dévajságában előttünk áll. Minthogy pedig költészete egyéb, s e központival elvileg is egybefüggő területei hasonló haladó arányban oszlanak meg az említett évek között, méltán különítjük el a két elsőt a következőkben, midőn először is az alanyiságnak élmény-, vagy önarcképszerű megnyilatkozásait vesszük vizsgálat alá.

II.

Az igazi Petőfi.

A mondottak után nem csodálkozhatunk, ha egyéni lyraiságának komolyabb s hívebb megnyilatkozásaira épen a két előbbi évben, 1842/43-ban bukkanunk. Ekkori érintkezése a nagy nyilvánossággal még csekélyebb s szakgatottabb, semhogy költői alkotásában állandóan befolyásolhatná s az ihlet öntudatlan sarjadását szándékos beleavatkozással kormányozhatná.

Mindkét évben egy-egy nagyobb arányú komoly költemény zendíti meg azt a hangot, melyet először az 1840. (?)-i *Honvágy*-ban véltünk hallani. *A borozó* után az *Athenaeum*-ban legközelebb (1842 nov. 3.) megjelent költeménye s az első, melyet Petőfi névvel ír alá: *Hazámban.* Érzésfaj-tartalma szerint igazi újdonság a magyar lyrában s egyszersmind első alkotása Petőfinek, melyben a nagy lyrikus már felismerhető, bár még korántsem tiszta fejlettségében. Az alföld-szülőföld-otthon szeretete nem olyan vallomásszerűleg nyilatkozik itt meg, mint Kisfaludy Károly szülőföld-vonzalma *(Szülőföldem szép határa)*, s szemléletből kiindulva nem csap át elmélkedésbe, mint a Berzsenyié *(Búcsúzás Kemenesaljától):* ő azt a hangulatot fejezi ki, melyet a viszontlátott szülőföldnek s a legutóbb ott töltött idő emlékének együttes hatása ébreszt fel benne. Nem csak úgy általában lyrizál

[15] Szeberényi szerint már 1839 tavaszán egyik fő igyekezete volt (a színházon kívül), hogy az „akkori ünnepeltebb írókat . . . csupán látásból" is megismerje.

a szülőföld szeretetéről; nem is hozzánk, olvasókhoz szól. Most érkezik haza, most tárul ki előtte a délibábos, gabonás róna, most érkezik a jegenyefák alá, melyek árnyékában oly rég pihent utóljára, mikor hazulról már elbúcsúzva, útban volt az ősz vándordarvaival együtt ki a nagyvilágba; mi minden történt vele azóta! Mindezt nem nekünk mondja, nem is törődik velünk, nem is látszik tudni, hogy ott vagyunk; megy-megy hazafelé s az ismerős ronasághoz jutván, ahhoz fordul üdvözlő szavakkal. Ez nem az olvasó szempontjából írt vers, ez nem irodalom, hanem szemünk előtt közvetlen igazsággal lejátszódó lyrai élet. A négy első versszakban zavartalanul egy-folyású, igaz hangulat. Eddig tart u. i. a spontán, meleg ihlet. Ezentúl mintha kissé megzavarodnék; úgy érezzük, mintha aránytalan részt juttatna szenvedései előadásának s mintha némi magyarázó laposság (5. vsz.) szállítaná le addigi természetes emelkedettségéből s hideg páthosz (6. vsz.) rontaná meg előbbi igénytelenségét. E fordulat csakis az ihlet korai lehűlésével magyarázható: szenvedései magyarázó közlése s másoknál e téren tapasztaltabb voltának hangoztatása már nem is illik bele a kezdet természetes attitude-jébe, mellyel a szemlélt vidékhez fordul. Itt már nyilvánvalóan az olvasóhoz beszél. Két végső versszakán pedig nagyon érzik, hogy szerkezeti kellék, kikerekítő visszatérés, mellyel a kitérő lehülés után ismét fel akarja venni a szülőföldjét tegező hangot, meg akarja menteni a lyrai egységet. Mindez az eredeti ihlettől idegen, külső beavatkozás. Megérzik a költemény lyrailag felemás volta a nyelvén is, mely a négy első versszakban erőltetés nélkül folyó, természetes, nem túlzó, míg a költemény második felében hovatovább keresett, dagályos, túlédes (enyhe bölcsőm lágy ölén az anyatejnek mézét ízlelém), modoros. Élmény, közvetlen életszerű lyraiság, amíg az ihlet tart; értelmi beavatkozás, mesterkedő kiegészítés, a régi egyénietlen hang, mihelyt kiesik belőle. Talán az ihlet nem is eléggé mély és tartós ahhoz, hogy nagyobb egészet teremtsen; egy dal teljes kivitelére elég, de egy több mozzanaton átfejlődő lyrai költemény kisarjasztására kevés.

Másik, rokontárgyú komoly költeménye a *Távolból. (Athenaeum* 1843 jún. 15). Tudvalevő, hogy e költeményben Bajza tanácsát követte „miszerint a népdalokat is mértékben írja”, s ő maga azt hiszi, hogy „aligha sikerrel“ (Levele Bajzához 1843 jún. 1.). Meglep, hogy e költemény népdalnak készült. Hiszen nincs benne semmi speciálisan népi jelleg. De a népiesről való mai felfogásunk nem egyezik az akkoriakéval. Akkoriban bizonyos mellőzött témákhoz való leereszkedés is népiesnek tűnik fel a témában válogatós, előkelő irodalmi felfogás után. Petőfi is csak témáját tarthatta népiesnek, vagyis igénytelennek: az egyszerű, szegényes otthonhoz való ragaszkodást. S hogy „aligha sikerrel” követte Bajza tanácsát, bizonyára nem az időmérték kivitelére, hanem arra értette, hogy népdalt írnia nem sikerült a Bajza elvei szerint. S igaza is van: a népies jelleget már eleve eltiltja az idegen

forma, mely szükségkép azelőtti, irodalmibb stilust hoz magával. Nyelve választékos, képei irodalmiak, olykor lagályosak. Nemcsak nem népdal: nem is dal. Váltakozó közlés-modor (elbeszélés, állapotrajz, elmélkedés, megjelenítés); több fordulatú szerkezet; összetett lyrai anyag; távoleső részek egymásra célzása: mind nem dal-sajátság. Nem is dal, hanem egy igen egyéni képű lyrai költemény. Mintegy külön veszi azt az érzelmi anyagot, mely az előbbiben *(Hazámban)* csak egy futólagos mozzanat lehetett s azt írja meg önálló költeménnyé. Ott valóságos szemléletből indúl ki, itt emlékezik. Abban a hazaérkezés öröme a vezető hang, s másodrendű a viszontagságokra visszaemlékezés; ebben a jelen nyomorúsága szól, s vádló ellentétűl merül fel emlékében az elhagyott otthon boldogsága. A költemény törzse ez az emlékező resz: különösen a búcsú pillanata, mikor a szerető anyai rimánkodás ellenére, vágyait kergetve, erőszakkal elszakadt hazulról; ezzel szemben a valóság, a csalódás: hogy mit ért el? Mindez eddig nem volna újdonság, idézhetnénk hasonló tárgyú költeményeket, melyek az ábrándok miatt elhagyott otthont siratják; de ez nem puszta elégia s elmélkedés az ember balga illuzióiról; itt teste van a gondolatnak; az otthon nem egyszerű vonzó fogalom, hanem két reszketve, rimánkodva ölelő anyai kar; s az eltávozás nemcsak a nagy remények összedőlte miatt tűnik fel most már sajnálatosnak, hanem különösen az anya miatt, kinek minden szerető aggodalma valóra vált. S amint az emlékező résznek ő a szemmel látható testi-lelki nagy realitása, úgy a berekesztő fordulat is csak ő reá térhet vissza: a hazatérő földiektől egy mindnyájunktól jól ismert kegyes hazugságot izen édesanyjának, hogy megnyugtassa. Megvan tehát a lyrai anyag teljes érzelmi egysége, mely öntudatlanul is (=ihlet erejével) kormányozza a költő egész eljárását; megvan az anya és fiú közös, egymásra utalt, egymás miatti fájdalmában; a végfordulat kegyes hazugsága által az anya fájdalma megvigasztaltatik; a költőé azonban megmarad s ez a fájdalom (a kíméletes gyermeki szeretet társaságában) a költemény végső kizengése, eredménye. Élmény, emlék, ihlet erejével jelenlevő érzelem: Petőfi személyi lyrájának egyik, kor szerint legelső komoly képviselőjévé avatják a népdalnak indult, de nem azzá lett költeményt. A levélben, mellyel felküldte Bajzának, súlyos helyzetéről panaszkodik. Nyomorát e borzasztó szóba foglalja össze: „koldus vagyok". Ebből a hangulatból fakadt a ritka őszinteségű költemény. A hajthatatlan önbizalom leroskadni látszik a csalódások súlya alatt; most nem színlel, nem szenveleg, s reácsüggeszkedik az egyetlen megmaradt igazságra: édes anyja nagy szeretetére, melynek védő melegét oly régóta nélkülözni kénytelen.

A gyermek Petőfi legnagyobb élménye: a meleg, védett otthonból való fájdalmas kiszakadása, a szerető anyai karból az élet korai ridegségébe kitaszíttatása lett tehát lantjának első, valóban egyéni ihletője. Valamennyi érzése közül ez érett meg először a learattatásra, ez állt kész lyrai anyagként rendelkezésére minden

idomító mesterkedés nélkül. Csupán azzal, hogy megénekelte, bizonyítja, hogy saját ihletét követte, mert e tekintetben ugyan irodalmi, ösztönző előzményeket nem ismerhetett. A rég várakozó műösztön saját anyagra lelt, s épségét legott remeklő ügyessége tanusítja.

Katona- és szinészéletére vonatkozo első verseiben azonban félszemmel még közönségére néz. Magyar forma, de avult lyrai modor; túlzó, nem konkrét kifejezés; prózai formalizmus a gondolat-fonásban; sablonos kikerekítés; főkép pedig szemmel látható törekvés arra, hogy már katonáskodása idején a hazáért aggódó honfinak mutassa be magát és katona-barátját, Kuppis Vilmost, s ily conventionalis szónokiassággal tegye akkori alakját figyelemre méltóvá: jellemzik a „volt katona“ egyik első lyrai emlékezését. Szinészkedése nyomoruságait viszont egy „első szerepe“ emlékéhez fűzött, ügyes epigrammai ötlettel igyekszik meg nem alázó szinben költőivé tenni. Amott erőltetett ihlet (Orlaynak előre bejelentette, hogy „ma meg akarom örökíteni elveszett barátom emlékét“), itt ügyes ötlet, de ötlet: itt a nagy különbség ama két első költemény mély lyrai élményéhez képest.

Általában még most kevesebb szerepet játszik lyrájában az élmény, s az általa kifejezésre jutó alkalmi érzelem, mint maga a megnyilatkozni, önmagát megismertetni vágyó állandó alap: az *egyéniség*. Nem tudom, van-e lyrai költő, kinek ez az önmegismertetés erősebb és koraibb ösztöne lett volna, mint neki. De ez önként következik jelleme alaptermészetéből, melyről fentebb szólottam; abból a nemes értelemben vett önérzetből és szereplő hajlamból, mely önigazolását keresi mindenben, várja, követeli mindenkitől. A nyilvánosság elé léptével mind jobban elszaporodnak azok a költeményei, melyeknek nem tudok jobb nevet s műfaji meghatározást adni az *önarckép*nél. Petőfi olvasója, kivált kritikusa, akárhányszor úgy érezhette, hogy nem a költeményben talál tulajdonkép gyönyörűséget, hanem az emberben, kit művén keresztűl megismer. Petőfi lyrájának nagy újdonsága, életszerűsége részben e sajátságában rejlik. Ő maga áll elő, mint szinész a szinpadra, s bármily szerepet játszik, őt tapsolják, vagy kárhoztatják. Innen a nagy különbség elődeihez képest, mely rajongást és ellenszenvet oly személyes, annyira hízelgő, vagy annyira sértő jellegüvé avat vele szemben. Innen az ő boldog elragadtatása, büszke hiúsága az elismerés és vonzalom legigénytelenebb megnyilatkozásán, s innen ingerültsége kritikusai ellen. De innen művészetbeli nagy újdonsága is, mely hovatovább a természetes, leplezetlen megnyilatkozás felé vezet.

Egy 1843-iki költeménye — *Én* — a legvalódibb értelemben önarcképszámba megy. Benne van önbizalma, hite a jövőben („Én a kertnek egy kis magja, De az úr ha pártom fogja: Benne gyom tán nem leszek“); jellemének tiszta tudata („Mint a róna, hol születtem, Lelkem útja tetteimben Egyenes; Szavaimmal egy az érzet, Célra jutni álbeszédet Tétovázva nem keres“); benne van valame-

lyes Horatiusi bölcsesség, mely az erényt tűzi ki célul és sors kegyére nem épít; s van benne, bevégzésül, kikerekítésül egy kis költői játék, — még most az! —, mely szíve kincsei közt a szerelmet is említi: a szerelem ágait koszorúba fűzi, s koszorúja szerény virágait a hazának szenteli. Leszámítva a mellékeseket, kétségtelenül bizonyos, hogy ismeri magát, és pedig olyannyira, hogy azt a versszakot, amelyben jelleméről beszél, mottóul lehetne odailleszteni egy Petőfit jellemző lélektani elemzés élére. Ismeri magát, még pedig kiváló, egyénileg megkülönböztető oldaláról. De semmi kirívó hang, semmi tetszelgés, semmi kihívás. — Ez arcképnek egyik elemét (önérzetét) veszi külön a *Jövendölés* (1843 márc. 5. előtt írta) —, mely költői híre halhatatlanságát jósolja meg. Formailag azonban ez már más természetű költemény. Párbeszéd anya és fiú között, melynek hézagait elbeszélés tölti ki. Csak mi értelmezzük, kétségkívül helyesen, Petőfire. Azonban nem szabad felejtenünk, hogy nem magáról szól, nem azon nyersen áll elő halhatatlansága hitével. A levélben, mellyel Szeberényinek megküldte, *Románc*-nak minősíti! (Akkori címe: *Az álom.*) Gyakori eset e korbeli költeményeiben, hogy homályban marad a költemény igazi alanya; ez vele jár Petőfi cselekvő vagy cselekedtető modorával, s nem egy tévedésnek lehetett okozója a kortársak szemében, kik minden első személyben szóló költeményét ő reá érthették.

Önarcképszámba megy egyik e korbeli legszebb költeménye is, bár nem oly leplezetlenül nyilatkozik benne az önjellemzés szándéka: *A megúnt rabság* (1843), melyben a szerelem ürügye alatt, a leány meghódítása eszközeiként, kipróbálja mindazt, amivé (a leány kedvéért) lenni, alakúlni képes. Mindazt! — tulajdonkép csak kettőt, kedélyélete jól ismert hullámzásának azt a két végletét, melyek között egész lyrája szinte napról-napra hintáz: a szilaj féktelenség és a szelid merengés lélekállapotait. Önjellemzés ez is, a naiv lángelme tévedhetetlen önismerete; de költőibb, szebb, mint az *Én*-ben. Nem öncél, hanem emócionális alkalom szülötte; s nem afféle szabatos, merev definiciója saját magának, hanem kifejező képekkel való, teltebb, gazdagabb megéreztetése. „Féktelen, szilaj volt lelkem, mint a tüz, Melyet a szél meggyúlt háztetőkön űz; És lettem szelid láng, Min melegszenek Őszi estén békés Pásztoremberek.“ Maga a képek s jelentésök többszörös váltakozása is jellemző erővel hat. Az *Én* inkább jellemét, emez szokásos költői hangulatait mutatja be. Hasonló komoly önjellemzést innen túl 1844 végéig nem találunk; akkor sem önként áll elő vele, hanem a kritika kihívására válaszolva mutat rá igazi természetére, hogy ő nem üvegházi satnya növény, nem iskolai szabályokat követ, s falra borsót hány, aki az ő természetét meg akarja változtatni: „Van azért, ki ép izléssel Üdvezelve jön elém. A korláttalan természet Vadvirága vagyok én.” *(A természet vadvirága.)*

Bemutattuk ez évek legnagyobb újdonságát: élményi lyrája első nagyarányú alkotásait; láttuk néhány költeményét, melyekben az állandó egyéni alap kíván kifejezésre jutni, mint egyenes

jellem, mint törhetetlen önbizalom, s mint végletek közt hullámozó kedélyi dispositio. Ihleterejű élményei azonban még most sem számosak, s az állandósúlni kezdő egyéniség inkább csak lyrai hiány-érzeteire reagál, vagy kedély-szükségleteit elégíti ki bizonyos önerejéből felkorbácsolt lelki mozgalmakkal.

Ily hiány-érzet szülötte (hogy előbb erről szóljak) szerelmi költészete, mely e korban meglepően egészséges irányba indul a kisérletek utánzó, túlzó fikciói után. Cancriny Emilia s Tóth Róza már a múlté; 42/43-ban újabb szerelmi ábrándról nem tudunk, legfeljebb egy futó felbuzdulást sejtünk *(Matildhoz)*. Az igazság tehát az, hogy nem szerelmes, ellenben fölébredt már természetes vágya a szerelemre: s ezt az igazságot fejezi ki meglepő hűséggel idevágó költeményeiben. Nem szenvelgi immár a kiábrándultságot, s a leányi csalfaság emlitése már nyilván csak szerkezeti fogása, befejező ötlete a *Vadonban* c. szép dalnak, mely a bizonytalanság érzetének (a jövőt illetőleg) oly komoly és közvetlenül ható kifejezése volna máskülönben. Ellenben még 42-ben egy fáradt hangulatú, s elhagyatottságát mélyen éreztető dalában *(Járnak, kelnek sokan zöld erdőben)* naiv szépséggel szólaltatja meg szerelem- s talán inkább csak szeretetvágyát. S a következő év szerelmi lyrája egyrészt csak enyelgés a szerelem gondolatával *(Az én mátkám; L...... né; Merengés)*, másrészt, úgy látszik, egy tényleges alkalom futólagos szerelemvágya *(Matildhoz)*, vagy a szabadulás megállapítása egy sikertelen ostrom nyugtalanságából *(Megúnt rabság)*. Ezekben már semmi erőltetettség, semmi koravén fikció, de igenis őszinte személyazonosság, a hiányérzet természetes vallomása s közeledés egyúttal egy könnyedebb, magyaros formához, s a dalhoz és népdalhoz, a nem tényleges szerelemnek, csak szerelmes képzelődésnek e már személytelen jellege folytán is legmegfelelőbb műfaji formájához. Figyelemreméltó hűsége ez önmagához a más területeken még most oly könnyen szerepjátszásra tévedő lyrikusnak s egyelőre, a hiányérzet intenzitásán kívül alig tudnám egyébbel, mint gyökeres daltehetségével magyarázni, mely immár valódi érzelmi állapotok kifejezésére is, minden pillanatban s mesterkedés nélkül készen áll. Viszont ami alakító, vagy épen alakoskodó ösztön még ekkor Petőfiben okvetetlenül van, az elegendően kijátszhatja magát a mű-népdallal szükségkép velejáró genre-alakításokban. De népdalairól majd külön s összesítve. — Hogy azonban a szerelemvágy már ekkor a szerelemköltői becsvággyal jár karöltve, arról kétségtelen vallomást nyújt a 43-iki *Merengés* c., álnév alatt kiadott költemény, melyben magát Petrarcával „félig-meddig már rokon“-nak állítja, meg a „kihagyott“ versek közt található *Zsuzsikához* (1844), mely naivul elárulja a *költő* várakozását a szerelem ihletésére:

Hogy suttogják majd, ha az utcán
Végig megyek veled:
Petőfi felesége... erről
Csinál szép verseket.

Csinálok ám, teringettét is,
Hogy bámulnak bele!
Maholnap egész Magyarország
Nevemmel lesz tele.

III.

A szerepjátszás felé.

A költő lyrai ösztöne, mint ép a legutóbbi esetben is láttuk, élmények nélkül is igyekszik megnyilatkozni, ha egyébként nem, a szükségérzet őszinte vallomásaként. Kétségtelen azonban, hogy mielőtt élményibb tartalom által bensőleg egyéniesednék, van a lyrikus alanyiságának (mint mindenkiének) valamely veleszületett hajlama, általános kedélyi dispositiója. S ha az élet megfelelő tartalommal még nem szolgál, e hajlam önerejéből teremt magának anyagot, illetőleg a maga szükségletéhez idomítja mindazt, mi egyéni életében lyrai természetű adalék lehet. Mert a fejlődés ösztöne hozza magával, hogy mennél előbb az egyéni megállapodottság, lyrai érettség látszatához jusson el. S itt érintkezik gondolatmenetem az e szakaszhoz bevezetőleg kifejtett mozzanatokkal. Petőfiben már a nyilvánosság visszahatásaként is fejledezni kezdett a szerepjátszás hajlama; fejlődési ösztöne, az egyéni jellemű megnyilatkozásra való természetes vágya elősegíti azt a hajlamot; eléje vág tényleges fejlettségi állapotának, egy kész Petőfit előlegez, egy Petőfi-szerepet játszik, melyben eredeti kedélyszínezet s a határozottabb egyénítést célzó lelemény valóban érdekes és lyrailag complex költőtypussá egyesül. A 42/43-ból eddig áttekintett anyag a tárgyi igazság szempontjából is őszinte Petőfit mutat. A következendőkben a szerepjátszó Petőfit fogjuk látni, kinek lyrai igazsága, aktuális kedélyállapota nem egyszer, sőt hovatovább a tárgyi igazság rovására érvényesül.

Kísérleteiben (kivált a legszámosabb szerelmi versekben) szenvedő, panaszkodó typusnak mutatkozott, a kor divatja szerint. Ez egykori szenvedő hanghoz azonban új elemek társulnak most már; egy cselekvő, daccal, szeszéllyel reagáló költőtypus áll az egykori passiv panaszosnak a helyére, s e cselekvő hajlam és ez önérzetes, e független életelvű kedély-reactiók lesznek az idevágó költemények lyrai igazsága. Ami azonban élettartalmat, emberi vonásokat, életmódban való egyénítést jelentene bennük, az már nagyrészt csak fikció, csak szerep, mely a valódi Petőfi élő alakját, arcképi vonásait az említett kedélyi eredetiség szükségleteihez idomítja. Mennyire eredeti kedélyhajlamok s mennyire függetlenül nyilatkoznak itt meg a tényleges élménytől, mutatja az itt szóba jövő érzelemfaj természete is, mely semmi egyéb, mint az önmagát cselekvő, vagy passiv végletbe túlzó, legáltalánosabb *életérzés:* az életkedv igenlése vagy tagadása, megfelelő arányú élmény-indok nélkül: némely költemények halálvágy-lyrája, vagy a bordalok kicsapongó, dévaj élet-pazarlása, vagy olykor a két végletnek különös, pathetikus egységbe szorítása.

A jelzett két irány közül az utóbbiké a jövő. Az önarckép ellentétes elemei közül a sötét, a szentimentális elem hovatovább

kivész, a dévaj, pajzán és derült elem önállósúl, s mire 44-be érünk, egymagában fogja az „ál-Petőfi” szerepét formálni s játszani.

Még most azonban részint a kísérletek természetes folytatásaként, részint vigasztalan életviszonyai folytán, részint azonban — azt hiszem — a *Karthausi* s az egykorú Byronizáló magyar lyra hatásaként, ama sötét elem is részt kér magának, akár külön megnyilatkozó halálvágyként, akár pedig indokoló, jellemző hátterül, a bordalok szeszélyes lyraiságához.[16] Külön: a *Halálvágy* címűben s az *Élő halott*-ban. Az előbbiben oly romantikus páthoszszal és eszményi indokolással követeli a sírt és koporsót, hogy lehetetlen észre nem venni a kifejezés gyermekes túlnövesztését a valóságon. A másikban az őszinteség erejével hat, ami benne valóban aktuális lelki állapotrajz: a fásultság, lemondás, a jövőtől mitsem váró egykedvűség hangja; de a végén előlépő halálvágy igazán csak szerkezeti elem, mely azonban csattanósan fejezvén be a költeményt, egyszersmind túlzó vonás a költő arcképéhez. Nem vétünk a költő emlékének, ha azt a fásultságot, fáradt elernyedést nehéz életkörülményei közt időnként beálló lelkiállapotnak véljük, de halálvágyában nem hiszünk. Első igazán komoly lyrai költeménye, melyet a halál gondolata ihlet, — *Temetőben* — távol van minden romantikus, hetyke, vagy könnyelmű halálvágytól. Épen nem halálvágy, mit benne énekel, hanem fájdalmas előérzete az élettől való elszakadásnak; egy meg nem tört, az élethez ragaszkodó, de sorsát sejtő lélek foglalkozása az időelőtti elmúlás gondolatával, a temetőben. Alapérzelmével, az élethez való erős ragaszkodással szemben, akarata ellenére vonja magához a temető s vesz erőt rajta a halál gondolata. A temető, mint szelid, nagy gondolatokra ihlető merengésnek a helye vonzza őt önkénytelenül magához, s csak a közeli temetés előjelei — harangszó, sírásás, gyászének — térítik gondolatát a halálra s keltik fel benne az elmúlás sejtelmét, de nem halálvágyat. Van benne elszántság a halálra, ha *kell*, de fájdalommal búcsúzik fiatal élete szép vágyaitól: dicsőségtől, szerelemtől, miket elérnie megtagadta a sors. Komoly, mély, megható fájdalom, nehéz, de eltökélt resignatio: ez az igazság, az ihletett költeményből meggyőző hatással kiszüremlő igazság a fiatal Petőfinek a halál gondolatához való viszonyát illetőleg, nem pedig az a néhol érzelgősen irodalmias, máskor kihívó, hetyke, dévaj szeszélyű halálvágy. Amily magasan fölötte áll ez elringató szépségű költemény e korbeli rokontárgyúaknak költői érték , épúgy fölöttük áll személyes hűség tekintetében.

[16] „Ha fel akart melegedni, csak hozzánk jött s nekünk felolvasásokat tartott saját versei és Eötvös „Karthausi“ c. regényéből“ — írja Szuper Károly a költő székesfehérvári (42 november—decemberi) színészkedése idejére értve. (*Kiszakított lapok egy veterán szinész naplójából. — Színészeti Közlöny.* II. 1880. 23. sz.). Az akkori Byronizálás néhány képviselőjét l. *Könnyeim, — A karthausi* hatása nyomait *Felköszöntés, Halálvágy, Távolból* címszó alatt a Függelékben.

A még „zsengéi"-hez számított, 43-beli *Könnyeim* c. kis dalfüzért, melyben szentimentális és Byroni korhatások vegyülnek, s melynek előfutári jelentőségére majd a *Felhők* tárgyalásánál mutathatunk rá, itt figyelmen kivül hagyva, csak arra utalok még röviden, hogy épúgy, mint szerelmi lyrája, e sötét érzelemfaj is megtalálja a maga egészséges formáját majd a népdalban, mely hovatovább gyűjtőmedencéjeként mutatkozik a költő ekorbeli, megtisztúlt törekvéseinek. A 43-beli öt népdal,[17] s majd néhány 44-beli,[18] már a népdal műfaji feltételei következtében is kivetkezteti személyes jellegéből a halál utáni esengést, inkább csak hangulati értékét használja ki, csak az elkeseredés pillanatnyi szülötteként lobogtatja meg, vagy a képzelt daloló alak életkörülményeivel indokolja: egyszóval enyhíti, természetesebbé teszi.

Az életérzés másik végletét bordalai mutatják, de mint említettem, sokszor sajátságos vegyületben az előbbi sötét elemmel. Így 42-ből *A borozó*, s a *Felköszöntés*, 43-ból pedig a *Dinomdánom*. Az elsőben dalszerű önjellemzést ad magáról, a másik kettőben már ivás, múlatozás közben mutatja be magát. A gondolat hátterében a sors áll, mely őt üldözi, a zord világ, melynek skorpiói szakgatják szívét. A kín, a búbánat, a halál gondolata elől menekszik a borhoz; míg mámora tart, felejt, éli világát; s ha jő a halál? — még egy korty, s nevetve dől jég-ölébe. Életfájdalom s mámorral felcsigázott életkedv különös együttesei e költemények, s a bennök megnyilatkozó complex érzésfaj különösen a *Felköszöntés*-ben igyekszik erős, majdnem lázas szónokiasságban magára vonni a figyelmet. E csoportban már világosabban érezhető a túlzó fikció szerepe, hiszen köztudomású, hogy Petőfi sohasem volt mámorosságig menő borivó. De hajlandó olyanúl bemutatni magát, a velejáró lyrai különösség, arckép-egyénités kedvéért. A 42-i *Hortobágyi korcsmárosné* s a 43-i *Kördal* már a tiszta bordal felé vezetnek: amaz szerzője szándéka szerint is népdal, emez pedig lényege szerint az, mutatván itt is az egészséges továbbfejlődést oly műfaji kitisztulás felé, melynek a genreszerű kiképzés, az alakító, typus-idomító játék egyenest művészi föltételei közé tartozik.

A halálvágy csoportjában a *Temetőben* c. költemény mutatta meg, hol a személyes igazság. A pathetikus mámorvágyhoz is megvan igazi mértékünk egy-két személyes őszinteségű dalában: a *Barátimhoz* ciműben, mely bár erősen önarckép-szándékú, életszerűleg jeleníti meg jókedvű dacát a sorssal szemben, egy váratlan betoppanása által meglepett pajtási kör számára; de különösen a *Pálnapkor* című társasdalban, mely meleg bensőséggel sugározza felénk az együttlevők idylli jó kedélyét, az egyszerű testi jóllét élvezését meleg szobában, kulacs mellett, téli időben. A pajtási körök természetes, jó kedélyű Petőfije szól itt hozzánk, a *Disznó-*

[17] *Síkos a hó, szalad a szán; Keresztúton állok; Kis furulyám szomorúfűz ága; Temetésre szól az ének; Hejh nekem hát vigasztalást mi sem ad.*

[18] *Boldogtalan voltam; Gyönge vagyok; Mi nagyobb a nagy Szentgellérthegynél; Elvennélek én, csak adnának.*

torban pedig egy tréfás felköszöntővel ad ízelítőt ily kedélyes hangulatban űzött mókáiból.

42/43-ban tehát, az alanyiság néhány torzítatlan, sőt nagyobb arányú megnyilatkozása mellett, aránylag kevés még a túlzott jó, vagy rossz kedvből, a közönségre való tekintetből, vagy fejlődése előlegező ösztönéből egy különc Petőfi szerepét bevezető költemények száma. A szerepjátszás azonban megkezdődött s életviszonyai javultával, a nyilvánosság kitágulásával a következő évben nagyobb arányokban fog folytatódni. Az önarckép derült eleme előtérbe lép s ezzel a lyrai költő pályafutásában végbemegy a kedélyszín első nagy cseréje és az eddigi panaszos, fájdalmas, vagy dacosan sötét lyraiság után a naiv életkedv tarka pillangói bontják ki szárnyukat.

IV.

A Petőfi-szerep.

A kedélyszín első korszakos átváltása, mire az imént céloztam, sokkal fontosabb körülmény, semhogy felismerése után megállapodás nélkül tovább eredhetnénk. Hasonló színváltozásnak többször leszünk még tanui s tapasztalni fogjuk, hogy azt nem mindig az életkörülmények változása idézi elő, hanem velük társulva, vagy ellenükre is, a változás, helyesebben a váltakozás szükségérzete, az ellenhatás törvénye, a fejlődés-ösztönnek ez egyik fontos rúgója. Lesz módunkban ez ösztön-elv működését nagyban és kicsinyben észlelni. De nevezetes dolog, hogy ez első átalakulás végbementével azonnal jelentkezik Petőfinek a későbbieket is állandóan kísérő egyik jellemző tulajdonsága: fejlődése menetének számontartása, személyazonosságának erősítgetése a változás ellenére. Kibontakozott a sötét, szentimentális mellékízű lyrai formából; de íme, fentartással él: mintha lelkéből még nem veszett volna ki az a lyraiság; mintha élete most is bús volna, a keservek keservét szenvedné s vihar dúlna szívében; s mintha e belső igazság ellenére írná tréfás dalait, elhallgattatására bordalait:

Míg olvassátok tőlem
A tréfás dalokat,
Nem sej'itek, hogy néha
Szivem majd megszakad.

Ezt írja 1844-ben *A leánykákhoz* c. versében.[19] E magyarázat

[19] „Olvastátok vidám dalaimat?“ — kérdi 45-ben, e 44-ikiekre célozva; „Azt gondoljátok, hogy lelkembül írom? Oh, dalaimban a kedv, nevetés, Csak olyan ez, mint a virág a síron. Kivűl a síron nyílik a virág, S belűl a sírban féreg és halott van; Igy írtam én enyelgő dalokat, Míg lelkem haldokolt a fájdalomban. De többé nem leszek komédiás, Ki víg pofákat vág a közönségnek, És odabenn a színfalak között, Arcán kínszenvedés könnyűi égnek!“ *(Ismerjetek meg!)*

alatt a rejtélyesség szándékán kívül az a felfogás lappang, hogy szórakoztatni akar, esetleg lelki állapota megtagadásával is; ott lappang a művészi becsvágynak ez első, zsenge formája, ugyanaz, mely miatt a szinészi pályához oly igen vonzódott. De nyilvánvalóan érzik a mondott törekvés is, hogy a változást csak látszólagosnak tüntesse fel, lényegbeli változatlanságát azonban fenntartsa. A jellem-ösztönnek, a hajthatatlan azonosságnak kényes ön-fegyelme ez, mely a változékonyság lyrai ösztönével szemben minden fordulatnál érvényesíteni fogja a maga jogait. Helyes önismerettel írja majd *A felhők*-ről (1847):

Miért vonzódom úgy hozzájok?
Mert ők lelkemnek rokoni,
Mely mindig új s új alakot vált
S még is folyvást az egykori.

Ekként fog majd gondoskodni lyrai folytonosságának az elismertetéséről még a legkirívóbb ellentét eseteiben is, pl. mikor majd megállapítja pesszimizmusa és emberszeretete azonosságát. Ez azonosítás mindenkor az időrendben utóbbi lyraiság javára történik, mi a mindenkori aktuális lyraiság nagy expanziv erejét tanusítja.

De haladjunk tovább.

*

Élményi lyra és önarckép nagy arányokban folytatódik tovább 1844-ben, de egyre túlnyomóbb lesz benne a húmoros, tréfás elem, míg az a komoly ág, melynek a megelőző két évben oly kiváló kezdeteit láttuk, nem fejlődik tovább a remélt mértékben. Komoly, mélyérzésű költemény kevés van azok között, melyek róla magáról szólanak. Saját élményeit énekli ugyan meg, de tréfásan, félvállról véve, gyakran csak múlattatás kedvéért, sokszor felületesen. A könnyelmű, vidám, tréfálkozó hangnem uralkodik; melancholia, lyrai elkomolyodás, nagyarányú inspiráció nincs. Témái: élmény-momentumok, barátság, szülői szeretet, de intenzivebb lyraiságra egyik sem ihleti.

Bizonyos sürgős modorú, felszines, alakoskodó objektivitás esik e csoport árnyoldalára; akár önmagáról beszél s magát valami múlattató, félvállról vett ötletességgel, jurátus-humorizálással különösnek tetszeni akaró typussá játsza ki (*Betegségemben, Deákpályám, Ha'tyudalféle, A naphoz.* De különösen: *Javulási szándék, Ivásközben, Gazdálkodási nézeteim, Élet, halál, Tompa Mihályhoz, Sovány ősz, Takarékosság, Szemfájáskor);* akár barátairól, — hirtelen fellobbant, de már hűlni kezdő haragot romantikus pózzal erőszakolva *(Végszó ***hoz),* vagy velük töltött idejére melegebb ihlet nélkül emlékezve *(Katonabarátomhoz);* akár apjáról, kit egy jóindulatú idegen felszínes húmorával, mintegy múlattatásúl állít elénk.

„Megmondtam úgy-e?: térj eszedre! S te nem fogadtad szavamat; Tovább üzéd eszeveszetten az ostobáskodásokat" — így

fordul önmagához egyik költeményében *(Betegségemben)* tréfás dorgálással, de egy typust idézve, ki beteggé ostobáskodta magát; a továbbiakban van egy kis őszinte meleg érzés, a csendes házi élet kivánsága, de egészben véve felszinen futó, évődő játék önmagával. A Dunavecsén írt *Hattyudalféle* dévaj hangon indul („Belőled én, árnyékvilág, Aligha el nem patkolok"), már-már őszintén lyraivá melegszik („Most gomblyukamban a virág, S ha újra zöldül a világ: Talán sirom halmán fakad"), de egyszerre pajtásaihoz fordúl, kikkel most annyi éjszakát fölségesen virraszt keresztül: ne gyászolják, hisz mind „víg fickók" voltak, sírja körül vigan hangoztassák holt cimborájuk dalait. — Legyen elég e két példa azon kedves ugyan, de felszínes lyraiság éreztetésére, melylyel önmagáról szeret szólani. Ugyanez a modor, friss, eleven szatirájával, fricskáival az iskolai nagyképűség ellen, a *Deákpályám*ban, melyben, mint Havas mondja: „leszólja" magát; mert olyan rossz diák ő korántsem volt. De az efélékben nem is az igazság a fontos, hanem a pillanatnyi őszinteség, az a hangulat, kedélyállapot, mellyel e pillanatban néz vissza múltjára. Saját múltja, „Petőfi mint diák": valóban nem egyéb itt, mint szemléltetője, kifejezője a költő *mostani* kedélyállapotának. Gyakran, ezidőben fölöttébb gyakran, él a lyrai kifejezésnek ezzel a különös, de nagyon Petőfies módjával, hogy húmorát, dévaj szösszeneteit egy-egy kis önmagáról hevenyészett szobrocskával fejezi ki, melyben mellékes a tárgyi igazság, fő az, hogy költői alakító kedve a pillanatnak megfelelően kijátszhatta magát. Mennyire összefügg ez tehetsége legeredetibb és legértékesebb oldalával, még csak ezután fog tisztán kiderűlni.

Utóbb említett két költeménye Dunavecsén kelt, ahol néhány jó cimborája társaságában oly kedvére érezte magát. A fesztelen, jó kedvű társas élet többnyire ily önmagával játszó lyraiságra ihleti. „Nyilvánosság" ez is, de a közeli, jó ismerősöké; kik megértik őt, jó kedve szeszélyeihez készörömest alkalmazkodnak. Ő előttük szabad rögtönzésekkel játsza el régi szerepeit, diák-, szinész- és katona-élete emlékeit; jól érzi magát: az egykori szenvedésekből a mostani kedves hangulat hatása alatt eltünik, ami fájdalmas és megalázó volt bennök, s az emlékezés húmora szabadon játszatja alakító képességét az odaadó, csodálkozni, nevetni egyaránt kész kis „közönség" előtt. A jókedvű baráti kör ébreszti fel benne az önalakjával művészkedő lyrikust, s ő a pajtási köröknek ezt a Petőfijét viszi ki változatlan fesztelenséggel a világ elé. A nagy közönség azonban, mely költeményeit egyenként olvassa, s minden önarcképben tárgyi igazságot keres, nem ismerheti őt még eléggé, hogy e költemények igazi mívoltát megértse; készpénznek veszi, amit a költeményben olvas és fejcsóválva látja, mi mindennel dicsekszik e fiatalember. Éjjel-nappal tivornyázik, szeretőket tart, tönkreteszi az egészségét; de annyira megszokta a kicsapongó életmódot, (mit „költői"-nek nevez), hogy a rendes élet talán még hamarább tönkretenné; valamikor bakkancsos volt, de ha tovább

is az marad, még tán a közlegénységből is degradálják; mert akaratos, nem engedi magát az orránál fogva cibálni; a kancsót le nem teszi, míg nem látja a fenekét; gazdálkodni nem tud: ami kis pénzre szert tesz, eleszi, issza; igen kalandos múltja van s bor mellett szereti elemlegetni múlt szenvedéseit: ime az ál-Petőfi, kinek jellemvonásait maga a költő szolgáltatta ki közönségének és kritikusainak. Önarcképei egy egész csoportjának valóban ennyi volna a „tárgyi igazsága". A „votum Petőfianum" is máskép hangzik most még! Nem „szabadság, szerelem", — hanem: „Boldog, kinek fejére Az ég oly sorsot mért, Hogy bor- és leányért éljen És haljon a honért" *(Élet, halál).*

*

Bérangert a debreczeni télen ismerte meg. Ez a tény sokat megmagyaráz fejlődése 1844-iki túlzásaiból, s új ható okként járul a már eddig említettekhez. Béranger hatása is többnyire csak nagy általánosságban mutatkozik, mint a Csokonaié. Hatott reá, mint költőtypus, mely megtetszett neki, melyhez általában hasonlítani kíván; mint költőtypus, melyben alteregóját láthatja. Béranger, a bor, szerelem, haza dalnoka, a független, önérzetes ember, a népszerű politikai vezér: megvalósultan mutatja azt, amivé ő még csak válni készül. Része van az ál-Petőfi túlzottabb kialakulásában, a könnyelmű kedély önarcképeiben, s főkép abban, hogy bordalai az 1842—43-iki szerényebb kezdet után most egyszerre úgy elszaporodnak. A Nemzeti Kör biráló-bizottsága (Vörösmarty, Vachott Sándor, Szigligeti), mely kiadásra szánt költeményeit átnézte, vagy tizenöt darabot ki is vetett belőlük „s nagy részint bordalokat" — írja Petőfi Tárkányinak (1844 ápr. 28.). Erre céloz *Irtóztató csalódás* c. költeménye (P. *Divatlap* 1844. aug.):

Mi több: mely verseim felett
Mondának ily ítéletet?
Szép bordalok, jó bordalok!
Ti rólatok, ti rólatok
Hallottam ezt; pedig hivém,

Hogy a hír kakasüllején
Anakreon, Vitéz Mihály
S Béranger már alattam áll,
Alattam áll általatok,
Szép bordalok, jó bordalok!

Csak annak éreztetése végett idéztem, hogy Bérangert Petőfi maga is Vitézzel együtt említi, mint bordalok költőjét, kihez magát méri.

Bordalaiban gyakran a bor- és hazaszeretet vegyül *(Eger mellett, Egri hangok, Dáridó után* [tréfával vegyest], de különösen *Részegség a hazáért).* Van egy csoport azonban, mely a legszorosabb értelemben vett bordal: tisztán a bor kedvéért iratott, minden eszmei, vagy érzelmi magasabb cél nélkül. Csupa tréfás túlzás; a bor iszonyú szeretete; a borhiány, mint halált okozó ínség; víz csak utolsó szükségből; megretten egy nagy borivó halálakor, aki szomjan pusztult, mikor bora elfogyott: hasonló sorstól fél ő is. *(Poharamhoz, Vizet iszom, Carmen lugubre, De már nem tudom, Meredek a pincegádor.)* Mindezekben erős genre szerűség: sokszor alig dönthetni el, maga nevében akar-e szólni, vagy csak szerepet

játszik. Mind monolog, de ez nem okvetlen bizonyít amellett, hogy Petőfire értsük. Az az erős ökonomia, mellyel ő az objektiv műfajokban (genre-kép) is minden magyarázatot elhagy, s csak beszélteti, játszatja a szereplőt: lehetővé tesz formailag kétféle értelmezést is. Az egykorú közönség, s főkép a kritika szívesen értett bennük mindent Petőfire. Én azonban hajlandó vagyok valamennyiben felismerni a genre-szándékot s Petőfi tehetségének egyik legspeciálisabb megnyilatkozását (szerepjátszását) látni bennök. Annyival is inkább, mert valamennyiben érzik a szerepjátszás húmora: a mímelésben lappangó szubjektivizmus. Borivó embernek képzeli el magát a múlatságul való utánzás kedvéért. Mennyire múlattatás a célja, látszik *Egy estém otthonn* c. verséből is. Apjával otthon borozgat; sok mindenféléről beszélgettek már, egyebek közt a szinészetről is:

Továbbá elszavaltam
Egy *bordalom* neki;
S nagyon-nagyon örültem,
Hogy *megnevetteti.*

Van egy, melyen világosan kimutatható, hogy nem a költő nevében szól: *Az én torkom álló malom.* Itt u. i. „feleségről" is beszél. De ebben is csak e tartalmi mozzanat árulja el, hogy nem Petőfire értendő, hanem igazi genre-kép. A többiekben nincs ily tartalmi ismertető, de túlzásaik mutatják, hogy Petőfi sem érthette szószerint magára s hogy valamennyit ugyanazzal a szerepjátszó genreszerűséggel írta, mint akár a *Szomjas ember tünődését.*

*

A könnyelmű, felszines, borivó ál-Petőfi mellett még egy másikat is játszott a költő: a cinikusnak mondott Heinéskodót, anélkül, hogy valóban cinikussá tudott volna válni Húmora gyakran áll a cinizmus határán, mert részvét és közöny olyféle keverékéből származik, melyben e két elem egyike csak színlelt. Valami ridegebb neme ez a húmornak. De legridegebb, mikor a részvétet szinleli, hogy lépre csaljon, s mikor már felmelegedtünk, a faképnél hagyjon. A részvét csak madárfogó, mely áldozatot fog a közöny számára. Nem sokkal értékesebb annál a kötekedő játéknál, mikor a gyerekkel megkívántatja valaki a cukrot s aztán maga kapja be. Ilynemű húmorra elég volt egy mintát látnia Petőfinek, hogy a maga eredeti húmorát egy kis nyomással ugyanarra az oldalra ferdítse. Hisz az egész játék csak fogás, recept, mellyel verset lehet csinálni ihlet nélkül is.

Heinei cinizmusról csak akkor beszélhetünk, ha a költemény pozitiv része már eleve azzal a tudattal iratott, hogy áldozatul fog esni a negativ csattanónak. De még akkor sem okvetlenül „cinizmus"; lehet, hogy csak forma szerint, mint érzelmi ellentétekkel meghökkentő módon játszó epigramm, tartozik ide az illető költemény. Cinikussá csak akkor válhat, ha az olvasó komoly érzelmeit hozta mozgásba a pozitiv rész. Már pedig Petőfi versei közt ilyet aligha találunk.

A fentebbi definiciót még legközelebbről a *Hozzá* és *Magány* látszanának megvalósítani. De korántsem sértő egyik sem. A pozitiv rész mindkettőben a csattanó kedvéért van ugyan, s mégsem azt érezzük a végén, hogy cserben hagyott („lóvá tett"), hanem csak azt, hogy tréfával üti el a panaszolni valót. Az első egy elragadtatott üdvözlet „hozzá", kit végre nagynehezen megszerezhetett; „Engedd,... szorítsanak szívemhez e kezek! És most... és most... jer a zsebembe, pénz, S menjünk, először is csizmát veszek". A pozitiv részbeli elragadtatás teljesen illik a csattanóban leleplezett pénzre is: mintegy kétértelmű szóval való játék, melyek közül az olvasó a természetesebbiket fogadja el s csak végül veszi észre, hogy a költő kezdettől fogva a másikra gondolt; nevet a tréfán, sőt most már a vég tudatával olvassa el újra a költeményt. — A másikban a pozitiv rész mintegy gyűjtő fogalmat ad: a világban eddig mindig csak üldözték; gondolhatunk mindenféle üldözésre, bajra; a csattanó megszűkíti a kört s épen azt az üldözőt nevezi meg, kire gondolni eszünk ágában sem volt (a hitelezőt). Ez mindenesetre erősebben a tárgyalt typushoz tartozik; hirtelenebbül is csattan a végén: egyetlenegy szóval, a legutolsóval. „Szent magány! hegyláncaid tetőin Át, nem látnak ők, Szívtelen, rémarcú üldözőim... A hitelezők." De a lecsöppenés nem esik rosszul; hisz az előzmény sem volt valami nagyon komoly lyra, sőt egy-egy túlzásával s banálisabb kifejezésével már előre is óvatosabbá tett.

Az *Elmondanám* csattanója is inkább nevettető, mintsem lehűtő. (Elmondanám: nézd, leányka, neked adom szívem, ha kell; jól jársz vele, uralkodjál rajta, örökké hű marad hozzád. „Elmondanám ezt, s többet ennél; De nem mondom, mert nincs kinek"). Negativ része nem jelent igazi lehülést, közönyt; tréfája mindössze abban áll, hogy több lehetőség közül a legkevésbbé vártat vágja ki. Az egész kis költemény, úgy, amint van, lehet egy lelkiállapot őszinte kifejezője: szeretni kívánna, de nincs kit. S húmora is nem annyira az olvasóval játszik, mint inkább önmagával: észreveszi lelki állapota abszurd voltát s az észrevevés pillanatának húmorát örökíti meg. (Különben is kétféle érzelmi tónussal lehet felmondani utolsó sorát: lehet meglepetésként, prózai hidegséggel rácsapni, de lehet s ezt tartom hozzáillőnek, egy kis humoros eltünődéssel).

Nem cinikus a *Tél végén* sem. Negativ része nem hirtelen csap le, lassúbb kanyarulattal közeledik. Az egész inkább rokonszenves, mint meglepő, sértő, vagy nevettető. Örültök, ugy-e, a tavasznak, rétnek, virágnak, madárnak? „Elzárkóztában a kihalt kebelnek Engem virág, dal, méh nem érdekel", én csak azért kívánom a tavaszt, mert melegebb lesz s „kopott ruhámban fázni nem fogok." Itt, különös módon, a csattanó az igaz, az őszinte; s vele szemben, előkészületül épen a pozitiv rész, a tavasz költői leírása, a mesterkélt és üres. Ritka költeményében maradt meg annyira a kezdő évek kölcsönzött stílusa („S amíg elszántan ütközetre mégyen A szűz bimbók mézéhes ellene"). E különös, az őszinteség

javára billentett megoszlás okozza, hogy a Heine-i szerkezetű darabok között ennek a húmorában van a legtöbb vonzó melegség.

Mindössze két költeménye van, melyek csattanója valóban visszás hatást kelthetne, ha az ugyanis előre tudott célja lett volna a költeménynek. De minden jel arra vall, hogy csak kényszerű „üsse kő"-befejezéssel van dolgunk, mikor ihlete kimerülvén, a Heine-i receptet rántja elő kisegítőnek. Egyik a *Szobámban*. Kedves, egyre melegebbé váló elgondolkozás viszontagságos multjáról egy szürke, esős napon; egy hű, igaz barátja volt, ki bujdosásában, a sótlan katona —, és a könnyekkel sózott szinészi kenyér idején mindig vele volt: a költészet. Vajjon lesz-e haszna verseinek? Túlélik-e apjukat? „De már derül! Szivárvány támad Amott a rákosi mezőn, Sétára hát!... Csak el ne csípjen Valamelyik hitelezőm." Valóban úgy érzi az olvasó, hogy itt cserben hagyták, vagy lépre ment. De cserben hagyta ihlete a költőt is; azért igyekezett az időjárási kerettel véget vetni valahogy az ihlet nyomán szabad ég alá elkalandozott s onnan visszatérni már nem tudó költeménynek. Sőt alighanem a *mezőn* szóra kinálkozó *hitelezőm* rím inspirálta az egész, igazán cinikusan ható fordulatot. — Másik: *Élet, halál! nekem már mindegy!;* ebben is csak a megcsappant ihlet műve lehet a valóban váratlan, elég drasztikus befejezés.

Heine-i cinizmusról tehát, a szó igazi értelmében, Petőfinél nem igen beszélhetünk. Ami e költeményekben a cinizmus határán látszik állani, az inkább húmor, Petőfinek már korábban is kimutatható, eredeti tulajdona. Heine hatása mindössze annyiban állhat, hogy e humor elemeinek szerkezeti, epigrammatikus, csattanós megosztására tette figyelmessé.

V.

Művészi erők a játék alatt.

Mióta Petőfi a nyilvánosság elé lépett, bizonyos tulajdonságai fokról-fokra erősödve mutatkoznak. Mindaz, ami egy lyrai költő fejlődésére befolyhat: egyénisége alaptermészete, életkörülményei, költői olvasmányai: valami felszínes, múlattató, könnyelmű, szinészkedő lyrizmus felé hajtotta. Míg eleinte (42/43-ban) egy-egy komoly elmélyedéssel nagyobb arányú, őszinte élményi lyrába merül, a nyilvános szereplés hatása hovatovább önarcképek, önjellemzések írására készteti, melyekben teljes, személyes mivoltában akar a közönség előtt állani s nem költeményével, hanem tulajdon személyével akarja azt érdekelni, múlattatni, sőt megnevettetni. Ez ösztönszerű törekvése szemeli ki költészetbeli rokonait is, kikhez nemcsak hasonlítani kíván, hanem bizonyos tekintetben már hasonlít is: Csokonait, Bérangert, Heinét. Az önarckép hovatovább *szereppé* válik, mely egyéni vonásokból s

élményekből van ugyan, de túlzással és célzatos válogatással, vagy színezéssel összeállítva, s amelyet a nyilvánosság növekvő mértéke szerint egyre nagyobb odaadással játszik napról-napra az irodalom színpadán, végül is egy ál-Petőfi vonásait gyökereztetvén meg a hiszékeny köztudatban. A költőtől a szinész felé, az egyéni, közvetlen megnyilatkozástól a szerepjátszás felé halad átalakulása e három év alatt (1842—1844). S csak látszat az, hogy a kortársak szemében valódi egyéniségével kelt föltünést; nem azzal, hanem a játszott szereppel, melyet ösztönszerűleg is, mint a szinész, a hatás kedvéért idomít. Mintahogy diákkorában a Szózatot „hosszúra nyúlt képpel, magából egy kiéhezett tót deákot alakítva.... érzelgő hangon, tótos dialektussal“ (Orlay) szavalta el az önképzőkör nevető közönségének, úgy szavalja most saját szerepét valamely lyrai dialektusban, mely szintén érdekel, meglep, múlattat, s feltűnőbb hatást kelt a komoly előadásnál.

Minde tulajdonságok mégis csak Petőfi gyökeres, jellemző sajátságai. melyek a kellő ihlet lehelletére, vagy a maguk természetes területén foglalkoztatva egyszerre elárulják igazi költői értéküket. A részvéttelen, látszólagos közönyből klasszikus lyrai tárgyilagosság, vagy tiszta húmor; a szinészkedő játékból tréfás ön-genrekép; a sürgős modorú ötletes felszínességből fesztelen természetesség lesz.

A *Füstbe ment terv*, az 1844-i élményi költemények közt őszinteségével s kidolgozásával egyaránt kiváló. Ama versek közé tartozik. melyeknek tisztán a tartalma hat; melyekről azt hinnők, hogy idealiter már készen, adva voltak magában az élményben, mintha a költő egész érdeme abban állana, hogy az életből tisztán kimetszi ezt a kis egészet. Holott a szinte személytelen, objektiv hűség, mellyel útközben minden fölösleges szubjektiv megállapodást kerülve, az adott érzelmi történetet a legszükségesebbre szorítva adja elő, elsőrangú tényezője a hatásnak maga is. A részvéttelen közöny, melyet az ál-Petőfi kedvéért színlelni is tud, itt lyrai tárgyilagosság, mely arra képesíti, hogy egyéni élményt kívülről nézve alakítson át műegéssze. Ép ily kívülről nézése önmagának, de a húmoros nemben, *Egy telem Debreczenben.* Itt helyén is van a látszólagos részvétlenségben megnyilatkozó húmor: jobb módból tekint vissza elmúlt szenvedésekre, s nem a szenvedés idején humorizál.

A színészkedő, magát múlattató médiumul kiszolgáltató játék pedig, mihelyt valódi élmény szolgál ösztönül, kedves húmorú, tréfás nagyítású ön-genreképet tud teremteni. Hosszas vándorlásai és nélkülözései után egyszerre nagy kényelembe került Dunavecsén, a Nagy Páltól felajánlott lakószobában; melyben még ruganyos pamlag is volt. Beletalálja magát az eddig szokatlan kényelembe, az adott helyzethez idomítja magát, eljátsza a kínálkozó basaszerepet, s múlat a maga játékán *(Ebéd után).* Az egészben egy magyarázó szó sincs a közönséghez; csupa szemmel látható játék, színpadon forgolódás. Petőfi szinész-tehetségnek hitte

magát; holott annál sokkal több volt: zseniális szerep-író. Mily kedves, gyermekded és népies naivságú typusként áll előttünk a *Szülőimhez* c. költemény Petőfije, ki oly sok szépet igér szüleinek és Pistinek, csak gazdagodjék meg egyszer. A népiesen naiv szerep itt korántsem álarc: csak a kifejezendő meleg, őszinte érzelemnek — gyermeki szeretetnek — egy typikus megjelenési formája: szerep, melyben annyira jól érzi magát, hogy a szerepjátszás örömétől szinte megsokszorozódva ujjong maga a kifejezendő érzelem is.

Felszínes, hányjaveti modora, amellyel kis- és nagydolgokat, másokat és önmagát elintézi: ha jól alá nézünk, csak túlzó s nem mindig időszerű formája annak, ami kifejezésében hovatovább mint legigazibb egyéni újdonsága tűnik fel: magát soha nem feszélyező természetességének. Hol érezné magát e tulajdonsága otthonosabban, mint a költői levélben, melyet pajtásaihoz ír. Ő prózában is legkedvesebb levélírónk, s ami azzá teszi, verses leveleiben is megvan: bizonyos gyors felszínesség, mely ötletszerűleg asszociál; de, míg többnyire kedves semmiségeket mond a legtermészetesebb fesztelenséggel, hellyel-közzel éppen ötletszerűsége folytán komoly bibékbe ütközik s ott lyrailag el-elmélyed. E levelekben még annyira sem „író“, mint máshol, s egyéni szeretetreméltósága csak annál fesztelenebbül nyilatkozik meg. Az egyéniség, eltekintve a műalkotás érdemétől, melyben szóhoz jut, önmagában véve is lehet vonzó, *esztétikai* érték, mert nagy élet van benne, melynek formái minden másétól különbözők. A naiv, kritikátlan, fesztelen önbemutatás, ha eleven életet árul el, mindig esztétikai élvezetet szerez. Igy Petőfié is e levelekben *(Kerényi Frigyeshez).*

VI.

Genrekép: a szerepjátszás egyik klasszikus eredménye.

Az utóbb bemutatott néhány példa is sejteti, mennyi lehetősége van annak, hogy Petőfi szinészkedő lyraisága költőileg nagy értékű művekben érvényesülhessen. S valóban, már az itt tárgyalt évkörben megtalálja a nekivaló műfajt s a genreképben és népdalban klasszikusat teremt.

Genreképei is 1844-ben szaporodnak el, kétségkivül Béranger hatása alatt. De már addigi elbeszélő jellegű költeményeiben is nyomon követhető annak a költői erőnek a fejledezése, mely végül is e genreképekben éli ki magát. Azok is, az egy *Lehel* kivételével, mind húmoros költemények, épúgy mint genreképei; mindenikben szemmel láthatólag nem a történet a fő, hanem a történet hőse, kit typussá igyekszik kikerekíteni; s mindenikben ugyan az a már-már drámai előadásmód, melyben genreképei főeredeti-

sége rejlik. Aki a *Kuruttyót* (1841?), a *Furcsa történetet* (1842), az 1843-iki *Szeget szeggel*-t, *Lopott ló*-t és a lyraisága ellenére is idetartozó *Kördal*-t már megírta, mielőtt Berangert ismerte volna, az már nyílvánvaló jelét adta e műfajra való eredeti hivatottságának, s Bérangertól legfeljebb csak ösztönzést meríthetett, s némi formai útmutatást tehetsége teljes kifejtésére. Jóval Béranger előtt, Vörösmarty hatását fedeztük fel legelső e nemű költeményében.

A furcsa typusok szinte gyermekkorától fogva érdekelték s pajtásai előtt kedvteléssel mutatta be, vagy beszélte el félszegségeiket. Egyik legkorábbi ránk maradt írásában, Selmecről aszódi volt tanulótársához, Csörföly Lajoshoz írt levelében (1838 nov. 1.), ha csak vázlatosan is, egy valóságos genrealakot mutat be barátjának múlattatás kedvéért: „nemes Proszperinyi Mihály érdemes kamarahajdú uraság"-ot, kit Szeberényi előadásából is ismerünk: „Gazdája részeges kamarai hajdú volt, kivel Petőfi egy szobában lakott, s ki olykor mámoros fővel a nála szállásolt tanulóknak saját verses elmeszüleményeit szokta volt tollba mondogatni" Petőfi nem ismerteti közelebbről: „Te ezen széles tudományú derék magyar költőt nem ismered, hanem Jakubovicsiak majd megmondják: Ki? és mi?" A levél végén aztán közli a széles tudományú derék férfiúnak két nevetségesen együgyű versét, s kéri barátját, közölje „ezen dicső költeményeket" a Jakobovics testvérekkel (ezek is aszódi tanulótársai voltak). S hogy a tréfa megértéséhez semmi se hiányozzék, kommentálja is a verseket: „Az elsőt diktálta, midőn egykor pennát kerestem a ládámban; a másodiknak foglalatja: Kínálta Szalayt borral, Szalay fölvette a poharat s véletlenül kiöntötte a bort". A részeges fűzfapoéta Petőfi legelső genrealakja, kin még csak pajtási körben múlatott. De már húmora is: a színlelt magasztalás, ugyanaz, mint akár a *Carmen lugubre* tréfás panegyrise a vizet soha nem ivó „szilárd lelkű férfi"-ról, „hazánknak . . . óh nem! a világnak egy ritka, példás férfiá"-ról, „e sírba dőlt nagy férfi"-ról. A részeg ember, genreképeinek is egyik legállandóbb alakja lesz.

A félszeg, furcsa typusok, különösen iszákosok iránti érdeklődése *Úti jegyzeteiben* is (1845) elárulja magát. Losoncról pl. alig talál más nevezetes megemlíteni valót, mint két ilyen genrealakot: az öreg funerátort, ki Vácról menekült ide, mert ott már minden gyerek kuvikolt utána, de szegényt már Losonc is kuvikolással fogadta; tűri, míg tűrheti, de meg-megharagszik s tégladarabokkal hajigálja a csúfolódó gyermekhadat. A másik „egy úriember, ki ha az utcán mutatkozik, az egész város gyerkőcei fütyülni kezdenek". Ez az úriember u. i. „több gyönyörűséget lel a borban, mint a vízben"; egyszer, berugott állapotban, megáll s váltig csalna magához fütyölgetéssel egy kutyát; a kutya azonban meg se moccan, hiányában lévén a mozdulás főkellékének, az életnek. „Hinc illae fütyölések". „Én a természetnek is meleg barátja vagyok — írja egy lappal odább; de hiába! egy szép

hölgyet, *egy részeg embert* stb. mégis sokkal nagyobb gyönyörűséggel szemlélek, mint akármi tájat". A részeg ember iránti különös érdeklődése később is mutatkozik. A *Hóhér kötele* lehetetlen romantikájának egyedüli eleven alakja, a kedélyes korhely Hiripi Gáspár, igazi, apróra kidolgozott genrealak. *A fakó leány és a pej legény* c. elbeszélésben is fontos szerepet visz s lépten-nyomon a *Szomjas ember tünődésé*re emlékeztet az iszákos Csigolya Dániel. Az *Apostol*ban egy korcsmázó férfiú találja meg a korcsma küszöbére kitett gyermeket, s egészen szükségtelenül ugyan, de igazi Petőfies húmorral, egy furcsa monológban legott genrealakúl jellemeztetik.

Több adatunk van arra, hogy bizalmas körben, pajtásai mulattatására szívesen alakított, utánzott furcsa, vagy félszeg typusokat. Efféle tréfáiról Sass István is megemlékezik: „Tán szinészségének maradványai lehettek részben, azonban több volt bennük *jó kedvének fesztelen nyílvánítása.* Láttam őt haragot, duzzogást, bánatot, olvadozó barátságot, szerelemvallót, mámorost, tátongó ittast színlelő állapotban, — anélkül, hogy hangulatkeltésnél egyéb cél lebegett volna előtte". Egyszer a fogfájást színlelte egy álló napig oly híven, hogy Sass édesanyja alig győzte kamillás zacskókkal, míg végül Petőfi hahotába nem tört ki. Önképzőköri szavalataiban a túlságos szinészkedést kifogásolták, mi az iskolai szavalatokban szokatlanul erős alakító hajlamára vall.

A cigány Kuruttyó, ki hűtlennek vélt feleségét megátkozva, felcsap katonának, s mikor később az asszony, karján egy poronttyal, felkeresi a kaszárnyában, pityeregve ismeri el, hogy biz az Kuruttyó-ivadék; a *Furcsa történet*-beli bátyám uram, ki a szomszéd öcsémuramat addig-addig figyelmezteti, hogy „kutya van a kertbe", míg végre is az ő örege lepi meg egy kis bölcsőbe valóval, s *felesége* magzatját nagy megadással ringatja: már kész genrealakok, vagyis typusok, kik egy-egy kómikus emberfajtát képviselnek. A *Kördal* pedig dal ugyan forma szerint, de célzata szerint genrekép: daloltatással való jellemzése a furcsa iszákos typusnak, melynek egy húron pendülő képviselői, jóllehet otthon is van pincéjök, a korcsmában tanyáznak naphosszat, mert „van nékik feleségök". A megcsalt, a felesége elől korcsmába menekülő férj tehát Béranger előtti typusai Petőfinek. Előadásban pedig már *Kuruttyó* elkezdi a beszéltető modort, a *Furcsa történet* nagy elevenítő erővel folytatja, a *Kördal* meg már valóságos szinésznek való, megírt szerep, melyet csak el kell játszani. A *Lopott ló*, a betyárromantikának Petőfinél első terméke, ha nem is igazi genrekép még, szintén typus-rajz, cselekedtetéssel és beszéltetéssel. S mi okozta a *Szeget szeggel* oly gyors népszerűségét, hogy az *Athenaeumban* 1843 dec. 15-én megjelent költeményt már egy félév múlva szavalták is a győri főtanoda szépirodalmi ünnepén?[20] Csakis az, hogy kész szerep módjára van megírva az is.

---

[20] Endrődi: 538. l.

Tárgya jelentéktelen csekélység: gyümölcslopásért megveri a bácsi, de ő majd a csóklopásért fogja visszaadni a kölcsönt. De monológ, mellyel a delinquens nyomban az eset után pattan elénk: „Jaj, a hátam, jaj, a hátam oda van!" Maga ez a közvetlen beleugrás a történet lényegébe: csábítja a szini hatást kedvelő szavalót. A részletezés, a jelentéktelen, de neki fontos eset részletezése, fokozza a húmor hatását. A többszörös hangváltás: a meg-megújuló, okoskodással félbeszakgatott panasz, azután a fenyegetés, mely egyúttal egy másik alakot merít fel s leplez le a tréfa színében; a könnyű, magyaros verselés: nemcsak nagyon szavalni valóvá teszik, de mutatják már azt a nagy, friss eredetiséget, mellyel Petőfi a lyrai elbeszélést egészen elevenné rázza fel addigi németes sápadtságából.

A genreképben, 1844-ben, kétségtelenül megtalálta, helyesebben: megteremtette magának azt a műfajt, melyben tehetségének egyik leggyökeresebb, még tévedéseiben s szenvelgéseiben is felismerhető ösztöne: szinészkedő, szerepjátszó hajlama, klasszikus kifejlődésre juthatott. A genrekép klasszikus magaslatáról szétnézve, mindaz, amit élményi lyrájáról, egyéniségének a nyilvánossághoz viszonyított érvényesítéséről, önarcképeiről, a borozó, heinéskodó, különc ál-Petőfiről mondottunk: tiszta magyarázatot nyer. Egy kiirthatatlan s nagy értékű költői ösztönnek túltengő, s nem mindig a maguk helyén végbemenő játékai azok. De ebben a műfajban mindaz, ami a szerep-ösztönben költői érték, megtalálja a maga helyét és jelentőségét s bámulatos az a formai sokféleség, melyben pazar gazdagsága kiéli magát.

Szinte kivétel nélkül kedélyes, humoros, itt-ott kissé irónikus hang az uralkodó bennük, mint általán az 1844. év egész lyrájában; aminthogy egész genre-hajlama gyökerében humoros ösztön, akkor is, ha magát idomítja valamely korhely, borivó költőtypussá, de akkor is, ha — mint a genreképben — idegen embertypusok szerepébe éli bele magát. S jóformán a felfogásnak, világszemléletnek ez az életrevaló, fiatalos, derült jellege az egyetlen szubjektiv (lyrai) elem e műfaj csoportjában: az az eltagadhatatlan jókedv, fesztelen otthonosság, melynek alapja s magyarázata csak az, hogy a tehetség neki való munkakörre talált s könnyű szerrel, akadálytalanul, kényszerítés nélkül tehet eleget magának. Hogy játszhat, szinészkedhetik, szerepről-szerepre szökhet s egyúttal remeket alkot. Mint Salamon Ferenc mondja: „saját lelki hangulata van képbe foglalva" ez alakításokban.[21]

Alakjai néhány főtypusra vezethetők vissza: iszákos ember; papucshős, megcsalt, féltékeny férj; betyár, csavargó, haramia, cigány; jámbor falusiak; üreszsebű emberek, kik tönkremennek, arszlánkodnak. Tehát korántsem egyének, csak egy-egy fővonással, csak egy-egy oldalról, szinte kizárólag humoros, vagy félszeg oldalukról jellemzett typusok. Aminthogy Petőfi e korbeli önvallomásai

---

[21] Irodalmi Tanulm. I. 225. l.

sem bizonyultak igazi egyéni lyrának, mert azokban önmagát is, bár egyénieskedő vonásokkal, de egy bizonyos költő-typus, szinte genrealak gyanánt adja ki.

Mindenesetre legjellemzőbb s a magyar irodalmi előzményekhez képest legújabb előadási formája: a játszatás. A költő teljesen eltünik; magà a bemutatandó typus áll ki s szólal meg minden teketória nélkül. Ilyen a *Szomjas ember tünődése*, melyet Ferenczi még szintén a Béranger-előtti korból valónak tart. Semmi sem árulja el a bemutatás szándékát. Maga a szomjas ember tesz-vesz, kotorász a ládafiában s monologjában e cselekedetekhez fűződo gondolatai szólalnak meg. Viszont ez a drámaiság csak úgy fogható fel, hogy a költő áll be szomjas embernek, ő játsza el azt a szerepet. Ami itt a közönség szemében tiszta drámaiság (mert a költőt nem látja, csak a szereplő typust), az másfelől a költő szempontjából a legteljesebb alanyiság, lyraiság, mert ő játsza azt a szerepet. Agenrekép ezen válfajának lyrai elődjei az ú. n. helyzetdalok, melyekből Vörösmartynál, Kölcseynél s még inkább Bajzánál sokat találni. Azokban is a költő beleképzeli magát valamely idegen alak helyzetébe: Irmának, Lenkének, búcsúzó vitéznek, apácának, sajkásnak, halászlegénynek, vándornak, száműzöttnek, rabköltőnek képzeli magát s e képzelettől sugallt lyrai magánbeszédet ír. Ott azonban a költő saját lyraisága a fő, mely legalább formailag indokot, ürügyet keres a megszólalásra. Ezért oly egyképűek azok a helyzetdalok; valamennyi csak költőjét jellemzi; az elképzelt alak beszél, de a költő sugja neki, mit mondjon.. A genreképben megfordítva: a képzelt alaké az elsőség; a költő kivetkezik magából s átveszi, eljátsza hőse szerepét. Ez jellemző typusábrázolat, az hamis lyraiság. Vörösmarty az ilyen, helyzetdal határán álló genreképben is legméltóbb elődje Petőfinek *(K. Matild dala, A gyászkendő, Ilus panasza, A bús legény, Puszta csárda):* az ő helyzetdalaiban már előtérbe nyomul az objektiv igazság; írt már igazi genreképeket is *(Laboda kedve, Gábor diák, Petike),* melyekben más eszközökkel ugyan, de szintén typust állít elénk. Azt mondhatni: a Petőfi-féle genrekép csak tisztultabb fejlettségi foka a helyzetdalnak; egy zavaros, heterogén vegyülék kitisztulása a legtermészetesebb egynemüség felé; kiűzése a műfaj hamis elemének, mely a szubjektiv és tárgyi igazság korcsvegyüléke volt; döntés a tárgyi igazság: a szerep javára. Egy szóval tiszta műfaj kialakulása, mi Vörösmarty kezdeményezése után Petőfi műve. Tisztulási folyamat ez magában Petőfi fejlődésében is, mert szinészkedő hajlama, mely az ál-Petőfitypust formálta ki, itt legigazibb területére talált, hol az igazság és őszinteség kára nélkül, sőt annak a javára érvényesülhet.

A „játszatás"-ban több társa is van a „szomjas ember"-nek *(Ha, A boldog pestiek)* s nem egy költeménye, melyet ő maga népdalnak minősített, nem egyéb ilyen első személyben szóló genreképnél *(Az én torkom álló malom, Ezrivel terem a fán a meggy, Hirös város az aafődön Kecskemét).* Hogy népdal, helyzetdal, genrekép általában mennyire egy tőről fakadnak, azt még lesz módunkban

kifejteni. S tulajdonkép, műfajilag, a maga nevében szóló ekkori költeményeinek is egy nagy része idetartoznék, mert azokban is typusnak adja ki önmagát. Ott van pl. *A csavargó:* ki mondja meg, magára érti-e Petőfi, vagy csakugyan *a* csavargóra? Valóban, mióta a nyilvánosság előtt forog, ez az erős genreszerűség ott lappang még legegyénibbnek vélt önarcképeiben is.

A drámaiság, mely e „játszató" csoportot jellemzi, nemcsak a szereplő typus beszéltetésében nyilatkozhat meg. Van rá eset, hogy épen nem a beszélő alak a bemutatni kivánt typus, hanem az, akihez beszél. Hogy drámaiság, életszerűség ez is, talán fejtegetni is fölösleges; hiszen itt is a költő minden beavatkozása nélkül, egy elénk állitott élet-darabból, egyik embernek a másikhoz intézett beszédéből ismerjük meg a meg sem szólamló főalak typusát. Ilyen a *Hejh Büngözsdi Bandi,* de ilyen a *Régi jó Gvadányi* is, melyet a *Honderű* kritikusa iróniának vélt! [22]) Itt maga a költő beszél ugyan Gvadányihoz, de Gvadányit utánzó stilusban; s e hozzáidomulásban rejlik a typusra való rámutatás, s ebben az egész költemény rendkivüli kedvessége. Mert panaszra járúl Gvadányi elé a cifrálkodó mai poéták magyartalansága miatt, s a captatio benevolentiae egy nemének érzik, hogy panaszát Gvadányinak is bizonyára tetsző modorban s nyelven adja elő: ahhoz idomul, kitől reméli, hogy igazat ad neki.

Genreképei többsége azonban más előadási módokat mutat. Ezek egyikét egyszerüen *jellemzésnek* mondanám. Itt a költő beszél, modelljét ismertetve. De az ide tartozókban épen ez a természetes, egyenes eljárás. A jellemzés szándéka világos, nem is akarja leplezni, sőt többé-kevésbbé nyilvánvalóvá lesz állásfoglalása is a jellemzett typussal szemben. A *Kedves vendégekben* pl. nincs is cselekedtetni való; itt a falusi vendég kifigurázni akart tulajdonságai csak a fővárosi ember szempontjából érthetők; tehát e fővárosi ember (= a költő) beszél róla. Épúgy a költő iróniája vezeti *Pinty úrfi* rajzát, s nyilatkozik meg külön is a refrainban s a bevezető és végső versszakban. A jellemzésnek ez a módja közelebb áll a Béranger-féle genrehoz, melyben maga a költő szubjektívebb módon lép elő; s tárgy szerint is („cocu"-typus) ahhoz húz *János gazda* és *Az öreg úr,* melyek mindegyikében fontosabb az alakrajznál a csattanó.

Legkiválóbb ez évbeli genreképei azonban másnemüek. Történet keretében, tehát elbeszélő modorban mutatják be alakjukat. Kettőt ezek közül néprománcnak minősít Petőfi: románc azonban csak akkor volna, ha a történettel, vagy főkép azzal akarna érdekelni, holott világos, hogy *A csaplárné a betyárt szerette* cimüben az egész történet azért az egy typus-jellemző megállapitásért van előadva, mely az egész kis költeménynek egyetlen célja és nyomatéka. Egy kis szerelmi történetet mond el szinte prózai rövidséggel, minden szinezés és részlet-megállapodás nélkül, mi már ma-

---

[22] Endrödi: 89. l.

gában is mutatja, hogy mindez csak szükséges előkészület az igazi cél felé, mely a költemény végén fog majd kibukkanni. A csaplárné a betyárt szerette, ez meg a csaplárné örökbe fogadott leányát; az asszony irigységből elverte a leányt a háztól; a betyár megölte a csaplárnét, hóhérkézre került, de — s most érünk a célhoz — „De nem bánta ő, még inkább örült; Mert mióta a lyányt elveztette: Pipa dohányt sem ért az élete". Amily igénytelenül egyenes, leplezetlen az elbeszélés, oly kitűnően üti rá ez az utolsó versszak a typus-bélyeget, az élet-értékelésnek a rajzolt typus természetéből folyó módját. Az utolsó sorért van az egész költemény. „Néprománc" a *Megy a juhász szamáron* is, de tökéletesen olyan fajta genre, mint az előbbi. Elbeszélő része művészibb és mozgalmasabb; megmutatja szemmel láthatólag is a nagy bús legényt; egy kis idylli állapot-rajzzal teszi meglepő hatásúvá a hirtelen kitörő lelki vihart, s aztán — mi a célja? Az, hogy megmutassa, hogyan fejezi ki legnagyobb elkeseredését *ez* a typus: „Nagyot ütött botjával a szamár fejére": e typus-bélyeg, egy geniális megértéssel elkapott lélektani mozzanat, a költemény célja, lelke. Bérangernál hol a történet, hol a költő íróniája, hol a pikantéria a vezértéma; némi cabaret-izű ledér elmésség a költemény létoka: Petőfi genreképeinek az ember-typus megrögzítése, egy-két mesteri vonással megörökítése az érdeme.

Pál mester-t méltán tartja Gyulai Petőfi egyik legszebb költeményének. Pál mester valóban egyike a legmélyebben húmoros genre-alakoknak. Maga eszéből, okoskodás után tesz mindent, s mégis minden elhatározása balúl üt ki, minden lépését meg kell bánnia, mi ismét újabb okoskodást s elhatározást tesz szükségessé, míg végre is a váltakozó tények és elhatározások szépen kilökdösik ez árnyékvilágból. A kalapnak a kedélyállapot ide-oda billegését művészien kifejező szerepét már Gyulai kiemelte. De a kivitel minden részlete époly művészi. A kedélyállapotnak a kalappal is jelzett belső attitude-je billeg versszakkezdetről versszakkezdetre a hetyke elhatározás és a késő elszontyolodás között; a versszak közepén egy-egy felkiáltással jön az elhatározás, vagy megállapítás („okoskodás"); végén konstatálása az elhatározás foganatosításának. Csupa váltakozás, mégis ismétlődés még a formában, a kifejezésben is; csupa külső-belső ritmus; és tagadhatatlan, hogy szegény Pál mestert ez eleven művészi játék teszi húmoros alakká. Mégis minden ritmusos váltakozás ellenére változatlanul érzik az ábrázolás egyszempontúsága (Pál mester nagyhangú élhetetlensége), mi hozzátartozik a húmor jelleméhez, mely folyvást látja a lényeget a játékos, változó felszín alatt, nemúgy mint az élc, melynek szempontja is szökdécselő. Elbeszélésben ennyi közvetlen élet valóban ritkaság. Lényege szerint nem is elbeszélés. Négy versszaka csak ugyanannyi attitude, egy-egy kis szoborminta, s a költő szerepe csak a kellő sorrendben való bemutatásra szorítkozik.

Nagyobb része van az elbeszélő modornak *Ambrus gazdá-*

ban, bár itt is a typusnak két egymást követő helyzetben való beszéltetése a költemény lényege; a költő elbeszélése csak kitölti a kettő közötti hézagot, s — minthogy Ambrus gazda szépítve sőt megfordítva adja elő az igazságot — közli a pletykát is, mely az öreget egészen más, — papucshős szinben tünteti fel. A húmor abban rejlik, hogy hagyja beszélni Ambrus gazdát, hagyja dicsekedni, hogy így-úgy elverte nyelves feleségét s haragjában jött a korcsmába; ezzel szemben pedig az igazat mondó pletykát színlelt felháborodással közli. A költő szubjektiv részvétele a kis esemény körül csak növeli az egész ábrázolat életszerűségét.

Némely genreképei *(A tintás üveg, Csokonai)* egy-egy anekdotát dolgoznak fel, s mint az anekdotát mindig, ezeket sem az előadott eset, hanem az előadás módja teszi érdekessé. Megyeri esetét a késleltető részletezés, mely minden újabb mozzanatnál, ugyanazzal a mókás versjátékkal, megállapodik s mindannyiszor újra sejteti, de fel is tartóztatja a tréfás veszedelmet; — Csokonaiét pedig az a bámulatosan könnyed, sziporkázó, jókedvű, megelevenítő elbeszélő modor, melyet a legegészségesebb lélek húmora aranyoz be, s mely oly keresetlenül természetes, de a szeget mindig fején találó nyelven szólal meg. Az elbeszélés friss ruganyossággal, eleven jelenetekkel csakúgy lökődik, halad előre. Alig hogy beállított kálomista pap barátjához Vitéz, már a pincében vannak; „Ihol ni, uccu!" fölkiált a pap — s már ki is van rántva a hordóból az akna, már szalasztja csapért a szomszédba Vitézt, maga pedig tenyerével igyekszik befogni a likat. *Ez* a komikus helyzet, melyhez oly fiatalos szökkenésekkel igyekezett az elbeszélés. A többi azután csak magyarázata annak, hogy Csokonai miért nem jött elő a csappal: a szomszédban épen lakzi volt, s étel, ital és zene mellett „Csapot, papot, mindent felejtett." Mégis a költemény igazi tárgya nem a hordó likánál szorúlt helyzetben hagyott kálomista pap, hanem Csokonai Vitéz Mihály, kit a refrain még távolléte alatt is emleget, a typussá formált, csak egy oldalról, egy vonással jellemzett Csokonai; a pap helyzete pedig csak szemléletes eredménye ez egyedül, de erősen éreztetni akart jellemvonásnak.

A formai változatosság ezzel még nincs kimerítve; átterjeszkedik az életkép felé. A *Vándorélet* leíró jellegét, *Fürdik a holdvilág* és az *Est* hangulatos képszerűségét csak épen megemlítem. De e nagy változatosság, gazdagság a művészi formában jellemzően bizonyítja, mennyire termékeny, nekivaló területen mozog Petőfi ihlete. Az ő saját területe ez, s a genrekép az ő kezében egészen más műfajjá alakúl, mint Béranger chansonjaiban. Igaz, volt rá Béranger némi hatással: megkedveltette vele a műfajt, s egy-két typusát: a papucshőst, cocut, vidám életbölcset; s bár egy-két esetben talán egyes költemények Bérangertól függése is bizonyítható: ritka esetben azonos Petőfi genreképe, mint műfaj, a Béranger-félével (Pl. *Jánosgazda, Az öreg úr),* s épen nem olyankor a legértékesebb. Béranger darabjaiban a chansonnier

alanyisága — irónia, szellemeskedés, pajkos csipkedés, pikantéria kedvelése — az uralkodó elem, formáit pedig dalszerűség jellemzi; nála a refrain szerepe is legtöbbször lyrai, zenei jellegű, mit a vele űzött gyakran merőben formai játék (oh, oh, oh, — la, la, la stb.) is elárul, meg az is, hogy valamennyit adott dallamra írja. Az ő műfaja *chanson*, melyet egy közönség múlattatására énekelnek, s mely objektiv elemet (typus-rajzot) csak azért vesz fel, hogy saját lyraiságát ösztönözze, táplálékot, anyagot adjon szellemes játékának, s változatos attitude-ökre tehessen szert általa. Rajzolt typusai gummin lógó figurák, melyek furcsa, vagy nevettető ugráltatása a bemutatónak szerez tapsokat. Petőfi genreképeiben az objektiv elem, a typikus ember-alak bemutatása a lényeges; alanyiságuk pedig egészséges kedv-jelenség, a művészé, ki az alakító játékban örömét leli. Nem is dalolni valók ezek; bennök a refrain szerepe nem lyrai, sem zenei: célja sarkalatos jellemzés, a typusbélyeg nyomatékosítása, szerkezeti csomókötés. Rajzolt typusai nem ugráltatni való figurák, hanem mesteri kézzel hevenyészett szoborminták, klasszikus értékű emberábrázolatok. Petőfi genreképe klasszikus művészet, a Béranger-é cabaret-ízű szellemesség. Ami pedig könnyüvérűségükben rokonnak látszik, az Bérangernál elv, nem minden affektáció nélküli életfilozófia, Petőfinél ellenben természetes dévaj expanzivitás.

VII.

Népdal: a szerepjátszás másik remeke.

Mi egyéb a népdal, ha műköltő írja, mint helyzetdal, melyben a költő magát népi alaknak képzeli; vagy genrekép, mely valamely népi typust daloltatással jellemez? Mindkét esetben oly költői tehetség működik, melyet Petőfi egész eddigi eredeti lyrájában mint legjellemzőbbet láttunk megnyilatkozni s melyet legrövidebben talán genre-tehetségnek mondhatnánk. Nem csuda tehát, ha oly nagy irodalmi múlt után, aminőre a népdal 1842-ben már visszatekinthetett, s oly körülmények között, mikor e műfajt már a kisebb tehetségek is divatszerüleg művelték, a genre-tehetsége folytán arra leghivatottabb, sőt minden korábbi magyar költőnél hivatottabb Petőfi is beáll a népdal irodalmi újjászülői közé s nem csuda, ha e téren minden elődjét szinte egy csapásra túlszárnyalja. A népiesség kérdésének Petőfit érdeklőleg is nagy, de egész irodalmi fejlődésünk szempontjából még nagyobb fontossága miatt, hadd szenteljünk népdalainak részletezőbb figyelmet s nagyobb tért, mint eddigi műveinek. Fejlődése minden eddigi ága a népdal felé mutatott, s valóban a népdal az ő lyrai egyénisége első formájának legklasszikusabb s egészségesebb megvalósulása.

Népdalköltészetében 1844 a teljes virágzás kora. Fejlődése e tekintetben 1841-től kezdve figyelhető meg, mert korábbi kisérleteiről mitsem tudunk. 1841-ből ismerünk két népdalát, 1842-ből hármat, 1843-ból tizenötöt, 1844-ből harmincat, meg három „néprománc”-ot. Ennyiből is sejthető, hogy a népdalt illetőleg 1841 és 1842 egyaránt kisérleti évek még s hogy az elhatározó fordulatnak 1843-ban kellett megtörténnie.[23]

Évenkint végighaladva e népdalokon, többnyire megjelölhetők azon alkalmi hatóokok, melyeknek létüket köszönhetik.

Ami a két legkorábbi kisérletet (1841) illeti, azokat, mint annak idején kifejtettem, egy barátja helyett írta, tehát nem túlságosan vette komolyan.

Az 1842-iki három dal közül kettő Mezőberényre tereli figyelmünket. Ott írta, ez év szeptemberében, Orlayéknál a *Járnak, kelnek*, s onnan Debreczenbe menet, október elején, a *Hortobágyi korcsmárosné* kezdetűt. Orlay szerint már előbb is írt népdalokat (ismerjük is a 41.-i két kisérletet), de főkép e mezőberényi út körül vannak határozottabb adatai. A pápai tanév (41/42) végeztével, Dunavecséről dereglyével utaztak fel Pestre, honnan Berénybe, Orlayékhoz voltak menendők; az éj egy részét legények s Pestre szolgálatba menő leányok társaságában töltötték. „Ezek egyike csinos paraszt leány és jó dallos volt, kit Petőfi *egy pár népdalára tanított be.*” Tehát már volt *egy pár* népdala, mellyel megfelelő környezetben szívesen előállt. Az sem lehetetlen, hogy az efféle kis idylli jelenetek is ösztönzőleg hathattak reá, bár,

---

[23] 1841: *Erdő szélén; Fürge méh.* — 1842: *Mi haszna, hogy a csoroszlya, Járnak, kelnek sokan zöld erdőben; Hortobágyi korcsmárosné.* — 1843: *Távolból.* (Csak Bajzához 1843. jún. 1-én írt levelében minősíti népdalnak, de az *Athenaeum*-ban, hol 1843. I. 522. l. jelent meg, elhagyta a „népdal“-minősítést, s a *Versek*-ben sem osztotta be a népdalok közé); *Érik a gabona, Ki vagyok én? nem mondom meg; Lánggal égő teremtette; Befordúltam a konyhára; A szerelem, a szerelem; A virágnak megtiltani nem lehet; Kis furulyám szomorúfűz ága; Hejh nekem hát vigasztalást mi sem ad; Nem megyek én innen sehova; Sikos a hó, szalad a szán; Keresztúton állok* (a 43-i ciklusba sorozta, de Miskolcról keltezi; ott azonban 44 februárjában járt); *Temetésre szól az ének; Jön az ősz, megy a gólya már; Kakasszóra hajnal ébred* (ez utóbbi kettő kéziratban maradt); *Matildhoz* (ő maga nem minősíti népdalnak, de népdalszerű). — 1844: *Álmodom-e; Boldogtalan voltam; Gyönge vagyok; Mi foly ott a mezőn; Mi nagyobb a nagy Szentgellérthegynél; Elvennélek én, csak adnának; Pusztán születtem; Nem nézek én, minek néznék? az égre; A faluban utcahosszat; Nem ver meg engem az isten, Árvalyányhaj a süvegem bokrétája; Az én torkom álló malom; Hírös város az aafődön Kecskemét; Te szivemnek szép gyönyörűsége; De már nem tudom, mit csináljak; Mondom, ne ingerkedjetek velem; Meredek a pincegádor, Hejh Büngözsdi Bandi; Kis menyecske, szép kis menyecske; Ezrivel terem a fán a meggy; Ez a világ amilyen nagy; Katona vagyok én; Nem tesz föl a lyány magában egyebet; Fényes csillag; Gyere lovam; Boldog éjjel; Szerelem, szerelem; Esik esik, esik; A hegyoldalt venyigesor takarja; Virít a kikirics* (e két utóbbit kihagyta gyüjteményeiből); — a három „népromány“: *Fürdik a holdvilág az ég tengerében; A csaplárné a betyárt szerette; Megy a juhász szamáron;* — nem népdal (ő sem minősíti annak), de határozottan népies ihlet szülötte: *Szerelem vándorai.*

mint tudjuk, az irodalmi nyilvánosság elé csak bátortalanul lépett népdalaival, álnév alatt. E pesti út után közvetlenül, Orlayval együtt, ennek szüleihez, Mezőberénybe ment (szeptember), s ott néhány hetet töltött. Igen jól érezték magukat; vendégszerepeltek az ott játszó Demény-féle szintársulatban (Petőfi Baczur Gazsit adta a *Peleskei nótárius*ban), az uradalmi pincét is meglátogatták, de irodalommal is foglalkoztak. Petőfi több költeményt írt itt. Tervezték egy kötetke költemény kiadását is, mely Petőfi versein kívül, Orlaytól is tartalmazott volna egy pár beszélyt. „Szándékunkban — írja Orlay — az akkori helybeli jegyző, Bonyhai Benjamin, ki a *Vasárnapi Ujságból* néhány népdala után ismeretes, buzgón ösztönzött." Pénz hijján az egész tervből semmi sem lett. Egy évvel később, 1843 szept. végén Petőfi ismét Mezőberényben tölt egy hetet (átutazóban Pestről Debreczen felé). „Neve már akkor a lapokat olvasó vidéki közönség elött is ismeretes volt, s így a már említett mezőberényi lelkes jegyző is, költészete iránti becsülésből megvendégelte." (Orlay.) Ki volt ez a Bonyhai Benjamin? Orlay megjegyzése, hogy a Vasárnapi Ujságból néhány népdala után ismeretes, most, mikor úgylátszik, Petőfi épen a vele való ismeretség idején s után kezd népdalokat írni, méltán figyelmet ébreszthet iránta. Szinnyei adatai szerint 1805-ben született, tehát már 37 éves volt, mikor a 19 éves Petőfi első ízben járt Berényben. Ekkor azonban a nyilvánosság előtt, mint író, nem szerepelt. Első nyomtatott műve *A falu birája*, népszerű elbeszélés, mely az 1840. országgyűlési ifjúság által alapitott „népkönyvkiadó egyesülettől" jutalmat nyert, 1846-ban jelent meg s hogy Petőfi érdekkel olvasta, azt *Az apostol* némely részletei is valószinűvé teszik. Népies cikkei, beszélyei és versei csak 1858-tól kezdve jelentek meg különböző lapokban.[24] (Meghalt: 1885.) Első műve megjelentekor már 41 éves volt; nem valószinű, hogy akkor kezdett volna irogatni; korábbi irodalmi érdeklődése csak abból a tényből is világos, hogy a két gyermek-ifjút is buzgón ösztönzi irodalmi terveik megvalósitására, s hogy egy év múlva az irodalomban már szereplő Petőfit becsülésből megvendégeli. S ha 41 éves korától kezdve végig népies írónak bizonyult, igen valószinű, hogy azelőtt is hasonló hajlamai voltak. Nem tudom, de azt hiszem, ennek a „lelkes" Bonyhai Benjaminnak lehet benne némi része, hogy Petőfi (némely addigi gyermeki kisérletek után) 1842 őszén, épen mezőberényi látogatásától kezdve több figyelmet fordít a népdalra.

Mint láttuk, fellépett Berényben múlatása alatt a *Peleskei nótárius*-ban is; föl lehet tenni, hogy e darab, mely a magyar irodalmi népiesség történetében oly nevezetes szerepet játszik, beszélgetésükben szóba került. Híressé lett dala *(Hortobágyi pusztán fú a szél)* által alkalmul szolgálhatott a népdal szóbahozatalára. Petőfi Berényből Debreczenbe megy, s onnan a Hortobágyon keresztül gyalog Tiszafüred felé. A peleskei nótárius is a Horto-

[24] Minket közelebbről érdeklő cikke: Petőfi Mező-Berényben. — 1849. május havában. *(Vasárnapi Ujság*, 1881. febr. 27.)

bágyon keresztül igyekezett Tiszafüred felé. Petőfinek útközben még élénk emlékezetében volt a bohózat Hortobágyi két jelenete, melyek egyike épen a csárdában folyik le, s a haramják valamelyes bordalával kezdődik *(Hej csapláros, bort ide!)*, másika pedig kint a pusztában játszik s a híressé vált szép népdalt *(Hortobágyi pusztán fú a szél)* is magában foglalja. Tény, hogy *Hortobágyi korcsmárosné* kezdetű népdalát e hortobágyi útján írta Petőfi. Azt hiszem, Bonyhai Benjaminnak s a *Peleskei nótáriusnak* része van abban, hogy Petőfi amaz ifjúkori, félvállról vett kisérletek után épen most írt megint két népdalt. Mezőberényben írta *K..... Vilmos barátomhoz* c. versét is, ugyanazon magyar versformában, mint utóbb említett népdalát. A magyar forma még ekkor fölöttébb ritka Petőfi verseiben; a három népdalon kívül mindössze két költeményét írta úgy 1842-ben, s ezek egyike is Mezőberényben kelt. (Egyébként is a Peleskei Nótárius — a Gvadányié, nagyon kedvelt olvasmánya volt. Nem csoda: a nótárius a mi irodalmunk egyik legelső genre-alakja. De *az* a bohózatbeli Baczur Gazsi is; amit az I. szakasz VI. jelenetében énekel, valóságos kis genre-kép: „Hah be szép volt hajdanában, A fokosnak fénykorában, Pesten életünk," stb.).

Tovább kell mennünk 1843-ra, hogy akkori népdalainak lehetőleg pontos kronologiáját összeallítva, tájékozást nyerjünk esetleges újabb ösztönzések időpontja felől. Pozsonyba érkezése — 1843 május 12 — előtti időből mindössze két népdalát ismerjük: *Jön az ősz, megy a gólya már* és *Kakasszóra hajnal ébred.* Mind a kettőt Kecskeméten írta, s több más versével együtt 1843 március 14-én küldte fel Bajzának. Petőfi 1843 január közepén ment Kecskemétre, tehát ez időpont után s márc. 14. előtt írta mind a kettőt. A költő életében egyik sem jelent meg.

Valamennyi 1843-beli többi népdala május 12. utáni időből való; és pedig mindjárt májusban, Pozsonyban írta a *Távolból*-t (Bajzához írt levelében népdalnak mondja), s jun. 1-én már felküldi Bajzának; minden bizonnyal Pozsonyban írt még kettőt *(Ki vagyok én? nem mondom meg*, és *Lánggal égő teremtette)*, de hogy felküldte-e már az előbb említett alkalommal Bajzának, vagy csak később, Pesten adta át, nem dönthetni el; Havas csak valószinűnek tartja, hogy akkor küldte, Ferenczi bizonyosnak állítja.[25] Tény, hogy mindjárt Pozsonyban hármat írt. Junius végén Pozsonyból Pestre ment, s ott ismét hármat írt *(Érik a gabona, Befordultam a konyhára, Hejh nekem hát vigasztalást mi sem ad)*, melyek az előbbi kettővel együtt már aug. 30-án megjelentek. Ugyancsak Pesten, valószinüleg szeptemberben írta a teljesen népies jellegű *Kördal*-t. Szeptember vége felé hagyja el Pestet s okt.—novemberben az Érmelléken szinészkedik. Már Debreczenből, nov. 28-án írja Bajzának: „A múzsák kerülnek; minden, amit írni tudtam, mióta Pestet

[25] I. 298.9. l. jegyzet.

elhagyám, két keserves népdal." A két „keserves" népdal különben legszebb dalai közé tartozik: *A szerelem, a szerelem* (Diószegen, tehát okt. második felében írta) és *Kis furulyám szomorúfűz ága* (Székelyhidon nov. 4—24. közt). Az Érmellékről Debreczenbe térve vissza, ott még decemberben megírja az *A virágnak megtiltani nem lehet* kezdetűt, mely az előbbi kettővel együtt már 1844 január második felében megjelenik az *Életképekben*. S ugyancsak meg decemberben hármat (*Nem megyek én innen sehova, Sikos a hó, szalad a szán, Temetésre szól az ének*, meg az egészen népdalszerű *Matildhoz* ciműt). Tehát míg pozsonyi tartózkodása előtt népdalt csak szórványosan írt, onnan kezdve a népdal-ihlet meglehetősen állandónak bizonyul; sőt mikor egy hónapban (okt., nov.) csak egy-egy verset ír, az is népdal. Pozsonyban történik hát a változás. Ott kell megtalálnunk a ható okot.

Orlay, e pozsonyi tartózkodás eseményeit ismertetve, szól az ott levő írókkal, különösen Vachott Sándorral való barátkozásáról: „Vele Pozsonyban naponkint érintkezett és elmélkedett a hazai költészet ügyeiről. E barátság Petőfinek minden anyagi szenvedései között is több kellemes órát szerzett, s eszmekörét bővítette. Így beszélte el nekem, hogy egyszer Vachott Sándor fölhozta a néprománcokban szegénységünket, s arra buzdította, hogy próbálna ilyeket írni, mire ő megírta a *Megy a juhász szamáron* költeményét. Mikor aztán azt Vachottnak elmondta, ez megölelte őt, s arra kérte, hogy írjon több ehhez hasonlót." Orlay annyiban téved, hogy az idézett néprománcot nem ekkor, Pozsonyban, hanem csak a következő évben írta Petőfi. De ami a buzdítást illeti, már erre az időpontra elfogadhatónak látszik. Vachott sógora volt Erdélyi Jánosnak; 1842 jan. 22. óta mind a ketten tagjai a Kisfaludy-Társaságnak. Erdélyi még ez év nov. 30-án tartotta székfoglalóját „A népköltészetről", s Székács József, a szokásos üdvözlő beszédben „Népünk' költője!" megszólítással fogadta. Nagyon hihetőnek látszik tehát Orlay elbeszélése, ha csak általában úgy értjük, hogy Vachott buzdította néprománcok írására. Lehetetlen u. i., hogy Vachott ne lett volna beavatva sógora terveibe, kinek már 1840-ben „erős szándéka a magyar népdalokat valaha egy testben kiadni".[26]

Pozsonyi tartózkodása idejéből még egy nyom mutat a népdal felé. Kolmár József, ki együtt körmölgette Petőfivel az országgyűlési tudósításokat, *Petőfi Sándor emlékezete* című, distichonokban írt „jellem- és korrajzi episztolá"-jában (1880) épen e pozsonyi hetekről emlékszik meg a verses forma ellenére is több adatszerűséggel. Egyebek közt így ír (Petőfihez szólva): „Hát mikor elvezetél a ligetfalulakta szinészek, Régi diáktársak fürge csoportja közé, Kiknek zöld lugosok közt rejlő kerti lakában Bajvihar űzte fejed jó menedékre talált: Ott ölelők Fintát, aki volt szerepére király,

[26] (Erdélyi levele Szemere Miklóshoz. 1840. febr. 13. Irod. tört. Közl. 1905. 233. l.)

hős, S aki diákfővel gyurt vala hosszu regényt, És akinek tréfás ajakáról nyert vala köztünk Sors ütögette fejed „bús magyar" elnevezést; Erdély volt hona, benn' ismert sok sarju poétát, Krizát, Mentovichot, Gyulay-, Sükey-, Szászt." (5—6. l.) Finta Károly Szinnyei szerint Tordaaranyosból való erdélyi nemes, ki már nagyenyedi deák korában, 1840-ben a kolozsvári *Remény*ben szerepel egy költeménnyel (Gyalui álnév alatt) s 1842-től kezdve több folyóiratban is. A *Vasárnapi Ujság* 1862.-i évfolyamában egy húmoros diák-történet alatt olvasható a neve. Elég az hozzá, hogy Petőfi pajtási köréhez Finta is hozzátartozott Pozsonyban. A kevés adat között, amit róla mond, Kolmár külön megemlíti Fintának az erdélyi ifjú irókkal, köztük Krizával való ismeretségét. Finta tehát Petőfi pajtási körében mint a *Remény* zsebkönyv körül csoportosúlt erdélyi ifjú irók egyike tűnt fel. Ismeretes e zsebkönyv szerepe irodalmi népiességünk előkészítésében s most megtaláljuk Finta személyében az eleven kapcsot is, mely a *Remény*től egyenest Petőfihez vezet. Föltehető volt enélkül is, hogy Petőfi ismerte e nagyjelentőségű zsebkönyvet, hisz megvolt a pápai főiskola könyvtárában[27] s mindenesetre olvasta feltünően meleg hangú ismertetését a *Figyelmező*ben is, de mindez, egyéb olvasmányai között hatástalanul maradhatott s úgy látszik, maradt is annak idején, s csak most vált aktuálissá, mikor a *Remény* köréhez tartozó ifjak egyikével bizalmas gyakori érintkezésbe került. Kriza, kiről Fintának az említettek közt különösen oka lehetett szólani, már 1842-ben kibocsátott egy aláírási ívet a *Vadrózsákra*, tehát két évvel megelőzve Erdélyi felhívását.

Nem hagyhatom szó nélkül azt a sokat emlegetett tényt sem, melyet egy Bajzához írt leveléből (Pozsony, 1843. junius 1.) úntig ismerünk. Ez az a levél, melyet Vachott vitt fel Pestre Bajzához, s mellyel együtt a *Távolból*-t is küldte: „Tekintetes úr tanácsát, miszerint a népdalokat is mértékben írjam, követtem a „távolból"-lal; aligha sikerrel." Tény tehát, hogy Bajzával, vagy levélben, vagy Pesten létekor, volt szó közöttük a népdalról. De mikor? Kétségtelenül valamely aktuális alkalomból; s aligha előbb, mint mikor Petőfi elsőizben küldött fel neki népdalokat kiadás végett. Kecskemétről 1843 márc. 14-én keltezett levelet küldött fel Bajzának, szinigazgatója, Szabó József által, s a levélhez mellékelve költeményeket, még pedig ezek között egyszerre négy népdalt (*Hortobágyi Korcsmárosné, Jön az ősz, megy a gólya már, Kakasszóra hajnal ébred, Mi haszna hogy a csoroszlya)*, melyek közül az első és utolsó ápr. 30-án meg is jelent az *Athenaeumban*. Ez volt az első eset, mikor a folyóirat részére népdalt küldött fel. Április elején már Pesten volt s Bajzát is meglátogatta. Ekkor, bizonyára csak nemrégen érkezett népdalai alkalmából, beszélhetett vele Bajza a népdalról általában s adhatott neki a versfor-

[27] Rexa Dezső: A pápai főiskola könyvtára 1843-ban. *Könyvtári Szemle.* 1915. 179. l.

mára vonatkozólag is tanácsokat. Június 1-én már küldi is Pozsonyból a *Távolból*-t, melyet Bajza tanácsa szerint írt. Azon inditékok közé tehát, melyek hatására épen 1843 májusától kezdve ír, most már szinte megszakítás nélkül, népdalokat, Bajza tanácsadása is felveendő.

Aprólékos adatok ezek. De nem elég csak az egyre erősbödő népies áramlatra utalnunk. Az az áramlat így messziről nézve már könnyen észrevehető s visszakisérhető egész forrásáig. De aki benne él a kor egész irodalmában s az izlés és divat legkülönfélébb áramlatait csak naponkénti részleges jelentkezéseikben fogja fel, korántsem láthatja azok elágazásait oly világosan, mint az évtizedek múltán visszatekintő képzeli. Bármennyire predesztinálta is Petőfit az ő rendkivüli genre — és dalköltő tehetsége a népdal műfajára, meglepődve láthatjuk, jó ideig mily kevéssé kap rajta. Annál indokoltabb tehát, ha meg-megújuló kisérleteihez mindannyiszor igyekszünk megtalálni azt a csekély talán, de aktuális okot, mely figyelmét épen akkor az általánosodni kezdő áramlat felé fordítja.

A *Távolból* története különben érdekes példája annak, hogy az ösztönző ok néha hátráltatja is a helyes költői ösztön kifejlését. Ismerjük Bajza elméletét a művészi népdalról.[28] Különben nagyon helyes elvek mellett, már Kisfaludy Károly dalairól szólva, vesszőparipája volt az „időmértékes" forma. Már pedig magyar művészi népdal, tehát magyar műdal, magyar forma nélkül képtelenség. A művészi gond hiányát emlegeti, mi miatt Kisfaludy népdalai olyan benyomást tesznek, mintha egy szerencsés kezű nótárius írta volna. Ő azt kívánja, hogy a művészi népdal ne olyan legyen, mintha a nép fia írta volna, hanem kiválogatva nyújtsa mindazt, ami a népdalban művészileg értékes lehet. Nagyon helyes elmélet s ez az, amit Petőfi majd meg is valósít. De amaz első ízben beküldött népdalai még erősen genre-szerűek s érthető, hogy Bajza azokkal szemben a maga régi elmélete szerint oktatta ki az ifjú Petőfit, vagyis megingatta abban a hitében, hogy népdalait úgy írva, amint kezdte, költői becsvágyához méltó úton halad. Bajza iránti tiszteletből, az ő elvei szerint írta meg a *Távolból*-t úgy, amint megírta, de tudta, hogy — mint népdalt — „aligha sikerrel". S talán ugyancsak Bajza miatt, mintegy az ő álláspontjára helyezkedve, adta ki *álnév alatt* (Pönögei Kis Pál"), tehát a szerzői becsvágyat leplezve, vagy tagadva, — azt az öt népdalát, mely az *Athenaeum*ban (1843 aug. 30-án) még megjelent. „Csodálatos! — mondja Gyulai — eleinte népdalait, melyekben már föllépése kezdetén a leggeniálisabb volt, csak Pönögei Kis Pál álnév alatt merte közleni"; s e tartózkodását azzal magyarázza, hogy „akkortájt még nem igen becsülték a népies hangot, a naiv felfogást, egyszerű, de erős compositiót".[29] Mindenesetre az akkor még uralkodó irodalmi közvéleménynek is része

[28] Badics-kiadás. VI. 264—266.
[29] Kritikai Dolgozatok. 1908. 8. l.

lehetett Petőfi ebbeli bátortalanságában. De legelső népdalai már Petőfi névvel jelentek meg s csak később, a Bajzának írt levél s a *Távolból* megjelenése után, használja népdalai alatt a mondott álnevet, mi fenti magyarázatomat igen valószínűvé teszi.

Hogy ezek után 1844-ben még nagyobb arányban műveli a népdal-költészetet, az már minden további hatóok nélkül is érthető volna. De tudvalevő, hogy a Kisfaludy-Társaság ebben az évben indítja meg a népdal-gyüjtést, Erdélyi Jánosnak 1843 dec. *30.-án* tartott felolvasása nyomán *(Töredékek a magyar népdalköltészetről);* s január elején Erdélyi már közzé teszi a gyűjtésre való felhívást. Innen kezdve a népköltészet ügye szervezett és országos ügy, s ha a költőben még lett volna némi bátortalanság Bajza véleménye miatt, annak most már el kellett oszlania, hiszen a nagytekintélyű szépirodalmi intézet adott legfényesebb példát a népköltészet megbecsülésére. Míg u. i. az Akadémia, melytől a Kisfaludy-Társaság a gyűjtést átvette, „olly népdalgyüjteményt tervezett, melly az életben levőket (t. i. dalokat) valamivel nemesebb és csinosabb formában adva, az izlésnek az alnép közt terjesztésére hathasson", a Kisfaludy-Társaság szándéka „a' népmondákat és dalokat úgy gyüjteni, mint azok jellemző valóságukban élnek, 's így inkább azokat a mívelt olvasóval ismertetni, mint a' népnek visszaadni".[30]

Kétségtelenül része van a Kisfaludy-Társaság és Erdélyi buzgóságának abban, hogy 1844 folyamán Petőfi a népdal terén egyszerre oly nagy termelést mutat fel, bár korántsem oly „rendkívüli" része, mint ahogy Sebestyén Gyula véli, aminthogy a „költő lelkiéletének kialakulása" sem volt oly „szédületesen gyors", mint ő mondja.[31]

Mind e hatásokhoz, melyek lassan-lassan a népdalt egyik legnagyobb odaadással gyakorolt műfajává avatják, épen a kellő időben csatlakozik Béranger példájának megismerése, ki az irodalmi népiességről egész programmot ad *Összes Művei* előszavában. „A nép az én múzsám" — mondja egyebek közt; a dal „a népi érzelmek kifejezése", s minthogy a forradalom óta a nép hazafias érzelmei nagy fejlődésen mentek át, föl kell emelni a dalt is, hogy bejáratot találjon a szalonokba s hódítson ott ez érzelmek érdekében; tökéletesíteni kell ennélfogva a dal stíljét s költőiségét; kár, hogy jeles ifjú költők megvetették a dal által elérhető sikereket; pedig ezentúl „a népért kell művelni az irodalmat"; „mikor népet mondok, a tömeget értem, az alsó népet, ha úgy tetszik"; az ugyan nem fogékony a keresett szellem s a kényes izlés iránt, de ép ennélfogva kényszeríti a szerzőt erősebb, nagyarányúbb fogalmazásra, hogy figyelmét megragadhassa; a népet elfogultan ítélik meg, pedig ha van még költészet a világon, azt közte kell keresni; festők csúfnak festik a népet, de a nép azt mondhatná nekik: „mikor lelkem felmagasztosúl, akkor fessetek le, olyankor szép

[30] A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. V. 25—26. l.
[31] Ethnographia. XXV. 193—4. l.

vagyok". — Ez előszó az 1833.-i kiadásban látott először napvilágot, s megvan azon 1839-i kiadásban is, melynek egy példánya Petőfi tulajdona volt.[32]

Nyomtatásban saját neve alatt még eddig (1844-ig) csak két népdala jelent meg, Pönögei Kis Pál néven öt. (A *Távolból* u. i. nem mint „népdal" jelent meg.) Ne higgyük tehát, mintha őt egyszerre népdalköltőül ismerhette volna meg az olvasóközönség. S ez a tartózkodása mintha még 1844-ben, a gyüjtés említett országos megindítása után is, megvolna. Az előző évben írt dalok közül január második felében hoz az *Életképek* hármat, s aztán egy félesztendeig nem jelenik meg tőle dal nyomtatásban. Az 1844-ben írt harminc népdal és három néprománe közül ez év egész folyamán, mindössze hat népdal és két néprománc látott nyomdafestéket folyóiratban; és pedig valamennyi csak az év második felében! Augusztus harmadik és ötödik hetében egy-egy, szeptember második és negyedik hetében egy-egy a Pesti Divatlapban; október 17.-én kettő az Aradi Vészlapokban, s november 6.-án (csak négy nappal a *Versek* megjelenése előtt) kettő az *Életképek*ben. Csak a *Versek*ben jelenik meg aztán tekintélyesebb számú népdala (1842-ből három, 1843-ból tizenkettő, 1844-ből három néprománc és 21 népdal): összesen 36 (meg 3 néprománc) — úgyhogy a közönség előtt Petőfi csak 1844 nov. 10.-től, a *Versek* megjelenésétől kezdve látszhatott katexochén népdalköltőnek. (Erdélyi Jánosnak ugyancsak 1844-ben megjelent költeményei közt 21 népdal van!).

*

1842-től 1844-ig tehát népdalköltészete is ugyanolyan arányokban fejlődik, mint költészetének e korszakbeli egyéb ágai: önarckép és genre, világos bizonyítékául annak, hogy ugyanegy fajta költői erő terméke valamennyi. S úgy is van. Mindaz, amit Petőfi e korbeli lyrájáról általános jellemzésül mondhatni, egybefoglaltan jelentkezik népdalköltészetében, melyet eszerint az ő lyrai egyénisége első, legteljesebb megvalósulásának tekinthetünk. S a legnagyobb és döntő különbség népdalíró elődeihez képest az, hogy míg azok (az egy Vörösmarty kivételével) *utánozták* az igazi népdalt, tehát leereszkedtek, irodalmi vagy művészi játékot űztek, — neki a népdal nem formai cél, hanem egész ekkori lyrai egyéniségének legtermészetesebb *kifejezése.* Az ő „népdalai" nem is olyanok, mint az igaziak (e tekintetben nem egy kisebbrendű elődе közelebb jár a csalódásig hű utánzathoz) — hanem teljesen egyéni bélyeg van rajtok; s kedveltségüket is ugyanazon okok magyarázzák, amelyek egész lyráját oly hamar népszerűvé tették. Ha ő is azt cselekszi, amit elődei; ha ő is a néppel akar versenyezni népiesség dolgában; ha népdalain annyira nincs egyéni íz, hogy a névtelen népi szerzemények tömegében felismerhetetlenül elvegyülhetnének: akkor az ő népdalköltészete is meg-

---

[32] *Oeuvres complètes de Béranger.* Nouvelle édition illustrée par J. J. Grandville. Paris. H. Fournier aîné, éditeur. MDCCCXXXIX. I—III. kötet.

maradt volna egyszerű kuriózumnak, kordivatnak; akkor nem találnánk benne ma is ugyanolyan gyönyörűséget, mint költészete egyéb ágaiban, s akkor nem állana előttünk a kérdés: hogy oly tekintélyes előzmények s annyi igen sikerült népdalutánzat után miért épen Petőfit tartja a több mint hetven éves irodalmi közvélemény az igazi magyar népdalköltőnek.

Mi csalódásban élünk, s részben Petőfi igézete alatt, a népdal valódi jellegét illetőleg s a népdalt még ma is a költői tökéletesség non plus ultrájának tartjuk, „mintha a népnél nem volna annyi ízléstelenség, mint a nem-népnél, mintha népdal nem volna annyi rossz, mint nem-népdal s a kunyhónak nem volna meg a maga hóbortja, mint a salonnak.“[33] Amit Petőfi dalaiban művészi tökéletességnek és műfaji jellegnek ismertünk fel, ráruházzuk az igazi népdalra, s azt mondjuk, hogy Petőfi minden elődénél jobban eltalálta annak valódi hangját. Holott az igazság az, hogy minden elődénél jobban belevitte saját lyrai egyéniségét, minden elődénél kevesebbet törődött a népdal külső ismertető jegyeivel, de mindenkiénél biztosabb érzékkel megtalálta azt, ami a *legjobb* népdalokban belső művészi érték; megtalálta pedig azért, mert az rokon az ő leglényegesebb, legősibb művészi ösztönével: daltehetségével. A gyűjteményeinkből ismeretes népdalok között csak a kivételesen legkiválóbbak hasonlíthatók az övéihez; s hogy csak egyet említsek, az a méltán és sokat dícsért drámaiság korántsem oly általános bennük, hogy főjellemvonásukként említhetnők; főjellemvonása ellenben Petőfi egész lyrai egyéniségének; s lelket öntött volna népdalaiba ez a sajátsága még akkor is, ha kíváló példákat nem talál rá a nép ajkáról származottakban.

Bármennyire különösnek tetszik is a hagyományos felfogás szerint, a népdal irodalmi feldolgozását illetőleg Kölcseynek és Bajzának volt igaza. Kölcsey népdal-nemesítő törekvéseiben valóban nem a sallangokat utánozta; a babám! galambom! ejhaj! és más efféle népiességek őt nem vonzották. De igenis vonzotta a belső forma egyszerű tökéletessége, s az érzés és kifejezés naivsága; vagyis a *naiv dal* műfaji tökéletessége, a népdal *lelke* s nem külsőségei. Kísérleteiben, a maga lyrai egyénisége szerint, ezt meg is valósította, s Petőfi előtt, e magasabb költői és művészi szempontból nézve, nem is versenyezhet vele senki sem. Bajza csak elméletet adott, Kisfaludy Károly népdalai alkalmából, de tökéletesen a Kölcsey gyakorlatára építve. Vörösmarty népiessége is hasonló jellegű; a dal naivságát jobban megközelítette Kölcseynél, de a belső forma ép igénytelenségében nem egyszer mögötte marad. Ő is a maga egyéniségét, a maga különösen kedves gyöngéd húmorát és tündéri játszisságát vitte bele a népdalba, mint Kölcsey a nemesen érzelmes epedést. S mit tesz Petőfi? Ugyanazt, amit Kölcsey és Vörösmarty, de mind a belső forma, mind az érzés- és kifejezésbeli naivság tekintetében tökéletesebben. S ha az

---

[33] Gyulai: Kritikai Dolgozatok. 67. l.

ő népdalait népiesebbnek valljuk Kölcsey kísérleteinél, ennek az az oka, hogy a lyrai egyéniség is, melyet dalaiban megszólaltat, a maga egészséges természetességével közelebb áll a nép faragatlan, őszinte jelleméhez. Ő is idealizálja a népet, csakhogy Petőfivé.

A népdalhoz való viszonyában szerencsésebb helyzete volt, mint két nagy elődének. Amazok mindegyike huzamos, már határozott irányban megállapodott s a népiestől igen távol eső költői gyakorlat után, vagy közben szentelt egy-egy órát a népies ihletnek. Petőfi fiatalon, alig húszéves korában, egy költői pálya kezdetén, még a legkülönfélébb költészeti lehetőségek előtt, iskolában, modorban még meg nem csontosodva, jut oly körülmények közé, melyek hatására időnként megpendítheti a népdal hangjait. Frissebben, teljesebben, saját régebbi gyakorlatától nem zavartan, lyrai egyénisége egyik legkorábbi kifejezéseként szólhat a népdal hangján. Amazoknál a népdal lyrai eredetiségük kifejtése után következő (bár nagy értékű) költői játék; Petőfinél formát kináló műfaj, melyben gyermekkora utánzó kisérletei után első ízben fejtheti ki lyrai eredetiségét. Megfelelt a népdal az ifjú költő akkori lyrai érettségének is: a szerelemvágy általános, még kevéssé személyesítő érzésének, s ezzel karöltve járó költői becsvágyának. Egy 1843-iki versében Petrarcával félig-meddig már rokonnak vallja magát, s ne feledjük, hogy 43 elején ülte a magyar irodalmi világ az agg Himfy országra szóló „dal-ünnepét", ki a szerelmi lyrának eladdig leghíresebb magyar költője, Petrarcája volt. Ez ünnep híre, fénye erősen hathatott az akkor Kecskeméten szinészkedő ifjú szerelemköltői becsvágyára, mely természetszerűleg fordult a lyrai érettségének épen megfelelő népdal-formák felé.[34]

Emberi egyénisége; legősibb művészi ösztöne az ép egyszerűségű belforma iránt; költői erejének még elhasználatlan frissesége: már magukban véve több sikert igérnek neki a népdalban elődeinél. Azok a tulajdonságai pedig, melyeket eredeti lyrája első három évében megismertünk: cselekvő, szinészkedő, szerepjátszó hajlama: életszerűségben biztosítanak neki nagyobb hatást, s teszik népdalait vonzóan egyéniekké.

*

Népdalainak egyrésze valóságos genrekép, de akkor is egyéni jellegű, mert hisz a genreképben is, vagyis mikor egy népi alak szerepét játsza is, épúgy befolyásolja, színezi a felvett szerepet egyéniségével, mint ahogy a szinész személye elválaszthatatlan alakításaitól. Eleinte túlnyomó, népdalai közt, a genrekép, mely egy népi alakot daloltatással jellemez, mintahogy beszéltetéssel, játszatással jellemezte kimondott genreképeiben pl. a Szomjas embert. Már 1841-iki első kisérlete, az *Erdő szélén*, egy szeretője hűtlen elvesztése miatt átkozódó pusztai legényt szólaltat meg. A külön

[34] Himfy dalünnepére nézve l. Athenaeum 1843. I. 285. l.; Regélő Pesti Divatlap 1843. márc. 23. és márc. 26-iki sz. — A két magyar szerelmi költő belsőbb kapcsolataira nézve l. Négyesy László: *Petőfi költői egyéniségének egy fejlődési mozzanata.* Petőfi-Almanach 1909. 165. stb. l.

veendő 1842-ikiekről egyelőre nem szólva, 1843-ban alig van népdala ily felismerhető genre színezet nélkül. Határozottan népi, egy aratni készülő szerelmes népi alak szájába van adva: *Érik a gabona;* valami szerelmes szegénylegény ajkára, kit a hadnagyok keresnek: *Ki vagyok én, nem mondom meg;* egy nyájőrző, szerelmes suhanc dalolja *A szerelem, a szerelem* kezdetűt; nyájőrző legény dala, kinek kedvese meghalt, a *Kis furulyám szomorúfűz ága* is. Az 1844-ikiek közül *Pusztán születtem:* egy csikós dala, igazi genrekép; *Nem ver meg engem az isten:* egy írni-olvasni nem tudó egyszerű ember szerelmi bánata kedvese hűtlensége miatt; *Az én torkom álló malom:* egy boldogtalan férj dala, ki felesége csatorázása elől a boritalhoz menekül; a *Hirös város az aafődön Kecskemét:* egy kecskemétvidéki pusztai betyár önjellemzése, a dal határait szinte túllépő, valóságos genrekép; *Meredek a pincegádor:* egy részeg ember dala; *Hejh Büngözdi Bandi:* alig nevezhető dalnak; egy parasztlegény szidja benne a címben megnevezett zsiványt, ki paripáját ellopta, szeretőjét elcsábította; *Ezrivel terem a fán a meggy:* egy, egész a kedélyességig őszinte papucshős dala, ki alig várja, hogy veszekedő vén feleségét elvigye az ördög; *Katona vagyok én:* bármennyire személyes vonatkozásúnak hirnők, szintén nem Petőfi nevében szól; genre-typus dala ez is, egy kiszolgált katonáé, ki a régi szokás szerint ifjan állt be, öregen jött haza; *Gyere lovam:* valami szerelmes pusztai legény dala; *A hegyoldalt venyigesor takarja:* egy napszámos dala, ki elitta öröklött vagyonát.

Ugyanazon typusok, melyeket genreképeiben mutat be: szegény legény, borivó ember, papucshős; s rajtuk kívül a katona, s főkép a szerelmes falusi gyerek. Hogy a valóságban nem így dalolna egyik sem, mondanunk sem kell; a borivó ember s a papucshős furcsa typusaiban Petőfi húmora játszik, beleöntve saját életrevaló, kedves könnyüvérűségét a daloló félszeg alak ereibe, mintha csak ki akarná próbálni, meg akarná mutatni, hogy hasonló körülmények között ő milyen lenne. Nevetséges, furcsa jellegét meghagyja typusainak, de a kedves egyéniségü szinész, kedvesen múlattatóvá teszi a játszott szerepet. Zsiványai, szegénylegényei hetyke önérzetében, valamint egész betyárromantikájában, az ő tulajdon nyakassága, társadalomfumigáló, korlátlan, szabad vére lüktet s éli ki magát; az ő betyárromantikája sokkal szubjektivebb, mint kortársaié, kik naiv, szépítő illuzióval nézik kívülről az útonálló zsiványt; Petőfi a betyárt is a maga vére beoltásával nemesíti: ilyen volna ő, ha betyár volna. Mind e genredalok tehát épen abban különböznek mind az igazi népdaloktól, mind elődei (és sokszor utódai) népdal-utánzataitól, hogy van bennök objektiv életigazság is, de van költői egyéniség is, mely bizonyos fiktiv életföltételekbe képzeli, s azoktól életszerüvé színezetten fejti ki önmagát. Ugyanez áll a három szerelmes dalra is, bár az első *(Érik a)* inkább csak egy metafora („a gabonával együtt érő szerelem") párhuzammá kibontása, mintsem valódi érzelmen ala-

puló dal. De a másik kettő, a két névtelen nyájőrző szép dala, a „két keserves népdal" — mint Bajzához írt levelében mondta — már igazi, kitünő genre-dal. Lyrai helyzetekbe képzeli magát; egyszer szerelmes juhászfiúnak, ki a nagy szerelemtől ügyelni se tud nyájára, eleséges tarisznyáját is elvesztette, másszor pedig kedvese halálán bánkódó pásztornak, ki furulyáját a leány sírján nőtt szomorúfűzről metszette, s kinek fájó lelke, szomorú nótája hangjaival egyetemben készül elröppenni. Mélyebb szerelmi élményei még nem voltak, de szerelemről már gyermekkorától kezdve sokat dalolt, megérezvén mintáiban a szerelem bőforrású lyrizmusát. Az akkor kevéssé sikerült, mert csak irodalmi mintákat utánzott, megfelelő ihlető élmény nélkül; most, mikor szintén utánoz ugyan, de nem irodalmat, hanem életet, — most, mikor objektiv igazság ihleti meg érzelmi diszpozicióit: remekművet alkot, s különösen az elsőben *(A szerelem, a szerelem)* felülmúlhatatlan életszerűséggel, míg a másik, mind a furulyás pásztorhoz, mind Petőfihez kissé testetlenül érzelmes; bár naiv szépség abban is sok van.

Amit e csoport genreszerűségéről mondtam, megérteti Petőfi nagy ujdonságát egész népdalköltészetében. Juhász, pásztor és más efféle népi alakok körvonalai a korábbi népdalok hangja mögött is ott halványlanak, elárulva, de meg nem valósítva a költő szándékát. Amint a népdal műfaji sajátságait is csak versforma és nyelv külsőségeiben találták el, úgy ezt a mindenféle műnépdal fogalmában ott lappangó genreszerűséget is inkább csak külső jelzésekkel, címmel, egy-egy vonatkozással ütik el, melyek képtelenek arra, hogy életszerűvé varázsolják a daloló alakot. Többnyire csak a „barna legény", meg a galambja, babája, rózsája, egy Gyuri, meg egy Erzsi, Panni operettfiguráit látjuk, azaz csak sejtjük, kikkel a szerző szerelmi duetteket játszat városi nézőjük múlattatására, a népdal sablonossá, lelketlenné vált forma- és szólamjátékaival. Nincs bennök élet; költőjüké csak a formai játék, igazi belső lyrai részvétel nélkül. Se tárgyi, se lyrai igazság nincs bennök, csak puszta irodalmi kuriózumok.

Nem mindig mutatható ki ily szembeszökőleg népdalai genrejellege. Némely esetben legfeljebb annyi, hogy a dal alanya *nem ő*. De ennyi is elég, hogy az illető dalt lelki rokonságba állítsa az előbbi „genre-dal" csoporttal. Ott van pl. az e tekintetben legkiválóbbak egyike: *A faluban utcahosszat*. Kétségtelen, hogy egy genre-alak dala, ha alanya nincs is szóval megnevezve; kétségtelen, hogy nem Petőfi az, aki Dunavecsén (mert ott írta) — tele palack a kezében — muzsikaszó mellett táncol végig utcahosszat s hűtlen kedvese ablaka alatt dévaj elkeseredéssel a legeslegvígabbat húzatja. Nem; hanem genre-alak ez is, meg nem nevezve, de dala által kellő mértékig jellemezve. A vers lényege, célja épen a jellemzés; s mint ilyen, dalban méltó párja az elbeszélő *Megy a juhász*-nak; az a legény *úgy* fejezi ki elkeseredését, ez meg *emígy*. De valamint az előbbi csoport húmorába vagy érzelemkincsébe

Petőfi egyénisége ömlik bele, úgy egyéni lyrizmusa: az elkeseredésre tomboló életkedvvel reagáló, dacos önérzése avatja lelki rokonává e falusi duhajt is. Lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson Szuper Károly elbeszélése,[35] a Szabó József-féle szintársulat egy kivált töredékének, melyhez Petőfi is tartozott, Kecskemétre költözéséről. Mikor a karaván (1843 jan. 11) Dunavecse mellett haladt el, Petőfi megpillantván apja csárdáját, dalolt, káromkodott, ei-annyira, hogy Szuperné, kivel egy szekéren ült, arra kérte, hogy menjen át más szekérre, nehogy Isten büntetéséből felboruljanak. A másik szekéren aztán még harsányabb lett a hangverseny. Hogy az a szekér csakugyan felborult, nem tartozik ide, de a dunavecsei csárda előtt lejátszódó lélektani paradox sejteti, mennyi egyéni része lehet a költő jellemének ama falusi genre-ábrázolatban is. „*Ne lássa* az a csalfa lyány, Hogy búsulok csalfaságán!"

Nem Petőfi az alanya még egy pár dalnak (*Nem megyek én innen sehova, Sikos a hó, szalad a szán, Te szívemnek szép gyönyörűsége, Kis menyecske, szép kis menyecske, Esik, esik, esik);* vagy reá nem vonatkoztatható adat van bennök (pl. hogy mátkája van; hogy esketőre viszik a babáját Debreczenben; vagy hogy egy kegyetlen leány megöli őt, mert nem viszonozza szerelmét — Dunavecsén; vagy Dunába ugrást ajánl fel volt kedvesének, ki férjhez ment egy gazdag, de haragos emberhez), vagy annyira az életkép húmora lép bennök előtérbe, hogy a daloló alany úgyis csak a közlés eszköze, mintegy a költő szócsöve lehet: *Esik, esik, esik.*

Elég az hozzá, hogy a népdalok tekintélyes részének alanya határozottan nem a költő, hanem valamely névszerint is közelebbről meghatározott, vagy csak életrajzi és lélektani vonásokkal hevenyészve jellemzett genre-alak. Ebben a csoportban tehát teljes joggal láthatjuk a már tárgyalt genreképnek egy speciálisan lyrai válfaját: a *genre-dalt*, melyben a költő valamely kiválasztott népi alak nevében mond egy mindkettőjüket lyrai igazsággal jellemző dalt. Mindezekben több-kevesebb világossággal felismerhető a szerep; azé az elsőség, az az ihlető tényező; a szerepjátszó, tehát a költő egyénisége alá van rendelve neki, csak másodlagos, alkalmazkodó, de az alkotásban észrevehetően részt vevő, színező tényező. Ez egyik, s minden azelőtti kisérletnél indokoltabb, mert művészi és lyrai igazsággal teljes megvalósulása az irodalmi népdalnak. Megvan benne az igazi jó népdal tárgyi igazsága: a dal és alanya jellemző összhangja; de megvan benne s esztétikai értékkel van meg az a ténybeli igazság is, hogy ezt a népdalt nem a nép, hanem egy művelt író költötte, megvan abban a benső lelki közösségben, mellyel a költő egyénisége vesz részt lyrailag a *más ember* dalában. A népdalnak, mint műfajnak, ennél egészségesebb s egyúttal művészileg értékesebb megvalósulása alig képzelhető. Pedig van még egy másik is. Az is Petőfi műve.

Mert fordítsuk meg a szerep és szinész, a genrealak és a

[35] *Id. m.* — *Szinészeti Közlöny.* II. 1880. 23. sz.

költői egyéniség iménti rangviszonyát, s előttünk áll népdalainak egy másik, nagy csoportja, melyet a költő saját nevében, de magát vagy genrealakká jellemezve, vagy legalább is népileg igénytelenné, naivvá stilizálva énekel. Saját magának genreszerüsítése nem minden esetben lesz ugyan kézzelfogható, vagy épen egyenesen szembeszökő. A két tényező viszonyának külső fölismerhetésében fokozatok vannak itt is, mint az előbbi csoportban, s talán lássuk előbb a legvilágosabb példákat.

Egyik legkorábbi népdala: *Hortobágyi Korcsmárosné* (1842). Tény, hogy maga nevében szól, tudjuk is, mikor, hol, milyen alkalomból írta, igaznak tudjuk, hogy „Debrecentől Hortobágyig" szomjazott. Azonban csak némely egykorú, vagy mai olvasók naivsága láthatna élethű igazságot a korcsmai savanyú bortól egész a tántorgásig megmámorosodó, s a „korcsmárosné angyalom" puha keblén úgy nyugovó költő dalbeli képmásában. Tisztán e tartalmi mozzanatok említése elegendőleg mutatja, hogy nem tényleges, csak az alkalomtól ihletve elképzelt helyzet szolgál a dal alapjául, mely e szerint csak annyi élethűséget tartalmaz, mint a Petőfi-féle bordalok általában: művészi alkalom az ifjú életösztön jókedvű kitöréseire. Népdali sablonos szólamai (angyalom, galambom, violám), erősen népies idiotizmusai (lelkem, testem majd megveszi a hideg; savanyú, mint az éretlen vadalma) is erősen mutatják, mennyire népi alakká akarja magát kijátszani. Az egész költemény is, több mozzanaton átmenő eseményfonalával, szinte túllépi a többnyire egyetlen mozzanatra szorítkozó dal határait, s a megérkező, bort rendelő, megmámorosodó, s úgy aztán a korcsmárosnéval enyelgő alak beszéltetésével inkább az *alak* bemutatását vallja céljának, mintsem lyrai megnyilatkozását. Époly ön-genre, mint bordalai. Ugyanilyen megitélés alá esik: *De már nem tudom, mit csináljak,* mely a borkedvelő ember rettenetes szomjuságát dalolja meg. Csakhogy ez igazi, kitünő dal, melynek egész célja csak ez egyetlen mozzanat kifejezése. — Értékesebb, mert igazabb, s kevésbbé sallangos a *Lánggal égő teremtette* (1843). Ebben nem idomítja igazi jellemét, s mégis genreszerüvé teszi azáltal, hogy az egész kis dal végcéljául egyetlenegy jellemvonását tüzi ki: azt, hogy ha neki baja van, nem pityereg, hanem haragszik, a haragját pedig azzal csapja el, hogy egy nagyot káromkodik. Minden genreszerüségnek lényeges kelléke az egyoldalról való bemutatás, az egyszempontú jellemzés; emiatt nem is lehet soha más, mint typus a genrekép tárgya. S hiába igaz, nagyon egyénileg igaz Petőfinek e jellemző szokása, azáltal, hogy csak azt mutatja be, typusúl, tehát genreszerűleg állítja elő magát. S ugyanúgy e dalnak egy igen kedves, Salamon Ferenctől méltán kiemelt párjában, a *Mondom, ne ingerkedjetek velem* kezdetűben. Itt is az ő haragos természetét mutatja be, de a kis leányhoz rögtön nyájasan beszél, s ez ellentét kedélyhullámzásának az indulat és szelidség végletei közt könnyen, átmenet nélkül mozgó egész kedves játszisságát köz-

vetlen, meleg életszerűséggel varázsolja elénk. Ha nem is tudatos célja, de ennek is lényege az egyszempontú önjellemzés, hatékonyság kedvéért némi túlzással is kiemelve a genre-jellemet: ingerkednek, tréfálnak vele, de időszerűtlenül, s ő annyira megharagszik, hogy fejek beverését emlegeti, meg hogy a bosszantót megtanítja keztyűbe dudálni. S e túlzások után, melyekkel nemcsak hogy intenzivebbé, de egyszersmind népi ízűvé is teszi genre-jellemét, fordul átmenetnélküli kész gyöngédséggel a kis leányhoz, valóban a pillanatok hű emberi visszhangjaként. Hogy minde költeményekben önmagának ily naivul jóhiszemű kiszolgáltatása mennyire emeli genreszerűségét és népies jellegét is, s hogy a jellemvonások is, mikkel önmagát rajzolja, mennyire beleillenek a népi pszichológia egyszerű megoldásaiba és faragatlanságába: bizonyára érzi az olvasó.

Ezzel végigpillantottunk a két végleten. Az első csoport a genre-kép egy dalbeli válfaja, a második a Petőfi-féle önarcképek számát szaporítja népdalformában. A fentmaradó részben, mind a genre-, mind az önarcképszerűség kisebb-nagyobb mértékben elmosódik, amaz inkább csak a forma és nyelv népies külsőségeiben, emez csak halványan, a kifejezésre jutó érzelemnek, vagy egy-egy fordulatnak Petőfire jellemző válfajában árulja el magát. A népies külsőségekről majd összesítve fogok szólani. Az érzelemfajt illetőleg nyilván Petőfire vall az a néhány darab, mely a halálvágyat, halálos életúntságot teszi meg a dal célpontjává, sőt csattanójává, miáltal a műfaj igénytelenségéből néha majdnem kilép (*Temetésre szól az ének, Keresztúton állok, Mi nagyobb a nagy Szent-Gellérthegynél)*; máskor azonban a boldogtalan ember természetes elfáradtságát *(Boldogtalan voltam)*, mintegy borzongató előérzetét *(Gyönge vagyok)*, vagy mélabús megadását *(Virít a kikirics)* szólaltatja meg természetes, és akár a nép fiának is elfogadható őszinte hangon. Ugyancsak ő reá vall, bár korántsem követi bordalai erős genreszerűségét a *Hejh, nekem hát vigasztalást mi sem ad*, mely szintén halálvággyal végződik („Volna bár e pohár borban halálom"), de nem csattanóul, hanem a sokat szenvedett, fáradt, szomorú embernek, a búfelejtésül borivónak, természetes gondolataként. A dal kezdete még erősen emlékeztet a bordalok kissé zajos Petőfijére, de csakhamar szelídebben népdalivá tisztúl.

Mondom, figyelmes vizsgálatra egy-egy dal még elárulja forrását: a költő egyéniségét. De a két előbbi csoport után fentmaradó népdalok nagy részében a költő és a genretypus annyira egymásba olvadtak, hogy a dal alanya teljességgel felismerhetetlen. Lehet a költő, de lehet valamely népi alak, sőt bárki, aki magyarul és természetesen beszél. Tudjuk ugyan némelyikről, hogy kihez írta Petőfi, tehát, hogy egyénileg övé. De nem ez a kérdés, hanem hogy maga a dal mutat-e föl ilyen egyénhez kötöttséget, vagy nem. Már pedig nem mutat. S meg tudja-e valaki mondani, hogy: *Befordúltam a konyhára, A virágnak megtiltani nem lehet, Álmodom-e,*

Mi foly ott a mezőn?, *Elvennélek én, csak adnának*, *Árvalányhaj a süvegem bokrétája*. *Ez a világ a milyen nagy*, *Boldog éjjel* s a *Szerelem vándorai* (melyet ő nem nevezett népdalnak), melyek többsége Petőfi legnépszerűbb dalai közé tartozik, kinek az ajkára képzelendők? Magára veheti bárki, aki a megdalolt egyszerű érzelmek részese. Akár helyzetdalok, akár pedig a költő legsajátabb érzelmeiből sarjadtak, typus-jellemük annyira kitágult, egyéni származásuk pedig annyira rejtett maradt, hogy bárki részére egyéniek lehetnek. Hogy népdalai valamennyi változata közül ez utóbbi csoport valósítja meg legteljesebben a „dal" műfaji fogalmát, bizonyítja az a tény is, hogy ezek közül terjedt el legtöbb a „nóta" szárnyain a nép és mindnyájunk között. Genredalaiban sokkal több a daloló typus életszerűsége, tehát elkülönülése, — viszont dalszerű önarcképeiben sokkal erösebb az egyéni, Petőfi-bélyeg, semhogy akárkinek a viszonyaihoz illő lehessen. S míg az önarckép-dalok közül tudtommal egyet sem dalolnak, mily jellemző, hogy a genre-dalok közül is csak azok vannak igazán elterjedve (*A szerelem, a szerelem*, *Nem ver meg engem az isten*), melyek genrejellege a leghatározatlanabb, mert inkább csak jelezve van („Őrizem az apám nyáját"; „Iskolába nem járattak"), mintsem az érzelemfajt is színezőleg előtérbe állítva, s melyek azt az általános genreszerűséget, ami minden népdal alanyáúl a népet képzelteti oda, alig szorítják meg észrevehető különösítő jegyekkel.

A három nagy csoport közül tehát az első: *genre-dal*, s mint ilyen, erősen objektiv műfaj; a második: *önarckép-dal*, s így Petőfi legegyénibb lyrájának részese. A harmadik azonban a két elsőnek ellentétesen jellemző sajátságait annyira egybeolvasztja, hogy ezáltal a *dal* személytelen s mégis mindenkire illő jellegét a legteljesebb mértékben megvalósítja. Minthogy pedig a népdal fogalmának „általános" jegyét az irodalmi dalban ez a csoport őrzi meg leghívebben; minthogy forrása és eredménye — népi lyra és irodalmi lyra — között ez mossa el a különbségeket legteljesebben; minthogy továbbá ez a csoport vette fel legnagyobb mértékben a népszerüsítő és írás nélkül is konzerváló zenét; s minthogy végül Petőfi hatásaként a későbbi magyar lyrában is ez a válfaj gyökeresedett meg „dal" és „népdal" néven: ezt az utóbbi csoport által jellemzett Petőfi-féle népdaltypust nevezem *tiszta népdalnak*, vagy speciálisan *magyar műdal*-nak. Közelebbi műfaji jellemzésére majd rátérek.

De előbb számot kell adnom egy itt még figyelembe nem vett csoportról, mely azonban a mondottak érvényességét nem befolyásolja. A népdaloknak az alany szempontjából való áttekintésében csak azon dalokra voltam figyelemmel, melyek a népdal irodalmi szerepében Petőfi nevéhez fűződő, s mintegy műfaj-teremtő újdonságokként tekintendők. De van egynéhány, melyben, ha nem is szándékosan, de tényleg a népdal-írás korábbi gyakorlatát követi, vagyis külsőségeiben *utánozza* a népdalt, esetleg a korábbi népdalutánzatok modorával egyezik, melyek a dalt nem természetes élet-

jelenségül, csak irodalmi kuriózumként fogták fel. Egész tartalma a parasztember foglalkozásához szabott metaforával való játék *(Mi haszna, hogy a csoroszlya; Érik a gabona);* ízlésben is leszáll a néphez s a kezdő tételre (mit mások az unalomig utánoznak, Petőfi azonban alig egyszer-kétszer) kissé alantas, mókázó megfelelést épít *(Kakasszóra hajnal ébred);* a kedvese szemét üres, kimesterkedett formaisággal magasztalja *(Fényes csillag),* vagy ha látszólag több érzéssel is, de spontánság és Petőfies életszerűség nélkül *(Nem nézek én, minek néznék? az égre).* Ami a népdalban sokszor csak üres formajáték, értéktelen kis szerelmes panegyris, ami, hogy úgy mondjam, csak szó-dal *(Nem tesz föl a lyány magában egyebet),* minden igaz lyrai tartalom nélkül ismétlődik e dalokban. S ilyen a Petőfi előtti irodalmi népdalok többsége; a gyűjteményeiből kihagyott (s talán ezért kihagyott) *Jön az ősz, megy a gólya már* egészen Kisfaludy Károlyos népdal (1843), kezdő képpel, melynek saját állapotához való vonatkozásait minden oldalról kifejti, értelmezi, inkább szóbeli müalkotást hozván ki belőle, mintsem egy egyszerű életjelenségnek téve meg igénytelen kifejezésévé. Van azonban két népdala, mely a legjobb értelemben vett népdalutánzat. Egyik a *Virít a kikirics.* Kevésbbé ismeretes, mert gyűjteményeiből kihagyta: „Virít a kikirics — Csak virits, csak viríts... Én úgy is hervadok, Hervadok, száradok, Csak viríts kikirics!” Ez az első versszaka; nem tudom, rossz hangzása miatt hagyta-e el; kétségtelen azonban, hogy egyrészt épen ez a rosszhangzással való naivúl bátor játék, másrészt pedig a versszak közepét alkotó két sor nyomatékosító szóismétlése („hervadok”) oly igazán népies mozzanatok, aminőt Petőfinél még csak egyet találunk:

Szerelem, szerelem,
Keserű szerelem!
Miért bántál olyan
Kegyetlenül velem?
Te voltál szivemben
Első és utósó,
Nem sokára készül
Számomra koporsó.

Elmegyek az ácshoz,
Fejfát csináltatok,
Egyszerű fejfámra,
Csak egy sort iratok;
Fekete betűkkel
Ez lesz írva rája.
„Itt hervad a hűség
Eltépett rózsája.“

Ez az 1844-i kis dal tele van a vers- és gondolkozásbeli népiesség jellemző sajátságaival. Egyszerű, majd bővülő szóismétléssel való sorkitöltés mindjárt az elején; a könnyű rím szerepe a gondolatszerzésben (utósó — koporsó); a sírfelirat mint dalvégző, dalkikerekítő elem, de úgy is, mint sablonos népies kép; az egész második versszak elemileg tagozó, fokról-fokra való haladása: csupa népköltészetbeli, az előadás részleteit illető sajátság, amivel Petőfi máskülönben sohasem törődik, ebben lévén népiességének az Aranyéhoz viszonyítva főbenjáró nagy különbsége. Ő nem a népdalt utánozza rendszerint, hanem lelkileg idomúl népivé s akkor önállóan, a mintára nem tekintve, alkot. Aranyban e belső utánzáshoz a külsőségek iránt is fölöttébb erős formautánzó ösztön járul, mely a lelket is testiségében fogja

fel. Az ő utánzása szobrászi természetű. A Petőfié szinészi: lélekben azonosítja magát mintájával s úgy hoz létre rokon-külsőségeket. Amint Csokonait, Bérangert és senkit a világon nem utánzott külső részletekben, ellenben akárhányszor idomult hozzájuk egészben véve, mint ember, mint költőtypus: úgy népdalai is nem külső jegyekben való másolatai az igaziaknak, hanem lélekben a népi igénytelenséghez idomult költőnek önálló alkotásai. Arany népiességében több a művészi megfigyelés és tanulmány, Petőfiében több a geniális, teremtve-utánzó ösztön.

Az említett három csoportban fejlődésbeli sorrendet megállapítani nem lehet. Nem mondhatni, hogy egyik évben inkább a genre, a másikban talán az önarckép, harmadikban a műdal volna túlnyomó, vagy hogy talán évenként felváltanák, leszorítnák egymást. Hiszen e csoportosítás nem is húz mértanilag merev vonalakat az egyes válfajok közé, s így átmeneteket és különböző elbirálást is megenged. Épen azért minden statisztikai elszámolás félszeg törekvés lenne. A két kisérleti évet (1841—42) nem vehetjük ilynemű megállapítások alapjául; 1843—44-ben pedig egyaránt képviselve van mindenik csoport; talán csak a műdalról lehetne annyit állítani, hogy 1844-ben fejlik ki igazán. Egészben véve Petőfi összes népdal-termésében számra a genre-dal a leggazdagabb: majdnem fele az egésznek. Fokozatos fejlődést még csak a népi hang eltalálásában sem igen észlelhetünk. Az 1841-i *Fürge méh* még elég ügyetlen, irodalmi modorú, de ott van ugyanazon évbeli társa, a már teljesen genre-szerű *Erdő szélén*; az 1842-i *Járnak, kelnek sokan zöld erdőben*, mely inkább szép lyrai költemény, mint dal, s inkább komoly műköltőre, mint népiesre vall, szintén nem tekinthető a fejlődés egy korábbi lépcsőfokának, hisz ott van mellette a valószinüleg még korábbi, erősen népies utánzat: *Mi haszna, hogy a csoroszlya*, s a csak egy-két héttel későbbi *Hortobágyi korcsmárosné;* az 1843-i *Távolból* mellett, mely Bajza elvei szerint készült, ott van, hogy csak egyet mondjak: *Befordultam a konyhára.* Legfeljebb tehát annyit állíthatni, hogy eleinte még némi habozás látszik a már első csapásra jól eltalált népies hang és a korábban megszokott irodalmi modor között. Ha, amint föltehető, voltak a népdal terén is igazi „kisérletei", azokat nem ismerjük, s a legkorábbi ismeretesek csak nagyon csekély ingadozást árulnak el. S az igazi irodalmi feladat 1842-ben már nem is a népies modor eltalálása, hanem inkább korlátozása volt; észre kellett venni, hogy a népdal lényege nem külsőségeiben rejlik s nem azok által szolgálhat az irodalom felfrissítésére; meg kellett találni, s épen népies sallangjaitól megtisztítani azt, ami a népdalban művészi érték, meg kellett érezni igazi műfaji jellemét. És ez az, ami Petőfire várt „a Kisfaludy Károly-féle *abstract vulgárizmus*" és „*salon-pórköltészet*" után, miket e paradox elnevezésekkel Meltzl Hugó oly találóan bélyegzett meg.[36] Ideje, hogy

[36] Meltzl Hugó Petőfi-tanulmányai. Petőfi-Könyvtár X. 1909. 133, 134. l.

megvizsgáljuk ebbeli érdemét s ezzel eddigi fejtegetésünknek is nem egy homályban maradt pontjára világot vessünk.

*

Miben áll tehát e népdalok népiessége?

Vessünk egy pillantást költői stilje átfejlődésére 1842—44 között. A hagyományos költői stiltől való eltávolodása költői eredetisége kibomlásával párhuzamos. Míg az átlag-lyra panaszos érzelemfajában (bár egyénileg színezve) benne él, ez érzelemfaj öröklött stiljéből nem szabadulhat ki. A *Hazámban*, költői egyéniségének ez első jelentékenyebb megnyilatkozása, még tele van a précieux lyrai stil maradványaival. A kifejezés túl akar nőni a gondolaton, végletet keres, kivált a gyöngédség és finomság irányában; ennélfogva nem szabatos, nem természetes; elmossa a konkrétot és egyénit; túlérzékenységet tesz föl olvasójában is, s az egész alkotást szándékos irodalmi művé bélyegzi. Dúskál a jelzőkben: a túlszínezés irodalmi szándéka vezet; különös előszeretettel válogatja ki a nyelvújítás anyagából a választékos, édes, enyhe jelzőket s egy-egy mondata szinte kicsordúl a túlfinomított meghatározások mézétől. E kifejezésbeli túlbuzgalom főkép a vers elején és végén éri el tetőpontját: a leghatékonyabb helyeken, mi egyébiránt lehet nem-tudatos, csupán az élvezett minták hatása alatt már begyakorlott ösztön. A túlhatalom, mit a kifejezés a gondolat fölött élvez, továbbszármazik a külsőségek irányában: a versformáéra a nyelvanyag fölött. Szótagszám, mérték és rím parancsának kisebb-nagyobb (bár korántsem ízléstelen) mértékben enged a rendes nyelvidom; ragot vesz fel sortöltelékül, s akarata ellenére dagályos látszatuvá válik („Mely*nek* fölött*e*“), vagy tiszta magyarságát áldozza fel (árnyék*ain)* épúgy, mint mikor csupán a rím és szótagszám kedvéért teszi ki a személynévmást (összejártam *én*); hangot ugrat (emlé*kz*etét),s menthetetlenül feszessé válik. Nem is említem a múlt és félmúlt használatának tisztán verstani kényszertől függését, mi a mai gyakorlatban sem szünt meg egészen. Apróságok ezek, de ily apróságok állandó egybeszövődése ad a stilnek korszerű, divatos jellemet.

S e stilbeli örökség, mely alatt hovatovább érezhetővé válik egy nem abbavaló, új egyéniség jelenléte, adja 42/43-beli versei egy részének azt a különös ízt. A gyökeres természetesség egy finomkodó gyöngédség ruhájában, az élő egyéniség egy általános typus lárvája alatt, a reális érzésmód abstrakt szó-divatban. Minden nagy költő pályakezdetén ott e kedves, ingerlő kettősség; ott van, felejthetetlen íz-benyomásként, az ifjú Vörösmarty antik idomú lyrai verseiben, s itt van Petőfinél is a 42/43-iakban, kedves zamat-sejtelem gyanánt, mely egyaránt emlékeztet valami azelőtti ízre s várat egy következendőt, de ugyanily halvány összetételben sem azelőtti költőknél, sem később Petőfinél föl nem található.

Különösen érezhetővé válik e vegyes stilhatás az egyéniség új elemét a sötét alapszínen túlzottan érvényesíteni vágyó darabok-

ban, *A borozó, a Felköszöntés* kedélyi clair-obscur-jében. Az utóbbit stilbeli túlzásaiért kedvelték s utánozták némely kezdő költők; avult stilje alól mámoros szónokiasság igyekszik új eredetiséget éreztetni. A 42-i *Két vándor*, a 43-beli *Távolból, Jövendölés, Halálvágy, Az utósó alamizsna* is a hagyományos stil medrében mozognak még, míg 44 elején a *Tél végén* s a *Végszó* címűekkel e stilfaj végképen kiapad. Kiapadtával egy arányban kezd megtelni a másik meder, melyben a hagyományos stil nemesebb műköltői színvonalon marad ugyan, de kezdi elhagyogatni a kifejezésre külön fordított gondot, a nyelvújítási anyag mesterkéltebb virágait, s egészben véve a műveltek élő beszédéhez közeledik. Fordul a stilelv, s a gondolat veszi át a vezető szerepet a kifejezés fölött. A 42-iki *Vadonban, A Dunán;* 43-ból *Az én mátkám, L . . . . . né, Farkaskaland, Én, Élő halott, Temetőben, Megúnt rabság* mutatják e stil-átmenetet, egy diszkrétebb szépségű irodalmi stilus kialakulását. E költemények, bár kedélyszinezetük általában hajlik az avult stilbeliekéhez, mégis egészségesebb, hívebb személyesség képviselői s a lyrai alap ez őszinte kitisztulása hozza magával a stil jelzett tisztulását. Viszont a húmor, a jó kedv költeményeivel hovatovább egy magyarosabb, olykor nyersebb, kisebb-nagyobb fokban népies stilt látunk kibontakozni. Azt képviseli 42-ban már a *Furcsa történet*, meg a három népdal, 43-ban pedig: *Dinomdánom, Pálnapkor, Matildhoz, Barátimhoz* (avulttal vegyest), *Szeget szeggel, Lopott ló, Kördal, Merengés* és a tizenkét népdal. Ezekben már a beszélt élőnyelv elemeivel is szabadabban él, semmi műköltői feszélyezettséget nem látszik mutatni, sőt olykor mintha szándékosan irodalmiatlan akarna lenni.

Ha semmi egyéb, stiljének a kedélyszinezet változásaival együttjáró kétfélesége is elárulná, hogy kezdő költővel van dolgunk, kinek eleme a vidor életkedv, pezsgő, játékos kedély, de akire egyelőre gátló erővel nehezednek ellenséges elet-viszonyok és öröklött stil-formák. Mihelyt viszonyai javultával az egészséges kedély megtalálja a maga szabadabb életföltételeit, kifejezésében is fesztelenné válik s természetes bátorsággal él a maga mindennapi nyelvével. Alanyi megnyilatkozásokon kívül, mint a címek mutatják, főkép húmoros genre- és életképszerű költemények, dalok és népdalok vezetik be ez eredetibb Petőfi-stilust, mi a stilfejlődésnek az eredeti költői hajlamok szóhoz jutásától való függését is bizonyítja. E fesztelenebb modor otthonosabbnak érzi magát a nyelv természetének legmegfelelőbb nemzeti versidomban, s elhatalmasodása e formák elszaporodását is magával hozza, bár elég lassú ütemben, s mindvégig mérsékelt arányban. Jellemző azonban a stilus-elv megszilárdulására, hogy míg korábban a magyarosabb versidom sem tudta kiszorítni a hagyományos stilt *(K . . . . Vilmos barátomhoz.* 1842), később, 44-ben és azután, idegen versforma sem vezeti félre a megtalált egészséges irányból. Hogy pedig ezirányú fejlődésének a kapóra jött népdal-forma járt különösen kezére, az kitetszik abból a körülményből, hogy népdalai

már 42-től fogva egy kitisztult stil-typus képviselőiként mutatkoznak.

1844 a végleges kitisztulás éve. Az év első felében van még némi ingadozás; de inkább csak a nyelvanyag s nem a stil tekintetében. Az évi termés túlnyomó része azonban már felszabadultnak mutatja Petőfi stiljét. És pedig mutat egy Petőfi-féle *műköltői stilt*, mely természetességben s nyelvanyagban alig különbözik a prózai, az élő beszédtől; fővonása szabatosság; anyagát illetőleg ma sem avult; a nyelvújításból s általán az öröklött irodalmiságból csak annyit tart meg, amennyit az élő nyelvszokás áthozott; szóval amelynek lényege *az irodalmi hagyomány összeegyeztetése az élő nyelvszokással.* E stil-változat teljes érettségében díszlik a 44. év néhány komolyabb költeményében *(Az Alföld, Egressy Gáborhoz, Az én szerelmem, Szerelmem zúgó tenger, Bucsú 1844-től)*, s a húmorosak kitünőbbjeiben *(Csokonai, A tintás üveg, Pál mester).* Tagadhatatlan, hogy olykor túl is csap a középmértéken, valami egészséges faragatlanság és hevenyészett teketóriátlanság irányában, kivált szeszélyesebb önarcképeiben. Van bennök kedves természetesség, magyaros zamat, eleven couleur locale, erő; de van olykor pongyolaság, alantabb szóhasználat, sőt nyerseség.

E megállapodott műköltői stil mellett elsősorban népdalai és néprománcai képviselnek egy másik, *népies vagy naiv költői stilt,* mely viszont *a műveltek közbeszédének összeegyeztetése az irodalom-alatti néposztályok* (főkép a parasztság) *nyelvével.* Stil-elve természetesség, igénytelenség. De kezdi már nem-népi célzatu költeményeit is átjárni *(Szülőimhez).* E naiv költői stil természetét eléggé meg fogják világítani a következő fejtegetések, melyek célja épen a „népies elem" fölkeresése a népdalokban. De álljunk meg egy szóra a Petőfi-stil kétféleségénél.

Kétségtelen, hogy stilelvök egységes: szabatos élő beszéd, melynek a hű kifejezésen kivül egyéb (önálló) célja nincs, közérthetőségre törekszik, de a kifejezést mindig alárendeli a gondolatnak: stil-realismus. „Az eszme, a gondolat az úr s a szavak csak szolgák": ezt az elvet vallja később, Jókai szerint, a Petőfi körül csoportosult *Tízek társasága* is. Ez egységes stil-elv azonban nem zárja ki, érzésfaj és alkalmi lelki szükséglet szerint, a kifejező árnyalatokat s modorban két főirányt (műköltőit és naivat) tesz lehetővé. A modorbelin kivül (mi a közönséghez való lelki idomulást jelent) e két irány csak nyelvanyagában különbözik, amennyiben azt, a naiv nemben, az alsóbb osztályok ismeretkörére szorítja. Rá kell azonban mutatnunk a versforma jelentőségére is: ugyanaz a nyelvanyag népiesnek tetszhet magyar versformában, s műköltőinek az idegenben; a két fő versfaj ritmushangulatától színezve mutatkozhat irodalmibb (= szokatlanabb), vagy népibb (= hétköznapibb, otthonosabb) jellegűnek. A nagy eltávolodás, mely irodalmi és beszélt nyelv közt Kazinczyék reformja s idegen vers-kultusza folytán végbement, Petőfi költői stiljében

ismét elenyészett, de veszteség nélkül; mert az élő nyelvszokás korlátai között biztosítani tudta a stíl-árnyalatok lehetőségét; tudta pedig épen a hagyomány kihasználásával: az idegen versformához már hozzá tapadt irodalmibb íz, a ritmushangulat értékesítésével. Hexameteres verse — nem baj, hogy 45-ből előlegezem a példát — a *Játszik öreg földünk:* milyen eleven kényszerítetlen élő beszéd az avult, pompázó forma ellenére, de mennyi előkelő és dalban szokatlan finom íz a ritmus-sejtelem által! Viszont mily otthonos bensőség a *Messze vándoroltam* magyar ritmusában s mindamellett mily tiszta ünnepi ihlet s klasszikus nemesség az összhatásban. Sejtelemszerűleg hatnak a forma-hangulatok s osztályozzák az azonos stilelvű nyelv-anyagot egy naivabb, vagy műköltőibb modor mesgyéjén innen, vagy túl, közelebbre-távolabbra. E tapadó forma-hangulat készteti majd Aranyt a magyar formák mesteribb kidolgozására, mert különben menthetetlenül a naiv, vagy népies ízbe esik. Az a stilkülönbség, ami pl. Vörösmarty hexameterei s népies versei közt megvan, itt csak hangulativá enyészik; pedig a formakülönbség ugyanaz; csakhogy mig Vörösmarty nyelvanyaga a formával együtt változik, Petőfinél nagyjában mindig az élő szokás szinvonalán marad. S ez az ő költői stiljének történeti jelentősége: a formákhoz tapadt stil-sejtelmek felhasználásával az élő, tehát mindenkinek hozzáférhető nyelvanyagot tudja egy fentebb s egy naivabb költői stil hordozójává kiképezni.[37]

Nyelvanyaga, úgy amint 44 végére megállapodott, a művelt emberek egykorú élő nyelvével azonos. Mint nyelvének egyik vizsgálója[38] alapos elemzéssel megállapította, válogatás nélkül él bármely közkeletű szóval, legyen az népies, vagy nyelvújításbeli: „annyira csak a tartalmat nézi, annyi a mondanivalója, hogy eszköznek jó neki bármilyen szó, melyhez képzeteit, fogalmait fűzheti"; „költői nyelvének alapja... a 40-es évek társalgása, az a bizonyos átlag-nyelv, melyben még nem forrtak egybe teljesen a huszas évek ódai szárnyalása, a harmincas évek szónokiassága, a fejlődő gazdasági és társadalmi élet kifejezésmódja, a minden téren nyilvánuló nyelvújítás forrongó anyaga, a mind erősebben érvényesülő népiesség elemei."

Ő is tehát a maga nyelvével, a negyvenes évek irodalmilag művelt embereinek élő „átlag nyelvével" vonul be az irodalomba, csakhogy alakítása, szerepe természetéhez képest e nyelvnek hol egyik, hol másik, alsóbb, vagy választékosabb elemeit aknázza ki

---

[37] A népiesség foka a magyar ritmus válfajai szerint másnak-másnak tetszik; mennél jobban közeledik a vers a dalformákhoz, annál erősebb a „népies" íz illuziója. Igy *A csárda romjai, Az erdei lak, Hegyen ülök:* azonos jellemű nyelvanyag mellett más-más fokán állnak a népies jellegnek, csupán formai különbségeik miatt is. — Itt említem a stil-húmor néhány példáját (*A helység kalapácsán* kívül, mely egyszersmind paroдistikus célzatú): *Carmen lugubre, Deákpályám; Hirös város; A régi jó Gvadányi.* — Ritmus-húmor: *Ezrivel terem.*

[38] Tolnai Vilmos: *Petőfi-Almanach.* 1909. 219. l.

erősebben. Belép a költészet szentegyházába a művelt ember tisztes öltönyében, de belép sarkantyús csizmában, fokossal is, mikor milyen viseletben találja lyrai kedvét az ihlet ünnepi harangja. Túlzásba azonban majdnem soha sem megy; sem választékosságot (ha a maga nevében szól), sem nyelvi póriasságot (ha genre alakot, népet szólaltat meg) nem erőltet, nem szenveleg. Nyelve csak külső kifejezője marad annak a belső igazságnak, miszerint minden alakításában ő maga is lelkileg részt vesz, akár mint alany, akár mint szerepjátszó. Ő játsza el a betyárt, a katonát, a szomjas embert, a szerelmes juhászt, s az utánzó öntudatlan idomulásával a maga „átlagnyelvét" kissé amazokéhoz hajlítja. Máskor magát mutatja be, de borivónak, bukott diáknak, jóllakott pasának, naiv paraszt gyereknek, faragatlan, könnyen haragvó, de könnyen szelidülő legénynek árnyalja önarcképét, s e képzelt Petőfi-typus is az „átlagnyelv" megfelelő szókincsét fogyasztja. Igy aztán van népiesség nem népi költeményeiben is, de nincs olykor egyáltalán semmi s többnyire csak kevés, a kimondottan népdalokban. Világos bizonyítékául annak, hogy a nyelvet illetőleg nincs külön szándéka, s egész népiessége csak annyi, amennyi a lélekben való utánzásból ösztönszerűleg folyik. S ez is a természetes. Nyelven is feltünő, erős népiesség nem is felelne meg az igazságnak. Az igazi népdalok nyelve sem népies oly rikító módon, mint némely mű-népdalé, mely félszeg mohósággal veti magát e külső jegyekre s illetéktelen voltát épen ezzel árulja el. Amily természetesen népi az igazi népdal nyelve, oly természetesen Petőfies, tehát a magáét a népi genre felé csak a belső utánzás következményekép hajlító, a Petőfi-féle népdalé. E dalok nyelvén ép ízlésű művelt ember soha meg nem ütközhet, viszont a legegyszerűbb nép is eligazodhatik. Sem egyik, sem másik véglet irányában át nem lépi Petőfi nyelve a közérthetőség, sőt közélvezhetőség határait. Népdalai nyelve, azt mondhatni, egy cseppet sem népiesebb, mint egykorú magyar formájú költeményeié, vagy általában a genre-jellegűeké. Nem-népdalaiban elég szép számmal találhatni akár póriasnak mondható kifejezéseket (inába szállt a bátorsága; teremt' ugyse; gatya; csehül vagyunk; mit ugattok?; árva finnyás kóficok; ejnye, mi az isten nyila! úgy biz, aki fölmarkolta; stb.)! Viszont mintegy ötvenre menő népdalából alig szedhetni ki valami speciális nyelvbeli népiességet. Angyalom, violám, édesem, galambom, eszem adta, kedves babám, gyöngyvirágom, szívem gyöngye, boldogságom csillaga, kedves rózsám, az én piros rózsám, lelkem kis leánya: s más efféle sablonos megszólítások igazán nem nagy számmal vannak s inkább csak egy-két dalában fordulnak elő csoportosan (*Hortobágyi korcsmárosné* és *A virágnak megtiltani nem lehet*). Az az egy-két durvább, vagy a műköltői nyelvben még nem igen szerepelt kifejezés (lelkem-testem majd megveszi a hideg; savanyú, mint az éretlen vadalma; nem kenyerem; teremtette; az irgalmát; táncolok mint veszett fene; elnyúltam; keztyűbe dudálni), melyek

szintén csak egy-egy dalra szorítkoznak s korántsem általánosak, néhol pedig egyenest jellemzően odaillők, mint a *Hejh Büngözsdi Bandi* átkozódásai; — az a népdalokban szokásos néhány konvencionális szókapcsolat és metafora (vadgalamb búgása; zöld erdő; szép páros voltokat; kökényszem; tündérorcád tejben úszó rózsája; hogy az Isten áldja meg a lelkedet; hamis madár; orcáid rózsája; eszem a szépséged): az az egy-két hejh, hajh; az a valóban népies egy-két körülírás (elejétől utójáig: „mindvégig" értelmében; jó időbe rossz időbe: „mindig" jelentéssel): igazán nem sok vizet zavar, s tüzetesebb keresgélés is aligha szaporíthatná számukat. Ötven népdalban összesen ennyi nyelvi népiesség: igazán kevés ahhoz, hogy e népdalok nyelvét népiesnek mondhassuk. Természetes, ép, igénytelen magyar nyelvnek igen; nemirodalmi, élő nyelvnek igen. De népiesség csak finom lehelletnyi van rajta. Alig több, mint Petőfinek ugyanekorbeli bármely más magyar versformájú költeményén. S a felsorolt nyelvi népiességek egy jó része nem is a nyelvé tulajdonkép, hanem a modoré; ennek a természetes, olykor faragatlan, nyers modornak a népiessége az. Amit tehát Petőfi népiességének szokás mondani, az, legalább nyelvét illetőleg, igen kismértékű s nem is csupán népdalaira szorítkozik, hanem egyrészt az ő saját, vagy alkalomszerű genremodorának természetes kifejezője, másrészt pedig a magyar versformának szinte szükségképeni stílusa: egy ép stíl-érzék természetes megnyilatkozása.

Ez utóbbira csak egy szemléltető példát. *A nap házasélete:* alapjában véve népiesen alantas metafora; a nap is valóságos Petőfi-féle genre-alak, mint *Ambrus gazda*, mint az *Ezrivel terem a fán a meggy*, vagy *Az én torkom álló malom* papucshősei; ő is felesége elől menekül a korcsmába; látni is, amint este mámorosan, „piros pofával" lezuhan az égről. Ez a genremetafora eleve alászállítja a nyelv irodalmi színvonalát is; de a jambusos idegen forma némikép leplezi az ábrázolat népileg közönséges jellegét; egyszerre csak azonban kitör a költemény valódi jellege az idegen mezből; a feszesen kimért jambikus lábak magyarul bokáznak s a metafora rejtett népies íze nyelvben is szabadon kibukkan. Idézem, de jambikus kereteit meghagyva, a négy magyar sort, mely az alakítás humorát a népi versforma naivul őszinte kiütköztetésével is fokozza:

Csak arra vár,
Hogy fellegekbe öltözzék a láthatár,
Ekkor nem félve,
Hogy őt meglátja felesége,
Bebaktat egy | közeleső
Kocsmába,
S iszik, mint a | kefekötő,
Bujába' !
Ha jön az est,
S a felleg oszlani kezd,
Látjátok őtet, a mint mámorosan
Piros pofával az égről lezuhan.

Hogy a kiemelt négy sorba jambus is beleolvasható (mire a *Bujába* rövid *u*-ja is figyelmeztet): csak fokozza a forma húmorát, s még erősebben bizonyítja azt, ami végett idéztem, mert íme, jambusai ellenére is magyarul („4—4—3" szótag-megosztással) veri a taktust a népies nyelvhez. Igy, viszont, népdalaiban már a magyar népdali versforma szükségkép magával hozza a nyelv némi népiességét.

A versformának a nyelvvel együtt járó ily átnépiesedésére gyönyörű példát nyújt Petőfinek egy dala, mely 1844-ből való ugyan, de csak a *Versek* 1845-i kiadásában jelent meg először, mely már névszerint is minősített *népdalt* nem ismer. Mindamellett *A szerelem vándorai*, melyről szólok, trochaikus verse és irodalmi ízű kezdő képe ellenére, a legnemesebb értelemben, a Petőfi-féle magyar műdalok értelmében vett népdal:

Kél a hold, az éj lovagja,
Hold kíséretében,
Mint hűséges apród, a kis
Esti csillag mégyen.

Indulóban vagyok én is,
S nem megyek magamban;
Holddal esti csillag, vélem
Égő szerelem van.

Csak eredj hold, csak eredj a
Barna éjszakához;
Megyek én is, megyek én is
Barna kis leányhoz.

Trochaikus menet; „lovag", „apród"; vers és beszéd nem egészen egybevágó, nem együtt pihenő tagozódása, különösen az első versszakban: verset, nyelvet eltávolít a népi igénytelenségtől. Ellenben az utolsó versszak a leglelkéig népies; átüt a trocheuson a magyar ütem ereje; a nyelv népileg jellemző, erősbítő ismétlések, kép és lyrai megfelelés külső-belső ritmusába csap át, s az előzmények fékező idegenségei után diadalmas lobogással tör elő benne a remek kis dal igaz magyar lelke.[39] Pedig mi van rajta külső népiesség? Mindössze a „barna kis leány" konvencionális szókapcsolata.

E példa eléggé megértetheti, mily belső és nemesen lyrai természetű Petőfi népiessége, s hogy a nyelvnek is nem szótári anyagában, hanem lelkében, gondolatformáiban keresendő. Vannak az izai népdalokban kevésbbé értékes következményei a vers és nyelv egymásra utaltságának, de azokat s kivált a sorkitöltő, ritmushordozó szóismétlést Petőfinél fölöttébb ritkán találjuk, s akkor is inkább húmoros hatás („Esik, esik, esik, Csókeső esik"), vagy a dal lélektani alanyának nyomatékos kiemelése kedvéért („Szerelem, szerelem, Keserű szerelem"). Afféle tisztán sortölte-

---

[39] Van is népi dal hasonló gondolattartalmú párhuzammal:

A fényes csillag is
Ballag hazafelé,
Ballag barna legény
A galambja felé.

L. Erdélyi: *Magyar népköltési gyűjtemény*. I. 1846 : 24. sz. dal.

lékül szolgáló, bár indulatot affektáló vers-szavak, mint a *de* ebben a sorban: „Hol az ember de semmit sem remélhet"; — vagy inkább a ritmust, mint a gondolatot nyomatékosító ismétlések („Ezen a rút, ezen a csúf világon"), nála szinte teljesen hiányzanak, míg az igazi népdalokat sokszor kongó ürességűvé csúfítják; s egészen magában áll: *Nem tesz föl a lyány magában egyebet,* mely a maga négy sorával a nép dalainak nagy csoportját képviselhetné; itt a ritmus vezet, a szó csak töltelék, s a gondolatot is a rím veti felszínre: „Addig feled, addig feled, csak feled, míg a szíve bánatában megreped". Valóságos szó-dal. Menynyivel komolyabb jellegű s a versforma régi magyar, hagyományos stílusát is értékesebben követi *Fürdik a holdvilág az ég tengerében,* mely oly diszkrét, de meleg stílusérzékkel idomítja a nyelvet a méltóságosabb, elégikus tizenkettős vershez, a sorkitöltés feladatát nem holmi ugrifüles szóhalmazatra bízván, hanem régi divatú testesebb, ragos szavakra és állandó, teltebb szókapcsolatokra, amelyek széles, lassú hullámzással fekszik meg a nagy-vers tágabb hangfogatát, s melyek mindegyike föllelhető pl. ebben a sorban: „De sűrűbb két szeme könnyének hullása", mi rövidebben csak ennyi volna: de sűrűbb könnyhullása. Ahol tehát a nyelvnek nem önmagában vett, hanem a verseléstől függő népiessége jöhet szóba, ott sem kívülről utánzott olcsó népies csilingelésekre, hanem a geniális műköltő komoly stílérzékére bukkanunk.

*

Hagyjuk tehát a nyelvet s hatoljunk beljebb, a gondolatformák népiességéhez. A gondolat értéke: magasabb rendűsége vagy közönséges volta itt nem érdekel, bár szorosabb vizsgálat itt is csak arról győzne meg, hogy a dal alapját tevő gondolat szintén csak a legritkább esetben áll népileg közönséges színvonalon *(Kakasszóra hajnal ébred).* A lyrai gondolatalakításnak a népdalban szokásos igénytelen, de költői értékű formái és módjai érdekelnek.

S ezek közt is épen azt találjuk legritkábban Petőfinél, amelyiket a népdal katexochén műfaji bélyegeként az unalomig szokás emlegetni: a dalkezdő képet. Az igazi népdalban csakugyan elég gyakori, de irodalmi utánzataiban tüntetőleg általánossá vált az a gyakorlat, miszerint a dal valamely szemlélettel, vagy tétellel kezdődik, melyhez a dal gondolatteste mint ama szemlélet lelki megfelelője, vagy annak részletező kibontása nem mindig világos, az utánzatokban azonban mindig nyilvánvaló, sőt fitogtatott vonatkozásban áll. E kezdő tételnek — mert legcélszerűbben annak nevezhetnők — igen sokszor meglehet s meg is van a maga alkalmi lyrai értéke, de csakis *alkalmi* értéke, mint mindennek, ami igazi lyra. Mihelyt azonban, — vagy kell, vagy se — szinte kötelező műfaji szabályként alkalmaztatik, az egész friss és eleven népdalköltészetet az irodalmi konvenciók merevségével

őli meg. Petőfi e tekintetben is hű maradt az élet és költészet igazságához. Amit a legutolsó népdalköltő is tud, azt ő nem látszik tudni, mert mintegy ötvenre menő népdalai közül a legjobb akarattal is alig lehet négyet-ötöt a kezdő kép illusztrálására kiszemelni. És pedig: egyik legkorábbi kisérletét *(Erdő szélén puszta csárda.* 1841.), három másikat, melyeket minden gyűjteményéből kihagyott *(Kakasszóra hajnal ébred, Virít a kikirics, A hegyoldalt venyigesor takarja)* és az *Ezrivel terem a fán a meggy* kezdetűt. Részint már ezekben is, de ahol még ezeken kívül kezdő tételt vélhetnénk felismerni („Kis furulyám szomorúfűz ága"; „Árvalányhaj a süvegem bokrétája"), mindenütt, ez az első sor nem elkülönült, szemléletre kiállított önálló gondolategyed, hanem csak első tagja a gondolatsornak, mert valamivel csak meg kell kezdeni; hogy pedig cím-, vagy tételszerűleg különállni látszik, az csak a magyar népi vers- és mondattagozás törvényszerű egybevágásának a következménye, minek folytán a verssorral együtt a mondat, vagy a mondatízület is nagyfokú önállósághoz jut. A gondolat megindulásának ez csak egyik, s mindenkor alkalomszerű módja Petőfi dalaiban; de fölöttébb ritka. Ő nem ily sablonosan nyúgodt szemléletekből szokott kiindulni, hanem többnyire cselekvőleg lép elő, a lelki állapot legkülönfélébb változatai szerint. Ezek osztályozása céltalan volna, mert a lyrai gondolatformák érdeke nem a kezdet minőségében áll, hanem abban, hogy az indulat hatása alatt kimondott első szó, vagy töredékgondolat a pótlás és továbbfűzés minő eszközeivel alakul ki azt az érzelmi állapotot teljesen kifejező gondolategésszé.

A példák világosabban fognak szólani.

A gondolat kialakulásának igazán elemi módjaival találkozunk Petőfinél, melyek egyrészt mindennemű naiv és önmagát nem ellenőrző gondolkozásnak jellemző formái, másfelől azonban a népies magyar versmondattan legősibb képletei. Sohasem szabad ugyanis megfeledkeznünk arról, hogy a naiv gondolkozás, melyet vizsgálat alá veszünk, itt magyar versformában, azt teremtve, de tőle befolyásoltan is játszódik le. S mi sem bizonyítja jobban Petőfi magyar versérzékét az itt kifejtendőknél. A magyar vers technikájában, melyet majd Arany old meg tudományos tisztasággal, őt csak az ép ösztön vezette. 1847-i Előszavában így ír: „A magyar mérték és rím még nincs meghatározva, ez még ezután fog, ha fog, kifejlődni és meghatároztatni, e szerint róla nekem sincs tudatom, de van sejtésem... az ösztön vezet, s ahol... rím és mérték dolgában a legnagyobb hanyagsággal vádolnak, talán épen ott járok legközelebb a tökéletes, az igazi magyar versformához". Ugyanez az ösztön vezette őt még mélyebbre is: a vers és gondolatformák népiesen naiv egybevágásának felismerésére.

A művelt ember fegyelmezett gondolkodása kiformált, kész gondolatokat ad át a kifejezésnek. A kellő mértékig összevonja,

tagolja, fölöslegeitől letisztítja a gondolatot, mielőtt kifejezné. Mert tudja, mit akar mondani, s van gyakorlata a fegyelmezett beszédben. Mihelyt azonban a lélek az indulatok uralma alá kerül, a fegyelmezett gondolkodó is elveszíti biztosságát s beszéde a lelki folyamatok közvetlen, meg nem szabályozott kifejezésévé válik. Annál inkább az igénytelen, egyszerű emberé, kinek beszéde rendes körülmények között is inkább egy folytonos pszichológiai megnyilatkozás, mintsem logikus művelet. Innen beszédének a művelt emberénél nagyobb közvetlensége és a pillanatnyi lelki állapotokat naivul eláruló, folytonos lyrai aktualitása. Beszédre bírja valamely lelki indulat, de a kimondott szó csak töredékgondolat, s nem teljes kifejezés; kénytelen újabb kísérleteket tenni, melyekben a már kimondott szó is segíti, támogatja; ahhoz méri lelkiállapotát, s addig ürgeti-forgatja, pótolgatja, fokozza, fékezi, s ha kell, visszavonásokkal is helyreigazítja a már kimondottat, míg végre eljut a megnyugtató, teljes, hű kifejezéshez. A lelkiállapot és kifejezés kölcsönös egymásra hatásának eleven lyrai játéka folyik le beszédében: magának a kifejezésre törekvésnek naivul őszinte lyrája: S mi egyéb a dal, mint egyetlen egy lelki állapotnak természetes, vagyis magát a kifejezés lelki folyamatát is híven tükröző kifejezése?

„Kiszolgált közkatona vagyok“ — mondhatná valaki logikus rövidséggel. Petőfi katonája azt mondja: „Katona vagyok én, kiszolgált katona, csak káplár sem voltam, mindig közkatona“. Többet beszél: pótol, kiegészít, sőt első kijelentését megmásítja a következővel; gondolata elemeit egyenként veszi észre és sorakoztatja elő, úgy amint lelki érdeklődése előterébe kerülnek. S az a „csak káplár sem voltam“, ami a logikus beszélő szempontjából egészen fölösleges, itt a dalban már lyraiságot, lelki állásfoglalást hoz magával. Ez azonban vers is, magyar vers, és megfigyelendő jelenség, hogy az egyenként, a kifejező ösztön újabb és újabb lökemeivel felszínre kerülő gondolatelemek mindegyike egy-egy külön ritmus-egységet: ütemet foglal le magának. E kis példa talán megvilágítja gondolatomat a naiv beszéd pszichológiai s egyszersmind versmondattani tagoltságáról.[40] S ami a kifejezés naiv lyraiságát illetőleg itt kicsiben mutatkozik, az megy végbe nagyban és egészben Petőfi egész népdal-költészetében

A gondolatnak e lassú kialakulása sokszor valamely cél felé való fokozatos közeledésnek tűnik fel: „Ki vagyok én? nem mondom meg; Ha megmondom: rám ismernek. Pedig ha rám ismernének, Legalább is felkötnének“. Hat egész mondat páronként egymáshoz viszonyítva; mindenik pár egy-egy újabb lépést tesz a cél felé, de azzal a lábával lép megint előre, amelyikkel odaérkezett; az elért eredmény egyúttal alapja a továbbhaladásnak.

---

[40] L. *Egy magyar versbeli mondatképletről* c. értekezésemet. Nyelvtudom. Közl. 1909.

Valami akaratlanul szabályos ismétlődés áll elő: a gondolatformák párhuzama, ritmusa; mintegy az első sikeres továbbhaladás mintájára, a magától jelentkezett gondolatforma tudatossá válása folytán. Ezzel együtt egy másik ritmikus játék is előáll: ugyanaz a mondat előbb állító, majd föltételes megfogalmazásban; s egy másik mondat szintúgy. Az első eset formát teremt, egy másodikban már a forma csalja magába a gondolatot. E többszörös belső ritmust híven kiadja a versforma is. A két első mondatpár egy-egy sort, mondatai egy-egy ütemet töltenek ki; míg a célhoz érő mondatpár mindegyik tagja nagyobb nyomatékkal egy-egy sort foglal le; a két első mondatpár rímje egymásnak felesel, a harmadik már saját tagjait rímelteti össze s ezzel a megindult kis ritmikus mozgalmat elsimítja, befejezi. Így alakul ki egy versszak testi-lelki ritmusa valami dalbeli egésszé.

A gondolatformák belső párhuzama igen gyakori: „Boldogtalan voltam teljes életemben; Csak az vigasztal, hogy Meg nem érdemeltem. Boldogtalan leszek koporsóm zártáig; Csak az vigasztal, hogy Nincs messze odáig." A formával együtt tartalmi ismétlés is történik, mi a megfelelő részeknek különös lyrai nyotékot ad. S ez is egyúttal közeledés a lyrai cél felé („Tudom azt az egyet, Hogy nem soká élek"), mely az egész dalnak voltaképeni létoka. Ez a fajta ismétlés képes beszéddel is előfordulhat, mint kép és értelmezés viszonyának megismétlése: „Mért nem vagyok felhő az égen? Sírnom akkor nem volna szégyen. — Miért nem termettem búzának! Aratás van, most levágnának." Az egyszer akaratlanul létrehozott gondolatforma megmaradó ösztöne, s a további kifejezést is magához idomító ereje az ilyen példákon még erősebben meglátszik, minthogy minden egyéb rokonjellegen kívül, még újabb, ugyanolyan lyrai szerepű kép kitalálására is ösztönöz. Ez a második kép egyúttal „közeledés" is, mert hoz valami új gondolatot: a búzalevágás gondolatát, honnan most már csak egy lépés az életbevégzés gondolata; sőt még annyi sem, mert csak egyenes beszédre kell fordítania a képet s befejezheti a dalt, mert megmondta, amit keresett („Nem kellene soká szenvednem Ebben a keserves életben"). Hasonló ritmikus ismétlődés vezethet közelebb a lyrai cél felé az ellentét viszonyában álló gondolatformákkal is. „Ez a világ amilyen nagy, Te galambom oly kicsiny vagy": ez az első ellentét; „Te vagy a nap, én az éjjel, Teljes teli sötétséggel": ez a második; mindenikből egy-egy azonos szerkezetű gondolat sarjad ki: „De ha téged bírhatnálak, A világért nem adnálak" — és „Ha szívünk összeolvadna, Rám be szép hajnal hasadna". Mindkettő a fölvetett ellentét tagjainak valamelyes egybefoglalása. Megfelelések, ritmusok sokszoros játéka. A továbbhaladás alapjául a második ellentét szolgál; az abban rejlő képes beszédben újabb gondolatot talál, mellyel hozzá közeledhet lyrai állapota lényegéhez, „bibéjéhez" (hogy a leány őt nem szereti): „Ne nézz reám, süsd le szemed" (ez még az előbbi kép: „te vagy a *nap*") — „Elégeti a lelke-

met!" (ez már közeledés) — „De hisz úgy sem szeretsz engem, Égjen el hát árva lelkem!" (megoldás).

A primitiv gondolatformák ily hű átvételében nem egyszer érzik, bár alig észrevehetőleg, magának a költőnek a genre-alak találó beszéltetéséből eredő húmora. Igy pl. a *Ki vagyok én, nem mondom meg* kezdetűben. A gondolatformák húmora teszi oly derülten elevenné Petőfinek egyik ma is legkedveltebb népdalát, a *Befordultam a konyhára* kezdetüt. A dal tulajdonképeni mondanivalója csak ennyi: úgy tettem, mintha pipagyújtani mennék be a konyhába, pedig a leány kedvéért mentem; aligha belé nem szerettem. De ez a csipetnyi tartalom mennyi kedves fordulattal, játszi elszólásokkal, visszavonással, humoros igazítgatással jut el a két utolsó sor nyílt beszédéig. A pipagyújtás csak ürügy; a vers pedig nem azzal kezdi, hogy „úgy tettem, mintha...", hanem egyenes állítással: „*rágyújtottam* a pipára", s csak azután javítja ki magát: azaz *rágyújtottam volna*, stb. A színlelésben rejlő kettősséget nem mint színlelést közli, logikusan meghatározó beszéddel, hanem felbontja elemeire; ami benne csak utólagos magyarázatnak kieszelt ürügy, azt minden teketória nélkül eljátssza, külön, mint igazán megtörtént dolgot; s csak miután kimondta a valótlant, igazítja helyre, s ismét sok szóval, a kimondottat eltörlő tiltakozásokkal (a pipám javában égett — nem is mentem én avégett) tér rá lassan-lassan az igazságra (hogy odabenn szép leány van). Két versszaknak pusztán a gondolatformák primitiv furfangján alapuló húmora vezet el végül ahhoz az egyszerű tényhez, hogy a leány kedvéért ment be. A „közeledés" fentebb ismertetett jellege itten inkább a szándékos, tréfás hátráltatás színében tűnik fel, s a gondolatformák eleven játékából eredő húmor nem csupán a genre-alak sajátja, hanem kétségtelenül a műköltőé is, ki művészi célzattal használja fel a kifejezésbeli igénytelenséget. A dal továbbhaladása aztán megint „közeledő párhuzam" által történik, melynek egyik eleme a lobogó tűz (mit a leány rakott), másik egy megfelelő kép: a leányszem tüze. Itt kapcsolódik hozzá az előbbi sok szó rövid eredménye: „én beléptem, ő rám nézett", s végre, a fölmerült kép „tűz" eleme tovább munkálván, eléri dalbeli végzete mind a delikvens pipát, mind pedig a daloló szívét: „Égő pipám kialudott, Alvó szívem meggyuladott", pompás rávágással rántva össze egy gondolategységbe kezdetet és véget, eszközt és lelkiállapotot.

A költő, ki e kedvesen primitiv formákba bujtatja lyrai kedvét, tisztán érzi a helyzet húmorát s mint mondtam, művészi célzattal aknázza ki. E gondolkodás szükségkép a prózai pongyolaság határán jár s a költő mégis a legvalódibb dalegység céljaira tudja felhasználni, mert ébren tartja s kellő pillanatban előbukkantja azt a lyrai alapot, melynek e gondolatformák csak tapogatódzó csápjai. Sokszor valósággal játszik a prózailag közömbös párhuzamokkal, egész mondatdarabokat, szavakat ismétlő pongyolasággal, — macska az egérrel —, míg végre közéjük csap

s marékra szorítja össze valamennyit. Igy az egyik „népromänc"-ban: „A csaplárné a betyárt szerette, De a betyár őtet nem szerette. Csaplárnénak örökbe vett lyánya Volt a betyár egész boldogsága" — és így tovább: a csaplárné, a betyár, a lyány a legprózaibb egyszerűségű elbeszélő mondatok alanyaiként, szinte a darálás egyhangúságával keveregnek, váltakoznak a színtelen, kevéssé ritmusos vers folyamán, míg végre az egész prózai nyélnek megjön a bunkója: „Betyár ezért hóhérkézre került, De nem bánta ő, még inkább örült; Mert mióta a lyányt elvesztette: Pipa dohányt sem ért az élete." Ezért a jellemző „pipa dohány"-értékelésért van az egész vers; ez az egyetlen nyelvi népiesség az egész románcban, de a lelke is ez. A népi gondolkodás pongyola egyszerűsége itt művészi célzatú igénytelenség. Igy van ez máskor is. Az efféle szószerint teljes párhuzamok: „Nem vetette rózsám meleg keze; Vetette a halál hideg keze" (t. i. az ágyat); vagy: „Mi nagyobb a nagy Szentgellérthegynél?. Mi mélyebb a mély Duna vizénél? Dunavíznél mélyebb mély szerelmem, Szentgellértnél nagyobb nagy szerelmem"; meg: „Találtam már mást magamnak, Találj te is mást magadnak; Éljed világodat vele, Áldjon meg az Isten vele": igazán a végletekig vitt igénytelenség példái, melyeket csak az egész dal lyrai egysége ment meg a prózaiság veszedelmétől. Az egyébként is legkevésbbé rokonszenves *Te szivemnek szép gyönyörűsége*, meg a kevéssé lyrai *Kis menyecske, szép kis menyecske*, meg is szenvedik e pongyolaságot, mert nem támaszkodhatnak nagyobb értékű lyrai alapra. Sőt a dalolva oly szépnek tetsző *Árvalyányhaj a süvegem bokrétája* is nem igénytelen, hanem igazán jelentéktelen szövegű, azzal a négy, szinte keresetten egy helyt tapodó párhuzamával, melyek sehová sem vezetnek, s így önmagukra hagyva erősen elárulják népies tartalmatlanságukat. (Különösen prózailag teljes párhuzam: „Azt magamnak künn a pusztán szakasztottam, Ezt magamnak a faluban választottam".)

E néhány utóbbi dal megfigyelésünk minden állomásán ott szerepelt, valahányszor a népiesség külsőségei kerültek szóba. Ez mutatja, hogy nem valódi ihlet termékei. Nem is ők számítanak itt sem, hanem a primitiv lyrai gondolkodásnak fentebb ismertetett kiváló termékei. Azok mutatják meg igazán, mily benső költői részvétellel irattak e kis népdalok. Petőfi ezen a téren sem a részleteket figyelő utánzó: ama gondolatformákat ő nem okoskodással vonta el a legjobb népdalokból (hisz akkor sablont vehetnénk észre bennük); hanem bizonyos auto-szuggesztióval lelkileg hozzáidomulván a primitiv dalolóhoz, e belső, színészi utánzás következményeként élt, egy immár sajátjának tekinthető lelki szerkezet kifejezése végett, az ahhoz illő gondolatformákkal. E legbensőbb egyéni részvétel nélkül nem is volna érthető jobb dalainak eleven lyrai igazsága.

A népdalok képes beszéde is — mi szintén a gondolatformákhoz tartozik — csak igen kevéssé mozog a népies konvenciók szűk

keretében. Aránylag ritkán él a népdal állandó metaforaival (orcáid rózsája, kökényszem stb.) s akkor is többnyire tovább fejleszti s részelteti az egész dal új lyraiságából; vagy a népdalok modorában alkot hasonló gyöngéd képeket s mélyíti el esetleg lyrailag a párhuzamos ismétlés szép ritmusával (lelkem kis leánya; egymást űzi bennem e két gondolat, mint ősszel a felhő a napsugarat; Nem vagyok én gyökeres fa, virágzo, Hanem vagyok letörött ág, fonnyadó; Nem vagyok én az örömnek rózsája, De vagyok a szomorúság gyászfája); s ha lényegileg nem is, formában megőrzi a népi párhuzamok egyszerűségét (Kél a holdnak halovány orcája, Kél furulyám epedő nótája; Mi nagyobb a nagy Szentgellérhegynél? stb.); általában, az érzékeltetés céljaira szívesen marad a népi gondolkodás körében (Hogyha leányszemem volna, Egy pár kendőt tele sírna); de csak ritkán, a már több okból is jelentéktelennek bizonyult esetekben, él keresetten pórias képekkel (csoroszlya; pedig én kakas nem vagyok). Egyébként azonban nem egyszer találkozunk igazi Petőfies képekkel, bár akkor is többnyire sikerül neki merész, vagy bonyolultabb képeit igénytelen érthetőséggel illeszteni bele alsóbbrendű környezetükbe. Céljuk nem a szemléletesség, sem a nagyobb érthetőség (népdalban ez különös szükséglet volna!). Egyáltalán nincs is céljuk, csak okuk van; mint lélektanilag indokolt eszmetársításoknak. Képei éppoly szerepet játszanak dalaiban, mint a kifejezésnek bármely más eleme; ugyanaz a lyraiság, mely az egész pszichológiai gyökerű beszédet jellemzi, járja át magát a képet is. Egy példa világosabban fog szólani. *Nem megyek én innen sehova:* lényege az, hogy szerelme miatt nem megy el abból a városból, jóllehet ott rossz dolga van; elmehet a tavasz, a nap, a csillagok, ő ott marad. S most jön a kép:

Fa vagyok én, lelkem a gyökér,
Gyökér nélkül a fa meg nem él;
S hogy téphetném azt ki földéből,
Ide való mátkám szívéből?

A kép, ha itt meglévő dalszerű alakjából kihámoznók, szinte précieux módon keresettnek látszanék: lelkemmel a mátkám szívében gyökeredző fa vagyok. Határozzuk meg e logikussá mezteleritett kép és dalbeli kifejlése között a különbségeket. Először is a dalban a kép mindenik eleme mondattanilag és ritmikailag is külön van választva, mintegy önállósítva; így, ami komplikáltság volna az *egész* kép és *egész* jelentése viszonyában, elemi módon egyszerűsíttetik; a kép mindenik eleme külön-külön sorakozik elő a maga részletjelentésével: fa vagyok én — lelkem a gyökér — földje: mátkám szíve. A komplikált metafora egymozzanatú metaforákká szétbontva, miáltal a kép igénytelensége és könnyű érthetősége meg van mentve. A daloló szempontjából pedig a gondolatformának ugyanaz a párhuzamosan összerakó, fokról-fokra közeledő természete, tehát lélektanilag naiv lyraisága érvényesül itt is, minőt az egyenes beszéd létrehozásában láttunk: közeledő,

de nem összefoglaló természete. S itt a másik különbség: a versben azt a teljes képet egyáltalán nem látjuk együtt; csak elemein végighaladva közeledünk s jutunk el egy bizonyos végső mozzanathoz („mátkám szíve"), a dalnak is létokához s egyúttal a kifejezés-kísérletek végcéljához. De van még egy különbség. Az összevont képben nincs meg ez: Gyökér nélkül a fa meg nem él; S hogy tépnetném azt ki? —: nincs meg e lyrai nyomatékosítása az egyes képelemeknek, de egyúttal a kép kibontakozása közben is ébrentartása az egész dal lyrai indokának (hogy t. i. innen nem mehet el). S e két mondatnak előbb állító, majd kérdő attitude-je is mutatja a képalakításnak mindvégig pszichológiai mozgalmakból kilökődő természetét. A képkibontásnak ez a vizsgálata csak megerősíti korábbi eredményünket, miszerint a dal lényege: a lelkiállapotnak a kifejezésre törekvésben rejlő lyraisága: a naiv kifejezés lyrája.

Ez a magyarázata annak, hogy a Petőfi-féle népdali képek (sokszor a nem-népdaliak is) a maguk helyén olvasva oly igénytelenül természeteseknek látszanak, míg ha elgondolkozunk rajtok s egybefoglaltan próbáljuk szemlélni, nem egyszer az erőltetett bonyolultság benyomását teszik. Még csak egy példát, mikor az elképzelésre szinte abszurd képet, naivul elfogadhatóvá stilizáltan, a húmor céljaira használja fel. Van egy képe Vörösmartynak: „Rideg malommá tett a bú patakján, Holott magamnak őrlök bánatot." A tragikus páthosz ellenére logice összefoglalt kép.[41] Petőfi pedig egy lényegileg rokon képet, csak a malomhoz más hajtóerőről (borról) gondoskodván, még nagyobb merészséggel konkretizálva, így bontakoztat ki:

Az én torkom álló malom;
Úgy őröl, ha meglocsolom.
Árva szívem a molnárja,
Bánatot hord garatjára.

Próbálja meg valaki ezt a különös malmot egész szerkezetével, molnárostul együtt elképzelni: a legképtelenebb mesterkedésre bukkan. Holott a versben, elemei egyenként hozakodván elő, a kifejtett okok folytán teljesen elfogadható. (Folytatása is különös egy kép volna, ha valaki egészben akarná elképzelni ennek a malomtorkú férfiúnak a feleségét; mert annak a torka meg pergő rokka, melyen férjének pörpatvart *fon.)*

Az elmondottak, ha nem merítik is ki, talán megvilágítják Petőfi dalbeli népiességének mibenlétét. Külső, frazeológiát érdeklő sallang: mennél kevesebb. Lélekbeli, költői értékű népiesség: a lyrai gondolkodás versbeli népiessége: annál több! S ez utóbbi pontban rejlik népdalai valódi értéke, mert ez födi fel a népdal-

[41] Vörösmarty: *Vérnász*, I. felvonásban mondja Telegdi. *(Össz. munk.* Teljes kiadás. Rendezte Gyulai Pál. IV. 1885. 22. l.). A „bánatőrlő malom" különben ismert népdali metafora. L. pl. a *Magyar Nyelvőr* 1917 : 134. lapján közölt népdalt. Az irodalom is ismeri. Pl. Czuczor: *Búmalom* c. népdala. — De a kép megvan már Balassi Bálint egyik Coelia-dalában, az V. számúban.

költésben való benső, lyrai részvételét, minek tevékeny közreműködése nélkül — mint előtte, utána oly számos esetben — minden népdalírás csak lelketlen kuriózum marad. Ezek után kellő adalékkal rendelkezünk a Petőfi-féle népdal — magyar műdal — meghatározására. Ideje, hogy azt is elvégezzük.

*

A népdal igazi mivoltáról sokáig tisztázatlan fogalmak forogtak közkézen. Herder, s majd a német romantikusok hatása alatt az egész népköltészet eredetét valami misztikus nagyszerűség homályába burkoltan képzelték, mintha a népdal csak úgy „teremne", vagy nem is egyes emberek, hanem valami soha meg nem magyarázott módon az „egész nép" költené. Ma már tisztábban látunk, s a tudományos igazság itt is szebb a lelkes képzelődés ködalakjainál.

Népdalt is, mint minden költeményt, végeredményben csak egy ember költhet. Akár műköltő, akár tanulatlan ember, megír egy verset, mely dalolva, széles körökben, a műveletlen, irodalmi életet nem élő nép körében is, elterjed, szájról-szájra, esetleg nemzedékről nemzedékre száll, s írás nélkül, tisztán szájhagyományként tartja fenn magát egy ideig, míg újabbaktól leszoríttatva, feledésbe merül. A dalok százai szálldogálnak így ajakról ajakra; senki sem tartja számon szerzőjüket, sőt eredeti szövegüket sem, melyről megrögzítő írás nem tesz vallomást. Köztulajdonná válik a dal, minden dalolónak saját tulajdonává, melyen öntudatlan is módosíthat s úgy adja tovább. Egy íratlan irodalom, egy nem-irodalmi élet-feltételek közé kivetődött, a szájhagyomány fogyatékos emlékezetére bízott s a legkülönfélébb alkalmi hatásoknak kitett, tövéről elszakadt költészet.

A népdal műfaji jellegét ezek a körülmények határozzák meg és fejlesztik ki. Maga az a tény, hogy valamely ágról szakadt dalt felkap a köz-ajak, már föltételez benne oly tulajdonságokat, melyek a köz-izlés kiegyenlítő általánosságának megfelelnek. Oly tulajdonságokat, melyek minden érző ember ajkára alkalomadtán illővé avatják. Ami e tekintetben alkalmatlan volna benne, az lekopik a közhasználatban. Közízlés fogadta be, közízlés köszörüli tovább: bizonyos fokig személytelennek s a csak műveltéknek szóló irodalminál alantabb, átlagosabb színvonalúnak kell lennie, vagy olyanná kell válnia. *Személytelen jelleg*, melyből minden pillanatnyi és egyéni éles aktualitás hiányzik; *igénytelen modor*, melynek színvonala daloló közönsége szűkebb-tágabb terjedelme szerint száll alább, vagy feljebb, de mindig átlagosan kiegyenlítő (tehát sem durván parasztos, sem úri) marad: első szembeötlő, szervi bélyegei az igazi népdalnak. Harmadik, nem kevésbbé lényeges jegye szintén életföltételeiből következik. Amint a valóságban elveszett a szerző és műve közötti viszony tudata, úgy a gazdátlan dalban magában is hiányoznia kell a szerzőre utaló minden mozzanatnak. Ezek között pedig nem az a lényeges, hogy a

szerző megnevezi-e magát (a régiségben szokásos önismertető versszak egyszerűen leválnék), hanem a műalkotás azon mozzanatai, melyekkel a szerzőnek szerző-öntudata árulja el magát: az a tudat, hogy közönséghez szól, mi az irodalomban egy tényleg fennálló viszony következménye. (Vannak népi műfajok, melyeknek lényegéhez tartozik a közönséghez szólás, mint pl. a mese. De nem ilyen a dal). A dalolónak oly dalra van szüksége, melyben saját alkalmi lelkiállapota természetesen kifejeződhetik, mellyel magára maradhat, mely olyan, mintha most ő maga szerezné, olyan, mint egy sóhajtás, egy nevetés, egy örvendező mozdulat. Nem akar közölni senkivel semmit; nincs néző közönsége: él, érez, gondolkodik, cselekszik; dala nem műalkotás, nem irodalom, hanem valósággal egy életjelenség: dalolt szóban jelentkező, közönség részére nem transzponált lelki jelenség.[42] Innen a népdal gyökeres *életszerűsége,* irodalom-tagadó jellege.

Minden egyéb, a népdalokon több-kevesebb általánossággal fölfedezhető jegy csak lényegtelen járulék, vagy mindennemű dalnak, az irodalminak is műfaji feltétele. Angyalom, galambomféle szóhasználatok, ihaj, csuhaj, ej, haj és más effélék, de maga a dalkezdő kép is, csak mellékes mozzanatok. A dal rövid kerekdedsége, elemi egyszerűségű szerkezete: viszont mindenféle dalnak sajátja, lévén a dal a képzelhető legelemibb lyrai műfaj, egy lyrai atóm.

Petőfi, már kisérleteiben, született daltehetségnek bizonyult. Két olyan tulajdonságát állapítottuk meg, melyek egyenesen dalköltészetre predesztinálták. Egyik: formai ösztöne, a művészi épségnek veleszületett érzéke, mely még fiktiv lyrai anyagból is egynemű, kerek egészet tud létrehozni; másik pedig, mely az eltanult divatos stiluson át már akkor előszüremlett: stil-realizmusa, mely a kifejezést a gondolatnak rendeli alá, neki külön hatószerepet nem szán, s csak arra valónak tartja, hogy közvetetlen mása legyen a gondolatnak.

Akkori dalszerű költeményei azonban, részint az irodalmi minták hatása, részint saját tehetsége fejletlensége folytán, hol egy, hol más tekintetben túllépik, vagy elferdítik a dal elemi arányait. Egy-egy mozzanat a többi és az egész rovására túlfejlődik, s ez az útközben való elidőzés már irodalmi, műköltői vonzalom jele az illető mozzanat iránt, mi által a dal kiesik természetes közvetlenségéből. (A *Boszú*ban a rózsaszedés, az *Elválás*ban a búcsúzás mozzanata). Megesik ez még legelső népdalaiban is. A *Járnak, kelnek sokan zöld erdőben* túlságosan festő és interpretáló. Viszont *Vándordal*ai, melyek pedig még nem népdalok, a népdalnak közönségre nem tekintő életszerűségét már Petőfies cselekvő modorral valósítják meg.

A daltehetség azonban, mint irodalmi előzményei mutatják,

---

[42] „Életbeli állapot a népdalban" — mondja Salamon Ferenc (Irodalmi Tanulm. I. 194. l.).

nem elegendő egymagában arra, hogy megteremtse az irodalmi népdal műfaját. De ha most, tisztában lévén a népdal legfontosabb jellemző jegyeivel, elgondoljuk, minő irányban mozgott 1842-től 1844 végéig Petőfi egész lyrája: be kell látnunk, hogy a népdalban szinte adva volt a műfaj, melyben *ez* a fajta lyrai ösztön a legteljesebben kiélheti magát. Személytelenség, igénytelen modor, életszerűség: a népdalnak e fő-feltételei egyszersmind Petőfi egész ekkori lyrájának legszembeötlőbb tulajdonságai.

Sokat emlegetett genre-tehetsége, szerepjátszó hajlama, mely typus-alakításokra ösztönzi, elannyira, hogy önmagát is nem személyes aktualításaival közli, hanem genre-alakjaival rokon typusúl mutatja be: a népdal személytelenségében épen neki való életföltételekhez jut. S valóban, népdalai legnagyobb részében a legcsekélyebb személyi vonatkozás sem fedezhető fel; legnagyobb részük igen általános értelemben vett genre-dal, a többi pedig jórészt kényszerítés nélkül odaillik bármely daloló ajkára. A népdal igénytelen modorát sem kellett neki külön a népdal kedvéért magára erőltetnie. Egész modora hovatovább eltávolodott a korábbi irodalmi feszességtől, mesterkélt, élettelen választékosságtól, oly mértékben, amint lyrai egyénisége felszabadult az első hatások alól. Egész lyrai gondolatköre s vele együtt modora is alább ereszkedett; genre-alakjai a társadalom alsóbb rétegeiből valók, s önmagát is odatartozónak, a társadalmi illemet fumigáló, nyers, faragatlan modorú typusnak tünteti fel. A népdal alkalmat nyujtott neki, hogy e szándékolt leereszkedést lyrai értéküvé tegye. S mit szóljunk a népdal harmadik, leglelkibb jegyéről, mely valójában már a másik kettőt is magában foglalja? Petőfinek oly sokszor megfigyelt cselekvő modora minden alkalmazkodás nélkül átléphetett a népdalba; lyrája az irodalomban sem irodalom, hanem cselekvő, eleven élet volt.

Soha magyar költő nem érezhette annyira saját műfajának a népdalt, mint Petőfi. És soha irodalmi áramlat nem torkolt bele időszerűbben egy egyéni költői pálya medrébe, mint Petőfiébe a népiesség. Nemcsak tehetségének más téren is megnyilatkozott természetes hajlamai: aránylagos ifjúsága is kezére járt a népdalirányban. Érzelmi életének még nem voltak valóban mély, a személyesség jegyeivel biró élményei, inkább csak a vágy, a szomjúság volt meg benne ilynemű élményekre. E határozatlan vágyak, a még csak hajnalodó szerelmi érzések kész megnyilatkozási formára leltek a népdalban, mely egyébként is nem az embereket elválasztó, hanem rokon typusokká közelítő érzésmódok lyrája. Mindez okok együttvéve eredményezték Petőfi népdalköltészetét, oly történetileg is megérett pillanatban, mikor a népköltészet iránti érdeklődés már az országos szervezés stádiumába jutott, s a népiesség áramlata már ahhoz is útban volt, hogy nagyjelentőségű politikai tényezővé alakuljon át. Ugyane pillanatban válik Petőfi kezében, hosszú időre elevenül ható s irodalmunk legérettebb korszakát végig átjáró *irodalmi erővé.*

Mert általa történt meg az, ami elődeinek nem sikerült, hogy t. i. a népdal irodalmivá emelkedett, ami külsőleg abban a tényben is felismerhető, hogy a magyar dalköltészet innen kezdve nem az igazi népdalt, hanem Petőfi népdalait veszi mintául, sőt abban is, hogy a lyrai műfajok közül egyidőre a dal jut szinte kizárólagos uralomra. „Jelen túlnyomó lyrai hangulatunkat – írja Arany János 1861-ben[43] — nagy részben Petőfi ragyogó sikeréből kell származtatnunk, kit, tudva nem tudva, akarva nem akarva, mindenki utánoz... Mi, tisztelt szakfeleim, körülbelül itt feneklettünk meg: vers = lyra, még pedig leginkább dal. ... Az összes lyrára jól, rosszúl az egy dal formái vannak megkövesedve."

E nevezetes hatás magyarázata csak az lehet, hogy a Petőfi-féle népdalban — nemzeti műdalban, mint Arany nevezné — több van, vagy egyéb is van, mint volt mintáiban, az igazi népdalokban. Fejtegetésünkben lépten-nyomon rámutattunk a költő egyéni részvételére, s ha most e hosszú út végén a tehetségében adva volt előföltételekre már utaltam, rövid összefoglalását kivánom adni azon műköltői hozománynak is, mellyel az ideális népdalra egyéni bélyeget ütött.

Sem személytelensége, sem igénytelen előadásmódja, sem pedig életszerűsége nem teljesen azonos az igazi népdaléval. Mert ha igaz, amit fentebb megállapítottam, pedig igaz, hogy a mondott tulajdonságokat nem alkalomszerűleg, a népdal kedvéért kellett magára erőltetnie: akkor az is igaz, hogy e tulajdonságok oly mélyen gyökereznek egyéniségében, hogy annak szinező hatása alól a népdal kedvéért sem vonhatják ki magukat.

Petőfi is úgy van az igazi népdallal, mint bárki más, aki valamely közkeletű dalt őszinte odaadással ajkára vesz: bizonyos fokig kilép személyes modorából s lyrailag a dalban adva lévő általánosabb typushoz idomul. Igy minden daloló lelkiállapotában megvan e kettős mozzanat: a dal egyfelől ön-kifejezés neki, másrészt azonban mint typikus kifejező eszköz szabályozó erővel hat vissza magára a lelki állapotra. Petőfi mindkét lyrai mozzanatot ható tényezőként érvényesíti akkor is, mikor népdalt ír, vagyis beleviszi a dalba azt a lyrai reactiót is, mit e typikus kifejezéssel élés támaszt benne. Magyarán mondva: érzi, hogy népdalt ír, amint a daloló érzi (öntudatlanul), hogy nem a saját szerzeményét dalolja. Ez a tudat s a belőle folyó egész lyraiság, már a műköltőé: a műforma diszkrét lyraisága ez, mely valami kedves, játszi derülettel önti el dalait. Genre-képeiben, s a dalok közt is a genre-dalokban, sokkal nyilvánvalóbb a szerepjátszónak e rejtett, de folyvást éber önszemlélete, mely néha egyénileg is beleszól a játékba. Kevésbbé kézzelfogható a dalban. De ha az olvasó szives volt átgondolni különösen a primitiv gondolatformákra vonatkozó fejtegetéseimet, meg fogja érteni a mostaniak igazságát is.

---

[43] *Össz. Munk.* — Kiadja Ráth Mór. 1883. V : 357.

Nem ok nélkül játszanak nála a lyrai gondolkodás primitiv formái oly nagy szerepet. A Petőfi-féle dal, mint világos példákon látjuk. nem egyszerű, kész kifejezése egy-egy lelki állapotnak, hanem magának a kifejezésre törekvésnek a lyrája. Hányszor nem állapítottuk meg, hogy az egész dal menete csak sorozata a kifejezési próbáknak, melyek pótló, törlő, kiigazító, összefoglaló, szétágaztató naivsággal közelednek az igazi, találó kifejezéshez s ezzel a dal végcéljához. Hányszor nem láttuk a kimondott szó által teremtett formának visszaható ösztönző erejét a gondolat további kialakulására. Nem láttuk-e a képes beszédnek is csak töredékes kialakulásában rejlő lyrai értékét, az igénytelen formáknak műköltői célzattal való kihasználását? Nem éreztük-e többször magának a költőnek a találóan primitiv beszéltetésből eredő, s különösen a *Befordultam*-nak a szándékos késleltetésben rejlő húmorát? E húmor az a lyrai reactio, melyről szólok, de ily nyilvánvalóan csak ritkán kacag elő, többnyire csak egy mosoly játszisággával hat. Petőfi, aki, ha akarja, oly egy csapásra fején találja a szeget, ne tudta volna egy-kettőre kereken megmondani, amit a dalba szánt? Csak nem akarta: primitiv emberré tette magát, s kiélvezte s alkotásaiban diszkrétül el is árulta azt a bizonyos „lyrai reactiót": a helyzet kedves húmorát, melybe a műköltő kerül, mikor vállalja a gondolkozás primitiv formáit. Mintha egy remeklő mesternek kőbaltát adnának a kezébe.

Másik lényeges különbség: az ő dalai sokkal cselekvőbbek, mint magok a népdalok, s így „életszerűségök" is, mint mondani szokás, drámaiabban hat. A népdal életszerűsége valami lélektani magányt jelent, mely közönségre nem számít, csak magának dalol. Ezért nem igazi népdal a Kölcseyé, mely közönséget tájékoztatva szólal meg („Ültem csónakomban habzó vizen"), s ezért hat népdalszerűleg az idegen forma ellenére is Petőfinek még katonakorából való *Vándordala*, mely közönségről mit sem tudva, egyenest a darvakhoz fordúl: „Hová, hová az égi úton, Darúsereg?" Ez az oly korán megnyilatkozott hajlama a népdalokon át mindvégig igen erősen megmarad, s főkép ez önt reájuk annyi egyéni színt. Nála a beszéd is cselekvés; a mozdulatoknak, életjelenségeknek szóbeli jelentkezése. S népdalaiban ott van, épen ezért, egyéniségének egy-két legszeretetreméltóbb vonása: a fiatal, hetyke életkedv és férfias rugalmasság egész fesztelensége. A népdalok életszerűsége inkább egy negativ feltétel következménye, s azt jelenti, hogy a mű *nem* árulja el szerzőjét, *nem* tűr szerző és műve közti (irodalmi) viszonyra utaló jegyeket. Petőfi dalbeli életszerűsége azonban pozitivum; nemcsak hogy a „nem-irodalmiság" értelmében életszerű, hanem dalbeli egész forgolódása egy-egy darab életet hoz magával. Hoz pedig, ha nem is személyes aktualitásokat, de egyéni kedélyt; s hoz — mint egy földestül kiemelt virágtő — tényleges életviszonyokba fogódzó gyökeret. A népi dalban nemcsak személyes vonatkozások hiányzanak, hiányzik többnyire minden szál, mely speciális, alkalmi életviszonyokhoz kötné:

Elment az én babám, itt hagyott engemet,
Elvitte magával minden víg kedvemet.
Alá foly a Duna, nem foly többé vissza,
Elment az én babám, nem jön többé vissza.
A fecske is elmegy, de tavaszra megjön,
De az én galambom akkor is csak nem jön. (*Erdélyi* I. 50. sz.)

Semmi egyéb nincs benne, mint hogy: elment, elvitte kedvemet is, nem jön vissza többet. Valóságos lyrai abstractio. Petőfinél ellenben életkörülményeken át, azokat átjárva jelentkezik az érzelem, nem így pusztán elvontan, hanem úgy, amint a valódi életet színezi:

Őrizem az apám nyáját,
De nem hallom a kolompját,
Rá-rá megy a zöld vetésre,
De csak későn veszem észre.

Ez is szerelmes; de nem ő mondja, hanem *meglátszik* rajta, mert életestül együtt áll előttünk, szerelmes szórakozottságától befolyásolt életviszonylatokban. Majdnem minden dala egy-egy jelenet, többfelől meghatározott életbeli helyzet, elannyira, hogy mint láttuk, igen sokszor egész eleven genre-jellegzetességgel emelkedik ki dalából egy-egy élő alak képe. Életszerűség tekintetében még Petőfi dalai közt is ritkítja párját: *Mondom, ne ingerkedjetek velem.* Előbb bosszantóihoz beszél, fenyegeti őket, hogy így-úgy megtanítja keztyűbe dudálni, s hirtelen ily fordulatot vesz:

De te, kis lyány, mit huzódol tőlem?
Hiszen én ezt nem neked beszélem;
Gyere mellém, eszem a szépséged!
A világért sem bántalak téged!

A dalnak e fordulata megvilágítja egész meleg, közvetlen életszerűségét s bár személyeket nem mutogat, e fordulattal hirtelen arra eszméltet bennünket, hogy nem az irodalomban vagyunk, hanem kint az életben, hol emberi lelkek egymásra hatásának vagyunk a tanui. Mindez a műköltő hozzáadása. S innen van, hogy bár lyrai anyaga szempontjából kevés változatosságot mutat, mert a szerelmi élet mozzanataiból nem sokat dalol meg: életképszerű elemei által szinte mindenik dala más-más arculatú lyrai egyedként hat.

Végül harmadik fontos különbség, mely tömérdek részletet foglal magában: Petőfi dalai komolyabban és tisztábban lyraiak a népdaloknál. A népdal lyrai anyaga csak ritka esetben fakad valóban mélyről, s a szerelemnek inkább külsőségeivel játszik. A szerelmes népdalok nagyrésze akörül forog, hogy van-e, nincs-e szeretője, párja valakinek; szőke-e, vagy barna? milyet szeret inkább? hány szeretője volt már? ha elhagyta, hát majd talál ő szeretőt; csók, ölelés, nyoszolya; arc, száj, szem, haj, puha kis kéz, kebel: a rendes gondolatköre. Maga az érzés e szinte szimbolikus külsőségeken át csak ritkán tud igaz lyraisággal átmelegíteni; sőt sokszor szinte elvész a sablonossá vált képek, szimbolumok, játékos metaforák, szóval való kedveskedések játéka alatt, s nem egyszer üres töltelékké sülyed a szöveg a „nóta“ túlhatalma miatt.

Természetes, hogy csak a népdalok átlagáról szólok s nem tagadom meg azt a sok kivételes szépségű darabot, melyet a legkomolyabb műgond is megirígyelhetne. De a népdalok nagy összességének lyrai tartalom és gazdaságos kivitel tekintetében magasan fölötte áll Petőfi népdala. Nagy igazságtalanság, tudom, egy-egy kiragadott darabot a Petőfiével összehasonlítani; de nem is értékelés végett, hanem hogy valamiképen érzékelhetővé tegyem, amit a lyrai fajsúly kölünbségén értek, idézek egy népdalt, melynek lyrai magja Petőfi egy daláéval közös:

Itt hagynám én ezt a Múzslát, ha lehetne,
Ha engemet barna leány nem szeretne,
Csalom a szemedet, Te is az enyimet,
Csókolom a szádat, Piros két orcádat, —
Te is az enyimet, Én is a tiedet.

Tehát: nem megy el, mert ott lakik a szeretője; s mindjárt el is játszik egy kis csilingelő szerelmi enyelgést. Petőfi jelzett dala mind az ottmaradást, mind annak okát mennyire elmélyíti lyrailag:

Nagyon kedves nekem ez a hely;
Elmegy majd a tavasz, menjen el,
Elmehet a nap, a csillagok . . .
De én nem mék, én itt maradok.

Fa vagyok én, lelkem a gyökér,
Gyökér nélkül a fa meg nem él;
S hogy téphetném azt ki földéből,
Ide való mátkám szívéből?

Az idézettnél sokkal komolyabb népdalokkal tehet kísérletet az olvasó. Egy népköltési gyüjteményben, egyvégtében olvasva, egymáshoz képest jobbnál jobb darabokra bukkanunk. De próbáljuk megszakítani az olvasást, s időnként Petőfi egy-egy dalát vessük közbe, mindenkor ugyanazt a fajsúlybeli nagy különbséget fogjuk észlelni, mint idézett példánkban.

Petőfi magáévá tette a népdalból, ami benne lélek, költői és művészi érték;. de lehántotta sallangszerű járulékait, s így megtisztítva, a maga lyrailag végtelenül műveltebb, gazdagabb kedélyét és feddhetetlen műérzékét vitte bele: Petőfiessé nemesítvén a népdalok egyszerű lelkét.

VIII.

A táj-typus, mint lyrai kifejezés.

Még e korszak lezárulta előtt indul meg egy csak ezután kibontakozó nagyarányú művészet felé: 1844 okt. 5.-én jelenik meg a *Honderűben* első ú. n. leíró költeménye: *Az alföld.*

Ismeretesek az alföld-költészet irodalmi előzményei. Nem Petőfi volt az első, ki költői figyelemmel fordult felé. Nemcsak a próza teszi meg festői leírások tárgyává, múltbeli történeti kalandok és egykorú betyár-romantika színterévé: verses leírásban is vannak előzményei Petőfinek.[44] Annyi lyrai köze azonban

[44] L. a Függelékben, *Az Alföld* címszó alatt.

senkinek sem volt az Alföldhöz, mint ő neki. Költeményben is, mikor legelőször szól róla, nem leírás végett, nem tájszerű jellegzetessége miatt említi, hanem mint szülőföldjét, melyre az idegen helyről visszavágyik. Katonáskodása idején írta a *Honvágy*-ot; az „aranykalász hazája, boldog róna": mint elhagyott *otthona* vonja vissza örökké, melytől az atya átkai távoltartják ugyan, de a hová legalább meghalni kívánna visszatérni. Az 1842-i *Hazámban*, szülőföldjére való visszaérkezésekor, szintén az „aranykalásszal ékes rónaság"-hoz fordul szóval, mintegy annak a kebelén beszéli ki magát, azt tekinti első bizalmasának, az otthon fogalmát teljesen együvé olvasztván vele. Alföld-szülőföld-otthon: neki egyet jelent, s midőn az alföldet, mint tájszemléletet különíti is el, a lyrai ösztönzésben akkor is részt vesz a vele elválhahatatlanúl egybeforrt másik két elem. Az alföld kezdődő irodalmi divatának része lehetett abban, hogy Petőfi is feléje fordult; de ő e divattal ugy állhatott szemben, mint a kinek addig sohasem emlegetett szülőfaluját egyszerre csak szárnyára veszi a hír s ő némi naiv büszkeséggel örül szülőföldje hírnevének. Hogy pedig első leíró költeményében a Kárpátokkal állítja szembe az Alföldet: arra látszik mutatni, hogy alkalmi indokul a szintén ez időben elszaporodó kárpáti útirajzok valamelyike szolgálhatott. Egy magyarázója igen tökéletes cirkulusokkal igyekszik kimutatni, mint alakult ki Petőfi hazaszeretete a szülőföld szeretetének csiráiból, holott a hazaszeretet kifejlődéséhez ilyen egyéni, empirikus lépcsőzetekre semmi szükség. A hazaszeretet kifejlődött benne úgy, mint más emberben: készen kapta, a levegőből szítta magába, s megfelelő viszonyok közé kerülvén, a közügyek iránti érdeklődése, tanulmányai és vérmérséklete sajátjává tették s egyénileg színezték ezt a minden tanult ember százados nagy örökségét. Az a két legkorábbi költemény, melyben a szeretet felbuzogó lyráját árasztja szülőföldjére: nem is hazafias költeményeihez tekintendő első alapul, hanem alföldi tájképeinek legbenső lyrai elemét veti felszínre legelőször mintegy elkülönítetten: nem e leírások táj-jegyeit (bár az sem hiányzik belőlük), hanem azt a szülőföld-vonzalmat, szülőföld-honvágyat, mely az Alföldet neki annyira kedvessé és sajátjává teszi.

Most is, első leíró költeményében, nyilván kifejezésre jut vonzalmának ez egyéni, származásbeli alapja: „Lenn az alföld tengersík vidékén Ott vagyok honn, ott az én világom": ezzel a fordulattal hagyja ott a futólag felidézett Kárpátok képét, s tér át az ő egyéni tulajdonának, otthonának, az ő világának a rajzára. Ebben is ami helymeghatározó vonás van („Kis-Kunságnak száz kövérgulyája"; meg hogy a csárdát a kecskeméti vásárra menő betyárok látogatják), szülőföldjére utal; s ugyanarra a költemény végső szakasza: „Szép vagy alföld, legalább nekem szép! Itt ringatták bölcsőm, itt születtem". S erre most már nemcsak annak bizonyítása végett utalok, miszerint szülőföld-vonzalma nem hazafias, hanem leíró költészetének tekintendő ősalapjául, —

hanem mert leírásról lévén szó, a mondottakban már megjelöltem a leírás alkalmi, lyrai indokát.

A leírásra u. i. *nem közvetlen szemlélet* ad alkalmat, hanem a szülőföld szeretetének egy alkalmi felébredése: „Felrepülök ekkor gondolatban Túl a földön felhők közelébe." A költemény tehát nem is lehet tájkép a szó igazi értelmében, hanem lyrai költemény, mely a költő pillanatnyi lelki állapotának szülötte. Nem szemlélet, nem egy helyről való széttekintés, hanem elképzelés, emlékkép.

A költemény nagy távlatokat tár fel s húz ismét össze. A kút, a tanya, a csárda: megannyi nagy távlatú mozgások és kiterjedések külön támpontja, gyüjtő, vagy kiinduló helye, melyhez a felfoghatatlan végtelenség viszonyíttatik. Kinyitja mindjárt kezdetnek a legtágabb távlatot: a délibábos eget; száz kövér gulya kolompol alatta, melyeket deleléskor az itató kút vár. Délibáb: itt nemcsak poétikus kedvességű szó, hanem távlat, mit a nagy egységek (gulyák) megsokszorozása is támogat; kolompol: itt mozgás; a kút: egy nagy kiterjedésű csendes mozgású élet álló középpontja, gyüjtőhelye. Ehhez az első, még nyugalmas nagyságú képhez társul az egész költemény legszilajabb, legmozgalmasabb szakasza; jelenségei túlesnek a látás határán, s végtelenbe riadásukat csak a széltől felénk hajtott hangbenyomások sejtetik:

Méneseknek nyargaló futása
Zúg a szélben, körmeik dobognak,
S a csikósok kurjantása hallik
S pattogása hangos ostoroknak.

Megint más ponton vetjük meg lábunkat. A puszta végtelen lelkének nagy riadalma elcsendesül: a tanyák csendes világa fordul elénk, egy belátható terület, melyet a smaragdszínű, ringatódzó búzavetés koszorúz, zár körül; de azon túl is van valami: a nádasok, melyek nem látszanak ide, de melyekből a vadlúdak ide járnak esti szürkületben, s majd megint egy-egy neszre ijedve kelnek légi útra: ismét mozgás, közelítő s visszatávolodó mozgás. — Még egy külön világ: „a tanyákon túl a puszta mélyén" — iránymeghatározás nélkül (csak *túl)*, csak a kiterjedés tágításával, a magányos csárdához jutunk; egyetlen helymeghatározása, hogy útba esik (látogatják a kecskeméti vásárra menő szomjas betyárok), mi a térbeliség legáltalánosabb, legmesszebbre vivő képzetét kelti; a csárda környéke feltünő részletességgel rajzolva: egy elhagyott, emberektől nem háborgatott zugoly: a törpe nyárfaerdő, a visító vércse, majd még apróbb részletek: árvalyányhaj, szamárkenyér, melynek „Hűs tövihez déli nap hevében Megpihenni tarka gyíkok térnek". Valósággal mikroszkópikus összehúzása a terjedtségnek, mi egyszersmind az emberektől, a világtól való távolság képzetét meríti fel. S most egyszerre e parányi részletről a legvégtelenebb messzeségbe veti ki szemsugarát: „Messze, hol az ég a földet éri". S e váratlan kilendülés adja a végső benyomást: az emberi világtól való távol-

ság, azon messze kivül-esés érzetét: homályos, kék fasor a látóhatáron, *s mögötte*, mint halvány ködoszlop „Egy-egy város templomának tornya“.

A költemény tehát nem valamely tájrészletet fest meg. Az egész alföldet, *az* alföldet, mint tájkülönlegességet, egyetlen egy szempontból, mint *az emberek világán messze kívül eső, végtelen kiterjedést*, mintegy külön világot, jellemzi művészi érzékeltetéssel. Eszközei: a nagy távolságból érkező, és nagy távolságba szétiramodó mozgások és hangbenyomások folytonos, mozgalmas változtatása; a látkör akadálytalan összevonása, kitágítása a mikroszkopikusan világos közelségtől a homályba vesző égaljáig. A legelő, a tanyák, a csárda világa: külön-külön egy-egy végtelenség, melyek egymáshoz való térbeli helyzete csak az egymásontúliság, a kölcsönös messzeség határozatlan viszonyításaiba vész el. E remeklő művészetnek, mely érzékeltetni képes azt is, minek jelleme épen az érzéklő képességet megszégyenítő, kifejezhetetlen nagyság: alapja a költő érzése, ki e tájbenyomásokra lelki visszhangot ad, sőt lélekben velök egyesül. Akadálytalan szabad mozgás kint a végtelen terjedelemben, korlátozatlan szabad akarat bent az ihletett lélekben: jelentés és kifejezés lyrai bensőségével eggyek a költeményben, mely e viszonyt szóval is kifejezi: „Börtönéből szabadult sas lelkem, Ha a rónák végtelenjét látom.“ Ezért *szép* neki az Alföld („legalább *nekem* szép“), s ezért legbensőbb, legigazibb lyra, nem pedig leírás, maga a költemény. Nem aggodalmas másolás vezeti tollát, hanem egyetlen egy erős érzés, gondolat, mely a maga világának egy tájképét festi. Ezért és ettől fogva Petőfié az Alföld; s ezóta tartozik „az aranykalásszal ékes rónaság“ szentebb szimbolumaink közé, mert lélek ömlött belé, egy nagy ember lelke.

Szükségtelen talán megemlítenem, hogy a költeménynek e lelki tartalma nem azonos a később politikai színezetet öltő „szabadság“ fogalmával, hanem csak azzal az emberi szabadság-ösztönnel, mely Petőfinek egyik legegyénibb jellemvonása: a léleknek semmi nyügöt nem tűrő, korláttalan, szilaj, cselekvő akaratával, a lelki élet egyénileg szabad teljességével. Nincs is a költeményen még hamva sem a politikai színezetnek. S mikor szimbolumnak mondtam, nem is e fogalmat rejtettem belé tartalom, vagy jelentés gyanánt, hanem a költő lelki egyéniségét. Azt is vehette észre az olvasó, hogy a művészi eljárás, mely e költeményt létrehozta, azonos azzal, melyet genreképeiben, önarcképeiben és népdalaiban állapítottunk meg: *egy* vonásra szorítkozó typus-jellemzés ez is, csakhogy nem ember-, hanem táj-typus jellemzése; s tárgyi valóságot ad itt is, melynek idomait magára ölti, de viszont önmagához egyéníti a költői lélek, ép úgy, mint amott genrealakjai és szerepei jelmezét. Innen van, hogy e legelső „tájképe”, minden előző kísérletezés nélkül kész és magas értékű műfajt teremt.

IX.

A hazafias lyra kezdetei.

Megindul, de egyénileg jellemzetes kifejlődésre e korszakban még korántsem jut el: hazafias lyrája.

Abban a mintegy húsz költeményében, mely 1844 végéig e körbe vonható, szinte kivétel nélkül a korábbi hazafias lyra hagyományait folytatja, inkább csak irodalmi hatásként, mintsem közvetlenül érdekelt hazafiságból és eredeti felfogással. Az a Petőfi, aki a haza dolgát politikai szenvedéllyel vallja magáénak, még ekkor nincs meg, de a korszak végén már mintha ébredeznék. „Zivataros sorsa... arra kényszerítette, hogy csak önmagával foglalkozzék, helyzete nem olyan volt, hogy a közügyekben, ha azok érdekelték volna is, remélhette volna, hogy szavának nyomatéka lehet." (Orlay.) Ez egyszerű magyarázat eléggé indokolja Petőfi eredetiségének ezen a téren aránylag késő kifejlését. Életkörülményei miatt valóban nem fordulhatott még teljes odaadással a közügyek felé. Az 1843/44-iki országgyűlés kezdetén jelen van Pozsonyban, s ez lehetett az első alkalom, mely országos jelentőségű gondolatvilágba vezette; de nemhogy újszerű hazafiságra ihlethette volna, inkább csak kézzelfogható bizonyítékokkal szolgálhatott neki az egykorú hazafias felfogás igazolására. Ő is másolta az országgyűlésről szóló tudósításokat, s Kolmár Józsefnek már említett, versben írt visszaemlékezése eléggé megvilágítja a másoló ifjak lelki részvételét az országgyűlési hazafias ellenzék politikai érzelmeiben: „A honatyák keziben, mint államférfi-jelöltek, Ősi szabadságunk büszke phalanxa valánk, S képviselői szabad sajtónak honn s a gyülésben: Irva szabad szót ott, itt kiabálva „Helyest!" Ellenzék szavait tollunk röpítette világgá, S „Éljent" dörgeni volt karzati drága jogunk! A „pecsovics" követet — bár érte leszidtak elégszer — Zúgó-pisszegetőn terrorizálta szavunk... Három század után itt s ekkor szóla királyunk Hű Magyarországnak kedve szerint magyarul!" Társas összejöveteleiken, múlatozás közben is, a haza dolga, a magyar történeti bánat lyrája forgott ajkukon: „Zengtük a hajdani gyászt: „Nyög Hunnia porba tiporva, Béla futása miatt sírnak a bús magyarok!" Majd „Rákóczy apánk, híres fejedelmi vitézünk!" S hogy: „Bécsből mi felénk oly hidegen fuj a szél-!" Régi borúra derűt, rákezdtük a nemzeti csárdást: „Hej, pajtás, ne búsulj, itt a bor, öntsd le a bút!" stb.[45] Az országgyülés alkalmából tehát, tettleg is benne élhetett mind gondolatkörében, mind — egész a sírva-vigadásig — lyrai visszhangjában annak az immár háromszázados magyar hazafiságnak, mely forrongó kitörései egyikéhez ismét közeledőben volt. Orlay és Kolmár idézett szavai kellőkép megértetik, miért maradt Petőfi hazafias lyrája egyelőre a hagyományos mederben.

---

[45] Kolmár József: Petőfi Sándor emlékezete. 4—6. l.

Legelső hazafias verse: az 1839-i első *Epigramm*, a hagyományos hangot üti meg: Rákos mezején nem a szél nyögel, — „ősid félisteni lelke Sír unokáinak elkorcsosodása fölött". Az ősi dicsőséggel szemben a jelenkor kisszerűsége: a Berzsenyi-féle lyrai felfogás lényege, mely ódákra hevül, ha a régit szemléli, elegiákat sír, ha a jelenhez fordul; buzdít a régiek követésére, dicsér, panegyrist zeng, ha az ősi virtus a jelen egy-egy hérói lelkéből előtör. Az egész magyar történeti költészet, még jóval Széchenyi fellépte után is, mit fordulópontúl ismerünk, ebben a felfogásban él. Ez jellemzi egyebek közt a magyar történeti tárgyú balladákat is, melyeknek egyik ifjúkori visszhangját láttuk Petőfi 1842-i *Lehel*jében. Még 1844-ben is mutatja egy-két verse e felfogás hatását. Panaszkodik: mért nem született ezer év előtt, „midőn születtek Árpád daliái"; a jelenben nincs megdalolni méltó tárgya: „Vagyok henyélő század gyermeke." S ugyanúgy az *Egri hangok*ban, mely a bordal jó kedvét csak némi erőltetéssel tudja összhangba hozni e felfogás szükségkép elegikus színezetével: „Elvirult már a magyarnak Tettvirágos tavasza! Hosszú gyáva tespedésben Pang, sínylődik e haza." A dal megzavart jó kedvét csak fogással tudja fenntartani továbbra is: hagyjuk ez egyszer a hon baját, a kitört bút borral öntsük le, igyunk! íme már is a jövőben képzeli magát, vígan, boldogan, „mert nem árva már az egykor árva hon". E dalnak nem hazafias része a java; sőt az inkább elrontja konvencionális jellegével a három első versszak egyénileg fesztelen, meleg életszerűségét. A költeménybe ugyan nagyon természetes aktualitással („*Ide látszik* a hegy is, hol Dobó"... stb.) kapcsolódik bele e hazafiastörténeti részlet, de alaphangulatából kivezet s csak ötletes beavatkozással tudja megmenteni az alaphangulat egyneműségét. Ami itt a költemény egységét veszélyeztető módon hat, önmagára külön kikerekítve, kitünő hazafias bordallá válik, s a *Részegség a hazáért* egyik ritka esete annak, mikor a hagyományos lyrai hazafiságot saját egyéniségével járja át, s ezáltal egészen újszerűvé teszi. Ami az imént mentő ötlet: részegség a hazáért, hogy jó kedvét fenntarthassa: itt kizárólagos lyrai magva lesz a dalnak: „Én nem nézhetek vidámon Végig elhagyott hazámon, Csak mikor részeg vagyok". S a Berzsenyi-féle ódák és elegiák, a Vörösmarty-féle történeti eposzok köz-lyrája megkapja a maga igénytelen dalbeli kifejezését, dalabbat a két évvel korábbi erősen szónokias, híres *Fóti dal*nál. Igen jellemző példa e kis dal; leszállítja műfaji és szavaló ünnepélyességéből a nagy közérzelmet s elterjedésre, népszerűsödésre alkalmasabbá teszi. Igazi népszerűségre ez a bordal csak később jutott el: a szabadságharc utáni szomorú szüreteknek vált kedves dalává. Iratása idején (1844) ezt a hazafiságot már túlszárnyalta a forrongó, előretekintő élet, s a Fóti dal már (1842) egy csöppentésnyi szatirát előlegezett neki: „Nagyot iszik a hazáért S felsivít: Csakhogy egyszer *tenne is már* Valamit!"

Többi hazafias verse azonban még formailag sem igen tér el az egykorú sablontól.

Az *Athenaeum*beli hazafias lyrának egyik gyakori formája volt a hon és idegen föld szembeállítása: nem annyira a honvágy őszinte költészete, mint a magyar hazának mindennemű formai segítséggel (szembeállítással) felmagasztalása. Eötvös komoly mélységű *Bucsú*jának sablonná játékosult visszhangjai ezek. S ebbe a körbe vág Petőfi kísérletei közül: *A Drávánn* (1840) és a *Két vándor* (1842). Megtaláljuk nála (egy epigrammban: 1839) a hon, szerelem és barátság romantikus lyrai triászát. — 1842-ben pedig Kuppis Vilmossal töltött katona-évéről emlékezvén, a „két közembert" korhű hazafias ábrázatban mutatja be: „Neked éltünk, érted égtünk, jó hazánk! Oh, midőn a két közember homlokát Néma bánat mély redői ráncolák: Aki látta, nem gondolta, jól tudom, Hogy keservünk téged gyászol, drága hon!" S ha jobb időkben a pohár kézről-kézre járt: „Ott is a hon éltetését zengte szánk, Ott is a hon megvetőit átkozánk." Hogy mindez mennyire csak gyermeki alkalmazkodás a kor hazafias lyrai divatjához: semmi sem mutatja hívebben, mint stílusa, mely még egészen a Bajza-koré, holott a versforma már a népdalcké.[46] Csak össze kell hasonlítani a vele egyidőben keletkezett, s ugyanolyan formájú *Hortobágyi korcsmárosné*val, s legott feltünik: a két fajta lyrai téma közül melyik igazán a költőé, s melyiknek van a napja felkelőben.

Egykorú sablon a *Rabhazának fia* is; azon hazafias versek közé tartozik, melyek egy-egy elképzelt helyzethez, alakhoz (a „bujdosó", a „hontalan" stb.) kötve mutatják be a hazaszeretetet. Afféle példázatok. *A külföld magyarjaihoz:* a korholó hazafias költemények társa, de sokkal erősebb hangú a megszokottaknál; már-már Petőfiesen szenvedélyes, szidalmazó, átkozó jelleg. (A cenzura nem is engedte közölni a Pesti Divatlapban.) A *Halvány katona* a magyar katonai virtust verseli meg, mint sok más egykorú darab, de amazoknál sokkal több életszerűséggel, kötöttebb ökonomiával és anekdotikusan csattanó kiélezéssel.

Nem Petőfi újdonsága a *Honfidal* sem, a hazaszeretetnek e vallomásszerűen önálló (nem történeti képhez fűződő s nem is reflektáló) megnyilatkozása. Ennek a válfajnak a Kölcsey-féle *Rákos nympájához* az őse, mellyel nemcsak e „vallomás"-jellegben rokon-typus, hanem abban is, hogy az egyén érzelmi életét a haza sorsával változónak mutatja. Kölcseyé azonban lyrai erő dolgában magasan fölötte áll a *Honfidal*-nak; többszörös váltakozásban a szerelemmel állítja szembe, s ahhoz mérten emeli fel oly magasságba a honszerelmet, ahová Petőfi csak minden támaszték nélküli kijelentéssel, egyszerű állítással vél fölérni. Mindamellett ez a hazaszeretet valamivel intimebb jellegű: az első három versszak dagályos, puszta lyrája után, némi elkésett vissza-

[46] Magyar tizenegyes, bár trochaizáltan.

vonással („De én nem mondom senkinek") kiszabadul a szavaló hazafiságból, s azt a maga legbensőbb ügyévé tévén meg, a kitünő árnyékhasonlattal is (mely egyébként nem az ő leleménye) igénytelenebbé, bensőbbé teszi, s épen e köznapi hasonlat segítségével ér el oly természetesen növekvő fokozatot, mely alkalmasan fejezhetné be a költeményt. Kár, hogy a hazáért ivás fölösleges toldalékával, minden szükség nélkül (mert már elérte nyugvópontját a költemény) a bordalok körébe erőlteti.

A tárgyalt s még említendő költemények túlnyomólag 44-ből valók. Feltünő, hogy 43-ból egyetlen egy hazafias verse sincs. S így azt mondhatni, hogy hazafias lyrája csak 44-ben indul meg, még pedig egyelőre túlnyomóan az irodalmi hagyomány medrében. Az országgyűlésen való néhány heti részvétele tehát semmi közvetlen következménnyel nem járt ebben az irányban. Hogy a következő évben a még mindig folyó országgyűlés mennyiben tehette részére aktuálisabbá a hazafias lyrát, a tárgyalt költeményekből nem ítélhető meg. Minthogy azonban a *Honfidal* és a *Halvány katona* kivételével, mely még Debreczenben kelt, valamennyit már Pesten írta, azt kell tartanunk, hogy itteni társasélete, a politika dolgait is figyelemmel kisérő, megbeszélő írói köre tette reá nézve a haza dolgát is folyvást aktuálissá, s költészetét is több ízben megihlető témává. Ihlető hatással lehetett rá a *Szózat* és *Himnusz* fölemelő példája, melyek a zene szárnyain épen a szóbanforgó években váltak a nemzeti áhítat örökre megszentelt énekeivé.[47] Magával az országgyűléssel, illetve egy az országgyűlés eredménytelenségét ellensúlyozni hivatott hazafias mozgalommal csak két (gyűjteményeiből kihagyott) költeménye kapcsolatos: *Batthyányi és Károlyi grófnők* és a *Védegyleti dal.* Az utóbbit az agitációs alkalmi versek szavaló prózaisága jellemzi, az előbbi pedig ugyanabból a gondolatkörből való, mely Vörösmarty néhány költeményét is szülte *(A magyartalan hölgyhöz, Az úri hölgyhöz).* Az egész hazafias mozgalomnak sokáig fájó sebe volt az úri nők részvéttelen közönye; ennek megszüntét üdvözli Petőfi verse, oly lelkesedéssel, aminőre főranguakkal szemben később képtelen lett volna. A *Védegyleti dal* végén a királyt is a hagyományos patriarchális hódolattal említi, ki „a honnak atyja", „valóban jó atyánk", ki a hon jólléteért buzgólkodókra „karjait kiterjesztendi És az áldást mondja ránk". Hasonlókép igen szelid a kéziratban fentmaradt *V. Ferdinándhoz* hangja. A fordulat ugyan megvan a korábbi felfogáshoz képest; pedzi távolról a későbbi *Dobzse László*-féle han-

[47] Egressy Béni *Szózat*-melódiája 1843 július elején jelent meg (RPDl. 1843. II. 90.), de már május 10-én bemutatták a Nemzeti Szinházban a többi melódia-pályázattal együtt (RPDl. 1843. I. 1241. l.). A *Himnusz* megzenésítésére 1844 márc. elején hirdetett pályázatot a Nemzeti Szinház (RPDl. 1844. I. 284.); május 12-én Szigligeti már jelentést tesz a beérkezett pályaművekről (u. o. 604. l.); aug. 2-án a Nemzetiben előadják Erkel pályanyertes melódiáját a megdicsértekkel együtt (PDl. 1844. 20. l.); szept. harmadik hetében a PDl. jelenti, hogy a *Himnusz* zenéje Erkeltől, Deáknak ajánlva, megjelent (PDl. 1844. 374. l.).

got („Nálad híre sincs a szabad akaratnak"); de a király jó szándékában nem kételkedik, tehetetlenségét környezete fondorkodásának tudja be, mely őt rabul tartja s köz- és magándolgokban elzárja mindentől, ami örömet szerezne neki. Hangban, felfogásban szinte népies ízű naivságra száll alá, de a gúny minden árnyalata nélkül: „Ha ez így van: sorsod Szívemből sajnálom... Úgy nézz a szemembe Jó öreg királyom".

Ebből a hagyományosan nyugalmas táblabirói légkörből mintegy mennykőcsapásként zörren hirtelen elénk *A királyok ellen,* a legutóbb idézett sorok közvetlen szomszédságában. Itt már fajankók a királyok, kiknek a nép, gyermeksége régi idején, cifra játékszert, koronát nyomott a fejökre; azt hiszik, isten kegyelméből uralkodnak, pedig csak bábjaink voltak. De nagykorú lett a világ; le hát a koronával; „Ha nem teszitek azt le fejetekről, leütjük, s majd a fej is véle gördül." „A bárd, mely Lajosnak Párizs piaczán lecsapott nyakára", a bárd vár valamennyiökre; kergetni fogjuk a királyokat, mint vadat a rengetegben „és fegyvereinket szilaj gyönyörrel sütögetjük rájok." E költeménye sokáig kiadatlan maradt. Csak a *Március Tizenötödiké*-ben jelent meg 1848 okt. 26-án, a költőnek ezzel a jegyzetével: „E verset még 1844-ben írtam; nem szükség megmagyaráznom, miért hevert mindeddig íróasztalomban, annak is a fenekén."

A vers, a párizsi király-nyakazást említvén, rámutat forrására: a francia forradalom tanulmányozására, melyre kétségtelenül Béranger iránti rokonszenve vezette. Petőfi birtokában az 1839-i Béranger-kiadás volt meg; a költő Előszava tele van oly vonatkozásokkal, melyek önmagukban is elegendők volnának arra, hogy tisztelőjében király-ellenes politikai hajlamokat ébresszenek.[48] Hazai költészetben ez a politikai szenvedély majdnem hagyománytalan, s Petőfiében is egyelőre elszigetelt jelenség marad. Egy bizonyos fajta népiesség, mely későbbi utódait erősen jellemzi, már ez első, elszigetelt versben is ki-kitör. Csakhogy ez nem a művészi igénytelenség népiessége, hanem a forradalmi népszónokok erőteljes durvasága. Egyébként pedig ez év annyira patriarchálisan hazafias versei mellett ez az egy még nem tekinthető érett politikai felfogás szülöttének, ha ugyan csakugyan 44-ből való. Lehet u. i., hogy a költő tévedett, mikor esztendők múltával 44-ikinek vallotta. Minden jel arra vall, hogy legkorábban 45 őszén írhatta; akkor kezdte u. i. szorgalmasabban tanulmányozni a francia forradalom történetét. S 44-ben ily váratlan s elszigetelt hang nagyon is kirívó, sőt érthetetlen volna.[49].

---

[48] „Csak később, hogy Béranger chansonjait olvasta, kezdi buzgón lapozgatni a forradalom történetét... Ennek az érdeklődésnek a bizonysága, hogy 1844-ben megírja „A királyok ellen" c. költeményét." (Halász Gyula: Petőfi és Béranger. Brassói áll. főreálisk. Ért. 1898. 33. l.)

[49] Badics Ferenc a 46-iki versek közé iktatja a *Magyar Remekírók* kiadásában. (*Magyar Remekírók.* Franklin Társ. kiadása. 35. kötet. 335. l.). Kacziány Géza egyenesen 1848-ikinak tartja (Petőfi-könyvtár XVIII. 67. l.).

Sokkal őszintébb, mert a nemesi kiváltságok elleni törekvésekben hazai politikából táplálkozik az a demokratia, melynek első termése: *A nemes.* Ezzel oly útra lépett, mely közelebbről kezd érintkezni a kor politikai küzdelmeivel, s melyen, ha tovább halad, a megelőző korszak hazafias költészetétől, a történelmi hátterű hazaszeretet lyrájától a politikai költészet cselekvőbb légkörébe kerül. Ez azonban még csak a jövő lehetősége. Ez idő szerint még nem vetette magát teljes erővel a közélet szenvedélyeibe, s amennyiben azokra némi visszhangot ád, a hazaszeretet általános hangjaival felel, mint az 1844-től búcsúzó évvégi szép költeményében, mely ez évet, jóllehet meghozta tervei sikerét, jóllehet a hír csillagsugarát vetette reá, balsorsából kiemelte, s közeli boldogsága reményét (Csapó Etelke!) hagyja lelkében — azért nem jegyzi fel boldog évei közé, mert széttépte a haza reményeit. Az országgyülés csalódott szétoszlására, sikertelenségére céloz. Az 1844 évbeli költemények élén a *Honfidal* áll, végén a *Bucsú 1844-től.* Amaz a Kölcsey-szerű vallomás-typusból csak kevéssé hajlik egyénivé, emez már teljesen az egyéni, sőt személyes élet vonatkozásaiba állítja a hazaszeretetet, s föléje emeli minden személyi érdeknek. Eddigi hazafias költeményei közül kétségtelenül ez a legegyénibb. Visszatekint saját élete eredményeire az esztendő végén, s az örömet, megelégedést, büszkeséget, mire oka lehetne, elnyomva, a honfibánat közösségéből kíván teljes részt kivenni. Ez egyszersmind komoly múzsájának is egyik legkorábbi nagyobb lendületű költeménye.

Még egy költeményét, mely a hazafias gondolatkörrel s bizonyára az említett országgyülés eredménytelenségével áll kapcsolatban, kell megemlítenünk, mint elsejét azon előérzet-szerű költeményeknek, melyekre majd a szabadságharc idején ő maga is mint prófétai ihlet szülötteire hivatkozik. *Lant és Kard* a cime; veleje pedig az, hogy a haza egén felhőket lát, vészt sejt; a maga részére rögtön kész a következtetéssel: lantjára ráfér a pihenés, hadd jöjjön a kard. Kétségtelenül az uralkodóházzal való összeütközésre kellett gondolnia, egy újabb nemzeti „felkelés"-re. Jellemző maga a lehetőség felvetése is: a tanulság nem tétovázó levonása a politikai helyzetből, s a közbeeső politikai mérlegelés nélkül egyszerre a cselekvő megoldás végleteire szökkenő gondolat. Ami e kis költeményben jóslatszerűnek tetszik, természetesen nem az. Petőfi cselekvő egyéniségének érvényesülése az a politikai gondolkozásban. Ő a lehetőség legelső gondolatára kész az elhatározással: a személyes részvétel gondolatával az esetleg elkövetkezhető harcokban. Hazafisága — s vele együtt megfelelő lyrai hangja — módosúlhat s lényegesen módosúlni is fog; de az az egy a legelső pillanattól fogva változhatatlan bizonyosság: hogy ha ütni fog az óra, ő ott lesz. Mert hazafisága is, mint minden érzelme, mely elúrhodik rajta: *cselekvő* szenvedély. 1844 vége felé egyre több jelét látjuk ez irányban induló kifejlődésének.

X.

Szerepjáték elbeszélésben.

Nagyobb elbeszélő költeményeit, *A Helység Kalapácsát* és *János vitézt* csak azon oldalukról kívánom megvilágítani, mellyel feladatom körébe, a költő fejlődésrajzába vágnak. Az elsőt 1844 augusztusában írta, okt. 13-án már mutatványt közölt belőle a Pesti Divatlap, az egész költemény pedig okt. 27-én jelent meg. A másik csak 1845 márc. 6-án jelent ugyan meg, de még 1844 novemberében iratott s ez év dec. 8-án a *Pesti Divatlap* már mint kész művet említi. Mind a kettő tehát időrendben ide tartozik.

A Helység Kalapácsá-ról Ferenczi Zoltán megállapította, hogy Vahot Imre ösztönzésére írta, eposzi fogásokkal és frazeológiával ugyan, de „az akkori novellaírásban és lyrában divatos rhetorikai dagályosságot" akarván nevetségessé tenni; tehát nem a komoly eposz, hanem általában a „divatos dagály", egy „álművészeti irány paródiája." Szóval *stilparódia*, s talán helyesebben: *stil-tréfa*. S ez már magában véve genre-tehetsége szülöttéve bélyegzi, s egy-testvérré avatja egész e korbeli lyrájával. *A régi jó Gvadányi*, a *Hirös város az Aafődön Kecskemét:* csak legszembeötlőbb példái annak a stíl-alkalmazkodásnak, mely ha talán lappangóbb módon, de genreképeiben is szükségkép, népdalaiban pedig egyenesen műfaji bélyegként érvényesül. *A Helység Kalapácsá*ban azonban a húmoros célzat, mi az említettekben is gyakorta ott kisért, leplezetlenül tör elő s a gúnyos paródia szolgálatába áll. Csak e paródia mibenlétét világítsuk meg futólag. Jól mondja Ferenczi, hogy általában a *dagály* paródiája. T. i. nem a *nyelvé*, mint talán hihetné valaki. Már Toldy Ferenc, ki legelső volt a költemény józan megértői között, annak főérdekét az affektált páthosznak a kisszerű tárggyal való kontrasztjában látta.[50] Nem nyelvét utánozza a kigúnyolandó novelláknak, csak szerzőik állandóan felmagasztosúlt, ünnepélyesen fellengő attitude-jét, azt a lelki puffadtságot, mely nélkül a közönséghez szólni képtelenek. Nyelve azonban az övé, sőt az övénél sokkal keresettebben, dévaj szándékkal hétköznapi; a tárgyi kontrasztnak ez adja meg kifejezésbeli támogatóját s ütteti agyon pórivá varázsolt szülötteivel a nagyszerű felkészültséggel vajudó dagályt. Felfúj egy hólyagot s aztán beledöf: az elemi hangszer csúfondárosan szuszog. Elővezeti a szemérmetes Erzsókot: „Lantom, kegyes égnek ajándoka! zengd el: Honnan ez elnevezés:" A lant elzengi, hogy a szemérem pirja a hősnő arcán boritaltól ered, bár nem issza a bort, csak úgy önti magába. És más effélék. Az egész költeménynek Petőfi eddigi pályája szempontjából valóságos programm-jelentősége van. Az irónia fonákra fordító játékával

[50] Endrődi: 62. l. — A birálat megjelenési ideje: 1845 márc. 4.

írója irodalomtörténeti nagy jelentőségére világít rá: azt az élettagadó irodalmiságot teszi gúny tárgyává, melyet az ő fellépte ütött agyon és száműzött hosszú időre irodalmunkból. Petőfi stílrealizmusa adja meg itt a kegyelemdöfést a stílromantika szédelgő holdkórosainak. Felveszi a meredt ünnepélyesség álarcát, de irgalmatlan nyelvöltögetéssel teszi örökre megcsúfolttá.

*János Vitéz*ről is keveset kell mondanunk, oly nyilvánvaló a tárgyalt fejlődési szakasz lyrikus Petőfijével való faji összetartozása. A népdalok párja az elbeszélő nemben s épúgy műfajt teremt, mint amazok a maguk területén. Előtte nincs hozzáfogható, s utána, *Toldi*jával közvetlenül belőle sarjadva, Arany János következik. Gvadányit és Vörösmarty *Tündérvölgyét* szokás előzményének tekinteni. Hogy az első *műfajilag* szóba sem jöhet vele kapcsolatban, első szempillantásra kétségtelen. Ami az öreg generálisban naivság, az csakugyan az, de az övé, nem pedig művészi célzatú attitude. Fundamentumos magyarsága, egészséges húmora, általában véve tetszett Petőfinek, de mintául őt nem vehette. A *Tündérvölgy* pedig egészben véve nem naiv elbeszélés. Lényegileg semmiben sem különbözik Vörösmarty hexameteres eposzainak némely fantasztikus epizódjától. Ami benne tündéries, az nem népmesei elem, hanem romantikus műköltői lelemény, mythosz-fictio. Versformája a Zrinyié, s modora is — bár Vörösmartyas páthoszából sem tud szabadulni — Zrinyi ódon magyarságát utánozza, nem pedig a népi naivságot. Hogy „sárkányaival, sötétségbe boruló tájaival, holló- varjúkárogással benépesített erdőivel, tündérvölgyi tavával, a meghalt, feltalált és életre keltett szűz regéjével” hathatott *János Vitéz*re,[51] nem vonom kétségbe. De ez csak az anyag rokonsága. Műfajban a *Tündérvölgy* középhelyet foglal el *Zalán futása* és *János Vitéz* között, amennyiben legalább formailag régi magyar, tehát igénytelenebb köntösbe öltözik. Vannak, — s melyik eposzában nincsenek Vörösmartynak? — naiv gyöngédségű, sőt a népi gondolatformát pedző részletei, de sokkal kisebb számban, s a romantikus műköltő dagályától és irodalmiságától erősebben elöntve, semhogy főjellemét adhatnák az egész költeménynek. Amibe ő magyaros archaizálása közben csak véletlenül siklik bele: az elbeszélő naivság: lelke, ihletője, műfaji meghatározó jegye lesz *János Vitéz*nek, mely e szerint találhatott ugyan benne megihlető, sejtelmesen ki-kivillanó részletet, de kész műfaji mintát egyáltalán nem. Sokkal valószinűbb, ha már irodalmi mintát keresünk, az a föltevés, hogy ő is ép úgy a régiségben találta meg a magáét, mint Vörösmarty a Zrinyiászban. Ilyen elődje az egész magyar irodalomban csak egyetlenegy lehetett: Gyergyai *Árgirusa*, a régi magyar verses elbeszélésnek ez a naiv szépségű remeke, melyen Vörösmarty *Csongor és Tündé*je is alapszik. Ihletője volt-e, nem-e: adatok hijján el nem dönthető; tárgyi rokonsága minden esetre

[51] Harmos Sándor: Petőfi „János Vitéz“-ének hatása Arany „Toldi“-jára. Irod. tört. Közl. 1912 : 140. l.

volna annyi, mint a *Tündérvölgy*nek. Tény azonban, hogy mint *verses naiv mese* ez egyetlenegy mű tekinthető *János Vitéz* magyar előzményének.[52]

Műfaja szerint nem igazi „népmese", bár ő annak nevezte; ép oly magasságban áll a népmese —, mint dalai a népdal fölött. Ha „verses mesé"-nek minősítjük, már jobban elhatároltuk, minthogy a népmese katexochén prózai műfaj. Az igazi naivmesétől már csak azáltal is különbözik, hogy festőileg és lélektanilag megállapodó, kiszélesedő jeleneteket nyújt s a lelkiállapot rajzaiban általában, ha diszkrétül is, műköltői érzékkel jár el (táj-rajz, milieu, külső jelenségek lelki visszhangja). Népiessége, mint dalaiban, itt sem nyelvében rejlik, mely egyszerűen és zamatosan magyaros, sem pedig konvencionális mese-motivumaiban (óperenciás tenger, óriások, stb.), hanem abban a modorban, mely sajátját és a népét a húmor frisseségében egyesíti. Elbeszélő modora általános alapja az a föltevés, hogy népi hallgatóságnak beszél; ez a tudat mérsékli a műköltő elmélyedését némely, különösen festő és lélekjellemző részletekben, s ihleti meg oly erővel, hogy feladatát az igénytelen hallgatósághoz mérten mégis csak megoldja:

Ballagott, ballagott a halk éjszakában,
Csak nehéz subája suhogott nyakában;
Ő ugyan subáját gondolta nehéznek,
Pedig a szíve volt oly nehéz szegénynek.

Egyenesen a mese közönségének jól ismert naiv kiváncsiságát aknázza ki, hogy a lélekrajz lépére csalja. Mikor a zsiványok részeg-tehetetlenül hevernek, elkezdi Jancsit gondolkoztatni, terveket szövet vele, hogy igy-úgy összeszedi most már a zsiványok kincseit, visszamegy falujába s milyen boldogan fognak élni Iluskával; a hallgató várakozása ebbe az irányba indul s várja a dictum-factumot; Jancsi azonban meggondolja magát: zsiványok kincsével csak nem terheli meg a lelkiismeretét! A hallgatóság igazat ad neki, s a történet újabb fordulatát lesi, talán észre sem vévén, hogy mig a történendők iránt érdeklődött, a lelki töprengés, morális tétovázás mesteri rajzát kapta egy műköltőtől. Sokan megfigyelték — *Toldi*val hasonlítván össze, hogy az események fordulatait nap- és évszakok, időjárási viszonyok futólagos jelzésével kiséri. Ez is azt jelenti, hogy természeti képeit, festő részleteit a hallgatóság szinvonalához egyszerűsíti, de — mint lelki állapotok érzékelhető kisérőjét, vagy befolyásolóját, az ő kedvökért el nem ejti. Ugyancsak e folyvást éber tudatból ered a költemény húmora is, mikor az iró hallgatói tudatlanságához idomúl, sőt a saját múlatságára használja azt ki, felforgatván az ismert világrészek egész geografiáját. Sőt érezni, amint már népdalaiban is megfigyeltük, mint lovalja bele a fölvett gondolat-idom újabb

[52] Mindaz, amit Ferenczi a Garay-féle *Obsitos*nak s Pulszky nyomán az *Ezeregyéj* meséi modorának, valamint az Artus és Nagy Károly regekörnek föltehető hatásáról mond: ezzel korántsem veszti el érvényességét. A *Függelék*-ben különben némely más nyomokra én is rámutatok.

és újabb, mind merészebb túlzásokba. Mert hallgatóságába, épúgy mint az *Obsitos*éba (különösen az azzal rokon merész részletekben) odaképzelendő a „diák” is, a tanult ember, ki múlat a műköltőnek leereszkedő idomulásán; helyesebben szólva odaképzelendő a költő folytonos önszemlélete, önmaga élvezése a fölvett szerepben. Innen a költemény húmora, s lyraiságának is egyik főforrása.

A műköltő, és pedig a lyrikus, más tekintetben is elárulja magát: hősével való lelki szolidaritásában. A népmesei hős ugyan mindig részese a mesélő és a hallgatóság teljes rokonszenvének, de ottan e rokonszenv csak a történet alakításában s jó végre juttatásában jut kifejezésre. Petőfinek azonban *János Vitéz* az „én Jancsim”, akiről most az egyszer ő gondoskodik, akit nekiereszt a veszedelmeknek, de csak hogy dicsekedhessék vele, milyen bátor, helyre vitéz az ő Jancsija; vele együtt búsúl, bujdosik, harcol, örvendezik, s amennyire csak lehet, a maga képére formálja.

Azon szép számú, jeles értekezések, melyekben *Toldi*val hasonlíttatik össze, a népi gondolatformák közösségére is többé-kevésbbé rámutatnak; igy ezt mellőzhetjük, hiszen a népdalok tárgyalásakor elég alkalmunk volt ennek a legnemesebb fajta népiességnek a lelki gyökereit is megvizsgálni. De egyet nem hallgathatok el. Azt u. i. hogy tévedés demokrata célzatot látni Petőfi meséjében. Utólag belenézhetni ilyesmit, de a költeményben hírehamva sincs a művészin kivül semmi más célzatnak. Petőfi bizonyára tudott volna más hivatalt keresni Jancsinak, ha demokrata hősül kivánja vala tekinteni, s aligha választtatta volna meg egyenesen a Tündérország királyának, honnan a derék János vitéz boldog mosollyal térhet napirendre minden földi tendentiák felett.

XI.

Visszatekintés. (1842—1844.)

Kíséreljük meg lehetőleg egységes képbe foglalni, amit a költő fejlődésének ez első, s a következmények tekintetében legnagyobb horderejű szakaszáról elemző részletezéssel kifejtettünk.

Valamennyi szál, melyet fölfejtettünk, ***életkörülmények***, ***jellem és egyéni színezetű költői tehetség*** hármas gyökeréből indul ki, s áttekintés végett is legcélszerűbben ezek körül csoportosítható.

Változatos folyású élete: küzdelem a sorssal, megélhetés és érvényesülés végett. E küzdelem csak 1844 közepe táján jut valamelyes nyugalmasabb megállapodáshoz, Pestre, az irodalmi élet tűzhelyére, s egy folyóirathoz, az irodalmi élet eleven szervéhez vezetvén el a 21 éves fiatal embert. A megélhetés szüntelen gondjai, a pályakeresés nyugtalansága egyrészt időszerűtlenné teszik, hogy közdolgokkal is törődjék (elég neki a maga baja), másrészről pedig lehetetlenné, hogy benyomásaiban lyrailag elmélyedjék.

Változatos élményekkel szolgál ugyan neki az élet, de az elmélyedés lehetőségével nem; benyomásai, lyrai élményei nem különülnek el önmagukba mélyedő, önálló lyrai egyedekké, hanem mind amaz egyetlen célhoz, e hányt-vetett életpálya egységet adó céljához és főgondolatához: az egyéni érvényesülés mozzanatához viszonyúlnak, s mint egy feltörekvő életpálya jellemzetes tartozékai nyernek lyrai értelmet. Életkörülményei tehát inkább a pillanatnyi hangulatoknak megfelelő *dal*hoz, mint az elmélyedő, lassan érő nagyobb lyrai költeményhez szolgáltatnak alapfeltételeket; másfelől pedig oly élményeket látnak el a költői megnyilatkozás ösztönével, melyek az érvényesülést kereső egyéni életpálya egészével vannak vonatkozásban és sem a közdolgok tágabb körű kapcsolatait, sem az erős személyesség megkötő elmélyedéseit nem bírják meg. Az életpályához való vonatkozásai által egyénileg jellemzett dalszerű lyra: ez az a válfaj, melyet életkörülményei mintegy kijelölnek számára. Egyszersmind azonban egy különösebb jeggyel is színezik. Bárhol jelent meg az ifjú, sőt még a gyermek Petőfi, ő minden környezetben újszerű, eredeti, sőt különc typusként hatott, tisztán múltjánál fogva. A katonaságnál diák-, a tanulók közt baka- és szinész-múltjával kelt föltünést s különül el társaságától; kiváncsiságot, sőt pajtási körben respektust ébreszt szokatlan, nem-mindennapi élettörténete, mely akarva nemakarva valami feltűnést keltő reklámként jár előtte mindenhol. Észre kell vennie, hogy ami neki teher, megaláztatás és leküzdendő balsors volt, mások szemében az teszi eredetivé, feltűnővé és érdekessé. S ha már egész lyrai gondolatköre az életpálya uralma alatt állott, e tapasztalatok után önkénytelenül is átveszi a környezet szempontjait s életpályája lyrai értékét ő maga is különösségében, mindenki mástól megkülönböztető különc eredetiségében látja.Tudatossá válik benne, hogy kényszerű balsorsában épen az érdekkeltés egyik eszközét bírja.

Az életkörülmények sugalmazása megfelelő jellembeli alapra talált. Egész pályafutását valami cselekvő, szereplő ösztön irányítja, mely, amint kifejtettem, a nyilvánosság helyeslő visszhangjára számít, s a nagy közönség által való kedvező fogadtatást mintegy önbecsérzete igazolásául kívánja meg. A szinészhez hasonlítottam, ki szerepét teljes odaadással, egész lélekkel játsza, s a sikerből, tapsból, elismerésből személyes részt kíván. Ily természetekre elmaradhatatlan a közönség visszahatása: önmagának a közönség szemével, kívülről nézése, a tetszést arató vonások szándékos, túlzó kiemelése. Sőt oly erős önérzetet, mint a Petőfié, még a nem-tetszés is csak következetes makacsságra ösztönöz. Az elismerést igazolásnak fogadja el, a gáncsban tévedést, rosszindulatot, értetlenséget lát. Ha életkörülményei arra figyelmeztették, hogy viszontagságos múltjában az érdek-keltés kész eszközét birja, ő épen olyan ember volt, kinél e figyelmeztetés következményekkel járhatott, mert jelleme alaptermészete arra utalta, hogy egész életpályája a közönséghez való viszonyításban találja meg érté-

kelő igazolását, mintegy támasztékát. E megállapításban benne rejlenek azok a feltételek, melyek lyrai eredetisége első kibontakozását oly erősen befolyásolták. Körülmények és jelleme közrejátszása oly módon szabják meg lyrája természetét, hogy élményeit az életpálya egészéhez, emezt pedig a közönség állásfoglalásához viszonyítva fogja fel: vagyis végeredményben a közönségnek tetsző, eredeti költő-typusul mutassa be magát. Nem kell hazudnia; elég, ha az igazat megmondja, csak némi válogatással és ösztönszerű túlzással. E költő-typus hovatovább megérzi rokonságát más hasonlókkal, s a Kisérletek egyszerü irodalmi utánzataitól eltávolodva, belső, sympathikus hasonulással Csokonait, Heinét, Bérangert jelöli ki rokonaivá, kik azt a költő-typust, amilyennek ő magát érzi, költészetben már megvalósítva mutatják. Amily mértékben tágul szereplése köre — az önképzőkör, a pajtási környezet, a livresque nyilvánosság fokozatain át egészen a pesti irodalmi élet eleven, szinte testszerinti nyilvánosságáig —, oly mértékben alakul ki, egyre elvszerűbb következetességgel a mondott költő-typus s hasonúl felismert rokonaihoz, különösen pedig Bérangerhoz, mind észrevehetőbben, nem egyszer (mint a bordalokban) egészen eltávolodva az igazi Petőfitől. Igy válik a *dalszerű önarckép* az ő legegyénibb műfajává, melyben önmagát többkevesebb hűséggel, de igen sokszor csak szerepként játsza.

Mindaz, amit költői tehetsége leglényegesebb jegyéül még ez időben felismerhettünk, szintén a lyrai szerepjátszásra utalja. Petőfi e korban eminenter genre-tehetségnek mutatkozik s alig van költői tevékenységének ága, mely kivonható volna a genreszerűség közös jelleméből. Az előbbiekben benne foglaltatik már, hogy mikor magáról beszél is, többé-kevésbé eltávolodik a személyes arcképi hűségtől, s önmagát is genre-typussá stilizálja. Innen van, hogy még e korban szűk körű a szó igazi értelmében vett élményi lyrája *(Hazámban, Távolból, Bucsú 1844-től)*, ellenben túlnyomó az önarcképül jelentkező genre, *ön-genre*, melyben magát, személyes aktualitások nélkül, csak mint egy eredeti költőtypus képviselőjét lépteti színre *(Gazdálkodási nézeteim)*. E genretehetség csakhamar megtalálja a műfajt, melyben a legtermészetesebb, legklasszikusabb igazsággal nyilatkozhatik meg: a tárgyiasabb, typus-alakító *genre-képben* és a kétségtelenül alanyibb, de a genre-szerűséget épen nem nélkülöző, sőt egész a gondolatformák átvételéig megvalósító *népdal*ban, mellyel a nemzeti műdalt (mint Arany nevezi) kifejti, s új, végre kitisztúlt magyar műfajként megalapítja. Ugyane genre-tehetség főuralmát mutattuk ki ez időszerint még egyetlen „leíró“ s két nagyobb elbeszélő költeményében, melyek egyike stíltréfa, másika pedig a népmesei elbeszélő modor érvényesítése a műköltészetben. Ez a szinészi szerepjátszással rokon genre-tehetség okozza, hogy minden alakításában egyéni lyrai nyomok, a műköltő belső részvétele, húmora is észrevehetők, s viszont hogy legsajátabb alanyisága is alakítások, élő, cselekvő szerepjátszások által igyekszik magát kifejezni.

Alakító, életformákba ömlő lyra ez s innen rendkívüli, állandó életszerűsége. Ha figyelembe vesszük, hogy szinte kezdettől fogva észlelhető művészi ösztöne az ép egyszerűségű belső formára, s a kifejezésnek a gondolathoz képest alárendelt igénytelenségére utalta: a népdalban kell látnunk azt a műfajt, mely a költő e korbeli lyrai egyéniségét a legteljesebb összefoglaltságban fejezi ki. A költői tehetségnek ez önmagában vett, emberi jellem- és életkörülmények által is támogatott evolutiója három ponton találkozik az általános irodalmi fejlődés menetével s azt részben klasszikus megállapodásra juttatja el, részben pedig új irányokba tereli.

Genre és népdal egyaránt nagyarányú, klasszikus megállapodásai a korábbi magyar lyra két nevezetes áramlatának. Petőfi genre-tehetsége segítségével a korábbi — különösen német forrásokból csörgedező lyrának egyik fő-műfaja: a betegesen vértelen helyzetdal áll lábra testi-lelki egészséggel. Mi volt ez az oly felettébb kedvelt s elterjedt helyzetdal? Szereplyra, másnak a nevében írt, dalolt költemény. Csakhogy többnyire rosszul volt eljátszva a szerep: alakító (genre-) tehetség nélkül; a fölvett idegen helyzetekben és viszonylatokban mindig csak a műköltő egyénileg jellemző érzelgőssége nyilatkozott meg s erőltette rá magát szerepére is; s azok az Irmák, Lenkék, bucsúzó vitézek, apácák, sajkások, halászok, vándorlegények, száműzöttek, hontalanok, rabköltők: mind-mind csak a műköltő szócsövei voltak. Mire valók voltak tehát? Csak hogy a változatosság látszatát, s a megszólamlás ürügyét szerezzék meg annak az örökké egyforma érzelemfajtának. Lyrai fiókái a szentimentális regénynek. Hamis ürügyek: ki nem tisztult, korcs műfaj, melynek szubjektiv és tárgyi elemei csak egymás meghazudtolására képesek. Csak Vörösmarty tudott, akár a helyzetdal műfajában megmaradva, akár genre-képre térve át, lyrai igazságot teremteni e heterogén kapcsolatban, vagy dallal, vagy alakítással jellemezvén a fölvett helyzet igazi alanyát, saját részvételét pedig csak diszkrétül, rokonszenv, vagy húmor lehelleteként öntvén el az alkotás egészén. De csak Petőfi teremt egészen kibékítő, tisztult megosztást: vagy a szerepet, vagy tulajdon alanyiságát tevén meg a költemény tárgyának. Ha a szerepet: akkor igazi célja a genre-alak elénk állítása: a tárgyi igazság kifejezése; ha tulajdon alanyiságát, akkor ön-megnyilatkozás: az alanyi igazság kifejezése a célja. Az első esetben a tárgyias genre-kép válik belőle, a másikban az alanyi, ön-genre. De amaz nem nélkülözi az alanyi elemet, emez nem a tárgyit. A genreképben vagy ő maga játsza el a kitűzött szerepet, s e hozzáalkalmazkodás által vegyít belé meg nem hamisító, de a költői (szinészi) részvétel igazságát megvalló egyéni lyraiságot (*Szomjas ember tünődése);* vagy pedig mint bemutató szerepel s modorával árulja el lyrai viszonyát a bemutatott typushoz *(Pál mester).* Az öngenreban pedig formát, kölcsönzött jelmezt vesz magára, melyen át lyrai állapota typus-színezettel jut kifejezésre *(Ebéd után).*

A népdal, mellyel egy másik irodalmi áramlatot juttat el fejlődése végcéljához: szintén csak genre-műfaj, mint annak idején bőven kifejtettük, még pedig annak imént jelzett mindkét válfaját magába foglaló, amennyiben vagy egy népi typust daloltat (genre-dal: *Ki vagyok én? nem mondom meg)*, vagy önmagát fejezi ki a népi typusok szokott dalformáival (önarcképdal: *Lánggal égő teremtette)*, vagy végül alanyi és tárgyi elemeit annyira átjáratja egymással, hogy akár egy népi typusnak, akár a műköltőnek ajkára oda képzelhető, (tiszta népdal; magyar, vagy nemzeti műdal: *Ez a világ amilyen nagy)*. S épen ez egészséges igazságérzékkel érvényesített genre-jellege folytán jelent nagy és célhoz juttató fordulatot előzményeivel szemben. A népdal iránt nálunk is Herder nyomán ébredt érdeklődés, s az azóta eltelt ötven esztendőnek általános irodalmi és politikai irányzata hovatovább a közfigyelem előterébe tolta. A népdalban a régi, tősgyökeres nemzeti költészet maradványait látták, s igy az iránta való irodalmi érdeklődés párhuzamosan növekedett a nemzeti jelleg általános térhódításával. Kazinczy korában irodalmunk a nyelvújítás és idegen minták követése folytán mind messzebbre távolodott a régi magyar irodalmiságtól, s a nagy stilreform, mely nyelvben és műformákban, de kölcsönzött tartalomban is európai idegenségek felé irányult, nem kedvezhetett a hagyományos, régi fajta nemzeti költészet közszájon forgó igénytelen maradványainak. Ami érdeklődés e korban a népdalok iránt nyiladozni kezd, csak nyelvtörténeti, vagy hazafias lehet, irodalmi utánzatai pedig ellentétben állván a feltörekvő Kazinczy-iránnyal, a régi magyaros verselés egyéb folytatóival együtt a leküzdendő irodalmi műveletlenség körébe esnek, s ható tényezőül egyelőre nem jöhetnek számba, bár maga Kazinczy is, a stil-különbségek rajongó esztetikusa, tesz e téren egy-egy kisérletet. Kisfaludy Károllyal és még inkább Vörösmarty Mihállyal megállapodik a stilreform idegenbe távolodó irányzata, s mind erősebben megindul az egykorú és történeti magyar tartalom beáramlása a megujhodott műformákba, s általuk e formáknak is mintegy honosítása. A népdal is otthonosabban kezdi magát érezni e változott légkörben s mint eredeti és mint magyar régiséggel, nem állhat vele többé hadilábon a szintén eredeti és történetileg hazafias tartalomra törekvő, magasabbrendű irodalom. Sőt formai magyarsága, az elszokás következtében, esztétikailag is érdekessé teszi. S innen kezdve, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Czuczor és Erdélyi kisérletei által, kezd a népdal valóban irodalmi tényező szerepére emelkedni, mit az egykorú, a német hatásokból még ki nem szabadult lyrának igen erős, Bajzával tetőződő *dal*-irányzata is támogat. Mindamellett napja még nem virradt fel; a stilreform által felemelt, most — a harmincas években — delelő irodalom, még csak soron kivüli érdeklődésből szállhatott le hozzá időnként s a magasrendű irodalmiság gyakorlásában felnőtt íróktól nem volt remélhető, hogy centrális problémává emeljék a nép-

dal irodalmiasítását. Ezt csak oly fajta költészet, s oly korszak hajthatta végre, melynek egyetemes jellegébe a népköltészet testi-lelki igénytelensége már szégyenkezés és kirívó különcködés nélkül, nem alkalmi programmként, hanem egy végrehajtott irodalmi fordulat természetes kifolyásaként, beleillik. Egészen új költői egyéniségre volt szükség, ki nem korábbi gyakorlata megtagadásával, vagy annak alkalmi kiegészítése végett népieskedik, hanem önmaga természetes megnyilatkozásaként öltheti fel a népdal egyszerű formáit s ezáltal a műköltészet természetes föltételei közé emelheti. Ez történt meg Petőfi jöttével. Neki a népdal nem külön alkalmi programmja volt, hanem mint kimutattuk, egyéni költői tehetségének legteljesebb, legösszefoglalóbb megnyilatkozása, mely belső, testvéri rokonságban van s párhuzamos haladásban fejlődik együtt mindazzal, mit az eredetiségét kibontakoztató költő vele egyidőben alkotott.

Költői tehetségének a népdallal szemben ily természetes, nem hazug viszonyából következik elődeihez képest minden nagy előnye. Az irodalmi népdal csak genre-műfaj lehet, ha nem akar merő lelketlen forma-utánzássá, érdektelen másolattá silányodni. S Petőfi elődeiben, az egy Vörösmartyt kivéve, ép a genre-tehetség hiányzott, s így népdalkisérleteikkel is csak betgesen hamis helyzetdalaik számát szaporították; míg ő, épúgy mint genre-képeiben, kényszeredés nélkül érvényesíthette azt az igazságot, hogy itt műköltő szól a népdal-formában. Az irodalmi népdal minden mozzanatában érvényesülnie kellett e kettős igazságnak: a mű- és népköltészet kölcsönös összehatásának; Petőfi elődei azonban vagy műköltők, kikre csak hazug köntösül illik a népdali kifejezés, vagy pedig népdal-utánzók a műköltő belső részvétele nélkül; sem érzelem-fajban, sem kifejezésben, sem modorban nem találják el azt a szükséges harmadikat, melyben a két egybeolvadó tényezőnek testvérileg egyesülnie kell. Petőfi dalaiban a népdal átlag-érzelmeibe belevegyülten megtaláltuk a műköltő belső lyrai részvételét, a népi gondolatformák alatt a kifejezésre törekvés lyráját s a naiv formákban mozgó műköltő helyzet-húmorát; nyelvében azt az átlagot, melyben a fölemelt népi az aláereszkedő irodalmival találkozik.

Nem csak népdalaival: egész lyrájával az élet és irodalom e kiegyenlített átlagát képviseli s ez által, míg egyfelől némely előzményeket egészséges, klasszikus megállapodásra juttat el, másrészt az egész magyar irodalomnak új, az élet embereitől örvendező meglepetéssel, az irodalmi sablon merev bajnokaitól megbotránkozással fogadott fordulatot ad. S ezzel eljutottunk ez összefoglalás legösszefoglalóbb kérdéséhez: miben áll Petőfi irodalomtörténeti újdonsága, s hogyan fogták fel azt kortársai?

Semmi másban, mint életszerű igazságában. Ez az a végső pont, melyben minden megfigyelésünk összefut. Az az irodalmiság, melynek az övé merő tagadása, a nyelvújítás nagy történeti ténye által volt eleve meghatározva. A régi, Bessenyei-Kazinczy

előtti magyar irodalomban nincs, vagy csak kevéssé van meg, az élettől elkülönülő, mintegy a fölé emelkedő irodalmiság tudata, bár az irodalmi nyelv már ott sem oly annyira azonos az élet nyelvével, mint mai szemmel néznők. De formái magyarok, a nemzet kis műveltségű fiainak is hozzáférhetők. A formák természetes könnyűsége a műgond elhanyagolására vezet, vagy épen hátráltatja annak kifejlését. „Ekkép rajzott fel nálunk — írja Arany a XVIII. század végi „népiesekről" — egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténetünk népiesnek mond, de amelyre inkább népszerű nevezet illik". „Naivitás volt elég, de nem a műben, nem az alakokban, hanem öntudatlanul, s olykor pedansság szine alatt a költők személyében". Ez a „népszerű" irodalmiság, melyet mind a művészet, mind a naivság irányában tudattalanság jellemez, ha nevén akarjuk nevezni, tulajdonkép irodalmi műveletlenséget jelent. Ezt veszik észre Bessenyeiék, s ez indítja az európai irodalmi tanultságú Kazinczyt arra, hogy átvegye a testőrök zászlaját s céltudatos eréllyel, harcot keresve, harcra ingerelve, izgatva és példát teremtve, országos forrongást idézzen elő a művészi tudat, műgond, egyszóval a művelt irodalmiság érdekében. A legszentebb életáldozat, mit magyar író valaha meghozott, s a legjelentősebb fordulat, melyet irodalmunk mind a mai napig végrehajtott. Ettől kezdve van jogunk irodalmunkat európai testvéreivel együtt említeni. Kazinczy stílreformja végkép kiirtotta a kontár tudattalanságot; a nyelvet idegen elemeitől kitisztította, ami azt jelenti, hogy kifejező képességét az eddig idegen szóval jelzett fogalmakra is kiterjesztette; hajlékonnyá stílfajok szerint érzékenyen idomulóvá képezte ki; s általában a kifejezést a művészi tudatosság körébe emelte.

Mindez, amily mértékben eltávolította az irodalom nyelvét az élőbeszédtől, époly mértékben távolította el magát az egész irodalmat az élet közvetlenségétől. Kisfaludy Károlynak és Vörösmartynak volt fenntartva a feladat, hogy kölcsönhatásukat újból megindítsák, a Kazinczy műhelyében kikészített nyelvet eredeti tartalomra alkalmazzák s egy ennek folytán megnagyobbodott olvasó közönség szélesebb rétegeiben az irodalom útján szétterjesszék, s lassan-lassan a művelt emberek élőbeszédébe is beszivárogtassák. Csak e körforgás befejeztével válhatott teljessé Kazinczy nagy műve, mely irodalmi műhelyből indulván ki, végül is az eleven élet nyelvébe olvadt bele. Túlzásai útközben visszahúzódtak, hiányai az egész mű szellemében kiegészültek, ferdeségeit leköszörülte a folytonos használat. Végeredményben magasabb fokra emelte minden irodalmiság végső alapját: a művelt emberek átlag-nyelvét. Bajza 1843-ban megállapítván, hogy a nyelvújítás diadalt aratott, s most már csak a kivívott elv alkalmazásáról lehet szó, elismeri, hogy az utóbbi évtized írói stilisztikailag nagyot haladtak, s bár Kazinczy és Kölcsey fölébe nem emelkedtek újabb, kitünőbb írók, — „de *a tömeg szembetűnő ma-*

gasságban áll a régibb tömeg felett" S *ez* a fontos az irodalmi haladás szempontjából: a művelt emberek átlag-nyelvének emelkedett a színvonala. S ezzel a nyelvvel indul irodalmi útjára Petőfi. — Volt azonban Kazinczy stílreformjának egy másik, kelletlen következménye is, amely, amennyire üdvös volt bizonyos tekintetben, másfelől, túlzásai által egy egészséges visszahatás kihívását vonta maga után. Értem a „művelt irodalmiság" túlzásait. Bármennyire átmentek is a köznyelvbe a nyelvújítás eredményei, az irodalom egész szelleme távol maradt az élet reális viszonyaitól, vagy legalább is igen szűkkörű volt a közönség, mely az uralkodó irodalmi ízlésben sajátjára ismerhetett. A nyelvújítás alapelve: a műgond fegyelme, a kényes formaságok kultuszává fajult, s a művelt irodalmiság élettelen, finnyás szaloni modorrá.

Petőfi igénytelen, természetes beszéde csak ily ellenkező előzmények miatt tűnhetett fel meglepőnek s tetszhetett általában véve népiesnek. Igy, minden szándékosság nélkül is, forradalmi jelenségként lép be az irodalomba az ő természetes, magától értetődő életszerűsége, mely az akkori állapotokhoz képest valósággal tagadása mindennemű szervezett és hagyományos irodalmiságnak. Neki az irodalom nem valami magasabb rendű különvilág, melybe csak önmagunk megtagadásával emelkedhetünk fel, hanem az élet természetes, szóbeli megnyilatkozása. Ezért nincs neki külön nyelvkérdése; új és régi, népi, vagy irodalmi: neki mind jó, ami az élet nyelvében meggyökerezett. Vele a magyar nyelvnek, mint irodalmi programm-pontnak szerepe megszünik; a nyelv természetes jogaiba lép, de természetes korlátai közé is húzódik vissza; körülbelül akkor, mikor a politikai programmban is megállapodáshoz jut el az 1843—44-i országgyűlésen. A nyelvkérdés, mi Kazinczy óta minden irodalmi mozgalom tulajdonképeni művészi programmja, átengedi az elsőség jogát a tartalmi eredetiségnek, s maga, mint kifejezés, a művészi alkotás egyéb tényezőivel válik egyenrangúvá s mint kiváltságos, mindig külön kirívó tényező, többé nem bonthatja meg a műalkotás helyreállt összhangját. Ép művészi érzéke biztosítéka annak, hogy az elért nagy irodalmi eredmények nem vesznek kárba, ha tartalomban és kifejezésben az életet juttatja szóhoz az irodalomban.

Amit Petőfi népiességének mondanak, tulajdonkép életszerűségével azonos. Népiesség annyi, mint a magas, abszolut irodalmiságból leereszkedés a néphez; a népnek, vagyis az irodalmi műveltséggel nem bíró nagy tömegnek is szóhoz juttatása az irodalomban; s annyi, mint a népnek is bevonása az olvasóközönség körébe. Tehát korántsem jelenti az irodalomnak a népre való korlátozását, hanem kiterjesztését a népre *is*. Jelenti egy középút megtalálását, melyen magas és alacsony műveltség, tudatos művészet és naiv, költőiség, művelt irodalmiság és költészetre ihlető eleven élet egy harmonikus átlagban önölhet együvé.

Jelenti szóval az irodalom életszerűségét, s ily értelemben Petőfi nagy ujdonságát. A „népies" jelző nem is szerencsés nevezet, mert lealacsonyító korlátozást jelent, holott mint láttuk, épen kiterjeszkedésről és kibékítésről van szó. „A népies, mondja Gyulai Pál,[53] mint minden irodalmi pártszó, nem fejezi ki eléggé a mozgalom jellemét s épen azért tévednek mind a kritikusok, mind a költők, kik azt szó szerint veszik s nem érzik alatta a szellemet." Hogy a Petőfivel kezdődő új irányt népiesnek nevezik, annak történeti okai vannak: amennyiben egybeesett a népdal irodalmi klasszicizálásával; másfelől pedig valóban e szó szerint vett népi elem volt az, mely többletként, új elemként járulván az irodalmiság korábbi fogalmához, annak új meghatározásában legszembeötlőbb s a múltat legélesebben tagadó jegyül volt kiemelhető. Azt az összeegyeztetést, mit a Petőfivel induló új irodalmiság hajt végre, valóban az ő népdalköltészetén mutathattuk ugyan ki legvilágosabban; de egész akkori lyráját, egy katexochén genre-tehetség megnyilatkozását, csak az imént határoztuk meg, mint „alakító, életformákba ömlő lyrát", azaz mint életszerűséget az irodalomban. Ám nevezzük tehát népiesnek az általa végrehajtott fordulatot, de legyünk vele tisztában, hogy e fordulat, még most, semmi egyebet nem jelent, mint az irodalom életszerűségének helyreállítását a Kazinczy stílreformjával kezdeményezett s a keresett művészkedés híg levegőjébe emelkedett, abszolut irodalmiság után.

Semmi egyebet. De mi minden van e semmi egyéb-ben! Mennyi pozitivum! Van benne mindenekelőtt magyarság: tartalomban, ízlésben, nyelvben, sőt műfajban („nemzeti műdal"); magyarság, mi annak idején szinte a műveletlenséggel egyet jelentvén, szükségkép leszorult, s később csak mint hazafiasság kezdett beszivárogni az elidegenedett irodalomba. Most azonban jön a természetes erők felszabadult áramlásával; jön mint ihlet, mint életjelenség, mint szellem és forma, eddig nem sejtett gazdag eredetiséggel. Jön, mint első ízben igazán önálló, magasan művészi, eredeti irodalom. — Van benne egy új költő-typus, mely a közvetlen megelőző ünnepélyes, tartózkodó költő-typussal szemben az elfeledett s érvényesülni annak idején nem tudott Csokonai-hagyományokat folytatja s fejleszti ki a legteljesebb korlátlansággal; önmagát teszi meg az irodalom tárgyává; folyvást leplezetlenül mutatja magát; alacsonyabb származását, életkörülményeit nem hogy elhallgatná, sőt hétköznapi oldaláról olykor túlozva hangoztatja; az ünnepélyesség polcáról, melyen az emberek fölött a magas ihlet személytelen misztikumába burkolózott, leszáll s mindennapi emberi mivoltát az ihlet perceiben sem tagadja meg; olykor merengő, szomorú, vagy haragos, de legtöbbször jókedvű, húmoros, tele vidám életkedvvel, könnyelmű, kedves fiatalsággal. — S van benne mindezek folytán új művészi hitvallás; nem kitűzött programm, hanem megvalósult egészséges költői ösztön:

---

[53] *Kritikai Dolgozatok.* Akad. kiadás. 1908. 64. l.

van természetes művészi realizmus. Nem mintha egészen ment volna a romantika irreális optikájától, sőt olykor még legszélsőbb túlzásaiba is bele fog esni; de még akkor is önmagát adja, teljes lyrai igazsággal s a ható tárgyi elemek hű másolatával. A „népiesség"-nek igazi esztetikai jelentősége nem is egyéb, mint realizmus beszivárogtatása az irodalomba. „Ezért a népies eszme — mondja ismét Gyulai Pál — amint nálunk kifejlett, nemcsak pusztán naivságot jelent, de közel rokonságban van a költészet tisztán nemzeti fejlődésével *s részint képviseli, részint érinti azon eszméket, melyeket a széptan egyéni és jellemző nevek alatt ismer.*"[54] *Egyéni* és *jellemző:* az alanyi és tárgyi realizmus műszavai. Ismételten hangsúlyozandó, hogy ez a népiesnek mondott életszerűség (esztetikai jelentése szerint magyar realizmus) nem *programmja* volt Petőfinek, hanem ösztönszerűleg természetes megnyilatkozása. Nem tudatos előkészület, hanem egyéni költői fejlődés szükségképeni eredménye. Programmá s épen pártjelszóvá csak később válhatott, miután újszerűsége folytán az előzmények tagadásaként tünt fel, minek maga Petőfi is csak a tény kialakultával ébredt tudatára, kivált mikor újabb tanulmányai folytán egész fejlődésének a politikai demokratizmus eszméje kezdett irányt szabni.

Mik tehát végső tanulságaink e három év költészetéről? Egy cselekvő hajlamu, érvényesülést és önigazolást a nyilvános szereplés visszhangjában kereső egyéniség, melyet költői oldaláról genre-tehetség és a művészi épség ős-ösztöne jellemez, életviszonyaitól is befolyásolva, a lyrai szerepjátszásban — dalszerű önarckép, genrekép, népdal, egyénített tájkép, naiv elbeszélés, stíltréfa — találja meg a maga természetes megnyilatkozását. Mindaz, ami a korábbi magyar lyra dal-irányzatában heterogén elemek visszás kapcsolata volt, egészséges megtisztuláshoz jut az ő genre-tehetsége, azaz életformákban megnyilatkozó lyraisága által, mely az alanyi elemek uralmát a magyar műdalban, a tárgyiakét a genre-képben valósítja meg egy tiszta műfaj klasszicitásával. Ez a genre-tehetségében adva levő életszerűség, jóllehet a személyes aktualitások megkötöttségéig még nem, csak az élettypusok egyénitéséig terjed: forradalmat jelent az irodalom, s közelebbről a lyrai költészet hagyományaival szemben. A kényes, ünnepélyes irodalmiság színvonalát az élet közelségébe szállítja alá; az irodalmi ihlet költő-typusa helyére az emberi ihletét állítja; a több mint félszázados nyelvkérdést dülőre juttatja: a Kazinczy-féle nyelvreform életbe átment eredményeit örökre megmenti, a nyelvet azonban — természetes rendeltetésre: a kifejezés eszközlésére utalván — megfosztja a műalkotás tényezői között egyensúlybontólag élvezett kiváltságától, csupán az élő nyelv anyagára szorítkozva külön műköltői s külön naiv stílt képes kifejleszteni, miáltal a közönség egységét helyreállítja, körét kiterjeszti: szabad útat nyit a tartalmi eredetiség be-

[54] Kritikai Dolgozatok, 114. l.

özönlésének s a már magyarosodó ugyan, de idegen származását el nem tagadható romantika helyére elvégre igazi magyar realizmust iktat.

*

Ilyennek látjuk mi őt a történelmi távlat higgadt szemléletével. Lényeges újdonságával és eredetiségével maga is tisztában volt, ha programmszerüleg s az értekezések szabatosságával nem fejtette is ki. Elég *A természet vadvirága* c. versére gondolnunk, mellyel az ellene intézett első igazi támadásra, az *Életképek*beli (1844 dec. 11.) Dardanus-féle cikkre válaszol. Jellemző, hogy e legelső kifogás a népiesség bal-értelmezését tulajdonítja Petőfinek (bár nem nevezi meg); azon „bal irányt" emlegeti, „mellyet ifjabb költőink kedvenc előszeretettel követni jónak látnak, s melly szerint a népiességet akként kivánják kifejezni, hogy káromkodnak és virágokkal élnek, mellyek a bogrács mellett csak elcsuszhatnak, de költői műben botrányosak." Itt már tehát az aljas póriasság vádja kisért szembe állítva a művelt irodalmiság követelményeivel. Petőfi, verse e finnyássággal szemben az ép ízlésre hivatkozik, s mikor magát a korláttalan természet vadvirágának mondja, semmi egyebet nem tesz, mint igen találó metaforával fejezi ki a maga költészetének természetes *életszerűségét*, szemben az élettelen kényes irodalmisággal, az „üvegházak satnya sarjadékaival." Tisztában volt azzal is, hogy egyszerüség és őszinteség ez alaptulajdonság ikerszülöttei. Később prózában is megmondja, Kazinczy Gábor és Kuthy Lajos „sallangos puffogó dagályára" célozva, igy szól az *Uti levelek*ben: „Föl nem érem ésszel, hogy vannak a nem-mindennapi emberek közt is olyanok, kik nem tudják, vagy nem hiszik, hogy az egyszerüség az első és mindenek fölötti szabály, hogy akiben egyszerüség nincs, abban semmi sincs." A másikra vonatkozólag pedig: „Születésemkor a sors az őszinteséget bölcsőmbe tette pólyának, s én elviszem magammal a koporsóba szemfedőnek. A képmutatás könnyű mesterség, minden bitang ért hozzá; de nyiltan, őszintén, a lélek mélyéből szólni csak a nemesebb szívek tudnak és mernek".

Igen jól tudta tehát, miben áll az ő nagy eredetisége s büszke is volt rá. De sohasem tévedt annyira, hogy magát igazi nagy elődeivel szemben tüntesse fel azokat detronizálni akaró forradalmárnak. A középszerű, tehetségtelen epigonokat gyülölte ő, kik a nagyoknak csak modorát, külsőségeit tulajdonították el, s tehetségtelen utánzataikkal teremtettek egy-két kimagasló egyéniség hulladékaiból egy túlzó szabályossággal élettelenné merevedett irodalmiságot. Megtudta érteni Kazinczyt, az ő lényegileg legkomolyabb ellenlábasát, s meg Kölcseyt, kinek egész lyrai világa aetheri távolságban lebeg az ő földisége fölött. Nemcsak *Széphalmon* c. költeménye, prózában közölt megnyilatkozásai is a legmélyebb tiszteletről tanuskodnak. Széphalom neki is „szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sirhalma. Kötelessége

volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda zarándokolni, mint a mohamedánnak, Mekkába." „Badalóval csaknem szemközt fekszik... Cseke, és a csekei temetőben Kölcsey Ferenc. Tavaly őszszel egy pár hétig laktam itt s megmeglátogattam a szent sírt, melyben a legnemesebb szívek egyike hamvad. Halmánál nincs kőszobor, még csak fejfa sincs, melyre neve volna fölírva; de nincs is rá szükség, mert az odalépő vándornak szívdobogása megmondja, ki van ott eltemetve. Csendes e táj; a városok, a nagyvilág zaja nem hangzik idáig. A nagy férfi sírja körül csak a szellő rezgeti a tövisbokrokat, a tövisbokrok virágain vadméhek donganak. s távol az andalgó Tisza halkan mormolja dalát, hogy a koporsónak álmát meg ne zavarja." E megemlékezések értéke annál nagyobb, mert későbbi időből (1847) valók, mikor már teljes öntudattal hasonlíthatta össze a maga művét elődeiével. Kazinczyn, Kölcseyn kivül elég csak említenünk Csokonaihoz s kivált az élő Vörösmartyhoz való, jól ismert viszonyát. Az elhalt nagyok közül Kisfaludy Károlyt nem sokra becsülte, bosszantotta a Kisfaludysták túlzó kultusza, s azon a véleményen volt, hogy Kisfaludy Károly már életében megkapta, amit érdemelt, de a fejlődés már rég túlhaladott rajta, s ő oly remek műveket, melyek holta után is eleven értékek volnának, nem hagyott: „mi köze hozzá az utókornak, melynek nem nyujtott semmit?"

Nem a valódi nagyokkal, csak utánzó utódaikkal érezte magát szembenállónak. Viszont vele szemben is nem közvetlen nagy elődje Vörösmarty, hanem az epigon lyrikusok és velük egyetértő kritikusaik emeltek tiltakozó szót. De ezen nincs mit csodálkozni. A szabályos középszerüség természetes ellenségére ismer a geniális újban, mely vele szemben új szabályt, tehát neki szabálytalanságot jelent. Petőfi esetében azonban a korfordulatok természetes ellentétei a szokásosnál is élesebben állottak szemben egymással, mert maga a költő is, mint láttuk, nem mindig hiven közlötte magát lyrájában; hanem túlozva, vagy válogatva oly vonásait emelte ki, melyek legalkalmasabbak voltak megütközés, vagy épen félreértés előidézésére. Tény, hogy az a költőtypus, amilyenül a fiatal Petőfi mutatkozott, nem egészen egyezett az igazival, ki sem korhely, sem múlatós, sem léha nem volt. Másfelől pedig genre-tehetsége is — irodalmunkban ily nagy mértékben egészen újszerű jelenség — félreértésekre adott okot: az effélékben még tapasztalatlan közönség, kivált a mindjárt rosszat sejtő merev konzervativ, könnyen tulajdoníthatott Petőfinek mindent. mi verseiben első személyben adatik elő, s nem vette észre bennök a szerepjátszás húmorát, még akkor sem, ha — mint *A helység kalapácsá*ban — a költő egyáltalán nem rejtegette. E költeményben alig vette észre valaki a paródia-jelleget, viszont volt, aki *A régi jó Gvadányi*-nak irónikus célzatot tulajdonított![53]

---

[53] L. Endrődi: 89.

Vahot Imre jelentőségére a költő fogadtatása körül, elég csak röviden utalnunk. Az ő magyarkodó virtusa rányomta bélyegét divatlapjára is, melyhez Petőfit „nagylelküen", de jól bevált számítással, segédszerkesztőül sikerült lekötnie. A „betyárkodó" irányban kétségkívül ösztönözte is Petőfit, másfelől pedig többnyire kevésbbé értékes verseit választotta ki közlésre, úgyhogy a nála megjelentek közt „különösen előtérbe lép a bordal, a népdal, valamint a költőnek nem minden negélyezés nélkül saját magáról adott jellemzése, mely szerint magát könnyelműnek, pazarlónak, eladósodottnak, korhelynek, sőt részegesnek rajzolja", mint már Ferenczi megállapította: szóval amaz „ál-Petőfi" typust igyekezett lapjában közismertté tenni. Vahot szerepére különben élesen rávilágít Petőfinek Aranyhoz írt levele (1847 márc. 31), melyben Aranyt is igyekszik óvatossá tenni Vahottal szemben, „ki — úgymond — maga megvallotta, hogy előfizetőinek nagy részét nekem köszönheti, s kinek én mindazon antipathiákat köszönhetem, melyek ellenem támadtak".

A költő fogadtatását a mondottakon kívül még barátai, vagy tisztelő költőtársai is káros irányban befolyásolták. Ezeket a fiatal verselőket valóban az új költőtypus ragadta meg Petőfiben; készpénznek vették verseit, sőt magát fáradhatatlan borivónak vélték, s erről az oldaláról kezdték dicsőíteni és utánozni a hozzá írt versekben, miket Vahot természetesen készséggel közölt. Még mielőtt a *Versek* összegyűjtve megjelentek volna, már 1844 augusztusában, szeptember és október havában hozott a Pesti Divatlap Kerényitől, Tompától és Sulyánszkytól egy-egy Petőfihez írt pajtáskodó verset, melyek mindegyike a bordalok költőjét, Tompáé (ki azonnal e typus szelleméhez idomúl) egyenesen a vízgyűlölő borivót üdvözli, mire nézve Petőfi válaszverse, bár folytatja a bor körül való enyelgést, igyekszik felvilágosítani Tompát a valóságról: „Egyébiránt ne gondold, barátom, Hogy én valami vad ficzkó vagyok. Mihelyest a bor színét meglátom: Nem én! csak úgy csendesen vigadok." Mindegy! Nem volt még a magyarnak költője, kit annyira bordal-specialistának hittek volna, e szilárd központ köré csoportosítván a személyéről megtudott többi rokon-adatokat. Lisznyay Kálmán verse (*P. Divatlap* 1845 jul. 3), a maga idétlen komázó modorában, valóságos gyűjteménye az „ál-Petőfi" adalékainak: kún fiú; dalok a hon üdvéért; bakkancsos; a szerelem vitéze; a rideg apa; szinész; az átillás magyar; kalandos élet; népszabadság; az alföld lantosa; Anakreon unokája; borzas haj: egyenrangú jellemvonásokként keveregnek a mód fölött ízléstelen verselményben.

A korváltás összeütközéseit tehát sok mellékkörülmény: a fiktiv typus, amilyenül a költő magát jellemezte; genre-tehetségének avatatlan félreértései; a feltünés által népszerűségre dolgozó szerkesztő; az ál-typust rögtön utánozni kezdő pajtások magasztalásai; de mindezeken kívül a költő rendkívüli emberi tulajdonságai: kíméletlen nyiltsága, hovatovább köztudomásúvá váló erős

önérzete, teketóriátlan visszavágásai versben és prózában: — mind csak ingerültebbekké tette Petőfi esetében. Történt pedig mindez egy kritikai interregnum idején, mikor Bajza az *Athenaeum* megszüntével már lelépett a porondról, s Gyulai még távol volt attól, hogy az Arany-kor kritikusául elhívassék.

Ily körülmények között az érdektelen kritika Petőfi életében alig juthatott szóhoz s a „perpatvar", mely a költő körül támadt, nagyrészt csak versengő, egymással gyűlölködő divatlapok, a féltékeny vagy irígy epigon-írók, naiv lelkesültségű vagy megsértett, duzzogó barátok műve volt. Ferenczi könyvében kimerítő felvilágosítást találhat ezekre nézve az olvasó. Az én célom csak annak a megvilágítása lehet, mennyiben ismerték fel s hogyan minősítették kortársai azt a lyrai eredetiséget, melyet az előzményekben megállapítottunk.

Kritikának bármily selejtes is, amit kortársai róla összeírtak, tagadhatatlan, hogy az folyvást a dolog lényege körül tapogatózik. Alig találni e felszlólamlások között csak egyet is valamirevalót, mely ne Petőfi népiességével bíbelődnék, ne abban találná érdemét és eredetiségét, vagy ne annak állítólagos túlzásait használná fel kedvezőtlen ítélete ürügyéül.

Föntebb Dardanus kifakadásait idéztem. A kárhoztató kritikának mindvégig főmotivuma marad, amit ő elsőül megpendített. A népiességet önmagában véve nem kifogásolják, de valamennyien egyetértenek abban, hogy Petőfi balul értelmezi; elismerik, hogy tehetsége a népköltészetre hajlik, de kifogásolják, hogy magasabb ihletben nem tud huzamosan megmaradni, hogy onnan is egyszerű népiességbe esik vissza; s népiessége sem felel meg azon igényeknek, melyeket e fogalomhoz kiváló műbírák kötöttek: álirányba tévedt, hovatovább aljas póriasságokban leli kedvét, s kár, hogy pártfogói még biztatják és elkényeztetik. A valódi művészettől így egyre távolodik, s ha izlését nem igyekszik nemesíteni, végül is csak a lőcsei kalendáriom olvasóinak s a fonóházbelieknek lesz kedves költője. Kinek is ír voltaképp? A népnek? Hát ily születlen viccekkel akarja a népet tanítani, emelni? Művelt embereknek? Azok undorral fordulnak el az ilyen „zsíros, fenés" aljasságoktól. Az igazi népdalokban nincs is aljasság, ha tehát egy magyar költő a betyár káromkodást mint népi elemet akarja ránk tukmálni, megcsalja magát és a népet. Ez utóbbi lelemény Zerffitől származik, s méltó a figyelemre, mert végre kimondja, ami a „balul értelmezett népiesség" vádjában többnyire ott lappangott, hogy t. i. az „aljasság" nem a népiességben, hanem az egyénben rejlik. Ugyancsak ő formulázta meg legszerencsésebben (!) a *leszállás* és *fölvezetés* elméletét is, úgy alkalmazván azt Petőfire, hogy a néphez le tudott szállani, de azt a költészet magaslataira fölvezetni már képtelen volt. Szinte múlatságos látvány, hogyan ferdíti el az igazságot, melyet pedig pompásan megérzett, ez a kritikai Petőfi-ellenzék. A színvonal valamelyes leszállítása — ezzel kapcsolatban a közönség kérdése

— a leszállás egyéni okai: valóban három legsarkalatosabb, definiáló jegye Petőfi ú. n. népiességének. Csak a gyűlölködő, ingerült modort kell közülök eltávolítani, s ott marad az igazság: hogy Petőfi „népiessége“ nem alkalmilag magára öltött köntös, hanem *egyéniségének* természetes kifejezése; hogy az abszolut irodalmiságot az élet közelségébe csakugyan *leszállította;* s hogy az irodalmi életben ez a népiesség egy új *közönség* -kialakulását vonja maga után, mert sem kizárólag az úri rendhez, sem kizárólag az irodalmi műveltségből addig kirekesztett „néphez“, hanem egyaránt mind a kettőhöz szól, miáltal a régit az élethez, emezt az irodalomhoz közelítvén, egy kiegyenlítő átlagot fog majd létrehozni.

Ez a tábor, mint látni, korántsem a népiességet kifogásolja, csak Petőfi népiességét, melyet aljasnak tart. Hogy milyen volna az igazi, kedve szerinti népiesség, azt persze nem mondja meg. Velök szemben a másik párt, élén a Pesti Divatlappal, szintén népies költőnek teszi ugyan meg Petőfit, de épen azt becsüli benne, s bizonyítgatja, hogy igenis a legjobb úton jár a költő, mert úr és pór egyaránt megérti s élvezi. Vahot kétségtelenül saját érdekében használta ki Petőfit; reklámja, magasztalásai nem épen önzetlenek; de meg kell adni neki, hogy nemcsak a költő általános megitélésében ő közelítette meg legjobban az igazságot, hanem népiessége értelmezésében is a kérdés velejét tárta fel. Lapjának minden birálatszerű nyilatkozata, a legnagyobb következetességgel azt az igazságot hangoztatja, hogy Petőfi *közönsége* nem az addigi irodalooméval azonos, hanem annál jóval tágabb körü. Ha eleinte (44 nov. 10.) csak annyit mond, hogy a nép nyelvén csakúgy tud szólni, mint a legműveltebb írói nyelven, — tehát kétféle közönséghez is alkalmazkodni tudónak jellemzi: a következő alkalommal (44 dec. 8.) már ugyanarról az egy műről *(János Vitéz)* állapitja meg, hogy „mind a mívelt közönség, mind a köznép”, vagyis az egész megnövekedett közönség, ez a Petőfi által teremtett új olvasóközönség, gyönyörrel olvashatja. Hogy népdalait Dunavecsén még a fonóházakban is dalolják (44. dec. 15.), azt nem lealacsonyítónak, hanem a költő legszebb jutalmának tartja. Különösen a *János Vitéz*-hez írt s a Pesti Divatlapban már 1845 márc. 2-án közzétett Előbeszéde fejti ki szinte programmszerű tisztasággal Petőfi népiességéről s annak jelentőségéről vallott felfogását. *János Vitéz*ben a népiesség legszebb megvalósítását látja, mit így határoz meg: „nemzetiségünk legtisztább forrása, a népi elem, s az annyira sajátos és eredeti népköltészet a műveltebb költői szellem által némileg nemesítve.” Tehát igen helyesen utal meghatározása kettős jegyére; ehhez képest szabja meg közönségét is: kielégíti a művelt olvasó magasabb igényeit, de a köznépnek is gyönyörködtető olvasmány. „Beh kevés magyar költő tudja pedig ily kettős hatásra pöngetni lantját! A nagyobb rész csak egy pár száz úriember számára ír”; Petőfi ellenben büszkén érezheti, „miszerint ő nem csak egy kis finnyás, nagy részint beteges ízlésű úri

töredékecske, hanem az egész erőteljes magyar nép költőjévé avattatott fel jó géniusza által".

Vahot Imrét illeti hát az első, eléggé szabatos megállapitás érdeme. Nehéz azt nem hinnünk, hogy ő egyenesen Petőfi felfogását visszhangozza a mondottakban. Lehetetlen, hogy ők, kik oly közel álltak egymáshoz, s Petőfi „népiessége" miatt nem egyszer közös támadásnak voltak kitéve, ne beszélgettek volna egymással gyakrabban is ez akkor elsőrendűen időszerű irodalmi kérdésről. Feltünő az a következetes mérséklet is, mellyel a *Pesti Divatlap* a kérdést megvilágítani szokta; sohasem túlozza Petőfi jelentőségét az egyoldalú népiesség felé, mindig tisztán kiemeli azt a „kettős" jelleget, melynél fogva az egész megnagyobbodott közönség mindkét elemének ízlését kielégítheti. Holott Vahotról föltehető, hogy csupa virtuskodó dacból szívesen megtette volna Petőfit csak azért is a csárdák, fonóházak költőjének, ha nem ismerte volna Petőfi egészséges és az igazságnak megfelelő véleményét saját egész költészetéről. A költőnek e korból nem ismerünk közvetlen idevágó nyilatkozatát. Amit az ő népies elméletének mondhatnánk, azt csak későbbi — 1847-iki — nyilatkozataiból állíthatnók össze, mikor részint már túl volt fejlődésének e műszó által jelölt szakaszán, részint pedig mindinkább politikai jelentést kezdett hozzákapcsolni. E későbbi nyilatkozatok egyike Arany Jánoshoz 1847 febr. 4-én intézett üdvözlő költeményében foglaltatik: „S ez az igaz költő, ki a nép ajkára Hullatja keblének mennyei mannáját. A szegény nép! olyan felhős láthatára, S felhők közt kék eget csak néhanapján lát. — Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más, Enyhítsük mi költők, daloljunk számára, Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás, Egy édes álom a kemény nyoszolyára!" Ha e gondolatot összevetjük Vahot idézett előbeszédének következő soraival: „Benne az annyi inség- és nyomorral küzdő szegény köznép is vígaszt, enyhet, örömet, nemesebb szellemi élvezetet talál" — észre kell vennünk kettejük egyértelműségét oly ponton, melyet a két nyilatkozat közötti időben az egykorú Petőfi-irodalomban senki sem érintett;[56] oly ponton, melyen a „népiesség" tisztán irodalmi fogalma már, ha halványan is, némi demokrata, tehát politikai színben kezd játszani. E találkozást már más is megfigyelte, következtetése azonban aligha volna elfogadható. Ezt írja u. i. Harmos Sándor: „Petőfi azzal üdvözölte nagy költőtársát, hogy versbe foglalta azt a prózában írt előszót, melyet Vahot Imre írt *János Vitéz* első kiadása elé."[57] Hogy Petőfi másnak a prózáját versbe foglalta volna, még enyhébb árnyalattal kimondva is hihetetlen. Fordítva igazabb: Vahot már az Előbeszédben Petőfi felfogását írta meg, mellyel ő is kétségtelenül egyetértett. S bár versbeli kijelentéseket nem igen vehetni szó szerint, egyéb körülményekkel együtt ezúttal bizonyító erővel bír Petőfi versének idézetünket követő folytatása is: „Ezen

[56] Előbb azonban igen. Hasonló felfogás olvasható a *Honderű*-ben (1844. I. 419/20. l.). L. *Arany Jánoshoz* címszó alatt a Függelékben.

[57] *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1912. 131—132. l.

gondolatok elmém környékezték, Midőn a költői szent hegyre jövék fel.” Petőfivel való egyetértéséből magyarázható tehát a Divatlapnak e tekintetben józan és következetes állásfoglalása.

Míg Vahot a költő népiességének mibenlétét igyekezett jó szándékkal tisztázni s e tekintetben későbbiek számára is megütötte a hangot, Petőfivel kapcsolatban egy *népies irány* meglétét a Szeverin álnév alatt író Dobrosi mondja ki első ízben, ugyancsak a Pesti Divatlapban (1846 ápr. 2.). Örvend, miszerint íróink át kezdik látni, hogy nemzetiségünk eredeti tisztaságát az egészséges köznép körében kell keresni, s hogy annak nyelve, szokásai, erkölcsei becses ércek az irodalom olvasztóhutájában. „Ezen népies iránynak a legjobb sikerrel hódol jelenleg, a többi közt Szigligeti, egy-két sikerültebb színművében; Erdélyi János a csak most kiadott Népdalgyűjteményében és saját verseiben; Kuthy Lajos Rejtelmeiben; Czuczor, Petőfi, Szakál, s Vörösmarty számos költeményeikben, Vahot I. a „Magyar föld és népei” c. folyóiratban, Nagy Ignác a Tisztújitásban, — és Tompa Mihály az általa nemrég kiadott „Népregék, népmondák” c. könyvében.”

Petőfi népiességét irodalomtörténeti háttérbe állitani Medgyes Lajos kisérelte meg először *(Életképek.* 1847 okt. 31.), nagy jó szándékkal, de fölöttébb kategórikus egyszerűséggel egy „Petőfi Sándornak” c. levélben: „Csokonay halálával a' nép költő nélkül maradott... Költőink, kik azután énekeltek, vagy idegen nemzet érzelmeinek voltak utánzengői, vagy... elvont eszmékben írtak... Legjelesb költőink, kik tagadhatatlanul, nemzeti irányban dolgoztak, sem tudnak egészben átmenni a' nép életébe... Te zengedezteted meg, tisztelt barátom, legközelebbről a' lantot, mellyre a' nép figyelt, 's mellyen szive érzelmeivel rokonhúrokra találván, az azokról lezengő dalokban önlelkére ismert”.

Támadva, védve, így ragasztották Petőfi nevéhez kortársai a népies jelzőt s a népköltő meghatározást. Pulszky összefoglaló birálatának (1847 május 2. és 9., *Szépirod. Szemle)* is ez a főszempontja. Az elnevezésből, melynek igazi értelmét Vahot és lapja megnyilatkozásai még elegendő óvatossággal tisztázzák, hovatovább kiszorul a nem-szószerinti tartalom; s átveszi uralmát a puszta, szótári értelem. Műszó lesz belőle, melyet használat előtt magyarázni kell, mert amint nem egy példa mutatja, még újabban is sokan, szívesen félreértették, csakhogy megostromolhassák. A *Szépirodalmi Szemle* már 1847-ben a „műszó”-nak e jogtalan uralma alatt áll, s nem Petőfi költészetéből indul ki, hanem a műszó segítségével jellemez, értékel. A népiség — így állapodik meg — nem egyetlen forrása a költőnek; a nép a nemzet gyermekkorát képviseli; a lyra hivatása pedig a kifejlődött nemzetjellem visszatükrözése. Nem az tehát az „eredeti magyar költészet“ (így, idézőjelben!), mely ama specialitást adja vissza, hanem „mely a nemzetet annak szellemi egész körével”. S e műszóból kifacsart értékelést húzza rá Petőfire, mondván, hogy ezzel „egyébiránt” az ő érdeme nem kisebbíttetik, csak helye van kimutatva. Ki van pedig

mutatva úgy, hogy nem az övé az eredeti magyar költészet. Mindamellett, a *Szépirodalmi Szemle* nem tartaná megvetendőnek magára nézve ezt az alacsonyabban kimutatott helyet. Két hét mulva u. i. (jun. 13.) Petőfi azon soraiban, melyekkel magának a népi irányban elsőséget tulajdonít („Mit én nem egészen dicstelenül kezdék"), elbizottságot lát: „Az irodalomtörténet fogja igazolni, — úgymond — mennyiben van itt igaza, magáról szóltában Petőfinek." Az az idézőjelbe tett „eredeti magyar költészet" különben a Petőfi-irodalom egyik legfölemelőbb jelenségére, Eötvös József birálatára utal, mely csak két héttel előbb (május 14) jött ki a *Pesti Hirlap*ban. Míg a költővel kapcsolatban boldog-boldogtalan népiességről beszél 's üdvöt, kárhozatot e jelszóval osztogat, Eötvös cikkében hire-nyoma sincs e szónak. Ő mindenütt *magyarságot* emleget, eredetiséget, önállóságot értvén rajta. Bizonyára neki szól az említett idézőjel. Ő egyszersmind Petőfi fogadtatása ellentéteinek is legtisztábban megadta magyarázatát: „Petőfi népszerű a' közönségnél, mert magyar; nem népszerű kritikusaink nagyobb része előtt, mert kritikánk eddig minden művet idegen szempontból 's szabályok szerint itéle meg." Jól esik tudnunk, hogy aki ez igazságokat a költő személye iránt oly nyiltan megvallott vonzalommal állapította meg, egész irodalmunknak mind a mai napig legeurópaibb szelleme volt.

A népiességen kívül (mit Eötvös magyarságra helyesbít) az egykorú kritika alig állapított meg szabatosan egyebet Petőfi költészetéről; egyszerűségét, változatosságát emlegetik, rámutatnak tájképei klasszicitására, kompoziciója tisztaságára és saját motivumaira (fiúi szeretet, barátság). E részletező megfigyelések azonban elvesztek a népiesség mindent magába olvasztó összesitő jelszavában. Ez az első megitélés azóta szinte háborítatlanul érvényben maradt, sőt kiterjesztetettt fejlődése ezen első szakaszáról költészete egészére is. Mennyi jogosultsággal? — a következendők fogják megmutatni. Láttuk, hogy már ez 1844-gyel lezáruló korszakára sem illik szószerinti értelmében. Azonban Népdalai és *János Vitéze*, melyek általában legkedvezőbb fogadtatásra találtak, ha indokolttá nem is, legalább érthetővé teszik a *népköltő* minősítést. Szívesen vette azt maga a költő is, mert népszerüségét jelentette: megvalósulását annak a nyilvánosságnak, melyet kívánt, melyre, mint éltető elemére, oly nagy szüksége volt. „Alig látott világot Petőfi költeményeinek első kötete s alig volt néhány hétig a Pesti Divatlapnál, — írja barátja, Kemény Mihály[58] — az ifjúság már csak őt tartotta költőnek. Mikor a Pilvaxba új szépirodalmi lapot hoztak, az volt az első kérdés: van-e benne vers Petőfitől? S nem egy ifjú volt, ki a „nincs" válaszra rögtön letette a lapot." Elérte hát, amiért küzdött; az életpálya körüli harcok véget értek, s a költői egyéniség, mely eddig csak azokhoz viszonyítva, s tőlük befolyásoltan bontakozhatott ki, most már szabad mellel várja, sürgeti az élet nagy benyomásait.

[58] *Fővárosi Lapok.* 1877 : 727. l.

HARMADIK SZAKASZ.

A LYRAI SZEMÉLYESSÉG FORRONGÁSA.

(44 VÉGÉTŐL 46 ŐSZÉIG.)

I.

A válság tünetei.

1844 tavaszával lezáródott Petőfi vándor-korszaka. Azóta meglehetősen helyhez kötött életet él. Ha — elég sürün — kimozdul is Pestről, nem a meg nem élhetés űzi el, hanem a falu háborítatlan nyugalma vonzza, hogy egy-egy nagyobb művét megírhassa. Hosszabb időre csak 1845 tavaszán távozik el, akkor sem kénytelenségből, hanem üdülés, szórakozás végett, a felvidékre. E felsőmagyarországi útja csak megnyugtatólag, s terjedő hírnevéről, kedveltségéről gyakori bizonyságot szolgáltatva neki, buzdítólag hatott rá. Jövedelme szerény ugyan, de szűkölködésnek kitéve, ha ideig-óráig megszorul is néha, többé nincs. Lázasan dolgozik, kötetei gyors egymásutánban hagyják el a sajtót, „Jutalmául nem rest munkálatának A hír csillagja rá sugárt vetett"; szíve, mely „sokáig a sors bal kezében A fájdalom meggyúlt világa volt", gyógyulni kezd; viszontagságaira már az emlékezés húmorával tekinthetne vissza; boldog önelégültséggel, a lélek lehiggadt tiszta harmoniájával írhatná tovább a művészi épség remekeit, játszhatná egy még mindig fiatal kedély tréfás genre-szerepeit s a klasszikus népdalok újabb százaival zenghetné be a két haza magyarságra ébredő falvait és városait, maradhatna az a Petőfi, akivé alig egy félévvel azelőtt állapodott meg, aki már tisztában van magával, mert megtalálta azt, mit lyrai költő egyáltalán kereshet: önmaga megnyugtató művészi kifejezését s reá a közönség örvendezve morajló visszhangját.

De ő nem az a költő, ki az egyszer szerencsésen megütött hangnál mindvégig megmarad. Az ő költői programmja nem egy életre szól, mint a Berzsenyi Dánielé, vagy a Kölcseyé, kik mind a ketten egy egész életet egyénileg jellemző hangulatok nagy lyrikusai, kiket az igazi ihlet csak e kiváltságos hangulatok szentélyében tud meglepni. Petőfi lyrai természetéből hiányzik a következetesség jegye. Amennyire folyvást merevebbül eggyé s azonossá keményedik makacs, szigorú jelleme, oly hajlékonyan, annyira mindenféle hatásnak alárendelten hullámzik, változik kedélye. Következetesség csak egy van benne: a rögtöni költői megnyilatkozás szüksége, a lyrai tetten-érés. Az életben bizo-

nyára jól ismerték az említett nagyok is a kedély-élet különféle nyugtalanságait, de költői szavuk csak ahhoz az egyhez volt, melynek lyrikusaivá fölkenettek, s minden egyéb az élet prózájába veszett. Petőfi egész érzelmi élete folyvást az ihlet ajkán lebeg; — ihleten nem valami emberfölötti elragadtatást, hanem a művészi megnyilatkozás eleven szükségérzetét értve. Amazok lyrája az élet egyneműleg kiválasztott jelenségeit tükrözi. Petőfié az érzelmi élet folytonos menetét, minden szeszélyes következetlenségével, mit az élet véletlenei erőszakolnak reá, de mit olykor az emberi lélek, szenvedélyek után pihentetőül, nyugalomra új izgalom végett önmaga is szántszándékkel keres. Mindkét oknak elemi része van azon izgalmas lyrai fordulatban, mely az 1845. év elejével Petőfi költészetében új szakaszra nyit.

„Költői ábránd volt, mit eddig érzék“, írja 1846 őszén, már a Júlia-korszakban. Ez minden addigi szerelmére igaz. A szentlőrinczi kis Hittig Amáliáról nem is szólva, Cancriny Emilia, Tóth Róza csak gyermeki irodalmi próbák múzsái; a debreczeni tél Matildja is alig több a szerelmi lyrikusok hideg, kegyetlen hölgyénél, kit egy dallal *(Matildhoz)* megindítani próbál, egy másik szebbel *(Megúnt rabság)* a faképnél hagy. A dunavecsei Nagy Zsuzsika, ki a maga kedves fiatalságával a költő első igazi nagy jó kedve idején, a célhoz érés, fölszabadulás mindent keblére ölelő hajnalán, a legszebb ifjui remények küszöbén kerül eléje, csak egyik tavaszelei pillangója a költői lélek ábrándjainak. De a költői kifejlés első harmonikus megnyugvásakor érkezett, a dal-korszak teljében; mikor az általános szerelmi ábrándoknak, miknek fölvételére csak a tiszta, alig egyéni dal képes, mintegy látható, tudtán kívül kijelölt tündére lehetett. S hogy a költői idyll korai melegétől a lélek valódi szerelme is rügyezni kezdett, azt a költő is csak az elválásnál vette észre:

Én nem tudám, hogy őtet szeretem,
De a midőn megindult szekerem,
S elgondolám, hogy végkép elhagyom:
El kezde fájni a szívem nagyon.

Az elválás, mely tudatára ébresztette kezdődő szerelmének, egyszersmind józan orvosa lett a kisded fájdalomnak.

A népdal-szerelmek Zsuzsikája után, egy kirivóbban irodalmi szerelem következik, nyitányul a tárgyalandó korszak összhangzattalan világához, s bizonyságául annak, hogy szerelmi költészetét még most sem az élet igazi élményei igazgatják, hanem hogy az is csak költői fejlődése változásaiban részesedik. A *Szerelem gyötrelme* cyklus, melynek két első darabja 1844 dec. 8-án jelent meg a Pesti Divatlapban (a többi négy csak a *Versek II.*-ben), egy ismeretlen „szőke hölgyhöz“ szól, kiben Havas tévesen véli Csapó Etelkét. Valószinűbb Ferenczi véleménye, hogy egy Dessewffy grófnőről volna szó, kit Petőfi a nemzeti szinház előadásain látott. A hat költemény Petőfinél eddig nem tapasztalt, viharzó, gyötrelmes szerelmet szenveleg. Inkább volna ember-

telen sziget a tenger közepén, a föld szélének megdermedt jégsziklája, homok a forró égöv poklában, éjféli átokvert kószalélek: csak őt ne ismerné; s mégis az örök üdvösség sem tetszenék neki, ha őt nem ismerné. Ez a beköszöntés: romantikusan erőszakolt túlzásokra az ellenkező szélsőség csattanójával. A mesterség válogatott eszközeivel akar megfelelő szenvedélyt felkorbácsolni lelkében s elhitetni magáról. Ez utóbbi mozzanatban nem sietek hazugságon rajtakapni Petőfit, de igenis, a többi öt költemény hasonló jellegéből is, következtetem, hogy a költő szenvedélyt keres, követel, lelki viharokat kiván a népdalok tiszta, hullámtalan szélcsendje után. Az élet nem ad neki felforgató nagy ingereket, lelki szomját kielégítő rendkivüli élményeket; segít magán, felcsigázza, izgatott képzelettel idomítja kisszerű, mindennapi benyomásait, hogy lyrai szükségletét kielégíthesse. Játszik a lehetőségekkel, próbálgatja hangját az elképzelt helyzetekhez; csalogányi énekszót hallat, hattyúi nesztelenséggel ringatódzik, tündérkertet idéz, csakhogy képzelete kedves játékait démoni fordulattal feldúlhassa. Egy ízben sikerül még végig tisztán megtartania egy nagyszerűen boldog hangulat képét *(Szerelmem zúgó tenger)*, de legott utána egy Heinei durvaságú fordulattal fejezi be a baljóslatú költemény-csoportot. Három hosszabb költemény, mindenik mesterséges előkészítéssel a vég sötét, dúlt romantikájához: a korábban tárgyalt Heinei szerkezetnek első igazi diszharmónikus képviselői. S a három kisebb? Talán dal? Nem! A *Felhők* műfajának első példányai, s az említett, kivételesen gyöngéd *Szerelmem zúgó tenger* kivételével tartalmi ziláltságukban is tagadásai a tiszta dalnak.

Kétségtelen, hogy a költő fejlődésében egy első jelentékeny ellenhatás kezdetének vagyunk a tanui.

A fejlődésnek egy ilyen belső szükségletből következő fordulatán, rendkívüli élményekre izgatottan vágyó lelkiállapotban történik meg vele 1845 elején (január 7.) az a rendkívüli, az az abszurd eset, hogy egy halott leányba beleszeret. Ösztönszerűleg megérzi, hogy ezúttal minden eddiginél szokatlanabb, egészen újszerű lyrai ingerhez, termékenynek tetsző, gazdag lyrai táplálékhoz jutott. Nem is ereszti el, — mohón, valóságos költői éhséggel kap rajta; megfeszített lyrai concentratióval szinte valódivá erőlteti az alapjában nem hamis ugyan, de nem nagy intenzitású érzelmet. Érzi, mily nagy fontosságú volna reá nézve, ha türelmetlen alkotóvágya végre rendkívüli, de reális anyagot kapna. Alig egy pár hete ismerte még Csapó Etelkét, a „szőke fürtök kedves gyermekét", még csak épen szeretni kezdte, azzal az ábrándos, egyoldalú szerelemmel, mely inkább csak kedves költői ihlet, mint valódi élemény, azzal a tavaszi zsendüléssel, melyet kedvező körülmények bármikor valósággá érlelhetnének; még csak egy dalszerű kis verset írt róla, egy másikat meg emlékkönyvébe, s az 1844-től búcsúzó költeményében futó célzást tett remélt boldogságára. Volt tehát valami kezdet, nem mélyebb s komolyabb

eddigi szerelmeinél, de költői ihlet dolgában amazokkal, kivált a dunavecsei idyllel már-már egyenrangú. Egy szerelemmé fejlődhető ábránd, melyet a halál hirtelen kettészakít s értékét a váratlan kifosztás által megszázszorozza. Egy durván megszakított kedves költői képzelet, melynek megszűnt lehetőségei most már elvesztett valóságnak tűnnek fel. A gyermek is megkönnyezi, elhantolja, koszorúval borítja el a hóban talált megfagyott madárkát, melynek addig létezését is alig méltatta figyelemre. A *Cziprusloinbok* őszinteségét durván kétségbe vonni, a búskomorságba esett költőt némely csúfolódó pajtásaival együtt gúnyolni — nem lehet. Élménybeli alapja volt annyi, mint a leányi kedvességtől könnyen bűvöletbe eső költő bármely más eddigi szerelmének. Hogy szerelmét elvesztésével egyszerre ismeri fel: erre nézve Nagy Zsuzsikával kapcsolatban fentebb idézett verssorai már példát is mutattak.

Mindamellett túlzásai sem tagadhatók. A mondottak megadják e jelenség általános lélektani magyarázatát. De, mint említettem, ez időpontban a népdalok átlagos, klasszikusan egészséges, egyensúlyozott érzelemköre többé nem elégíti ki a fejlődésében válsághoz közelgő költőt. Nyugtalanúl vár, keres igazi nagy, rendkívüli módon személyes ingereket. A kis Csapó Etelke halála ilyen volt neki. Az ingerekre sovárgó lélek ráveti magát a szomorú élményre, s jelentőségét, rendkívüliségét nem győzi felesigázni. A valóság is kezére járt, kétség és remény izgalmas óráit napokká nyújtva el: a leánykát tetszhalottnak hitték s négy napig nem merték eltemetni. Nem önző, művészi számítás, csak a lyrikus ösztönszerű élménymohósága itt a lélektani rugó. Ezért nem elégedett meg azzal, hogy veszteségét valódi arányaihoz képest egy-két elégikus költeménnyel elsirassa; ébrentartotta, az auto-suggestio állandó belső erőfeszítésével megrögzítette az első pillanatok nagy lyrai leleményét s egész cyklust hozott ki belőle. Már január 16-án *Cziprnslombok Etelke sírjáról* közös cím alatt közöl négy költeményt a *Pesti Divatlap*ban ezzel a kísérő jegyzettel: „Mutatvány ily című, egy kötetre menendő költeményeimből.“ A cyklus szándéka tehát már a temetés hetében megvan. Naponta kijár Etelke sírjához, majd a temetés után mintegy két héttel Vachottékhoz költözik Etelke egykori szobájába s ott írja, a szellem-idéző környezet közvetlen hatását keresve, a cyklus utolsó darabjait. Mindez a tartós suggestio jele. Két év múlva már maga is költői ábrándnak minősíti, mit addig érzett, mert — úgymond — szíve egészen meggyógyult s az egykori sebnek helye sem maradt: „Ha szerelem lett volna keblem hullámzása, Időknek multával sem nyúgott volna el“. Azoknak, kik egy alig kezdődő szerelemnél többet akarnak látni Etelkéhez való viszonyában, elég legyen a költőnek e legilletékesebb nyilatkozata. A Cziprnslombokra nézve pedig marad az igazság úgy, amint Gyulai Pál mondta: „E mű oly fájdalom szüleménye volt, melyet úgyszólván önmagára erőltetett“. „Etelkébe mondhatni akkor sze-

retett belé, midőn éppen meghalt." Majd megint: „Lenau megvallotta magáról, hogy bármely fájdalmat elvisel, csak vers kerüljön ki belőle: Petőfi kereste azt, hogy énekelhessen. S valóban a képzelt fájdalom valósággá vált".

Az Etelke-cyklus valódi természetét a belétartozó költemények egyike önkénytelenül megvallja. Kéri barátait, csak ne vígasztalják; egyetlen kincse, mit a szerelemtől örökölt, a bú:

E kincset el nem tékozolnám
A föld minden gyönyöreért sem,
Minden darabja dallá olvad
Lelkemnek titkos műhelyében.

S minden dal kő egy épülethez,
Mely a felhőket érni fogja;
E büszke, fényes épület lesz
Kedves halottam Pantheonja.

A művész ragaszkodása az élettől véletlenül nyert, sokatígérő anyaghoz: nyiltan beszél az egyébként szép költeményben, önző mellék-ízét az utolsó versszak van hívatva elvenni. De a költészet Pantheonjait nem föltett szándékok, hanem a valódi fájdalom akaratlan megnyilatkozásai emelik, s a szándékoltság egyik főbélyege s egyszersmind stílus-bontója a Cziprușlombok kis kötetének.

Meglátszik ez mindjárt legelső darabján, mely Etelkéhez szól ugyan, de valójában a közönségnek tart bevezető magyarázatot. Érzi, hogy oly csekély és határozatlan előzmény után fölöttébb aránytalan a gyász megnyilatkozása; elhárítja tehát az előzményekből származó akadályokat a cyklus elől. Elmondja Etelkének, hogy szerette, de „szigorú körülmény" folytán hallgatott, hogy titkát senki meg ne tudja; mennyit szenvedett e miatt! sőt többször másokhoz való szerelmet hazudott, mi csak fokozta kínját. Mindez úgy van mondva, mintha az élő Etelkéhez beszélne, s vígasztaló, nyájas feleletet várna tőle. Szólj! Nem felelsz? — így végzi be: „Oh, mikép felelnél, Hiszen néma nyelvvel... Kiterítve... holtan... Koporsóban fekszel!" Tehát még formai mesterkedésre is ráér: mintha csak a végén eszmélne rá, hogy halotthoz beszél. E vég visszamenőleg a bánat önfeledt mélységét akarja elhitetni, holott valódi szerepe romantikus pointe. Szenvedésről beszél, pedig csak magyaráz; magyaráz, s mégis eddigi hallgatását csak a titokzatosság homályával burkolja körül. A szándékoltság és posthumus lyraiság jegyei rikítanak az egész bevezető darabon.

A cyklus nem-spontán jellegét több körülmény visszásan érezteti. Feltünően gyakori benne az epigrammai szerkezet, mi mindenkor lyrikus mesterkedésre vall, s hatni akarván, a közönségre tekint. Amit erős érzés által önmagában költőivé tenni nem tud, azt előkészítés, felfüggesztés, aláépítés, kiemelő keret által igyekszik szembeszökővé s hatásossá tenni. Önfeledt megnyilatkozás helyett művészi feladatokat oldogat meg, a kifejezés tudatos, szándékos kiélesítésével. Célja, hogy önmagát, fájdalma nagyságát meglepően, s megdöbbentő hatással állítsa elénk. Innen gyakran a páthosz hamis süvöltése. Erőszakosan kieszelt, vad képes beszéddel csikar ki valami képtelen fájdalom-képzetet, hogy

a magáét annál is nagyobbnak mondhassa. Még a mosolyba is bele tudja játszani, és pedig a kép segitségével elfogadhatóan, a fájdalom csattanóját *(Mi volna különös azon)*, végső hatása azonban ekkor is valami visszásan complex nevető-seb benyomása. Talán legjobb, s túlzásai ellenére is legelfogadhatóbb e nemben *A hó, a holt föld téli szemfedője.* Tétel: a temetői téli kép: hóval takart sírok, hideg napsütés; a hó csak Etelke sírja körül enged,

De itt
Sem a napfénytől,
Hanem szemem,
Síró szememnek szakadó könnyétől.

A lyrai csattanó képtelen túlzás volna, ha az előzmények valódi szemléletre kényszerítenének, mint pl. az *Én vagyok itt* ciműben a földet kergető, s reá üstököst hajító nap képében. De itt a szemléleti elem alig lépi túl a hangulatok realitását, s másfelől a befejező kép is nyelvanyagával együtt népiesen szokottabb, semhogy lappangó túlzását szó szerint vehetnők. Itt a költő korábbi gyakorlata, a népdal minden egyénieskedést kerülő discretiója, szerkezeti végtelen egyszerűsége menti meg a kis darabot társai visszás hatásától. Szerény egyszerűséggel válik ki a cyklus theatrális fájdalom-művészkedéséből; csak idegen s alkalmilag-egyéni versformája választja el a népdalok rokonságától s iktatja be a *Czipruslombok* izgatott ritmikájába.

Sajnosan jellemzi továbbá a cyklust az önkénytelen alkalomszerűség hiánya, vagy csak szenvelgett őszintesége, közvetlensége. Legvisszásabb, mikor tömeghiten, népi babonán alapuló kifejező eszközt — szellemjárást, éjféli léleklátást — aknáz ki az alkalmilag szubjektiv indokoltság minden nyoma nélkül. A szemlélet, melyből alkalomszerűleg kiindul, többnyire nem igazi forrása a belőle fakadt gyanánt feltüntetett lyrai gondolatnak, mely csak mesterséges kikerekítésül, befejező ötletül szökkenik mellé. Közvetlenebb e tekintetben is, mert igazi aktualitást célzatos fitogtatás nélkül használ ki az a kis vers, melynek az imént utolsó sorait idéztem. S több tekintetben valamennyit felülmúlja a *Játszik öreg földünk.* Lényegileg ugyanaz a szemlélet a forrása, melyet a *Természet! még te is gúnyolódol* kezdetű annyi tudatos páthosszal, s tisztán költeményírás kedvéért kicsikart szubjektiv viszonyítással ront el. Tél közepén gyönyörű tavaszi idő: az utóbbi költemény ezt gúnynak fogja fel fájdalmával szemben; ahhoz illő természeti képet kiván: bőszült hóvihart; aztán meggondolja: hátha a természet csak azért küld ily időszerűtlen tavaszt, „hogy ne fázzék ott künn kedvesem." A természettel való hangulatbeli együttérzés, vagy különbözés csak öntudatlan lehet; ily tudatos kivülről nézése e naiv lélektani viszonynak csak hideg művészi számítás, melyhez aztán nem is illik az idézett utolsó sor naiv gondolkodáson alapuló megoldása. Hogy a szemlélethez semmi belső köze, azt a vagylagos jelentés-adás is mutatja: előbb gúnyt, aztán részvétet lát benne: igy teremt magának

anyagot és hozzá csattanó bevégzést. Az ihlet hiánya magyarázza mind e félszegséget; ahhoz a természet viselkedésén felháborodó szenvedélyes attitudehöz megfelelő ihlete nincs s igy csak hideg romantikus pózba tud állani. Nem úgy a másik kis költeményben, mely valódi ihleténél többet mutatni nem akar:

Játszik öreg földünk
Fiatal sugarával a napnak;
Pajkos enyelgés közt
Egymásnak csókokat adnak.

A Duna hullámin,
Bércén, völgyén a vidéknek,
Tornyokon, ablakokon,
Mindenhol csókjaik égnek.

Oly jó kedvű a nap
Jöttén, jó kedvű lementén,
Mintha nem is látná
Sírhalmodat édes Etelkém.

Az előbbi költeményben adva lévő lyrai magról itt le van hántva minden többszörösen bonyolult viszonyítás; itt nincs szó tél és tavasz időszerűtlen keveredéséről, s mindkettőnek külön-külön a költő lelki állapotához való, a nyílt szinen végbemenő viszonyításáról. Elő sem áll a maga személyében; ő itt valóban egy érzelmében elfogódott szemlélője a napsugaras képnek. Egy szempont, egy szemlélet: az Etelke sírjával mit sem törődő, játékos napsugár. Ami e szemléletben a költő lyraiságát érinti, az nincs belőle tudatosan különválasztva, csak természetes melancholiával érzik ki az utolsó sorokból. A naivúl lyrai szemlélet mindvégig megmarad őszinte önfeledtségében. Külön varázszsal hat versalakja is a maga könnyed lejtésével, szorosan megtartott s mégis diszkrétül érvényesülő daktylusaival. Ha nem volna előttünk a kész példa, sohasem volnánk hajlandók elhinni, hogy a korcsnak mondott *rímes* hexameter — mert formája az — ennyire megegyezhessék a tisztább ízléssel.

Ily kivételesen szerencsés darabokat leszámítva nemcsak szerkezeti mesterkedés, nemcsak a lyrai lelemény erőszakoltsága árulja el, hogy ezúttal Petőfi új, de nem jó úton jár. Ő, ki azelőtt a dal „lélektani magány"-áig volt képes őszinte lyraiságban elborulni, most folyvást közönségére tekint, mutogatja magát neki, meg akarja győzni fájdalma nagyságáról. Bemutatja, mi volt azelőtt s mivé lett, mily sápadt, szótalan, hideg; a változás jelzésével az azt előidéző fájdalom nagyságához akar mértéket adni: közvetlen megnyilatkozás helyett epikus szemléletet. Ő végzi el, amit az olvasóra kellene bíznia. A lyrai megnyilatkozásra legkevésbbé alkalmas, de érzékeny, hatásos helyzetekben mutatja magát: a sírnál, kedvese elhagyott szobájában, oly helyzetekben, melyekben a valódi érzés csak szótalan mélységekbe merül, s melyek megkövült némasága csak az idegen szemlélőnek — epikusnak — nyújthat költői anyagot. „Álltam sírhalma mellett keresztbe font kezekkel... Mozdulatlan szoborként... A dombra szögzött szemmel": láttatja magát, fájdalmával közönség elé áll ki. Nem igaz, hogy a lyrikus „magáról beszél" — mint gyakran hallani; hanem akármiről beszél, önmagát árulja el. Nem mindig

sértő, ha önmagáról beszél, visszás csak akkor, ha oly helyzetben teszi, melynek lyrai jelleme a közönséghez szólást kizárja. S miért hat több igazsággal, miért *szebb* e darabok között is a *Kéket mutatnak még,* jóllehet némi drámai páthosz s a képes beszédre fordított túlságos figyelem ettől sem idegen? Csupán azért, mert minden szívfacsaróan keresett helyzetet kerülve, a felbuggyanó érzés alkalomszerűségével csak megszólal, s beszédéből, az utolsó versszak nem-kirívó felvilágosítása nélkül is magunk megsejtjük azt a változást, melyet máskor annyi fitogtatással magyaráz. Természetesebb anyagnak találnók a fájdalom eme költeményeiben, ha az emlékezés, Etelke élete volna témájuk; ezt is azonban későbbi időpontban, a fájdalom higgadása után; de ahol előfordul is, vagy utólagos indokolást céloz, vagy szerkezeti fogásúl, előkészítésül szolgál egy fájdalmasnak tervezett fordulathoz. Mennyivel őszintébben hat a pár hónappal későbbi *Messze vándoroltam* az emlékezés igaz mélaságával s azzal a nem szeszélyesen fájdalmaskodó, csak a fájdalom enyhe mértékéhez illő elégikus egyszerűséggel. E szép költemény példája mutatja, mennyi igaz lyraiság csiráját pusztította el a költő azzal, hogy az őszinte ihlet óráit meg nem várva, türelmetlen alkotásvággyal vetette rá magát a személyes lyra első, nagynak vélt ingereire.

A néhány, már föntebb kiemelt darabon kivül — Petőfi művészi készségéről nem szólva, mely, mint többször mondtuk, fiktivanyagból is tetszetős, kerek egészet képes alkotni — még egy-két kedvesebb hang vonja magára figyelmünket. *Jaj be bús ez a harangszó:* a legszebb, leggyöngédebb dalszerüséggel indul:

Jaj, be bús ez a harangszó!
Neked harangoznak,
Kedves, hervadt rózsaszála
Tizenöt tavasznak.

Mily nagy kár, hogy a továbbiak hatáskereső jelenetezésével és szavaló pózával elűzi az egyszerű ihletet s közönség kedvéért elrontja az önfeledt lyraiság tisztán indult dalát. A jobbak közé tartozik *Láttam két hosszú nap:* csak elmondja, mi történt, de nem erőlködik meggyőzni, költői részvétre kényszeríteni: s az igénytelen bevégző sorok fordulata — „És haza térek, és sírok keservesen" — megfelelőbb és lyraibb, mint többnyire hatásvadászó, epigrammatikus költemény-végei. De ami a *Cipruslombok* lyrai alapjában emberi igazság, az legtisztább őszinteséggel, a részvéttől sugalt végtelen gyöngédséggel jut kifejezésre ez egyszerű költeményben:

Ha életében nem szerettem volna
A szőke fürtök kedves gyermekét:
Övé leendett életem, szerelmem,
Midőn halotti ágyon feküvék.

Mi szép, mi szép volt a halotti ágyon!
Mint hajnalban ha fényes hattyu száll,
Mint tiszta hó a téli rózsaszálon:
Lengett fölötte a fehér halál.

A halott leányi szépség felmagasztalása a részvét lehellet-gyöngédségü szavaival: a legjobb s legigazibb lyra, mit a *Cziprusiombok* költője adhatott. Nem áltatja magát egy tényleges nagy szerelem

gyászával; az ő szerelme a részvét szerelme volt, s e kis vers nem is mond többet, sem egyebet. De a gyöngéd képzelet költői szemlélete: „Mint hajnalban, ha fényes hattyú száll“: örökebb emléke marad a kis Csapó Etelkének, mint az a Pantheon, melyet nem a részvétben megindult ember, hanem az anyagért esengő költő tervezett.

Petőfi, a tisztán szubjektiv lyrában, eddig dalköltő volt. Műfaját a népdal ihlető hatására, de saját költői ösztönei kielégítésével teremtette meg. S tökéleteset csak azért alkothatott, mert műformája akkori érzelmi szükségletének teljesen megfelelt. Személyes életének még nem voltak oly mozzanatai, melyek mélyebb forrongást indítottak volna meg érzelmeiben. A „népdal” személytelensége illett az ő személyessé még ki nem forrott lyraiságához, sőt mintegy alaki feltétele volt még ez időszakban annak, hogy a lyrai nemben tökéleteset adhasson. Ez első korszaknak, melyben a költő önmagát még mintegy csak múlattatónak tekintve, nem merül el saját lelke mélységeibe; melyben még idegen szerepek eljátszására érez legerősebb hajlamot; melyben, bár tulajdon élményeiből jelentékenyebb lyrai ösztönt még nem meríthetett, de élt benne öntudatlanul is a dalolás, verselés, alkotás ösztöne, s megvolt veleszületett érzéke a formai tökély iránt: nem lehetett klasszikusabb összefoglalása, s tökéletesebb eredménye a népdalnál. Az ismert korlátok között, a viszonylagos személytelenség kora volt ez s 1844-gyel záródott le.

A *Czipruslombok*ban láthatjuk az első nagyobb arányú kisérletet, mellyel a gyarapodni kezdő lyrai egyéniség túl akar nőni az évgyűrűk szoritásán. Van kész, tökéletes gyakorlata a naiv lyrai nemben s vannak türelmetlenül ébredező újszerű hajlamai. Régi forma és új tartalom egymással viaskodása teszi teljessé a nyugtalan benyomást, mit a cyklusból tárgyi igazság és emotio aránytalansága folytán kaptunk. Az a rendellenes, sőt félszeg lelki állapot, melyből a *Czipruslombok* gondolata sarjadt, sokkal újszerűbb volt a költő életében, semhogy eddigi költői gyakorlata eszközeivel nyomban tökéletes kifejezést adhatott volna neki. A személytelen lyrai klasszicitás műfaja volt a népdal: most egy erősen személyes, sőt romantikusan különc érzelmi állapotköveteli a maga kifejezését; a népdal a lelki nyugalom, a belső rend kristály-leülepedése: most egy zavaros, felforgatott, egyensúlyát vesztett lelki élet teszi próbára a kifejező erőt. Minthogy az alkotás végső forrása, az élmény, csak a költő felcsigázott képzeletében látszik rendkivüli módon személyesnek, ihlete azonban nem őszintén rendkivüli: igazán új, saját műformát nem is hozhat létre, hanem hol az ihlet igénytelenebb igazságához esik vissza, hol pedig a képzelt rendkivüliség lyrailag hamis műfogásaihoz folyamodik. Őszintébb pillanataiban így közeledik ismét a népdalhoz, az erőszakolt ihlet idején pedig ismét csak egy korábbi gyakorlatához: a Heine-féle, meglepetésre járó szerkezethez, meg a romantikusan túlzó képesbeszédhez, ifjúkori kísérletei távoli

emlékeihez. Ezzel a népdalai által már klasszikusan magyar Petőfi megtette az első lépést azon az úton, melyen a hamis romantika hatásaira lehet fogékonnyá. De most csak műformája érdekel, mely egészben véve a népdal erős megzavarodását mutatja.

A 34 darabból álló cyklusnak majdnem fele, egészen rövid, dalterjedelmü költemény, de nem dal. Népdalul is elfogadható darabja csak egy van: *Le az égről hull a csillag*, világos bizonyitékául annak, hogy minden élénken személyes jellegű emotio túllépi a népdal horderejét; ez egynek is igénytelenségében a műfogás kimért feszességét érzem. A *Mit nem tettem volna érted*, mely a bevezető darab magyarázatait önti egyszerű dal formába, már kelleténél személyesebb ízű, a *Jaj be bús ez a harangszó* pedig, mint említettem, mesterkélt jelenetezésbe téved. Tehát vagy ösztönszerűleg kerüli a dalt, s ezt izgatottsága — vagy megzavarja, s ezt nem megfelelő ihlete magyarázza. Az említett dalterjedelmű költemények között csak e háromnak van magyar, tehát a mi szempontunkból naiv versformája. Az ihlet népdal-ellenes jellegét a túlnyomó, s gyakran szeszélyes csipkézetű idegen versalak is mutatja. Mindamellett e rövidebb darabok lényegileg gyakran közel maradnak még a dalhoz: afféle kis lyrai atómok, egy mozzanatú szerkezettel, s nem egyszer tartalom és kifejezés megfelelő igénytelenségével. Igy a kiemelt három legszebb darab (*Játszik öreg földünk, Ha életében nem szerettem volna, A hó, a holt föld téli szemfedője*). Ezek mutatják legkitisztultabb alakjában a korábbi naiv dalnak s a személyesebb új tartalomnak azt a szerencsés összebékítését, mely a *Czipruslombok* egyik műformát illető eredménye. De találni már e kedves egyensúlyt felboritó jelenségeket is, mikor a dalé csak az elemi terjedelem, melyből azonban már-már a *Felhők* sententiázó sötét hangja szól (*Hazugság, amit*). De itt még élményhez fűződik, indokolással jár s így nem hat afféle világnézleti sziporkaként (*Mi volna különös azon...*). Műforma tekintetében tehát tökéletes újat nem kapunk, de igen valami oly keveredést, melyben a dal korábbi tisztaságát disszonáns, élesen személyes új elemek teszik zavarossá. Útban vagyunk a népdaltól a *Felhők* felé.

Mondjuk ki egyszóval, hogy egy igen természetes *reactiónak* vagyunk tanúi a lyrai költő fejlődés-történetében. Az élet véletlene s egyúttal saját új nyugtalansága által teremtett disszonáns lelki állapot végletes ellentétben van a dalköltészet korábbi lelki összhangjával. A költő-művész legott új műeszményt, új lyrai feladatot sejt meg s ha öntudatlanul is, de akarja a formaváltozást, miután már egy korábbi fokon a tökéletesség kielégítő érzetével látta megállapodni addigi lelkiélete kifejezését. Annak a már megteremtett, kész formának untigvaló gyakorlása nem lehet tovább az ő célja (majd elvégzik azt az utánzók és epigonok jó félszáz esztendőn át); abban szerzett gyakorlatát bizonyára érvényesíteni fogja a változott körülmények között is; de új célt, új formát keres: a költői teremtés meg-meg-

újuló lehetőségeit, friss ingereit. Igy hát mindazon okokhoz, melyeket Petőfi *Felhők*-hangulatának magyarázatául emlegetni szokás, hozzá kell venni, és pedig időrendben legelsőül, a költőművész lelkifejlődésének törvényszerű mozzanatait. Jellemző, hogy a fordulat első tünetei szerelmi költészetén mutatkoznak meg. Ismételhetem a megállapítást: szerelemvágy és szerelemköltői becsvágy iker-ösztönök Petőfi fejlődésében.

II.

Túlhaladt műfajok: genre és népdal.

A válság, melyet a költő fejlődésében a tárgyalt két szerelmi cyklus árult el, nagyobb arányú, semhogy a *Czipruslombok* befejeztével elintézettnek volna tekinthető. Bizonyítja ezt a 45—46. év egész költészete. Bizonyítja pedig elsősorban a megelőző korszak érett műfajainak leszorításával. Népdal és genre most már leáldozó műfajnak tetszenek.

45 elejétől 46 őszéig a legbőkezűbb számítással is mindössze tizenkét versét minősíthetjük népdalnak, ami nemcsak mint összeg marad mögötte 1843—44 darabszámának, de mint e korszak egész termésének hányada is a megelőző korszak arányszámához képest.[59] Egy közülök még a *Czipruslombok* előtti időből való, kettő e cyklus utóhangjai közé tartozik. Egészben véve túlnyomó bennök a genre-jelleg, mi azt jelenti, hogy költőjük egyre ritkábbban él már a népdallal saját érzelmei kifejezésére. Nyugodt, harmonikus kedélyre valló dalait jóformán mind a vidéki élet gyógyító nyugalmában, vagy kedélyes légkörében szerezte. Bár költői értékre nem-egy fölveheti a versenyt a lezárult korszak rokon-darabjaival, a fenti adatok arról tanúskodnak, hogy a népdal immár kivesző műfaj, s hogy virágkora lejárt. Viszont a dal műfajában találni azért figyelemre méltó jelenségeket.

Két terjedelmesebb dala: *Rég veri már a magyart a teremtő* és *Búcsu Kun-Szentmiklóstól*, nem sokkal felvidéki útja után kelt; az utóbbi egy vidéki kirándulás (jul. 20. tájt) emlékét őrzi. A *Rég veri már* sok tekintetben hasonlít a *Hortobágyi korcsmárosné*-hoz (1842); ugyanaz a ritmus; több cselekvő mozzanaton át haladó nagyobb terjedelem. Bordal mind a kettő; de e mostaniban a nő és bor motivumaihoz harmadikúl a haza gondolata csatlakozik, teljesen a régi felfogás módján: a jövője felől bizonytalan, múltjában csak bút találó magyar ember szempontjából. Újabb

[59] Maga népdalnak minősíti e hármat: *Van a nagy alföldön csárda sok. Piroslik már a fákon a levél, Paripámnak az ő színe fakó.* — De népdalnak vehetők 45-ből: *Hull a levél a virágról, A toronyban delet harangoznak, Így is jó. Kicsapott a folyó. A szeretőm nyalka gyerek, Alku;* — 46-ból pedig: *Zöld leveles, fejér; Rég elhúzták az esteli harangot; Barna menyecskének.* De ez utóbbi három már a *Felhők* utáni időből, a gyógyulás koråból való.

dalbeli kifejezése a Petőfi-előtti hazafiasságnak, a közmondásos sírva-vigadás képében. Első s utolsó versszaka népszerűvé is vált emiatt, míg a középsőket nem igen dalolják, minek oka túlságosan egyéni s már-már irodalmi jellegükben van. A kun-szentmiklósi *Búcsu* mindenesetre nagyobb figyelmet érdemel, mert Petőfi dalköltészetében új jelenség. Azt mondhatni: ugyanazon egy helyzettől ihletett apró daloknak egész füzére. A legelemibb módja látszik itt a dal megnövésének. Nem válik igazi „lyrai *költeménnyé*", daljellege egészében is megmarad, sőt a rendkívül dallamos versforma miatt el sem is veszhet: dalt dal mellé rak s kétségkívül összefűzi azokat valamelyes haladó gondolatmenet, de anélkül, hogy elvesztenék szinte versszakonkénti önállóságukat. E tekintetben hasonlít a *Fóti dal*hoz, mellyel különben gondolati közössége is van, mikor (a vigadó hangulatból azért ki nem zökkenve) a magyar hibára is rálegyint egy szóval („Hejh, csak oly gyors lenne honja Haladása"). Egyébként ugyanaz a cselekvő modor, mint népdalaiban, de a helyzetből folyólag nem egyszer a népdal köréből erősen kiemelkedő személyes vonásokkal.

Hasonló átalakulását észleljük a dalnak a *Hegyen ülök*-ben, melyet az év őszén, valószínűleg Borjádon írt. Már közel jár ahhoz, hogy költeménynek (elegiának) tekinthessük. Az efféle költeményeket hangulatdaloknak szeretném nevezni; daljellegük még világosan felismerhető, de az ihletül szolgáló hangulat tartósabb s mélyebb, semhogy beérhetné a dal futólagosan általános kifejezésmódjával. Világosan három izület, — megannyi új dalkezdet — ismerhető fel a költeményben (véletlenül mindenik kétkét szakra terjed); mindenik megállhatna külön dalként is, együttvéve azonban egy szemléletnek s egyazon hangulatnak több mozzanaton áthaladó lyráját adják. A fáradt merengés szép költeményei közé tartozik, melyekkel ez időben a képzelet csigázó erőfeszítései után gyakran találkozunk, mint az őszinte ihlet igaz megszólamlásaival. E korbeli komor hangulatából fölvesz annyit, amennyit a népdal műfaja egyáltalán befogadhat: „az egész világ, mely őt mindig csak bántja": személyes és irodalmi körülményeiből kihámozva, a világfájdalom hamisságából csaknem a népi igénytelenséghez egyszerűsödő lélekállapot szemlélete. Ami, mint érzelemfaj szögesen kiállna a dal naivságából, mint hangulat még belesímulhat. A népdal naivságán azonban már itt is túl vagyunk; az önszemléletet adó kezdőkép, a képes beszéd egy-egy ritkább leleménye, kivált a befejezésben, különösen pedig a tudatos természetszeretet: műköltői elemek. De mindez ritmus és gondolatalakítás népies igénytelenségébe beolvasztva. Egyénibb, mélyebb hangulat merengő önszemlélete a népdalnak csak terjedelemben továbbvitt formáiban: egyik legszerencsésebb kibékítése az új tartalomnak a régi formával. A dal ilynemű továbbképzése jelzi az irányt, melyben a reactio csitultával a költő eddigi műformái majdan tovább fejlődhetnek.

A népdal megfogyatkozásával s átalakulásával szemben

megjegyzésre érdemes, hogy csak most, 1845-ben, találunk igazi Béranger-féle chansont először, még pedig kettőt egyszerre. Mindkettőt felvidéki útján írta: *A varróleány*-t Losoncon, az *Egy asszonyi állathoz* címűt Iglón. Tudjuk, hogy Iglón Béranger-t is olvasgatta s így érthetővé válik, hogy közvetlen hatása alatt nemcsak a refrainnel jellemzett chansonalakot veszi át tőle, hanem azt a kissé ledér szerelem-filozófiát is, melybe olykor egy csöpp érzelmesség vegyül, s mely a szerelmet csak könnyed élvezetnek és chanson-témának tartja. Bár Petőfi, kivált az elsőben, nem képes e chanson-morált végig utánozni, s hangjába egy-egy komolyodni kezdő árnyalat vegyül, mindamellett nincs költeménye, melyen Béranger modorának és műfajának szándékosabb utánzása volna felismerhető. Havas szerint csak 1846-ban tudott már annyira franciául, hogy Bérangert eredetiben egészen megérthette. E példa mutatja, hogy már 1845-ben tudott és pedig annyira, hogy nemcsak jelentését értette meg, hanem megérezte stílusa lengébb sajátságait is. Hogy a losonci Weisz Szálival való rövid ismeretségét szerelem névvel illetni mennyire erőszakolt dolog, s hogy Ferenczinek igaza van, mikor ezúttal Petőfit nem is tartja „valóban szerelmes"-nek: mutatja az is, hogy róla a költő nem a maga hangján, hanem kölcsönzött modorban énekel. Ő volt u. i. az a varróleány, kiről a dalban szó van. A másik említett költeményben Ferenczi Heine-i jelleget lát. De ami abban kiábrándító felszinesség hatását teszi, az nem ön-gúny s nem éles fordulat — mi által Heinei lyrizmus körébe vághatna —, hanem szenvedélytelen konstatálása az asszonyi ledérségnek, a refrain sima ismétlődésében játékosan s könnyed kedéllyel minden él nélkül. Vagyis közelebb áll a chansonhoz, mint az epigrammhoz, Béranger-hoz, mintsem Heinéhoz. A két chanson példája mutatja egyszersmind, hogy a költő — épen ez időben — különös élményi indok nélkül is szívesen próbál új hangokat: a művész, korábbi gyakorlata reactiójaként, formai megújhodásokra vágyik.

Mind e jelenségek világosan mutatják, mennyire ellentétes e korszak jelleme a megelőző kor klasszikus népdal-irányzatával. Valóban lesz módunkban aprólékosan megvilágítani ez újabb fordulat dalellenes jellegét, mely végül is a *Felhők*ben találja meg a maga műfaját, a dalnak minden tekintetben ellenlábasát. De odáig is találni átmeneti formákat, apróbb költeményeket, melyek a dal és epigramm, a dal és gnóma határán állanak, mintegy azoknak lyrailag sententiás vegyülékei.[60] Tartalmuk is személyesebb, semhogy a dal naivsága megbírhatná: a költői becsvágy önmarcangolásai; kétkedés a hírnév, dicsőség értékében, melyet szen-

[60] *Hír; Elfojtott könnyek; A nap; A hűtelen barátokhoz; Virágos kert a költő szive; A. B. emlékkönyvébe; S. K. emlékkönyvébe; A költő s a szőlővessző; Remény; Hogy van, hogy azt a sok gazembert . . .* — Ezekkel szemben: *Mulatság közben* még alig lép ki a dalszerűségből s bontó hatás nélkül helyezkedik el benne egy *Felhők*-szerű *alapgondolat:* „Haszontalan história az élet!" — *Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz* is a régi modorban szól még s csak a szó megválasztásában *(barát* helyett *pajtás, cimbora)* jelzi a belső változást·

vedés, mások élvezetét szolgáló önemésztés tesz kétségessé; a kiábrándultság ítéletei eszményekről, barátról, világról. E gondolati tartalom s nem egyszer a gondolatforma is (definitio; mythoszlelemény: *A nap)* már a *Felhők* felé mutat. Minden alkalmi indok nélkül ömlik, buzog bennök a keserű forrás, a tartós hangulatok következetességével. Versformájuk még nem a *Felhők* szabálytalanul szeszélyes játéka, de nem is a dalok egyszerű harmóniája már. Műfaji jellegök, szerkezeti elvök a *Felhők*höz áll közelebb. Többnyire egy-egy metaforát értelmeznek. S e metaforákat a dalbeli képek naivságától nem csupán távolibb, sőt keresett eszmetársításuk választja el (a hír: terebély fa; a világ: egy pénzdarab; máskor egy lesüppedt vén épület; a költő: szőlővessző; a remény: förtelmes kéjleány), hanem a kiélező szerkezeti elv, mely képet és jelentést tudatos értelmezéssel különít ketté s állít a meglepés, vagy a devalválás szándékával egymás mellé, többnyire úgy, hogy a gondolat bántó súlya a vers végére jusson. Máskor kérdés és felelet technikai fogásával él s ér el meglepő hatást; a kérdés egyenes beszédére gyalázkodó metaforával csap vissza, vagy nem sejtett gondolatkörből veszi hozzá a magyarázatot. Egyszóval: a dal-terjedelem a keresettség és szándékoltság dal-ellenes mozzanatait takarja. A dal feloszlásának, a dalirányzatra beállott reactiónak vagyunk tanui.

A népdalaival mindig párhuzamos fejlődésben álló genre-kép szintén hanyatló műfajnak látszik ez időben egy korábbi nagy virágzás után. Számra is igen kevés, amit 1845-ben ír, s költői értékre alatta áll a korábbi évek átlagának. Azokhoz képest alig is nevezhetők genre-képnek, oly kevés bennök az alakrajz. Ő maga hármat *nép románc* minősítéssel tett közzé *(Gyors a madár, gyors a szélvész; Piroslik a kecskerágó; Liliom Peti);* de ezek közül csak a közbülsőnek van románc jellege, a másik kettő betyár-genre. *A zsiványság vége* is genre-körben mozog, de inkább dalszerű. A korábbi évek iszákos typusa *Orbán*-ban öröklődik tovább egy tisztára formai játék mókás szösszenetében. Az a cselekvő jelleg, az alakításban az a művészi részvét, mely annyi elevenséget s húmort árasztott volt egykori genre-alakjaira, már csak pillanatnyi villanásként érvényesül. Ez évnek csak egy kitűnőbb genre-képe van: *A magyar nemes,* mely már aktuális politikai érdekű. Elődeitől abban a kíméletlenségben is különbözik, mely nem cselekedteti — miáltal legalább a húmor bűnbocsánatában részeltetné —, csak irányzatosan beszélteti typusát. Költői értékre nem is áll amazok fölött s jelentősége és kedveltsége inkább abban leli magyarázatát, hogy egy koráramlatnak volt talpraesetten gúnyos szószólója. Az irányzatos jellemzésnek különben egyik igen sikerült példája; a köztudat által kárhoztatott typikus tulajdonságokat elemi könnyedséggel szedi össze s varrja egy ember nyakába, fülbemászó egyszerűséggel, s a refrain keresetlenül ható iróniájával. Alakító, megelevenítő költői erő és pezsgő lyrai kedély dolgában azonban össze sem hasonlítható sem a klasszikus

Pál mesterrel, sem a mindenek fölött eleven *Csokonaival*, de még *A régi jó Gvadányi*, *A tintás-üveg* és *Pinty úrfi* is művészibb alkotások nála. *A magyar nemes*sel kapcsolatban különben méltán figyelmezet Havas a negyvenes évek irodalmának táblabiró-torzképeire: Czuczor Gergely, Irinyi József egy-egy művére s a *Falu jegyzője* Zátonyijára, ami mind nem zárja ki, hogy az akkor Borjádon múlató költőnek — mint Sass István állitja — egy azonvidéki nemes ember élő alakja adott alkalmi ösztönzést a költemény megírásához. A magyar nemes elmaradottsága és mindaz az alkotmányos félszegség, ami a nemesi decadentiával volt kapcsolatos: egyszersmind a magyar szatira megteremtője az irodalomban, mely Kisfaludy Károly és Fáy novella- és regénybeli, még alig sebző húmorából kiindulva, Széchenyin át Eötvös Józsefig a legkegyetlenebb monumentalitásra emelkedik. Ez irodalmi áramlat tetőpontján a *Falu jegyzője* áll, egész irodalmunknak ez egyik legmagyarabb, határjelző nagy müve, mely az addig hazafiasan magyar költészetet korszerüleg politikaivá idomítja, s a negyvenes évek kellő közepén állva, egy valóságos irodalmi sorsfordulat jelentőségével bir. 1845 márciusától kezdve füzetekben jelent meg s igy Petőfi már olvashatta a *Magyar nemes* megírása előtt. Kétségtelen nagy része van abban, hogy egyéb rokon hatásokkal együtt Petőfi költészete is hovatovább a politikai érdeklődés körébe terült. E szatiraáramlatból azonban nem szabad kifelejteni a Kisfaludy-Társaság 1841-i szatira-pályázatát sem, melyre összesen húsz pályamű érkezett be. A nyertesek közül néhányat a Társaság *Évlapjai*nak 1842.-i évfolyamában olvashatunk. E pályázat kitűzése — mely szokatlan sikerével akkor méltó feltünést keltett — egyike volt a Kisfaludy-Társaság szerencsés intuitióinak, melyekkel — lappangó törekvéseket felszinre csalván — a negyvenes években irodalmunk annyira hivatott irányitójának mutatkozott. E szatira-pályázatnak is, mely többnyire a megyei élet visszásságait bemutató müveket szült, bizonyára része volt a *Falu jegyzője* előkészítésében.

1846-ban a genre-kép végkép kipusztult műfajnak tetszik. Egyetlen képviselője, *Az őrült*, már más szempontból érdemel figyelmet.

III.

Az önarckép új vonásai.

Az egyénnek a feltörekvő életpályához viszonyított lyraiságában láttuk első időszaka egyik jellemző oldalát s önarcképeiben e lyraiság egyik főműfaját. Az életpálya új fordulatát: költői értékének a kritika által való kétségbevonását legközvetlenebbül most is önarcképszerű költeményei érzik meg s jelzik erős visszahatással. Nádaskay bírálata (Honderű 1844 dec. 21.)

provokálja *A világ és én*-t, mely már 1845 febr. 9-én, tehát a *Czipruslombok* heteiben kijött a *PDl.*-ban. Mily nagy különbség a nemsokkal előbb, 44 decemberében írt *A természet vadvirágához* képest, melyet szintén támadó kritika (a Dardanusé) csalt elő. Ott még csak támadóihoz szól ingerült túlzással, s csak az övével ellentétes, mintaként emlegetett, satnya költészetről van fejedelmileg lesújtó ítélete, s önérzetes szava a magáéról. Emitt már a „világ"-gal, az „emberrel" áll szemben, megvetésének és utálatának hitvány tárgyával, a természet söpredékével, e szolgazsarnokkal, ki vagy nyalja a más talpát, vagy a magáét nyalatja mással. S e bevezetésre következik az önarckép az ő egyenes önállóságáról, mely mint tudjuk, a szolgafog kirugásával végzi a költeményt. „Ez éjfélsötét embergyűlölési s megvetési hangulat" — mint a vers első birálója, Garay jellemezte (Életk. 45. febr. 15), itt lép fel legelőször Petőfi verseiben, még pedig minden valószinűség szerint már Byron hatásaként.[61] A gyűlölet s a megvetés már nem a kritikát, hanem az embert, a világot illeti. De a túlzó, hirtelen kiterjesztés, jóllehet a higgadt mérlegelés szemében aránytalannak tetszik, sokkal természetesebb, őszintébb erővel hat, mint bármikor később, mikor már a *Felhők* tudatos pesszimizmusában jelentkezik. A túlzó ingerültség maga is a pillanat közvetlenségére vall, s az egész költemény valóban a haragnak oly nagy erejű, spontán lendületével tör elő, milyenre csak a közvetlen őszinteség képes. Ez az ember-megvetés egy rossz pillanat rögtöni megnyilatkozása, s még korántsem elv, még nem állandósult hangulat, nem „irodalom". S mint költeményt is ez év jobbjai közé sorozom, mert egy nagy felindulás közvetlenségét érzem rajta. Az olykor kárhoztatott végsorokban is:

És ha tetszik engem fölemelned,
Ám emelj föl, mint bálványodat;
Ha fölültetsz fejed tetejére,
Majd kirúgom szolgafogadat. — —

nem kifogásolom a drasztikus rugást (miért barátai sokat kötekedtek vele), sőt e nyers harag természetes végének, teljes kiélésének nézem. A harag költeményei között ilyen egy darabból valót, ilyen talpraesett egységűt, és szinte naivul őszintét nem sokat találhatunk. E korbeli többé-kevésbbé önarckép jellegű költeményeiben *(Költő lenni vagy nem lenni; Rossz verseimről; Gyalázatos világ; Képzetem; Ifjúság ; Ismerjetek meg; Búm és örömem; Egy fiatal íróhoz; Forrás és folyam)*, melyek még a *Szerelem Gyöngyei*-t korban megelőzik, nem látunk többé ily általánosító itéletet az emberekről, az egész világról, pedig a költői pálya gyötrelmes oldalaival és bántó következményeivel majdnem valamennyi sokat foglalkozik. Annál inkább azonban az évvégiekben, a *Felhők* kortársaiban: a *Jókay Mórhoz* írottban, a *Változásban.* Jókai akkor már az egyetlen, kit gyűlöletéből

[61] L. a Függelékben.

kivesz; ez egyetlen csillaghoz képest festi egyre sötétebb éjszakáját; de „barát” nevezettel nem illeti, hisz az csak gúnynév; hite, bizalma senkiben sincs, hisz oly sokszor csalatkozott; majd jellemző önizgatással föltevésekhez folyamodik: *ha* a világ ajakáról átkok átka zendül reá, *ha* az egész világ mint dögvészest eltaszítja — s tudja, hogy a világ így fog tenni vele, hogy ha megkövezték, babérral födik homlokát hóhérai: akkor is Jókai keze öleli, s ő ejt rá könnyet. Kivételes barátság és kivételes embergyülölet: fényben és sötétségben kölcsönösen fokozzák egymást. A költemény célja azonban a sötétség érzékeltetése. Így a *Változás*ban is, melyben mostani részvétlenségét, szerelemtagadását, kihülő hazaszeretetét, a világgal dacolását ifjonti naiv odaadásával állítja szembe.

Az említett többi önarckép komorsága azonban még korántsem ily egyetemes jellegű, s majdnem minden esetben irodalmi megtámadtatásával kapcsolatos. Átkozza a pillanatot, melyben költőnek született; a költészet mérges fulánkú pók, melyet vérével hízlal a nem is bizonyos dicsőségért. Tettetett szánalommal áll bosszút a kritikán: csak azért ír rossz verset, hogy legyen min rágódni kritikusainak. Megérti, hogy a gaz és tüske, mely közt gázolnia kell, vele jár a pálya úttörő jellegével. Azt mondják, hogy képzelete alant jár? nosza jellemzi képzeletét, azaz jellemezteti önmaga által. Üdvözöl egy fiatal írót (Jókait), de a maga pályáját ismételteti meg vele, mennydörgő felhőként vezeti elő, s felszólítja, ne törődjék félrevert harangokkal s jajveszékelő emberekkel. Mindez irodalmi szereplése következményeitől fölvert lyraiság; s igen jellemző, hogy most, mikor annyira eseng nagyarányú élmények után, ilyenekül költői pályája mozzanatait ragadja meg. A *Felhők*-dispositio létrehozásában egyik legerősebb élményi indíték kétségtelenül a kritika részéről való bántó fogadtatása volt; ennek aránytalan lyrai következményeit nemcsak fejlődésének anélkül is fordulatra hajlandó érettsége teszi érthetővé, hanem mindaz, amit költészete alapjelleme gyanánt a közönséghez való viszonyában fentebb kimutattunk. Eredetisége első időszakát a feltörekvő költői pálya lyrájaként jellemeztük volt; nem csoda, ha most, a fordulat idején, pályája gátoltatása, el nem ismertetése ily heves visszahatásra ingerli.

Némelyik önarcképe *(Ifjuság, Én és a nap)* még szinte a régi modorban s felfogásban szól; de ezek kivételes jelenségek, itt már a rossz kedv a korlátlan úr. Még ha kedélyállapota szokásos két végletét jellemzi is *(Búm és örömem)*, akkor sem más esetekben annyi igazsággal jellemzett merengő hajlamát állítja szembe jó kedve „tarka lepéivel“, hanem azt a vérivó, marcangoló, őrületes bút, amelyben több a rosszkedv a fájdalomnál s a képzelet vad tobzódása az igazságnál. Legjellemzőbb azonban, s világosan mutatja, mennyire költői pályája szemléletében elfogódva írja e nemü verseit: az *Ismerjetek meg!*, melyben mostani kedélyállapotát nem újnak, hanem eredetinek, régen is megvoltnak akarja

feltüntetni, mintegy ennek akarván visszamenőleg is a személyes igazság és következetesség kiváltságát megadni. Mint mikor új szerelme hajnalán minden eddigi szerelmét ábrándnak minősíti, most komédiának vallja régi jó kedvű dalait:

Ismerjetek meg végre: ki vagyok?
Álarc alatt volt mostanáig képem
De már megúntam én álarcomat,
És azt most ünnepélyesen letépem!

Olvastátok vidám dalaimat?
Azt gondoljátok, hogy lelkembül írom?
Oh, dalaimban a kedv, nevetés,
Csak olyan ez, mint a virág a síron.

Így írt — úgymond — enyelgő dalokat, míg lelke fájdalomban haldokolt.

De többé nem leszek komédiás,
Ki víg pofákat vág a közönségnek,
És odabenn a színfalak között
Arcán kínszenvedés könyűi égnek.

Lehetetlen vissza nem gondolnunk az „ál-Petőfi"-re. A költeményben, túlzásai ellenére is van némi igazság. Azon verseiben, melyekre céloz, csakugyan túlzással, vagy közönségre tekintő múlattató célzattal rajzolta önmagát. *Ál*-ságuk azonban nem érzelmi alapjukat illeti; nem a jókedvet szenvelegte, sőt mint megállapítottuk, épen e tekintetben nem volt soha hazug; tárgyi igazságuk volt sokszor költött *(Deákpályám)*, de pillanatnyi kedélyének mindig hű képmásai voltak. Annál jellemzőbb e palinodia mostani kedélyállapotára, melynek terjeszkedési vágya oly nagy, hogy még a múlt ellenkező tanúit is a maga képére akarná átteremteni, vagyis akkori énjét is a mostanival akarná helyettesíteni, a mostanival, ki minden körülmények közt komornak, belső sebektől vérzőnek szereti látni magát. Igazabb, legalább nem tagadja meg múltját a jelen kedvéért, csak szembeállítja vele, a *Forrás és folyam.* S mint minden e nemű, mostani egybevetéseiben (pl. *Búm és örömem)*, itt is igazabb s művészileg is teljesebb, tisztább hatású a nem jelenvalónak festett derült kedély rajza, mint a mostaninak mutogatott förgeteges léleké:

Szelid a forrás habja, s dalai
Beillenének csengetyű szavának.
Ilyen szelidek és csengők valának
Ifjúságomnak első hangjai.

E találó, kedves kép, már a következő sorokban kezd az előkészület kedvéért megzavarodni: kedélye akkor a forrás volt: tükre a mennyországnak; s szive volt a forrás víg, friss hala. A csörgedező forrás tükörül véve már hamis szemlélet; de célja az, hogy később a forrást fergeteg-dúlta nagy folyammá — maivá — nőtetvén, eltilthassa a napot, holdat, a mennyet a belenézéstől. A forrás „friss, víg hala", minthogy szemléltető ereje csak céljáig: az eleven mozgékonyság érzékeltetéséig terjed, ott még nagyon helyén volna; a költemény végén azonban, a sötét értelmezés egész súlyát magára vévén, *hal*-mivoltában válik szemléletessé, s mint kép-asszociáció, szív-jelentésével, nyilvánvalóan erőltetetté, durvává és képtelenné. A költemény sötétebb fele, a közvetlenül talált

metafora tudatos idomításával, a közvetlen kifejezés mesterséges továbbforgatásával, igy tagadja meg s rontja el a kezdet igaz, kedves csendülését. A dalok naiv lyrikusát, ki a kedélynek ad hangot, így szorítja le a *Felhők* tudatos romantikusa, ki a kifejezéssel operál:

És mit jelent e vérfolt a vizen,
E vérfolt a haboknak közepette?...
Horgát a vad világ beléd ütötte,
Te vérzel, árva hal, szegény szivem!

Az *árva* jelző enyhíteni akarja, de egészen nem tudja, a kép és jelentése kényes együvé kerülését.

Minthogy e költeményeknek magában a hangulatban nincs mélyről eredő gyökerük, alkalmiságuk pedig a legtöbbször semmi: természetesen a mesterkedő művésznek kell pótolnia azt, mit más esetben az ihlet önként előteremt. Neki kell anyagot találnia, és mintegy külső beavatkozással adni valamely belső formát, haladó s majd súlyba zökkenő, nyomatékkal megálló szerkezetet. Az anyagot, mint már elégszer észrevehettük, a képzelet teremti elő, nem jelenvaló szemléletekből, hanem hideg asszociációval, s nem egyszer a már kész kifejezés — metafora — további kiaknázásával. A képzelet végzete pedig az, hogy mennél messzebbre távolodik a valóságtól, annál üresebb térbe jut, s közönséges „kitalálásokká" értéktelenedik, amint ezt legvilágosabban épen a *Képzetem* c. költemény mutatja, melyet sokszor — sajnálatos tévedéssel — épen képzelete jellemzésére szeretnek idézni. Egyre magasabbra ereszti képzeletét; „Felszáll s a légben, mint Pacsirta énekel"; még feljebb! — rendre megkergeti a sasokat; majd a legmagasabb felhővel kezd egy útat: s ezen a ponton már csődöt is mond, mert itt már semmi életjelenséggel nem jár együtt, semmi mérték nincs hozzá. Ha mint pacsirta énekel, ha megkergeti a sasokat: még él, életet jár át, vagy élettel lép viszonyba; de a felhőkkel már csak „egy útat kezd", semmit sem csinál velök. Röpíti aztán még feljebb, a napig; napfogyatkozás van, rápillant a napra s az megint kiragyog; majd az utolsó csillagon túl, elhagyja az isten világát s ott új világot teremt mindenhatósága. Itt már a képzelet önmaga tagadásává válik, elképzelhtetlen, élettelen kitalálássá. Mintegy versenyre kel önmagával: „ki tud nagyobbat mondani?"

A képzelet hordja elő a költemény anyagát, többnyire képes beszéd formájában, mit aztán ötlet, asszociáció és szerkesztési ügyesség lendületes, tagolt egésszé igyekszik kikerekíteni. Megvan a kép: a költészet mérges fulánkú pók. E képnek már önmagában van bizonyos anyagtenyésztő ereje: a csalfa pókháló, melyben vergődik az áldozat, az eltökéltség a fojtogató fonalak leszakgatására, vagyis egyenes beszédre áttérve: lemondás a költői hírnév csábitásairól a mindennapiság kedvéért: mindez, mint találó szemlélet és lyrai fordulatok lehetősége benne rejlett a szerencsésen talált metaforában. De a költemény *(Költő lenni vagy nem lenni)* első nagyobb fele csak ez egy metafora lyrai kiaknázása. A négy első versszakkal kifejtődik, amit a rossz kedvtől

sugalmazott képzelet első lendülete talált. Ez maga elég anyag lehetne egy költeményre, s a lemondás fordulata, ha kellő erővel és súllyal fejeztetik ki, befejezésnek is alkalmas volna. Csakhogy a lemondás vágya inkább csak útközben kipattant ötlet, mint eleve eltökélés, ép ezért lyrailag lagymatag hatású. Érzi a művész e belső befejezetlenséget s ebből merit ösztönzést egy befejező, kikerekítő lendület leleményére. S miben találja meg? Abban, ami őt mindig képes felvillanyozni, s ami egyszersmind a belső egyensúly létesítésének egyik legelemibb módja: az ellenkező végletbe való átriadásban. Jön a lyraiságot felverő kérdések özöne: hát mindörökre elnémuljak? szögre tegyem ép hangszeremet, életemet? örömemnek, fájdalmamnak többé ne legyen hangja? Hallgasson a tenger, ha szélvészek zavarják? S reá az immár valóban lyrai nyomatékkal szólható, bevégző felelet, mi egyúttal új szemponttal fordul vissza a kezdő metaforához, s annak eredeti lyrai tartalmát egy új, valóban őszintébb emotióval szorítja ki:

Nem, költészet, nem hagylak el soha,
Mert nem hagyhatlak el!
Táplálni foglak a gyötört kebelnek
Legforróbb vérivel.

Nem bánom: tépj, emészsz,
Másoktól meghallgattatást sem várok.
Azért éneklek, költök,
Míg végső cseppvérem ki nem szivárog!

Ki tagadhatná, hogy az igazi ihlet itt a költemény irása közben lép fel s tölti meg lyrai tartalommal a képzeletnek eredetileg formális játékait? Előbb csak foglalkoztatja a költői erőket, s közben belemegszik és őszintévé válik. A *Felhők* előtti rokontartalmú költeményekben elég gyakori ez az átlendülés, mi egyúttal bizonysága annak, hogy a rossz kedv igazi, önálló ihlet erejére még nem emelkedett. A későbbi *Levél Arany Jánoshoz* klasszikus képviselője a Petőfi-féle lyrai átriadásoknak, de kezdő, tételes felében is őszinte ihlet szülötte, mig e mostaniak többnyire csak fél-igazságok, melyekben nem egyszer a művész kényszerhelyzete rázza fel a költő ihletét. Hasonló átbillenő szerkezet példája a *Gyalázatos világ* is, csakhogy mind első, komorabb felében, mind a földerülő másodikban mértéktartóbb s igy egészében egyneműbb. Ilyen a már említett *Ismerjetek meg!*, melyben előbb lemond a víg dalokról, majd hirtelen fordulattal elűzi magától e határozatot; s ilyen a *Búm és örömem* is. Viszont a szembeállítás fordított módját láttuk a *Forrás és folyam*-ban, melynek visszás hatása onnan ered, hogy a kevésbbé őszinte, s csak mesterkedéssel nagyított érzelmi elem játssza benne az önerejéből átlendülő, s ezáltal a költemény súlyát megadó elem szerepét. Ez útközi lyraiságban láthatjuk első feltünőbb jelentkezéseit a későbbi Petőfi valóban személyes és élményi lyrájának, mely a dal korlátaiból kiemelkedve, majd igazi „lyrai költemények“-et hoz létre, s mely a dal pillanatnyi lyrai igazságát egy-egy érzelem egész fejlődő

menetére kiterjeszti, s az érzelmet mintegy kifejlődése közben szólaltatja meg. Afféle tanakodások, határozat-változtatások, az érzelem meglepő fordulatai: már most is jelentkeznek egyazon költeményen belül, s amit a *Felhők* emez előfutáraiban őszintének találunk, az többnyire e spontán fordulatok közvetlen hatása. A dalt rég odahagytuk, de az ideiglenes zavarból már is láthatjuk a kivezető útat, mely a daltól a lyrai költemény felé vezethet, annak lényeges elveit nem módosítva, csak megsokszorozva és kiterjesztve. Ezek még csak sejtető nyomok. Bizonyos ez idő szerint az, hogy a dal összhangja megzavartatott, s a dal önmaga tagadásává kezd elhasonulni, kivált mikor kisebb terjedelmét még megőrzi.

IV.

Ami nem veszett ki.

A dal és genre leszorulásával ellentétben, zavartalanul folytatódik a Heinei epigrammatikus szerkezet kultusza, sőt azt mondhatni, hogy korábbi jó kedve, némileg ugyan már megecetesedve, csak enemű költeményeiben marad még fenn egyelőre. A Heinei szerkezet lényege valami disszonancia a költemény eleje és vége között, s ha tisztán tréfa kedvéért űzetik is, mindenesetre közelebb áll a költő zavaros, meghasonlásra hajló lelkiállapotához, mint hajdani derült kedélye hármonikus dalszerkezetei. E fajta darabjai nagyobb részét felvidéki útazásakor írta, tehát kedélyéletének egy kedvezőbb lucidum intervallumában, épúgy, mint kevés számu dalait. A bor körül való tréfa most sem maradhat el *(Egy szép hölgy emléke, Holdvilágos éj, Felsülés):* a részeg kántor, a két itce bort „bevágó” szinésznő, kedélyes, vagy érzelmesnek induló szerelmi kaland végén pointe gyanánt teremnek elő, sőt régi kedvéhez híven maga a költő is beáll múlattatónak: egész ebéd alatt szíverősítővel tartja magát, hogy ebéd után ki merjen rukkolni szerelmi vallomásával; de a szíverősítő úgy megerősíté szivét, hogy az erőből lábában nem maradván, kirontania nem lehetett. Az adósság tréfája is felmerül egyszer *(A sorshoz);* az erőltetett ihlet ügyes leleplezése a *Mi kék az ég;* egykori szerelem cinikus megtagadása az *Egy hajfürthöz;* nyelv és versforma humorával üti agyon a szerelem komolyságát a *Fresco-ritornell* Két esetben azonban már a *Felhők* gondolatkörével érintkezik, s a szerkezet tréfájával nem nyomja el egészen ingerültségét, vagy elkedvetlenedését. Kritikusai elleni ingerültségét a *Ki a szabadba* csattanójába önti bele, egy őket komikus szinbe borító képpel. A tavaszi természetet szinpadnak képzeli, melynek primadonnája a kis fülemile, páholyban ülő figyelmes hallgatói az ifjú ibolyák:

És minden hallgat, és minden figyel,
És minden a legforróbb érzelem . . .
A kősziklák, e vén kritikusok,
Maradnak csak kopáran, hidegen.

Nagyon kedves bosszú, mert a költészet saját eszközeivel, metaforás szemlélete egyenes folytatásával hajtatik végre. Az *Imádságom* pedig, mely igazán komoly szinnel indul, s egyelőre csak egy imádság közbe nem illő, felfüggesztő „hó!"-val árulja el nem komoly szándékát, végül a költői hirnév gúnyos profanizálásához jut el, miáltal már a *Felhők*-diszpozició légkörébe kerül, mely a hírnév, dicsőség értékét szilaj tagadásba veszi. Kér e költeményben újjászületést a hazának „Mely így, mint van, már nem sok évet lát" (ez is komolyabb érdeklődés köréből vetődött ide), kér magának szép szeretőt, gyors paripát, és... sok, sok babért: „Nem hogy fejemet ékesítse, nem, De hogy, ha nem lesz szénám, abrakom, Csikóm legyen mivel jól tartanom... Hallgass meg engem, édes istenem!"

A disszonancia, mely már e költeményekben sem mindig pusztán szerkezeti játék, hovatovább mint valóban meglevő lelkiállapot jelentkezik a Cziprusiombokra következő hónapokban. Forrása lesz a költeményeknek, s nem művészi játék eredménye, mint a Heine-félékben. Nagyobb arányokban ugyanazt tapasztaljuk Heinéhoz való viszonyában, mint a Béranger-hatás újabb, bár kisszerű kibontakozásában. Azelőtt csak formai ötletet s általános műfaj-inspirációt vett a chansonnier-tól, 1845-ben már két igazi chanson-ra bukkantunk, melyekben Béranger kissé ledérjózanságu felfogását is magáévá teszi. Heinétól is egy szerkezeti sablont lesett el korábban, tehát csak azt, mi akkori ötletes jókedvének megfelelt s formát adhatott. Heine cinizmusa alig érintette meg naiv kedélyét. Most már azonban átveszi, s a maga módja szerint idomítja azt a gondolkozásmódot is, mely Heine költészetében ha nem is mindig a neki tulajdonított epigrammai fogással, de akár egyes szeszélyes tételekben és metaforákban, akár egész költeményeiben szuggesztiv erővel jelentkezik, s röviden szólva az eszményi értékek profanizálásában áll. Átveszi, de Heine éles és hideg rácionalizmusa nélkül; Heine tud önmaga lyraiságával szemben fölényes szemlélő lenni, Petőfi — mint a Czipruslombok alkalmából Gyulai mondta — még képzelt lyraiságát is valódivá erőlteti. Heine tartalmivá erősödő hatása bizonyára részt vesz azon ideál-tagadó diszpozició erősítésében, mely végül is a *Felhők*höz vezet.

V.

A szerelemvágy újabb kudarca.

Az a kezdődő, izgatott lelkiállapot, mely Etelke halálában élményi anyagot talált magának, s mely, mint az imént láttuk, legelső sorban is a korábbi időszak tiszta műfajainak leszorítására vezetett, nem élhette ki magát kielégítőleg a *Czipruslombok* néhány hétig tartó anyag-bőségében, hanem intenzitásában később

tárgyalandó ható-okoktól is fokozva, sóvárogva keres újabb táplálékot. Hogy tökéletest nem alkotott, már megállapítottuk. De ne higgyük, hogy ő maga azt épúgy ne érezte volna, mint mi; ha nem is biráló öntudattal, de a tiszta művészi fogékonyság érthető békétlenségével, mit megszüntetni csak a megnyugtató, teljes önkifejezés képes. Petőfi e korbeli izgalmainak egyik nem utolsó forrása az új feladatokkal vergődő művész elégületlensége önmagával. Eleve bizonyos, hogy egyensúlyát csak akkor nyerheti vissza, ha az élet egy valóban nagyarányú élménnyel szolgál neki, mely az őszinte, igaz ihlet erejével ismét tökéletes műalkotásokká forrhatja ki magát. Ettől azonban még most messze vagyunk, s a ciklusok és türelmetlenül heterogén kisérletezések e jellemző időszakában a legemberibb, s a költő ifjúságához is legközvetlenebbül illő nyugtalan sovárgás, a szerelem-sejtések meg-megújuló lyrai ingere érthetően nagy szerepet játszik. „Szeretnék már szeretni újolag" — sóhajt nem sokkal az Etelke-siralmak elhangzása után. S a *Szerelem Gyötrelmét* és a *Czipruslombokat* még 1845 őszén a *Szerelem Gyöngyei* követik.

A költőnek ezúttal sem volt szerencséje. A gödöllői szőke szépség, Mednyánszky Berta, kivel ez év augusztusában ismerkedett meg, szivesen társalgott a költővel, de szerelmes nem volt belé. S Petőfi? Ő nyilván azt hitte, hogy igazán szerelmes, pedig csak múzsát talált. Szeptember közepe táján megkérte Bertát, de az apától kosarat kapott, nem igen hizelgő célzásokkal a „szinészre", „poétára". Tudunk egy nagy esetet, mikor az apa ellenkezése csak makacsabb kitartásra birta a költőt, s minden akadályon keresztültiporva, feleségül vette a leányt, kit szeretett. Ezúttal megnyúgodott az apa tiltakozásában, mert szerelme ismét csak... költői ábránd, csak irodalom volt.

A *Szerelem Gyöngyei*-nek utóbbi kétharmadát Szalkszentmártonban irta augusztus végén és szeptember elején, mikor a leánnyal való mintegy két heti ismeretség után, szüleihez vonult vissza. Alig tért vissza Pestre, már meg is kérte: oly előzmények után, melyekben sokkal nagyobb ihlető szerepe volt az irodalmi elvonultság képzelgéseinek, mint a leánnyal való közvetlen érintkezésnek. Petőfi szerelmi költészete ezúttal lyrai ihletésre alkalmatlan képzelgésnek esett áldozatúl. Kezdettől fogva kételkedik a viszonzás lehetőségében; szinte előre tisztában van vele, hogy Mednyánszky Berta nem lesz az övé. E szerint a cyklus egész jelleme egy szerelmi ostrom, azzal az ihletbénító tudattal, hogy komoly következményei úgy sem lesznek. Csak költői gyakorlatnak tetszik s távolról sem hasonlítható össze a *Czipruslombok* lyrai értékével. Abban, a helyzet minden képtelensége mellett, megvolt legalább a gyöngéd emberi részvét őszinte alapja, s egy elvesztett szerelmi lehetőség, egy váratlanúl feldúlt költői ábránd komoly s igaz fájdalma. Oly kivételes szépségű darabokat nem is találunk e híg-anyagú cyklusban, melynek változatlanul egynemű

lyrai erőlködését megfelelő egyhangusággal kiséri a mindvégig azonos versforma.

Első darabja után tisztában vagyunk az alapérzelem meddőségével. „Oh, leányka, ha te nem szeretsz is, Engedd meg, hogy szerethesselek": ime az egyoldalú szerelem nyitánya. A cyklus lyrai tartalma csak reménytelen ostromlás, a leány szépségének üres magasztalása, s a „nem viszonzott szerelem keserve" lehet. Kétség és remény izgalmai közt ingadozónak tünteti fel magát, de az igazi ihlet hiányát az önmagát izgató képzelettel kénytelen pótolni. Igyekszik rábeszélni a leányt, hogy szeresse; udvarlásában nem egyszer üres metafora-játékkal él; elmegy a mesterkélt szellemesség pointe-jéig, sőt a jelképes beszédig, a virágnyelv ridegségéig. Semmi alkalmi változat, semmi haladás, se jobbra, se balra. Végig ugyanaz az équivoque helyzet, mely egyszeri jellemzésnél többet ki nem birhat. Az első elhatározáson kívül, mely a cyklust megindítja, semmi újabb inger. A megkérésre való készülődés sem hoz frissebb lyrai tartalmat, csak a cyklus habozó alapkérdését ismétli meg: szeret-e, nem-e? Mily félszeg a kérő helyzete, de a lyrikusé is, ki választottja érzelmei felől még ekkor is ily bizonytalanságban van. Változatosság kedvéért fogáshoz folyamodik: álomhoz, képzelődéshez, de azon is átszürkéllik a cyklus egyhangú lelke: „Jobb itt lenn csak álmodnom, hogy birlak, Mint a mennyben lennem nélküled." Elevenséget csak leleményes idomuló játéka vihet a cyklusba: ha a leány sziget, ő folyam lesz; ha szentegyház: ő repkény annak falán; ha gazdag utas: ő útonálló; ha a Kárpát: ő felhő, s mennydörgéssel ostromolja szívét: — ez alkalommal legalább nem kénytelen szenvelegni, mert nem mértékét, csak jellegét érzékelteti szerelmének. Szerencsésebb az *Amióta szerelembe* bohókás önszemlélete is, melyben a szerelem zavarát s nevetséges szórakozottságát mutatja be magán, régi, kipróbált genretehetségével.

Ily meddő lyrai állapot a spontán megnyilatkozást természetszerűleg kerüli, mert eleve érzi erőtelenségét. Oly kifejezést kedvel inkább, melyben többet mutathat. Több a cyklusban a szerelemről való beszéd a szerelem saját szavainál; a lelkiállapot túlzó ismertetése, a kivülről való önszemlélet és epikus önmutogatás — az ösztönszerű megnyilatkozásnál. Rideg allegorizálás, erőtlen túlzás, technikai mesterkedés igyekszik leplezni a közvetlen, hű és naiv megnyilatkozás hiányát, sőt lehetetlenségét. Beteg szívéhez elhívja az orvost, az észt, de nem fogadja el tőle a remény balzsamát; — a reményt és kétséget viaskodó szellemeknek mutatja be, melyek szívének, e „szerelmi zászló"-nak (!) a birtokáért vetélkednek, s ő nem is sejti, melyik fog majd győzni! Kész lemondás a lyrai részvételről! — Megállapítja, hogy szerelme egyre nő (pedig már egész tenger); s mi a növekvés lyrai fácitja? az, hogy „szaporodik benne a szörnyeknek (= kétségeknek) rémes tábora": ime a túlzás sem tud újat eredményezni, csak sötétebbre festi a végig azonos alapszínt. De érdemes tovább figyelni az érintett

költemény *(Nő szerelmem)* kialakulását. Szerelme megnőtt tengeréről így szól folytatólag (egy Shakespeare-i kép hatása alatt): „És ha benne a rémek mozognak, És ha rajta szélvész vágtatott: Föl az égre csap szílaj hulláma, S lemos onnan minden csillagot". így hagyja el azt a csekély szilárd alapot is, melyen állott, s-képzelete túlzásával csak lyrai üressége versenyezhet. A költeményt azonban be kell fejezni; egy technikai fogás azt könnyen megteszi; kéznél van az ellentét sablona: lecsillapul a tenger, ő kilép a partra, a remények szép zöld erdejébe; ott egy ágon két galamb ül: „S én, lyánykám, azt gondolom: jövőben E galambpár én leszek veled." A „kétség és remény" végig azonos lelkiállapota e szerint látszólag igen mozgalmas kifejezéshez jutott, holott a kifejezés, közelebbről a képes beszéd túlhatalma vezette a gondolatot, mi végletes ellentétben van Petőfi korábban ismertetett stilrealizmusával. Üres, önámító romantikába kerültünk.

Csakis e romantikus túlzásokkal tudja a lyrai rendkívüliség látszatát kicsikarni jelentéktelen élmény-anyagából. Az ő rimánkodó és reménytelen helyzetéből nézve, óriási jelentőségűnek tűnik fel egy egyszerű bokréta-ajándék; „virágpaizs"-zsá lép elő, mely rágalom, gúny, ármány, balszerencse millió nyilai ellen védelmezi szívét *(Vasárnap volt)*. Túlzó képzelet ragadja a *Meg ne ítélj* szekerét is. Hallgatag volt, mikor együtt voltak; de „fergeteg ha van keletkezőben: megelőzi temetői csend"; felkap a fergeteg paripájára, már villámot, mennydörgést ontat a „vad szerelem"-mel: „Zúg, süvölt és szaggat és ront és bont Bennem a föllázadt fergeteg . . . De tűröm; tán egykor, mint szivárványt, Látom majd viszonszerelmedet". A kétség és remény állandó alapgondolata itt is; és hiába a bizonyára igaz helyzetből kiindulás, hiába a képes beszédből kiinduló erőfeszítés, erre az unalomig állandó alapra semmi alkalmilag eredeti lyraiságot nem tud ráönteni. A lyrai inventio nem az élményből, hanem egy útközben felmerülő képből táplálkozik; nem természetes növés, tenyészés eredménye a költemény, hanem egy erőszakos szellemi műveleté. Hasonló s még indokolatlanabb nekirugaszkodás eredménye: *Nincs jogom, hogy.* A sötét szerelemféltés különösen romantikus gondolatát vallja a magáénak (mint már a *Szerelem Gyötrelmei*ben is); ha a féltékenység felébred benne: elsötétül a világ; nem, sőt meggyulad; végítélet van, már harsog az angyalok trombitája: „Agyvelőm reng... szerteszét szakad... Mert reám így dörg le az ítélet: A te sorsod örök kárhozat!" Soha annyi lázas kipontozás, mint e nagyot mondani akaró versekben. Nyilvánvaló, hogy mindezekben nem a szerelem az igazi kifejezésre törekvő lelkiállapot, hanem egy alkalmilag indokolatlan, okát, célját nem ismerő lelki izgalom, mely romantikusan zilált, szeszélyes, titáni, démoni képekben leli kedvét. S e tekintetben a *Czipruslombok* lyrája gyöngéd, szelid klasszikus hang e cyklus üres lázálmaihoz képest. Valahányszor fölvett témájából — a szerelemből — indul ki: hajlandó attól a képzelet útvesztőjébe eltávolodni.

Sokkal szerencsésebb, ha máshonnan, egy alkalmi benyomásból, többnyire valami fáradtan merengő tájhangulatból indul ki (*Őszi reggel járok, A letarlott, Elnémult a fergeteg*), vagy az elmúlás gondolatából (*Voltak sokkal jelesebbek*). Ilyenkor őszinte, közvetlen ihlet adja ajkára a szót. Végzetük azonban e szép emotióval induló költeményeknek is, hogy a *Szerelem Gyöngyei* prédájává kell válniok, s ha előbb nem, a vég-fordulatnál Mednyánszky Berta hideg érintésére kell lehűlniök. Elmúlására gondolva, borongva kérdi, élni fognak-e még dalai, mikor fölötte már füvek lengenek: egyszerre minden művét átadná az enyészetnek — „Csak a mit te hozzád irok, lyányka, Ezt ne bántsa elmúlási vész". A költemény önmagában szép s őszinte hatású, visszás csak a költő udvarló vaksága, mely épen ezeket a dalokat szenteli az örökkévalóságnak:

S én hiszem, hogy ezt idő nem bántja:
Szent lesz minden hozzád írt dalom,
Mert hisz azok a mennyből erednek,
Kék szemedből, szőke angyalom!

E végső indokolás sablonos metaforája húzza alá az önálló szépségű darabot a ciklus csekélyebb értékű lyraiságához. — Az őszi képről a közeli szüretre térül gondolata: régen ő is kívánt szőlőhegyet, most megelégedné a leánykával, „e legszebb, legédesebb gerezd"-del. Nincs az a helyzet, melyet ily laza associatióval a cyklus részére meg ne lehetene menteni. — Egy fáradt, merengő hangulattal átitatott alföldi őszi táj, valódi érzés szemléleti hordozója, teszi lenyűgöző hatásúvá az *Elnémult a fergeteg* című költeményt; ez is a szerelemre tér át, de szerencsésen megmaradva a kezdett hangulatban; egyszerre csak — rím kedvéért-e, vagy sötét ötletből — végét így fordítja: „Szívem így, megtelve szerelemmel, Egy pohár, amely csordultig áll... Drága bor!... s ha a lyány porba önti? Kár lesz... inkább idd ki te, halál!" Szétdúlja az egész megható őszinteségű hangulatot a cyklus rögeszméje, rossz szelleme, a sötét romantikáju viszonzatlan szerelem lappangó s végül mindig előtörő gondolata; szétdúlja épen ott, mikor a csordultig telt pohár hasonlatával e gazdag hangulat legszerencsésebb kifejezéséig jutott el.

A halálra hivatkozás nemcsak alkalmi ötlet. A *Szerelem Gyöngyei*be már lépten-nyomon beleszüremlik az az élettagadó sötét hangulat, sőt világgyűlölet, mely nemsokára a *Felhők*ben hozza létre a maga külön cyklusát. Ez a jelenség is arra vall, hogy a szerelem érzése nem korlátlan úr a költő lelkében, sőt a maga egészségtelen egyoldalusággal csak egyik táplálója egy hovatovább kialakuló vigasztalan világnézetnek. Úgy tünteti fel szerelmét, mint valami végső szalmaszálat, melybe életszerelme még bele kapaszkodik, mint lelke egy új világát, mely egy másikból, egy már elnyeléssel fenyegető régiből, még kiemelhetné. „Engedd meg, — kéri a leányt — hogy szerethesselek, Mert különben köztem s a világ közt Megszakadnak minden kötelek. Vad, sötét föld keb-

lem birodalma, Fejedelme gyűlölő harag, Harczban állok a nagy mindenséggel — Szeretetre csak képed marad." *(Megteremtéd lelkem új világát).* Keble határtalan puszta, közepén egyetlen élőfa, a gyűlölet, mely „árnyat az egész világra vet"; e világborító fát csak egy óriás, a boldog szerelem vághatja ki *(Hol van oly nagy pusztaság).* A világ vadonerdejében jár, nem tudja az útat, csak a szerelem fényét követi; mécsvilág-e ez, mely csöndes tanyához vezeti, vagy bolygótűz, mely temetőbe, sírba visz talán? *(Vadonerdő a világ).* Csatatér a világ; harcolunk, megvagdaltatjuk lelkünket jutalom nélkül, legfeljebb a sebet elfödő, de meg nem gyógyító babér kedvéért; hívja kedvesét: vonuljanak el együtt messzire innen *(A világtól elvonulva).* Nem vétek-é a leány sorsát összekötni az ő balsorsával? a szelid galambot „vérszomjas vadállatok közé" rekeszteni? *(Életem most).* Lelkén múlt idők szomorú köde ül; vajjon nem csak azért űzné el, ha elűzné, a szerelem napja, hogy tisztán lássék: „milyen hervadás van a világ fölött"? *(A letarlott).* „Földön, égen nincs valódi béke": a nap és éj háborút viselnek, vérük az alkony és a hajnal pírja; a hold zsarnok király, tündöklő csillagait — jobbágyait — száműzi *(Azt hivém, hogy).* S a cyklus későbbi keletű epilogusában sem találjuk azt a megbékült elegiát, mint az Etelke-siralmakra későbbről visszatekintő *Messze vándoroltam*-ban.

A nagy számmal előkerülő hasonló gondolatok, s a riadékony képzelet szeszélyes légvárai, mikre rámutattunk, baljós szinezetet öntenek el a *Szerelem Gyöngyein.* Egy kezdődő világgyülölet s egy ostromló szerelem vetélkednek egymással az ihlet-inger elsőségeért, egy egyensúlyát vesztett költői lélek nyugtalanító benyomását hagyván az olvasóban. A *Czipruslombok* még a dalihlettől alig távolodó, a diszharmoniára még csak fogékony lélek költeményei; a *Szerelem Gyöngyei*nek jó részét már egy tényleges meghasonlás inspirálja. E különbség okait a két cyklus közötti fél esztendő közelebbi vizsgálatában fogjuk majd megtalálni.

S még egy föltünő jelenség vonja magára figyelmünket, kivált három költeményében *(Háborúval álmodám, Ha az isten..., Messze estem).* Az *Egy gondolat bánt* előfutárai ezek, a költő hazafias lyrájának kezdődő átalakulását mutatók. Az elsőben egy álmát beszéli el: háboruba hítták a magyart a szabadság kivívására; ő épen mennyegzőjét tartotta; de elhagyta ifjú hitvesét, hogy haljon a honért:

> Úgy-e, lyányka, a menyegző napján
> Menni és meghalni, szörnyű vég?
> És mégis, ha rá kerülne a sor,
> Úgy tennék, mint álmomban tevék.

A másikban igy szól: ha az isten megengedné neki, hogy úgy haljon meg, amint neki tetszik: szép, szelid, derült őszi napon, szivbe s égbe ható végdalát zengve, észrevétlenül kivánná a halál jövetelét, ajkán a szőke szép leány utolsó csókjával; de ha ezt nem engedné, akkor arra kérné, hogy tavasz legyen, harc tavasza, s ha

ledől paripájáról, ajkát a szabadság csókja zárja le. Természetes, zavartalan kerekdedség tekintetében az első darab sem jelentéktelen, de e második épen a kiválóbbak közé tartozik. Előbb a bágyadt s mégis oly tiszta őszi verőfény mélaságával mereng a végső dolgokon, élete végső pillanatát most is, mint majd később, egy nagyszerű ihletett órában, egy mindent kizengő utolsó szép költemény gondolatával kivánván ünnepélyessé avatni; majd pedig egy új gondolat ihletésére merengéséből felriadván, lélekbeli nagy feindultsággal száguld a vég felé. Eltekintve e nemű költeményei megdöbbentő jóslatszerűségétől, minek az értékelésben helyet nem adhatunk, lenyűgöz a mélaságában és riadalmában egyaránt őszinte ihlet tisztasága, mely e költeményt oly magasan s oly önállóan kiemeli a cyklus tervszerű nyűgéből. Forrása nem az erőltetett szerelmi érzés, nem a vers-író cyklus-akarata, hanem egy új, nagy ihlet, spontán felindulás. Itt is egyik jelével találkozunk a költő lelki élete újabb gazdagodásának. De ez a politikai gondolat — mert így fogom nevezni — már most, első jelentkezéseiben is erősebb és szerencsésebb lyrai ihletőnek bizonyul nemcsak a világgyülöletnél, melynek itt tőszomszédságában lép fel, hanem azon vértelen szerelmi esengésnél is, melynek ezúttal szolgálatába kellett volna szegődnie. Egy harmadik költemény, melyre céloztam, nem mint műalkotás vonja magára figyelmünket, hanem mint áruló adat. Közelg a döntő nap, mikor megkéri kedvese kezét: ez a költemény *(Messze estem)* alkalmi indítéka. S mihez hasonlítja a nap jelentőségét? — Waterloohoz, mely eldöntötte Napoleon sorsát; s ha az övéről is úgy dönt, mi lesz akkor élte? — „fájdalomnak Oczeánján a Szentilona." Az alkalmilag aktuálisnak mutatott ihletnél ezúttal is erősebbnek, s jelenvalóbbnak bizonyúl egy másik gondolatkör, melyet csak a kifejezés végett hív segitségül. De hogy épen ezt hívja, ily meglepő távolságból: jele annak, hogy ő hozzá közel van, s neki ez az associatio épen akkor keze ügyébe esik, vagyis hogy a francia forradalom történetét olvasgatja.

A Szerelem Gyöngyei közé tehát másnemű gyöngyök is vegyültek, s ezek között vannak az igaziak. A szerelem lyrájában tökéletlen maradt; a dalt, mely ennyi, inkább csak „hangulat"-szerelemnek megfelelő kifejezője volna, már elhagyta, új műformát megtalálni pedig — valódi ihlet hiányában s pusztán a kereső képzelet ingeréből — nem tudhat. Vannak ebben a cyklusban is kis terjedelmű darabok, de azok is csak a föntebb ismertetett egészségtelen zürzavar szülöttei. A dal naivsága helyett jelentéktelenség *(Ablakodból hogyha)*, metaforás szemlélete helyett rideg jelkép-beszéd *(A bokrétát, melyet)*, a műköltő kidolgozottabb képei és személyessége *(Vadonerdő a világ)*, kép és jelentés epigrammatikus szétválasztása *(Milyen furcsa álmam)*, elmés fordulat a rendkivül kifejező kép szószerint vételéből *(Mihelyest megláttalak)*, naiv képek sorozatához romantikus ördög-pokol-záradék *(Fa leszek, ha)*. Mindez a cyklus idegen versformájának egyenruhá-

jában. Magyar dalforma, különösen a két utóbbi esetben, szép értékeket mentett volna meg. Igy is azonban van a cyklusnak egy, csak egy igazán szép dala, mely azért sikerült, mert a valósághoz híven, csak a szerelmi ábránd kedves hangulatát örökíti meg, azt a távolból sovárgást, mely önmagában is kielégítő gyönyöre lehet a pihenő léleknek:

Éj van, csend és nyugalomnak éje,
A magas menny holdas, csillagos;
Szőke gyermek, kék szemű kökényfa,
Drága gyöngyöm! mit csinálsz te most?

Engem édes álmok környékeznek,
De nem alszom, ébren álmodom.
Minden álmam egy fényes királyság,
S koronája te vagy angyalom!

A dal lélektani magányát ezidőtájt már csak a szilaj képzelet fáradt utóhatásainak idején keresi fel, de már túl szélesedve a dal határain, azokban a szép merengő hangulatu költeményekben, melyek közül a Szerelem Gyöngyeit is disziti néhány, *(Elnémult a fergeteg)*, bár ebben a környezetben nem zavartalan tisztaságú szép darab. Dal formában már csak az egyetlen ***Éj van*** fogja föl, azon ritka pillanatok egyikében, mikor az új izgalmakból vissza hanyatló lélek fogékonnyá válik a régi kedves hangokra.

VI.

A „Felhők“ felé.

Eljutottunk a korszak legjellemzőbb költemény-csoportjának, a *Felhők*-nek a küszöbéig. Mielőtt azonban átlépnénk rajta, tekintsünk vissza a megtett útra, jellemezzük a haladás irányát, fejtsük fel rugóit. Mert immár világos lehet előttünk, hogy a *Felhők*-nek története van s hogy amit 45 eleje óta észlelünk, mindenestül a *Felhők* genesiséhez tartozik.

A változást két szerelmi cyklussal láttuk megindultnak. Az elsőt *(Szerelem Gyötrelme)* romantikusan felcsigázott szenvedély s őrületesnek feltüntetett féltékenység látta el lyrai anyaggal, holott élményi alapja oly csekély jelentőségű, hogy ki sem deríthető bizonyosan. A népdal személytelen, harmonikus átlag-lyraisága után egyszerre, még 44 vége felé, az emotionalis ziláltság, majdnem lelki dúltság szertelenségein hökkenhettünk meg, s minthogy e jelenséget életrajzilag indokolhatatlannak tudjuk, nem magyarázhattuk máskép, mint a szerelemvágy előlegező türelmetlenségével, mi Petőfinél a szerelemköltői becsvágy fölzaklatásával azonos, — a művész szempontjából pedig a továbbfejlődés, az eddigi gyakorlatára való ellenhatás szükségérzetével. Megelégelte lyrai szerepeit: a magáét szeretné játszani; megelégelte a népdalt: személyesebb érzelmeket kivánna megénekelni; megelégelte az összhangot: szeszélyes szabálytalanságra vágyik; kiélte naiv költői hajlamait: irodalmibb, nagyarányubb ihleteket sürget. Az élet azonban nem jár kezére; segít magán: rendkívülivé csigázza a

mindennapit, az érzés intenzitását a képzelet segítségével korbácsolja fel. A lyrai romantika útjára lépett.

Hogy a változásban immár ellenállhatatlan hajlam működik, megmutatta a következés, a második szerelmi cyklus, a *Czipruslombok*, mely egy hajnalodó idyllt, egy alig bimbózó, de a leány váratlan halálával megsemmisült szerelmi lehetőséget végzetes veszteséggé túloz, s a holt menyasszonyért esengő dúlt lyraiság ihletévé erőltet, hogy rendkívülit szomjazó művészi becsvágyának táplálékot nyújtson. Megbomlik a dal régi egyensúlya, közönségre tekint, kilép lelki magányából s hatásra mutogatja magát; logikus mesterkedéssel él; pointiroz. Új műformát keres, de nem találja még meg. „Après coup”-szerelem a cyklus ihlete, romantikusan szokatlan, tragikai lelkiállapot, melybe erővel belelovalja magát. Az erőltetést azonban megsínyli a lélek, s a cyklus lezártával Etelke emléke valóban „sötét fátyol”-ként húzódik még utána, s nem-szerelmi költészetére is árnyékot borít.[62] A cyklus közvetlen kihangzása után kész *Felhők*-szerű versek sorakoznak: *Hír, Elfojtott könnyek;* az ember-utálat első nagyobb arányu megnyilatkozása: *A világ és én;* a költészetből kiábrándulás kisértése: *Költő lenni, vagy nem lenni;* új szerelemvágy nyugtalan ösztöne, az otthontalanság érzetével s a holt leány emlékével vegyest *(Szerelemvágy).* S csak ekkor szakítja meg a sort néhány tárgyas költemény, odább egy Heinei élc; közben azonban ismét egy *Felhők*-szerű vers: *A nap;* az élet haszontalanságának gondolata: *Mulatság közben;* egy vágás kritikusain *(Rossz verseimről),* s egy pajtásaihoz szóló, de a barátságot már tagadó búcsuvers, felvidékre indulása előtt *(Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz).* Ez új nyugtalanság bevonulásával egyidőben a korábbi korszak érett műfajainak: népdalnak és genreképnek a kiveszését, vagy átalakulását, a Heinei szerkezetek dissonantiájának azonban további életképességét állapítottuk meg.

Ki nem látja, hogy a *Czipruslombok* utáni költészetében a változás és továbbfejlődés eredeti szükségérzetén kívül már más hatóok is munkálkodik, hogy a *Czipruslombok* lelki erőszakát sínyli, egészségtelen utóhatását szenvedi a lélek, a szándékos izgalomkeresést, a szerelmi érzés és költészet erőltetését egy képtelen helyzetben, s hogy az a mindentől elzárkózó, mindentől különálló személyesség, az a dúlt magányosság, minek lelki formái közt kezd mutatkozni, már beteges visszahatás? Tény, hogy a *Czipruslombok* után, s a felvidéki út előtt a *Felhők* műfaja, de lyrai anyagának is szinte minden változata előbukkan már: szerelmetlen magára hagyatottság, ember- és világutálat, mythosz-metafora, élet és halál együttnézése, baráttagadás, sértett költői becsvágy, inogni kezdő hit a költészet értékében. A huzamos erőltetés betegesen ingerlékennyé teszi a lelket s következményei annál súlyo-

[62] A *Cziprusombok* utóhangjai: *Mi bűvös-bájos hang, Messze vándoroltam, Vahot Sándorhoz, A toronyban delet harangoznak, Így is jó* stb.

sabbak, mert csalódással, elégedetlenséggel járnak. Érzi u. i. a költő, hogy megnyugtató műalkotásokban nem tudta kifejezni forrongó személyességét, hogy szerelemvágya kudarcai egyúttal a művészi becsvágy csalódásait jelentik számára. A várakozásra, nagy ihletekre felajzott lélek hiányérzete belső elégedetlenségge mélyül. A barátságban való csalódásának, s a kritika támadásainak ezért tulajdonít már kelleténél nagyobb fontosságot; hisz ezek is művészi becsvágyát sértik voltakép, mikor a már-már népszerűnek mondható, önbecsét jól ismerő költőtől a baráti, vagy hivatalos elismerés koszorúját tagadják meg. Igy mindazon okok, melyekkel a *Felhők* pesszimizmusát magyarázni szokás, végeredményben a művészi becsvágy csalódásait jelentik, s némely élmények, külső okok annak következtében nyernek tevékenyebb részt e borulni kezdő kedély ingerlésében, hogy már a szerelmi költő belső elégedetlenségéhez kell társulniok. Becsvágy és kudarc, szükségérzet és kielégítetlenség egymást hatványozó körforgása indult meg s újabb lendítő erőkhöz jutván, a *Felhők* korszak dúltságába kergeti majd a meghasonlott költőt.

Felvidéki útja kiragadta ugyan némileg e kedély-borulatból, de nem eléggé, s csak rövid időre. Tárgyas költemények; hazafias és politikai versek; szülői szeretet, a jókedv és tréfa néhány megnyilatkozása: csak ritkítják, de meg nem szüntetik a sötét szigetek folytonosságát a felvidéki út, s az azt követő pesti nyár alatt. Hazatértével egymást érik a *Felhők* további előfutárai: az időhöz fellebbezés költői pályája zaklatói ellenében *(Gyalázatos világ)*, lemondás a hírvágyról *(Falun)*, visszás élc a hazáról és költészetről *(Imádságom)*, dacos kézfogás a pálya ellenségeivel szemben egy új pályatárssal *(Egy fiatal íróhoz);* a gonosz emberiség végpusztulásáról egy sötét látomás *(Az utósó ember);* kedélye két végletének túlzó jellemzése *(Búm és örömem)*, s már-már határozás a sötét kedély javára *(Ismerjelek meg)*, egy *Felhők*-szerű mythosz-lelemény *(Felhő és csillag)*, s egy, a *Felhők* közé tárgya, s műfaja szerint is odaillő, barát-tagadó vers *A hűtlen barátokhoz.*

A válság oly teljes, hogy a nyomban következő szerelmi cyklust *(Szerelem gyöngyei)* nagy mértékben befolyásolja. Mondhatnám, e cyklus őszintébb tanúságtétel kedélyállapota belső világáról, mint szerelméről, mely ezúttal is csak szerelemvágy és szerelemköltői ambitio, s mint szerelmi lyra is csak az állandósult kedélyállapot alkalmi függvényeként itélhető meg helyesen. E szerelmi lehetőséget mintegy utolsó próbának tekinti az élethez, a nyugalomhoz való visszatérésre. Mintha válaszúton állna, s e szerelemvágya sorsával dőlne el az is, hogy mélyebben borúl-e előbbi sötétségébe, vagy végkép földerülhet; a viszonzott szerelem lelke új világát teremtheti meg, az elútasítás lenne a keresztfa, melyen megfeszíttetnék. Kétségtelen, hogy a cyklus alap-ihlete ez a már-már a meghasonlás válaszútján habozó kedély, s a cyklus tárgyalt félszegségei onnan származnak, hogy

szerelmét, ihletbeli másodrendűsége ellenére, uralkodó ihletként szenvelgi. Azzal azonban, hogy kedélyélete további sorsát maga is e szerelem jobbra- vagy balra-dőltétől teszi függővé, megerősíti állításomat, miszerint kedélyélete válsága a szerelemvágy (s vele a szerelemköltői becsvágy) egyre türelmetlenebb forrongásán alapszik. E sürgető ösztön kudarcait szaporította meg eggyel Mednyánszky Berta elútasító válasza. Nem szerelmében (mert arról alig lehetett szó), hanem szerelemvárásában csalódott újból az ember, nagy szerelmi ihletek áhításában a költő-művész, s a kis jelentőségű szerelmi kaland az által vált fontossá reá nézve, hogy újból fájdalmasan éreztette vele lelki életének egy nagy hézagát: „Egyedül, e roppant nagy világtól Elhagyatva, szeretetlenül". Sorsát megpecsételtnek érezheti, s bár bízik még a viszontszeretet egykori boldogságában *(Megpendítem)*, ez idő szerint egy sötét korszak küszöbén látja magát, tragikus magányban, dúlt lélekkel, feljogosítva gyűlölni a világot, mely őt, a szeretetre áhitozót, s a becsvágyó költőt magára hagyta, s megtagadta. Annál is inkább, mert — a miről elkülönítve fogok szólani — ez időtájt (45 őszén) kezdenek már érvényesülni bizonyos rokon-természetű irodalmi hatások is költészete irányításában.

A cyklusban a szeszélyes, felcsigázott képzeletnek már *Felhők*-szerű nyomaira bukkantunk. De e cyklusban lép fel a *Felhők* gondolatrendszerének egy új eleme, bár nyomai, kisebb határozottsággal s nem ily életcél-színezettel, már előbb is észrevehetők. Értem a politikai gondolatot, a szabadság-eszmét, melynek jelenléte egy szerelmi cyklusban friss ihlet-energiára vall. *A szerelem gyöngyei*-től kezdve egyetlen világos pontként tűnik fel a szabadság-eszme a költő pesszimizmusában, melytől egyelőre minden egyéb annál sötétebbnek látszik, de mely a kigyógyulás csíráit is magában hordja, csak időt kívánván, hogy élethivatássá, költő-apostoli vezérgondolattá érlelődjék a lélekben. Ami eddig tisztán személyes indoku reactiónak tetszhetett, bár túlzásai és általánosítása folytán már útban volt bizonyos morálfilozófia felé: — pesszimizmusa, a szabadság-eszmének, mint célnak és ítéletszabálynak a kitűzése által válik valóban erkölcsi színezetűvé, s válhat végeredményben egy erkölcsi megoldás (apostoli élethivatás) megérlelőjévé.

A *Szerelem Gyöngyei*nek egyik kevésbbé értékes utóhatása a pesszimista értékítélet a nőkről *(Megpendítem)*, mely a *Felhők* világában nem egyszer hallatja majd a maga zordonúl túlzó hangjait.

Jellemző végül a cyklusban a hangulatreflexek számosabb jelentkezése, melyekre annak idején rámutattunk, s melyek tanúsítják, hogy itt már az időpont, melyben a sötét kedély lelketfárasztóvá teljesedett s megkívánja a maga pihentető hangulatreactióit. Még határozottabb e tekintetben a borjádi szüreten írt költeményei vallomása. *A négy ökrös szekér*, *Gyermekkori barát-*

némhoz, *Hegyen ülők*, e szebbnél-szebb hangulatköltemények a borjádi ősz termékei: mintegy hangulatreactiói a *Szerelem Gyöngyei* izgalmainak.

A *Szerelem Gyöngyei* s a borjádi szüret után rohamosan és szinte szakadatlan sötétben haladunk a *Felhők* felé, sőt már ott is vagyunk, mert a cyklus több darabját még 45-ben írta, bár kiadásában az egészet 46 elejére teszi. Hogy azonban ez áttekintésem teljes legyen, rá kell mutatnom e még nem tárgyalt cyklusnak egy újdonságára az előzményekhez képest. Lappangó állapotban eddig is megvolt, de most, legalább *Az őrült*-ben, mindenkinek láthatóan kilép e sötét lyrismus genre-jellege, a szerepjátszásnak a változott körülmények közt is fennmaradt elve. Megvallom, a *Felhők* egész genesisén át látom a sötét szerepet, az élményt anticipáló művészakaratot, a nagy ihletekre áhító fikciót, mit, hogy Gyulai szavaival éljek, „valódivá erőltet". S az egész *Felhők*-cyklust egy őrült-genre lappangó szerepjátszásának nézem, valami erkölcsi felháborodáson alapuló tragikus dultság szerepjátékának; mintha e költeménykék annak az *Az őrült*-nek volnának töredékes gondolatai, monológ-foszlányai, ítéletei, emléksebei világról és emberekről. Lelkéből szól ugyan Petőfi, de a dúltság képzelődésével, typus-sejtelemmel.

Tehát ismét csak „szerep"? Valóban, még most is az, de különböző a 45 előttitől, nemcsak állandó azonosságában és kedélyszínében (mik magukban is személyesebb jelleget kölcsönöznek neki), hanem főkép a költőnek a szerephez való viszonyában. 45 előtti szerepjátszása csakugyan játék volt, különböző életformák lyraiságának ideig tartó kiélése, a játszás tudatával, s ennélfogva húmorával is. Lyraisága ép e szerepjátszás mozzanatában rejlett. A mostani szerepjátszás önfeledtebb és végzetesebb. Nem formai játék, hanem eltökélt belső idomulás egy óhajtott typushoz; gondolkozás- és érzésmód állandó autosuggestioja, élmény-hit a fikció alatt, szerep és személy azonosságának a hite. Lyraisága tehát nem szinészi természetű többé, hanem egy — már akár igazi, akár „valódivá erőltetett" — állandó lelkiállapot, személyesnek vélt uralkodó ihlet, mely a maga kifejezésére egy romantikus költőszerepet teremt. Szóval a költő akkori hite szerint már kész személyesség: a mi szemünkben azonban a lyrai személyességre törekvés válsága, mit az élményi költészetre predesztináltság türelmetlen ösztöne idéz elő; egy szükségérzet, valósággal „kereslet" fikciója, mely megfelelő „kinálat"-ra az életben még nem talált; a személyességnek egy előlegezett formája a valódi személyesség kialakulta előtt.

A fordulat végokát tehát a továbbfejlődés spontán ösztönében látom, mely anyagilag a szerelemvágy egyre sürgetőbb hiányérzetében jelentkezik először. Ismételt csalódások által e hiányérzet belső elégedetlenséggé állandósul, minek jelentőségét az a körülmény fokozza, hogy csalódásai egyszersmind a szerelemköltői becsvágy megannyi kudarcai. Barátaiban való csalódása,

Vahot méltatlan eljárása vele szemben, s a kritika támadásai[63] már e sebzett becsvágyat izgatják. Van tehát e fejlődésben, van e „szerep“ alatt valódi belső elégületlenség, van többrendbeli beteges visszahatás az akadályoztatás folytán, épen mikor 44 végével már azt hihette, hogy pályája akadályai el vannak hárítva útjából. A sötétedést az alkotó művész elégületlensége is fokozhatta, ki a sovárgott s minden élményben feltalálni vélt nagyobbszerű ingerekhez még nem képes a tökéletes művészi kifejezést megtalálni. — Hogy azonban e hatások láncolatában a szerelemvágy és a szerelemköltői becsvágy hiányérzete és csalódásai az állandó tényező, azt meghatóan bizonyítja a *Felhők*-korszak teljes napfogyatkozása idejéből egy nem szenvelgett hang, egy közvetlenül őszinte vallomás: „Nincsen leány, ki engemet szeretne.” *(Minden virágnak).* Valóban elmondhatni róla Byronnal, a kedélymeghasonlás e másféléves korszakában:

„Saját szépségétől beteg a lélek,
Lázálmokkal csalván magát.“

*

De honnan e reactio? S honnan veszi a maga új elemét? E kérdésre a korábbi időszak némely mellék-jelenségei adják meg a feleletet, melyek a *Felhők* közvetlen közeléből tekintve, rokonminőségűnek tetszenek. Halálvágya; a rossz kedv, vagy épen elkeseredés, olykor mélyre merülő mélabú megnyilatkozásai; a bordalok némi keserű dévajsága; sőt a Heinei elmeél egy-két komolyan visszás kiütközése: 1845 előtt valóban csak mellék-jelenségek a jókedv és lelki egészség művészi érvényesülése mellett: de ottvannak, mint valami lappangó hajlam, mely csak a neki kedvező körülményekre vár, hogy a másik, most még vezető elem rovására, uralomra juthasson. Nyomai már a „zsengék“ közt is fölfedezhetők, melyekben alig van valami vidámság, s az irodalmi minták közül különösen az örömtelen lemondás, a megcsalt, vagy reménytelen szerelem fikcióihoz vonzódnak: Vörösmarty bús páthoszához, vagy Kölcsey beteg, sovárgó mélabújához. Mindenesetre figyelemre méltó jelenség, hogy a kezdő Petőfi e sötétebb hangnemben teszi első kísérleteit. Köztük az 1841-iki *Vendég* már az „óhajtott halál“-nak tár ajtót, a 42-iki *Szín és való* pedig egy koravén pesszimizmus első szülötte. 1842-ben lép a nyilvánosság elé s a feltörekvő életkedv előre tekint, keveset töpreng az élet súlyával, inkább önmaga legéletrevalóbb tulajdonságait juttatja szóhoz kedves, fiatal képzelettel. A sors, mint állandó ellenség, ottkisért ugyan verseiben, de többnyire gyermeki húmor és könnyűvér látja el a baját. Mindamellett egy-egy komolyabb hang is mutatja a leplezetlen valót: az életiskola göröngyös útját, a bút,

---

[63] Ez okokra Ferenczi mutat rá, mint legfontosabbakra. (II. 219—222). — Barabás még a költő szüleinek egyre szorultabb helyzetére is utal (Petőfi-Könyvtár IV. 16. l.). *Zöld Marczi*-ja visszautasítása a drámabiráló választmány által 45 július végén, s ezen ellenfelei káröröme: szintén bántotta.

a hosszú kínokat, a szenvedéseket, a gyászos tévedést, a hamis, csillogó reményt, a száz tövist, a nyomort, sőt a kor hamis költői nyelvével túlzott érzelmesség színében is emlegeti a balvégzetet, mely katonának száműzte, a „léleksújtó vész"-t, a sors fondor kényét. Többnyire azonban „komázik" a sorssal, vagy, bor segítségével, egy romantikusan vegyes, dévaj keserűséget hangoztat, a meghasonlott ember boros kedvét: „Még egy korty — s nevetve dűlök Jégöledbe, temető!" Dalaiban is elég gyakori a halálvágy, vagy halálsejtelem motivuma, de épen a dal műfaji korlátai miatt csak általánosságban, s nem oly irodalmilag szeszélyes vegyülékben, mint bordalaiban. Bizonyos szentimentálisan romantikus mellékízzel egész külön költeményben is útat tör magának, a kifejezés erőszakos túlzásaival, vagy fáradt szenvedélytelenség képében. Mindez esetekben különösebb alkalmi indokolás nélkül merül e többé-kevésbé romantikus lyraiságba, mire az élet elég okot adott ugyan neki, de művészi gyakorlata ilynemű személyesség kifejezésére még nem képesítette.

A sorson kívül ott van már ekkor a költői hírnév, dicsőség gondolatköre, mint a *Felhők*-kel rokon inspiratiók szülője. Ez is — jóllehet e korszak tréfás szeszélyű hangján is megszólal (*Merengés* 1843) — nem egyszer a halál gondolatával fűződik össze, mint a *Jövendölés*-ben (1843), mely ugyan vígasztalást látszik találni a halhatatlanság gondolatában, de már majdnem azzal a felfogással, sőt túlzó kifejezéssel festi a költészet élet-emésztő kéjét, mint az idézett 45-ikiek: „De méreg a dal édes méze; S mit a költő a lantnak ad, Szívének mindenik virága, Éltéből egy-egy drága nap. Pokollá lett az érzelemláng, És ő a lángban martalék." Rokon, s mégis más irányú gondolat a *Temetőben* c. szép költeményé: az időelőtti halál sejtelme, a komoly aggodalom, hogy meghal, mielőtt nevét halhatatlanná tehette volna. Példázatot ír a költőről, kinek osztályrésze a koldusbot és a sorsharag, kit csak későn keres föl a dicsőség, mikor már a nyomorúság és elkeseredés megaszalta tehetségét. Ezért tud annyi belátó rokonszenvvel szólni *Egressy Gáborhoz* (1844) a szinész végzetéről, kinek öröklète a jelen fövenyébe van lehorgonyozva, s ezért szól Egressy ellenségeiről, kik koszorúit „dühös kezekkel tépnék szerteszéllyel", szinte a maga közeli végzetét sejtő haraggal. E nemü költeményei majdnem kivétel nélkül a korszak komolyabb darabjai közé tartoznak s általában merengők, elégikusak, sőt majdnem rezignáltak. A meghasonlásig azonban nem jutnak el. Typikus képviselőjük, s egész lyraiságukat röviden érezteti az 1844-iki *Verseim*:

A költészet fája életem,
Minden versem egy levelke rajt.
Fa, levél el fog hervadni majd,
A felejtés szele rá sohajt.

És mivelhogy elhervadni fog,
Ne is ápolgassam én e fát?
Más hasznot ha nem hajt: legalább
A míg élek, hűs árnyékot ád.

A költői dicsőség vágya egyik legerősebb érzése a fiatal Petőfinek; e nemű, tisztán az elképzelésből, vagy egy-egy pillanatnyi hangulatból eredő elborulásai mutatják nagy érzékenységét ezen a

ponton. Az *Én* nemes önérzete, *Az utánzókhoz* kemény hangja már sejteti, mit várhatni a magas becsvágyú és önérzetében fölöttébb sértékeny költőtől, ha épen ez oldalról megtámadtatik; *A természet vadvirága* pedig már izelítőt is ad a visszavágásból.

A barátaiban való csalódás, mint 1845-iki rossz kedvének egyik élesztője, már szintén megmutatta lyrai horderejét 1844-ben. A *Végszó ***-hoz* nyers harag és őszinte megbántottság hangjain át már eljut a pesszimista képfestésig (a reményről adott valóban szép metaforikus definitióval), de a képzelet felzaklatásáig is, mely a barátságot épúgy, mint összeomlását szokatlanúl nagyító képekben — világ, végítélet — teszi szemléletessé. Szülei szűkös helyzete, melyet szintén az okok között emlegetnek, kétségkívül odatartozik, mit az 1844-ből való *István öcsémhez* is azzal a ritka komolyságával bizonyít (ha ezt egyáltalán bizonyítani kellene), mellyel csak szíve legbensőbb aggodalmairól szól még ebben a korban.

Sokszor jár már azon a határon, honnan csak egy lépés a pesszimizmus. *Mit szól a bölcs?* megannyi emberi fonákságot, jellemtelenséget és csalárdságot sorol fel, mint akár az *Utósó ember* költemény-köre, de még most a borral üti el. Az ifjuság elmúlása is foglalkoztatja, s a gondűző borra utalás sem tudja elnyomni egészen e gondolat melancholiáját *(Szerelem és bor,* 1844). A Heinei szerkezetek pointe-je még csak formai játék, de egyúttal gyakorlat is a gondolat meglepő, kiélező elhelyezésére s két esetben mégis komoly meghasonlást leplez: a *Tél végén* lemondó mély szomorúságát öngúnnyal sebzi mélyebbé, a *Szobámban* fokozatos felmelegedése után pedig visszás dissonantiával hűt le. S e kettőséget már a 45-ből idézett darabok gondolatvilágába vonja *A leánykákhoz* (1844), a „nevető seb" visszás egységébe: „Míg olvassátok tőlem A tréfás dalokat, Nem sejtitek, hogy néha Szívem majd megszakad", minek alapgondolatát már az 1842-iki *Első szerelem*-ben feltalálhatni.

Megvan tehát benne az akkor még első sorban érvényesülő víg, életrevaló kedély mellett annak imitt-amott feltünő árnyéka is: az elborulásra való hajlam, mely csak ritka őszinte pillanatokban jut el tiszta elégikus megnyilatkozásig, többnyire azonban szeszélyes vonásként idomíttatik azon typus-képhez, melyet e korban magáról rajzol a közönség számára. E lelki állapot közel-rokona a *Felhők*-dispositiónak, de még nem pesszimizmus; hiányzik belőle az ítélkezés elfogultsága, s általában a gondolati elem. Még most tisztán érzelmi hajlamként mutatkozik. Lényegében véve szentimentalizmus, de annak az ő egyénisége által dacossá, dévajjá idomított válfaja, melynek létrehozásában életkörülményeknek s irodalmi hatásoknak *(Karthausi!)* egyaránt részük van. Költeménybeli megnyilatkozásuk még elfér ez időszak műformáiban, sőt mint láttuk, a népdalba is be tud ömleni. Idegen versformáju dalban *(A Dunán.* 1842) már elmélkedő éllel; a dal és epigramm határán *(Sírom.* 1844) már a *Felhők* lakonikus

szűkszavúságával, meglepő nagyítással és önálló szemléletre kiállítottan jelentkezik:

Hogyha én majd meghalok,
Nem leszen kő síromon;
Egy kis fejfa lesz a jel,
A hová teszik porom.

De ha megkövül a kín,
Mely most elhat lelkemig:
Alacsony sírom fölött
Pyramíd emelkedik.

Legfeltünőbb azonban e korai *Felhők* között az 1843-iki *Könyeim* c. csoport, mely öt kis verset foglal e közös cím alá. Inkább szentimentális jellegű ez is, mint pesszimista; de már egy kis fiók-cyklus, amely ugyanazt az egy érzelmi állapotot variálja, viszonyítja más-más természeti képhez, más-más versformában, apró kis költeménykékben, melyek hol a dalhoz, hol az epigrammhoz állanak közelebb:

Eljött az ősz; a part virága
Hervadva hull a csermelyár habjába.
Eljött a bú; az élet kéje
Kihalva fúl a könyek özönébe.

Vagy ez a másik:

Ó télnek dermesztő hidegje!
Mely a folyókat lebilincseléd;
Ó télnek dermesztő hidegje,
Bilincseld le szememnek csepkönyét!

Az érzelem ötletei ezek; formában még harmonikus apróságok; de a kifejezésben — bár a dal eszközével él (ismétlés, párhuzam, ellentét, kép és jelentés változó viszonyítása) — már a szándékos kiélezés jelei mutatkoznak.

Megállapítottuk, hogy a *Felhők*-korszak visszahatás a klasszikus népdalra. E mostani visszatekintés többet mond. Kezdettől fogva két dispositio megléte világos: *népdal*-irány, *Felhők*-irány. Részben előadott okok miatt előbb győz az első, s majd csak újabb életkörülmények, a költői fejlődés benső váltakozásszükséglete, meg az első irány klasszikus kiélése erősítik meg annyira a másikat is, hogy egyidőre uralkodó szerepre jusson. A *Felhők* sokáig csak lappangó hajlam, csak marginális (lógós) irányzat: 1845—46-ban ez van befogva. A *Szerelem Gyötrelmé*-vel bukkan elő, mint a földalatti patak, s most már hosszú időre nem vész el szem elől.

*

A *Felhők*-ben tetőződő reactio tehát a kedélynek is egy általános nagy szín-váltását jelenti, két eredeti kedélyi dispositio közül a pihentebbnek újbóli felülkerekedését. Most is, mint az első ilynemű változás végbementével, igyekszik a költő fenntartani személyazonossága, fejlődésbeli egysége tudatát. Igyekszik összeegyeztetni új szerelmét a régivel, rossz kedvét egykori vidámságával. Szerelmet vallott másnak azelőtt? — veti fel az önvád kérdését a *Czipruslombok* előhangjában; hazudott: felel rá, múltja bámulatos megtagadásával a jelen érdekében. Vidám olykor, holott gyászolnia kellene? — igen, de ez fájdalmas mosoly: a felhő

keble is megreped, ha átsüt rajta a nap. A *Czipruslombok* után újból szeretne szeretni, — de ott a fenntartás: nem feledte még el a holt leányt. Csókot kér P....y Vilmától a még Etelkét gyászoló költő — de a részvét nevében. Mednyánszky Bertához is azzal a vallomással járul első versében, hogy eddigi szerelmeit csak hazudta. Majd megenged annyit, hogy előbbi szerelme holdvilág volt, de e mostani a nap. — Az általános nagy fordulatnak is hasonló magyarázatot ad: vidám volt azelőtt? — nem, vidámsága csak álarc volt; szíve fájdalomban haldokolt, míg az enyelgő dalokat írta. Más alkalommal búja és öröme egyaránt rendkívüli mértékében találja meg az egység menlevelét; ismét máskor metaforával segít magán: régi vidámsága még a forrás csevegése volt, mostani dúlt kedélye már a megnőtt viharzó folyamé. Megtalálja végül a lyrailag is legértékesebb megoldást: boldogsága a múlté, jelenében már csak e múlt visszfénye vigasz; s a *Gyermekkori barátnémhoz* ez őszinte lyrai gondolatát emeli majd a hangulatköltészet mélyen filozófiai ihletévé a *Tündérálom,* mely a múlt boldogság örökre elvesztését s a jelen mély levertségét egy merengő hangulat egységébe foglalja össze.[64]

*

Életrajzi s lélektani okok nem volnának elegendők a Petőfi kedélyében beállott változás teljes megértetésére. Kellő időben, mikor hajlama ily irányú változásra már megindult, irodalmi hatások jönnek támogatására, melyek hasonló lyrai állapotoknak költészetbeli mintáival befolyásolják s irányítják továbbfejlődését. Ha eddig megelégedhettem a másoktól már kimutatott hatások egyszerű jelzésével, itt nemcsak a hatás fontossága, hanem eddigi kiderítetlensége is részletező megállapodásra kötelez.

Kisérletei korában Vörösmarty, Kölcsey, majd Eötvös *Karthausi*ja, a genrekép és népdal kivirágzása idején Csokonai, Béranger és Heine hatottak reá olvasmány-ihletként. Ezek hatása, talán Csokonaién kívül most sem vész ki teljesen, csak alkalmazkodik az adott szükségletekhez. A *Gondolatok a könyvtárban*, hogy Vörösmartyval kezdjem, mely 1845 jan. 1-én jelent meg a Pesti Divatlapban, egyik nevezetes útjelzője a negyvenes évek pesszimisztikus lyrájának, melynek német-szentimentális és Byroni vegyülékébe egy nagy költő s nagy ember eredeti lyrai tépelődéseivel és erkölcsi súlyával szól bele, oly időpontban, mikor Petőfi lelkében is épen eredni kezdenek a változás csirái; sötét világszemlélete mellett az érett ember tudatával jelöli ki az erkölcsi feladatot is, melynek kitűzéséhez a pesszimista lyra

---

[64] A fentiekhez: *Elmondom, mit eddig; Mi volna különös azon; Szerelemvágy; P . . . . y Vilma; Ismerjetek meg; Búm és örömem; Forrás és folyam; Szép vidéknek; Sírba tették.* — A változás egyszerű megállapítása: *Miért tekintesz be; Hol vagy te régi kedvem.* — Kedélye végletei: *Két testvér.* — Az embergyűlölet első megszólamlása *(A világ és én)* mindjárt utal egykori emberszeretetére is.

közemberei egyáltalán nem, Petőfi egészséges ösztönei pedig csak a *Felhők*-korszak lezárultával s eredményeként jutnak el. *Délsziget, Csongor és Tünde* s a huszas évekbeli Vörösmarty szerelmi lyrája, az eszmény-űzés, s a végeken borongó szerelemvágy filozóf-hajlamú páthoszával: testvérül szegődhettek a szerelemvágy korán és sokszor csalódott Petőfijének borongó ihletéhez, miről bizonyságot tesz a *Tündérálom. Endymion* s a népdalnemesítések Kölcseyje után most a *Vanitatum Vanitas* szkeptikusa, az eszményi árjongások kedélybetege nyerhet aktualitást: *A karthausi*, gondolat és érzés minden sötét szinével újraéledhet; Lenau, ki főkép az átlelkesítő képes beszédben volt mestere, most sötétbe hajló, nyugtalan kedélyével vonzhatja; a Heinei epigrammatikus játék külsőleges gyakorlata most lelki disszonanciává maródhat be; s a felszínes epikureista, a ledér chansonnier, a papucshősök és cocu-k játékos genre-dalnoka, Béranger is mélyebbre ereszkedhet ön-mélységénél, egy nagy költő lelkébe, mely *erkölcsi* válságon van átmenőben, szilárd, szkepsistől és kedélyi forrongásoktól megtámadhatatlan életcélt keresvén s tűzvén ki végül maga elé az apostoli elhivatás Szabadság-eszméjében.[65]

De e korábbi hatások, azt mondhatni, már csak öntudatlan működő erők, s jelentőségük elenyészik a már változásra hajlandó s abban előre is haladt Petőfinek aktuális olvasmány-ihletei mel-. lett. A *Felhők*-korszak költői szerepjátszásának, mely azonban minden megelőzőnél komolyabb, mert nagyrészt lélektanilag indokolt s amennyiben nem az, Gyulai szavaként már-már „valódivá van erőltetve": a három nagy angol, hatásuk érvényesülésének sorrendjében: Shakespeare, Byron, Shelley, a vezércsillagjai.

A Shakespeare-hatások zöme, némely gyér előzményeket s

---

[65] A pesszimista lyra említett áramlatára nézve néhány adat a Függelékben, *Felhők* cím alatt. A következőkben kifejtendőkön kívül, az eddig kimutatott fontosabb hatásokra nézve néhány utalás: Réti Hugó: *Csokonai hatása Petőfire.* Budapest 1909. — Oláh Gábor: *Csokonai és Petőfi* (Petőfi-Almanach. 1909. 182. l.). — Ferenczi Zoltán: *P. és Horatius.* Petőfi-Muzeum 1892. — Laban Ferdinand: *A prosopopoeia Lenaunál és Petőfinél.* Kolozsvár 1882. — Ferenczi Zoltán: *Béranger és P.* Petőfi-Muzeum 1894. — Halász Gyula: *P. és Béranger.* Brassói áll. főreálisk. Értesítő 1897—98. — Szigetvári Iván: *Petőfi költészete.* Budapest 1902. 79—84. l. (Béranger hatásáról). — Miklós Elemér: *P. és Béranger.* Budapest 1904. — Kacziány Géza: *Béranger.* Petőfi-Könyvtár XVIII. — Csernátoni Gyula: *A rokonhelyek P. Utijegyzetei és Heine Reisebilderei-ben.* Petőfi-Muzeum 1888. — Imre Sándor: *P. és Heine.* Irodalmi Tanulmányok. II. 1897. — Heller Bernát: *Heine's Beziehungen zu Ungarn.* Pester Lloyd 1900. 12., 13. sz. — Gaál Ferenc: *Heine és P.* Szabadkai közs. főgimn. Értesítő 1901/2. — Adolf Kohut: *H. Heine und Alex. P.* Pester Lloyd 1906. 44. sz. — Bán Margit: *Heine hatása a magyar költészetre.* Bpest 1918. — Nagy Anna: *Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára.* Bpest 1919. Német Philol. Dolg. XXVI. (57—60. l.: adatok Heine magyarországi ismeretségének kezdeteire). — Imre Sándor: *P. és Burns, P. és Leopardi.* Irodalmi Tanulm. II. 1897. — Kovács János: *Sue hatása a magyar regényirodalomra.* Kolozsvár 1911. — A Ferenczi-féle P.-életrajz, és Oláh Gábor: *P. képzelete* (Bpest 1909), a névmutató szerint.

jelentékeny későbbi nyomokat (mikre nézve a Függelékre utalhatok) nem számítva, a *Felhők* korszakára esik, tehát a *Szerelem Gyötrelmé*től (44 vége) *Salgóig* (46 május) terjedő másfél esztendőre. E korban, melynek lényege felcsigázott szenvedély, megfeszített képzelő erő és tragikus dúltság, ösztön és tényleges helyzeti hasonlóságok Shakespeare hőseire utalják Petőfit, kit korábban is ismert, de csak most szí fel lényeget érdeklőn. A lényeges irodalmi hatások Petőfire nézve mindenkor *egész* idomulását eredményezték a lyrai egyéniségnek, s emellett kép-, vagy gondolatátvételek, bár néha ihleterővel teljesek, nem sokat jelentenek magukban véve s inkább csak áruló nyomoknak tekintendők, melyek kijelölik az átadó költő valamely művét, mint frissebb emlékű olvasmányt s így az egész mű általánosabb s mélyebb hatásának a földerítésére utalnak bennünket. E nyomokon indulva megállapítható, hogy Petőfi Shakespeare-i tragikus hősök lyraiságát veszi át, illetőleg azokéval egynek látja, s azokéhoz idomítja a magáét. Nem Shakespearet utánozza tehát (hisz akkor tragédiát s vígjátékot írna), hanem hőseivel azonosúl.

A *Szerelem Gyötrelme* emésztő szenvedélye s lélek-dúló féltékenysége, mely a szelid népdalszerelmek után oly igen hirtelen s életrajzilag oly fölöttébb indokolhatatlanul tör elő: a *Téli rege* Leontesének, a *Cymbeline*beli Posthumusnak, de legkivált a csupa robbanás Othellónak tragikus féltékenységét mimeli. A *Cziprus-lombok* Petőfije Romeo veszteségét ismételi a magáéban, meg Parisét, kiknek mindkettejöknek meghalt a Capulet-leányzó s a *Jőj tavasz, jőj* egész lyrai anyaga *Romeo és Julia* könnyforrásából merít. Petőfi Etelkéje s Romeo Juliája a véletlen támogatásával is azonosodhattak a sirató ihletben: Etelkét négy napig el sem merték temetni, tetszhalottnak vélték, oly „szép volt a halotti ágyon", s Julia szépségére sem tűzheté ki sárga zászlaját a halál: ajkán, orcáin a szépség zászlaja piroslott. A szerelmi költő becsvágya, mely már Petrarcával szerette rokonítani magát, régóta járt már szólni kész ajakkal a szerelmi érzés klasszikus Romeója körül, s most, hogy az élet okot adott reá, kiöntötte önnön Romeo-ihletét.

A *Czipruslombok*-tól kevés, de határozott nyom vezet tovább 45 őszéig, a Shakespeare-hatások szüret-korához. Az újraébredő szerelemvágy *Romeo*ból merít óhaj-gondolatot, elképzelhetetlen jónak sejtvén a szerelmet magát, ha már gyötrelme is oly boldogító *(Szerelemvágy);* talán *II. Richard* ihleti *Ki a szabadba* kedves metaforizmusát, mely operai jelenetezést néz bele egy bájos tavaszi képbe; a *Nő szerelmem* egy merész kép-túlzásában pedig ismét Othello ad jelt magáról.

45 szeptemberével a Shakespeare-i hősökkel való lyrai azonosulásnak teljes, megszakítatlan korszaka veszi kezdetét. Számosak a bizonyító részletek, de csak futólag utaljunk reájuk. *Az utósó ember* végmozzanata: az egykor dacos, most már lemondó lyraiság önarcképe, a lelki viharaitól megtört Othellóéval azo-

nos. A *Felhők* darabjai közül: *A hűtelen barátokhoz* jellemző hasonlata (hogy ott hagyták, mint levelei a fát); *Barátaim megölelének* baráttagadó gyanakvása (ölelés közben orozva ledöfnék); *Barátim vagytok* és *Szeretője-e vajjon* szkeptikus óvakodása (hogy majd akkor lássuk meg, ki a barát, ha bajban leszek): *Athéni Timon*ra utalnak; *Annyit sem ér az élet* (szennyes edény hasonlatával) *Troilus és Kressidát*, *Az álom* (a mindenkit szájaíze szerint altató álom gondolatával) megint *Romeot*, *Az özvegy* (a feledékenység „gyászos hamarságának" érzékeltetésével) *Hamlet*-et jelöli ki. A sötét eszméket hollóseregnek néző képzelődés, mely a *Minden virágnak* egyik képe, megint Othello-nyomot árul el. *Az őrült*-ben jellemző tárgyi részlet (beásás a föld közepéig) vall *Titus Andronicus*ra, lyrai typusa pedig a Shakespeare-i őrültek gazdag, sötét képtárára. *A hóhér kötelé*-nek egy motívuma, az aranynak rontó, bosszúálló szándékkal való tékozlása, Athéni Timont, hőse hidegen számító bosszúja *Othello* Jagóját, sírkörüli borzalmas jelenete *Romeót*, *Hamletet* idézi. Utalhatok még a kedély orvosságát a természet magányában kereső néhány költeményére 46 tavaszáról (*Elhagytam én a várost*, *Erdőben*, *Várady Antalhoz*), melyek Romeo magánykeresésével látszanak párhuzamban lenni, s a korszakot szép romantikával lezáró *Salgó*ra, mely *III. Richard* példájára kisérti meg a merész feladatot, szerelmi ostrom jelenetezését, mikor a nő csak imént megölt férjét gyászolja s ostromlója nem más, mint férje gyilkosa. S szaporíthatnók a sorozatot eddigi kutatások némely megállapításaival, de az eddigiek alapján is igazoltan tehetjük fel Shakespeare-i tragikus hősöknek valóban mély, lélek-formát jelentő hatását.

Közülök Othello és Romeo végigkisérik Petőfit e korszak egész folyamán (Romeo azon is túl), a szerelem tragédiáinak e klasszikus hősei Petőfit, a szerelemvágy és szerelemköltői becsvágy kedélybetegét. Majd 45 őszétől kezdve, a korszak legsötétebb nagyfogyatkozásakor, a Shakespeare-i nagy őrültek, a téboly színlelők, a „csak felszéllel" bolondok, vagy igazán azok, az „épeszű, gaz emberiségtől vad különléte menekvő s csak szokatlan erkölcsi nagyságuk és illuziótlan sötétségük miatt őrültnek nézett dúltlelkű igazak s a bolondos, vagy durva, de éleslátású különcök romantikus, félelmetes alakjai vetik árnyékukat a költő lyraiságára: Lear király, bolondjával, a „nemes bölcsész"-szel (kinek szerepét Petőfi annak idején játszotta is Kecskemét szinpadján) s Edgarral, a „búnak bohóczával"; Hamlet, a szörnyű igazság döbbenetében tépelődésbe roskadt lélek; Titus Andronicus, ki ég és pokol isteneitől levélben kér igazságot, segélyt, „búval borítván hálátlan hazája"; s „álnok világnak betege", Athéni Timon, az egyetlen nagy lelki sebével vad magányba menekülő ember-átkozó. Hatásuknak tulajdonítandó, hogy Petőfi lyrájában az előbb meglehetősen egyéni érdekű elégedetlenség kitolja határait s 45 őszétől kezdve hovatovább erkölcsi jellegűvé, emberrel, világgal meghasonlott tragikus dúltsággá tágul és

sötétedik. E részben *Az őrült* s a *Felhők* motivum- és szövegbizonyítékai szerint Titus Andronicusé és Timoné a vezető szerep, s főként az utóbbié. Egyenest Timon példájának tulajdonítható Petőfi pesszimizmusának túlzó barátság-tagadása, mit életrajzi körülmények korántsem indokolhatnának kielégítően. Timon, pályafutása derekáig, az ideális barátság megtestesítője; keresi az alkalmat, hogy segíthessen barátain; a barátok egész serege lakomázik vendégszerető házában naponként; „mi szükségünk barátra — így vélekedik, ha soha sincs rá szükségünk?"; arra születtünk, hogy jót tegyünk; mikor vagyonát a nagy barátlátás apasztani kezdi, örül egy pillanatnyi szorultságának, mert — úgymond — barátot próbál avval. Hasztalan van közelében kezdettől fogva Apemantus, a „durva bölcsész", ki rég keresztet vetett az emberben való hitre, ki nem győzi csodálni, hogy ember emberben bízni tud s ki a barát közelségében orgyilkos veszedelmet lát, — Timon megy a maga útján, a maga nemes vakságában, megy az egyszeri, a nagy, a végzetes csalódás felé, mikor szükségében egész tányérnyaló baráthada odébb áll mellőle. E csalódás szörnyű változást idéz elő lelkében: mindenestől megutálja az embert, e „nyári madarat", fonák imádságban szidalmazza, válogatott gyalázó metaforákkal átkozza házát, Athént, az összes emberfajt, erdőbe költözik, hol jobb barátja a vad, mint itt felebarátja s csúf természetünkben csak a gazságot látja immár egyenesnek. A száműzött, Athén ellen induló Alcibiadest, ki őt az erdőben meglátogatja, ily szókkal fogadja: „Misanthropos vagyok, embert utáló. Neked kivánnám, bár volnál Kutya, hogy egy kicsit szeresselek"; majd meg: „Verjenek meg az istenek, mert ember vagy"; pénzt ad neki katonazsoldra, hogy pusztítsa Athént; ad kéjnőknek, hogy rontsák az embert, irtsák az élet fáját: „Ne, több arany! Rontsatok másokat, S ez, titeket; s útfélen vesszetek mind!"; ad a tolvajoknak is: „A lopást ne hagyd el amiatt, hogy ezt adom; És téged is arany rontson meg! Ámen". Ott vész erdejében, előre elkészítvén sírfeliratát, egy nyers, nagy átkot minden élő: a „gazok serge" ellen.

Mindezek alapján én nemcsak *A hóhér kötele* egy motivumára látom korlátozva Timon hatását, s nem csupán *Az őrült*-re a Shakespeare-i őrültekét. A *Felhők* egész cyklusa és sötét környezete fölött ott látom trónolni ezeket az emberi szolidaritásból magukat kiragadó, vagy abból méltatlanul kitaszított dúlt, nagy árnyakat, Petőfi lyraiságát a magukéhoz idomító, hatalmas typusihletek gyanánt. Ami *Az őrült*-ben tárgyi alakot nyert: az őrültségbe kergető, vagy azzal határos erkölcsi dúltság: ott lappang ihlető elvként, genre-fikcióként a korszak egész lyrájában, a költő legszemélyesebbnek tetsző alanyiságában is, ki mintegy Shakespearei tragikus hősnek, egy nagy erkölcsi csalódásban megbotlott, vad, embertelen elkülönzöttségbe menekült, kizökkent léleknek, Learnek, Hamletnek, Titus Andronicusnak, leginkább pedig Athéni Timonnak képzeli magát. S a *Felhők* ítéletszilánkjait e

nemes őrültek keserű emberiségéhez idomult lyrikusnak a keze alól látom szertepattogzani.[66])

Pesszimizmusának általános lelki formáját, lyrai typusát tehát Shakespeare hatása szabta meg. Azonban e tragikus, magát dúló passzivitáson, e neheztelő kiszakádáson az emberi szolidaritásból, olykor heterogén jegyek tetszenek föl: a felülkerekedés szándéka, az önérzet és bosszú sujtani akaró reactiója, tiporni vágyó embermegvetés. Szóval egy *aktivabb* pesszimizmus, egy szuverén egyéniség és dacos vérmérséklet jelenségei. S ezeken ismerszik fel egy másik nagy angolnak, Byronnak a hatása. Mert amily természetes reakciói e jelenségek a cselekvő hajlamú Petőfinek, saját passziv dúltságára, oly bizonyos Byroni előképektől, főkép Manfredtól való függésük.[67]

Byron hatása a Shakespeare-énél csak kevéssel később tűnik fel, de mélysége, terjedelme kisebb, s nem öleli fel Byron műveit oly teljességben, mint amazéit. A hatásban főkép *Manfred* jár elől; az epikus költemények közül *Childe Harold, A kalóz, A gyaur* s *A chilloni fogoly* hagytak kevés, de kétségtelen nyomot, míg *Don Juan*, meg *Lara*, s a drámaiak közül *Marino Faliero, Sardanapalus*

---

[66] Shakespeare hatása eddig csak általánosságban volt kimutatva, pozitiv részletekben alig. A külső körülmények, P.-nek Shakespearerel való megismerkedésére vonatkozó adatok, pontosan összeállítva, költői dictiót és monologformát illető tanulságok levonva, *Az őrült* és *Világosságot!* e hatás felfogóiként megnevezve Ferenczi Zoltán tanulmányában: *Shakespeare és Petőfi* (Magyar Sh.-Tár. III. 1910. 1—24. l.). — Részletekben Császár Elemér sen. ad újat (*Shakespeare és a magyar költészet*. Olcsó Könyvt. 1837—1842. sz.). Néhány újabb egyeztetés Oláh Gábor *Petőfi képzelete* c. könyvében, 1909. (*A királyok ellen, Salgó, A hóhér kötele, Tigris és Hiéna*) és Tolnai Vilmos: *Jegyzetek P. és az angol irodalom viszonyához* (Irodalomtörténet 1908. 300. l. — *Erdélyben, Levél Arany Jánoshoz, Széphalmon* és néhány idézetszerű vonatkozás). Saját megállapításaimat l. a Függelékben, időrend szerint, a következő címek alatt: *Füstbe ment terv, Ez a világ a milyen nagy* (1844); *Ciprus-lombok, Jőj, tavasz, jőj, Elfojtott könnyek, Szerelemvágy, Ki a szabadba, Nő szerelmem, Az utósó ember, A hűtelen barátokhoz, Az őrült* (1845); *Annyit sem ér az élet. Az álom, Az özvegy, Barátaim megölelének, Barátim vagytok, Szeretője-e vajon* (1845/46); *Minden virágnak. A hóhér kötele, Elhagytam én, Erdőben, Várady Antalhoz, Salgó, Csalogányok és pacsirták, Erdélyben, Egy gondolat bánt engemet* (1846); *Ha férfi vagy, Világosságot! A virágok, Az itélet, A türelemről, A fakó leány s a pej legény, Az időhöz, Levél Arany Jánoshoz, Szép napkeletnek* (1847); *Van-e egy marok föld, Minek nevezzelek, Az országgyűléshez, Karaffa-töredék* (1849).

[67] Byron hatása eddig alig van szabatosan meghatározva. Morvay Győző (*Byron*. Irta Koeppel. Ford. Esty Jánosné. Függelék: *Byron Magyarországon*. Irta Morvay Győző. Akad. Kiadv. 1913. 322—327. l.) bemutatja Petőfi lelki rokonságát Byronnal, egynemű hangulatokat, hasonlóságokat észlel, de bizonyítható hatást alig lát. s *Az Apostol*-nak *A chilloni fogoly*-lyal való kapcsolatain kívül nem is részletez. Állítja *Az utósó ember* rokonságát a *Darkness*-szel, *Az őrült* egy-egy (megjelöletlen) részét *Manfred*-re (II. 1.) emlékeztetőnek érzi, utal a *Tündérálom* hegytetői jelenetének *The Dream*-mel való kapcsolatára (mit különben Kardos Lajos állított: Egyet. Philol. Közl. 1913. 636. l.), a „hasonlóságok" sorában (egybevetés nélkül) *A világ és én*-t s *A csárda romjai*-t említi. mely utóbbiban „a közvetlen érzés" volna byroni hatás. — Ferenczi Zoltán (II. 242—244. l.) is csak általánosságban jellemzi a hatást s megjelöli azon Byron-kiadásokat és Byron-fordítást, melyeket Petőfi használt.

és *Werner* legfeljebb csak valószinű kapcsolatok megállapítására jogosítanak fel. *Cain* és *Heaven and Earth:* e filozófiailag-emberi érdekű drámai költemények, holott az elsöt minden valószinűség szerint olvasta (Tauchnitz-beli saját példányában csak az, meg *Manfred* van felvágva): nem tüntetnek föl áruló jeleket a hatásra nézve. A kisebb lyrai költemények közül csak a *Hebrew Melodies* csoportja ragadta meg figyelmét erösebben, míg a többiek csupán elvétve érdekelték. S ez természetes is; az igazi Byron, kit egész Európa utánzott, főkép elbeszélő műveiben jellemzi magát félreismerhetetlen eredetiséggel. De egyébként is, Petőfi mindig fogékonyabb volt egyéni lyrai jellemek egésze, mint egyes költemények alkalmi lyraisága iránt s hajlandóbb Byroni hősök lelki formáját magára ölteni, mint Byron alkalmi művészi gyakorlatát utánozni, vagy huzamosan sajátjává tenni. Így a tulajdonképeni Byroni *modor*-nak, az asszociativ szertekalandozásnak, e spontán látszatú, valójában pedig fölény, irónia és húmor éber tudatától igazgatott lyraiságnak *(Beppo, Childe Harold, Don Juan)* nyoma sincsen nála, s egyes költemények gondolatidomát a legritkább esetben veszi át. Ellenben idomulásra csábította őt Byron hőseinek (Manfred, Childe Harold, Gyaur, Lara, Werner) egyik, lélektanilag legkülönösebb családi vonása: a titokzatosság, egy mások előtt ismeretlen, rejtélyes múltnak kisértetjárása a lélekben, mi vagy állandóan kiszakítja a gondolatot a jelenből s az egyén viselkedését félelmetesen különössé teszi, vagy időnként ejti visszás, fagyos igézetbe. Sajátjaként jellemzi Petőfi e lelkiállapotot, mikor okát teljesen titokban hagyva, múltja szellemétől kisértettnek mutatja be magát *Ne bántson az meg* kezdetü versében: szomjas ajkát már-már érinti a kéj legédesebb nedve: megjelen a kisértő szellem, a költő keze megáll ijedve, és fölre ejti a telt poharat. E lelkiállapot egyik Manfredi válfaját jellemzi, gyötrő mivoltában, a *Felhők* egyik darabja *(Sok embert ismerek)* s kép-átvétellel is Byronra vall az *Ismerjetek meg!* c. költeménynek e különös lyraisággal rokon lelki kettőssége: vidámságot szinlelő dal a fájdalomban haldokló lélekből.

Lényegesebb azonban Byron azon hatása, mellyel Petőfi pesszimizmusának Shakespearei alapját színezi, s mely már igen korán, jóval Petőfi angol nyelvtanulmányai előtt, kezdetét veszi. Eleinte u. i. az igen művelt s nagyérdemű Petrichevich Horváth Lázár fordításai[68] közvetítik vele Lord Byront, főkép pedig *Manfred*-et. Csupán a kétségtelen egyezésekre figyelve, a hatás kezdetét *A világ és én* jelöli, mely 1845 febr. 9-én jelent meg a Pesti Divatlapban s nem is sokkal előbb irathatott. Jelentékenyebb folytonossággal azonban majd csak 45 őszétől 46 tavaszáig, tehát a tulajdonképeni *Felhők*-korszakon át, majd pedig 1847-en végig, de főkép vőlegénysége idején tűnnek fel Byron-nyomok, miket 48-ban elszigetelt s bizonytalan kapcsolatok folytatnak s egy határozott

---

[68] *Munkái* 1842. I—III. kötetében.

kép-egyezés fejez be 49 áprilisában. Petőfi pesszimizmusán futólag már megjelöltem a cselekvő ellenhatás Byroni bélyegét. Míg a Shakespearei typusnak még bosszú-szándékai is („Megkorbácsolom a világot“ stb.) csak eszelős magánbeszédek, a Byroni legott a megtorlás fölényével szólamlik meg: „Megvetésem és utálatomnak hitvány tárgya, ember a neved!”... „Jól ismerlek, te nem érdemelsz mást, Nem, mint megvetést s utálatot” — mondja Petőfi *A világ és én*-ben, melyet a Nádaskay-féle bírálat miatti bosszúságával szokás magyarázni, holott a személyes bosszúságnak ily hirtelen általánosítását, a kritikusról az egész emberfajra kiterjesztését csak Byron hatása indokolja, mi bizonyos is; *Naplója* egy részletében u. i., P. Horváth Lázár fordításában, majdnem szószerint rábukkanunk az idézett szavak ösztönzőjére: „Ki az embert jól ismeri, hogy is tehetne mást, mint azt utálni s megvetni?” — míg a versnek egy másik részlete *Manfred*-re mutat. E typus tulajdona a robogó vérmérséklet, mely a türelmet teherhordó baromhoz illőnek tartja *(Manfred)*, mint Petőfi a szamarak és birkák erényének *(A türelemről)*; azt jellemzi a Horatiusi „Aequam memento” büszke tagadása, a szenvtelen élet kárhoztatása, jónak-rossznak sokszorozó fogékonysággal való készséges vállalása, mit Manfred s a Gyaur is hangoztat, Petőfi pedig a *Felhők* egyik darabjában *(Viseld egyformán)* saját jellemének vall. A most említett Byroni alakok ihlető tűzzel befolyásolták az *Egy gondolat* nagyszerű lyráját is, a tespedő elfonnyadással szemben a mennydörögve ellobogó, cselekvő, szenvedélyes halál kivánatát.

Az emberutálatnak, a lyrai ellenlábasaihoz: emberszeretethez és szerelemhez való viszonyát is Byroni formában látjuk viszont Petőfinél. *Világgyűlölet* c. versében gyülöletét csalódott emberszeretete következésének mondja, s már *A világ és én* hasonló előzményhez méri utálatát; Manfrednek is volt azelőtt, ifjú korában, ily „önámítása”, mikor még hőn vágyott lelkét máscokévá, nemzetek szövétnekévé tenni. A *Válasz, kedvesem levelére* pedig szerelmét azonositja egykori világgyűlöletével, mintha e két ellentétes érzés egyazon lelki energia aktiv kihatása volna, mely vagy a sötét gyűlölet, vagy a fényes szerelem formájában nyilatkozik meg. Nos, *A kalóz*-ban Conrad állít fel ily vagylagos tételt Medorához való szerelme s embergyűlölete közt: ha Medorát szereti, gyűlöli az emberiséget, s megszűnik őt szeretni, ha az emberiséget szereti. Ha némileg más kombinációban is, de szerelem és embergyűlölet itt is egymás függvényei.

Manfred, melynek az eddigiekben oroszlánrésze volt, nem csupán az egyéni dac lyrájára hatott. A Jungfrau bércein az öngyilkosság szédületétől kisértett hőse mintegy belopódzott a *Felhők*-korszak vége felé írt *Tündérálom*ba is, a csalódott szerelemvágy e mély levertségü szép költeményébe, melynek hőse szintén „a legmagasabb hegy tetejére” megy az öngyilkosság lappangó ösztön-szándékával, mit azonban ő, zavart képzelődéssel égbe-ugrásnak tervez; Manfredot egy zerge-vadász, őt pedig egy

leány ragadja meg a végső pillatában. S mintha a *Falun* lemondó hangjában, egyszerű, hétköznapi életre vágyódásában is Manfred szavai visszhangzanának, melyekkel a zergevadász nyugodt öregségre s szerető, hálás utódokra kilátó életfolyását jellemzi; s mintha a *Múlandóság* az Ahrimánnak hódoló Végzetek sötét páthoszát folytatná, az *Álmos vagyok* kezdetű, rémlátásokkal teljes költemény pedig az aludni nem tudó, szellemeket idéző Manfred lyrai helyzetét venné át. Ez azonban már a pesszimista regényesség fantazmagóriái közé tartozik s e részben *Az utósó ember* keresettül sötét témája és világvégi jelenetezése is Byroni mintán, a *Darkness*-én látszik alapulni.

A kisebb költemények közül, mint emlitém, a *Héber melódiák* hatása ismerszik fel jelentékenyebbnek. Ezeknek az érzés és gondolat mélyein járó, tömör szépségü lyrai költeménykéknek részök lehetett a *Felhők* műfaj-ihletében, bár annak pesszimista gondolatkörével csak elvétve érintkeznek. Hatásukat mutatják azonban *A csillagos ég* és *Szép napkeletnek* emelkedett szépségü szemléletei az élet céljáról, a szerelem másvilági folytatásáról, s alighanem a *Világosságot!* befejező képe is.

A mondottak vázlatosan ugyan, de megjelölik a hatás lényegét. Rajtok kivül egy-egy jellemző kép *(Az őrült*-ben is), lyrai csira, helyzet, gondolat tanuskodik több-kevesebb bizonyossággal az odaadó buzgalomról, mellyel Petőfi a tőle oly sokban különböző, önérzet és temperamentum tekintetében azonban rokon nagy egyéniség műveit olvasta. A lyraiság fölött, mely Petőfi költészetébe Byronéból került, Manfred sötét, büszke alakja áll, ki dacol a halállal, mert nem maga hívta, s mert *kicsinyli* a szellemet, ki érte jött: „Erőm a bástyán — onnan dacolok! Kigúnyollak — megvetlek — visszarúglak!”

A hatás azonban nem szoritkozik anyagilag kimutatható részletekre. Hat az idegen költő szelleme, egyénisége is. Az önérzetes egyéniséget, az „emberekkel nem bálványozó” *(Childe Harold)* dacos fölényt s hatása nyomait már említém. De: a barátságról hangoztatott szkeptikus vélekedések; az embert s várost kerülő természet- és magányszeretet; a célt nem ért vágyak elégedetlensége, a lét fájdalma; egyszer a rögtöni sikerek és közvetlen diadalok követelése (mint Petőfinél is az *Uti jegyzetek*ben), másszor meg az Idő hatalmán, múlandóságon, hír, szerelem és becsvágy hiábavalóságán való borongások; nyughatatlan beduinhajlam; sőt még a szülőföldszeretet is, melynek *A két Foscari* egyike, Jacopo, nemcsupán hőse, hanem áldozata s vértanuja is: megannyi lehetőség rokon-ihletek szítására egy fölöttébb fogékony lyrikusi képzeletben. Szabadságról és zsarnokságról, a harcok közül csak a szabadságért vívottaknak a jogosultságáról, s fogadalomról a zsarnokok ellen szóval és tettel való küzdelem iránt — ihletett sorokat olvashatni Byron műveiben. De e részben, azt hiszem, élete hatékonyabb példát szolgáltatott Petőfi számára, mint költészete. A szabadság-eszme s általán a politikai gondolat

ihlet-körében a harmadik angol, Shelley, lett Petőfi lángra lobbantója, ki pesszimizmusát szintén befolyásolta ugyan, de egyúttal el is segítette forrongása megtisztulásához.[69]

Bár Shelley általában nem pesszimista s csak utolsó korszaka műveiben sötétebb hangulatú, szemlélődő hajlama, mit magas eszményiség vezet, emberi életet s világrendet illetőleg elegendő anyaggyűjteménnyel szolgálhat egy sötétebb kedélyű olvasónak s szolgált is Petőfinek. Shelley 40-es évekbeli megítélésére nézve jellemző adalék Lisznyay Kálmán *Uj Syrén* c. „románca". A tengerben — úgymond — új szirén lakik; éneke éjfélnél sötétebb, örökké a megcsalt szerelemről regél, olykor kéjről, álbarátokról, s bosszút harsog a zsarnokok ellen; „Ez új Syrén, ki *a Világot gyűlöli:* Tengerbe fúlt költő, A koszorus — Shelley". (Hond. 1847. I. 27. l.). — Petőfi 45 őszén ismerkedhetett meg vele közelebbről, mikor már írni kezdte a *Felhők* darabjait. Hatása első sorban ezeken mutatkozik, még pedig mind a műfajt, mind a lyrai gondolatot érdeklőn.[70]

A *Felhők:* egymástól független, csak sötét világnézetben rokon, szabad versidomu, gnomaszerű költeménykék, melyek, bár egyenkint önálló egészek, mégis csak szilánkoknak, gondolattöredékeknek tetszenek. Meltzl szerint e tekintetben páratlanok az egész világirodalomban. Meglehet; s amikre eddig rámutattak (Heine *Nordsee*-cyklusa, Lenau *Schilflieder*-e), vagy mit az imént én említettem, Byron *Heber melodiái*, s a hazai előzmények közül Jámbor Pál *Hozzá*-cyklusa,[71] lényeges mozzanatokban mások. Még leginkább az egykoru folyóiratokban (mint a maiakban is) gyakran olvasható Gondolatok, Gondolatsziporkák stb. műfaját vehetnők gyanuba, minő pl. az Eötvös-féle *Gondolat-töredékek* az 1837-iki *Emlény*ben, melyek egyike (az érett gyümölcsnek le kell hullani) csakugyan viszontlátható *Az őrült*-ben, tehát ép a *Felhők* iratása idején. Azonban, ha Shelleyre fordítjuk figyelmünket, költeményei közt feltünő soknak fogjuk találni a töredékeket, *Fragment*-eket, melyek nagyrészt már az 1839-iki kiadásban is benne voltak, s olykor

---

[69] Byron hatására nézve l. a Függeléket, időrend szerint, a következő címek alatt: *Az Alföld* (1844): *A világ és én, Orbán, Úti jegyzetek, Falun, Mihelyest megláttalak, Vasárnap volt, A hűtelen barátokhoz, Az utósó ember, Ismerjetek meg! Álmos vagyok, Az őrült* (1845); *Múlandóság, Oh szerelem, Sok embert ismerek, Viseld egyformán* (45/46: *Felhők); Tündérálom, Világgyűlölet, Egy gondolat bánt engemet* (1846): *Világosságot! Az itélet, A türelemről, Válasz, kedvesem levelére, A csillagos ég, Ne bántson az meg, Az ember, Menny és föld, September végén, Szép napkeletnek* (1847); *Szülőföldemen, Vérmező, Akasszátok föl a királyokat* (1848); *A székelyek* (1849).

[70] Salamon Ferenc a *Felhők*-ben Shelley hatását látta, de azt sem ő, sem más ki nem fejtette. Némely általánosságokra Ferenczi Zoltán mutatott rá: „egy-egy rokonhely a Felhőkben s a pesszimisztikus haragos kitörésekben, Alastorban és a Tündérálomban"; valamint az e részben szükséges filológiai tudnivalókat is ő határozta meg *(Petőfi fordításai. VI. Shelleyből.* Petőfi-Múzeum. 1893. 133—137. l. — és Petőfi-életrajz II. 239—242. l.). Radó Antal az *Elmondanám* csattanójában vélt Sh.-hatást felismerni (Egyet. Philol. Közl. 1914. 240. l.); l. a Függelékben.

[71] L. a Függelékben *Felhők* c. alatt

többedmagukkal égyvégtében különülnek apró csoportokká a nagyobb, egész költemények között. Nagyrészüknek, töredék-mivoltuk ellenére, teljes, vagy legalább a lényeget megvillantó, elgondolkoztató értelme van. S e *Fragment*-ek némelyike s a *Felhők* egyes darabjai, vagy amazok s Petőfi más költeményei között olykor gondolatbeli rokonság, sőt egyezés is észrevehető. Valószínűnek tartom tehát, hogy ezek olvasgatása ébresztett kedvet Petőfiben egy-egy gondolatvillanásnak hasonló töredékes formában való odavetésére. Egyenest a szándékos töredékül-hagyás benyomását teszi pl. az *Emlékezet* c. kis darab: „Emlékezet! Te összetört hajónk egy deszkaszála, Mit a hullám s a szél viszálya A tengerpartra vet...“ S nem merném állítani, hogy Shelley töredékei is mindig szándéktalanok volnának. Többnyire szerencsés költeménykezdeteknek nézhetjük inkább, melyek első felvillantában rögzítik meg a gondolatot, kevés szóval oly jellemzően, hogy folytatásuk csak szószaporítás lett volna, míg töredék-jellegük csak növelhette szuggesztiv erejöket. Lélektanilag sem igazolhatatlan föltevés, hogy egy kezdő nyelvtanuló az idegen nyelvű verskötetből a rövidebb darabokon kísérli meg előbb erejét, s tapasztalván, hogy e 8—10 sornyi darabokból értékes és mostani kedélyét táplálható kész gondolatokat kapott, mindenekelőtt e *Fragment*eken végighaladva tanulgatja az idegen nyelvet, míg a nagyobb költeményeket egyelőre szívesebben veszi a Seybt-féle német fordításból.

S mennyire valóban *Felhők*-szerűek Shelley töredékei, az ki fog tetszeni az alábbi példákból. „Békén a magzat az anyaméhben; Nyugton a holttest a sírban: Azzal kezdjük, a mivel végezzük.” — Az időhöz: „Kimeríthetetlen Tenger! kinek hullámaid évek, Időóceán, kinek mély fájdalomvizeid emberi könnytől sósak! Parttalan özön, kinek apályod, dagályod a halandóság széleit öleli, s prédától betegen, de még többért üvöltve, kihányod roncsaidat annak barátságtalan partjaira; Kinek nyugalmad áruló, viharod szörnyű, — Ki merészkednék reád, kimeríthetetlen tenger?” — Csak főgondolatain szaladjunk át egynéhánynak: — Hol vagy, Holnap? örökké téged keresünk s mit lelünk helyeden? azt, mi elől futottunk: a Mát. — Szív, gondolat! miért rohantok úgy a sír felé? Mit reméltek találni ott? — Az elhalt zene gyászdalát énekli a szél: férgek csúsznak az egykor csókolt arcon. — Mindenütt halál; mi is az vagyunk; egymás után elhal öröm, remény és félelem: adónk leróva, por hívja a port; mindaz, mit szerettünk, elhal, s ha ők nem, elhalna szerelmünk. — Lebeg a szellő, napos az ég, felszáll a harmat: nevess! bennök már felhők, forgószelek lesik prédájokat! — Mint haldokló hölgy, sápadtan, tétova léptekkel, hanyatló gondolatait követve kikél szobájából: feljött a hold, fehér, alaktalan tömeg. — Kedves, szelid gondolatok! szóba öltözve meglátogattok, mint csillag, felhőbe takartan; felhő elmegy, csillag ottmarad: ti, sajnos, tovamentek! — Mily jó olvasni nagy költők regéit, s hallgatni közben édes zeneszót, mely, ha lankad a figyelem, kitölti a sötét szünetet. — Világ, élet, idő! mikor tér meg

ifjuságtok dícse? Soha, óh soha! A nappalból és éjből egy öröm tovaszállt; tavasz, nyár, tél alélt szívemet bánatra igen, gyönyörre többé nem indítják soha, soha.

Azt hiszem, méltán keresem a *Felhők* műfaj-ihletét e töredékekben s némely hozzájuk hasonló kisebb költeményeiben Shelleynek, szonettjeiben, dalaiban. De hogy belsőbb közük is van Petőfi gnómáihoz, azt már az olvasó is megérezhette; sőt bizonyára észrevette gondolatbeli szoros egyezését is néhány ismertetett töredéknek a *Felhők* egy-egy darabjával: a *Mögöttem a múlt, Daczos leány* s *Mint lót-fut a boldogság után* kezdetüekkel, a haldokló leány hold-metaforájának *A hevesi rónán* megfelelő képével, s általában a többieken is folyvást érezhetett valami *Felhők*-szerűt, de a Shakespeare- és Byron-féle hatásoktól különböző árnyalatut. S úgy is van. Shelley „pesszimizmusát", ha egyáltalán szabad annak nevezni, higgadtabb vérmérséklet jellemzi; nem lelkidúltság s nem is dacos fölény az ő ember- és világszemlélete, hanem a szó igazi értelmében lyrai szemlélet, a filozófiaihoz amazokénál közelebb álló; jellemzi a lét kérdéseibe mélyre merülő gondolat, mely beéri a maga lyrai következményeivel, az emberi szolidaritás sérelme nélkül. Lyraisága mélyebb, halkabb, hangulatibb, mert nem egyéb az, hanem a gondolat önnön melancholiája. Az emberi élet céltalan előresietése, gyöngesége, csalárd látszata; élet és halál hirtelen, gyászos helycseréje; olykor érzelmes fájlalása az örökre tovatüntnek, máskor elszánt örömtelenség; múlékony sejtelmek és futó eszméletek, elgondolkoztató hasonlatészrevételek, képet-öltő hangulatok: e szemlélet szokott tárgyai: mindaz, miben a költő nem meghasonlik, hanem fájdalmasan egynek érzi magát embertársaival. A *Felhők* mélább, filozófabb, szemlélődőbb és hangulatibb, mondhatnók: legértékesebb elemeit öleli fel a Shelley-hatások ihlet-köre.

Petőfi hangulatköltészete egyébként is a *Felhők* ellenhatásaként bontja ki, ép e sötét korszakban, legszebb virágait. S míg a korszak szeszélyes romantikájában Shelleynek semmi, vagy csak igen csekély része van (nem lehetetlen u. i. hogy *Az őrült* megírásához az ő *Julian and Maddalo*-ja adta a közvetlen ösztönzést, bár azon kívül alig egyebet): a korszak legnagyszerübb hangulatköltemény, a *Tündérálom*, Shelley legsajátabb s egyénibb ihletváltozatát szívta fel magába: a szerelemvágy eszményűző nagy nyugtalanságát, melynek a *Hymn to Intellectual Beauty, Alastor* és *Epipsychidion* a legjellemzőbb megnyilatkozásai. A szerelemvágy és szerelmi becsvágy költője, Petőfi, épen most, csalódásai és élményhiánya sötétjében, megkapta Shelleytől azt a nagyarányú ihletet, melynek eszményi melancholiája oly igen illett mostani fáradt levertsége hangulataihoz s melyben szerelemvágya, az emlékezés távolába elvetítve, kiélhette magát s a népdalok óta először, újból remeket alkothatott. A maga helyén részletesen foglalkozom e nagyhorderejű hatással; itt elég legyen csak céloznom állandóságára. Mert korántsem enyészik el a *Tündérálom* befejez-

tével. A *Salgó*-beli Kompolti Dávid ugyane nemes ihlettől eltelten beszéli el gyermekkora eszményűző szerelemvágyát, s majdan Júlia is ez ihletett eszményiség oltárára kerül, mint végcélja, megnyugvó szentélye a *Válasz, Kedvesem levelére* istenkereső gondolatának, s mint „dicső”, az ifjúság kezdete óta keresett, végül megtalált eszménye a VI. *Uti levél*-ben lobogó régi nagy szerelmi érzésnek.

Nemcsak a szerelemvágy lyraiságában vezette el azonban őt Shelley az ez idő szerint egyedül lehetséges költői megoldáshoz: megnyugtató kifejlésre juttatta el lelki dúltságát is, azt az erkölcsi jellegű meghasonlást, mely Shakespeare s Byron hősei köntösét öltötte ugyan magára, de alapjában, az ösztön mélyein, egy erkölcsi célkitűzés, a hivatáskeresés öntudatlan nagy forrongása volt.

Petőfi, ki már 44 óta érdeklődik a hazai politikai mozgalmak iránt, s 45 őszén már erősen nekilátott a francia forradalom tanulmányozásának; ki Bérangert, Heinét s úgy látszik, a német politikai költészet más jeleseit is jól ismerte; s kit ösztöne, vérmérséklete egyébként is szabadság-rajongóvá predesztinált, emberére talált az angol költőben s szomjú lélekkel szívta magába annak egész költészetét átjáró politikai idealizmusát. Ha nem tudnánk egyebet, csak hogy a *Felhők* írása idején, szalkszentmártoni elvonultságában, Shelley vele volt s hogy szabadság-költészete a *Felhők* lezárultával bontja ki igazán szárnyait, hogy attól kezdve szenteli életét a szabadság megváltó eszményének s telik el az apostoli elhivatás hitével: elegendő valószinűséggel tehetnők fel Shelley ihlető hatását e tekintetben is. Ennél azonban többet tudunk; s politikai költészetüknek némely lényeges jegyekben s egyes költeményeiknek részletekben is egyezése feljogosít arra, hogy azon lelki átalakulásban, mely a *Felhök* forrongásától a szabadság-apostoli életcél kitűzéséhez vezet, jelentékeny részt tulajdonítsunk az *Ode to Liberty* költőjének.[72]

Shelley ebbeli jelentőségének a megvilágítását tárgyszerinti

---

[72] Shelley *Felhők*-szerű töredékei: *Where art thou beloved To-morrow? The rude wind singing, Death, Love the universe to-day, Ye gentle visitations of calm thought, A gentle story of two lovers young, Love's tender atmosphere, Music and sweet poetry, The sepulchre of memory, When a lover clasps his fairest, Wake the serpent not, Rain, A tale untold, Wine of the fairies, What men gain fairly, When soft winds, O thou immortal Deity, And that I walk, What art thou, Presomptuous, He wanders, The babe is at peace, Rough wind.* — Szonettek: *Lift not the painted veil, Ye hasten to the dead.* — Kisebb költemények: *The world's wanderers, Time, Mutability, A lament.* — A hatás részleteire nézve l. a Függelékben a következő címeket: *A hevesi rónán, A hóhér kötele, Akasszátok föl a királyokat, A ledőlt szobor, A nép, A szabadsághoz, A szél, Az apostol, Az év végén, Az itélet, Az őrült, Álmaim, Csalogányok és pacsirták, Dacos leány, Elmondanám, Háború volt, Kard és lánc, Látom kelet leggazdagabb virányit, Levél Arany Jánoshoz, Minek nevezzelek, Mint lót-fut a boldogság után, Mögöttem a múlt, Múlandóság, Respublica, Salgó, Szeretlek, kedvesem, Tündérálom, Uti levelek, Válasz, kedvesem levelére.*

helyére tartva fenn, a jellemzett hatások természetéből és arányaiból eleve is levonhatjuk azt az intelmet, hogy a *Felhők*-ben és rokonjellegű környezetükben ne keressünk érett eredetiséget, klasszikus véglegességgel megállapodott egyéni megnyilatkozást, hiszen a forrongó költő lyraisága még most sem egészen az övé, idegen lyraiságokhoz idomul még most is, hogy e válságon csakhamar áthaladva, kibontsa végül a forrongás tüzében megedzett, saját kész egyéniségét. Valóban e cyklus nem gondolatanyaga s nem lyrai jellege által érdekelhet bennünket elsősorban, hanem mint az előbbi korszakra elkövetkezett fejlődésbeli reactio legmeszszibb hulláma, mint a klasszikus népdalnak forma s lényeg szerint legszélsőbb tagadása.

VII.

A válság tetőpontján. „Felhők.“

A *Felhők* 1846 ápr. 23-án jelent meg önálló füzetben. Márc. 19-én már mutatványt közölt belőle a Pesti Divatlap. A cyklus tartalmát tevő 66 kis költemény zöme 1845 november és 1846 márciusa közt kelt, bár van köztük néhány korábbi darab is. Időrendben tehát a *Szerelem Gyöngyei* után következik. A hangulat ennélfogva, melynek szülötte, 45 őszén vált teljessé és állandóvá.

E költeménykékben, pesszimista sablonnal, eleve el van intézve az egész világ értékelése, egy akart elfogultság szempontjából. Érdekük nem is a gondolat eredetiségében, hanem csak a kifejezés pregnáns erejében van, ha van. Rendszer, eszmemenet nincs is a cyklusban. Mindössze elrendezhetni valamelyes tárgyi csoportosítás szerint, anélkül, hogy egyes tételeit egy szervesen fejlődő gondolatmenet láncszemeinek tekintenők.[73]

Vannak benne először is igen általános reflexiók az életről, annak teljes értéktelenségéről, s kivált múlandóságáról. Madárnál gyorsabban száll tova; egy forgószél az ifjúság, jő s elröpül: itt volt-e igazán? Minden vénül; múlandóság a világ ura. Az elmúlás e töredék-elégiái, kivált a leghangulatosabb *Szép kedvesem*, melyek az elmúlás fájdalmát éreztetik, különös gondolati ellentétben állnak azon devalváló itéletekkel, melyek szerint az élet annyit sem ér, mint egy kivetett tört fazék, melyről vén-koldus nyalja a rá-száradt ételt. E kis csoport is mutatja már a *Felhők* vegyes jellegét, melyben a rossz kedv pesszimista itéletei, s a költő saját spontán érzései nem egyszer ellentmondanak egymásnak.

[73] Barabás Ábel szerint a Felhők „egyedül álló remekmű a világirodalomban. Drámai költemény, lirai ciklus keretében“. Fel is osztja tíz „szín“-re, s folytonosan *Faust*-tal és *Manfréd*-dal ejti párhuzamba. „Eszmefejlődést“, „szerkezetet“ fedez fel benne. Színhely a költő lelke, szereplők az eszmék, cselekvény az eszmefejlődés expozicióval, bonyodalommal és kifejlettel. „Ez a munka — ő maga mondja — a magasabb esztétika művelete, melyhez kevesen emelkednek fel.“ (Petőfi-könyvtár. IV. füzet. Felhők. Irta B. Á.)

Vannak reflexiók az ember sorsáról. Ő a természet legmostohább fia. Osztályrésze óceán-bánat, gyöngyszemnyi öröm; csüggeteg vándorlás az örök jelenben; könny és vér; multja roncsait őrző emlékezet, s hiú vigasztalásul a remény. Hova lesz, mivégre való: öröm, bánat, gondolat? Lót-fut ember a boldogság után; hiába! boldogság csak a sírban van. Léte talán nem is igazi lét, s az ember csak álma — riasztó álma — a természetnek. Nincs igazság a földön. Szamarak lóháton, bölcsek gyalog; a jó még vonzalmaitól is szenved, a gonoszt önvád nem kínozza; hóhér és nemes lélek, gazdag és szegény, Sokrates és méregkeverője, megváltók és méltatlanok sorsa, jutalma visszás, fölcserélt; a dicsőség fénye könnyekben törik meg; a ritka nagy lelkeket nem érti meg a törpe világ. De itt is egy kiütköző hang: „Az idő igaz, S eldönti, ami nem az." Jellemző, hogy az egész cyklusból csak ez vált szállóigévé.

Ha a föntiekben az ember sorsát, végzetét ecsetelte, s nyilatkozatai panasz gyanánt hatottak, a következőkben vádol, gyűlöl, ostoroz, mert az ember saját hibáiról, hitvány mivoltáról beszél. Sorsának oka részben az ember maga. Vágyaiban állhatatlan; gonoszsága nem új: mindig ilyen volt; szíve hideg: az fogja megfagyasztani a földet; vadállat méhéből szelídebb emberfaj származhatna; csak az ő aljassága zavarja meg a világ fenségét. Barátság, szerelem? Szép szavak. A barátság: füst; ölelésében orgyilkos szándék; elhordja magát, mikor rászorulnál. A leányszem csal; tudjuk s mégis lépre megyünk; lobban a szerelem s maradéka hamu; férje halálát várja a nő, s titkos öröm csillog keresztül az özvegy gyászruháján.

Aki nagyon rendszerezni akarna, az eddigi két nagycsoport (végzetünk és hibáink) összekapcsolásául itt helyezhetné el azt a gondolatot, mely tulajdonkép csak tanakodik: melyik hát nagyobb a kettő közül: szenvedéseink-e, vagy gonoszságunk: „Ki fogja vajjon megfejteni E rejtélyt: Az emberiségnek könnyei Lemoshatnák-e az emberiségnek szennyét?" Meg azt, hogy angyalhoz, vagy ördöghöz hasonlít-e jobban az ember?

Mindezek, mint látható, megállapítások és itéletek. Van azonban egy pár darab, mely ha nem is épen kirí, de nem tartozik a Felhők sötét szemléletébe, s néhány olyan, melynek gondolati jelentősége csak annyi, mint a megoldhatatlan feladatoké, a különös kérdéseké. Kuriózumok, mikkel inkább a képzelet foglalkozik, mint a gondolkodás: mi lenne, ha egy fergeteg meghasítná az eget, s a hasadékon behajítaná a földet? Mi lesz, ha majd csak egy ember lesz a földön, egy csillag bujdosik, s végül az is leesik? Hátha egyszer felbomlana a világrend s esnének a csillagok, mint most a hó, eső? Az *Őrült* gondolatvilágába tartozó szeszélyes ötletek már ezek, s még a pesszimizmus a priori itéletei közt sincs gondolati értékük. Csak a költő romantikus pózát világítják meg sustorgó görögtűzzel. Ép oly talányszerűleg befejezetlen, de reálisabb képet nyujtó darab: *Itt állok a rónaközépen*, s csak kuriózum-

voltuk iktat be a *Felhők* közé egy pár más apróságot: hogy a leány álmában gyönyörrel öleli az ifjút, ébren sejteni sem meri szerelmét; s csak a kicsinység epigrammatikus rendkívülisége ezt:

Mintha a nagy, nehéz világot tartanám,
Leányka, hogy az ne szakadjon rám,
Úgy reszketek,
Ha megfogom könnyű, kis kezedet.

De ezzel már a cyklus egy külön kis csoportjába léptünk át, melyben a költő személyesen áll elénk, s nem csupán itéleteket közöl, hanem magáról beszél. Megmutatja magát: arca színtelen, átok ül rajta, fáj neki az élet; kétségbeesés, őrület lakik vele; átkozza az életet, áldja a halált; szeretne egy rengetegbe elvonulni. Barátai elhagyták; bánata, öröme forrása a leány; a leány szeme: hóhérpallos villám tüzénél. Bolond beszéd, hogy viseljük egykedvüleg sorsunkat: ő örömet, fájdalmat kettősen akar érezni. Két izben a szabadság gondolatát villogtatja meg: ki ezt, ki azt, beteljesült vágyakat álmodik: „Álmamban én Rabnemzetek bilincsét tördelem!“ A másik Petőfi erőszakos associatiói közé tartozik: kivágja szívét, földbe ülteti, talán kikél babérfa képében s koszorúja lesz a szabadság bajnokainak. Végül a régi Petőfi most sem tagadja meg magát, s az egyetlen tanács és orvosság, mit ajánlani tud, az, hogy keressük föl a legvígabb temetőt: „A bú temetője a boros-asztal”.

Kétségkívül az ú. n. „gondolati költészet“ körébe tartozik a cyklus, de tartalma nem gondolatok, csak ötletek; világnézete nem filozófia, csak a rossz kedv fekete szemüvege; lyraisága nem a gondolatképződés érzelmi kisérete, csak szeszély: egy pontra lehorgonyozott gyűlölet, ha emberről és világról, — önemésztő mogorvaság, ha magáról beszél, s legőszintébb és spontánabb akkor, mikor a cyklus kötelező légköréből enyhébb hangulatok felé távolodik. Az egészen pedig eltitkolhatatlanul rajta van a keresettség, a rendkivülit akarás romantikus szándéka; ott van az egyneműsítő, ihlet-nyügöző cyklus-szándék. Az élményt kereső lyrikus az élmény abszolut hiányáig jutott, a személyességre törekvő költő elvont általánosságokig; a rendkívüli érzéseket hajszoló költő egy irodalmi áramlatig, melyben előtte-utána boldog-boldogtalan megfürdött. S a művész? Eljutott korábbi műfaja legszélső tagadásáig, a népdaltól annak valóságos ellenlábasáig, melynek közkeletű műfaji neve nincs, de amely mégis valóságos külön műfaj. (Gyulai, egyetemi előadásában, költeménykéknek nevezte a Felhők darabjait, mi igen szerencsés elnevezés, mint a következőkből kiderül.)

A népdallal szemben feltünik e költeménykék versalakja. Nemcsak az idegen mérték, hanem nyugtalan szeszélyessége által, mely kerülni látszik a síma, tetsző ritmust, a megkezdettből szívesen kizökken, a felébredt ritmus-ösztönt új fordulatokkal, új, néha

távoli rímkapcsolatokkal lepi meg s nyugtalanítja. Jellemző példa a kezdő darab: *Elvándorol a madár.*

Elvándórol a madár,
Ha őszre jár
Az idő.
(Tavasszal azonban ismét visszajő.)
Száll... száll... száll... viszi szárnya;
Azon veszed észre magad, hogy már a
Távolság kék levegőit iszsza.
Olyan sebesen száll,
Hogy eltűnő álomnak véled. —
A madárnál
Mi száll tova még sebesebben?... az élet!
De, mint a madár, ez nem tér többé vissza.

A sorok tördelése nem mindig felel meg szükségkép valami belső ritmusnak. Igen sokszor csak szeszélyes külső csipkézet, bár épen prózai természetességet, vagyis a szeszély szabad keresetlenségét kivánja jelezni. (L. még: *Daczos leány, Az ember ugyan hova lesz?, Oda nézzetek!, Az én szívem, Mint lót-fut a boldogság után, Voltak fejedelmek.)* Nem tud önfeledten beleringatózni valamely ritmusba. A versforma külön akar hatni, a művész forma-gondja tudatos.

Hasonlókép megbomlanak a dal belső, természetes arányai. A dal egy kis egész, melyen belül egyik elem nem tenghet túl a másik rovására, mert az már egy részleten való művészi megállapodást, mesterséges kiemelést jelentene; céljához siet, hogy a kifejezés teljességét mennél hamarább elérje. A *Felhők* e tekintetben is ellenlábasa a dalnak; szerkezeti elve az epigrammáké; kidolgozott tételekkel, hirtelen rácsapással, tervszerű előkészítéssel, hatást kereső éllel dolgozik. Minden porcikájában ott van a tudatosság nyoma, mely közönségre tekint, szemben a dal naiv magányával. Sőt egyenesen mutogatja magát, felhív, hogy nézzünk arcára, szemébe, onnan kiolvashatjuk, hogy átok fekszik rajta, hogy fáj neki az élet. Nem képzelhetni szélsőbb tagadását a dalnak, ez önmagát mutogató személyességnél.

De lássuk a kifejezést is, hogy tisztán kiderüljön, mennyire műfaji ellentétbe jutottunk a dallal. A kifejezésnek itt, röviden szólva, művészi célja van: az, hogy poziciós fogással kiemelje, értékesnek tüntesse fel a pesszimista gondolatot. A dalban naiv lyraiságot találtunk: a kifejezésre törekvés lyráját; a Felhőkben számító művészetet, mely a kifejezéssel, mint eszközzel, célzatosan él. Igy emeli a különben közhelyszerű pesszimista ítéletet hatásosabb, kiemelkedőbb polcra, az által, hogy egy máshonnan induló gondolatmenethez asszociálja. Az asszociáció váratlansága megszakítja, de ki is egészíti a kezdett gondolatmenetet, s a céltalanúl induló kis költeményt nem várt befejezéssel kerekíti ki. „A barátság: füst" — ennyi a szóban forgó költeménynyke gondolati tartalma; egy dal a metafora futólagos kibontásával végezhetne vele. Petőfi azonban ezúttal máshol kezdi: „Gyertyám homályosan lobog... Magam vagyok... Sétálok föl s alá szobámban...

Szájamban füstölő pipám van... Múltam jelenési lengenek körülem... Sétálok, sétálok, s szemlélem A füst árnyékát a falon, *És a barátságról gondolkodom.*" Egy aktuális gondolatmenet végső láncszemévé tétetvén meg, helyi színezetet, alkalmi fontosságot nyer a különben jelentéktelen gondolat, s önsúlyát a műalkotásban szerzett helyzeti érdemével is növeli. Ugyanilyen eljárás az *Oda nézzetek!* ciműben, csak hosszabb, nagyítóbb előkészülettel; a kép, mit előkészületül a fergetegről fest, annyira eleven, és önálló szemlélet („Oda nézzetek! csatára iramlik a fergeteg", stb.), hogy a pesszimista gondolattal való asszociálása hatásos meglepetésként bukkan elő utána. — Máskor különös, magyarázatot kivánó kijelentéssel kezdi: „Voltak barátim, jóembereim . . . Oh mért meg nem haltának"! — s kivánt magyarázatúl jön a pesszimista indokolás: hogy akkor sirathatná őket, mert nem csalódott volna bennök. Vagy fordítva: egy ideálisnak tetsző, s egy ellenkező feltevéssel vitatkozni látszó tétellel kezdi: „Nem sülyed az emberiség!" Várjuk a fölemelőnek sejtett indokolást, s jön rögtöni lehütéssel a tétel irónikus értelmezése: „Ilyen gonosz vala rég, Ilyen gonosz már kezdet óta."

Aprólékos előkészületeket tesz, s körülményeskedésével fontosnak sejteti, váratja célját, a végső gondolatot. Így egy már érintett darabban, mely részletező képet fest; magát a róna közepére állítja, s onnan szemléli mozdulatlanúl a pusztát; megakad szeme a kaszáló emberen, már csak azt figyeli: „Mostan megáll, S köszörüli a kaszát..." Azt hinnők, most fog történni valami; folytatódik a kép: nem hallja a kasza pengését, csak a kéz mozdulatait látja; „És most ide néz": most kell már történnie valaminek, annak az egynek, ami a költemény célja lehet: most jön hát a fontos, a költemény veleje:

Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...
Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?

Tehát ennyi az egész? Ezt vártuk? — gondolja az olvasó első pillanatra; de legott úgy érzi, hogy ebben mégis kell valami súlynak, gondolatnak lenni, mert a költő arra készített elő. Mit tegyen? — gondolkozik rajta, hogy mi különös is lehet azon, hogy Petőfi, meg egy kaszás ember a pusztán messziről egymásra néznek s arra gondolnak: vájjon mit gondol a másik? Odaáll harmadikúl az olvasó s gondolkodik. Mellékes, hogy ki mit gondol; a költemény elérte azt, hogy az egyszerűt különösnek tudta feltüntetni; a jelentéktelen, sőt önmagában üresnek látszó gondolatba tartalmat kényszerít belevinnünk, elgondolkoztat rajta. Ugyanilyen fogással készíti elő irónikus bunkóját: *A férj hazajő betegen.* Orvosért szalad a nő; ó, hogy siet! A nyolcsoros kis vers módját ejti a feltartóztatásnak, a lassításnak épen a cél előtt, az *azért* ismétlésével: „Az orvostól mindent remél, *Azért* rohan érte, mint a szél, Oly gyorsan *azért* keresi föl... Jól tudja: az orvos gyakran öl." Heinei gyakorlat a *Felhők* szolgálatában.

Mily szívesen használja fel a népdalok naiv párhuzamait immár mesterkedő célzattal, s ha nem azzal, legott mily vonzóan válik ki tövises környezetéből a költemény. Ha egyszer átengedi magát e naiv kifejező eszköz vonzásának, végül is szinte dalszerű igénytelenséggel állapodik meg. Egyik legszebb darabja a cyklusnak ez:

Szeretném itt hagyni a fényes világot,
A melyen oly sok sötét foltot látok.
Szeretnék rengetegbe menni,
A hol nem lenne senki, senki!
Ott hallgatnám a lombok suttogását,
Ott halgatnám a patakok zúgását
És a madárnak énekét,
S nézném a felhők vándorseregét,
Nézném a nap jöttét s lementét...
Míg végre magam is lemennék.

A gondolat fokozatosan hajlik el sötét alapjától, a dalok egyszerűbb szemléleteit keresi, s a párhuzamos mondatformák ismétlő hullámzásán végül, a két utolsó sorral, a dal egyszerű, megnyugtató ritmusába ringatózik átal. A gondolatformák visszaható erejének, mit a népdalokban sokszor megfigyeltünk, egyik szép példáját látjuk itten is. De ritka most ez elmerengő hajlam, ez önfeledtség, s a *Felhők* irodalmisága tövisestül szedi a rózsát is. Rakja, rakja, refrainnel is nyomatékosítva, egymás mellé a párhuzamokat, s mintha észre sem venné, a legutolsóba belecsúsztatja a tövist, a barátkozó formák utolsójába belopja az ellenséges gondolatot:

Fönséges éj!
Az égen tündökölve ballag
A nagy hold s a kis esti csillag.
Fönséges éj!
A harmat csillog a gyep bársonyán,
Bokor sátrában zeng a csalogány.
Fönséges éj!
Az ifjú mostan megy szeretője után...
S most megy gyilkolni a zsivány
Fönséges éj.

Hasonló eljárással, csakhogy épen nem cinikus célzattal, emeli különös jelentőségre végső gondolatát — „Álmamban én Rabnemzetek bilincsét tördelem!” — *Az álom* című darab, rokon szinezetű boldog álmok felsorolásában ezt hagyva utolsónak s részeltetve ezt az előzmények teljes lyrai nyereségében: a legszebb s megvalósulta esetén boldogító vágy szinezetében.

Kevesebb érdekű az ellentét szerepe egy pár darab kiélezésében *(Földét a földmíves; Igazság! alszol?; E gazdag úr)*. Igen gyakori azonban, bár művészi szempontból szintén csekélyebb jelentőségű a kérdés, vagy kérdés-halmozás, mely az olvasóra bízza a pesszimista választ, vagy feleletet nem is keresve, megelégszik a kérdezésben, találgatásban rejlő lyrai attitude-del. Többnyire csak rendkívüli lehetőségeket akar felvetni (mi lesz, ha a világ összeomlik), minek egész lyrai értelme csak kerülő úton való önmutogatás, annak jelzése, hogy ő ilyen zaklató gondolatokkal töprenkedik. *(Mondják, hogy mindenikünk; Az ember ugyan hova lesz; Elmém ezen sokat gondolkodik; Ha a sírban megszáradt; Ki fogja vajon megfejteni)*. Mindenesetre legtöbb lyrai tartalma van, ha felelet nem is adható a kérdésre, sőt a felelni nem tudás okoz érzelmi reakciót, s kelti fel az élet céltalanságának érzetét *(Hová lesz a kacaj)*. Ha szószerint nem is, de lényegében felelet

nélküli kérdés-halmozás a *Szép kedvesem* című, a cyklus szebb darabjainak egyike:

Szép kedvesem, ha majd az oltár mellett
Dobog felém szerelmes kebled!
S ha majd körűlünk apró gyermekek
Mosolyganak, enyelgenek!
S ha majd fölénk a szemfedő borúl,
S kivisznek, s rajtunk a sír domborúl! ...
S ha majd hozzánk az unokák kijőnek
Szép alkonyán a sárga, csendes ősznek,
S merengve nézik ákáclombjainkat,
Miket fejfánknál a lég halkan ingat...

Mint fentebb a *Szeretném itt hagyni,* ez is a gondolatforma ihlető erejét bizonyítja. Az ismétlődő feltevés aránkint hangulatot ébreszt egy lappangó, sejtett, de meg nem oldott fájó gondolat közel-lebegtetésével, hangulatot, mely mind őszintébben hatalmába keríti a költőt, a sorok egyenlőtlenségét is megszünteti s szép, nyugalmas, egyenlő ritmusban hangzik ki, mintegy azon túl is továbbringatva a merengő gondolatot. Nem akar nagy, rendkívüli gondolatot kiélezni, csak az élet és szerelem gyors elmúlását fájlalja, van őszinte érzése, mit a különben egyszerű művészi eszközzel nem pózba állít, hanem emberileg közlékennyé ömleszt.

Ha nem is legművészibb, mindenesetre legközvetlenebb megnyilatkozása a pesszimizmusnak: a definició, a szokásos értékeknek rosszakaratú meghatározása. Petőfi e nemű definicióinak a képes beszéd kifejező ereje kölcsönöz érdeket. „A bánat? egy nagy óceán. S az öröm? Az óceán kis gyöngye.” Az itt fölvetett képnek nagy előnye az, hogy a két fogalmat nem csupán ellentétbe állítja (méreteiket illetőleg), hanem oly egymásra utaltságban szemléli őket, mely a gondolatot újabb, nem várt gazdagodásra inspirálja: „Talán, Mire fölhozom, össze is töröm”. A gondolat új táplálékot nyer, gazdagabb szinűvé válik a képtől, melyhez előbb csak egy mozzanat (ellentét) kifejezése végett fordult. — Vagy új oldalról világítja meg, mostani devalváló szemlélete alapján, a célba vett fogalmat: „Mi a dicsőség? ... tündöklő szivárvány, A napnak könynyekben megtört sugára”. Valamennyi költői definiciói között mindenesetre ez áll legközvetlenebb összeköttetésben *Felhők*-hangulata forrásával. Abból ered a *Kereszt* című is, mely ugyanazon szó többféle jelentésével szinte szójátékot űz, míg az üresnek tetsző játék végül is fájdalmas tartalmat fed föl:

Kereszt jutalma a fáradságoknak,
Mindenfelé keresztet osztogatnak.
Aranykeresztet tűznek a fejedelmek
Jobbágyaik mellére; a földmivesnek
Oszt a természet búzakereszteket...
Fakereszt illet, megváltók, titeket!

A szójátékból kisarjadó komolyság és szónokiasság (mert a gondolat ily hatásos előbukkanása *az):* eléggé romantikus vegyülék, de diszkrétebbül s természetesebb lendülettel történik, semhogy visszás lehetne. (L. még: *Emlékezet; Oh, szerelem).*

Csakhogy a képes beszédet most nem annyira kifejező ereje teszi hasznossá, mint inkább az a segítség, melyet a gondolat

kiélezésében nyújthat. Kép és jelentés sorrendjének, viszonyuk megvilágításának különféle módja, foka: megsokszorozza a poziciós kiemelés lehetőségeit. A kép gondolatbeli (pesszimista) tartalma, jelentése csak az utolsó sorral válik teljessé, mikor a hozzávaló érzést a kép már teljesen szuggerálta *(Mögöttem a múlt).* Szenvelgett lelkiállapotának megfelelő dúlt szemléletet vet, váratlan hasonlattal az ártatlannak indult kezdethez. *(Oh lyány! szemed).* Emberi visszássághoz képpel ad egyszerűsége által meglepő, magyarázó szemléletet *(Kik a föld alacsony porából),* s e megfelelésben a kép is új frisseséget nyer. Betüszerinti igazságot terjeszt ki metaforikus szemléletté (a föld végre megfagy *a jéghideg szivektől,* melyek belé fekszenek), miáltal méreteit végtelenül megsokszorozza. Metafora csak fokozatosan világosodik meg, s a megvilágítás üt: „Szeretője-e vajon a testnek a lélek? S mint szeretőhöz illik, együtt enyésznek? Vagy a lélek a testnek csak barátja? S úgy tesz, mint rendesen a barát: Elhordja magát, Midőn amazt pusztulni látja?” A meglepetés kétszeres; egyik az, hogy a különösnek tetsző kép értelme s asszociativ eleme csak az utolsó sorokban válik világossá; a másik pedig az, hogy gondolatérdeke átbillen a jelentésről a képre; a test és lélek viszonya látszik érdekelni az első sorban; de ez csak szinlelt érdek; valódi célja (a barátság megbizhatatlansága) egyelőre csak lappang az eszközül választott képben, de végül ez lép ki s adja meg a költemény súlyát. — Szószerint veszi a metaforát s már ehhez képest indítja beszédét, de a metaforát, mely e beszédet érthetővé teszi, a végére hagyja, s ezáltal szükséges, fontos elemmé: megoldássá, feleletté avatja: felszólítja ugyanis az özvegyet, ki férje temetésére gyászba öltözött, hogy ez *egy* gyászruhát föl se vegye, vagy vegyen fel többet; e különös tanácsot nem értjük, s ezért jön kivánt kielégítésül, tehát súllyal (mit tisztán helyzetétől nyer), a megértető metafora: „hiszen ez *egy* ruhán Keresztül csillog titkos örömed.”

A kép szószerint vételével nem egyszer groteszk hatású játékot űz. Láttunk népdalaiban példákat a majdnem abszurd képre (a torok: malom, meg rokka), de a kép elemei egymásután egy-egy lelki mozzanat megfelelőiként, tehát lyrailag indokoltan lépkedtek elő, s eszünkbe sem jutott az egész képet a maga teljességében szemügyre venni. Most azonban látásra kényszerít: *kivágja* szivét kebléből, *elülteti,* hátha kinő babérfa képében, koszorúnakvalóul a szabadság bajnokainak. A metafora diszkrét alapja az, hogy szivében él a vágy a szabadságharcosok megkoszorúzására. De egész anatómiai műveletté konkrétizálja.

Az ilyen erőltetett képeknél, melyek meglepetést, rendkivüliséget céloznak, sokkal értékesebbek azok a kevés számú, szuggesztiv ereju egyszerű képek, melyekért a képzeletnek nem kellett messze járnia; pl. az elröpülő madár képe, melyben az idő múlását érzékelteti meg. Kissé keresettebb az ifjúság hirtelen jötte-tűnése a forgószél képében, mely futtában virágfüzért kanyarít homlo-

kunk köré s rögtön le is röpíti róla; itt azonban *(Te ifjúság)* a kép találó volta a hozzáfűzött reflekszióval válik világossá: „Mi búsan álmélkodva állunk S kérdezzük: igaz-e, hogy nálunk Valál? talán nem is igaz!” Szintúgy a kezdő kép későbbi magyarázata, (mely a kép emlékét el is törli), adja meg teljes kifejező erejét annak a kis darabnak, mely változékony vágyainkat *Futó folyam hullámaihoz* hasonlítja, melyeket perc hoz s ragad tova. Érdeke csak ezután kezdődik: azért nem hallgat az emberre a sors: „Jól tudja: mikorra egy kegyét leejti, Az ember már régen mást esdekel, S hogy kérte amazt, el is felejti”. Az első kép tökéletlenül fejezte ki a mégis csak egynemű hullámok egymásutánjával a különböző vágyak gyors váltakozását; ennek érzete készteti a költőt a még hiányzó s épen fontos elem kifejezésére, mi aztán pregnánsul meg is történik.

A kép érdeke nem a képzelet erőfeszítésétől függ, hanem közvetlenségétől. Ama keresett, olykor vad képekben az eszközt túlbecsülő irodalmiság tobzódik; néhány szebb darabban a lyrailag elfogódott ember hangulatos szemlélete hat. A majdnem naiv szemlélet egy képéhez folyamodik az e tekintetben legsikerültebb egyik költeményke:

Mulandóság a királyok királya,
Ez a világ az ő nagy palotája.
Sétál föl és le benne,
S nincs hely, hová ne menne,
S hová lelép, a mire hág,
Minden pusztul... körűle fekszenek
Szétszórva: eltört koronák,
Hervadt virágok, megrepedt szivek.

Keresetlen s mégis nagyarányú kép; naivság és bibliai nagyszerűség egybeömlése; egységes és lyrailag jellemzett, egyszeriben felfogható szemlélettel konkretizált távlat és gondolat. Szók, jelzők, fogalmak mindennapiak. Fordulat csak a rímcserében s az utolsó előtti két sor el- és áttöredezésében.

Ez, s a rajta kivül kiemelt néhány szép darab korántsem osztozik a cyklus erőszakolt sötétségében, akart pesszimizmusában. Mindezek inkább szelid, elegikus szemléletek, a gondolkozva néző szem fáradt, merengő pillantásai. Kisebb testvérei az 1845/46-ik esztendő elegiáinak. Számuk kevés, s nem ők adják meg a cyklus jellegét, melyet általában szándékoltság, keresett irodalmi íz, romantikus képzelet, műfogás jellemez. Mindez együttvéve a dal tagadása, lyrában legszélső hatása a 45 előtt mellékesen felfelbukkanó, azóta állandóan tartó törekvésnek a különös és szabálytalan felé. A *Felhők* költői értéke a népdalokéhoz képest csekélyebb. De a cyklus újnemű gyakorlatot jelent a művész számára s azelőtti naiv közvetlensége után a művész önszemlélő képességét fejleszti ki benne. Költőt és művészt élesen elkülöníteni nem lehet ugyan, de kétségtelen, hogy a műalkotás létrehozásában két oly tényező szerepel, melyeket ez elnevezésekkel határozhatni meg legegyszerübben. Akár csak gyakorlott műérzék, akár teljes, éber tudatosság: a művész része az alkotásban a formábaöntés, a szabályozás, az ihlettel egyidejű kritikai attitude. A Felhőkben a gyakorlatozó művész jár elől a költő rovására. De az így szerzett gya-

korlat nem maradhat hatás nélkül az ihlet óráiban sem, s a költő, ki a naiv nemben már otthonossá vált, a művészibb irodalmiságban is képes lesz őszinteséggel megnyilatkozni. Egyet azonban meg kell jegyeznünk. Bármennyire túlteng is a cyklusban s a rokonjellegű nagyobb költeményekben a formai érdek, s bármennyi is a keresettség: a nyelvre az most sem vonatkozik. Nem a szót hajszolja most sem, hanem a gondolatot, az elképzelést. Láttuk, hányféle módon nem keresi a meglepőt, a kiélezettet, a sötét villanást; de a nyelvi anyaggal bűvészkedni sohasem láttuk. Petőfi híres őszintesége még legrosszabb pillanataiban is megvan a nyelvet illetőleg. Ő képes idegen szerepet, túlzó lyraiságot magára erőltetni, képes szenvelegni, költői célzattal színlelni, képes arra is, hogy valódinak higyjen és mutasson elképzelt ingereket, de az sohasem jut eszébe, hogy a nyelvből külön hatást is ki lehet csiholni, sohasem, hogy a nyelvet egyéb célokra használja fel, mint (már akár fiktiv, akár saját) állapotai és gondolatai közvetlen kifejezésére. A nyelvvel űzött romantikától mindvégig idegen marad. E sokszor felszínesnek, felületen mozgónak mondott költőnek még fiktiv játékai, szinlelései is a felszín alatt mennek végbe.

VIII.

A „Felhők" körül.

A *Felhők* apró ötletkéi, mint tudjuk, nem merítik ki azt a lyrai diszpoziciót, melynek szülöttei. Valamivel korábban is, de nagyrészt velök egyidőben, terjedelmesebb költemények is merítenek ugyane forrásból: *Az utósó ember* (még 45 szeptemberéből), *Álmaim, Téli éj, Az őrült* (45 végéről). Mind a négy, röviden szólva, helyzet-lyra. Mint a *Felhők* műfogással, úgy igyekeznek e nagyobb költemények egy fiktiv helyzet különösségeivel emelni lyrai elemök érdekét. *Az utósó ember* a legromantikusabb helyzet-fantáziák egyike; egy madáchi jelenet: a már-már kihalt földön az egyetlen még élő ember, ki Petőfi mostani sötét gondolataival néz vissza és körül a nyomorult földre. Az ég: sírbolt; a nap: sírbolti lámpa; a föld: egy óriás koporsó. Az utolsó ember azonban nem e rendkívüli helyzet lyraiságának a tolmácsolója, hanem a *Felhők* Petőfijének, ki dúskál az emberi aljasságok szemléjében. A Byron hatását sejtető költeményben egyébként van fantázia, erős egységgel ömlő elégikus páthosz, Shakespeare-i szónokiasság, s kivitelbeli művésziesség (a végén); de filozófia, mint némely rajongó hiszi, nincs. Sőt mint költemény is csak „ex ungue" vall az oroszlánra, egyébként a szándékolt lyraiság bántó jegyeivel teljes. — A második költemény az álom helyzet-fogásához folyamodik. Álmában bíborban látja a bűnt, melynek zsámolya a tiprott erény; lát sárga éhséget, jóllakott gazdagságot, apagyilkost, bujálkodó özvegyet, stb.: ez álom, de ilyenek a való-

ságban is történnek: e végkijelentés a gondolat nyomatéka. — A romantikus lyra hatáskeltő fogásaival van tele a *Téli éj*. Alkalmiságot, valamely képzelt életkeretet vesz fel, egy éjféli téli vihar alkalmát, allegorikus értelmű kisértetjárással s egy Leari lelki dúltság önmutogató szónokiasságával. Azonban az alkalom csak föltevés, theatrális keret, s nem lyraiságot meghatározó életkörülmény. Szenvelgett alkalomszerűség, meddő egy helyben topogás, mit képek, ötletek haladást szinlelő görögtüze sem képes feledtetni.

E nagyobb költemények közül *Az őrült* a legismertebb. 45 november-decemberében írta, 46 januárjában átdolgozta. Egressy kapta fel szavalódarabnak s szavalatra alkalmas jellege kétségkívül hozzájárult tartós sikeréhez. Azok, akik Petőfi ekkori költészetében előszeretettel keresnek filozófiát, igen nagyrabecsülik. Ferenczi is szokatlan lendülettel ír róla. Méltán látja benne „mintegy összesűrítését azon eszméknek és sötét szemléleteknek“, melyeket a *Felhők* cyklusa különféle töredékes változatban többször kifejezett. E tekintetben csakugyan összefoglaló jelentősége van e költeménynek. Az a diszpozició, mely egyik irányban az ötletekbe töredező *Felhők* műfaját hozta létre, egy-egy nagyobb arányú költeményben is megkísérelte, mint láttuk, a megnyilatkozást. Ez utóbbiak azonban nem szerencsésebb alkotások a *Felhők*nél s némi hamis irodalmiságot nem tudnak eléggé elrejteni. Velük szemben *Az őrült*, legalább egy oldalról, egészséges megoldását nyújtja e szeszélyes hangulat mű-problémájának, amenynyiben megfelelő alanyt talál annak képviseletére. E nevezetes költeményben u. i. genre-képet látok, akár csak a *Szomjas ember tűnődésé*ben, s szerencsés leleményt abban, hogy Petőfi egy typust játszik el maga helyett, kinek föltételezett múltjához, csalódásoktól előidézett elmezavarához, dúlt kedélyéhez lélektanilag illőbb mind a megrögzötten egyoldalú világnézlet, mind a szeszélyes fantáziával csapongó ötletesség. A *Felhők* között is akadni egyegy, inkább az őrült lélektanába (eszelős gyanakvás) vágó darabra, milyen pl. *Barátaim megölelének*. Egy régi műfaja segítségével éli ki legteljesebb mértékben magából ezt a kóranyagot. A genre műfajára nem csupán régi gyakorlata vezette rá, hanem a romantikus olvasmányaiban, — a hazaiakban is — halmozottan található példák, a kor irodalmában, versben, drámában és regényben nagy előszeretettel rajzolt őrülteknek, az agg Lear király e modern utódainak, s magának Learnek is, e typus irodalmi ősének a példája. Az őrült észjárását, sunyi öntudatát, rögeszme körül szökdelését kétségtelenül szuggesztiv erővel játsza a költemény. Mindamellett nem tudok egyetérteni magasztalóival. A *Felhők* költemény-világában elsőrendü hely illeti meg, mint legszerencsésebb — genreszerű megoldást; de Petőfi más nagyértékű darabjaival nem tudom egyenrangúnak látni. A romantikus „irodalmi téma“ kiérzik belőle, s a kötelező „hahaha!“, minek nyolcszoros ismétlése tetszhetett a szavaló szinész Egressynek és utó-

dainak, a sablon merevségével kedvetlenít. Nem találom benne a bölcsesség megnyilatkozásszerű villanásait, nagy kérdésekbe elmerülését sem, általában bölcsességet semmivel sem többet, mint a *Felhők*ben; találom ugyanazon ítéleteket az ember gonoszságáról, hálátlanságáról, pokoli gyökeréről; a világ visszás, igazságtalan rendjéről, a szerelem átkos voltáról. Vagyis pesszimista világnézletet, mely egy szemernyivel sem bölcsebb és mélyebb a jókedv optimizmusánál. Értéke mindkettőnek csak lyraiságában lehet, költői ereje pedig a kifejezésben. A költemény második felének kidolgozott képei (az ég könnyéből sár; érdempénz és rongyos öltözet; a szerelem mérge; a fergeteg, e barna paraszt), már meglehetősen személyes ízűek, kisiklanak az őrült lélektanából, s csak a közbevetett „Hahaha!"refrain, meg az a gondolat, hogy az asszonyról közölt ítéletét a „pittypalatty" jelentéseként adja, fűzi még a költemény első felében szerencsésebben fenntartott genre-lelkiséghez, melyhez csak a befejező ötlet tér vissza ismét teljesen. Általában műfaji tisztaságra és lyrai értékre mögötte áll hajdani genreképeinek, melyekben csak művészi kedvtelésből vállalt egy-egy szerepet, míg itt a genre-alak *ítéleteivel* szenveleg szolidaritást, holott sem azt, sem önmagát nem adja kirekesztő igazsággal. Régi genreképeinek szubjektiv eleme: a húmor szolidarítása, *Az őrült* szubjektiv eleme: a genre-alak szájába adott itéletek. Itt az egész genre-jelleg egy ügyes fogás, mely az egyszínű pesszimista ítélet csekély érdemét az alak különösségével, kivel elmondatja, iparkodik rendkívülivé növelni s egyúttal lyrai intensitását is a végletekig fokozottság színében feltüntetni. Műfogás ez is, mint a *Felhők* positiós leleményei. S aki ez irodalmi staffaget elfogadja annak, amit csak szuggerálni akar: t. i. végletesen intenziv lyrismus és gondolatbeli rendkívüliség készpénzének, az, őszintén szólva, ráment egy romantikus műfogás lépére. Mi más mélységű Vörösmarty *Vén czigánya* s dúlt kedélyének több rokon-terméke!

Az említett költeményekkel szemben külön szót érdemel a kevésbbé emlegetett *Álmos vagyok és még sem alhatom*, mely a „kihagyottak" között, 1845 legvégéről olvasható. Nem mesterkedik, hanem a rémképeket annak adja, amik valóban: képzelete szülötteinek. Álmatlanúl vergődik ágyában s rémeket lát: mély árokban koldushalottat, ki felkél s rágja a kemény koldusbotot; — öreg cigányt a deresen: húsdarabokat vernek le róla; ugat fájdalmában; — kútat, melyből óriási vederrel vért merítenek; — lenyakazott ifjút, ki fejét bedobja a zsiványabb biró ablakán;[74] — akasztott csecsemőt, kit lábánál fogva húz le anyja s körültáncolja vele a vesztőhelyet; —

Itt egy leány, két béka ül szemén,
Nyúzott patkány van orrának helyén,
Hosszú férgekből vannak fürtei,
S őt félkigyó — félember öleli. — —

Ily szörnyeket lát lázas képzetem,
Elkergetném s el nem kergethetem.
Mindenki alszik, csak magam vagyok
Nem alvó. Csend van, csak fogam vacog.

[74] E részletet később önálló költeményben dolgozta fel (*Biró, biró hivatalod*. 1847).

A költő az egész korszakban a képzelet rabja, betege. Képzelete szertelen munkabirásához nem kap megfelelő élményi anyagot; teremt tehát magának, de többnyire mint pesszimizmusa indokolt szemléletét, vagy reális bizonyítékát mutogatja; a képzelet művét lyrai realitásként igyekszik magára s reánk szuggerálni. Nem úgy az idézett költeményben, mely az egész *Felhők*-diszpozició lélektani gyökerét közvetlenül, minden lényegbeli szenvelgés és formai mesterkedés nélkül mutatja be. „Képzelődöm s efféléket képzelek": ez a költemény mesterkéletlen kerete. Tartalma pedig: a képzeletnek valóban nem egyszer Shakespeare-i erejű és Vörösmartyas leleményű rémlátásai. Természetesen megvan ez egész képzelgő helyzetnek a maga igen világos lyrai jelentése is. De emeli a költemény értékét rokon-társai között az is, hogy szubjektiv vonatkozásait nem fitogtatja, hogy nem önmagát mutogatja, mint ilyen látomásoktól a világ gazságai miatt szenvedőt, hanem képzelete tárgyi világát adja elénk, e korszakban szokatlan erejű lyrai objektivitással.

*

Egyetlenegy költeménye van (46 elejéről), melyben a pesszimizmus leplezetlen lyraisággal, helyzeti és genre-fikció nélkül szólal meg: *Mért vagyok én még a világon.* Formailag tehát ez volna az egész pesszimista cyklus legszemélyesebb darabja, mely pusztán az érzelmi anyagból, formai fogások igénybevétele nélkül alkot költeményt. S épen e tisztán személyes vallomásból derül ki legélénkebben, élményileg mennyire indokolatlan ez egész életgyűlölet. Valami abstrakt, a levegőben lógó lyraiság okozza a költemény ki nem elégítő hatását. Nincs benne semmi kézzelfogható, anyagi, életbeli elem; pedig a mélyen személyes elkeseredés sohasem szakadhat el megnyilatkozásában — élményi gyökereitől ennyire. Magva ennyi: Miért élek még? Átéltem minden szenvedést, láttam minden láthatót: a jó bukását, a rossz diadalát; éhezőket, dorbézolókat; hallottam csalogány dalát, rabláncok csörgését; így volt mindig, ezután is így lesz: hát miért élek? Ez a költemény első fele. A pesszimizmus szokásos indokolásai ezek s nem látni a helyet, hol ez általános megállapítások a személyt sebzik. Ugy-e bár, ez a személyességtől elváltság tesz filozófiává valamely világnézetet; a személyes sérelmek, élmények a kedélyt befolyásolják, a meghasonlott kedély állandósulása pedig a gondolkozást, mely azután gyökereire vissza nem utalva fogalmazza meg világnézetét. Ez utóbbi mozzanatot képviselnék Petőfi 45/46-beli kedély-evoluciójában a *Felhők* és társai, melyek már kész pesszimista világnézetet juttatnak szóhoz. De épen ez a pont az, melyen innen a pesszimizmus *lyrai* érdeke jórészt elveszett, mert kivetkőzött az érzelmi alap személyességéből, élményi aktualitásaiból. Mindössze mi maradhat benne lyrai tényező? Csak egy állandóan egyszínű, sötét reflex, mely az elborúlt kedélyre utal: a pesszimista ítéletek kedély-reflexe. Költői megnyilatkozásában

pedig az állítás, az erősködés, meggyőzés energiája, szóval a kifejezés lyraisága. Ez utóbbi azonban — megállapodott világnézetről lévén szó, igen csekély lehet, s mennél többet mutat belőle a költemény, annál erősebben közeledik a szavaló pózhoz, annál aránytalanabb ellentétbe jutván tartalma kiaszott lyraiságával. Ez a visszásság a gyöngéje az egész *Felhők*-rendszernek, s a szóbanforgó költeményen észlelhető legközvetlenebbül. Lyrailag aszott világnézet körülzsibongva a kifejezés túlzott lyraiságától. Furcsa, de meglehetősen elterjedt illuzió, mely a pesszimizmusban nemcsak filozófiát, hanem érzelmi mélységet is többet vél látni, mint gondolati ellenlábasában. Oka ez utóbbinak megszokottabb volta. A romantika nyakig ült ez illuzióban. —De térjünk vissza a költeményhez. Mi által ad lyraiságot az ismertetett gondolatoknak? Azáltal, hogy a mondott kedélyi vonatkozást állítja előtérbe, s teszi meg a költemény tárgyának: az élet megeléglését, melyhez csak indokolásúl állítja a pesszimista szemlélet adalékait. Igy indul tehát a költemény. Egy különös fordulat azonban lerázza a világnézleti elemet, s a lehető legszemélyesebb kétségbeesést vallja magáénak: „Vagy tán valólag a világ nem ilyen? Ily szomorúnak én látom csupán? Én látom így csak, keresztülnézvén a Kétségbesésnek sötét fátyolán?" — kérdi hirtelen föleszmélő tárgyilagossággal, mi visszamenőleg rávilágít az előzmények erőltetett sötétségére. De épen e fordulat, mely az eddig elért csekély lyraiságot is veszélyezteti, ad neki alkalmat a lyrai intenzitás *látszatának* fokozására: „Mindegy... elég, hogy én kétségbeestem, Elég, hogy én elkárhozott vagyok, Hogy engem éles, égő körmeikkel tépnek, szaggatnak a rossz angyalok! Szakadj meg, szívem!" — fogadj öledbe föld! fergeteg, szórd szét poraimat, — „Ne tudja senki se, hogy egykor ilyen Megátkozott teremtmény létezett!" A pesszimista világnézet csekély lyraiságot engedő álarcát leveti, s felveszi helyébe a kétségbeesett emberét, mely a személyesség látszatával, szavalóbb páthoszt tesz lehetővé. De igazi személyességet, őszinte lyrát az sem; csak pózt, a meg nem indokolt (abstrakt) kétségbeesés pózát.

A személyes izgalmakat kereső költő, csak mintegy erőltetett lázban, túlozta élményi ingerei jelentőségét (*Szerelem Gyötrelme*, *Czipruslombok*, *Felhők* előfutárai, *Szerelem Gyöngyei*), majd vélt fokozás kedvéért magára erőlteti a világirodalmi pesszimista áramlat tagadó rendszerét (*Felhők* és a környező nagyobb költemények): az igazi, nagyarányú személyes lyrához azonban még nem juthatott el, mert élményi ingere nem tartott lépést a művész erőfeszítéseivel. Ezért ez egész nagy sorozatban végig ott kisért a hamis hang, s csak egy-egy szerencsésebb pillanatban tud szépet, összhatásában igazat és megnyugtatót teremteni. De e kivételes darabok másnemű, a sorozat jellemétől elütő inspiráció szülöttei. Egészben véve egészségtelen irányzat volt ez, de a művész természetes, türelmetlen alkotó ösztönéből származott. A mintegy másfél esztendőre tehető zavarodás, a lyrai személyes-

ségnek ez erjedési korszaka, csak átmeneti mozzanat lenne egy ily nagy tehetségű költő egész pályafutásában, ha azt a sors rendes mértékkel méri ki. Ily szűkre szabott életpályában azonban jelentékenynek tetszik az idő is, melyet forrongásával lefoglal magának, s kész, kifejlett, előzményeitől különböző, újabb költői gyakorlatnak mindaz, mit ekkor létrehoz. A rövid életpálya megtévesztő perspektiváján okozza, hogy sokan a *Felhők*-korszakban a népdal-, vagy Júlia-korszakkal egyenrangú, megállapodott gyakorlatot látnak; holott az csak futólagos átmenet, zavarodott erjedés, előkészület a személyes lyra teljességéhez, mely ha egyszer megérkezett, minden lehetséges változatai között is meg fogja őrizni személyes jellegét. Akik nem látják be e másfél-esztendőnek csupán előkészület-voltát, azoknak fogalmuk sincs róla, micsoda lelki gazdagság veszett el ama végzetes napon a fehéregyházai csatatéren.

IX.

A válság tünetei a lyrán kívüli területen.

Mint a népdalok mellett *János vitézt* és a *Helység kalapácsát*, a *Felhők* epikus rokonait sem hagyhatjuk teljesen szónélkül. A tárgyalt időszak lyrájában nagy része volt a képzeletnek, a kifejezés külsőségeiben s a lyrai anyag előteremtésében egyaránt. De szerepe nem lehetett korlátlan; a költő személye, mellyel minden lyraiság vonatkozásban marad, szükségkép határt szab neki. Igen érthető tehát, ha oly területet keres, melyen izgalomvágyát szabadabban kiélheti. Ez egyik magyarázata a költő e korbeli lázas tevékenységének a lyrán kívüli területen.

Amit e nemben 1845 ősze előtt írt, még semmikép sem tartozik a pesszimista romantika körébe; de már a 45 őszétől 46 májusáig írt elbeszélő költeményei és prózai művei között egy sincs, mely e korszak lyrai jellegét a maga módján ne tükrözné. 1845-nek a *Felhők* előtti feléből mindössze két prózai műve ismeretes: *A szökevények*, a költő első eredeti novellája, melyet még felvidéki útja előtt írt s a sokkal ismertebb *Uti jegyzetek*. Ez utóbbinak nagy jelentősége az, hogy személyes élményeket prózában első ízben dolgoz fel. Heine hatása s ennek ellenére az író eredetisége már kellően ki van mutatva. Genre hajlamának ezúttal is megnyilatkozó nyomaira már fentebb utaltunk. Az úti rajzok nálunk is nagy divatban voltak; a kor folyóiratai is tele vannak velök, s nem volt szükség idegen mintára, vagy ösztönzésre, hogy felvidéki útja tapasztalatait Petőfi is írásba tegye. De a hazai útirajzok között feltűnik a Petőfié eredeti, személyes alanyiságával; amazok inkább ismertető, nem egyszer néprajzi jellegűek s tájrajzi elemekben is bővelkednek. Petőfinél tájrajz kevés, s ami van is inkább csak lyrai indületű képes beszéd (a Tátra); néprajzi érdek-

lődés szinte semmi; várromokon, múlton merengő lyrizmus van, de mélyebb, egyénibb elődeinél. Főkülönbsége amazokéhoz képest az a szabad alanyiság, mely a közönséghez szóltában is kerül minden feszes ünnepélyességet, s úti élmények közlését is csak önmaga teketóriátlan megnyilatkozására használja fel. Ha valamiben, hát ebben meríthetett ösztönzést Heine példájából, ha ugyan ekkori fejlettsége mellett arra egyáltalán szüksége lehetett, hiszen egész jellemével annyira ellenkezett a korábbi magyar útirajzok komolykodó didaxisa, hogy arra legfeljebb paródia kedvéért ha képes lett volna. Az útirajz a közlekedés kezdetleges viszonyai között, s a mindinkább fokozódó táj- és néprajzi érdeklődés hatása alatt hasznos, igen számottevő, s eddig kevéssé méltatott műfajává fejlődött a harmincas-negyvenes évek magyar irodalmának, s Petőfi Alföld-költészetére sem maradt hatástalan. *Úti jegyzetei*-vel magán a műfajon hagy letörülhetetlenül egyéni nyomokat. Prózája is, a maga szabad, könnyű természetességével, talpraesett csinosságával, egészséges, rugékony idegzetével nagy figyelmet érdemel. Nincs előtte magyar prózai mű, mely hasonló elevenségű volna; nincs, mely — élve ugyan a nyelvujítás szó- és stilfordulatkészletével, annak merev irodalmiságát annyira lehányná magáról s az élőbeszéd annyira szabad közvetlenségével szólana. Ugyanaz az új, modern magyar próza ez már, mely Petőfinél most már mindvégig megmarad; melynek az iskolai merevségből való kibontakozását fenmaradt leveleiben, regény- és elbeszélés-fordításaiban kisérhetjük nyomon; ugyanaz, melyet a maga egyéniségéhez idomítva Jókai, s értekező prózában Gyulai avat százados jelentőségűvé a magyar irodalmi nyelv történetében. Ha majd a magyar stil-történetre az eddiginél méltóbb figyelmet fordítunk, e részben is tisztán fog állani előttünk Petőfi jelentősége Pázmány és Kazinczy örökében. Petőfi nem stilművész, de lángelméje a lelki épségnek a kifejezésben is; nem prózaíró, de prózaíróknak is megnyitotta a szabad élőbeszéd zsilipjeit.

Hogy a modern próza nagy forradalmát csak közvetve hajtotta végre, írókra gyakorolt hatásával és példaadással, oka az, hogy prózai műveinek belső értéke nem áll arányban kifejezésbeli kiválóságával s így azok nem is nyerhették meg a közvetlen hatás első feltételét, a széles körű olvasottságot. Említett első eredeti novellája, valamint színműve *(Tigris és Hiéna;* csak 1847 jun. 2-ra jelent meg) és regénye *(A hóhér kötele;* megjelent: 1846 jún. 4-re) s kivált e két utóbbi, melyeket már a *Felhők*-korszak tetőpontján írt (1845 decemberében, illetve 1846 január-februárjában), méltán hívták ki maguk ellen a kritikát. *A szökevények* egy afféle „szegény tatár“-anekdotát dolgoz ki, hatásra számító közlő modorral, melynek „kurtán-furcsán“, egy-kettőre leperdülő jelenetezése és párbeszédei, a romantika divatos elbeszélő modorát Petőfi teketóriátlan hetykeségével nem épen szerencsésen egyesítik. Feltűnő, s e téren még fejletlen eredetiségét jellemző tény, hogy első prózai elbeszélésében mindjárt formai hatásra dolgozik, holott, egy bizo-

nyos novellisztikus félszegségét már a *Helység kalapácsá*-val, nem sokkal előbb, kigúnyolt. De ez a tény is csak fejlődése fázisainak egymásutánjára vet világot. Az elbeszélésben is rögtön észrevette s kiparódiázta a *kifejezés* félszeg dagályát, affektálását, mert az merevül ellenkezett az ő kifejezésbeli egészséges ösztönével, lyraiságának ez ős-eredeti jellemével; nem érzi még azonban, sőt utánozza azt a mesterkedést, mely az elbeszélés anyagát rendezi el s mutatja be érdeménél nagyobb hatás kisajtolására. Igaz, hogy e jelentéktelen kis elbeszélés anekdotikus tárgya (a megcsalt férj, kinek nejét unokaöccse megszöktette, titokban pénzeli őket, nehogy a csábító vissza találja küldeni a házsártos asszonyt) megtűri, sőt kívánja a csattanós elrendezést; de, mint már megállapították, épen a vége felé laposodik el, vagyis elrendezése nem az anekdota célját szolgálja, hanem eltanult novella-sablon.

Ami ez első kisérletben csak ártatlan formai romantika; igazi belső, chaotikus romantikává válik a *Hóhér kötelé*-vel, a *Felhők*-nek lélekben is legrokonabb kortársával, melyben a lyrikus minden igaz és keresett dúltsága egy regény-anyagban keres — oda semmi esetre sem való — megnyilatkozást. A regény jellemzése itt szükségtelen; Havas kiváló módon összegezte, mi e tekintetben szóba jöhet. Utal a szerző fiatalságára, mint hiányai (lélektani hűség, jellemzés) egyik főokára. A regényben titáni kirohanást lát a filiszter-társadalom ellen. Lényege: a szenvedély kultusza, alapmotivuma: a bosszú, ihletője: a francia romantika, s különösen Victor Hugo, formára főkép *Les derniers jours d'un condamné*, némely stiláris vonásokban *Han d'Islande*. Ferenczi különösen a bosszú motivumát emeli ki, mely e korbeli műveinek majdnem kivétel nélkül főtárgya; egyszersmind részletesen kifejti a műnek Petőfi ekkori lelki állapotával való szoros kapcsolatát, rámutat önéletrajzi és szubjektiv elemeire (az első szerelem rajza, panasz a sors ellen, Gvadányi becézése, Andorlaki beszédeiben fel-felcsillámló önjellemzés) s az ugyanakkor írt *Tündérálom* rokonrészleteire. Meltzl[75] a regény formájában (önéletrajz) látja visszás hatása fő-okát: megborzaszt, sőt undort kelt a „diabolikus és mind a mellett phariseusi főszemély", ki véres élete részleteit maga beszéli el. De a nagy Petőfi-rajongó még most is módot talál a magasztalásra, mert a regény az akkori „magyar sociális életnek egyik legszomorúbb tályogát érinti": a kártyázást s így még egyik leggyengébb művével is „nemzetének oktatója volt és marad". Petőfinek azonban korántsem oktatás a célja: a kártya mérge itt egyike a bosszú szemenszedett eszközeinek.

A regény valóban a bosszú fantazmagóriája, de a *megcsalt barát* bosszujáé, s ez az, ami a mondottak után is kiemelendő, mert ezen a ponton érintkezik Petőfi dúlt kedélyének egyik forrásával. Andorlaki életébe Ternyei Boldizsár szól bele a hűtlen barát számító hidegségével; mennyasszonyát elüti kezéről, azzal, hogy

[75] Petőfi-könyvtár. X. 108—109. l.

épen az esküvő előtt, a templom küszöbén leleplezi Bettivel való korábbi viszonyát, melynek gyümölcsét épen most tartották keresztvíz alá. Az egész regény menete aztán nem egyéb, mint a két egykori barát sakkhúzásainak sorozata egymás ellen; Ternyei a gyöngébb; valóságos szánalmas, pipogya fráter; Andorlaki az erősebb, a konokabb: ő a megcsalt barát, ő Petőfi; csak nem hagyhatja magát! Bosszúja szemenszedett eszközeivel üldözi, mindig ő kerekedik felül s végül is Ternyei unokáján fejezi be irgalmatlan művét azzal, hogy beleoltja a kártya-szenvedélyt, mi lassan, de biztosan tönkre- s akasztófára juttatja. A baráti hűtlenségnek, mint mozgató elemnek szerepe megismétlődik Andorlaki fiának történetében: ennek a kedvesét is egykori iskolatársa csábítja el. Andorlakinak csak egyetlenegy igaz barátja van: a korhely Hiripi, s egyetlen megbizott embere: szolgája: Jancsi. Ilyenformán az egész regény: tobzódás a hűtlen barát meglakoltatásában; a költő szempontjából pedig egy személyes bántalom lyrai reakciójának kiélése egy arra kevéssé alkalmas műforma keretében.

Ami pedig mintáit illeti, egészben véve *A karthausi* hatása kétségtelenebb és bensőbb, mint a főkép formai elemekre szorítkozó francia romantikáé. Tudjuk, hogy e nagy regény egyik sarkalatos olvasmánya volt a húsz éves Petőfinek s mostani világmegvető hangulatát is alkalmas anyagokkal táplálhatta. Annak is egyik főeleme a barátság viszonya, mely ott többszörösen ismétlődve járja át a regény szövetét. Gusztáv lelki diszpoziciója ugyan egészen más, mint az Andorlakié; ott a regény egységét nem a bosszú, hanem a csalódások és tévedések utáni lelki megbékülés adja meg; de Gusztáv, Júlia és Betti szerelmi hármasa a csábító Dufeyvel kiegészülve vázlatosan ugyanazt a szerelmi történetet adja, mint itt az Andorlaki-Róza-Betti csoporté a csábító Ternyei Boldizsárral. A Betti név azonossága nem sokat jelent; de Gusztáv is abban a hiszemben van, hogy Bettije vízbe ölte magát, Andorlaki is mint vízbefúltat képzeli a maga Bettijét egy rossz álma után. A kártyának is nagy szerepe van Armand züllésében, mint itt Ternyeiében. A barátság gazdag és szegény közt, mi Andorlaki és Ternyei viszonyában jellemző, nagyarányú mélységgel rajzoltatik Gusztáv és Armand történetében. A két barát párbaja, a párbaj után amott Júlia, itt Róza, — vagyis mindkét esetben az elszakított kedves megjelenése, ápoló gondja a párbajban megsebesült férfi (Gusztáv, Andorlaki) ágyánál: szintén rokon-nyomok. Nem utánzásról, még kevésbé pedig tudatos követésről van itt szó, hanem egy mély nyomokat hagyó, nagy regény-olvasmány önkénytelen utó-hatásáról, mi még később is, *Az apostol*ban, észrevehetőleg érvényesülni fog.[75]

Igaza van Havasnak, hogy a bosszú-motivum vad romantikájában nálunk körülbelül Petőfi érte el a legmagasabb fokot. Ez azonban nemcsak francia és honi mintáinak a hatása s nem csu-

---

[76] L. még a Függelékben.

pán a *Felhők*-diszpozició alkalmas voltából magyarázható. Okai részben Petőfi jellemében és lyrikus mivoltában rejlenek. Petőfi, mint elbeszélő is, lépten-nyomon azon a ponton áll, hogy azonosítsa magát hősével, sőt egyik-másik kisebbrendű személyével is. E tekintetben néha egész a naivságig megy. Ezt a részleges azonosítást megszokta genreképeiben s ő annyira lyrikus, hogy magától idegent elképzelni csak belső utánzással tud; sem az epikus higgadtan mintázó nyugalma, sem a drámaíró eleven emberekkel való sakkjátéka, személytelensége nem az ő kiváltsága. Andorlaki ügyét szinte magáévá teszi, s ettől a perctől kezdve Andorlakinak kell felülkerekednie; jelleme némely alaptulajdonságait: konok következetességét, teketóriátlan hirtelenségét, követelő hetykeségét beleedzi a démoni képzelmény idegeibe, s a maga irgalmatlan hevességével viszi végig a legszélső határig. E szubjektiv belekeveredés folytán válik a regény hőse a konok férfiasság és romantikus szörnyetegség különös vegyülékévé, de ugyancsak ez által válik maga a regény a költő részére egy lyrai teltség levezető csatornájává. E heves, erőszakos lyraiság magyarázza a regény gyors elkészülését is. Valóságos izommunka, hasznos izzadmány.

Naivságot is említettem. Valóban a lyrikus naivsága, hogy oly makacsul ragaszkodik egy-egy ötlet kiviteléhez. Andorlaki párbajra szólítja Ternyeit; ez semmi szín alatt sem akar párbajozni: tapasztalt regényíró a párbajt a gyáva emberrel is ellenkezés nélkül megcsináltatná, vagy a kihívó szenvedélyének más rögtöni úton-módon adna kielégülést. Petőfi elébb legyáváztatja Andorlakival: semmi hatás; majd mikor kártyajátéknál folytonos vesztés után végre jó kártyája jön Ternyeinek s már ki akarja vágni, mert megnyerte vele az óriási összeget, kikapja kezéből s összetépi a kártyát: csekély hatás; végre lakására ront, s megfenyegeti Ternyeit: „Fülednél fogva húzlak innen szolgáink elébe, és addig foglak korbácsolni, míg a párbajt el nem fogadod... szolgáink előtt, érted?" Ezzel aztán sikerül kierőszakolnia a párbajt. Közben alaposan lepiszkolja, becsmérli Ternyeit. Ami Petőfinek életben és lyrai költészetben jól áll, mert az egész ember vonzó, nemes egyéniségéhez tartozik: hirtelenkedése, lobbanékonysága, közvetlen kiömlő haragja: tőle idegen regényalakokba átültetve nem egyszer gyerekesen, sőt nevetségesen hat. Andorlaki galléron ragadja Ternyeit s „rázni kezdi irgalmatlanul". Éjjel ráront a sírásóra s ugyanolyan ellentmondást nem tűrő hevességgel követel tőle ásót, kapát, mint ahogy később Petőfi követelte az álmélkodó debreceni paptól, hogy nyomban adja össze Prielle Kornéliával. A borzalom és nevetségesség határán áll az a jelenet is, mikor a viharban kergeti Ternyeit, eléri, bottal mennek egymásra, majd birokra, torokra, körömre: Petőfi teketóriátlansága átoltva a legszámítóbb romantika silány szörnyűségeibe. — Hogy az egész regény legjobb eleme, Hiripi Gáspár genre-alakja, mennyire a lyrikus Petőfi

műve, már eléggé kimutattatott. A vándorlás rajza, a kérni restelő, az éhező szegény, a visszás földi igazságról, éhesek és jóllakottak boldogságáról való reflexiók: mind a regény szubjektiv elemei közé tartoznak. Andorlaki fia pedig egész kis Petőfi: a korai férfiasság, irgalmatlanul egyenes jellem, magas önérzet és igazságtevő lobbanékonyság összege.

Petőfi jobban meg tudta volna írni a *Hóhér kötele* paródiáját, mint a *Hóhér kötelét*, s ha véletlenül eszébe jutott volna azt tenni, ma egy Don Quijote-i művön kacaghatnánk. Ő t. i., mint minden igazi lyrikus, csak *utánozni* tudja az életet; amit a szobrász a márvánnyal eszközöl, azt ő a maga élő egyéniségével idomítja ki. Ez élet-utánzó lángelme az ő nagy ereje a genre-képben, s ez a gyöngéje az elbeszélve ábrázoló regényben. Nemcsak fiatalsága zárta el még előle a regényíró koszorúját, hanem főkép lyrikus mivolta. Jellemet fejleszteni, szerkezetet higgadt s mégis ihletett lélekkel felépíteni nem tud. Minden alakja lyrikus: a közvetlen, rögtöni ön-kifejezés rabja mindenik; a fejlődés végén áll mind, azon a ponton, ahol már csak a kifejezés van hátra. Ez egyik oka a mű szüntelen dagályának, annak a speciális romantikus betegségnek, mely a lyrikus állandó páthoszát a regényalakoknak inkább rejtegetni való erkölcsi hibbantságával oly hamis egységbe, az ágáló lelki nyomorékság jellemébe erőlteti.

Meglátszik a lyrikus Petőfi a regénybeli történet kialakításán is, melynek épen indokolásra szoruló fordulatai csak lyrai ötletek eredményei. Költeményeiben nagyon gyakori az előzményeket visszavonó, tagadó, vagy megmásító fordulat, a lelki állapot hullámzásainak e hű és szabad kifejezése, a költő lyrai közvetlenségének egyik fő bizonyítéka. Elég csak a legnevezetesebb példára utalnunk, mikor az Aranyhoz írt költői *Levél*-ben elébb bakternek ajánlkozik, meghunyászkodást, alázatosságot igér, s rá szélvészi fordulattal a szabadság „harsány himnuszába" kap. Ami lyrában a legnagyobb értékek egyike, sajnos gyöngeségeket eredményez a regény izületeiben. Andorlaki, miután menyasszonya a templom küszöbén hagyta, öngyilkosságra gondol, a folyónak megy, hogy beleugorjék; de nem ugrik bele, mert az be volt fagyva; ebben a sors intézését látja: élnie kell, élnie Bettitől való fiának „és... és... hah, hogy erre még nem is gondoltam!... Élni fogok gyermekemnek és a... *boszúnak!*" Egy ilyen lyrai ingadozás eredménye, egy véletlen ötlet, dönti el a regény egész további sorsát. Regényben csak mint lelkiállapot festésének lehet helye az efféle tétovának; s Petőfi, ki önmaga kifejezéseként gyakran élt vele, itt is nem egyszer szerencsésen alkalmazza. Andorlaki, zavarában hazarohan, s csak otthon jut eszébe, hogy Ternyeihez akart menni; a templomból hazamenet elveszti a menyasszonyi koszorúból emlékül eltett levelet, visszafordul s mire a templomhoz ér, elfelejti, miért ment oda; Ternyei a katasztrofális kártyajáték után keztyűjét keresi és nem találja, pedig a kezén van. E nemű részletek mutatják, hogy később Petőfi is megtalálhatta volna a módját,

hogy lehiggadván, lyrai erét elbeszélő műben is értékesíthesse. *A Hóhér kötele* azonban csak a romantikus rémregény torzító tükrében mutatja a nagy lyrikus kedves és kiváló tulajdonságait, s még stilusa is, a maga tiszta áttetszőségével csak arra szolgál, hogy a regény-testet, melyre ruhául adatott, egész ellenszenves idétlenségében hatni engedje.

A képes beszéd ezúttal is mesterére vall. De az egészből kiválik egy kis hangulat-kép a XX. fejezet élén: „Azon őszi délutánok egyike volt, midőn a város és természet egyaránt szenderegni látszik, vagy hosszan merengeni... s ha valami zaj éri a fület, olyan különösnek tetszik. Közönséges emberi hang, harangszó, minden másforma, mint különben... olyan, mintha nem a jelenben volna, hanem mintha messze múltból elfáradtan vándorolna hozzánk. Ilyenkor akinek módjában van, szobájába vonúl, a kandallóban tüzet rak, s míg a fa lángol és pattog, ő addig nagy léptekkel jár föl s alá szobájában, járkál és nem beszél, hanem emlékeit beszélteti." A merengő hangulatok nagy költője szól itt, a merengő hangulatoké, melyekbe, mint már említettük, a *Felhők*-korszak égvívó izgalmai közben és után, időnkint fáradt jólesésse1 visszaereszkedik. Mi sem bizonyítja jobban az e nemű hangulatok reflex-jellegét, mint az a tény, hogy ugyanazon művön belől is helyet kér magának a képzelet meddő erőfeszítései között.

Ezek után rövidebben végezhetünk Petőfi drámájával. *Zöld Marci*ját, melyet 45 juliusában írt, nem ismerjük, csak annyi kétségtelen felőle, hogy a betyárromantika terméke volt s hogy a Nemzeti Szinház drámabíráló bizottsága egyhangulag elvetette. Ugyanazon év végéről való a *Tigris és Hiéna* c. történelmi dráma; Havas szerint, ki kimerítő jellemzést s mintáival egybevetést ad róla: „a romantikus mozgalom monstruozus terméke, mely a színpad világítását a maga korában is aligha állta volna ki." Ferenczi rámutat arra, hogy a költőt a természetes költői célon kívül a pénz-szerzés szüksége is ösztönözte, mert szülein akart segíteni; jellemzi, bírálja, fölépítését (ötletszerü; egységes terv hiánya), történelmi jellegét, mely csak nevekre szorítkozik, borzalom-kereső törekvését, időszerűtlen alanyiságát, mely Saul, sőt Borics alakjába is belevegyűl, szellemes, élénk párbeszédét, elnagyolt jellemzését, a sok „változás" miatt ügyetlen technikáját. Rámutat mintáira is, melyek némelyikével Havas részletekben is egybeveti: V. Hugó romantikus drámáira (*Angelo, Borgia Lucretia, Ruy-Blas, A király mulat*). Mindenesetre figyelembe veendő az egykorú magyar drámairodalom légköre is, kivált Vörösmarty drámáié, melyeknek gyönyörű költői nyelve s nemes, mély lyrizmusa a romantikus dráma ismert gyöngéit takarja. De mintha Borics rút lelkében valami III. Richardi is volna, s a trivialitás és szónokiasság vegyületében — így mindjárt a belebotlással kezdődő expositióban — valami Shakespeari tanulmány nyoma. Egyébként csak ismételnünk kellene a lyrikus Petőfire vonatkozólag a *Hóhér kötele* alkalmából mondottakat, mert a

darab egyik főgyöngéje itt is az, hogy a jellem-fejlődés és események hatása helyett ötlet-fordulatok, lyrai szeszélyek lökdösik előre a cselekvényt, s hogy az alakok mindegyike egy-egy lyrikus, ki indulatait, kifejezésre türelmetlenül, folyvást ajkán hordja, nem pedig cselekvő akaratába edzi át. Nyelvök a képes beszéd szép virágaival ékes, melyekhez csak a drámai iambus kellene, hogy Vörösmartyra emlékeztessenek. Párbeszédeiben ágáló színészi póz, cselekvényében a közönségre számító hatáskeresés, s nem egyszer technikai naivság, mint mikor a zarándoknak öltözött Borics csak úgy beállít Vak Béláékhoz, mint annak idején Pázmán lovag a maga királyához. Viszont vannak jó jelenetei is: a nemesek titkos összejövetelei, melyekben egy-egy alak fesztelenebb természetességgel, köznapi igazsággal válik ki. Különösen igen sikerült, s talpraesett rövidségével mesteri íróniaként hat a II. felvonás 10. jelenése, melyben Sámson az összeesküvőknek hivatalt — medvebőrét — osztogat. Havas anti-royalistikus célzatot is vesz észre a darabban, de ez nyilván egyoldalú értelmezés; Borics és Predszlava (ők u. i. a „tigris" és „hiéna") hatalom-vágya s lelki sivársága csak szükséges rugója a cselekvénynek s korántsem pellengérre állított jelentése a darabnak, épúgy nem, mintahogy Gertrudis hatalomvágya sem ad a *Bánk bán*nak királyellenes jelleget. Sőt itt II. Béla egyenesen rokonszenvvel, szinte a jó királyról való naiv felfogás szellemében (IV. felv. 2. jel.) van rajzolva, mint jó szándéku, s lehiggadt bölcsességű uralkodó, kit még az udvari bolond is csak dicsérni tud. Királyi személyek jellemzése itt csak a dráma célját szolgálja, s nem a politikai felfogásét. Van benne azonban általános hazafias hang (az árulók ellen), s van csipős megjegyzés a papokról, kiket a bolond is csak úgy félvállról intéz el. E dráma vagy másfél hónappal korábbi a *Hóhér kötelé*nél; alanyisága igen, de személyes vonatkozása nincs annyi, mint ez utóbbinak. Inkább csak mint erőszakos indulatokban dúskáló, a bosszú művén sarkalló romantika elégíthette ki a költő ekkori inger-szükségletét, az összetűzések lépten-nyomon kirobbanó lehetőségeivel, míg a regény, a barátságban csalódás alapmotivumával aktuálisabban sarjad a költő lelki zürzavarából. Azonban itt is szerét ejti, hogy egy *Felhők*-be illő gondolatot elhelyezzen. Bélával mondatja: „Mi a vakság? mennyei fátyol, mely eltakarja az ember elől a világot, melyet siralom völgyének neveznek. A jóknak jobb nem látniok, mint látni a nyomort, mely oly közönséges a földön, s melyet a legdúsabb uralkodók sem írthatnának ki. Egy-kettőn, vagy százakon segíthetnek és ha százezreken segítenek is: milliók maradnak még hátra. Mit ér egy csepp méz egy nagy pohár ürömben?" Majd megint: „Az ember sokszor csak azért jó, mert nincs alkalma rosznak lenni."

Ami talán lyrája tárgyalásában nem tünt ki annyira szembeszökően, e prózai művek rövid felidézése nyilvánvalóvá tehette, hogy 1845—46 évfordulata Petőfit teljesen a romantika bűv-

körében találta, melyre különben kivált a harmincas évek közepe óta egész irodalmunk mind erősebben hajlott. Azt megelőzőleg Vörösmarty eposzai és drámái, meg a német hatásra induló ballada-költészet készitik elő a talajt, s nyomon követi őket s közkedveltségüvé, minden napi olvasmánnyá teszi a romantikát a mind nagyobb arányokat öltő novella — és regényirodalom. Petőfi belső evolutiója 1844 végével érkezett el arra a pontra, mikor, nagyobb arányú irodalmi ingerekre sóvárogván, hovatovább a romantika körülötte ömlő áradatába vethette magát. Úgy lévén teremtve, hogy minden költői anyagot magából merítsen, teljes, odaadó lyraisággal hozzáidomúl a romantika mögött ott lappangó költő-ember ideálhoz, élményeitől is támogatva felzaklatja egész lelki világát, s e magára szuggerált dúltságban írja — neki szokatlan, új műfajokban — a romantika torz-szülötteit.

Sokkal különbet sikerült alkotnia a verses elbeszélésben, de már csak a *Felhők*-korszak vége felé, mikor e (csak fejlődésbeli s korántsem igazi lelki) betegségből már-már kilábolóban volt.

1844 október 20-án a Pesti Divatlap azt jelenti, hogy „Petőfi Sándor ismét nagyobb kiterjedésü költeményt ír ezen sokat igérő cím alatt: „*A pokol titkai.*" A cím csakugyan sokat — Sue-féle romantikát igér, de ez csak igéret maradt; „helyette, mint Ferenczi mondja, mintegy csodás ellentétül írta a *János vitéz*-t." Vahot Imrének egy jóval későbbi (1874) nyilatkozata szerint Petőfi e költeményben „cenzorait mind a poklok fenekére küldte volna". Ha Vahot jól emlékszik, akkor valószinüleg valami parodisztikus költemény-tervnek kell gondolnunk, mely a *Párizs rejtelmei* ötletéből gúnyolta volna ki a cenzorokat. E feltevés annál is valószinübb, mert épen ekkor készült el ismert kíváló paródiájával, a Helység kalapácsával (szept. 4-ik hetében értesít elkészültéről a P. Dl., s okt. 13-án mutatványt közöl belőle). Mi Petőfi fejlődésbeli fordulatát a *Szerelem Gyötrelme* cyklusban vettük észre legkorábban, melynek két darabját dec. 8-án közli a Pesti Divatlap; ha *A pokol titkai* nem paródia, vagy általában nem tréfás költemény akart volna lenni, hanem címéhez képest Eugène Sue-féle inspiratio, akkor a költő romantikus fordulatának, vagy legalább is korábbi gyakorlatában megingásának időpontja valamivel korábbra volna teendő. Elég az hozzá, hogy már ekkor — ha csak parodiához szolgáltatva is ötletet — kerülgeti a romantika, de *János vitéz* szerencsés gondolata a maga tartósan naiv ihletével egyelőre még visszaszorítja.

A *János vitéz* utáni idők legközelebbi, s közvélekedés szerint Petőfi leggyöngébb elbeszélő műve a *Szerelem átka.* Borjádon, 45 szept. végén s okt. elején írta, a Mednyánszky Bertával való szakítás után s igaza van Ferenczinek, hogy az egész mű képzelet szülötte s nem valóságos mondai anyag. E művel kezdődik a *Felhők*-korszak nem lyrai, de a költő lyraiságát szolgáló, anyagukat tisztán az izgatott képzelet műhelyéből merítő darabjainak a sorozata. Versformája még a *János vitéz*-é, képzelete, modora is,

míg az elbeszélés mesei része tart, naiv; bár meglehetősen hevenyészett s hiányzik belőle a *János vitéz* költőjének odaadó személyes részvétele. E mesei rész szerint Barangó, hogy szép szeretője (Ildikó) kezét megnyerhesse, teljesíti három kivánságát, melyek ép oly rendkívüliek, mint Julia kivánságai *A bujdosók* II. felvonásában, Vörösmartynál: szivárványdarabot hoz neki menyasszonyi ruhának, rózsát a hajnal kertjéből koszorúnak, s a göncölszekerét kocsinak az esküvőre. Hazaérkeztével történik a fordulat, s kezdődik az elbeszélésnek az a része, melyben mondai elemet láttak, de amely Ferenczi megállapítása szerint már a szerelmében csalódott költő leleménye: Ildikó már mást szeret; Barangó elátkozza új kedvesével együtt: kősziklává válnak, ő maga fergeteg lesz „mely ottan borong a két átkos hegy felett". E részben már valóban megszünik vagy meghamisodik minden naivság, s ha némelyek mondát láttak benne, mit felvidéki útján ismerhetett meg Petőfi, annyiban helyes nyomon jártak, hogy valóban emlékeztet az egykorú folyóiratok ú. n. „népmondái"-ra, melyeket Tompa előtt leginkább prózai novella formájában volt szokás feldolgozni, s melyek már Gr. Mailáth Jánostól, a műfaj kezdeményezőjétől fogva, csak cégérül viselik a népmonda, vagy néprege felíratot, mert jobbára műköltői, romantikus képzelet termékei. Petőfi hevenyészett naivsága s e mű-mondákra emlékeztető, a bosszú motivumából sarjadzó műköltői leleménye együttvéve igen zavaros hatásuvá teszik a költeményt. Az a benyomásunk, mintha a mű első gondolata még a *János Vitéz* szomszédságában merült volna fel s alakult volna ki vázlatosan költemény-tervvé, de csak később, egy már megváltozott kedélyhangulat idején nyerte volna meg végleges alakját, mikor eredeti naiv elemét már csak kelletlen örökségként, hevenyészve dolgozta fel, s megoldásúl egy mostani kedélyének megfelelő, heterogén kifejlettel toldotta s zavarta meg. Mindenesetre a naiv elbeszélés zavarodását tünteti fel. Jóllehet „mondai" eleme népi eredetében ma már nem hiszünk, némi módosítással megállhat Havas hozzávetése; u. i. nem Tompától hallott mondát látunk benne, de igenis valami olyan műköltői leleményt, melyre Tompának már ekkor készen levő népregéi adhattak első ösztönzést.

A verses elbeszélésben ez után hosszabb szünet következik, melyet azonban a *Felhők*, a *Tigris és Hiéna*, meg a *Hóhér kötele* töltenek ki, állandóan ébren tartva és foglalkoztatva a költő romantikus izgatottságát. 1846. ápr. 10-e táján a *Tigris és Hiéna* szinházi ügyében rajta esett méltatlanságtól újból felzaklatva visszavonúlt Szalkszentmártonba, szüleihez. E falusi tartózkodás igen jó hatással volt rá; ott írt művei már az enyhülés, gyógyúlás jeleit mutatják. Az ekkor itt töltött mintegy két hét alatt két elbeszélő költeményt írt: *Szilaj Pistá*-t és *A szerelmes tenger*-t. Az utóbbit összes költeményeiben a kisebb költemények csoportjába osztja be s alapjában véve nem is tartozik a katexochén elbeszélő műfaj körébe, mert inkább lyrai megjelenítésekkel dol-

gozik. Egész anyaga annyi, hogy a leány, kit szeretője hűtlenül elhagyott, a tengerbe veti magát. De ez egyszerű történetet az előadás műfogásával teszi hatékonyabbá; a tengert beszélteti a zúgását hallgató leányhoz; a tenger szerelmes belé, hívja, csábítja magába, de a leány még nem érti beszédét; mikor azonban kedvese elhagyta:

A mit egykor nem értett a lyányka,
Most megérté a tenger szavát;
Leugrott a szikláról, s a tenger
Eltemette őt s gyalázatát.

Ferenczi szerint Shelley „romantikus természetszemleletének" hatása alatt írta Petőfi ezt a költeményt. Lehetséges, hisz ekkor már foglalkozott Shelleyvel. De mikor később Shelley-féle „pantheistiko-romantikus" stílt említ, a kifejezésben túlmegy a költemény lényegén, melyben nincs semminemű pantheizmus, csak költői megszemélyesítés, symbolikus optika, egyik műformája az elbeszélő költészet előadási módjainak, mikor (mint pl. Arany *Hídavatása* is) az emberrel történő dolgokat milieuje szempontjából fogja fel. Az egyszerű narrativ modor felváltása ez egy megelevenítőbb s költőibb hatású előadásmóddal, amilyen még sok másféle van, kivált Arany balladáiban (V. ö. pl. Szondi két apródja, A képmutogató). Ez eredeti költeménynel különben (bár bosszú-motivumával — a tenger elnyeli a hűtlen szeretőt — ez is odaillik) sokkal közelebb áll a költő ekkori romantikus törekvéseihez, s mint ilyen, jellemző a Shelleyből fordított *Szökevények*, a menyasszony-szöktetés, átkozódó apa, vihar regényesen dagályos képeivel, s ideges verselésével, mely (különösen a II. és III. részben) mesterileg szakgatja s juttatja nem várt erőteljes hangsúlyokhoz, s ellankadásokhoz a ritmushatárokon átfekvő mondatait, bár eredetijét a versformában s kivált a rímelésben nem követi szorosan.

Szilaj Pista, mely Ferenczi szerint szintén 46 áprilisából, Havas szerint ugyanaz év juliusából, vagy elejéről való, ismét a népies elbeszélő hangot üti meg, de ebbeli elődeihez, *János Vitéz*-hez és a *Szerelem átká*hoz viszonyítva nevezetes különbségekkel. Az utóbbival egyezik abban, hogy szintén a *Felhők*-korszak szülötte, mi a túlzó képpel festett féltékenység, szerelmi csalódás és bosszú motivumán is (Pista felborítja a csónakot, melyben hűtlen szeretője és a csábító úrfi ül; mindhárman odavesznek) meglátszik. De mindkettőhöz képest nagy újdonsága a mesés elem teljes hiánya. Az elbeszélés itt már teljesen a földön mozog: tárgyát a reális életből veszi. A mesés és fantasztikus tárgyon kipróbált népies modor most elsőízben tűnik fel egy mindennapi anyagú verses elbeszélésben s itt épúgy otthon találja magát, mint a mese naiv légkörében. Szilaj Pistától egy városi „úrfi" elcsábítja Lidit; Pista elbujdosik, szegénylegénységre adná magát, de nem viszi rá a lelke; visszatér, hiszen még szereti Lidit; csónakba ül, hogy

hozzámenjen; már indulna, mikor egy fiatal pár kéri, vigye át őket is; csónakába veszi Lidit és az úrfit — mert azok voltak — s a Duna közepén felborítja a csónakot. Az elbeszélés anyaga egyszerű és egynemű; kifejlése — bár az ártatlan hős elejtése ellenkezik a szokásos népies megoldásokkal s a költő rosszkedvű romantikájával egyezik — az elbeszélés derekával korántsem áll oly keresett visszásságban, mint a *Szerelem átka* megoldása. Véletlen alkalom és hirtelen ötlet idézi ugyan elő itt is a bosszú katasztrofális fordulatát, mint regénye és drámája nem egy ízület-váltását, de ez itt egyenesen szerencséje a költemény egyneműségének, mert míg egy hosszasan érlelt, előre kiszámított bosszú sem a főszemély, sem az egész elbeszélés népi igénytelenségével nem férne össze, a lélektanilag teljesen indokolt s a véletlen alkalom által is szuggerált és nyomban lehetővé tett ötlet végrehajtása igenis mind a kettővel összefér. *Szilaj Pista* kétségtelenül a költő legsikerültebb verses elbeszélései közé tartozik. S ha *János vitéz* naiv, kedves alanyiságával nem versenyezhet is, nem méltatlan kisérlet ahhoz egy újabb területen. A következő év prózai elbeszélései folytatják majd ezt a kezdeményt, melyek szintén a népi életből vett anyagot dolgoznak fel, bár határozottabb demokratikus célzattal. Ilynemű célzat, ha diszkrétül is, Petőfi elbeszélő művei között a *Szilaj Pistá*val jelentkezik először, mely a városi úrfival dúlatja fel az egyszerű szeretők csendes idylljét. Petőfi népiessége, mely dalaiban és *János Vitéz*-ben tisztán művészi célzatú volt, úgy látszik, most kezd politikai értelemre átidomúlni, nem végérvényes határozottsággal még, de már fölismerhetően. Kifelémenőben vagyunk a *Felhők* romantikus izgalmaiból s már jelentkezik, felváltónak, s mihelyt a viszonyok úgy fordúlnak: vezető ingernek, a politikai izgalom. Egyébként a költemény, mint elbeszélés is, jelenetek körül csoportosuló anyagával, gyors, mesterkéletlen futamával, vázlatos és mégis lyrailag telt hangulat-rajzával (I. rész vége!), elemi egyszerűségű, de élethű lélektanával, mely nem egy ponton János vitéz fajtáját ismétli (kivált a IV. részben a lelkiismeret föleszmélése), az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel. Épen a reális tárgy tünteti ki Petőfi erős valóság-érzékét; a nép-idealizálásban sohasem téved túl az egészséges életszerűségen. E tekintetben érdemes összehasonlítani Lidi és a tolakodó úrfi városi jelenetét, Czuczor ismert híres költeményével, *A falusi kisláný Pesten* cíművel (1837), Lidi talpraesett rátartiságát ez utóbbinak édeskés naivságával. — *Szilaj Pista* versformája magyar, de már nem az epikus tizenkettős, hanem a fürgébb, elevenebb, és szabad ütemváltozatú (hol 4—3—3, hol 4—4—2) tízes.

Míg így a tisztán költészetbeli, mesés népiességtől egy zavaros kisérlet után a reális tárgyú s már-már demokrata népiességhez jut el, s változott lélekkel ugyan, de még a régi hangon énekel, 1846 május elején, egy dömsödi visszavonultsága alatt megírja egyik legérdekesebb elbeszélő költeményét: *Salgót*, s vele a *Felhők*

lyrikusa megtalálja a maga hangját az elbeszélő nemben, ép úgy, mint annak idején a népdalok költője a magáét *János Vitéz*-ben.

Régi, gyermekkori költői hajlamok a várromantika iránt, felvidéki útjának a történeti képzeletet foglalkoztató benyomásai, s 45—46-ban a költő határozottan kialakult romantikus törekvései, újabb és régibb romantikus olvasmányai együttvéve ihlették, vezették őt *Salgó* megírására. „Talán nem volt Magyarországban vár, (írja Úti jegyzeteiben) mely oly közel szomszédja lett volna a csillagoknak, mint Salgó. Sokáig ültem romjainak legfelső csúcsán; tekintetem mérföldeken, lelkem századokon túl barangolt". A képzeletnek e múltban barangolása nem volt eredménytelen s lelkében már akkor ködleni kezdettek Salgó és Gedővár urainak véres, halavány árnyai: amint *Salgó* elején mondja: „Fölmentem a hegy sziklatetejére, s letelepedtem a romok fölött... tekintetem... mérföldekre szállt... lelkemet homályos Látkörbe vitte a komoly merengés, Holott körüle kétes ködruhában Mogorva árnyak lengtek, a kihalt Sötét középkor véres napjai." A felvidéki út nemcsak csillapította a *Czipruslombok* fájdalmas erőszakát, de egyúttal újnemű romantika csiráit termékenyítette meg a költő lelkében.

Az Árpádkor végén vagyunk. Salgó ura, Kompolti Péter már feldúlta a közeli várakat, s most fiaival a szomszéd Gedővárat rabolja ki; a vár úrnőjét, férje megölése után, elragadják. Birtokáért a két fiú s az apa egymással versengenek. Perenna, az elrabolt nő, ráveszi az egyik fiút, Dávidot, a másik két vetélytárs meggyilkolására, szerelmét igérvén neki jutalmul. Dávid, apa- és testvérgyilkossága bűnsúlya alatt eszét veszti s a bástyafalról, Perennát is magával ragadva, a vár alatti mélységbe „röpül". Középkor, rablólovag-várurak, galambi nő e vércsék prédájául, nőrablás, apa és fiai versengése a nő szerelméért, a mindenét elvcszített nő kétségbeesett bosszúja, egész család öngyilkos kiirtása, szenvedély és bűn őrületig fokozása, mi a jogos bosszúállót is bukásba dönti: alig lehetne *egy* történet rövid lezajlásába a tragikum legválogatottabb romantikus elemeit szilárdabban összeszorítani. Mert ne legyünk kétségben a felől, hogy mindazon romantikus szörnyetegségeken keresztül, miket képzelete öningerlésül kieszelt, drámai és elbeszélő műveiben — ha öntudatlanul is — a tragikum rettenetességét kereste a költő, de többnyire álútakon. A bosszú motivumának ily állandó visszatérése, mit e korbeli műveiről szólva annyiszor emlegetnek, nem is jelent egyebet, mint a romantikus értelemben vett tragikum örökös keresését, újabb meg újabb előteremtését. A romantikus kor tragikum-költészetének általános gyengéje, hogy hőseinek csak *sorsát* vonja be a tragikum körébe, míg e sors előidézését többnyire a tragikus hősön kívül álló személyekre bízza: innen a bosszú nagy szerepe. A romantika csak nagy kivételképen (Kemény, Arany) ismeri a valódi tiszta tragikumot, a *drámait*, mit a hős tulajdon akarata, cselekvése idéz fel fejére: neki mindig ellenséges emberi akaratra van szüksége, hogy sakkhúzásszerű események felidézésével a hőst tragi-

kus bukásba kergesse. A romantika itt is, mint mindenütt: szavaló lyrát (szembenálló egyének szenvedélyét) és regényességet (eseménygazdagságot), nem pedig jellemfejlődést és cselekvényt keres. Az igazságnak pedig azzal tesz eleget (egyúttal regényes borzalmait is növelvén), hogy a tragikus sorsot nemcsak célbavett hősére, hanem a célbavevőre, a diabolus rotae-ra is kiterjeszti. Petőfi tragikum-romantikája is mindvégig ezeken a nyomokon jár s a *Szerelem átká*-ban, a *Tigris és Hiéná*-ban, *Szerelmes tenger*-ben és *Szilaj Pistá*-ban ártót és ártatlant, intrikust és áldozatot a tragikum kölcsönösségébe sülyeszt el. Mondom, mindez az igazságtevés kedvéért van, s épen ennek hiánya tetőzi be *A hóhér kötele* erkölcsileg visszás hatását, mely azzal végződik, hogy a bosszúálló Ternyei, büntetlenül, változatlan cinizmussal teszi le áldozata sírjára a sokat szereplett hóhér-kötelét, e szavak kiséretében: „kösd föl most vele magadat te, ahol vagy, a más világon".

Kifejtettük, hogy — minden romantikával megbarátkozva is — a felsorolt művek minő gyengékkel riasztanak vissza. Most a tragikum szempontjából visszanézve, az egy *Szilaj Pistá*-é kivételével valamennyiét vagy mesterkélten kieszeltnek, tisztán a borzalmas regényességre célzónak, részvétet nem érdemlőnek látjuk, vagy ha igen, akkor fantasztikus jellege *(Szerelem átka)*, illetőleg tárgyi jelentéktelensége miatt *(A szerelmes tenger)* hatástalannak. Az az egy pedig *(Szilaj Pista)*, melyben a tragikus vég egyéni lelki történetnek indokolt fejleménye, már szereplője igénytelensége, s az elbeszélés naiv fajtája miatt sem emelkedhet fel a tragikum páthoszáig. Mig *A hóhér kötele* minden vadságát csak kirivóbban tünteti elő tárgya jelenkorisága, egy műve lett volna, a *Tigris és Hiéna*, mely távoli, középkori tárgykörével, megtűrte s elfogadhatóvá tette volna a romantika regényes tragikumát, ha a bonyodalmat bogozó alakjai nem rideg bosszú-lokomotivok, hanem emberek volnának s ha költője a dráma műfaji gyakorlatában már otthonosabb lett volna.

A bosszú motivumán alapuló regényes tragikum csak *Salgó*-ban találja meg azon műfaji és tárgyi feltételeket, melyek mellett Petőfi e korbeli romantikus hajlama félszeg, vagy nevetséges visszásságoktól menten nyilatkozhatott meg a lyrán kívüli területen. Nem regény, nem dráma, nem prózai elbeszélés, nem fantasztikus és nem naiv verses elbeszélés, hanem középkori tárgyú, regényes, verses beszély. A korbeli távolság s a korhoz fűződő köztudat megtűri, vagy legalább nem bélyegzi hamisan valószinűtlennek a véresen regényes tárgyat; a naiv modorral és magyar versformával való szakítás lehetővé teszi, a Vörösmarty drámáiban zengővé s lyrai erejüvé edzett drámai jambus önként magával hozza a tragikus sejtelmekkel terhes páthosz nyilt irodalmiságát. A kis teherbirású naiv modortól felszabadult, a romantikus irodalmisághoz pedig illő tárgyat s formát talált és így kibékítő művészi teremtéshez jutott el *Salgó* költője. Az említett szerencsés körülményeken kivül nagy előnyére válik a költemény-

nek az is, hogy szubjektivitása csak hangulatbeli, s nem szenveleg lyrai szolidaritást vérengző alakjaival. Az előhangszerű bevezető rész Salgó várromjait festi, úgy, amint a költő látta; úgy: vagyis azzal a hangulattal elöntve; elmondja, akárcsak Úti jegyzeteiben, hogy mit érzett, mikor a romok felett ülvén, szétnézett a messze vidéken, mig merengő lelkét a sötét középkor mogorva árnyai lengték körül. E hangulattól átitatott képzelet szülötte a költemény; tárgyi kivetődése egy helyhez kötött alkalmi hangulatnak, melyet épen nem a szolidaritás érzése, hanem a korkülönbségek elgondolása, a másfajta emberekről véres tetteik helyszinén való elgondolkozás táplált és sugallt. A várromokat egykori tartalmuk hangulatával szemlélő romantika már előbb sem volt idegen a költő gyakorlatától. *Visegrád táján* (Havas szerint 45 őszén, Ferenczi szerint februárjában írta), e gyűjteményeiből kihagyott kis vers, mintegy tömör előképét adja *Salgó* hangulati regényességének:

Ki mondja meg... Visegrád táján
A bágyadt alkony
Nem Zách Klárának megtört szelleme?

Ki mondja meg... Visegrád táján
A vad, sötét éj
Nem Zách Bódognak bosszus szelleme?

Ez a hangulat, mint valami jótékonyan elkülönítő fluidum, elömlik az egész *Salgón*, mely nem *A hóhér kötele* tetszelgő edzettségével, hanem némi komor melancholia páthoszával, nem gyönyörködő, hanem inkább fájdalmas érdekkel, „komoly merengés"-sel festi a két szomszédvár gyilkos történetét. A költő részvételének csak ily hangulatbelivé tisztulása maga is mutatja, hogy a *Felhők* betege a gyógyulás útján van. Valóban távol van attól, hogy a Kompoltiak pártjára álljon. A hangulatos bevezetés után korrajzot fest, a kor hazaszeretet nélküli önzését jellemzi s mintegy példaként mutatja be a „zsivány" Kompoltit s méltó fiait. Áldozataik: Gedő és felesége a kor kivételes jobbjai közé tartoznak: azon az éjen is, mikor megtámadják, Gedő honfigondban virraszt. Perenna a hazáért imádkozik, „Mert mig a honnak boldogsága nincs, Mindaddig férje is boldogtalan". A Kompoltiak közül is a jobbhajlamú, szerelmét Shelley-szerű eszményitéssel néző, s legalább szerelme által később megtisztulásra hajlandó Dávid áll az érdeklődés előterében. Az utóhangszerű végső szakasz is fenntartja az elbeszélt történet kor-jellemét, mikor az urak kipusztulása után legényeikkel folytattatja az áldástalan önző viaskodást; s fenntartja még a kor keretében is rendkivüli esemény-jellegét, mikor utolsó soraiban a borzalomra utal, mellyel a vár alatt elhaladók reá tekintettek: „S alant a völgyben a népség futott A szél elől, mely Salgóról jöve." Mind e körülmények sokkal rokonszenvesebb szinben tüntetik fel *Salgót* előzőinél, költőjét pedig kiemelik abból a szándékos

elfogultságból, mely regénye és drámája gonosz világában tetszelegni látszott. Az a közvetlen, szinte vérszerinti érdek, mely amazok hőseihez fűzte, művészileg objektivvá tisztult. E higgadtabb művészi álláspont tette számára lehetővé a tragikumnak is az eddiginél igazabb felfogását. Csak az a nagy kár, hogy itt is a bosszút használja eszközül. A tragikum ereje érdekében jobb lett volna, ha Dávid nem Perenna biztatására, hanem saját elhatározásából öli meg apját s testvérét, hogy a hozzá, mint Gedő megölésében nem részeshez, inkább vonzódni látszó Perenna birását magának biztosítsa; lelkiismerete késő felébredése, Perennának még ezek után is ellenszegülő magatartása így kizárólag őt sujtaná, mint aki jobb természete ellenére részt vett családja rablásaiban, s épen mikor szerelme által tudatára ébredt meggondolatlan bűnének, e szerelem érdekében önként követte el végzetes tettét. Igy Perenna alakja is megmaradt volna a maga ártatlan tisztaságában, gyásza mély teljességében s nem zavarta volna meg azt a bosszú kieszelésének számító, kegyetlen hidegségével. *Salgó* tragikuma a bosszú belekeverése által hű maradt a romantika regényes tragikum-fogalmához, mindamellett, minthogy a viszonylag legjobbat, Dávidot sujtja, s minthogy egy bűne következtében lehetővé vált szenvedély idézi azt fel fejére: emberibb és tisztább, mint Petőfi ezt megelőző kisérleteiben. Abban, hogy Dávid azonnal szerelmi ostromot indít Perenna ellen férje megölése után, e lélektanilag rendkivül merész helyzetben, alighanem Shakespeari hatást kell látnunk, kinek hasonló merészségét (egy későbbi feljegyzésben) Petőfi nem győzi eléggé bámulni.

Vörösmarty *Két szomszédvára* csak a legáltalánosabb értelemben lehetett Salgó ösztönzője; csak a szomszéd várakban lakó két család egymás által betelő végzete, az ellenséges családbeli nő iránt későn, a tiltó vérengzés után felébredt szerelem, mint a tragikum teljessé tevője: mutat némi halvány egyezést a két, egyébként tetőtől talpig különböző történet között. Vörösmarty nevét azonban épen a különbségek miatt kell itt említenünk, mert a romantikus elbeszélésben ő Petőfi közvetlen elődje. Kisfaludy Sándor, Vörösmarty és Petőfi: három, élesen különváló fázisát jelentik a romantikus epika azon középfajának, mely terjedelemre az apró románc és ballada, meg másfelől a nagyarányú eposz között foglal helyet. Mind a hárman lyrikusok elsősorban, s műfaji különbségeket lyraiságuk különböző volta határoz meg köztük. Igazi epikus tehetség egy sincs közöttük s lyraiságát mind más-más módon érvényesíti. Az „elbeszélés"-jelleg Kisfaludyban a leghalványabb; sablonos, szerelmes-hazafias történetei csak arra valók, hogy a helyzetek lyraiságát kihasználhassa; az eseményeket csak jelzi, lyrai következményeiket folyvást előtérben tartja. „Regéket" ír, lényegök szerint mű-mondákat, helyhez (várakhoz) kötött, távoli múltba képzelt, kitalált szerelmi történeteket. Versformája is versszakos dalforma. Műfaja tulajdon-

kép kiszélesített, széthúzott románc.[77] Kisfaludy eseménytelen elbeszéléseivel szemben áll két nagy utódának eseményes, regényes epikája. Vörösmarty lyrája épen nem nyomja el, nem szorítja háttérbe az elbeszélés mozzanatait, sőt minden egyes mozzanatát lyrai megállapodással teszi nyomatékossá, az egészből művészi önállósággal kidomborodó megannyi külön „morceau"-vá: személybemutatások, tájrajzok, történések megjelenítései, hangulatkiömlések, gazdag aranyozásként, olykor ossziáni sötétítéssel súlyosbítják a történet izületeit. Elbeszélés-jellege ép e festői elemek túlhatalma alatt vész el, lassul meg méltóságos terjedezésekké. Ihlete itt is a nagy eposzoké. Ha Kisfaludy regéje felhígított románc, az ő kis eposzai valóban összesűrített eposzok, melyek e nagy műfajnak csak legantikabb formális elemeit (invocatio) vetkezik le, egyébként egész nagyarányú apparátusát s versformáját is súlyos méltósággal alkalmazzák. Ismét egészen más Petőfi lyraisága a *Salgó*-ban, mely e szerint a nagyobb verses elbeszélésben korszakos jelentőségű. A szó igazi értelmében elbeszélő; gyors, meg nem állapodó egymásutánban közli az eseményeket, s így hatása is az esemény-láncolat gyors lepergetésében: tehát regényes drámaiságában rejlik. Az ő lyrismusa ez izgatott, drámai gyorsaságú elbeszélésben, magában a közlő modorban tombolja ki magát s ha elkülönülő darabkákban is útat tör olykor magának (mint itt a szerelem aposztrofálásában), az is csak futólag történik s az elbeszélés legott tovább rohan. Fontos mozzanatoknál hosszasabban látszik ugyan időzni, de csak látszik, mert ott is folyvást előre halad, csak számosabb, pillanatnyibb részleteken száguld keresztül. Külön darabokként e mozzanatokat fel sem dolgozza, hanem a modor lyraiságába futólag bevonva, ragadja magával. Merev, kemény, vad jellemek villanásszerüleg tünnek elő; beszéltet, láttat rohantában; egy-egy izgalmas részletezéssel csak ön-türelmetlenségét fokozza, s a „megtörtént"-en, már csak következményeit lesve csap keresztül. Egy-egy megpihenő részletezés csak lélegzetvételnek tünik fel; folyvást a következendők ingere villog előttünk. Maga e modor szuggesztiv erejű, s indokolttá teszi a verses formát. S e szélrohantában, mellyel méltó versenyt fut a rímtelen, szakadatlan sorokban haladó drámai jambus, mennyi mesteri biztossággal elkapott, jellemző, megelevenítő részlet; a képes beszédtől szikrázó nyelvben mennyi világító erő! S mily belső epikus érzék a mutogatásban, mely minden mozzanatot személyeire gyakorolt hatásában, a kortárs szemléletében fog fel. Ez egészséges valóság-érzék műve a kiváló negyedik szakasz; megelőzőleg diszkrét átsiklással közölte a férj-ölés és nő-rablás tényét, de a mondott szakaszban a hajnácskői toronyőr szemével végignézi az éjféli jelenést, a salgói úton rablott nőjével nyargaló lovast. Effele részletek bennünk

[77] L. Heinrich: Irod. tört. közl. 1891 : 91. l. — Angyal Dávid szerint: „lyrai hangulatokban áradozó beszély-félék" (K. S. Minden Munk. VIII : 730.).

is a jelenlétel illuzióját keltik. Dávid apa- és testvérgyilkolása, lelkiismeretfurdalása, őrülete, ijesztő igézetként, mint *látott* dolog marad szemünk emlékezetében. Csak egyszer vét elbeszélése alapjellege ellen, mikor az elrabolt Perenna és az érte versengő Kompoltiak között kelleténél részletezőbben nyujtja a marcangoló durvaságú jelenetet.

Petőfi *Salgó*-ja Vörösmarty hexameteres kis eposzai után épúgy modernebb, újirányú továbbfejlesztése a romantikus verses elbeszélésnek, mint *János vitéz* népies naivsága a *Tündérvölgy* archaizáló naivságának. Arany *Katalin*-ja, friss Byroni ihletektől is ösztönözve, *Salgó* műfaját folytatja tovább, versformáját még jobban hozzászabva a modor izgatott gyorsaságához s egyszersmind ez által is közelebbről követve angol mintáját. *Salgó* a maga nemében, mint művészi alkotás nem áll hátrább *János vitéz*-nél. A költő szeszélyes lelki állapotának pedig művészi szempontból értékesebb, tisztultabb terméke a *Felhők*-nél és *Az őrült* kivételével a rokonhangulatu nagyobb lyrai darabokmál. A képzelet romantikája eo ipso inkább helyén van az objektiv műfajokban, melyek alakításra alkalmas anyagot nyujtanak, mint a személyes lyrában, hol túlzásaival, dagályával és hatáskeresésével szükségkép az igazság rovására űzi idomító, sőt torzító játékát a költő személyén.

János vitéz és *Salgó:* két fejlődésbeli izületnek: naiv és romantikusan tudatos irodalmiság izületeinek, époly jellemző kifejeződései az elbeszélő nemben, mint lyrában a népdal és a *Felhők* műfaja. És *Salgó* valóban szintoly ellenlábasa elbeszélésben a *János vitéz*-nek, mint lyrában a *Felhők* a népdalnak. S mint ott *János vitéz*-zel, úgy zárul le most (bár némi utó-hullámok még felfelbukkannak) *Salgó*val egy egész korszak a költő fejlődésében. Mily nagy jelentőségű s az egész másfél éves izgalom okait viszszamenőleg is újból megvilágító tény! Lyrai cyklusok: *Szerelem Gyötrelme, Czipruslombok, Szerelem gyöngyei, Felhők* s kisebbnagyobb költemények sorozata egészen *Az őrült*-ig, melyben az egész izgalom megnyeri végső, adequat *lyrai* kifejezését, s aztán megpihen; *A szökevények, Szerelem átka,* a külön nem tárgyalt két kisebb romantikus elbeszélés: *Három szív története* és *A jegygyürű; Tigris és Hiéna, A hóhér kötele, Szerelmes tenger, Szilaj Pista:* az elbeszélő és drámai nemben, megannyi ismételt, meg nem nyugtató kisérlet ugyanazon izgalom kifejezésére az objektiv műfajokban, míg végre — post tot discrimina rerum — *Salgó*, e regényes, verses történeti beszély, e téren is megszerzi neki a művészi kielégültség érzetét. E másféléves izgalom ősokát mi annak idején a művész belső evolutiójában, új ingerek szükségérzetében kerestük, nem pedig élményi mozzanatokban; s most lezárulását is az izgalom kielégítő művészi kifejezésével, megnyugtató, teljes költői kiélésével találjuk megtörténtnek.

Salgó-t, mint tudjuk, a Tízek Társasága tervezett folyóiratának, a *Pesti füzetek*-nek szánta. A folyóirat, sajnos, elmaradt.

De ha egyéb adatokból nem tudnók, maga e tény kellőkép mutatná, hogy a Tizek Társasága, élén Petőfivel, egy határozottan romantikus iskolát jelentett.

X.

A gyógyulás útján.

A *Felhők*-korszak legsötétebb része 45/46 évfordulatára esik, s szeptember végétől körülbelől március végéig tart. 1846 április 23-án jelenik meg a *Felhők* gyüjteménye. Egy hét múlva, április 30-án, azt jelenti a Pesti Divatlap, hogy Petőfi ismét új versfüzetet ad ki *Csillagtalan éjek* cím alatt, mely méltó társa leend a *Szerelem gyöngyei*-nek és a *Felhők*-nek. E füzet kiadása csak terv maradt; már megírt, főkép nagyobb költeményei kerültek volna bele, melyeket föntebb, mint a *Felhők*-nek szellemben egyező, de műfajban nem közéjük illő rokonait jellemeztünk, s melyek hozzávetőleges jegyzékét Ferenczi összeállította (II. 251–252.). Tehát korántsem jelentette volna a pesszimista lyra egy újabb feléledésű hullámát, sőt inkább az egész korszak végső lezárását, az odatartozó, még ki nem adott daraboknak az útból való eltakarítását. Valóban, ha minden egyes költemény íratása idejére nincsenek is kétségtelen adataink, bizonyos az, hogy az *Összes költemények* kiadásában, melyet maga a költő lehetőleg időrendi szempontból állított össze: a *Felhők* csoportja *után* csak egyetlenegy, szelleme szerint odatartozható darabot sem találunk; az epigrammái jellegű *Megfagy a szív, ha nem szeret* is közömbös megoldásával már meghazudtolja *Felhők*-formáját. A *Tigris és Hiéna*, meg *A hóhér kötele*, lyrában pedig *Az őrült* és a *Felhők* megírásával tehát kiírta magából a kóranyagot, s április havában írt művei már a lábbadozás jeleit mutatják. Az egész izgalmas korszakban az élményi okok másodrendűségét élesen megvilágítja az a tény, hogy gyógyulása kezdete arra az időre esik, mikor drámája miatt a szinházi bizottsággal összetűzve, április 10-e táján, mint mondani szokás — „sebzett lélekkel" vonul el Szalkszentmártonba s ott két hétig tartózkodván, bámulatos termékenységgel ír egyre derülőbb hangú műveket. Ha tisztán, vagy elsősorban élményi indokai lettek volna hosszas izgatottságának, úgy a drámája ügyében rajta esett, s önérzetét mélyen sértő méltatlanság bizonyára csak újabb, s akármely emlegetni szokott élményi okokkal felérő ingerül szolgálhatott volna. De imé, falura megy, s falusi elvonultságának nem az lesz az eredménye, ami a múlt év véginek, nem a háborítatlan tombolás zaklatott lelke izgalmaiban, hanem gyógyulás, enyhület és szelídülés. Nyilván azért, mert — élmény ide, élmény oda — egy művészi ösztönből származó lelki processus, szabálytalan alkotásokban magát kellően kitombolván, elérkezett az ernyedés, higgadás állapotához. Igaz, hogy körülötte is tavaszodik:

Sötétzöld sátoros
Erdőben járok.
Kevély tölgyfák alatt
Szerény virágok.

A fákon madarak,
Virágon méhek.
Ott fönn csattognak, itt
Lenn döngicsélnek.

Nem lengedez sem a
Virág, sem a fa;
Hallgatják a zenét
Elandalodva.

Hallgatja ő is, „mélán mereng", nézi a patakot, mely a felhők árnyát kergeti, mint ifjui vágyait ő, ez el nem fogható árnyékokat. Elűzi az emlékezetet: feledni jött ide. A lábbadozók ismert, kedves bágyadtsága ez, mikor a fáradt szervezet mintegy tétovázva örül a visszalopódzó áldott egészségnek. Most már nem tetszeleg betegségében: meg akar gyógyulni; holt életnek látja a várost, melyet elhagyott, s jónak a sorsot, mely a természet ölébe tette; csodálkozik mogorva arcán a természet: de ép azért jött, hogy elűzze e komor-sötétséget, hogy szíve „E gyászruhát levesse, S mosolygjon újolag."

Gyógyulj meg, én szívem, ha
Még gyógyulnod lehet!...
Szép harmatos füvekkel,
Lágy rózsalevelekkel,
Kötöm be sebedet. *(Elhagytam én a várost.)*

Nem önkényes következtetés, hogy a falu, a természet, a tavasz volt legfőbb orvosa. *Várady Antalhoz* 1846 május 22-ről keltezett költői levelében ő maga így ír:

.... a vásárra majd
Meglátsz, barátom; akkor fölmegyek,
S te rám sem ismersz, úgy megváltozám;
A szép természet megváltoztatott,
Beteg kedélyek e hű orvosa;
Beteg valék én ott ti nálatok,
A pesti utcák holthideg kövén,
Hosszú sötét árnyként vonult utánam
A csüggedés, az életunalom.
Újjá születtem! a falusi lég, a
Sötét erdőknek zúgó lombjai,
Lombok fölött a csattogó madár,
A fák alatt a hallgatag virágok
Föléleszték eléjult lelkemet.

Az utolsó sorok egyenest az idézett *Erdőben* című költemény kedves szemléletét ismételik.

Amit rég nem tett, népdalt is ír ezúttal, kettőt; mindenik a szerelemvágy lyrája. Az egyik *(Zöld leveles, fejér)* csak genrejáték, a másik egy pompás falusi esteli hangulat-kép, az utcajtóban ölelkező szerelmes párral; személyes vággyal cseng ki a vége:

Mellettök mentem el, észre
Sem vettek.
Én istenem, be boldogok
Lehetnek!

Nem irígylem, de még is jobb
Szeretném,
Ha azt a kis barna lyányt én
Ölelném! *(Rég elhúzták az esteli harangot.)*

Visszatekint érzelmei felhőszerű jövés-menésére a szerelem villámló, a barátság zivataros fellegeire: hiába tisztult ki az ég, újra beborúlt; megéri-e az égő napsugár aranyos derülését? El fog jönni ez az idő, csak már késő ne legyen! *(Mint felhők a nyári égen)*.

Fogékonyság a tavaszodó természet benyomásai iránt; hajlam, sőt szándék a gyógyulásra; a benyomásoknak átengedett szabadabb lyraiság; méla, merengő hangulatok; a dalformához visszatérni kezdő, ébredező szerelemvágy; összefoglaló visszatekintés a múltra, remény és kételkedés kérdőjele a jövőt illetőleg: nemcsak megkezdettnek, hanem tudatosnak is mutatják a gyógyuló fordulatot. S már a *Szülőföldemen*, e gyönyörű múltba-mélázás Cserebogár-dala zsonghat körülötte, mikor Béranger versei közül épen a *Gyermekkori emlékeket* fordítja le, e halkabb szépségű elégiát, a ledér dalnok komolyabb ihletű darabjainak egyikét. Genrekép, chanson, elégia: a három Béranger-i műfaj mint megtalálja — mindenik a maga idejében — útját a költő változó lelkéhez! E szalkszentmártoni gyógyító tavasz szülötte volt a *Szerelmes tenger* és *Szilaj Pista* is, e két föntebb ismertetett verses elbeszélés, melyek enyhébb romantikáját alig fűzi már egy-egy sötétebb szál az objektiv műfajok korábbi vergődő személyes ségéhez, míg a nem sokkal utóbb, május elején írt *Salgó*-ban az alkotó művész már elfogulatlan mesteri kézzel tud tárgyivá idomítani egy regényes korrajzot, elérvén azt, amit másfél év óta hajszolt, keresett: romantikus személyességet a művészi igazság sérelme nélkül. A nyári hónapokra aztán aránylag kevés költemény esik. Egy új világ felé közeledünk. Még egy népdal *(Barna menyecskének)*; két újabb Béranger-fordítás, melyek egypár eredeti darabbal együtt *(Sors, nyiss nekem tért, Szeretek én, A nép, Várady Antalhoz, Száműztem magamat*, s a töredék *Rabság)* már a politikai gondolat egyre harsányabb szóvivői; egy szíve épségét örömmel megállapító költemény *(Most kezdem én csak még ismerni)*, meg a *Világgyűlölet* című határjelző darab, mellyel a világfájdalmas, üres szívű epigonok Byron-képeitől megundorodott költő az egészséges, elfogulatlan világszemlélet útjára lépve, most már rútat és szépet, sírást és nevetést a földön valódi arányaikban lát: — s már ott zörög szekere *A hevesi rónán*, az emelkedő hold világa alatt, a sötétbe boruló láthatár pislogó pásztortüzei között — „Zörg a szekér, az ostor koronként egyet pattan" — zörög és viszi a különben néma, zajtalan rónán, viszi a költőt Etelke távoli, de most is könnyeket kibuggyantató halvány, holtmenyasszony-emlékétől, az ismeretlen Júlia felé.

*

Ne sajnáljunk még egy-két szót a gyógyulásnak ez örvendetes időszakától. A természetes kiélés, a művészi megnyugvás, a tavaszi természet, a „falusi lég": ez eddig kiemelt okok, más tényezők hatásában is csak támogatást nyertek. Maga Petőfi nevez

meg egyet ez utóbbiak közül. *Úti levelei* egyikében George Sand, Dickens és Dumas jellemzése után, ez utóbbival kapcsolatban így szól: „Senki jobban nem ismeri az emberi szívet, mint ő: senki oly szépnek nem festi az életet, mint ő. Valaha roppant ember- és világgyűlölő voltam, annyira, hogy a föld egy óriási szemétdombnak tetszett előttem, melyen az emberek mint undorító féregmilliárdok nyüzsögnek; hogy e nyavalyából kigyógyultam: nem egészen, de nagy részben Dumasnak köszönöm, ő segített levenni orromról az epéből készült sárgazöld pápaszemet, az ő munkáinak olvasása után kezdtem eszmélni, hogy talán mégis szép a világ".

Egy másik fontos tényezőt maguk a gyógyulás ideje alatt írt némely költemények árulnak el, mit ezúttal elég lesz csak futólag jelezni. Olvasmányok, komoly történeti tanulmányok hatására vezetendő vissza ez is végeredményben. Értem a politikai gondolatnak a *Szerelem Gyöngyei* óta egyre határozottabb előtérbe nyomulását, mely a nemzet, s az emberiség sorsa felé vezeti érdeklődését, hovatovább elvonva azt a személyes pesszimizmus lyrai romantikájától. Már „az emberiségért", „a világ boldogságáért" szeretne tenni valamit, szivesen fogadna „Uj Golgotán egy új kereszt"-et, egy hasztalan élet minden mámoránál nagyobb boldogság volna neki „meghalni az emberiség javáért". Már szerelmi vallomást ír egy „száműzött istennőhöz": a szabadsághoz, Bérangernek is lefordítja két szabadság-dicsőítő szép versét, s méltatlankodik a karddal, ekével verejtékező nép jogtalan állapotán. A *Világgyűlölet* cimű, sokat emlegetett költemény egyike Petőfi azon megnyilatkozásainak, melyek világosan mutatják, mily tudatos önszemlélettel érti, kiséri s igyekszik szerves egységben látni tulajdon belső evolucióját. A *Felhők* közvetlen szomszédságában merev szakitásnak látszanék a világboldogító politikai gondolat felmerülése. De halljuk Petőfit, mit mond a Byronizálóknak:

Szerettetek-e, fickók, valaha,
Hogy most gyülöltök? s imádkoztatok
Az emberiség boldogságáért,
Hogy most lehessen átkozódnotok?
Elkérték kebletekből a szivet
S aztán széttépték azt az emberek?
Nem, a világnak ti nem adtatok
Szivet soha, mert nincsen szívetek!

Szokott lyrai retrospekcióval egész elhagyott pesszimizmusát aktuális világnézete szempontjából értelmezi: azonosítja a *Felhők* Petőfijét az *Egy gondolat bánt engemet* most ébredező Petőfijével. A jelenvalótól mindig teljesen elfoglalt lyrikus ön-múltszemlélete ez; örökös visszavetődő megvilágítás, saját mindenkori azonosságának erősitgetése, mit lyraiságán kivül jellemszilárdsága, következetesség-kultusza is magyaráz. Azt látszik mondani: én szivemet adtam az embereknek, boldogságukért akartam áldozni, szerettem őket: de ők kinevették, marcangolták szivemet, s ezért gyűlöltem őket egy ideig; de most már, hogy minden bitang, ki az

emberiségért soha semmit sem tett, engem utánoz, megutáltam e gyűlöletet és... a konkluzió itt még nincs kimondva. Mindamellett jellemző fordulat, hogy a pesszimizmusba való beleesését csalódott *humanizmusa* mozzanatával kapcsolja egybe. Igaza van, hogy ösztönében, ős-természetében megvoltak a világ-apostol hajlamai, de elvvé és tudatos céllá csak újabban fejlődtek ki, forradalmi és történetbölcseleti tanulmányok és ismét csak romantikus költő-apostol ideálok hatása alatt.

A gondolatmenetet, mely az előbbi költeményben konkluzió nélkül maradt, nagyszerű tisztasággal fűzi tovább, s a politikai gondolat és a *Felhők* azonos lelki alapját teljesen megtalálja a *Várady Antalhoz* írt költői levél, melynek, szerencsére, pontos dátumát is — 1846 máj. 22 — ismerjük. Barátság, szerelem, haza, a költemény első felében is már a *Felhők*ön kivüli megvilágításban, a lábbadozó lélek változott, egészségesebb szemléletében mutatkoznak. Később pedig, egy már idézett, a természet gyógyító erejét előadó részlet közvetlen folytatásában, ezeket mondja:

Nem gyűlölöm, mint eddig, a világot;
Már csak haragszom rája, csak haragszom,
Hogy olyan gyáva, hogy föl nem kiált
Elzárt, elorzott boldogságáért, hogy
Meg nem torolja kincse elrablóin
Évezredeknek szenvedéseit.
De hinni kezdem, hogy dicső napoknak
Érjük maholnap fényes hajnalát,
Midőn a népek mind fölemelik
A föld porába gázolt fejüket,
S végig mennydörgik a föld kerekén:
„Legyünk rabokból ismét emberek!“
Ez nagyszerű, de véres kor leszen,
És úgy is illik, hogy véres legyen! stb.

Csalódott humanizmusa meggyűlöltette vele a világot — most már csak haragszik az emberre, hogy tűri szenvedéseit — de el fog jönni a rabok véres szabadságharca: *Felhők* és emberboldogítás programmja igy kerülnek szerves egyneműségbe a lyrai gondolatmenet egységében. Ugyanennek egyik láncszemét fejti ki külön a töredéknek maradt *Rabság*, s ismétli velős logikával a *Száműztem magamat*, melynek végső nyomatéka ez:

Megbékülő jobbom fogadd el, oh világ,
Nem volnál rossz; ha nem volnál boldogtalan.
Boldogtalan vagy, s én sajnállak tégedet,
S a kit sajnálunk, azt gyülölnünk nem lehet.

A világgal szemben álló pesszimista szolidaritásba lép a gyűlölt, pedig csak sajnálatot érdemlő boldogtalan emberiséggel, kitűzi új programmját s ezzel a sötét korszakot, következetessége megóvásával, végképen lezárja. A két világnézet lyrai összeegyeztetése egy már elejtett, ernyedt gondolatrendszernek akarja megadni a végtisztességet azzal, hogy az immár uralomra jutott új hatalmat tőle származtatja, holott a fejlődésbeli igazság az, hogy egy régóta

lappangó, s időközben teljesen kifejlett hajlam leszorítja a már túlérettet s igy a költő kigyógyításának egyik legfőbb tényezőjévé válik.

XI.

Visszahatás a korszak izgalmaira. Hangulatköltészet.

Fölmerülhetünk végre e sötét vizekből, hogy széttekintsünk az időszak mellék-jelenségein is. Ezek között mindenekelőtt ama sötét dispositiónak egyik leggyakrabban jelentkező visszahatása vonja magára figyelmünket.[78]

A *Felhők*-ből kifelé haladva megfigyeltük, mily előszeretettel merül a költő a merengő hangulatok szelídebb világába, s e jelenségben is a gyógyulás, lábbadozás bizonyságát láttuk. De a korszak legsötétebb közepén is többször nyílt alkalmunk efféle reflex-hangulatok megállapítására. A keresett nagy izgalmakban kifáradt s passzivitásba ernyedt lélek ellenkezés nélkül fogadja a zsongító hangulatok szelíd elömlését. Petőfi lyrájának jellemző sokoldalúsága, hogy az érzelmi élet leghevesebb aktivitása és legpasszivabb nyugalma egyaránt kifejezésre ihleti. A képzelet felcsigázott, kimerítő erőfeszítései után hányszor nem esik vissza a költő fáradt lelke e zsibbadt mélaságba, s hány szép költemény nem őrzi e bebalzsamozott órák emlékét.

1845—46-ban, az egész *Felhők*-korszakban, az izgalom minden háborgásának megvan a maga merengő reflexe; a *Czipruslombok* után ott van a *Messze vándoroltam;* a *Szerelem Gyöngyei* után a *Hegyen ülök* és *Megpendítem; Az őrült* mellett a *Minden virágnak, A hóhér kötele* közvetlen szomszédságában a *Tündérálom.* De közben is hány szép „pihenő tó": *Vachott Sándorhoz, Falun, A jó öreg korcsmáros, A négy ökrös szekér;* a *Szerelem Gyöngyei*-nek már zilált világában ott az *Éj van* csendes lélegzésszerű kis dala, s ott az *Elnémult a fergeteg* bágyadt őszi verőfénye; a *Felhők* kicsiholt sziporkái között ott lobog egy-két szelídebb pásztortűz, s köztük a gyönyörű mélaságú *Szép kedvesem,* meg a *Szeretném itt hagyni, Itt állok a róna közepén, A szerelmes tenger* első fele egy elbeszélésben megkötött hangulat, *Salgó* pedig egészen a hangulat tárgyi kivetődése.

Ez a csoport gazdagabb érett költői értékekben, mint az időszak vezető áramlatáé. Mert lyrai forrása önkénytelen, mig amazé mesterséges duzzasztókkal dolgozik. Találtunk ugyan zavartalan szépségű darabokat amabban is, de mindig csak olyankor, ha a cyklus nyügéről megfeledkezve, lyrai kiömlése önkénytelenné válhatott, vagy ha a keresett lyrai rendkivüliséghez megfelelő alanyt talált *(Az őrült).* Mindez esetekben, egy bizonyos fokig azelőtti gyakorlatához látszott visszatérni, a dal naiv spontánsá-

[78] E fejezetet ismertettem kivonatosan, akadémiai székfoglalóul, 1920 június 14-én.

gához, vagy a genrekép tárgyi igazságához. A most különvett csoportban is vannak dalok, dalszerű hangulat-versek; de vannak nagyobb elégiák is, még pedig köztük egy szokatlanul nagy terjedelmű, rendkivüli szépségű elégia: a *Tündérálom*. Az elégiának ily jelentékeny térfoglalása már új jelenség a megelőző időszak túlnyomólag dal-jellege után. Kimondhatjuk: a személyes lyrában (mert ez egész mostani időszak művészi törekvése afelé irányul) nem ott találta meg először a megnyugtató kifejlést, ahol kereste; nem a rendkivülit célzó szenvedély s a szokatllant hajszoló képzelet forgataiban, hanem a hangulatdalok és elégiák ábrándos, szelid, merengő tájain. Nem *érzelem-*, hanem *hangulatfajtában* vált először igazán, s művészileg személyessé. Ama másik még csak tombol, keres türelmetlenül: szerelemben, világgyűlöletben, a politikai gondolatban véli feltalálni a nagyarányú ingert, de többé-kevésbbé még sikertelenül. A műszavakat kellő kiterjesztéssel használva, azt mondhatnók, hogy a lyrai személyesség felé törekvésében előbb ér célt az elégikus nemben, mint az ódaiban. S ennek megvan a maga oka a fejlődés természetes rendjében. A daltól közelebb az út az elégiához, mint az ódához. A dal tárgya egy-mozzanatú érzelem, az elégiáé egy egynemű, álló hangulat; egymozzanat és egyneműség: rokonfogalmak; másfelől a dal is, az elégia is higgadtabb, vagy kevésbbé mozgalmas érzelmeket, lelkiállapotokat fejeznek ki. Az óda ellenben mindkettőhöz képest egyrészt hevesebb ihletből lángol elő, másrészt épen azért túlcsap a dal egymozzanatú szerkezetén s az elégia hullámtalan egyneműségén.

Ódai-nak mondtam nagy általánosságban e korszak vezető ihletét; a tőle függő, nyomában visszahatásként fel-fellépő hangulat-ihletet pedig *elégiai*-nak. Ily műfajilag egyszerűsített szembeállításra okvetlenül szükségünk van, ha a Petőfi-féle hangulat jellemét és eredetiségét meg akarjuk határozni; mert nagy elődeinek: Berzsenyinek, Kölcseynek és Vörösmartynak hangulatlyrája, melyhez a Petőfiét viszonyítanunk kell, szintén egy bizonyos ódai ihlet társa- vagy függvényeként jellemezhető helyesen.

Óda és elégia, e két irányú lyraiság, Berzsenyinek jóformán egész költészetét kimeríti, lévén ezek ugyanazon hangszer két húrja, ugyanazon életbölcsesség lyrai Jánus-arca. Óda, ha a multat magasztalja, elégia, ha a jelen hanyatlását szemléli; óda, ha a Virtus nagyszerű példái ejtik csodálatba, elégia, ha élet és boldogság tünékeny voltát megértvén, bölcs megelégedéssel fogadja az elérhetőt s „csendes búsongás”-sal mond le az elérhetetlenről. Elégiái *(A Melancholia, A közelítő tél, Horácz, Magányosság, Káldi Pálhoz, Búcsuzás Kemenes-Aljától, Az én osztályrészem, Életphilosophia, Levéltöredék Barátnémhez)* a magyar lyrai költészet legszebb darabjai közé tartoznak; ugyanazon önuralom jellemzi őket, mint ódáit; azokban a szoros formai fegyelem rendkívüli ihlet-erők feszítésén uralkodik: elégiáiban bölcs belátás tiltja elmerülni a melancholia önfeledt mélységeibe. „Búsongása”

sohasem teljesen passziv; még leggyönyörűbb s legközvetlenebb hatású elégiáiban is mintegy éberül szemben áll a kedvelt hangulattal, félig élvezi, félig értékeli, életbölcsességgé avatja, reflexiókra ihletődik általa. Hangulata egy mélyen érző, de egészséges férfi-léleké; egy megszokott kedves-bús lelkiállapot, mit életbölcsesség sugall és korlátoz; hangulatához való viszonya nem pusztán élvező, hanem elmélkedő önszemlélet is. Elégiája nem ellenhatás ódájára, hanem annak az életbölcsesség kifejezésében egyenrangú társa, iker-ihlete.

Kölcseynél óda és elégia már nem oly élesen elkülönülő válfajok. Meddő sovárgás, anyagtalan eszményű lelkesedés, kifejezni akarása a megfoghatatlannak: ez az ő aetheri lyraiságának aktiv hullámzása, ódai oldala. Elégiai visszahatása pedig (*visszahatása* s nem egyenrangú társa, mint Berzsenyinél!): a meddő erőfeszítésben kimerült, elbágyadt lélek rossz kedve, közönye, pesszimista húmora, de sohasem teljes, önélvező passzivitása. Ő ép ilyenkor ingerlékenyebb; s míg hevületein többnyire némi bágyadtság eped, elégikus húmorában nem egyszer több a cselekvő személyiség, s passzivitása legalább is elútasító közöny. Ilynemű hangulat szülöttei a méltán hires *Vanitatum Vanitas*, s a kedély-élet másnemű reactiójával színezetten, a *Bordal*. Többnyire azonban nem ily általános értékelésekkel foglalkozik, hanem magában gyötrődik. Neki az elégikus hangulat: tépelődő újra-élése az elmúltnak, sajgó, gyötrelmes emlékezés, virágai újra fonnyadása s újra-vérzése sok régi sebének. *Elfojtódás*, *Bú kél velem*, *Honvágy és szerelem:* jellemző megnyilatkozásai e Kölcsey-féle hangulatnak, melynek ingerlékenysége olykor a lélek önmagát dúló fájdalmas páthoszáig emelkedik (*Zrinyi második éneke*). Berzsenyi hangulatában a lemondás fájdalma s a megelégedés élvező önszemlélete egészséges arányokban folyt egybe a „csendes busongás” egynemű lelkiállapotába; Kölcsey sérült, nemes lelkében a hangulat bágyadt visszaesések elégedetlenségét jelenti; hangulatához való viszonyából az élvező önszemlélet mozzanata csaknem egészen hiányzik, s vele szemben fájdalmas alárendeltségbe kerül. Hangulatköltészete a Berzsenyiénél ép ezért közvetlenebbül, spontánabb módon, mondhatni: modernebbűl lyrai.

Óda és elégia külön műfaj a poétika szerint. Vörösmarty részére azonban egy közbülsőt kellene fölállítania, valami ódai erélyü elégiát, mert ihletében ódai hevület és elégiai hangulat valami soha nem tapasztalt egynemüségben, egymást szinte állandóan átjárva mutatkozik. Külön hangulat-költészetről, mely egy ódai hajlam ellenhatásaként jelentkeznék, nála alig lehetne szó; ellenben arról sokkal igazabban, hogy egész felséges költészete egy nagy, őt egyénileg mindenki mástól megkülönböztető, ihletét állandóan egynemünek jellemző hangulat-lyra. De nemcsak ihletének e complex egynemüsége által különbözik ő más nagyjainktól (bár láttuk, hogy Kölcsey is már ehhez közeledett),

hanem igen sokaktól az által is, hogy ihlete nem csupán ösztönzője, hanem egyenest *anyaga* kiván lenni a kifejezésnek, a költői alkotásnak. Akár közvetlenül, akár tárgyi vezetéken át, ez a lelkiállapot, e magasztos, bús, pathetikus lelki teltség kiván kifejezésre jutni, maga az ihletett lelkiállapot (egy neme a hangulatnak) kiván anyaga lenni a költői feldolgozásnak. Ami egy költeményben objectum lehet, az nem végcélja Vörösmarty költészetének; csak ihletének elővarázsolója, útközben fenntartó ingere, és közvetitő, kifejező anyaga. Mert igenis, lehet az ihlet a lelki erőknek valami várakozó, nagyszerű felajzottsága is, anélkül, hogy ez erőknek még volna anyaguk, vagy tudatában volnának az anyagnak, melyen munkálkodniok kell. A lélek saját, tárgytalan páthosza ez, egynemű, magasztos, hevült állapota, mely fentmaradni s kifejeződni kíván; akár élmény, akár a képzelet szerez neki anyagot, beléje ömlik, hogy annak segítségével érzékeltesse önmagát. Innen, minden szuggesztiv hatalma mellett is, a rendkívüli, tiszteletre felhívó magasság érzése, melyben Vörösmartyt folyvást fölöttünk érezzük. Bármiről beszél, magáról, Zalán futásáról, Cserhalomról, András és Béláról, ha sovárog, ha szeret, ha dúlt lélekkel filozofál, ha nemzetek sorsán borong, ha tündérgyönyörüségek közt eseng: mindig magasztos, bús, pathetikusan komoly, még húmora, enyelgése is áhítatszerüleg férfias; mindig csak őt látjuk, az ihlete nagyszerüségében elfogódottat; mint valami ünnepélyes orgonaszót halljuk elömleni az ének szavain méltóságos, nagyarányú ihletettségét. Lelkiállapot, *hangulat* ez is, és Vörösmarty egész felséges költészetében ez a szent, vatesi hevültség van örök időkre anyagba, zenébe öntve.

Nemcsak minőségben (színben) különféle tehát a három nagy lyrikus hangulatjelleme; a hangulatnak lyraiságuk egészéhez való viszonya is világosan megkülönbözteti őket egymástól. Az a körülmény, hogy a hangulat egy általános ódai irányzatnak — Berzsenyinél egyenrangú társa, Kölcseynél függvénye, visszaható következménye, Vörösmartynál végül állandó velejárója, ihlet-részese: a hangulat-lyrának fokozatos mélyülését, térfoglalását jelenti az ódai ihlet rovására. De ép ezért nem jelentheti egyszersmind teljes kitisztulását, vegyítetlen kiválását a hangulatnak. A hangulat u. i. passziv, szinte mozdulatlanságba varázsolt állapota a léleknek; az indulat azonban (mely többé-kevésbbé az ódai műfajok felé igyekszik): cselekvés, mozgalom, esemény a lélekben; mennél nagyobb mértékben és bensőbben vegyít magába ódai elemeket, annál távolabbra jut tehát eredeti passziv jellemétől a hangulat.

Petőfi nagy elődeinek ihlete a kedély-életnek csak egy-két kiváltságos jelenségére szorítkozik, a többit kifejezetlenül hagyja. Érzelmi életök a valóságban sokkal gazdagabb és változatosabb volt, mint költészetükben, de eseményei és állapotai közül csak kevésnek volt meg ihlet-erejű kifejezés-vágya; csak azoknak, melyek sürűbben ismétlődvén, egész életükön át egyénileg állandók

maradtak. Petőfi ihlete ezzel szemben a folytonos, teljes önkifejezés ösztöne; minden pillanatának lyrai készsége, kedélyéletének egyidejű szóba-másolása. Elődei ideális kedélykorlátozása után az ő fellépte szabad lyrai realizmust jelent. Nála nem is beszélhetünk *csak* egyféle hangulatról, hanem igen sokféle lelkiállapot és kedvjelenség alkalmi megnyilatkozásáról. Mindamellett van e hangulatfajok közt egy, mely eladdig csak az ő sajátja, s az övéi közt legjellemzőbb reá. Ihlete u. i. épen azáltal lévén új és eredeti, mert mindennemű kedélyállapot kifejezésére egyaránt képesíti: képesíti őt még a *teljesen passziv lelkiállapot* kifejezésére is. S ez, a hangulatköltészet terén, az ő nagy eredetisége.

A tiszta hangulat-lyra kiváltsága tehát Petőfinek volt fenntartva. Hasonlít mindhárom nagy elődéhez, s mindháromtól határozott jegyekben különbözik. Az ő hangulatát is mint amazokét egy ódai irányzathoz való viszonya jellemzi, de határozott és teljes visszahatás, teljes passzivitás gyanánt; az övében is, mint Berzsenyiében, megvan az önélvezés mozzanata, a filozóf-hajlam, de fékező és ellenőrző reflexiók nélkül; benne van a „visszaesés" tudata, a fájdalmas mellékíz, mint a Kölcseyében, de nem elégületlenség —, hanem fáradt, pihenő emlékezés színében; végül van némi cselekvő elem az övében is, de csak egyetlenegy s Vörösmarty ódai erélyével össze sem vethető: a marasztalás ténye, a féltő óvatosság, hogy el ne rebbentse e mozdulatlan bűvöletet, a pihenő fáradtságnak, a felejtve emlékezésnek, a boldog bánatnak e hangulat-varázsát.

Tudvalevő, hogy Petőfi, kinek egész költészetét elsősorban *cselekvő* természete jellemzi, szinte örökös hullámzásban él az érzelmi élet végletei között; a cselekvő, kifelé ható lyraiság nagyobb izgalmai után el-elpihen, viszont merengő nyugalmából váratlanul cselekvő végletekbe riad át. Dévaj életkedv és méla halálvágy, embergyűlölet és apostoli eltökéltség, szerelmi boldogság és borongó sejtelem, oly szomszédi közelségből lesik, váltják lelkében egymást, mint vihar és szélcsend,ború és derű a nagy természetben. Fejlődése menetében egész nagy korszakok követik így egymást az ellentét, sőt ellenhatás színeiben, de kisebb időkörök, sőt pillanatok ihlet-világában, gyakran egyazon költeményében is az átriadások ösztön-elvére ismerünk.

Cselekvő és fáradt lyraiság, szenvedély és hangulat ellentétei azonban legfeltünőbben ép a tárgyalt korszakban jelentkeznek egymás függvényeként, mi különben természetes is. Petőfi cselekvő lyraisága u. i. ebben a korszakban fokozódik a legszélső erőfeszítésekig, s így a cselekvést követő fáradtságnak, a passziv visszaesés katexochén Petőfi-hangulatának az előidézésére is ekkor kinálkozik legállandóbban ok és alkalom. Innen az az első pillantásra meglepőnek látszó jelenség, hogy Petőfi hangulatköltészete épen most, a dúlt szenvedély tőszomszédságában bontja ki legszebb virágait.

*

Megvannak azonban rokon-előzményei ennek is, épúgy, mint sötét ellenlábasának, a Felhőknek, a megelőző korszak költészetében. Egy pár szót ez előzményekről.

Az 1843-i *Megúnt rabság* már *egy* költeményen belül tisztán érezteti e hangulatnak egy cselekvő ellenlábasától függő passziv jellegét, háromszorosan élvezve át azok váltakozását. Petőfi, mint többször láttuk, általában szereti egyazon alkotáson belől is a kedély ellentétes hullámoztatását, s vannak költeményei — s köztük az 1846-i remek *Dalaim* — melyekben mintegy teljes hangulat-regiszterét végig élvezi. Ezek elseje, csak az egyszerű ellentétre szorítkozva, a *Megúnt rabság.* Mindent elkövetett, úgymond, csakhogy szerelemre bírja a leányt; s következik, mi mindent követett el:

Féktelen, szilaj volt Lelkem, mint a tűz, Melyet a szél meggyúlt Háztetőkön űz;	És lettem szelíd láng, Min melegszenek Őszi estén békés Pásztoremberek.

Mint itt féktelen szilajság és melegítő szelídség, úgy állnak szemben a következő versszakok hangulat-képei is a szilaj cselekvőség és magáraborúlt passzivitás ellentétében, így áll szemben a robajjal szakadozó bérci zuhataggal a méla, halk, morajtalan csermely, a zordon, villámos sziklahomlokkal pedig a „völgy ölébe rejtezett berek, Melyben csalogányok búja kesereg."

Abban az időben a költő cselekvő erőfeszítései, mint tudjuk, az életpályával állanak vonatkozásban. Küzd a megélhetésért s a költői dicsőségért. S míg e pozitivumokat csak ritkán, s akkor is többnyire dévaj húmorral emlegeti, a fáradt visszahatás merengő, örülni, remélni csak félve merő pillanatait már akkor nagyarányú költeményekben énekli meg, melyekben annak idején méltán láttuk élményi lyrája első, jelesebb szülötteit. A jókedvű Petőfi kedvéhez idomítja, szinezi a szomorú valót is; az elfáradt, vándorlásai után hazatérő költő a pillanat kiélvezésére csak biztatja magát, de a helyett passzivitásba esik, teljes lyraisággal őszinte lesz, s merengeti a múlt emlékeit:

Rég volt, igaz, midőn e jegenyék
Árnyékain utószor pihenék,
Fejem fölött míg őszi légen át
Vándor darúid V betűje szállt.

Mit csodáljunk inkább? A naiv önkénytelenséget-e, mellyel e hangulat szeliden szivárog, vagy azt a tévedhetetlen érzéket, művészi tudatosságot, mely e költeményt a kiadás legelső lapjára iktatja? Mert ezzel a költeménnyel kezdődik az igazi, a nagy lyrikus, s e jellemző hangulat kifejezésében rejlik egyik legnagyobb eredetisége. A pályát kereső, vándorló, cselekvő, küzdő fiatalember hallgat, vagy igazi hangját még nem találja el, a fáradtan pihenő legott költővé ihletődik s oly hangon szólal meg, milyet „sem azelőtt, sem azóta" nem hallott magyar fül. Nem szólalt meg, mikor vágyainak „sólyom szárnya" támadván,

kiszakította magát anyja reszkető karjából, s elindult csillogó reményei után, a töviskes útra; de mikor szenvedései megtanították rá, hogy csalódott, megírja a *Távolból*-t, e szintén emlékező, szép költeményt, a szomorúság, levertség teljes őszinteségű, fáradt hangulatában. Nem írja meg, hogy a dicsőséget űzi, hogy szeretni akar, de — ime — méla hangulat lepi meg „a halk temető morajatlan ölében", s míg az ákácok lombját szeliden hintázza az esti fuvalom, lelkét is balsejtelmek fuvalmai lengik körül, s a lemondás mélyen férfias ihlettségével búcsúzik el-nem-ért vágyai koszorújától:

Isten veled, égi virág..., szerelem!
S föld hajnali csillaga, napja... dicsőség!

Nincs egyetlen egy költeménye sem az első időszaknak, mely a nemes, férfias fáradtságnak e hangulatát ennyire tisztán, ily szinte elvarázsolt mozdulatlanságban örökítené meg. Megállni látszik az idő, áll és szemléli magát a lélek „sub specie aeternitatis".

A lelki passzivitás e hangulatának is vannak különféle szinezetei, s már az előbbi időszak lyrájában változatos képviselői. A kétes jövő sejtelmei, az idő múlásának intő szemlélete; életfáradtság; egész a fásultságig menő szenvedélytelenség; érdektelen keserűség; a szerelemvágy fájdalmas magánya; a kezdődő szerelem féltékeny sovárgása; a boldog idylli együttlét nyugalma, a szerelem szórakozott elfogultsága; a gyászoló szerelmes halálvágya: megannyi szinezetbeli változatai egy lényegében azonos hangulat-dispositiónak[79].

Az időszak egész jelleméhez képest főkép dalban nyilatkozik meg, de már akkor is szívesen olvaszt magába táj- és napszakhangulatokat; külön tájhangulatos életképpé növi ki magát *(Est)*; egyetlen „leíró" költeményének is valami merengő hangulat szedegeti össze egyes elemeit *(Az Alföld)*; körül-ömli egyik genrealakját is és a méla bánkódás hangulata adja meg a *Fürdik a holdvilág* mély lyrai érdekét; költői levélbe *(István öcsémhez)*, hazafias lyrába *(Mért nem születtem ezer év előtt?)* is jut belőle némi halvány ködlés, sőt az életkedv szép dalát is *(Szerelem és bor)* minden refrainnel merengő végbe ejti:

Legyen vidámság, tréfa, nesz:
Ifjak vagyunk és ifjuságunk
Idő jártával oda lesz.

Belenyomúl a halállal dévajkodó verseibe is és olyankor a hangulat tiszta őszinteségével hat:

S én már maholnap elhagyok
Örömeket, fájdalmakat.
Most gomblyukamban a virág,
S ha újra zöldül a világ:
Talán sírom halmán fakad. *(Hattyudalféle.)*

---

[79] *Vadonban; Verseim, Bucsú 1844-től, Boldogtalan voltam, Temetésre szól az ének, Gyönge vagyok; Élő halott; Tél végén; Járnak, kelnek sokan zöld erdőben; A virágnak megtiltani nem lehet; Boldog éjjel; A szerelem, a szerelem; Kis furulyám szomorúfűz ága.*

Jóllehet jelentkezése már ekkor elég sűrűnek látszik, teljes tisztasággal és nagyobb nyomatékkal 1845 előtt csak a *Temetőben* (1843) örökíti meg ezt a hangulatfajt. A többi három nagyobb költemény *(Hazámban, Távolból, Bucsú 1844-től)* részben más szinezetű, részben pedig — mint a legelső — nem tudja végig megőrzeni az ihlet egységét. Mindamellett ezek a költő élményi lyrájának első komoly darabjai. Élményiek nem csupán mint őszinte kedély-jelenségek, hanem tárgyi tartalmuk igazsága által is, mit jó kedve és dévaj húmora szösszeneteiről nem mindig mondhatni el.

*

E Petőfies hangulat-faj igazi ideje azonban 44 végével kezdődik meg, a túlcsigázott, cselekvő lyraiság természetes visszahatásaként. S mily jellemző tény, hogy a korszak legelső kis cyklusában, a *Szerelem Gyötrelmében*, ez a hangulat már két költeményben is ellenlábasával szembe-állítva jelentkezik. Egyik *Az én szerelmem.* A költemény célja, nyomatéka a végső szakaszban van, mely szerint: szerelme rengeteg vadon, benne a féltés mint haramja áll, kezében a kétségbeesés tőre, s minden döfése százszoros halál. De minő ellentétekre támaszkodik a lelki dúltságnak ez a képe? Csupa tagadásba vont passziv hangulat-képekre: az ő szerelme nem a csalogány, nem kies liget, nem nyugalmas ház; s a megtagadott metaforák mindenike egy-egy külön versszakban bomlik ki a boldog nyugalom álló hangulatává; különösen szép a második:

Az én szerelmem nem kies liget,
Hol csendes tóban hattyúk ringanak,
Fehér nyakok míg bókot integet
A vízbe néző hold sugárinak.

Jellemző e hangulat-vázlatokban az önszemlélet mozzanata, jóllehet itt még a tagadó forma ellenére érvényesül. De tiszta kívülről nézés, e passziv állapot lyrai kiélvezése már a másik darabé, melyre céloztam: *Szerelmem zúgó tenger.* Első fele, a lelki háborgás képéből indul ki, annak lecsendesedését festi s passziv tagadásába ringatózik át:

Szerelmem zúgó tenger,
De most zúgása nem ver
Órjási hánykodás közt földet és eget;
Elszenderült, miképen
A gyermek bölcsejében,
Ha hosszan jajgatott és hosszan könnyezett.

Az elmúlt, cselekvő izgalom eleven emléke, éreztetése adja meg a most elterülő jellemző hangulat reflex-jellegét:

A síma habtükörben
Evez föl és le lelkem
Szelíd merengésnek hintázó csónakán;
Partjáról a jövőnek
Csattog felém lágy ének...
Te énekelsz, remény, te kedves csalogány!

Ez a kis költemény, azt hiszem, egészen világosan érzékelteti, amit a *Felhők*-korszak hangulat-lyrájának *reactio*-jellegéről mondtam. De a későbbiekben is szinte szóbeli tanuságtételt találhatunk e megfigyelés igaz volta mellett. Ez a hangulat mindig valami pozitiv ellenlábasától függ, azt még szemmel tartja, nem felejti, de már az eltávolodás nyugalmát élvezi:

Alvó tenger a mult. Halálod a kőszirt,
A melyen reményim sajkája kettétört,
Ez a durva kőszirt most már olyan szépen
Áll a látkör végén a kék messzeségben;

— mondja a *Cziprnslombok* későbbi epilógusában; s ugyanott ismét a lelki vihar elcsendesedésével hozza függésbe:

Ekképen merengek sírod csendes halmán,
A lefolyt időre nyugottan gondolván.
Nyugott már kebelem. Fájdalmam szélvésze
Kitombolt, elzúgott, megszűnt, elenyésze. *(Messze vándoroltam.)*

Minde halmozott igék az elmúlt cselekvés emlékét őrzik, s szinte az elfáradás szüneteivel távolodnak el tőle lassan, lassan a jelen hangulatba. A *Hegyen ülök* pedig egyenesen kimondja azt a szót, melyet oly jellemzőnek érzek e lelki állapot szinezetében:

Elfárasztott engemet a szenvedés.

Valóban ez egyik meghatározó jegye; s nem tudnám a hangulat ebbeli természetét jobban érzékelhetővé tenni, mint az izmok nagy munka utáni zsiborgásával, reflex-tevékenységével; még bennök van a végzett cselekvés emléke, de élvezik a pihenés ajándékát.

E másik jegy, melyre már utaltam, az élvező önszemlélet-jegye, szintén — nemcsak kiérzik, hanem szóbelileg is kifejezésre jut egyik-másik idetartozó költeményben. Igy szinte a csodálkozó elragadtatás hangján ebben:

Mi bűvös-bájos hang?
Völgyben csendült meg ünnep-est harangja?
Mely a buzgó falut
Imádkozásra szentegyházba vonja;
Vagy lelkem álmiban
Cseng édesbús emléke a lyánykának?
Ki szép és ifjú volt
S kinek sírjára könnyeim folyának.

Maga a hangulat itt csak jelezve van, mesterileg közvetlen érzékeltetéssel, az ünnep-est harangszavában; míg az élvezet mozzanata szinte túlnő rajta.

Hogy az emlékező merengés is mily lényeges tartalma e hangulatnak, jellemzően mutatja a korszak legvégső költeménye, *A hevesi rónán*, melyben a tájtól nyert hangulat ébreszti fel az emlékezetet: a róna esti hangulatába addig-addig mereng, míg megérzi a hold jelképes értelmét, s a „holt menyasszony" metaforájával Etelkére térül emlékezése:

Magam sem tudom én, hogy
Mi történt ekkor rajtam?
De sírnom kell, zokognom,
Miként akkor zokogtam.

E kibuggyanó túlteltség is hozzátartozik a jellemzett hangulat lényegéhez, s ez magyarázza az élvezés természetét; a kimerült lélek boldog terhe ez. Egyik legszebb hangulat-költeménye Petőfinek: *Elnémult a fergeteg*, egyike azoknak, melyekben a hangulat tájrajzba ömlik át. A fergeteg „süvöltő hárfájának zordon éneke“ elnémult (itt is az elfáradás bevezetése!); szép, szelíd őszi délután; csak itt-ott egy kis felleg, a vihar maradványa: „bús időkből az emlékezet“; a faluk bádogtornyain napsugár aranya; délibábok távol tengerében mint hajók lebegnek a tanyák; áttekint a rónán, s most jön a személyes fordulat: szíve is végtelen róna most, nincs benne más, csak szerelem. S íme az élvezetes, gyönyörteljes túlteltség vallomása, a drága teher képe:

Szívem olyan tele szerelemmel,
Hogy terhétől csaknem elesik.
Úgy vagyok, mint a fa, melynek ága
Alig bírja dús gyümölcseit.

Szívem így, megtelve szerelemmel,
Egy pohár, a mely csordultig áll...

Akár a boldog, akár a fájdalmas merengés hangulata játszik Petőfi lantján: ez elömlő, csordultig való teltség, e hálás, elragadtatott önszemlélet, s ez emlékező, zsongó, fáradt passzivitás: elandalító harmóniába folynak össze a húr kedves, lágy, elmerengő zendüléseiben.

A lényegbeli azonosság ellenére színezetben s kifejezésben mennyi változat. Legtöbbször tökéletes egyneműségbe olvadnak a hangulat osztályos tényezői; de sokszor valamelyikük túl-erőre jut s a költemény tónusa legott megváltozik. Előtérbe lép a hangulat tartalma, az élvező önszemlélet helyét majdnem tudatos jellemzés veszi át s a kép komorabb, fénytelenebb lesz:

Csak úgy lézengek, mint az ősz virága,
Mely minden szellő érkezésivel
Egy-egy megszáradt szirmot hullat el,
S mely csüggedt fővel kimúlását várja. — — —
A fájdalom gyakorta megrohan. — — —
Legtöbbször csendes, néma bánatom;
Élek? nem élek? szinte nem tudom.
Jön és megszólít egy-két jó barátom;
Beszédeikre ritkán felelek.
Örültem egykor, hogyha jöttenek,
Most, hogyha mennek, szívesebben látom.

(Be szomorú az élet én nekem.)

Máskor viszont a hangulat-élvezés mozzanata vezet, azon pillanat boldog ámulata, melyben a hangulat az engedékeny lélekbe váratlanúl beözönlik. E nemben már láttunk egy elemi egyszerüségű példát *(Mi bűvös-bájos hang?)*. De remek képviselője e

válfajuak a *Gyermekkori barátnémhoz.* Borjádon írta 1845 őszén, Sass Istvánéknál szüretelvén, mikor a présház előtt váratlanúl eléje került gyermekkori kedves barátnéja, a tizenhárom éve nem látott Hittig Amália. A hinni nem akaró ámulat, majd a meggyőzött s legott emlékekkel elárasztó örvendezés az élőszó közvetlen igazságával zendül a költemény elején; s fentmarad, bár legott a közbeeső idő szomorú emlékei tódulnak elő, fentmarad mindvégig, de általuk mind mélább szinezetbe borúl, míg a refrainben mintegy távolodva, egyre fájlaltabban kondul a „boldog gyermekségemet" hívó harangszava, s szinte könnycseppet látunk előszivárogni az álmélkodó szemen:

Viszontlátásunk ünnepén
Ölelj meg lyánykám, engemet;
Hagyd elfeledni kínos ifjúságom,
Hagyd karjaidban újra látnom
Ragyogni boldog gyermekségemet!

A szó legvalódibb értelmében személyes és élményi lyra ez; nemcsak mert megindítója élmény, hanem mert egész tartalma is az: egy hangulat jötte, fejlődése, fölélése: annak teljes evolutiója, a kedély-életnek egy híven megörökített aktualitása.

Tartalom szerint is nagy változatosság, jóllehet egyelőre csak a maga nevében szólókat tekintjük át. Leggyakoribb tartalmuk: szerelmi érzés, vagy az időmúlás fájlalása, mely utóbbi mindannyiszor az életcél, a dicsőségvágy kútfejéből merít. Ami az elsőt illeti, sohasem pozitiv, tényleges szerelem a hangulat forrása, hanem igenis mindig a szerelemvágynak valamely hiányérzete: sovárgás a meg nem levőért, fájlalása az örökké megsemmisült lehetőségnek. Egy nagy részüket Etelke emléke ihleti. S ha semmi más, a vele foglalkozó hangulat-költemények nagy száma és lyrai kiválósága eléggé bizonyítaná, hogy Etelke elvesztése a költőnek valóban veszteség volt, hogy tehát a Cziprus-lombok szuggesztiójának igenis volt őszinte érzelmi alapja. Reávonatkozik a már idézett *Be szomorú az élet én nekem,* reá *Játszik öreg földünk, Kéket mutatnak még, A toronyban delet harangoznak, Mi bűvös-bájos hang?, Hegyen ülök, A hevesi rónán,* s e különösen szép három utóbbival együtt a valamennyi közt legszebb, legelmélyedőbb *Messze vándoroltam:*

Visszajöttem hozzád. Csókot nem adhattam
Nyájas üdvezletül; mélyen vagy alattam.
Lehajtom fejemet árvafűz módjára,
Nem lágy kebeledre, de kemény fejfádra.

Játszanak ujjaim, nem szőke hajaddal,
Tán már hamvaidból sarjadt fűszálakkal;
És hallok suttogást, nem kedves ajkadét,
Hallom suttogni csak a temető szelét.

Mennyivel igazabb lyraiság van e csillapodott fájdalomban, mely nem aknázza ki fokozásra a helyzetet, — mint a Czip-

ruslombok szellemváró, temető-látogató darabjai legtöbbjében, melyek nagy, teljes szerelmet akartak szenvelegni, holott az igazság csak annyi, mit e megható szépségű elégiák fejeznek ki: a szerelemvágy hiány-érzete, egy elvesztett lehetőség sajgó üressége. Egy megindult szerelemvágy Etelke életében, mely a hirtelen halálon túl is megőrzi azelőtti sovárgás jellegét. Mint láttuk, a *Szerelem Gyöngyei* udvarló ostroma is „költői ábránd" egy közeli lehetőségről, csak sovárgás, vajha most az egyszer már az igazi, a viszonzott szerelem teljessége várna rá; ami e cyklusban hangulatlyra, az csak e szerelmi sovárgás hangulata lehet; s nem is egyéb az *Éj van* kezdetü kis dal „ébren álmodó" ábrándozása, s az *Elnémult a fergeteg* csordultigteltsége sem, mely a verőfényes, szép őszi délután nyugalmán ömlik el; azok a gyümölcsök, melyeknek dús terhétől szíve „csaknem elesik", nem a szerelem megért gyümölcsei, csak a sovárgásé, mely viszonzást, igazi szerelmet, megszedetést vár. — mire különben utolsó soraiban céloz is a költemény. Mednyánszky Bertával nem sokat törődik ez után; vagy másfél évvel később, Gödöllőn utazván át, tökéletes közönynyel szól róla *(Uti levelek*, 1847 május 13.) De a szakítást követő időkben sem tér rá vissza oly tiszta szépségü elégiákkal, mint a kis Csapó Etelkére. A cyklus epilogusában nem is Berta személyével foglalkozik, hanem általában beszél a leányokról, kikre ezután nem fogja pazarolni dalát, érzelmeit; ellenben, mint minden hangulat-reactió alkalmával, itt is teljes őszinteséggel fedi fel gondolata leggyökerét. Az egyedüllét, a szeretetlen elhagyottság fáj neki, s a szerelemvágy még nem pusztult ki szivéből: „Nem lehet, hogy én még ne szeressek, És hogy engem ne szeressenek!" *(Megpendítem.)* Mély levertséggel szól 1846 elején ugyanc szeretetlen egyedüllétről:

Minden virágnak, minden kis fűszálnak
Jut a napból, ha több nem, egy sugár.
Oh szerelem, te szívek napja, szívem
Egy sugárt tőled csak hiába vár?
Nincsen leány, ki engemet szeretne,
Nincsen leány, ki mondaná nekem:
Hideg világ van, lelkedet meghűté,
Jer, melegedj föl forró keblemen!

A vers folyamán még ezután is ismételt „Nincsen leány" a legőszintébb indokolása a költő kedélybeli meghasonlásának. S hozzájárul az idő múlásának tudata is:

Így foly le majd az ifjúság, az élet,
Így foly le tőlem árván, egyedül,
Azt veszem észre csak, hogy elfagy vérem
A halál hideg ölelésitül.

Minde költeményeknek bizonyító erejök van visszamenőleg azon lelki állapotok — szerelmek — mivoltára, melyeknek csak

hangulati reactiói. A tárgyalt szerelmi cyklusok szenvedélyes szerelmet szenvelgő túlzásaival szemben az egyszerű szerelemvágyat vallják lyrai forrásokul.

A szerelmen kívül, az időmúlás, életcél, dicsőség, halál gondolata ad tartalmat hangulatainak. Itt csak emlékeztetem az olvasót két, annak idején már bemutatott szép költeményre: *Voltak sokkal jelesebbek*, *Ha az isten*. Mindkettő a *Szerelem Gyöngyei* közé tartozik, s az 1843-i *Temetőben* családfáját folytatja. Ezenkívül, a *Felhők* indokolásában emlegetett motivumok közül a barátságban való csalódása és szülei balsorsának fájlalása szerepel hangulat-költemény tárgyaként *(Tündérálom, A jó öreg korcsmáros)*, világos bizonyítékául annak, hogy a dúlt korszak minden positivumának megvan passziv hangulatbeli, clégikus tisztaságu reactiója. Viszont szeszélyére jellemző, hogy olykor a hangulat tisztán indult ömléseit hirtelen fordulattal megzavarja *(Mi kék az ég, A letarlott)*, vagy íronikus célzatra hűti le *(Ki a szabadba)*.

*

Mint a romantikus szenvedélyesség, úgy hangulat-reflexe sem szorítkozik pusztán szubjektiv lyraiságra, hanem tárgyi kivetődésekben is megnyilatkozást keres. Az *Igy is jó*-ban genrealakként mutatja be magát, a hangulat lyrai megszólaltatása helyett az azt hordozó alakot láttatja:

Megkopott a mentém préme,
A sarkantyum rozsdás, görbe,
Nincs a kucsmám félrecsapva,
Nincs a bajszom kipödörve.

Így is jó ily bús legénynek,
A kit elhagyott rózsája,
És lement a földbe mélyen,
Hogy ne is nézhessek rája.

Viszont saját hangulatát népi alakba öntve át, genre-dalt ír, s ez is egyik módja a tárgyi kivetődésnek. *(A toronyban delet harangoznak)*. Mindkettő a Czipruslombok utóhangja.

Leggyakoríbb azonban a tájhangulatok tárgyisága, melynek szinte ahány darab, annyi változata van. *Hegyen ülök, Elnémult a fergeteg, Erdőben, A hevesi rónán:* már jól ismert példái ennek a válfajnak. A két elsőben a hangulat az ősibb elem, s az önti el a tájszemléletet a maga láthatóvá tett szinezetével; míg a másik kettőben nyilvánvalóan a szemlélet idézi fel s ihleti, ringatja át a lelket megfelelő hangulatba. Mindkét fajtának vannak azonban nagyobb arányú képződményei, melyek végűl is a leíró költészet területére vezetnek át. Ilyen a *Falun* című, melyet 1845 nyárvégén írt Szalkszentmártonban, a *Szerelem Gyöngyei* rokonhangulatú szép darabjaival egyidőben. A kép táj-eleme már sokkal önállóbb és szemléletesebb, mint az előbbiekben, mindamellett kezdettől fogva a hangulat szubjektivitásában fürdik, hogy ez végül is, mintegy tulajdon szemléletében határozottabb idomot nyervén, külön zendüléssel lépjen elő. A táj, mit fest, az alföldi képek sorába tartozik, de ezúttal nem speciális alföldjellege a vezető elem; az is csak más egyenrangú tényezőkkel olvad bele egy falusi esti hangulat közös képébe. A porfellegekben

hazatérő, kolompoló nyáj, a megmérhetetlen róna tengerén egy-egy fa, mint sziget, kelet felé hosszan elvetődő árnyékával, a vérezve lebukó nap, a felkelő hold és csillagok: ez igénytelen, mindennapi szemléletek már eleve valami fejedelmi ihletettség dús hangulatától nyernek egységet s magasabb értéket: az első versszakétól:

Király vagyok most minden alkonyon:
A nap pirosló fényt lövel reám,
A nap pirosló búcsu súgara
Biborra festi egyszerű ruhám.

Pompás kezdet, melyben hangulat és szemlélt valóság már az ihletett képzelet kész egységében áll elénk. E felajzás műve a továbbiak folyvást túlbecsülő, szépítő szemlélete is, a kolomp: zene, melyet elandalogva hallgat; a rónaság tenger; a fák árnyéka keletnek vetődik „hová imát küld a mohamedán”; a nap csatában elvérző sebzett vitéz; csillagok és hold a vitéz halált követő dicsőség. — Ki tagadhatná, hogy a szalkszentmártoni naplementét a hangulat ihlete teszi meg, lépteti elő a maga kifejezésévé? — De az eddig időben haladó kép megáll; beállt az éj, s a költeményben is itt következik el szemlélet és hangulat teljes egybetapadása egy mozdulatlan bűvöletben; itt a költemény lelki közepe, a kedély-egyensúly tengelye:

Körülem éj van, fényes éjszaka;
A csillagfényes éjben méla csend,
Oly csend, hogy szinte vélem hallani,
Mit a holdban szent Dávid lantja zeng.

A varázst egy újabb szemléleti elem oldja fel, mely egyúttal a hangulatban is megfelelő mozdulatot indít:

A szomszéd tóból a vadlúdakat
Látom csapatban messzeszállani;
Szívemből is föl- és elszállanak
A nagyravágyás, hír vad álmai.

S ezzel a hangulat elválik milieujétől; miután a tájat átitatta, s annak felséges nyugalmát teljesen átvette, most önállósul, de magával hozza az élvezett nyugalom fenntartása vágyát, s a költemény bevégzése egy ebből eredő elhatározás: lemond hírről, dicsőségről: „A felmagasztalt nagy nevek között Ne hangoztassa senki nevemet”; csak szőllőt, szántóföldet, feleséget, gyermekeket, igénytelen nyúgodt falusi életet kíván. — Nem ok nélkül időztem e költeménynél. Ritka tisztasággal látni rajta, amit ú. n. tájképein inkább csak élvezni lehet: a táj és hangulat kölcsönös egymásra hatásának egész folyamatát, egy lelki élmény teljes lejátszódását. Egyébként is meg kellett ragadnom végre azon alkalmakat, melyeken meg tudom értetni, mily költeményeket sorozok a személyes, élményi lyra körébe. De menjünk tovább.

Az erdei lak-ban már a szemléleti elem nyomúl előtérbe, míg a hangulat, bár azt végig átjárja, nem lép ki önálló lyrai

anyagként. De a szemlélet korántsem plasztikai; nem egy láttatni kívánó kéz rendezi el, hanem egy éreztetni akaró. Egy lyrailag elfogult, hangulattal értelmezett s ilyenül átadott szemlélet van benne. E tájrészletben mindenki védi, rejti, segíti egymást, mindenki szabadon s környezetétől segítetten éli a maga boldog életét; a kis kunyhót bércek koszorúja rejti, mint valami féltett, kedves titkot; a kacér virágoknak tűkörül vetődik oda a patak vize; a falomb árnyékot ad a kunyhónak, s rigót, vadgalambot ringat; a virágszerelemtől ittas, vízbehullt méheket nap, szellő, falevél mentik ki; a kecske emlője a kunyhó lakóinak duzzad; galamb, rigó szabadon búghat, fütyölhet, nem fél csalfa lépvesszőtől; itt nincs rabság, nincs parancs; csak az égiháború zengése veri fel koronként a csendet; de az isten is jó, nem soká haragszik, megengesztelődve mosolyog újólag a tündöklő szivárványbàn. Tájkép, de lelke van; szemlélet, de hangulata van. A költőnek egy szép álma válik benne érzékelhetővé: álma egy szabad, boldog szűzi jóságtól áthatott társas életről, melyet a természetben érez megvalósultnak. Megírt ő ditirambját, harsány himnuszát a szabadságnak; *Az erdei lak* a szabadság idillje.

A csárda romjai, melyet sokszor a leíró költemények között emlegetnek, egyáltalán nem leírás, hanem mint Gyulai Pál igen szabatosan megmondta: elégiája a szülőföld szeretetének, melyen a szabadság eszméje vonul át.[80] Kétségtelenül a hangulat-költemények közé tartozik, de távolról sem oly egynemű, mint az idézett egy-két legjelesebb darab. Két, egészen különnemű érzésfaj osztozik létrehozásában: az alföldnek, mint a szabadság képének magasztalása, s a düledező csárda szemléletéhez fűződó merengés a múlandóságon. Ez utóbbi, s a másiknál nagyobb arányú eleme révén tartozik az itt tárgyalt csoportba. A mondott két elem között semmi lyrai közvetítés. Kezdődik egy Alföld-ódával, mely szép részletei ellenére is mondva-csináltnak, tudatos nyitánynak tetszik, s csak lyrikus elmondása annak, amit *Az alföld* ihletett szemlélettel tudott szuggerálni. (Egyébként a szabadság-fogalom is más már itten, mint *Az alföld*-ben, ez már politikai értelmű szabadság.) Következik a fordulat: mintha most érkeznék a csárda elé, az alföld ódai üdvözlése közben. Élményszerűnek tűnvén fel, a fordulat nem volna visszás hatású, annál kevésbbé, mert némi tanakodás után mindjárt megüti az elégikus hangot: „S hova az idő lép, omlik, ha kő, ha vas". De most szakad meg a költemény benső egysége. Okoskodik: hogy van, hogy kőből épült a csárda? — egy templom romjaiból épült; — templomból csárda: miért ne? S csak ezután, jól túl a költemény közepén kezdődik tulajdonképeni tárgya, s a hangulat szerepe. De az aztán kiváló elégia. Felépíti képzeletben, s benépesíti a csárdát egykori lakóival, majd ismét a való szemléletéhez tér, s a képes beszéd mesteri megelevenítő erejével a düledező romot a züllés, elmúlás képviselőjévé avatja.

[80] Kritikai Dolgozatok. 163. l.

Végül egy harmadik modja a hangulat tárgyi kivetődésének: az életkép: *A jó öreg korcsmáros, A négy ökrös szekér, Téli világ.* Az első valóságos elégia, mely a „megelégedett, vidám, boldog" hangulatból kiindulva, mély elszomorodásba hajlik át, mert közben teljesen magába veszi az életkép valódi hangulatát, melynek eleinte csak külső nyugalmát fogta fel. Maga az életkép e hangulat átfordító hatása által nyer mélyebb lyrai érdeket. — *A négy ökrös szekér* a legteltebb hangulat-képek egyike. Ez is a borjádi őszi időzés emléke, a *Hegyen ülök* s a *Gyermekkori barátnémhoz* című művekkel együtt. Ez az 1845 szeptembervégi, októbereleji borjádi ősz, közvetlenül a Mednyánszky Bertával való szakítás után, egyik leggazdagabb forrása lett a hangulatihletnek. *A négy ökrös szekér*-beli életkép az előbbinél többszörösen helyi színezetű; alkalom-, táj- és időszak-hangulatok özönlenek egybe, s hatásukat csak teljesebbé teszi a költő diszkrét lyraisága, mely nem élvezi ki mohón a páratlan hangulat-gazdagságot, csak átvonultatja rajta a jelenetet. De az igénytelen jelenet felejthetetlen ábrándos kedvességgel telik meg ez átvonulás alatt. Nem történik egyéb, csak ballag, ballag a négy ökrös szekér az országúton; benne ül a költő, mellette Erzsike; kérdi a költő: „ne válasszunk magunknak csillagot?" — s választottak maguknak csillagot. — Ennyi az egész. De mindaz, ami e jelentéktelen szerelmi epizódnak *akkor* ábrándos, kedves lyrai tartalmat adott, ahhoz az egyetlen alkalomhoz kötött egész gazdag hangulat, ott lebeg most is a négy ökrös szekér körül. Hol? miben öröködött így meg? Csupán a megéneklés ténye is fontossá avatja a tárgyat, de igénytelenségét szándékosan, nyomatékosan hangoztatja a költő is, vagyis a mi szemünkkel nézi, s ez már kezdete az objektiválásnak. Az egész első versszak e kivülről szemlélést szolgálja; figyelmeztet, hogy ez nem Pesten történt, ott ily regényes dolgok nem történnek, s aztán egész bátran, szinte a húmor szempontjából állapodik meg az ökörszekérnél: a társaság tagjai szekérre ültek:

Szekéren mentek, de ökörszekéren.
Két pár ökör tevé a fogatot.
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.

Szekér — ökörszekér — két pár ökör — megint szekér — a négy ökör: mindez az ismétlő variálás a kivülről néző húmor nyomatéka. Erre aztán egyszerre megnyitja a tájhangulat zsilipjeit, s a húmor által érdekessé tett igénytelen alkotmányt elönti a holdas, szénaillatos éjszaka egész ábrándos teltségével:

Világos éj volt. A hold fenn vala;
Halványan járt a megszakadt felhőkben,
Miként a bús hölgy, a ki férjinek
Sírhalmát keresi a temetőben.
Kalmár szellő járt a szomszéd mezőkön,
S vett a füvektől édes illatot.
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.

A négy ökrös szekért lyrai méltóságra emelvén, most már megteszi kérdését Erzsikéhez, s a szerelmes életképet is részelteti az előzmények hangulat-gazdagságában. A refrainben pedig folyvást ott ballag a négy ökrös szekér s szedi magára a táj- és életkép-hangulat gazdag aranyát. Valóban nemcsak címe a költeménynek „a négy ökrös szekér", hanem legfőbb hangulat-hordozója is; a húmor igénytelenségével indul s a fiatal ábrándok gazdagságával távozik. S mily kiváló művészi érzék a lyrikustól, hogy szubjektiv elemeit ennyire leszorítva, hangulat-teltségét tárgyi valóságokba önti ki. Az élvező önszemlélet itt a legteljesebb értelemben objektivvá lesz a húmor kivülről nézésében s a hangulat-élménynek életképpé kivetítésében. — Kevésbbé személyes jellegű, de mint hangulatos életkép, szintén kiváló a *Téli világ*, melyben a szemléleten kívül alig van egyéb, de hiszen ép azok adnak formát s minőséget a hangulatnak; a költő szubjektivitása pedig csak az azonos szövegű első és utolsó versszakban, meg a refrainben öleli át s kiséri szemlélete részleteit. — A hangulatnak elbeszélésbe kivetődését már *Salgó* példáján láttuk, erre elég csak utalnunk ezúttal.

Amily határozottan felismerhető tehát a jellemzett Petőfi-féle hangulat, költői megnyilatkozásában oly sokféle változatra képes. E változatosság szempontjából még másnemű: műfaji különbségek is figyelmet érdemelnek. Van e költemények közt egyszerű dal *(Éj van, Hull a levél)*; vannak elégia-vázlatok a *Felhők* között *(Szép kedvesem)*; van dalszerű elégia, mely ugyanazon hangulatot mintegy rokon jellegű dalok összetapasztásával terjeszti szét nagyobb arányuvá; vannak elégikus költemények *(Messze vándoroltam, Falun, Gyermekkori barátnémhoz)*, melyek a hangulatnak egész fejlődő menetét végig kisérik, s közöttük egy, egyetlenegy nagyarányú költemény, a *Tündérálom*, melyről külön kell szólanunk.

*

A *Tündérálom* Petőfi legterjedelemesebb lyrai költeménye, egy nagyarányú elégia. Az *Összes költemények*-ben ugyan az elbeszélők közé van beosztva, de csak látszólag, némi elbeszélő formaisága miatt illik azok közé: időrendben adván elő egy bizonyos lelki történet mozzanatait. Valójában hangulat-költemény, s ami elbeszélő anyaga volna, voltakép az is csak lyra, emlékező újraélvezése egykori érzelmi állapotoknak. Ferenczi megállapítása szerint[81], ki e „ragyogó bús ének"-kel szinte egyedül foglalkozott alapcsabban, a *Tündérálom A Hóhér kötelé*-vel egyidős. Szalkszentmártonban, 1846 jan. 16 és febr. 20 közt írta Petőfi mind a két, oly sokban ellentétes, de némely mozzanatokban megegyező művet. E közvetlen szomszédság kész bizonyíték arra, mit a merengő hangulat reactio-jellegéről megállapítottunk. A romantikus

[81] *Petőfi-Muzeum*. 1893, május. VI : 49—54. — és *Petőfi életrajza* II. 229, 235—237.

dultság legszertelenebb műve mellett ömlik elő a pihenő hangulat legnagyobb arányú lyrája: a küzdésben elfáradt férfi pihenő, bús ámulattal való visszaemlékezése az első szerelem tiszta gyönyörűségére.

A költemény a Petőfi-féle hangulatnak olyannyira jellemző egész lelki folyamatát híven tükrözi.

Kezdetén még a pozitiv végletben vagyunk: az akadályokkal küzdő, cselekvő lyraiság viharában: abban a lelkiállapotban, melynek kimerítő erőfeszítéseire reactióként fog majd beállani a fáradtság hangulata:

Sajkás vagyok vad, hullámos folyón, —

sajkás, kit a haragos sors viharokkal: „csendriasztó *szenvedélyekkel*" küzködtet az élet vad folyóján. — Következik a *fáradtság* megvallása:

Elfáradtam már, messze még a part?
Mely béfogad révébe;... vagy az örvény?
Mely nyúgodalmat szintúgy ad, midőn
  Mélyébe ránt, a sajkát összetörvén.
Sem part, sem örvény nincsen még előttem,
Csak hánykódás, csak örökös habok;
Hánykódom egyre a folyó nagy árján...
Ki sem köthetek, meg sem halhatok.

De íme, nem sejtett varázslat ejti meg, mit boldog, kérdő ámulattal vesz észre a levertségig kimerült s valami mennyei megváltást gyanító lélek:

De mily hang ez, mily túlvilági hang,
Mely bévegyül a habzugás közé?

E fordulat már a hangulat beálltát jelenti, s hogy a lelki folyamat teljességéből mi se hiányozzék, a *felismerés* ujjongását nyomon követi a *marasztalás* esdeklő szózata:

Egy hattyu száll fölöttem magasan,
Az zengi ezt az édes éneket —
Oh, *lassan szállj és hosszan énekelj*,
Haldokló hattyúm, szép emlékezet!... —

Viharzó szenvedély — fáradtság — a hangulat varázsos fellépte — hálás üdvözlése — esdő marasztalás: mind e mozzanatok a Petőfi-féle hangulat *genesisét* másolják végig, a túlcsigázott szenvedély reflex-tüneményeként mutatván be azt, oly lyrai egyidejűséggel, s hű kifejezéssel, hogy a lélektan búvárai is tanulságot meríthetnének belőle.

E lelki előjáték után kezdődik voltakép a hangulat költeménye, a gyermekkori szerelem emlékének pihentető visszaidézése:

Nem voltam többé gyermek, s nem valék
Még ifjú. — stb.

Ez emlékező szakasszal majd részletesen foglalkozunk. Egyelőre figyeljük csak magát a hangulatot, mely a lelket az

emlékezés egész tartamára oly huzamosan uralma alatt tartja, az aktuális benyomások elől mintegy bűvöletbe zárja s valami féléber passzivitásba ringatja. Mint oly sokszor tapasztaltuk (s reactio-jellegét ez bizonyítja legvilágosabban), e hangulat lelki állapotában él még az elmúlt cselekvő izgalom némi távolodó emléke, álomszerű fél-tudata, mit az izmok nagy munka utáni zsiborgásához, reflex-tevékenységéhez lehetne legjobbar hasonlítanunk. Ez az a méla, bús színezet, mely oly szünetlen folytonossággal vegyül bele a hajdani szerelem ragyogó emlékébe; ez az a hangfogó, mely az ének leggyönyörűbb zöngedelmeit oly távoliakká halkítja; ez az a vér-erecske, mely a gyógyuló sebből még elöszivárog; ez az éberség emléke az álomban; a múlt, mely a jelenben észrevétlen kísért: az elháritott idő-tudat folytonos leselkedése ez. Olvassuk bár a költemény legtisztább, pusztán emlékező szakaszait, melyekből ki sem tudnók választani a tompító, homályosító elemet; olvassuk a két gyermek-szerető ismerkedő, első beszélgetését, vagy bár a gyönyörű versszakot, mely kettejöket, „a boldogság ifjú királyi párját“, a lenyugvó nap bíborpompájába borítottan mutatja be a magas hegytetőn: mindig, mindenütt halljuk e fájdalmas mellékzöngét, érezzük a jelen levertségét, mintha a ragyogó álmokkal együtt a mellre hanyatlott főt is látnók, melyben látszat-életre újra ébredeznek. E hangulat adja meg a nagyarányú költemény páratlan egységét s bizonyítja lyrai igazságát.

A hangulat *szülemlése* s ez emlékező részben megnyilvánuló huzamos *elúrhodása* után tanúi vagyunk végül *tovarebbenésének:* a lélek fájdalmas föleszmélésének is:

De e virágok elhervadtanak már;
Mit ér szemlélnem száraz kelyhöket?
Röpülj ki e szép kornak édenéből,
Haldokló hattyúm, bús emlékezet.

A jelen tudata visszatér s újra kezdődnek az élet izgalmai.

A *Tündérálom* azonban nem-csupán hangulatköltemény, s mint ilyen szinte koronája Petőfi hangulat-lyrájának: hanem jelent is valamit, és pedig ép oly önkénytelenül, és szándéktalansággal, amily lélektani igazsággal tudott egy finom, komplex lelki állapotnak egyidejű megörökítője lenni. E miatt kissé közelebbről kell szemügyre vennünk voltaképeni gondolat-anyagát, az emlékezésként fölidézett s e hangulattól átitatott gyermekkori szerelmi történetet. Annál inkább, mert a *Tündérálom* Petőfi azon ritkább költeményei közé tartozik, melyek, ha nem nehezen érthetők is, de nem épen első pillanatra kézzelfoghatók.

A költemény emlékező (elbeszélő) törzsének három főbb szakasza van. Első: a boldog gyermekkor élményei. A gyermek- és ifjúkor határán állott; vágyak, remények ébredeztek szivében, s be is teltek, mert csekélyek voltak: volt hű barátja, kivel együtt lelkesült és álmodozott kincsről, dicsőségről. A csekély igényű,

s ábrándjaival beérő lelkes gyermekkor képe ez. — De jön a fordulat, s a második szakasz képes beszéde már értelmezést kiván. Szivét, melyet a világgal töltött meg, egyszerre „tágulni” látta; „vagy talán a világ kisebbedett?” Keblében napról-napra nőtt az űr: kincs, dicsőség, nem kellett többé, még a jóbarát sem; terhére volt önmagának; futott az élet zajától erdők magányába; mily alakok lengték ottan körül! Tündéri lények voltak, mirőkre a gyermekregékből emlékezett; szive nemrég támadt üregéből jöttek s minden rimánkodás ellenére tovaszálltak tőle; sovárgott, sorvadt utánok; ha baját kérdezték, nem felelt, hisz maga sem tudta, mi leli; szomját semmi sem enyhíté; megúnta ezt a földi életet, mely elvesztette szépségét szemében. — Már e szakaszban özön az allegoria. S mit jelent? Mennél általánosabb feleletet adunk, annál kevésbbé tévedhetünk: a gyermekkori ábrándok eltünését, a szerelmi vágyak ébredését értem ez allegorián; az ábrándozó gyermekből szenvedő ifjú lett, kit ismeretlen s kielégíthetetlen vágyak emésztenek s tesznek búskomorrá.

A következő fordulat vezeti be a költemény leggyönyörűbb, főszakaszát. Itt különösen híven ragaszkodom a szöveg szavaihoz. Az életet megúnván, egy mentő gondolat ragadta meg: föl, föl a mennybe, fájó szivének ellebbent tündérnépe után! s ha ott is futnának előle, keresztülbolygja értök a nagy mindenséget. Tavasz volt; tömérdek virág a mezőn, de reá oly búsan néztek: tudták, hogy elkészül a világból. Felment a legnagyobb hegy tetejére, honnan belátott az égbe; ott látta ábránd-alakjai legszebbikét, ki kézzel, szóval hívta maga felé:

> Megyek! mondám, s a bérc szélére léptem,
> A hol száz ölnyi mélység nyílt alattam.
> Már-már ugrám ... hátul egy kéz ragadt meg ...
> Eszmélet nélkül visszahanyatlottam.

Föleszmélvén, maga mellett látja azt a leányt, ki után az imént az égbe kivánkozott; azt hiszi, a mennyben van, de amaz tudtára adja, hogy téved, mert ő nem angyal, csak földi leány, ki megmentette az ugrani készülőt. Az ifjúnak mindegy, ki légyen ő, csak mellette lehessen, hisz úgyis az ő sajátja: „Mert téged az én képzetem teremtett”. Következik, részletező megjelenítéssel, a szerelem boldog első napja, majd tovább halad az elbeszélés: estére elváltak, de igéret, megbeszélés nélkül, ugyanazhelyt minden reggel újra találkoztak; így élték át a tavaszt s az egész nyarat. De jött az ősz, s miért, miért nem? — el kellett válniok, hogy sohase lássák többé egymást.

E főszakasz pedig bizonyára ezt jelenti: A boldogtalan ifjú kétségbeesetten űzi vágyait; őrült képzelgése már-már öngyilkosságba kergeti, mikor — még épen idejében — feltalálja a leányt, kiben eszményképére, képzelete szülöttére ismer, megismeri a szerelmet, a legelsőt s az megmenti életét.

Folytassuk, végezzük:

Elváltunk, hogy ne lássuk egymást többé.
Komoly, borongó volt az őszi este;
A ködön át a távolból lyánykámat
Könnyes szemem még egyszer fölkereste,
Aztán futottam, útat nem tekintve,
Arcom, kezem tövistől vérezék...
Futottam árván, mint a hulló csillag,
Melyet magából kilökött az ég. — —

Azóta arcom és kezem begyógyult,
Arcom s kezem, mit tüske sérte meg,
S szívemből is ki vannak irtva már
Az elválástól támadott sebek;
De e sebeknél jobban fáj nekem most,
Jobban fáj az, hogy már-már feledem
Ábrándjaidnak édes üdvességét,
Oh tündérálom, első szerelem!

Visszatért kiindulásához; az emlékező hangulat műve befejeztetett; rég eloszlott már az elválás fájdalma, de mily fájdalmas az élet, hogy apránként még az első szerelem tiszta emlékét is homályba borítja.

Egy allegórikus és részben képzeleti elemekből szőtt történet áll itt előttünk, s ez fölveti a kérdést: mi e történetből Petőfi valódi élménye? A történet jellege mutatja, hogy adatszerű életrajzi megfelelést keresni hozzá nem lehet, viszont hogy az abban feltüntetett érzelmi állapotok a költő egykori belső élményei. A történet váza részben költött, de lelke lyrai valóság. Hogy Tóth Róza-e, vagy Hittig Amália a költeménybeli „első szerelem" hősnője? — nem is kérdezem. Ferenczinek igaza van,[82] hogy Petőfi „első szerelmei" közül Tóth Róza az, kire a *Tündérálom*beli „gyermek-ifjú" korához képest leginkább gondolhatunk; s igaza van, hogy a Havastól vitatott[83] Hittig Amália ily értelemben szóba sem jöhet. De nyilvánvaló az is, hogy itt „eszményített" első szerelemmel van dolgunk[84] és hogy Petőfinek sem egyik, sem másik leánykához való gyermekkori szerelme nem fedheti a költemény adatait. Van azonban Havasnak Hittig Amáliával kapcsolatban egy figyelemreméltó hozzávetése;[85] ő u. i. a költőnek 45 őszén, Borjádon, a 13 éve nem látott Hittig Amáliával történt váratlan találkozása és a *Tündérálom* ihlete között keres összefüggést. Ama találkozás rendkivüli mértékben hatott a költőre, amint azt a *Gyermekkori barátnémhoz* c. szép költemény is tanúsítja. „Csak hozzávetés ugyan — mondja Havas —, de talán van némi alapja, hogy Petőfi lelkében a viszontlátás hatása alatt fogant meg a *Tündérálom* eszméje." Ha a költemény eszméje nem ekkor s e jelenet hatása alatt fogant is meg, kétségtelen, hogy a *Gyermekkori barátnémhoz* ihlete éled újra, némi lappangás és

[82] Petőfi-Muz. 1893. VI : 49—54.
[83] P. S. Össz. művei. Végleges, teljes kiadás. Bp. 1892. I : 409.
[84] Havas. U. o. V : 500.
[85] U. o. I. 409.

belső gazdagodás után, a néhány hónappal későbbi *Tündérálomé*-ban. Nem a *személy*, hanem a *lyrai élmény* azonossága a fontos: a gyermekkori ártatlan boldogság emlékének váratlan feltűnése a róla rég megfeledkezett, sorssal, élettel küzdő, gondoktól levert férfiu lelkében. A kínos ifjúság jelenéből a boldog gyermekségre való visszaemlékezés a tárgya mindkettőnek, mindkettőt az első szerelem váratlanúl felújult emléke „zárja glóriába", s mindkettőt az idő-gondolat elő-döbbenése avatja a bús ámulat szép költeményévé:

A kis leányból hajadon,
A kis fiúból ifjú lett;
Jött az idő, mely soha meg nem állott.
S miként a szélvész a virágot,
Elvitte boldog gyermekségemet.

Azóta tiszta látköröm
Oly gyakran elsötétedett,
S az éjszakában, mely sírként fedett el,
Csak egy csillag volt, a könny, melylyel
Sirattam boldog gyermekségemet.

A borjádi présház előtt Hittig Amália személyében maga a rég elfeledett múlt toppant váratlan a költő elé. Feltűnése múltat és jelent egyazon pillanatban varázsolt össze lelkében s ott az idő-gondolat mélyen filozófiai lyrájának nyitotta meg zsilipjeit. Amit akkor első ámulatában a hinni sem akaró költő tétovázva kérdez: hátha látása csal — s „Csak képzetemnek tündér délibábja, A melyben lelkem újra látja Szép arcod s boldog gyermekségemet?" — az történik meg utóbb a *Tündérálom*-ban, mely immár tisztán az emlékező képzelet „tündér délibábja".

Vannak ily visszajáró ihletek, melyek sokkal mélyebbről fakadnak, semhogy egyszeri kibuggyanással elapadhatnának. Forrásuk tovább is szivárog, a lélek változó, fejlődő tartalmával egyre gazdagodnak, s a teltség pillanatában újra meg újra kiömlenek. Ilyen a *Tündérálomé* is, melynek forrását egy meglepő valóság fakasztotta fel a borjádi ősz hangulatteltségéből, s mely innen kezdve többször s gazdagon kiárad.

Sem Tóth Rózát, sem Hittig Amáliát nem tekintem tehát a *Tündérálom*beli szerelmi történet leány-alakjának; de igenis, Petőfinek ez utóbbival való váratlan találkozását a *Tündérálom*-ihlet fölfakasztójának. A költeménybeli szerelmi történet sokkal irreálisabb jellegű, semhogy életrajzi fejezetet kereshetnénk mögötte. Sőt tovább megyek. A kielégítetlen szerelemvágynak az az emésztő tüze, az eszménykergetésnek az az örök nyugtalansága, az az emberrel és világgal meghasonló dúltság, mely a költeménybeli gyermek-ifjúnak tulajdoníttatik: nem a 16—17 éves Petőfié (mert ilyenforma korúnak kell a költemény hősét képzelnünk, hanem a *Felhők*-korszakbeli Petőfié, kinek lelke, 44 vége óta főkép a szerelemvágy ismételt kudarcai miatt esett ily mély borulatba. Szóval a költemény írásával egykorú Petőfié, ki ezúttal is, mint

egész pályáján oly sokszor, annak nevezetes fordulatain pedig mindannyiszor, egész lelki múltját aktuális lyraisága szempontjából fogja fel s tünteti fel változatlanul egységesnek, következetesnek. Ezúttal is, mostani lelki nyugtalanságát oltja bele gyermekkori képmásába, s e gyermekkorától kezdve folytonosnak feltüntetett elsötétedésbe foglalja bele, egyetlen ragyogás, rövid, álomszerű epizód gyanánt, az első szerelem múló boldogságát. Mondom, a Petőfinél gyakori lelki életrajzok, ön-múlt szemléletek egyik példája költeményünk is. Egy eszményített első szerelem a költő mostani (45/46-i) lyraisága ködén át nézve: ez a *Tündérálom* lyrai igazsága, mely új egységbe forrasztja össze a különböző időből való belső élményeket.

A Petőfi-irodalomnak volt egy nagy, s ma már hihetőleg feloldódott elfogultsága: a „népköltő" Petőfi. De ma is kisért egy másik: a szó legprózaibb értelmében „őszinte" Petőfi. Mintha egész költészete csak egy verses életrajz volna, mintha röghöz kötött őszinteséggel csupán életrajza aggodalmas másolására szorítkoznék, s minden szava mögött egy dátum, egy életrajzi adalék lappangana. De a költészetben, a Petőfiében is, van valami életrajzfölötti, s ha első szerelmet énekel, nem következés, hogy aggodalmas történeti érzékkel a maga egykori első szerelmét ismerteti. A lyrai igazság nem mindig azonos az életrajzival.

Igy a *Tündérálom*ban is nem egyes élmények prózailag őszinte mását, hanem azok eszményi általánosítását, az emlékező hangulaton át filozofiaivá tisztult életszemléletet kell látnunk. Tiszta lyrai költemény ez, egy szó filozofálás nélkül, de filozófiai életszemlélet hangulatával elöntve, s azt árasztva hatásként magából. Költészetben a filozófia nem jelent okvetlenül „bölcselkedést", tételes okfejtést, logikai műveleteket; de igen, általános érvényű életpéldázatot, filozófiai hangulatú életszemléletet, egy életpéldában az emberi élet képét, egyben az egyetemest. A Petőfi-féle hangulat, mely többnyire e tájon merengett, a *Tündérálom*ban a sokat szenvedett, csalódott férfiúnak az életkezdetre visszanéző filozófiai hangulatává mélyedt. A történet, melyet előad, már az ő saját múltjának is csak eszményített s jelen hangulatától átitatott képét adja. A gyermeki ábrándok lelkesült kora; a fel nem ismert, kielégítetlen szerelemvágy titokzatos sarjadása az ifjú lelkében; az első szerelem tündéri, múló boldogsága; majd a férfikor nehéz küzdelmei, melyek ez egyetlen boldog emléket is elhomályosítják: kétségtelenül saját érzelmi életének nagy szakaszai, de csak általános, eszményi vonalakban. A történet legfontosabb fordulatain világosan érzik a személytelenítő, konkrét egyénítést és indokolást kerülő szándék. Története csakhamar kilép a reális világból; a hegytetői szerelmi jelenetből pedig lehántva minden alkalomszerűség, egyénítő burok és véges helyi szinezet s a legföldfelettibb, legmetafizikaibb gyöngédséggel általánosodik *az* első szerelem minden emberekkel közös, tiszta gyönyörűségének képjelévé („Leültünk ott a szikla tetjén" stb.). S honnét jött e leány, ki földinek mondja magát, s mégis oly küldetés-szerűleg viselke-

dik? Ki az első szóra csókot ád az ifjúnak, s kéretlen, megbeszélés nélkül másnap ismét megjelenik? S hová tűnik el az ősz ködében?

Petőfi, mint minden alakításához, életszemléletéhez is önmagát adta anyagul. Hogy azonban ihlete a *Gyermekkori barátnémhoz* létrehozása után valóban filozófiai hangulatúvá mélyedt, s az élményi lyrának e kétségkívül legmagasabb rendű megtisztulását, a Tündérálmot eredményezte, abban része van bizonyos előkelő költői hatásoknak.

Shelley tanulmányozásának — a pesszimista és a politikai gondolat fejlesztésén kívül egyik szép eredménye lett Petőfire nézve, hogy szerelmi költészetét, épen most, fájdalmas meddősége idején, némi filozófiai eszményiség magaslatára emelte, minek nyomai nemcsak a *Tündérálomban*, s a *Salgó*-beli Kompolti Dávid gyermekkori szerelme rajzában, hanem később, a Júlia-korszak immár valóban élményi lyrájában is — *Válasz kedvesem levelére*, *Szeretlek kedvesem* — többé-kevésbbé megállapíthatók. A nagyszerű szerelmi élményekre áhítozó, de olyanokra még nem találó Petőfi egy nagy arányú ihletre, az eszményi szerelem filozófiai emelkedettségű ihletére bukkant Shelleyben, s ennek a melegében érlelte *Tündérálom*-má a *Gyermekkori barátnémhoz* csirázó ihletét. Az eszmény-űzésnek emésztő, életcélt, élet-tartalmat jelentő nyugtalansága jellemzi Shelley idetartozó nagy költeményeinek — *Alastor*, *Prince Athanase*, *Hymn to intellectual beauty*, *Epipsychidion* — szerelmi lyráját, melyek a szerelem vágyát a nagyrahivatott lelkekben filozófiai életszemlélet magaslatára eszményítik. E nagy, kereső nyugtalanság illett a mostani Petőfi lelkéhez, az eszményítés pedig valósággal mentőcsónak volt élményhiányban szenvedő szerelmi lyrája számára. „Nondum amabam, et amare amabam, quaerebam quid amarem, amans amare": mondja Shelley *Alastor*-jának *Szent* Ágostonból vett mottója, s e néhány szó klasszikusan jelöli meg Shelley idézett költeményeinek s Petőfi *Tündérálom*-jának lyraiságbeli közösségét.

Volt azonban magyar ihletője is Petőfi költeményének, ugyanaz, ki gyermekkori szerelmi költészetét is irányította: Vörösmarty. Mintha első szerelme emlékével akkori szerelmi lyrája ihlete is újra éledne a *Tündérálomban.* Zsengéi közt megvolt a Vörösmartyas szerelemvágy gyermekileg hű másolata, de e szerelemvágy filozófiaibb értelmű megnyilatkozásait csak most, rokon belső élmények, tárgytalanná vált szerelmi vágyak idején, foghatta fel teljes lyrai gazdagságukban. S a töredék *Délsziget:* a gyermek- és ifjúkornak Vörösmartyasan fantasztikus allegóriája, meg *Csongor* és *Tünde:* az eszmény-űző szerelemvágynak halhatatlan szépségű meséje, mint távolibb, de örök nyomot hagyó olvasmányok emlékei csakugyan felszívódtak a Tündérálom gazdag ihletébe.[86]

[86] Részletek a *Függelékben.*

E hatások, a *Gyermekkori barátnémhoz* ihletéhez társulván, érlelték s finomították azt; kivetkőztették eredeti konkrét megkötöttségéből, s nekik tulajdonítható, hogy mire *Tündérálom* lett belőle, példázatos jelentés szuggerálására alkalmassá testetlenült, hogy valóban filozófiai kisugárzásra képesedett. Valamennyi ösztönző példájával szemben megőrizte azonban eredeti *élmény*-jellegét, s lyraiságának ezáltal meghatározott hangulatszínét. Petőfi szerelemvágy-regéje amazokéval szemben: visszaemlékezés, s a hangulat, mely rajta elömlik, e korbeli dúlt lyraiságának egy szelíd szépségű reflex-tüneménye.

A *Felhők*-korszak folytonos kedély-izgalmai hasztalan törekedtek lyrai filozófiává kikristályosodni. De az izgalmak fáradt visszahatásában, mikor a költő nem is kereste, a múltat visszazsongó hangulat varázsa alatt, evolutiója egész eddigi szakasza önként ömlött anyagúl az önszemlélet filozóf merengése elé; s személyes esetlegeit levetvén, az életkezdet, az emberi ifjúság szép és szomorú költeményévé halhatatlanodott, magával együtt bebalzsamozván azt a kivételes hangulatfajt is, mely az egész magyar költészetben csak ez egy nagyot jellemezte.

Költői pályájának kezdettől fogva egyik mozgató elve volt a szerelmi költő becsvágya. Szerelmi költészete azonban csak a most következő Júlia-korszakkal válik majd igazán éleményivé és személyessé, míg azt megelőzőleg, élmények hijján, csak a gyermek-szerelmek s az egyre türelmetlenebb *szerelemvágy* lyrája lehetett. A *Tündérálom* nem csupán zárköve a Júlia-előtti korszaknak, hanem halhatatlan emlékjele is a nagyszerű pálya kellő közepén, mély értelmű összefoglalás, lyrai szempontú lelki életrajz. Nem hiába tette *Összes költeményei* első kiadásának az élére épen ezt a költeményét! Az a szerelemvágy örökíti meg magát benne, mely első rebegéseit Vörösmartytól tanulta, a népdalokban természetének megfelelő, naiv kifejezésre lelt, majd minden áron élményivé erőltetvén magát, a *Szerelem Gyötrelme*, a *Czipruslombok* s a *Szerelem Gyöngyei* részben fiktiv lyraiságában buzogott elő, s a szerelemköltői becsvágyat is sebző, ismételt kudarcaival nagy mértékben hozzájárult azon lelki dúltság előidézéséhez, melynek sötétéből — „Nincsen leány, ki engemet szeretne!“ — visszanézve, a gyermekszerelem emlékét most oly ragyogó múlt-valóságnak képzeli, szép fictióit egy utolsóval, legszebbel tetézvén.

De immár kifelé haladunk a szerelmi ábrándok korából, s úgy tetszik, a politikai gondolat, az apostoli elhívatás hite készül felragyogni e költői pálya vezércsillagául.

XII.

Egy új nagy ihlet uralma felé.

Már az előbbi korszak vége felé új irányba láttuk fejledezni hazafias és politikai lyráját. A hagyományos patriarchális hazafiságban, melynek múlt-dicsőítés és királyhűség a főpillérei, még akkor teljesen benne él ugyan, de az ő lyrai viszonya a hazához már akkor intimebb, a haza ellenségeihez szenvedélyesebben gyűlölő, szóval személyesebb, mint kortársaié.

1844 óta Pesten élvén, politikai érdeklődése állandósodik; Béranger példája pedig, ki addig első sorban költészetbeli ideálja volt, hovatovább a francia forradalmak tanulmányozásához lesz ösztönző kalauza. Ir még, hogy úgy mondjam, régi módi hazafias verset, de fölöttébb keveset, s azokban is mind erősebben jelentkezik a birálat és tettvágy szelleme. Talán az egy hazafias bordalon kívül, melyről fentebb volt szó *(Rég veri már)*, nincs is több, melyen a változás észlelhető ne volna. Legismertebb e korból *A hazáról.* Jóllehet a korábbi történet-szemlélet légkörében mozog, világos benne az új fordulat, s még világosabb a fentmaradt első fogalmazásban. A hajdani nagyság ódai magasztalásánál már több benne a jelen miatti tépelődés, keveslése a mai nemzedék honszerelmének. Neki már nemcsak óda, vagy elégia a múlt és jelen viszonya, hanem hiány-érzet, mely tenni kívánó honszerelmet sürget. Ma ismert alakjában ezt a mozzanatot csak a helyzetkép — a költemény a honfigondban virrasztó költőt jeleníti meg — érezteti. Eredeti fogalmazványa ki is mondja: „Ah, hogy csak könnyet onthatok. Csak gyáva könnyet a honért! Miért nem hí, miért nem int hát, Hogy kebelemből ontsak érte vért?"; s mond más valamit is: „A nemzetek mind zajlanak Európa hangos színpadán; S mily csendes a magyar? hazánkat Ők híréből sem ismerik talán". Az összehasonlítás más nemzetekkel, az európaibb látkörű hazafiság, már Petőfi újdonsága, s ösztönzője lesz politikai tettvágyának. A hagyományos történetszemléletet már lényegesen átalakultan mutatja az 1846 eleji *Isten csodája.* Ez már nem magasztalja a múltat, inkább vádolja. „Saját kezünkben, Saját szívünkre célzó gyilkot", „öngyilkos kezet" lát, ameddig csak visszanézhetni történetünkbe: sebeink soha be nem gyógyúlhattak; aki gyógyított volna, „mérget kellett mindenkor innia":

> Valami rosz szellemtől származánk!
> Isten csodája, hogy még áll hazánk.

„S míg egymást martuk szennyes konczokért, Mint a szemétem a silány ebek", rajtunk ütött tatár, török, s ez utóbbinak a zaboláját még most sem hevertük ki. A nagy nemzeti hibát, a belső visszavonást, a korábbi költészet is emlegette, korholóan, vagy

elégikus panasszal, de Petőfi teszi meg történet-összefoglaló szempontúl. Kölcsey hazafi-pesszimizmusa rokon e felfogással, de sötét, rezignált közönye különbözteti meg a Petőfiétől, ki korántsem tart mindent elveszettnek, sőt a tettek korát látja elérkezettnek: ne a sorsra és isten kegyelmére bízzuk, „Emberségünkből álljon fönn hazánk.” Nevezetes, hogy kedélyvilága legdúltabb időszakában sem halványítja el a politikai cselekvés gondolatát.

Több, szoros értelemben vett hazafias költeménye nincs is 1846 őszéig, de ennyi is elég a változás jellegének és okainak felismerésére. Egyelőre bírál, hibákat lát és ostoroz: Magyarország rossz szakács, lakói egyik része majd megfúl a bőség miatt, a másik éhen pusztul *(Magyarország.* 1845); ha iszik a magyar, jár a nyelve, lába, bárcsak haladása is olyan gyors lenne *(Búcsu Kun-Szentimklóstól);* azt kéri istentől, teremtse „egészen újjá e hazát“, mert amint van, már nem sok évet lát *(Imádságom);* a magyar nemes henye uraskodását gúnyolja *(A magyar nemes);* a haza hálátlanságát említi *(Vajda P. halálára,* 1846); amit a magyar ember kutyán, kártyán eltékozol, meggazdálkodja könyvön *(Várady Antalhoz);* egy „kihagyott“ költeményében, mely alighanem az *Isten csodája* alapgondolatának egy korábbi, kevésbbé sikerült feldolgozása, *(A magyar nemzet),* összefoglaló, keserű bírálatot mond ez önző, hálátlan, elkorcsult nemzetről, s refrainje: „Életet nem érdemel“.

A hagyományos hazafias felfogásban gyökerezvén, átveszi eleinte annak lyrai járulékait; de mindinkább érvényesülni kezd reális érzéke és cselekvő ösztöne, majd pedig tanulmányai hatása. Bírálni kezdi a készen átvett történet-szemléletet, összehasonlítja a miénket az európai népek (főkép franciák) újabb történetével s a mi hanyatló, elégikus jelenünkkel szemben ott dicső küzdelmeket lát. A példa hat, s levonja az egyéniségének is megfelelő következtetést a rögtöni cselekvésre. Az ő egész politikája egy szóba foglalható: *cselekvés,* még pedig azonnal. Ideálokon tétlenül elmerengeni, vagy azok megvalósításán óvatosan taktikázni nem tud. Érzést, gondolatot cselekvőleg fejez ki; szerepeket nem magyaráz, hanem testével-lelkével eljátszik; így a politikában is, ha valamit a meglevőnél jobbnak ítél: nosza, csináljuk meg. S ki hajtsa végre? Ha nem gondol is mindjárt arra, hogy ő, annyit eleve bizonyosan tud, hogy a cselekvésnél ő is ott lesz. Határozott programmja nincs, terve nincs, csak cselekedni akar, valami olyat, bármit, amivel a hazának használhat.

Mindez, bár tovább fejleszti a magyar hagyományt, azzal nem ellenkezik; csak a költő hazafias lyrájának ad elődeiénél egyénibb, cselekvőbb s ezáltal közvetlen jelleget. Gondolataival, bíráló ítéleteivel teljesen beleillik a reformkor általános „haladás”-áramlatába.

De azzal a fejlődéssel párhuzamosan, mely hazafias lyráját, megindulta után nem sokkal egyénivé alakítja át, egy idegen ere-

detű, tanulmányokból merített *forradalmi gondolat* ver gyökeret a költő lelkében s ad politikai költészetének is az előbbinél sokkal felötlőbben egyéni szinezetet. Hazafias-politikai költészetében két különböző eredetű áramlat vegyül tehát össze: egy hazai, mely többé-kevésbbé összevág a reformkor általános törekvéseivel, s ép azért szívesen is fogadtatik; meg egy idegen, melynek honosítása forradalmi programmot jelent; szivesen látják ezt is, míg részben a cenzura miatt, de bizonyára, időszerűtlen volta miatt is, csak eszmei elvontságában, mint szabadság-rajongás jelentkezik, de legott nagyarányú ellenszenvet ébreszt, mikor 48-ban látható programm-köntössel, mint republikánus politika lép ki a nyilvánosság elé.

Petőfi azonban, mint számtalanszor megállapíttatott, semmi olyan hatást nem fogadott be tartósan, melynek csirái saját egyéniségében már meg ne lettek volna. Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a forradalmi eszme befogadása is egyéniségében leli magyarázatát. Annak idején *Az alföld* tárgyalásakor megállapítottuk, hogy az a „szabadság", melyet szimbolizál, még semmi szín alatt sem politikai értelmű, csak az egyéni élet korlátozatlanságát jelenti; s alig több *Az erdei lak* jelentése is: ugyanaz a szabadság ez, melyet felvidéki útra indulásakor üdvözöl, mikor a hivatal otthagyását a börtönajtó megnyilásának érzi. Egyéni függetlenség, önérzet, büszke hajthatatlanság: egyszóval jellembeli tulajdonság az, mely oly könnyüvé tette a politikai szabadság-eszme meggyökerezését Petőfi lelkében:

Hajolj meg, ha a fejtörő
Geranda ellenedre van...
Én inkább betöröm fejem,
Semhogy meghajtsam derekam! *(S. K. emlékkönyvébe.)*

1843-ban, mikor még eszeágában sem volt politizálni, „jogtapodás", „kényuraság", „önkény" miatt háborodik fel egy szerkesztői eljáráson. *A világ és én* (1845) eléggé jellemzi őt erről az oldaláról; mily megvetéssel szól itt az emberről, e „szolgazsarnok"-ról, ki vagy talpat nyal, vagy a magáét nyalatja; „s azt hiszed tán, — kiált fel, Mint te, én is olyan rab vagyok?... Hidd, ha jónak látod; ámde tudd meg: Én nem függök tőled semmiben." Itt is, távol minden politikai gondolattól, tisztán az egyéni jellem mutatkozik be. Vajda Péterben „a függetlenség bajnok férfiáért" hullatja könnyűit, „Ki e hajlongó, görnyedő időkben Meg nem tanúlt térdet hajtani, Ki sokkal inkább hajtá le fejét a Szabad szegénység kőszikláira, semmint a függés bársony pamlagára."

Tehát csak egyéniségét érvényesítette a politikai gondolatban, mikor tanulmányaiból magáévá tette a forradalmi szabadság és kötársaság ideálját. Petőfi viszonya ez ideálhoz ugyanaz, mint minden más ideálhoz: nem távolról rajongó, hanem személyes és cselekvő. Csak meg kell figyelnünk: míg a politikai fejlemények nem nyújtanak alkalmat neki a tényleges szereplésre, költészetben mindig a cselekvés-, a szabadságért

vivandó véres harc pillanatába képzeli magát. A latin közmondás azt tanácsolja, hogy bármit cselekszünk, okosan tegyük, s szemünk a dolog végére nézzen; Petőfi egész akarat-rendszere e recept fordítottja: ő nem nézi, hanem legott cselekszi a dolog végét. Mint egész lyrájának, sőt életpályájának, úgy politikai költészetének is ez a cselekvés felé rohanó realizmus ad oly eredeti egyéni jelleget. Jellem —, történeti tanulmányok — politikai költészet — majd forradalmi politikai szereplés: e türelmetlen cselekvő ösztöntől felidézett szerves folytatásai egymásnak. Költészete megdöbbentő jóslatszerűsége is a képzeletnek e páratlanul cselekvő természetén alapszik. Aki politikai költészetének ez életbe átmenő evolutióját megértette, az megértette Petőfi irodalmiságának egész rendkívüli életszerűségét. A lyrai költészet más területein csak kiváló esztétikai értékeket jelent e tulajdonsága, a politikai költészetben végzetszerüleg a nyilvános szereplésbe, s ha harcra kerül a sor, életáldozatra kellett vezetnie. A segesvári csatatéren a *költő* végzete volt beteljesülendő. A politikai gondolat forrongó fejlődése a *Felhők* kortársa, s illik a szenvedélyek e háborgó korszakába; szomszédságában a *Felhők* pesszimizmusa is más értelmet nyer s humanisztikus törekvések még tisztázatlan chaoszának tetszik; de kiforrja magát, s tiszta határozottsággal lép ki belőle 1846 tavaszán a humanista politikai gondolat. Illik, mondom, ebbe a korba egy oly eszme hánykódása, mely a költő lelkében forradalmak cselekvő elképzelését jelenti.

Világítsuk meg futólag a politikai gondolat említett vonatkozásait: a cselekvő forradalmisághoz s fejlődése mostani időpontjához.

Legelőször a *Szerelem Gyöngyei* cyklusban jelentkezik a politikai értelmű szabadság eszméje, még pedig egyszerre több költeményben. Nagyon jelenvalónak kell lennie, hogy különneműsége ellenére is tért kivánjon magának egy szerelmi cyklusban. Már a cyklus tárgyalásakor utaltam a *Messze estem* Waterloo-associatiójára, mi csak nekünk tetszik távolról vettnek, míg a forradalom történetét akkor olvasgató költőnek aktuális érdekü volt. Ugyane cyklusban olvasható a *Háborúval álmodám* és *Ha az isten.* Az első egy álmát adja elő; azt álmodta, szabadságharcra hivta a magyart a véres kard, épen házassága első éjjelén, s ő elment, hogy haljon a honért; szörnyű vég, ugy-e? „És mégis, ha rákerülne a sor, úgy tennék, mint álmomban tevék." A még 1844-i *Lant és Kard* pendítette meg először a harcvágy gondolatát: „Felhős az ég hazámon, Aligha nem lesz vész; *Csak hadd legyen*, nem bánom, *Lelkem reája kész.*" De ott még semmi közelebbi meghatározás a harc természetéről. Az idézett álomképben már (s ily kapcsolatban először ott): *„A szabadság* drága koszorúja, Nem hitvány pénz volt a harci zsold", tehát valami ideális szabadságharc van a gondolatában. Ugyanezt a gondolatot öltözteti vágy formájába *Ha az isten:*ősszel kivánna meghalni, ajkán a szőke szép leány csókjával; de ha ezt nem engedné az isten, akkor azt

kéri, hogy egy lelkes harc tavaszán dőljön le paripájáról, s ajkát a szabadság csókja zárja le. — Szintén 1845-ből való még *A Csárda romjai*, melynek első szakasza valósagos szabadság-óda; egy alföldi képben találta meg szimbolumát legelőször a szabad egyéni jellem, s most ugyanazon szimbolum jelentését látjuk politikaivá alakulni; az első sorok (nyilt, felbontott levél, melyet egyszerre átolvashatni) még a régi értelmet őrzik; de legott jön az átszinezés; mint sajnálja, hogy nem élhet a puszták közepén, „Mint Arábiában a szabad beduin" s kész a politikai szimbolum:

Puszta, puszta, te vagy a szabadság képe,
És szabadság, te vagy lelkem istensége!
Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért, hogy egykor érted haljak én meg.

Ez a szabadság-rajongás is azért különösen jellemző, mert a költemény saját ihlete nem hozta volna magával. Látszik, hogy egy új, nagy inger lépett fel, mely tulajdon erejéből kifejezést követel magának.

Második lépése a politikai gondolat fejlődésének a *Felhők* cyklusabeli: amaz eszményi törekvéseknek mintegy negativ rugója, szemléletbeli alapja. A *Felhők* világ-szemléletében általános morális visszásságok között már társadalmi, sőt politikai természetűek is nagy szerepet játszanak. A gazdag és szegény viszonya, melynek igazságtalan voltát több darab is hangoztatja, közel jár már a demokrata gondolathoz. A cyklussal egykorú *Álmaim, Mért vagyok én még a világon, Álmos vagyok és még sem alhatom:* rabországok jajgatásáról és zsarnokhatalom gúnykacajáról; éhezőkről és dorbézolókról, rabláncok csörömpöléséről; éhsége kínjában botját rágó koldusról, kutyaként ugató, deresre húzott cigányról, vérkútról, lenyakazott ifjúról látnak rémképeket. Hasonlóképen ily általánosságban mutat némi demokrata hajlamot a *Hóhér kötele*-beli „szegény és gazdag" szembeállítás, s a *Tigris és Hiéna* Vak Bélája is beszél olynemű nyomorokról, melyeken még a jó szándékú uralkodó is alig tud segíteni. — Mindezek sokkal általánosabb természetü szemléletek, semhogy már kész demokrata felfogás tüneteit láthatnók bennök. Kiegészíti e szemléletet egy szintoly általános, reménytelen felfogás a javítás, megváltás lehetőségéről; a törpe világ nem érti meg a kivételes nagy lelkeket *(Kik a föld alacsony porából), keresztre* feszíti megváltóit *(Kereszt)*, mérget itat orvosaival *(Isten csodája)*.

Harmadik fázisa a cél határozottabb kitüzése, a politikai gondolat teljesebb megérlelése, mi egyúttal pesszimizmusából is kivezeti. Láttuk, mint fűzi össze *Felhők*-korabeli pesszimizmusával új, humanisztikus programmját, mint értelmezi egykori világgyűlöletét keserűségnek, mely emberboldogító, apostoli, megváltói szándékot érlel meg benne *(Várady Antalhoz.* 1846 május 22.). S valóban 1846 tavaszán az előbbi fázis mindkét szemléleti eleme tisztúlt és határozott jelleget ölt; *Szilaj Pistában* és *A nép* c. költeményben, ha diszkrétül is, de már határozottan előtünik a demokrata

tendentia; viszont a *Sors, nyiss nekem tért*, meg a *Szeretek én* címűekben a maga feladatáról határoz: megváltója lesz, Golgotát váró megváltója a rab emberiségnek a szabadság nevében. Így nyer felfogásában és szándékában határozottabb színt a szabadság eszméje, mely első felmerülésekor csak annyiban volt politikai jellegű, hogy mindenkor harccal kapcsolatban képzelte el, s személyes annyiban, hogy e harcra magát is katonáúl szánta. Most már azonban világosabb előtte a küzdelem célja, mert a *nép* érdekében tartja szükségesnek (demokratia), s fontosabb, nagyobb benne a szerep, melyet magának szán, mert az már nemcsak tömegekével elvegyülő véráldozat, hanem vezéri, apostoli, megváltói szerep:

Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek
Az emberiségért valamit!
Ne hamvadjon ki haszon nélkül e
Nemes láng, a mely úgy hevít.

Bárcsak tehetne valamit a „világ boldogságáért", bárha tettéért „új Golgotán egy új kereszt" lenne is a díj.

Mondd sors, oh mondd ki, hogy így halok meg,
Ily szentűl! . . : s én elkészítem
Saját kezemmel azon keresztfát,
A melyre fölfeszíttetem.

A megváltói szerep itt egészen világosan ki van mondva; de benne van a *Szeretek én* értelmében is, melyben szerelmet vall a szabadságnak, s egy álmát mondja el: egy virágos mezőn térdelt a szabadság előtt, égő szerelmi vallomást mondott, s lehajolt, hogy virágot szakítson neki:

Ekkor hátam mögött termett a
Hóhér s lesujtá fejemet . . .
Épen kezembe hulla, és én
Azt adtam át virág helyett.

E költemény szerint a szabadság vértanúja szerepébe képzeli magát, mi szintén a megváltás gondolatkörébe vág.

Hazafias költészete tehát valami nemzetközi liberális értelemben vált politikaivá, de a következmények fogják megmutatni, hogy az ő nemzetközisége a legteljesebb mértékü hazafisággal is összefér. A szót nem mondja még ki, de egész teljességében ott van már a világszabadság harcának gondolata a *Várady Antalhoz* c. verses levélben: hiszi, hogy közelg az idő „midőn *a népek mind* fölemelik A föld porába gázolt fejöket" s rabokból ismét emberekké akarnak lenni; ez nagyszerű, de véres kor leszen.

Később kell kitünnie, hogyan alakúl szükebb hazafias lyrája e humanisztikus politikai költészet bűvkörében, valamint annak is, hogy egykori népiességét mint értelmezi s folytatja más, politikai szellemben az immár demokrata költő. Itt még csak arra utaljunk röviden, hogy a „költő-apostol", a költő, mint az emberiség vezére: romantikus irodalmi typus és

bizonyára kiváló francia példák hatása alatt szilárdult meg a költő ebbeli gondolata. Béranger verseinek bevezetése maga is elegendő ösztönzésül szolgálhatott volna e tekintetben; aminthogy bizonyos, hogy Bérangerban most már nem a chansonniert, hanem a politikai költőt látja (1846 tavaszán két szabadság-dicsőítő versét fordítja le). Béranger-n kívül Lamartine politikai szerepe és Victor Hugo költő-elmélete hathatott rá, mely utóbbit, ha másképen nem, Eötvös közvetítésével is megismerhette volna, ki ennek az elméletnek nálunk nemcsak első szószólója, hanem nagyarányú s a franciánál gyakorlatibb megvalósítója.

Mikor 1846 augusztus második felében Szatmárba indul, e politikai eszmékben van legelevenebb, legaktuálisabb költői ingere. A pesszimista Petőfi kezéből a politikai költő, a világboldogító apostol veszi át a lantot s még nem is sejti, mily másnemű ihletek múzsája várakozik reá az erdődi kertben: „a tó fölött, a fák alatt.”

NEGYEDIK SZAKASZ.

A LYRAI SZEMÉLYESSÉG ELSŐ KORSZAKA.

(46 ŐSZÉTŐL A MÁRCIUSI NAPOKIG.)

ELSŐ RÉSZ.

A szerelmi élmény ihlete.

I.

Júlia.

Baráti hivásra, politikai érdeklődésből ment Szatmárba 46 augusztus végén, az ottani konzervativ és liberális pártok tisztújítási küzdelmei idején. Onnan az erdélyi országgyülésre készült Kolozsvárra. Szeptember 8-án megismerkedik Szendrey Júliával, erdélyi útitervéről csakhamar lemond, s október 23-áig Júlia közelében marad. Politikát keresett, szerelmet talált s ezzel élete és költészete legfontosabb fordulatához jutott el.

Petőfiben, mint minden alkalommal, most is a legelső pillanatok szikrája lobbantotta lángra a szerelmet s végzete attól kezdve a tizennyolc éves leány kezébe volt letéve. Már kétszer volt kérő; s ha Kappel Emilia, vagy Mednyánszky Berta igent talál mondani, kétségtelenül feleségül vette volna akármelyiket. Pedig az elsőt csak fogadásból kérte meg, amit meg Berta iránt érzett, mint később maga is belátta, nem szerelem, csak költői ábránd volt. Gyorsszavú őszintesége szerelem dolgában is az első kimondott szó rabjává tette őt: ha már kimondotta, van oly következetes, hogy meg is valósitja. Megszerette Júliát, s legott bizonyos volt, hogy amennyiben tőle függ, előbb-utóbb feleségül veszi.

Júlia pedig játszott a tűzzel. Csak két éve, hogy haza jött a pesti nevelőből; zongorázott, olvasgatott, bejárt a szatmári, károlyi bálokra, s udvarlóit azzal a gyerekes fölénnyel kezelte, mely a régi lovagvilág örökségeként maradt a növendék leányokra, kik, mihelyt egy kis gyakorlatra tesznek szert az udvaroltatásban, a férfit köteles múlattatónak tekintik s meglepő fesztelenséggel és hidegvérrel állítják ábrándjaik és szeszélyeik szolgálatába. Az illuziók kora ez, mikor a leány időelőtti tudatossággal s az önren

delkezés naiv hitével megkezdi női hivatása előjátékait. Hozzátartozik e képhez a bálozó, vidéki férfisarjadék, mely többnyire csak az időtöltés kedvéért, de teljes odaadással végzi lovagi kötelességeit: táncol, keztyüt lop, legyez, bókol, kacagtat. S még egy, a barátné: Térey Mari, a Júliánál valamivel idősebb, tapasztaltabb, okos leány, kivel levelezésben áll, kivel együtt bálozik, s kit, valahányszor Erdődről a városba jön, meglátogat. Ez az ő bizalmasa, tanácsadója, a szerelem dolgában spiritus rectora, s majd Petőfivel való viszonyában is nem egyszer közvetítője. Anélkül is hajlama volt (levelei ezt kétségtelenül elárulják) önelemzésre és elmélkedésre, ezt a tulajdonságát pedig csak táplálja és fejleszti egy bizalmas barátné figyelme s bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy férfi-társaságban a leány önuralma, józan hidegsége annyira résen van, hogy szerelem dolgában elhamarkodva semmit sem tesz. A szerelemre lobbanó, s azt egyáltalán nem titkoló Petőfi egy tartózkodó, kétértelmű, eszét el nem vesztő, belsejét rejtegető szép leánnyal áll szemben a megyebeli találkozáskor. Júliának Petőfi is csak olyan udvarló volt, mint más; tetszett, hizelgett neki az immár nagyhirű költő érdeklődése, de nem volt még belé szerelmes. Mindamellett óvakodott volna ezt nyiltan kimondani, hátha lesz majd a dologból valami; a visszaútasítás kész veszteség lett volna az ő ábrándokat kergető lelkének. Hazaviszi a megyebáli nevezetes élményt, otthon, a magányban foglalkozik vele; Petőfi látogatásai hovatovább otthonossá teszik lelkében az új gondolatot, ír felőle Térey Marinak, naplót kezd, önszemléletbe, töprengésekbe, kételyekbe, aggodalmakba merűl; s a magány; a huzamos távollét; a szülők tiltó beavatkozása; némi zavaró, ingerlő kételyek után a költő kitartásáról való megbizonyosodás; Petőfi szenvedélyesen követelő fellépése: szerelembe ringatják, szinvallásra kényszerítik, s minden tilalommal szemben makacs ellenállásba hajszolják a sokáig ingadozó leányt. Gyönge nő volt, ki mikor józanúl, megfontolva, önmaga vélt sorsával rendelkezni, a végzet zsákmánya lett.

Kezdettől fogva kétértelmüen viselkedett, mert maga sem volt tisztában magával. Határozni nem mert, s ha csak rajta áll, képes lett volna végtelenül húzni-halasztani a bizonytalan helyzetet, mely leköti ugyan a költőt, de neki folyvást haladékot enged. Okt. 10-én, mikor a költő határozott nyilatkozatra szólítja fel, hidegen, szeszélyesen viselkedik, úgy hogy Petőfi haraggal s a szakítás elszántságával távozik. De a szemköztlétkor hideg Julia kendőt lobogtat a távozó után; aztán leül, naplójában mentegeti magát s nemescélú tudatosság szinében rendezi el együttlétük történetét. Van, úgymond, mit vigaszúl tekinthet: „s ez a tudat, hogy nem ébreszthettem az ő szívében akarattal oly reményeket, melyeket valósítanom nem szabad, sőt oly különösnek, szeszélyesnek mutatám magam, milyen nem is vagyok. És ma épen, hogy viseltem magam! Mondá is, hogy én csak játszottam vele, s mert hiúságomnak hizelgett, őt is körömben látnom, azért fogadám el udvar-

lását". Mit értsünk azon, hogy „nem szabad" valósítania bizonyos reményeket, vagyis hogy kezét „nem szabad" odaigérnie Petőfinek? Hisz tudomásunk szerint szülői még ekkor nem avatkoztak bele jelentéktelennek itélt viszonyukba. Lehet, hogy szülei ellenkezéséről, ismervén őket, előre meg volt győződve. Egyébként pedig bizonyára ébresztett valamelyes reményeket Petőfiben, mert különben ez nem mondott volna le erdélyi útjáról, mit Júlia már szept. 22-én elújságol Térey Marinak. Tény az, hogy szerelmes nem volt, csak gondolta, hogy még lehet. „Igazán — irja Térey Marinak (szept. 22.) — ha nem ösmerném magam jobban, azt hinném, hogy sze—s vagyok! de így avval vígasztalom magam, hogy majd elmúlik. De mégis borzadok tőle, ha elgondolom, hogy a lehetőség határain túl nincs, hogy komoly, tartós érzelem váljék belőle — jaj — költő! Talán büntetésül?" Naplója legelső sorai (szept. 29.) sajátságos anticipált féltékenységet árulnak el: „Oh csak tudnám őt ugy szeretni, mint mennyire szerettetni érdemes! — Hátha akkor kell majd éreznem, mi a szerelem, midőn már egy más leány fogja e szenvedélyes szavak édes mérgét lelkébe szívhatni." Jellemző az is, hogy valahányszor viszonyuk már-már megszakad, ő az, aki újból összeköti. 47 jan. 16-án megjelenik az *Életképek*ben a *Reszket a bokor, mert* kezdetü vers, melyet Petőfi még decemberben írt; utolsó sorai értelme ez: ha már nem szeretsz, az isten áldjon meg; de ha még szeretsz, úgy ezerszer áldjon meg. Erre Júlia abba a levélbe, melyet Sass Károly febr. elején Petőfihez írt, e biztató szavakat írja be: „1000-szer. Julia." Majd áprilisban, mikor ismét elhidegült s megzavarodott viszonyuk, elannyira, hogy Petőfi végkép le akar róla mondani s ezt egy „gombház, ha leszakad, lesz más" értelmű versben, mit az *Életképekben* közzé tesz, eléggé érezteti is: megint csak Júlia az, ki Sass Károly útján egy szemrehányó üzenet formájában lép vele újból, s most már döntő eredményű érintkezésbe.

Ugyanez a kétértelműség jellemzi szüleihez való viszonyát is e szerelmi kérdésben. Engedelmes leány, megtartja igéretét, hogy Petőfi levelére nem válaszol; de tilalmuk ellenére találkozik vele, s titkos közvetitők útján fenntartja vele a viszonyt. Tudja, látja, hogy érte ketten küzdenek: apja és Petőfi; ő egyik fél felé sem határozott; apjának igéreteket tesz, Petőfivel szemben csak arra vigyáz, hogy lekötve tartsa. Maga erejéből azonban képtelen volna dönteni s szakítani akármelyikkel is. Mikor aztán a már-már megszakadt viszonyt ő köti össze újra s Petőfit Térey Mari útján találkozóra hívja: ezzel, ha a következményeknek nincs is tiszta tudatában: elkötelezte magát Petőfinek s a habozó, ingatag alkalmazkodás többé nem folytatható. Petőfi u. i. lejön Erdődre s kenyértörésre viszi a dolgot Szendreyvel. Ismétlem, hogy mikor találkozót keres, nincs tisztában annak következményeivel, sőt lehetségesnek tart olyan fordulatot, mely Petőfitől örökre elválasztja. Őt u. i. most már ez a maga által teremtett bizonytalanság bántja, ezt tartja hovatovább türhetetlennek, de ebből csak úgy menekül-

het, ha mások, a körülmények határoznak sorsa felől visszavonhatatlanúl. Ő benne határozottan a magány töprengései, a Petőfitől való távollét izgalmai, a szakítás gyakran fenyegető veszedelmei, a természetes és ezúttal méltó hiúság féltékenységei élesztették szerelemmé amaz első leányi érdeklődést, szerelemmé, melyet a naplóírás fellengős magányában nem egyszer gyötrő szenvedélynek érez; s ha a költő állandóan, vagy csak gyakrabban mellette lehet, talán megérlelődött volna benne a döntésre, szüleivel való szakításra vezető akarat. Így azonban magára hagyatva nem küzdhetett szülei ellen, kiket tisztelt és szeretett. Ő a megoldást csak másoktól várhatta, s hajlandó volt elfogadni bármilyet, csak végre tisztában lehessen magával. Ezt írja u. i. Térey Marinak abban a nevezetes, végzetes levélben (47 május 1.): „Hatalmadba adok mindent tenni, mit csak jónak látsz, csak azt tedd, hogy láthassam őt; óh Marim, ha ezt kieszközölheted! Látod, nem egyedül a szenvedély kielégítéseért vágyom erre; de ha egyszer láthattam, vagy rá´veszem, hogy valami biztos állást szerezzen magának, s ekkor minden ellenszegülés nélkül övé lehetek, vagy, ha több neki korlátnélküli szabadsága, mint szerelmem, — mitől félek — *akkor válni fogunk örökre,* s talán még nyugodt lehetek, s ha kivánják szüleim, ***boldogíthatok mást, ki sorsát enyémhez köti.***" Szegény Júlia! s éppen ebben a levélben írja: „Végre lerázhatám magamról az örökös okoskodás jégpáncélját, mit rám erőlteténck." Teljesen szülei szemmeltartásával okoskodik s nem a szenvedély szól belőle; ő oly megoldást szeretne, mit szüleivel is el tudna fogadtatni; ha Petőfi azt nem fogadja el, akkor hajlandó mást boldogítani. Tudja ezt Térey Mari is, mert abban a levélben, melyet Júlia kérelmére május 5-én ír Petőfinek, többek közt ezt mondja: „levelem Julia s Ön életében nagy változást fog tenni, s ezen változás éppen olly jól, mint hogy rosszúl is sikerülhet." Nem telik bele négy hét s már jegyese lesz Petőfinek, de nem az ő szenvedélye akaratából, hanem Petőfi kiméletlen következetessége folytán. Júlia nem maga dönt, hanem dönt a két férfi az ő jelenlétében. Őt már ekkor vallomás értékű nyilatkozatok kötik Petőfihez; Petőfi ezen a jogon követeli őt apjától, s mikor ez végül választást enged Júliának apja és szerelmese között, Júlia csak Petőfi mellé állhat s ezzel sorsa oly fordulatot vett, minőre előbb aligha számított.

Kétségtelenül nagy belső küzdelmeken ment át e fiatal leány, s a körülmények végzetes kényszerének legalább annyi része van sorsa intézésében, mint Petőfi iránti, immár kétségbevonhatatlan szerelmének. Nem csoda, hogy ha majd a szörnyű katasztrófa után ismét magára marad, ritka dicsőségű történeti osztályrészéhez nem tud a gyászban következetes maradni.

*

Naplója tele van tépelődésekkel, s örökös, nyugtalan magyarázgatásával annak, hogy miért nem kötelezi el magát Petőfinek. A legelső indokolást — hogy nem akar benne oly reményeket éb-

reszteni, melyeket valósítania nem szabad — már láttuk. Az igazi ok az, hogy nem érez iránta még igazi szerelmet, mi, bár Naplójában sem meri egyenest megmondani, határozottan kiolvasható némely szépített nyilatkozatokból. Térey Marinak szept. 22-én ír Petőfi látogatásáról; látszik, hogy erősen hatott rá Petőfi szenvedélyes nézése, de csak gyerekként játszik ez élménnyel, bár nem tartja kizártnak, hogy komoly, tartós érzelem válhat belőle. Egészen világos már, amit okt. 21-én ír Naplójába, levél formában: „Én megvallom, hogy szeretem önt, jobban, mint bárkit; *de én nem merek bízni magamban, hogy ezt érezni fogom később is.*" A mondatnak ez utóbbi fele kellő értékére szállítja le az elsőt. Másnap találkoztak Szatmáron, s Júlia akkor bizonyára e napló-részlet értelmében nyilatkozott a költőnek; akkor állapodtak meg u. i. egy tavasszal leendő találkozásban, úgy, amint a napló is e tervet levélformába önti. Petőfi a két oldalú vallomásból a pozitiv részt vette tudomásúl, mint vágyait egyelőre tökéletesen kielégítőt: „Elhagytam Szatmárt, és hogy hagytam el! — írja Várady Antalnak okt. 28-án — *szerettetve*, barátom, *szerettetve* a legdicsőbb lénytől, mely valaha az Isten kezéből kikerült." E találkozásuk után még csak másnap, okt. 23-án látták egymást, mikor elbúcsúztak. A majdnem fél esztendei távollétre e kétértelmű, halasztó nyilatkozat volt az egész bizonyosság, mit a költő szerelme zsákmányúl vihetett magával. Mutatja Júlia habozását, hogy még azt is az utolsó pillanatokra hagyta. Az elváláskor u. i. lehetetlen volt, valami, legalább látszólag határozott nyilatkozatot nem tenni, s ő ezt, az ingatag lelkek egyensúlyozó kétértelműségével kíválóan oldotta meg: Petőfinek bíztatást, magának haladékot adott. Más formában ugyan, de az okt. 10-i találkozás kétértelműségét ismételte meg, mikor a szakítás szándékával távozó költő után kendőt lobogtatott. Petőfi, az ostromló szerelem egyoldaluságával, mint láttuk, a nyilatkozatnak csak pozitiv felét ragadta meg s az őt boldogította: „Szeretsz tehát, kedves szép angyalom? Szeretsz valóban, én nem álmodom! De mért hagyád a végső pillanatnak: Megfejtését e drága szent titoknak?"

A Napló azután hovatovább másnemű indokolást keres, mellyel határozatlanságát igazolhatja, de amellett önmagát is nemcsak határozott, de szenvedélyes szerelem hitével áltathatja. Már az idézett naplórészletben is kifejezi aggodalmát a költő túlságos szenvedélyességén: „Mindig féltem az ily szenvedély lángjától, mely épen heves lobogása által nemcsak mindent, mi közelébe jön, hanem csakhamar önmagát is fölemészti": szóval egy ilyen hamar ellobbanó szenvedélyre nem meri bízni életét. Nem meri, ő, aki csak néhány sorral feljebb már megvallotta, hogy saját szerelme annyira bizonytalan, hogy tartósságáról nem állhat jót! De hovatovább csak Petőfi személyével foglalkozik, s azzal, sőt annak az érdekével indokolgatja tartózkodását. Valami pletyka Petőfiről, segítségére jön: ime, a kész bizonyíték megbízhatatlanságáról: „Ha még most sem tartá meg adott szavát, most, midőn még oly

nehezen és vigyázva nyerheti meg vágyai célját! — vajjon mit várhatnék akkor tőle, ha már... ki lenne elégítve szenvedélye" — írja Naplójában dec. 6-án. Ez az első eset, mikor Petőfi miatt, tehát nem a maga akaratából kellene tőle bizalmát s mint maga is fölveti, szerelmét megvonni. De ez már megoldás lenne, mely egyszerre véget vetne a bizonytalanságban szabadon tenyészhető regényes ábrándoknak, véget a szerelemvágynak, mely már mégis csak fel van ébresztve benne. S lám, a szakítás lehetőségére egyszerre mily gyöngéd tud lenni s mily határozott a föltételes múltban: „Oh de ha akkor az ő élete sem lenne oly szép, minőnek ezt az én viszonszerelmem képes *lett volna* varázsolni; ha nem lenne, ki őt igy tudná szeretni, mint én;... forró lelkem *nyújthatott volna* tápot érzelmeinek" stb. „Oh, ha még nem lenne késő, szivemből kitépni emlékét!" — Barátnéjához is hasonló szellemben ír: szinte anyáskodva mentegeti a költőt: „És én még se tudok ő rá haragunni, ugyan tán megérdemelné. Ő, mint már sokszor mondám, igen szenvedélyes, és még nagyon fiatal is, azért nem kárhoztatom őt oly nagyon tetteiért." (Dec. 29.) Mindez világosan érezteti azt a „szerétném is, nem is" állapotot, melyben Júlia leledzik; mikor kinálják, nem kell neki; ha elveszik tőle, sír utána. Általában mindig olyankor érzi s vallja magát legszerelmesebbnek, mikor Petőfi részéről véli a viszonyt megszakítottnak.

Még egy másik ok miatt is, úgy mondja, fél Petőfitől. A költő szabad akar lenni, mint légben a madár, vajjon fel tudná-e áldozni szabadságát a szerelem állandó láncainak? Még aznap, mikor (okt. 23.) elbúcsuztak egymástól, efféle kételyeket ír be Naplójába: „Meggondolta-e ön, mi az, egy oly heves embernek, mint ön, e szabadságtól megválni?... félnék, hogy szerelmem nem volna képes szép szabadságának vesztét kipótolni;... szabad legyen a költő, mint a gondolat... kiállhatatlanná válhatik előtte bármely lánc, mely őt röptében korlátozná... s ha ekkor más mód a szabadulásra nem volna, mint a láncot összezúzni? de hátha a lánc egy lélek boldogsága volna?"

Fél, hogy nem lenne képes tartósan boldogítani Petőfit, ki „joggal birná az élet minden örömét". „Sőt talán mikor hozzám lenne kötve élete, ő látná, hogy csalódott bennem, s ekkor találna egy lényt, ki képesebb lenne megfelelni magasztos ideáljának, ki tartósabb boldogságot teremthetne számára, s midőn ő utána nyujtaná ki kezét, én válaszként állnék közte és vágyai között. Ha csak egy szemrehányó kínos sóhaját hallanám, megtörnék lelkem." (47 márc. 27.) — Ezek már igazán messzemenő aggodalmak, mint az egyszeri mennyasszonyé: „Ha meghal a Kelemenke, kire marad a ködmönke?!" —; s tulajdonkép a szeretni vágyó lélek egyoldalú tépelődései, melyekkel csak azért szokás előhozakodni, hogy a másik féltől megnyugtató, szerelmes válaszokat csaljunk elő. De szegény Júlia, már több mint négy hónapja a szerelem egyoldalú, fél szavú társalgására van utalva s nincs mellette, aki kivánt választ adhatna az akadályokat kieszelő szerelemvágynak.

Ápr. 24-én végre levelet kap Petőfitől, oly vers-melléklettel *(Kit feledni vágytam)*, mely magában is megnyugtathatta s meg is nyugtatta Júliát. Várnók Naplójában az öröm kitörését, hisz a megelőző részletben (ápr. 5.) az idegek végső feszültségéről, tűrhetetlen bizonytalanságról, képzelhetetlen hatalmú szenvedélyről tesz vallomást. De Júlia javíthatatlan tépelődő; az újabb megnyugtató bizonyosság birtokában elülről kezdi az ingatag lelkek játékát, s a levél vétele után harmadnapra, nem lévén szabad válaszolnia, egy képzelt választ ír Napójába (ápr. 26), mely minden eddigi kételyét, aggodalmát egy kalapba gyűjti s egyszersmind e rejtélyesnek látszó leány-lelket is leggyökeréig jellemzi. Egy mellékmondatában igazán fején találja a szeget. Fölveti u. i. a lehetőséget, hogy Petőfi el fogja őt felejteni, — „el fogja feledni a lyányt, ki ***hideg okoskodással*** üzé el élvezetlenül a percet, mely gyönyört, kéjt teremtett volna.” A hideg okoskodásnak ez a szerepe nagyon igaz. Megszokás-e a fölényes báli udvaroltatások korából, vagy — mint többször ő állítja — ellenállhatatlan, önkénytelen lelki tulajdonság? — való, hogy e hidegség, ez őrködő, bénító józanság mindig oly pillanatokban veszi át az uralmat, melyekben a szenvedély elhatározó kitörését várnók. Már 46 szept. 22-i levelében, Térey Marit Petőfi első erdődi látogatásáról értesítvén, emlegeti a „házőrt”, az észt, melynek Petőfi szenvedélyes pillantásaival szemben ugyancsak résen kell állania. Emlékszünk a kendő-lobogtatással végződő okt. 10-i hideg jelenetre; idéztem az napi naplójából néhány sort, melyek szerint Júlia céltudatos józanságból viselkedett volna úgy, nehogy beválthatatlan reményeket ébreszszen benne. De ugyanazon napi jegyzet folytatásában, már valami önkénytelen lelki elfogódást, valami fagyos bűvöletet emleget indokúl, egy „megfoghatatlan varázshatalmat”, mely nem hagyja kimondania azt, mi „talán az élet legfőbb üdvét” teremthetné meg számára, egy „megfoghatatlan hatalmat”, mely „óriási erővel küzd a szenvedély ellen s még eddig nyert. Ha jó volt, hogy így cselekedtem: az nem enérdemem, mert *nem enakaratomból, hanem kénytelenségből tevék így*”. S a folytatásban ebből a szempontból jellemzi magát: lelkében, úgymond, két túlság uralkodik felváltva. a legforróbb szenvedély s utána zsibbadt hidegség. Erre azonban meglepő fordulattal ismét az önuralom vesszőparipájára kap: „De uralkodni magamon mindig tudtam eddig, s meg is fogom tarthatni a hatalmas királyi pálcát, hacsak önkényesen, unalomból el nem hajítom, ezentúl is.” Bármennyi szándékolt irodalmiság és leányi fellengős romantika van is e Naplóban, ez ellenmondó nyilatkozatok lelki tényekre világítanak rá. Az a hidegség, az a döntő pillanatokban fellépő lelki zsibbadtság nem az elfogódott szerelem némasága, hanem tétovázó tájékozatlanság önmaga felől; a lelki kénytelenség és tudatos önuralom ellentmondó magyarázatai pedig csak szépítő megnyugtatások, az önáltatás logikus támaszai. Az egész napló, akarva nem akarva, az ész és szenvedély küzdelmét tünteti elő, melyben hol egyik, hol másik küzdő erő kerekedik

felül, s mikor a szerelem már-már győzne, az észt igazolni látszó események — a napló-mutogatás, *Mi volt nekem a szerelem* hetyke kézlegyintése — ismét szárnyát szegik. Végül is kiderül e logikus építmény egész kártyavár-volta, mert nem az ész és szerelem vívja meg a döntő küzdelmet, hanem Petőfi töri meg Szendreyt, és „mint a zaklatott, megsebzett oroszlán" viszi magával sokat vitatott zsákmányát.

Hogy visszatérjek a jellemzőnek mondott ápr. 26-i napló-részletre: a hideg okoskodást ott is valami tehetetlen lelki bénulással magyarázgatja Júlia. Jellemzőbb e hely a többinél azért, mert ott árulja el, hogy mi indítja voltakép ilynemű magyarázásokra. Aki a Naplót olvassa, s hitelt ad Júlia szenvedélyes kifakadásainak, annak minduntalan ajkán lebeg a kérdés: hát ha így áll a dolog, miért nem mondta meg Petőfinek, mikor vele beszélt, vagy miért nem írta meg neki levélben? Érzi Júlia is, hogy e kérdés ott lebeg minden sora fölött; érzi, hogy arra önmaga tisztázása végett is felelnie kell. S ezúttal a feleletet mintegy együtt adja a kérdéssel, mely őt szaván fogni készül: „Mikor együtt voltunk, elmondhattam volna önnek (—e részlet levélformában van megírva —) mindent őszintén, nyiltan felelhettem volna kérdésére (— bizonyára arra, hogy szereti-e hát, vagy sem? —), de nem tehetém ezt egy titkos, hatalmas erő miatt, mely visszatartott, kínos sejtelemmel töltvén el lelkemet; . . . ilyenkor látott ön szótlanul, mint szobrot állani, látszólag részvétlenül, pedig végtelen kínt okozott a harcz bennem," stb. stb. — Imé, a „rejtélyes" leányzó! Petőfi szerelme neki nagy érték, leányi becsvágyát rendkívül csábító; de magát nem érzi hasonló mértékben szerelmesnek, viszont féltékenyen őrzi a jövő lehetőségeit, várva, várva a tavaszra igért s ki tudja, mit nem eredményezhető találkozást; tanácstalanul vár, hogy mi lesz vele; ingatag passzivitását azonban a cselekvő tudatosság színébe öltözteti, tétova lépteit képzelt göröngyökkel magyarázza, s döntő pillanatokban titokzatos, nagyjelentésűnek tervelt némasághoz folyamodik. Szándékoltsággal leplezett határozatlanság: ez a rejtély kulcsa. Nagyon jellemző hiány Naplójában, hogy az igazi, s ha Petőfit valóban szenvedélyesen szeretné: *egyetlen* akadályt, szülei tilalmát, alig említi; mintha Petőfivel való viszonya valóban csak az ész és szív küzdelmén fordult volna meg. Magát a nagy eseményt pedig, mely május 26-án valóban döntött sorsa felől, szóba sem hozza. Aki maga látszott intézni sorsát, ekkor mintegy eltűnik a színről, s a nagy jelenet küszöbén legördül a Napló függönye, hogy csak a következő hetek boldogságára húzassék fel megint.

Szinte mosolyra késztet, mennyire egyhúron pendül Térey Mari is a rejtélyes Júliával. Petőfinek írván (május 5) ő is szükségét érzi, hogy magyarázza Júlia kétértelmű cselekvését: „tudom milly forrón szerettetik Ön Juliától, s ezt Ön is tudta, habár Julia *szerfeletti szerénysége* ezt szóval meg nem vallá, mert egy hölgy, ki először szeret életébe, nem meri keblének e szentségét szóval illetni". De most jön a java, a női logika gyors, vádló felülkereke-

dése: „De Ön, Petőfi, ki látta, érzette, hogy szerettetik, *miért nem értette el* ezen angyal szerelmét?" Ez a pár sor a Júlia-okmánytár legbájosabb kis praktikáinak egyike.

Még valamire kellett neki magyarázatot adnia. Időnként u. i. egészen jól múlatott, amint illett is egy olyan szép fiatal leányhoz; múlatott, ellenére minden lelki küzködésnek, amint azt barátnéjához írt levelei (jan. 16, 23, márc. 6) is mutatják. Ártatlan múlatozását már e levelek egyikében (jan. 12) a fájdalom dévajságának tünteti fel. A *Naplótöredék* egyik szakasza pedig egyenest ezt a sírva vigadó lelkiállapotot igyekszik jellemezni, egészen azon módon, mint Petőfi egyik-másik verse: „ha sokszor tudnák, mily küzdés van bennünk, midőn előttük vigadni látszunk! s hogy a szív talán épen akkor tartja legszebb lakója temetését, midőn az ajkak mosolyogva viszonozzák az üres puszta bókokat". — „Felhős ég is mutat derűt... Csakhogy, midőn a nap kisüt, A felhő keble megreped" — mondja Petőfi is, és „Igy írtam én enyelgő dalokat, Míg lelkem haldokolt a fájdalomban" — mondja ugyancsak ő.

Passzivitására végül jellemző az is, hogy a megoldást negativ módon is el tudja képzelni. Idéztem már levelezéséből oly helyet, mely szerint, ha Petőfié nem lehet, hajlandó mást boldogítani. Efféle nyilatkozat Naplójában is olvasható (márc. 27). De legjellemzőbbek azok a nyilatkozatok, melyek a megoldást a mostani bizonytalan állapot megörökítésében képzelik el. Igy, okt. 26-án: „De tán szebb is ez álomnak mindkettőnkre nézve, mint valónak? Ma olvastam Dayka Gábor költőnek életírását... Most még inkább hiszem, hogy sokkal szebb és jobb is, a költő álomképének lenni, s őt a távolság magasztos fényköréből lelkesíteni és buzdítani, ...mintsem őt költői magasságából a rideg mindennapi világba levonni, hideg valóra ébreszteni." — Nov. 9-én: „Sokszor gondolom: talán a lélek szerelme az, mit iránta érezek, és nem a szenvedélyteljes szívé; a magasztos, minden földi érzelmeken és határokon fölülemelkedett léleké"; s magyarázgatja, hogy ez többet is ér a szív szerelménél, mely csak halandó részünk érzése s félreértés, távollét, megszokás és kor változásainak van alávetve, míg amaz halhatatlan, mint a lélek. — Ehhez képest szerény szerepet szán magának: „Küzdj és tégy ezentúl egy szent célért: a hon javáért; ...ha pillanatokra megtörhetnék ifjú erődet, lesz már most, ki lelkednek új erőt, új életet adhat". — Ily nemű, rezignált, passziv, vagy szerény hatáskörü megoldásokat el tud képzelni, de semmi nyoma egy pozitiv tervnek, mely akaraterőt bizonyítana. Egyszer ugyan, az ápr. 26-iki napló-részletben azt mondja, hogy ha legközelebb találkoznak, lesz ereje legyőzni azt a sokat emlegetett rémet, hidegséget, zsibbadást: „Merész kézzel fogom meg — úgymond — a kormányt, mely sorsom hajóját vezeti", de legott kétkedik sikerében, s egyébként is, mint tudjuk, a kormányt más merész kéz, a Petőfié ragadta meg.

Ennyi tépelődés és okoskodó ingadozás között egyszer találta el Júlia az igazat, s jelölte meg az ő tulajdonképeni baját: „*Ön-*

kénytelenül kell a szerelem hatalmának rajtam uralkodni, nem pedig nekem erővel kikönyörgenem ismeretségét." (márc. 2.) — Valóban, az önkénytelenség hiányzott az ő Petőfi iránti szerelméből, az az önkénytelenség, mely a Petőfiét oly tévedhetetlen, nyílt bizonyossággal jellemezte.

*

Petőfi költeményeiben híven tükröződik Júlia viselkedésének, nyilatkozatainak kétértelműsége. „Ha szavaid megfontolom, Szeretsz engem, azt gondolom. Mért nem mondod meg, ha szeretsz? Ha nem szeretsz, mért hitegetsz?" — írja, még az első erdődi látogatások után. Nyilvánvaló, hogy Júlia biztató, de nem nyílt értelmű szavakkal társalgott vele. A szept. 27-iki látogatás után írt nagy költeményben *(Költői ábránd volt, mit eddig érzék)* hideg keblűnek mondja, s Júlia néhány megjegyzésére is válaszolni látszik: „Mondád — és nem is reszketett beszéded — Mondád, hogy soha senkit nem szeretsz;" mondta pedig bizonyára azzal az indokolással, hogy fél a csalódástól; erre Petőfi: „oknak ez kevés.... És csak azért nem fogsz-e építtetni házat, Mert hátha egykor azt a tűz emészti fel?" Erre következik négy sorban Júlia olyan jellemzése, melynek adatait mintha csak *Napló*-jából venné:

De láttam én jól, hogy lelked sohajta,
S innen hiszem: van szíved, lángoló,
Csakhogy az észnek jégpáncélja rajta,
Miként a volkán tetején a hó

A sóhajtás! Emlékszünk, úgy-e, a kendőlobogtatásra? Szinte látni a leányt, a rejtélyeskedőt. Ő „soha senkit nem szeret!", de azért sóhajt: ez is egy kis kendőlobogtatás. — Menjünk tovább! Az okt. 10-iki nagy jelenet után: „Mondád, többször, hogy nem szeretsz, De nem hivém", „S midőn tudom, hogy síveden Fölírva nincs az én nevem: Maradjak-e, elmenjek-e?... *Marasztasz*... és miért?... talán Mulatni vágysz lelkem baján, melyet te hoztál rája, te!" *(Álmodtam szépet, gyönyörűt).* — Petőfi ekkor úgy vált el Júliától, hogy többet nem látja; de ime — hogy, hogy nem? — okt. 22-én újra találkoznak Téreyéknél, s akkor beszélik meg tavaszra a találkozást; Júlia még ekkor is „rejtély" neki, mely „áll megfejthetetlenül": „Tudni most csak azt szeretném: Mi volt e találkozás? Csak azon tünődik elmém: Véletlen vagy számítás?" *(Nem csoda, ha újra élek).* Aligha habozhat valaki, Júliát ismerve, afelől, hogy ez kiszámított dolog volt, a kendő-lobogtatásnak némi precizirozása végett. — De ugorjunk egy nagyot. 1847 márciusában vagyunk. Petőfi még mindig nem tudja, hányadán van Júliával; az okokat nem ismerve, rossz néven veszi tőle, hogy márc. 12-én írt levelére nem is válaszol, nem is izen, s hitelt ad a hírnek, hogy Júlia jegyben jár. Ekkor írja *De mért is gondolok rá?* c. versét: „Hát ily hamar felejt, ily Hamar felejthetett? *Az még valószinűbb, hogy Soha sem szeretett."* Júlia rejtélyeskedő játékát világosan jellemzi a következő sorokban, melyek a nyelv és szem ellenkező beszédéről szólanak; ő hitt

abban, hogy nem a nyelv, hanem a szem mond igazat; „Hittem szemének, amely Azt mondá, hogy szeret.... Szégyeld magad, szégyeld, te Könnyenhívő gyerek." Itt van tehát a kendőlobogtatás és sóhajtás mellé a biztató jel-beszéd. — S ismét lépjünk előre néhány hónappal; már jegyesek; már alig három hét az esküvőig; Petőfi Szatmáron van, szép levelet kap Júliától, — „Benne elméd minden fénye S szíved minden melege." De van benne valami egyéb is; nem tudni, mi, de attól „redő ül" a költő homlokára: „Leveled virágbokor, de Kígyó lappang a tövén. Keresém és nem lelém meg, De csípését érezém. Készakarva vagy nem tudva Bántod ekkép lelkemet?" *(Szép levél).* Itt már bizonyos, hogy szeszélyről van szó, s így visszamenőleg azt kell hinnünk, hogy Júliának a döntő fordulat előtt tapasztalt állandó kétértelműsége is nem csupán határozatlanság volt, hanem valami szeszélyes idegességnek is része volt benne. Neki lelki szükséglet volt a képzelgő habozás, mely a valóság és annak képzeletbeli tagadása, e két véglet között szeszélyesen ingadozhat: június 12-én, mikor tehát sorsa már meg volt pecsételve, boldogságáról áradozik Naplójában, de meg nem állhatja, hogy föl ne vesse a csalódás lehetőségét, mi alkalmat ad neki arra, hogy egy képzelt boldogtalanság rajzában tobzódjék. A szeszély élményszükségletei ezek, s Júlia, mint minden középszerű romantikus, a valódival együtt egy hamis idegéletet él. — Petőfinek itt idézett versei bizonyítják, hogy Júlia jellemét s magaviselete lelki indokait helyesen olvastuk ki egyébként irodalmi ízű Naplójából.

Szerelmük történetéből világos, hogy Júlia érdeklődését nem annyira Petőfi látható személye keltette föl s tartotta ébren, mint inkább az a körülmény, hogy egy nagyhirű, kíváló lángelme, a már akkor mindenfelé népszerű nagy költő tüntette őt ki vonzalmával. Azt a szenvedélyes meleg nézést, melyet annyiszor emleget, sokkal kevésbbé méltatta volna figyelmére, ha Petőfi hírneve már ekkor meg nem állapodott volna, ha pl. ugyanaz a Petőfi még mint ismeretlen vándorszínész merészelte volna ugyanazon szenvedélyes szemeit reá emelni. Valóban rendkívüli kitüntetésnek érezheti egy serdülő leány, ha egy lángelme, kinek hírét két ország bércei kezdik visszhangozni, kinek verseit ő maga is ismeri, dalolja, odaadó szerelemmel közeledik hozzá. Nem csoda, ha zavarba jő a halandó leány. De el tudunk képzelni másnemű zavart; boldog, szerény, megdöbbenő ámulatot, elérzékenyült hajadoni meghajlást a szerencse súlya, a kiválasztottság gyönyörű terhe alatt; el tudunk képzelni elfogódott szerelmet, mely tisztán a meghatottságból fakad s mégis egy egész életre szól; el szóval oly zavart, mely nem az „ész és szív" küzdelméből ered. Ilyen érzéshez azonban több spontánság, nyiltság és igénytelenség kell, mint amennyi Júliának jutott osztályrészül.

Elég az hozzá, hogy ha talán reánk nézve nem a legrokonszenvesebb formában is, de Júlia érzelmeit is kezdettől fogva befolyásolta az a körülmény, hogy költővel áll szemben. Holmi irodalmi

hajlandóságok ő benne is voltak; romantikus önszemlélet, lélekelemzés, fellegvárakat építő ábrándozás jellemzik iratait. Naplójában vannak irodalmilag is jobb részletek, így különösen az okt. 5-iki őszi reggelnek valóban költői lendületű, hangulatos leírása. (De egy-egy mozzanat mintha Petőfinek ugyancsak Koltón írt *Hintón és gyalog* c. költeménye hatását mutatná). Jó ismeretségben volt a szatmármegyei fiatal író-nemzedékkel, Petőfinek is tisztelőivel s részben jó barátaival. A későbbi évek története pedig bizonyossá teszi, hogy romantikára, a nőiesség megszokott korlátain túl s az életben is hajlandó volt. *Költő* jegyesének, majd *költő* feleségének tudta magát elsősorban; méltó felesége akart lenni a költőnek, követni kivánta „lelke röpülését"; visszhangja akart lenni, s oly szuggesztiv, rendkívüli elme és jellem közelében nem is lehetett más; s Petőfi gyönyörködött e helyeslő, biztató visszhangban, vitte magával az irodalmi nyilvánosság elé, vitte az élet piacára, vitte a politika hangos fórumára; gyönyörködött benne, s szerette egész lelkével, mint a maga örökké visszhangot váró cselekvő lelkének természetes kiegészítőjét. A megértő, biztató közönség, melyet a vándorszinész keresett, s melynek állandó érdeklődését a költő végre kivívta magának, most már mintegy megszemélyesítve, ott ül a költő házi tűzhelyénél, s irodalmi szerepkörében boldogan, megsokszorozva s túlozva veri vissza a költő tulajdon hangjait. Hű maradt programmjához, melyet még 47 június 12-én papirra vetett: kivánt tündökölni, vágyott a legjelesebb lenni, csakhogy férje elmondhasa az embereknek: „e hölgy, kit ti csodáltok, kit ti imádtok, e hölgy enyém". .... de álljunk meg itt az idézettel, mert ami következik: „én birom e hölgy *örök* szerelmét" — határvonalat idéz lelkünk elé. Az ingatag, szeszélyes Júlia, mihelyt sorsa megpecsételődött, híven megállt a nagy ember oldalán. De csak vissszhang volt, rejtekhelyek „riadó leánya", ő is. Hívták. Kiszállt „szent hegye közül" s felelt a férfiú szavára. Egyszerre csak elhalt a hívó hang s a „riadó leány" visszaosont néma rejtelmei közé.

„Hű társa volt Petőfinek, mikor az fölhaladt a tündöklő csúcsra. Ezért hála illeti. Ő maga nem volt elég erős arra, hogy támasz nélkül megálljon a magasban. Ezért sajnálat illeti.[87]

*

Petőfi viselkedése e szerelmi történetben sokkal egyszerűbb, nyiltabb és természetesebb. Szerelemre lobban önkénytelenül, meg is vallja s viszonzásra vár; mikor azt hiszi, hogy a leány csak játszik vele, megharagszik, örökre ott akarja hagyni; mikor biztatást kap tőle, egyelőre azzal is beéri, s a legjobbat remélvén, hajlandó egy félévig várni a döntő nyilatkozatra. Távollétük idején pedig, amily óvatosan húzó-vonó a Júlia eljárása, oly hirtelenül cselekvő a Petőfié. Debreczenben, alig három hétre elválásuk után,

---

[87] Herczeg Ferenc: *Szendrey Júlia és a közvélemény*. Petőfi-Almanach 1909. 367. l.

kedvezőtlen hírt hall Júliáról: dacból legott megkéri Prielle Kornélia kezét. Később is fenyegeti Júliát ily dacos megtorlással; 47 május 1-én írja Júlia Térey Marinak: „Aztán, ha *ő* most úgy tenne, *mint mondja*, s csupa visszatorlásból, hogy sértsen, hogy megmutassa a világnak, mily keveset gondol velem, ha szerelem nélkül venne el egy paraszt leányt, egy nőt, ki lelkének fönségét nem érthetné, nem sejthetné: mi lenne belőle?" Alighanem a költő legutóbbi levelében lehetett ily fenyegető célzás, abban, amelyet Júlia ápr. 24-én kapott meg s talán ennek hatása alatt igyekszik oly sürgősen találkozni most már Petőfivel. — Általában valahányszor Júlia szerelmében kételkedni van oka, szakításra határozza el magát, s ez a szándéka különösen március második felében és április elején látszik határozottnak. — Viszont: valahányszor arról értesül, hogy Júlia az ő viselkedése miatt ingott meg, vagy hogy félreértés forog fenn köztük, hogy Júliát bántja, szomorítja az ő hallgatása, azonnal kész az engesztelésre, verssel és levéllel. Így tisztázza magát levélben a Kornélia-epizód után s teszi közzé, Júlia válasza után, *Mi van innen távol* c. versét dec. 5-én; így ír ismét megnyugtató levelet (melyben a napló-mutogatás vádja alól tisztázza magát) márc. 12-én; így megint ápr. 22-ike körül, a *Kit feledni vágytam* kezdetű vers kiséretében. Mikor pedig Térey Mari, a május 5-én kelt levélben, Júlia megbizásából találkozóra hívja, azt teszi, amit egy magában nem kételkedő, egyenes ember ilyen esetben tehet: egyenest Szendreynek ír s feleségül kéri tőle Júliát; a tagadó válaszra nyomban leútazik, követeli a leányt Szendreytől, összetűz vele, goromba levelet ír neki ráadásul, s minden tilalom, halogató taktika és újabb elútasítás ellenére, kierőszakolja a leányt Szendreytől. Júlia, ki még három héttel azelőtt is el tudta képzelni, hogy Petőfivel való találkozása után, szülei kívánságára „mást boldogíthat", — csak azért lett a Petőfié, mert ez végül a sarkára állott. Az egyenes, nyílt ember hosszú ideig volt játékszere a leányi szeszélynek, s aszerint ingadozott ő is tanácstalanság, meg-megcirógatott szerelem és bosszús megeléglés között. Mihelyt azonban, bár csak a barátné útján, ama hívó levélben valóságos szerelmi vallomást kapott Júliától: ez első igazi bizonyosság birtokában minden tétova praktikának egyszersmindenkorra véget vetett.

Szerelme nyíltabb, közlékenyebb és szinte gyermetegen bízó, hiszékeny. Alig hogy valami biztatót hall Júliától, 46 okt. 28-án megírja örömét Várady Antalnak s alig várja, hogy élő szóval önthesse át keblébe boldogságát. Dec. 26-án, alighogy elsímult közöttük az első félreértés, Orlayt értesíti boldogságáról s már a „Hallod kedves feleségem?.... Hallom édes férjem" ábrándjait fejtegeti. — Júlia, az elhatározó találka-tervezéskor (május 1) még tudna „mást boldogitani". Halljuk, mit ír Petőfi május 25-én, a nagy nap előestéjén, az *Úti levelek*-ben: „Még ma indulok vissza Erdődre (— Nagybányáról); onnan hova és mikor? nem tudom.... talán a más világra. Ha elvesztem a ked-

vesemet, nem élem túl, annyi szent; de az is szent, hogy ha már a pokolba kell utaznom, szerzek magam mellé útitársakat. Isten megáldjon, kedves barátom! ha ez talál utósó levelem lenni, add tudtára a világnak, hogy a szerelem kétségbeesése, őrültsége ölt meg.“ S a nagy jelenet megtörténtével, másnap, micsoda dithirambját írja a boldogságnak, s micsoda hymnikus magasztalását a leánynak az *Úti levelek*-ben, ugyanakkor, mikor Júlia Naplójában május 11-től június 2-ig az a feltűnő némaság tátong.

Szerelme történetét kétszer is megírja versben a legteljesebb őszinteséggel, nem a logikus egység aggodalmas keresésével, mint a Napló. Először 47 áprilisában, mellékletül ahhoz a levélhez, melyet Júlia ápr. 24-én kapott meg. E költemény *(Kit feledni vágytam)*, bár kiengesztelésül, magyarázatul iratott, teljes igazsággal megy végig szerelme addigi fázisain. Szép, de nem jó csillag vezérelte — úgymond — Júliához; míg nála volt, a boldogság képe hitegette; az eltünt, s most már egyesülésöket nem reméli, legfeljebb csak annyit, hogy egykor még meglátja. Lemondott; a bú vadonába vonult, majd meg (hogy idézzem a szép sorokat): „Könnyelműség szárnyát Vállaimra vettem, És a csapodárság Pillangója lettem“; — most újból utólérte Júlia emléke, föléled régi bánata, gyötrődik, s csak Júlia mentheti meg; mondja ki, hogy szerette s most is szereti; s ha szereti, mi gátolhatja elszakadni érte az egész világtól? vagy ha nem mer szembeszállni szerelme következményeivel, akkor is maradjon hű hozzá, e kínos válás is irigylendő boldogság lesz. A lelki élet mindazon hullámzása, melyen a költemény végig evez, valóban igazolható Petőfi költeményeiből, melyeket akár e költemény útmutatásai szerint oszthatnánk be a kedélyt jellemző időszakaszokba. A végén ő is két lehetőséget vet föl, de mindkettő a szerelem következetes hűségére van alapítva; ezzel szemben a Júlia-féle „mást is boldogíthatok“ egész leányi gyarlóságával hat.

A másik költeményt, melyre céloztam — *Mi a szerelem?* — már házasember korában, Koltón írta. Érdemes idézni, mert mintegy feleletül adható azoknak, kik azt hiszik, hogy Petőfi szerelme csökkent a házaséletben s hogy Júlia szeszélyét közelebbről megismervén, talán csalódottnak is érezte magát. Az idézendő sorok szintén végig tekintenek szerelme történetén, annak minden sötét, vagy kedvetlen mozzanatán, a házaélet prózai járulékait, felesége szeszélyét sem hagyva szó nélkül: de ellentétben a „süldő poéták, bikficek“ csiripeléseivel, épen azt az érzést nevezi szerelemnek, melyet kedvezőtlen következményei sem rendíthetnek meg:

Viselni hosszú éven át
A szívben a kétség nyilát,
Teremteni legmelegebb
Vérünkből szép reményeket,
Csak azért, hogy meghaljanak,
— — — — — — — — —

A rágalomnak óriási
Kígyófarkával szembeszállni,
Eltűrni oly bántalmakat,
Mit megtorolni nem szabad,
Mert kedvesünk azé, ki bánt.
Aztán elvenni a leányt.

Eldobni érte szabadságunk,
Mely legimádottabb sajátunk,
S fölvenni a könnyű szabadság
Helyett az élet súlyos gondját,
Dolgozni napok s éjeken,
Hogy ételünk s ruhánk legyen;

S ha feleségünk tán szeszélyes,
Magunkat szabni szeszélyéhez,
Hogy már ha kell örömtelennek
Lenni egyik vagy más életnek,
Mienk legyen örömtelen...
Lássátok, ez a szerelem!

Lesz módunkban még megismerkedni azon borult hangulatú költeményekkel, melyeket elhamarkodott érvelés oly könnyen magyarázhat félre s állíthat elénk szerelmi boldogságának problematikus tüneteiként. Most csak Júlia hitvesi szerepének egy szintén sokat emlegetettt oldaláról néhány szót! Bizonyos, hogy nem úgy fogta fel hitvesi hivatását a költő férj oldala mellett, mint Arany Jánosné; nem háziasszony volt; nem szerény, háttérbe vonuló feleség, ki férje kiválóságában csak gyönyörködik, de hivatása gyakorlásába nem avatkozik bele. Ellenkezőleg: ő épen e hivatás körében érezte magát egynek a költővel, a nyilvánosság emberével. Ismerjük Petőfi egy-két nyilatkozatát, mely a női hivatást a legegyszerűbb természetességgel fogja fel s holmi „kék harisnyák"-ért nem igen rajong. George Sand műveiben csak azért nem tud zavartalanul gyönyörködni, mert a társadalom oly kíméletlen boncolását nem tartja nőhöz illőnek. Egyik verses levelében — *Válasz, kedvesem levelére* — egyenest Júliához szólva, elmélkedik hivatásáról. Felveti mind a két lehetőséget, de a szerényebb mellett dönt. Neve, úgymond, szép, tiszta név, — „Lehetne tán, lehetne tán nagy is, Ha hozzá adnád lelked fénysugárit, Ha vélem együtt síkra szállanál. Oh mert bölcsődbe téged is, szerelmem, A múzsa tett, a múzsa ringatott." De némi reflexiók után a túlsó végletbe billen, s látszik, hogy most szól szíve szerint:

Maradj, maradj el a csaták teréről:
Nem lészsz kevésbbé kedves én előttem
Árnyas magányodnak homályiban,
Mint lennél kinn, bár bámultatva, a
Nyilvánosság napfényes ormain;
Sőt kedvesebbé tészen a tudat,
Hogy a ki mély és nagy tenger lehetnél,
Csak mint kicsiny kis harmatcsepp ragyogsz
A szerénységnek rózsalevelén.

Júlia nem ezt választotta s Petőfi boldog volt vele úgy is, hiszen, mint mondtam, valóságos ösztönző közönséget talált benne tulajdon tűzhelyénél. Egyébként is minden jel arra vall, hogy Júlia szellemi tulajdonságainak, irodalmi műveltségének nagy része volt szerelme fölkeltésében. Rokonlelket vélt találni benne, ki követni bírja „lelke röpülését." „Szatmárban egy olyan lánykát ismertem meg, — írja Orlaynak (46 dec. 26), amilyen Párizsnak is sok volna, a George Sandok hazájának." Júlia irodalmi velleitásait ő maga élesztette, naplóit ő közöltette az *Életképek*-ben és a *Hazánk*-ban. Szellemi tulajdonságait — mint egyik fentebbi idézetünk is mutatja — rendkívül nagyra, szinte a magáénál is nagyobbra becsülte. S Júlia értett hozzá, hogy írói minő-

ségében is kivívja tetszését. Petőfi eldicsekszik Aranynak (egy, tréfából 1847 szept. 9-ről keltezett, valójában pedig aug. 29-én kelt levelében) az ő Juliskája leveleivel: „Milyen levelek!“ — idézi is a legutóbbinak végsorait: „Rabszolgád vagyok, mert szeretlek; Királynéd vagyok, mert szeretsz. Úgy hódolok neked, így felölellek magamhoz. Mind a két helyzet boldogítóbb, mint világok fölött uralkodhatni, mint istennek lehetni.” Egészen Petőfies szenvedélyű antithésisek! Arany és Aranyné szeliden csóválhatták fejöket ezek olvastára. Hosszú válaszában, bár Petőfi minden megjegyzésére visszhangot szokott adni, Arany nem szól a Júlia-idézetről, pedig Petőfi öröméhez mindig szívesen szekundál. A „dicső leány“ — amint Petőfi emlegeti — asszony korában is megmaradt annak, amilyenül a költő az első találkozások alkalmával megszerette, s ha Júlia szerelmében mindvégig ott kisért az a tudat, hogy ő *költő* szerelmese, *költő* hitvese: Petőfi szerelme is ugyanazon a lépen fogatott meg, ő is *költő*-höz illő élettársat vélt benne fölfedezni. S ha egyébként józanabb felfogása volt is a női hivatásról, Júliát az ellenkező úton is szívesen látta, mert szerette, olyanul, amilyen volt. „Ez a szerelem!“

II.

„Ez bennem a legelső szerelem.“

A *Felhők*-korszak élmény-hajhászása csak a személyesebb, cselekvőbb és intenzivebb lyraiságra törekvő költő forrongása volt: katexochén romantikus szakasza a rövid pályának. Egy nagyobbra hivatott s ösztönszerűleg annak kifejtésére törekvő lélek vergődése volt az, ki elhagyván korábbi kedves, naiv, szűkkörű otthonát, kész nekivágni az élet legnagyobb izgalmainak, legkockázatosabb benyomásainak, csakhogy zengeni, visszhangozni vágyó lelke táplálékot kapjon. A fejlődés ösztönszerű célja világosan látszik az egész korszak alkotásain: a cselekvőbb, intenzivebb személyesség lebeg előtte művészi ideálként, s amennyiben belső akarat s a műalkotás puszta formaságai azt lehetővé teszik, meg is valósítja, de megfelelő élményi tartalom híjján a személyes lyra romantikus külsőségeinél nem tud mélyebbre hatolni. Igazi, élményen alapuló s ezáltal őszintén személyes lyraiságra csak a fáradt reakció óráiban tesz szert, mikor u. i. ihlete valóban önkénytelenül, alkalmi lelkiállapotát akaratlanul is kifejezőn ömölhet elő.

Semmi sem volt távolabb Petőfi állandó egyéniségétől e zürzavaros, beteges lelki állapotnál; csak átmenet lehetett az, mely megszűnik, mihelyt cselekvő hajlama erős, állandó ingerre talál. Kigyógyulása, mint megállapítottuk, valóban egy új, nagy lyrai inger felléptével esik egyidőbe: az egész valójának olyannyira megfelelő s immár teljesen kiforrott politikai gondolat

ihletté érlelődésével. S neki a politikai gondolat nem lehetett múló lyrai inger, mert nem egyéb saját egyénisége legősibb tulajdonságának, a szabad személyességnek eszmévé tisztulásánál. Petőfi most válik ugyan igazán politikai költővé; de neki a politika nem alkalomszerű lyrai téma, mint sok más politikai költőnek, sőt nem is csak időhöz kötött élmény, hanem legszemélyesebb lyrai megnyilatkozása a maga valójának, igazi ön-kifejezés, egyenes, csak eszmeivé kivetített folytatása naivabb évei jellem-lyrájának, előfutári fontosságukat csak most igazán eláruló ön-arcképeinek. Nem múló tünet, hanem fejlődésbeli beteljesedés. Innen a politikai gondolatnak oly rendkívüli hatalma a *Felhők* utáni lyrájában, hogy még a csakhamar fellépő vetélytárs, a nagy, az első-utolsó, igazi szerelem sem képes háttérbe szorítani, sőt annak természetes lefolyása, lyrai kiélése után korlátlan uralomra tesz szert, s a cselekvő ösztönt, melyet életjellemül, s emberi végzetül oltott a sors a csecsemő vérébe, eljuttatja a cselekvő halál megrendítő végpontjáig.

Két költemény kezdi a Júlia-korszakot: *Nagy-Károlyban* és *Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe.* Az politikai, és Kölcsey hazafiúi hagyatékát, a szent haragot —, emez szerelmi és Vörösmarty örökségét, a tündéri gyöngédségű férfiasságot, meg a Shelley-féle sejtelmes eszmény-űzés lyraiságát folytatja a maga modorában. Méltán állanak ott a korszak élén, melyet politikai gondolat és szerelem testvéresülése jellemez: „Keblemen a szerelem Virágbokrétája, Fejemen honszeretet Töviskoronája." Mennél előbbre haladunk, mennél jobban megbizonyosodik Petőfi Júlia szerelméről, annál teljesebben együvé olvasztja a két nagy vezető érzelmet; s a kettő közül a politikai gondolat lévén gyökeresebb: ez a befogadó. Júlia pedig e tekintetben is önként, sőt rajongással símult férje lyrai világához: nemcsak a *költőnek:* a *politikai* költőnek is méltó hitvese kivánt lenni; osztályrészt kivánt s vett magának ezen a téren is, még pedig, mint tudjuk, akaratlanul is végzetest.

Petőfi, mint már többször megfigyelhettük, az egészséges ember ösztönével igyekszik biztosítani lelki élete egyneműségét, sőt — ez már jellembeli tulajdonságával függ össze — következetességét. Alig szerez némi félbizonyosságot Júlia szerelméről, már bevonja lelke egész szeretet-világába, s „Agg szülők és Ifjú lyányka" már együtt jelennek meg egy 46 őszén írt versében *(Kellemetlen őszi reggel).* 47 nyarán pedig a *Szívem* címűben nemesebb barátság, elhagyott, elaggott szülők, szerelem és szabadság — „és mi szép, mi jó van a kerek világon": lelkének együttes, összetartozó tartalmaként említtetik. Viszont megtagadja múltját, mely ellenkezni látszanék mostani vallomásaival: minden eddigi szerelmét „költői ábránd"-nak, „költői szalmalángnak" minősíti; el tudott múlni, tehát nem is lehetett szerelem: „Ez bennem a legelső szerelem, Büntessen isten engemet, ha nem!" — Az *Úti levelek*-ben pedig, Shelley-féle eszményiség-

gel: „Dicső, dicső leány! téged kerestelek ifjúságom kezdete óta. Oda mentem minden hölgyhöz, leborultam mindenik előtt, és imádtam. Azt gondoltam, hogy te vagy. Midőn már térdeltem, akkor láttam, hogy az igaz isten helyett bálványt imádok, s fölkeltem és tovább mentem. Végre megtaláltalak." Itt már a „következetesség", a „jellem-azonosság" lyrai optikájában vagyunk. Legérdekesebb e nemű retrospectiv azonosítás az, amely mostani szerelmét egykori világgyűlöletével hozza a szerves folytatás egységébe. Emlékezhet még rá az olvasó, hogy annak idején politikai eszményét, emberboldogító apostoli hitvallását származtatta embergyűlöletéből, — fejlődése újabb fázisát a korábbiból — sőt lényegileg azonosította vele, gyűlöletét csak emberszeretete fonákának tüntetvén fel. Nem egy költeményében foglalkozott akkor — 46 nyarán — fejlődése szerves voltának, jelleme azonosságának szemléletével. Most egy újabb nagy lelki hullám érkezik, s mihelyt azt csakugyan sajátjának vallhatja, mert Júlia szerelméről most már bizonyosságban hiszi magát, legott végrehajtja itt is a retrospectiv egyeztetést: Kereste, úgymond az istent, ki e gyönyörű világot teremté; bejárta „minden vidékét a bölcselkedésnek", búsan, fáradtan tért meg, mert hasztalan bolyongott; de most „a jó s nagy isten" megmutatta magát neki a szeretett leányban. Már ez allegorikus rajzolatban ott ködlik a *Felhők* „bölcselkedő" világából való leszármaztatás gondolata: most pedig tiszta világossággal előlép:

Tiéd szerelmem, osztaflan tiéd,
S e szerelem nagy! egykor a világot
Borítá el gyülölség képiben;
Most téged illet, téged egyedül
E szerelemmé vált nagy gyűlölet,
E felhőktől-megvált mennyboltozat.

(Válasz, kedvesem levelére.)

Nincs a lyrikusnak nagyobb kincse kedély-élete hullámzásainál; de nincs mélyebb, maradandóbb emléke sem; nem csoda, ha minden újabb varázsütésre föleszmél vánkosáról az egész elszenderedett múlt, s a legkisebb fuvallatra is zúgni kezd az emlékezések egész nagy nyárfa-erdeje. Nem csoda kivált Petőfinél, kinek a következetes azonosság nemcsak elv, nemcsak éber jellem-tudat, hanem istenadta nemes ösztön, mely vért, akaratot és cselekvést, — gondolatot és kifejezést, tegnapot és mát csak egymás szerves folytatásának, mintegy ép szerkezetű műremek fokozatos kibontakozásának tud elképzelni. Testvérekül ismeri el lelke két főizgalmát, a politikait és a szerelmit, s mindkettőt múltja ugyanazon ízületéből: az emberszeretetnek értelmezett világgyűlölet korából ágaztatja ki. Tévedés volna azonban e jelenségekben tudatos ön-kritikát, vagy közönségre sandító, szépítő ön-értelmezést keresni. Valódi oka lyrai természetű: az új nagy érzelem teljes elúrhodása a léleken, annak jelenlegi és egykori egész tartalmán. Ami egyfelől a jellem következetes-

ségének tetszik, másrészt a lyrikus hálátlansága múltja iránt, melyet a jelennek rendel alá; a pillanatok, a jelen ihletek lyrikusáé, ki egész valójával, egyénisége teljességével, lelke egész múlt-örökségével fogja fel s veri vissza a jelen benyomásait. Minden órakondulásnak, minden percenő pillanatnak egy emberi élet-teljesség gazdag visszhangjával felel. S ha nem csalódom: az érzelmi aktualitásnak e korlátlan hatalma a lelken: legjellemzőbb tünete a *személyes* lyrának. *Személyes:* az egyéni élet-tevékenység aktuális, időponthoz kötött jelentkezése, az, ami ugyanazon egyén életében idő és alkalom szerint változó; *egyéni* az, ami ugyanazon ember élet-tevékenységében állandó, s más emberekétől különböző; *typikus* az, ami több ember egyéniségét közösen jellemzi, s más embercsoportokétól megkülönbözteti. Typus és egyén: abstractiók, az élet-valóságnak válogató, stylizáló egyszerűsítései, korlátozásai; személyesség: kézzelfogható emberi élet-valóság. Bármily kicirkalmazottnak tetszik is, nem félek kimondani (mert igaz), hogy újabbkori lyránk fejlődésmenete e három fogalom köreit követi: a Berzsenyié typus-lyra; Kölcseyé és Vörösmartyé egyéni; a Petőfié pedig, most 1846-ban válik (miután a két előbbin — typus-lyrán a genrekép, ön-genre és népdal által; az egyénin az önarcképben és jellem-lyrája némely darabjában, általában kedélyszinezetben — már áthaladt) igazán személyessé. Ez a haladás pedig fejlődést jelent az elvont általánosságoktól, a válogató lyrai eszményiségtől a konkrét különösség és hű életszerűség realizmusa felé. Petőfi volt hivatva megtenni az utolsó lépést; s e lépés nemcsak életrajzi elemek betódulását jelenti a költészetbe, nemcsak a lyrai anyag realizmusát és meggazdagodását, hanem lényege szerint is különálló válfaját a lyrai költészetnek.

III.

Személyes jelleg a lyrai anyagban.

Az életrajzi elemek betódulása, mire az imént céloztam, csak a Júlia-dalokban kezdődik meg igazán. Ezt nem cáfolhatják meg a korábbi évek némely rokon-jelenségei, sőt csak tisztább világításba helyezik. Első korszakában azt tapasztaltuk, hogy személyes élményeit csak igen ritka esetben *(Hazámban, Távolból, Temetőben, Bucsú 1844-től)* énekli meg aktuális lyrai állapot gyanánt; ellenben mindazt, ami életében különös, egy typus-rajz elemeiül használja fel, mintegy genre-alaknak festi önmagát s más költőtypusokhoz (Csokonai, Heine, Béranger) igyekszik hasonúlni. Genre és népdal azért válhatott főműfajává akkoriban, mert typusábrázolatokkal, typus-érzelmekkel, sőt typus-műfajjal beérte. Az a körülmény, hogy az életrajzíró majdnem minden egyes költeményről meg tudja mondani, mikor, milyen alkalomból iratott: még nem jelenti azok személyes jellegét, csak annyit, ami minden köl-

teménynek elemi jelleme, hogy t. i. valaki valamikor megírta. Hogy a későbbi személyes lyrikus már amaz első időszakban is el-elárulja magát, az természetes, de néhány ilyen áruló tünet (miket akkor kellően kiemeltünk) nem adhatja meg egy korszak fő jellemét; amint hogy a most kezdődő személyes évkört sem bélyegezheti vissza az egyéni lyra korává az az imént megvilágított törekvése a költőnek, hogy egész érzelmi pályafutását az egyéni következetesség színében tüntesse fel. — 1844 végével kezdődött, vagy vált észrevehetővé fejlődése továbbforrongása; elhagyja a katexochén typus-műfajokat, megelégli az ál-Petőfi-játékot, s minden áron élményei lyrai jelentőségét csigázza fel, hogy személyesebbnek vélt érzelmekben tobzódhassék; túlzott s egyszersmind üres (t. i. megfelelő élményektől üres) formában előlegezi forrongása célját, későbbi, személyes önmagát, s többnyire csak erőfeszítései reflex-mellékjelenségeiben talál reá a személyesség spontán forrására („Petőfi-hangulat"). A forrongó korszak végével előlép annak első látható eredménye: a politikai gondolat állandó lyrai ihletté emelése, ez a nagy, hogy úgy mondjam: gondolati élmény, s csakhamar követi a szerelem sokat kergetett s végül csakugyan reáözönlő nagy élménye: a Juliával való megismerkedés. És innen kezdve válik lyrája szinte gorombán kimutathatólag személyes, vagyis aktuálisan élményi jellegűvé.

Ez a jellege már csak rendkivüli, az előzményekben sohasem tapasztalt változatosságából is nyilván kitetszik. A Júlia-dalok kedély-jelleme, s ami lényeges: mű-jellege, valósággal életrajzi szakaszokat követ, azok rendjében változik. Míg a Mednyánszky Bertához írt *Szerelem Gyöngyei* csak egy hangot ismernek: az udvarló, ostromló szerelemét, s eseménytelen egyneműséggel peregnek le, melyben a leány alakja is szürke jelentéktelenségben marad: itt egy több fázisban lejátszódó szerelmi történet fordulatai szerint változik a hang, úgyhogy pusztán a költeményekből rekonstruálni lehetne a történet minden lényegesebb mozzanatát, s tisztán ezek alapján Júlia alakját is eleven színekkel lehetne megrajzolni.

Legalább is hét, élesen megkülönböztethető életrajzi fejezet bontakozik ki a Júlia-dalok tömegéből.

Kezdődik a megismerkedés és első udvarlások idejével, a gyakori együttlét reménykedő boldogságával, a viszontszerelem sürgetésével (46 szeptember); majdnem csupa dal, naivúl örvendő, egyszerű formák és szavak, tiszta, könnyű hangulatok; Júlia képe még csak az első elragadtatás fényözönébe merítve. De fordulat jő: reményvesztés, kétely, csalódás napjaiba érünk (október 22-ig); s nemcsak hogy más kedély tükrözőivé válnak a költemények, hanem a változás okát is közlik, sőt majdnem párbeszédszerű jeleneteket örökítenek meg, melyek reményét megingatták; vitatkozik, társalog bennök a leánnyal, fontolgatja a köztük történteket, tépelődik, töpreng s szinte testi lesújtottságában áll előttünk; a kezdő hetek fényözöné-

ből, rejtélyes kétértelműségével árnyaltan, előmerül a szeszélyes szép leány jellem-arcképe is; dal már csak egy: a reményvesztést már félve sejdítő pillanat gyönyörű dala: *Te vagy, te vagy, barna kis lyány;* kiveszőben a naiv igénytelenség magyar versformái, s teljes alkalomszerűségével lép elénk két nagyobbarányú költeményben — *Költői ábránd volt, mit eddig érzék,* és *Álmodtam szépet, gyönyörűt* — az élményeivel tépelődő műköltő. — Újra fordul a kép: „Nem csoda, ha újra élek, Mert hisz újra láttam őt" — olvassuk egy vers elején, mely már az okt. 22-iki találkozásra utal; s ismét e versekből tudjuk meg, mi történt a találkozón: az, hogy szinte a bucsú pillanatában biztatta meg Julia valamelyes vallomással, s azt is, hogy tavasszal fognak újból találkozni. Visszatér a költő életkedve; de ez az öröm már nem az első hetek spontán buzogása; van már benne valami komolyabb is, az átélt tapasztalatok árnyékló tudata, mely nem engedi, hogy gyanútlanul s bízvást átadja magát szerelmének; Júlia képe itt is állandóan előttünk van s nyugtalanít: „Bontsd ki, lyányka, e titoknak Fátyolából homlokod"! Dal és dalszerű költemények, igénytelenség és magyar ritmus újból előkerülnek, de nem oly kizárólagossággal, mint az első hetekben; olykor már-már reájok ömlik a koltói ősz mélasága, s a néhány hét óta hallgatni látszó politikai ihlet is szóhoz jut mellettök, sőt már a maga „véres álmai" körébe vonja a szerelem zsenge szerzeményét is: „Ha meghalok, ha meghalok, a vérpadon vagy csatatéren, Lesz, aki majd holttestemről Könnyűivel lemossa vérem".

Elválás, hosszú távollét kora következik s tart 47 május közepéig, tele bizonytalansággal, a szakitás szándékával s megtorló daccal. Meglepő dolog! E több mint félesztendős időszak Júliára vonatkozólag mindössze 8—9 költeményt nyújt, nem többet, mint az eddigi, csupán egy-két hetes szakaszok bármelyike. S e néhány darab is többféle, egymást felváltó lelkiállapotot tükröz. Még decemberben szerelmesen emlékezik vissza az erdődi várra, a Szamosra, a kertre, a tóra, kedvese tájkép-környezetére, de folyvást azt kérdi: vajjon szereti-e, gondol-e reá még Julia, s az áradó szerelem híres szép dalát *(Reszket a bokor, mert)* már a viszonzás felőli bizonytalansággal végezi, a karácsony-estét pedig szomorú lemondás hangulatában tölti: „Isten veled, te szép családi élet!"; újból kerülgeti a régi, sötét kétségbeesés, az egy szerelem menthetné még meg, beérné egy tekintettel is, amely — ha nem melegít is már — legalább boldogabb napokra emlékeztetné: „Cseppenj bé keserű életem Poharába, édes szerelem". Már ekkor 47-ben vagyunk. Némi hézag után bosszús, dévaj, csapodár dac szólal meg, okával együtt: Júlia hírt se hallat magáról, még csak nem is izen, biztosan elfelejtette, nem is szerette sohasem, míg nyelve mást beszélt, szeme csalta lépre a költőt, kár hogy hitt neki; fordít egyet múlt-szemléletén is; eddigi szerelmeit ábránd, merengés, búbánat, szenvedély színében látja: s a mostanit? kedves, könnyelmű időtöltésnek, mellyel, ha neki úgy tetszik, felhagy. A ledér, csapongó

szerelmet magasztalja: átusztatja „szíve taván" eddigi szerelmeit; alig ismeri már egyiket-másikat, pedig valamennyit „egyenlőn, egy hévvel" szerette. Elérkeztünk a kiinduló kedélyállapot tagadásához, az egyhez ragaszkodó s minden mást magának alárendelő szenvedélytől, a szenvedélyt tagadó s minden elődével egyenlő alacsony rangba állító dacos, csapodár józanságig. Egyszerre csak megint felülkerekedik a daccal elfojtott őszinteség, megírja szerelme egész történetét Júliának és döntést sürget: szakadjon el érte az egész világtól, vagy mondja ki, hogy más senki sem kell neki: közeledünk a cselekvés órájához. — A félesztendős távollét kevés költeménye mily sokféle hullámzását mutatja a kedélynek! Uralkodó műfaj a dal, mi egészen érthető a decemberi szerelmes emlékezések idején, de érthető a csapodár szösszenetekben is, melyek épen felszínes, futólagos, tehát dalszerűséggel is megelégedő érzelmeket szenvelegnek. Júlia képe ezúttal is ott van, de a „rejtély" negativ megoldásával, a huza-vonát megeléglő férfi bosszús szemléletében. Míg e szerelmi történet első, még Szatmárra eső szakaszaiban csak elvétve jutott szóhoz (s akkor is többnyire alkalomszerűleg) a politikai gondolat, most a pesti félévben, a szerelemnek e napfogyatkozása alatt kigyújtja tömérdek csillagfényét, s ezzel — Petőfi életében most először — minden egyéb lyrai inger fölött túlnyomó elsőségbe kerül. Ott van e félesztendő termékei között az *Egy gondolat bánt engemet, A XIX. század költői, Magyar vagyok, A nép nevében, Az ítélet*, a *Rongyos vitézek*. Ott van a filozófiainak mondott *Világosságot!* is, mely ha csakugyan filozófia, akkor is a politikai gondolat, az apostoli hivatás bölcselkedése, mely nem a *lét és nem-lét*, hanem a *hasznos és céltalan* lét vagylagosságán töpreng. Ott van két nagy leíró költemény *(Kutyakaparó, A Tisza)*, ott van az egykori „önarckép" és „jellem-lyra" kíváló újraéledése *(Ha férfi vagy)*, s ott van — alighanem az Arany Jánossal ez év februárjában fölszentelt barátság következményeként — egy újfajta népiesség néhány képviselője. Vagyis az új nagy inger háttérbe szorúltával ismét előnyomúlnak az egykoriak, s közöttük is legnagyobb erővel a legfrissebb, a szerelmet megelőzőleg legújabb: a politikai gondolat.

S hogy e legutóbb említett gondolattal lépjünk előre a szomszéd időszakba: vőlegénysége idején (május 26-tól szept. 8-ig), ismét háttérbe szorul szerelmi lyrája mellett a politikai. A cselekvő, küzdő, diadalmas szerelem boldog kora ez, a kétségek után a bizonyosságé, a hosszú távollét után a közelségé, a gyakori együttlété, a boldog várakozásé. Május 16-tól 26-ig marad ezúttal Erdődön, vagy a közelben, s másfél hónapi távollét után (mely idő alatt Aranyt látogatja meg, két hetet Pesten, két hetet felsőmagyarországi úttal tölt el), júl. 14-től kezdve van ismét Szatmárban, s most már csak mint házasember, másodmagával távozik el onnat. Ez egész idő alatt, mondom, megapad a politikai költemények száma (ami van is, többnyire helyi alkalom szülötte: *A majtényi síkon, A csonka torony, Széphalmon, A munkácsi*

várban), ellenben minden eddigit felülmuló bőséggel zuhog a szerelem ihlete, úgyhogy e nem egészen négy hónapos vőlegénység szerelmi lyrája számra nézve majdnem eléri a megelőző egész nyolc hónapét. Magát e nagy gazdagságot csak a folyvást ható eleven élmény, az aktuális személyes lyrai érdek magyarázza. Az apával vívott küzdelem lyrai emlékei kezdik s később is nem egyszer tarkázzák a kornak szerelmi költészetét, amely egyébként, a szeszély némi apró felhőredőit leszámítva, egészében véve a boldog, naiv elragadtatás kifogyhatatlan ujjongása, mely ismét dalokban és dalszerű költeményekben tör utat magának. A költő egykori naivsága általában feléledni látszik e varázsütésre, ismét fogékonnyá válik a népdal igénytelensége iránt, ír valódi genreképet is *(A kisbéres)*, s mostani boldog korából visszatekintve új, alkalmibb húmorral éleszti fel az ön-genret, egykori állandó műfaját *(A vándor legény, Tarka élet)*. Most írja azon szép költemények legnagyobb részét is, melyekre föntebb utaltam, az uralkodó érzelem visszamenő érvényesítéséről szóltomban, most írja, mert most jutott el ez érzelem legtisztább teljességéhez *(Mily szép a világ!; Múzsám és menyasszonyom; Válasz, kedvesem levelére; Szívem)*.

Csak futólag utaljunk a továbbiakra, a házasember elkomolyodó, bár időnként még a régi naiv dalra fakadó szerelmére, múltban-jövőben elmélázó mély hangulataira, arra a férfias gondolat-tartalomra, mely számuk gyérülésével hovatovább növeli szerelmi költeményei súlyát; utaljunk egyre táguló s különösen a márciusi napok után egyre izgatottabb gyűrűzésére a politikai gondolatnak, mely attól kezdve, 48-ban is alig, 49-ben pedig egyáltalán nem engedi külön szóhoz jutni a szerelmet, hanem magával együtt ringatja, sodorja közeli örvénye felé. Csak futólag utaljunk mindezekre (mert lesz még alkalmunk visszatérni rájok), — s világosan áll előttünk e nagyarányú szerelmi költészet egész hű életszerűsége, folyvást aktuális élmény-jellege, s életrajzi értelemben is fölismerhető személyessége; és pedig nemcsak anyagában, hanem állandó kölcsönhatásában is a lélek egyéb tartalmával.

Amit ez áttekintés a politikai és szerelmi ihlet egymástól függő arányára nézve már megállapított, azzal most megelégedhetünk. De ki kell emelni, mielőtt a költemények közelebbi vizsgálatához fognánk, annak némely más tanulságait. A pesti félév aránylagos terméketlensége és a dalszerűségnek bizonyos időszakokban következetesen visszatérő gyakorlata némi magyarázatot kíván.

Petőfit a boldogság naivvá teszi; valahányszor bízik, remél, vagy kész bizonyosság előtt áll, ontja a dalokat és dalszerű költeményeket. Hogy ezek mennyire mások, mint egykori „népdalai", nemsokára ki fogjuk mutatni. De kétségtelenül rokonok amazokkal egy bizonyos tekintetben, s ez az, amivel már most tisztába kell jönnünk. A dal mindig a közvetlen kifejezés műfaja; egy bizonyos érzelem, hangulat, mellyel a lélek csordultig tele van,

nem győzi önmagát újra, meg újra kifejezni; a boldogság, mint lelki állapot, oly intenziv, oly állandó érzése a léleknek, hogy külső alkalom nélkül is folytonos ingerül szolgál a kifejezésre; tele van vele a lélek, folyvást érzi magában s nem győz vele eleget foglalkozni. Innen van, hogy mig szerelmi története eseményeit, változást jelentő mozzanatait csak egy-két nagyobb költeménnyel örökíti meg, a boldogság időszakaiban minden újabb alkalmi indíték nélkül a dalok egész tömegében ömleszti ki lelki teltségét.

Nem a „Kesergő szerelem" költője. Csapó Etelkét elsiratta, mint egy kedves, szép ábrándot, mint egy gyönyörű lehetőség magvaszakadását. Mednyánszky Bertához, visszaútasíttatván, nincs többé szava, pedig hogy ostromolta, hogy kedveskedett neki, mig reménnyel áltathatta magát! Passziv sopánkodás, férfiatlan kunyorálás neki nem kenyere. Nem kell Bertának? Jó, — „Nem pazarlom én többé leányra Dalaimat, érzeményimet. Érzéketlen bábak a leányok, szivet és dalt nem érdemlenek." Nem mintha nem bántaná a visszaútasítás, sőt annyira bántja, hogy pesszimista dúltságának egyik ható okává válik; bántja, igenis, de más területre viszi át lyrai ingerét, olyan területre, ahol *cselekvő* jellegét megőrizheti: gyűlöl, haragszik, bosszankodik, — de nem eseng holdkóros halványsággal; nem „nyavalyog", mint ő mondaná. — (Mellesleg megjegyezve: ilyenkor szokott ő az életben káromkodni, mit nincs miért elhallgatni, hiszen ő maga sokszor megmondja; ha valami szándékában hoppon marad, káromkodással könnyit magán, vagyis abban éli ki cserben maradt erőfölöslegét, legalább a maga érzésében megmentve cselekvősége látszatát.) — Így 47 első hónapjaiban is, mihelyt azt kell hinnie, hogy Júlia hűtlen lett hozzá, vagy hogy sohasem is szerette, szinte megnémúlni látszik, épúgy, mint a Bertától kapott kosár után. Nem eseng, nem rimánkodik, hanem hetykeséget mutat, mint aki úgysem sokat törődik a leánnyal: gombház, ha leszakad lesz más! Egy bosszús *(De mért is gondolok rá?)* és két, csapodárságot játszó *(Mi volt nekem a szerelem?; A szerelem)* költeményen kívül nem is idézhetünk többet szerelme történetének e legválságosabb fázisából. Pedig lehet, hogy többet is írt, de utóbb — minden jóra fordulván — gyöngédségből megsemmisítette; amint pl. a későbbi *Szép levél* ciműt is tisztán gyöngédségből törölte kéziratában, mig az ugyanazon esetre szóló, de már gyógyult húmorral megírt *Megbántott a rózsám* kezdetűt bennehagyta. S ha csakugyan úgy van, azok bosszús, kiméletlen hangú költemények lehettek, melyekben haraggal tombolta ki magát csalódottsága. — Ezért oly meddő az a pesti félév a szerelmi lyrában. A visszautasított szerelem passziv szerepre kárhoztatná: inkább hallgat, haragszik, vagy dacol; a boldog szerelem felvillanyozza egész életkedvét, cselekvő érzetét megszázszorozza, s kifogyhatatlanná teszi a dal-költésben.

Anyaguk szerint áttekintvén, lássuk most már, mi módon nyilatkozik meg a személyes lyrai jelleg a Júlia-dalok mű-jellemében. *Júlia-dalok*at mondok, de nem csak „dal"-t értek bele, hanem

általában minden oly költeményét Petőfinek, mely Júliához való szerelmével vonatkozásban áll. *Cyklus*nak u. i. szándékosan nem nevezem. A föntebbiekből is eléggé kitetszhet, mennyire más természetű e költemény-csoport, mint Petőfi korábbi „cyklusai": a *Szerelem gyötrelme*, a *Czipruslombok*, a *Szerelem gyöngyei* és a *Felhők*. Amazok egyazon érzelemfaj tömeges kifejezései, s azzal a szándékkal írattak, hogy cyklussá kerekedjenek ki. A Júlia-dalok pillanat és alkalom szülöttei, kedély- és eseményváltozatok hosszú során haladnak végig, a csoportba-gyűjtés minden előzetes szándéka nélkül. Ezeket Petőfi nem különítette el egyéb egykorú költeményeitől, csak mi választjuk külön, hogy fejlődésében való jelentőségüket szemügyre vehessük.

IV.

Személyes jelleg a műalakban.

A naiv daltól a személyes dalig.

Szerelme első heteiben csupa dalt ír, s egy kis dalbokréta: *Az ősz utósó virágai Júliának. I—VIII*, mellyel október elején kedveskedik a szeretett leánynak, jelzi e nagyarányú szerelmi költészet kezdetét. Figyelmet érdemlő körülmény, hogy a dal, mintegy másféléves hallgatás után, most egyszerre ily csoportosan szólal meg, szinte kizárólagos lyrai kifejezéseként a szerelemre derült léleknek. A korábbi költői gyakorlat feléledése ez, egy olyan műfajé, melyben a költő már tökéletes otthonosságra tett szert, s amely most, a kifejezés-vágy sürgető szüksége idején, önként kinálkozik a maga kész formáival. De már e legelső dalok, s még inkább a későbbiek, igen világosan különböznek a 43—44-beli népdaloktól s Petőfi dalköltészetében új korszakot jelentenek: amaz általános, bárki ajkára odaillő s bizonyos fokig személytelen jellegű dal-válfajt anyagban és kifejezésben személyesebb ízűvé avatván.

A Júliára vonatkozó, összesen mintegy százhúszra menő verseknek körülbelül a fele dal, vagy dalszerű költemény; ezeknek korszakonkénti megoszlására már előbb rávilágítottunk. Túlnyomó uralomban marad a dal egészen a második szatmári útig; akkor azonban, a költő vőlegénysége idején, már oly jelentékeny szaporulat esik a daltól műfajilag megkülönböztetendő „lyrai költemény"-re, hogy egymást, számszerint, körülbelül egyensúlyozzák. Az esküvő utáni időszakban végkép megfordul viszonyuk, és pedig olyformán, hogy a márciusi napokig a dal körülbelül háromnegyed, azontúl pedig csak egynegyed részarányban viszonylik a „lyrai költemény"-ek akkori számához. Van tehát dal, azt mondhatni, mindvégig (49 u. i. a maga egyetlen idesorozható költeményével — *Pacsirtaszót hallok megint* — alig számít), de a lyrai

költeménnyel szemben csak addig van túlnyomó szerepe, míg a szerelem előjátékai, csatározásai folynak: e szerelmi történetnek — hogy úgy mondjam — a prologusában. Azontúl ellenben, megpecsételt életsorssá, bizonyossággá emelkedvén, majd pedig — a házasságban — mindennapi életföltétellé konkretizálódván, ez a fajta szerelem már nem éri be a könnyű, játszi dallal, s mind nagyobb arányban fordul a lyrai költemény mélyebb és komolyabb műfajához. Az udvarló szerelemvágy naivabb korát a dal —, a házas élet komolyabb korát a lyrai költemény túlnyomó uralma jellemzi, míg a kettő közötti átmenet: a vőlegénység kora mindakét válfajjal egyenlő arányban él.

Ami tehát első sorban a *dalt* illeti, a Júliához írt dalokat hovatovább érezhető különbségek választják el a másfélévvel azelőtti népdaloktól. Az egész csoportban alig idézhetnénk dalt, melyet a népiesség mint külön feltűnő jellemvonás határozna meg. Ír Petőfi most is igazi népdal-utánzatokat, de csak költői játékból, s nem Júliához. A Júlia-csoportból talán csak hármat tudnék megjelölni olyanúl, melyben a naivság majdnem népiesség-számba megy. Ezek volnának: a mézeshetek idejéből való *Tiz pár csókot egy végbül*, mely formai játéknál alig több; a 48 elején irt *Feleségek felesége* s a március utáni *Ilyen asszony való nékem*, a házasélet és a feleség naiv magasztalásai. Feltűnő, hogy e majdnem népies hangú dalok már a dal hanyatló korából valók, mikor u. i. szerelme már sokkal komolyabb, nagyarányú költeményekben szokott megnyilatkozni. Azok mellett e néhány kis jelentéktelen dal csak játék-számba megy.

A dalok nagy tömegében azonban a népi sablon hovatovább háttérbe szorúl, legfeljebb némi kedves naivság formájában marad meg, s helyére anyagban, vagy kifejezésben, vagy mindkettőben személyes jelleg és alkalmi, egyéni műforma lép. Mondom: hovatovább; mert fejlődés e tekintetben is érezhető. Az első szatmári út termékei, tehát a dalköltészet renaissance-ának első képviselői, még elég közel állanak a másfél évvel azelőtti népdal-műfajhoz. Bizonyára nemcsak azért, mert a megnyilatkozni türelmetlen lélek természetszerüleg a legközelebbi útat, vagyis a begyakorlott, kész műformákat választja, hanem azért is, mert az érzelem, melyet kifejezni kíván, még ekkor sokkal újabb, s a leány tartózkodása miatt sokkal egyoldalúbb, semhogy specifikusan személyes anyaga és szinezete lehetne. Alig több még ekkor egy hevesen fölgerjedt szerelemvágynál, már pedig az egykori népdal is csak a szerelemvágy, a szerelmi hajlandóság költészete volt. Nem csoda, ha az a lényegileg azonos lelki állapot ugyanazt a műformát kapja fel s főkép csak nagyobb és aktuális intenzitásából következő vonásokkal árulja el újszerűségét. Ha majd e szerelemnek története lesz, már a pesti félév alatt, s még inkább a vőlegénység korában, dalköltészete is erősebben személyessé válik.

A népdal és személyes dal közötti átmenetet képviseli e szerint, a 46-beli dalok nagyrésze, néhány későbbivel együtt. Lyrai

anyaguk általános jellegű, mint a népdaloké: szerelemvágy, szerelmes állapot. De mint mondtam, már vannak egyénitő elemeik, melyek szinte valamennyit kiemelik a népdal konventionális személytelenségéből, s egy műköltő alkalmi alkotásaivá avatják. Ilyen mindjárt egy-egy életrajzi adat, mely többnyire csekélyebb ugyan, semhogy az egész műalkotást jellemezhetné, de elég a megindult személyesség elárulására. Így pl.: *Ha szavaid megfontolom* eleje, mely már a „rejtélyes" Júlia sejtetésével egyéníti a különben általános jellegü érzelmet; egy másik igen szép dal helyi és időszaki jegyei — hogy tó partján, hervadt őszi tájon képzelendő el — ha nem teszik is személyessé a dalt, de ellenőrizhetőleg igazolják személyes aktualitását (mert az erdődi kerti tó partján, őszi időben írta) s legalább is az igazságnak megfelelő lyrai alkalomszerüséggel emelik ki az általános dal-conventióból.

Még naiv dal-korszakában is egyéni vonásokat vitt be a műfaj-sablonba, de azért folyvást genre-játékot folytatva. Most minden népi szerepjátszás elmarad; teljes szabadsággal, genrejátéktól befolyásolatlanúl a maga személyes érzés-módja nyilatkozik meg s válik a régi gyakorlathoz képest egyik legszembetünőbb jegyévé a mostaninak. Intenzivebb, hevesebb, ujjongóbb érzésmód ez ama népi átlagosnál, másfelől pedig végtelenűl gyöngédebb, finomabb. „Szerelmes vagyok én, Vagy tán tűzbe estem? Nem tudom, de igaz, Hogy ég lelkem, testem" —: hiába a gondolat naivsága: ez a hirtelen nagy tűz már a Petőfié. „Te vagy, te vagy, barna kis lány, Szemem s lelkem fénye! Te vagy mind a két életem Egyetlen reménye!" —: hiába az igénytelen frazeológia: a riadó kitörés a Petőfié. „Ereszkedik le a felhő, Hull a fára őszi eső, Hull a fának a levele, Még is szól a fülemile... Barna kis lyány, ha nem alszol, Hallgasd, mit e madár dalol; E madár az én szerelmem, Az én elsóhajtott lelkem!" —: hiába a keresetlen kép, hiába az ezer esztendős fülemile-ábránd: ez a gyöngéd választékosság a Petőfié. „Reszket a bokor, mert Madárka szállott rá. Reszket a lelkem, mert Eszembe jutottál . . . Teli van a Duna, Tán még ki is szalad, Szivemben is alig Fér meg az indulat" —: hiába az ismételt naiv párhuzam, hiába minden végtelen egyszerűség: az az áhitatos gyöngédség s ez a „kiszaladó", virgonc teltség a Petőfié. A későbbi, 47-edikiek között is van dal, melyet a régi, népies átlagból csak az érzésmód véghetetlen gyöngédsége, ünnepi tapintata emel Petőfi személyes kifejezésévé: *Rózsabokor a domboldalon*, egyik elkésett, de legklasszikusabb képviselője ennek a személyes dal felé vezető, de még a naivban gyökerező változatnak. Különösen ünnepi ihlet szülötte a második versszak:

Lenn a Dunában a nap képe,
Reszket a folyó örömébe',
Ringatja a napot csendesen,
Épen mint én téged, kedvesem.

Az egykori népdalok képzelt helyzeteivel, képzelt szerepkörével szemben e mostaniak igen élénken éreztetik, hogy most

már a költő legszemélyesebb, valóban meglevő érzelméről van szó. Minden még fennmaradó naivságuk ellenére is leplezetlenül mutatják a műköltőt. Mert annak a műve már az is, amit az imént méltányoltunk; annak a műve a kifejezés oly szokatlan készsége, hogy azt a szenvedélyes és mégis gyöngéd érzésmódot, mely csak az övé, a maga személyes különösségében ki tudja fejezni, míg a naiv népdal-költő épen a conventionális kifejezéskészlettel vesz magára valamely typussá általánosító álarcot. A műköltő jelessége az a képes beszéddel való remeklés, melynek egy-két példáját már láttuk s többel is szaporíthatnók; övé különösen, mikor az alkalmi szemléletet használja fel képes beszéd eszközéül a lelkiek kifejezésére:

Álldogálok a tó partján
Szomorúfűz mellett.
Nekem való hely; engem ily
Bús szomszédság illet.
Nézem lecsüggő ágait
Szomorúfűzfának,
Mintha azok csüggedt lelkem
Szárnyai volnának.

Övé a költői szemlélet eredetisége, a gondolatnak képpel, a képnek újabb asszociációval való továbbfűzése, övé az elmés kikerekítés, övé az érzelemnek az a gondolkozó továbbfejlesztése, elfinomítása, övé általában a jellemző benyomásokon való megállapodás, s a legfinomabb lelki elvontságok szabatos érzékeltetésére való képesség.

Külsőségekben is mutatkozik már némi változás. Ezek az átmeneti dalok már valamivel terjedelmesebbek, mint a többnyire csak két-három versszakos régiek. Amazokban a dalbeli „egy-mozzanatúság" a legszigorúbban van értelmezve; mintegy témája van minden dalnak, egyetlen határozott mondanivalója, melyet a lehető legelemibb módon akar kifejezni. Emez újabbak már tovább foglalkoznak a maguk anyagával, s ez a nyomatékosabb megállapodás és gazdagabb gondolatmenet — mi a terjedelem növelésének végoka — már szintén a műköltő rovására irandó. Külső, de másnemű változás: ama régiek többnyire határozott népdali versformát követnek, dalolt strófa-szerkezetekhez alkalmazkodnak; emezek már, ismert népdal-formákon kívül könnyű, dallamos irodalmi formákat is nagyszámmal alkalmaznak s nem egyszer a népdalok világában alig ismert, alkalmi strófa-szerkezeteket. Ez is egyik okozója annak a benyomásunknak, hogy a mostani dalok irodalmibb jellegűek a régieknél, s hogy az elemi szerkezetű és dalolni való „dal"-tól, az elmondani vagy olvasni való „költemény" felé látszanak terjedezni.

A 46-végi dalok nagy része tehát, némely eléggé ritka későbbivel együtt, közvetlen folytatása a 43/44-i népdalnak. A népdal meghatározó jegyei közül egy: a személytelenség: oszlófélben van, az elemi szerkezet pedig tágulóban. A Petőfi-féle személyes dalt a következő év fejleszti ki teljesen, bár előfutárai már 46 végén

is jelentkeznek. Vizsgáljuk meg, mi különbözteti meg őket népdalelődeiktől, s miben áll személyes jellegük.

*

Hogy legszembeötlőbb külsőségeivel kezdjük, versforma és terjedelem dolgában a *személyes dal* tovább viszi az előbbi csoporttal már megindult átalakulást. Három-négy versszakos dal csak elvétve akad köztük, de terjedelmesebb annál több.[88] Magyar népdali forma csak a tizenegyes sorokban írt *Valahogy*, meg néhány magyar ritmusú, de nem sablonos, hanem alkalmi strófaszerkezet;[89] egyébként pedig többnyire trochaikus sor-képletek. Ez utóbbi nemben van Petőfinek egy igen kedvelt versformája:

Kedvesem, te ülj le mellém,
Ülj itt addig szótlanúl,
Míg dalom, mint tó fölött a
Suttogó szél, elvonúl.

Trocheusi sorok, de a szótag-mérték többnyire csak lappang, úgyhogy a versszak magyar nyolcas és hetes sorokból alakúltnak tetszik. Tehát azt mondhatni: a személyes dal forma szerint is szakít a naiv népdallal, s a versidomban is műköltői eredetiséget, alkalomszerűséget, vagy személyes vonzalmat árul el. A terjedelem megnövekedése pedig nagyobb igényű lyrai anyagra vall. Álljunk meg e két legkülsőbbnek tetszhető jegynél, mert mindkettő lényeges belső átalakulások kinyomata.

A versforma kérdése u. i. a legszorosabban összefügg a dal műfaji természetével. Naiv dal eo ipso csak magyar versformát fogadhat el: ez magyarázatra nem szorúl s Kisfaludy Károlytól Petőfiig az irodalmi gyakorlat is bebizonyította. Műdal azonban nem szorítkozhat okvetlenül csak a nemzeti (tehát naiv) versidomra, sőt mennél messzebb távolodik szellemben a naivtól, annál kevésbbé kedveli annak természetes versköntösét, mert hiszen az a versforma szükségkép naiv stil-feltételeket hoz magával. Viszont idegen versformákban sem dúskálhat válogatatlanúl és határ nélkül. Distichonban, drámai iambusban — hogy csak a legszembeötlőbbekre hivatkozzam — magyar nyelvű dal el nem képzelhető. S miért? Mert a dal fogalmához elválhatatlanúl hozzátartozik a *dallamosság* jegye; hozzá, nemcsak az igazi dalolt dalokban, hanem az eredetitől messze elfejlődött irodalmi dal-műfajban is, mint ritmikus konzerválója s egyszersmind határszabása a dalbeli érzelem válfajának és intenzitásának. Ahol a dallamosság véget ér, megszünt a dal lehetősége is, mert csak olyan fajta s oly intenzitású érzelmek valók a dalba, melyek — ha műköltőileg személyesek is — még mindig elég igénytelenek és átlagos hő-

[88] *Nem csoda, ha újra élek; Bírom végre Juliskámat; Te az enyim, én a tied; Mily szép a világ; Lennék én folyóvíz; Augusztus 5-dikén; Egykor és most; Itt van az ősz;* stb.

[89] *Borús, ködös őszi idő; Kinn a kertben voltunk; Te az enyim, én a tied; Lennék én folyóvíz; Ilyen óriást, mint; Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?; Feleségem és kardom.*

fokuak arra, hogy egy természetes dallam ringatására rábízhassák magukat. A magyar versformának ez a mi fülünkben ellenállhatatlan dallamossága egyik nem utolsó oka annak, hogy divatozásuk idején egész lyránk kicsinyes dalszerüségen ragadt meg. Idegen versformák közül melyek lehetnek dallamos látszatuak nekünk, magyaroknak? Azok, amelyeknek szótagszáma, sor- és strófaszerkezete magyar képletekre emlékeztet, melyeknek szótagmérő elve nem tünik elő rikítóan, egyszóval, a melyeknek idegenszerűsége enyhébben jelentkezik, semhogy egy naivabb ritmusérzék magyar ritmus-idomként ne foghatná fel, ne játszhatná át.[90] Sokszor pl. csak az idegenségét nem leplező jámbusi szerkezet (*Csendes élet.* 1847; *Szeretlek én, szeretlek téged.* 1848.) az oka, hogy egyik-másik verset nem tudjuk dalnak érezni. Viszont a fentebb idézett trochaeusi képlet akadálytalanúl magyarra játszható át. De átjátszható e „lebegő" ritmus is:

Én hittem-e egykor
Átoknak az éltet?
Én bolygtam a földön,
Mint éji kisértet?
Elégeti arcom
A szégyeni láng! —
Mily édes az élet,
Mily szép a világ!

Első négy sorát bizvást két Arany János-i (choriambikus) tizenkettősnek foghatjuk fel, annyira lehetővé teszi a magyaros ritmus illuzióját. A versszak második felében pedig mi sem állja útját annak a hajlamunknak, hogy magyar hatos és ötös sorok váltakozását érezzük belé.

De ugyane versszak ritmus-szerkezete más tanulsággal is szolgál. Más szerkezetű a szak második fele, mint az első. Az első négy sor mind hat szótagos, tehát egyenletes, nyugodt ritmusu; második fele már ötössel váltogatja a hat szótagos sort s ez egyenlőtlenség által érezhetőleg dallamosabbá teszi a második fél-szak ritmusát. Ilynemű, a dallamosság kedvéért való ritmus-váltást magyar versidom szerkezeteken állapíthatunk majd meg világosabban. De maradjunk még e dalnál s a versformával járó belső tulajdonságaira is vessünk egy pillantást, mert hisz az a célunk voltakép. A boldogság ujjongó önszemlélete e dal, s egykori sötét kedély-állapotával (*Felhők)* való ismételt szembeállítása. Személyes tehát és műköltői a legnagyobb mértékben; mindamellett dal-jellege nem vész el; a múlt- és jelen-kedélyállapot egybevetése nem valami logikus, az első versszaktól az utolsóig szerves folytonosságban haladó gondolatfűzés módjára megy végbe, hanem versszakról-versszakra megújultan, úgy hogy az egész hat strófás dal lyrai anyaga minden versszakban külön újból benne van, mindannyiszor visszahajlik a sötétebb múlthoz, s mindannyiszor fokozott örömmel szalad ki belőle a refrain ujjongásával üdvözölt

[90] Erre nézve l. *Magyar ritmus, jövevény-versidom* c. munkámat.

boldog jelenbe. Tehát egy érzelmi fordulatban rejlő lyrai élmény élvezi ki magát ismételten: megannyiszor felhőt von magára, csakhogy kiderülhessen. E belső játékot követi a ritmusé. A multnak legott szalasztva felidézett élményei: világgyülölet, szélvészes ifjúság, bú, bizalmatlanság, gyanakvó barátság — kezdik múltba viszszafutásokat a versszak elején; mire a ritmusváltáshoz érünk, csak emlékök marad, s az új, dallamosabb ritmus játékába már csak a jelen lyrismusa lép át, előkészítve, s várva a maga ritmikai ráütését, az ujjongva kitörő refraint. A ritmus-váltás határán tehát a lyrai gondolatnak nincs megfelelő nyugpontja, hanem valamelyes belső enjambement-nal törik át egy új ritmus-képlet tételfelébe, miáltal kiegészítőjének, a dal leglelkét kifejező refrainnek a ráütését szükségessé, kívánttá, s ezáltal hatásában is elsőrendüvé avatja:

Vad ifjukoromnak
Szélvésze kitombolt,
Kék, tiszta szemével
Mosolyg le a mennybolt,
Mint gyermekeikre
Az édes anyák —
Mily édes az élet,
Mily szép a világ!

Minden napom egy bút
Gyomlál ki szívembül,
Kert újólag e szív,
Mely széltire zöldül,
És benne virít a
Sok tarka virág...
Mily édes az élet,
Mily szép a világ!

Az utolsó versszak aztán tisztán e kedély-fordulat indokát tartalmazza; a ki-kiderülő játék célhoz ér, s ott ragyog az egész lyrai mozgalom forrása, napja: „A barna leány, e Szép hajnali álom".

Hogy a ritmus-váltással a dallamosság, s a dallamosság által a dal leglelkibb lényege érvényesül, magyar versidomban még világosabban kimutatható.

A szokásos magyar dalformák eo ipso dallamosak. De közöttük is azok a legdallamosabb hatásúak, amelyeknek ütemei különböző szótagszámúak, mert azokban nem csupán az egyenlő időközökben toppantó iktus szuggerálja ránk a dalolhatóság érzetét, hanem a szükségessé vált szünetelés, szótagnyújtás és szaporítás egyenesen éneklés-szerű időbeosztó játékot kényszerít reánk. Igy a 4|4|3, 4|2|3, 4|3|3, 4|2, beosztású sorok kétségtelenül dallamosabbak mint a középütt felező nyolcasok, különneműek kombinálása még erősebben az, mint egyazon sorfaj változatlan ismétlése. Nem egyszer találni Petőfi újabb dalaiban oly versszakalakítást, mely egyenletesebb, beszéltebb, tehát költeményszerűbb ritmust hirtelen dallamosabbra fordít, s ezzel mintegy versszakról versszakra megújítva, léleküdítő játékkal menti meg a költemény dalszerűségét.

Lennék én folyóvíz,
Hegyi folyam árja,
Ki darabos útját
Sziklák között járja...
De csak úgy, ha szeretőm
Kis halacska volna,
Habjaimban úszna föl s le
Vígan lubickolva.

Ugyanez a kedves játék ismétlődik az egész kitünő dalnak nemcsak ritmus-szerkezetében, hanem azzal együtt járó hangulatváltásában és gondolatformáiban. A versszak első fele mindig irodalmibb, komorabb, a második felében képzelet, kedély, és ritmus szinte gyermekded leleménnyel ujjong, kacag, ölel, ábrándozik, — s mélyül. Mert az ismételt játék, nem meddő ismétlés; fokról-fokra bensőbb, szelidebb, merengőbb tartalmat önt belé a szemléleteiben kimeríthetetlen képes beszéd, s míg az első versszak dalfordulata szinte táncra ugrani látszik, a fordulat megszokása s az érzés fokozatos átsimulása a komolyabb gyöngédség felé: végül is enyhíti, tompítja a ritmus-váltás éles csendülését s a remek dal szelíd, ábrándos egyneműségben hangzik ki:

Lennék felhődarab,
Összetépett zászló,
A vadontáj fölött
Fáradtan megálló...
De csak úgy, ha szeretőm
Az alkonyat volna,
Búshalovány arcom körül
Pirosan ragyogna.

Nincs ebben semmi életrajzi adat, s mégis élmény van benne: egy érzelmi folyamat oly gazdag változatú lejátszódása, minőre népdal, naiv dal soha sem képes. Érzelem és alaki játék naivul indul, s anélkül, hogy széttépné a dal kereteit, végül is a műköltő legszemélyesebb kifejezésévé válik.

A még 46-iki *Borús, ködös őszi idő*-nek, mely szept. végéről, vagy okt. elejéről való, anyagán, eszközein épúgy a műköltő kezenyoma. Részletező helyzetképpel kezdi; kint ködös ősz, hideg nap a felhők mögött; bent a kandalló ád egy kis meleget; ott ül a kandalló mellett, ablakát, ajtóját bezárva; emlékezik; majd a leányra gondol. „Tartalmát" azért mondom el, hogy megvilágítsam személyes jellegét. A naiv dal nem ad ily részletező helyzetképet és lyrai keretrajzot. Van benne tehát, mint minden ily személyes dalban, valami a naiv daltól eltávolodó elem (itt a műköltő részletező figyelme) s van mégis, mert az elmaradhatatlan, igazi, ősi dalszerűség. S itt érvényesül újból, klasszikusan, a ritmusváltó forma-művészet. Két nyolcas sor kezdi, s négy dallamosabb sor kombinációja fejezi be a versszakot; a szemléleti, közlő, tájékoztató (műköltői) elemek a higgadtabb ritmusu versszak-kezdetbe, a lyraibb, cselekvőbb (naivabb —: dal-)elemek a dallamosabb folytatásba gyülekeznek (az egészen helyzetrajz-szerű, bevezető szak kivételével).

A mult idő nagy mezein
Hervadt lombok emlékeim:
Összeszedem őket,
Kötöm egy csomóba,
Úgy vetem bele az
Égő kandallóba.

Van rá eset, hogy a dallamosabb ritmus csak a refrainnel lép elő. Így azon egyik ritka dalban — *Mit csinálsz, mit varrogatsz*

ott? — melyben szerelme a politikai gondolattal karöltve jelentkezik. S ez esetben a refrain dallamosabb voltának azért van jelentősége, mert (mint a *Mily szép a világ!* cimüben) itt is a refrain-sor tartalmazza a dal lényegét:

Ha ilyen szép kéz varrja meg,
A győzelem belé szeret,
S mindig ott lesz közelében...
Varrd meg azt a zászlót feleségem!

Találni ez eljárás fordítottjára is *(Te az enyim, én a tied)* és akkor az egyenletesebb ritmusu végsorok valami higgadt, síma megkötő kihangzást adnak a versszaknak, vagy — jambusi mértékben — szinte teljesen elsimítják az anélkül is csekély daljelleget *(Az időhöz).*

A versformát illetőleg megelégedhetünk e ritkább, alkalmi szerkezetek vizsgálatával, melyek eléggé mutatják a személyes költő azon törekvését, hogy megváltozott lyraiságához képest nemcsak hogy előszeretettel fordul a dallamos ugyan, de a népi sablontól szükségkép eltávolodó idegen versmértékhez, hanem még a magyar formák dallamosságát is műköltői hatásra készíti elő, s alkalmi, személyes szükségleteihez idomítja. Egyébként is ezeken kívül, mint említettem, magyar dalformát keveset használ. Legnagyobb arányban az említett trocheusi formával él.

Nem hiszem, hogy kétkednék az olvasó ez alaki megfigyelések célravezető voltában. Lényegről van itt szó, mely ritmusbeli megnyilatkozásaiban volt tetten érhető. A naivtól eltávolodó versidom, a szakonként ismétlődő ritmus-váltás mű-költői igényekre vallanak. Érzelmeit élményi megkötöttségük sokkal személyesebb jellegűvé avatja, semhogy a hűség kára nélkül magukra ölthetnék a naiv formák szükségkép stylizáló köntösét. Az egykori naiv dalköltőt a lyrai alap ilynemű megváltozása új feladat elé állítja a műformát illetőleg, s ha mi e feladatot meg nem látjuk, megoldása módjait meg nem figyeljük, akkor kibújtunk saját feladatunk alól.

Petőfi szóban forgó versei mindnyájunk érzése és tudomása szerint *dalok.* Hogy azonban nem a-fajta dalok, mint a 43/44-beliek, az abból is megtetszik, hogy ez újabbak legnagyobb részét senki sem dalolja, ezek nem szálltak köz-ajakra a nóta szárnyain. Nem; mert sokkal személyesebbek, semhogy Petőfin kívül egy átlagtömeg is saját kifejezésére ismerhetne bennök. Tehát itt egy újabb válfaja a dalnak: a nem-dalolt dal, az olvasásra szánt dal: kell benne dalszerű elemnek lennie s kell *költemény*-jelleggel is bírnia csupán személyessége folytán.[91] Imé, a *személyes dal* fogalma minket elemzésre utasít ugyanakkor, mikor a daltehetségű költőt lyraiságának személyessé vált jellege egy új dalválfaj kiképzésére kényszeríti.

A személyes dalra vonatkozólag tehát az a főkérdés, hogy

[91] A *dalt* a lyrai költészet minden más műfajával szemben különálló műfajnak veszem, a többit mind lyrai *költemény*-nek nevezvén.

személyessége ellenére mi módon tudja dalszerűségét megőrizni, biztosítani. S a versformák segítségével a fentiekben erre kaptunk egy első feleletet, mely főkép a ritmusváltás példáiban volt világos értelmű. Azok u. i. a lyrai menet minden izületében, vagyis minden versszakban, egyenként biztosítják a daljelleget; minden újabb lépésök a személyesség felé történik, de idejében való visszatéréssel a naiv hanghoz s a dallamos formához. Haladásuk tehát nem költeményszerű, nem logikus fűzésű és egyhuzamban menő, hanem úgyszólván versszakonként újra kezdődő. Ami bennök dalanyag, az szakonként ismétlődik, s az ismétlés folytán mélyül vagy alapszínét lassan-lassan módosítja. Innen bennök a haladás látszata a nem-folytonos gondolatmenet ellenére. Az előbbi korszakbeli *Bucsú Kunszentmiklóstól* és *Hegyen ülök* a dal továbbképzésének első tünetei voltak, mintegy *egy* alkalomhoz vagy hangulathoz fűződő apróbb daloknak — megannyi gyöngyszemeknek — egy-fonalra fűzései. Az imént tapasztalt jelenség rokon ezzel, mert ezúttal is kisebb egységek egymás mellé rakásából keletkezik a terjedelmesebb dal; csakhogy ez apróbb egységek már magukban véve összetettebb jellegűek, nem tiszta dalok, daljellegüket csak egy megfelelő fordulattal helyreállító költeményparányok.

*

A nagyobb terjedelem tehát szintén nem puszta külsőség, hanem a versformával együtt belső átalakulásra utal: nagyobb igényű lyraiságra, mint aminő a naiv dalokban otthonos. E nagyobb terjedelem okainak vizsgálata meg fogja adni a második feleletet arra a kérdésre, hogy a személyes dal mi módon oldja meg a daljelleg biztositását, vagyis belülről nézve a kérdést: mi módon tud a naiv dal igénytelenségéből tovább emelkedni.

Jellemző például szolgál a Koltón írt *Egykor és most.* Egy vándorló ifjut rajzol, emlékezetből, még pedig oly megállapodó szemlélettel és tárgyi érdekkel, hogy ha másnemű folytatása nem volna, senkinek sem jutna eszébe, hogy dalnak minősítse. De fordulat következik; nem kerekíti ki a rajzot a maga tárgyi neméhen, hanem — kinek jelenlétéről addig nem is tudtunk — feleségéhez fordul: Megmondjam-e, mi lett ez ifjuból? nem halt meg, már e földön üdvözült:

Itt van e meleg szobában,
S ajka forró ajkadon,
Kedves drága feleségem,
Édes szép kis angyalom.

A költeményszerü előrész tehát csak előkészület volt e dalfordulathoz. A dal csak az idézett végső szakban valósul meg, még pedig szinte csak egy naiv felkiáltás képében. De mily gazdag lyrai tartalom ömlik e két igénytelen utolsó sorba a költeményszerű előkészítés által. Aktuális lyraiságának múltja szemlélete ad személyesítő zamatot, s az elkülönített, kidolgozott múltszemlélet a reá várakozó dalba a végső szakban átömölvén, teljes

eréllyel érvényesül a jelen boldogság fokozásában. Nagyobb arányban ugyanaz történik, mi szakonként ismétlődött az előbbiekben. Dal-fordulattal végződik a költemény, s mindazt a nagyobb igényű és személyesebb lyraiságot, mit a költeményszerű előkészület felhalmozott, a maga javára foglalja le a dalszerű befejezés. Az érzelemnek egy fontos meghatározó tényezője választatott külön, hogy az elkülönített megvilágítás után fokozottan adhassa vissza hatóerejét a dalnak.

Mint itt a meghatározó jegyet az érzelem kitörésétől, úgy különíti el némely más költeményekben az élményt annak lyraiságától.[92]

Egy még 46-ból való dal: — *Nem csoda, ha ujra élek* — szintén ily nemű elemző eljárás által válik költeményszerüvé, de nem élményt különít el lyraiságától, sem egy meghatározó jegyet az érzelemtől, hanem egy komplikáltabb vegyes érzelmet fejez ki akként, hogy alkotó elemeit külön-külön juttatja szóhoz. Az élmény, melyhez fűződik: búcsú-találkozása Juliával az első szatmári út vége felé, tizenkét nappal a hite szerint szakításra vezető okt. 10-i találkozás után. Ez alkalommal kötötte össze Júlia először az elszakadt fonalat, s tehetett valamelyes biztató nyilatkozatot, olyasmit, hogy ő szereti ugyan Petőfit, de ki akarja próbálni érzelme tartósságát s ezért várjanak tavaszig. A kétértelmű biztatás megfelelő komplikált érzelmet kelt föl a költőben. Rejtély maga a találkozás (véletlen, vagy számítás?); rejtély a leány; kétség és remény szabadjára van eresztve; örülhet Júlia szerelmének, de épen akkor, mikor már el kell mennie; fájhat neki az elválás, de biztatja a tavaszi találkozás reménye. Levélben és versben hol egyik, hol másik elemét ragadja meg s fejezi ki e vegyes lelkiállapotnak; ezúttal, dal formában egyenként sorakoztatja fel őket, a tavasz reményét hagyva utolsónak, s azon — az egésznek legnaivabb, legdalszerűbb elemén — állapodva meg legnagyobb nyomatékkal. Az elkülönítés, miáltal az érzelem dalba illő, egyszerűbb elemekké bontatik szét, mindamellett korántsem logikai művelet; inkább a lélek naiv tépelődése, mely ellentmondó tartalmának hol egyik, hol másik elemével bibelődik s végül rátalál arra, amelyik e zavaros állapotból valami egyszerű, kedvesebb dal-állapotba vezetheti ki.

1848 november végén, Erdődön írta utolsó szerelmi dalát, a személyes dal legklasszikusabb képviselőjét. Ebben is, mint néhány előbb tárgyaltban, csak előkészítés után, a vége felé bontakozik ki a tulajdonképeni dal: a feleségével egy dombtetőn üldögélő költőnek az őszi hangulattól átfinomúlt „csendes, méla éneke."

Itt van az ősz, itt van újra,
S szép, mint mindig, én nekem.
Tudja Isten, hogy mi okból
Szeretem? de szeretem.

---

[92] *Bírom végre Juliskámat.* Kevésbbé sikeresen, a szerelmi elragadtatás sablonos mámor-jellemzésével: *Augusztus 5-dikén.*

A személyes vonzalom e nyilatkozata indítja meg a lyraiság útját. Képet fest az őszről; de nem valamely tájrészletet, hanem légiesebb, s már hangulatához símuló metaforikus szemléletet; valódi szemléleti elem csak egy: „S hallgatom a fák lehulló Levelének lágy neszét.” S mintha ez egyetlen, reális mivoltában felfogott benyomás (mit a nyelv lágy zenéje oly andalítva utánoz) inditaná meg a látás álmatag elvonatkozását: a következő szemléleti elem már költői értelmezésbe, belső, hangulati látásba ringat át: a nap szeliden mosolyogva néz a földre, mint *elalvó* gyermekére a szerető anya. Eddig a bevezető rész; a tényleges szemléletnek egyetlen egy elemét hangulattá finomodva bocsátja be a lélekbe, s azt az elszenderedés költői szemléleteként vetíti ki a környező természetre. — Következik e metaforás szemlélet realizálása. Nézi az őszi tájt, s csakugyan úgy látja, hogy a föld csak aluszik; csendesen levetkezett, s ha majd felvirrad reggele, a kikelet, ismét felöltözik. Ehhez az ekként kivetített, megvalósított költői látáshoz, hangulatból fogantatott szemlélethez, igazodik most már a költő egész lyraisága, s az előkészület eredményeit magába olvasztva, csak most szüremlik elő a dal, az őszi természet „altató dala”:

Alugyál hát szép természet,
Csak alugyál reggelig,
S álmodj' olyakat, a mikben
Legnagyobb kedved telik.

Én ujjam hegyével halkan
Lantomat megpendítem,
Altató dalod gyanánt zeng
Méla csendes énekem. —

Kedvesem, te ülj le mellém,
Ülj itt addig szótlanúl,
Míg dalom, mint tó fölött a
Suttogó szél, elvonúl.

Ha megcsókolsz, ajkaimra
Ajkadat szép lassan tedd,
Föl ne keltsük álmából a
Szendergő természetet.

Csak az előzmények műköltői előkészítése szerezhette meg a dalnak ezt a lehelletszerű gyöngéd lyraiságot: az tette lehetővé, hogy a szendergő természet altató dala gyanánt zönghessen oly mélán, csendesen; légies, álmatag, megfoghatatlanul finom hangulatát szemléletbe lehelhesse át s egész dala ne legyen egyéb, csak e szemlélt s oly könnyen elrebbenhető hangulat védő, óvó, gyöngéd, marasztaló élvezése. A léleknek e saját hangulatához való, marasztaló viszonyát fejezi ki végeredményben Petőfi dala, az „*altató* dal” költői lelményével; a daléval, mely szenderít, köti a bűvöletet, de egyúttal vigyáz, óvakodik, nehogy ébresztővé, riasztóvá hangosodjék.

E gyöngéd óvatosság nemcsak megfelelő szóbeli anyagban — „*halkan* lantomat megpendítem“; „mint tó fölött a *suttogó szél*“ — jut kifejezésre, hanem a metaforás szemléletet teljesen megvalósító cselekvő játékban, s itt kezdődik — a dal legvégén, mit idéztem, — Júlia szerepe, kinek jelenlétéről eladdig szó sem volt. Bizonyára érzi mindenki, hogy ez a jelenet tetőzi be teljes életszerüséggel a metafora megvalósítását. Az „elalvó természet” eladdig csak a képzelet látása volt; s csak az altató dal felajánlása, majd

pedig e lábujjhegyen járó végjelenet varázsolja szinte anyagilag reálissá. Mit jelent azonban a költői szemlélet ily tárgyivá válósodása? Nem egyebet, hanem a szemléletbe ömlött *hangulatnak* a teljes kifejeződését, s ezzel a dal természetes nyugponthoz jutását. Az a körülmény pedig, hogy Júlia csak a hangulat teljes megvalósulása pillanatában lép be a dal lelki otthonába, — arra vall, hogy az ő néma, szótlan merengő jelenléte, férje ábrándozását nem zavaró, hozzá alkalmazkodó gyöngéd szerelme: a hangulat igazi forrása. Az egész dal: „a szendergő természet altató dala": végeredményben ez érett, mély, gyöngéd szerelem merengő hangulatát önti szóba, szemléletbe, életjelenségbe: örökéletű költői anyagba, egy bágyadt, szép őszi nap szerelmi hangulatát, mikor a politikai izgalmaktól fáradt költő néhány csendes órát tölthetett Erdődön Júlia oldalán, kiben már ekkor az anyaság szent terhével megáldott feleséget szerette.

Ez a dal minden eddig bemutatott rokonánál költeményszerűbb; nemcsak azért, mert személyesebb, helyhez, időhöz kötöttebb, tehát aktuálisabb anyagú, hanem haladó, fejlődő menete miatt is. Dal-jellegét azonban biztosítja belső egy-mozzanatusága; egy jelenet hangulata van benne megörökítve, mint akárhány más dalban; de a hangulat finomsága előkészületet kiván, hogy teljesen kifejeztessék. Az „altatódal" fogalma is csak eszköze a kifejezésnek, mert hisz az altatódal, melyet a természetnek mondana, nincs sehol, csak a szándékról van szó s az elegendő a hangulat jellemzésére. Igy mindaz a mozzanat, mely haladó látszatot ad a dal menetének, tulajdonkép csak ugyanazon egy hangulat előre küldött szolgája, a kifejezés útkészítője s a dalt nem is minősítheti költeményül, hanem csak egy műköltő dalául. Ugyanigy az idegen versforma, az irodalmi nyelv, s általában minden népi naivság teljes hiánya. De daljellegét biztosítja egy olyan jegy megléte is, melynek áttörése minden dal-jelleget megsemmisítene: megvan benne az életszerüségnek az a tökéletessége, melyet annak idején a dal „lélektani magányának" neveztem s mely író és közönség közti viszonyról semmit sem tud. Ha dalt kellene idéznem, mely a műköltői és személyes jellegben a legmesszebbre elment, s mindamellett a dal műfaji határai közt megmaradt; dalt, mely Petőfi dalköltészetét fejlődése tetőpontján, az egykori népdaltól a műdal felé legmesszebbre távolodottan képviseli: akkor ez utolsó szerelmi dalát idézném. Növeli jelentőségét, hogy anyaga szerint is legszemélyesebb alkotása Petőfinek, ugyanazt a Petőfi-hangulatot örökítvén meg, melynek teljesebb elmélyülését a *Tündérálomban* csodálhattuk.

*

Két módját láttuk e szerint a lyrai anyag megnövekedésének s a daljelleg fenntartásának a személyes dalban. Egyik — a ritkább és naivabb — a többszöri, szakonként megismételt dalfordulat, miáltal a dalanyag kezdő szinezete mélyül, vagy fokon-

ként módosul; másik az egyszeri, bevégző dalfordulat, mi lehetővé teszi a lyrai anyag elemeinek előkészitő, elkülönitett kidolgozását, de a bevégzéssel megadja neki a daljelleg illuzióját. Amott minden versszak egy-egy újra kezdés (innen a versszak alkalmi, jellegzetes szerkezete), emitt a dal csak végül, elegendő előkészület után bontakozhat ki teljes lyrai tartalommal, eltulajdonítván az előkészület minden eredményét. Mindkét esetben tehát, akár ismételten, akár csak egyszer, befejezésül, dalra-fordulás e lyraiság jelleme: kedélyben, hangban alkalmi, az előzmények ellenében érvényesülő elnaivodás, egyszerüsödés, könnyebbedés. A személyes dal e műformája így kedélybeli, belső fordulatosságot fejez ki, s az ismertetett dalok e belső mozgalmasságnak köszönhetik élénkségüket, de minden személyesség ellenére fentmaradó kedves naivságukat is.

Formai sajátságok kapcsán ezzel lényeges tulajdonságait is eléggé kimerítettük a személyes dalnak. Ugyanazokat találnók az itt részletesen nem tárgyalt darabokban. Naivság és személyesség a legkülönfélébb arányban vegyülhet bennök, de minden esetben legalább is oly erős a személyes elem, hogy a dalt egykori naiv elődétől igen határozottan megkülönbözteti. *Megbántott a rózsám, Valahogy, Ilyen óriást mint:* bizonyára naivabbak mint *Mi volt nekem a szerelem?, Az utósó virágok,* vagy *Ma egy éve,* — de az egykori népdaltól épúgy különböznek, mint emezek.

A személyes dal, amint 46 ősze óta Petőfi szerelmi költészetében a korábbi gyakorlatot hovatovább majdnem teljesen leszorítva kialakult: középfaj a naiv dal és a lyrai költemény között. A naiv daltól személyes elemei különböztetik meg, de anélkül, hogy daljellegéből kivetkőztetnék. Személyes elemei vagy lyrai anyagában (élmény, alkalom, jelenet, jelenet emléke; személyes jellegü vagy intenzitásu érzésmód, magasabb rendü gondolat, hangulat), vagy műformájában (alkalmi, többnyire idegen eredetü versforma, irodalmi nyelv; műköltői qualitások: képes beszéd gazdagsága, részletező helyzetkép, önjellemzés, önszemlélet, elmélyedő érdeklődés, öntudatos inventio, stb.) jelentkeznek. Ez a személyes hozomány nem is fér el a naiv dal keretei között s azt a „lyrai költemény" fogalma felé tágítja. Költeményszerü benne a fejlődő, több mozzanatú szerkezet, mit a nagyobb igényü lyrai anyag több oldalú, fokozatos, vagy elemző megvilágítása tesz szükségessé, s mi többnyire a dal nagyobb terjedelmében is láthatóvá válik. Daljellegét pedig biztosítja az idegen volta ellenére is dallamos versforma; a lyrai anyag belső egysége, melyet a haladó szerkezet ismételten, vagy fokozatosan világít ugyan meg, de eredeti elemi önállóságában meghagy, nem társítván hozzá az eredeti egynemű lelki állapotban meg nem volt új elemeket, melyek társaságában csak egy nagyobb lyrai conceptió alárendelt alkatrésze lehetne; biztosítja végül közönségről mit sem tudó életszerűsége, mely egy pillanatra sem lép ki a dal lélektani magányából. Ez utóbbi jegy biztosít némi naiv ízt még legműköltőibb dalainak is. Ugyancsak

ez az oka annak, hogy mi a dalt csak mint közönségtelen életjelenséget tudjuk elképzelni, s hogy a Béranger-féle chansonban s hasonló múlattató dalokban nem is tudunk igazi dalt látni.

Hiába fordult tehát Petőfi fejlődése immár végleges határozottsággal a személyes lyra felé, naiv korszaka kedves műfaját, a dalt korántsem ejtette el, sőt egy másfél esztendős forrongás után, gazdagabb ihlettel fogta fel, s fejlődése újabb eredményeit legelőbb is abban érvényesítette, bizonyságául annak, hogy neki is, mint minden gyakori és könnyű ihletű lyrikusnak a dal a legkéznélfekvőbb műfaja. Miután az irodalmi népdalban e műfaj fejlődését már 43/44-ben eljuttatta a tökéletesség első állomására, a Júlia-dalokkal újabb fejlődés útjait nyitotta meg, s a nélkül, hogy a daljelleget veszélyeztené, irodalmibbá, a műköltő legszemélyesebb kifejezőjévé tudta azt kiképezni. Ha az előbbi fokon, mint Arany mondja: a nemzeti műdalt teremtette meg, viszont tovább képzésében, a személyes dalban, Petőfi legsajátabb dalműfaját kell látnunk. Ha amazokkal a népdalban lappangó *magyar* klasszicitást emelt föl az irodalomba, emezekben a maga egyéni lyrai eredetiségével gazdagította irodalmunkat. A naivhoz még elég közel álló *Te vagy, te vagy barna kis lyány, Reszket a bokor, mert*, és *Rózsabokor a domboldalon*, meg a már teljesen személyes *Borús, ködös őszi idő, Mily szép a világ!, Lennék én folyó víz*, s mindenek felett: *Itt van az ősz, itt van újra:* legklasszikusabb emlékei e tovább haladó dal-művészetnek. [93]

[93] Dallamos forma; elemi, önálló lyrai anyag; közönségtelen életszerűség: a dal meghatározó jegyei. Mihelyt csak egyikük is hiányzik, dalról nem, csak dalszerűségről lehet szó kisebb-nagyobb mértékben.

A dallamosság hiányát többnyire jambusi mérték okozza, ha a nemzeti versidomban szokatlan szótagszámú sorkombinációkban jelentkezik (*Csendes élet; Szeretlek én, szeretlek téged; Hideg idő, hűs őszi éj*). Kevésbbé idegenszerű: *Az időhöz*. A szakozatlanság is ellensége a daljellegnek, szokatlan lévén a nemzeti versidomban is (*Úton vagyok s nem vagy velem*). Viszont a versszakos tagolást erősen hangsúlyozza a refrain, s ez tartja fenn a komplikáltabb s komolyabb vers-szerkezet ellenére a *Keserű élet, édes szerelem* dalszerűségét.

Ritkább eset dallamos formában a másik két jegy hiánya.

A lyrai anyag természete nem dalszerű ebben: *Állj meg, feleségem;* mert az eljátszott jelenet nem kifejező eszköze egy elemi lelkiállapotnak, hanem attól mintegy elszakadva, önálló érdekű költemény-tárgy. *Feleségem nevenapján* tárgyi eleme (bohókás alakoskodás) ellenben nem önálló költeménytárgy, hanem a jókedv kifejezése. — A *Szívem* c. vers anyaga összetett, több lyrai atómot társít, s útközben túlfejlődik az eredeti, elemi lyrai anyag tartalmán. Tehát csak dalszerű költemény.

Végül közönséghez látszik szólani, s így a dal „lélektani magány"-ából kilép, a *Hozzám jössz-e?* Júlia semmitől vissza nem riadó nagy szerelmét akarja pointirozottan jellemezni nekünk, kik ezt olvassuk. Hacsak párbeszédes formáját úgy nem fogja fel valaki, hogy a költő emlékezetből játszik el egy köztük lefolyt jelenetet, tehát újra átéli élményét. De nem ez az első érzésünk.

Még kisebb fokú a dalszerűség, ha két meghatározó jegy is hiányzik; így a két első jegy a *Mi van innen távol* kezdetűből, a két utóbbi *A szerelem* címűből. Mindamellett, ez utolsó példa mutatja, mily nagy jelentőségű a dallamos versforma a dalszerűség kellékei közt, s egyebek hiánya ellenére is egymagában mily élénk dalszerűség illuzióját képes fölkelteni.

V.

Közbevetőleg egy külön dalcsoport.

A dal személyessé fejlődése korántsem szorítkozik csupán az egy szerelem nagy élményére. Van vagy tíz, kiválóan értékes, személyes dala 47-ből, melyek sem az imént lezárt Júlia-szakasz, sem a később sorra kerülő politikai gondolat anyagkörébe nem oszthatók be s viszont a 47-tel kezdődő újabb népies irány dalköltészetébe sem tartoznak. E nem Júliára vonatkozó, nem politikai tartalmú és nem népies irányú személyes dalok itt illeszthetők be legcélszerűbben áttekintésünk menetébe, minthogy műfaji jellegük a közvetlen előzményekben már kellő megvilágításban részesült.

A Júlia-daloknál általában irodalmibb jellegűek. Amazoknak többé-kevésbbé megmaradó naiv mellékíze onnan származik, hogy — amint már tudjuk — Petőfit a szerelmi boldogság hite és várása általában naivvá, gyermetegül örvendezővé teszi, s csak a megvalósult, a keze között tartott boldogság komolyítja el fölöttébb könnyen: azért lesz a szerelmi dal egyre gyérebb, s ahol megvan: hangulatibb és komolyabb a koltói napok után. Viszont a politikai gondolat-körben a közvetlen cselekvő hajlam, mit nem egyszer ingerültség igazgat, lop majd be naiv dal-elemeket odavágó költészetébe s tilt ki belőle másokat. Vannak azonban érzelmek, lelki állapotok, melyek higgadtabb szemléletet, sőt reflexiót is megtűrnek, mert nem fordítják egész energiájukat csupán a közvetlen (vérből, izomból egyenest szóba szökkenő) kifejezés sürgetésére; s nem is oly korlátlan urai a léleknek, hogy annak minden egyéb érdeklődését és tevékenységét megzsibbasztanák. A most tárgyalandó daloknak valóban legszembetünőbb közös jegyök: a szemléleti (tárgyi) elem térnyerése az érzelem kizárólagos (naiv) uralmának a rovására.

Az egykori önarckép műfajára emlékeztet néhány darab: *Egy barátom az ifjuság, Tűz, Az én Pegazusom.* Bizonyos önszemlélet kifejezései ezek. Jellemző érzelmeivel (szeretet, gyülölet), érzésmódjával (szenvedélyesség), s költészete természetével foglalkoznak. Az első minden közvetítő érzékítés nélkül, a második már jelenetező játék igénybevételével, a harmadik pedig teljesen végrehajtott genre-alakítással, tehát a lehető legtöbb szemléleti elem közvetítésével. Dalról lévén szó, az első helyen idézett darab abstrakt önszemlélete merésznek látszanék; anyaga szerint u. i. teljesen elüt a dal megszokott primitivségétől. Nem *kifejezi* lelke lyraiságát, mint a dal szokta, hanem szemléli, számot vet vele, dal tárgyává teszi meg a dal létrehozó tényezőit, a lyrai erőket. S mégis olvasásakor semmi szokatlant nem érzünk. Dal-jellegét, mit az igénytelen kifejezés is támogat, föltétlenül biztosítja a ritmusváltó játék:

Egy barátom az ifjúság,
Maholnap már ez is itt hágy,
S másra, tudom, helyébe nem
Akadok,
Jaj istenem, be magamra
Maradok.

Ilyen dallamos és igénytelen kezdet még erősebb elvontságot is megbír, mint amennyi a dalban tényleg következik.[94]

A *Tarka élet* és *Nézek, nézek kifelé:* húmoros múlt-szemléletek, aminők Petőfi boldogabb korszakában elég gyakoriak. Az utóbbi aktuális szemlélethez fűződik. A másik minden alkalmi kapocs nélkül ad egy összefoglaló képet eddigi életéről, melyben nyomorúság és jóllét, megalázás és megtiszteltetés váltakoznak. Sem jelen szemlélet, sem külön kifejezett lyraiság nincs benne: pusztán a szemléletre kiállított múlt, a magára hagyott szemléleti anyag kerül a dalba. Oly diszkrét műköltői eljárás, oly önmegtagadása a lyraiságnak, amilyenre a naiv dal nem képes. Igaz, hogy lyrai alapja — az önszemlélet húmora — oly kevéssé mozgalmas lelkiállapot, hogy nem is lehet meg benne az autochton kifejezésre törekvés türelmetlensége. Mindamellett dal ez is és pedig a sokszorozók, ismétlők közé tartozik, minthogy lyrai elvét (a végletes váltakozás húmorát) minden verszakban újra reánk szuggerálja:

Szobalyány is szégyelt volna
Velem jőni karonfogva,
Máskor ismét úri hölgyek
Pillantásomért epedtek.

Drága, ékes új ruhám volt,
S volt ruhámon folt hátán folt,
Zöldre raktam sárgát, kéket...
Szent atyám, be tarka élet!

Nem is fejeződhet be máskép, mint ismételt elvének, az össze nem illő változatosságnak a kimondásával. Ezért marad legutoljára a ruházkodásbeli viszontagságok említése, honnan a jellemző *tarka* szó természetes associatióval lép ki összefoglaló ítéletül.

E higgadtabb szemléletet a higgadtabb lelkiállapot teszi lehetővé, mely ajtót nyit a tudatos beavatkozásnak, sőt az elmélyedő gondolkodásnak is, mint az *Édes öröm ittalak már* kezdetű dal mutatja, melyben múlt tapasztalatai szemléletéből lassan-lassan reflexiókba, lyrai következményű általános életszemléletbe siklik át, egy filozófiai hangulatú dalt hozván létre, mely össze tudja egyeztetni a legmagasabb igényű költői anyagot a legigénytelenebb lyrai műfajjal:

Mozdulni kezd a levegő,
Halk, de hűvös fuvalom jő,
És tőlem suttogva kérdi:
Nem legjobb-e soh'sem élni?

[94] *O. B. kisasszonyhoz* (a kezdőbetük Ocsváry Berta nevét jelentik): szintén szemléletre állítja ki a maga lyrai anyagát s szintén ritmusváltással, meg azonkívül eleven szemléletű képes beszéddel és élet-kerettel óvja, menti dal-jellegét.

Mily máskép, mennyire mélyebben s őszintébben hat ránk e kis dal, mint gondolatban rokon elődei: a *Felhők* nagyobb része. Mert alapja egy tényleges lyrai állapot: hangulat, mely személyes emlékeit elöntvén, föloldja belőlük apránként s felszinre hozza legáltalánosabb, leganyagtalanabb elemüket: a gondolatot. E gondolati elem ugyanis már a kialakuló szemléletben benne lappang a „volt-nincs" gondolat nyugtalanító, sajgó lyrai élményeként, s ha nem is magyarázatot — de szemlélhető kifejezést kiván. A tünedékenység metaforái — felhő, árnyék — kerülgetik gondolatát, majd rátalál az igazira, mely az elmúlást a maga fájdalmas emberi hangulatával egy képben szemlélteti: az idő: temető. Ragaszkodik e teljesen kifejező képhez, megvalósítja azt, odaképzeli magát, s ettől az eredeti hangulatát már leglényegesebb elemeiben kifejező szemlélettől nyer megfelelő ihletet a lappangó gondolat kimondására, mit fentebb idéztem. Szemlélet ez is, a hangulat szemlélése, s mintegy költői átbúvárlása a forrását, végokát kereső reflexió által. A hangulat-költészet mindig közel áll a filozófiaihoz, s ha elmélyül, okvetlenül azzá is válik, mert megvan benne az abstrakt-szemlélet lelki feltétele: az emocionális mozdulatlanság. Elég visszamutatnunk a *Tündérálom*ra.

Egyébként pedig találunk e külön csoportban tiszta hangulatdalokat is, minők: *Alkony*, *Ősz elején*. Mindkettő szemléletből indul ki, s az attól elváló hangulat önálló jellemzésébe megy át. Csakhogy az utóbbiban kétségtelenül a szemlélet a vezető elem; a kiürült fecske- és gólyafészek, a már távol és magasan úszó vándormadár-rajok, a szeszélyesen mosolygó-síró égbolt: dalban szokatlanúl megállapodó figyelemnek a tárgyai. Valamint szokatlan az a *konstatáló* fordulat, mely mintegy magyarázza, mielőtt a lélekbe fölvenné a hangulatnak a szemléletből való önkénytelen kiáradását: „Bús mosolygás és vidám könny! Csodálatos keverék. Észrevétlen karon fogja És egy más világba vonja A merengés emberét". Messze estünk a naiv daltól: itt már szinte elemző önszemléletnek vagyunk a tanui. A végső fordulat is tudatos lyraiság bizonyítéka. Mintegy bemutatja magát, hogyan viselkedik a szemlélettől átvett hangulat hatása alatt:

Órahosszat elmerengek,
És ha egy elejtett tárgy
Vagy harang, a mely megkondul,
Fölriasztott álmaimbul:
Elmém, nem tudom, hol járt?

De azért ez is csak dal. Az a tudatos önszemlélet u. i. nem megy annyira, hogy a dalbeliség egyik fő-föltételéből, a dalmagányból kilépne. Nem közönséghez szól. Magában van ő itt is, csak nem merül el hangulatába oly mélyen, s hamarább fölmerül belőle, semhogy ne tudna lelki állapotáról mintegy önmagával társalogni. Egészen hasonló menetű az *Alkony* cimű, egy naplemente hangulatát megörökitő, gyönyörű kis dal. Különbség csak elemibb terjedelme, s az, hogy már kezdő szemlélete — a hervadt rózsának

nézett lehajló nap — a hangulat hatását mutatja. Egyébként maga a hangulat neme („bús mosoly"), s ön-jellemző bemutatási módja is az előbbiével egyezik: „Tudj' isten, mit érzek, mit nem érzek, Tudja isten, hol jár az eszem." Amit elemibb arányaival nyer az előbbivel szemben a dal javára, azt lankadtabb, kevésbbé dallamos versformája ellensúlyozza.

Végül, allegorikus szemléletével a legszokatlanabb merészségű dalnak tetszik: *Az éj.* De a legdallamosabb magyar formát veszi is ám fel ellensúlyul, dalmentőül: a 4—2—3 beosztásút, még pedig úgy, hogy minden ízét, minden ütemét külön sor-egységnek teszi meg:

Feküdyetek
Már le
Emberek!
Vagy ha jártok,
Halkan
Lépjetek.

Lábujjhegyen
Lassan
Járjatok,
S durva zajt ne
Üssön
Ajkatok.

Különben pedig e bevezető fogás az *Itt van az ősz, itt van újra* egy mozzanatára emlékeztet. Abban is kerülő úton fejezvén ki a maga álmatag hangulatát, belenézi az *elszenderedő* őszi természetbe, annak zeng altató dalt, s óva inti kedvesét, nehogy fölrezzentse a szenderedőt. Most éjszakai hangulatát fejezi ki hasonló kerülő úton. A csendre intő sorok után következik a megokolás: tisztelni kell az éjszaka gyászát; mert gyászol: kedvese meghalt; azért borul le a fűre s hullatja könnyeit; de imé feljön holt kedvese szelleme: a hold, s ölelkeznek „édes keservvel, kínos gyönyörrel"; beszélnek, de mit? azt csak az őrült hallja lázas álmában, a haldokló — végpillanataiban s még egy: a költő, ha ébren álmodik. A merengő, sejtelmes éjszakai hangulat ekként nyer látható alakot egy allegorikus történetben, s indokolást a „lábujjhegyen járás", az óvatos csend, ami tulajdonkép, mint amaz őszi dalnál kifejtettük, csak féltő marasztása, megkötése a rebbenékeny hangulatnak. S hogy ez a dal arányaihoz képest túltengő szemléleti elem, s a költőnek ahhoz igazodó óvatos viselkedése, épúgy, mint az emlegetett őszi dalban, csak a saját hangulatának kerülő úton való kifejezését célozza, azt *Az éj* utolsó szakaszai el is árulják, melyek szerint a holdvilág és az éj ölelkezésének szellemhangjait az őrültön s a haldoklón kivül csak az *ébren álmodó, merengő* költő érti meg. — Veszi észre az olvasó, s ezért épencsak megemlítem, mennyi rokonvonás található Petőfi hangulatköltemenyeiben. Igy a hangulat öntudatlanságának, álomszerű tünékenységének a mozzanata mind a három most tárgyalt dalban külön kifejeztetik. Az ébrenálmodás jellege volt vezérmotivuma a 45-iki *Éj van* c. kis hangulat-dalnak: „Engem édes álmok környékeznek, De nem alszom, ébren álmodom." Merengő, ábrándos hangulatai, mint az előbbi dalokban is, általán zajtalan, bágyadt, múlófélben levő jelenségekhez — naplementéhez, őszi hervadáshoz, elröpüléshez, hattyu-úszáshoz — tapadnak. A

„fáradt pihenés" lelki állapotai ezek, s a *Tündérálom* után ebbeli jellegükre elég csak futólag hivatkoznom.

Talán mindazon lelki állapotok között, melyek a személyes dal most tárgyalt csoportjának teszik a lyrai anyagát, a Petőfi-féle hangulat a legalkalmasabb arra, hogy a naiv daltól legmesszebbre távolodva, hol szemléleti elemét, hol önmagát élvező reflexiós lyraiságát fejtse ki már-már dalellenes arányokban, s mindamellett elemi egyneműsége folytán meg tudja őrizni a legszükségesebb dal-jelleget. A szerelmi boldogság érzelme sokkal naivabb Petőfiben, semhogy az hajtotta volna végre a dal műfajának legszélső, valóban már a lyrai költeménnyel érintkező kitágítását. Arra a jelen csoportban megdalolt érzelmek voltak igazán hivatva: a húmornak és merengő hangulatnak szemlélődésre és elmélyedésre hajlandó szelídebb ihletei.

VI.

A daltól a „lyrai költemény" felé.

Lyrai költeménynek nevezek a lyra területén mindent, ami a dal elemi arányaiból kinőtt. A dal a lyrai naivság természetes műfaja, a lyrai költemény ellenben a nagyobb igényű lyraiságé. Nagyobb igényű lehet pedig anyaga, intenzitása és főkép tudatossága által. A dal természetes föltétele a lélektani magány, kifejező formája a dalolás, vagy annak legalább is mímelése, belső utánzása. A nagyobb igényű lyraiság azonban nem elégszik meg önmagának mintegy vegetativ kiélésével; huzamosabb foglalkozást kíván, a tudat figyelmét magára vonja, számbavevést, tisztázást követel; terjeszkedik, associál, gondolatot ébreszt, s az érzelem egynemű, saját magányából mindenképen az elmélkedés társaságába vonzódik. A lyrai költemény formája nem is a dalolásé, hanem az ihletett társalgásé. Mert társalgás az, akár csak önmagában, akár valóban közönséghez szólva intézi el a költő lyrai anyaga számbavételét. Meg is látszik az a vers külsején is: a dallamosságot kerülő, minden lehető módon tompító, akadályozó, *beszélt* jellegén. A magyar versidom, mely szinte kizárólag dalolni való formákat kinál, háttérbe szorul; a magyarhoz közelebb álló trochaeus szintén szerény hatáskört kap, ellenben túlnyomó uralomra jut a magyar fülben csitultabb dallamosságú s a beszéd ritmusát csak lappangva méregető jambus. A Júlia-csoport lyrai költeményeinek több mint fele jambusi szerkezet.

Magyar formájú vers mindössze négy akad. Egyikök hatos sorokból áll; de e rövid sorok természetes dallamosságát azzal simítja el, hogy szakadatlanul sorakoztatja őket egyvégtébe, s csak minden másodikat rímelteti. A többi három a leglassúbb magyar verssort, a tizenkettest használja, s még azt is lehető komplikált versszakozással és rímeléssel, sőt az egyszerű, négy

soros versszakban sem a hagyományos páros, hanem a távolabbról összecsendülő félrímmel.[95] A trochaeusi sorok között ritkán él a magyar dalformákra emlékeztető rövidebb szerkezetekkel (négyes, negyedfeles troch.); s akkor is vagy komplikáltabb összetételű, második felében ritmuslassító nagy (nyolcsoros) versszakkal nyomja el dallamosságát, vagy szokatlan s nem magyaros sorrend szerint a rövidebb sorral előzteti meg a hosszabbikat, vagy eltörli a versszakhatárokat, s még azonfelül a különnemű sorok váltakozását is szabad szeszéllyel rendezi. A hosszabb ötös sorokat párjával is rímelteti ugyan, de szakozatlanúl; egy esetben pedig a rímtelen, szakozatlan szerb trochaeussal él. Az ötöst különben ötödfelessel váltogatja s csak az utóbbiakat rímelteti; de két esetben a rövidebbet csak versszak-zárónak használja, szokatlan, vak sorvégeket hagyó rím-rendszerrel csak az első és harmadik sort, vagy csak a két elsőt rímeltetvén, minek igen eredeti, komolyító hatása van.[96]

Leggazdagabb változatosságot azonban a jambusi szerkezetekben mutat. A jambus a lyrai költemény predesztinált formája a magyarban, s igen érthető, hogy Petőfi, fejlődésének e személyes fázisán oly gazdag eredetiséggel képezi ki annak változatos, alkalmi szerkezeteit. Nagy lélegzetű, egész körmondathullámokat befogadható strófák, komplikált, sőt mesterséges szövésű rímeléssel; a gondolatnak fesztelen s mégis pathetikus kifejtésére oly igen alkalmas drámai jambus; a különféle méretű rímtelen sorokból alakúlt alkalmi strófa-szerkezet; a versszakonként szabadon változó sor-kombináció; a huzamos gondolatfűzést támogató szakozatlan verselés legkülönfélébb fajai: a párosan rímelő komoly ötösök, gyors futamú s a gondolat szükséglete szerint egymást szabadon váltogató négyesek, negyedfelesek; a húmort és komolyat szabad szeszéllyel érvényesítő, különféle méretű, ötletes rímelésű, vagy a rímet is levető, végletes terjedelmek közt mozgó, a fantasztikus látomás izgalmait híven redőző sorcsipkézetek: már formai nagyarányúságukkal is jelzik a személyes lyraiság nagyobb igényeit. Természetesen nem kerüli a szokottabb versszak-képleteket sem, de aránylag ritkán él velök, s alig van rá eset, hogy ismételné magát; általában nincs sablonos, kedvenc jambus-képlete a lyrai költeményben, mint amilyen volt a dalban a négyes-negyedfeles trocheus. Ha rövid, dallamosabb látszatú sorokat vesz föl, gondoskodik a versszakvégi lassításról,

---

[95] A fenti megállapítások sorrendjében: *Kit feledni vágytam; Röpül az úti por; A csillagos ég; Még alig volt reggel.*

[96] A fenti megállapítások sorrendjében: *Csak úgy omlanak most hozzám; Híres szépség; A sivatag lakói; Csendes tenger rónaságán; Kard és lánc; Mi vagy keblem?; Azokon a szép kék hegyeken túl; Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe: Bucsú a nőilenségtől; A mióta én megházasodtam; Őszi éj; Menny és föld; Mosolyogj rám!*

vagy terjedelmesebb szövésű, a rímelést változatosan fonó nagy versszakká tömöríti őket.[97]

Petőfi a ritmus-érzékben is felveheti a versenyt bármely más költőnkkel, a tudatosabb és mesterségesebb Arany Jánossal is. A lyrai kifejezés ő nála is oly elválhatatlan egységben van a ritmussal, hogy néha a költemény olybá tűnik fel, mintha egy eleinte szokatlan, idegenül ható ritmust iparkodnék otthonossá, bizalmassá kihömpölyögtetni. Egyik érdekes, jambusi strófa-szerkezete a *Szép napkeletnek* c. költemény. Ez ennek a versnek saját, csak ő reá szabott formája, s mint minden saját formájú költemény, ez is (a költő gyakorlatában előzmények nélkül állván) maga gyakorolja be, s valósítja meg szemmellátható tisztulással, az új ritmus-szerkezet igazi csengését. Első versszaka még bizonytalan, tétova járású:

Szép napkeletnek
Viránya lelkem,
Örök tavasznap mosolyog le rá;
Mit csak a földre
Ejtett az isten,
Megterem rajta minden szép virág.

Mi is alig érezzük, a költő is alig tudja még most előcsalni a ritmus egész lappangó szépségét. De a gondolattal együtt hajlik, fejlik, zeng tovább a forma, s végül is kimondhatatlan, alig elemezhető szépségű hanghullámokat, magyarosodó ritmus-sejtelmeket áraszt ki magából:

Mint ágrul ágra
A csalogánypár,
Csillagrul csillagra szállunk, te s én?
Vagy mint két hattyú
Ringunk szeliden
Az örökkévalóság tegerén?

Csak ritka kivételes esetben folyamodik a szintén fölöttébb idegenül ható anapaestushoz. A jambus még elég könnyen válhat lappangó időméréssé a magyarban, az anapaestus azonban követelőbb; szökdelése elnyomhatatlan; s ha csak mesteri fogás magyar időtagolásba nem játssza át *(Mily szép a világ!)*, teljes idegenszerűségével érvényesül, mint a harmincas-negyvenes évek táncoló hanghordozású balladáiban. Igy Petőfinek is egy gyüjteményeibe fel nem vett költeményében, mely egyébként is a Júlia-csoport legkevésbbé sikerült darabja *(Mint megfogamzott átok)*. Petőfi akkori fejlettségéhez képest teljesen avult modor: „S így céltalanúl az ifjú halad, Előtte, utána ködborulat”. Mintha nem is ő irta volna! Sikeresebb, kevésbbé rikító hatású *A haraghoz* című

[97] A fenti megállapítások sorrendjében: *Költői ábránd volt, mit eddig érzék; Hol a leány, ki lelkem röpülését; Beszél a fákkal a bús őszi szél; Válasz kedvesem levelére; Minek nevezzelek?; Volt egy szegény fiú; Elértem, a mit ember érhet el; Mi a szerelem?; Múzsám és menyasszonyom; A szerelem országa; Egy apához; Álmodtam szépet, gyönyörűt.*

vers rövid, szakozatlan, rímtelen soraiban, s enyhébb hajladozásúvá simúl a *September végén* hosszú soros nagy versszakaiban.

E formai változatosság, mi különösen a jambusi szerkezetekben tűnik fel nagy eredetiséggel, lényeget világít meg: az ihlet alkalomszerűségét, vagyis, korábbi értelmezésem szerint, igazi személyességét. Minden lyrai költemény egy-egy külön egyed; szövése, egész organizmusa csak az övé; ritmusát is maga teremti, mint lelki mozdulatainak saját alkalmi lejtését. Kétségtelenül találni egyező, családi vonásokat e költemény-egyedek közt, hiszen testvérek; s e vonásokat a Petőfi-irodalom többé-kevésbbé, olykor igen kiváló érzékkel, meg is határozta. De a mondottak után természetesnek látszhat, ha a következendőkben, bizonyos elvi csoportosítás kereteiben ugyan megmaradva, néhány kiválóbb költeményre részletezőbb figyelmet fordítok: egyediségök, ihletbeli szabad önállóságuk kívánja azt meg. Az előbbi, többékevésbbé személytelen korszakok megtűrték az egységesebb, általános szempontú összefoglalást; sőt a mostani kor személyes dalai is részben lehetővé tették. De a következő anyag közös jelleme maga a költeményenkénti sokféleség, a typus-vonásokból való szabad, egyedi kibontakozás, és én tétovázás nélkül engedek az anyag saját követelményének. Lyrai remekművek egész tömege áll előttünk, elmélyedésre késztő szépségekkel, s köztük nem a folytonos figyelem, csak a válogatás nehéz.

*

A dal köréből kilépve, legelőbb is néhány kis terjedelmű versen, költemény-parányon akad meg tekintetünk. Aki elolvassa a *Dicsérsz, kedves* kezdetű, mindössze nyolc soros kis verset, legott érezni fogja, hogy a dalterjedelem költemény-anyagot ölel fel, hogy valamint versformája, úgy egész belső menete sem az érzelem dal-modorát, hanem a gondolkodás beszéd-modorát tükrözi. Kevésbbé nyilvánvaló a költemény-jelleg a Petőfi költeményei között tán legtöbbet emlegetett *September végén* címűben. De közelebbi vizsgálatra egy szemünk előtt lejátszódó, több mozzanatú érzelem-folyamatot árul el, egy, a költemény elejétől végéig folytonos haladásban levő lyrai fejlődményt. Szemléletből indul: nézi a völgyet s bércet, melyek a nyár jelenségeit már a tél fenyegető közelségében mutatják. (S ez nem kitalált szemlélet. Júlia Naplójában ezt olvassuk okt. 3-ról: „A bércek, mint szerelemnélküli jegyesek, néznek erre sötéten, komoran; fejeiken *a fehér hó koszorú,* mellyel őket eljegyzé már a közelgő tél magának.").
Szubjektiv párhuzam következik: szívében még viruló ifjúság, haja már őszül. A fenyegető elmúlás szemlélete ezzel személyes érzéssé mélyült: „Elhull a virág, *eliramlik az élet...*", s annak a hatása alatt cselekszik, érez, gondolkodik, képzelődik a továbbiakban. Maga mellé ülteti ifjú hitvesét, aki miatt a hirtelen elmúlás legjobban fájna neki. Elképzeli, amitől fél: özvegyül képzeli el feleségét; s nemcsak kérdi, hanem elképzeli azt is, hogy újból férjhez

megy, s e fájdalmas képzeletre nincs más szava, csak az, hogy még akkor is, a sírban is, örökre szeretni fogja. Igy jut végre kifejezésre az az állandó, alap-érzelem, melyet az alkalmi szemlélet, a maga baljós értelmével, megriasztott; kifejezésre jut, de lyrai tartalmában az előzmények által meggazdagodva, s alkalmi hangulattól színezetten, új, erős indulat gyanánt, vagyis a lehető legteljesebb értelemben személyesen. — Nem dal tehát, hanem igenis, terjedelméhez képest nagyon is gazdag anyagú lyrai költemény. Dalszerűség látszatát az a körülmény adja neki, hogy fejlődése egyik elemén sem állapodik meg útközben részletező nyomatékkal.

E költemény általában nagy becsülésnek örvend. Megdöbbentő jóslatszerűsége; mérték és rímelés nehézségeket kereső s játszva legyőző könnyedsége; szűk keretek közt gazdag hangulattartalma; s ingerlő lyrai tárgya, a mézeshetek boldogsága tövén sarjadó balsejtelem: szakértőt és laikust egyaránt meglep, vonz, elgondolkoztat.

Ingerlő körülmény, mint említettem, az is, hogy e vers a mézeshetek terméke. Megdöbbentő jóslatot látnak benne, élményt, életrajzi adatot keresnek mögötte, fölteszik, hogy Júlia okot adott a költőnek ily baljóslatú képzelődésekre. Ez a föltevés is csak a költemény fölületes vizsgálatára támaszkodhat, hiszen maga a költemény tökéletes felvilágosítást ad az egész lelki folyamatról, melyet kifejez. Egyetlen alkalmi okát maga elárulja: egy tájszemlélet hangulata ébreszti fel a fenyegető, minden pillanatunkkal szomszédos elmúlás gondolatát a költőben, ki boldogsága legszebb óráit éli. Nem kell ismételnem a költemény gondolatmenetét, de bárki láthatja, hogy minden egyes lépése a maga szerelmét örökösnek érző ember természetes gondolata, képzelődése. Ha Júlia alkalmilag adott volna okot hűségében való kételkedésre, ez alkalmi ok kétségtelenül elárulná magát a költeményben, mert lyraisága ahhoz fűződnék, holott jelen formájában egész gondolatmenete csak egy hangulatra támaszkodó *föltevés*. Szőrszálhasogatásnak tartom ugyan (mert hisz a legboldogabb, felesége síron túli hűségére esküdni merő ember lelkében is fölmerülhet a borongó hangulatok óráiban hasonló képzelődés): mégis, teljes tisztázás kedvéért, fölvetem a fürkésző kérdést, hogy ha nem alkalmi ok, tehát mi ösztönözhette a költőt épen ilyen föltevésre? Hiszen ha Júliában nincs oka kételkedni, ugyane hangulat gondolatmenetében az eldobott özvegyi fátyol helyett, az örökre boldogtalanná lett, síró özvegyet képzelhetné oda fejfájához. Nos hát, szerelmük egész története csak azért „történet”, mert Júlia szerelme felől egész a döntő pillanatig teljes bizonytalanságban élt a költő. Hol azt hitte, hogy szereti, hol, hogy nem, sőt, hogy sohasem is szerette, csak játszott vele. Most végre az övé lett, boldogságuk kézzelfogható bizonyosság: de nem volt az mindig, s az egykori aggodalmak emléke, mint lyrai hajlam, bármikor belopózhat a lélekbe, kivált ha annak alkalmi hangulata anélkül is nyugtalanító gon-

dolatok felé, s épen a végre kiküzdött boldogság újra elvesztésének gondolata felé hajlik. Az a baljóslatú föltevés tehát semmi egyéb, mint lyrai associatio: elmúlt aggodalom-élmények vonzódása, társulása az alkalmiakhoz. Egyébként is Petőfi szerelmi költészete, tele van múlt-associatiókkal, magyarán: lyrai emlékezésekkel, melyek érzelmi színezete a húmor és borongás különféle válfajai között váltakozik. A mézeshetek idején szerelmi költészete csaknem kizárólag visszaemlékezésekre szorítkozik, melyek a jelen boldogság nagyságát a múlt szenvedéseivel mérik. Amazok tudatos associatiók, a szeptember végi költeményé pedig lappangó, s csupán hangulatbeli.[98]

A múlt-associatio ez időszaki lelki hajlandóságon kívül más körülményekben is segítségre találhatott. Tudjuk, hogy Petőfi még Koltóról, október 11-én küldött be részletet Júlia *Naplójá*ból az *Életképek*nek. Tehát már Koltón feltétlenül olvasta, ismerte azt. Ilyeneket olvashatott belőle: „Én megvallom, hogy szeretem önt, jobban, mint bárkit; de én nem merek bízni magamban, hogy ezt érezni fogom később is" (46 okt. 21); — „Ha eljön ő, sokat kell szenvednem, de örömmel! mert akkor aztán tisztában leszünk egymással; s ha látni fogom, hogy becsül, hogy, mennyire lehet, nyugott, talán ha övé nem lehetek is, boldogíthatok mást" (47 márc. 27). — Majd a már Koltón írt Napló-részletekben: „bizonyosnak hiszem egész életünk boldogságát, isten előtt tett esküm bonthatlan biztosítékul tetszik előttem" (szept. 22). Mind a korábbi kételkedő, mind ez újabb bizakodó nyilatkozatok egyenest provokálják a *September végén* borongó kérdéseit. S nem volt szükség Júlia részéről egy újabb szóra sem, hogy a költő lelkében a múlt aggodalmai legalább is föltételesen felmerüljenek: a Napló átolvasása kellőkép fölélesztheтте azokat. — De meg Júlia koltói Napló-jegyzeteit olvasgatva, mindinkább megerősödik bennünk az a feltevés, hogy úgy e jegyzetek, mint Petőfi ekkori költeményei bizonyos tekintetben kettejük közös művei, hogy beszélgetésük tárgyát, gondolatmenetét, s közös hangulatukat vetették utóbb papírra, mindegyikük a maga módja szerint.[99] A Napló szept. 22-iki részlete és ***Mi a szerelem?;*** szept. 23-iki részlete, meg ***Menny és föld;*** az okt. 5-iki, meg ***Hintón és gyalog;*** s talán még az okt. 17-iki, meg ***Bölcselkedés és bölcseség:*** vagy egy, vagy más szempontból, gondolkozás, hangulat, vagy szemlélet (metafora!) szempontjából közös elemeket tüntetnek föl. Legmeglepőbb azonban a rokonság a ***September végén*** és az okt. 3-iki naplórészlet között, melyből a hóborította bércekre vonatkozó szemléletet már idéztem is. Ez a Naplórészlet is a terjeszkedő, ***fenyegető elmúlás*** gondolatát olvassa ki a költeményével azonos tájszemléletből:

---

[98] Koltón írta ezeket: *A mióta én megházasodtam; Egykor és most; Csendes élet; Az volt a nagy, nagy munka; Hintón és gyalog; Mi a szerelem?.*

[99] Négyesy László helyesen ismeri fel Petőfi költői egyéniségének komplexebb jellegét a Júliával való egyesülés óta: „egy új egység, mintegy kettejök énje" lesz lyraiságának alanya. *(Petőfi-Almanach.* 1909. 156. l.)

„Végképen eltávozott a nyár, s helyette itt az ősz titokteljes lényével, melyből nem tudhatni: diadalt vagy sajnálatot érez-e lépéseinek pusztító hatalmán? — Az előttem fekvő tájat nézem, mint hal ki rajta lassan-lassan fű és virág, fa és bokor; alig észrevehetőleg bágyadnak és sárgulnak el végre a levelek, mintegy fájlalva, hogy el kell hagyniok a fát, bokrot vagy virágot, melyen születtek és melytől most örök búcsút vesznek." — a bérceket, fehér hókoszorúval „eljegyzé már a közelgő tél magának". És megvan a naplórészletben a szemlélet hangulati megfelelője is: „Olyat érezek, mintha életemnek egy igen szép, de régen-régen visszahozhatlanúl elveszett öröméről gondolkodnám, melynek édességét és keserűségét egyformán az utósó cseppig kiittam már, és többé se jót, se rosszat nem várhatok belőle".[100] — A költő mesteri egyszerűsítéssel emeli ki s állítja ellentétbe a szemléletnek azon elemeit, melyek a gondolat létrehozásához egyedül szükségesek: a téltől már eljegyzett bércet és a még nyári képet mutató völgyi növényzetet; ő már idomít a szemléleten, a belopódzó gondolat kedvéért még nyárinak nézi a Júlia szerint már bágyadó, sárguló természetet. — Petőfi az elmúlás fenyegető terjeszkedését, közelségét érzi át magára, Julia a szubjektiv átvitelben már a befejezett pusztulást, régi örömök visszahozhatatlan elmúlását, a lelki telet tulajdonítja el szemléletéből. — S végül van a Naplóban egy lyrai értelmezés, mely a szemlélet ellentétes elemeit személyesíti meg s hozza egymással érzelmi viszonyba: a köd *részvéttel* borítja fátyolába a bércek bánatos arcát, a fák *sajnálva, ótalmul* takarják be leveleikkel őket, a télnek szerelem nélküli jegyeseit. A költeményben ilyen, tisztán a szemlélet saját elemeit viszonyító értelmezés nincs, de mintha ez értelmezés *részvét*-mozzanata lopódznék be szubjektiv átvitellel a következő sorokba:

Oh mondd: ha előbb halok el, tetemimre
Könnyezve borítasz-e szemfödelet?

s mintha e lappangó alanyítás is hozzájárulna a borongó föltevés kisarjasztásához.

Júlia Naplójában az esküvő előtt is találni irodalmi velleitásokat, de az esküvő óta minden napi részlete egy-egy prózában írt költemény, s kivált ez október 3-iki részlet nem közönséges szépségű hangulat-költemény. Úgy tűnik fel, mintha Petőfi kezdené őt bevezetni a költészet gyakorlatába, mintha megbeszélnék közös ihleteiket. Az okt. 3-iki naplórészlet és a *September végén* kétségtelenül együttesen átélt, tájszemléletből kiáramlott ihlet szülöttei. A költemény pontos dátuma ismeretlen, csak címe igazít útba; a naplórészlet egy pár nappal későbbi ugyan, de ez csak annyit jelent, hogy nem írta le azonnal benyomásait (szept. 23 és okt. 3 közt nincs naplójegyzete!). S minthogy későbbinek kell hinnünk, nem engedhetünk helyet annak a gondolatnak, hogy

[100] Ez meg az *Édes öröm, ittalak már* visszhangja.

Petőfi e naplószöveg ismeretével írta volna már költeményét, s talán Júlia rezignált lyraiságú sorai is élesztették volna sötét jövőbe-nézését. Júlia *szövege* olyan, mint mikor a tanítóval megbeszélt témát utóbb írásba foglalja az önállóbb gondolkozású tanítvány. Nem a szövegeknek, csak az ihlet-alapnak lehet köze egymáshoz, és ilyen közös ihlet kizárja azt, hogy az abban oly bensőleg, oly bizalmas lelki szolidaritásban résztvevő Júlia épen akkori viselkedésével adott volna okot a bizalmatlanságra. Költői képzelgésekkel, próbálgató inventiókkal, tehát tisztán irodalmi (iskolás) velleitásokkal igenis terelhette oly irányba a vele együtt gondolkodó, merengő költő képzeletét, de sehol semmi adat arra, s kivált a költeményben semmi nyom, hogy viselkedésével adott volna alkalmat borongó kétkedésre Petőfinek.

E nevezetes kis költeménnyel ismét a Petőfi-hangulat tájékain járunk, melynek lélektani elemzését a *Tündérálom* csoportjában már elintéztük. A küzdelmektől megpihenő, azok emlékét még mintegy félálomban érző, merengő lélek hangulat-világában járunk, melyet csak mélyít az őszi táj-környezet hatása, s a boldogság mély, egész lélekkel való élvezése. „Midőn a boldogság elkomolyít, úgy tetszik, mely nevet, nem is valódi" — olvashatjuk *Az ember tragédiájá*ban. — *„Engem jobban megvisel a lelki élvezet,* mint a testi fáradozás. Talán ezért is írtam le *ily bágyadtan* e szép napomat" — írja Petőfi az *Úti levelek* egyikében (47 júl. 8.). Mily jellemző nyilatkozat! S épen abban a levélben, melynek eleje a Petőfi-hangulat oly klasszikus jellemzését nyújtja: „Ez ismét szép napja volt életemnek, nagyon szép. A természettel mulattam... Mi csodálatosan értjük egymást... Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását és a fergeteg üvöltését... Értem pedig különösen a falevelek zörgését. Le-leülök egy magányos fa alatt, és órákig hallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembe tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját s beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis kápolnába."

A koltói napokban együtt volt mindaz a lélektani elem, mely a Petőfi-féle hangulatot egyenként is felidézheti: az elmerengtető őszi táj-szemlélet, a lelki élvezet bágyasztó boldogsága, s a küzdelmekben elfáradt ember emlékező pihenése. Vagyis együtt volt mindaz a gyönyörködés, melybe akár szemlélet, akár emlékezés valami sejtésszerű bágyadtság, olykor majdnem szomorúság mellék-szinezetét szivárogtatja be. S e koltói napok alatt a hangulat hol egyik, hol másik tényezője, komplikált szinezetének hol napfényes, hol halványabb, sejtelmes eleme szólal meg a költő húrjain. Az őszi tájszemlélet már kevéssel az esküvő előtt megkezdi ringató bűvöletét *(Ősz elején),* majd beleszüremlik, mint helyzethangulat s mint borongó gondolatok ihletője a már Koltón írt nagy politikai költeménybe *(Beszél a fákkal a bús őszi szél),* halvány mélabúval ömlik egy gyöngéd szépségű kis dalba *(Az utósó virágok),* emléket ébreszt *(Hintón és gyalog),* balsejtelmeket bo-

rongtat (*September végén*). — Hasonlókép már az esküvő előtti utolsó költeménye (*Azokon a szép kék hegyeken túl*) céloz a várt, remélt másik hangulat-forrásra, a „Láposvölgyi regényes *magány*" pihentető, gyógyító erejére: „Ottan élünk a világtól távol, Semmi sem jut el hozzánk zajából, Csak az a halk, tengerféle morgás, Mely a zajnak csak viszhangja, nem más, S mely meg nem zavarja álmainkat, Sőt még költőibb álmokba ringat". S legelső ott írt költeményében (*A sivatag lakói*) az üldözött, s végre csendes rejtekhelyén pihenhető, fáradt oroszlánhoz hasonlítja magát (mintegy ragaszkodva ehhez a már korábban magáról rajzolt képhez: „Elvittelek volna, mint nap a harmatot, mint az esti szellő a rózsalevelet, De most, mint a nyílvesszővel a zaklatott Megsebzett oroszlán, úgy megyek el veled") —: „Nyugszik a fáradt oroszlán Pálmafának ernyején... Nyugszom én fáradt oroszlán Feleségem kebelén". Keresve sem találhatnék kifejezőbb képet a fáradt pihenés hangulatának, e speciális Petőfi-hangulatnak a jellemzésére. E fáradt pihenés emlékező zsiborgásai azok a már említett, meleg húmorú költemények, melyekben múltját idézi jelen boldogsága teljesebb érzése végett, és ugyane boldog hangulat megriadása egy gondolattá érlelt szemlélet hatása alatt s lappangó élmény-emlékek társulásával, a *September végén.*

Petőfi lyrai természetét ismerve, nem csodálkozhatunk ekként a boldogság tövében fakadó bágyadt, vagy balsejtelmes hangulatokon, s a *September végén* aligha fog ezek után lélektanilag különös színben feltünni.[101] De a szintén Koltón írt két feltünő tartalmú költemény: *A szerelem országa*, meg a *Menny és föld* sem igazolhatja azokat, kik úgy hiszik, hogy Petőfi csalódottnak érezte magát a házasságban. Az első, a maga nagyarányú allegóriájával, azt jelenti ugyan, hogy a szerelem csak mosolygó külszín, mely alatt boldogtalanság és kétségbeesés lakik: „mindenütt a régi látomány: Dúlt arcok és öngyilkolás!... Csupán csak a táj és az ég mosolygott". A másik pedig a „gyönyörű hazugságnak", az „eszményképek, ábrándok világának" fájlalt összeomlását szándékosan is sietteti ugyan s mily könnyű volna ezt is a szerelem ábrándjainak összeomlására értelmezni! *A szerelem országa* azonban allegória, egy költői gondolat kifejtése; élményi háttere nincs, hiszen a költőnek egy nemrégi olvasmányán, a *Murányi Venus*on alapszik; a *Menny és föld* pedig általában az ifjúság ábrándjaitól búcsúzik, egyike azon józan számvetéseknek, melyekkel a költő (mint *Mi a szerelem?* címűben is, melyet szintén Koltón írt) a reális életnek egy új, reá férfigondot, kötelességet rovó korszakába lép; s egyike talán azoknak is, melyekben jelen lyraiságát költészete múltbeli hagyatékával egyezteti.

---

[101] L. még az *Uti levelek* közül is a XVIII.-at, mely Koltón, okt. 14-én kelt: „Akár hiszed, barátom, akár nem, de az idő halad, gyorsan, gyorsan! a virágok már elhervadtak, hidegek kezdenek lenni... Ah, az idő halad, oly vén házas vagyok már! (öt hetes) maholnap talán már bölcső jön a házba s utána nem sokára koporsó. Egyebet sem teszünk, csak születünk és halunk."

E hosszabb megállapodás után még egy „költemény-parány“ kerül szemünk elé, a 47 végén írt *Még alig volt reggel.* Tartalom- és belforma szerint rokona a *Felhők* két kiváló darabjának, a *Szeretném itthagyni* és *Szép kedvesem* címűeknek, s kivált ez utóbbinak. Amazokban a lemondás halálvágya, illetőleg a halálig gyorsan lepergő jövendőnek borongó végigpillantása, emebben pedig a múlt megdöbbentően gyors leteltéből kisarjadó gondolat az élet eltünő semmisége felől. Párhuzamos haladás: rokon vágyak, föltevések, múlt-szemléletek egyvégtébe sorozása a belső formája mindháromnak; a két régebbiben addig-addig halmozódnak a rokon gondolatok, míg végül is a halált érintik, s ezzel az életnek szinte észrevétlen elmúlását érzékeltetik, anélkül, hogy tétel formájában kimondanák; elég, hogy megállás nélküli viszony-ismétlésükkel reánkszuggerálják a gondolatot. Nem úgy a már idézett kis vers, mely az egész lelki folyamatot végig kifejezi:

Még alig volt reggel, már megint este van.
Még alig volt tavasz, már megint itt a tél.
Még alig, Juliskám, hogy megismerkedtünk,
S már feleségem vagy, már rég azzá lettél.

Egyre nagyobb időközöket von a *még alig* és a *már* pillanat-váltásába, egyre erősebben érezvén azonos jellemüket: a fájlalt gyorsaságot. Álláspontja a jelen; onnan nyúl messzebb-messzebb vissza a múltba s tér vissza egyenlő hirtelenséggel: de az utolsó fordulóban, épen mikor személyes élményeivel kezdi az időt mérni, már jelen álláspontját is („S már feleségem vagy") hirtelen visszatolja a multba („már rég azzá lettél“) s e hármas mozzanatú időmérés önkénytelenül vezeti elő a következő sorok múlt-jövő-egybefoglalását, a jelenen átcsapó elmúlás-szemléletét, a *még alig* szomszédságába a *maholnap*-ot:

Még alig hogy játszánk apáink térdén, s már
Maholnap ott alszunk nagyapáink mellett...

s ezzel már az egész emberi élet, sőt nemzedékek öltő-határait átfogván, kimondja ítéletét az életről, a képes-beszéd oly mełérzékítő finomságával, aminőre a „gyors eltűnés"-nek semmiféle egyenes megnevezése sem volna képes:

Csak annyi az élet, mint futó felhőnek
Árnya a folyón, mint tükrön a lehellet.[102]

Szemtanui vagyunk a gondolat lyrai kibontakozásának. Nem mintha nem volna meg e gondolat már az első szó kimondásakor; megvan, de csak mint nyugtalanító érzés, mely tisztázódni kíván; megvan, de csak úgy, mint oldatban a leendő kristály. Valóban kristályosodási folyamat ez, azonos idomok lerakodását eredményező meghiggadás. Kétségtelenül közelebb áll a dalhoz, mint a *Dicsérsz kedves*, vagy a *September végén*, mert lyrai anyaga egy-

[102] A költemény csirája már az *Uti Levelek*-ben megvan; az okt. 14-én kelt XVIII. sz. levélben. L. előbbi jegyzetemet!

mozzanatú, s szerkezete is csak azonos kifejezési kisérletek sorozata. De minthogy végül is gondolatra, a lyraiság tudatos szemléletére vezet, ezzel kilép a dal igény-terjedelméből.

*

A nagyobb lyrai költeményekre térve át, azok jórészében is dal-anyagot, egynemű, elemi lyrai anyagot találunk, melyet csak húzamos önszemlélet, részletező figyelem, fokozatos mélyítés, vagy közönséghez szólás: egyszóval dal-ellenes tudatosság emel lyrai költeménnyé.

Egy pár rövid nap: egyetlen, kiterjeszkedő állapotrajz, mely olykor elképzeltető (közönség számára készült) kívülről nézésig megy:

Erőtlen szemmel nézek szerteszéjjel,
Mint a ki kőhöz vágta homlokát,
Aztán föleszmél félig, s két alakban
Lát mindent, s tisztán még semmit se lát.

Nem úgy tehát, mint a dalban: nem ez állapot hatása alatt cselekszik, tesz-vesz, beszél, — hanem magát ez állapotot szemléli, jellemzi, tisztázza. Nincs benne semmi haladás, semmi fejlődő gondolatmenet: egy szemlélet alá vett, egy — azt mondhatnám — költeménytárggyá megtett dalanyag van benne. Hasonlókép elemi anyagú a *Kérdezd: szeretlek-e?;* tulajdonképeni mondanivalója a legnaivabb dal-tartalom: szeretlek, örökös hűséggel. Csak ezt ismétli, különféle formában, föltételes esküvésekkel, átkokkal és egyenes állítással, de nagy nyomatékkal, körmondatos gondolatfűzéssel állapodva meg valamennyin. Egy elemi arányaiból a részletmegállapodás által kivetkeztetett dal hatását teszi ránk. — Viszont magyarázott dalnak tetszik: *Ne bántson az meg,* mely egyébként Byroni hatások nyomát mutatja. Itt is egy lelkiállapot forog szóban, s valóban szóban forog, nem pedig kifejeztetik; hirtelen s látszólag oknélküli elborulásait magyarázza meg Júliának azzal, hogy ilyenkor a múlt kísértete lepi meg:

Sokszor, midőn a kéj legédesb nedve
Érinti már-már szomjas ajkamat,
Megjelenik ... kezem megáll ijedve
És földre ejti a telt poharat.

Mosolyogj rám: a címe és tartalma egy másik költeménynek. S költemény, e primitiv dal-anyag ellenére is, mert jellemzi is az egyszerű kívánságot nagy lyrai nyomatékkal. Megszólal az, mint vágy, kérelem, a költemény elején, de aztán, mintegy indokolásúl, a metaforák egész szép sorával jellemeztetik (— mint téli fa a tavaszt, éjszakai vándor a nyájas mécsvilágot, beteg a virradatot, halott a feltámadást: úgy várja ő, s még jobban felesége mosolyát), melyek mindegyike részletezett jegyekkel emelkedik ki; s majd csak e jellemzés, ez elmélyedő állapot-szemlélet után, attól újult ihletre hevülve, szólal meg ismét egyenes formában a vágy. Versformája a leg-dal-ellenesebb szerkezetek közé tartozik:

Mosolyogj hát, üdvem alkotója!
Ajkad, kezed, térded csókolója,
Álmaid hívén-virasztó őre,
Életednek árnya, férjed, kér.

Minde költemények elemi dal-anyagot dolgoznak fel, de azt nem a maga erejéből beszéltetik, hanem mintegy tárgyává teszik a költeménynek, mely leábrázolja, magyarázza, többoldalról megvilágítja az alkalmi lelkiállapotot. Ez eljárás által mit sem veszít eredeti intenzitásából az alap-érzelem, sőt a huzamos szemléletből új ihletet merít, s mint a *Kérdezd: szeretlek-e?*, kivált pedig a *Mosolyogj rám* példája mutatja, erőben és tisztaságban csak fokozódik, s már-már az ódai hevületek felé közeledik. E tekintetben legmesszebbre megy, s az elemi anyagú lyrai költemények között kétségtelenül legkiválóbb, a *Minek nevezzelek?*

A naiv dalt a kifejezésre törekvés lyrájának mondtuk egy alkalommal. A *Minek nevezzelek?:* a kifejezési próbák nagyszerű halmozása. Szerelem, mely a maga nagyságát szeretné teljesen kimondani, de képtelen rá; megnyilatkozni vágyó, de kibeszélhetetlen nagyságú szerelem: ez itt a költemény lyrai anyaga. Ezt az állapotot fejezi ki teljes őszinteséggel a költemény, mikor a „Minek nevezzelek?" tanácstalan, tehetetlen elragadtatása körül ömleszti ki a nagyszerű kifejezési próbák egész dús özönét. S a kifejezhetetlenség e vallomása költőibb, mint a sokat magasztalt *Szeretlek kedvesem* (1848 őszéről), mely a maga halmozott megnevezéseivel kimeríteni látszik egész tartalmát, s nem hagyja fenn, nem érezteti azt a kifejezhetetlen többletet, ami ez egész érzelmi állapotot költőileg értékessé teszi. — Ez a „minek nevezzelek?' felkiáltás, mely kezd és végez minden versszakot, a költemény lelke, lobogója: a kifejezés meg-megújuló ingere, a tehetetlenség megmegújuló vallomása. S a körülötte özönlő, neki felelni kivánó képek, ha kezdetben másnak látszanak is, valójában szintén csak kifejezési kisérletek. A szem, a hang, az ajak, csak mint ez állapot forrásai említtetnek ugyan, de emlékezetbe idézésük csak azt a lyrai célt szolgálja, hogy az érzelmet újból meg újból megitassák forrásából, ihletét tüzeljék, kifejező képességét fokozzák, kifejezhető anyagot adjanak rendelkezésére. A három első versszak az érzelem minőségét, szinezetét iparkodik megfoghatóvá tenni szuggesztiv hatalmú képekkel, a negyedik az elragadtatás mértékét, melyen túl már nem mehet. S nem tudom: a boldogság állapotának adhatná-e vajjon a legmélyebb filozófiai fogalmazás is igazabb meghatározását, mint e sorok, melyek tér és idő korlátozó tudatát elenyésztetvén, a boldogság érzetét az örökkévalóságéval azonosítják:

Minek nevezzelek,
Ha ajkaimhoz ér
Ajkadnak lángoló rubintköve,
S a csók tüzében összeolvad lelkünk,
Mint hajnaltól a nappal és az éj,
S eltűn előlem a világ,
Eltűn előlem az idő,
S minden rejtélyes üdvességeit
Árasztja rám az örökkévalóság —
Minek nevezzelek?

Szinezés és fokozat nem mehet, s nem is megy ezen túl. Állapota ily elmerülő, huzamos szemléletéből ihletet merítvén, kilép a költemény lyrai mozgatója; a megnevezési vágy erőfeszítései, halmozott, felcsigázott próbák kergetik egymást, míg végre megállapodik, lefárad, megpihen az egyszerű és igaz „édes szép ifjú hitvesem" megszólításban, mindazt az elragadtatott lyraiságot, mit feltüzelt ihlete összehalmozott, ez igénytelen megnevezésbe öntvén lelki tartalomúl.

Dalanyag, sőt lyraisága természetében daljelleg; de anyagának oly részletező, oly nyomatékos jellemzésével, kifejezésre törekvő lyraiságának oly türelmetlen hevületével, mely a lyrai költemények, s azok közt is az ódai fajok magaslatára emeli.

*

Jóllehet tehát mind e költemények anyaga dalszerűleg elemi, s a kifejezés is folyvást ez egy anyag körül forog: a költeménykezdet és költemény-vég között mégis van valami haladás, fejlődés: és pedig az érzelem hőfokában, intenzitásában. Ez a fokozódás néhány kiváló szépségű költeményben a leg-Petőfiesebb módon megy végbe: cselekvésbe hajtván át az indító érzelmet. Az esküvő előtt kedvesével társalog, mutatja neki azokat a szép kék hegyeket, amelyek mögött, csendes, rejtek-magányban vár reájuk a közeli boldogság; de addig-addig ismétli, szinezi az *oda*-mutatást, hogy végül is egészen oda ringatja kettejüket a hangulat hullámain, s már előre élvezi az akkori helyzet egész pihenő, költői álmakba ringató lyraiságát. Egy belopódzó, fokról-fokra elhatalmasodó hangulat megvalósulása a költemény menete *(Azokon a szép kék hegyeken túl).* Rokon-jelenséget mutat két más költemény, melyeket szerelem és politikai eszmény ölelkezése ihlet. Egyik: *Véres napokról álmodom.* Még csak elképzelése a jövőnek. Az a nagy csata jár a gondolatában, melyet szükségesnek tart az új világ megteremtésére. Türelmetlen cselekvő vággyal néz eléje:

Csak szólna már, csak szólna már
A harczok harsány trombitája!
A csatajelt, a csatajelt
Zajongó lelkem alig várja!

Már el is képzeli, mint pattan nyeregbe, mint vágtat be „szilaj jókedvvel" a bajnokok sorába; ha megsebesül, lesz aki bekötözze, ha rabúl esik, lesz aki börtönében meglátogatja, s ha meghal a vérpadon, vagy csatatéren, lesz aki lemossa vérét könnyeivel. A *Véres napokról álmodom* először mutatja egybefoglalva újabb korszakának két uralkodó ihletét. Teljes érvényben hagyja, sőt türelmetlen cselekvő vággyal éleszti a politikait; Júliát nem vonja be a cselekvés légkörébe, csak a szerető hitves szerepét szánja neki, ki félre áll, míg tart a küzdelem, s csak ápol, gyógyít, pihentet, s elsírat, ha úgy hozza a sors. E fölfogás szabja meg a költemény belső menetét is, mely gondolat, vágy és cselekvő elképzelés mozzanatain áthaladva juttat végül, életben és

költeményben passziv, befejező szerepet a szerelemnek. Sokkal mélyebb és közvetlenebb lyraiságú a másik rokon-jellegü költemény: *Beszél a fákkal a bús őszi szél.*

Koltón, a mézeshetek idején írta. Az előbbi költemény egyszerű kijelentő modorú; emez helyzetkép, jelenet az ő életéből, egész látható alkalomszerüséggel s szemünk előtt végbemenő lyrai fölhevülésével. Hangulatmegkötő helyzetképpel kezdi:

Beszél a fákkal a bús őszi szél,
Halkan beszélget, nem hallhatni meg;
Vajon mit mond nekik? beszédire
A fák merengve rázzák fejöket.
Dél s est között van az idő, nyujtózom
A pamlagon végig kényelmesen...
Keblemre hajtva fejecskéjét, alszik
Kis feleségem mélyen, csendesen.

Mint meg fog változni csakhamar e merengő, nyúgodt, szinte álmos hangulat! A költő kezében imakönyve: a szabadságháboruk története; gondolkozik olvasmányán: mily más harcok ezek, mint a zsarnokok ostorral hajszolt, arannyal csalogatott szolganépének hadjáratai! mily örömmel, jókedvvel harcolnak a szabadságért hivei! A sok drága élet eddig sikertelenül hullt, de lesz, lesz egy utolsó nagy csata, mely célt ér s rettentő bosszút fog állni halottaiért. E közben vissza-visszatér a refrain, őrizve s egy pillanatra visszahozva a kiindulás nyugalmas hangulatát, melytől a költő hevülése látható fokozattal egyre távolodik. A refrain nekünk összehasonlítás alapja, melyhez képest mérjük, érezzük a hevülő ihlet fokozódását; alanyi szempontból azonban azt jelenti, hogy a költő lelkében, gerjedezése ellenére is, állandóan ott van alvó hitvese nyugalmának az érzése, tudata, mi fékezi, lefojtja s ezáltal csak növeli kitörni készülő indulatai feszültségét. Neki lelki tény, nekünk művészi szemléltetés. Elmélkedésében már végbement a végzetes fordulat: a jövőbe tekintés fordulata; erre Petőfinél nem következhet más, mint amaz utolsó nagy csata elképzelése, a „szilaj jókedv“ belevágtatása, a mennydörgő cselekvés. Az indulat csatája végső feszültséggel már a kitörés küszöbén tombol; de halkan piheg a refrain, fojtja, szorítja az indulatot s méri a rendkívüli távolságot a bús őszi szél halk beszélgetése s a kiszabadulni készülő indulatvihar között:

Vérpanoráma leng előttem el.
A jövendő kor jelenései,
Saját vérök tavába fúlnak bé
A szabadságnak ellenségei!...
Egy kis mennydörgés szivem dobogása.
S villámok futnak által fejemen,
S keblemre hajtva fejecskéjét, alszik
Kis feleségem mélyen, csendesen.

Soha ennyi feszültséget egy lyrai költeményben! Kezdet és vég között mily rendkívüli távolság! S mi tette azt lehetővé? A

mindvégig állandóan megmaradó helyzetkeret. Az az elfinomúlt önszemlélet, mit a helyzetkép gondos ébrentartása és oly mesteri kihasználása föltételez: emeli lyrai költeménnyé a különben elemi módon egynemű anyagot. Lehet helyzetkép dalban is, de nem ennyire különváltan, nem ennyire önszemlélet-formájában. A költemény tudatos eleme ez a helyzetkeret, s benne dalszerű spontánsággal helyezkedik el a pillanat közvetetlen lyraisága.

*

Még egy csoportjáról kell megemlékeznünk a dal-anyagú költeményeknek: az epigramm-szerkezetűekről. Az eddigiekben, ahol valamelyes haladást tapasztaltunk, az egy elejétől végéig azonos érzelemnek természetes erősbödésében állott. Csak a legutóbbiban vettük észre a művész rendező szándékát, mellyel a folyvást emelkedő lyraiságot az állandó hangulatú helyzetkép folytonos melléállításával tette szembeszökővé. A haladás azonban ott is fokozatos volt. A következőkben hirtelen és meglepő: epigrammatikus. Mind e költeményeknek, melyekről szólunk, van egy részletesen kidolgozott tétel-fele; többnyire a képzelet műve, mely várakozást keltő rajzolatokkal foglalkoztat, feszültséget kelt, magyarázatot kivántat; ily előkészület után csapja rá röviden tulajdonképeni lyrai anyagát, mely ezáltal hirtelen, élénk megvilágításba kerül, s nagyobb fontosságra tesz szert. Anyaguk természetesen ezeknek is elemi, dalbeli, mely költeményszerü kifejtést, nagyobb igényü megvilágítást a mondott eljárás által nyer. *Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe; Mi vagy keblem?; Híres szépség; Látom kelet leggazdagabb virányit; A sivatag lakói:* tartoznak ide. S különösen az első és a két legutóbbi gazdagak a képzelet előkészítő remeklésében. A Júlia emlékkönyvébe írt vers a képzelet Vörösmartyas szépségű játékával ékes; versformája, gyöngéd választékossága a képes beszédben: *Hedvig*re emlékeztet. A felhőkről beszél, azoknak hívás, küldés nélküli vándorlásáról napkelet felé, sejtésszerű vágyaikról: füródni a hajnal sugaraiban, aztán ha kell, szétoszlani, haldokolni is, a hajnali emlék alkonyatpirjával arcukon.

Mint a felhők, titkos sejtelemből,
Napkeletre vándoroltam én is:

e két utolsó sor hozza magával a kifejezésre várakozott, személyes lyrai anyagot. Egy metafora a költemény, de elkülönítve a képet a jelentéstől. Minden figyelem, minden gond a képre irányul, mely a sejtésszerű keletre-vándorlást érzékelteti gazdag szinezettel, s csak egy szó, az utolsó, utal a kép szubjektiv vonatkozására. — Látom kelet leggazdagabb virányit: — kezdi a másik költemény, s egymásra halmozza pompázó szemléleteit, mesés, sovárgó, bűvöletes érzelmek látomásait: a természetnek virág-háremét, a napnak rózsaszinű szempilláit; kek szigetet a messze tengeren, melynek tavasza felé vándordarvak úsznak az itteni őszből, magukkal vonván a szív sovárgó vágyait; boldog halottakat, kik a holdsu-

gárok arany fonalán lejöttek a mennyei magasságból, hogy az ég üdvét csókolják kedvesüknek ajakára:

Látok mindent, mi soha sem a szemnek,
Csak a sejtésnek látható az éjben...
S mind ezt két szemben látom: kedvesemnek
Sötét világú, ábrándos szemében.

Mint a képzelet műve, rokona e költemény a *Minek nevezzelek? ciműnek.* Képet keres a leganyagtalanabb érzésnek, szinezett, tárgyi idomot a legmegfoghatatlanabb gondolatnak, s ezzel szóba tudja önteni a szerelmes szembenézés egész bűvöletét. Lenau egyébként e részben ösztönző példával szolgált már neki. *A sivatag lakói* végül, melyet már más szempontból idéztem, hangulatát akarja érzékelhetőleg kifejezni, azt a bizonyos „fáradt oroszláni" hangulatot. Látja a sivatag lakóit mind: zergét, sast, apró madarakat, kigyót, struccot, krokodilt, hiénát, tigrist, valamennyit jellemző viselkedéssel, tehát csakugyan látva, elképzelve, mintha csak a sivatag élőlényeiről akarna beszélni; csak az oroszlán hiányzik; hova lett? Vadásztak rá, de nem hagyta magát, elfáradt, csendes helyre rejtőzött:

Nyugszik a fáradt oroszlán
Pálmafának ernyején...
Nyugszom én fáradt oroszlán
Feleségem kebelén.

Itt is egy metafora aránytalanul egyoldalú kiképzése készíti elő az epigrammai véget, a kép túltengő kidolgozása a lyrai jelentést. Ami e költemények anyagában élményi, tulajdonképeni lyrai elem, az kerül az epigrammai fordulatba; míg mindaz, mi e kiemeléshez előkészületül szolgál, a képzelet kifejező leleménye.

Látható, mily mélyen gyökerezik Petőfi dal-tehetsége. Hiszen, mint most láttuk, nagyobb igényü lyrai költeményeinek is jelentékeny része dal-anyagot rejteget, elemi egyszerüségű lyrai állapotokat, melyeknek további fejlődésök nincs; kifejezésközben legfeljebb hőfokuk emelkedik s megy át már-már cselekvésbe, vagy pedig helyzeti fogás által nyernek a kezdetinél nagyobb nyomatékot. Dal-anyagok ezek annyiban is, hogy bár alkalmiságuk kétségen felül áll, sőt teljes életszerüséggel kifejezésre jut: életrajzi adalékaikat szinte eltüntetik; személyessé csak az érzés módja, intenzitása avatja őket, s a kifejezés egyéni ize. Lelki állapotok költeményei ezek, s nem eseményekéi, mint a következők, melyekkel immár végkép búcsut mondunk a dalnak, már amennyiben Petőfivel kapcsolatban az egyáltalán lehetséges.

*

A dalanyagú költemények, szinte kivétel nélkül, a szerelmi boldogság megnyilatkozásai voltak. A boldogság Petőfit vagy naivvá teszi, s akkor ontja a dalokat, vagy legalább is oly önfeledt állapotba bűvöli, mely a lehető legközvetlenebb kifejezést ki-

ványa meg. A lelki élet zavarai azonban felbillentik azt a primitiv, dalbeli egyensúlyt, belső küzdelmet provokálnak, tudatos boncolást, tépelődést. Innen van, hogy szerelmi élete válságos eseményei, melyeket megénekel, többnyire nagyobb igényű ingerrel lépnek fel, s hogy a költemények, melyekben azokat megénekeli, nem a dalanyagú, — hanem a most sorra kerülő, tulajdonképeni lyrai költemények között keresendők.

Meglepő, hogy alig találni oly *költeményt*, mely a zavaró életrajzi mozzanatot aktuális lyrai anyagként dolgozná fel. Némely jelentéktelen allegorizáló kivetítésen kívül, többnyire lyrai retrospectióval él. Egyetlen egy igazi nagy arányú lyrai költeménye van, mely a válságos fordulatot, megállapodó tépelődéssel lyrailag legott kiéli: *Költői ábránd volt, mit eddig érzék.*

Van igen határozottan tagolt lyrai gondolatmenete; egy élményhez kapcsolódik, mely egész nyugalmát felzavarta, s mely elemi módon érezteti vele, hogy most életében először van az igazi szenvedélyes szerelem hatalma alatt. A lelkiállapot ez önszemléletéből indul ki. Megállapítja, hogy minden eddigi „szerelme" csak költői ábránd volt, de most a szenvedély sodrába került.

Most értem én csak e szilaj folyóra.
Mint von magával, mint von, mint ragad!
Kiáltsatok rá a harangozóra,
Hogy verje félre a harangokat;
Nagy a veszély, s talán majd mentésemre jőnek..
De nem! hisz félrevert harang lázas szivem,
Hallá zaját a lyány és nem jött megmentőnek,
És hogyha ő nem jött, ne jőjön senki sem!

Az első versszaknak látszólag nyúgodt önszemléletéből itt már kitör a szemlélt szenvedély, s múlhatlanúl felidézi a leány képét, ki úgy fölzaklatta. A következőkben legelébb is vele foglalkozik, s csak ama tulajdonságait idézi föl, melyekkel mostani nyugtalanságának okozója lett: lelke ragyogó tisztaságát, melylyel magához vonta, s hidegségét, mellyel eltaszította. — Folytatódik, forrása felé, a nyugtalanság emlékező gondolatmenete: újra átéli a köztük lejátszódott jelenetet; újra elmondatja vele a végzetes kijelentést, hogy „soha, senkit nem szeret"; faggatja: miért? — felel helyette s vitatkozik feleletével: mindenkép igyekszik erejét venni a nyugtalanító vég-oknak. E törekvés eszme-társítása juttatja eszébe találkozásuk egyetlen biztató mozzanatát, melyből azt hiheti, hogy a hideg tagadás tán még nem végleges: „De láttam én jól, hogy ajkad sohajta, S innen hiszem: van szíved, lángoló, Csakhogy az észnek jégpáncélja rajta, Miként a volkán tetején a hó". Ez egyetlen biztató jelbe kapaszkodva, megkezdődik a reménykedő ostrom: szóljon a leány, hogy így van, s vár békével, míg ő azt nem mondja: elég. Ezzel megtörtént a gondolatmenet kardinális fordulata: az élményi gyökereihez fokrólfokra visszaereszkedett, megsértett szenvedély rátalált a remény egyetlen lehető forrására, megállapodik ott s nyugalmat, egyen-

súlyt keres. A fölvetett lehetőséget: a jó remény fejében való várakozást előre átéli, beleképzeli magát a sovárgó, reménykedő vágy állapotába, de tűrhetetlennek találja; leveti a képzelt igát, követelő szilajsággal tör elő a türelmetlen szenvedély: „Nem, nem, ne biztass a jövővel engem, Ne alamizsnát: üdvességet adj!“ E kitörő követelés újból beleütközik a leány hidegségének tudatába; világosan látja, megérti végzetét: sorsa örökre a leányhoz van kötve. S e végső megállapítással az oly sok fordulaton átsanyart szenvedély megtalálja, kifejezi a maga lényegét. — Tehát: a szenvedély önszemlélete, majd önálló kitörése, visszafordulása az élményhez, abból változott színezettel való kiemelkedése, új erőre kapása, lényege megérzése és kifejezése: ennyi és ily különféle mozzanaton halad át a költemény menete, egy lyrai folyamat teljes lejátszódását követvén pontról-pontra. Az egésznek a lefolyása egy haladó lelki élmény, melynek minden újabb lépése közvetlenül szóba ömlik, egyidejű kifejezést nyer. Innen erős életszerűsége.

De nemcsak nagyarányú lyrai gondolatmenete állítja végletesen szembe a dallal; létrehozásában különböző lelkierők egyesülnek; reflexió, emlékezés, indulat, mely vádoló, tépelődő, majd sovárgó és követelő szenvedély formájában jelentkezik. Époly gazdag változatú előadás-módja is, mely monológ volna, de az indulat hatása alatt folyvást kizökken belőle: a leányhoz szól, újra átéli a végzetes jelenetet. Versformája pedig, mindazok között, melyeket Petőfi használ, a legsúlyosabb, leglassúbb menetű. Nem elég, hogy hosszú jambusi sorokat választ, hogy nyolc soros, nagy versszakokat alakít: strófa-középen még változtat is rajta, még nyújt és lassít, hetedfeles és hatos jambusokat ölelkeztet a gondolkozó beszéd tág lassúságával. — E költemény mellé még csak a nyomban utána következő *Álmodtam szépet, gyönyörűt* volna állítható, mely szintén változatos lyrai gondolatmenettel fejti ki egy élmény aktuális érzelmi következményeit, s színezetben is rokon az előbbivel, csak versformájához képest kissé könnyedebb, mozgékonyabb. A már vőlegénysége korából való *Csak ugy omlanak most hozzám,* bár lényege szerint amazokkal egy csoportba tartozik, sokkal kisebb arányú, s hetykébb egyszerűséggel is intézi el az okot szolgáltató alkalmat, (névtelen, fenyegető levelek), semhogy gondolatmenete sok mozzanatú lehetne.[103]

*

Csak röviden siklom át a költemények egy másik csoportján, melyet az élmény lyrai következményeinek tárgyi idomba kivetítése jellemez s melyben épen az alkalmi eseményhez fűződők — *Mint megfogamzott átok; Volt egy szegény fiú* — a kevésbé értékesek. Amaz elavult balladaszerűséggel, emez allegórikus példálózással helyettesíti a fentebbiek közvetlen lyraiságát. Úgy tesz, mintha

---

[103] *Hol a leány, ki lelkem röpülését,* meg *Röpül az úti por:* csak épen hogy utalnak mellékesen az eseményre, csupán lyrai következményét fejtik ki.

nem magáról szólana, s elbeszél egy történetet, melyben magát mintegy idegen szemmel nézheti. Efféle kivetítés, alakító kívülről-nézés igen gyakori Petőfinél s az ő genre-hajlamából folyik, de csak akkor sikeres, ha önkénytelen, ha a külső alakítás mindvégig a kedély aktuális hullámzásából nyer ösztönzést, vagyis ha minden mozzanatának megvan a maga kedélybeli megfelelője. Az idézettek ellenben kieszelt történetek és szemléletek, melyeknek csak egy mozzanata (kétségbeesés; félénk öröm) egyezik a költő lelkiállapotával, s minden egyéb attól sommásan idegen, vagy magán hordja az előre kieszeltség bélyegét. — Nem úgy a tréfásan induló, de komolyba átmenő *Múzsám és menyasszonyom*, mely egy valóságos lyrai gondolatmenetet — szerelme és költészete viszonyáról — öltöztet át párbeszédes jelenetezésbe, de úgy, hogy annak minden továbbhaladó mozzanatába a maga lyraisága ömlik, sőt végül teljesen önállósul s a költészet és Júlia együttes magasztalásába megy át. Ilynemű alakításaiban, mint ennek is az elején, többnyire a húmor csilláma dereng, különösen ha jó kedvét, boldog elégedettségét állítja ki maga elé szemléletre, mint annakidején az *Ebéd után*-ban. Igy a következőkben is. Fejedelemnek képzeli magát, mióta megházasodott; trónusa a karszék, pipaszára a királyi pálca; audientiát tart jobbágyainak: az Örömnek, ki oly sokáig elkerülte; a Gondnak, a Fájdalomnak, kikkel azelőtt annyi baja volt. A nagybetűs megszemélyesítések kétségkívül kissé ridegek a kedv nagy elevenségéhez képest, de nem is ők a fontosak, hanem a költő fejedelmi magatartása velük szemben, mely különösen a Fájdalom audientiáján válik húmorosan életszerűvé:

S te is itt vagy, te is megjelentél?
Dúlt arcoddal, sötét Fájdalom?
Nem remeg kend, örök ellenségem,
Hogy ezennel fölakasztatom?

Sokkal egyenletesebb értékű megszemélyesítő játék folyik a *Hideg, hideg van ott kinn* kezdetűben. Jó meleg szobában ül; már-már emlékezni kezdene, hogy egykor bizony nem így volt; de most a jelent akarja élvezni; nem fog ki rajta most a két „zsebmetsző cimbora", a múlt és jövő, hogy elvonja figyelmét a jelenről. A megszemélyesítő játék már megindúlt a múltra s jövőre nézve, annál nagyobb arányúvá kell válnia a jelen szemléletében, melyre most főfigyelmét fordítja. Maga elé állítja a „barátságos jelen"-t, mosolygó képével:

Fejeden házisapka,
Rajtad hálóruha,
Kezedben egy pohár bor,
Szádban török pipa.

Hadd rázzam meg, kedélyes
Barátom, kezedet,
E nagy karszékben töltöm
Estém szemközt veled.

Füstöljünk, iddogáljunk...
Vidáman ránk ragyog
A lámpa, feleségem
Szeme s a csillagok.

Ez, ha könnyedebb fajtájú is, de igazi lyrai költemény. Nem rideg, előre elhatározott megszemélyesítés, hanem a jókedv eleven lyraiságából kifejezés közben kibuzogó alakító ihlet. Egy lyrai gondolatmenet, mely oly szemlélhetővé külsőül, hogy végül tulajdon kedélyes jóérzését odaülteti maga és felesége közé: vagyis egy hangulat kézzelfogható érzékeltetéséig jut el. — S ilyenfajta költemények miatt mondják némelyek nyárspolgárnak Petőfit! Mintha a nyárspolgár fel tudná fogni nyárspolgársága húmorát!

*

Harmadik csoportja a lyrai költeményeknek az, melynek typusául az *Egy apához* címűt vehetnők. Az első csoportbeliekben közvetlenül élte ki, a másodikban tárgyi idomba vetítette az élmény lyrai következményeit. A most következőkben pedig lyrai retrospectióval él, vagyis úgy önti ki az élmény hatása alatt álló lyraiságát, hogy e lyraiság elfogult szempontjából nézve, *elbeszéli* a történteket. Apósához fordulva előszámlálja neki, mi mindent tett, hogy leányát visszatartsa: fenyegette, árúba bocsátotta, s midőn minden ármánykodása megszakadt, segítség nélkül bocsátotta útra leányát, hite szerint a nyomor karjaiba. Csak ennyiből is látszik az elbeszélés elfogultsága, vagyis lyraisága. A sértett ellenfél keserű szemrehányásával mondja el a történteket, s előadása eredménye az, hogy egy szívtelen, gyermekét nem szerető, ármánykodó, hidegen számító apa arcképe emelkedik ki belőle; de ez elfogult szemlélet a költő lyraiságára utal, azt határozza meg:

Így cselekvél te is... vagy mondd
Hazugnak szavamat,
Tégy tanuságot róla, hogy
Szeretted lyányodat,
Beszélj!... egy hangod sem lehet,
Mely megcáfolna engemet.

Igy a többiben is. Csakhogy azokban saját múltjáról lévén szó, az a lyraiság, melyet itt elfogultságnak mondtunk, ott eszményítés lesz, tulajdon érzelmi történetének oly elvont szemlélete, aminőt már a *Tündérálom*ban láttunk; s amely ez elvontság következtében a hangulatok és filozófiai lyrizmus határán ingadozik.

Hogy e múlt-szemlélet mennyire a jelen pillanat lyraisága, igen világosan mutatja: *Kit feledni vágytam.* Végigszemléli jelen lyrai állapotának történeti kialakulását, s tovább haladva, cselekvő következtetésre jut. Múlt-szemlélete teszi jelen lyraiságát annyira elevenné, hogy az a maga természetes kiegészítését sürgesse.

Csendes tenger rónaságán; szintén egymástól megkülönböztethetőleg tagolja a múlt és jelen érzelmi szakaszait, de a múlt itt még szemmel láthatóbban csak a jelen hangulat genetikus kiegészítője s megvilágítója. Egész szemlélete képes beszédbe van átöntve, oly képbe, mely idomulni tud az egykori küzdelem s a mostani merengő nyugalom egymásutánjához: most egy csendes,

pihenő tengeren ringatja csónaka; „boldogságos házasélet nyúgodalmas tengerén"; de egy szilaj, sziklás partu, örvényes folyón jutott idáig; élet-halál közt lebegve evezett fáradatlanul, még a remény kialudtával sem csüggedett. Egy összefoglaló múlt-szemlélet tehát, mely egyes életrajzi emlékekre alig is céloz, csak a múlt küzködő lyraiságát akarja emlékezetébe idézni. Küzdelem és nyugalom egymásutánja, mit már annyiszor tapasztaltunk, mit jelentene mást Petőfi lyrájában, mint a hangulat genezisét. A lyrai visszapillantás ezúttal csakis arra való, hogy létrejötte teljes újraélésével merülhessen bele hangulatába. Túlnyomóvá is válik benne a jelen hangulatrajza, a legszebbek egyike oly sok remek között. Külön figyelmet azért érdemel, mert ezúttal tudatosan festi hangulatát, s nem dalszerűleg merül el benne. A sima víztükrön való ringatózás képe, mit, ha csak futólag is, oly sokszor használ a pihenő, boldog hangulat kifejezésére, ezúttal oly finom részlet-gazdagsággal bontakozik ki, hogy képes a megkezdett haladást még magában a hangulat szakaszában is folytatni, fokozni, mintha egybe akarná gyűjteni mind azt a gyöngéd tapintatú szemléletet, miben egy vagy más alkalommal már e hangulat találó kifejezésére bukkant. Evezőjét félre tette, hisz mindegy, hová viszi „vitorlája játszótársa, a kis gyermekfuvalom", mindenütt a tiszta, fellegtelen ég veszi körül, borul reá; ringatózik, feje hitvese ölében pihen, kezében a lant, melyen ábrándos dalt penget:

Nem szabályos, nem kigondolt
Mesterkélt dalt... ujjaimra
Bízom, hogy mit verjenek,
S futnak ezek a húrok közt
Föl s le öntudatlanúl
Mintha kedvesem hajával
Játszanának. És a dal
Még is szép, mert hallatára
A mennyből leszállnak a
Csillagok, hogy közelebb
Légyenek, s a hold kilép
A tengerbűl és figyelmez.

Mindenik képben az öntudatlan, céltalan élvezés mozzanata van kiemelve, mely dalra ihleti. Úgy, mint az *Itt van az ősz, itt van újra* címűben. A dal hatásának a szemléltetése pedig rokon kép azzal, melyet Úti leveleiből fentebb idéztünk, s mely szerint a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját s beharangozza az angyalokat a szív kápolnájába. Mindkét kép a hangulat gyönyörteljes beszüremlését, a kezdődő és fokozódó élvezés mozzanatát éli újra. Versformája fölöttébb illik a megállás nélküli, s mikor már-már megpihenne, újból nekieredő hangulatáramláshoz, a maga szakadatalnul sorakozó, rímtelen soraival, a szabad szeszéllyel elhelyezkedő, megállást érzékeltető harmadfeles, és újra neki perdülő sorozatos négyes trocheusaival. Ezt a versformát *Csongor és Tünde* szentelte fel magyarrá, s át is hoz Petőfi költeményébe valami Vörösmartyas kellemű, játszi tündériséget, azt a játékos komolyságot, mely derültebb pillanataiban az ihlet nagy költőjét oly vonzó férfiassággal jellemzi. Közvetlen ösztönzője azonban egy akkortájt megjelent, ma már teljesen

feledésbe ment költemény lehetett s Lenau-reminiscentiák is gazdagították hangulati alapját.

A jelen lyraisága ekként a múlt-szemléletbe ömlesztve, vagy abból előszivárogtatva, minduntalan a fejlődő érzelmi élet szerves egységét érezteti, vagy állítja helyre, s szerez ezáltal megnyugvást a magával foglalkozó lyrikusnak. Az érzelmi élet egységbe nézését, egy nagyobb terjedelmű múlt-szakasznak a jelen lyraisága alá rendelését egyik költemény sem hajtja végre több tudatossággal és következetességgel, mint a *Válasz, kedvesem levelére*. Gondolatmenete, élményi anyagának elvonttá finomítása, az „eszmény-keresés" Shelley-ihletű motivuma, a *Tündérálom* rokonává avatja; s filozófiaivá, bár annak a határán lebeg, csak azért nem válik, mert az egyéni élet korlátai közt marad és nem általánosítja saját múlt-szemléletét az emberi élet szimbolumává. Midőn — úgymond — feljött gyermekévei szűk völgyéből az ifjúság hegyére, a roppant világ gazdag szépségén elámulva, keresni kezdte annak alkotóját. Elküldte elméjét a bölcselkedés végtelen vidékeire, de hasztalan; búsan, fáradtan tért az haza esztendők múltával. Ekkor a leánnyal történt „szép találkozása", s annak kebelében megtalálta, kit úgy keresett, „a jó s nagy istent". Eddig a múlt-szemlélet, mely a költő egész korábbi lelki életét a jelen nagy érzelem genetikus előzményévé avatja, de oly értelmezéssel, mely apotheozisává válik jelen szerelmének s egész addigi költői törekvéseinek. Belefoglalja világgyülölete korát is, előbb csak a már idézett módon, az elme hasztalan bölcselkedéseire utalva, de most a már teljesen kifejlett gondolatmenet világával még egyszer visszatér hozzá, mert érzi, hogy az „istenkeresés" egységét leginkább az akadályozza. Az istenkeresést u. i. szerelmével azonosítván, e helyettesítő fogalommal már el tudja tüntetni a világgyülölet kirívó ellenkezését, vagy legalább bele tudja állítani egy szerves fejlődés menetébe. Érdemes megfigyelni, mint variálja háromszor is e korszak szemléletét, míg kielégítő felfogásához nem jut el, világos jeléül annak, hogy a költemény ihlete a költő egész érzelmi életének szerves egységbe-nézését célozza: „Tiéd szerelmem, osztatlan tiéd, S e szerelem nagy! egykor a világot Borítá el *gyülölség képiben;* Most téged illet, téged egyedül *E szerelemmé vált nagy gyülölet, E felhőktől-megvált mennyboltozat.*" Az egymást követő három magyarázat fokról-fokra világosabb, az azonosítás helyébe az átalakulás, sőt végül a különneműek szétválása, a zavaró elem („felhő") eltávolodása: a kitisztulás fejlik ki kézzelfogható és szemlélettel is megrögzített magyarázatúl. Az önszemlélet ezzel eljutott a jelenig s az ódai ihlet magasságából néz tovább előre a jövőbe, de folyton az „érzelmi egység", sőt „jellemegység" fixa ideá-jával. Rendelkezésére állítja magát szerelme tárgyának, hajlandó érte lemondani vágyairól, reményeiről, még *elveiről is*, hajlandó érte, míg él, a megvetés, gyalázat bélyegét hordani. De ezt a leány nem fogja kívánni tőle; kit ő szeret, annak nevén szégyenfolt nem lehet:

Sőt ösztönözni fogsz, hogy úgy haladjak,
A mint megkezdém pályázásomat.
S én úgy halok meg, a mint születém,
Még nem fordulva, hajthatatlanul.
E névnek, melyet én magam teremték,
Elpusztítója nem leszek magam.
A név, a melyet örököl utódom,
Ha nem nagy is, de szép és tiszta név lesz.

S én úgy halok meg, amint születém: ime kiszól végül a költeményből egész addigi gondolatmenetének is lappangó ösztönzője, az érzelmi élet egységét a jellem-egység szükség-érzete miatt óvó, helyreállító ember önszemlélete, az érzelmi életet is a cselekvés erkölcsi kritériumával megitélő lyrikus éber jellem-érzéke. Olyanformán mint az *Arany Jánoshoz* írt *levélben*, előbb tagadó, sértő feltevésekkel ingerelvén fel azt. — A gondolatmenet e legutóbbi lépése a jellem-egység gondolatával már a cselekvő lyraiság terére lépett, s már a továbbfejlesztés csiráját, a Júlia *ösztönző* szerepére való utalást is magával hozza. Csakugyan a harcokról, a csaták teréről, a nyilvános életről van szó a továbbiakban, s miután elképzeli, mit nyerne azzal, ha Júlia ott is mellette állhatna, végül mégis inkább a családi élet árnyas magányában jelöl ki neki szerény, de kedvesebb szerepet. A költemény e második, a jellem cselekvőségébe átnyúló fele, mint látható, ha nem is kimondottan, de tényleg tovább folytatja az azonosítást: az ifjúi törekvések, a világgyülölet és jelen szerelme után politikai eszményiségét is ugyanazon egy „istenkeresés“, ugyanazon egy ideális emberi életpálya szervileg azonos szakaszának tévén meg. E költemény gondolatmenete, ha ily teljességgel nem fejlik is ki más alkalmakkor, ösztönszerű éberséggel él a költő tudatában, s lyraiságát szemlátomást kormányozza. Júlia nemcsak azért vett részt a költő nyilvános szereplésében, mert arra anélkül is hajlama volt, hanem, mert ő is ez „érzelem-egység“, e „jellem-azonosság“ lyrai elvének szuggesztiója alá került.

Petőfit a „személyes lyra“ képviselőjének tartjuk, s nem ok nélkül, kivált fejlődése ez újabb szakaszában. De túlságosan hajlandók vagyunk személyességét adatszerűségnek értelmezni, mintha költeményeiben valami napló-félét látnánk, mely nyers életrajzi adatokat közöl ellenőrizhető pontossággal. Nos hát, láthatjuk, hogy szerelmi lyrájának még az a része is, amely gyökereivel eseményekhez tapad, mily ritkán közli azok aprólékos részleteit, ellenben mennyivel gyakrabban emelkedik föléjük, nagy, átfogó önszemléletekre törekedvén. Élményeit igy nemesíti meg finom, tiszta hangulatokká, melyek nem egyszer a filozófiai, sőt vallásos életszemlélet lyraiságára emelkednek. E fölemelkedést, a földiségből kitisztuló lelki elfinomosodást gyönyörű érzékeltetéssel játszatja le szemünk előtt *A csillagos ég.* A fű sötétzöld szőnyegén fekve, merengve nézi az eget: aranyos-ezüstös csillagfényben füröszti meg lelkét, s lemosva róla minden földi szennyet, „keresi a mennyet“:

Alszik az egész föld; mély és csendes álma,
Egyetlen halk dongás érinti fülemet,
Tán mellém valami kis bogárka szálla,
Vagy távoli folyam harsogása lehet,
Vagy még távoliabb felhők mennydörgése,
Mely, mig hozzám ér, ily parányivá törpül,
Vagy talán lelkemnek hymnus-éneklése
Le a csillagkörbül.

Odaküldi lelkét: hozzon hírt neki élet és világ titkairól, de nem! — csak arról az egyről, hogy van-e ottan is szív és szerelem, mert ha nincs, akkor minden búbánata mellett is szebb a földi neki. E gondolat alighanem Byroni hatás. Nem is szerves tartozéka az előzményeknek. Tagadhatatlan, hogy azok magas emelkedettségéhez képest e végső mozzanat naivabb költői hangot üt meg s a szerelemnek csak szükségérzetét fejezi ki magasztosabb lendülettel, de igazi filozófiai megvilágítás nélkül.

Amit azonban ez a költemény az érzékeltetés mesteri eszközeivel csak szuggerál, a filozófiai fölemelkedést lyraiságával hajtja végre a *Szép napkeletnek*, melyet már fentebb idéztem a versformák áttekintése kapcsán. Ez is osztópontnak tekinti szerelmét lelki élete fejlődésében. Lelke fogékony volt addig is minden szép iránt,

Csak egy hiányzott,
A hit virága,
A síron túli életnek hite,
S ez is kikelt már,
Ez is virít már,
És ezt szerelmed ülteté ide.

Miről a büszke ész egy hangot sem birt mondani neki, azt megmagyarázta szerelme. Nem sötét a sír; ha rátekintünk, a másvilág fényözöne dől arcainkra; nem az enyészet rideg tanyája a koporsó, hanem vidám sajka, mely átevez velünk egy szebb élet partjára. Ez egyetemes szemléletbe vonja most be kettejüket is, és az időtlen szerelmi boldogság képeivel zárja be a dalszerüségből alig kinőtt remek kis költeményt:

Csak azt az egyet
Szeretném tudni:
Hol, merre terjed ez a más világ?
És mily alakban
Jutunk majd innen
Ez ismeretlen más világba át?

Mint ágrul ágra
A csalogánypár,
Csillagrul csillagra szállunk, te s én?
Vagy mint két hattyú
Ringunk szelíden
Az örökkévalóság tengerén?

Méltó párja az előbbi költemények „istenkereső" ihletének, mellyel egész lelki életét, a jelenvaló szerelmet is a hit glóriájába zárja. Élményi lyra ez is, de nem a prózai, életrajzi, hanem a legtisztább lélektani értelemben; s élményi, bár fogantatásában olvasmány-ihleteknek (Vajda Péter!) is részük van. S igaz az is, hogy amire „a büszke, az elbizott ész" nem volt képes, amit a *Felhők* és az azokkal rokon költemények szándékos filozofálása csak tökélet-

lenül kerülgetett, azt megvalósította a mély, nemes gyökerű érzelem a filozófhajlamu lyra e sok szép termékében.

*

Rövidre foghatjuk szerelmi lyrája tanulságait.

A szerelemvágy kisérletei, egyoldalu, s annálfogva élményszerű személyességgel alig meghatározott lyraisága után megismerte Petőfi az igazi szerelmet, s ezzel, amire rég áhítozott, szerelmi élmények s egyszersmind szerelmi ihlet birtokába jutott. Ez új ihlet egyelőre leszorítani látszik a *Felhők* válságából vezérszereppel kiemelkedett politikai gondolatot, később azonban tért enged annak is és vele együtt uralkodik a korszak költészetén.

Az igazi nagy szerelmi élmény legott meghozta a maga eredményeit mind a lyrai anyagra, mind a műformára nézve. A lyrai anyagot élettartalom, kedélyszinezet s érzelmi intenzitás tekintetében változatossá, sokszerűvé tette, a műformák tekintetében pedig célhoz juttatta azok korábbi forrongását. A *Felhők*-korszak törekvése a lyrai személyesség felé irányult, de megfelelő élmények híjján alaki rendkivüliségekre bízta magát, miáltal a műidom korábbi egyensúlya, népdalkorszakbeli naiv harmóniája megzavarodott. A nagy élmény megérkeztével helyre áll a műalkotás egészséges rendje, s a megelőző korok formai gyakorlata kellő helyen s hasznosan érvényesülhet. Az egykori naiv dal, személyes lyrai élmények kifejezésére kényszerülvén, kitágítja kereteit, költeményszerű elemeket kénytelen magába fogadni, a nagyobb igényű anyag megnöveszti terjedelmét, a daljelleg megóvásának szüksége pedig új leleményekre ösztönzi. Némi átmenet után kifejlődik a *személyes dal,* valami közbülső műfaj dal és költemény között, mely a több mozzanatú, összetettebb lyrai anyagot költeményszerű eljárással világítja ugyan meg, de vagy ismételt fordulattal, vagy csupán egy végsővel a dal hangnemébe menti át, nagyobb igényt s naiv könnyedséget ekként egy kedves fordulatosság élénk lyrai játékában egyesitvén. — A *Felhők*-korszak műformái is értelmet és lét-okot nyernek a személyes élményi tartalom által. Rendkívüliségük, alkalmi eredetiségük nem szeszély immár, nem akart különösség, hanem szükségképeni következmény. Az ihlet vezet, s a maga pillanatnyi szükségletei és élményi alapjai szerint fejleszti ki a lyrai költeményt önálló, egyedi organizmussá, kedélyszinben, érzelmi intenzitásban, gondolatfűzésben és vers-szerkezetben egészséges föltételek közt valósítván meg mindazt a személyes eredetiséget, ami a megelőző korszak Petőfijének csak becsvágyában s műösztönében kísértett.

E korszak költészetének nincs oly egynemű kedélyi szinezete, mint a megelőzőknek. Megvannak a maga derült pillanatai és elkomorodásai; naiv elragadtatás és prózai gondok; remények, aggodalmak és boldog megvalósulás, tündéri hangulatok és lázas izgalmak az élet sokszerűségével váltják benne egymást. Lyraisága minden typus-szerűségből és szerep-fictióból kibontakozott s köl-

tészete az élő ember szabad és gazdag érzelemvilágának lett hű kifejezése.

Mindamellett, a *Felhők*-höz viszonyítva, e korszak egy fokozatos kiderülés, célhoz érő megnyugvás lelki képét mutatja általánosságban. A dal-ösztön újraébredése eszerint nem csupán a boldogító szerelmi élmény következménye, hanem a kedélyszín újabb változásának is kifejezője. Amennyire háttérbe szorult a dal a kedélyizgalmak sötét korában, oly természetes most felszabadulása a derülés idején. Mindaz, ami könnyedebb, közvetlen kifejezésre törő érzelem, most is a dal sajátja lesz, de elhódítja magának a nagyobb igényű lyraiság némely területeit is, jellemzőleg a költő katexochén dal-tehetségére. Valóban éreztünk daljelleget nagyobb arányú lyrai költeményeknek is hol anyagán, hol gondolatidomán; sőt ódai szenvedélyességű költeményben a kifejezési próbák dalszerű lyraiságára, s filozófiai emelkedettség eseteiben dal-idomra bukkantunk. Petőfi valóban daltehetség; ezzel jár könnyű ihlete, s az értelmi beavatkozás csekély szerepe a lyrai anyag fejlesztő kiképzésében. Őt mint műköltőt is jellemzi az a naiv kiválóság, hogy kifejezése a psychológiai folyamatokkal egyidejű, vagyis hogy azok lejátszódását elejétől végig, minden fordulatukon keresztül híven követi. Ez az, amit közvetlenségnek szoktak mondani, igen helyesen, mert valóban kirekeszti a logikus közvetítés, utólagos idomítás szerepét. Ami lelkében végbemegy, azon módon lejátszódik költeményében. Ez pedig életszerűség, naivság, dal-jelleg.

Mindamellett a kifejezésnek e psychológiai rögtönössége, tehát naiv vonása teszi lehetővé költeményeinek olymérvű személyes jellegét, minőhöz Vörösmarty lyrája is csak a negyvenes években jutott el. Nem ok nélkül csodálkoztunk rajta, hogy szerelmi költeményei közt aránylag kevés olyan van, mely az eseményekről, lyraisága életrajzi forrásairól adna számot, vagy épen ismertető részletezést. Ahol ilyesmit találunk, az többnyire csak futólagos célzás, de korántsem adatszerűség. Nem az események teszik költeményei anyagát, hanem a költőnek az eseményekre való lyrai visszahatásai. Az a megállapítás, hogy lyrája *személyes, élményi*, s mégsem az események és életrajzi adatok egyénítik s datálják a költeményt: egyáltalán nem paradox tétel. Keltezik s egyénítik u. i. az említett lyrai visszahatások, melyek egyéntől, időponttól és alkalomtól: egyszóval személyességtől függenek. Egyénít s keltez minden lyrai költeményt a kifejezés psychológiai egyidejűsége, mely lehetővé teszi, hogy unicum, soha többé az életben nem ismétlődhető lelki folyamatok azon melegében s híven megörökíttessenek a költői kifejezésben. A pillanat lyrai élménye s a psychologiai gyökerű kifejezés készsége találkoznak a költemény egységében, s avatják azt, mint mondtam, élő organizmussá.

A szerelemvágy költészete a hiány-érzet sovárgása volt, mely tárgyát nem-, vagy félreismervén, legjobb esetben egyéni

színezetű, pusztán az egyén lyrai jellemétől meghatározott érzelemfaj lehetett. A szerelem igazi nagy élménye azonnal személyesíti az érzelmet, az egyéni meghatározást időbeli, helyi jegyekkel s egy másik egyéni élethez való viszonyával szorosabbra köti, az életföltételek sokszoros vonatkozásával különösíti: emberileg megkötötté, reálissá teszi. A kifejezés pedig, amily híven átlátszatta magán azt a korábbi egyéni szinezetet, oly kész odaadással követi most s önti át lelkünkbe e személyes érzelmi élet pillanatainak egész *akkori*, emberi melegét.

MÁSODIK RÉSZ.

A politikai gondolat ihlete.

I.

Hatások.

Politikai költészetének kétségkivül ösztön-gyökere van. Vérmérsékelte, erkölcsi constitutiója s tudatosan képzett jelleme is szabadság-kultuszra predesztinálták, tanulmányai s a politikai élet erősbödő ráhatásai kifejlesztették meggyőződéseit.

Egész nemzedékével együtt átment Széchenyi iskoláján, s egész nemzedékével együtt túlhajtotta, vagy megtagadta annak tanításait.

Széchenyi új hazafisága az önismeret életbölcsességén alapszik. Nagy moralista, nagy nemzetnevelő. Nevelője a reformkorszak egész nemzedékének, folytonos ellenőrzője s később fékezője, korholója is. Ész és érzés szerepkörének szabatos elkülönítése: egyik alapelve. Önismerete: lelkiismeretesség; okossága: felelősségérzet; jelleme: önállásra edzett, erős férfiasság. Minden fejtegetése a politikai erkölcsösség lényege körül forog, minden alkalmit változatlan elvi szempontból vizsgál. Kérlelhetetlen okossága alatt megfékezett vulkánok hánykolódnak: axiomák szenvedélyese, józanság romantikusa, „számolás" rajongója ő; „gépésze" saját lobogó indulatainak, s gépésze akar lenni a magyar nemzetiség nagy „erőművének" is.

Petőfire, valamint egész nemzedékére is, nevelve hatott, jóllehet ez nem egy tekintetben a lyrikus Kossuth szomszédja. Amiben Széchenyivel egyez: nála ösztönszerű, de kifejlését Széchenyi morálfilozófiai fejtegetései támogatták. Jellem, hazafiság, politikai elvek tekintetében érezhetni rajta Széchenyi hatását, egyéni különbségeik ellenére is. Széchenyi a súlyosabb egyéniség, s úgy áll Petőfi ugyanazon nemes lelkiségéhez, mint bölcsesség az ösztönhöz, férfias önuralom az ifjan lobogó vérmérséklethez, kész cselekvés a cselekvő vágyhoz. Petőfi nem volt feltétlen bámulója, viszont Széchenyi, ha véleményét kérdik, semmi esetre sem helyeselte volna az ő politikai lyráját, aminthogy örökké helytelenítette Kossuth lyrai politikáját, sőt veszélyesnek ítélte volna Petőfi közszereplését. S kérdés, nem céloz-e ő reá is azon „kurucz-féle selenisták" között, kikről a Politikai programmtöredékekben tesz rosszaló említést.

A *Világ*-ban külön fejezet szól a charakterről, melynek lé-

nyege, hogy „sohasem változik”. Nemzetekre alkalmazva is, egyedül az erény, a polgári erkölcs emel s tart fenn. S ez nálunk, hol a használni kívánás szüntelen öntagadással jár s jutalmát csak az önbecsérzésben lelheti föl, még szükségesebb, mint máshol. A charakter előfeltétele lelki függetlenség; az erre való törekvés legméltóbb foglalatossága a férfinak; dicsőbb mindennél, mire ember emelhet embert, mert kiki csak ön lelke ereje s tisztasága által érheti el. Szabadsága féltékeny őrzése a magyar egyik legjobb tulajdona: zsarnokoltatni nem engedi magát; s ilyennek ismeri magát Széchenyi is: a mennyországot se fogadná el kényszerítve. Halál és gyász van ott, hol ember emberen önkénnyel uralkodik. Sajnos, korunkban nem ritkaság a határtalan hajlékonyság: dölyf alattvalók iránt, elöljáró előtt porban csúszás. Egyébként ő észszerűleg korlátozza a szabadságot is: a társasági szabadság végett kiki mondjon le természeti szabadsága egy részéről. A *Világ* egy fejezete szerint a szabadság a legfőbb jó, de eléréséhez kölcsönösség kell: másét is becsülni. Csak „szerencsés századunkban” vált elismert igazsággá, hogy veszély nélkül szabad lehet minden élő ember, s hogy mindenki szabadsága a leghasznosabb mindenkinek. Aligha becsüli valaki nagyobbra nála e legfőbb jót; ő élni sem akarna inkább, mint szabad nem lenni; viszont nyomban kész megkötni magát, közérdekből, másokkal egyenlőn. — Mindez, amenynyiben nemes ösztön és erkölcsi hajlam: egyúttal a Petőfié is; de érezni a különbséget is; Széchenyinél az önfegyelmezést és reális számvetést, Petőfinél a gáttalan indulat idealizmusát s az egyéniség korlátlan érvényesülését.

Szó és tett értékelésében teljesen egyeznek. Szóban, írásban nem a *mikép?*, hanem a *mit?* érdekli Széchenyit, s jobban a cselekedet. Az írót aláveti a hazafinak, filológiát a filozófiának, hangot az értelemnek. Jobb s hasznosb dolgot tud irkafirkánál: szebb a tett. Ki sokat szól, többnyire keveset tesz.

A magyar hazafiság arculatát Széchenyi fordította a múlttól a jövő felé. A múlt halál; jelen s jövő az élet. Nem helyezhetjük magunkat a halottak urasága alá. E felfogás gyökere hit az emberi haladásban; ma még alacsony lépcsőjén áll jövő magasságának az egész emberiség s a fejlődés útja megmérhetetlen. E jövőt néző buzgalomból folyik a hazafias kritika, az Extra Hungariam kigúnyolása, s általában a nemzeti önismeret munkálása, mi Széchenyi egész apostolkodásának jelentékeny részét teszi; s Petőfi hazafias lyrájának is jó része ebben a gondolatkörben mozog.

Hogy Széchenyi e vázlatos jellemzése nemcsupán párhuzamérdekű, hanem eszméket s tanokat ölel fel, mik Petőfire nevelő hatással voltak, azt egyes költemények tanúsága is sejteti.[104] Azonban különbségeik is jellemzők mindkettejökre. A középút a Szé-

[104] L. a Függelékben: *A magyarok istene, Az országgyűléshez, Csalogányok és pacsirták, A szájhősök, Isten csodája, Lapok P. S. naplójából, Palota és kunyhó, Világosságot!*

chenyié; ő képtelen theoriának tartja a „szabadsági és egyformasági ittasságot". Koldusbot *és* függetlenség: vallja Petőfi; szabadok, *habár* szegények is? — hiába való beszéd: mondja Széchenyi. Leginkább azonban a haladás tempójára nézve különböznek. Hiába vallja Petőfi, hogy a haladás lassú, fokozatos, évezredenként egy-egy lépés előre: ő türelmetlen, s közelre várja, egy utolsó csata árán, a jó végdiadalát. Széchenyi a reform embere, Petőfi a forradalomé, még Kossuthnál is inkább, mert ez csak átengedi magát a forradalmi fejleményeknek, míg ő egyenest sürgeti, munkálja azokat. Széchenyi *Az apostol*-t igen oktalan és bűnös műnek minősitette volna, ha ismeri. Ő meg volt győződve róla, hogy forradalmat egy egyén is előidézhet, Petőfi a korszellem elkerülhetetlen követelményének tartja a forradalmakat. Innen jóslataik tárgyi azonossága, de ellentétes érzelmi kisérete. Széchenyi balsejtelmeinek alapja a borzasztó aggodalom, hogy Kossuth „ész-ellenes" politikája romlásba viszi a nemzetet, s élete művének eddigi s továbbra is bizton várt eredményeit örökre tönkre teszi. Petőfi jóslatainak alapja: a cselekvésvágy tomboló, követelő türelmetlensége a kényszerű tétlenségben. Felderül majd az ő napja is, de Széchenyié ugyanakkor felhőbe borul.

Petőfi példája pregnánsul mutatja egész nemzedékének a nagy nevelőhöz való viszonyát. Széchenyi biztos vizeiről kicsábittatják magukat az európai liberalizmus látkörnélküli tengerére: amannak reális, magyar szükségletekhez mért rendszerétől a forradalmi szabadság-eszme nemzetközi liberalizmusához s egyre radikálisabb irányba csapván, végül is zátonyra vezetik a nemzeti élet hajóját. Vitatják, hogy ők csak folytatják Széchenyi kezdeményét, de nem látják be, hogy itt az egyszerű folytatás is elvi elszakadást jelent Széchenyitől. A liberalismus, melyet a középnemesség fiaiból álló országgyülési ifjuság fogad be először s terjeszt át a vármegyei kisebb nemességre s a városi polgári fiatalságra, rohamosan halad hódító útján: higgadtabb főket is magával ragad, elfogja a lelkeket, mint tömeghangulat, s nem hallja már a nagy Széchenyi kiáltó szavát. Semmi idegen hatásra nem lett volna már szüksége oly vérmérsékletnek, mint a Petőfié; elég volt beleszületnie e korba, hogy magával ragadja annak liberális közhangulata. Kossuth Pesti Hirlapjával a közérdeklődés elpártolni kezd a tiszta irodalomtól, s folyóiratokban panaszos hangokat hallani a politika minden érdeklődést fölemésztő hódító hatalmáról.[105] A jelesebb írók közül Bajza szószólója a liberalizmusnak, Vajda Péter a szabadság-eszme egyik legrajongóbb híve Petőfi előtt, Eötvössel pedig a hazafias költészet is aktuálisan politikaivá fordul s beözönlik a liberalizmus zuhataga az irodalomba. A példa vonz. Politikai szereplés csábképeivel kecsegteti a cselekvővágy született ifju lyrikusát; korabbi költői olvasmányaiban — Heinében, Bérangerban — ráismer a politikára, eljut a francia forradalom tanulmányozásához, melynek társadalmi következményeiről s politikai állandó aktuali-

[105] L. Irodalomtörténet. 1917. 478. l.

tásáról már *A Karthausi* olvasásakor (1842!) szívhatott magába tartós benyomásokat; megismeri Béranger-n kívül más francia költő (Lamartine) forradalmi szerepét, Victor Hugo hitvallását a költők apostoli hivatásáról, mit Eötvös nemcsak propagál, hanem gyakorol is és *A falu jegyzőjé*-ben (1845!) számos kitéréssel fejteget; Heine kalauzolásával ráeszmél egy jelentékeny német politikai költészet létezésére; annak forrásaihoz továbbhaladva, 45 őszén eljut Byronhoz, ki élete példájával, és Shelleyhez, ki szabadság-költészetével gyakorol rá elhatározó befolyást.[106]

Ez utóbbinál, az eddigi Petőfi-irodalom e részbeni fogyatékossága miatt, kissé meg kell állapodnunk.

Shelley költészetének túlnyomó része politikai jellegű. Alkalmi költeményekben, melyek az angol politikai helyzetet érdeklik, vagy a spanyol, görög szabadságmozgalmakból merítenek ihletet, vagy az elnyomott olasz városok szószólói, de azonkívül is egész sereg lyrai, kisebb-nagyobb epikai és drámai művekben, ezek bevezetéseiben és jegyzeteiben az általános szabadság gondolatát, mindennemű zsarnokság gyűlöletét, a felszabadítás vágyát vallja magáénak. Királyok, papok, a királyok politikus szolgái gúnyra, haragra ingerlik. Szüntelen gondja a felvilágosítás: megértetni a néppel, hogy zsarnok urainak engedelmeskedve, saját megrontására ontja verítékét. Izgat és lelkesít. Az európai szabadságmozgalmakon felhevülve, ódai emelkedettséggel jósolgatja a zsarnokság végleges bukását; történeteket költ, melyekben szabadság-apostolokat prédikáltat s a királyok hitszegését, vérben gázoló, nép-ellenes szövetkezését mutogatja; bukott szabadságharcok, máglyára hurcolt szabadsághősök példájával ingerel, izgat. Rajongó ódákat ír a szabadsághoz. Kora nagy íróit egy elkövetkezendő nagy társadalmi válság előhirnökeinek tartja: a „világ reformálásának a szenvedélye" lobog benne; művei „álmok arról, aminek lenni kellene".

Imhol néhány jellemzőbb adalék politikai verseiből. Királyok, papok egyaránt ellenszenvesek neki. Drágakövek ragyogása közt heverve mutatja a fejedelmeket, dormitoriumban a papokat; álmot bocsáttat rájuk s az álmodó király majmot ültet a trónra maga helyett, s mellé egy szajkót állít, hogy ismételgesse a majom fecsegéseit; a papok is megtagadják álmukban minden tanításukat *(The Witch of Atlas)*. Egyik szabadsághőse, Lionel,

---

[106] L. Ferenczi Zoltán *Petőfi-életrajzá*-ban a megfelelő fejezeteket, s különféle értekezéseit: *Petőfi és a szabadság* (Irod. tört. Közl. 1903.), *Petőfi jelszava* (Kisfaludy-Társ. Évl. 1904.), *Petőfi és a szocializmus* (akadémiai értekezés, 1907.). Riedl Frigyes: *Korhatások P. költészetében.* Budapesti Szemle 146. kötet, 168. l. — Imre Sándor: *P. és a franciák, P. és Heine, P. és Burns (Irodalmi Tanulmányok.* II. 1897.). Kacziány Géza: *P. francia előfutára (Hégésippe Moreau).* (Petőfi-könyvtár XVIII. 43—74. l. — Széchenyi és a negyvenes évek liberális „tömeghangulata" viszonyára nézve l. Szekfü Gyula nemrég megjelent, *Három nemzedék* c. könyvét. Beöthy Zsolt: *Széchenyi és a magyar költészet,* Akad. kiadv., 1893; u. az: *Széchenyi és Petőfi* (Petőfi-Almanach, 1909. 71 l.). — Részletek, egyes költemények kapcsán, a Függelékben!

verseket ír a papok ellen *(Rosalind and Helen)*, a *Revolt of Islam* szabadsághősét is papok gátolják, arannyal, itatással iparkodnak eltéríteni tőle a népet, s egy pap tanácsára hurcolják máglyára. Az emberiség elnyomóinak tulajdonít minden nyomort: anyák, özvegyek ő miattok sírnak; halál, pusztulás nem szűnik meg addig, míg királyok vannak *(War)*.

Mi a szabadság? Jobban ismeri a nép a szolgaságot: verejtékkel védi, táplálja zsarnokát, kinek kutyáinál silányabbul él; jószágnak van hol pihennie, neki nincs otthona. Ha a rabszolgák megfelelnének rá, hogy mi a szabadság, jaj lenne a zsarnokoknak. A szabadság: kenyér a szántóvetőnek, boldog otthon a munka után; ruha, tűzhely, élelem; nem aranyért osztott igazság; bölcsesség, béke, szeretet. Keljenek fel oroszlánokként, jelentsék ki, hogy szabadok *(The Mask of Anarchy, Song to the men of England)*. Ha feltámad a tájfun, dörögnek a hegyek, egymást keltik a zúgó óceánok, jégsziklák rázkódnak, villámlik, föld reng, városok omlanak; de a szabadság nézése élesebb a villámfénynél, lépte gyorsabb a földrengésnél, megnémít óceánt, vulkánt elvakít, s bolygótűz hozzá képest a nap; nemzetről nemzetre terjed hajnala, s a zsarnokok, mint éji árnyak, elenyésznek a reggel világánál *(Liberty)*. — Szabadsághimnuszt ír az angol királyhimnusz mintájára, „God save the Queen" refrainnel, a szabadságot mondván királynőnek; áldást kér rá, magasztalja: szívünkben legyen örök trónusa; szeráfoktól tanult ajkak énekeljék a himnuszt: God save the Queen! Édesen, mint angyali énekek, s harsogva, mint trombita, ébresztvén a világot: God save the Queen! *(A new national Anthem)*. — Egy nagylendületű szabadságódában a chaosztól máig vázolja a szabadság útját, nem felejtvén ki akadályait: a templomot s a börtönt, miken papokat és királyokat ért, s a szabadság ezer esztendős elrejtőzését, míg végül saját dicső fényében, napként fölragyoghat a francia forradalommal. Anglia még szunnyad, de hívja már Hispania; de mire vár Germania? s mire „a dicsőség elveszett paradicsoma, virágos vadon, örökkévalóság szigetje: Italia?" Rázza le a bestiákat, kik barlangjukká tették szent palotáit! Tiporja porba a királyi nemtelen nevet a szabad, messe el e gordiusi szó kígyócsomóit. Természet, bölcsesség, szabadság rajongó aposztrofálásával ér véget az óda, mit a költő lelke fennröptében vél hallani *(Ode to Liberty)*.

Vannak jóslatai. Már hallja szétterjedni a vád szavát, hogy a fejedelmek műve a pokol műve, s az ég igazságot tesz majd *(War)*. Nem uralkodnak örökké a zsarnokok; áradt folyó partján állanak, melynek vizeit halállal fertőztették; dagad a hullám s a költő már lebegni látja uralkodói jelvényeiket a habon, mint roncsokat az örökkévalóság vizein. *(To William Shelley, Rosalind and Helen)*. Királyok, hercegek, stb.: sírok, melyekből majd egy dicső fantóm tör ki, hogy világoljon viharos napjainkban *(England in 1819.)*. Az olasz városok elnyomatásán nem győz méltatlankodni;

biztat, remél, ragyogó, szabad jövőt jósol nekik (*Ode to Naples*, stb.). A világ, írja *Hellas* előszavában, már csak egy németországi forradalom hírét várja, hogy zsarnokaitól örökre megszabadítsa magát. Egész Európában remegnek a zsarnokok a szellemtől, melynek a görög fölkelés csak egyik megnyilvánulása, s tudják, hogy az elnyomottak ki fogják csavarni kezükből a véres kormánypálcát. Maga a szó nem, de várása, jóslata a világszabadságnak benne van e nyilatkozatban.

Elbeszélő s drámai művei ismertetésére nincs itt elegendő terem. *Queen Mab*, mely Petőfire is érzékenyen hatott, és *Prometheus unbound:* nálunk is eléggé ismeretesek; *Az Apostol*-lal némi vonatkozásban álló *Rosalind and Helen*-re s a 12 énekes *The Revolt of Islam*-re nézve, mely csodás keretbe foglalva adja elő egy költött, s az izlám körébe képzelt szabadságharc történetét. amennyiben Petőfivel közelebbi kapcsolatai vannak, a Függelék adataira kell utalnom. Ez utóbbi nagy költemény tele van rajongással, szabadság-apostolok hegyi beszédeivel, s az apostoli elhivatás példáit mutogatván Petőfi előtt, nem is maradt reá hatástalan.

Szövegszerű egyezések politikai költészete s a Petőfié között kisebb arányban mutathatók ugyan ki s leginkább csak 1847-től kezdve, de tudva azt, hogy 46 elején Szalkszentmártonban vele volt Shelley, egy költeményt fordított is akkor tőle, a Felhők némely darabjaiban s a Tündérálom-ban pedig hatni is engedte magára, viszont azonban látva a tényt, hogy a *Felhők*-ből kifelé jövet legott egymást követik oly költemények, mint a *Sors, nyiss nekem tért* s a már csak címe szerint *Világgyülölet*, melyek az emberiség boldogságát tűzik ki élethivatásul, meg *Szeretek én*, szerelmi vallomással egy „számkiűzött istennő", a Szabadság iránt s nyomban utána *A nép;* látva továbbá e két utóbbinak nemcsak rokonságát, hanem valószínű közeli kapcsolatát is Shelley egy-egy költeményével: lehetetlen arra a meggyőződésre nem jutnunk, hogy (bár ugyanakkor Béranger is vele volt: miről egy fordítás tanúskodik), politikai és szabadságköltészetének ez öntudatra ébredése mögött Shelley ihlető hatása áll. Mily nagy mértékben egyezik politikai idealizmusa a Shelleyével, annak a Béranger-félénél általánosabb érdekű, eszményibb szabadság-kultuszával, mennyi ösztönzést nyerhetett egyéni hajlama oly nagyarányú ihletektől, mint Shelley szabadság-ódája, *Queen Mab*-je s 12 énekes nagy szabadság-hősköltemény, mennyire eltelhetett a jóslatszerű helyek nagy bizonyosságától: azt a fentebbi vázlatos közlésből is benyomásszerűleg érezheti az olvasó.[107]

Petőfi azonban e hatással szemben is érvényesítette saját eredetiségét. Mig egyfelől Shelley lágysága, érzelmes elvontsága, irreális fictiói hatástalan maradtak reá, tanításának az ő egyénisé-

---

[107] L. *Akasszátok föl a királyokat, A királyok ellen, A ledőlt szobor, Az apostol, Az ember, Az év végén, Az itélet, Álmaim, Beszél a fákkal, Csalogányok és pacsirták, Lapok Petőfi Sándor Naplójából, Levél Arany Jánoshoz, Nem sülyed az emberiség, Respublica, Szeretek én.*

géhez illő elemeit jobban a lelkére vette tanítómesterénél is; nemcsak ésszel fogadta be, hogy Shelleyként hirdesse, hanem vérébe szívta fel, hogy testtel-lélekkel gyakorolja is. Nem csupán költője, vagy prófétája, hanem cselekvő apostola, s ha kell, vértanúja kíván lenni a szabadságnak. Shelleyben van, ha nem is valami tanszerű (mi ellen *Prometheus* előszavában maga tiltakozik), de legalább elméleti is, filozóf hajlam, míg Petőfiben a szenvedély tüze közvetlenül a vérből lobog elő. Elég utalnunk a *Queen Mab*-hez csatolt nagyszámú érvelő, cáfoló jegyzetekre, melyek bármely Voltaire-ianusnak becsületére válnának.

Shelley egész rendszert fejt ki, mely szerint az emberiség reformja kiviendő volna. Nála a politikai elnyomás megszüntetése a tételes vallások eltörlésével s a társadalmi erkölcs teljes átalakításával is összefügg. Kártékony intézménynek tartja a házasságot. Törődik még a táplálkozás reformjával is, mert az emberi gonoszságok legtöbbjét, a zsarnokságot is, a húsevésnek tulajdonítja, úgy, hogy a *Revolt of Islam*-ben a felszabadult nép szabadság-lakomáját csupa növényi eledelből állítja össze. Petőfinek efélékre semmi gondja, a házasságról pedig egészen más meggyőződése van. Vallási reformról meg szó sincs műveiben, de sőt arra nézve sem nyilatkozik sehol, mit tart hihetőnek, mit nem a vallásból. Shelley is hisz egy legfőbb lényben, de a kereszténység főbb hittételeit széltében cáfolja.

Másként képzeli Petőfi a politikai átalakulást is. Shelley vár ugyan forradalmakat; sőt az 1819-i spanyol-, az 1821-i görögországi eseményekben bizonyos jelét látja az elkövetkezendő európai forradalmaknak. De a *Revolt of Islam* hőse, Laon, vértelen forradalmat tervez és valósít meg, a bukott zsarnokot biztos helyre menti, hol békén fejezhetné be életét. Petőfi egyrészt nem gondol ily kíméletre (már első király-ellenes verse szerint „szilaj gyönyörrel“ sütögetné fegyverét a menekülő zsarnokokra), másfelől egyetlenegy nagy, véres utolsó csatáról képzelődik, a „jók és gonoszok“ nagy végviadaláról, melyből a világszabadság fog következni. Átvette tőle, mi egyéni ösztöneinek kész, eszményi táplálatot nyujthatott, s elhagyta mindazt, amiért Shelleyt az „Oweniták bibliájának“ mondják, amiben az egy bizonyos szocializmusnak költői előfutára volt.

Mikor Petőfi 46 őszén Szatmárba megy, élethivatását már tisztán látja s a legkülönbözőbb oldalról jött, de egynemű hatásokat felszíván lelkébe, a szabadság-költészet fölkentjeként várja a történendőket.

II.

A lyrai anyag.

Szerelmi regénye nem tompította el lelkében a politikai gondolatnak a *Felhők*-korszak óta egyre szaporodó villanásait. Mikor Szendrey Juliával megismerkedett, politikai költészetében már végbement a jelentős fordulat.

Hazafias lyrája aránylag későn indult meg s 1844 végéig jóformán a hagyományos mederben haladt, de elődeiénél bensőbb, személyesebb jellegűnek bizonyúlt. Már akkor egy-egy első fecskéje röppent elő a későbbi demokrata és republikánus felfogásnak. De az igazi átalakulás csak 1845/46-ban, a *Felhők* convulsiói között történik meg. Egyrészt a hagyományos múlt-magasztalásból (Berzsenyi) hova-tovább a Széchenyi-féle bíráló és jövőbe néző hazafiság felé halad, s e téren kétségtelenül eredetibb lesz, mint az öröklött lyrai hangban. Másfelől azonban a hazai viszonyokkal egyelőre kevésbé összefüggő, eszmei irányban indúl, a szabadság és világmegváltás nemzetközi eszmeisége felé, s politikai költészete ezáltal nyer valóban egyéni bélyeget.

Széchenyi-féle reform-hazafiság és nemzetközi politikai eszményiség jellemzik tehát ez újabb fordulatot. Szorosabb értelemben vett hazafias költészete a Széchenyi-irányú fordulattal csak alkalmazkodott a hazai politika és költészet újabb áramlatához s nem kivételes egyéni tulajdona Petőfinek, csak másokénál erélyesebb színt és határozottabb alakot nyer az ő lyrai vérmérsékletétől. Ama politikai eszményiség azonban, jóllehet történelmi tanulmányoknak és idegen költői hatásoknak is fontos részük van benne, mint már rámutattunk, legsajátabb fejleménye a költő egyéniségének: eddigi legválságosabb belső forrongása, a világgal való erkölcsi meghasonlása tisztul ki benne életcéllá, válik tiszta, erős lyrai ingerré.

Minden eszmei céljától s erkölcsi szükségességétől eltekintve, Petőfi ez újabb hazafias-politikai felfogása lyrailag is jobban megfelelt ekkori fejlettségének. Nagyobbarányú és többféle ingerekkel, érzés és gondolat termékenyebb kilátásaival kecsegtette, mint a kor feltörekvő irányától mindinkább elmaradó, s lyrailag is kimerűlni kezdő hagyományos hazafias költészet. A költő, ki 1845-től kezdve egyre türelmetlenebb teremtő vággyal keres új, nagy ingereket, teljes odaadással veti magát ez áradat hullámaiba, s miután a személyes élet érzelem-körében megtalálta a szerelmi ihlet kiapadhatatlan forrását, a közélet múzsájának is szolgálatába szegődik. Lyrai egyénisége megnő, kitágul, s kibontja egész erkölcsi nagyságát.

Mindenekelőtt a hazafiság, a hazaszeretet érzelme nyer új,

s lyrailag izgékonyabb anyagot és jelleget ez erkölcsi felfrissülés által. Széchenyivel beállt a sokat emlegetett fordulat, mely a múltmagasztalás helyett a jövőért való izgatást, a tétlen s csak önmagát élvező honfi-büszkeség helyett, a tettre rázó, ostorozó hazafiságot írja zászlajára. *Zalán* borongó prologja ihlette két évtized egész hazafias lyráját, ihlette az ifjú Petőfiét is. De most a cselekvő hazafiság órája ütött a költészetben is; a jelen szégyene veri fel az „Extra Hungariam" tespedő önelégültségét, s a szelid Eötvös kezében a szatira ostora suhog. E „Júlia-korszak" hazafias lyrájában is legelőbb a bíráló, ostorozó, gúnyoló hang vonja magára figyelmünket, mi azelőtt fölöttébb ritka volt, bár lassan-lassan már 44 óta közeledett.

Az 1844-beli *A külföld magyarjaihoz* még a hagyományos dorgáló hazafiság verse; *A nemes* a demokrata irány első fecskéje. A következő év valamivel már többet hoz; egy epigrammaszerű kis vers a félszeg magyar gazdálkodást gúnyolja: némelyek majd megfúlnak a bőségtől, mások éhen halnak. A táblabiró-szatira is szóhoz jut már. Van itt-ott egy-egy odavetett, de a költemény jó kedélyét alig zavaró célzás arra, hogy jó volna már haladni is, egészen megújulni.[108] Az első erős hang 45 elejéről üti meg fülünket: átforgatta történelmünket; itt minden embernek külön érdeke a bálványa, a közérdekkel nem törődik; nagyjait gyakran maga a hon tagadta meg; ősi nemzeti kincseit a magyar megveti, magyarnak lenni elfeled, vagy szégyenel; s a refrainben ismétlődik az önmegtagadó ítélet, hogy ilyen *önző, hálátlan, elkorcsult* nemzet „Életet nem érdemel". Az *Összes költeményekből* az öreg Reseta censor állítólag e szavakkal tiltotta ki a *P. Divatlapban* különben (45 febr. 13.) megjelent költeményt *(A magyar nemzet):* „Már öcsém, azt nem engedem, hogy nemzetemet gyalázd!" S valóban az ilyen szokatlan hang a nagy többség szemében nemzetgyalázás számba mehetett, hiszen nem ahhoz voltak szokva. 1846-ban, a szatmári út előtt csak három költemény folytatja e bíráló hangot: az annakidején részletesebben méltatott, s e nemben első kiváló költeménye: *Isten csodája*, mely szintén történetünk elcsüggesztő tanulságain döbben meg; *Vajda Péter halálára*, mely a feledékeny haza hálátlanságát emlegeti („Oh e hazában olyan sok jeles Sírján ingatja vándor fuvalom A feledésnek tüskebokrait"); *Várady Antalhoz*, mely a kutyán, kártyán tékozló, könyvön takarékoskodó magyar gazdálkodást cirógatja szőr ellen, s boldognak látja a magyart, mert sok szüksége van ugyan, de lelki nincs (ez már teljesen a *Falu jegyzője* modora). — *A nép* már a jobbágy-felszabadítás aktuális programmjához ad lyrai kíséretet.

Szatmári útjával kezdődik élénkebb és közvetlenebb részvétele a kor politikai mozgalmaiban. Az a kritikai szellem, mely előbb általános erkölcsi elégedetlenségben élte ki magát *(Felhők)*,

---

[108] *Magyarország; A magyar nemes; Bucsú Kunszentmiklóstól; Imádságom.*

innen kezdve lép súrlódásba az eleven élettel s válik elméleti jellegűből merően gyakorlativá.

Múlt és jelen, haza és külföld összehasonlítása más értelmet nyer, mint elődeinél. Nem áll meg a „Régi dicsőségünk!" elégikus borongásánál. Elégia helyett ostort kap a magyar jelen, hogy végre levonja a gyakorlati tanulságot az elbűvölt múlt-szemléletből, s megelégelje végre szégyenletes tengődését. „Nem szül gyáva nyulat Núbia párduca" — kiáltott Berzsenyi; „S így hazugság itt az örök-igazság is, Hogy az oroszlán nem szülhet nyúlfiat" — mondja Petőfi; itt „satnya maradék"-ot nemzettek a dicső apák, a bajnok oroszlánok. Petőfi is, mint Eötvös, büszkeségében igyekszik megalázni a magyart: „S ez a faj dicsekszik őse érdemével. Híres hajdanával úgy hetvenkedik..." — „Tengünk mint az állat,... Élni nem tudunk és halni nem merünk. — Szégyen, szégyen! — Kik lábunk ölelték egykor térdepelve, Most arcul csapkodnak... szégyen rád, hazám!" Egyébként megelégelte már a „holdvilágos embrek" „kísértetes dalát" a múltról, e versenyt-huhogást a bagolyfiakkal, az „ál-lelkesülést", a „gyáva könnyeket". Halottrablók a régi kor dalnokai, felássák sírjából s babérokért árulják a holt időt. Nem irigyli koszorújokat: „penész van rajta és halotti szag" Ő a jövendőt köszönti, a beteg emberiség ez orvosát. Pacsirta ő, a hajnal költője, s nem az alkony csalogánya. — Haza és külföld összehasonlítása sem úgy üt ki már Petőfinél, mint az „Extra Hungariam" naiv önérzetében. Azt mondja ő is, mit a régiek: nincs párja a magyar nemzetnek sehol a világon; de keserű húmorral folytatja: „Vajon mit kell vele tenni: Szánni kell-e, vagy megvetni? — Van itt kincs, élelem, minden; s a nemzet mégis közel áll az elveszéshez, „még is rongyos, még is éhes"; tehetségek elkallódnak, s ha nem, méltatlan véget érnek, vagy külföldre kényszerülnek, akkor aztán mi is „szánk-szemünket rájok tátjuk s ál-dicsőséggel lakunk jól". A *Himnusz* és a *Szózat* fájdalmas, de önérzetes történet-szemléje helyett itt ily rövid sententiába van összesűrítve a magyar történet: „Élt egy nép a Tisza táján, Századokig lomhán, gyáván" Igy rántja ki a gyékényt a magyar büszkeség alól. „Csak a magyar büszkeséget, Csak ezt ne emlegessétek!" — „Magyar vagyok. S arcom szégyenben ég, Szégyenlenem kell, hogy magyar vagyok! Itt mi nálunk nem is hajnallik még, Holott máshol már a nap úgy ragyog." — A magyar ifjakban nincs hazaszeretet: ki meri mondani e vádat!; nem érdemlik meg az életet; ne adja a balsors, hogy szegény hazánk valaha ő rájuk szoruljon. — Lehetett-e az „úr", a büszke, a „szabad" magyart érzékenyebben sújtani, mint a szolgaság vádjával? „Az aljasságnak sarába sülyedt nemzetem", — „e helóta nép": alkalmi kifakadások ugyan *(Nagy-Károlyban)*, de jellemzők ez újfajta hazafiság kiméletlen önismeretére. Sorra belevágja csákányát a régibbfajta hazafiság minden érzelmi oszlopába, folyvást tiszta (sőt kifejezett) tudatában annak, hogy büszkeséget sért, önérzetet üt arcul: „A szellem rab, s mi fönn

tartjuk nyakunkat, S szabad nemzetnek csúfoljuk magunkat! Szolgák vagyunk, rabszolgánál szolgábbak, Megvetésére a kerek világnak!" — Ugyanaz a kíméletlen kritikai szellem ez, mely Széchenyi és Eötvös szatirájának is a lelke volt, mely rápirít a félszeg büszkeségre s földre szállitja a tétlen föllengést. A megtámadott hazafi-typus politikai tevékenysége a szónoklásban merült ki. Mitsem gyűlöl Petőfi annyira, mint a haszontalan szót, a szájhősködést, a tétlen szavalást; és sehol sem nyilatkozik személyesebben az ő újfajta hazafisága, mint mikor a cselekvést sürgeti. E célból már képes goromba is lenni: „Meddig bőgtök még a hon nevében?" — „Mit használtok kofa-nyelvetekkel?" — „Elveszünk ez ordítók miatt." — „Tenni, tenni! a helyett, hogy szóval Az időt így elharácsoljátok". — A politikusokat általában nem sokra becsüli; múlandó tűzök, ha fel-fellobog, nagyobbnak látszik a távol örök csillagokénál, a költők érdeménél, de ők csak az apro napi események pásztortüzei. Bizonyos illetékességi kérdés felvetése ez a gyakorlati politikusok és a költő-apostol között; s úgy véli, a költők érdemét hangoztatni nagy okunk van itt Magyarországban, melynek politikusai megvetik költőit, holott „a magyar költőknek vajmi Nagy honfi-érdemök vagyon": nyelvünket ők mentették meg, nem a politikusok. De a hálátlanság is igaz magyar erény; ott van Kazinczy sírja, melyre oszlopot nem a haza emelt, ott Széphalom, „a múzsák egykori tanyája, Hol most haszonbérlo zsidó lakik", Széphalom, „a nemzet-hálátalanság Égbekiáltó némasága, A nemzet-szégyen Káin-bélyege".

E megújult hazafiság, melynek erkölcsi alapja önismeret és cselekvési vágy, egyelőre csak mint általános irányítás, mintegy új hazafi-evangélium kíván hatni a közvéleményre s kevésbbé érinti a politika napi kérdéseit, bár állásfoglalása világos. Sürgeti az uniót, a jog kiterjesztését a népre, mielőtt az még követelőleg lépne fel, s megjelöli 1848 elején, még a márciusi napok előtt, az országgyülés legelső teendőjét: sajtószabadság szerzését. Ennyi az ő aktuális programmja. Megmarad tehát azon a határon belül, mely a költészetet a napi politikától elválasztja. Politikai lyrája, amennyiben hazai viszonyainkat illeti, az erkölcsi ujjászületés ösztönzésére szorítkozik.[100]

Annál kevésbbé hanyatlik a napi politika prózai légkörébe politikai költészetének másik, mondhatnók, nemzetközi ága, melynek a szabadság ép oly jellemző alaptétele, mint szorosabban vett nemzeti lyrájának a biráló önismeret és cselekvési vágy. Amenynyiben nem pusztán személyes részvételét jellemzik (miről később!), szabadság-tárgyú költeményei még ez időben többnyire

[100] L. *Nagy-Károlyban, Csalogányok és pacsirták, A magyar nemzet, Haza tértem, A gyűldei ifjakhoz, Erdélyben* (1846); *Magyar vagyok, A magyar ifjakhoz, A nép nevében, Útazás az Alföldön, Széphalmon, A szájhősök, Meddig alszol még, Pató Pál, Okatootáia, A magyar politikusokhoz* (1847); *Egy emlék a kórházban* (jegyzete!), *Van-e egy marok föld ..., Az országgyűléshez, Rózsavölgyi halálára* (1848).

csak példázatok, képzelt helyzetek rajzai, melyek a szabadság értékét vannak hivatva lyrai erővel megvilágítani. Mint a hazafias lyra azelőtti művelői, aktuális ingerek hijján allegóriákba erőltették a haza eszményét s képzelt hontalanság vagy számüzetés ürügy-rajzaihoz folyamodtak a honvágy-, vallomáshoz, vagy történeti szemlélethez a hazaszeretet megszólaltatása végett: most Petőfi is, szabadság-lyrájának ez első jelentékenyebb szakaszában, mikor a közélet jelenségei még nem szolgáltatnak konkrét alkalmakat szabadság-rajongása alakba öntésére, vallomásszerű megnyilatkozásokon kivül, ha tárgyi kifejezést keres, csak képzeletéhez folyamodhat. Innen a szabadság-példázatok nagy száma a március előtti másfél év darabjai között. Költemény szól az ifjúról, ki szabadságért küzdött s börtönbe dobták. Költemény szól a rab-oroszlánról, kinek méltóságos fájdalmát léha, röhögő csőcselék ingerli; külön a kutyákról, külön a farkasokról, amazok szolga jóllétét ezek szabad szegénységével állítván szembe; allegória magyarázza a kard (-szabadság) és lánc (-szolgaság) születését, s kitalált történetek példázzák nép és urai érzelmi viszonyát: koldusboton hagyják tengődni az urak, ki egykor az ő birtokuk- s jogukért harcolt; s ama faluvégi korcsmában, mely „oda rúg ki a Szamosra", a múlatozó legények, „csak azért is" szilajabban múlatoznak, mikor az uraság leüzen, hogy lefeküdt, ne zavarják, ámde hazamennek, mikor egy szegény beteg asszony gyermeke kéri őket, hogy csendesebben vígadjanak. Mindezek kitalált helyzetek, vagy költött történetek, melyek hivatása az, hogy alakot adjanak a költő rokonszenvének a szabadságtól megfosztottak-, s gyülöletének a szabadság gátolói iránt. Ez utóbbiak közé számítván csak úgy általában az „urakat" is. Alig szükséges említenem, hogy alföldi tájképei is voltakép a szabadság-eszme ilyen tárgyi támasztékai; s hogy e csoportba tartozik két Moore-fordítása is, melyekben egy letiport ország, a „drága Erin" költője emel vádat a győztes zsarnok ellen.[110]

Tárgyat és kifejezést keres a magyar történelemben is. A szabadság rajongó költője kezet fog a magyar szabadság „végső" harcosával, ki „Száműzé magát, hogy Gyáva nemzetét ne Lássa", kire itthon már csak a költő, „a szabadság ez örök-lámpája" emlékezik: Rákóczival, s lesz ez által a Rákóczi-kultusz egyik népszerüsítője. Gondolata ottjár a „Szent sír" körül; átútazóban megállapodik a majtényi síkon, hogy „elmondja legszörnyűbb átkát s elsírja legszentebb könnyét", — s majd a márciusi napok után, a szabadság diadal-útján sem lesz hűtlen emlékéhez: idézi szellemét a döntő ütközethez, hogy „a ki kezdte, az végezze be". Nemcsak az Alföldet avatta fel a szabadságeszme szimbolumává, Rákóczi újabbkori népszerűségének is az ő szimbolum-kereső szabadság-rajongása vetette meg érzelmi alapjait, eleve is törté-

[110] L. *A bilincs* (1846); *A kutyák dala, A farkasok dala, Kard és lánc, Falu végén kurta kocsma, Hintón és gyalog, A rab, A koldus sírja* (1847); *A rab-oroszlán* (1848). — *Oh ne bántsd a költőt; Ne feledd a tért.*

neti szolidaritást teremtvén az eladdig utolsó s a még csak sejtett újabb szabadságharc között. — Rom-költészete is kiemelkedik az egykori ábrándos lovag-romantikából; a „Csonka torony” egy elemi egyszerűségű történet elképzelésére ihleti; szent jel a torony ormán, szabadság zászlója: hajdan; ma már: nincs a toronynak többé lobogója: „a szabadsági zászló lebukott”.[111]

Látható (s evégből ismertettem röviden e versek anyagát), hogy a szabadságrajongás ezidőszerint még csak önmaga ébrentartása végett keres tárgyat s fogad el leleményt. Csupa negativumokkal foglalkozik: egyének és népek elnyomott szabadságával, a szabadság volt-s-nincsene érdekli. Egy bizonyos hiány-érzete ez az eszmei célon csüggő léleknek, mely itt is, mint mindenütt, cselekvést akarván, a „nincsen” megállapításával együtt a „legyen”-t is kimondja. E sok negativum csak leszorított rugó; képzelettel való ön-ingerlése a költőnek, sötét háttér, melyből fények, a várt, a sürgetett, a követelt jövendő villanásai lövellenek elő egyre szaporábban. A várt szabadságharc gondolatkörébe jutottunk el.

Már fentebb idéztem *Várady Antalhoz* írt verses levelét; ez 1846 május 22-én írt költeményben merül fel először egy leendő nagy harc gondolata, melyben a leigázott népek *mind* részt vesznek, mely roppant vérözönbe fog kerülni, de általa megtisztul a világ. Onnan kezdve gyakran megismétli e jóslatát. „A század viselős, Születni fognak nagyszerű napok, Élet-halálnak vészes napjai” — így figyelmezteti kortársait, s e látnoki bizonyossággal felismert jövendőhöz kívánja szabni politikai törekvéseinket; az Erdéllyel való unió azért sürgős neki, hogy megerősödve, félelem nélkül várhassuk ama nagy leszámolás közeledtét. A cselekvés ideje még nincs itt; a költőnek csak látomásai lehetnek még, — „véres napokról álmodik”, „vérpanoráma leng előtte el” —, vagy türelmetlen vágyát fejezheti ki e végső nagy csatát illetőleg. Ne higgyük, hogy valami programmszerű szabatossággal látja a majdani teendőket. Ő nem tervező politikus, sem légvárakat mathematikai rendszerességgel építgető utopista, hanem lyrai költő, kit türelmetlen vágy hajt egy kitűzött erkölcsi cél felé. A végső csata gondolata nem új; a német politikai költészet, sőt magyar gondolkozás is hangoztatta már. De Petőfié a cselekvő lobogás, mely a gondolatot saját élménnyé avatja.[112] A szabadságért rajongó egyén nagy expanziója ez , ki önmagában érzi megalázva az embert, mindaddig, míg van ember, kit ember elnyomott. Az ő egyéni felháborodása az, mely megtorló véres csatákat képzel el, hogy ingerültségét foglalkoztassa, kiélje. E költeménybeli megjósolt nagy csaták valóban az ő „haragos“ lelkének „villámlási“, egy nemes felháborodás lyrai kielégülései. E nagy csata a végső lesz a földön; a történet egy szörnyű vérfolyam, de még szörnyűbb lesz,

[111] *Szent sír, A majténgi síkon, A csonka torony, A munkácsi várban* (1847).

[112] L. a Függelékben, *Várady Antalhoz* címszó alatt.

ami akkor fog kiömleni; s nem szünhet meg a vér áradása, míg diadalt nem ül a jók ügye. Egyik félen „minden rabszolga nép", másik félen a „zsarnokság": „Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni: A jók s a gonoszak". Ez lesz az „itélet", az „eldöntő viadal", s csak azután kezdődik igazán az élet a földön. Addig nincs s ne is legyen béke; béke csak a szabadságtól kell; zsarnoktól nem; „De míg így nincs: addig fegyvert, fegyvert mindhalálig". A világszabadság nagy csatája azonban ne történjék meg ő nélküle; neki ott kell lennie, s az élet-áldozatot, mit az emberiség boldogságáért már nem egyszer fölajánlott, ott, akkor szeretné meghozni. Már-már a költő Zrinyihez kezd hasonlítani, ki többre becsülte szablyáját versiró-tollánál: „Eddig csak írtam, hol van még a tett?" — kérdi önmagától egy költeményében, mely szintén az élet-áldozat látomásaival, vérontása majdani ünnepnapjával foglalkozik, midőn „rivalgó zaj közt harci paripára" fogna felpattanni. A csoport legismertebb, mintegy központi darabja, az *Egy gondolat:* e személyes részvétel rajongó látomása.

Jövőbe vágyó képzelődése 48 januárjában kap először reális táplálékot. A siciliai forradalmat mintegy a maga ügyének látja. s benne jövendőt váró hitének első igazolását:

Eljő, eljő az a nagy szép idő,
A mely felé reményim szállanak,
Mint őszszel a derültebb ég alá
Hosszú sorban a vándormadarak;
A zsarnokság ki fog pusztulni, és
Megint virító lesz a föld szine —
A te dicső szent katonáid ők,
Segítsd őket, szabadság istene!

S az a „nagy szép idő" jött, jött is már. A „borzadom, iszonyodom" — mi eddig véres látomásaiba állandóan belevegyült, eltünik s mindinkább közeledünk a forradalmi, a „szilaj" öröm kitöréseihez. Egy allegória még a gyáva zsarnok vesztéről — s közvetlen szomszédságában már ott a riadó figyelmeztetés: „Kemény szél fúj, lángra kap a szikra! Vigyázzatok a házaitokra!" — egy lappal odébb pedig már a *Talpra magyar* lobog.[113]

Látnivaló, hogy e közérdekű lyra csak a korszak legvége felé kap alkalmi anyagot a köztől. De az ihlet, a lyrai inger megvan s költött helyzetekben, vagy anticipáló látomásokban igyekszik táplálékot szerezni magának. Petőfi lyrájának azonban első tárgya mindig önmaga, s hazafias-politikai költészetének is egyik jelentékeny csoportja e most sorra kerülő, mely őt magát, a hazafit és politikust (a „polgár"-t, mint ő mondja) aggodalmaival, vágyaival s költői hivatásáról elmélkedve mutatja be. E csoport az egykori önarcképnek korszerűleg módosúlt folytatása.

1846 ősze: a Júlia-korszak kezdete, s az 1847-i koltói ősz: a mézeshetek ősze: a szerelem első lobbanásainak és beteljesedésé-

[113] Tárgyalt költemények: *Erdélyben, Véres napokról, Egy gondolat* (1846); *Háboru volt, Az itélet, Beszél a fákkal* (1847); *Mit csinálsz, mit varrogatsz ott, Olaszország, A tél halála, Kemény szél fúj, Álmodva* (1848).

nek e két nevezetes időszaka, egyaránt élénk versengésben mutatják a szerelem s a politikai gondolat uralkodó ihleteit. Az „ember“ és a „polgár“ egyaránt hangot kér a költőtől, s e hangok néha szükségkép ellent mondanak egymásnak. Érzi lényének, érzelemvilágának e kettősségét s foglalkozik vele az önszemlélet óráiban. „Nem ért engem a világ“ — mondja 1846 őszén, nem érti meg öröm és bánat szeszélyes váltakozását lantján. Magyarázza s oly szavakkal jellemzi magát, melyek odaillenének jeligének ez egész másfél éves korszak bejárata fölé: „Keblemen a szerelem Virágbokrétája Fejemen honszeretet Töviskoronája.” — „Elértem, amit ember érhet el“ — dalolja egy évvel később, Koltón, ifjú felesége oldalán. Mi volna könnyebb, mint lemondania honfi-aggalomról, kínos hazaszeretetről, s magának élni! De ő, együtt sóhajt, sír, átkozódik s pirul hazájával, s tesz is majd érte, „hogyha tenni kell“. Magával való számvetései ezek a költőnek, s mostani szempontunkból: anyagtermelései politikai lyrája számára, mikor még a cselekvés ideje csak kivánságában él. Egyik szép költeményében szemünk láttára megy végbe benső hánykódása, tépelődése e nyugtalan kettősség miatt. Nem tud aludni; a maga baja nem elég neki, a hazáé is gyötri; ez hát a költő sorsa, hogy sohase örülhessen, s mindig azokra gondoljon, kik még bajban vannak? Jobb lett volna, ha sohasem tanul. „Miért tanultam? mért nem maradék Földmivelő, aminek szánt az ég?”, s idylli rajzát festi a földmíves életnek. Mindezek oly személyes jellegü anyagjai a hazafias lyrának, minőre azelőtt alig volt példa. Egyébként pedig már a költői hivatás gondolatkörét érintik.

Petőfi ez ujabb hazafias-politikai költészete u. i. már nem csupán alkalmi ihlet, hanem újabb megállapodás költői hivatását illetőleg. Erkölcsi életcél, mit költészetével óhajt szolgálni. Egy új költő-typus áll előttünk, nagyban különböző a bor- és népdalok pajzán, enyelgő, könnyelmű Petőfijétől, Csokonai, Heine és a chansonnier Béranger rokonától. Most már a „költő-apostol” Victor Hugo-i eszményéhez áll közelebb s költeményei egy csoportja ez új költői hitvallás letéteményese.

Vonzalma a kunyhókhoz köti, melyek sötét szobáiban fényes szívek vannak. Ott születnek a nagyok, a megváltók. E szük, de szent födél alatt földre hajtja térdét, s e „szegény jó emberek” áldását kéri fejére. A megváltás, melyre készül, ugyis a szegénységet illeti elsősorban. Széjjelosztja szívét a kunyhók s az útfél szegényei közt. Nincsenek azok kizárva a költészet templomából sem; nyítva van az mindenkinek, ki imádkozni vágy; szentegyház az „ahová belépni Bocskorban, sőt mezit láb is szabad”. A költőnek első feladata, hogy nekik daloljon, enyhűl, vigaszúl fájdalmaikra: „S ez az igaz költő, ki a nép ajkára Hullatja lelkének mennyei mannáját.” — Ime, egy új fajta népiesség elvi alapjai. A kezdő Petőfi népiessége tisztán az irodalmi formák népiessége, művészeti reform volt. E mostani már erkölcsi jellegű s politikai célzatú.

A költő, e hitvallás szerint, isten küldöttje. Nem jutalomreménnyel, nem önző célból fáradozik, de „isten-ihletésből, Mint hajdanában az apostolok!" A költő „az istenség szent levele", melyet kegyelméből leküld a gyarló emberekhez, s melybe saját kezével írta meg örök igazságait.

Ne fogjon senki könnyelműen
A húrok pengetésihez!
Nagy munkát vállal az magára,
Ki most kezébe lantot vesz.
Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félre tedd.

Pusztában bujdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bujdosott,
S követte, melyet isten külde
Vezérül, a lángoszlopot.
Újabb időkben isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.

„Szent és nagy" a költő „küldetése", s kötelessége, hogy azt híven teljesítse: „egykoron az, aki küldött, számadásra von." A legnagyobb erkölcsi kötelesség ez, mire ember kiválasztva lehet: „Föl, föl, barátom, drága minden perc, A föld futócsillagjai vagyunk, Csak addig élünk, míg leszaladunk; Maholnap a *bíró* előtt lehetsz."[114]

Mindez úgy értendő, hogy a költőnek *most*, a XIX. században kell ilyennek lennie. A „kor", a „század" kivánja, hogy ilyen legyen; mert az emberiség most érkezett el egy végrehajtandó nagy feladat: saját boldogságának a szabadság útján való megvalósítása elé. „A század viselős", „Szentebb, mint a keresztes háborúk, Szentebb a harc, amelyet vív e század", „A XIX. század költői": szövegben, címben, mindenütt: a „század". Kazinczy Gáborban a „század" katonáját üdvözli, s magáról is így szól a *Rongyos vitézekben:* „Ott állok én is a csatában Katonáid közt, századom! Csatázok verseimmel... egy-egy Harcos legény minden dalom." A romantikus „költő-apostol" eszmény Victor Hugótol Eötvös József közvetítésével került át hozzánk, s elsősorban egyenest Petőfihez, ki azt, mint minden ideálját, mit rövid életében magáévá tett, a legszentebb odaadással igyekezett megvalósítani. E romantikus hitvallás a költő hívatásáról neki nemcsak lyrai anyag, hanem életcél, melynek *cselekvő* megvalósításán szinte vallásos kötelességérzettel buzgólkodik. A *Világosságot!*, melyet filozófiai költeménynek minősítenek, a használni vágyó, a cselekvő költő filozófiája, s nagy jelentősége abban áll, hogy Petőfi újabb fejlődésének erkölcsi rugóit világítja meg egy gondolatmenet filozófiai általánosságában. E költemény világánál a *Felhők*-korszak zavarai is érthetőbbeknek tetszenek, s érezhetőbbé válik e forrongás nagy jelentősége a költő egyéniségének erkölcsi megtermékenyítésében.

Hogy minden tanulmány és idegen hatás mellett is, mennyire csak jellembeli ős-tulajdonságai bontakoznak ki erkölcsi-politikai eszményiségében, arra már volt alkalmam rámutatni, s arra, költeményei egy csoportjában, maga is rámutat. Elmond pl. egy gyer-

[114] Nagy nyomatékkal mutat rá a költői hivatás ilyen felfogásában megnyilatkozó vallásos ihletre Földesi Gyula: *Petőfi*. Bpest 1911. 8., stb. l.

mekkori történetet. Színészek jöttek; elhatározta, hogy közéjök áll „csak hogy szabad, hogy független" legyen. Tanítója azonban, megsejtvén tervét, rázárta az ajtót.

Nem az fájt már, hogy nem leszek színész,
De hogy maradni kényszerítenek.
A kényszerítés égett lelkemen,
Mint a görögtűz, olthatatlanúl.
Itt tettem első esküvésemet,
Nagy és szent esküt mondék börtönömben,
Hogy életemnek egy főcélja lesz,
S ez: a zsarnokság ellen küzdeni.

Mintahogy Júliának azt vallotta, hogy minden korábbi szerelmében őt kereste, most szabadság-ideáljának tesz hasonló vallomást. A lyrikus „személyazonossága" ez fejlődése minden lehető változataiban, s ismerjük már Petőfi kényes voltát ebben a tekintetben. Csuda volna, ha épen politikai költészetében maradna el e visszanéző, azonosító önszemlélet, mikor a személyazonosság ép e téren a legnyílvánvalóbb. A nyűgöt nem tűrő, s talán rakoncátlan gyermek; a társadalmi tilalmakat, irodalmi jólneveltséget „farba rugó" kezdő költő; a szókimondó, független jellem; a „haragos Petőfi"; a tágas, korláttalan Alföld dalnoka; a Szendrey apai zsarnokságával szembeszálló vőlegény: ugyanazok, mint a világszabadság költő-apostola. „S én úgy halok meg, amint születém, Meg nem fordulva, hajthatatlanúl." „Csak a zsarnok s a szolgalélek" az ő ellene; eleget ostorozza mindakettőt. De viharosabban, s elemibb erővel soha sem tör ki szabadság ösztöne, mint mikor — ha csupa tréfából is — magát képzeli el egy pillanatra a szolgalélek szerepében, mint egyik költői levelében, melyet vőlegénykorában írt Arany Jánoshoz. Ismeretes, mint riad fel önérzete e képzelt meghunyászkodásra; ismeretes a folytatás: a harmadfű csikó, mely nem tűri a hámot s szabadon kergeti a sivatag viharát; az elragadó szél, mely képzelete vitorlájába belé fújt; a szétszakadt horgony; a rohanó gálya; a látkör nélküli tenger; az orkán, a felhők dörgése; s e nagyszerű rohanatba vad tűzzel belezengve, a „százszor szent égi szabadság harsány himnusza." Mint e himnusz az elképzelt szolgalelküségre való személyes reactióból, oly természetes folytonossággal fejlődik ki Petőfi jellem-tőkéjéből egész politikai idealizmusa. Az *Első esküm* s a *Ha férfi vagy, légy férfi* ugyanazon jellem-tőről fakadt, mint az *Egy gondolat bánt engemet.*[115]

Az áttekintett lyrai anyag belső egyneműsége nyilvánvaló.

---

[115] Ismertetett költemények: *Nem ért engem a világ, Halhatatlan a lélek* (1846); *Ha férfi vagy, Szomorú éj, Palota és kunyhó, A XIX. század költői, Arany Jánoshoz, Újonnan visszajött a régi baj, Világosságot. Első esküm, Rongyos vitézek, Tűz, Bányában, Széphalmon, Válasz kedvesem levelére, Az elhagyott zászló, Levél Arany Jánoshoz, A költészet, Elértem, a mit ember érhet el, Kazinczy Gáborhoz, A magyar politikusokhoz* (v. ö. *Lapok Petőfi Sándor Naplójából,* márc. 17.), *Csendes tenger rónaságán, A haraghoz, Szilveszter éje* (1847); *Adorján Boldizsárhoz* (1848).

Valamennyi változata, mind a szorosabban hazafias, mind ama nemzetközi ideális nemben, végül is az egy erkölcsi ihlet közös alapjára utal. A korábbi hazafias lyrában: magyarnak lenni öröm, büszkeség, vagy szent fájdalom, borongó mélabú; Petőfiében: erkölcsi követelmény, önismeretre alapított cselekvési vágy, feladat, mely mindnyájunk boldogságát s az emberi méltóság sérthetetlenségét célozza, lelkesedés, mely ragad, ostor, ha kell, mely űz e cél felé. Amaz: passziv lyrizmus, a Petőfié tevékeny akarat. Az elfogadta a hazát úgy, amint találta; Petőfi nem: ő erkölcsi újjászületést kíván a hazától, ideált tűz ki elé, ideált: az ő egyéni jelleméből következőt, de kiterjedőt, szétáradót nemcsak a magyar hazára, hanem az egész emberiségre. A lyrai egyéniség legnagyobbszerű kitágulása ez. A „meggörbíthetetlen", a „méltóságos" derekú tölgy, ime, terebélyesedik, eszmelombot hajt a jellem-törzsökön, — „zöld ágait ki századokra nyújtja" s enyhületet kinál a félvilágnak: maga nemzetének és minden népeknek, a jók és szenvedők nagy emberi társadalmának. Ugyanaz a „nagy élő fa" ez, mely kevéssel előbb még „keble pusztaságának" roppant gyülöletét példázta; most is e „világborító fa" „árnyat az egész világra vet", de nem a gyülölet, hanem a megváltói szeretet enyhadó árnyékát. A lyrikus a maga képére és hasonlatosságára akarja átteremteni az egész emberi nemzetet. „Eszmévé finomult" tulajdon lényét tűzi ki erkölcsi eszményűl, de nem lesz kor erkölcsiségben oly magas, mely előtt e lyrikus-alanyiság valaha pirulni lenne kénytelen.

III.

Politikai próza, politikai lyra.

Jelenünk megalázó összehasonlítása a múlttal s a műveltebb nemzetek jelenével; haladás és cselekvés vágya, ösztöne; harag, szégyen és vérserkesztő gúny; az erkölcsi eszmény propagálása fiktiv szemléletekkel; a szabadság nagy hiány-érzetétől ösztökélt jövőbe nézés, remény, türelmetlen vágy és bizonykodás; az akaraterő majdani nagy kitombolásának véres látomásai; újjongás a hitét igazoló világeseményeken; az ember, a költő, a hitvalló, komoly, lelkes, aggódó, bölcselkedve megdöbbenő önszemléletei, számvetései magával: hazafias-politikai költészetének ez imént ismertetett lyrai anyagjai: csak így felsorolva is jelzik e költészet rendkivüli érzelmi gazdagságát s nyugtalan feszültségét. Erkölcsi jelentőségük után lássuk a költészetbelit, az ember után a költőt.

A reform-hazafiság biráló, vádló költeményei maguk is több fajta s különböző hőfokú érzelmek letéteményei. Közügyről s oly érzelmekről lévén szó, melyek a kor politikai törekvéseinek is lelki forrásai, szinte elkerülhetetlen, hogy a politikával való ál-

landó érintkezés olykor némi prózaiságot ne lopjon bele a kifejezésbe. S valóban, költői érték szempontjából e költemények, próza és dithirámb között, a lyraiság más-más lépcsőfokain helyezkednek el. Érezte ezt Petőfi is, és azon két költeményét, mely a prózai politizáláshoz legközelebbb, az önkénytelen lyrai hevülettői legtávolabb áll, kihagyta gyüjteményeiből. Ezek nem költői ihlet szülöttei; s világosan láthatók rajtok a repedések, melyeken át prózai meztelenségében kikandikál a lyrai máz alól a politika. Az egyik, vidéki útja szomorú politikai tanulságait registrálja; lyrai nyitánya nagy fájdalmak közlésére készít elő, de csak erőtlen abstractiók („a hon ereje fogy"), prózai, sőt vezércikkszerű megállapítások („alkotmányunk egy vásártér") szólamlanak meg a hasztalan felajzott húrokon. Az ok, mi szóra készteti, komoly és nagy; elkeseredése őszinte; de a verset nem az ébredő ihlettel zendítette meg; hanem utólag, Pestre érve, az érzés lehülte után; hasztalan folyamodik legsikeresebb lyrai ingeréhez, emberi önérzete megalázásához („Nincsen emberméltóságunk, Mint a féreg csúszunk-mászunk, Mint a férget eltipornak"), nem riad fel talpraesett befejezésül a szokott felháborodás, csak petyhüdt értesítést ad önerejéből meg nem szólaló érzelmi állapotáról („Jaj azoknak, kik... nemzetük végvonaglását Nem nézhetik egykedvűleg"). Az ilyen prózaisággal küzködő darabok *(Hazatértem)* felvilágosítanak a veszedelemről, mely a politikai költőt fenyegeti. Neki nem elég a politikai meggyőződés, nem még akkor sem, ha lyrai convulsiók eredménye; neki friss benyomásokra, alkalmi ihletre van szüksége, hogy költészetté avathassa a politikát. Másfelől pedig az alkalmiság is gyakran prózai kolonc; s ellenszenves, ha a pártpolitika elfogultságát szólaltatja meg a lyrai odaadás keresett jeleivel; haza, szabadság, e „két szentség", a haza „szentséges, dicső zászlaja": csak ihlet-pótló cégéreknek látszanak, bármily magasra tartja fel, ha csupán arra valók, hogy leplezzék az általánosító elfogultság kopár prózaiságát: „Pap és ravaszság, pap és árulás, Pap és minden rossz — egy". *(A gyüldei ifjakhoz.)*

Azonban a politikai aktualitás korántsem jelenti szükségkép a lyraiság csődjét. Néhány költeménye egyenest aktuális programmot tűz ki, s annak érdekében izgat, nem egyszer a józan társalgás, rábeszélő fejtegetés majdnem prózai eszközeivel; költőietlennek azért mégsem mondható. *A nép nevében* higgadt okfejtéssel, s aránylag nyúgodt modorban igyekszik meggyőzni a kiváltságosakat, hogy adjanak jogot a népnek is, míg nem késő; s nem csupán érzelmi (erkölcsi) indokolással szól hozzájok, hanem ész-okokkal is. De e higgadt, s csekély lyraiságú okfejtés korántsem prózai, sőt már-már forradalmi eréllyel hat, mintegy utolsó kisérletként a rábeszélésre, melynek sikertelensége esetére már támadásra kész erők várakoznak. Nem a lyraiság hiánya, hanem a fékezett lyraiság, tehát az erő érzete jellemzi a költeményt. Első versszaka lobogtatja meg azt a lyraiságot, melytől az egész gondolatmenet némi lappangó, de folyvást kisértő érzelmi tartalékot

nyer; figyelmeztetés ez, ha a megszólított hajlik a jó szóra, de forradalmi fenyegetés, ha megátalkodnék:

Még kér a nép, most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hírét?
Izzó vas trónon' őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz; úgy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

Ugyane versszak ismétlődik a költemény végén is, forradalmi tüzek pirosságát borítván a rábeszélés igénytelen gondolatmenetére. A költemény lyrai alapja már kétségtelen forradalmári dispositio. Forradalmári az okfejtés hidegsége is; közlésében semmi rhetorikai erőfeszítés, semmi hevület a meggyőzni akarásban: különösebb jóakaratnak az ellenféllel szemben semmi nyoma, s még kevésbbé a szánalomnak. Ám lássa a másik, hogy mitévő legyen. A politika prózai okfejtését a még most fékezett forradalmi indulat teszi lyraivá.

A gondolatmenet prózaisága szempontjából *Az országgyüléshez* c. áll legközelebb az idézett költeményhez. Ferenczi utal rá, hogy „Petőfi itt tökéletesen ugyanazt mondja", mint később kelt forradalmi naplója e helyén: „logikailag a forradalom legelső lépése és egyszersmind fő kötelessége szabaddá tenni a sajtót." Valóban ez a költemény tartalma is, csak épen „országgyülés" értendő a „forradalom" helyett (még 48 februárjában vagyunk!); még a *logikailag* is benne van a versben, ha más szavakkal is. Mindamellett a költemény, mely ily prózai politikai tétel körül forog, lyra, ha nem is ép a legjavából. Mi benne lyrai? Először a beszéd formája: az országgyüléshez szól, a követekhez, mint imént a kiváltságosokhoz; ez által kész a szembenállás, az ellenvélemény, az ingerlő tagadás. Ez már maga érzelem-izgató attitude. Ő tudja, hogy logikailag első teendő a sajtószabadság biztosítása; a követek sok szépet, jót is beszélnek, de nem a sajtószabadságról: tehát eljárásuk nem logikus. Logikus — nem logikus: ellenfelével való szembeállásában ez az alapvető különbség-érzet. Mit tesz tehát? A maga módján ví; e különbséget élezi ki az ellenfél rovására. De hogyan? Kimutatja talán tétele helyességét, hogy t. i. logikailag csakugyan a sajtószabadság megszerzése az első teendő? Dehogy! Ő az ellenfél meggyőzése helyett az ellenfél ábrázolását választja abszurd alakot rajzol, ki úgy épít templomot, hogy előbb a tornyot csinálja meg, azt is a levegőbe, hogy „Ott fönn maradjon, míg majd valahogy Alája rakja szépen a falat, S legeslegvégül jőne az alap"; vagy aki a szomjazónak nem italt ad, hanem ételt s talán épen szomjaztató ételt. A költemény első fele csak ezt műveli. kiállítja szemléletre a költő tagadását: a nem-logikus politikust; kiállítja pedig naivul túlzó jellemzéssel, úgy hogy a „nem-logikus" szinte „bárgyu"-nak hat. Kész elégtétel a lyrikusnak, hogy ön

maga helyesnek tartott álláspontjától ily képtelen eltaszítottságban szemlélheti ellenfelét; támadó ösztönét pedig kielégíti az a körülmény, hogy ellenfelének szemébe mondja róla való véleményét. Hogy mindezzel semmit sem bizonyít, azt ő észre sem veszi. Politikai költő többnyire azért gyűlöletes más pártállású kortársai előtt, mert az ő rovásukra elégíti ki költői ösztönét; politikai diadalt arat felettük nem-politikai eszközökkel, s hogy úgy mondjam: lyrai ököljogot léptet életbe a politikai érvelés birodalmában. S ugyancsak ez okból avul el oly hamar egy-egy politikai költemény: tetszett annak idején a pártfeleknek, mert politika volt benne; nem tetszik nekünk, mert nincs benne költészet, s ha van, esetleg visszásan hat, mert politikai tárgya nekünk már közönyös, vagy épen ellenszenves. Nem bizonyul érvelő politikusnak Petőfi a költemény második felében sem. Csak magasztalja a sajtószabadságot, dagályosan állít, kijelent. Ellenfeléről is megfeledkezik: az előbbi tagadó ábrázolással eléggé provokálta saját alanyiságát, most már ő beszél, s rajongását fejezi ki a követelt programmért. S e rajongó gyűrűzés egyre tovább terjed. A sajtószabadságról, (minek szükségét érveléssel egyáltalán nem indokolta), átterjed annak általánosabb, eszményibb kútfejére: a szellem szabadságára, s ott válik lyraisága legszemélyesebbé s egyszersmind *meggyőző* hatásúvá. Ekként jut el végül a költemény a lyraiság valódi kútfejéhez, a költő legszemélyesebb érzelmi idegéhez, a jellem-érzékenységhez. Ellenfelét tagadó, távolító, torzító szemléletre állítván ki, s attól felingereltetvén, pozitiv visszahatással lép ki önmaga, s ez érzelmi és erkölcsi visszahatás hullámai vetik ki s avatják költőivé a „logikailag legsürgősebb programmpont" egyébként prózai tételét.

Valahányszor egy politikai tárgyú költeményében a lyraiság hőfoka magasabbra hág, valahányszor a politika prózai tételei költői felfogástól hevülnek át- végokul, hőforrásul, mindenkor ily általános erkölcsi, jellembeli felindultság tüzel elő. Világos jeléül annak, hogy Petőfi politikája végeredményben egy expanziv jellem lyraiságán alapszik. Az említett két költeményen kivül még az *Erdélyben* című foglal állást egy időszerű politikai követelmény, az „unio" mellett. A két előbbi tárgyai: népjog és sajtószabadság, természetszerűleg rokonabbak a költő általános eszményi programmjával, a világszabadság egyetemes erkölcsiségével. De az *Erdélyben* lyrai gondolatmenete is egyenest ahhoz vezet: különváltunk, ez lett oka balsorsunknak; siessünk, egyesüljünk: „A század viselős, Születni fognak nagyszerű napok!": fogjunk kezet, hogy majd akkor meg tudjunk állani. A „nagyszerű napok" kétségtelenül a világszabadság döntő nagy csatáját jelentik, a „jók és gonoszok" véres, nagy összeütközését. E költői fixa idea hevíti őt szorosabb értelemben vett hazafias, sőt mondhatnók: faji érdekű politikájában is. — Figyelmet érdemel itt is a politikai tárgy átlyraiasítása. Előáll ódailag viharos felindultsággal ő maga; indulata okát még nem tudjuk: de parancsoló

erővel kíván beszélni, meghallgattatni; elhallgattatja, túlkiáltja a zúgó szélt, hogy kiröpíthesse „keble vulkánjából" az égő követ, a bánat és harag égő kövét, felindultsága indokát. Egy nagy lyrai vajúdásnak, pathetikus lávaömlésnek némileg theatrális előkészületei ezek, de amit e láva kiönt magával, azt már eleve lyrailag áttüzesedett anyagúl várjuk s fogadjuk. A prózai programm helyett a fölhevült ember áll elénk s szuggerálja reánk a maga elragadottságát. Ily várakozást felcsigázó kirobbanásnak azonban csakugyan nagyot s lángolót kell hoznia. S mit hoz? — Újra átéli azt a töprengést, mely idáig juttatta: mi bal dolog volt kettészakadnunk! rongyok lettünk, rabszolgák, megérdemeltük a jármot, mert nyakunkba hagytuk tenni, méltán hurcoljuk, míg össze nem dőlünk a csapás alatt. Ki nem érzi, hogy az emberi önérzet e lealázása már ott jár a kirobbant harag tűzformásánál, s hogy ott már a nyűgbe kötött, lefojtott szabadságösztön vergődik, s készül a szabaduló kirobbanásra. Valóban igazolva van a kezdet háborgása, s egyensúlyban áll a személyes lyraiság energiájával. „Csörögnek a fák száraz lombjai, Mint rab kezén a megrázott bilincs": a költeménykezdet e hasonlatában már ott lappangott a szabadság fixa ideája, s ide visszanézve, megértjük a költemény indulatbeli teljes egységét és spontaneitását.[116]

Március előtti jelesebb politikai versei közt csak e háromban van időszerű programm. Némi túlzással szólva: csak ezek foglalkoznak *gyakorlati* politikával. Láttuk, mily módon avatja lyraivá és személyessé annak született prózaiságát. Jellemző érzelem: mindháromban a harag, mint megsuhogtatott fenyegetés, mint gúnyosan torzító szemlélet, vagy mint elemi erővel kitörő indulat. Magával ragadó nemes jellegét tiszta erkölcsi kútfejéből nyeri e harag; ingerét pedig ama lyrai antagonismusból, melyben magának, vagy az általa képviselt eszménynek tagadásával áll szembe.

Támadó attitude, melynek fegyvere erkölcsi forrású harag: nemcsak a három idézett költeményt, hanem mondhatnók, Petőfi egész hazafias-politikai lyráját jellemzi, s így alkalmas keretül szolgál annak közelebbi átvizsgálásához.

IV.

A reform-hazafiság ihlet-köre.

Valami párbajszerű attitude ez; odaképzel mindig valakit, aki tagadása neki, s akivel szemben felfogását, érzését, személyiségét érvényesíteni akarja. Velejár e vitatkozó és vívó felállás a

---

[116] Nem tudom, nem *Felhők*-korszakbeli dúltságára céloz-e a következő sorokban: „Ez (t. i. különválásunk Erdélytől) tette lelkem pusztává, a bánat pusztájává, hol egy tigris lakik, a vérszemű, a lángszemű harag", stb., akkori lelkiállapotát, egyéb retrospektiv azonosításokon („emberszeretete fonákja" stb.) kívül, nemzeti széttagoltságunk miatti bánatával is magyarázván.

reform-hazafiság természetével, mely a meglevőt egy jobb és célszerűbb eszmény szempontjából nézi s támadja. Viszont Petőfinek e tagadó szembenállás kész lyrai inger egyénisége, megtámadott, korlátozott egyénisége érvényesítésére; ami a politikusnak csak ellenpárt, az neki személyes ellenség, akár annak idején a támadó kritika. Szándékai s érzelmei tisztaságáról meg van győződve; aki nem tart vele, az gonosz, vagy gyáva. Politikának ez igen naiv és veszedelmes egyszersmind. De lyrai ingernek jó.

Csalogányok és pacsirták, A szájhősök, A magyar ifjakhoz, A magyar politikusokhoz, mind kézzelfoghatólag tanuskodnak a mondottak igazságáról. Mindenikben valami elfogultság. mely ellenfelét a maga szélső tagadásává torzítja. Ő az élet, a cselekvés. a jövő költője: viszont akik folyvást, még ma is — „halottrablók” — a múltat énekelik: „holdvilágos emberek”, várromokban versenyt huhognak vércsékkel, baglyokkal; szemökben gyáva könnyek és ál-lelkesülés. Önmagának ily peiorativ fokozással létrehozott szélső tagadása csak olaj a tűzre, hogy önmagát, a pozitivumot, annál elemibb erővel fejezhesse ki: „Te lelkesítesz engemet, Te néked ontom én könyűimet, Én tégedet köszöntelek, Te. a beteg Emberiségnek orvosa, jövendő!“ — Ő a cselekvés embere; kik állnak vele szemben?: szájhősök: „Meddig tart ez őrült hangzavar még? Meddig bőgtök még a hon nevében?... Mit használtok kofanyelvetekkel?” — Ő az áldozat embere: azok önzők, hernyók. Ne kételkedjünk, hogy a hivatásos politikusokat érti. Természetesen távol van tőle holmi silány önhittség; de kétségtelen, hogy lappangva, vagy nyiltan, magához méri az ellenkezőket, s haragjának ez ad személyes, közvetlen lyrai erőt. Az utóbbi költemény lyrai anyaga nem is egyéb, mint a cselekvést követelő ember haragja a beszélő politikusok ellen s e harag műve a vaskos metaforák, mikkel őket önmaga szélső tagadásaiként ábrázolja. Haragja okát festi meg szemlélhető alakban, s a szemlélettel tovább ingerli magát. S ezeket kapta fel paizsára a népszerűség, mint megváltóit a sokaságnak? — kiált fel megbotránkozva. „Megváltók? ők a hon eladói, Elveszünk ez ordítok miatt.” Hogy e végső, s legfölzaklatóbb szembeállításban is mennyi a személyes vonatkozás, s mennyire önmaga hitvallását látja megfertőztetve amazok népszerűségében: fölösleges is mondanunk. A tagadó szembeállítás itt is, mint a sajtószabadságot követelő költeményében kiforrja a lyrai positivumot, melyben személyesség és elvont eszményiség lobogó energiával egyesül. — Ő a hazaszeretet: ellenlábasai a magyar ifjak; lelkökben léhaság, önérdek, hiúság; ő a sötét felhő, ki azokat villámmal sújtaná; ő az aggódó hazafi, ki fél, hogy balsorsában a haza ezekre szorulna: neki vére a hazaszeretet, új keresztelésre hívja e bálványimádókat, kiontott vérével való keresztségre. — Kevély, felfuvalkodott politikusok, a napi népszerűség pásztortüzei — s másfelől a kevésre becsült, éhen tengődő költők, a halhatatlanság csillagfényei, isten küldöttei a földön: époly erkölcsi ellenlábasai egymásnak, mint a futólag felsorolt

„lyrai párbajok” ellenfelei, s e szembeállításban is époly személyesen van érdekelve a költő, mint amazokban.

Mind e költemények a „haragos” Petőfit mutatják, amint szinte szántszándékkal ingerli ellenszenveit. Az erkölcsi ellentét azonban nemcsak akkor tüzeli haragra, ha ő van benne személy szerint érdekelve. A nagykárolyi vármegyeház falai közt, az adminisztrátor szolgai fogadtatása ugyanily ellentéttel emlékezteti Kölcseyre:

Hát e falak közt hangozának
Nagy szavaid, oh Kölcsey?
Ti emberek, nem féltek: épen
E szent helyet ily nagy mértékben
Megszentségteleníteni?

Kölcsey lesz az eszményi mérték, melyhez silány utódait méri, s melytől egyre messzebbre s alacsonyabbra távolítja, nyomja, üti, ostorozza a szatmári konzervativokat. Ritka egy haragvó költemény ez a *Nagy-Károlyban;* a felháborodás rhapsodiája ez; erős, kíméletlen, sőt vaskos kifejezéseket zuhogtat a Kölcsey-tagadókra: „az aljasságnak sarába sülyedt nemzetem”; „ha már kutyákká aljasodtok: miért nem jártok négykézláb?”; „helóta nép”. S mégis gyöngéd kegyelet műve. Mennél nagyobb, hirtelenebb és lesújtóbb a felháborodás, annál tisztább fénnyel sugárzik a hely szentsége; annál eszményibb az indulat, mely kiűzi a templom galambkufárjait. A költemény sötét, kavargó hátteréből tiszta eszményiséggel emelkedik ki Kölcsey alakja, a szentségében „megbántott halott.” A költő energiáját megsokszorozza a kegyeletes tudat, hogy ily nemes lélek nevében szól. S bár indulata egész az átokig ragadja, nem a durvaság, hanem az erkölcsi érzékenység rendkívül reális, erélyes megnyilatkozásaként hat ránk a költemény.

Múlt és jelen, nemes élet-áldozat és hálátlan közöny szembeállítása a *Széphalmon* erkölcsi rugója. A költő itt is a nemessel szolidáris, erkölcsileg vele — Kazinczyval — azonos. Minthogy pedig mozgó szemlélet keretében ébred, forr, s nő fel indulata, a költemény életszerűsége igen teljes és közvetlen. Megtekinti a széphalmi lakot, a múzsák egykori tanyáját, hol most haszonbérlő zsidó lakik; a szobát, melyben Kazinczy élt s kilehelte „tiszta lelkét”; ott most piszkos, nyávogó porontyok henteregnek; a szentek szentjét, Kazinczyné szobáját: az most kamara, ronda lommal tele; szabadulni vágy a nyomasztó érzéstől, kimegy a szabadba: az egykor pompás kert elvadult, felverte a fű az útat is, mely Kazinczy sírjához vezet; odamegy a sírhoz, melynek emlékoszlopát özvegye emelte, s nem nemzete. E haladó szemlélődéssel, melynek minden egyes lépése újabb megdöbbentő tagadása a kegyeletes érzésnek, mi a költőt e szent helyre vonzotta, haladva nő az indulat, elannyira, hogy végül már befolyásolja magát a szemléletet is. A kezdet kíméletlenül konkrét szemléletei után, a kert már „szívetszaggatólag mosolyog, mint a megőrült szép leány”; a fű „tán el akarja rejteni a pusztulásnak szellemét,

mely itt két kézzel dolgozik", azért nő ily magasra; vagy az útat akarja elfogni, mely a sír mellé vezet, hogy senki se háborítsa a halott nyugalmát? A keserű érzés, mit szemlélet fakasztott, kezd szertefolyni; beléömlik már a további szemléletbe, majd azt is eltelítvén, kiömlik s a költemény második fele már a fájdalmas gúny és keserű húmor szabad sodrába kerül; özvegye állíttatta az emléket, de „könnyen telt ki tőle, Mert nem maradt több, Csupán hét árva gyermeke?; s a haza? miért tett volna oszlopot sírjához? hiszen mit tett ő a hazáért? csak hét esztendeig szívta hazája miatt a börtön dögvészes levegőjét. s csak félszázadig tartotta vállán Atlasként a nemzetiség ügyét". A költemény a megdöbbenés egyenes, kemény vádbeszédével kezdődik: „Te a nemzethálátalanság Égbekiáltó némasága, A nemzet-szégyen Káin-bélyege, Oh Széphalom!" — vége: gúnyos aposztrof a *hálás* hazához. A kitörő indulat csendesedett, szemléletekben részleteződött szét, de mélyült, gondolatba szívódott fel, s erkölcsi alapjaira szivárogván vissza, keserű marása nyomát hagyja a léleken. — Kölcsey és Kazinczy: erkölcsi eszmények képviselői; amaz a férfias, önérzetes, szilárd jellemű hazafiságé, emez a nyomorral küzködő, fáradhatatlan, szent életáldozaté. S a két költeményben harag és gúny, átok és keserű szó azért hat oly mélyen és ellenállhatatlanul, mert a lélek. mely kirobban bennök, azonosnak tudja magát ama nemes eszményekkel. Költő nem tisztelheti meg kegyeletesebben nagy elődei emlékét, mint Petőfi, mikor velök erkölcsileg azonosúl az ihlet órájában.

*

A gúny már a tárgyalt költeményekben is ki-kidugja tövisét, bár azokat elsősorban a haragvó indulat jellemzi. Vannak azonban higgadtabb költeményei, melyekben a jellemzett antagonizmust nem valósítja meg a két ellentétes elem teljes, ingerlő szétkülönítéséig, hanem eszményt és tagadó valóságot egyben lát, magasztalást és feddést, cirógatást és sebzést egy szóba bújtat. A gúnyra hajlandó húmor költeményei ezek; oly pillanatok szülöttei, melyekben a költő ingerlékenysége kisebb mértékű. Ezek a versek minden esetben általános szemléletek, az ország egészére, vagy az elmaradott magyarság typikus képviselőjére vonatkoznak. Forrásuk tehát elmélkedés, nem pedig alkalmi, a költő személyességét tagadó érzelmi inger. Innen az indulat csekélyebb szerepe s a húmor felé hajló gúny nagyobb lehetősége. Innen e gúny fajbeli rokonsága az Eötvös-félével, mely szintén értelmi gyökerekből sarjad. *A magyar nemzet* eleje régi módi dícséretnek látszik; de a macskatalp cirógatása már ottan karcolni kezd: Járjatok be minden földet, nem akadtok párjára a magyar nemzetnek: „Vajjon mit kell véle tenni: *Szánni* kell-e vagy *megvetni?*" De a karom egyelőre behúzódik, mintha csak akaratlan lett volna az a kis karcolás, és tovább símogat a jól eső bársony: „Oly szép ország, oly virító", stb. Csakhamar azonban

megszünik a kettős játék s magára marad a kemény kritika rongyos, éhes voltunkról, szellemi közönyünkről, s a híres magyar büszkeségről, mely ál-dicsőséggel lakik jól. Csak a költemény legvége pendít meg oly húrt, mely alakalmas lett volna felverni a személyesebb indulatot s felbillenteni érzelem és elmélkedés nyugodt egyensúlyát: „Mikor ébredsz *önérzetre?*” Igy azonban már csak összefoglalásként hat s nem válhat újabb lyrai fejlemények megindítójává.

Míg itt csak a költemény eleje valósította meg magasztaló köntösben a gúnyt, az *Okatootaia* teljesen e vegyes egység húmorában fürdik, mint a *Falu jegyzője* számos fejezete. *Boldog* ország: itt nincs lelki szükség, elég itt a kalendárium: költők, művészek „és más kapa-kaszakerülők” itt kevésbbé lelhetők; paraszt és nemes itt szépen különvált, de azért az úri rend gondol a néppel:

„Nyisd ki markod, mind a kettőt,“
A paraszthoz ígyen szól,
„Nyisd ki markod, jó barátom,
Nesze semmi, fogd meg jól.“

Rágalom, hogy nyilvános épületek ne volnának Okatootáiában: „Hát az akasztófa mi?” — az pedig minden falu határában látható. Büszke nemzet, dicső ország, nagyratermett natio: ezek az összefoglaló megállapítások, mikre már csak egy jó kivánságot hozhat a kádencia: hogy e boldog országot bár még sokáig ne háborgatná... a civilisatio! Az Eötvös-féle gúnytól, mely viszont Swifti és Dickensi rokonságot vall, a Petőfié drastikusabb voltával különbözik. Az Eötvösét valamely naiv ember itt-ott félreérthetné; nála a gúny szinte teljesen feloldódik a magasztalás folyadékába: a húmor oldata egynemübb. Petőfi versében, mint az idézett versszak is mutatja, a magasztalás látszata nem járja át az egész gondolatot, a maga drastikus realitásában marad meg alatta a konkrétum. Valami bohó jelleget nyer így a gúny, mely a tettetést minden lépésnél leleplezi, néha igen vaskos módon: „Szerény állat itt a lélek, Nem kér szénát, abrakot; Mint szamár a gazt: zabálja A kalendáriumot.” Ezt már naivabb lelkek sem érthetik félre. Petőfinek még a gúnyolódását is valami egészséges faragatlanság, még finomkodó tettetését is vaskos szókimondás jellemzi. Erős valóság-érzék vezeti, mely tárgyát és önmagát nem birja sokáig leplezni.

Innen van, hogy a gúnyt is inkább emberré formálva: genrealakban, vagy életszerű jelenetben állítja talpra; a gúny, mint puszta beszéd-forma nem lévén kenyere. Széchenyitől kezdve számtalanszor halljuk a metaforát, hogy Magyarországot fel kell ébreszteni százados álmából. Petőfi eljátsza az ébresztés metaforáját; költögeti az országot: „Meddig alszol még hazám?” Minden versszak egy-egy költögetési kisérlet, mely az idézett szavakkal kezdődik; közben telik az idő, mind feljebb halad a nap: a kakas már rég kukorékolt, a nap már özönnel süt az alvó arcára, a veréb már dézsmálja asztagát, a macska tejesköcsögét, bitang

lovak a kaszálóját, vincellére a pincéjét, szomszédjai elszántják földe szélit. Hiába hivatkozik mindezekre, semmi láttatja; s a metafora, az elernyedt, százados álmú ország, pusztán a költő ébresztő szavaiból, mint valamely közönyös, aluszékony magyar gazda képe, mint valamely alvó Pató Pál, rajzolódik képzeletünk elé. Párbeszéd ez, melyben az egyik fél egyre csüggesztőbb némasággal felel, míg végül az ébresztő reménytelenül teszi meg utolsó kisérletét:

Meddig alszol még, hazám,
Szép Magyarországom?
Föl sem ébredsz már talán,
Csak a más világon.

A kiváló kis költemény teljes mértékben Petőfies. „Meddig alszol még, hazám?” — végkép elhalványult metafora lappang e kérdésben, s a haza aposztrofálásában is alig érezhető már némi megszemélyesítés. Petőfi azonban nem mondja, hanem éli, cselekszi a kérdést, s a megszólított abstractio emberi lénnyé, magyar genre-typussá elevenül, anélkül, hogy csak egy szavát is hallanók.

A megelevenítő alakítás szándéka nyiltan jelentkezik már *Pató Pál úr*ban, Petőfi ez egyik legkedveltebb s jelesebb genreképében, mely a politika prózáját, a reform-hazafiság nemzetkritikáját abszolut költészet lelkével hatja át. Pató Pál a régi Magyarország képviselője, a közönyösségben tespedő, tétlen, táblabíró-Magyarországé, melyet az új, cselekvő hazafiság kimúlásra itélt. Pató Pál úrnak semmi sem sürgős; ráér még házasodni, ráér még házát rendbe hozatni, felszántatni földjét, új ruhát varratni; meg volna minden szükségese, de mindent pusztulni hágy. Mind ennek pedig csak az az egy oka van, hogy „ő magyarnak születék”. Pató Pál úrban Petőfi a maga cselekvő lényének gyámoltalan, renyhe ellentétét festette meg. Kiváló genre-tehetsége ezúttal is, bár politikai felfogását is szolgálja, tiszta művészettel érvényesül. Még pedig egykori genre-képei nagy részétől annyiban különbözőn, hogy rajza merőben tárgyilagos, nem lévén az ábrázolt alakkal semminemű szolidarítása az egy magyarságán kívül. E közösség pedig csak annyiban érvényesül, hogy húmorrá szelidíti a különben „szánni vagy megvetni” való szemléletet. Az a szerkezetbeli játékos fordulatosság, mely szakaszonként ismétlődve, fokozza és állandósítja a húmor hatását, ebben a genreképben is érvényesül. Minden versszak első fele néhány mestert vonásban odavetett állapotrajz: Pató Pál úr mogorva magánya a falujában; a roskadozó, vakolatát hullató ház, melynek födeléből egy darabbal — hirtelen elképzeltető életszerűség: — a szél „már tudj' isten hol szalad”; a puszta kert s a pipacstól virító szántóföld ellentéte; a mente, a „megritkult” ó-nadrág, mely szúnyoghálónak is már csak szükségből volna jó: keresetlen hűségű pillanatképek, miket csak a jellemzetest rögtön kilátó szem s a szemlélettel egyidős kifejező készség képes teremteni. Minden ilyen

kis képre két sornyi közbeszólás következik; mintha beállítana a züllésnek eredt gazdához valamely jóakaró szomszédja, hogy cselekvésre biztassa: feleség kellene már ide — javítsuk ki már azt a tetőt! — „Mit henyél az a sok béres? Mit henyélnek az ekék?" — „Híni kell csak a szabót, a Posztó meg van véve rég" —: s e nógató fordulat egyik jelentősége az, hogy mindannyiszor oda varázsol bennünket a helyszínére, a megelőző állapotrajzot emberi jelenet szinhelyévé elevenítvén; másik jelentősége pedig az, hogy mindannyiszor megszólaltatja Pató Pál urat, e harmadik fordulat jellemző azonosságába foglalván össze, a szakonként változó tárgyú szemléletet. Pató Pál u. i. mindannyiszor ‚közbevág"; s mindig így vág közbe: „Ejh, ráérünk arra még". Csak a halasztásban gyors, csak renyhesége védelmében serény. Minden vers szak ekként hármas közelítő fordulattal jut el a hős személyéhez, s bárhonnan indúl, mindig ugyanazon türelmetlen halogatáshoz jut el. Minden világosság ez egy jellemvonásra esik, s az így felejthetetlenné stilizált alak általánosabb jelentőséget nyer a végső versszak adataitól: „De ez nem az ő hibája; Ő magyarnak születék, S hazájában ősi jelszó: „Ejh, ráérünk arra még!" A táblabíró-szatira monumentális arányokra tett szert a *Falu jegyzője* kegyetlen szakértelemmel összeállított torz-rajzában; *Pató Pál úr* húmorában a parányi stilizáltság, a vázlat-remekség tökélyét érte el.

*

A harag, gúny, vagy húmor visszahatásaiban jellemzett bíráló hazafiság szivesen foglalkozik gyökerének, a magyar természetnek jellemzésével is. A *Magyar vagyok* c. költemény kifejti e címbeli kijelentés egész lyrai tartalmát, a mint az Petőfi hazafias-politikai felfogásában és egyéni jellemében személyes szinezetet nyert. Mit jelent Petőfi számára ekkor (47 elején) magyarnak lenni? Gyönyörködést hazája természeti szépségeiben; komoly, de szeszélyes ellenkezésre hajló, örömében sírva fakadó, bánatát vígsággal leplező kedélyt; büszkeséget nemzete egykori nagyságára; borongást jelenünk élettelen elhanyatlásán; szégyenérzetet, ha Európa szereplő nagy nemzeteivel hasonlítja össze a magáét; de hő honszerelmet, mely gyalázatában sem fordul el nemzetétől és szülőföldjétől. Mintegy érzelmi praemissái ezek azon syllogismusnak, mely a hazafias cselekvést adja következtetésül. Itt azonban a következtetés még nincs levonva, innen az egész érzelmi anyag elégikus egyneműsége, és közeli rokonsága, az egy szégyenérzetet leszámítva, a már avúlt hazafisággal. Csak az érzelmi alap szemlélete a költemény. De mint ilyen, teljes és szabatos. Ha nem hangzanék ridegen és tudákosan, azt kellene mondanunk, hogy a magyar hazafiságot földrajzi, lélektani és történeti gyökereire vezeti vissza. Országát a nagyság végleteivel jellemzi: bércei ellátnak a Kaspi-tenger habjain is túl, rónasága oly messzire nyúl, mintha a föld végét keresné: s ez együtt

„egy kis világ maga". Ugyanígy: szeszélyes végleteket ölelkeztet a magyar ember lelki arcképében:

Magyar vagyok. Természetem komoly,
Mint hegedűink első hangjai;
Ajkamon fel-felröppen a mosoly,
De nevetésem ritkán hallani.
Ha az öröm legjobban festi képem:
Magas kedvemben sírva fakadok;
De arcom víg a bánat idejében,
Mert nem akarom, hogy sajnáljatok.

Klasszikus és meg nem únható jellemzése az unalomig emlegetett magyar sírva-vigadásnak, s a zenénkben is megnyilatkozó szeszélyes kedélynek. Ki nem érzi, hogy ezúttal egyéni vonásoktól elevenedik meg a sablon? Petőfi önérzete — „Mert nem akarom, hogy sajnáljatok" — ül ki a typus-ábrázatra. E lélek is „egy kis világ maga": zárkózott, magába fordúlt komolyság és önérzet. S e jellemrajz, valamint az azt megelőző ország-kép, ha nem is nyelvtani kapcsolatok által, szorosan összefügg a reá következő történet szemlélettel, mely a múlt nagyságot jelen hanyatlásunkkal, emezt megint más nemzetek mai nagyságával méri össze, amazt méla fájlalás, ezt a szégyen érzetével. A nagyság körül forog itt minden; konkrét szemléletben és történettudatban egyaránt; s a lélekrajz szeszélyes ellentéteit, a jó kedv idején is sírni vágyást, a bánat leplezését, e történetszemlélet voltakép csak indokolja, rámutatván a magyar önérzet állandó tépelődésének, a magyar természet komolyságának történeti okaira. A nagyság, a hírnév, a szerepjátszás Európa szinpadán: állandó ingere Petőfi hazafias lyrájának; ugyanaz a nemes becsvágy ez, mely őt a cselekvő érvényesülés felé hajtja egyéni pályafutásán, s melyet nemzetében is szeretne látni. Övé a sértékeny, a szégyent elviselni nem tudó önérzet is: politikai költészetének az is egyik főrugója. A költő a maga egyéni expansivitásával hatja át hazafiságát, s nemzetével való szolidaritásában saját egyéniségét leheli át nemzetébe. „Magyar vagyok": azt jelenti, hogy Petőfi vagyok. E költemény: jellemzése, egy másik pedig, melyet *Rózsavölgyi halálára* írt, elégikus bírálata a magyar ember természetének; a híres szalmalángnak, mely oly könnyen fellobban a zene hallatára: akkor eszébe jut a múlt, kisírja magát, majd nekibuzdúl, bízni kezd magában; kár, hogy éppen akkor nincs ott az ellenség. Múlt szemlélet, történeti bánat, az akaraterő önbizalma, mik a magyarban csak a vérmérséklet alkalmi felbuzdulásai: állandó érzelmi készsége Petőfinek; s így ezúttal is ő maga a bírálat mértéke. A költemény egyébként könnyedebb, s kissé népies ízü dal-testvére Vörösmarty nagy ódájának, a Liszt Ferenchez irottnak, mely a hazafi-szenvedély felriasztására kér hangot a „velőket rázó" húroktól. De Rózsavölgyi halála nem csupán arra ad alkalmat Petőfinek, hogy a magyar lobbanékonyság kritikáját írja meg dalban; a szegényen elhalt zenészben

egyszersmind a kiválók, az önfeláldozók, a hálátlanúl elhagyottak-: a „hegedű és koldusbot” sorsának képviselőjét látja.

*

Mindezekben a hazafi lyraiságát mintegy cselekvése közben figyelhettük meg. De szokott ő elvonulni is a magány önszemléletébe, mintegy magával tépelődni, társalogni önmaga felől. A hazaszeretet neki tulajdonkép aggodalom a haza sorsa, jövendője miatt. Igy lelki élete ép e korban a szerelmi boldogság és a kínos hazaszeretet kettőssége között oszlik meg. Ez egymást kizárni látszó kettősség őt már csak azért is foglalkoztatja, mert tagadni látszik jelleme és egész lelki egyénisége féltékenyen ápolt egyneműségét. Két költeménye foglalkozik e kettősség magyarázatával: *Nem ért engem a világ,* és *Elértem, amit ember érhet el.* Szerelmi költészete tárgyalásában már érintettük mind a kettőt. Az első egyik jeles képviselője a Petőfi-féle személyes dalnak; szerelem és honszeretet, öröm és kín ellentétei ismételt párhuzamban rakódnak egymásra, míg végül a töviskorona és virágbokréta szerencsés metaforájával érzékelhető szemléletben jutnak, mint egyenrangu felek, kifejezésre. A másikban szerelmi boldogsága rajza csak fényes keret a stöét drágakő, a honfiaggodalom kiemelésére. Megvillan ugyan — mert a költemény egy töprengő gondolatmenet lejátszódása — megvillan a csábítás: mily könnyű volna most lemondania a kínos hazaszeretetről, s szedni zavartalan, mit az óra ád. De nem enged neki s a gyönyörüség rajzából és a zavartalan boldogság kisértéséből annál sötétebb hatalommal emelkedik fel a kínos érzéshez való ragaszkodás akaratereje. A ragyogó kezdetű költemény önként elborúl s a kezdet emléke rendkivüli erkölcsi értéket biztosít e lyrai borulatnak. Viszont a már szintén méltatott szép költemény: *Csendes tenger rónaságán:* a szerelem boldog pihenésébe menekült embert mutatja, ki céltalan ringatózással mereng beljebb-beljebb a hangulat tengerébe, hová egyre ritkábban érkezik „egy-egy síró vészmadár, egy-egy fájó aggodalom” a haza jövendője miatt. Egy másnemu csábításnak enged a *Szomorú éjben.* A maga baján kívül itt is a hazáé űzi el álmát, s a költő sorsát látja azon önmegtagadásban, hogy mások sorsával is törődnie kell. A hazafi-gyötrelmet ekként a költői hivatás velejárójának tévén meg, megindította az egyéni hajlam és a hívatás követelményei között jövő-menő szemléletet, mely többszörösen ismétlődve adja a költemény anyagát. Ugyanazon ingadozása ez a vonzalomnak az egyénileg kellemes és az erkölcsileg kötelező között, mint a fenti költeményekben. Hivatása már meg van pecsételve, de sajnálattal gondolhat ama másik lehetőségre, mely megkimélte volna e súlyos tehertől: „Miért tanultam? mért nem maradék Földmívelő, aminek szánt az ég? Nem tölteném most kínos virrasztással A végtelenbe nyúló éjszakát.” Az elérhetetlen, az örök céltalanságra kárhoztatott vágy rátapintott a maga tárgyára: megállapodik mellette, s ábrándozva

festi a földmíves igénytelen, de boldog életét. Egy érzelmi folyamat játszódik le szemünk előtt, az egyidejü kifejezés tükrében; a lélek szabad tévelygése vágy és kötelesség között, míg egy pillanatra eleven szemléletbe sikerül maga elé varázsolnia nyugtalansága rejtett okozóját. A hazafias költő a *Világosságot* lyrai forgácsait hullatta szét e tépelődő önszemléletekben. Hazafisága: lényegében erkölcsi forrásu emberszeretet, kötelességként felfogott altruizmus.

Végül, ostorozó hazafiságának egy mélyen személyes lyrai következményét tárja fel a *Van-e egy marok föld* című költemény. A fényes történetszemlélet, mely az ősök érdemében gyönyörködik, itt fonákára fordúl s kiméletlenül mutat rá a satnya maradékra. Ugyanaz az érzelmi alap, melyet a *Magyar vagyok* is magáénak vall, itt megtámadva, megalázva, mert hiányzik belőle az új hazafiság lelke, a cselekvés kovásza. Az avult s az ujjászületett hazafiság nagy ellentéte robban itt ki s szül egy nagy elhatározást: fáj neki, de kart emel szülője: hazája ellen, hogy megostorozza; őt jobban égeti a seb, melyet rajta vág, s tudja, hogy nagy vétek az ily tett ég és föld előtt; de nem fog pihenni:

S én ezek dacára sem fogok pihenni,
Érezzek bár százszor több fájdalmakat,
S verjen meg bár engem a nagy isten érte...
Addig ostorozlak, nemzetem, mig végre
Földobog szíved, vagy szívem megszakad.

Nem egy ízben költögette, jellemezte, gúnyolta, vádolta és ostorozta hazáját; nem egy ízben állt elénk hazafisága alapérzelmeivel, vagy viharzó indulatával: de csak ezúttal, a korszak vége felé nyilatkoztatja meg, mintegy elkülönítve, azt a meghasonlásszerű lelki állapotot, mely ez ostorozó hazafiság szubjektiv visszahatása, azt a gyöngyszemet, melyet a hazáját támadó honszeretet sajog ki magából a fájó, meg nem szünő inger körül. A lyrai inger e másodlagos termékénél szubjektiv irányban már nincs tovább haladás; most már csak a cselekvés következhet. Mire a költő lyrailag kiélte a cselekvésre izgatás ingerét, cselekvőre fordul maga a kor, s tárt karokkal fogadja leghívatottabb dalnokát.

V.

A szabadság-eszme ihlet-köre.

Politikai költészete két csoportja, a hazafias és a nemzetközileg eszményi, nem válik el élesen egymástól. A szabadság gondolata nyíltan vagy lappangva, folyvást belejátszik hazafias költészetébe, sőt annak a napi politikát tárgyaló darabjaiba is.

Világos átmenet a két terület között a történeti vonatkozású néhány költemény: az egykori magyar szabadságharcoknak, kü-

lönösen a Rákócziénak emlékével kötvén össze a jelen szabadságtörekvéseit. Ez idő szerint nem is érdekli más a múltból, s nyílvánvaló, hogy a történetet csak a politikai lyrikus szemével nézi, személyes rokon- és ellenszenv válogatása szerint. E történeti lyrának ép a személyes érdekeltség ad közvetlenséget és erőt. Rákócziban az elbukott szabadsághőst látja, kihez gyáva nemzete hűtelen lett. Elképzelteti őt számüzetése helyén, amint fájdalommal gondol vissza nemzetére (ha közelről látná, megátkozná), amint nézi a hazulról érkező felhőket, melyeken honának szégyenpírja ég; elképzelteti a parton ültében, amint hallgatja a „tenger mormogását", mintha fölriadt népe harci moraját hallaná; elképzelteti, hasztalan, hiú jóhír-várásában, minek a halál vet véget; elképzelteti sírját, melyet csak egy vadbokor gyászol; s a mélabús képzeletnek keserű mellékízt ad azzal a megállapítással, hogy itthon már a nevét is alig ismerik. Jellemző, hogy nem a küzdő, hanem a tétlenségre kárhoztatott szabadsághőst idézi, s nem a harcaiban vele együtt lelkesülő, hanem az eszményéhez hűtelenné vált, felejtő nemzetet. A történeti anyagot is a jelen hiány-érzetének ingeréül használja fel, hősét is a maga személyes lyrai álláspontjára, a szabadságvárás attitude-jébe állítván. A költemény — *Szent sír* — melyben Rákóczinak mintegy költészetbeli szenttéavatását, a Rákóczi-kegyelet megalapozóját kell látnunk, igénytelensége ellenére is mély nyomokat hagyott a Rákócziról való költői és közfelfogáson; a tenger morgását hallgató, méla várakozásban senyvedő száműzött alakja ez elégikus attitudeben öröködik meg, s az egész kuruc-kor és kuruc-költészet felfogására, még a történetíróéra is, némi fájdalmas árnyékot vetít visszafelé. A közfelfogás e jellemző lyraisága Petőfi lelkéből ömlött szét fölöttünk. — Egy másik, pedig ennél kisebb értékű költeményében — *A majtényi síkon* — szintén van valami, ami tovább származik a magyar költészetben:

Tavaszi délután, verőfényes idő,
Az égen kis fejér felhők úszdogálnak;
Hattyusereg tán e felhőcsoport? vagy a
Hősök szellemei, kik itt elhalának?

Arany *Rodostói temető*jében e metaforikus szemlélet fejlik ki teljes nagyarányusággal, midőn a számüzöttek lelkeit a szél szárnyán úsztatja haza, hogy részt vétessen velök szabadságharcunkban. Rákóczi bukását különben árulásnak tulajdonítja: a hősök földönfutók lettek, az áruló latrok „urak lőnek"; azoknak szól legszentebb könnye, ezeknek „legszörnyübb átka", mikkel a költemény végződik.

A csonka torony meg a Bocskay-hajduk harcai emlékét eleveníti fel, futólagosan megjelenítő múlt-szemlélettel, mely a tornyot egykori kevély épségébe varázsolja vissza, amint hívogató lobogója alá begyűlnek az ifjú bajnokok s esküt tesznek rabláncuk megtörésére. Alak és lényeg szerint ihletője lett Arany *Tetétleni halmon* c. költeményének, mely „bűbájos képzelet" játé-

kával eleveníti meg Árpád nyüzsgő, pihenő, készülődő táborát Tetétlen alatt. De a klasszikus elképzelő szemmel látható részleteken állapodik meg, a lyrikus Petőfinek elég a futólagos felidézés, mert ő csak a jelent akarja látni a tagadás színében, a szabadsághiány sajgó jegyével: „A sírba dőlt egy századév ezóta, Nincs a toronynak többé lobogója, A szabadsági zászló lebukott." — *A munkácsi várban*, végül, már csak épen céloz a szabadság piros zászlajára, melyet itt tűzött ki Zrinyi Ilona, egyébként az itt test szerint szemlélhető negativunom — hogy e vár most börtön — állapodik meg, s a rabság kinos érzetének szóhoz juttatásával válik a szabadság-vágy költeményévé: a vérpadra bátran tudna lépni, de a börtöntől fél, írtózik.

A *Szent sír* kivételével mindezek alkalmi költemények; meg is látszik rajtuk, az életszerűség minden következményeivel, a helyi színezet, s az alkalmi bélyeg.

*

E történeti vonatkozású lyrai képek a hiány-érzet formakeresései. Ugyane lyrai szükséglet teremt némely allegórikus fikciókat, melyeket mindenkor bizonyos célra igazgat s rendez el. A szabadságra vágyó költő rokontársakat keres, kikben szemlélheti hiány-érzetét. Láttuk, mennyire e negativum köti le figyelmét a történeti ihletü helyeken is, kivált a munkácsi várban, hol részvevő azonosulással éli bele magát az ott tengődő rabok lelki világába. A rabság képzete kapcsolja össze e példázatos költemények egy részét. Petőfi rabjai mind szabadságért küzdöttek egykor s most börtönben senyvednek: e megalázó helyzetből folyó szégyent és haragot, a vágy és tehetetlenség, a nélkülözés és remény lyrai ellentéteit hivatvák képviselni. Rokonlelkek a *Szent sír* Rákóczijával, de attól a fikció halványsága különbözteti meg őket. Pathetikus sablonok. E börtönben sínylő raboknál, kiket csak kitalált életrajzi adat („egykori szabadsághősök") van hivatva rokonszenvessé tenni, sokkal elevenebb és semmi magyarázatra nem szoruló képviselője a balsorsú szabadságszeretetnek a *Rab-oroszlán*. A rab szabadsághős fellengős és célzatos kitalálás, a raboroszlán ismert valóság. A róla szóló s csak a korszak végén írt költemény kétségtelenül legszerencsésebb alkotás e szabadságallegóriák közt. A költő itt nem kénytelen valamely rab-fantómmá testelenedni; ellenkezőleg: testi szemléletbe öntheti át nem-tesi érzelmeit. Négyszer indul újra a szemlélet közlése: a vasrostélyos szűk ketrec, a merően, méltóságosan álló oroszlán, a vesszejével reácsapó őr, a röhögő tömeg, — alig több szóval érintve, mint e prózában: a költemény tárgyi elemei. Bennük oly természetesen, annyira a teltségig benne van a kifejezendő érzelem, hogy a költő nem is ér rá többre, mint egy újjmutatásra, s mindannyiszor legott rokonszenvező reflexiókkal, majd részvevő lyrai azonosulással árulja el s robbantja ki végül a szemléletben érdekelt alanyiságát. Az első szemlélet ellentéteiben (végtelen birodalom helyett szűk

ketrec; ketrecben a sivatag-király !), az első észrevétel jellegében már benne van a szemlélő egész rokonszenve, s a tömeghez forduló kérelmében, a kíméletre intésben, rögtön, egyenest megnyilatkozik: „Hagyjátok őt békében állani, Szentségtelenség háborítani. Ha elrablák a szabadságot tőle, Hadd gondolkozzék legalább felőle." Ez utóbbi felszólítás már a lyrai részvét oly bensőségét jelenti, melyben tárgyi szemlélet és lelki alanyiság egymásba folyni készül. A következő szemléleti elembe már némi értelmezés játszik bele; már túllát a szemlélet testiségén, már tudja azt is, hogy az oroszlán gondolatai ott járnak a sivatag pyramisai körül: „Magát szülőföldére képzeli, A melynek sivatagjait vele Együtt zugá be a szamum szele", s vele, sőt helyette mereng az elveszett szabad élet elmúlt, szép idején. E merengő, elmélyedő azonosulás közben csap le a megalázó bot-ütés; ekkor már a rab-oroszlánnal oly teljesen egy a lyrikus, hogy a gyalázat szinte őt éri; innen a fájdalmas felriadás („Oh minden égnek minden istenségi! . . . Ilyen gyalázatot kell tűrnie!") s innen a fenyegetve kitörő, megtorló harag a röhögő néptömeg ellen: „Hogy mersz pisszenni, léha söpredék? Ha szét találja törni tömlöcét, Ugy összetéphet, ugy széjjeltapodhat, Hogy lelked sem marad meg a pokolnak!" Ki nem érzi, hogy a nemes vad nem elvont eszmék képviselője, hanem közvetlen, keresetlen kifejezése egy lefojtott s aztán elemi erővel kirobbanó élő indulatnak?

Politikai lyrája alap-ingerét, a cselekvő szabadság hiányérzetét, ez eszményi negativumot, kézzelfogható pozitivitással fejezi ki a jeles költemény. Allegorizáló társaiban nincs ily közvetlenség; általában több s nyilvánvalóbb bennök a párhuzamot létesítő elme és képzelet szerepe, semhogy tárgy és alany lyrai egyesülését meg ne zavarná. Legjobb, ha mindennemű értelmezés nélkül áll ki, s maga nevében szól a jelentés tárgyi képviselője. A kutyák és farkasok egy-egy, egymás mellé állított dallal jellemzik magokat; a két dal egymásmellettiségén kívül a szembeállítás célzatát semmi sem árulja el. Példázatos genreképek ezek, a szolgai jóllét és a küzdelmes, de szabad élet állatvilágából. Ahol azonban az értelmezés nemcsak hogy leplezetlenül elárulja a forradás vonalát, melyen a tárgyi szemlélettel összefügg, hanem még hozzá erőltetett is, ott kárba vész az alakításra pazarolt minden művészet, a költemény egésze nyugtalanító benyomást kelt s az ihletett képzelet eleven művét hideg észművelettől elkorcsosítva mutatja.

A *Kard és lánc*-ot értem, mely a teremtő képzelet szép költeménye — első felében bűvös, tündéri játék, a másodikban a torzítás mesterműve volna, ha nem volna hozzá erőltetve egy képtelen értelmezés, vagy ha idomítása önerejéből sugározna ki lelket, jelentést. A mithosz, mellyel a szabadság mennyei eredetét jelképezi, gyöngéd tündériségben, földfeletti áhitatos bájban Vörösmarty *Hedvig*-jével vetekednék, ha nem egyenest annak ihletéből született volna. A legszebb angyal földre szállt, megszerette s megcsókolta a legszebb földi leányt: ez a mithosz-lelemény vázlata,

mely így díszétől megkopárítva is a Hedvig homlokára csókot lehellő Gábor angyalt idézi emlékezetünkbe. Az angyal leszállásának s a csók elcsattanásának boldog következményeit, andalító hatását élőkre és élettelenekre: mindkét költemény rokon eszközökkel, rokonhangulatú metaforákkal érzékelteti. Gábor angyal földre szálltában: „hajnal nyílt utána, dal szövődött szárnya zajszeléből, dal, minőt a lélek hall magában, éjein, ha boldog álma eljő, s a nem ösmért tündérhon öléből legrejtettebb vágya visszahangzik". Petőfi angyala csillagról-csillagra lép, a legalsóról egy hattyú hozta le a leányhoz, ki kertében „szűz mosollyal fogadá, melytől a bimbók kinyíltak és az elhervadt virágok újolag föléledének". Petőfinél azonban a csókjelenet van a leggyöngédebb átlelkesítéssel körülárasztva. Gábor arkangyal égi ajka „mint a gyenge szellő, lágyan ére legszebb földi ajkat, s csattanása, mint ezüst harangé, mondhatatlan kedves és muló volt." Petőfinél: midőn

Összeért az angyal ajka
És a lyányé, az egész föld
Megrezzent a kéj miatt,
Mintha az csak egy szív volna:
S odafönn az égen minden
Csillag egy-egy csengetyű lett,
Mely varázshangon csilingelt

S e még nem hallott zenére
A virágok, mint megannyi
Tündérek, táncolni kezdtek,
És a hold — mivel talán az
Elpirult lyány bele nézett —
Elpirúla szinte, s tőle
Rózsaszinű lett az éj.

Bár az „ezüstharang" és a „varázshangon csilingelő csengettyűk" tárgyilag is azonosak, Vörösmartynak csupán ihlető hatást kell tulajdonítanunk az angyal-csók bűvös hatásának elképzeltetésében. Petőfi elképzelése részletezőbb, anyagibb, s Vörösmarty diszkrét, áhitatos tapintatától tárgyi szempontból is (a táncoló tündérek képzetével) a népileg mesés gyönyör-szemléletek felé közeledik. Zajosabb, telhetetlenebb és profánabb is Vörösmartynál. Neki a bűvös, elámult hangulatok kifejezésére kedvelt képe a légies tündértánc, s a sejtelmes, varázsos csilingelés: látás és hangbenyomások e kedves picinységig való elfinomításai.[117]

Vörösmarty ihletésére tehát, de a maga módján, teremt egy gyöngéd szépségű mythikus képet, csakhogy — nyers, prózailag allegorizáló értelmezést csap hozzá, a politika durva ujjával bök bele a színes buborékba s ezzel visszás benyomás okozója lesz. Az angyal csókja megfogamzott, dicső gyermeket szült, minő csak föld és ég ölelkezéséből születhet. Vajon mit szült? Kardot! „És ez a kard... a szabadság". A szeplőtelen fogantatásból, a világegyetemet boldog bűvöletbe ringató vajudás ámulatából: „nascitur" — nem a „ridiculus mus", de visszásságban és meglepő jellegben annak méltó vetélytársa: az éles, rideg, ölő szerszám, mely maga is csak jelkép, a szabadság jelképe. Ilyen, önnön meleg ihlete elleni

117 V. ö.: Sima tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) táncot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyuk pengése. *(A Tisza.)*

merényletre csak Petőfi és csak a „szabadság” kedvéért képes; illetőleg csak ő nem lát ebben durva merényletet a megelőző gyöngéd alakítás ellen, mert neki a szabadság, bármily konkrét alakban képzeli is el, mindent felülhaladó, formai megjelenését tiszta eszményiséggel körülárasztó szentség. A politikai gondolatban való emez elfogultság itt egyenest föléje kerekedik a költői ihletnek. Viszont a jelentést hordozni hivatott kép-lelemény túlnő a reábízott jelentésen s attól független egésszé különül. — A költemény másik fele az elsőnek ellenpárja a rútban, a torzított undokban. Az ördög és a legocsmányabb boszorkány ölelkezéséből, mit rémek felriasztása, világ-borzongás, a természetnek Shakespeare-i izomerővel mintázott undorodása kísér, a föld és pokol ez ölelkezéséből lánc születik, „És e lánc — a szolgaság”. Kard és lánc azóta élet-halálharcot vívnak; csorbult a kard, de szakadoz már a lánc is, nemsokára megtudjuk, „Melyik lészen úr a földön?“ Az utóbbi sötét ábrázolatban, a rút és gonosz fantasztikus, zilált világában ép oly teremtő erejűnek bizonyúl a költő képzelete, mint a gyöngédség ellenkező területén. Ebben is hatott rá Vörösmarty, főkép *Zalán futása* Ármány-jeleneteivel, de képzelete egyéb fantasztikus szülötteivel is. Kár, hogy az allegorizálás prózaisága oly sértő visszássággal zavarja meg a nagyarányú költemény ihletbeli, szerves egységét.

Rabság és szabadság ez allegoriáival lényegileg rokon az úr és szegény viszonyát tárgyaló néhány költemény. Úr és szegény: Petőfi szemében társadalmi képviselői a zsarnokságnak és elnyomott szabadságnak. Minden részvét ez utóbbiak felé fordul s a voltakép társadalmi jellegű osztálykülönbséget politikai elfogultsággal szemléli. Elfogultsága az urak rovására menő célzatosságot olt az idetartozó költeményekbe, s ezek költői értékét, ha nem semmisíti is meg, nem egyszer közelről fenyegeti, mint *A koldús sirjá*ban, melyet célzatos kitalálás (az urak éhen hagyják veszni, ki egykor az ő birtokukért harcolt), elfogult érzelmesség a védenc irányában, hatásra irányuló jelképek (a koldus fejfája: botja, melyre tarisznya van akasztva), megindító jelenetezés (magányos, elhagyott sír a puszták közepén): Petőfi gyengébb költeményei közé iktatnak. Minden a tendencia kedvéért van itt kitalálva. Nem úgy a *Hintón és gyalog* címűben, melynek egyszerű hőse, az őszi erdőn át víg fütyörészéssel vándorló, ágról-szakadt „rongyházi“, saját értékű élet-jelenség, kinek ifjui ép kedélye a költő tulajdon lyraiságát sugározza ki magából, ellenállhatatlan suggestiv erővel:

E füttyre fölriadtak az
Álmos merengésből a fák,
S a meglepő, nem-várt örömtől
Megrezzen rajtok minden ág.

A nap is kiváncsian pillant ki ködcsuklyája alól, hogy lássa ezt a madarat, mely „a bús csendet szétkergeté“. Jön azonban itt is e spontán lelki derület után a célzatos kitalálás: fényes hintón

sötét úr robog el mellette: „Meglátja őt a siheder És sajnálkozva távozik". Ez a *sajnálkozva* a költemény megbiccenése, mert az életjelenséget politikai szócsővé életteleníti; teljesen elég volna, ha a jelenetet szemlélő költő tesz sajnálkozó megjegyzést, mi a nélkül is ott van, de már a hamis előzményt is magába foglalva, a költemény végén: „Ti szegény gazdagok, kiken ily Rongyházi is sajnálkozik!" Kár, hogy így van, mert hiszen itt rendkívül szerencsés anyag szolgálna az értelmezés tárgyául: két lyrai állapot szembeállítása. E szembeállítást csak a szemlélő harmadik, a költő, végezheti el, ha nem akarja magát a jellemzett lyraiságot kizökkenteni öntudatlan eredetiségéből.

Kevésbbé ront illuziót a *Falu végén kurta kocsma* lappangó tendenciája. A költemény végén kibukkanó szándék nem hamisítja meg a rajzolt korcsmai életkép hűségét, a politikus nem fogja meg a rajzoló művész kezét. Cimbalom mellett múlatnak, táncolnak, kurjongatnak a legények, s ügyet sem vetnek rá, hogy nézi őket valaki: a politikus költő. E szándéktalan élet-ábrázolat a költő tiszta műve. Még a korcsma földrajzi helye is meg van határozva (Szamos mellett) s tájkörnyezete (közvetlen a vízparton áll) alkalmi hangulatjegyekkel elképzeltetve:

Az éjszaka közeledik,
A világ lecsendesedik,
Pihen a komp, kikötötték
Benne hallgat a sötétség.

Távol vagyunk itt minden célzatosságtól; tiszta elképzeltető művészet ez. S e hamisítatlan életszerűségnek köszönheti a költemény, hogy idegenkedés nélkül fogadjuk a már célzatot rejtő véggondolatot is, mert még arra is áthat az előzményekből kiáradó élet-illuzió. Az uraság u. i. leüzen, hogy ne lármázzanak, mert ő már lefeküdt; később egy gyermek nyit be, s ugyanazt kéri tőlük, mert szegény édes anyja beteg; az előbbi kérelemre, *csak azért is*, még hangosabban múlatnak; e másikra:

Feleletet egyik sem ad,
Kihörpentik boraikat,
Végét vetik a zenének
S hazamennek a legények.

Az urak ellen irányuló, s a nyers parasztnép jó lelkét megmutatni kívánó célzat nyilvánvaló, de nem hat ellenszenves és illuziótrontó elfogultság gyanánt. Ennek oka pedig a mondottakon kívül abban is van, hogy e célzatos jelenetek is ugyanolyan életszerűséggel adatnak elénk, mint alapul szolgáló előzményeik, s egy szó, egy hamis hang, nem árulja el, hogy a költőnek a megjelenítésen kívül egyéb célja is volna. Életképet kapunk, kétségtelenül célzatosan elrendezett, de a rendező kezet sehol le nem leplező, gyanútlan művészi élvezetet nyujtó életképet, melynek jelentését csak érezzük, s nem vagyunk kénytelenek prózailag kiértelmezni.

*

Egész szabadság-költészete, mint többször említettük, jellem- és vérmérsékletbeli tulajdonságon alapszik. Nem puszta eszményi rajongás, Kölcsey-féle áradozás az ideál után, nem érzelmes világboldogító ömlengés, hanem vér és izom dolga, küzdelem, fellázadás a kényszerítés ellen. Innen van, hogy mindazon költeményei, melyekben jellembeli tulajdonságaival személy szerint kerül elénk, többnyire az indulat háborgásától nyugtalanok, vagy nagyszerű kitöréseitől ódaiak. Elég csak a *Levél Arany Jánoshoz* riadalmas befejezésére emlékeztetnem az olvasót. Különböző helyeken elszórt nyilatkozatait elmellőzve, csak arra a két költeményére terjeszkedem ki, melyek teljes egészükben jellemlyrája körébe tartoznak, s melyek egyike egy gyermekkori emléket beszél el *(Első esküm)*, másika pedig *(Ha férfi vagy)* a férfias jellem kánonát állítja fel. Amaz ritka jeles példája az elfogult elbeszélésnek, elbeszélő és (ezúttal vele azonos) hőse benső lyrai szolidaritásának. A gyermekkorából fölelevenített emlék minden mozzanata ma is felingerli, indulatkitörésekre ad neki alkalmat; nyűg volt neki az iskola, de e nyűg szorítását oly elképzeléssel festi, mintha ma is rajta volna s nem áll meg jellemzésében, míg egyenest a „drága szent szabadság" aposztrofáló megjelenítéséig, „világ-fölgyujtó" szenvedélyig nem fokozza. Ily felcsigázott indulat árjában sodorja tovább az elbeszélést; de annak egyes mozzanatai csak alig hogy felbukkanhatnak: tolong, verdes, zúg rá az indulat. Elhatározását említi, hogy szabadulás kedvéért szinésznek áll be, de az emlék idézése jelen elszántság keménységével szól. Tanítója bezárva tartotta, míg el nem távozott a szinésztársaság: a kényszerítés emléke azonban lázasztó jelenvalóság ő neki, olthatatlan égés lelkében, s gyermekkori esküjét („a zsarnokság ellen küzdeni") felzúduló erővel, átkozódó fogadalommal ismétli meg:

S ez eskü most is olyan szent előttem,
A milyen volt az első pillanatban,
S verjen meg engem a hatalmas isten,
Verjen meg még a más világon is,
Ha valaha ez esküt elfelejtem!

A kényszerítés gyermekkori emlékének csupán elképzelése valóban „lángfelhőket borít" szemei elé, tűz gerjedez ereiben, a múlt az emlékező gondolattal egykorúsodik, s az elbeszélés aktuális elevenségű lyrai költeménnyé válik. Sőt lyraisága kétségtelenül túlnő az emlék keretein, mikor a bezárt gyermek ösztönszerű bosszúérzetét szent esküvésnek minősíti. Lázadás a kényszerítésnek még emléke, még gondolata ellen is: értelme a költeménynek, s magyarázója egyszersmind azon szolidaritásnak, érzelmi szövetségnek, melyben teljes harckészséggel egyesít minden elnyomottat.

S mikor erkölcsi tanácsokat osztogat, akkor sem puszta sententiosus tételeket állít fel, nem bölcsességgé leülepedett maximákat mond ki, hanem pezseg, hevül, támad, tilt, gúnyol és megvet. A jellem vonásaiban, miket ideálul rajzol, indulatok gerjedez-

nek. Szinte több a gunyoló, vagy megvető tilalom, mint a pozitiv követelmeny: „légy férfi, *S ne hitvány, gyönge báb, Mit kény és kedv szerint lök A sors idébb-odább*". Amit követel: az ő tulajdon önérzete, büszke, bátor, hajthatatlan férfiassága; amit tilt: ingerlő s megvetéssel, vagy gúnnyal illetendő tagadása önmagának. Bátorságot ajánl? — megszalasztja a sorsot, mint csaholó, félénk ebet; cselekvést követel? — viharral példázza; elvhűséget? — a vérpadig gerjed ellenszegülése; függetlenséget? — elszántan nyúl a koldusbot után; példát akar adni? — méltóságos derekú tölggyé keményedik. Jelleme: vérmérséklet; tanácsadása: lyrai energia; tiltása: gerjedezés elképzelt kényszerek ellen. Ritka vérmérséklet, melynek legnagyobb izgalmait erkölcsi ingerek okozzák; ritka szerencsés jellem, melynek minden mozdulása erélyes indulatokban közölheti magát a világgal. Ritka nemes férfi, kinek ellenőrizetlen ösztöne is kész erkölcsi eszmény.[118]

E „jellem-lyra" nem merülhet ki a hiány-érzet közvetlen megszólaltatásában; az akaraterő pozitivumába igyekszik mennél előbb s teljesebben átömleni. Fölismeri történeti rokonait a fellázadó, a forradalmi cselekvés hőseiben; Cassius, Tell Vilmos, Desmoulins Kamill alakjaiban, s nemcsak rokonainak, vagy példányképeinek tekinti, hanem saját törekvései korábbi megtestesülésének. A kis költemény — *Halhatlan a lélek* — mely e személyazonosítást végrehajtja, még 1846 végéről való, világos jeléül annak, hogy lelkében hiány-érzet és cselekvő akarat, elégedetlenség és forradalmi ösztön kezdettől fogva egyet jelentenek. Nemcsak érzése szerint, hanem az önszemlélet tudatosságában is. Elannyira, hogy szinte magához nem illőnek látja a békés, polgárilag boldog házaséletet, s megütközik „nemes indulatának", az „ifjú haragnak" hosszas szunnyadásán. A költemény, melyben ez önszemlélet kifejezésre jut, épen némi gyöngéjével árulja el túlságos, majdnem szinészkedő tudatosságát. A jövővel biztatja haragját, akkor lesz majd módja folyammá dagadni s Niagaraként zúdulni rá a haza elleneire. *A haraghoz:* jellemző költemény a már többször érintett szempontból, a tudatosságából, mellyel figyeli, s irányítja ösztönszerű lelki mozgalmait. De hideg páthosz, vers és nyelv külső játéka, a keresett nagyságú képpel való bevégzés: a költemény létrehozásában a tudatnak az önkénytelen ihletnél nagyobb részvételét árulják el, bár jelt ad magáról a szemléltető képzelet ereje is benne.

*

Az akaraterő, melynek jelentkezésére most céloztunk, különösen a költői hivatás és anticipáló látomások költemény-csoportjában jut tevékeny szerephez. A politikai eszményiség lyrai területének eddig inkább csak negativ ösztönzéseit tekintettük át, s jellem-gyökereihez volt módunk hozzáférkőzni. A kényszerítés-

[118] „Csak egy, csak egy: a jellem az, A mi az embert emberré teszi". *(Kovács Jánosné emlékkönyvébe.)*

nek, a szabadsághiánynak némi lelki szomjúsághoz hasonló érzetét láttuk munkában, mely történeti, vagy költött (allegorikus) szemléletekben és életképekben keresi önmaga megsokszorozott társaságát, s tulajdon ingerét az önszemlélet többé-kevésbbé szándékos izgalmaival fokozza, a hiány-érzetet, melynek eleddig legpozitivabb tevékenysége abban jelentkezett, hogy alanyát, az eszményi követelményű jellemet, erkölcsi szabályul állította ki. A hiányérzet azonban, mint a szomjúság, egyszersmind ösztönzés is a kielégítő cselekvésre, s ingere a kivánt cél elképzelésének. A cselekvésre való készülődés lyrai költeményei állanak előttünk, s köztük is elsősorban a célkitűzés, a kötelességszerű feladat hitvallásai.

A költői hivatásról vallott felfogásának tételszerű tartalmát már ismerjük. Most az a kérdés, hogy e tételeket minő lyrai folyamatok közreműködésével vallja s hirdeti.

Felfogásával egyedül állónak, vagy legalább is kivételesnek tudja magát s így természetes, hogy mindenekelőtt meggyőzni, hasonló ihlettel áthatni kíván másokat is, igazolni akarja felfogása helyességét, a közfelfogáshoz képest magasabb erkölcsiségét: apostola lesz az új költő-vallásnak, s mint az apostolok tanításának, az övének is a hit és benső meggyőződés szuggesztiv ereje biztosít legnagyobb hatást.

Mikor a költőt a nép vezetésének tisztével ruházza fel, tulajdonkép a hivatásos politikusok kezéből veszi ki, hite szerint isteni küldetés folytán, a vezérség zászlaját s így a politikusokkal elvi ellentétbe kerül a hivatottság kérdésére nézve. A költői hivatásról való felfogásába belejátszik továbbá a demokrátiának rá nézve erősen aktuális programmja, mely szintén támadó éllel jár. Mikor tehát a költői hivatásról vallott felfogásában elszigeteltnek, s ellenkező felfogásúakkal szemben állónak érzi magát, párthívei, testvérei közé a szegénységet, a népet istápoló költőtársakat, a kunyhót, ellenfelei közé az urakat, a kevély politikusokat, a kényes szaloni költészetet, a palotát számítja. Innen e magasztos erkölcsiségű hitvalló költeményekben olykor az indulat, a haragvó készülődés, néha a gúny, mellékzöngéje. Innen *A magyar politikusokhoz* című költemény kezdetén is a köznapibb, támadó modor, mely azonban csakhamar eloszlik, amint a gondolatmenet mélyültével tiszta erkölcsi forrásához jut el a költemény. Hetyke, hadakozó versnek indul, minőket egykor kritikusai ellen irogatott. Most is, mint akkor, az értéktelenebb által való el nem ismertetés, vagy felülmúlatás gondolata ingerli. De győz a kifejeződni vágyó magasztos gondolat közelsége. A kevély politikusokkal való szembeállítást nem élezi ki önmaga szánalmas tagadásáig, csak a költemény szempontjából (költői önérzet!) teszi szemléletessé egy korántsem sértő metaforával; a politikusok: „az apró napi események múlandó pásztortűzei"; a költők kicsinynek tetsző csillagok, de akkor is égni fognak, mikor ama pásztortüzeknek hamvok is eltünt a föld színéről. A szemé-

lyes érdekeltségből ekként kibontakozik a gondolat s azáltal a hétköznapibb indulatokból is; a hevenyészett, már-már csufondáros modor helyett emelkedettebb hang zendül, a vetélkedő összemérés helyett a költői halhatatlanságra, hatásbeli magasabbrendűségre való hivatkozás hangja. A következő lendület e halhatatlanságot igérő hivatás végső forrásához, elrendelőjéhez, az istenséghez emelkedik, s isteni küldetésként világítja meg a költői hivatást. Az emelkedés erkölcsi jellegű; ez a felülkerekedés nemcsak kielégíti a kezdettől fogva tulajdonkép első sorban érdekelt költői önérzetet, hanem kivetkőzteti gyarló, elsőbbségért vetekedő jellegéből s erkölcsi igazolással nyugtatja meg. Egy gondolatmenet lyraiságába foglalja e költemény Petőfi modorának némely köznapibb jelenségeit azoknak lappangó ugyan, de folyvást tevékeny, komoly erkölcsi gyökereivel. De tovább halad s emelkedett szempontjából az őt legközelebbről érdeklő emberi közösségre, a magyarságra alkalmazza tételét, illetőleg annak példájából merít bizonyítékot tétele történeti igazolására, röviden utalván a magyar költők nemzeti hálát érdemlő munkásságára. S csak ezek után, de most már nemesebb lyraisággal tér vissza a kezdő szembeállításra, kérdezvén: mit tettek ugyanakkor nemzetükért e „kevély urak“, s a kötelességteljesítés e különbségével megvilágítva, a költők, „e rongyos, éhes emberek“ fejét glória övezi körül. Mondanom sem kell, hogy e magyar vonatkozású részt ismét Kazinczy emléke ihleti. Ami a költemény elején ösztönszerű és hétköznapi ingerlékenység volt, erkölcsi forrását felkutatva, egyszerű lyrai kitörésből lyrai gondolattá nemesedett. Újabb példa Petőfi költői eljárásának ama jellemző tulajdonságára, hogy nem előre tervezi meg a költeményt, hanem egy érzésfolyamat lejátszódása közben, annak alkalmi fordulatait követve írja. Érzés és kifejezés egyidejűsége ez, s okozója a hatás közvetlenségének.

Ami itt a költői hivatás gondolatkörében csak mellékzöngeként jelentkezvén, mihamarább elenyészett; a kevély, elbízott jómód, s az érdeme szerint nem méltányolt szegénység szembeállítása: vezérgondolata a *Palota és kunyhó*-nak, s csak kiegészítésül csatlakozik hozzá az imént tárgyalt költemény főihletője, a költői hivatásnak szinte vallásos felmagasztaltságban tündöklő eszméje. Mire kevély a palota? Mit szerénykedik a kunyhó? Ott lelki nyomorúság, szív meztelensége, erkölcstelen eredetű vagyon: itt falombok alá bújt, inségét titkoló szegénység. E kérdések és feleletek azonban nem sivár jelképeket állítanak szembe egymással; nem logikai játékok ellentét-kieszelései, s nem is — mint Eötvös rokontárgyú versében — az érzelmes elfogultság fictiói, hanem eleven szemléletek, sőt indulatos cselekvések. Az urak gyémántja csak a szív mezítelenségét takarja el: nosza, leszakgatja rólok a cafrangokat, s úgy leplezi le a lelki nyomort. Rablott vagyonban van minden értékök? — rokonszenvező képzelete odahajol a megrablottakhoz, s a madárfiakat nézi, kik hasztalan

várnak — szomszéd bokorban — ,anyjokra, mely meg nem jelen", s melynek szétszakított testén a héja lakomáz. Megfenyegeti a palotát, jósolja, kivánja összeomlását „hitvány lakói" fejére. S a kunyhó? Rokonszenve, sőt személy szerinti megjelenése alig győzi türelemmel az egyetlen tárgyasító ecsetvonást — palota szomszédságában, lombos fák mögött —: „Fogadj be, kis sötét szoba; Nekem nem kell szép öltözet!" S már bent is van, már belépett a „szent" küszöbön; s itt özönli el a társadalmi ellentéteknek eddig sem sivár gyűlölettel, hanem, bár elfogultságtól, de erkölcsitől vezetett rajzát a „küldetés" vallásos áhitata:

Szent a küszöb, melyen beléptem én
Oh szent a szalamakunyhók küszöbe
Mert itt születnek a nagyok, az ég
A megváltókat ide küldi be.
Kunyhóból jő mind, a ki a
Világnak szenteli magát.

Már bent van, már beszél a „szegény, jó emberekkel", boldogabb időt igér nekik, a végtelen jövőt; ihletett képzelete szinte templommá varázsolja a kunyhót, s valóban isteni erők jelenlétét képzelvén el, megáldatja magát a „szűk, de szent" hajlék lakóival. Jelképet mélyebbről buzogó melegséggel, társadalmi ellentétet magasztosabb elfogultsággal, elfogultságot szentebb áhitattal, hitvallást cselekvőbb költőiséggel — egyáltalán lehet-e kifejezni.

A kifejlett elvekhez képest költészetbeli ellenlábasait „álprófétáknak" minősíti, „a költészet föl nem kent papjainak", kik kizárják a szegényt és igénytelent a költészet otthonából, mert azt „nagyúri, díszes, tündöklő terem"-nek tekintik, hová csak „fénymázas cipőkben lehet bejárni illedelmesen". Azt hiszik, fölemelik ezáltal a költészetet, holott csak lealázzák. *A költészet* című kis költeményben, mint e nehány szóból is látszik, a költői hivatásról való ellentétes felfogások szintén a társadalmi ellentét párhuzamával egészülnek ki, mint a *Palota és kunyhó* gondolatkörében; de a cifra külső és szerény erkölcs ellentétei itt a kétféle költészet jellemzésére szolgálnak, melyek egyike az ú. n. szalon-költészet, másika a Petőfié, a használni vágyó, az apostoli. Személyes érdekeltség indulata is lüktet a kis költeményben, mely kritikusaihoz írt egykori verseinek mintegy megnemesedett visszhangja. Amazokban túlságosan személyes izű az önérzet sérelme, támadó hangjuk túlságosan személyt érintő. *A költészet* azonban ép oly emelkedett szempontú igazolása a maga felsőbbségének, minőt *A magyar politikusokhoz* írt versében mutattunk ki. Prófétai haraggal fordul ama hazug próféták ellen s e nemes indulattal röpítteti ki a maga tanítását, mely szerint a költészet: „szentegyház, a hová belépni Bocskorban sőt mezitláb is szabad."[119]

Kétségtelen, hogy e nemes indulatú költemények, mint

---

[119] A „küldetés" erkölcsi horderejére nézve l. még: *Adorján Boldizsárhoz.*

említém, folytatói azon korábbi verseinek, melyekben kritikusaival igyekszik leszámolni. Fejlődését e kétféle versek felfogásbeli különbsége élesen mutatja. A költői becsvágy körül forog mindkét csoport. A lyrikus önmaga helyeslő elismerését, igazolását várja közönségétől; a tagadó hangok megtorlásra ingerlik ama korábbiakban s karját ütésre emeli. E mostaniakban több a higgadtság, a felsőbbség érzete öntudatosabb; akkor még csak ösztöne sugta neki, hogy nincs igazok támadóinak, most már *tudja*, hogy nincs, mert rátalált költői gyakorlata erkölcsi igazolására. Politikai költészetének kétségtelenül ez a csoportja érinti legközelebbről költői becsvágyát. Ami egyébként csak írói hiúságnak, s érzékeny önhittségnek tetszhetnék, e költemények által a hívő ember meggyőződött önérzetévé nemesül. Petőfit, jóllehet egykori népies irányából rég kiemelkedett, a tárgyalt korszakban is népiesnek tartották s dicsőitették hívei. Annak tartotta magát ő is, de nem oly értelemben, mint népdalai korszakában használtuk e szót, hanem úgy, amint az e költői hivatásról szóló verseiben meghatároztatik: tehát politikai értelemben. Csuda volna, ha fejlődése ekkori fokán nem találnók meg azt a bizonyos visszaható azonosítást, mellyel költői pályája elvi egységét oly gondosan szokta őrizni és helyreállítani. Mi természetesebb, minthogy pályakezdése népies irányát, ama tisztán irodalmi, tendenciátlan népiességet, helyesebben: naiv költői modort, mostani költői hitvallása első, tudatos érvényesítésének minősíti, s úgy véli, hogy már költői pályája kezdetén „ezen gondolatok környékezték elméjét." „Környékezték": elég szabatos megállapítás, mert valóban, népiessége korában legfeljebb ösztönszerű érzése lehetett költői iránya társadalmi, vagy politikai jelentőségéről, de határozott céltudata még nem volt felőle. Ez azonositást *Arany Jánoshoz, Toldi* első olvasása után (1847 febr. 4.) írt versében hajtja végre. Örömmel látja az ismeretlenségből egyszerre felbukkant költőben a szó legigazibb értelmében vett pályatársat, a költői hivatásról vallott felfogása osztályosát, az „igaz költőt", ki a népnek dalol, a népet vigasztalja, enyhíti költészetével. S mikor elragadtatással ismeri fel irányuk *erkölcsi* azonosságát, akkor teszi az említett kijelentést: „Ezen gondolatok elmém környékezték, Midőn a költői szent hegyre jövék fel; Mit én nem egészen dicstelenül kezdék, Folytasd te, barátom teljes dicsőséggel!" Arany Jánossal való barátsága az élethivatás ez erkölcsi közösségében fogant. A népiességet illető, immár politikai természetű felfogásának gyakorlati következményei is lesznek, s a maga helyén ez „új-népiesség" termékeit majd szemügyre is vesszük.

Most még csak röviden utaljunk egy pár költeményére, melyek a jelzett költői hivatás korszerűségére vonatkoznak, s melyek alapgondolatata, mint kifejtettem, Eötvös útján került, Victor Hugótól, a magyar köztudatba. Köztük a *Rongyos vitézek*, kezdő soraival egyenest Eötvös ihletére vall: „Fel tudnám én is

öltöztetni Szép rím- s mértékbe versemet, Amint illő meglátogatni A társasági termeket."[120] De míg Eötvös tisztán a művészi képesség és korszükséglet igényeit állítja szembe, Petőfi költeménykezdetébe már belejátszik a valamivel korábbi *Palota és kunyhó*, s a későbbi *A költészet* társadalmi ellentétének gondolata. Az „illem", a „társasági termek": a szalon-költészetre utal. S itt is, mint *A költészet*ben, előbb gúnnyal intézi el az ellenkező felfogást — „De eszméim nem henye ifjak, Kik élnek, hogy mulassanak. Hogy felfürtözve, keztyüs kézzel Látogatóba járjanak", — s csak ezután tér át tulajdonképeni gondolatára, mely szerint minden verse a *század* katonája. — De *A XIX. század költői* az ő programmjának legteljesebb lyrai összefoglalása. Benne van az isteni küldetés tana, a kor követelménye, a népért való küzdelem, s a hamis próféták ál-tanítása, ezzel szemben az igazi cél kitűzése: az általános, anyagi, jogi és szellemi kielégítettség, a jutalmat nemváró élet-áldozat, s a teljesített kötelességnek még a halállal is kibékítő, megnyugtató öntudata. S benne van mindez a nemes érzelmek megfelelő hullámzásával, tiltó és jövőbe mutató prófétai kézmozdulatokkal, buzdítással és átokkal, haragyó cáfolattal, előlegező látomással s az önérzet és lelkiismeret megnyugvásával. Nem logikai rendszer, hanem érzelmi és erkölcsi programm, a rendeltetésével végképen tisztába jött költő jellemlyrájának tömör, rugékony foglalata.

Az apostoli elhivatás hitének erkölcsi gyökereit tárja fel a *Világosságot!* s egyszersmind a célkitüzéssel járó lyrai visszahatásokra tereli figyelmünket oly értelemben, mint szükebb hazafias lyrája területén a *Van-e egy marok föld*. Lyrai alapja: erkölcsi nyugtalanság: a „miért vagyok?"-on töprengése egy nemes léleknek, ki életcéljára nézve már határozott: magamért-e vagy másokért, egy nagy egészért: az emberiségért? „Éljünk-e önnön örömünknek, vagy sirjunk a siró világgal?" Hánynak, ki embertársa vérét szítta ki, nem lett büntetése, s hánynak, ki vérét ontotta másért, nem lett jutalma! Ám, aki áldozatnak adja életét, úgy sem jutalomért teszi, „De hogy *használjon* társinak". „S használ-e vagy sem?" — így vált láncszemet a gondolatmenet — „A kérdések kérdése ez, És nem a „lenni vagy nem lenni?" S valóban ez a főkérdése az altruizmusnak; helyesebben: ez az Achillessarok, melyen a kételkedő, hideg ész megsebesítheti a rajongó áldozatkészségét. S ki, mint Petőfi, erre a hitre tette fel életét, meg kell hogy rendüljön a tagadó válasz lehetőségére. Az ész nem tud bizonyosat mondani, s marad a bölcs számára a kétely, a költőnek a tépelődő önmarcangolás. „Használ-e a világnak, aki érte Föláldozá magát? Eljő-e a kor, Melyet gátolnak a roszak S a melyre a jók törekednek, Az általános boldogság kora?" Más szóval: van-e *célja* az emberiségnek, s van-e *haladás* e cél felé? Igy szélesedik egyre egyetemesebb — filozófiaibb — jellegüvé az

[120] V. ö. Eötvös: *Én is szeretném.*

erkölcsi rend fölvetett kérdése. Válasz nincs e kérdésekre, csak töprengés és ennek tétovája szerint óhaj és borzadás, mint Petőfi költeményében. Óhajtja: „Bár volna így! Bár volna célja a világnak, Bár emelkednék a világ Folyvást, folyvást e cél felé, A míg elébb-utóbb elérné!" De hátha — s ez a borzasztó feltevés — hátha csak örökös „föl és alá, föl és alá" a világ erkölcsi rendje, mint ahogy a fa: virágzik, elvirít, hullám: dagad, lesimúl, felhajított kő: röpűl s aláhull, vándor: hegyre fel, völgybe le. E gondolat hidegebb a kígyónál, „mely keblünkön jégcsap gyanánt Vérfagylalón végigcsuszik, Aztán nyakunkra tekerőzik, S torkunkba fojtja a lélekzetet."

E költemény Petőfi irodalmi hagyatékában a legtiszteletendőbb helyek egyike: az erkölcsiség legmagasabb feladataira vállalkozó, élet-áldozatra is kész ember pillanatnyi megdöbbenése azon a gondolaton, hátha legszentebb elhatározása, megmásíthatatlan életcélja csak hiszékeny öncsalás. Mint a *Tündérálom* lyrai elvontságához személyes élmények, e költeményéhez is személyes törekvések szolgáltatták az eszményített anyagot. Amaz szép és szomorú életkezdetének filozófiai értelmű emlék-képe, emez az életcéljára nézve már megállapodott ember erkölcsi nagy számvetése. Látva újabb fejlődésének ez általános erkölcsi irányát, lehetetlen föl nem ismernünk, hogy e kitisztult humanizmus forrongó eredete a *Felhők*-korszak pesszimizmusában van, s igazat nem adnunk a költőnek is, ki akkori világgyülöletét emberszeretete fonákának kívánta láttatni. Költészetben e forrongás, mint annak idején kifejtettük, a személyesebb lyraiságot célozta; s ha most látjuk, hogy a személyesség tényleges eredménye mellett (mit szerelmi költészete nyilvánvalóan elénk tárt) e költészet az erkölcsi eszményiség szolgálatában áll; s hogy ez eszményiség fellépte egyidős ama pesszimizmus eloszlásával: észre kell vennünk az erkölcsi erjedés jelenségeit is a személyességéi mellett már a *Felhők* korszakában. Költőnél, kinek lyraiságában a jellem oly uralkodó tényező, nem is maradhatott erkölcsi következmények nélkül a személyesebb lyrizmus válsága. Mennél őszintébben személyessé vált, annál teljesebben jellemre tartozóvá, erkölcsi természetüvé kellett költészetének alakulnia.

*

Ami akaraterő és türelmetlen cselekvési vágy él a költő lelkében, ez idő szerint, mikor a cselekvés ideje még nem következett el, a várt szabadságharc költemény-csoportjában jut legnagyobb eréllyel s a cselekvéshez legközelebbről hasonló lyraisággal kifejezésre. Harcvágya régi eredetű; megszólal már az 1844-végi *Lant és kard*-ban, mint férfias készség a lantnak szükség esetén karddal való felcserélésére; *A királyok ellen* címűben már mint forradalmi készség jelentkezik; 1845 őszén a *Szerelem Gyöngyei* egykét darabjában szabadságharcról álmodik, melybe akár menyegzőjéről is rögtön beállana résztvevőnek, s melynek trombitától

zengő, vérrózsás tavaszán kivánna — ha nem szép csendes, boldog szerelem őszén való elmulást tartogat számára a sors — „ledőlni paripájáról". Mindezek a költemények (ama király-ellenes kivételével, mely politikai színezetű) inkább a cselekvésvágy időnkénti felviharzásai, mintsem egy kifejlett politikai eszmerendszer tartozékai. A harc, melyben részt kivánna venni, szabadságharc ugyan, de nem az a végső, világra szóló, döntő nagy ütközet, melynek látomásait politikai költészete igazi kibontakozásakor tartja állandóan szeme előtt. E harci képzelődés a költő szenvedély-szükségletei, s jellem-lyrájának első viharosabb fellángolásai közé tartozik. Különösen jellemző e tekintetben a *Ha az isten* (45), mely a kétféle halálmód egymásutánjában a méla hangulat és tettre riadás egyaránt Petőfies lyraiságát önti egy gondolatfolyamatba. Ugyanazon lyrai szükségletnek a kielégitései e harcvágyó képzelmények, amelyet a *Felhők*-korszak oly felcsigázott ingerekkel táplált. De ép e körülmény mutatja, mily személyes gyökerű, s mily egységes lyrai rendszer folyománya mindaz a mozzanat, melyet politikai költészetének e fejlett korszakában elemzés által elkülöníthettünk.

Cselekvő lyrai hajlama már készen várta amaz eszményi politikai rendszer ingerét, mely a *Felhők*-korszakából jövet alakult ki határozottabban a költő felfogásában. Akkor írta *Várady Antalhoz* és *Sors, nyiss nekem tért* c. verseit; amabban egy véres, megváltó nagy szabadságharcban való hitét fejezi ki, a pesszimizmusból való kigyógyulása eredményeként, ebben pedig készségét az emberiségért való életáldozatra. Később a két gondolat többnyire együtt jár, s a döntő szabadságharcot személyes részvételével képzeli el.

Látomásai, harcvágya és jóslatai olykor szerelmi ihletével karöltve jelentkeznek *(Véres napokról álmodom, Mit csinálsz, mit varrogatsz ott? Beszél a fákkal a bús őszi szél).* A kétféle ihlet többnyire egyenrangú fél gyanánt járja át egymást, ami nem zárja ki, hogy alkalmilag a politikai szenvedély a forrás hőfokáig emelkedjék a másik sérelme nélkül. Inkább karöltve tehát, mintsem elsőbbségért versengve vagy egymás fölé kerekedve jelentkeznek rendesen. Nem úgy a dagályosan úgynevezett *Votum Petőfianum*-ban, az *Összes költemények* ez egyszerű mottójában, a „Szabadság, szerelem! E kettő kell nekem" kezdetű hat soros kis versben, melyet Petőfi 1846 végén írt s mely előtt Meltzl Hugó oly aránytalanul nagy és lelkes tanulmányban hódol. Ebben u. i. szerelmét az élet, szabadságát a szerelem becse fölé helyezi. Jeligének kitünő, lyrai költeménynek azonban alig nevezhető. S őszintén megvallom, amiben Meltzl annyi ihletet fedez föl, én ott csak sallangtalan, prózai kijelentést lelek. Távol legyen tőlem minden időszerűtlen szőrszálhasogatás, de mikor a higgadt Ferenczi is így nyilatkozik: „E pár sorban egész lelkét annyira kifejezte, mint költő sohasem és összesűrített alapeszméje e kis költemény a

költő egész életének és költői pályájának",[121] — lehetetlen ki nem mondanom, hogy e jelige csak *vers*, de nem költemény, hogy a költő lelkét egyáltalán nem *fejezi ki*, csak megnevezi két legfőbb lyrai tárgykörét s tudtunkra adja, hogy ezek egyike becsesebb neki a másiknál. Ha a költői lélek teljes kifejezésének a világirodalomban is párját ritkító példányát látjuk benne, akkor a prózai igazmondást emeltük a lyrai megnyilatkozás, a józan mottót, a versbe szedett kijelentést a költemény fölé. S mit szóljunk akkor igazi költeményei nagy tömegéről, melyek a lélek teljes kifejezésében valóban ritkítják párjokat?

A várt szabadságharc gondolatkörében a már ismertetett *Beszél a fákkal* kezdetűn kívül három költemény válik ki különösen: az *Egy gondolat*, *Az itélet* és *Olaszország*.

Legnyúgodtabb hangú közöttük a hexameterekben írt közbülső. Közlő, magyarázó jellegű; a költő cselekvő vágyához idomított történet-szemlélet, mely azonban csakhamar valódi célja, a jövő felé fordul. Az emberiség története: szakadatlan vérfolyam, mely csak egy vértenger ölében pihenhet meg. Történeti tanulmányai eredményeként közli jóslatát a közeledő rettenetes napokról, s itt kezd a költemény gondolata lyrailag hatásossá idomulni; maga a költő a jósok látó megdöbbentségét mutatja, nagyra és titokzatosra készít elő s elnyujtja a jövendő-mondás előkészületeit. Elébb csak a reá gyakorolt hatást árulja el („Rettenetes napokat látok közeledni, minőket Eddig nem látott a világ"; a mostani béke csak „sírcsend" a „földrendítő mennydörgés" előtt); a fátyolról beszél, melyet a „sötét, mély titkú jövendőn" lát; meggyujtja a sejtés tüzét, átlát a fátyolon, borzad, iszonyodik, egyszersmind kedvre derül és örül szilajan. E körülményesség a jövőbe nézőnek szertartásos lyrizmusa, a látott — nekünk még ismeretlen — nagyszerű képtől áthatott próféta szuggesztiv ténykedése. Következik a látomás, melynek azonban csak első szavain érzik — mintegy a forradalmi „szilaj öröm" továbbrezgéseként — némi profán izgalom (a háború istene páncélt ölt, *markába szorítja* kardját, *lóra ül*, *végigszáguld* a világon, s eldöntő viadalra hívja ki a népeket), egyébként azonban csupa higgadt, szűkszavú kijelentés, melynek lyraisága csak tartalma súlyos voltában rejlik. Szinte szenvedélytelen, nyujtott, szavaló egyhangúsággal kell olvasnunk a jóslat tételeit:

Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni:
A jók s a gonoszak. Mely eddig veszte örökké,
Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma
Vértengerbe kerül. Mindegy. Ez lesz az itélet,
Melyet igért isten, próféták ajkai által.

Amily mértékben lyrai és jelenetező volt a személyes részben, oly szenvedélytelenül és személytelenül méltóságos e közlő szakaszban. A jövőbenézés szent borzadálya s a látás tételszerű közlése, a véges ember remegése és az isteni kijelentések törvény-

[121] III. 47.

parancsa: emberi izgalom érintkezése a földfeletti szenvedélytelenséggel: ez az igazi prófétai lyraiság. S hogy mindama felséges borzongáshoz, mind e földfeletti szenvedélytelenséghez mily szerencsésen illik a méltóságos hexameteri sor, éreznie kell az olvasónak. Rámutattam közbevetőleg a „kedvre derülök” és „örülök szilajan“ profán hangszínére. Valóban, amily teljes odaadással tudja beleélni magát Petőfi a prófétai ihlet titokzatos és felséges lyraiságába, oly kevéssé tudja elnyomni magában, prófétálás közben is, a cselekvő részvétel ösztönét. Az a forradalmi szilajság kirí a költemény szertartásos szigorúságából, de Petőfi lyraiságát villanásszerűleg jellemzi. Épúgy kizökken addigi hangneméből a költemény vége. Ama döntő harc lesz az itélet s utána kezdődik az igazi élet. az örök üdvösség; s e boldog állapot éreztetésére naiv kép-használathoz folyamodik, mi kétségkívül kisszerűbb s könnyedebb fajta gondolkozás, mint a költemény derekáé: „s érette a mennybe röpülnünk Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni“. Mindamellett ez Petőfi legprófétaibb költeménye, ha e szót a lyrai jelleg meghatározására használjuk s nem abban a közönséges értelemben vesszük, hogy némely dolgokat előre megjövendölt.

Megjelenítő, szinte cselekvessel azonos látomás, az ihletett akaratnak költői megvalósulása az *Egy gondolat*, Petőfi lyrai átriadásainak ez egyik legnagyszerűbbike. Az ellenszenvesből, az elviselhetetlenből egyszerre az akarat, a pozitiv érdekeltség indulat-végletébe csap át, s lankadatlanul heves rohanással éli végig a holtig való cselekvés lázát. A költemény tulajdonképeni anyaga ez a cselekvő láz, mely többnyire ellentéteivel: a kedves, méla, bágyadt merengéssel *(Ha az isten)*, a megalázó kényszerítettséggel *(Levél Arany Jánoshoz)*, a lassú tespedéssel *(Tűz)*, a penészes halállal *(Csalogányok és pacsirták)* szembeállítva, vagy abból felriadva szokott jelentkezni költeményeiben. S ezúttal a világszabadság harca, melybe oly ellenállhatatlan szenvedéllyel ragadja bele képzelete, nem első célja, csak élet-formája e cselekvő láznak. Közvetlen anyaga u. i. a lassú, *passziv elhalás* — és a hirtelen, az élet minden erejét egy nagyszerű villámlásban kirobbantó, *cselekvő halál* ellentétének lyrai gerjedelme. Ugyanaz az érzelmi csira bomlik ki benne nagyarányú költeménnyé, melyet a néhány hónappal későbbi *Tűz* első és utolsó versszaka határoz meg, ekként:

Nem akarok elrohadni
Mint a fűzfa a mocsárban;
El akarok égni mint a
Tölgy a fellegek lángjában.

A bántó. az elviselhetetlen „egy gondolat“ is ugyanez: ágyban halni meg, lassan hervadni el, mint a férges gyökerű virág, emésztődni gyertyaszálként. Hogy a cselekvő akarat ezúttal mennyire türelmetlen, az rohamos előtöréséből is látszik, mellyel legott másnemű halált kér istentől:

Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül;
Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le.

Mind e képek csak a *lassú* és *beteg* sorvadás vágybeli ellentétei, elemi erőktől okozott, nagyszerű jelenségektől kisért, hirtelen halálát jelentik az épnek és erősnek. De nem fejezik ki még a költeménykezdet passziv halálnemeinek cselekvő ellentétét s nem azt az erkölcsi erőt sem, mely e cselekvő akarat valódi forrása. Ezért lehetséges a fokozás e végletesnek látszó s már magában véve is fokozódó átlendülés után.

Az erő és hirtelenség iménti képei után lép fel u. i. a cselekvő halál gondolata, s puszta fellépte már fokozást jelent. Igen mert itt kezdődik a gondolat személyes megvalósulása, a cselekvő látomás. E rész ismét nemcsak az előzmények után jelent emelkedést, hanem önmagában véve is — onnan kezdve, hogy: „Ha majd minden rabszolganép", egészen addig, hogy: „Ott hagyjanak engemet összetiporva" — nagyarányú fokozást valósít meg, s mindamellett távolmarad minden szertelenségtől, vagy az ízlés rovására mehető, mesterkedő túlzástól. Ez egész látomás-szakasz u. i. *egy* gondolathuzam, mely azonban időben egymást követő s a gondolat végcéljához mind hevesebben közeledő jelenségek során rohan át. Rövid értelme ez: ha majd az elnyomott népek megütköznek a zsarnoksággal, az ő csatájokban essem el én is. Hol itt a cselekvő részvétel izgalma, melyről szólottam? A gondolat első, feltételes felében, mely az elnyomott népek nagy, lázadó eltökélését, az egész világon szétharapózó riadalmát oly megjelenítő erővel, tűzzel és nagyarányúsággal festi:

Ha majd minden rabszolga-nép
Jármát megúnva síkra lép,
Pirosló arccal és piros zászlókkal
És a zászlókon eme szent jelszóval:
„Világszabadság!"
S ezt elharsogják,
Elharsogják kelettől nyúgatig,
S a zsarnokság velök megütközik: —

A kényszerítésből felriadó, ellenállhatatlanul szerteáramló, lelkes akarat látomása ez, s ebben a részben lobog a költő életáldozatra készülő cselekvő tüze. Mintegy emberi cselekvéssel való értelmezése ez a megelőző szakasz „eget-földet rázó mennydörgés"-ének. Érzéki szemlélet e látomásban csak kettő: a piros szín s a harsogás; a lelkesedés vérszíne arcon és zászlón, mennydörgése az ajkakon. A megelőző mondatok heves hullámverésével külön sorrá kidobott egyetlen nagy szó: „Világszabadság", valamint az ismétléssel hangsúlyra kapó s térbeli széthatásában is végtelenig növelt „elharsogják": ez egyszerű eszközök mily rendkívüli erélyt öntenek a haladó izgalomba. Kétségtelen, hogy a költemény cselekvő jellegét az idézett néhány sor adja meg, az

egyéni szabadság-ösztön világraszóló nagy fellázadásával, az egyéni szétáramlás és emberi szolidarítás e nagy riadalmú megvalósításával. Csak az akaraterő lángoló részvétele, csak erkölcsi értelmű cselekvés ez, de ez az igazi, s ez a lyrai. Nem is jön utána semmi látható harci cselekedet, semmi fegyverforgatás, semmi izommunka. Az erkölcsi elszántság, a föllelkesült akarat egyenest céljára tör, a halálba rohan, a megváltói halálba, az „örömteli" önfeláldozás megdicsőülésébe. Ritmust vált a költemény; a szakadatlan jambusi sorok fölfelé torlódó, függőben maradt hangemelését robogó anapaestusok veszik át s ragadják tova egyre feljebb, fölkorbácsolván a csaták egész, félelmetesen nagyszerű szimfóniáját e „consummatum est" diadalmas teljessége körül. A halálba robbant akaraterő, a porhüvelyét tűzbe lobbantó lelki villámlás mennydörgése ez, minden testiséget eltipró felmagasztalása az erkölcsi eszménynek. Megszokás és balga szavalatok elronthatták e felséges szakasz hatását, de a költemény tiszta értelmét felfogva, lehetetlen el nem ragadtatnunk e még a halálban is cselekvő lyraiság zene-viharától:

Ott essem el én,
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjui vér ki szivembül,
S ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zörej,
A trombita hangja, az ágyudörej.
S holttestemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivívott diadalra,
S ott hagyjanak engemet összetiporva. —

Az egy „acéli zörej"-en kívül semmi szokatlan szóhasználat, semmi hatásfokozó szándékosság; az az egy is, bár Vörösmartyas epikus általánosítás a „kard" helyett, e helyen, épen anyagjelzője által, konkrétebb hanghatást ébreszt az egyenes megnevezésnél. Különben pedig a ritmus túluralmát — mi itt fontos — juttatja öntudatlanul is ható kifejezésre.

Mert itt már a ritmus vezet, a hangjelenségek jutnak túlerőre, s valóban, mint a költemény mondja: „elnyelik" a személyesség minden megnyilatkozását. A rendkívüli akaraterő pusztán az elvi győzelem kivívását kivánta, önzés, jutalomvágy nélkül, s beéri a diadal pillanatában való, százakkal és ezrekkel közös, névtelen megdicsőülésben. A költeményt mozgató indulat tiszta erkölcsi jellege fejeződik ki ez elnévtelenedésben, a személyesség ez ihletett levetkezésében. Elég neki a hasznos halálnak s az ügy diadalának „örömteli" tudata.

A költemény visszatér elsőbb ritmusához, meglassúdik s komoly ünnepélyességgel engedi át magát a végső látomásnak, melyen rokonjellegű költeményei *(A XIX. század költői, Nemzeti dal)* is megpihenni szoktak: a temetés látomásának, mikor a hálás maradék megadja a közös végső tisztességet, önfeláldozó hőseinek. Ez az ő egyetlen jutalma, elégtétele; az erkölcsi szolidari-

tásnak a halálon túl is viszonzott érzelme: a kitombolt nagy indulat hálás emberi visszhangja:

Ott szedjék össze elszórt csontomat,
Ha jön majd a nagy temetési nap,
Hol ünnepélyes, lassu gyász-zenével
És fátyolos zászlók kiséretével
A hősöket egy közös sírnak adják,
Kik érted haltak, szent világszabadság!

Nincs költeménye Petőfinek, melyben magasabbra csigázott indulat lobogna fel, nincs költeménye, melyben indulatos személyessége tisztábban kimutatná erkölcsi forrását, melyben közvetlen lyrai érdekeltség s jellembeli önzetlenség forróbb egységben mutatkoznék. Egyike költészete amaz égő csipkebokrainak, melyek közelségében leoldjuk saruinkat, mert közvetlen hatalommal éreztetik velünk a hely szentségét.

Több mint másfél esztendőn át csak költői ihlet, prófétálás, látomás-erejű kivánság volt lelkében a várt szabadságharc gondolata. De 1848 január 6-án Messinában kitör a forradalom s tüze feltarthatatlan erővel harapózik tovább az olasz félszigeten. Imé, itt az ő igazolása. Ami eddig prófétai hit volt s látnoki rajongás, most már történeti tények bizonyosságával hirdeti igazát. A lenyügözött szabadság-akarat most már forradalmi tények tárgyiságával fejezheti ki lázadó felriadását, tulajdon energiáját másokban is szemlélheti már; a földöncsúszás és talpontermés, az égiháborúvá növesztett sóhajok, a lánc és kard csörgése: nem a képzelet lyraisága, nem pusztán a vágy nagyításai, nem költött allegoriák többé: hanem reális szemléletek lelkei, alany és tárgy lyrai közösségei; a sápadt arcokon kigyúló pirosság elveszti általános jellegét, s a halvány narancsok helyére kiviruló vérrózsák couleur locale-jává valósodik:

Megunták végre a földöncsuszást,
Egymásután mind talpon termenek,
A sóhajokból égiháború
Lett, s lánc helyett most kardok csörgenek,
S halvány narancs helyett a déli fák
Piros vérrózsákkal lesznek tele —
A te dicső szent katonáid ők,
Segítsd őket, szabadság istene!

Képzelet és követelő indulat helyett most ujjongó szemléletek, reméltető izgatás helyett az erkölcsi szolidaritás történelmi izgalmai. Nem ez az egyetlen változás. Az *Olaszország* c. költemény további szakaszai egyéb lyrai következményeit is fölfedik a valósággal való ez első érintkezésnek. Legelőbb is a kárörömnek valami forradalmilag nyers elégtételét az „elbízott, hatalmas zsarnokok" sápadt ijedelmén. Új területre lép itt Petőfi képzelete s erkölcsi elégtétellel állítja ki szemléletre, egyszersmind a cselekvés további ingeréül, a megijedt zsarnokot. Politikai költészetének itt már egyik forradalmi fordulatát látjuk a bosszú elégtétele felé. Jelentkezik egy

másik eleme is, bár még csak képletesen: az ellenállásra való forradalmi izgatás. Brutust járatja szét lelkesítve a táborokban; de ő szól Brutus nevében, mikor a dicső múlt történeti önérzetére appellál; így fogja megtalálni a magyar forradalomban is múlt és jelen önérzetbeli, tettre lázító kapcsolatát:

Mondván: „ez a föld, honnan elfutott
Tarquin s a melyre halva hullt Caesár;
Előttünk meghajolt ez óriás,
S ti a törpéknek meghajoltok-e?“ —

Eközben a refrain folyvást fenntartja a részvétel személyes lyraiságát, mi a végső szakaszban az önigazolás, a megerősödött hit szavával tör útat magának:

Eljő, eljő az a nagy szép idő,
A mely felé reményim szállanak,
Mint őszszel a derültebb ég alá
Hosszú sorban a vándormadarak;
A zsarnokság ki fog pusztulni, és
Megint virító lesz a föld szine —
A te dicső szent katonáid ők,
Segítsd őket, szabadság istene!

A januári olasz forradalmakat februárban követi a párizsi. Petőfi, ki mintegy őrszemként figyeli a láthatáron egymásután kigyuló tábortüzeket, most már megérzi az idők teljességét, s egyszerű képes beszéde mellett is ellenállhatatlan szuggesztiv erővel kondítja meg a tizenkettedik óra jeladását:

Kemény szél fúj, lángra kap a szikra,
Vigyázzatok a házaitokra,
Hátha mire a nap lehanyatlik,
Tűzben állunk már tetőtül talpig.

S legott megismétli, magyar vonatkozásban, Brutus gondolatát: a világot védtük hajdanában: megálljuk-e most helyünket, ha „eljön a nagy munka“, s él-e még bennünk a régi vitézség? Két hét, s valóban „tűzben állunk“ mi is. A látomások, a rokonszenv figyelő izgalmai, s az intő jeladás költeménye után a *Talpra magyar* riadója következik, s költői vágy és akarat a forradalmi cselekvés szerepkörébe lép.

*

Igy áttekintve politikai költészetét, világosan látnunk kell, hogy azt csak jobb szó hijján, s kellő jelentés-tágítással nevezhetjük politikainak. Politikai csupán annyiban, hogy a lyrikusnak a nemzeti és emberi közösséghez való lelki viszonyát érdekli s e közösségnek politikai értelmű átalakulását célozza. Lényegében azonban egy pár jelentéktelen darabját leszámítva, semmi egyéb, mint a költői egyéniség érzelmi szembefordulása önmagának ama szűkebb, vagy tágabb közösségben jelentkező tagadásával, s az akaraterő felajzása e tagadás által elõidézett kényszeritettség megszüntetésére. Harag, gúny, megtorló húmor az egyik, ódai hevületű akaraterő a másik oldalon. Egy szóval egyénisége

kiterjesztése; ráoktrojálása az egész emberi közösségre, egocentrikus azonosulás az emberiség jobb felével. Egyetemes erkölcsi szolidaritásban a legszemélyesebb lyraiság érvényesülése. Alapja — lépten-nyomon láttuk — a jellem kételkedés nélküli önérzete, a jellem öneszményűsége; az a közvetlen, nem megfontoláson, hanem ösztön-érzeten alapuló bizonyosság, hogy önnön erkölcsisége kész emberi eszmény, mert hisz ő minden erejével, s nemes indulatával — tudja — annak a megvalósítására törekedett magában. Ösztön és eszmény azonossága a jellem tudatában. Végeredményben tehát politikai költészete: jellem-lyra, s egész költészetének az a területe, melyben egyénisége a legcselekvőbb megvalósulásra törekszik.

Szerelmi költészete, mint részletesen megállapítottuk, eljutott a személyes lyraiság teljességéig. A mondottak után fölösleges körülményesen kifejtenünk, hogy költői fejlődésében a politikai is (legfeljebb a hiány-érzet némely allegorikus fikcióit leszámítva) ugyanazon a fokon áll. A személyesség két nagy területe ez. Egyfelől az erzelmi élet személyes visszhangja a szerelmi élmények reá-hatására; másfelől személyes kezdeményei, kifelé való hatásai a jellem-ösztönnek. Az túlnyomólag a dal, ez túlnyomólag az óda körében mozog. Ez ódaiság azonban ép úgy különbözik elődeiétől és saját korábbi kisérleteitől, mint e korbeli dalköltészete az azelőttitől. Személyes dal, személyes óda: e korszak két műfajfejlődési eredménye. Amazt a Júlia-csoportban részletesen megvizsgáltuk, emennek személyes jellege s különbsége a Berzsenyi-féle ódától és a *Felhők*-korszak ódailag felcsigázott lyrai költeményeitől a mondottak után szintén nyilvánvaló. A Berzsenyi-féle óda is a „közösség" nagy érzelmeiből táplálkozik, s nem kevésbbé erkölcsi forrású a Petőfiénél; mintegy erkölcsi öntudata, lelkiismeret-szava e közösségnek. Lyraisága lényege az egyén általánosodó beolvadása az erkölcsi közösségbe, hogy azt minden földiségtől menten képviselhesse. Petőfi ódaisága ezzel szemben ön-kifejezés, egyénisége, jelleme, vérmérséklete érvényesítése az emberi közösséggel szemben. Nem ő azonosúl, hanem a közösséget azonosítja magához. Szolidaritása egocentrikus szétsugárzás. Ódaisága a személyes érzelmi életnek csak fokozott intenzitását jelenti, személyessége levetkezése nélkül. Berzsenyi ódája a görög tragédiák kórusára emlékeztet, melyben az általános emberi szemlélet és lelkiismeret szólal meg, erkölcsi visszhangot adván a színen lejátszódó cselekményekre. Petőfi ezzel szemben cselekvő, drámai hős maga is, ódája a jellem-ösztön küzdelme, mely az egész drámai cselekményt elhatározó módon befolyásolja.

De különbözik saját korábbi ódaiságától is, mely — a *Felhők* szeszélyes romantikája légkörében — formai eszközökkel igyekezett érzelmi állapotát az ódai rendkívüliség színében föltüntetni. Az a szeszély rendkivülisége volt, tehát oly lelki állapoté, mely a személyességet szántszándékkal kivetkőzteti alap-természetéből,

csak hogy rendkívüli izgalmak játékszeréül tüntethesse föl magát. Azt mondhatnók, passziv ódaiság volt az, felcsigázott idegizgalmaké. Most végre megtalálta legtermészetesebb kifejezését a nagy igényű lyraiságban is, ugyanoly egyszerűséggel, mint annak idején akár a dalban. Semmi formai mesterkedés, semmi szinpadias jelenetezés, görögtűz, vagy szóbeli nagyítás. Megtalálta a nemes, nagy szenvedélyek forrását önnön jellemében, melyet a vele ellenkező közösség egy heves vérmérséklet egész robbanékonyságával képes lángbaborítani. Politikai költészete az ódai nemben legkiválóbb, s ódája nem egyéb mint cselekvő ösztönének legszemélyesebb s legszuggesztivebb lyrai megvalósulása.

Március tizenötödikével el fog következni politikai költészetére is az az időszak, melybe szerelmi lyrájával e mostaniban már eljutott: a vágy és cselekvő ösztön után a politikai élmények korszaka. Hogy a szerelemvággyal ellentétben, már e mostani *vágy*-állapotában, eszményi jellegében is személyessé válhatott, annak az az oka, hogy kibomlása nem (mint a szerelemvágy) megelőzte, hanem követte egész költői fejlődésének személyesre fordulását, s így annak lyrai következményeiben kezdettől fogva részesedhetett.

HARMADIK RÉSZ.

Szabad ihletek.

I.

Az állandó egyéniség spontán önkifejezése.

A tárgyalt korszak két uralkodó ihlete nem meríti ki a költő személyes lyraiságának minden lehetőségét. Tőlök független, az ő érzelemkörükön kívül eső: „szabad" ihletek is megkívánják a megnyilatkozást. A szerelmi ihlet alkalmat adott neki, hogy a szerelmi élmények ráhatására aktuális visszhangot adjon; míg a politikai gondolat, bár alkalomszerűsége kisebb-nagyobb mértékben annak is megvolt, inkább a személyesség állandó jellem- s érzelembeli alapjait nyilatkoztatta meg. Élményi lyra mind a kettő, de a szerelemé eseményektől függőbb, s ezért változatosabb, mint a politikai gondolaté, mely — még ez idő szerint — csupán nagy általánosságban nyer külső ösztönzést a közélet jelenségeitől, s kizáróbban belső, spontán lyrai élménye a költőnek.

Ily belső kezdeményből eredő, s tisztán az önkifejezést célzó lyraiság egyébként is sajátja Petőfinek. A politikai gondolat csak egy nagyarányú alkalom volt neki, mely útat tört, állandó kijáratot nyitott a kifejezésre törekvő személyességnek. E törekvés azonban spontánabb módon is érvényesülhet, a nélkül, hogy a szerelmi, vagy politikai gondolat ihletétől nyerne hajtó erőt. S megnyilatkozhat másnemű alkalmak ösztönzéséből is. Egy csoport költeményt kell e szerint még áttekintenünk, az önerejéből kifejezésre törő személyesség néhány szép költeményét.

E költemények vagy csupán szemléletbe ömlései az alanyiságnak, vagy saját emlékeivel, múltjával való foglalkozásai, vagy pedig a lélek összes érzelmi tartalmának valamelyes filozófiává finomításai. Önnön tárgya s alanya a költő mindhárom esetben.

A már korábban említett *Tűz*, mely cselekvésben elégő türelmetlen életösztönét, s a *Szívem*, mely igénytelen, de nemes indulatait s az ellenkezőktől még a síron túl is idegenkedő erkölcsi kényességét juttatja kifejezésre, a személyesség megnyilatkozásának a felsoroltak között első módját mutatják. Ilyenek még a könnyedebb fajsúlyú *A türelemről*, továbbá *A felhők* és *A szél.* Ez utóbbi

tiszta megszemélyesítés, minden értelmező hozzáadás nélkül; a szél beszél — „Ma lágyan suttogó, szelid szellő vagyok" — „Holnap süvöltő hang, vad fuvalom leszek" — de virágfakasztó suttogás és lombtépő süvöltés, alig sejthető enyhe légmozgás és tengerforgató vad vihar ellentétei nyilvánvalóan csak tárgyi segítségek a költő legsajátabb érzelmi szélsőségeinek: a pihenő hangulatnak s a felriadó indulatnak önszemléletéhez. A költemény két ízben hajtja végre az átvetődő fordulatot, s mindkét alkalommal más-más árnyalatban. A szelidebb változat mindkét esetben valóban a költőé: övé az ébredő szerelmi vágy, s az alig mozduló enyhe hangulat, mit a két ízbeni szellő-monológ kifejez. Az ellenkező végletekbe azonban idegen vonások játszanak bele: a hideg részvétlenség mozzanata nem az övé. E félre síklás épen azon körülményből áll elő, hogy nem alkalmilag indokolt érzelmi folyamat jut a költeményben kifejezésre, csak a költő állandó, két irányú lyrai diszpoziciója, mely aztán akár keresett színezettel is kiéli magát, oly módon, mint annak idején pesszimista erőfeszítéseiben. Csak gyakorlása a meglévő lyrai hajlamnak. *A felhők* c. költemény, e megelőzővel ellentétben, tudatos összehasonlítás; nem afféle elhallgatott „beleérzés", mint az előbbiben, hanem indokolt s részletező egyeztetése személyes tulajdonainak a felhőkével. A felhők iránti vonzalmának többszörös kifejezésével indul; felidézi képüket hajnali és alkonyi szendergés, vihar és holdvilág (pihenés, izgalom és fáradt érzelmesség) idején, s a folyvást változó *egy*ben felismeri lelke rokonát „Mely mindig új s új alakot vált S mégis folyvást az egykori." Aki tudja, mily gondot fordít lyrikus-azonosságának állandó konstatálására Petőfi, az megérti e kis költemény mélyen személyes jellegét. Nem a jelentékenyebbek, de a jellemzők közé tartozik.

*

Petőfinek a költészet nem kivételes pillanatok elragadtatása, melyek elmúltával az ihletett alkotásban alig ismerne hétköznapi mivoltára, hanem állandó önkifejezés; személyességének szóbeli képmása, halála utánra is tanuságtétele, megöröködött életformája. Tulajdon költészetét ő nem a művész szakértelmével, s nem a hiúság szemével nézi, hanem az újra élés meg-megújuló lyraiságával s erkölcsi birálatával. Igy költészete maga is egyik jelentékeny tárgya lyraiságának; s nem szólva újból annak jellembeli kapcsolatairól, mit az előbbiekben kimerítettünk, csak azon néhány költeményére szorítkozunk, melyek e korban az önkifejezés lyrai újra élésének a szüleményei. Kettőt csak épen megemlítünk: *Az én Pegazusom* szerencsés szimbolummal teszi szemlélhetővé költészete némely kitünő jellemvonását: eredeti magyarságát, természetességét, sallangtalanságát, virgonc, szilaj tüzét, lankadatlan erélyét: a pusztai magyar csikó képében; kifejezvén egyszersmind a lehető legnaivabb módon azt a büszke, hálás, kényeztető szeretetet, mely költészetéhez való viszonyát az egészséges ön-

érzet, de nem az önhittség szinében jellemzi; naiv módon: nem elkülönítve, hanem beleöntve abba a közvetlen modorba, mellyel egy pusztai lovas a maga kedvelt, tüzes csikóját dicsérgeti, dédelgeti. Viszont *A hold elégiája* igen egészséges kicsúfolása e költészet nyavalygós, holdkóros ellentétének. Van azonban e költemények közt egy, a legnépszerűbbek egyike, melyet a költő maga is igen szeretett, szívesen szavalt, s mely Egressynek is kedvenc szavalati darabjai közé tartozott: *Dalaim.* Havas megállapította róla, hogy bár a kiadások az 1847. év élén közlik, már 1846 augusztusában készen volt. Tehát ép oly joggal szólhattunk volna felőle a megelőző korszak végéről való darabok sorában. Itt azonban együtt lehet rokonaival. A költemény egy csokor, leggyakoribb s jellemzőbb lyrai ihleteiből. Merengő hangulat, gondtalan kedély, szerelem, mámoros jókedv, szabadságvágy: egy-egy versszakban mint lelki állapotok s egyúttal mint daltárgyak jellemeztetnek. Jellemeztetnek, de nem kívülről, nem elvontan s nem külön részletenként. Újra élése a költemény mind e lelki állapotoknak egy aktuális és egységes lyrai gondolatmenetben. Céltalan ábrándozással indul; majd kérdőre vonja magát, hogy tán jobb volna a jövőről gondolkodnia: „eh, mért gondolkodnám?" — csap közbe alkalmi érzelmi visszahatással — „jó az isten, majd gondot visel rám": s ime már ki is röppent „könnyelmű" lelke pillangója. Folytatja a gondolatmenetet: a gond-elűzés eszméjét fűzve tovább: még mélyebb sírba ássa gondját, mikor mélyen néz a szép leány szemébe „Mint a csillag csendes tó vizébe" — s kivirít „szerelmes" lelke „vadrózsája". — Szereti a leány?: örömében, — nem szereti: bánatában iszik, s a bortól tarka jókedv „szivárványa" támad „mámoros" lelkén. — De mig a pohár cseng kezében, rabnemzetek kezén bilincs csörög: felvonulnak „bánatos" lelke „fellegei". Ekként éli át, *egy* gondolatmenet alkalmi fordulatain, legszokottabb lyrai állapotait, melyek utolsója azonban már valamennyi közt a legfrissebb, mert ezidőbeli uralkodó ihletének a tárgykörébe tartozik. A megelőzők: újra élések; egymást keltik s váltják fel a lélekben, míg a céltalan ábrándok, szerelmes, mámoros könnyelműségek emlék-ízével szemben, a lélek ez idő szerinti lyrai tartalma: a szabadság-gondolat aktuális élménye, nagyobb nyomatékkal lép fel, mintha minden megelőző csak ez egyhez szolgált volna lépcsőtalapzatul. Gondolatmenetének minden mozzanata egy-egy személyes lelkiállapot újra élését jelenti, hogy ez önmagával való foglalkozás által végül eljusson lyraisága aktuális, centrális nagy ingeréhez. A költemény nem áll meg a lánc csörgés emlékezetbeidézésénél: a bánatos lélek fellegeinél; itt ér el voltaképeni feszültségéhez, melyet csak egy kitörés oldhat fel:

De mért tűr a szolgaságnak népe?
Mért nem kél föl, hogy láncát letépje?
Arra vár, hogy isten kegyelméből
Azt a rozsda rágja le kezéről? —
Dalaim, mik ilyenkor teremnek,
Villámlási haragos lelkemnek.

önszemlélet a költemény lényege; de ez önszemlélet hovatovább teljes aktuális részvétellé, az egymást felváltó lyrai állapotok újra éléséve mélyül. Csak a refrainnel merül fel mindannyiszor egy-egy futólagos megállapítás végett a tudatos önszemlélet felszinére: egy-egy pillantást vetve az átélt lelki állapothoz fűződő költészetére, mintegy annak mindenkori lyrai hűségét élvezve ki e fel-felbukkanó szemléletekben. Szinte naivúl öntudatlan lyrai folyamat s diszkrét önszemlélet együttes műve a kiváló költemény. A kettő kizárni látszanék egymást, pedig Petőfiben gyakorta együtt jár.

*

Az idézett esetekben az állandó egyéniség spontán, önerejéből való megnyilatkozását láttuk, a lelki forma önkénytelen szóbaömlését. A lélek tartalma azonban nem csupán ily szükségképeni elemekből (mintegy őshajlamokból) áll; személyes lyrai tulajdonai közé tartoznak élmény-emlékei is, melyeknek az egyén érzelmi meghatározásában, kialakításában időbeli részük volt. A léleknek e lyrai emlékei minden külső befolyás nélkül is újra éledhetnek, azon rokonság vagy ellentét folytán, melyben annak aktuális tartalmával állanak. Petőfi is, szerelmi boldogsága, házasélete megállapodott nyugalma s otthoniassága hangulatában, mint láttuk, szivesen visszarévedez a múltba, s egykori szenvedései emlékét húmorral önti el. Az „egykor és most" lyrailag egyidejű átélése, az érzelmi élet egymástól távol eső állapotainak együttélvezése ez; a jelen elégtétele a múlttal szemben, vagy — jellemlyrában — az azonosság önérzetes megállapítása; változott viszonyok közötti újraélése az egykori lyraiságnak. Minthogy ilynemű költeményeket mindkét korszakos ihlet területén alkalmunk volt szemügyre venni, röviden utalhatunk azon még fentmaradó néhány darabra, melyek mind a szerelem, mind a politikai ihlet körén kivül esve, tisztán a személyes lyrai emlékezés költői művei: *Fölszedtem sátorfám, A vándorlegény. Őszi éj.* Az elsőben túlnyomó a jelen tudata s vele a húmorra való hajlandóság, jóllehet a múltat szinezi ki megjelenítő részletezéssel: homályos sejtését, mellyel gyermekül a világnak vágott; szülei búbánatát, a jó szomszédok „vigasztalásait", anyja csüggeteg összeomlását, atyja káromkodó fenyegetéseit, maga óvatos távolmaradását a szülői háztól. Ez emlékezésben, mint a húmorosakban rendszerint, nagy szerep jut genre-hajlamának, mely csak az anyát kiméli, világos tanuságtevésként gyermeki szeretete mély közvetlensége mellett, mely anyjával szemben némikép külső, művészi szemléletté elkülönülni képtelen. A „jó szomszédok" vigasztaló beszédét azonban, nyelvileg is bizonyos népies typus-hűséggel, szó szerint előadja: „Soh'se búsuljanak Sándor fiok sorsán!... Viszi, mig viheti, végre *pedétiglen* Fölakasztják, a mit adjon is az isten". Ugyancsak szószerint idézi beszédöket a költemény végén, mikor jóslataik ellenére a költő, mint hírneves ember hazakerült: „Mondtam, szomszéd uram, mondtam én *mindétig*, Ne bántsa a fiát, a szerencse fordul,

Derék ember válik abbul a Sándorbul!" Genre-alakul lép elénk a költeményben az öreg Petrovics is. Hullat egy-két könnyet fia miatt, de annál többet káromkodik aztán; kicifrázza „mint a szűcs a remek bundát," s kegyetlen haraggal eltökéli, hogy ha föl nem akasztják, ő lövi agyon. S e nagy, kegyetlen elhatározás vége az, hogy mikor hosszú távollét után fia újból rájok nyitja az ajtót, „Olyat örült, hogy a szíve is fájt bele". Húmoros typus ő is, mint a jó szomszédok, de rajzába a rokonszenv melege ömlik. Némi húmor kerülgeti a költő tulajdon alakját is, ki tudva, hogy apja híven lerója igéreteit, sokáig nem mer küszöbére lépni. Igy a költemény húmoros játékot űz a régi emlék szereplő alakjaival; maga, atyja, a szomszédok két izben jelennek meg benne, a kezdet és vég változott lyrai állapotaiban, csak az anya képe örökődik meg egyetlen mozdulatban: ráborulva fejjel az ágy szélére, a mint síveszakadtan sír elveszett fiáért; ő kivül esik minden húmoron, a csattanó kibomlásnál nincs is róla szó, mert az ő öröme fia dicsőségén nem áll húmoros ellentétben korábbi viselkedésével. S ha, amint mondtam, ily emlékező lyraiságban a jelen tudatának túlnyomó ébersége teszi lehetővé a húmoros felfogást, az anyának e kivételesen reális, húmortól megkimélt emlékképe a költemény egyetlen oly eleme, mely a múltat a maga érzelmi mélységében változatlan meghatottsággal őrzi.

Egyébként ez emlékezések között csak az *Őszi éj* nem húmoros. Míg *A vándorlegény* már kész Bolond Istók-genre, a jó kedvvel filozofáló nélkülözés kedélyes képviselője, s nem is a költő nevében szól, hanem — bár tulajdon emlékeiből — csak szerepet játszik: az *Őszi éj* ugyanazon vándorló emlékek elkomolyodott, majdnem keserü hangulatban való újraidézése:

Míg kifáradt, gyöngült lábaimmal
Gázolám az országúti sárt:
Lelkem addig csüggedetlen szárnyán
Magasan fönn az egekben járt.

Igy ballagtam, ábrándozva: egykor
A hazának mily kincset hagyok.
S a ki láta, mit gondolt felőlem?
Azt hivé tán, hogy tolvaj vagyok.

Kétségtelenül az *akkori* keserűség él e költeményben s hívebb lelki képe a költő viszontagságos ifjúságának, mint ama húmoros darabok, melyek inkább szereztetésük időpontjának a hangulatát őrzik.

Ábrándos és hellyel-közzel már a filozófiai lyra felé emelkedő emlékezés: *A gólya*, mely legismertebb a rokonjellegüek között. Az egyéni érzelmi emlékeknek már-már általánosító újraélése, mely azonban korántsem távozik el annyira a konkrét emlékektől, mint a *Tündérálom*. Koncentrikus eszmetársítással ugyanazon egy tárgyi elem köré foglalja össze gyermekkora némely mélyebb lyrai emlékeit: a szárnypróbálgató gyermek-vágyakat, őszi madárköltözést, tavaszi gólyavárást, pusztára vágtató ifjonti tűzét s a puszta legmélyén elvonuló ábrándozásait. Gyermeki vágyak és szomorúságok, ifjúi tettvágy és ábrándozás, (szóval az egész érzelmi emlék, melyet a gólya kalauzolásával feléleszt), mind-

végig konkrét jelenetekhez kötötten vonulnak fel: valóságos emlékezések gyermek-élete egyes eseményeire, korszakaira; de minduannyiszor már-már ellebbenőben vannak tárgyi hordozójuktól, hogy a gyermekélet érzelmeinek szimbolumaivá általánosodjanak. Minthogy e szimbolummá avatás nem megy végbe teljesen, a költemény anyaga nem olvad filozóf-lyrai, belső egységbe, hanem némileg töredezett összeállítása marad egyes, külön emlékeknek, miket csak külső kapocs tart együvé: a gólya szerepe valamennyiben. E csupán associativ egység kétségkivül csökkenti a költemény értékét. Korántsem tudom Petőfi elsőrendü darabjaival egy sorban állónak érezni, jóllehet sokan azok rangjára emelik.

*

Ez utóbbi költeménnyel már a harmadik csoporthoz közelítettünk, melynek nagyarányú képviselője nincsen ugyan, de elég jelentékeny ahhoz, hogy külön szót érdemeljen. A személyesség spontán megnyilatkozása u. i. az is, mikor, akár szemlélet hatása alatt, akár saját teltsége erejéből, életbölcsessége leszűrt eredményeit önti ki a lélek, mintegy összes érzelmi életének erkölcsi, filozófiai jelentéseként. Egyszerű példázat *A völgy s a hegy,* a mindenkor a maga ellentétére vágyó, rendeltetése helyéről kikivánkozó emberi elégedetlenség példázata. Régibb, németes allegorizáló lyrára emlékeztet; Petőfies benne csak a szófukarság, mely minden magyarázó jegyzetet kerül s puszta megszólaltatással, önmaguk által jellemezteti a szóban forgó ellentéteket. Tréfa és elérzékenyülés határán marad, s nem mélyül el valóban gondolativá 1847-i Szilveszter-éji költeménye, mely a tisztes szegénységben való lelki megnyugvást s a zsarnok és szolgalélek iránti gyűlöletet szólaltatja meg első s utolsó részében. *Tompa Mihálynál* is csak pedzi a maga egészséges életbölcsességét, mely ha vehet, vesz az élet örömeiből, s mely oly határozott ellentétben áll Tompa örökös, tépelődő elégedetlenségével. *F. A. emlékkönyvébe* ugyanezt az életelvet fejti ki némi dévajabb színezettel. A Tompáról írt költemény különben, mint jelenet-rajz és életkép Petőfi élettől pezsgő, legfrissebb közvetlenségű darabjai közé tartozik.

Petőfi nem tépelődő filozófus; egyszerű, teketóriátlan megoldásokat keres, s ami filozófiája van — ha nem alkalmi hangulatok bal-sugallata (mint a *Felhők*-ben) — az tulajdonkép csak egyszerű gondolat-rendszerbe átírása erkölcsi lénye, jelleme vonzalmainak. Józanul értékeli az életet; bölcsessége a cselekvő emberé, ki az életet csak a cselekvésért becsüli. S minthogy a bölcselkedés csak tétlen habozás az élet nagy kérdései felett, magát a bölcselkedést sem becsüli sokra, egészséges húmorral engedi át másoknak. Életbölcsességét talpraesettebb közvetlenséggel sohasem fejezte ki, mint mikor a bölcselkedésről ejtett véleményt. *Bölcselkedés és bölcseség* c. költeményére célzok. Sorra felveti az ismert nagy kérdéseket: a világ eredete, vége; eleve elrendeltetés, vagy véletlenek; lélek és test viszonya; honnan? hová?: e kérdéseken gunnyasztva,

virrasztva mutatja be a magános bölcset, ki bár folyvást azokat vizsgálja, holtig nem fejt meg egyet sem közülök:

S te balgatag világ, te az
Ily dőrét bölcsnek nevezéd,
Ki kincset kíván szerzeni
S eltékozolja életét.

Elég, hogy élsz! mi gondod rá,
Mi volt és mi következik?...
Legbölcsebb, sőt csak az a bölcs,
Ki soha sem bölcselkedik.

Ő nem is filozofál. Néhány szép darabja (s köztük elsősorban a *Tündérálom)*, melyeket hajlandók vagyunk a filozófiai lyra körébe sorozni, csak oly értelemben filozófiai, amennyiben az emberi életet esetlegeiből, konkrét jelentkezéséből feloldva, a gondolat általánosságába emeli. De ú. n. filozófiai kérdésekkel ő nem foglalkozott. A *Felhők* korszakában súlyos erkölcsi válságon vezetett át fejlődése; de akkor is inkább a kedély és vérmérséklet reakcióival felelgetett benyomásaira, mintsem elmélyedő, fürkésző gondolkozással. A *Világosságot!*, mely leghatározottabban filozófálónak mondható költeménye, voltakép csak erkölcsi kétségek felvetése s azok körül hánykolódó lyrai tépelődés; a cselekvő emberbarát megdöbbenése a „hátha minden céltalan" rémképén, de nem probléma-megoldásra vállalkozó erőfeszítés. Igy az a költeménye is, melyről még szólni akarok, *Az ember*, csak egy higgadt, sőt bölcs életszemlélet megnyilatkozása, nem pedig kérdésekkel való bibelődés. Elfogadja az életet, a lét korlátaival, úgy amint van; az életet, mely egy szempillantásnál rövidebb; a rohanó időt, mely egyik kezében pólyát, másikban már a szemfedőt hozza; az egyetemes múlandóságot, mely dicsőséget, nevet, népet, országot, földet a semmiségbe oszlat el. Nem merül tétlen elégiákba, hanem amint az egy egészséges, cselekvésben élő embertől várható: tudomásul veszi a lét korlátait, s azokhoz kívánja igazítni az ember viselkedését. „Kevély ember miben kevélykedel?" —: refrainje, morálja a költeménynek, mely rohamosan száguld végig az elmúlás egyre szélesebb gyűrűin, egymásután elvonva minden alól, mi maradásra számít, a maga époly múlandó támasztékát:

Dicsőséged, neved maradjon! hol?
A nép is elvesz, melyhez tartozol.
Az ország, melyben most él nemzeted,
Tenger volt egykor, s újra az lehet,
S e föld is semmiségbe oszlik el.
Kevély ember, miben kevélykedel?

A költemény kiválósága ép ez ellenállhatatlan érzékeltetésben áll, bölcsessége pedig szerény józanságában. A szerénység filozófiája, az alázatos önismeret életbölcsessége Petőfitől! Igen, Petőfitől. Sokkal világosabb fő, gazdagságában is egyszerűbb lélek, s minden romantikus hajlandósága mellett is reálisabb ember, mint azok vélik, kik valódi természetét a *Felhők* kriziseiből iparkodnak megismerni.

Mint látható, e néhány „filozófiai" színezetű költemény valóban csak a költő állandó, végleg megállapodott személyességének a megnyilatkozása, s így méltán került ebben a csoportban tárgya-

lás alá. De ezekből is kitetszik, hogy az ő filozófiája csak élet-elv, élet-elve csak az erkölcsös cselekvés, s ez az oka annak, hogy ily értelmű filozófiája jórészt politikai költészete körében tört útat magának, mely épen az erkölcsös, az emberi közösségért való cselekvés területének bizonyult.

E területen kívül leginkább hangulatköltészete mutatott filozófiai hajlamokat, természete lévén a hangulatnak az elvont általánosítás, a konkrétumtól való elvonatkozás. Ezúttal is egy hangulatköltemény, *A virágok*, hívja még magára figyelmünket. A Tompa-szerű érzelmes virágszeretettel induló költemény misztikus természet-értésig mélyed, s a megszokott metafora — az illat a virág beszéde — metafizikai sejtelmekkel tárul fel a képzelet számára: „Igen, az illat a virág Beszéde, annak dala ez, S ha lényem durvább része a Sírban rólam lefejledez: Nem szagolom többé, hanem Hallom majd e szép dalokat. — Síromra, hogyha meghalok, Ültessetek virágokat." Ez az intuitiv átfinomulás a szellemvilágba, a sejtelmesbe, elég ritka Petőfinél; s minden jel arra vall, hogy ezúttal is némely kedvelt olvasmányai — Vajda Péter, Lenau, Heine — kalauzolták oda.

II.

A személyesség alkalmi megnyilatkozásai.

Áttekintettük a Júlia-korszak azon költeményeit, melyekben a költő állandó személyessége keres magának spontán megnyilatkozást. A tiszta lyra területén ezek után már csak egy marék költemény lesz megvizsgálandó: néhány alkalmi költemény, melyek indítéka a tárgyalt két főihlet — szerelem és politika — körén kívül esik.

E néhány alkalmi költemény azért érdemli meg a külön csoportosítást, mert Petőfinek egyik legjellemzőbb képességét, az elfogulatlan, pillanatnyi lyrai visszahatást tanulmányozhatjuk rajtok; tisztábban, mint a két főihlet alkalmi költeményein, melyekben az ihlető elv azonossága mégis csak valami egyirányú elfogultságot s némi egynemű gyakorlatot teremtett. Hogy csak a jelzett szempontra szorítkozhassam, mellőzni fogom azt a néhány költeményt, melyek bár az ihletre riadás lendületét frissen éreztetik, keveset oltottak magukba a pillanat és alkalom eleven személyességéből: vagy amelyek inkább elmélkedő s kedveskedni kívánó gondolatmenet szülöttei, mintsem egy megnyilatkozni vágyó indulat kiszökemlései; vagy amelyek nem annyira a költő tulajdon megilletődésének adnak hangot, mint inkább a közönség szempontjából jellemzik egy adott helyzet érzelmi hatását, az ihlet felszínes, hevenyésző jellegét azzal is elárulván, hogy a történteket allegóriára, jelképes beszédre játszák át; vagy végül,

amelyek lyrai lendülete mindössze egy mozzanatú.[122] Mindezek szép, csinos, korántsem hideg költemények, hiszen Petőfi már gyermekkorában tetszetős egészet tudott kikerekíteni még a kölcsönzött érzelmi morzsalékokból is. Az érintett darabokat nem is az őszinteség hiánya bélyegzi Petőfi mértékéhez képest kisebb rendűekké, hanem kevésbbé teljes elmerülésök a pillanat ihletébe. Egyébként a *Vas-úton* címűnek egyetlen mozzanata (a gyors haladás meglepett örvendezése) még a versformában is kitünően érzékeltetve jut kifejezésre, minden szakaszban az első és utolsó sorok rövidebbre fogott gyeplőjéből szalajtva ki a szaporább szótagszámú, nekiiramodó középső sorokat:

Nyílsebes gondolatunk,
Késõn indulunk utánad,
De sarkantyuzd paripádat,
Mert elérünk, elhagyunk!

Hegy, fa, ház, ember, patak
És ki tudja, még mi minden?
Tünedez fel szemeimben
S oszlik el, mint köd-alak.

Mennyivel mélyebb mindezeknél, s első olvasásra mily teljes hatású az 1846-végi *Karácsonkor* meleg lélek-ábrázolata. Benne van az alkalom egész érzelmi gazdagsága, sokszerű vonatkozásával. Júliával való viszonyát ekkor végkép megszakadottnak vélte; a családi élet reménye szétfoszlott, s a családok szép ünnepnapja őt családtalan magányban találja. Júliáról a költeményben szó sincs, de benne van a költő egész levertsége. Továbbhaladó mozzanata nem sok, de ami kevés van benne (egykori boldog családi életükre való meghatott visszaemlékezés; a család mostani szétszórt állapota; a felcsillanó remény egy majdani ismét-egyesülésre), e levert-lelkiállapotnak saját eszmetársítása, anyaggyűjtése, elmerülése önmagába, teljes elvonatkozása a tudat másnemű tartalmától: tökéletes hűségű szóképe egy élő ember *akkori* személyességének. A legszebb elégiák egyike irodalmunkban.

Nem ennyire centrális szerkezetű, de változatos lyrai anyagát szintén egy igen határozott alkalmi lelkiállapot egységén úsztatja át az *Arany Jánosnál* c. költemény. Ez is annyira igazán alkalmi, hogy egy életrajz adalékai közé, pontosan meghatározható helyre beilleszthetni. Koltóról jön feleségével a mézeshetek után, a boldog, csendes elvonúltságból útban Pest felé, vissza a hideg városi tülekedésbe, telve a kenyérkeresés jövendő gondjaival. Útközben megpihen Szalontán, Arany Jánosnál, s ott írja ezt a költeményt. Még bágyadt verőfényével mosolyg reá a koltói csendes, boldog ősz, barátja kicsiny hajlékában még némi ráadást kap a nyugalomból, de lelke izgatott, már előre jár, s a közeljövő gondjától árnyékos. E komplex érzelmi alap, a helyi alkalomtól szóra bírva, fejleszti ki a költeményt, úgy hogy hol egyik, hol másik eleme bukkan elő, belebele ömölve a jelen környezetbe. A lelki máshol-lét nyugtalansága érzik a költeményen, lappangva irányítván annak folyását; s hiába igyekszik a költő Aranyékkal foglalkozni, s élete nagy for-

[122] A fenti jellemzés sorrendjében: *Egressy Etelke; T. M. kisasszonyhoz; Czakó temetésén; Vas-uton.*

dulatáról: házasságáról és nejéről beszélni, — önkénytelen félrecsalja a gond. A költeménynek e nemhogy tervszerűtlen, de mondhatni: terv-ellenes alakulása bizonyítja leginkább alkalmi élethűségét.

Míg e költeményekben igen határozott minőségű érzelem igyekszik az adott alkalmi körülmények közt kifejezésre jutni: a következő kettőben csak a lyrai hangoltság van meg eredetileg, valami fogékony készség még ismeretlen indulatmozgalmakra. Az érzelem-készség, a lyrai elfogulatlanság, hogy úgy mondjam: a lyrai szabad-úszás két igen jellemző költeménye áll előttünk, a csapongó elevenségnek egy klasszikusan nagystílű, s egy fölöttébb kedves közvetlenségű példája, Petőfi költeményei közt is a leg-Petőfiesebb lyrai darabok. Fentebb, az elfogulatlan, pillanatnyi lyrai visszahatásról szóltomban főkép e kettőt értettem.

Néhány pillanat szabad szeszélyű, a tréfától a himnuszig hullámzó kedélymozgalmainak halhatatlan emléke a *Levél Arany Jánoshoz.* Petőfi levelei általában a magyar irodalom legkedvesebb lyrai művei közé tartoznak. Hevenyészett gyorsasággal írja; tréfán, komolyságon szabad szeszéllyel szökdel keresztül, a pillanat ötletére bízva gondolatmenetét. Ötletei egyik főcsiholója az a tudat, hogy bizalmas embere fogja olvasni levelét; természetes pajzánságán, s a fesztelen tarkaságban való gyönyörködésén kívül az a célzat is vezeti, hogy levele olvasóját megnevettesse, meghökkentse, orránál fogva vezesse, megmosolyogtassa. *Látja* Arany Jánost, ha levelet ír neki; sőt *úgy* látja, amint már olvassa levelét, s így már a fogalmazásnál ez elképzeléshez igazodik. Innen, a jelenlét kedvességével hatnak levelei; minden levelében mindketten ott vannak, hatás és visszahatás páratlanul meleg, válaszfaltalan közvetlenségében. Maga a levélforma már inger Petőfinek a dévaj enyelgésre, sőt arra, hogy idomítsa, kifigurázza magát egy tréfás hatás kedvéért. Levelei igazi lyrai művek, az ünnepélyesség, irodalmiság szándékának legkisebb nyoma nélkül; „pro domo" lyrai művek, s fesztelen elevenségben túltesznek még költemény-testvéreiken is. (Arany levelei általában irodalmibbak.) Nem egyszer kétségtelenül megállapítható, hogy a levéliráshoz csak írás közben jött meg a kedve; a közleni valót, melyért tulajdonkép a tollhoz nyúlt, sürgős rövidséggel odaveti, de az első tréfa megnyitja kedve zsilipjeit s előre nem látott csapongásokkal írja tele az eredetileg üresnek szánt papirlapot. Ritka eset, hogy levélben komoly legyen. Bármily változatos tárgykörökön s hangnemen futkároz végig leveleiben s bármennyire lyrai is, komoly ihletnek nem engedi át magát, épen közvetlensége miatt nem; olyannyira jelenlevőnek képzeli azt, akinek ír, hogy szégyelné magát az ihlet önfeledt állapotában megmutatni neki.

S ezen a ponton különböznek verses levelei a prózaiaktól. Megvan bennük emezeknek minden fesztelen elevensége, korlátlan csapongása, otthonos kényelme; de ha a szeszély röpködései közben a lélek szarnya kedvet kap valóban messze s magasra repülni,

(bizonyára a versforma varázsától is megvesztegetve), átengedi magát az ihlet önfeledtségének, s az addig bizalmas „kettes"-ből magára marad a levélolvasó, hogy csodálja a mellőle elragadtatott, szabad röptü költőt. E verses levelek, s így különösen a szóban forgó, pillanatnyilag egykorú tanui, egyidejű kifejezései az ihletre hevülésnek. Világosan látni rajtok, ami másnemű költeményeiből csak elemző boncolással deríthető ki, mily közel testvérek Petőfiben emberi kedély és költői ihlet, élet és költemény, múló szeszély és megöröködő kifejezés.

A *Levél Arany Jánoshoz* a szokott módon, tréfálkozással kezdődik; s bár versben, de az irodalmiság minden szándéka nélkül, sőt egyenes paródiájával, hexameterben! „Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott Jankóm." Jól érzi magát forma és gondolat e pajkos összeveszítésében, s első ötlete gondolat-anyagából ingert merít e tréfás jókedv s vele a komikus átélés fenntartásához és továbbfejlesztéséhez. A költeménynek majdnem egész első fele a kezdő mondatok ötletéből táplálkozik; sorra veszi a három feltevést: hogy Arany meghalt, görcs bántja a kezét, vagy elfeledte barátját. Ez utóbbi pont már alkalmas volna rá, hogy komolyra fordítsa a beszédet. De az évődő pajkosság ere még pezsgőbb, semhogy átengedné a gondolatirányítás pálcáját. Tovább űzi-fűzi a felvetett kérdést a levélírás körül; megoldásként a lomhaság föltevésénél állapodik meg, azt azonban maga részére igényli; majd elképzeli a levélírásba belekapó Aranyt s ez alkalommal elmondja, milyen levelet szeret, illetve nem szeret ő: „mert semmi bolondabb Nincsen, mint az okos levelek". Majd Aranynét kéri meg, hogy parancsoljon rá férjére s itt kezd már melegebb szellő fujdogálni a költeményben; itt kezd a levél költeménnyé ihletődni. Bizonyos, hogy e fordulat a „drága komámasszony" közbejöttének tulajdonítandó, kinek szívből kedveskedni akar, míg a férfi iránt az évődő korholás is eléggé kifejezte szeretetét. Most már a nőt látja maga előtt: „Irjon mindenről hosszan, de kívalt ha kegyedről Ir röviden, haragunni fogok majd hosszu haraggal." E bókszerűnek tetsző sorok még az előbbi enyelgés némi utóízét, de egyszersmind a fordulat melegedését is éreztetik. Kedveskedni akarván Aranynénak, szerettei felől érdeklődik; már az anya s a rózsanevelő háziasszony szemével, lelkével folytatja a kérdezősködést; emlékek: hangulatok és lyrai szemléletek emlékei ébrednek fel benne s jó darabig zavartalan, ábrándos és elégikus melegséggel halad a költemény:

El ne feledje a barna Lacit s a szőke Julist, e
Kedves gyermekeket. Hát a kert hogy van, a melynek
Rózsáin szemeim sokszor függének, a míg a
Messzerepült lélek hívemhez vitte szerelmét?
És a csonka torony, mely a harcoknak utána
Most szomorún hallgat gyér fű-koszorúzta fejével.
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — áll még a gólya fölötte,
Méla merengéssel nézvén a messze vidékbe? stb.

A lyrai idomulás, mi a baráttal szemben csak az évődés leple alatt

ment végbe: a nő, az anya, a háziasszony képenek fölmerültével teljessé és leplezetlenné válik, a paródiás szándék tudata elvész, a pajzánság sugártörő prizmája félreállíttatik, s tisztán, töretlenül és melegen sugárzik elő a lélek őszinte tartalma. Elannyira, hogy amit ily feloldó előzmény nélkül soha sem tett volna, Aranyról is nyiltan, szemtől-szembe kimondja nagyrabecsülő véleményét („a gazdának lelke nagy és szép"). E fordulattal azonban oly területre vetődött, melyet a levélíró Petőfi mindenáron kerül: a négyszemközti komoly elfogódottság területére. Le is hűti magát azonnal, visszakap a pajzánság hangnemébe, mert ismét a férfival találja magát szemben: „Ejnye, mi a fene lelt engem, hogy szembe dicsérek?" Visszavonja, meghazudtolja, majd ötletes leleménnyel magyarázza meg, miért *hizelgett* a nótárius úrnak: állásra (baktersség, kondásság) van szüksége, mert házasodni készül; hizelgéshez kell törnie magát, hogy hivatalhoz jusson. S itt vág megint a lélek elevenébe a tréfálkozó gondolatmenet, itt lendül a levél másodízben s ezúttal végig ellenállhatlanul, önfeledt lyrai költeménnyé. Corioláni tettetett alázkodással, csúszó-mászó szolgalelkűség szerepjátszásával ingerli fel az ilynemű alakoskodó képzelettel ő benne mindig felingerelhető önérzetet. Hirtelen elmetszi a kötelet, mellyel erőszakosan legörbítette a sudár fatörzset; a rugékony derék visszacsap, s diadalmasan emeli fel magas koronáját. Most már azonban vége a levélnek; szeretettel, de szórakozott sürgősséggel búcsúzik „kedves hívei"-től; átengedi magát a buzogó vérnek, s orkánt és dörögő felhőket túlharsogva, vad tűzzel zengi a szabadság himnuszát. A hexameter, mely a levél elején parodisztikus mókázást szolgált, most ódai hullámveréstől ritmusos. Sok szép költeménye közt egy sincs, mely lyrailag közvetlenebb volna s pillanatnyibb hűséggel követné a lélek mozgalmait. Nem azzá lett a költemény, amivé lenni indult: a komoly „költői levél" parodiájává, — hanem a mivé az önkénytelen ébredő s kiszámithatatlan fordulatú ihlet avatta: példátlan lélektani hűségű költeménnyé. Illik rá a költemény vége felé fellépő szemlélet a parthoz kötött gályáról. Pajkos szelek játszanak vele s himbáltatják szűk körben, a part közelében; csönd lesz, a habok elsímulnak, s egy helyben áll a gálya a merengő vizeken. Ujból ébred a szél, játszik vele néhány pillanatig, majd váratlan erővel ragad vitorlájába, s horgonyát szétszakítván, kiröpíti a végtelen vizekre.

A pillanat beszédes teltsége buzog a *Tompa Mihálynál* c. költeményben, a megérkezésé, melyben feloldódik a megelőzo pillanatok tervező, elképzelő várakozása. A Bejére érkező Petőfi megeredő beszédében a másik is benne van: a meglepett, szóhoz sem jutó barát, a tépelődő, beteglelkű pap, ki épen istentiszteletre készül. Két ízben is elhallgattatná már magát a költő (elébb templomba harangoznak, aztán elhallgat a harang), s mégis újra kezdi. Eleven lyrai esemény, tövestül ide ültetve az életből, egy lyrai pillanat megörökítése a benne részes személyek alkalmi élethűségével.

Elegendő világossággal látszik ezek után, mily lényegbe vágó különbségek vannak ugyanazon kiváló lyrikusnak alkalmi költeményei közt, az elmélyedés szempontjából. A négy utóbbi költemény a bevezetőleg említettekhez képest élettel teltebb, személyesebb, Petőfit *akkori* lelki állapotával s körülményeivel híven megörökítő. Amazokban a gyakorlott versíró irodalmi szándékkal alkot ép műérzékre valló csinos műveket, emezekben spontán önkénytelenséggel, nem egyszer terve, szándéka, sőt az alkalom ellenére engedi át magát a pillanat ihletének, mintegy passziv kifejezőjeként önmagának. A lyrikus pillanatfölvételei ezek önmagáról, minden nekikészülés és irodalmi szándék nélkül. Egy egész lelkét átitató hangulattól elfogultan, képzelete szökdeléseit pajzánul kergetve, vagy eseménytől felvillanyozva, látjuk s érezzük őt magát e szép költeményekben, melyek többnyire a család és barátság érzelemköréből fakadtak. Bár a legabszolutabb mértékben alanyiak (mert önkénytelen megnyilatkozások): arckép, életkép, szóval objektiv műfajok hatásával vannak reánk, mintha modelljének szemléletében elmerülő, azt a kivülről nézés eszközeivel megörökítő művész rajzai volnának. Különösen érzik a költemény e lappangó tárgyi jellege a *Tompa Mihálynál* címűben; kifejezésbeli eljárása azon genreképekével azonos, melyekben a genre alak magánbeszédéből egész jelenet bontakozik ki, holott épen csak a jelenetező keret, a közvetítő képmagyarázat, tehát az objektiv jelleg külső ismérvei hiányzanak belőle. Petőfi ismert szűkszavú, szerepjátszó modorában van e jelenség magyarázata, s erre most, mikor tárgyas lyrája ismertetésére készülök áttérni, nem ok nélkül emlékeztetem az olvasót. Lényegbeli különbség nincs ugyan a tisztán szubjektiv s a tárgyas lyra között (s Petőfinél még annyi sincs, mint másnál), mindamellett ez utóbbinak külön tárgyalását nemcsak a könnyebb áttekinthetés teszi indokolttá, hanem azon körülmény is, hogy abban a költőnek másnemű tehetségei viszik a vezérszerepet s jellemzik magukat, mint a tisztán alanyiság kifejezésére törekvő lyrában.

Oda fogom számítani ú. n. leíró költeményein kivül élet- és genreképeit, elbeszélő műveit, sót (a maga helyén indokoltan) azon költeményeit is, melyek stilus-, vagy modor-különlegességet valósítanak meg, utánoznak, vagy érzékeltetnek.

III.

Tárgyas lyra.

A két főihlet körén kívül eső költemények között jelentőségre kétségkívül első hely illeti meg azt a 10—15 darabot, melyekről mint a „tárgyas" lyra termékeiről emlékeztem az imént. A „tárgyas" jelző e csoportbelieket nem egyenlő arányban illeti meg; mindenikben benne van azonban a költő személyén (az

„alany"-on) kívül eső tárgyi világból valami: alak, emberi jelenet, táják: egyszóval valami szemlélet, mely a költő felfogásában lyraivá érzelmesedve, őt szóra birja, költésre ihleti. A tárgyi és lyrai elem viszonya lesz hát itt vizsgálódásunk célpontja, s e viszony ismerete deríthet újabb világosságot a költő némely kitünő képességeire.

Elsőbbet is az alak-rajzok felé fordulva, kiváló költemények szép sora tárul elénk. *Zöld Marczi, Sári néni, Panyó Panni* s *A jó tanító*, nem szólva a politikai költészet kapcsán már méltatott *Pató Pál*-ról, érettebb művészettel s több oldalú lyraisággal folytatják az egykori genre-képek műfaját. Hozzájuk képest meglepő kivétel *Az árva lyány*, mely még a németes, Bajza-féle helyzetdalok utóda, s némely szépségei ellenére is visszaesést jelent az említettekhez képest, a halvány alakot teljesen elöntő, érzelmes lyraiságával. Ugyancsak alig válik el a tisztán alanyi nemtől, annyira át van itatva egyéni lyraisággal, a *Szőke asszony*, melyről nem tudni, kitalálás-e, vagy igazi élmény; versformája a ritkábbak egyike; szépségei is megvannak, kifejezésben és rokonszenvező lélek-értésben egyaránt. A *Szőke asszony* annál is inkább csak kitalálás lehet, mert az akaratuk ellen férjhez kényszerített nők typusához tartozik, mely e korban — Júliával való viszonya párhuzamaként — többször foglalkoztatja a költő képzeletét.[123] Ha föltevésem igaz, akkor e költemény csak tárgyi leleménybe öltöztetése a költő aktuális lyraiságának; valamint a *Híres szépség* című is csak azért fest egy szép női alakot, (másokra gyakorolt hatásának némi gunyoros túlzásával) hogy talapzatul állíthassa Júlia szuperlativ szépsége alá.

Nem ily testetlen, vagy csak alkalmi lyrai célokra kitalált alakok a bevezetőleg fölsoroltak. Azok maguk a költemény tárgyai, ihletői, s amennyiben lyrai jelentésük van, azt ők maguk sugalmazzák s fejtik ki önkénytelenül a költemény kiképződése folyamán. Igy mindjárt a valamennyi közt méltán leghíresebb *Sári néni*. E költemény a szalontai első látogatás emlékét őrzi, mint az életörömtől ujjongó *Mily szép a világ*, a *Lennék én folyóvíz*, ez egyik legszebb műdal, az elégikus *Csonka torony, A gólya*, meg a gyermekmesét oly kedves ügyességgel utánzó *Arany Laczinak* c. költemény.

Sári néni valóban *látott* alak, miről Arany megjegyzése tanúskodik.[124] Az észrevétel pillanatában örökíti meg az első versszak egy-két mesterileg vázlatos vonása a küszöbön guggolva varrogató pápaszemes öreg nénit. Egy első, pillanatnyi összbenyomás van papirra hevenyészve e képben: az *egészet* legtakarékosabban megrögzítő látás, mely csak a foglalkozáshoz idomuló testtartást határozza meg. A részletezés azután következik; mint

[123] V. ö. *Panyó Panni; Bolond Istók.*

[124] *Hátrahagyott iratai és levelezése.* III. 66. l.

aki észrevesz s tovább érdeklődve kezd megfigyelni valamit. A rajznak ez a vázlatos egésztől a részletek felé való haladása kétségtelenül reális szemléletre vall. Époly reális menetű a költemény lyrai elemének a kibontakozása. Az első versszakbeli vázlat u. i. nem csupán alaki, hanem egyúttal már lyrai észrevétel s lyrai eleme az, mely ihletül szolgál a tovább szemléléshez: „nem akar már nőni" — „tán szemfedőjét varrja" — meg a refrainné válandó végsorok: „Sári néni, hejh mikor kendet még Sárikámnak, húgomnak nevezték!" —: az alakrajzzal együvé fonódó lyrai szálak, mintegy gyökérszálak, melyek a szemléletbe fogózva, a költemény hangulati elemét vannak hivatva kifejleszteni. Vázlatos alak-szemlélet elöntve a húmor és melancholia némi vegyülékével, e lyrailag színezett első észrevétel, a költemény csírája. Érdekes látni, mint válik túlnyomóvá lassanként a lyrai elem a tárgyi fölött, s mint különül el tőle végül is önálló eredményeként a költeménynek. A következő négy versszak u. i. részletezi az első vázlatos szemléletet: ráncos arc és líg-lógó ruha; fehér borzas haj; bentülő szem; puszta kebel, mely alatt alig ver már a szív: egy-egy versszak anyagát kitöltő részletek, egyenként egy-egy képpel, hasonlattal elképzeltetve; de hovatovább túlnő a hasonlat s vele és általa a hangulati elem a tárgyi részleten. Az arc, ruha és haj még húmoros hatású képeket inspirál. Ruhája: mintha villával volna derekára hányva; haja: borzasan ül feje tetejében, mint a gólyafészek a kéményen: húmoros, népileg tréfás képek ezek, valamint népileg tréfás volt az első versszakbeli indokolás is, hogy „guggol s nem áll, nem akar már nőni". De amint e külső részletekről lelkibbek felé haladunk, a szem és a kebel hasonlataiban nyoma sincs többé húmornak, népi képnek és tréfának; a műköltő saját képei következnek most már s hoznak magukkal tiszta melancholikus, sőt szomorú hangulatot, világos jeléül annak, hogy az a félig érdeklődő, félig tréfás, a közöny és húmoros rokonszenv határai közt ingadozó figyelem, mely az alakra irányult, mélyülve bensőbbé vált, a szemlélt alak lyrai értelmet nyert, s egyszerű alaki észrevételből szimbolummá van átfinomodóban. „Szeme . . . Ott benn pislog szomorún, nem vigan, Mint a lámpa a beroskadt sírban"; — keble: csendes, mint egy puszta róna, ott van még alatta a szív, de csak elvétve dobban egyet-egyet. Az alak ekként látottból mindinkább érzetté és jelentéssel bíróvá lesz, s a költemény hovatovább megvalósítja a refrainben előlegezett s mintegy végcélul újra meg újra felmutatott lyraiságot, a pusztulásnak, enyészésnek húmorosan méla érzetét: „Sári néni, hejh mikor kendet még...". Futólagos, de már lyrai perceptio; majd szemlélő részletezéssel a lyrai elem kifejlesztése, s végül — az idézendő utolsó versszakban — gondolattá érlelten önállósítása: ez a költemény menete.

Vad, tékozló fiú az ifjuság,
Két marokkal szórja gazdagságát,
De jön apja, a zsugori vénség,
S visszaszedi elpazarlott kincsét.
Sári néni, hejh mikor kendet még
Sárikámnak, húgomnak nevezték!

Igy csendül rá immár a refrainben előlegezett lyraiság a költemény folyamán kiképzett szimbolikus gondolatra, melyet kezdettől fogva várt, s csiraként magaban hordott. A költemény szépsége abban áll, hogy lépésről-lépésre híven tükrözi egy lyrai szemlélés lelki processzusát. Igazi lyrai költemény, melyben a tárgyi szemlélet is a pillanat ihletébe szívódik fel.

Mig ebben a lyrai szemlélés lelki folyamata, a többi alakrajzban inkább a közlés modora köti le figyelmünket. *Zöld Marci* emlegetett, de nem eléggé méltatott költeménye Petőfinek; — talán egy mozzanatának érzelmes betyárromantikája (gazdagtól elszedi Marci a pénzt, szegénynek odaadja) tette avult látszatúvá. Modora azonban, mellyel az alakot bemutatja, s húmoros érdeklődéssel ürgeti-forgatja: kiváló művészi leleménye Petőfinek, miről már *János vitéz*-ben is több jeles próbát adott. A bemutatott alak csupán bemutatója eleven lyrai modorától nyer érdeket. Petőfi alakrajzai többnyire húmorosak, s ha ő egyszer húmoros, akkor rendszerint többé-kevésbbé népies is. Igy *Zöld Marci*-ban is. Modorának épen az a nyitja, hogy népi közönséget képzel maga elé s mig ahhoz félig-meddig idomulni igyekszik, egyúttal a maga műköltői kedvének is szabad folyást enged s játszik közönségével. Élvezi szerepét, s húmora a stil tudatosságából táplálkozik. Hol Marciról beszél s tetszik neki a naiv álmélkodás hangja, mellyel közönsége gondolatának ad kifejezést; hol Marcit aposztrofálja s ilyenkor élvezi a megszólítással járó szemernyi páthoszt; hol a maga nevében fordul hallgatóihoz, hogy naiv fogékonyságukat még jobban befolyásolja („Szép legény volt Marci, szerették a lyányok. Ha én utánam is annyian volnának!") Összekötetlen mondatokat rak egymás mellé, kapcsolatukat baljóslatszerűleg sejtetve („Akasztófa mellett hollók károgása, Nem volt Zöld Marcinak hét országban mása"); csudálkozva kiált fel, kérdez, hogy várassa a feleletet; szaporítja a szót, hogy tartva s szemléleteken átléptetve, terelje az érdeklődést feltett célja felé (a sarkantyún kezdi, hogy — nem a lóról — hanem a táncról, s csárdai múlatozásairól szólhasson); negativum előre bocsátásával erélyesíti s váratja a pozitivumot (nem kivánkozott ő a Bakonyba; oda csak félénk tolvaj rejtezik be — a Hortobágy volt az ő rendes tanyája, stb.); s e feltételes, e tagadó szembeállítás milyen elképzeltető részletezéssel világít rá a célzott tulajdonságra, mily ügyes kerülő úton teszi kézzelfoghatóvá naiv hallgatósága számára a jellemet! (a Bakonybeli tolvaj „Bokrok közé búvik, onnan ugrik elő, Úgy ragadja torkon, aki arra menő". Marci a Hortobágyon „Kiállt az országút síkjára, s az utas Száz lépésről látta, hogy majd lesz nemulass."). S az egész

jellemzésen valami jókedvű felajzottság, naiv nagyítás, magasztalás. Folyvást érezzük a naiv hallgató jelenlétét, s arcán a műköltő hatást fürkésző, modort rögtönző folytonos figyelmét. Ugyanolyan ihlető szembenlétel ez költő s közönsége közt, minőt levélíró s levélolvasó közt állapítottunk meg az Aranyhoz írt verses levélben. Hogy aztán nem Zöld Marci alakja teszi a költemény érdekét, hanem az őt bemutató költő eleven, játékos lyraisága; azt a vak is látja.

Ugyancsak az alakítás lyraiságával válik ki *A jó tanító*. Anekdota volna, de ebbeli vonása csak csattanóul van tartogatva, egy karrikatura-számba menő kiváló alakrajz után. Talán egyik alakjának a külsejére sem szentel annyi figyelmet Petőfi, mint ezére. Zöld Marcit egyáltalán nem igyekszik láttatni, csak jellemezni; Sári nénit bemutatja ugyan, de inkább typikus vonásokkal („öreg asszony"), és futólagosan. A jó tanítónak azonban nem kegyelmez. Minden furcsaságán, szemlélhető félszegségén hosszasan megállapodik; torzít, nagyít, bohókás hasonlatokkal láttat, dicsérve figuráz ki rajta minden jellemzőt, nemcsak kopasz fejét, bazsarózsa-orrát, nagy bajuszát, melynek egyik rúdja égbe készül, másik le a porba, hanem még pipáját is („Lapátnak is beillett vón' Köpcös szopókája"), főkép pedig ruháját, a szinehagyott Zrinyit („még valamikor Árpád idejében Készítették" — „Gombok voltak akkorák rajt', Mint egy-egy pogány fej") s a szűkre szabott nadrágot, mely mégis pőtyögősen állott az öregen. *Zöld Marczi*-ban a közönséggel, itt az alakkal játszik: ott a közlés modorába, itt az alakrajzba önti át húmoros kedvét s múlat a normálistól eltérő körvonalakon.

Ez alakrajzok között csak az egy *Panyó Panni* nem húmoros. Legtárgyiasabb valamennyi közt. Maga az alak beszél, a költő nem szól közbe, nem mutogat. Népiessége is az alaké. A költőé a művészet, mellyel a jellemző élet-adatokat kiválogatja, s övé a páratlanúl stílszerű beszéltetés, mely a népi versformát oly természetes rátermettséggel tölti ki, mely igénytelen gondolatfűzésében és metaforáiban a törülmetszettség oly természetes otthoniasságával hat s mégis mesteri jellemzetességgel képes egy élő alakot a maga testi-lelki különösségében elénk varázsolni: „Panyó Panni híres nevem, Pirulva kén' említenem, De lekopott rólam régen Piros kendőm, a szemérem. Ilyen magam fajtájának Se' országa se' hazája, Vagyok a csárdák lakosa, Keblem betyárok vánkosa." Bár a költő jelenlétét semmi külső jel nem árulja el, olyannyira jelen van *Panyó Panni*-ban, hogy alakjával teljesen azonosúl, a legkiválóbb szinészi „beleérzés"-sel képes annak szerepét eljátszani. Lyraisága ezúttal a szerepjátszásban van, minek objektiv értékéről genreképei kapcsán már alkalmunk volt meggyőződni. Természetes, hogy e nyílt, vagy lappangó lyraiság miatt epikus tárgykörének korlátoltnak kell lennie, s tárgyi igazsággal és reális szemlélet erejével csak akkor képes hatni, ha tárgyához valóban személyes *érzelmi* köze van: rokonszenv, gyűlölet, húmor, hangulat. Mert

igaz, hogy a katexochén tárgyi költő elfogulatlanabb érdeklődéssel nézi a kivülötte állót, viszont azonban a lyrai ihlet elfogultsága a tárgyi szemléletnek elevenebb egységet kölcsönöz s a műélvező fogékonyságát is a valóságos jelenlétel emberi melegségével fokozza. Petőfi tárgyi költészete nem is igen téved (kivált a *Felhők*-korszak lezárultával) oly területekre, melyek higgadt, huzamos, szinte személytelen figyelmet, alanyiságról való lemondást kívánnak. Inkább csak a húmoros és hangulatos szemléletek múló pillanata az övé, s a tárgyi világból annyi, ami egy lyrai ihlet néhány percébe belefér.

*

Alakrajz ritkán van meg életképi elemek nélkül. Mindamellett elég határozottsággal elkülöníthető egymástól a két válfaj, s Petőfi alakrajzai (részben genre-képek) után joggal szólhatunk külön életképeiről. Ezek u. i. valamely különös életmódot vagy egészében jellemeznek. vagy egy-egy esemény elmondásával, egy-egy jelenet ellesésével (pars pro toto) ismertetnek, sejtetnek meg.

Egy életmódot a maga egészében *megjeleníteni* nem lehet, hisz akkor élettörténetté kellene válnia. Petőfi mégis jelenet keretébe tudja elhelyezni az életmód-ismertetést, egy verbuváló katonával mondatván el a katona-élet különféle vesződségeit, csínjátbínját (*Katona-élet*). A voltaképeni életkép itt a verbuválás jelenete, de ez életképi kerettől eleven reliefet, életkép-illuziót nyer tartalma: az életmód ismertetése is, e húmorosan visszás, és személyes emlékekre támaszkodó magasztalása a katona-élet kellemetlen oldalainak. Jelenet-keretben katona-húmorral stílszerűsített vázlata a katona-életnek.

Egy-egy esemény, *egy*mozzanatú történet a magva két más életképnek, *A kisbéres* és *Kinn a ménes, kinn a pusztán* címűeknek. Az előbbiben alakrajz és életkép teljes keveredése látható, az utóbbiban határozottan az életképi elem a költemény célja. *A kisbéres*-ről *Zöld Marczi* után nincs sok mondanivalónk; modora ugyanaz a művészi egyesítése műköltői és népi felfogásnak, mely a képzelt hallgatósághoz való idomuláson alapszik s mintegy becsületbeli dolgot lát hőse megbámultatásában. Eseményes része, bár lényegében csak egy mozzanatú (Kati virágot ad a kisbéresnek, az meg kalapja mellé tűzi) aprólékos gonddal, szinte a mozdulatok lélektanilag értelmező taglalásával van kidolgozva egy naivul kedves jelenetté. Ami a költemény elején a kisbéres alakrajzában fővonásként van előlegezve: kevélysége, lelkesült elevenséggel melegszik át e kis jelenettől. Petőfi megjelenítő művészete még élénkebben kimutatja magát az említett másik költeményben, mely kevesebbet törődvén az alakrajzzal, minden figyelmét az egymozzanatú történet (lólopás) elbeszélésére fordíthatja. De minő elbeszélés ez! Nem is az, hanem átélés; nem életkép, hanem élet. Ily kicsinységekben csodálhatni igazán Petőfit. A sokat emlegetett balladai rövidség, mi voltakép jelenetről-jelenetre szökdelés, közbe-

eső magyarázatok és felvilágosítások elhagyásával: mielőtt nagy mestere, Arany, rátalálna, megvan e kis költeményben s több más társában; megvan, nem műfaji kellék gyanánt, nem tanulmányból, nem technikai fogásként, hanem a lyrikus költő élő ösztönéből. Szükségtelen a részletező magyarázat, olvassa el bárki, s kísérelje meg eldönteni: mikor ki beszél a költeményben: az elbeszélő-e, vagy az eseménynek egy jelenlevő, izgatottan érdeklődő tanúja, vagy épen egyik vagy másik részese? — s megérti, mit jelent ez a rövidség: mennyi életet, fordulatos elevenséget, s mily lyrai jelenvalóságot. Mert ez a minden magyarázat-nyűgöt magáról lehántó rövidség, ez a közönségre rá sem hederítés, semmi egyéb, mint a jelenet csupa szem-fül végigélése, újra meg újra kiesés a narrativ modorból, odaállás a jelenet színhelyére, türelmetlen azonosulás az eseménynek hol egyik, hol másik részesével. Viszont a narratióra való visszatérés is önkénytelen; szinte csak a nyelvi alakok (jelen idő) vezetik rá vissza a költőt. S ez is azt jelenti, hogy a költőben nincs meg az eseménytől való különállás és közönséghez szólás tudata. Im e versszak-kezdetek: „De ha beballag kend bátya, Iszogatni a csárdába", meg: „Hát amott Kecskemét felől A homoktorlatok megől Ki lépeget szép lassacskán Egy szép sötétpej paripán?" — jelzik az elbeszélés lyrai kizökkenéseit. Egy ily fordulat teljes érthetővé tétele végett idézem a két végső versszakot (Az elsőben elbeszélő hangnem, a másikban már a meglopott csikós szedtevettéz, de nyomban utána megszólal, véleményt mond a költő; — vagy talán a lólopás egy tanúja, ki szótlan humorral várta a csikós ébredését?):

Jön a csikós a csárdából Gyógyulóban mámorából, A bojtárok ébredeznek, Nagy híja van a ménesnek.	El az egész kerületbe Ló-keresni, szedtevette!... De hiszen kereshetik már Kit Szabadkán, kit Kikindán.

Ilyen egy eseményes, tehát „elbeszélt" életkép Petőfinél! Van-e epikus költő, ki *elképzeltetőbben* (pedig az a cél) tudna elbeszélni, mint e lyrikus?

Oly sok a szép e „tárgyas" lyra területén, hogy egybefoglaló áttekintések helyett minduntalan egyes remekekre fordul a figyelem. Igy most is, az életképek azon utolsó csoportjára térve át, melyek egy életrészletet nem magyarázó jellemzéssel, nem is eseménnyel, hanem a belőle kiáramló hangulat segítségével akarnak megéreztetni, Petőfi egyik legismertebb remeke, *A téli esték*, integet felénk. Ennek a kedvéért szó nélkül haladhatunk el a kiválóan népies zamatú *Két sóhaj* siralomházi hangulata, s az *Anyám tyúkja* kedves élénkségű intérieurje mellett, mely „anyám tyúkjá"-hoz szól ugyan, de „anyám"-at érezteti, a hely hangulatától kezdettől fogva áthatottan.

A téli esték-ből oly érett megállapodottság és Arany Jánosi higgadtság érzik ki, mintha előlegül adatott volna egy éltesebb Petőfi költészetéből, mely teljes épségében megőrizte volna az ifjú lyrikus fogékonyságát, de elcsendesült, tartós szemlélődésben is

örömét találná s az élet egyszerű formáihoz nem puszta művészi vagy húmoros érdeklődésből fordulna, hanem helyeslő, egyetértő odaadással. A költemény menete az eddigiek egyikével sem azonos. Ihlet-forrása egy kedvetlen szemlélet által fölkeltett hiány-érzet, mely a maga kielégítésére képzeletbeli szemléletet teremt s azt valóságként átéli. A valóságos szemlélet a költemény elején van; de minő téli kép az? Negativ festés; csak azt sorolja fel, ami volt, de odalett (szivárvány, virág, patakzaj, madárdal): a minek eltüntét fájlalja. Miért, miért nem? — lyrailag nem ahhoz van hangolva, amit lát; hiányát érzi egy lyraiságához illő szemléletnek, s emlékből és képzeletből meg is teremti azt: „Mit csinálna kinn az ember ilyen tájban? Mostan ott benn szép az élet a szobában". Igy lesz a költemény voltaképeni tárgya az elképzelt szemlélet, melyhez a valóditól menekül: „a jó meleg szoba S meleg szobában a barátságos család —" egy télesti családi jelenet, egyszerű (paraszt) emberek házában. Nos, e jelenet mindvégig tárgyi szemlélet gyanánt van ugyan megfestve; rokonszenvvel bár, de kivülről nézve; sőt nincs híjjával némi szimbolizáló rendszerezésnek sem (három nemzedék — múlt, jelen, jövő — egy kis szobában): mindamellett valami oly elmélyedés, a hangulatnak oly teljes megvalósulása érezhető rajta, minőt puszta kivülről nézés sohasem eredményezhet. Ez elmélyedést a két utolsó versszak hajtja végre. Odáig a költemény — hogy igy mondjam — álló képet fest a bent lévők három csoportjáról; mintegy elrendezi maga és a közönség részére a szemlélet anyagát.[125] A két végső versszak azonban fordít a szemléleten. Eddig kívülről, másolva nézte a jelenetet: a szó igaz értelmében szemlélt. Innen kezdve a bentlevők szempontját teszi magáévá; hangbenyomásokról ad számot, úgy, amint a bentlevők hallják, — az ablakon át látható jelenségekről, úgy amint a bentlevők látják. Anélkül, hogy maga teljesen közéjük vegyülne, anélkül, hogy a közlés objektiv modorát megváltoztatná, lélekben már közöttük van, lyraiságukat teljesen átvette, az ő fülökkel hall, az ő szemökkel lát, velök, bennök él. Az a hiány-érzet, mely képzeletét ily szemlélet létrehozására ösztönözte, most találta meg a maga lyrai kielégülését, ebben a barátságos, meleg, a téli kietlen benyomásoktól elzárkózó meghitt hangulatban, mely csak enyhítve, zsongítva, egy

[125] Ennek a résznek is megvannak a maga szépségei, kivált az öregek csoportjának a bemutatásában, s annak is főkép a végső szakaszában, mely már-már átveszi, megtestesíti a jelenlét hangulatát. Bevezető részében is egyszerű, de rendkívül elképzeltető metaforával fejezi ki a családias együttlét bensőségét:

S mindenik jó szó, mely máskor csak a légbe
Röpül tán, most beszáll a szív közepébe.

A háziasszony dicséretében a rajzolt alakok gondolkodásmódjához alkalmazkodó, idomuló stilszerűség szintén már-már a jelenetbe elvegyülés lyraiságával hat. Az ifjú pár s a gyermekek rajzán már érzik a szimbolizáló szándék, mire az első csoport szemléletében még kétségkivül nem gondolt a költő.

„csendes, lágy harmóniába" összefolytan ereszti be a külvilág jelenségeit:

Holnap kenyérsütés napja lesz, szitál a
Szolgáló s dalolgat, behallik nótája.
Csikorog a kútgém ott kinn az udvaron,
Lovait itatj' a kocsis éjszakára.
Húzzák a cigányok valami víg toron,
Távolról hangzik a bőgő mormogása.
S e különféle zaj ott benn a szobába'
Összefoly egy csendes lágy harmóniába.

Esik a hó, még is fekete az utca,
Nagy, vastag sötétség egészen behúzta.
Járó-kelő ember nem is igen akad,
Egy-egy látogató megy csak haza felé,
Lámpája megvillan az ablakok alatt,
S fényét a sötétség hirtelen elnyelé.
Eltűnik a lámpa, a bennlevők pedig
Buzgón találgatják: vajon ki ment el itt?

Éreznie kell az olvasónak, mily tökéletes mértékben megfelel ez elmélyedő lyraiság a tárgyi igazságnak; hogy csak egy részletet emeljek ki: mennyire igaz, hogy bezárt szobábán a távolabbi cigányzenéből csak a bőgő mormogása hallik. De veszi észre az olvasó, hogy e mesteri két versszak nemcsak a művészi eljárás bensővé fordulásával vezeti természetes nyugvópontjára a költeményt. Anyaga: a konyha, az udvar, a falu mási apra, éjszakára berendezkedő, vagy már éjszakázó életének hangjelenségei, csupán távolodó sorrendjükkel is az eltünés, elszenderülés, megnyugvás hangulatát keltik, mit az ablak alatt megvillanó s eltünő lámpa képe a „hazatérés" érzékeltetésével oly mesterileg kifejezőn tesz teljessé és befejezetté. Elcsöndesedtek a bentlévők is, ez addig cselekvő, beszélgető, játszó csoportok; a költemény végén ők is csak mint a halkuló s távolodó külbenyomások felfogói, e jóleső passziv hangulatba elmerülten, mintegy a költővel együtt ellyraiasodva, tünnek elénk még egy pillanatra, s tünnek el előlünk. A költő lyrai szükségletének voltak a szülöttei: a költő lyraiságával telítve távoznak. A költemény tárgyi eleme tisztán a képzelet műve, mindamellett reális életszerűségben felülmulhatatlan. Petőfi alakrajzai és életképei között kétségkívül ez a legalanyibb eredetű, de tárgyi igazságban egyik sem múlja felül.

*

Mint alakrajzai és életképei, úgy emezek és ú. n. „leíró" költeményei között alig van lényegbe vágó különbség. Három „leíró" költeménye közül kettő *(Kutyakaparó; A puszta, télen)* bátran minősíthető életképnek, mindössze annyi különbséggel, hogy helyszini, vagy tájrajzi meghatározás (couleur locale) több van bennök, mint az eddigiekben. Lyrai érdekük abban áll, hogy az a hangulat, vagy szimbolikus jelentés, mely egyébként csak az emberi életkép jellemzője, átvitetik helyszini és természeti kereteire is. Nemcsak a csaplár mogorva, vén és barátságtalan: „szomorú csárda

ez a Kutyakaparó" mindenestül; vidéke is az, terméketlen homokbuckáival; még a csárda közelében álló régi kőszentnek is egy kopott tarisznyát akasztott valaki a nyakába „Mintha mondta volna: menj isten hírével, Mit állsz itt hiába?" A költemény kiválósága ebben az „átlelkesítés"-ben van, az élettelen dolgoknak is az emberi élethangulattal való átitatásában. A leírás szándékosan prózai; képes beszéde mind csak a mogorva emberi formára való áthasonítást célozza; sőt azt mondanám, még versformája is barátságtalan e kiváló költeménynek: dallamtalan, vontatva lépő.

Hasonlókép egynemű hangulat kifejezője mindaz a természeti, vagy életképi részlet, melyekből a téli puszta képét állítja össze a másik idézett költemény. Jórésze olyanféle „negativ festés", amilyet már *A téli esték* kezdő versszakában találtunk, s amelyről valaki azt állította, hogy nem is festés voltakép. Pedig dehogy nem az. Csak a költő lyraiságának megfelelő festés. Berzsenyi híres szép elégiája sem azt festi a közelítő télből, ami közeledik s már van, hanem azt sorolja fel, sajnálja, siratja, ami távolodik s már nincs: „*Nincs* rózsás labyrinth s balzsamos illatok Közt *nem* lengedez a zephir: *Nincs* már symphonia... *nem* búg gerlice, A csermely violás völgye *nem* illatoz". Az ő lyraiságát u. i. abban a pillanatban nem az határozza meg, amit lát, hanem amit immár hiába keres. Nem iskolás „leírást" tűz ki feladatul, hanem sajgó hiányérzetét akarja kifejezni. Ám lássa a festő, ha nem tudja lefesteni, amit a lyrikus mond. A költő nem az illusztrátorok számára dolgozik. Lefesteni tán igen, de lehet-e *éreztetni* igazábban a puszta téli pusztaságát, ürességét, mint e tagadó felsorolással, a „volt: nincs" e complex lyraiságú szemléletével:

Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával,
Sem a pásztor legény kesergő sípjával,
S a dalos madarak
Mind elnémultanak,
Nem szól a harsogó haris a fű közűl,
Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedűl.[126]

S nem is a puszta képe itt a fődolog, hanem a téli pusztát szemlélő (vagy elképzelő) költő érzése. Mert *az* a költemény ihletője. Az üresség, élettelenség benyomására akar költői visszhangot adni. Arra valók nemcsak a további negativumok, melyek a puszta ez általános külső képe után az emberi és állati élet színhelyeit (halászkunyhó, csőszház, tanyák, csárdák) veszik sorra: hogy üresek, csendesek, hallgatnak, senki sem fordítja feléjök a rudat; — ami pozitivumot mond is, mind élettelenséget („befagyott tenger"), életerő-csökkenést (a nap „rövidlátó"), korlátozottságot, s visszasovárgást a szabadabb múltba („a jószág *benn* szénáz", itatáskor „el-elbődül", „jobb szeretne inni kinn a tó vizébül"), ellassuhodást, tétlenséget (a béres lomha vegetálása) — tehát csupa élet-tagadást fejez ki. Élet csak a levegőben van: az ellenséges elemek élete; az

[126] A negativ festés kárhoztatásának oktalanságára már Tolnai Vilmos rámutatott: *Egyet. Philol. Közl.* 1910. 583. l.

is csak nappal: szelek, viharok kavarognak, nyargalnak, birkóznak. Az alkonyat köde az élet csekély maradványait is eltakarja, éji szállásra siet az üldözött, fenyegetett élet (a betyár — „háta mögött farkas, feje fölött holló"), s a nap *kiűzött* királyként hanyatlik le a láthatáron. Az alkonyat beállta előtt az élettelenség veszteglő képeit mutatta be a költemény; a ködbe vesző vágtató betyár, s a mérgesen visszanéző lemenő nap látványával megindul a kép, s a titokzatosság és barátságtalanság jegyében tünnek el a színről az élet utolsó maradványai. A képnek e végső megindítása ép oly lényeges és jellemző tényező a költemény összhatása szempontjából, mint a *Kutyakaparó*-beli tarisznya, mely szimbolice még a szegény kőszentet is kitessékeli a mogorva vidékről, vagy mint *A téli esték* végső szakaszaiban a szemlélet lyraivá fordítása. A három (némikép rokon) költemény közül ez utóbb említett a költő saját hangulatát fejezi ki, a másik kettőé idegen tőle; abban inkább lyrikus, emezekben inkább tárgyi költő, aki mindvégig fenn tudja tartani a kívülről nézés — „szemlélés" — higgadtságát, s ehhez képest a szemlélet hangulatát nem (mint *A téli esték*-ben) lyrai belemélyedéssel, hanem az anyag megfelelő elrendezésével, a jellemzés művészi fogásával teszi teljessé.

*

Úgynevezett leíró költeményei közt e korban csak egy van, amely igazi leírást, *egy* szempontból készült tájképet: veszteglő szemléletet is tartalmaz: *A Tisza.* Tájképet *is,* de nem csupán azt, s nem önmagáért.

Általában azt tapasztaljuk e tárgyi lyra körében, hogy Petőfi nem a puszta ábrázolás kedvéért rajzol. Nemcsak oly esetekre gondolok, mikor (mint pl. a *Sári néni*-ben, *A téli esték*-ben, *A kutyakaparó*-ban, stb.) az ábrázolatnak lyrai jelentése van s kétségkívül e jelentése kedvéért ábrázoltatik; hanem olyanokra is, mikor az ábrázolt alaknak, életnek tisztán szemlélhető elemeiben is megvolna a maga érdeke s Petőfi mégis szükségét érzi valamelyes indokolásnak. *A két sóhaj* siralomházi jelenetezése tisztán mint hangulatot árasztó életkép is öncél lehetne; Petőfi a két elítélttel történetüket beszélteti el vázlatosan: szeretőjére gondolt (azért sóhajt) mindegyik, az egyik áldva, a másik átkozva. A közös sorsban való ez ellentéttel, meg szerelmi multjok felidézésével érdekessé és rokonszenvessé akarja tenni őket s mintegy fogantyút akar faragni a képhez, mely pedig magában is megállana. Igy a költeménybe egy kis betyárromantikás, szentimentális íz vegyül, s életkép-érdekét némi elbeszélő fölösleg súlyozza túl. A *Szőke asszony* érdeke sem lenne kevesebb, ha nem tudnók meg, hogy annakidején akarata ellenére kényszerítették férjhez szülei; érdeke nem múltjában, hanem kitünően érzékeltetett jelen lelkiállapotában van. *Zöld Marczit* is kedveltetni akarja azzal a közléssel, hogy csak a gazdagnak vette el a pénzét, a szegénynek adott. *Panyó Panni* kitünő arcképén szintén fölösleges szépítő romlásának az indoko-

lása (anyja lebeszélte róla, hogy hozzámenjen „szép, jó legény” kérőjéhez). Végül *A jó tanító* pompás torzképét egy anekdotikus történetke hőseként igyekszik szükségesnek föltüntetni. Szóval, egy vagy más okból, mintegy igazolni akarja az alakrajz, vagy életkép létjogosultságát; és pedig, mint látjuk, többnyire az erkölcsi szempontból kifogásolható alak számára ad ily záradék-pótlékokban erkölcsi menlevelet (*Szőke asszony, Zöld Marczi, Panyó Panni*). Kétségtelen, hogy az ő tudatában az efféle indokolásnak más jelentősége is van, még pedig formai (mi legvilágosabban *A jó tanító*ban látszik meg): valamelyes fogódzót, keretet ad a tulajdonképeni alakrajz elhelyezésére. Ez idézett költeményekben a mondott igazoló fölösleg csakugyan fölösleg s a kényesebb műérzék sajnálja is ottlétüket, mert a költemény súlypontját félrecsúsztatják a maga természetes helyéről. Alighanem a lyrikust terheli és jellemzi e ráadás. Ő u. i. hozzá van szokva, hogy tárgyi szemléletek földolgozására mindenkor valamely lyrai érdek készteti: rokonszenv, hangulatszükséglet stb., így e lyrai érdeket meglévőnek igyekszik feltüntetni olyankor is, mikor csupán művészi érdeklődés, az alakítás vágya vonzotta tárgyához. Különösen érthető e törekvése az erkölcsi szempontból elítélendő alakok igazolásában. Máskor pedig (*A jó tanító*), mint említettem, inkább formai okok — keretbe illesztés, csattanós kikerekítés — késztetik a szemlélet alátámasztására. Igy *A Tisza* c. költeményében is, melyről azt mondhatni, hogy egy kész költeményt told meg újabb ízülettel (tájképet elbeszélő közléssel) egy, a költemény eredeti ihletétől alighanem független pointe kedvéért.

Nyári alkonyatkor, a Tiszaparton áll s onnan szétnézve festi a tájat, álláspontjától távolodó sorrendben: elébb a folyam, azután egyik, majd másik partja kerül a vászonra, s a képet bezárják — fent a rózsaszínű felhők, a háttérben Máramaros messze bércei. Szelíd, elmerengtető hangulat árad a képből. A naplemente pírjától elöntve, simán, szelíden ballag le parttalan medrében a folyó (ahány jelző, ahány meghatározás és cselekvés, annyi enyheség, ellenállásnélküliség, finomság, nyugalom); a parton sárga föveny-szőnyeg (szőnyeg!) van leterítve s vezet a mező felé; a mezőn sarjurendek (mint a könyvben a sorok: értelmök van?); távolabb erdő („néma méltóságban”). Ez van az egyik parton, amelyiken a költő áll: folyó, homok, mező, erdő. De a kép lyraiságot áraszt magából. Hangulatot, jelentést: a szelídség, lágyság, értelem, szótlan méltóság együttes jelentését. Átnéz a túlsó partra: a part bokrai közt csak egy kis nyílás, azon át egy távoli falu tornya látszik: e kis nyíláson özönlik be a messzeség perspektívája, s általa nyer újabb árnyalatot a kép eddigi jelentése. Előbbi elemeinek lassan távolodó sorrendje már magában hordta ez újabb hangulat-árnyalat feltételeit: most e hirtelen, messze kitekintés megadja neki a szükséges lendületet, s a szelid nyugalom és szótlan méltóság képét kiterjeszti: a Tiszamenti táj kezd a „természet” képviselőjévé megnőni, a szelid, merengő, rejtett értelmű,

méltóságos, végtelen természet képviselőjévé. Dagad a költő lyraisága is, s kezdi visszaárasztani szemléletére, amit tőle ihletként kapott. Az ég felhőiben már „rózsafelhőket” lát, „boldog órák szép emlékeit”; legmesszebbről pedig (látni, hogy a „messzeség” felé igyekszik gondolata), *merengve* nézeti vissza *magára* a máramarosi bérceket. Lyraivá elevenedik ekként maga a táj, s legszélső elemeinek a tekintetét a költőre irányítván, vele mintegy érzelmi viszonyba lép. Ezzel véget ér a voltaképpeni tájkép, a *látott* szemlélet. De kiegészíti, teljesebbé, elevenebbé varázsolja a festőnek nem, csupán a költőnek rendelkezésére álló eszközökkel: a csend ünnepélyességével öntvén el azt. A csend képzetét kétféleképpen is érzékelteti: a *ritkán* hangzó madárfütty és a *távolról* hangzó malomzúgás segítségével. Végül az ekként kiegészített, lélekkel elöntött képet újból magához igazítja, annak betelt lyraiságát újból magára nézeti: a pór menyecske, ki túlnan tele meríti korsóját, *reá* néz át, s aztán megy sietve. Tudatosan, vagy nem, mindegy: de egy néma tájkép emberi lelkét a szemlélő lyraiságával mesteribben egybelobbantani alig lehetséges. Ez emberi jelenés a képen korántsem téríti félre az ihlet egynemű fejlését; sőt néma elsietése ép a lyrai teltség pillanatává válik, melyben a költő megérzi, hogy a *természettel* maradt magára. Tájszemlélete ihlete ezáltal lobban szimbolum-ihletté. Nem is a közvetlen szemlélettel (pórmenyecske) foglalkozik tovább, hanem legott a *természet* magasztalásában buzog ki érzelmi teltsége:

Ottan némán, mozdulatlan álltam,
Mintha gyökeret vert volna lábam.
Lelkem édes, mély mámorba szédült,
A *természet* örök szépségétül.

A Tiszai táj valóban a természet szimboluma lett a költő szemében, s azt hinnők, ez elragadtatott lyraiság különválásával be kell fejeződnie a költeménynek. S minden jel arra vall, hogy a következő rész — a megvadult Tisza képe — csak utólagos ragaszték. Az eddig rajzolt szelid Tisza-kép mellé u. i. némi elbeszélő előkészület után, ellendarabúl veti oda a költemény a kiáradt, megvadult Tisza képét s ez által a rajzolt tájkép elveszti önállását, a természet-magasztaló lyraiság pedig, melyet a tájszemlélet végeredményének, sőt végcéljának véltünk, fölöslegessé válik, sőt zavarja a szembeállítás tisztaságát. Úgy vélem, hogy a költő ihletében eredetileg nem volt benne a kétféle Tisza szembeállításának a szándéka. Nemcsupán a természetmagasztaló rész alapján következtetem ezt, hanem abból is, hogy az első Tisza-kép nem az, aminek az ellenkép akarja feltüntetni. Mindenki érezheti u. i., hogy a „legjámborabb” jelző nem illik az első részben oly merengő szelidséggel rajzolt folyóra.

•

A *kutyakaparó* és *A Tisza* 1847 elejéről való,[127] *A puszta, télen:* 1848 legelejéről.

Március 15-ike után, mint látni fogjuk, egyre kizárólagosabb uralomra jut költészetében a politika. Egyéb, azelőtt oly termékeny területekkel együtt, sőt valamennyinél erősebb mértékben, a tárgyi lyráé is összébb szorúl, s mindössze egyetlen képviselője akad, a társainál semmivel sem csekélyebb értékű *Kis-Kunság.* Hadd álljon itt befejezésül, következő korszakbeli elszigeteltségéből ide áthelyezve, ennek a méltatása is. Figyelemre méltó jelenség, hogy egyik tájképe sem közvetlen szemlélet műve: valamenynyit Pesten, emlékezetből írja. A *Kis-Kunságot* is. Most jött vissza szülőföldjéről, hol a „Cserebogár" refrainű gyönyörű költeményt írta, képzelete azonban még most is ott jár, s emlékezik: „Testi szemeimet Behunyom, és *lelkem* szemeivel nézek, S előttem lebegnek szépen, gyönyörün az Alföldi vidékek." Ugyanúgy, mint *Az Alföld*-ben: „Felrepülök ekkor *gondolatban* Túl a földön felhők közelébe, S mosolyogva néz rám a Dunától A Tiszáig nyúló róna képe." A táj is, amelyre gondol, ugyanaz: a Kis-Kunság, mindkét költeményben. Elemei is ugyanazok: a legelők, a tanyák — szántóföldek világa, s a városhatár. De míg *Az Alföld*-ben a szemlélet folytonosan váltakozó szűkítésével és kitágításával érezteti a végtelen kiterjedést, itt más eljáráshoz folyamodik. Valahol kint a puszta kellő közepén képzeli magát, forró nyárközépi napon, délelőtt, s onnan halad egy szilárd pont, a város felé; mire a városvégi szélmalmok alá ér, beesteledik. Hogy halad, s útközi szemléleteket sorakoztat egymásután, az csak diszkrét jelzésekből következik: a kezdet és vég nap-állásából („Kapaszkodik a nap fölfelé": „Közeleg az este"), a legelső részlet „út-eleméből („Gazdag legelőkön Visz az út keresztül") s némely képváltások bevezető időhatározóiból („gyérül A legelő, *végre* a nyoma is elvész" — „*Nagy sokára* egy-egy Tanya tünedez fel" — „*Végre* ott a város") következik; de e ritka időközökben felmerülő jelzéseknek szuggesztiv erejök van: növelik a nagyság, messzehaladás illuzióját. Mert egyébként a szemléleti részlet nem sok s nem is mind a kiterjedést érzékelteti. Sőt, amire már *Az Alföld*-ben láttunk hajlamot, épen az apró részleteken megálló, azok minden legcsekélyebb elemét is tűvétevő szemügyrevevés jellemzi a *Kis-Kunság* képeinek egy részét. Ez aprólékos részletezés, a lassú haladás benyomásával társulva, valóban a nagy kiterjedésen szétszóródó élet benyomását kelti. Azonkívül pedig, sőt elsősorban, a couleur locale festőiségével köti meg a táj különleges jellegét. Az első kép: legelő, rekkenő hőségben heverő gőbölyök, szundikáló gulyás, lomha kutyák: mintha a *Toldi*-beli bevezető kép hatását sejtetné. Különösen az érmenti lapály aprólékos részletei érdemelnek azonban, a mondott okból, figyelmet:

---

[127] Ugyancsak 1847-ből való néhány más tárgyas költemény *(A szél, A vándorlegény, Hintón és gyalog, Pató Pál, Az éj),* melyeket egy vagy más okból valamely előbbi fejezet keretében kellett tárgyalnunk.

Itten a lapályon
Egy ér nyúlik végig, meg se mozdul habja,
Csak akkor loccsan, ha egy-egy halászmadár
Szárnyával megcsapja;
Szép föveny az alja,
Egészen lelátni sárga fenekére,
A lusta piócák s a futó bogarak
Tarka seregére.

Szélén a sötétzöld
Káka közt egy-egy gém nyakát nyujtogatja,
Közbe hosszú orrát üti víz alá a
Gólyafiak anyja,
Nagyot nyel, és aztán
Fölemeli fejét s körülnéz kényesen,
A vízparton pedig töméntelen bíbic
Jajgat keservesen.

Valóságos életkép egy pusztai zugoly állatvilágából. Magát a kiterjedést mindössze egy kép érzékíti, ami a szétnéző szemnek feltünik: egy nagy ágas (egykor kútágas) elmerengve nézi a láthatár szélén lebegő délibábot, mely egy ütött-kopott vén csárdát emelt a föld felé. A mily gazdag részletezésű s élettartalmú volt a közelről nézett tenyérnyi hely, oly üres a föld feletti végtelen látkör a maga elárvohodott kútágasával és csárda-délibábjával. Az érmenti kép után a nagy üres látkör: parányi életkép a végtelenség foglalatában. — Gyérül a legelő, nyoma is elvész; sárga homokdombok következnek; „nagy sokára" egy-egy tanya tünedez fel; boglyák, kazalok, rajtok varjú károg, egy-egy komondor is előkerül, szerteszét tenger szántóföldek terjednek, rajtok áldott búza; közeleg az este: az emberek világába, a termékeny város-határba érkeztünk. Ez egyes elemek inkább csak felsorolásszerüleg említtetnek s nem elidőző szemlélet gyanánt. Hosszasabban megállapodik azonban a búzaföldek szemléleténél, a piros pipacsok, kék virágok, sötét-vörös tüskerózsák szinpompája kedvéért, mit kiegészít a naplementével megaranyosodó fellegek látványa. Ez a szakasz, a puszta és a városvég közötti termő vidék gyorsan vázolt rajza, mely csak az ég és föld pompás szinein pihen meg egy pár pillanatra: élénk ellentétben áll a megelőző puszta-kép részletező megállapodásával, de a tág látkör tárgytalan ürességével is: a gyors áttekinthetőség, ismertség és kisebb méretüség hatását teszi; oly területet mutat be most már, melynek nincsenek különlegességei, exoticumai, s amelyen már csak a kedves hatású szinek vonják magukra figyelmét. — A puszta s a tanyák világa után *„végre* ott a város": a szilárd pont, a szegély, melyhez hozzáfűzi a másik oldalon határtalanná enyésző képet. Ez a befejező részlet egyik legnagyobb remeklése Petőfinek:

Végre ott a város,
Közepén a templom, nagy komoly tornyával,
Szanaszét a város végén a szélmalmok
Széles vitorlákkal.
Úgy szeretek állni
A szélmalmok előtt! elnézem ezeket,
A mint vitorlájok hányja, egyre hányja
A cigánykereket.

A város ottlétét a házak tömegét képviselő, belőle kiemelkedő nagytornyú templom jelzi, meg a városvég (mely közvetlen a szemlélő előtt áll) a maga szélmalmaival. E mesteri vázlat elegendő a megérkezés jelzésére; még kevesebb részlet, mint a tanyavilág előbbi szakaszában, csupán annyi, amennyi a helyet egy összefoglaló szemléletben meghatározhatja, s mindössze annyit jelent, hogy: itthon vagyok. Annál érdekesebb és kedvesebb hatású a szélmalom-vitorlák játékában való gyönyörködésének ily nyomatékos helyen, a költemény legvégén való kinyilvánítása, mintha a szemlélet összes lyrai eredménye ennyi volna! Bajos is megmondani, mi köt le úgy e semmiségen, miért illik oly fölöttébb az egész képsorozat végére s milyen hangulatnak felel meg voltakép. Jelképez valamit szüntelen forgásával? Csak mint jellemző különlegesség akar-e a tájmeghatározás többi festői elemei után sorakozni? Vagy felejtetni kivánja a fix ponthoz kötöttséget, s a kép lezártsága ellenére fenntartani a befejezetlenség, nyitottság, határtalanság korábbi benyomásait? A fáradt, célhoz ért útast fogadja a fáradhatatlanság friss benyomásával? Vagy a költő lyraiságán, a céltalan, indokolatlan elnézegetésen van a látvány súlypontja? Az az érdekeletlen, a neki tetsző minden további cél nélkül, azt mondhatnám: gondolat nélkül elgyönyörködő passziv lelkiállapot jellemzi-e általa magát, mely az egész tájszemléletnek alapja volt? Van valami mind e föltevésekben, s érzésem szerint legtöbb az utolsóban. E költemény valóban a legobjektivebb tájrajza Petőfinek: sem gondolatot *(Az Alföld)*, sem hangulatot *(A Tisza)* nem önt szemléletébe a magáéból, söt némely táj- vagy életképi részletek jellemző hangulatát sem általánosítja az egészre *(Kutyakaparó; A puszta, télen)*: csak kinyitja a szemét s mindazt, ami szemléletében feltünő (máshol-szokatlan), s festőileg jellemző, élvezi és befogadja. Összes lyraisága nem egyéb, mint céltalan, gondolkozásnélküli élvezése a tárgyi benyomásoknak: a tárgy teljes uralma az alany fölött. S azt fejezi ki elkülönítetten, s nehezen elemezhető, de szuggesztiv benyomással az az „elnézegetése" (isten tudja miért?) a szélmalom vitorlájának, mely „hányja, egyre hányja a cigánykereket." *A Tisza*-beli pórmenyecske „átnézése", az *Itt állok a róna középen* „összenézése" („mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?") meg ez az „elnézegetés": rokon jellegü mozzanatok; s a maguk talányos

magyarázatnélküliségében van elgondolkoztató, szuggesztiv hatásuk.[128]

*

Utoljára hagytam s csak futólag kivánom méltatni azt a néhány költeményt, melyek tárgyas jellegét az eddigiekétől eltérőleg értelmezem. Ezek u. i. nem (vagy nemcsak) tartalmuk szerint tárgyasak, hanem mert alaki ihlet szülöttei (vagy azok *is*). Gyermekmesét ír *(Arany Lacinak)*, s nemcsak az elbeszélendő történetecske szabja meg modorát, hanem a gyermekmese műfaja is, mely tudvalevőleg a gyermeki képzelet élénk foglalkoztatását célozza, a kiváncsiság szüntelen játékos ingerlésével, a kielégítés folytonos halogatásával s végül is meglepő elintézésével. A mesélő, hogy úgy mondjam, lélektani játékot űz a naiv gyermekkel. Évődve mesél. Kell-e több Petőfinek, a *János vitéz* és *Zöld Marci* költőjének, ki, mint ez utóbbi költemény kapcsán megállapítottuk, játszik naiv hallgatóságával, azt folyvást figyeli s az elért hatáshoz szabja a következendőt? Az Arany Lacinak írt kis mesében több a várakoztató, kiváncsiság-ingerlő kérdés, mint a felelet; nagy feneket kerít a kis ürge-öntésnek; s mikor végre csakugyan rátér a dologra, oly élénk érdeklődést színlel, mintha — gyermekként — maga is jelen volna az ürge-öntésnél, mint a lólopásnál a *Kinn a ménes*-ben. Egyébként a közönséggel való húmoros játék itt nemcsak a mese testében, hanem keretében is megvan, a bevezető- és vég-sorokban, melyek egyenest hallgatójával (Lacival) foglalkoznak, belecsalogatják a mese világába s visszatérítik a valódiba.

Itt hozom szóba néhány népdalszerű versét is, lévén a népdal is bizonyos alaki kellékekkel járó műfaj, akár a gyermekmese. Mindössze négy kis költeményről van szó: *Ide, kis lyány; Csuklyában jár a barát; Tedd le, bojtár, a subádat; Meleg dél van.* Ezek közül csak az első tisztán alanyi jellegű, a többi három ellenben anyaga szerint is belevonható a tárgyas lyra körébe. A második tökéletesen népi mintára megy, azon népi versekére, melyek versszakonként más-más foglalkozást, mesterséget csúfolnak, figuráznak ki, egyet azonban, (a szerzőét) dicsekedve emelnek a többi felé. Petőfi verse természetesen csak alakilag idomul azokhoz. A barát, a deák, a huszár kap egy-egy versszakot, s mindegyiknek a viselete, s leányoknál-menyecskéknél való szerencséje van párhuzamba állítva. Végül aztán jön a juhász; neki kedvez a vers amazokkal szemben:

Subában jár a juhász,
Kutya baja néki,
Menyecskékkel, lyányokkal
Szép világát éli!

A *Tedd le bojtár* kezdetű a népdal eszközeivel, igénytelen párhuzamaival magasabbrendű feladatot old meg: hangulatos, élénk

[128] V. ö. még az *Úti levelek* következő helyével (a debreczeni temetőben, Csokonai sírját nézi): „szemeim odatapadtak és mélyen gondolkoztam arról, ha majd más utazó fog így gondolkodni az én sírom mellett!“ (III. levél végén).

tavaszi képet fest. Mintha a népdalban olykor szokásos kezdőkép nőné meg túlnyomóvá a lyrai rész rovására. Ezek az elkésett népi ihletek egyébként nem nagy fontosságuak a költő egykori népdalkorszakához viszonyítva. Az idézett négy költemény közül három 1847 elejéről való, a szerelmi költészet hosszabb szünete idejéből. Inkább csak a kedély szösszenetei, mintsem komoly jelentőségű ihletek.[129]

Végül egy magányos, de nagy szépségű költemény: *Homér és Oszián.* Tárgyi ihlet szülötte ez is: két klasszikusan ellentétes költői stil érzékeltető szembeállítása. Stilus ihlet. Párja — Petőfi költészetében — csak a parodisztikus nemben *(Helység kalapácsa)*[130], s a húmorosban *(A régi jó Gvadányi)* található. Azokkal szemben magas ódai lelkesültség bélyegzi, mit a költői halhatatlanság elgondolása (mindjárt a költemény elején metaforikus szemlélettel érzékítve) ébreszt fel benne. Pointirozó, a véletlen külsőségeket is felhasználó (szónoki) szembeállítás (koldus: királyfi, de mindkettő vak) és teremtő szellemök magasztalása után jön a költemény magva: a két költői stil érzékeltetése megfelelő hangulatú, képzelt (részben mythikus) táj-szemlélettel, melynek jellemző elemeit a két magasztalt szellem költészetéből ragadja ki:

Halljátok Homért?
Dalában a mennyei bolt
Egy csendes örömnek örök mosolya,
A honnan a hajnali bíbor
S a déli sugár aranya
Oly nyájasan ömlik alá
A tengeri szőke habokra
És bennök a zöld szigetekre,
Hol istenek űzik az emberi nemmel
Boldog vegyülésben
Játékidat, oh gyönyörű szerelem!

S látjátok amott OszIánt?
Az éjszaki tenger örök ködü földén
Vad szikla fölött viharokkal együtt
Harsogja dalát az alaktalan éjben,
És feljön a hold,
Mint a lemenő nap,
Oly vérvörösen,
S zord fénybe borítja a rengeteget, hol
Bolygnak seregestül
A harc mezején elesett daliák
Bús szellemei.

A megelőző külsőségek után itt valóban a lényeg van szembeállítva, ösztönszerű fogékonysággal a jellemző iránt. Nem csupán a kétféle stil-hangulat árad ki az ellentét tisztaságával a kétféle képből, hanem a klasszikus és romantikus költőnek saját költészetéhez való viszonya is intuitiv genialitással bele van gondolva az

[129] Fölvett modorról, alaki ihletről lévén szó, csak épen megemlítem, hogy a Heine-i modornak is van e korszakban két képviselője: *Ismét könny,* meg *Egy könyvárus emlékkönyvébe*. (Van egy fordítás is Heinétól: *Koronázás.*)

[130] Érdekes, hogy versformája is ugyanaz.

ábrázolásba, s ha talán nem veszi is észre mindenki, a kép összhatásában az meghatározó erővel érvényesül. *„Halljátok”* Homért? *„Látjátok“* Osziánt? Homér nincs rajta a képen, csak dalának a hatása érzik: s ez megfelel a klasszikus költő személytelen, olympusi elvonatkozásának. Oszián azonban, az ős-romantikus, rajta van, s az egész kép bús zordonságának az ő személyes jelenléte (tulajdon költészetébe való benne élése) adja meg a regényesség páthoszát.

Az ellentét érzése annyira alap-tényezője a költemény ihletének, hogy lényege kifejtése után sem szűnik meg működni Sőt ujból előkerülnek a kezdetnek inkább csak külső, diszítő ellentétei, ellentét-jellegükben megsokszorozottan (nemcsak *Koldus* és *Királyfi*, mint fentebb, hanem: Koldusok őse és Királyi utód), épen mikor az idézett képek értelmét teszi át egyenes beszédre („világos“ és „sötét“, „virágzó“ és „sívár“) összeolvasztván ekként (az utolsóelőtti versszakban) a lényeges és formai ellentéteket. A költemény végső, aposztrofáló lendülete aztán még távolabbra: a költemény elejére nyúl vissza s a kezdő gondolatot (csak ők halhatatlanok) magát is az ellentét játékával fejezi már ki: „Csak *ősz* fejetek koszorúja marad *zöld*.“ A formai ihlet ekként a végsőkig kifejti a maga ellentét-elvét. Az ékítő ellentétek lényegbelivé szívódnak fel, s a lényeg újból diszítő ellentétekben virágzik ki.[131]

*

Alakrajz, élet- és tájkép, mint láttuk, nem szigoruan elkülönülő műfajok Petőfinél. Egymásba folynak s a művészi modor minden változatossága mellett lényegileg ugyanazon műfajt képviselik: a tárgyas lyra műfaját. Életszemlélet mind valamennyi, még pedig — s ez a fontos a mi szempontunkból — lyrai szükségletet kielégítő életszemlélet. Hogy lyrai szükséglet hívta létre őket, az már azon külső körülményből is megtetszenék, hogy 1847 első hónapjaiban, szerelmi költészete kényszerű szünetelése idején tünnek fel seregestül, holott a Júlia-korszak elején (46 szept.—dec.), a szerelmi költészet e gazdag korszakában, nyomuk sem található. *Az árva lyány, Szőke asszony Katonaélet, Zöld Marczi;* a *Két sóhaj;* a *Kutyakaparó,* meg *A Tisza,* valamint a négy népdalszerű vers közűl három: a két szatmári út közötti időszaknak, szerelmi költészete e napfogyatkozásának a termékei, mikor azt kellett hinnie, hogy Júliával való viszonya végkép megszakadt. A politikai gondolat, a költő-apostoli elhivatás gondolata is akkor bontja ki legszebb virágait, a tárgyas lyrával együtt mintegy megszállva a szerelemtől kiürített területeket. Ugyanez időre esik Arany János fellépte is, és ezzel, majd pedig személyes megismerkedésükkel (47 június 1.) a két nagy költő kölcsönhatásának kezdete. Szalontai látogatása emlékét őrzi a *Sári néni,* s Arany *Szőke Panni*-ja adta az ösztönzést *Panyó Panni*-hoz. A plasztikus Arany példája külön-

[131] E költemény az olvasmány-ihletek egyik legtanulságosabb példája. Az erre vonatkozó adatokat l. a Függelékben, *Homér és Oszián* címszó alatt.

ben, ha másban nem mutatkoznék is hatása, elegendő ösztönzésül szolgálhatott arra, hogy figyelmét az eddiginél erősebben ráterelje a tárgyi költészetre.

Mennyire lyrai ihlet szülöttei e tárgyas költemények, az abból is kitetszik, hogy az egy *Sári néni* kivételével nem közvetlen szemléleten alapszanak, hanem az emlékezés és képzelet művei; régebbi benyomásokat elevenítnek fel, vagy emlékkép-részleteket alakítnak nagyobb egésszé. Nem a véletlen észrevétel, nem a tárgyi alkalom a vezető tényező, hanem a lélek alkalmi hangulata, vagy húmor-szükséglete, mely tárgyi szemléletet idéz fel a maga fenntartására, illetőleg kielégítésére. Alakrajzai szinte kivétel nélkül húmorosak, élet- és tájképei különféle árnyalatú hangulatokat tárgyasítanak. Tárgy szerint a változatosság nem nagy: Alföld, népi alakok, igénytelen falusi élet, de némi romantikus válogatással, mely a pusztát, a pusztai életet a maga társadalmon kívüli alakjaival különös előszeretetben részesíti. Azt mondanám: tárgyas lyráját főkép valami népies-romantikus lyrai szükséglet jellemzi, a különlegesség felkeresése az elemi egyszerűségben. Ugyanaz a hajlam ez, mely korábban a népdal-költészet felé vonzotta, de amely most már nem elégszik meg a modorban, stilben való idomulással, hanem tárgyibb szemléletekre törekszik.

Lyraisága, a tárgyhoz való viszonya tekintetében, igen változatos. Hol a tárgyi szemléletből fejlik ki s önállósúl szimbolikus jelentés gyanánt *(Sári néni, A Tisza, Homér és Oszián)*, hol — megfordítva — tárgyi szemléletet teremt magának a képzelet erejével *(A téli esték)*. Hol a személytelen fogékonyságban *(Kiskunság)* leli örömét, hol meg a húmor torzító elfogultságában *(A jó tanító)*. Most teljesen visszavonúl a képtől *(Panyó Panni)*, majd meg a maga szócsövévé teszi meg alakját *(Katona-élet)*. Életképi elemek lyraiságát átviszi tájképi keretükre *(Kutyakaparó, A puszta, télen)*, viszont életképi jelenetnek az alak rokonszenves bemutatásával ad lyrai jelleget *(A kisbéres)*. Hol kívülről nézi a hangulatos jelenetet *(Két sóhaj)*, hol pedig önmaga szerepel a költeményben, magába szíva a hely hangulatát *(Anyám tyúkja)*. Nem egy költeményének pedig csupán a modorában van a lyraisága: a naiv közönséghez szólás húmoros nyilvántartásában *(Zöld Marci, Arany Lacinak)*, vagy az elbeszélt eseménybe való közvetlen belevegyülésben *(Kinn a ménes)*. Innen van, hogy csekély tárgyi változatosságuk ellenére mind e költeményeknek oly határozott és saját egyéni képök van, s hogy mégis oly sokfélék és gazdag változatúak tudnak lenni az alkalmi lyrai ihlet különfélesége szerint. *Az árva lyány* kivételével egy sincs közöttük, mely Petőfi ekkori szinvonalához méltatlan volna, s legalább felerészök irodalmunk elsőrendű klasszikus művei közé tartozik. Petőfi talán semmiben sem tanusított olyan mérsékletet, mint ezen a területen. Szerelmi és politikai költészete egyenetlenebb értékű: a megszokás és huzamos gyakorlat folytán nem egyszer csak technikai készség helyettesíti bennök a mélyebb ihletet.

Alakrajzai, élet- és tájképei azonban *valóságos* lyrai szükségleteknek felelnek meg s innen szinte kivételnélküli kiválóságuk s csekély számukhoz képest rendkívüli súlyuk a költő összes művei között. *Sári néni* és *Panyó Panni* (meg a már jóval előbb ismertetett *Pató Pál); a Kinn a ménes,* meg *A téli esték;* valamennyi tájképes költeménye; *Arany Laczinak,* meg *Homér és Oszián:* nemcsak Petőfi másnemű legszebb költeményeivel vetekednek lyrai közvetlenségben, hanem irodalmunk bármely rokonműfajú remekével tárgyi igazságban. A lyrai személyesség tetőpontjára eljutott költő a tárgyas költészetben is kifejtette a maga eredetiségét.

IV.

Lyrai személyesség a lyrán kivüli területen.

Fejlődésének minden eddigi szakaszában megtaláltuk elbeszélő költészete területén is azon sajátságokat, melyek ugyanakkori lyráját jellemezték. Húmoros szerepjátszás és *A helység kalapácsa,* népdal és *János vitéz* az első korszakban; romantikusan felcsigázott lyraiság és *Hóhér kötele* a másodikban (hogy csak a jellemzőbbeket idézzem): lyra és epika területén ugyanazon költői hajlamok és fejlődésbeli fázisok kifejezései. A Júlia-korszak személyessé fejlődött lyraiságának is megvan a maga epikai kiképződése: *Szécsi Mária,* meg *Bolond Istók, A táblabiró,* meg *Lehel, A nagyapa,* meg *A fakó leány s a pej legény* c. verses és prózai elbeszélésekben.

Tapasztaltuk, hogy Petőfi tárgyas költeményei s így elbeszélő művei is csak akkor sikerülnek igazán, ha személyes lyrai köze van tárgyához, hőséhez, vagyis — paradox igazság — ha lyrai ihlet szülöttei és kielégítői. Szécsi Mária történeti anekdotájára egy véletlen körülmény, a Kisfaludy-Társaság 1847-eleji (febr. 6.) pályázathirdetése, hívta fel figyelmét; s meg is látszik a költeményen, hogy nem tulajdon ihletéből bukkant a tárgyra.[132] Talált azonban benne egy fogódzóra akkori lyrai szükséglete számára is. A férfi-hivatást vállaló Szécsi Mária esete tapintatos leckéül szolgálhatott a szintén nyilvános szereplésre vágyó Júliának, a költőnek pedig alkalmúl arra, hogy a női hívatásról való gondolkozását az anekdota felfogásában tárgyi kifejezésre juttassa. Ekkortájt írta *Válasz, kedvesem levelére* c. nevezetes költeményét,[133] s ennek végén a következő, már egyszer idézett sorokat: „Maradj, maradj el a csaták teréről; Nem lészsz kevésbbé kedves én előttem... Sőt kedvesebbé tészen a tudat, Hogy aki mély és

[132] 47 jul. 6-án járt Murányvárában, Tompával együtt.

[133] 47 július 13. után írta; aug. 7 én jelent meg a *Hazánk*-ban. — *Szécsi Máriá*-ról aug. 29-én azt írja Aranynak, hogy már kész.

nagy tenger lehetnél, Csak mint kicsiny kis harmatcsepp ragyogsz A szerénységnek rózsalevelén." *Szécsi Mária* tervét is ez a felfogás vezeti: az egymás iránt szerelembe esett férfi és nő közül a férfi győz, mihelyt az eskühöz való hűségről, a kötelességről van szó, a nő pedig elfelejti „végét *szerepének*":

Mert csak szerep s nem más az asszonyvitézség,

— vallja meg Szécsi Mária végűl —

Elhagyom a csata terét, a színpadot;
A kardot, a páncélt nem nekünk készíték,
Szégyenlem, hogy vele kezem kontárkodott.
Fölveszlek, szerelem eldobott rózsája,
Asszonyok fegyvere, királyi pálcája!

A tárgynak e példázatos használhatósága azonban kevés arra, hogy a költőt lyrailag megihlesse, (hisz Arany is — minden személyes vonatkozás nélkül — ugyanúgy fogta fel *Murány ostroma* tárgyát) annak pedig épen útjában áll, hogy a hősnő iránt közelebbi rokonszenvre bírja. Az anekdotikus történet másik hőse, Veselényi, meg egyenest önmegtagadást kívánt a költőtől, kinek politikai meggyőződései már ekkor igen határozottak voltak s kit meggyőződéseiben oly naiv elfogultság jellemzett mindenkor, hogy még a távoli multat sem tudta történeti tárgyilagossággal szemlélni. Ezúttal azonban, ha csak végkép el nem akarta ejteni a tárgyat, kénytelen volt erőt venni magán s a császár hadvezérét, Veselényit juttatni diadalra, sőt költői rokonszenvében részeltetni, a szabadság-védő erdélyi fejedelem föleskűdt hívével, a murányi asszonykapitánnyal szemben. De ez a tudat nyilvánvalóan feszélyezi őt a kedve szerinti alakításban; hiányzik is (emiatt) költeményéből mindaz a kedves naivság, mellyel máskor hősét támogatja, védi, ösztökéli, magasztalja. Azt hinnők, hogy talán csak epikusabb lett e lyrikusi rokonszenvezés elmaradtával; pedig csak kedvetlenebb lett s teremtő ihletében korlátozottabb. Arany, ki végrehajtás előtt mindent töviről-hegyire megszokott gondolni, *Murány ostromában* szintén érezte e hazafias szempontból fonák helyzetet, de meg is tett mindent annak enyhítésére, a maga kitünő tapintatával, mikor költeménye II. szakaszában Máriát és Veselényit, pártfoglalásuk hazafias indokairól egymással vetélkedve beszélteti, s mikor, a költemény legvégén, Máriát megszólaltatván, a császárnak való meghódolását is a szabadság ügyére majdan hasznossá válhatónak tünteti fel („Most legyőzetének, de csak azért hódolunk, Hogy biztosabb legyen *egykor* diadalunk"). Petőfi nem oldotta fel ezt a feszélyező nyügöt, s így költeménye inkább csak művészi izomgyakorlás lett, a lyrai (tehát reá nézve: költői) érdekeltség sugalmazó támogatása nélkül. Minthogy pedig (mint nemrég is láttuk) tárgyas költeményeiben, ha nincs is meg, szereti meglévőnek feltüntetni lyrai érdekeltségét, megteszi azt itt is, kezdő versszakában úgy tüntetvén fel az előadandó történetet (önmagát — *Salgót* — utánozván

ebben), mint a „zordon, de ragyogó lovagkor" tündérkertjében múlatni szerető képzeletének kedves látomást. Végső versszakában is, mint a regényes lovagvilág iránt érzelmesen érdeklődő költőt tünteti fel magát, murányvári látogatását említvén, mikor letört s emlékül hozott el onnan egy vadrózsát, mely „Talán a szép asszony szíve porábul nőtt."

A költemény egyébként Petőfi célra siető modorát mutatja. Előkészítés, tájékoztatás csak a legszükségesebb mértékben; semmi epikus hagyomány (ellentétben Arannyal), csekély anyagi keret, futólagos plasztika, csak villanásszerű (de találó) lélekrajz. Csak a két főalak érdekli, s igyekszik mennél előbb jelenetben összehozni őket. Veselényi eredetibb, Petőfiesebb és élőbb alak Máriánál; kell is, hogy így legyen: a költemény eszmei célja a férfinak kedvez, neki kell előtérben állania.

Mindkettőn vannak azonban az alapfelfogás következtében szükségképeni félszegségek, miket Arany ismét szerencsés előrelátással el tudott kerülni. Nála, már a történet csirájában erősebb a férfi: nála előre kitervezett cselfogása Veselényinek, hogy szerelembe ejtse a nőt, s ez úton nyerje meg a másként megvíhatatlan várat: innen az I. szakasz hosszas előkészülete, a tanácskozás a tanácstalan helyzetről, melyben egyetlen mentő gondolatnak tünhet fel a szerelembeejtés cselfogása. Ami aztán ebből következik, finom lélektani játék; mindaz, amit a férfi a vár megszerzése érdekében vél tenni, mindaz, amit a nő (ki átlátott a szitán: „Jó haszon fejébe csinált érzelmein") védekezésül, megtorlásul eszel ki: csak önáltatás, csak ürügy, hogy újból láthassák egymást; s ez ürügy-lepel alatt a szerelem „nőttön-nő tagadva", mindaddig, míg Mária „az ügyre nézve" hajlandó volna kezét adni a vezérnek; majd meg — a férfi tagadó válaszára — vérpadra készül hurcoltatni azt, hogy, mint ő hiszi, rideg kegyelem-adással kerülhessen felül; valójában pedig: „hogy hódítást tegyen mindjárt... a vérpadon." Az önáltatás azonban csak addig tarthat, míg — még egy lépés — és tragikussá válnék. Ekkor aztán kitör s elárulja magát a szerelem, s a férfi legyőzését célzó önáltatás vége: legyőzetés. Ami kellemetlenség e közben Veselényit éri, méltó büntetése neki, mert játszott a szerelem érzésével. Cselen ki fog, ellenkezésen győz a természet.

Nem ily mesterileg határozott menetű a Petőfi-féle két főalak lélektana. Az ő Veselényijét csak a bosszús kiváncsiság ingerli Mária felkeresésére s úgy esik a szerelem tőrébe; így minden férfiassága ellenére gyöngének, oktondinak is tünhet fel s nem hiába emlegeti egy helyt, magát korholva, a szamárfület. (S ha a köztudomás nem kötelezne, ily húmoros felfogás volna a legmegfelelőbb). Viszont Máriája sem annyira nő, mint az Aranyé: ez legalább számít, tervez, az ügy érdekével áltatja magát, s ravasz kis kisérleteket tesz, hogy a várat is megtartsa, Veselényit is megnyerje; ő legalább látszatra végigviszi a harcot a férfi-

val. Petőfi Máriája azonban látván, hogy Veselényi esküszegés árán nem hajlandó elfogadni kezét, lelke mélyén ekkép gondolkodott: „Ily nagynak hittem és óhajtottam is őt!" Vagyis lelkében már feladta a játszmát s így a további jelenet, a vérpadra-vitetés komédiája már teljesen indokolatlan szinpadias rendezéssé fajul. Arany férfija férfibb, nője nőbb, története regényesebb, lélektana finomabb, látása testibb és folytonos, egész constructiója megfontoltabb. Még arra is volt gondja, hogy enyhítsen a várbevétel nem egészen lovagias mellékízén. Az ő költeménye szerint, Veselényinek egy kisded csapata, ugyanazon a kötélhágcsón, mely Veselényi számára volt lebocsátva, ura vesztét sejtvén, felnyomúl a várba, az őröket elnémítja, s ha akkorára meg nem történik Mária legyőzetése, ők is képesek lettek volna most már elfoglalni a várat. Így az erkölcsi mérleg egyensúlyban van, mert ugyanaz a kötélhágcsó, melyet Mária bocsátott le, s mely már-már végveszedelembe vezette Veselényit, végveszedelmévé válhatott volna a várnak is. Mária kétértelmű játéka rendes harc útján is a vár feladását vonhatta volna maga után.

Nem volna igazság a két költeményt a két tehetség értékmérlegelése végett összehasonlítani. Petőfi ennél igen sok jobbat írt. Csak azt akartam egyszer világos példán éreztetni, hogy az epikus tehetség, még másodrendü alkotásában is, mily higgadt körültekintéssel, s mennyi valóság-érzékkel képes feldolgozni ugyanazt a tárgyat, melyet a lyrikus — minthogy személyes érzelmi köze nincsen hozzá — csak hevenyészett könnyüséggel, vázlatosan és nem teljes elképzeléssel fog fel és alakít. Egyébként, mint említém, vannak szépségei Petőfi költeményének is. Mindenesetre jobb a hírénél; olvasmánynak érdekes a történet ismerője számára is, mert leglényegesebb tényezőire szorítván össze, s minden mellőzhetőt elkerülvén, fölöttébb világossá, erélyes lendületűvé teszi a gyors lepergésű történetet. Jól látta, hogy — hacsak húmorossá nem akarja kiképezni Veselényi alakját (mit tilt a hagyomány) — az egész anekdota csak mint lélektani probléma lehet költői érdekü. Ehhez képest járt el s egy anekdotikus történet költői problémájának a helyes felfogása szinte döntőbb tényező a költemény hatásában, mint maga a kivitel. A kivitelt illetőleg csupán megemlítem a népiesből csak alig (s leginkább a komplikáltabb strófaszerkezet következtében) kiemelkedő s belé kedvező alkalommal vissza-vissza merülő elbeszélő modort és stilust, mely részben Petőfi, s kétségkívül az ő példája nyomán, főkép Arany által, a magyar alexandrintól szinte elválaszthatatlannak tetsző stilhagyománnyá vált; továbbá a lelki állapotok rajzát s az itt-ott elszórt festő részleteket. Kivált pedig a hajnal allegóriáját, melyben naiv metaforikus szemlélet a műköltő mithosz-teremtő képzeletével egyesül. Jön a hajnal, egy ékes, pirosbársony-mentés ifjú levente; fejét veszi az éjnek, annak a vére fölfeccsen a fellegek szélére:

A köd pedig, az éj csüggeteg tábora,
Mert fő nélkül maradt, futni kezde gyáván,
S oszladozott számos apró csoportokra,
És elbújt a völgyek legtitkosabb táján,
Ott végső kétségbeesés szálla rája,
S fölakasztá magát fenyőfák ágára.

*

Ami *Szécsi Máriá*-ban csak fogyatékosan volt meg: a költő lyrai érdekeltsége, teljes mértékben jellemzi *Bolond Istók*-ot. Formája szerint elbeszélő költemény, lényegileg azonban alakrajz. Ami benne történet, esemény, mind csak az alak talpraállítására való. Petőfi valamennyi alakrajza között ez áll szívéhez legközelebb, ez képzeletének legkedvesebb, a maga képére és hasonlatosságára teremtett szülötte. 1847 két végső hónapjában írta, Pesten, hová mint újházas tért vissza a koltói mézeshetek után. Sok vesződség után végre célhoz érvén, ifjúkorát lezártnak tekinti s családi tűzhelye boldog melegéből, a révhez ért ember természetes hajlandóságával küldözgeti képzeletét vissza a múltba: az őrhelyre, a sáros-havas országútra. Ez emlékező lyraiság már a koltói hetekben erőt vesz rajta s már onnan kezdve nyomon követhetni ennek a — méltán nevezem így — *Bolond Istók*-ihletnek az elhatalmasodását.

De tartsunk sort. A *Felhők* egész korszaka kimarad e visszaemlékezésből, s csak a „pályakezdet" — 1843/44 — nyomai élednek újra általa. S ha emlékezetünkbe idézzük a költő akkori törekvéseit, lehetetlen föl nem ismernünk húmoros önarcképeiben valamely *Bolond Istók*-genre csiráit, s át nem látnunk, hogy a *Bolond Istók*-ihlet a költő legősibb, legsajátabb s legkorábban forrásnak indult ihletei közé tartozik. Abban az időben — tudjuk — nyomorog, küzd a sorssal, a jelen minden ellenséges látszatával dacolva rendületlenül hisz a jövőben; értéke tudatában múló balsorsnak tekinti a jelent; önérzete nem engedi, hogy nyomoruságát véglegesnek tartsa; a bizonyos érték és megalázó látszat ellentétét húmorban oldja fel, s költeményeiben inkább a „víg könnyelmüt" játsza, mintsem hogy szerencsétlennek mutassa magát, inkább komázva dacol a sorssal, mintsem megvallja aggodalmait. Egy szemérmes lélek menekvése ez a méltatlan, a kényszerű balsorsból az önérzet, az egyéni úgy-tetszés világába, a húmor dévaj dacába, abban a biztos reményben, hogy a jövő úgyis igazolni fogja. Pajtásai s az „eredeti"-ben kedvöket lelők ujjongva fogadták akkor; a kényesebb ízlés megbotránkozott rajta: ma pedig, mikor sértett önérzete játékán tisztán átlátunk, megilletődik a lélek-értő ez álarc-látomáson.

Mert a fiatal Petőfi akkor — 1843/44-ben — Bolond Istókot játszik. Az „ál-Petőfi" Bolond Istóknak csak egy kiforratlan, a dac és dévajság színeiben némikép kihívónak, s talán félszeg ízlésűnek tetsző őse, még karcos ízű előleg a koltói szüret majdani pompás italából. Az annak idején részletesen ismertetett

„ál-Petőfi" jellemző vonásai közül nem egy már Bolond Istóki színezetű. Vidám könnyelműség *(Kerényi Frigyeshez, Gazdálkodási nézeteim, Szobámban)*, a testi jóllétben idylli boldogságot találó kisigényűség *(Pálnapkor, Egri hangok* eleje, *Ebéd után)*, a sorssal komázó csüggedetlenség *(Barátaimhoz)*, jókedvet fenntartó törhetetlen remény *(Két testvér)*, naiv kiszínezgetése a jövő boldogságnak *(Szüleimhez)*, tréfálkozó öngúny *(Ha...)*: már-már Bolond Istóki eredetiséggel hatnak az idézett, egy kivételével *(Két testvér:* 1845 elejéről) 43/44-beli költeményekben. S e vonások az ál-Petőfinek legkevésbbé „ál", legkevésbbé túlzott, vagy kiélezett tulajdonságai. Epikuri mámor-kedvelése, olykori halálvágya hiányzik a majdani Bolond Istókból, mely mintha csak Petőfivé tisztulása volna ennek a korai Petőfi-szerepnek. De nemcsak mint jellem és mint jókedvű életfilozóf rokona egymásnak a két typus; nem egyszer a Bolond Istóki jellegzetes gondolkozásmód is felismerhető már egy-egy 44-iki költeményén. *Eger mellett* már pedzi ezt a gondolkodásmódot, mely logikus gondolatmenettel indokolja az ösztönszerűt, a test természetes kivánságait. Kész Bolond Istók-genre az *Egy telem Debreczenben* Petőfije; fura önvigasztalásai a nyomorúság közepett (jó, hogy nem vasból van a foga; volt ennél már nagyobb insége is): teljesen arra emlékeztetnek. *A csavargó* pedig nemcsak emlékeztet rá vándor hajlamával, hanem meg is nevezi őt: „Betérek Debreczenbe Bolond Istók gyanánt."

Szóval abban a költő-typusban, amilyenül 43/44-ben rajzolja magát a kezdő Petőfi, s amelyet annak idején némely szándékos elrajzolásai miatt ál-Petőfinek neveztem: felismerhetők a 47-végi Bolond Istók-ideál némely jellegzetes vonásai. Következik azonban a *Felhők* korszaka, a költő fejlődésbeli súlyos válsága, erkölcsi felfogásának, életnézetének is ingerült elsötétedése; majd pedig a gyógyulás: erkölcsisége megnyugvása az apostoli elhivatás gondolatában, s csakhamar egyéni boldogságának is megalapozása a szerelemben: s ezekkel együtt az ifjú életerő egészséges reakciója, a bízó pályakezdet szép igazolása, s szeretetteljes foglalkozás annak emlékeivel, minek tanui, vőlegénysége idejéből: *A vándorlegény*, meg *Tarka élet;* a koltói hetekből: *Amióta én megházasodtam, Egykor és most*, meg *Hintón és gyalog;* a Koltóról Pestre jövet (Nagyváradon) írt *Nézek, nézek kifelé* s a nemsokkal Pestre érkezése után kelt *Őszi éj.* Mindezek az egykori nyomorúság emlékeit idézik fel, egyenest személyes emlékei gyanánt, vagy pedig kitalált alakra objektiváltan, hol inkább a múlton állapodván meg gyönyörködő húmorral vagy (mint a legutóbbiban) elkomorodó rokonszenvvel, hol pedig a jelent élvezvén ki az egykor-hoz képest idylli boldogságával. Az „ál-Petőfi" éledezései ezek, az emlékezés húmorában megtisztulva, egy higgadtabb életbölcsesség formáihoz önkénytelenül közeledve, s elöntve a gyönyörködő rokonszenv kedves visszfényével. Említettem, hogy kitalált alakra is objektiválja már e neki kedves typus tulajdonsá-

gait: ezzel már *Bolond Istók* fogantatása veszi kezdetét; s valóban a fentebb elősorolt költemények közül az időrendben első, *A vándorlegény*, ép oly kétségtelen előfutára *Bolond Istók*-nak, mint a *Gyermekkori barátnémhoz* a szintén tulajdon múltját filozófiai szemléletté eszményítő *Tündérálom*-nak. Az üres hasú, üres zsebű, de jókedvű, kifogyhatatlan reménységű vándorlegény nemcsak ebbeli tulajdonságaival, hanem (aminek fontosságát az imént is kiemeltem egy helyt) különös észjárásával is szakasztott mása *Bolond Istók*-nak. Beszéde jókedvű, csacska monológ, tele a kiirthatatlan húmor tekervényes, fura logikájával, mely syllogismusokat gyárt panasz helyett, bohón nagyzoló metaforákkal tarkítja a nyomor szürkeségét („Gyi, te fakó, gyi te szürke, Gyi, két lábam, fussatok!"); szerencsének tartja a bajt, mert célra sarkal, s a kellemetlenséget, mert annak árán kímélheti, ... amije nincs („Az az egyetlen szerencsém, Hogy mezítláb utazom; Tele menne vízzel, sárral A csizmám e rosz úton"); a húmor körmönfontsága ez, melynek szövevényébe csakúgy véletlenül látszik belesodródni a nyomornak egy-egy eltagadhatatlan jegye. Mert az egész fura csevegésnek az az ösztönszerű célja, hogy leplezze nyomorát önmaga előtt; hogy önérzetét (a szebb jövő biztos reményében) a bal-látszat ellenére is fenntarthassa, hogy legalább szellemi felsőbbsége érzetében örömet találjon. Még pajtáskodó zsörtölődését is örökölni fogja tőle a klasszikus Istók („Szél barátom, ne kutyálkodj', Megütöm a kezedet"), sőt a boldog jövőre tartogatott bosszúállása módjában is reá fog ütni:

Ád az isten egy kis műhelyt,
Ád az isten majd nekem,
Benne lesz meleg kandallóm,
Feleségem, gyermekem...

Ott ha a szél, e cudar szél
Ablakomnál megjelen:
Olyat kacagok szemébe,
Hogy megpukkad mérgében!

Még bosszúja is kacagás. „Szívében jókedv tavasza", neki is, mint a *Hintón és gyalog* füttyös sihederének.

Igy, hol a maga személyében, hol költött alakba öntve lelkét, éled újra az emlékező képzeletben az egykori Petőfi, míg végre is, szerencsés associatio folytán, a népi hagyománynak egy képzeletbeli, csupán nyughatatlan vándorhajlamáról nevezetes alakjával azonosodva, egy puszta névbe életet lehelve, *Bolond Istók* lesz belőle.

Bolond Istók a fiatal Petőfi életfelfogását van hivatva megszemélyesíteni; a költemény csak ő érte van, s egész anyaga és terve az életfelfogás fő-gondolatának (az alaknak) van alárendelve. A körül forog a fő-alak minden beszéde, tette; a miatt van szükség az ellenkező felfogás képviselőjére is, hogy kiemelje, s némi történet-leleményre, hogy igazolja.

Istókot — szakadó záporban, az országúton — épen vándorlás közben mutatja be a költemény, amint jókedvű filozofálással védekezik a helyzet kellemetlenségei ellen. Honnan jön, hová, s mi célból igyekszik? — fogalmunk sincs róla, s bizonyára magának sem. Egy útjába eső tanyába betér (messze még a város), szál-

lást kér éjszakára, s a mogorva fogadtatás ellenére is ott marad, sőt — mint jól sejti — még vacsorát is kap. A háziúr (az ellenkező életfelfogás képviselője) sok szenvedésen s csalódáson átment, embergyűlölő aggastyán. Érdeklődni kezd a pajkos beszédű, de komoly hitű ifjú iránt, s mikor az indulni készülne, marasztalja: már szeretne meggyőzetni. Az ifjú hite csakhamar beigazolódik. Két jó fia rég elhalt az öregnek, egy rossz fia él még, azt elhagyta s tíz esztendő óta elzárkózva él a világtól. De egy este betoppan az unokája, a rossz fiu leánya, hogy oltalmat keressen nála, mert apja olyanhoz akarja kényszeríteni, kit ő nem szeret. A csakhamar érkező apát eltiltja küszöbéről az öreg, s unokája ragaszkodásában boldognak érzi magát. Istók — mint immár fölösleges ember — megint menne, de most még kevésbbé ereszti el az öreg: „Láss boldogságomban is, Hogyha láttad bánatom." Istók életbölcsessége beigazolódott; ami következik, már csak idylli kifejlés. Hasznos emberré teszi magát, rendbe hozza az elhanyagolt tanyát (leány van a háznál!), reggelenként virágbokrétát csempész a leány ablakába. Mikor aztán mindent rendbehozott, odaáll megint bottal-tarisznyával az öreg elé, de általános, marasztaló sírás lesz a búcsú vége. Végkép ott marad s boldog férje lesz az öreg unokájának. Istók élet-hite előbb bizonyult be annak tagadóján, s aztán — mintegy a kitartó hit jutalmául — önmagán.

Kinek juthatna eszébe kifogásolni az aggastyán szimbolikus sablonszerűségét, vagy az épen kapóra betoppanó leány primitiv romantikáját? Szimbolum és primitivség: ha már történet kell, lehet-e illőbb e különben is meseszerű, kedves naivságú alakhoz, e vidám kisigényűséghez, mely oly fejedelmi kielégülésre talál a „Téli esték" családi idylljében? Itt Istók a főember, s ha ő él, cseveg és cselekszik, akkor élet van az egész költeményben. Már pedig ő él, oly igazán és egyéni jellemzetességgel, mint a költészet világának kevés más alakja.

Istók, minden látszólagos egyszerüsége ellenére, komplex jellem, melyet valóság és látszat, belső és külső ember kettőssége határoz meg. Eredeti lelki tulajdonságai a kényszerhelyzethez idomulván, bizonyos különc („bolond") színezetet nyernek, de eredetük nemes és szeretetre méltó jellegét sohasem veszítik el. Az igazi Istók az, aki a komoly, tiszteletet érdemlő aggastyán előtt leveti a pajkosság álarcát s tapintatos módon (mert a körülményekkel mindenkor számot vet), de teljes határozottsággal kifejti a maga, gyermetegségében is férfias erkölcsiségét, kifejti azzal az eréllyel, mely a szemérmes embert jellemzi, ha egyszer kenyértörésre kerül a dolog, s leplezetlenül kell föltárni belsejét. Csupa hit ez az ifjú ember, csupa vallásos, szent meggyőződés; hisz az Istenben, a világ atyjában, hű gondviselőjében, kit minden ember megláthat, ha el nem fordul tőle; sok a gyermeke, de sort kerít mindenikre: jósága vándorol; csak ne legyünk türelmetlenek, ő senkit el nem kerül: „Ha ma nem jött, eljön holnap... Míg az

ember boldog nem volt, Addig meg nem halhat." Aki kétségbe esik, isten létezését tagadja, mi a legnagyobb bűn. „Várj sorodra": ez itt a törvény. Lemondás, zúgolódás nélküli türelem a majdani boldogság biztos tudatában: ez Bolond Istók életbölcsességének hitbeli alapja, iránytűje. S ugyanaz volt a pálya kezdetén álló Petőfié. Csak romlatlan kedélyből, csak az életerő, a lelki érték önbizalmából, a legártatlanabb önérzésből fakadhat ily rendületlen hit, melyben a lélek férfias becsvágya van gyermeteg alázatosságú vallássá avatva.

De legbelsejének a feltárása csak egy fátyol-lebbenés volt, s mihelyt veszi észre, hogy hatott és győzni fog, rögtön pajkosra fordítja beszédét („a komolyságot már nagyon megunta"), felölti mindennapiját s olyanúl mutatkozik, amilyennek a felületes világ ismeri őt: kedvesen, csacskán „bolond"-nak. E bohó külszin, Istók második természete, csak annak a nemes belsőnek a sugártörése, a hivő önérzés tarka szivárványa a balsors fellegein. Éhezik, fázik, de tűr, jó kedvét el nem veszíti; széllel, záporral zsörtölődik beszéddel felülkerekedik minden bajon, képzelete tücsköt-bogarat összehord, hogy testi szigorgásait kifigurázza, s észrevétlenné tegye. Szabadakaratot játszik a kényszerhelyzetben, a hit és jókedv önérzetével teszi látatlanná rongyait. Úgy tesz, mintha fogalma sem volna inségéről, holott legsürgetőbb szükségletei csupán testiek: száraz fedél, meleg tűzhely, egy kis vacsora. Több se kell neki, ha e csekélységek egyikét megkapta, nincs olyankor fejedelmibb jóllét az övénél: „Fönn termett a tűzhelyen, A láng mellé guggolt szépen, S ült kevélyen és vidáman, Mintha ülne egy királyi széken." Meg kell adni, hogy e mikroszkopikus kisigényűségéhez képest kifejlődött benne valamelyes igen ártatlan és szeretetre méltó élelmesség. Számot vet az adott helyzettel és a lehetőségekkel; s ahol érzi tehetetlenségét (így a záporban) ott bölcsen megalkuszik a kényszerűséggel, de ahol enyhülést remélhet, oda benyit; ha a vén szolgáló ajtót mutat neki, nem tágít: az úrhoz fellebbez, mert tisztában van a jogviszonyokkal; ha az úr egy kurta „jól van" nal megengedi, hogy melegedjék tűzhelyénél s ottan éjszakázzék, már vacsorát is remél („*Tudtam*, így lesz, és *azt is tudom*, Hogy vacsora is lesz még"); s kisül, hogy kap is; s ha kapott, egyszer csak azon veszszük észre, hogy már másodízben rakta meg a tányért; ha már vacsorázik, beszéddel kedvelteti magát; ha veszi észre, hogy érdeklődést keltett, indulni készül, hogy marasszák, s addig-addig indul, míg végkép ott nem marad. De nem nyegle élősdi; a jó szóért egész kedves egyéniségével fizet a marasztalásra hasznos ezermesterséggel teszi magát érdemessé. Sőt háromszori elindulásával voltaképp ugyanannyiszor kockáztatja az elért eredményt; de megteszi, illendőségből, becsületből. Igaz, hogy van esze, s tudja, hogy aligha eresztik. Ezek az elindulások megannyi kisérletek, a „hányadán vagyunk?" szemérmetes, becsületes, de tagadhatatlanul életrevaló kipuhatolására. „Segíts magadon s az isten is

megsegít": e tétel nincs benne az ő hitvallásában, csupán a „várj sorodra". De tesz róla, hogy ahol az ő sorát sejti, ott sorra is kerüljön. Teszi pedig ezt szerényen, illedelmesen, elmésen, tapintattal, anélkül, hogy bárkinek is terhére lehetne.

Meleg, gyermetegül jókedvű hite mellett ez a szemernyi kis tisztes élelmesség az egyik legjellemzőbb vonása Istóknak. Balsorsa, a test legelemibb nélkülözései kényszerítik reá. Legeredetibb azonban gondolkodása, mely fürge, fáradhatatlan szűcs-tű gyanánt jön-megy belső meggyőződése s a foganatosítás —, elmélet és practicum között. Istók javíthatatlan logikus. Esze folyvást jár, s vagy kell, vagy se, ítéletet, következtetést formuláz; mikor más közönséges ember egy árva gondolat nélkül ösztönét követi (bőrig ázván, a legelső fedél alá betér), ő tanakodik; kérdez, megfontol, határoz nagy körülményesen:

Mit csináljak hát?
Ha az éjet itt kinn töltöm,
Gyönyörű mulatságocska lesz,
Nedves háttal sáros földön...

Bár Bolond Istóknak hínak,
Ily bolond csak nem leszek —
Mit tünődöm? Amott egy tanya,
Bemegyek.

Zsiványfészek is lehet
Barátságos alakjára nézve,
De nincs annak félelem szivében,
A kinek még bányában a pénze.

És a kémény füstölög,
Ergo tűz van a konyhán,
Ergo megmelegszem, sőt még
Vacsorálok is talán.

Más embernél egy odanézés, egy kilincs-nyomintás: nála az ergó-k egész láncolata. Ami másnál ösztön, nála logikum (azért „Bolond"!). Veszi észre az olvasó, mennyi sívár nyomorúságot leplez le (csak úgy mellékesen) egy ilyen „gondolatmenet", de egyszersmind el is bújtatja, mindössze egy gondolatsorozat elemeivé degradálja őket: s ebben áll Istók tekervényes észjárásának önérzet-mentő áldásos hatása: ő nyomorogna? — hisz ő tudósi műveletet folytat![134]

Az ösztönszerűt logikailag vezetni le annyi, mint akkor is gondolkozni, mikor arra semmi szükség. Csekély igényeihez képest fölös észműveletet végez. Valami orvosolhatatlan csacskasága ez a gondolkodásnak. „S amit ő magában gondolt, ki is szokta mondani." Nem hiába sok a monológ ebben a költeményben. Ezúttal a monológ nemcsak előadási formája a költőnek, hanem fő-fő életformája a költemény hősének. Mikor egyedül van, beszéddel segít magán; úgy beszél, képzelődik, mintha tehetne valamit — s beéri vele. Ha meg aztán van kivel beszélnie (kivált, ha megmelegedett), „három vendégoldalas szekér sem birná el", annyit fecseg. Jellemző, hogy mikor már vacsorához ülhetett az öreggel, *egy* hijját érzi a „királyi" vacsorának: nem a sót, hanem azt, amivel ő szokta sózni az ételt: „Mulatással, Víg beszéddel". „Ha te restelesz beszélni, Majd beszélek én" — köt bele az öregbe. A beszéd neki élet-

[134] Ilyen tudákos fontolgatás jellemzi Petőfi részegeit is: ebben ő kiváló komikumot talált s alighanem ez a magyarázata a részeg typusokhoz való vonzalmának.

szükséglet: magát mint beszélőt ajánlja az öregnek; sokféle tudományára („Történet, földmívelés, művészet, Csillagászat, természettan, Költészet, jogtudomány, kuruzslás"), emberismeretére, élettapasztalatára csak azért hivatkozik, hogy azt ne higyje az öreg, mintha nem volna elég anyaga a beszédhez. Ez a zsiliptelen közlékenység, ez a folytonos, csacska, víg beszéd: mintha természetes velejárója volna életfelfogásának. Meg van győződve róla, hogy amiről beszél, kell, hogy érdekelje az embereket; megfoghatatlan előtte, miként lehet „Elzárkózni e dicső világtól, A mely széppel, jóval úgy tele!" Pedig ő arról beszél. Csacskasága is (leg-„bolond"-abb tulajdonsága) igy érintkezik, igy áll közvetlen vérkeringésben ártatlan hitével. Egyszersmind azért is becsüli a beszédet, mert az a jókedv fűszere, s mint ilyen, ragadós, megnyerő, ezzel lehet belekötni a mogorva emberbe is, felolvasztani a közöny jegét, s javítni helyzetén. E tekintetben is megvan tehát az a bizonyos kettősség, mely Istók egész lényét oly egyénileg jellemzi: ártatlan, gyermeteg hit az egyik oldalon, s kényszerhelyzetéből folyó kedves élelmesség a másikon.

Az alaknak e részletes bemutatásából eléggé megtetszhet, mily reális vonásokkal van benne élő emberré egyénítve egy életfelfogás. Mindaz, ami Istókban különc eredetiség, főkép pedig sajátságos csacska gondolat-szövése, fölös észműveletei, s naivsága ellenére is meglévő gyakorlati érzéke: az egyénítés eszközei. Igazi teremtés-számba megy ily eleven alakot képzeletből létrehozni. Irodalmi és népi hagyományból alig meríthetett hozzá valamit. Csokonai Kuruzs-a, a „vándordiák", „garabonciás diák", „ezermester", a puszta név az egyszeri debreceni bekukkanás üres emlékével: ösztönzésnél egyébnek alig tekinthetők. Sok közös vonást mutat a serdülő Petőfivel; de hogy nem egészen ő, azt a fenti elemzés is megmutatta, nem is szólva a tisztán költött történetről, melynek hősévé van megtéve. Mindamellett, a leglényegesebb pontban az ifju Petőfi képmása, alteregója ő: élethitében, s ebből fakadó jókedvű, játszi lyraiságában. Petőfi példájára Arany is hozzáfogott a maga *Bolond Istók*-ja megírásához, s neki is, mint nagy elődjének, az volt vele a célja, hogy pályakezdése emlékét örökítse bele egy eredeti alak-szemléletbe. De mily különbség a kettő között — nemcsak a „Bolond" név értelmezését illetőleg, mely Aranynál inkább ügyetlenséget, szemlélődő élhetetlenséget jelöl — hanem hősükhöz való személyes vonatkozásuk tekintetében. Arany, az epikus, ifjúkora *eseményeit* ruházza rá a képzelt alakra, sőt testi tulajdonságait is (miopsz-ságát), elannyira, hogy e költeményének valóságos életrajz-értéke van. Petőfi semmit sem ad a maga történetéből Istóknak, de neki adja, belé leheli egész akkori lyraiságát s annak az ihletével átlelkesítve bocsátja őt útra egy fiktiv történetben. Petőfié benne a lélek, de megjelenési formája, életkörülményei mások, fiktivül egyéniek. S a költemény egyik fő-szépsége, hatásbeli kedvessége e *genre*-jellegében van, Petőfi gyakorlatával határozván meg a genre szó értelmét. Egykori genre-képei igazi szinészi

alakítások, melyek érdeke nem csupán a szerepben van, hanem a játékban is. Ilyen lyrai szerepjátszás *Bolond Istók* is, de a legjelentékenyebb valamennyi között. Egyéni életszerűségben, kedvességben egy sincs hozzá fogható, s egyiknek sincs annyi köze a költő lyraiságához, mint ennek, egyik genre-szerepe sem annyira az övé, mint ez. Lyraisága a költő fejlődésének egész első korszakát átfogja, jelenti. Ama korszak lyraisága erősen az „életpálya" gondolata s törekvései körül forgott; emlékét is most az életpálya egy nevezetes fordulata, ama törekvések célhoz jutása idézi fel, s tisztítja meg az emlékezés higgadt húmorával a dacos kezdet némely kinövéseitől. *Bolond Istók*-ban a költő pályafutásának két korszaka fog kezet egymással a közbeeső megtagadott fölött, a visszanéző emlékezés a föltörekvés lyraiságával, a kész életbölcsesség az elindulás egészséges életkedvével, a megállapodott egyéniség a legrégebben tervezett szereppel, egy legrégibb ihlet a maga szerencsésen feltalált tárgyával. Az érett költőnek a pályakezdővel való szolidaritása jut kifejezésre e remek költeményben, Petőfi tárgyas lyrájának e kétségkívül legegyénibb alkotásában. — *Bolond Istók* méltó párja a *Tündérálom*-nak, mely szintén az életkezdet lyraiságát örökíti meg egy életpéldázatban, s szintén a költő saját múltjából meríti anyagát. De a *Tündérálom* tiszta lyra: s filozófiai jellege az egyéni érzelmek elvont általánosításában rejlik; *Bolond Istók* tárgyas költemény s filozófiája: alanyi tapasztalatokból leszűrt életbölcsesség, mit alakszemlélettel tesz érzékelhetővé. Amaz a költő emotionalis válságának klasszikus emléke, ez lelki egyensúlya helyreálltát jelzi.

A nagyfokú lyrai érdekeltség, melyet *Bolond Istók* költője részéről tapasztaltunk, a kivitelben aránylag tartózkodva nyilatkozik. A költő keveset beszel, alig többet a legszükségesebbnél. Istók önmagát mutatja be: az előadó költő alig egészíti ki valamivel Istók önarcképét. Inkább mellékalakok megrajzolását, jelenetezést, helyszínrajzot vállal s a pusztai tanya mogorva képe a *Kutyakaparó*-val versenyez. Mindamellett, Istók helyzete javulásával mind nyiltabban elárulja rokonszenvét iránta: régi naiv szokása szerint megdicséri, megveregeti a vállát: „S ez, Bolond Istók öcsém, Ez mind a te munkád, Ember vagy, ember a lelked is, Akárki mit mond rád. — Tudja ő jól, mit hogyan kell, Hagyjátok csak őt magára". Rokonszenve azonban főkép a történet kedvező alakításában mutatkozik, mely teljes jutalmat tartogat Istók számára, s abban a jókedvű fesztelenségben, mely minden kedve szerinti alakítását jellemzi.

E fesztelenség látható jele az eredeti versforma, mely oly kész szolgája a szabadon, kényelmesen terjengő, meg-megnyugvó, majd ismét elsímuló, de mindenkor a gondolat tetszését követő, természetes beszédmódnak. Szinte versszakonként más-más kombinációja a szabad szótagszámú trochaeusi soroknak, mintha csak Istók tarka-barka csacskaságának akarna ritmusbeli képe lenni. E forma, szeszélyes szabálytalanságával, a legváltozatosabb hatá-

sokra képes. Múlatságosan prózai, élethű („Hallj' az úr, Legyen annyi embersége, Hagyjon békét én nekem, Menjen félre pokol tenekébe."); ötletesen told és kurtít, valóságos gondolat-utánzó eréllyel (mint a fentebb idézett szakok közül a második:„Bemegyek"); erős hangsúllyal, felfüggesztéssel emeli ki a fontosat („És pedig nagy épület, Nem paraszt kőmíves rakta, *Drága mű*, Csak hogy az enyészet lába rajta"); s különösen húmoros hatású, ha már-már szabályos ritmusba ringatózván, a végső sorral túlhalad a várt mértéken, s ezzel sietős felmondásra késztet, a furcsa ötlet hirtelen felbukkanását utánozván:

„Szép szivárvány!" szólt a vándor.
„Mint életem, olyan tarka,
S olyan fényes, mint jövendőm
S mint a paradicsommadár farka."

Ily szeszélyes szabálytalanság egyvelegében aztán annál nagyobb hatása van az itt-ott szabályossá, hangulatosan, vagy festőileg dallamossá símuló szakoknak, részleteknek. Gyakran csak szerkezet-jelző feladatuk van az ilyeneknek: a történetben izületet kezdenek, zárnak: megkötik a csomót; újonnan fellépő alak beszédét idézik (az öreg unokájának a panasza négy versszakon át egyazon ritmusban). Máskor azonban a szereplő személyek beszédének lyrai lendületét árulják el, kivált a beszéd végén, mintegy a megállapodást is jelezvén, egy-egy költemény véglendületének a módjára; az aggastyán, világgyűlöletének lyrai summázatában („Átkozott légy, élet, Légy elátkozott, Aki rabszolgádat Ekkép kínozod!"), Istók, életfelfogása jellemzésének egy átmelegedő részletében tér át szabályos ritmusra (az isten tagadásáról van szó: „S méltó rá bizonnyal, A ki ezt kimondja, Róla, hogy kezét a Jó isten levonja".). Viszont ugyancsak Istók beszédében a pajkos húmor tánclépteivel lejt a népiessé váló ritmus: „Jó estét magának Szerelem galambja, Ifjuság rózsája, Nagyanyám nagyanyja!" A költő (mikor a maga nevében beszél), főkép hangulatos festéseiben használ szabályos dallamot, min az ő lyrai érdekeltsége is megtetszik. A pusztai tanya:

Félig ép,
Félig rom:
Ház-e vagy
Sírhalom?

Az aggastyán:

Úgy állt ott merően,
Mint egy sírkereszt,
Melyet tél-időben
Tiszta hó fedez.

Istók háromnapos nagy ház-takarításának az eredményét szinte örvendezve foglalja össze, még alliterációval is kivervén a taktust, a következő versszakban:

Minden tiszta, fényes, mint a
Katonaruhán a gomb.
Nincs sehol a régi rozsda,
Régi szenny és régi gond.

S ki ne érezné, oly sok szeszélyes ritmus-tánc után, a költemény végső négy versszakának idylli kedves hangulatba ringató hatását? Istók viszontagságos útja célhoz ért, s a költemény marasztaló, dallamos egyformasággal ring a vég felé. Itt már a költő beszél, s a megbékült, kiegyenlítődött ritmus karjain hősével együtt ringatja bele magát a megvalósúlt pálya-cél boldog hangulatába:

A tanyában, jó meleg szobában,
Pattogó, szikrázó tűz körűl
Az aggastyán, a férj, a menyecske
És egy pár kis pajkos gyermek űl.

A menyecske fon s dalol; nagyapja
S férje játszik a két fiúval. —
Kinn süvít a tél viharja... ott benn
Perg a rokka s vígan zeng a dal... —

*

1847 elején, szerelmi költészete szünetelése idején, mint láttuk, a tárgyi lyra mellett népdalköltészete kezd újból jelentkezni, de főkép a politikai gondolat ihlete lép fel hatalmas erővel. Ugyanez időben írja azon prózai elbeszélését is, melyben az említett hármas törekvés: tárgyas költészet, népiesség és politikum, egy ágba fonódik.

Petőfi népiességében e prózai elbeszélés új árnyalatot jelent a hosszas szünet után. A népdalok és János vitéz népiessége tisztán művészi jellegű volt: a naiv költőiségnek magyaros formája. Szélesebb körü népszerüségre első sorban ezzel tett szert. De már akkor politika volt a magyar levegőben; s a közönség, kivált e „szélesebb" rétege, igen hajlandó volt minden nyilvános szónak, a költészetnek is, politikai értelmet tulajdonítani. A magyar politika demokratikus áramlata sajátjaként foghatta fel s ragadhatta magával az eredetileg tisztán művészi jelentőségű népiességet s a közönség köréből érkező visszhangok már a „nép barátját" üdvözlik Petőfiben. Petőfi az is volt s hazafias és politikai költészete erősebb megindulásával kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatott politikai hitvallása felől. De 1843/44-beli népköltészete semmi szín alatt sem tekinthető politikai hitvallásnak, csupán, mint mondtam, magyarosan naiv költőiségnek. Hogy később Petőfi maga is hajlandó volt a kettőt egynek látni, kétségtelen. Nem csupán a közfelfogás visszhangja csábította erre. Tapasztaltuk, mily szorgosan egyezteti jelenét múltjával, mennyire ügyel arra, hogy jellem-azonossága csorbát ne szenvedjen. Ezúttal is réginek tartja új felfogását s szivesen fogja fel egykori népiességét mostani politikai hitvallasa első jelentkezéseként. Ez azonban csak optikai csalódása az egyéni azonosságra sokat adó lyrikusnak. Akkori, első népiessége tendenciátlan, tiszta költészet volt.

Ez új felfogás pedig, mely az Arany Jánoshoz írt üdvözlő versben nyilatkozik meg először (bár csak költői frazeologiával),

irányzatos (erkölcsi vagy politikai célzatú) népiességet jelent.[135] A népiesség ilyen értelmezése előbb volt meg a kritikai irodalomban, mint Petőfi gyakorlatában, s előbb volt kivánságként megformulázva, mint megvalósítva. Igy pl. a Népkönyvkiadó Egyesület azon pályázathirdetésében, mely nevelő hatású népszerű elbeszélést kivánt, s mely 1843 szeptember óta lévén közzétéve, több izben foglalkoztatta az irodalmi nyílvánosságot mindaddig, mig Bonyhay Benjáminnak, Petőfi régi jó ismerősének pályanyertes műve (*A falu birája*) 1846 novemberében meg nem jelent.[136] Petőfi nem pályázott, de nem lehetetlen, hogy e pályázat irányította figyelmét a népnevelő elbeszélés felé. (Analóg esete volt *Szécsi Máriá*-val). Bonyhay Benjámin elbeszélésének némi hatása később *Az apostol*ban is felismerhető, s megjelente után két hónappal Petőfi első, népnevelő célzatú beszélye is készen volt.

Elég az hozzá, hogy költői gyakorlatában az irányzatos népiesség 1847 elejével kezdődik, de csak a márciusi napok után válik majd súlyban és terjedelemben jelentékenyebbé. Odáig mindössze két beszély s egy félbenmaradt elbeszélő költemény képviseli.

A nagyapa c. beszély 1847 febr. 6. és 13-án jelent meg az *Életképek*-ben.[137] Keretes elbeszélés. A keretet a költő rajzolja meg (télesti családi kör egy jobbmódú parasztházban), a történetet (saját múltját) annak főszereplője (a nagyapa) adja elő. Ezzel a költő kiadja kezéből az elbeszélést, s feladatát többszörösen megnehezíti. Az elbeszélés modorát, stiljét hozzá kell szabnia a beszélő alakhoz, mi megjelenítő, beszéltető tehetségét okvetlenül nyűgözi. Visszás az is, hogy az öreg paraszt kénytelen legénykori szerelméről oly részletezéssel s érdeklődő megjelenítéssel szólni, minő csak egy harmadik személytől s nem parasztól volna várható. Egyik-másik helyen sokkal élénkebb, s műköltőibb megelevenítéssel dolgozik is, mintsem a beszélő igénytelenségétől telnék. Petőfi azonban oly otthonos a népi élet ismeretében, annyira vérében van a nép tárgyismerete, gondolkodás- és beszédbeli különössége, hogy afféle kis kisiklások igen gyéren fordulnak elő s alig észrevehetők. Egyszerű embereket oly élethíven beszéltetni s mégis az irodalmi jóizlés területén megmaradni, alig tudott úgy valaki egész irodalmunkban, mint ő, kinek egész lénye különben is az egyszerű természetesség. Pedig művészi feladatának ebben állt egyik fő-nehézsége. Másik a tendentia diszkrét beolvasztásá-

---

[135] Össze ne tévesszük a fogalmakat! Lehet *demokratikus* irányzatú a költemény, anélkül, hogy *népies* is volna egyszersmind (pl. *A nép, Palota és kunyhó* stb.); viszont *népies*, anélkül, hogy *demokrata* célzatú volna (pl. *Befordultam a konyhára)*. A népiesség csak műformát és naiv költői modort jelent, s a költemény tartalma, gondolat-anyaga mutatja aztán meg, hogy e műforma tendenciát szolgál-e, vagy sem.

[136] L. RPDI. 1843. II. 629, 1844. I. 557, 795; Hond. 1846. II. 419. Életk. 1846. II. 793.

[137] Egy szerkesztői jegyzet kiséretében, mely egyenest kimondja, hogy Petőfi „ilyféle beszélyekkel szándékozik az általa oly forrón szeretett nép *erkölcsi s értelmi művelődésére* hatni“.

ban. Ez is annyira sikerült neki, hogy inkább csak érezzük a történet erkölcsi jelentését (szorgalom, jóság, istenesség, szeretet győzelme a gonoszság által útjába vetett akadályokon: a becsületes cselédpárból jómódú gazda-család lesz), mintsem tétel gyanánt jönnénk kisértésbe azt megfogalmazni. Az elbeszélés a népnek van szánva s egy példás élet bemutatásával kíván reá nevelő hatást gyakorolni. Természetes, hogy idealizálás nélkül ez meg nem történhet. Petőfi azonban e részben is előnyösen különbözik nem egy kortársától, sőt utódjától is (gondoljunk csak a népszínművekre!): az eszményítés ő nála nem az életszínvonal szépítő emelését, nem lélektani hamisítást jelent, hanem a nemesebb indulatok rajzát a valódi életfeltételek korlátai között. Célzata erkölcsi; de a szegényebb nép életéről Petőfi e korban már alig tudna politikai él nélkül szólani. A béres legény és a cselédleány szerelmét a vásott úrfi zavarja meg, az ő gonoszsága miatt kénytelen a legény elbujdosni. Egy mellékalak története pedig a szolgabiró szívtelensége körül forog. (Egy szegény ember elhalt, s fia a koporsónak való deszkát csak lopással tudta megszerezni; emiatt kapott félesztendőt, ötven botot a szolgabirótól, kié a deszka volt. A fiú elzüllött, haramia lett). A szegény ember s az úri rend viszonya ez utóbbi rovására rajzoltatik, bár — mondom — csak mellékesen. E részben *A falu jegyzője* csapásán halad. — A történet egyébként teljesen valószerű keretekben mozog. Kiindulása *János vitéz*-re emlékeztet, de további fejleményeiben sem hagyja el a valóság talaját. Fejlesztése minden hatáskereséstől tartózkodik; csak bevégzése — az isteni igazság demonstrálása — meglepő: a nagyapa elbeszélését egy bevetődött koldus is végighallgatta; most kijelenti, hogy ő volt az a gonosz úrfi, ki a nagyapa ifjúságát úgy elkeserítette. — Az alakok közül, mint majd minden eszményített történet keretében, itt is a mellékesek a reálisabbak: főkép a naiv alakok: gyermek és szerelmes béres legény. Egyik-másikba magából is ereszt egy kis vért — szokása szerint — a költő: a nagyapa nem isten-*félelemre*, hanem isten-szeretetre oktatja unokáit; a legény maga-fékező, de erélyes önérzetében is felismerhetni Petőfi indulatát, sőt szójárását is: „az én kardom sem fűzfa!“ Petőfi könnyű elbeszélő modorát, mely mint a macska a háztetőn, csinos rugékonysággal fut végig a történet gerincén, méltán dicsérte Arany.[138] E kedvező benyomás egyik oka bizonyára a talpraesett nyelv, melyen semmi nyoma a kifejezés vajudásának, s mely szemlélettel, gondolattal egyszerre születik. Másik pedig Petőfi eredeti műérzéke, mely minden torzító aránytalanságot kerül, csak a szükségesre szorítkozik s minden részletet csak az egészhez való viszonyában fog fel. Fölösleges magyarázat, fontoskodó lélek-elemzés nélkül, szinte csak a szemmel láthatóra szorítkozva, de elképzeltető erővel, teremt egy könnyen felfogható s a maga egészséges arányaival kellemesen ható törté-

[138] Levele Petőfihez. 1847, május 27.

netet. Látni, hogy nem tartozik iskolához; nincs elbeszélésében semmi-féle sablon s henye művészkedés (nagy haladás *A szökevények* — 1845 — modorosságához képest!); főkép, mit kortársai annyira kedveltek, nem tartja kötelezőnek a helyszinrajzot, öltözet- és arc-vázlatot minden fordulónál. De tud hangulatos jelenetezést adni, ha önnön lyraisága kívánja, s helyszínrajzot, ha annak szükségét alakjai lelkiállapota indokolja. A beszély elején rajzolt életkép *A téli esték* idylli hangulatosságával versenyez; a gányó pusztai tanyájának a belseje pedig egy hivatásos naturalistának is becsületére váló, részletező élethűséggel van megrajzolva, mert a belépő alak izgatott fogékonysága szí fel benne minden láthatót. Ha a kezdetnél meg nem áll, s megmarad a népélet körében, melyet oly kitünően ismer, Petőfi klasszikus beszélyíróvá nőhette volna ki magát.

Bizonyítja ezt következő elbeszélése: *A fakó leány s a pej legény* (megjelent: 1847 május 8. és 15., az *Életképek*-ben), mely szintén népi közönség számára íratott, s nevelő (de nem egyúttal politikai) célzatú, mint az előbbi, de annál magasabbrendű lélektani érdekű történetet beszél el. Nevelő célját bevezető sorai árulják el. azon gonosz és ostoba előítéletről elmélkedvén, mely a nyomorékokat, testileg megbélyegzetteket lélekben is korcsaknak, ártó szándékúaknak tartja, s ennélfogva bántja, üldözi, csúfolja őket s egész életüket megkeseríti. „Szegény Marczi! ő is így járt" —: s következik Marczi története. Ő a pej legény; így nevezik csúfságból, mert félarcán egy nagy vörös folt van (rugás emléke: részeg apja rugta meg anyját, mikor vele volt viselős). A fakó leányt pedig, Sárit, kenderszín hajáról nevezik így a faluban. A főszemély Marczi; vele foglalkozik részletesen az elbeszélés, végig kisérvén őt iskolai élete megaláztatásain, inaskodása emberkerülő, fojtott, de az ingerlésre kitörő indulatain, dacos önérzete kifejlődésén, legénykori gyanútlan nagyralátásán (beleszeret a falu legszebb leányába, ki csak kacérkodik vele s a faképnél hagyja), csalódottsága mogorvaságán, megtorló kitörésein át (kihajigálja a korcsmából a csúfolódó legényeket), — egészen odáig, míg végre annyira megérlelik lelkét a tapasztalatok, hogy fogékonnyá válik a fakó leány régóta sejtett, de sokáig közönyösen fogadott szerelme iránt, keblére öleli szenvedései sorsosát, a nála sokkal érzékenyebb, gondos jó leányt (kivel úgyis csúfolták) s a világ szájával többé nem törődve, büszkén s boldogan vallja őt hitvesének, Nekik lettek a faluban, minden csúfondáros várakozás ellenére, a legszebb szőke és barna gyermekeik.

Csupa lélektörténet, mit egy rokonszenvező költő intuitiója rajzol s ép erkölcsi érzéke hat át. A népnek tanulságos, művelt embernek műélvezetet nyújtó olvasmány. Lélektörténet, de nem elvont lélek-elemzés, nem tanulmányszerű pepecselés, hanem szemmel látható, hallható események láncolata, melyek a lélekre hatnak, vagy a lelket fejezik ki. Ami belőlök a lelket illeti, azt minden magyarázat nélkül érzi az olvasó, mint aki szemtanúja

a méltatlan bánásmód passziv és cselekvő következményeinek. Vannak e lelki történetnek igen finom, komplikált izületei; így különösen az a mozzanat, mikor Marczi, az inasságból felszabadulván, megjelenik vasárnap délután a korcsmában, a csúfolódó legényeknek hátat fordít s a táncolók közé vegyül; egyik leány sem hajlandó vele táncolni, csak Biró Julcsa, a legszebb. Azon az éjszakán gyönyörűt álmodik: esküvőre megy Julcsával a templomba. Felébredvén, el kezd elmélkedni: hátha lehetne valami abból az álomból, s e pillanattól kezdve Julcsa után jár, mindaddig, míg egyszer merészül megkérvén a leány kezét, az hahotázva nem útasítja vissza: „Hát sohasem nézett tükörbe?" Nincs e részletben egy szó felvilágosítás sem Marci cselekvésének lelkirugóiról, de mindenki érzi, hogy a méltatlanúl, huzamosan elnyomott önérzet kezd itt magára ismerni, fölegyenesedni, elkáprázni a vélt sikertől, megbódulni, ábrándot kergetni s beleütődni a rideg valóságba. Kíváló emberismeretre vall az is, hogy a fakó leány szerelmét Marci csak önérzete súlyos kudarcai árán (boszszúból orvul meg is verik a legények, kiket kivert a korcsmából), csak két-három, mogorva közönyben eltelt esztendő múltával fogadja el, s akkor is a leány kezdeményéből. Talán örökké az önérzet dacán rágódnék, ha egy délután egyedül nem találja őt otthon a leány, kire azért is vonakodott gondolni, mert csúfságból azzal házasítgatták.

Az egész történet általános menetében (épúgy, mint *János vitéz*-ében s *A nagyapá*-ában) van valami megszokottul Petőfies: a méltatlanul szenvedő derékség és megsértett önérzet örvendetes célhoz jutása: valami lappangó, s a költő lyrai érdekeltségét indokoló párhuzam saját pályafutása általános körvonalaival, s kétségtelen, hogy az elbeszélés lélektana, mely voltakép egy férfias önérzet viszontagságait vázolja, javarészben a költő alanyi tapasztalatain alapszik. Marcziban is van valami Petőfiből: fékezi elébb indulatát, inti a kötekedőket (mint ő: „Mondom, ne ingerkedjetek velem!" stb.), s ha mégsem férhetnek tőle, akkor aztán kitör („nem marad el fejek beverése"). Sőt e kitörésekben van némi túlzás és durvaság (inas korában tüzes vassal üti ki egy csúfolójának a szemét), mintha két ember indulata (egyik a költő) volna összegezve bennök.

Bár Marczi a főalak, apját, a részeges Csigolya Dánielt is teljes részletezéssel mutatja be; elemében van, s bár tanulságos történetet ír, s bár Csigolya uram végzetes durvaságot követ el, van kedve a maga gyermekesen húmoros módján kidolgozni egy részeg-typust, s vele a *Szomjas ember tünődésé*-t prózában megismételtetni. E közben a maga egykori italkedveléséről is tesz nyilatkozatot: hogy egy pár esztendeig gyakorolta, míg némi tökéletességre vitte; hál' istennek, már el is felejtette s kívánja, hogy mennél többen kövessék példáját. A részeg-genre csábítja ilyen részben humorizáló közbeszólásra, s a példakövetésre való felhívással igyekszik a „tanulságos" mederbe visszazökkenni.

Meg kell adni, hogy Csigolya Dániel igen élethű részeges; benne is megvan, amit Petőfi a részegekben múlatságosnak tart, a fontoskodó, buzgó gondolat-megfeszítés egy rögeszme: az ital érdekében, s a nagy belső önérzet és bizonytalan járás furcsa ellentéte.

Elbeszélő modorát ezúttal nem kénytelen máséhoz idomítani (mint *A nagyapá*-ban); meg is látszik ez az elbeszélés élénkségén, különösen pedig a dialógok szaporaságán. Népi alakokat beszéltetni — többször megfigyeltük — igen jól tud; de e tekintetben is külön figyelmet érdemel a szerelmében elfogódott, a beszédben ügyetlen, célját messziről kerülgető Marczi egyik fő-jelenete, ki szeretné *kitaláltatni* Biró Julcsával, hogy ő a szíveválasztottja.

*

A népnek szánt két elbeszélés nevelő célzatú, s politikai árnyalat csak mellékesen s nem kiélezetten kerül az egyikbe. Határozottan politikai ízű azonban egy népies hőskölteménye, melyet 48 elején kezdett írni, de a II. ének negyedik versszakával félbenhagyott: *Lehel vezér*. Verses költészetében ezzel kezdődik meg igazán népiessége újabb korszaka: a politikai értelmű népiesség. Soha ily határozottan meg nem mondta, hogy népi közönséget tart szeme előtt:

Nem írástudóknak, nem az úri rendnek,
De beszélek szűrös gubás embereknek.

S mindjárt idomúl is hozzájuk az úri renddel szemben való osztályelfogultságban, captatio benevolentiae gyanánt:

Nem is igen bánom, ha ők nem figyelnek,
A mint nélkülem elvannak ő kegyelmek,
Csak úgy elvagyok én ő kegyelmek nélkül —

ám múlattassák őket, kik hátukat görnyesztik előttök, kik asztalukról a maradékot lesik, ajkukról a kegyes mosolygást. E pártpolitikai gyarlóság nem is tartozik hozzá ahhoz a nemes eszményiséghez, mely nép-apostoli célkitűzésének ihletője volt, s melynek lyrai eredetét e nyers kisiklás után itt is oly szépen fejezi ki:

Nem a palotáknak fényes gyertyaszála
Vagyok én, hanem a kunyhók mécsvilága.
Alant születtem én, szalmafödél alatt,
Soh'sem tagadom meg a származásomat.
Kis házikókra száll lelkem, mint a gólya,
S egyszerű nótákat kerepöl le róla.

Azok az egyszerű nóták mások voltak, mint e mostani, s nagy a különbség *János vitéz* és *Lehel vezér* népiessége között. Megvan azonban ennek is a maga érdeke.

Bármely hagyományos műfajhoz nyúlt hozzá Petőfi, azt a maga eredetiségéhez idomította. *Lehel vezér* lett volna az ő *Zalán*ja, *Árpádiász*a, *Kióvi csatá*ja: honfoglalási eposza. Mert ennek a már ekkor aláhanyatlott műfajnak egy kései hajtása az ő töredéke, jóllehet lényeges része már a honfoglalás korán innen, a fejedel-

mek korában játszanék. A honfoglalási eposz vérszegény műfaját azonban nem ő, hanem Arany János volt hivatva lábraállítani, ki a honfoglalási szegényes mondaanyag helyett (mely a költőket üres fikciók erőfeszítéseire kényszerítette) a dús mondai anyaggal kecsegtető hún mondakörhöz nyúlt vissza. Petőfi nem is a műfajjal törődött, csak kiragadta az abban feldolgozott hagyományos anyagból a neki tetszőt, lyraiságának megfelelőt. Mi vonzotta őt annyira Lehelhez, kiről már gyermekkorában két balladát írt, s kinek alakja („a kürtharsogtatással Országokat reszkettető" —, a „Győzötten is még győzelmes Lehel") 45-ben újból költeményre ihlette? A töredék felel meg legvilágosabban e kérdésre. Az önérzet bosszúálló hősén kívül Lehelben elsősorban a németgyűlölet megszemélyesítőjét látja, s ez elég ok neki arra, hogy őt válassza a „számtalan bajnok" közül. Ez bizony kevéssé költői indok. Ám történeti költészetünk jóformán Aranyig és Kemény Zsigmondig, de legalább is Jósikáig, naiv korszakát éli, mikor a történeti tárgy megválasztásában a faji önérzet és nemzetiség szempontjai mellett csak kivételes esetekben játszik szerepet művészi és igazi történeti érdek *(Bánk bán).* Petőfi tehát a tulajdon német-gyűlöletét teszi meg Lehel fő-érdemének, sőt fő jellemvonásának. Igaz, hogy némi húmort is igyekszik Lehel német-„szeretetébe" önteni, de durva ízét el nem veheti. Avagy nem odaillenék-e valamely XVIII. századvégi műveletlen-népies eposzíró tollára e tanács, melyet Lehel a „fejedelmi Zoltán"-nak köt a lelkére:

„Az egész világot rángasd fülön fogva,
Kivált a németet vedd pártfogásodba."

A főbaj itt nem Lehel durvasága, hanem a költő rokonszenve egy *ilyen* Lehelhez, miáltal műveletlen közönsége színvonalára sülyed. Petőfi németgyűlölete, mely politikai lyrájában hol nyers, hol naiv, hol meg húmorosan tréfás színezetű, (még ha nem lett volna is indokolt) már csak azért sem kisebbítheti őt, mert sok kedves és nemes tulajdonságához tartozik kiegészítésül; de vezértulajdonúl átplántálva Lehelbe, elfogultságot, s költői szempontból értéktelen stilizálást jelent. Meg kell adni, hogy csak expositióját ismerjük a költeménynek, s a további fejlemények enyhíthettek volna e kedvezőtlen benyomáson, aminthogy a meglevő rész is tesz már valamit e tekintetben. Lehel nemcsak mint jeladó kürtös szerepel a honfoglalási eposzok hagyományában, hanem afféle bárddá, nemzeti ős-költővé nőtte ki magát. S ez lett Petőfi rokonszenvének a második horga. A töredék egyik legjobb részlete Lehel kürtjátékával foglalkozik. Éjjel, tábortűz mellett pihenő vitézek hallgatják s magasztalva értelmezgetik, hol „jár az esze"; a maga nótáit fújja, melyeket a honfoglalás különböző nevezetes fordulói alkalmával szerzett: a katonák mindet felismerik.

Ilyenkor nagy volt a csend; még a paripák,
Azok is a füvet lassabban harapták,
Mintha csak félnének rendzavarók lenni,
Vagy hogy jobban esett hallgatni, mint enni.

Kérdés, mit alkotott volna belőle tovább a költemény. De ha nem teszi meg egyenest költőnek, csak (bármily ihletett) kürtjátékosnak hagyja meg, akkor csakhamar kimerült volna a zenei változatok értelmező jellemzésében, minek fárasztó voltát az említett részletből is sejthetni. — Végül rokonszenve harmadik lépreesalója az a körülmény, hogy Lehel a hagyomány szerint a Jász-kún föld kapitánya, s így neki némikép földije. A töredék utolsó versszaka sejteti Petőfi ebbeli gyengéjét:

Mentek, mendegéltek és elértek végre,
A Jászság és Kunság szép róna földére,
Mely a délibábnak szülő tartománya
És a melynek Lehel volt a kapitánya.
Valahányszor Lehel e földre rá lépe,
A megilletődés szállott be szívébe,
Most is úgy járt, most is meg volt illetődve,
S szólt oly érzékenyen, a hogy csak telt tőle:

Szinte várnók a folytatást: „Arany kalászszal ékes rónaság!" — de itt vége a töredéknek. S ezt csak sajnálni lehet, mert a kezdet egyenetlenségei után talán most lett volna már elemében a költő, amikor egész lyraiságával odaállhatott volna Lehel helyébe, ki immár csak az ő honfoglaláskorabeli alteregója. („Mért nem születtem ezer év előtt, mikor születtek Árpád daliái — Beh mondtam volna csataéneket, Versenyt rivalgót kürtjével Lehelnek.") Egyébként is érdekes lett volna látni, mint bánik el Petőfi egy hagyományosan eposzi anyaggal (ütközet, stb.), s mint rázott volna le nyakáról minden eposzi formát, aminthogy olyasminek az eddigiekben sincs semmi nyoma.

Ami a költemény népiességét illeti, az korántsem azonos *János vitéz*-ével. Emebben, sőt egykori népdalaiban is, a népiesség, mint emlékezhetünk, sohasincs a szó igazi értelmében végig hajtva. Nyiltan, vagy lappangva bennök van a szerepjátszás kettőssége: a műköltő egész tehetségével, sőt egyéniségével ott van a népi lárva alatt és sohasem azonosúl teljesen a képzeletbeli népi alakkal. Az így létrejövő alkotás a műköltőit és népit békés összhangban egyenlíti ki, és sohasem oly alantas, hogy csak a műveletlen nép vallhassa magáénak, s nem oly arisztokratikus, hogy kisebb műveltség fel ne foghatná szépségeit. *Lehel vezér* csak a népnek van szánva s a nem-népnek nem is egyéb kuriózumnál. *János vitéz* népiessége naiv költészet, *Lehel*-é épen ellentéte a naivnak: kikeresett eszköze a hatásnak, egy politikai elfogultság szolgálatába állított beszédmodor s nem műforma, mely a naiv lelkeknek is esztétikai élvezetet nyujt: nem *eszményi*, hanem *anyagi népiesség*. Egy korlátoltabb s tanulatlan közönség szellemi szinvonalához van szabva az egész. Ezért szükséges előre bocsátania a honfoglalás történetét (oktató célzat); körülményeskedni: „széltében-hosszában" mondani el a dolgot; időt, távolságot „ököllel" is felfoghatólag érzékeltetni (az őshaza irtóztató távol van:

„Hejh, az vón' a kulacs, az vón' a tarisznya, Melyből a bor s kenyér addig ki nem fogyna"), mi által sokszor ahhoz az okvetetlenkedő népiességhez kerül közel, melyet Arany szerint a nép is lealacsonyítónak érez. Petőfi népdalaiban s *János vitéz*-ében feltünőnek találtuk a népnyelv idiotizmusainak a hiányát; az a nyelv a népi és irodalminak szerencsés kiegyenlítése volt. *Lehel vezér*-nek a nyelve is közelebb áll a népéhez; mindenesetre alsóbb réteg nyelve ez, mint a *János vitéz*-é.

Nem itélhetünk a költeményről, mert töredék, de láthatjuk a veszélyeket, melyekkel a politikai célzatú, anyagias népiesség az izlést fenyegeti. Legnagyobb ezek közt az, hogy korlátolt közönsége s önnön politikai elfogultsága kedvéért békóba veri költői szabadságát. Két prózai elbeszélése korántsem állt ily közel az örvény széléhez, nemes erkölcsi célja óvta azokban a kisértéstől.

47 októberében fogott hozzá *A táblabiró* c. szatirikus eposz írásához, melyről futólag egy pár szót. Töredékül maradt ez is; csak az Előljáró beszéd s az első négy § (-ének) készült el belőle, melyekben csak a főalak (egy maradi táblabiró) s két gyermeke (az újkor képviselői) vannak bemutatva, sejtetvén a gyermekeknek apjukkal leendő összeütközését. Szatira volna a szinlelt magasztalás leple alatt. De e modor elveszti ingerét, ha gúnyos célzata brutálisan világos, ha ököllel üt, ahelyett, hogy könnyű tőrrel, meglepően szúrna; Petőfi pedig tudvalevőleg inkább taglóval üt, mintsem hizelegve karmol. Viszont az indulat, mely ily gúnyos játékra készti, nem oly intenziv, hogy a színlelt magasztalás alól való egyenes kitöréseit nagy feszültségének tulajdoníthatnók, mire a következő korszakban találunk majd igen jeles példát (*Készülj, hazám!*). A táblabiró-szatira különben Eötvös remekműve óta érett műfaj, melyben újat, eredetit már alig teremthetni. *A táblabiró* politikai célzatu párja lenne a pusztán irodalmi paródiát célzó *Helység Kalapácsá*-nak. Mindkettő a szinlelt magasztalás köntösét ölti fel; de emez ihletet szinlel (költői lelki állapotot) a tréfa kedvéért, amaz politikai elfogultságot a gúny kedvéért.

A politikai célzatú két költeménnyel nem volt szerencséje. Majd meglássuk, hogyan érvényesiti a maga eredeti költői tehetségét a márciusi napok után, mikor lyrájának jelentékeny része ha nem is épen a napi, de lépten-nyomon a gyakorlati politika területeit érinti. Tény azonban, hogy a márciusi napok előtti politikai költészete csak a politikai idealizmus területén alkotott klasszikus műveket, vagyis csupán addig, míg el nem szakadt a költő-apostoli elhivatás erkölcsi gyökerétől.

*

Műfordításait, melyek közt Shakespeare *Coriolan*-jáé (48 febr.) a legnevezetesebb, elmellőzvén, csupán az *Uti levelek*-ről

kell még szólanunk.[139] Tizennyolc fictiv levél jelent meg e cim alatt összefoglalva a *Hazánk* 1847-i folyamában; az első 1847 május 9-ről, az utolsó nov. 11-ről keltezve. E két időpont közé tudvalevőleg a költő második és harmadik szatmári útja esik: regényes vőlegénysége és mézeshetei időszaka. Nagybecsű forrásmű az életrajzírónak, s a kritikusnak sem érdektelen. Gondosabb kidolgozásu az 1845-i *Uti jegyzetek*-nél s érettebb egyéniségre is vall már, jóllehet némely fiatalos félszegségek ebből sem hiányzanak, sőt a költő akkori érettségéhez képest szembeszökőbben érvényesülnek. Első útirajza írásakor Petőfi még alig volt túl fejlődése kezdő szakaszán, s így a *Uti jegyzetek* némely ifjonti félszegségei — a majd-majd önhittségnek tetsző önérzet; az alkalomszerűtlen csipkedések; a néha gyerekes, néha ízetlen tréfák, Heine-élcek; diákízlésű stil-változtatások; ízetlen gúny; pajtások megfricskázása; nem mindig keresetlen metafora-ötletek — kevésbbé szúrnak szemet, bár — meg kell vallani — e prózai műben akkor is kirivóbbak, mint verseiben. Az *Uti levelek* Petőfije sincs még a kiforrottság ugyanazon fokán, mint egykorú költészetében. Ép nyelv, könynyen futó stilus, mint minden prózai művében; de némi romantikus modorosság, mint csak a korábbiakban. Szándékosan fonák associatiók („Czinkota, hol a híres kántor s egyik nagyapám szendereg az úrban.“); Heinei élc („Gödöllőt értük, hol az a szőke leányka lakik, kihez sok verseket írtam. Használtam az alkalmat... s a múlt tarka emlékeitől környezve mentem... a fogadóba s megreggeliztem“); gyermekes hetykeségek (az üvegfúvás „azoknak az embereknek... olyan könnyen megy, mint nekem a versírás“; „Némelyek a tavaszban, sőt még az én verseimben sem találnak költészetet”); de különösen írótársainak (s a *Honderű*-nek) nem egyszer goromba csipkedései („Császár Ferencz azt álmodta, hogy széna helyett most egyszer babért eszik, s boldog volt“; „Divatba jött — — minden szemét-fejben termett bolondgombát drágagyöngynek nevezni. — — Uramfia, ha már a Hiadorok is drágagyöngyöket írnak..”; „E falu egy barátom birtoka... ha Horváth Lázár volnék, kapnék az alkalmon, nevét kiírni, mert nagyúr”): szóval modoros vagy csúfondáros húmorizálás és az önérzet provokálatlan megnyilatkozásai: némi avult maradványok a lángész sihederkorából, mik költészetéből már többnyire kivesztek. Egyik-másik íróra vonatkozó megjegyzése meg annál igazságtalanabb, mert nem az írókra, hanem azok magasztalóira haragszik voltaképp. Hiadornak (ki igen tisztességes színvonalú költeményeket írt) semmi része sem volt abban, hogy Petőfi rovására magasztalták némelyek. S mily nyers ítéletet mond egy helyt Kisfaludy Károlyról, csupán azért, mert barátai érdemén

---

[139] *Romeo és Júlia* lefordításához is hozzáfogott 48 márciusában, de abbahagyta. — 47 őszén (?) Ossziánból fordított egy kis részletet *(Otthona)*, talán — mint Havas gyanítja — csak felesége számára. — Itt említem meg, hogy az *Életképek* 1847 febr. 20-iki számában Shakespeare *III. Richard*-járól írt szini kritikát.

felül magasztalják; s Goethéről, kinek hidegebb nagyságát nem képes méltányolni. Ellenben Bérangert a világ első költőjének tartja s Kerényi Frigyest (kihez leveleit címzi s ki neki jó barátja) nagy eréllyel védi a kicsinylő bírálatokkal szemben. Elfogultság biz az, mely szinte dicsekszik magával, s amelynek csak az nem tulajdonit különösebb jelentőséget, ki az egész Petőfit ismeri. Mert ott van ellensúlyul az igaz kegyelet és nagyrabecsülés néhány szép vallomása Kazinczyról, Kölcseyről, meg Vörösmartyról s Arany tartózkodás nélküli magasztalása, Kuthy és Kazinczy Gábor dagályos stilusának — tehetségök méltánylásával — józan megítélése, s a jó öreg Gvadányi szeretetteljes portálása. Hanem igazán szükségtelen a Honderűt, Petrichevich Horváth Lázárt, Császár Ferencet, meg Jámbor Pált irodalmi madárijesztőknek megtennünk, csupán azért, mert Petőfi elfogult volt velök, s némelyikök Petőfivel szemben.

Az említett gyöngék azért visszatetszők olykor, mert egy legszorosabb pajtási kör modorát viszik a nagy nyilvánosság elé. Viszont némely részletek a levél-forma ellenében tetszenek túlságosan irodalmi ízűnek s Petőfi szokott közvetlenségéhez mérten feszeseknek. Petőfi igazi levelei, mint mindenki tudja, maga a született közvetlenség, az irodalmiság leghalványabb árnyéka nélkül. Itt pedig mindjárt az első levél oly hangot üt meg, milyet Petőfi még a hozzáírt levelekben sem fogadott volna szívesen, s melyen érzik, hogy Kerényi címe alatt a közönséghez szól: „Irnivalóm, úgy hiszem, lesz elég, mert utazni fogok; érdekesen írom-e le majd utamat vagy sem, ez más kérdés, vagyis ez a kérdés. Iparkodni fogok legalább, hogy anélkül is unalmas falusi magányodat leveleimmel még unalmasabbá ne tegyem", stb. Petőfi kétségtelenül érdekes egyéniség, s ekorbeli szerelmi története, melynek részleteit mintegy akarata ellenére szövi bele leveleibe, regényes is; de ha iparkodik, hogy ne legyen untató, az már azt jelenti, hogy kilép szokott közvetlenségéből, s ez aztán meg is látszik némely részlet feszesebb, tudatosan irodalmi ízén.

Igy mindjárt a III. levél Alföldi tájképén, mely mintegy felismerhetőleg külön irodalmi műként illeszkedik bele a levélbe („Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka" stb.), s megérzik a VI. levélen is, melyet Júlia boldogító igen-je hatása alatt írt: „Éj van, holdvilágos, csillagos, zajtalan éj. Semmi hang, semmi nesz... csak egy csalogány dalol... szívem. Dicső, dicső leány! téged kerestelek ifjuságom kezdete óta" — stb. Effele részletek irodalmi íze rikító ellenkezésben áll a fentebb érintett ifjonti hetykeségekkel s a levélformával is. Mindamellett a kritikusra nézve ezek a becsesebb részletek, mert Petőfi nem-egy költeményének bennök találjuk meg első (prózai) feldolgozását, vagy ihlető körülményeinek ismeretét. Igy az imént említett alföldi képben (Hortobágy) az egy évvel későbbi *Kis-Kunság* némely elemei ismerhetők fel; úgyhogy mikor Pesten a nemrég látott Kis-Kunságra emlékezik, emlékei az irodalmilag e Levelekben már feldol-

gozott Hortobágyi tájképpel szövődnek össze. A VI. levél idézett Júlia-himnusza (az istenkeresés gondolatával) a nemsokkal utóbbi *Válasz kedvesem levelére* c. költeményben nyeri meg a verses formát, melyet — prózai talajából kinőve — szinte követelni látszott. További része a *Hozzám jösz-e?* c. vers anyagát conserválja. Az V. levél egy részlete a *Bányában* ihlet-forrását tárja fel. A VIII.-ban föllelhető az *Utazás az Alföldön,* a IX.-ben *Tompa Mihálynál,* a XII.-ben *Széphalmon,* a XIII.-ban *A munkácsi várban,* a XIV.-ben (a dicsőségről lemondás) az *Arany Jánosnál* anyaga, ötlete. A XIV. levél házisipkás filiszter-önarcképe (Koltó, szept. 15!) házaséletére vonatkozó több, húmoros költeményének üti meg a hangját. Végül a XVI.-ban a *September végén* s a *Még alig volt reggel* borongó hangulatára ismerünk. Gazdag tárháza a költemény-csiráknak! (Bár talán egyik-másik esetben már kész volt a költemény a *Levél* megfogalmazásakor.[140]

Az életrajzíróra nézve nemcsak mint két szatmári útjának egykorú feljegyzése bír értékkel, hanem azon emlékezések által, melyeket közbesző, valahányszor arra helyi alkalom kinálkozik: igy a debreceni télre, székelyhidi szinészkedésére, hegyaljai téli gyaloglására (44 febr.): ifjúkori nyomorúsága e nevezetes állomásaira vonatkozólag tesz komoly lyraiságú nyilatkozatokat, melyek őszintébben rávilágítnak valódi szenvedéseire, s akkori kedélyére, mint egykorú húmoros költeményei.

Az útirajz-elemek meglehetősen háttérbe szorulnak s mintegy csak ihlető alkalmul szolgálnak. Egy-egy vidéknek (legnyomatékosabban az Alföldnek) a rajza azonban figyelmet érdemel. Költői tájképek ezek, inkább a vidék jellemét s hangulatát érdekelők, mint részleteit. Egy-egy kifejező hasonlat minden részletezésnél elképzeltetőbben állítja elénk a szemléletet: a völgy fenekén csillogó, kanyargó Szamos, a Nyírestetőről nézve, olyan „mint egy odafagyott villám“; — a Tisza ki van öntve: a töltésút „a víz közepén nyúlik végig, mint a magyarnadrágon a zsinór“. Egy-egy vázlatos, de eleven alakrajz bukkan fel imitt-amott: egy Rákosi nevű ósdi, de jóravaló vándorszinész, kivel Petőfi együtt játszott volt az Érmelléken, — ki „ingehasítékát a hátán és nem a mellén viseli“ „s a bajuszt mai napig sem ragasztja orra alá, hanem úgy akasztja füléhez cérnával“; meg a német zongorahangoló, kit Petőfi azzal a kikötéssel vett fel szekerére, ha nem beszél; mikor aztán Petőfi megszánja és megszólítja, csak úgy árad belőle a szó.

Az *Uti levelek* lyrai mű. Tele van személyes érdekű nyilatkozatokkal, rokon- és ellenszenveinek, ítéleteinek és meggyőződéseinek tartózkodás nélküli kinyilvánításaival. E nyilatkozatok közűl egy a népiesség újabb, politikai értelmű felfogására vonatkozik,

[140] Van arra is eset, hogy valamely régebbi költeményéből lopózik be egy-egy önkénytelen reminiscentia a Levélbe. *A Tisza* címűből az V.-be (boldog órák emléke) és XII.-be (csend, melyet csak egyes madárfüttyentés zavar meg).

miről föntebb volt szó: „A múzsák nem conservativ kisasszonyok, ők haladnak a korral, s minthogy a század jelszava: „éljen a nép!“ a múzsák is leszállottak az aristocraticus Helikonról. s a kunyhókban telepedtek meg. Boldog én, hogy szinte kunyhóban születtem.“ Nevezetes, hogy e kijelentést Arany *Toldi*-ja alkalmából teszi, jeléül annak, hogy e tendentiátlan népiességű költeményt már politikai elfogultsággal olvasta. Egy másik nyilatkozata stilszabály; az egyetlen, mely Petőfitől származik, de művészete lényegére nézve a legjellemzőbb. Kazinczy Gáborról és Kuthy Lajosról szólván, különösnek találja, hogy bár oly sok s oly buján termő bennök a gondolat, „ugyanazon köntösbe öltöztetik irataikat, mibe az eszme-koldusok: sallangos, puffogó dagályba“. „Föl nem érem ésszel, — így folytatja — hogy vannak nem-mindennapi emberek közt olyanok, kik nem tudják, vagy nem hiszik, hogy *az egyszerüség az első és mindenekfölötti szabály, hogy akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs.*“ A stilbeli cifrálkodást csak a gondolathiány palástolására valónak tartja, a stilust a gondolatnak rendeli alá. Egyszerűsége nem csupán egészséges ösztön, hanem elv is, minek helyességét bizonyítani tudja.

Mint a gondolat főfontosságával egyszerűségét, akként igazolja másik lényeges tulajdonságát, őszinteségét, (melyről jól tudja, hogy sokaknak nem tetszik), a lelki nemességre való hivatkozással. Egyik levelében u. i. kereken kimondván, hogy Szatmáron egy pár „gyönyörű verset“ írt, melyek „a magyar költészet legszebb gyöngyei közé sorozhatók“, ekként igazolja szokatlan őszinteségét: „A képmutatás könnyű mesterség, minden bitang ért hozzá: *de nyiltan, őszintén, a lélek mélyéből szólni csak a nemesebb szívek tudnak és mernek.*“ Oly igaz, amily klasszikus tisztasággal van kifejezve. A kortárs gyarlósága, ki megbotránkozik a szokatlan erényen, érthető. De mikor tudjuk, hogy egész költészetének a nemesebb szív ez erkölcsi nyiltsága a végső alapja: őszinteségének még rakoncátlan kinövései mellett sem haladhatunk el tiszteletlenül. Egyszerűség és őszinteség nem puszta eszthétikai jegyek Petőfi művészetén, hanem gondolkozás- és erkölcsösségbeli fensőbbségének a következményei.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A LYRAI SZEMÉLYESSÉG MÁSODIK KORSZAKA.

A CSELEKVÉS IZGALMAI KÖZT.

(MÁRCIUSTÓL VÉGIG)

I.

A politikai szereplés izgalmai.

„Eddig csak írtam, hol van még a tett?“ — Most már itt van az is, hogy költészete egész hátralevő szakaszára reányomja izgalmainak bélyegét

A márciusi napokban vezérszerepet játszik; március tizenötödike előkészítésében s a nap lelkes mozgalmaiban főrésze van, s a *Talpra magyar!* szárnyain országos népszerűsége a legmagasabbra száll. Az ideális költő-apostol cselekedettel is beleszólt immár nemzete történetébe, oly forradalmi cselekedettel, mely igazolni látszott korábbi készülődéseit. Nagy elégtétel, nagy ösztönzés volt reá nézve e nap. Végre az a költő lett belőle, amilyet Béranger-ban tisztelt; költői hírneve örök időkre oly politikai színezettel köttetett meg, mely az ő szemében mindennél többet ért. Vérmes reményekkel telt el a jövőre nézve, tele volt immár bizalommal népe életrevalósága iránt, készült még nagyobb horderejű szereplésekre, hogy csakhamar keserves csalódásoknak legyen részese.

Tagja lett a pestvármegyei rendre ügyelő választmánynak, élénk részt vett annak tanácskozásaiban, szabadelvűbb sajtó- és népképviseleti törvény érdekében gyakorolt ott elhatározó befolyást, s forradalmi indulatokat vert fel a március 31-iki népgyűlésen, hol válaszként a pénz- és hadügyminiszter megerősítését megtagadó királyi leiratra, ő olvasta fel a választmány proklamációját s elszavalta *A királyokhoz* c. költeményét. Az újabb királyi válaszra lecsillapodott a közhangulat, de Petőfi keserűn állapítja meg, hogy a „forradalomnak vége van“, mert „jámbor, békés Lafayettek“ keveredtek közéjük. Majd azzal biztatja magát, hogy „nem, a forradalomnak nincs vége, ez csak az első felvonás volt“. Ő francia mintájú forradalmat képzelt, olyat várt, arra készült, s csalódást érzett, mikor a mozgalmat józan mérsékletű kormányzási útra látta terelődni. Kormány-, és majd a képviselőház működésével hovatovább elégedetlen lett. Népszerűsége pedig, kivált *A királyokhoz* c., röplapon terjesztett költeménye miatt, erősen alábbszállt. Nyiltan kiviláglott, hogy az ő forradalmi eszménye nem a nemzet talajából nőtt ki, s hogy iránya és hevülete egyelőre ellenállásra talál saját nemzetében.

Tevékenysége most egyideig népgyűlésekre szorítkozott. Április 6-án, a bécsi egyetemi ifjúság küldötteinek tiszteletére rendezett népgyűlésen, a gyűlés bezártával, közkívánatra ő is szót emelt, és saját csillapodhatatlan nyugtalanságát jellemző szavak után elszavalta geniálisan csúfondáros király-ellenes versét, a *Készülj hazám!*-at. A május 10-iki budai vérengzés[141] után, népgyűlést hívott össze 12-ére, ott heves beszédben kelt ki a minisztérium gyöngesége miatt („én e minisztériumra.. a kutyámat sem bíznám"), s két küldöttség menesztésére hozatott határozatot, melyek egyike az említett vérengzés ügyében sürgessen megtorlást, másika pedig a nemzeti konvent sürgős összehívását követelje a kormánytól. Ez utóbbi küldöttséget ő vezette, s a miniszterelnöktől megnyugtató választ kapott. E népgyűlési szerepe is általános visszatetszést szült s fokozta népszerűtlenségét. A rendre ügyelő választmányból, annak május 16-iki megújítása alkalmával kihagyták, s a budai vérengzés ügyében eljáró vegyes bizottság sem őt hívta meg az ifjúság képviselőjeként. Közben (május elején) megjelent április végéig vezetett forradalmi *Naplő*ja, mely republikánus vallástételével csak tovább ingerelhette ellene a higgadtabb közvéleményt.

Az eddigi szereplésével aratott ellenszenvéket használta ki ellene a kortes-intrika a csakhamar bekövetkezett képviselő-választáson. Jelöltséget vállalt szülőföldjén, a Kiskúnságban (Félegyháza, Kúnszentmiklós, Laczháza, Fülöpszállás, Szabadszállás). Igen valószínű, hogy *Pest, május 27. 1848.* keltezésű nyílt levelét már a választásra való tekintettel írta,[142] hogy védekezzék azon vádak ellen, melyeket róla választói közt is terjesztettek. Mit vétett? — veti föl a kérdést, hogy a nemzet egyik kedvencéből ily hirtelen egyike lett a leggyűlöltebb embereknek. Kimondta egy népgyűlésen, hogy a minisztériumban nincs bizalma; de azzal nem akarta elkergetni a minisztériumot, csak ösztönözni; s a minisztérium is jobban bízhatnék nyilt gáncsolóiban, mint álbarátaiban; ő tudja, hogy a minisztérium birálói a legőszintébb barátai voltak. *A királyokhoz* c. verse pedig első, de nem utolsó nyilvános szava volt Magyarországban a republicanismusnak. Ő azonban nem kiáltotta ki a köztársaságot, nem lázított, csak szoktatni akart az eszméhez, hogy annak idején az átalakulás mennél kevesebb vérbe kerüljön. Egyelőre azonban van még nálunk jövendője a monarchiának, mert szükségünk van rá. — Hogy e felfogás gyakorlati politikának mily naiv és veszedelmes, fölösleges kifejteni. Elég az hozzá, hogy a választáson elbukott. Ellenfelének, Nagy Károlynak a hívei épen azon vádakkal ingerelték föl ellene a népet, melyek alól nyilt levelében tisztázni akarta magát, s azonkívül is a legaljasabb kortes-rágalmakkal dolgoztak ellene. Június 15-én reggel kocsin kellett menekülnie Szabadszállásról, a leitatott

[141] Lederer Ignác katonai parancsnok szétverette katonáival a neki macskazenét adni akaró tömeget.

[142] *Életképek,* június 11 — L. Havas: VI. 387. stb.

nép fenyegetései elől. Bukása történetét azonnal megírta s közzétette, peticiót adott be Deák Ferenchez, az újabb rágalmakra ismét hirlapi cikkben felelt; Nagy Károlyt, sértő válasza miatt párbajra hívta ki, a nemzetgyűlési követeket röplapon hívta fel Nagy Károly bojkottálására; azonban a párbajból semmisem lett, a vizsgálat a zavaros viszonyok miatt halasztódott, s Nagy Károly bent, Petőfi kint maradt, élete nagy, talán legnagyobb csalódásával. Történt pedig mindez három hónappal március tizenötödike után.

Keserűségét *Az apostol*-ban kisérelvén meg költőileg fölélni, kivülről figyelte a július 5-én megnyílt nemzetgyűlés tanácskozásait. Föllelkesül a lelkes újonc-megajánláson (júl. 11.), de az olaszok elleni segély nem-határozott megtagadása (júl. 24.), az újoncozási törvényjavaslat tárgyalásának halogatása, a királyt az országba hívó nemzetgyűlési küldöttségnek adott kitérő válasz a király részéről, s az országgyűlés bezárásának szeptember 7-ére kilátásba helyezése (aug. 8.): fölingerlik s egy *Pest, augusztus 10. 1848.* keltezésű cikkben önti ki felhalmozódott elégedetlenségét az ügyek ilyen menetén, igazolva látván korábbi támadásait a minisztérium ellen, s alaptalannak a nemzetgyűlés munkájába vetett reményét: „A rác fene eszi az ország lábát s maholnap a szívébe harap“, de a nemzetgyűlés úgy tesz, mintha az ellenség valahol a Gangesen csak most verné a hidat, melyen át hozzánk fog gyalogolni. — Végre tetőpontra hág izgalma az újoncozási törvényjavaslat napirendre kerültével (aug. 16—21.), mely meghagyta a német vezényszót, s megtudván, hogy Vörösmarty is a többséggel szavazott, első felindulásában megírja hozzá szép, de elfogultságból kirobbant költeményét: „Nem én téptem le homlokodról, Magad tépted le a babért!“ Vörösmartyval csakhamar helyreállt tiszteletteljes, régi jó viszonya, de Jókaival, ez ügyből kifolyólag, örökre meghasonlott.

Ekként, forradalmi eszményének, s költő-apostoli hitének fenntartásával, egyre távolabbra látta elmaradni álláspontjától az alkotmányos élet folyamát. Szeptemberre azonban nyilvánvalóvá lett a reactio még azon, Petőfi szerint fölöttébb csekély eredmények ellen is, melyek a márciusi lendület következményei voltak. Az augusztus 31-iki királyi leirat, Fiume elfoglalása Jellasics által, s Jellasics kiáltványa: megtették hatásukat: az országgyűlés gyors cselekvésre kényszerült s a nemzet közérzése is forradalmibbá vált; Petőfi forradalmi romantikája, bár jóhiszemüleg tarthatta magát továbbra is a „világszabadság“ eszményi liberalizmusának, nemzetivé realizálódott, s a magyar szabadságharc jegyében találkozhatott a hazai talajból szükségszerűleg felbuzogott forradalmisággal.

E közeledést, ez egymásra találást állapítja meg *Pest, szeptember 17. 1848.* keltezésű cikke, mely a *Március Tizenötödiké*-ben jelent meg: „S mostan én, ki hat hónappal ezelőtt ezt írtam, hogy „nincsen többé szeretett király“, s kit ezért a Kárpátoktul Ádriáig elvetemült hazaárulónak kiabáltak magyar testvéreim, most én

azt kérdem: „hát van-e még szeretett király?“ és nem kacagok.“ S jóslata sem a világszabadság utolsó nagy csatájára vonatkozik most már, hanem a küszöbön álló magyar szabadságharcban leendő részvételére: „tényező leszek az itéletnek ama véres napjain, midőn e nemzet elégtételt vesz megtiprott jogaiért, fölrúgott becsületéért.“ Ugyancsak szept. 17-én fogadta el magyar és német nyelvű kiadásra Petőfi proclamatióját (*Magyarország lakosaihoz, testvéreinkhez, rokonainkhoz*) az Egyenlőségi Társulat, azon forradalmi clubok egyike, melyek a radical párt befolyása alatt működvén, a közhangulat fölizgatásában már április óta előljártak, s melyek üléseire Petőfi is szorgalmasan eljárt.[143] Történeti múltunkat a Habsburg-házhoz való viszonyunk szempontjából világítván meg, e felhívás emlékezetbe idézi a közelebb lefolyt forradalmakat, majd az itthon, március óta történteket, Jellasics betörését — s megfújja a riadót: „Föl hát magyarok, föl fegyverre!... hogy örök időkre megmentsük a magyar nemzet életét és becsületét.“

Forradalom-váró költői múltja s forradalomra izgató politikai szereplése után mindenki azt várta, hogy azonnal a harctéren terem, sőt gúnyos célzások is hangzottak el a nyilvánosság előtt erre vonatkozólag. Október 15-én nevezte ki Mészáros századosnak a 28-ik zászlóaljhoz. S ezzel, sok újabb csalódáson s keserűségen át, megindul végzete felé.

Szeptember 24-én Erdődre viszi áldott állapotban levő feleségét, s a Székelyföldre indul toborozni, de az oláh lázadás miatt kénytelen visszatérni. Okt. 9. után, megjelenvén a parndorfi táborban, a katonák közt izgat a honvédségnek a határon túl táboroztatása ellen. Majd kapitányi kineveztetését megkapván, Erdődre, onnan Debrecenbe megy, zászlóaljához, s ott nov. 16-ig az újoncok kiképzésével foglalkozik. Zászlóalja másnap Nagybecskerekre indul, ő szabadsággal Erdődre, honnan nejét nov. 31-én Debrecenbe viszi. Ott született meg december 15-én fia, Zoltán. Szabadsága január közepén lejárván, elindul Bem táborába, hová megelőzőleg áthelyeztetését kérte.

Hogy harcba indulása ily soká késett, s hogy a rosszindulat azt alattomos vádaskodásra használhatta föl ellene: életének egyik leggyötrőbb megpróbáltatása volt. Tudjuk, hogy neje lebetegedését akarta előbb megvárni, s nov. 17-én is csak Júlia szemrehányó levelének a hatása alatt maradt vissza zászlóaljától. — Már eddigi rövid katonáskodása idején is kiderült, hogy a merev katonai fegyelemmel nem férhet össze az ő fékezhetetlen önakaratúsága. Tudtára adta ugyan a honvédelmi bizottmánynak, hogy zászlóaljától eljött, s kért szabadságot, de tény, hogy engedelem bevárása nélkül vált el zászlóaljától. Vetter Antal tábornokkal is kellett valami összezördülésének lenni, mert, mint Kossuthnak írja, vele egyszer beszélt s nem is fog többször, nehogy hamisnak tapasztalja azon hitét, hogy „a bakonyi kanászok a legcivilizálatlanabb

---

[143] Havas: VI. 407—413.

emberek a világon". Fellebbvalóival való hasonló összezördülések keserítették meg katonai pályáját ezután is.

Hosszabb-rövidebb időközökkel négy ízben volt a harctéren. Először január második felében s február első hetében. Szelindeken (Nagyküküllő vármegyében), január 25-én jelentkezett Bemnél, ki szívesen fogadta, segédtisztjévé nevezte ki, s kihez Petőfi innen kezdve halála percéig gyermeki szeretettel s rajongással ragaszkodott. Résztvett a január 30-i szelindeki s, Bem tilalma ellenére, a február 4-i vízaknai csatában. A kitünő öreg hadvezér általában igyekezett őt távoltartani a csatatér veszedelmeitől. Igy mindjárt február 8-án futári megbízatással Debrecenbe küldte. Ott, a híres nyakravaló-ügyben Mészárossal összetűzvén, február 17-én beadta lemondását, mit Mészáros megjegyzés nélkül elfogadott.

Február 23-án, miután Aranyt felkérte, hogy feleségét s fiát dajkástul Szalontára vigye,[144] másodízben indult a harctérre, most már mint közlegény. Jelen volt március 2—3-án a medgyesi csatában s résztvett a Segesvárig való visszavonulásban. Onnan azonban, váltólázba esvén, március 5., vagy 6-án Bem Kolozsvárra küldi katonai megbízással. Kolozsvárról Szalontára is ellátogatott s ottmaradt március 26-a tájáig.

Harmadszor indulván vissza Erdélybe, április 1-én Szebenben jelentkezik Bemnél. Az visszaadja rangját, ismét segédtisztjévé teszi meg, s megajándékozza egyik kedves lovával. Részt vesz Bem előnyomulásában Szászsebes felé, hol ápr. 10-én Bem tulajdon kezével tűzi mellére az érdemjelt, mit Petőfi hálás örömmel s végtelen megilletődéssel fogadott. Déván, Vajdahunyadon, Karánsebesen, Lugoson át Freydorfig követi Bemet, Temesvár alá. Május 3-án Bem őrnaggyá nevezi ki, s másnap futári minőségben Debrecenbe és Pestre küldi.

Szalontán áthaladva, nejét magával viszi Debrecenbe. Kossuth, Bem ajánló levele ellenére, hidegen fogadja s őrnagyi kinevezése megerősítése végett Klapkához útasítja. Ez meg éppen nyersen fogadta, mert őt gyanúsította Bem egy hivatalos levelének (melyben ez Vécsey tábornok ellen kel ki) a *Honvéd*-ben (ápr. 28.) való közzétételével. A levelet csakugyan Petőfi adatta ki, de Bem beleegyezésével. Klapka ez igazolást nem fogadta el, őrnagyi megerősítését az ügy tisztázásáig megtagadta, szabadságot sem engedélyezett neki, míg orvosi bizonyítványt nem ad be. Petőfi azonban, atyja március 21-én bekövetkezett haláláról értesülvén, családi ügyei rendezése végett okvetlen Pestre készült, s rangjáról való lemondását, mit Klapka el is fogadott, beadván, május 7-én Pestre

[144] Aranyné értük is ment, s Júlia május 5-ig, Zoltán május 29-ig nálok maradt. Előbbi elindulása előtt is kérte erre Aranyt, de a téli hideg miatt nem mervén útaztatni családját, Vörösmartyék gondjaira bízva, Debrecenben hagyta őket.

indult. Útközben Szolnokról goromba őszinteségű levelet írt Klapkának, ki aztán „Petőfi népköltőnek aljas vádjai” miatt Görgeynek tett jelentést. Görgey tanácsára az egész ügy simán intéződött el, egy kézfogásban az időközben Pestre jött Klapkával, de Klapka szerint: titkolt felindulással Petőfi részéről. Az *Egy goromba tábornokhoz* c. verset mindenesetre még e kibékülés előtt írhatta. Lemondását pedig május 27-én újból beküldte, a hadügyminisztériumhoz. Pesti időzése közben halt meg, május 17-én, édesanyja is. A hónap vége felé felhozza fiát Szalontáról. Egyébként nehéz anyagi körülmények közt él, tele keserűséggel a történtek, s gonddal a jövő miatt. Szilárdul el volt határozva, hogy a hadsereghez többé nem megy vissza: június 20-án tagadó választ ad Bem hívó levelére, s visszaküldi neki a részére küldött útiköltséget.

Ferenczinek igaza van: arra, hogy újból a hadsereghez menjen, csak olyan idők vehették rá, melyek minden más lehetőséget kizártak számára. S ez az idő az orosz hadsereg előnyomulásával bekövetkezett. Július 3-án családjával Mezőberénybe vonul, hol egyelőre biztonságban érezhette magát, honnan azonban két hét múltával biztosabb helyre, Aradra, esetleg Radnára készült, egyébként is terve lévén Erdélyben telepedni meg. Épen induláshoz készülődtek, július 18-án reggel, mikor Kiss Sándor ezredes és Egressy Gábor képében megjelent a sors és máskép intézkedett. Az ezredes Bem futára volt, ki Egressytől megtudván, hogy Petőfi Berényben tartózkodik, Szegedről került érte erre felé. A költő, némi tétovázás után, hirtelen határoz: velük megy Bemhez. E lehetőségre, mint szükség esetén egyetlenre, már azelőtt is gondolt, aminthogy politikailag annyira exponált egyéniség számára hovatovább csak a tábor maradt fenn végső menedékül. Ugyanazon kocsival, mely az aradi útra állt készen, megindultak Váradnak; onnan Kolozsváron át Tordára érkeznek. A költő otthagyja családját Miklós Miklós református papnál s júl. 22-én elbúcsúzván tőlük, 25-én találkozik Bemmel Bereczken, s követi őt (polgári ruhában), tilalma ellenére a végzetes úton. Július 31-én, a segesvári csata kezdetén, Bem visszarendelte a tartalékhoz. Délután 5—6 óra közt a tüzéri állások közelében tartózkodott s figyelte az ütközet menetét. Csakhamar belesodródott a megvert magyar sereg menekülésébe s többé nem került elő.

Nemes szenvedélyek s ellenállhatatlanul a cselekvésre ösztönző vérmérséklet ragadták ki költészetéből, s költészetével együtt a politikai szereplés terére, hogy jóslatai betelését csalódások és keserüségek korszakává tegyék reá nézve.. Egy forradalmi eszményiség túlzó követelményeivel járt nemzete előtt e pályavég első szakaszában; a történelmi fejlemények az ő türelmetlen röpte mögött elmaradván, elégedetlen volt, s népszerűtlen lett. Mihelyt aztán a történeti fejlődés hullámai utólérték forradalmi hevét, menthetetlenül magukkal ragadták. Katonai pályája is tele keserüségekkel s a kiábrándulás hézagaival; de hiába nem volt katonának való vérmérséklet, hiába vonult vissza, végleges, sebzett el-

határozással a hadseregtől, hiába az atyai indulatú hadvezér gyöngéd figyelme, hiába a családhoz kötő szeretet gondjai, vitte, ragadta a saját múltjával felidézett végzet a névtelen megdicsőültek tömegsírja felé. Piros vére, a fehérvászon polgári átillára kiömölvén, elérkezett buzogása végső céljához.[145]

Az előadott események körül, s általuk meghatározva alakul ki e korszak költészete, mely e szerint túlnyomó nagy részében politikai lesz, s mint olyan is, lényegesen különbözni fog múlt korszakbeli előzményeitől, mert költő-apostoli eszményiségéből kilépve, gyakorlativá, cselekvővé válik, s ennek következtében nemzetközi forradalmisága, mely a haladó eseményektől élményi táplálékot nyer, speciális magyar érdekü politikai költészetté otthonosúl.

Ez átalakulás azonban nem pusztán következménye a politikai eseményeknek, hanem egyszersmind újabb, ösztönszerü fordulata a költő általános lyraiságának, minek előkészületei a Júlia-korszak vége felé egyre nyilvánvalóbbak lettek. Vészmadarakat láttunk fel- és tovaröppenni: előhírnökeit, jóslatait, szószerint a forradalomnak, valósággal pedig a kivánt, egyre türelmetlenebbül várt lelki (lyrai) izgalmaknak, mi, az ő ellentétek közt tovahaladó fejlődését ismerve, természetesnek látszhat a Júlia-korszak aránylagos megnyugvása s a szerelem nagy élményének klasszikus lyrai kiélése után. Költői fejlődésének ösztönszerű menete szinte végzetszerűleg egybecsett a politikai élet forradalmivá ingerlődésével, s egybe lobbant vele ama március 15-ikén. Beteljesült a hit, melyet a költők apostoli hivatásáról vallott. Teljes értelmet nyert Béranger hatása is, és a márciusi nagy találkozóra megérkezik a politikai értelemben vett *népköltő* is; jön s eljuttatja végzetszerű utolsó állomásához nemcsak Petőfi költői pályáját, hanem azt a magyar irodalmi fejlődést is, mely mikor több mint félszáz esztendővel azelőtt megindult, már magával hozta politikai végzete csiráit, mert az az irodalom nem — mint mondani szokás — megelőzte a politikai fejlődést, hanem kész nemzeti politika volt maga is.

A politikai főág mellett, költészete egyéb ihletei háttérbe szorulnak, s köztük legsajnálatosabban a tárgyas lyráé, melyben pedig az előző korszak nagy föllendülést igért. Politikai izgalmai nem-politikai költeményeit is átjárják, s igen kevés az, ami tőlük teljesen mentes. A szerelmi költészet háttérbe szorulása egyáltalán nem jelentheti az érzés elhalványodását: természetes következménye ez az ihlet korszakos kiélésének. 49-ben csupán a szülei halálára írt vers áll távol minden politikától, mig felesége már csak egy izben, harci benyomásoktól szinezetten, kap lantjától egy ihletett hangot.

---

[145] Ez életrajzi áttekintés adatait l. Ferenczinél (Negyedik könyv, VII. stb. fejezetek).

II.

A politikai élmény ihlete.

Elégültség vágyai úgy tetsző megvalósulásán: az igazoltság önérzete; máskor viszont a várt, hirdetett eszmény és a fogyatékos megvalósulás, szándék és kivitel aránytalanságának kiábrándító tudata; a magányos erőfeszítés csüggesztő érzése a tömeg tétlensége láttára; türelmetlenség a hivatalos politika békés lassusága miatt; állandó forradalmi inger; újabb elősejtelmek; a magyar szalmaláng élesztgetése; politikai eseményekre naplószerü visszhang: pártpolitikai színvallás, meggyőzni akarás; tüzelés a kenyértörésre; lelkesítés, harag és szégyen a harcok idején; önérzete s szeplőtlen hazafisága sérelmei; a polgár és magánember, politikus és költő, kard és lant összeférhetetlenségének fájdalmas tapasztalata; de különösen a költő fáradt magábaszállásai, epedései a tiszta költészet után; a pihenésnek egy-egy meglopott perce lantja s neje számára: ezek e végső korszak érzelmi köre s tárgyai.

A politika azonban, mint a gyakorlati élet minden mozzanata, erkölcsiséget érint, s igy a politikai költészet is, mihelyt gyakorlati érdeküvé válik, nemcsupán az érzelmek dolga többé. Politikának költészetben csak akkor lehet helye, ha azonkivül, hogy elegendő ihletü erővel bir és művészi erőket hoz mozgásba, szolidáris egy nagy erkölcsi közösség érdekeivel. Minden más esetben elveszti vele szemben függetlenségét a költészet s a pártpolitika eszközévé sülyed. Mindez, mint látni fogjuk, korántsem zárja ki a lyra személyességét, s a költő-egyénnek a közösség politikai irányitásába való beavatkozását. A következő fejtegetések egyik főkérdése, s taglalási elve is az lesz: minő viszonyban áll s miként érvényesül a lyrikus személyessége a nemzeti közösséggel való erkölcsi szolidaritásban?

*

A politikai költészetnek kétségkívül egyik legkitűnöbb s a költőiséget nem hogy veszélyeztető, sőt inkább magasba lendítő változata az, melyben a költő egy nagy erkölcsi közösség (nemzet) szószólójává magasztosul, mintegy erkölcsi irányítást ad a nemzet nevében, vagy nemzete érzelmeit fejezi ki akár általánosságban, akár személyessé konkretizálva. Ily fölemelő ihlettől áthatva zendítette meg lantját Petőfi 48 politikai eseményei közül két ünnepélyes alkalomra: az Erdéllyel való únió és a nemzetgyűlés megnyitása alkalmából.

A *Két ország ölelkezése* az 1846 őszén írt *Erdélyben* című, erős hevületű költeménynek a párja tárgyi szempontból; lyraisága azonban kevésbbé intenziv. A vágy, a meggyőzés szándéka mindig türelmetlenebb, s hevesebb Petőfiben, mint a kielégülés öröme. Ünnepi, szinte templomi higgadtság és komolyság jellemzi ez örvendezést. Mikor az Erdéllyel való úniót sürgette, önmaga állt ki

költeményében, bizonyos lyrai dúltsággal; most, hogy az únió meglett nem önmagát teszi meg költeménye alanyának, hanem mintegy jellemzi az egész magyarság szempontjából a nagy esemény érzelmi és ténybeli következményeit. Személyességének e ritka fékezése illik az alkalom ünnepélyességéhez és egyetemes jelentőségéhez. Csak a versforma mérsékelt szabálytalansága jelez kezdettől fogva némi lappangó személyesebb izgalmat, mely aztán a költemény derekán túl nyiltabban elárulja magát. Midőn az unió jövőbeli következményeiről kezd szólani („Jöhetsz, most már jöhetsz, vihar, Nem rettegjük már haragod"), azt a húrt érinti, melyen az *Erdélyben* főgondolata zengett; s mintha akkori ihlete ez érintéstől fölrezzenne, innen kezdve végkép személyes fordulatot vesz a költemény: elküldi lelkét a Királyhágón átal, hogy szórja szét kincseit a székelyek között, csókdossa fegyvereiket, — „S hogy megismerjék a rónák fiát", délibábot játsszék bérceik fölött. Kár, hogy ez utolsó fordulat, melyben a két ország ölelkezése oly mélyen személyes kifejezéssé lyraiasodik át (a költőnek, a rónák fiának ölelkezésévé a bércek magyarjával, a székellyel), s mely a költő lelkének délibáb-játékával a leg-Petőfiesebb költői emlékek seregét rebbenti fel: kevésbbé szemléletes és csekélyebb költői értékű képek terhét vonszolja magával, s nem járja át közvetlen előzményeit is a maga mély bensőségével. — Másik, politikai alkalomra írt költeménye: *A nemzetgyűléshez,* szintén az emelkedettebb hanguak közé tartozik. Petőfi — tudjuk — nem jutott be képviselőnek a nemzetgyűlésbe, mi miatt lelke tele volt méltó keserűséggel. De ez egyéni sérelemnek nyoma sincs a költeményen: feladatuk erkölcsi komolyságára s önzetlen honfi-munkára figyelmezteti a nemzetgyűlés tagjait, mintegy éreztetve, mily áhitatos kötelességtudással lépett volna ő át „a teremnek küszöbén, Melyből a nemzet sorsa jön ki majd". A költemény egyébként inkább erkölcsi komolyságával tűnik ki, mintsem lyrai eredetiséggel.

*

Más színezetet nyer a nemzettel való együttérzés lyraisága, midőn a megtámadott, létéért harcoló nemzetnek válik, ellenségeivel szemben, képviselőjévé. Azt hinnők, Petőfi politikai költészete itt ontja a klasszikus műveket, mikor szokásos lyrai ingerei — a nemzettel azonosulás magasztos tudata, a támadó kihívásra való visszahatás, a harci cselekvés közelsége — szinte valamennyien együtt ihletik. Azonban ép e túlságosan erős inger válik — művészi szempontból — kárára, úgy hogy a nemzeti erő és önérzet méltóságos képviselése helyett, többnyire egy fölingerelt vérmérséklet haragos kitöréseinek leszünk a tanúi.

Egyetlen nagyobbszerű kivétel: *Vesztett csaták, csúfos futások* (48 végéről). Míg költeményeiben a büszke önérzet (sokszor hetykeség) alaptónusa rendesen a harag prózai kitörésévé fajul el: a megaláztatás, a szégyen, az aggodalom vérfagyasztó sejtelmei nemes lyrai visszahatást támasztanak benne, mely megtalálja az ódai

méltóságnak egy nemzet erkölcsi nagyságához illő kifejezését. Az idézett költeményben van a legszebb harci riadó, mit Petőfi írt. Egy nagyszerű lyrai csere megy végbe benne, a nemzettel való szolidarításnak egy heves indulat-futamá, mely egy befogadott érzést (mintegy maró folyadékot) mélyít el a személyesség legérzőbb idegéig, hogy az akarat gyújtó tüzével adja meg rá az ellenhatást. A költemény első szakasza valósítja meg a nemzeti „gyalázat" szégyenérzetének a személyes lyraiságba való teljes felszívását, a nemzetszeretetnek e fájdalmasan szép költészetét. Egy korábbi költeménye, a *Fekete-piros dal,* jóslatszerűleg vetette volt fel ily megaláztatás lehetőségét; de az csak föltevés volt, átérzés és valódi hit nélkül, inkább csak a megdöbbentés és észretérítés szónoki fogásául. Mily különbség hozzá képest e mostani sötét valóság lyrája, mily benső itt az átérzés, s annál fogva mily elevenbe vágó a kifejezés! „Miként a sár, a melybe Követ hajítanak be, Ugy freccsen szét a harcok mezejérül, Oh, nemzetem, képedre a gyalázat." E hasonlat, mely a meggyaláztatott eszményt alig is személyesítvén meg, kíméli a szent fájdalom szemérmét, s csupán a meggyaláztatás tényét érezteti egész nagyságában, mennyivel szuggesztívebben fejezi ki a nemzeti méltóság rettentő sérelmét, mint *A ledőlt szobor* hideg allegóriája, mely oly tapintatlan nyomatékkal mutogatja a posványba dőlt, a „sárrá rothadt zöld hullámok alján" „fetrengő", három századig ott „hentergő" bálványképet, melynek fejét „az ingoványnak undok férgei Borították el ronda testeikkel". Amaz az aktuális érzés találó beszéde, emez a hatni akaró képzelet túlbuzgalma. Mikor pedig aggodalmait vallja meg, aggodalmait ő, kit kislelkűnek, csüggedőnek senki sem ismert, elképzeltetése szinte a borzadály testi érzéseként ragad át reánk: aggodalmai — úgymond — a jövő rejtélyes távolából „jőnek, miként az éji denevérek S el-elvisítják itten magokat, Hogy rá szívemben hidegséget érzek És lélekzésem szinte elakad". — A szégyen és kétség érzéseitől átjártan idézi fel aztán a magyar szabadságharcok baljóslatú példáját, s megdöbbenve kiált *nem*-et arra a gondolatra, hogy *ez* a szabadságharc is a régiek sorsára juthat. De ez a *nem* most már az életerő fölijedt igenlése, ellenállhatatlan akarat, mely alighogy magára ismer, már gyújtani indul, eleven tűzként átharapózni mindenek lelkébe. Ez a tépelődő magábamélyedésből egyszerre felharsanó csatajel Petőfi egyik legnagyszerűbb lyrai riadalma:

Nem, nem, most győzni vagy meghalni kell!
Csatára, nemzetem,
Halál vagy győzelem!

— adja meg szinte trombita-rivanással a felhívó jelt; még néhány rövid szó: bizalma a nemzet önérzetében, hite az élet-áldozat diadalában, — s már, mint akinek akarata egy szempillantás alatt sereget teremtett, kinek akarata parancs és kész cselekedet, már indítja, mint egy uralkodó, mint egy ó-testamentomi ihlettől el-

öntött próféta, indítja seregét, megszámlálhatlan légióit a nemzet fiainak:

Induljatok
Százezerevel, miljomával
A szolgaság Egyiptomából
A szabadsági Kánaánba,
Mint Mózes népe hajdanába'!
Nekik volt, van nekünk is istenünk,
Ő fog vezetni tűzoszlop képében,
S az ellenség kiomló vére lészen
A vörös tenger, melyen átmegyünk!

Olvasni kell a költeményt, hogy a közbülső szakasz elborult történetszemlélete után egész rendkivüliségében érezni lehessen ez élet-akarat rándító erejét. Nincs itt egy szó ellenség-gyalázás, egy szónyi sivár harag, de van cselekvő akarat, személyes lyrai gerjedelem és nemzet-méltóság.

Mint említettem, a nemzeti szolidaritás támadó megnyilvánulásai közt kivételes jelenség a tárgyalt költemény.[146] A harag rossz tanácsadó s költői ihletnek fölöttébb terméketlen. A mértéktelen haragnak nincsen ritmusa, nincs lyrai resonantiája. A vérmérséklet egymagában nem lehet költő; csak érzésre fogékony lélek s alkotó értelem avathatják azzá. Az ingerült harag pedig a vérmérsékletet teszi korlátlan úrrá érzés és gondolat felett. Nem egy, emelkedett ihlettel induló költeményét rontja meg Petőfinek a rajta útközben elúrhodó ingerültség, s nem egyszer téveszti öszsze ingerültsége egy vér-rohamát a költői ihlettel. Az előbbi esetben a költemény eldurvul vagy elfajzik, az utóbbiban felhigúl, elerőtlenedik.

Az eldurvulás különösen két költeményben igen sajnálatos: az *Ausztria*, meg az *Élet, vagy halál* címűekben. Az első jóslással indul (Ausztria el fog pusztulni, császárjai földönfutók lesznek) s leleplező váddal folytatódik; abban megvolna a fenyegető elégtétel, ebben az erkölcsi indokolás; a költő azonban nem éri be ennyivel; ami következik — elátkozás, a harag részletező boszúvágya („akihez fordultok,... Rátok köp, elrúg bennetek,... Dögtestetekre hollók szállanak" stb.): méltóságától fosztja meg az indulatot. Igy átkozódhat egy tragikus véghez méltatlanul juttatott egyéni élet, de a nemzeti megtorlás hangja nem ez. — Különösen kár azonban az *Élet, vagy halál!* eldurvulása. Oly ihletett megjelenítéssel s a nemzetszeretet oly mély forrású melegével indul —

A Kárpátoktul le az al-Dunáig,
Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar!
Szétszórt hajával, véres homlokával
Áll a viharban maga a magyar.
Ha nem születtem volna is magyarnak,
E néphez állanék ezennel én,
Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb
Minden népek közt a föld kerekén.

---

[146] A jobbak, s mérsékelt hangjuk ellenére is hatásosabbak közé tartozik a 49-beli *Jött a halál* is. Csak bevégzése erőtelen („Mily nagy szerep, milyen lelkesítő!").

— hogy azt várnók, szabadságharcunk kocka-elvetésének klasszikus lyrai visszhangja lesz a költemény. De míg e kezdetben a nemzettel való szolidaritás eltalálja a szenvedélyes pillanat hangnemét, s a monumentális nemzet-látomást oly mélyen erkölcsös személyességgel tudja társítani: később az ellenfél (nemzetiségek) támadásában, bár lyrai gondolatmenetében erkölcsi következetesség és erős lendület van, a harag egyéni kis-szerűségére száll alá, s durva szavakkal üt („gazúl, — őrülten, — marjátok, — reánk uszít, — gaz csorda, — tetvek"). Mennyivel hatékonyabb, ha a szó, a kép nem ütni, hanem jellemezni kíván, s az ily szerencsésen kifejező, lyrailag viszonyító kép mily önkénytelenül lendíti tovább a lyrai gondolatot: „S mohó étvágygyal megrohantok minket, miként a holló a holttestre száll:

Hollók vagytok ti, undok éhes hollók,
De a magyar még nem halotti test,
Nem, istenemre nem! s hajnalt magának
Az égre a ti véretekkel fest."

Ama durvább szavak, képek az erő-maximumot vélik kiadni, nem ihletik a gondolatot, bunkóként tompák, külső eszközök maradnak; emitt ellenben a kép nem szakad el lelki tövétől, s gondolat és kifejezés vérkeringése, tápláló egymásra hatása eleven erővel érvényesül.

A kezdő ihlet elfajzásának vagyunk tanui a *Jőj el végre, valahára* c. versben; eleje a bizonytalanság türhetetlen lelkiállapotát szólaltatja meg s epedve várja azt az órát, melyben a hon sorsa „akár jóra, akár rosszra" fordul. A következő lépéssel azonban elveti a kockát; — azaz, hogy nem azt teszi; akkor következetes maradna; hanem *választ* „kard" és „olajág" között, természetesen a „kard" javára; s igy, szerves lélektani fejlődés nélkül, egy harcra tüzelő költemény lesz a bizonytalanság izgalmát megszólaltató ihletből. A végén pedig fölöslegesen el is durvul, mikor ütközet előtti imádság gyanánt kiátkozza sirjukból őseinket, kik reánk szolgaságot hagytak örökségül.[147]

Mind e költeményekben egy kiváló, vagy igen sikerült első versszakot (részletet) találtunk, melyet a költemény további alakulása eldurvít, vagy váratlan irányba terel. Világos jele ez az ihlet nem teljes érettségének, illetőleg határozatlanságának. Az inger megvan, de kellő ihlet nélkül. Ezért gyakoriak e korbeli politikai (és harci) költeményeiben a szép, erőteljes első versszakok, melyek után a költemény felhigúl, a szerencsés kezdetet variálja, elemzi, indokolja, szóval utólagos elmeműveletlel igyekszik megnőni, egésszé kerekedni. Innen sokszor a gondolat kisiklása, következetlensége, céltévesztése; a gondolatmenet lazasága, töredezettsége, vagy zilált jellege. Az ihlet mindössze egy vérroham

[147] Lehet ugyan, hogy ezúttal is valami lappangó alakítást kell feltennünk; mintha az 1. versszakot valaki más mondaná, sürgetvén a kocka elvetését; a többi pedig volna a költő közbelépése, irányító felszólalása. De ez esetben a személycsere túlságosan jelezetlen; s csak az gondol rá, aki a költemény szervi elfajzását észrevette.

volt, mely az első versszakkal kiadta erejét. Bevégző lendületre is a sikerült első versszak megismétlésével tesz szert a költemény, vagy nagyot célzó, de erőtlen képpel, szeszélyes szertelenséggel (a pokolhoz imádkozik), vagy a költemény tárgyához (Buda elesése) fölöttébb időszerűtlen kevélységgel. Példa van arra a Petőfinél legkivételesebb gyöngeségre is, hogy a versforma (avult, anapaestusi lejtés!) nyügözi le s irányítja a gondolatot.[148])

*

A tárgyalt két csoport a nemzet szószólója és képviselőjeként mutatja a költőt. De az utóbbi csoportban, legalább a támadó, ingerült modort illetőleg, a költő személye külön érezhetoleg érvényesül. A nemzettel való szolidaritás épsegben maradása mellett némileg továbbfolytatódik a költő személyes különválása az alábbi csoport költeményeiben, melyek a nemzeti ügy szolgálatában való cselekvő részvételét énekelik meg. A márciusi napokban vezérszerepe volt, mi, bár kétségtelen szolidaritás a nemzettel és nemzeti üggyel, másfelől a lyraiság szempontjából cselekvő különállást jelent. E cselekvő részvétel költészete váratlan de érthető tanulságokkal szolgál.

Boldogan foglalkozott a nagy nap emlékével, s igyekezett azt költeményben is megörökíteni. Csakhogy cselekvés és annak költészete nem egy, s a *„Tizenötödik Márczius, 1848“* című költemény valóban a kevésbé sikerültek közé tartozik. A szabadság hiányérzete erősebb lyrai ösztön, mint meglétének tudata. A nevezetes nap közelében „szabad sajtó“ és „rab író kiszabadítása“ még erkölcsi tartalmat kisugárzó forró jelszók voltak; de költeményben, csupán jelszó-mivoltukban megtéve egy ódai lendület és csodálat végcéljának, hidegek, s a csalódottság érzetét keltik, mintha a nagy lyrai hevület csak egy puszta szóért lett volna. Remélem, nem fog senki félreérteni, kivált ha most nyomban elolvassa a költeményt. Hogy miként lehet egy puszta szónak („sajtó“) egész erkölcsi tartalmát lyrai nyomatékkal (költőileg) kifejteni, példa rá Vörösmarty ódai epigrammája, melyet a *Gutenberg-albumba* írt. Petőfi versében a szabad sajtó csak szó marad; s még erőtlenebb szónak tetszik, mikor a sajtó felszabadítását megjeleníteni akarja: „lelkesülés szent dühében“ rohannak hódítani; minden arcon és szemben „rettenetes” a láng; az ezerek hangja „egy kiáltás, egy mennydörgés“; — s mi a *látható* eredménye a hevületnek? —: „Oda tört a sajtóhoz és Zárját lepattantotta“. A sajtó fel-

[148] L. *Föl; Forradalom; 1848; Ujév napján, 1849 Buda várán ujra német zászló!* — Jobb: *A nemzethez,* de erélyes kezdet után ez is elernyed; az egykori nemzet-ébresztést *(Meddig alszol még hazám)* ismétli meg, prozaiabbúl; végén pedig szertelenségbe téved, eldurvul, s prózai cselekvésre váltja fel a kezdő metaforát („Félre most lant... futok a toronyba, megkondítom azt a vészharangot“). Szintén jobb *Az erdélyi hadsereg,* bár a költemény egésze nem marad meg azon a lyrai magaslaton, melyre a Bemet megtisztelő első (költeményvégül is megismételt) versszak lendíti.

szabadítása: politikai jelszónak és cselekedetnek nagy és történelmi jelentőségű dolog; költemény végcéljának — csak megnevezésként odatűzve — erőtelen szó, megjelenítve pedig technikai művelet, még ha metaforával adatik is elő (mint Petőfinél). Mikor aztán a költemény végén a maga vezéri szerepét említi: „Egy ilyen nap vezérsége, S díjazva van az élet... Napoleon dicsősége, Te veled sem cserélek!“ — a költői hév és a költemény magja közt teljessé válik az aránytalanság. Jellemző például állapodtam meg e gyöngébb költeménynél, éreztetni akarván egyszersmindenkorra a tényérték és költői érték nem azonos voltát s a veszélyt, mely erőszakos azonosításukkal a költészet belső értékét fenyegeti. Mily jelentékeny nap volt ez Petőfi életében, mennyi szent hevület, mily nemes forradalmi tettvágy napja! S mégis költészetében értékesebb alkotással van megörökítve akár csak az az öreg asszony is, kit életében egyszer látott, futó érdeklődéssel, Aranyék udvarán. Sokkal kerekdedebb, talpraesettebb *A szabadsághoz* című, himnuszszerű költemény, mely szintén márc. 15 eredményét ünnepeli; ünnepeli, nem pedig regisztrálja. Ellenben *A márcziusi ifjak* (melyet egy pár hónappal későbben írt, s melyben azokat bélyegzi meg, kik a tett idején csak beszéltek, s a dicsőséget mégis maguk számára követelik), emlékező első felében, megint közel jár a prózaisághoz („Egy szóvá s egy érzelemmé Olvadt össze a haza, Az érzelem „lelkesülés", A szó „szabadság" vala").

Csatában való részvételéről csak egy ízben emlékszik meg *(Négy nap dörgött az ágyú)*, de nyilván látni feszélyezettségét s az ihlet tétovázását: elbeszélni is kezd, majd Bemet magasztalja, végül saját szerepét is említi. Ez utóbbi részben szinte prózai: „S nekem jutott a vészes Dicsőség hogy veled Járjam be, oh vezérem, A csatatereket... Sokan elhagytanak, te Rendíthetetlen agg, De úgy-e téged, úgy-e Én el nem hagytalak?“ Talán, ha életben marad, s a szabadságharcra némi történeti távlatból tekinthetett volna vissza, megfelelőbb ihlettel énekelhette volna meg. Erre számított is: „Mert én leszek, nekem kell lenni, ki, Ha elleninket mind a föld fedi, Megéneklem majd diadalmadat, Szabadság, és a szent halottakat" *(Bizony mondom, hogy győz most a magyar).*

*

A cselekvés — mondhatni — kiéli a maga ihletét s a cselekvő egyén költészetének spontán ihletű tárgyává utólag már alig válhat. E cselekvésbeli különváltságnál költőileg sokkal termékenyebb: tettvágyban, hitben, hazafiságban való felsőbbrendűségének érzése. E részben u. i. különállása lyrai fölényt jelent, mellyel előtte jár egész nemzetének.

Ami márc. 15-én kirobbant, a költő lelkében már régóta élt, mint felajzott, készülő erő, aminthogy a történeti eseményeknek megvan a maguk lelki előképe egyes kíváló emberek akarat-életében. A *Nemzeti dal*-t Petőfi nem március 15-ére írta, hanem a 19-ére tervezett, párisi mintájú reformlakomára szánta, melyen az ifjú-

ság a néppel karöltve erős lökést akart adni a reformok ügyének. Az események következtében e lakoma fölöslegessé vált s március 15-én a két napja megírt *Nemzeti dal*-lal gyujtogatta Petőfi a lelkesedés tüzeit. Nem e napra írta tehát, de már azzal a forradalmi elszántsággal, mely e nevezetes napon tört ki. Hiányzik ennélfogva belőle minden (bármely ünnepi) napi programm; nem alkalmi részlet-követelményeket (pl. sajtószabadságot) hangoztat; szabadságunk megvalósítására való felhívás és fogadalom a dal, tudatos lyrai nyitánya egy, a költő szerint immár aktuális forradalmi korszaknak. Petőfi politikai költészetében valóban határt jelöl: a küszöböt, melyen át a költői vágy és akarat a cselekvés terére lép ki. A szabadság-rajongás az ő legszemélyesebb lyrai tulajdona volt; a cselekvés, melyet belőle következtetni kíván, az egész nemzetre vár. S a személyes lyraiságnak a nemzeti cselekvés szolidarításába való kiterjeszkedését valósítja meg szinte észrevétlen átmenetekkel a dal, s a kezdet harsány, vezéri riasztásával szemben a dalvég áhitatos érzelmessége szembeszökően érezteti a lyrai átfejlődés jelentékeny voltát. Az első versszak törzse és refrainje úgy állnak egymással szemben, mint személyes felkiáltás és nemzeti visszhang: százezrek egyetértése a riasztva felszólamlóval; s mintegy a szolidaritás e visszhangjának a hatása alatt, a különálló, a vezető költői személyesség hovatovább beleolvad a nagy közösségbe, úgyhogy a továbbiakban már annak a nevében szól s dala a nemzet saját múlt- és jelen-szemléleteként s abból következő szent elhatározásaként hat. Egy észrevétlen személycsere, vagy más szóval, a személyességnek kitágulása, nemzettel azonosulása megy végbe a dalban: innen méltósága, s ünnepi hazafias költeményeink közt egyik legkitünőbb helye. Dal lévén, a *Himnusz* és *Szózat* történetszemléletét múltnak és jelennek elemibb, csupán érzelmi színezettel való szembeállítására szorítja, s uralkodó érzése, a felszabadulás türelmetlen követelése szempontjából hajtja végre, honnan jelenünk a szolgaság, rabság megalázó idejének látszik. A szabadságvágy hiány-érzete színezi oly sötétté a szemléletet, s az önérzet e megalázása most is, mint költészetében oly sokszor, a szenvedély lekötésével annak feszítő erejét fokozza a pozitív visszahatásig. Meg is történik az „átriadás“ — Ide veled, régi kardunk! —, de korántsem oly heves indulattal, mint tisztán személyes érdekű alkalmakkor szokott, bizonyságául annak, hogy a költő ihletében az említett személycsere itt már végbement.

E személycsere, más szempontból nézve: „lyrai megvalósulás“, mi Petőfi költeményeinek egyik gyakori kifejlési elve. A dal gondolat-idomában u. i. jelenet-sejtelem lappang, mely szerint a költő cselekvésre izgató beszédet tart egy tömegnek, mely a nemzetet képviseli. Nos e beszédben semmi nyoma a meggyőzés és rábeszélés szokott formáinak, még kevésbbé a hallgatósággal való tudatos szemköztállásnak, hisz a refrain ebbeli szerepe is elenyészik a továbbhaladás folyamán. Beszédformája tehát elveszti a közönséghez-szólás szabályozó tudatát s a lyrai

megnyilatkozásnak egy spontán, saját gondolatmenetét tünteti elő, egy lyrai folyamatot, mely a költő lelkében önerejéből játszódik le a hiányérzetből fakadó pozitiv akarat formájában. A dal menete a költő saját lyrai szükségérzetét valósítja meg, s bár a meggyőzni akarás formaiságával indult meg, a kész meggyőzöttség nyilatkozataként folytatódik. Petőfi izgatásai, lelkesitései többnyire a lyrai megvalósulás ily szerepcseréi: odaáll hallgatósága helyére s annak a nevében beszél lelkes meggyőzöttként. Az ő meggyőzése lyrai ragály, költői octroy, régi naiv, de nagy értékű szerepjátékának alkalmi érvényesülése.

A dal műfajában, annak életszerű jelenségein át, egyszerű eszközökkel megy végbe itt lyrai megvalósulás és a költő személyének a nemzet nagy közösségével való erkölcsi azonosulása. Ugyanoly egyszerűséggel, az érzelmi attitude-ök szuggesztiójaként emelkedik ki belőle egy szószerint meg nem fogalmazott, de hatásában érezhető, igazi Petőfies gondolat, mely a haza s a történelmi nemzet fogalmát a *szabadság* szeretetében sűrűsíti össze, nemzedékek egymással rokonszenvező, hálás közösségét a *szabadság* jegyében tűzi ki. E gondolat sugalmából hívja fel ember-öltőjét, hogy szabadítsa fel a múltat, mely szolgaföldben nyugszik, s szabadságot biztositson a jövőnek, hogy hálával fűzze magához a legkisebb nemzedékeket is, visszalépvén ekként mostani szolgaságából a szabad múlt és szabad jövő nemzeti szolidaritásába. E lappangó, de lyraiságát kormányzó gondolat avatja nemzetvoltunk megvalósítására való felhívássá e dalt, történelmi jelentőségüvé az ő nemzedéke szerepét, s térben-időben szétáramlólag nemzetivé saját személyes lyraiságát.

A lyrai fölényben való elkülönültség e szerint a legnagyobb energiák egyike Petőfi politikai költészetében, s korántsem ellenkezik az erkölcsi szolidaritás elvével, mert egyenest annak helyreállítására törekszik, egész nagyságában közleni akarván magát nemzetével.

A márciusi szép napok után igen lassúnak találja az idők járását, türelmetlenül vár további tetteket. Előtte jár a nemzetnek, kormánynak, s nem győzi várni, hogy nyomába érjenek.[149]) De csak beszélnek: „a nyelv mozog, a kéz pihen“.

Úgy állok itt, mint a tüzes ló,
Mely föl vagyon nyergelve már,
S prüsszögve és tombolva ott benn
Fecsegő gazdájára vár.

A kielégítetlen tettvágy e zúgolódása különíti el őt valóban lyrailag honfitársai nagy tömegétől, az ihleti a szép, de kisebb jelentőségű költeményt is, amelyből idéztem *(Megint beszélünk s csak beszélünk)*, s mely csupán végső szakában fordul sürgető szavakkal nemzetéhez, egyébként pusztán saját lyraiságát jellemzi az adott politikai helyzetben. Ugyanaz a lyraiság ez, mely korábban már *A szájhősök* s *Az országgyűléshez* ihletője volt, s

[149] L. *Hirlapi cikkek:* Pest, aug. 10. 1848.

amely, jóllehet politikai viszonylatok közt nyilatkozik meg, legszemélyesebb jellemzője Petőfinek életben, költészetben egyaránt, s különös erővel tör ki, ha korlátoztatást sejt. *„Miért zárjátok el az útamat?“* — kiált fel egyik költeményében, mely politikai költészetének erkölcsi s lyrai tényezőit (használni kívánó tettvágy, kötelességérzet, hivatottság hite, prófétai előrelátás) szinte teljes számmal egyesíti, s mintegy önarcképét festi meg a politikai költőnek:

A tettek vágya, tettek ereje,
Mint vad patak,
Foly rajtam át, a melynek habjai
Szilaj morajjal mélybe omlanak.

Ugyane nyugtalan tettvágy volt korábbi jóslatainak is a forrása. Most, hogy azok beválni kezdenek, még rendületlenebbül hisz előérzetében, s forradalmi indulata csak nagyobb feszültségre tesz szert a rosszaló ítéletek hallatára. A véresebb, viharosabb jövőnek az előérzetében is (mi egyébként csak tettvágyának előlegező kiélése) külön, szinte egyedül áll nemzetével szemben s egy heves lendületű kisebb költeményében (*A gyáva faj, a törpe lelkek*), a meggyőzés minden szándéka nélkül, lázas, szinte fenyegető képet mutat a készülő jövőről, s heve, hite akaratlanul is ragad. A legerősebb, s egyszersmind legköltőibb meggyőzés az, mely minden politikai érvelés nélkül, szinte akaratlanul éri el célját, mely lyrai ragályként ejti meg az olvasót. Az idézett költeményben az ellenmondás (azoké, „Kik nem szégyenlik magukat Sápadni, ha kezemben a lant Egy-egy merészebb hangot ad, Ha a közelgető viharnak Megérint hírmondó szele") — az ellenmondás riasztja fel (mint oly sokszor!) a magát igazoló lyraiságot. Mintegy belső lyrai ügye marad igy a költőnek az egész lelki folyamat, s minden politikai allure nélkül irhat egy kitünő politikai költeményt, le nem tévelyedve a legtisztább költészet útjáról. Személyes indulat (önigazolás) adja kezébe a lantot, s az elképzelt, közeli vihar erőszakában is, bár tárgyi kép gyanánt festi, saját forradalmi hevülete tombol, az igazgatja a kép haragvó elemeit, s tör ki végül önmaga cselekvő látomásaként az utolsó sorokban, világos bizonyítékául annak, hogy Petőfinél a jóslás semmi egyéb, mint várvavárt s képzeletben előre eljátszott cselekvés:

Mit mondotok, mit tesztek akkor,
Ha a világnak sarkai
Földindulástul, mennydörgéstül
Tőből meg fognak ingani,
Ha összevesz, mint négy vadállat,
És pusztít mind a négy elem,
S én vérbe mártott lantomat majd
Véres kezekkel pengetem! [150]

[150] *Föltámadott a tenger:* szintén ily heves indulat-hullám: a nép megmozdulásának fenyegető jellegét érzékelteti, feszült, de ereje tudatában magát mérsékelni képes lyraisággal, mely beéri fenyegető ereje megmutatásával: „Habár fölül a gálya, S alúl a víznek árja, Azért a víz az úr!“

Tettvágya türelmetlenebb, előérzete izgékonyabb, de hite is erősebb, mint a nagy tömegé; hite a gondviselésben, mely nem fog elhagyni bennünket s erényeinkben, melyeknek végre is meg kell kapniok a maguk jutalmát. A kishitűek korholásával indul s a meggyőzés határozott szándékával folytatódik *A magyarok istene* c. költemény. Ebben is lyrai különállásának, s igazságának az érzete a vezető ihlet. Míg az előbbiekben a buzdítás szándéka: személyes lyraiságának a közönyös tömegre rákényszerítése, hiányzott, vagy csak befejező lendületül szolgált, most főcélja a költeménynek, mely mintegy derültebb, verőfényesebb ellendarabja Kölcsey honfibútól sötét *Himnusz*-ának. Nem imádság, mint amaz, de templomi áhítatú szentbeszéd ez is; a prédikátor hite a történet tanulságával indokoltan árad ki belőle, pozitiv eréllyel a rövid, cáfoló kezdet („Felre, kishitűek!") után:

Él az a magyarok istene, hazánkat
Átölelve tartja atyai keze;
Midőn minket annyi ellenséges század
Ostromolt vak dühhel: ő védelmeze.

Az idők, a népek éktelen viharja
Elfujt volna minket, mint egy porszemet,
De ő szent palástja szárnyát ránk takarta,
S tombolt a vihar, de csak fejünk felett.

Kölcsey a történet sötét képeit sorakoztatja fel, százados balsorsunkat idézi, mellyel múltért-jövőért megbűnhödtünk már. Petőfi a végeredmenyt látja: a hosszú ezer évet, melyet oly sok csapás között is keresztüléltünk: azért tartott volna meg isten eddig, hogy most, szabad nemzeti létünk réve előtt sülyesztesse el hajónkat?

Ne gondoljuk ezt, ne káromoljuk őtet,
Mert káromlás róla ilyet tenni fel,
Nem hogy egy isten, de még ember sem üzhet
Ily gúnyos játékot gyermekeivel! —

int az istenhit tiszteletre hívó nagy komolyságával. Kölcsey azzal végzi, hogy megbűnhödtünk már vétkeinkért; Petőfi folytatja; de erényünk is volt, jutalmat érte a jövőtől kell várnunk! S mintha a meggyőzés szándéka nem hallgatóságára irányulna, hanem csak tulajdon erős hitének fokozását, újabb lyrai átélését célozta volna, nem annyira másokat meggyőzve, mint inkább önnön ihletétől meggyőzetve, prófétai bizonyossággal hirdeti a haza dicső, boldog, ünneplő jövőjét.

Tettvágy, előérzet, hit: szóval *lyrai felkészültség* dolgában mutatják őt az eddigi költemények egyedül, vagy kevesedmagával különállónak a nemzet nagy tömegeivel szemben. E különállást a maga javára, az erkölcsi könnyelműség és erkölcsi komolyság ellentétének színében mutatja be a *Fekete-piros dal*, Petőfinek ez egyetlen, sötét, reménytelen jóslata, mely egy „új Mohács" emlegetésével megdöbbentést, tettre riasztást céloz s nemcsak saját cselekvőbb lyraiságát, hanem erkölcsi komolyságát is szuggerálni akarja nemzetére. De a sötét jóslat kevés személyes lyraiságot ver

fel a költőben, s nem is tartozik jelesebb darabjai közé a költemény, melyről különben csak pártpolitikai balgaság hihette, hogy megtagadja a nemzeti színeket.

Hogy lyrai felkészültségbeli különállása miatt a tiszta költőiségnek egyáltalán nincs mit tartania a politikával való vegyüléstől, azt puszta elvi megfontolással — a fenti elemzések tanulságai nélkül is, átláthatni. A költő lyrai fölénye s erkölcsi felsőbbrendűségé: a politikai költészetnek is ihletbeli feltétele; Petőfiének pedig annál kevésbbé lehet ártalmára, mert ez a politikai lyrai felkészültség nem jelent nála elvi változást korábbi költészetéhez képest, melynek állandó jelleme úgyis a *cselekvő önkifejezés* volt. Ennek a cselekvésben megvalósulni igyekvő lyraiságnak csak anyaga változik, ihlető elve nem, mikor a politikai indulatok világába lép át.

*

A politikai költészet költőiségét kétségkívül legerősebben veszélyezteti a költőnek pártpolitikai különállása, kivált ha az párt-elfogultsággá fajul el.

A *Szózat* költője, ki tagja volt a nemzetgyűlésnek, 48 aug. 21-én a hadügyben a többséggel szavazott; Petőfi ezt hazafiatlan s a költőre szégyenletes cselekedetnek tartotta, s megbélyegzésére verset írt *(Vörösmartyhoz)*, melyet maga a megtámadott is „csinos“ költeménynek talált. A politikai költészetnek érintettük már némely művészet-ellenes veszedelmeit; most az az eset áll előttünk, mikor a költőnek nincs igaza. Hiába minden meggyanusíthatatlan őszintesége, hiába kétség fölött álló érdekeletlensége. hiába a Brutusi jellem (mely „talán sírva szúrja le jóltevőjét”): a költemény aestheticumát szívvel érezni nem tudjuk, legfeljebb hideg kritikai művelettel megállapítani. Az érzés, mely ihleti, elfogultságból származik, az ítélő erő megtévelyedéséből. Ez abból is megállapítható, hogy korábbi jó viszonyuk, hirlapi szóváltásuk ellenére is, helyreállt, mi nem történhetett volna meg, ha Petőfi továbbra is azt hiszi, hogy neki igaza volt. Ő nem foghatott volna többé kezet oly költővel, ki segített „visszahurcolni“ nemzetét „a mocsárba, honnan már kiért”, ki „odahagyta” a jó ügyet, ki megtagadta önnön *Szózat*át. Vörösmartynak megvolt a maga megfontolt, hazafias indoka, hogy úgy szavazzon, amint szavazott; viszont a költemény nem bizonyít, nem cáfol, nem vitatkozik, hanem abból a ténynek vett föltevésből indul ki, hogy Vörösmarty cserben hagyta nemzetét. A sérelem (s a költemény bántó gyöngesége) abban rejlik, hogy politikai tényt (miről különfélekép vélekedhetni) nem a politikai megvitatás egyedül jogosult eszközeivel intéz el, hanem lyrai megtorlással. A költemény erkölcsi jogosultsága hiányos. Mindennemű elfogultság gyöngíti a költészet hatóerejét, mert csak hasonló elfogultságban leledzők élvezhetik zavartalanúl. S egészen fonák helyzetbe kerül a költő, ha csak Brutusi önmegtagadás színében áldozhat elfogultságának: ha az erkölcsi szigor-

palástját kell emberi gyarlóságára felöltenie. Petőfinek így kellett tennie, mert érezte előre a közvélemény rosszalását: egy jegyzet kíséretében adta ki[151] a költeményt, hogy eljárása erkölcsi feddhetetlenségét indokolja. Vörösmarty nemcsak jóltevője volt, kiről a nyilvánosság előtt is kegyeletes szavakkal nyilatkozott, hanem hazafinak, jellemnek, költői lángelmének, irodalomtörténeti útjelzőnek is volt akkora nagyság, mint ő; azon kevesek egyike volt, kiket a nemzet még életökben halhatatlanít: pártpolitikai elfogultság ily férfiuval szemben: fölöttébb zavaros forrás a költészet számára s gyarlónak árulja el a költőt oly területen, melyen gyarlónak lenni csak a kegyeletlenség kiváltsága. A költemény különben egyik jellemző tünete a Petőfi fejlődésében fokról-fokra észrevehetőbb irányzatnak, a jellem-kultusz erősödésének a korábbi forradalmi tanulmányok s az aktuális forradalmi idők hatása alatt. Láttuk „jellem-lyrája" eddigi alakulását önarcképeitől kezdve legmagasztosabb kivirágzásáig: a politikai idealizmus költészetéig, melyben a maga erkölcsi elvét teljes érvényre juttatván, egyszersmind a költészet igényeit is kielégíti. Most már azonban a jellem nem elégszik meg természetszerű — szinte öntudatlan — érvenyesülésével; kultusz tárgya lesz, előjogokat kíván a költői igazság és egyensúly rovására, úgy hogy kevésbé beavatottak szemében a „póz" határán állhat. A „köztársasági" a „forradalmi" jellemről prózai műveiben is olvashatni tanulságos sorokat, melyek felvilágosítnak e jellem-kultusz politikai horderejéről. Költészetben az idézett költeményen tapasztalhatni hatáskör-túllépését.

Ismét más elbirálás alá esik a költő különállása, mikor költeménye tárgya pártpolitikai programm. Így a köztársasági államformát dicsőítő költeményében *(Respublica.)*. Republikánus rajongásának jellembeli alapjai vannak. Szerinte „szigoru erkölcsü ember" annyi mint republikánus (mi tiszta Montesquieu-tanítás); a republikánus jelszava nem az, hogy „le a királlyal!", hanem „a tiszta erkölcs"; „nem a széttört korona, hanem a megvesztegethetlen jellem, szilárd becsületesség a respublika alapja". De republikánusnak mondja magát vallásosságból is: hisz a „világszellem" fejlődésében, nem áll tehát útjába, hanem segíti.[152] — Bármily nemes legyen azonban pártállásának indoka, az ilynemű verseknek elkerülhetetlen sorsa, hogy kortársak és későbbi korok egyaránt politikai szempontból itélik meg, s ami költészet van bennök, azt vagy nem veszik tudomásul, vagy túlbecsülik, politikai meggyőződésük szerint. Iratása idején nagyon egyedül állt még Petőfi a köztársasági programmal, s nyílt királygyűlölete erős ellenszenvet támasztott iránta. Ez ellentét azonban nemzete túlnyomó többségével, nem volna akadálya a költemény esztétikai ható erejének, ha bizonyos volna, hogy programmja valóban

---

[151] *Életképek*, 48, aug. 27.

[152] *Lapok Petőfi Sándor naplójából*. Ápr. 19.

érdekében van a nemzetnek, ha nem lenne — még ma is — pro és kontra vitatható. De mert az, csak politikai megvitatásra lehet alkalmas, s míg egyedül üdvözítő volta nem általánosan elismert igazság addig csak párt-elfogultság számba mehet rajongani érte: addig ez csak párt-programm s nem nemzeti programm. Hiába a költő részéről a legszentebb meggyőződés; hiába az erkölcsi bátorság, mely üldözött eszménynek hódol („Most hódolok, midőn még messze vagy, Midőn még rémes átkozott neved van, Midőn még, a ki megfeszíteni Kész tégedet, azt becsülik legjobban"); hiába a személyes lyrai érdekeltség példaadása („Jertek ki hozzám, s ott kiáltsatok Siromnál éljent a respublicára, Meghallom én azt, s akkor béke száll Ez üldözött, e fájó szív porára"): ez utóbbi nem ragad, az előbbiek pedig legfeljebb menthetik, de el nem leplezhetik azt a tényt, hogy az ihlet alapja elfogultság. Egyébként pedig csak odáig van lyrai ereje a szóban forgó versnek, míg a költő személyes különállása tudatából merít, a továbbiakban (a respublica majdani győzelmének jóslása) korántsem oly cselekvőleg, vérrel és izommal személyes, mint Petőfi egyéb jóslásai: ama különállás tudata lyrai inger neki, programmja győzelmének a gondolata már kevésbbé az, minthogy nem támaszkodhat sem pozitiv indokolásra, sem saját lyraisága követelményeire, mint más jóslataiban.

Míg a *Respublicá*ban a pártpolitikai elfogultság tárgya van ihlető forrásul kijelölve, miáltal a költemény lyraisága leplezetlenül az elfogultság színében mutatja be magát, a következő költeményben ez elfogultság mint a személyes politikai indulatnak egy eleven lyrai folyamata játszódik le szemünk láttára, s legott költői érdeket nyer.

A hagyományos magyar királyhűségnek nyílt és merész megtagadása *A királyokhoz* c. költemény, a költő szerint „a republicanizmus első nyilvános szava" Magyarországban. Ellentétben állt kora közvéleményével is (fel is szólaltak ellene, papok kiprédikálták érte a templomban[153] mégsem hat a politikai elfogultságok kelletlen ízével. Mert ha alapja elfogultság volna is, felel érte, nyiltan kiáll vele, közvéleménnyel, büntető hatalommal dacolni mer érte: ez erkölcsi bátorság magában véve elegendő esztétikai menlevél (mert lyrai energiát jelent) s más megítélés alá esik, mint a *Vörösmartyhoz* c. versnek nem minden fitogtatás nélküli erkölcsi szigora, mely ítél, de nem bizonyít, sért, de mit sem kockáztat vele, s dicsekedni látszik a győzelemmel, melyet a megtámadott iránti fiúi szeretetén aratott. Az említett erkölcsi bátorság egyszersmind rugója a költemény lyrai lendületének. A legszemélyesebb egyedüilség indulat-kirobbanása ez, mely mikor kitör, meggyőződése szerint egy elfojtott igazságnak ad végre hangot. Ezen a tüzön gyúl ki hirtelen lobogással a költemény, (mint mindenkor, ha Petőfi fenyegető tagadással érzi magát szemben állani) s röpíti ki a maga veszedelmes igazságát:

---

[153] L. Lapok P. S. Napl. ápr. 29: Hirl. cikkek I. III.

Azt adok, mit vajmi ritkán kaptok,
Ti királyok, nyílt őszinte szót,
A hogy tetszik, köszönjétek meg, vagy
Büntessétek a felszólalót;
Áll még Munkács, áll az akasztófa,
De szivemben félelem nem áll...
Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé szeretett király.

A vád (esküszegéseikkel ölték ki a szeretetet a népek szívéből), majd a néphez s az istenhez való fellebbezés mozzanatain át, melyek a költő erkölcsi igazolását is haladó lendülettel szolgálják, lyraiságában megerősödve jut el a megtorlás gondolatához, az indulat fenyegető feszültségéhez:

Föllázítsam a kerek világot,
Föllázítsam-e ellenetek,
Hogy a dühnek Sámson-erejével
Milliónként nektek essenek?
Megkondítsam a halálharangot,
Hogy borzadjatok hangjainál?...
Bármit mond a szemtelen hizelgés,
Nincsen többé szeretett király!

Ez ismételt fenyegető kérdések, amily szenvedélyessé válik bennök a ritmus hangsuly-csapkodása, az erőnek oly rendkivül szuggesztiv biztonságát árasztják magukból, a durvaság legcsekélyebb nyoma nélkül. A lyrai erő e fölcsigázottsága a hatalom és parancsoló akarat érzetével azonosul a költő lelkében (mint a *Vesztett csaták*-ban, *Föltámadott a tenger*-ben), a lelki folyamat képzeletbelisége a cselekvés küszöbéhez ér, s ott az erőviszonyok aránytalanságának tudatában mélyen maga alatt érzi a vádlottakat, kiket eltiporni csak egy szavába kerülne. Itt a költemény krizise. Vagy a cselekvést erőlteti tovább s akkor menthetetlenül eldurvul, vagy azt teszi, amit a költemény szerencséjére csakugyan tesz: megelégszik indulata fellobogásával, erkölcsi igazsága és korlátlan ereje tudatával, s hirtelen lecsillapodik. És e lecsillapodásban rendkivüli erő, az igaz ember büszke önuralma, s a vádlott lesujtó kicsinylése, szinte megvetése rejlik: miért az erőszakos rázás, mikor a gyümölcs már úgy is rothadóban?

Ha megérik a gyümölcs, fájárul
Magától a földre hull alá...
Bármit mond a szemtelen hizelgés!
Nincsen többé szeretett király!

Erő a megszólamlás bátorságában, erő az erkölcsi fellebbezésben, erő az indulat fenyegető hullámtorlásában, erő magában a lecsillapodásban; — de erő a ritmusban is: hangsúlyfokozásaiban („*Áll* még Munkács, *áll* az akasztófa, De szívemben félelem *nem áll*"), egy lélegzetvételre két soregységen átzuhogó hosszú szavas, telt nagy mondataiban („A mely megtört esküvésitekkel Megterhelten világszerte jár"), s versszakonként megismétlődő, a refrainhez igyekvő, vele a magasban összecsapó hangemelkedéseiben. Egyet-

értünk-e, nem-e a költemény politikumával: egyik legerőteljesebb s legépebb lyrai műve ez Petőfinek, s mint egy izgalmas indulatfolyamatnak egyidejű kifejezése is a legközvetlenebbek közé tartozik.

Van a királygyűlölet költeményei közt egy különös figyelmet érdemlő csoport, mely a politikai indulatot nem ily személyes spontaneitással, hanem valamely művészi „közvetítéssel“ nyilatkoztatja meg, mi az indulat esetleges durvaságát, vagy pártelfogultságát teljes mértékben feledteti. E művészi *közvetítés*-en bizonyos alakító játék, a genre- és önarcképek, nép- és bordalok idején oly gyakori „lyrai szerepjátszás“ értendő, mely — mint akkor, úgy most sem mindig árulja el magát kirívó jelekkel. De aki Petőfit jól ismeri, első pillantásra tisztában van e költemények lappangó tárgyas jellegével; érzi, hogy a beszélő alak nem egészen Petőfi, hanem Petőfinek valami képzeletbeli typushoz — első korszakában a népdalok „nép“-éhez, húmoros iszákos alakhoz, stb., — most pedig többnyire valamely forradalmár magyar suhanchoz — idomult, azzal együvé olvasztott egyénisége. Irodalmunkban Mikszáth elbeszélő modorát jellemzi ilyen állandó lappangó kettősség, húmorának egyik hatékony tényezője. „Na már olyan falu még sincs hetedhét vármegyében, mint a miénk. Nem hiába hozatták Debrecenből a nagy harangot a magas, karcsú, bádoggal fedett toronyba. Aztán az is valami, hogy a szépharngú orgona Besztercebányáról került, olyan mesterembertől, ki csodadolgokat mívelt. A gümős Erzsók beszéli (bezzeg, tud ő kigyelme mindent), hogy egyszer“... stb.[154]: ami ebben közlés, az a Mikszáth mondani valója; ami modor (dicsekvés, csodálkozás), az egy falubeli képzelt alaké. E lyrai kettősségnek — „Jákóbé a hang, de a kéz Ézsaué“ — kitünő példáit találni Petőfi királyversei közt, melyek nagyrésze fölött e különös jellegük fel nem ismerése folytán tört, igaztalanul, pálcát a közvélemény. Ilyen mindjárt a *Mit nem beszél az a német* kezdetű. A németgyűlölet e költeményben egy cseppet sem enyhébb, s még kevésbbé finomabb, mint a nemrég tárgyalt *Lehel vezér*-ben: mindamellett egyáltalán nem ellenszenves a költemény hatása. Miért? Lehetetlen föl nem ismernünk benne a lappangó genre-játékot. Nyers modora, hetvenkedő, naiv magyarsága nem egészen a Petőfié. Szinte öntudatlanúl valami magyar parasztsuhancnak képzeli, játsza ki magát, vagy annak a modorát teszi magáévá, s kettőjük egyéniségéből formál valami közbülső harmadikat, melyben a műköltő politikai indulata, leleménye, húmora a parasztlegény hetyke, nyers, de erőteljes, friss modorába öltözik. Van benne húmor is; egy képzeletbeli alakot jellemző, megvilágító húmor („Fegyverre nem is méltatunk, Mint a kutyát, kibotozunk, Ugy kiverünk, jobban se kell, *Még a pipánk sem alszik el!*“); van benne irodalomalatti szóhasználat („Ha *pediglen* nem fizetünk, *Aszondja*, hogy jaj mi nekünk“); a harag kifejezésének

[154] *Talpig ember* Jubiláris kiadás. XXVIII.

naiv embert jellemző fordulata: elébb megbotránkozó közlése a sérelemnek („Mit nem beszél az a német"... „Fizessük az adósságát"), s nyomban harcias szembefordulás a botránkoztatóval („Ha csináltad, fizesd is ki" stb.), és pedig ugyane jellemző fordulat ismételten („Ha... nem fizetünk,... Országunkat elfoglalja". Erre mindjárt: „Foglalod a..." stb.): — szóval nyilvánvaló jeleivel találkozunk benne az alakító lyrai játéknak, s mégse vennők észre ebbeli jellegét? Kifogásolhat valaki egy-egy kelleténél durvább kiszólást a szóbanforgó versben, de senki sem tagadhatja, mihelyt tisztában van a kettős játékkal, hogy észjárásban, indulat-formákban, nyelvben, sőt húmorban kitünő lyrai képe az a legénykedő, csúfolódva fenyegetőző magyar suhancnak. Mint népdalaiban az egyszerűségnek, itt e jóvérű faragatlanságnak az elsajátítása sem okozhatott nagy főtörést Petőfinek, sőt ép azért öltözik szívesen ebbe a köntösbe, mert teketóriátlan természetessége jól érzi magát benne az egészséges harag órájában. A genre-hajlam egyik legősibb ösztöne Petőfinek; ideigtartó visszahúzódása után most ujból előkerül s egész költeményekben, vagy egy-egy részlet hangváltásába szinte észrevétlenül belopózva, alakító erővel él és működik. Petőfit, mint politikai költőt, ez úgyvélt nyerseségek, színvonal-sülyedések hozták rossz hírbe, pedig épen ezekben találta meg újabb, politikai népiességének azt a kielégítő formáját, mely irányzatos volta mellett is szabad játékot enged a költői tehetségnek, s melyben politikai célzat és művészet egymás kára nélkül érvényesül. A két prózai elbeszélésben azonnal eltalálta a nevelő célzatú népiesség művészi formáját; de 48 elején, *Lehel vezér*-rel még tévúton próbálkozott a politikai szándékú népiességgel (inkább „népieskedés" lett belőle): a lappangó genre-játékban most rátalált az igazira, legalább a lyra terén; s ha ily modorú költeményeit nem sorozzuk is klasszikus alkotásai közé, megrovásukkal csak műérzékünk tompaságáról tennénk tanúságot.

Ugyane „kettős" nemben, Petőfi sokat emlegetett drámaiságának (= cselekvő beszédének) egyik kitünő példája: *Itt a nyilam, mibe lőjjem?* Valóságos jelenet körvonalai bontakoznak ki e pezsgő frisseségű monológ mögött. A trónterembe képzeljük oda, amint egy csapat forradalmár betör, egy hetyke, frigiai sapkás suhanc eléjük ugrik, s nyelv és gondolkodásmód talpraesettül csúfondáros, triviálisan ötletes népiességével lovalja fel őket a királyi jelvények s a király személye ellen, a köztársaság sürű éltetésével. Durvasága nem sért, mert hisz az nem a Petőfié, hanem egy képzelt alaké, kinek az lényegéhez tartozik.[155]

Kevésbbé kézzelfogható az alak-mimelés szándéka az *Akasszátok fel a királyokat* c. versben. Talán azért, mert egy aktuális eseményhez fűződik („Lamberg szívében kés, Latour nyakán kötél"), látszólag tisztán egyéni visszhang gyanánt. Azonban gondolatmenetének szemügyre vétele csakhamar kide-

[155] Csak egy szóhasználatát érezzük kirivóan durvának: „*Mászszunk* a király képére." Mert nemcsak hogy durva, hanem közönséges.

riti a költemény szinészi elemét. A *Nemzeti dal* tárgyalásában kimutatott „lyrai octroy" a költemény lényege ezúttal is, csakhogy nem ottani naiv mivoltában, hanem szinte tudatos fogásként. Mesterileg demagóg szónoki mű e költemény; odaillenék valamely Shakespeare-i darabba, egy második Antoniusi szónoklatúl. Egy népszónok „színe alatt", szerepével bensőleg egyetértve, attól csak modort, a gondolatszövés, hatáskeltés formáit véve kölcsön, izgat a királyok ellen. Petőfi forradalmi szereplésében általában ott lappang a párisi minta; megengedem, hogy inkább ihletőül, mint tudatos utánzás tárgyaként; de ott lappang, s a nagy hagyományok erejével befolyásolja viselkedését. E költemény ihletében is ott lappang a forradalmi szónoklatok hagyományos typusának inger-emléke, s talán az idézett Shakespeare-i remeké is. Aki azt hiszi, hogy a költemény Petőfinek e korbeli saját modorában szól, az Petőfit népszónokká fokozza le; de aki átlátja, hogy e modor egy lappangó, művészi mimelés eredménye: az elragadtatással gyönyörködik a mesteri műben. Ne higyjük, hogy e két értelmezés közt önkényesen tehetünk választást. Kétségtelenül az az értelmezés a helyes, amely művészibb kiválóságot tesz fel. Ily kiválóság u. i. sohasem lehet csak kritikai káprázat; egy költemény nem sül el csak véletlenül akként, hogy ha akarom, látok, ha nem akarom, nem látok benne művészi felsőbbrendűséget.Minden művészi kiválóság az ihlet természetére utal vissza; s ha egy költemény tökéletesebb műként fogható fel a „szerepjátszás" kulcsával, mint anélkül, ez annak a jele, hogy a szerepjátszás ösztöne meg volt már ihletében is. Ezúttal is úgy van. A költemény gondolatmenete szerfölött ügyes, számító demagógiát szolgál, mely szónoki fogásokkal, s nem a gondolkozás meggyőzésével, igyekszik politikai indulatot átplántálni egy forradalmi tömegbe, hogy azt a megkezdettnél nagyobbmérvű cselekvésre ingerelje. Lamberget, Latourt megölték: ez az eddigi tény; megdicséri érte a népet: „*Hatalmas* kezdesz lenni végre, nép! Ez mind igen jó, mind valóban szép", de legott — mintegy szaván fogva a lelkekben fölébresztett hiúságot, többre biztatja s villám-merészséggel kitűzi a célt: „De még ezzel nem tettetek sokat — Akasszátok föl a királyokat!" Tisztában van szavai horderejével, látja a lelkek habozó zavarát: hozzáfog a szájok ize szerinti indokoláshoz, *példálózással:* kaszálhatod a fűt, kinő; tördelheted a fa lombját, kihajt: „Tövestül kell kitépni azokat — Akasszátok föl a királyokat!" Hogy e példálózás nem indokolás, csak annak illuzióját kelti; hogy az ismételt következtetési példák csak formát hivatvák teremteni a tömeg-agyvelőkben a célba vett aktuális következtetés számára (medert a víznek); hogy voltaképp csak logikai lépreesalások, szónoki furfang hamis gyöngyei: az minden elfogulatlan ember előtt világos lehet. De *ez* a demagóg szónoklás fogása. — A meder meg van ásva, bele kell terelni az indulatot: nosza beleönti a *magáét*, példát ad, a ragályra számítva: „Oh, hogyha szétönthetném köztetek Azt a szilaj veszett gyülö-

letet, Mitől keblem, mint a tenger, dagad! — Akasszátok fel a királyokat!" — Indokolás még mindig semmi. Talán most következik? — Nem. Kész itéletek zuhognak, a királyok gyalázó jellemzései: „Szívöknek minden porcikája rosz, Már anyja méhéből gazságot hoz" — stb., stb. — „Akasszátok föl a királyokat!" — mert mindenből ez következik; a következtetési formulának folyvást dolgoznia kell, s mindig ezt az egyet kell befogadnia. — Most aztán a demagóg álca alól a költő hangja szólal meg s hangulatos, szívreható képet fest a szomorú helyzetről:

Ezer felé bús harcmező a hon,
Arat rajt' a halál irtóztatón,
Itt egy falu, amott egy város ég;
Százezerek jajától zúg a lég; –

s amint nő, dagad a ritmus szárnyain a hangerővel együtt a nemesebb meghatottság, ráveti magát a népszónok a maga következtetésével: „S halál, rablás mind a király miatt — Akasszátok föl a királyokat!" — Mesteri fordulattal specializálja most már a kezdet példálózó gondolatformáit: Hiába minden — fordul hozzájuk, most már nem mint „nép"-hez, hanem mint „hősök"-höz — ha a koronát el nem töritek: ismét fölemeli fejét a szörny (v. ö. kinő a fű, kihajt a lomb); s végső lendületül — mint egy lege artis megtartott birói tárgyalás végeztével — itél: kegyelem mindenkinek, csak a királyoknak nem, — s végre is hajt, illetőleg szónoki fogással vállalkozik a végrehajtására, ha ugyan más meg nem előzi: „A hóhérságot majd én folytatom. *Ha kivülem rá ember nem akad* — Akasszátok föl a királyokat!" — A forradalmi elfogultságnak szuggesztiv mesterműve ez, melyben indulat és céltudatos psychológ-számítás, lyrai erő és szónoki furfang, egy forradalmi életkép hátterét sejtetve, egy fölöttébb diszkrét művészi alakítás egységébe olvad. Hozzájárul a beszédnek, indulat és furfang örvényei s útvesztői között is valami bámulatosan kész, természetes folyása. Kifejezés tekintetében is talpraesett egész a költemény. Ha van *költészete* a forradalmi gyülöletnek: ez *az*, mindenek fölött.

A „lyrai kettősség" e költeményei közt találhatók Petőfi újabb, *politikai* népiességének a legszerencsésebb, művészi szempontból legkíválóbb képviselői. Művészi elvök ugyanaz a genre-alakítás, ugyanaz a „belső (szinészi vagy lyrai) utánzás", mint a négy évvel azelőtti népdaloké; népi jellegök vagy az alak-képzeletben, vagy az odaképzelt közönségben van meghatározva ezeknek is; s a genre-ban itt is elválaszthatatlan egységbe olvad szerep és szinész, képzelt typus és a műköltő lyraisága. Ha ez egybeolvadás az ihlet gyöngesége folytán nem történik meg, akkor a költemény fölöttébb visszás hatású, felemás jellegű lesz, s minden durvasága a költőt terheli *(A conservativek)*; ha azonban a genre két eleme az ihlet természete folytán űzi az el-elkülönülés játékait: Petőfi egyik legeredetibb hangváltozatával találjuk szemben magunkat, mint a *Készülj, hazám!* című, geniálisan csúfondáros,

lyrai erővel triviális, politikai szatirában, melyben a műköltő leleményét, színeskedő beszédét groteszk nyelvöltögetéssel vagy bunkózással kíséri az a bizonyos képzelt typus, melynek durvább modorát időnként magára ölti. A *Levél Arany Jánoshoz* tettetett megalázkodása jut eszünkbe; de ott kitör utána a lenyomott önérzet, míg itt a színeskedés közben üti ki fejét itt is, ott is, csúfondárossá (kíméletlenül sebzővé) téve a hazudott hizelgést. „Készülj, hazám, Készülj, boldog haza! Oly ünnep vár reád, (mondja eddig a műköltő), milyet Még nem pipázott magyar ember, A mely majd hét országra szól. Mint a lőcsei kalendáriom" (vágja rá a másik, a vásott modorú képzelt alak). A bécsiek elkergetik a császárjokat, az hozzánk fog jönni, hű magyarjaihoz: ez lesz a jelzett ünnep:

Letérdelünk előttük,
Vándor sarúikról a port
Lenyalják csókjaink
S a hála és öröm könyűi,
Melyek majd, mint egy második Duna,
Fognak keresztülfolyni a hazán;
És egy kiáltás lesz a nemzet:
(Egy olyan óriás kiáltás,
Melytől a csillagok potyognak)
„Vitam et Sanguinem
Pro rege nostro!"
Mint hajdanában
Bőgtek dicső apáink.

Ez Petőfi travesztáló szatirikus modora, ez a groteszkül kíméletlen, folytonos önleleplezés, ez a fojtás alól ki-kirobbanó, csúfolódó indulat, melynek legsebzőbb oldala az, hogy a tettetést, nyilt faragatlansággal, tettetés gyanánt árulja. Mintha ugyane modor kisérletezett volna már, kellő lyrai energia nélkül, a múlt korszak végén *A táblabiró*-ban. Most megkapta ihletét s kiderült, hogy ez az *akart* kettősség: robbanékony vérmérsékletének saját műformája.

*

A pártpolitikai célzat nem mindig olvad fel a költői ihletben költészetül elfogadhatólag. A műforma (elbeszélés, megjelenítés) csak henye alakiság marad, ha nem a művészi előállítás, hanem a politikai célzat érdekét szolgálja.

A tárgyalt csoporthoz két szempontból is közel állanak történeti tárgyú elbeszélő költeményei: egyrészt mint király-gyűlöletének tendenciózus megnyilatkozásai, másrészt mint politikai népiességének példái. Érték dolgában azonban mélyen alatta maradnak. Szemen szedi a magyar történet esküszegő, pipogya, erkölcstelen, vagy zsarnok királyait: az V. Lászlókat, Dobzse Lászlókat, Kun Lászlókat, Zsigmondokat, nem felejtvén ki a hatalomra vágyó német származású királynét, Gertrudist; a királynak ellenszegülő vértanú hősöket: Martinovicsékat, Kontot és társait, az idegen származású királyné és az esküszegő király ártatlan áldozatait,

Bánk bánt és Hunyadi Lászlót: már a tárgyválasztással elárulván a politikai, — nem pedig művészi — célzatot. E költemények modora többnyire népies, vagy ahhoz közelálló (hiszen első sorban népi közönségre számít). Ama csúfondáros, triviális népiességet *Bánk bán* eleje képviseli („Ügyefogyott király volt az A második Endre, Papucs alatt szuszogott az Isten-teremtette", stb.), meg *Kun László krónikája* mindvégig („Fene gyerek volt az a Kun László" — „A koronát még kölyök korában Nyomintották a fejére néki" — „S melege lett pap uraiméknak, Kegyetlenül szorult a kapcájok" — a szentséges pápa „Haragjában adtateremtettéz" — „Hanem egyszer ilyen szókat hallott: „Laci pajtás, meghalálozik kend!" S három ember úgy oldalba szúrta Ő felségét, hogy még meg se nyekkent"). Ami erőteljes, hetyke „verve" és izmosabb húmor volna ez alantabb modorban, elvész és hatástalan marad az elbeszélés művészi tökéletlensége s meztelen politikai célzata miatt. Egyetlen kivétel: *Dobzse László* (igaz, hogy modora sem száll annyira alá): ez u. i. nem elbeszélés, hanem kitünő, torz genre-kép; elbeszélésben könnyen elsiklik Petőfi a művészi feladat fölött, csakhogy mennél nagyobb helyet juttathasson a politikumnak; a genre-képben azonban politikai kicsinylő célzatát teljesen kiélheti az alak csúfondáros elmintázásában, vagyis művészi munkában. Egy két torzvonással úgy odateremti a parancsolni nem tudó, üres fejü-zsebű, molyrágta fakult ruhájú, éhenkórász, egy-egy ebédért grófi címmel fizető cseh Dobzse Lászlót a papirra, akár annak idején a *Jó tanitó*-t, vagy *Pató Pál*-t, ruhájára is különös gondot fordítván („Parasztfolttal csapta pofon Csizmáját a varga, Rozsdás volt a sarkantyúja, Ferde volt a sarka"). — A többiek azonban leggyöngébb alkotásai Petőfinek az elbeszélő nemben. Nem is csoda: a művész érdeklődése teljesen hiányzik belőlök, a politikus semmibe veszi, félvállról nézi király-alakjait, a maga hőseit viszont politikai szócsőnek használja fel, s ahelyett, hogy cselekedtetné, vagy lelki válságaikat ecsetelné, beszélteti őket, mennél többet, s mennél hangosabban, sőt mennél parasztabbúl (Kont). Csak meg kell nézni, mivé tette Bánk bánt: egy lelki fájdalom martalékából szónokká, ki nem mint megsértett férj áll a sértővel szemben, hanem mint magyar a némettel. Addig legjobbak e versek, míg egy-egy találó helyzetképet, egy-egy hangulatos megjelenítést adnak; mihelyt a cselekvés megindul, menthetetlenül beszédbe lyukadnak ki: Petőfi áll hősei helyére, s még azon kívül is szerét ejti, hogy politikai célzatát kirívóvá tegye. Hunyadi László kivégeztetését elbeszélvén, kitör belőle a személyes harag, s előadja, hogyan lázította volna fel (ha akkor ott lett volna) a magyar népet „e gaz király" ellen. Pedig ez a költeménye *(A király esküje)* a jobbak közül való; balladás elképzeltetéssel és igen hangulatosan indul; de hőse sokat veszít méltóságából azzal, hogy minden alkalommal hangoztatja ártatlanságát s a királyi esküben való bizását. Költőibb módon különül el, hangulatos lyrai bevezetés gyanánt, a politikai irányzatosság a *Vérmező* elején, a meg-

személyesített Budavára történelmi látományaiként sorakoztatván fel a vértanúhalált szenvedettek emlékeit, később azonban prózai leplezetlenséggel ütközik ki a németgyűlölet és sablonosan játszódik le a történet: összeesküvés, vallatás, kivégzés fordulópontjai körül, örökös beszéddel. E költemények gyöngéiből nem lehet az elbeszélő tehetség hiányára következtetni, hiszen láttuk Petőfi eredetiségét ezen a téren is. Nem az elbeszélő tehetség, hanem a művészi érdek hiánya a baj. Igen csupasz politikai elfogultság igazgat ezekben mindent.

Petőfi történetszemlélete maga a politikai elfogultság: rokon- és ellenszenv, mi elbeszélésben, történet-megjelenítésben félszegül érvényesül. Mennyivel inkább helyén van a lyrában, azt *Rákóczi* c. szép költeményén figyelheti meg az olvasó, melyben a személyes politikai vonzalom két történeti korszak szellemi kapcsolatát világítja meg, lelkesítő, lyrai erővel, midőn Rákóczi szellemét idézi vezérül az aktuális szabadságharchoz, mintegy az ő félben maradt küzdelmének a folytatásához.[156] Ebben van történetköltészeti gondolat, mely ódai ihlettel magasztalja fel a történet hősét:

Hazánk szentje, szabadság vezére,
Sötét éjben fényes csillagunk,
Oh Rákóczi, kinek emlékére
Lángolunk és sírva fakadunk!

E versszak ritmikus tagoltságának haladó arányai (egy-egy félsor, egy sor, két sor terjedelmét lefoglaló magasztaló aposztrofok), a lyraiság egyre bővebb kiömlését érzékeltetik, s ez ünnepi elfogódottságból jut még annyi a költemény egészére, hogy azt, ha nem is klasszikusabb, de nemesebb lyraiságu, szebb költeményei közé emelje Petőfinek. A lyrai elfogultság itt a maga helyén talál megnyilatkozást, nem úgy, mint történeti elbeszéléseiben. Ez utóbbiakhoz képest csak összehasonlítás végett említem meg *Lenkei százada* c. versét, mely a Dnjester mellől hazaszökött huszárszázad magasztalására iratott s szükésüket beszéli el, illetőleg jeleníti meg, a hazafias öröm leplezetlen lyrai elfogultságával ugyan, de ép abból következő művészi érdeklődéssel is, népies modorú, lassító részletezéssel, lelkiállapotot és történést elképzeltető benső részvétellel. Azt a körülményt pedig, hogy a hadügyminiszter hivatalból helytelenítette a század szökését, kedvesen csipős pointe-ül villantja oda a költemény végén: „Itt a haza földén, Hová vont szívetek, Forró öleléssel Üdvözlünk titeket, Vitéz jó testvérek Üdvözlünk ezerszer... Beszéljen akármit A hadügy-miniszter! [157]

Mint történeti elbeszéléseiben az elbeszélő, úgy szimbo-

---

[156] V. ö. *Lapok Petőfi Sándor Naplójából*. Ápr. 21.

[157] A *nagyszombati csatát* elbeszélő költeményben akarta megörökíteni, de az töredékül maradt. Csak a lyrai előkészítő részlet van meg belőle. Avult („lebegő") versformája nem sok jót igér: erősen lyrai, indulószerű jelleget ad neki.

likus, vagy allegorikus megjelenítéseiben a szemléltető forma mutatkozik esztétikai szempontból kihasználatlannak, s tisztán a tendenciát fitogtatónak. *A király és a hóhér*, bár megjeleníteni akar, alighogy megindult, abstrakt esemény-vázzá sorvad, s célját fölöttébb leleplező párbeszédbe fut ki. *A ledőlt szobor* kedvelt szavalati darab, de voltakép hideg allegoria; a hazát élettelen tárggyal (szoborral) személyesíti meg, melyben a lyrai kifejezés kevesebb ihlető erőre talál, mint amennyit metaforátlan egyenes beszédben találna; úgyhogy az allegoria által a kifejezés mit sem nyer, sőt holmi technikai elképzeltetés kényszere folytán (a posványból ki kell húzni, megmosni, újból felemelni a tetőre) veszít méltóságából a körülrajongott eszmény; nem is szólva arról, hogy nehezebb megérteni egy *ilyen* konkrétum, mintsem az eszmény, a haza iránti tiszteletet, áhítatot. Végül a *Vajda-Hunyadon* c. versnek, mely szép lyrai első rész után a várnak és a kapuihoz érkező hősnek üdvözlő párbeszédét jeleníti meg (a vár Hunyadit üdvözli az érkezőben, ki pedig nem más, mint Bem tábornok), célja szintén nem művészi; kedves tábornokát, az öreg Bem-et, akarja vele megtisztelni a költő eszközeivel, egy képleges jelenetbe rejtett ügyes bókkal.

Ne maradjon említetlenül e csak látszólag „tárgyas" (elbeszélő, jelenetező) csoport végén az a néhány költemény, melyet nyilvánvalóan népi olvasók számára írt, s melyek célja nem más, mint hogy a nép saját nyelvéhez és gondolatformáihoz alászállva, befolyásolja, példával nevelje, buzdítsa őket. Lényegök: beszéltető megjelenítés, melynek értéke a beszéd politikai, vagy hazafias tartalmában rejlik, nem pedig valamely művészi elképzeltetésben, alakrajzban; az alak csak arra való, hogy beszéljen, a költő céljai és magasabb színvonalú erkölcsössége, hazafisága szerint. E kettősségben azonban többnyire érzik valami jóindulatú erőszak, mely magasabbrendű érzelmiséget tulajdonít beszélő alakjainak a valódinál: mint mikor a gyermek betanult, de szellemi színvonalát meghaladó erkölcsi leckét mond fel. Egy alkalommal ekként jellemzi Petőfi a közkatonát: az elvet hírből sem ismeri; a haza neki mostohája, ha zászlaja alá áll, nyomoréért csak új nyomort cserél; nem tudja, mi a dicsőség, s ha tudná, mi haszna volna benne? — s ép ezért tartja csodálatraméltónak, hogy „mégis nekimennek bátran az ellenség kardjának, tüzének", ezért tartja nagyobbaknak a közkatonákat a hadvezéreknél *(Tiszteljétek a közkatonákat!)*. Ámde ama, nép számára, katonák számára írt versekben saját műveltebb hazafiságát tulajdonítja nekik. Művészi szempontból a természetesség sérelmét jelenti e tökéletlen kettősség; nevelő hatása azonban megvan, mint a például említett lecke-tanulásnak is.[158]

*

Utóljára hagytam politikai dalköltészetét, melyben nemzeti szolidaritás és támadó indulat, népiesség és alakító játék —

---

[158] *Hány hét a világ?*, *Péter bátya*, *A honvéd*, *A huszár.*

szóval mindazon erkölcsi és művészeti tényezők szerepe, melyekről föntebb egyenként volt szó, fölismerhető. Ép ezért már csak röviden szóljunk felőlük, annál is inkább, mert politikai költészete egészében ez a csoport nem tartozik a jelentékenyebbek közé. Petőfi politikai indulata sokkal ingerültebb jellegű, semhogy megférne a dal elemileg egyszerű és átlagos hangterjedelmében. E dalok többnyire buzdító jellegűek, többé-kevésbbé népiesek, s alig van köztük olyan, mely merőben politikai, s nem egyúttal, vagy túlnyomóan harci dal, riadó volna. Természetszerűleg rendelkeznek a dal, különösen a népdal egy fontos előfeltételével: a nem túlságosan személyes, inkább átlagos, (népi és műköltői között kiegyenlítődő) érzés és kifejezésmód kellékével. Buzdító, illetőleg harcra tüzelő jellegük eleve kizár minden körülményes, okoskodó és indokoló (dal-ellenes) gondolatmenetet.

Bár van közöttük néhány, inkább dalszerű költemény, mint dal (*Már mi nékünk ellenségünk*, *A magyar nép*, *A székelyekhez)*, melyeket csak dallamosabb versformájuk, s gondolatmenetük gyorsabb és lyraibb lejátszódása különböztet meg némely föntebb tárgyalt buzdító költeményeitől, — többnyire előnyösen: kevesebb politikai, több hazafias színezettel, kerekdedebb s egyensúlyozottabb szerkezettel, mi népszerűsödésre alkalmasakká teszi őket. (*A magyar nép* végsorai szállóigévé is váltak: „Haza és szabadság, ez a két szó, melyet Először tanuljon dajkától a gyermek, És ha a csatában a halál eléri, Utószor e két szót mondja ki a férfi!"). Szintén csak dalszerű költeményke, csupán kevésbbé dallamos idegen versformája miatt nem dal: *A székelyek*, ez egyik legismertebb verse Petőfinek. Ereje, egysége, befejezettsége refrain-jének köszönhető („Csak nem fajult el még a székely vér! Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér"), mely az örvendező csodálkozás lyrai erélyét oltja bele a székely vitézséget, jókedvű halálraszántságot s rettegett bátorságot magasztaló versszakok lyraiságába. Az előadás modorában mindjárt a harmadik sorral fordulat áll be: addig a székelyekhez szólt („Nem mondom én: előre székelyek! Előre mentek úgy is, hős fiúk;"), onnan kezdve, mintha már előre is rontottak volna, *róluk* beszél. E csekélység mögött némi jelenet-sejtelem lappang, mi, ha alig észrevehetően is, de elevenítőleg hat.

Tiszta megjelenítés (dal formában): *Milyen lárma, milyen vigadalom!* Fiatal vitézek iddogálása s a korcsmárosné leányával való szerelmes játéka (csata előtt!) van megjelenítve, a lelkiállapot emberileg megható volta kedvéért:

„El azért a nagyobbik kancsóért!"
Ma piros bor, holnap majd piros vér...
„Eszem azt a szádat, beh csókra áll!"
Ma meleg csók, holnap hideg halál...

A második sorok a költő elgondolkodó megjegyzései, melyekben egy népdal reminiszcenciái ismerhetők fel. — Húmoros genre-

kép (dal formában) *A csámpás legény.* Minden épkézláb legény katonának állt, a nyomorék maga maradt a faluban, s nagy büszkén veti szemére a leányoknak hajdani rátartiságukat; bezzeg kapnak most rajta! Tiszta művészet, mint minden genre-képe: a művészet kerülő útján fejezi ki politikai célját: hogy így kellene lenni minden magyar faluban.

Az orosz betörés hírére írta a *Föl a szent háborúra!* c. dalt. Afféle terjedelmesebb dal, mint a *Fóti*, vagy mint a *Búcsú Kun-Szentmiklóstól.* Dal-jellegét, huzamosabb gondolatmenete ellenére, a dallamos, túlságosan dallamos, és részben emiatt is a helyzet rettentő komolyságához képest kisszerű ihletű versforma biztosítja. A dal különben is kevésbbé alkalmas műfaj ily végzetesen válságos pillanat lyrai kifejezésére; a helyzet oly feszült, az indulatok hullámverése oly nagyarányú és szükségkép oly személyes jellegű, hogy azt a dalforma meg nem bírhatja. Ha mégis dalt, buzdító dalt ír a költő, akkor az műfaji korlátai miatt előreláthatólag sablonossá válik és nem zendülhet meg benne a történeti pillanat lyraiságának sok, ódailag felajzott idege. Megvan Petőfi dalában az utolsóra való elszántság ragadó ihlete, a győzelem okvetetlen szükséges voltának feszítő tudata, van fegyverre riasztó lendület, van féltő szeretet, mely kedveseinek védelmére siet: de sajnos, ott van a sablon is, Petőfi némely buzdító, izgató verseinek a sablona: hetyke könnyűvérűség, király-szidalmazás, az ellenség önhittnek látszó kicsinylése, igazságunk tudatának a tényleges erővel, a haragnak a biztos diadallal való azonosítása, s mindez fölöttébb kirívóan érezhető ma, mikor tudjuk, hogy az ügy, melynek védelmére buzdított, már akkor veszve volt, s az erőviszonyok józan megfontolása szemében elveszettnek látszott is. Petőfi ihlete kisebbszerű volt a pillanat követelményénél, mit lehangolón érzünk ily sorok olvasásakor: „Sok az orosz, nagy a száma, Mi haszna? Több lesz ott a magyar: talán Száz is jut egy oroszra. És ha volnánk kevesebben, Mint azok: Hála isten, minket hí úgy A világ, hogy magyarok!“

Mennél általánosabb jellegű, mennél kevésbbé van egyetlen kivételes alkalomhoz kötve, annál inkább a maga műfaji területén marad a dal. Igy a *Bordal* s a *Van-e mostan olyan legény.* Harcrakész hazafiaknak való mind a kettő: a hazaszeretet, bátorság, eltökélt önérzet legáltalánosabb érzelmeit szólaltatja meg, lelkesít a lelkesedés példaadásával, s dalolható bármikor, ha a haza védelme harcra hív. Kár, hogy az utóbbi, jókedvű, magyarosan hetyke kezdet után, némely strófa-végek gondolatbeli, vagy ritmikai elerőtlenedése miatt egyenetlenné válik. De különben cselekvő, mozgó életszerűség mind a kettőben. — Legjobb azonban két csatadala, a Debreczenben (1848) írt *Csatadal* s a Meggyesen (1849) írt *Csatában.* Amaz kezdettől fogva cselekvő menetű, s több, — nem elbeszélve, hanem indulattal jelzett mozzanaton halad keresztül (trombita, dob csatára riaszt; indulnak a zászló után; kilövik a szomszédját; kétségbeesetten dúl a csata), növekvő indulattal,

egyetlen lelkesítővel, a magyar vitézségre való hivatkozással, melyet a dal hőse személyessé váló lyraisággal tesz magáévá. A félstrófánként felharsanó *Előre!* folyvást ébren tartja az izgalmas csatakép sejtelmét, mintha a fegyverek zajából süvöltne ki. Egy hazafias és vitézi indulatnak életbeli (harci cselekvés közben való) kibomlása a dal. Csatadalban mindig van valami indulószerű jelleg, mi igen pontos, éles ütemezésű ritmust kiván. Az idézettben e részt némi zavar észlelhető: az első versszak még nem adja ki a többiekben fokozatosan tisztábbá váló ősi nyolcast.

Ez első csatadal tiszta lyra. A másikban több a csataképjelleg, a kívülről való szemlélés. Mintha egy veszteglő seregrészben levő katona (a költő) fogná fel az előtte, körötte dúló csata véres, gomolygó látomását:

A földön is harag,
Az égen is harag!
Kifolyt piros vér és
Piros napsugarak!
A lemenő nap oly
Vad biborban ragyog!
Előre katonák,
Előre magyarok!

Komoly felhők közül
Bámul reánk a nap,
Retlentő szuronyok
Füstben csillámlanak,
A sűrű lomha füst
Sötéten gomolyog,
Előre katonák,
Előre magyarok!

Ropog, hosszan ropog
Csatárok fegyvere,
Ágyuk bömbölnek, hogy
Reng a világ bele;
Te ég s te föld, talán
Most összeomlotok!
Előre katonák,
Előre magyarok!

Hallja-e a refrain *Előre!* kiáltásait, vagy a látványtól elfogultan, már önnön cselekvő indulata lobog benne? — mellékes; a kép dúlt lyraisága dagad, magával ragad, s a szemlélet láza cselekvésre gyújtja a vért (bár némi, nem ide való, konstatáló önszemlélet szavai vezetik be e cselekvő fordulatot):

Szilaj lelkesedés
Foly bennem, mint tűzár.
A vérszag és a füst
Megrészegíte már,

Előre rontok én,
Ha élek, ha halok!
Utánam katonák,
Utánam, magyarok!

Legreálisabb csataverse ez Petőfinek. Nem íróasztali ihlet, hanem tényleges átélés lyraisága lobog benne. Kiváló művészi erőre vall, hogy ily rendkívüli személyes élményt és ily szertelenül izgalmas megjelenítést tud szoritani a dal elemi térfogatába, mely csak az átlag-emberit képes magába fogadni. De innen a dal lyrai feszítő ereje s a benne kifejezett indulatnak — magyarsága és személyes volta mellett — tiszta emberisége.

Végére értünk politikai és harci költészete bemutatásának. De ott látunk a legutolsó lapon egy nagyon szomorú költeményt, szomorút, mint Vörösmarty töredék-hattyudala a „szegény magyar költő"-ről: önmagáról. *Szörnyű idő* a címe. Egész politikai lyrája az akarat költészete volt; forradalmi hévben, tettvágyban mindig előtte járt nemzetének; a csüggedést alig ismerte; izgatta a közönyöseket, buzdította a kishitűeket, szét kivánta önteni lángoló akaratát egész nemzetébe, mintha a magyar szabadságharc az ő akaratából s erkölcsi felelősségére menne, mintha az ő személyes ügye volna. Ez utolsó versében semmi akaratreakció, semmi személyesség: üszök, mit az ellobogó tűz hátrahagy. A lángeszű költő

csak egy a sok ezer magyar közül, ki rémülten sejti a végromlás közeledtét. Nincs más szava, csak a megdöbbenésé. Csakhamar lesújt reá is a nem válogató sors, közömbös egyre a sok ezer „névtelen" között.

*

A politikai életben költészetével való cselekvő részvételét ezzel kimerítettük. Szereplésének azonban néhány egészen személyes vonatkozása, érzelmi következménye is hangot kért lantjától. Életének egyik legfájdalmasabb tapasztalásán vergődik, valóban vergődik három, csekély költői értékű verse, melyeket azonban több okból nem hagyhatunk szó nélkül (*Hallod-e szív, szivem!; Golyók sivítnak, kardok csengenek; Egész világ a harcmezőn*). Mikor arra került a sor, hogy beváltsa, amit költészetében régóta igért, fogadott, s az elsők közt kössön kardot a haza védelmére: itthon maradt. Felesége áldott állapotban volt. Alattomosan bujkált a gyávaság vádja ellene, a barátságos közvélemény is várta fogadalmai beváltását, Vahot Imre meg a nyilvánosság előtt is gúnyosan figyelmeztette kötelességére. Ily megaláztatást kellett elszenvednie annak, ki minden szenvedést inkább vállalt volna, mint a következetlenség és szájhősség vádját. De kényszerhelyzetben volt; szinte tragikus válságban vergődött a magánember erkölcsi kötöttsége s a költő és hazafi sokszor fogadott kötelezettsége, tettvágy és kényszerű tétlenség között. Harag, szégyen és fájdalom marcangolták lelkét. Lantjához folyamodott. Hasztalan. Ily vádat cáfolni csak tettel lehet, s a látszattal szemben a felháborodás és megbotránkozás minden lyraisága erőtelen. De hatástalan az igaz ember erőltetett önmérséklése is, mit az elsőül nevezett versben kisérel meg Petőfi: „Csendesedjél, szívem, minek ez indulat?" „Csendesedjél, szívem, parancsolj vérednek." Költői hatása csak az olyan önmérséklésnek van, mely szemünk láttára fékez meg egy már tényleg kitört, magasan verdeső indulatot, mint *A királyokhoz* c. költemény végén láttuk. Itt azonban e csendesítést csak a rágalmazók gyalázása („nyomorú férgek", „csúszók") előzi meg. S nem tehet egyebet, elhalasztja a bizonyítást, a cselekvést. Ugyanily gondolatmenetű a második vers is, de prózaibb kimenetelű az előbbinél, mert véget ér a halasztó, fogadkozó fordulattal, míg amaz, legalább végső versszakával megtalálja az önérzetes lyraiság egyetlen lehető útját; beéri erkölcsi fölénye néma tudatával, mely nem cáfol, nem gyaláz, hanem önnön lelkiismeretével intézi el a maga dolgát, mint minden igaz ember;

„Ily hitvány az ember, ily hitvány valóban!
Csak miljomod része, a mi közte jó van.
Menjetek! ... kívánom, hogy boldoguljatok,
Küzdök is érte, de nem kell jutalmatok."

Minden tiszta lelkű ember érzi, mily komor erő van ez erkölcsi magányban, s méltányolja a sebzett lélek tántoríthatatlan kitartását a jóság, a használni vágyás eszménye mellett. Ez erős versszak egy gyönge költemény végén, mutatja, hogy az alacsony rágal-

makra művészi becsű lyrai visszhangot — mindaddig, míg a cselekvés lehetősége be nem áll — csak az önmagával való számvetés formájában adhat a költő. Harmadik versében ezt kisérelte meg, s e költemény a tájékozatlan olvasó lelkében is hatékonyabban szól a költő mellett a másik kettőnél. Tettvágyó lelke tehetetlen szégyenén, fájdalmán, söt „gyalázatán" tépelődve áll előttünk, ezúttal meg is nevezvén kényszerhelyzete okozóját, születendő ártatlan gyermekét, kit nem is vádolhat:

Oh gyermekem, oh gyermekem,
Még meg se vagy születve.
S szívemre már is kínt hozál
S gyalázatot nevemre!

Ha megleszesz, ha élni fogsz,
Úgy fogsz-e majdan élni,
Hogy nevünkről elvész e szenny,
Mely azt miattad éri?

De e természetes nyugvóponton nem áll meg a költemény; tavaszvárással végzi, mikor majd az ő hírének a fája is ki fog zöldülni. S ezzel a másik kettőnek a kerékvágásába zökken vissza. Nem is költői ihletek ezek voltakép; inkább naplószerű nyomai életbeli fájdalmas mozzanatoknak. Nem minden érzésfaj alkalmas lyrai ihletül; vannak érzések, melyek csak cselekvésben élhetik ki magukat, s Petőfi, egész emberi és költői pályájának e legérzékenyebb válságával szemben mint költő is tehetetlenségre van kárhoztatva. Az ember sérelmét a költő elnémítása tetézi.

Sokkal csekélyebb sérelemre adott kiválóbb költői visszhangot a híres nyakravaló-ügyben (mikor nem-előírásos öltözete miatt Mészáros Lázár rendreutasította) s Klapkának, ki függelemsértés miatt megdorgálta.[159] Petőfi annyiban nem volt katonának való, hogy nem tudta elviselni az egyformásító fegyelmet, s ha emiatt katonás megtorlásban részesült, azt egyéniségén, hazafiúi önérzetén ejtett sérelemnek minősítette. Nem ott fájt neki, ahová mérték. Ezek azonban másnemű sérelmek, mint az imént érintettek. Ezekért — épen fordítva — csak szellemességgel, gúnnyal: irodalmilag lehet bosszút állani, tettel nem. Szellemes epigrammával állt bosszút Mészáros Lázáron *(Nyakravaló)*, gorombább gúnnyal és kicsinyléssel Klapkán *(Egy goromba tábornokhoz)*. Mindkét esetben „más malomban őröl", mint a kigúnyolt parancsnokok; az utóbbiban önkénytelenül (a hazafit s a Klapkánál különb egyéniséget érzi magában megalázva), az elsőben szándékos túlzással és csúfondáros nyomatékkal: mintha Mészáros szerint a hősiség főkelléke a nyakravaló volna; s ezt a — bosszúból neki tulajdonított felfogást figurázza ki „ad absurdum" kifejtésével

*

A közéleti izgalmakba való elvegyülése szinte egészen a politika javára foglalta le költészetét. Áldozata nagyságának a költő teljesen tudatában volt: érezte, hogy *ihlete szabadságát* vesztette el s néhány szép költeményében megható költőiséggel eszmél veszteségére.

47 elején még ezt írta: „Ha nem tudsz mást, mint eldalolni Saját fájdalmad s örömed: Nincs rád szüksége a világnak. S azért

[159] A részleteket l. Havas. III. 704—709.

a szent fát félre tedd" (*A XIX. század költői*). Most, 48 őszén, a pacsirtaszó jogosultságát védelmezi a mennydörgésben; hallgatják-e, nem-e, mindegy; magától száll a dal, mint szélben a letépett rózsalevelek:

Énekeljünk, társak, sőt legyen most
Hangosabb, mint eddig volt, a lant,
Hadd vegyüljön e zavaros földi
Zajba egy-két tiszta égi hang!

(Mit daloltok még ti, jámbor költők?)

Jogosultságát, biztatva, vágyva elismeri, de a „tiszta égi hang" ihletét alig-alig tudja már szóhoz juttatni „e zavaros földi zaj" miatt. Különösen két szép költeménye érdemel figyelmet, mint ez „ihlet-vágy" kifejezése.[160] Egyik: *Miért kisérsz*... Szabadulni óhajtana „csak egy időre", a hazaszeretet folytonos izgalmaitól, gondjától, miket, ha szemét behúnyja is, örökké lát. Ő megtette a honért, amennyi tőle telt; mások, erősebbek, kevesebbet míveltek. „Oh hadd feledjem, hogy polgár vagyok!" — ismétli háromszor is egy-egy versszak —: egy-egy vágy-hullám kezdetén, lendítőül, esengésül a szabad költészet boldog világába, hogy gyönyöreit legalább a vágy lyraiságában kiélvezhesse:

Oh hadd feledjem, hogy polgár vagyok!
Itt a tavasz, virít a föld,
Virágillat s a zengő madarak
Dala eget földet betölt,
Arany felhők, e nyájas szellemek,
Fejem fölött vidáman lengenek.

Oh hadd feledjem, hogy polgár vagyok!
A költészetnek istene
Olyan kegyes hozzám: iránta én
Hálátlanságba essem-e?
Ott vesztegelni hagyjam lantomat,
Míg a bútól majd húrja szétszakad?

Oh hadd feledjem, hogy polgár vagyok!
Van ifjuságom s kedvesem,
Gyöngyökbe foglalt órákkal kinál
Az ifjuság s a szerelem,
És minden óra, mit el nem vevék,
Egy elpazarlott örök üdvösség.

Hah, mennyi tündér együtt: ifjuság,
Tavasz, költészet, szerelem!
El hagyjam őket tőlem szállani?
Utánok vágyva nyúl kezem...
Jertek hozzám... nyujtsátok karotok...
Öleljetek meg, tietek vagyok!

---

[160] L. még: *A tavaszhoz* (szabad ihlettel indul, de végül leköti a harc gondolata); *A bokor a viharhoz* (a bokor kéri a vihart, hogy ne némítsa el a csalogányt: „Hadd dicsérje, ne bántsd, éneklésével az istent, A természetet, a szent közös édes anyát". Ugyanazt példázza, amit a *Mit daloltok még ti* kezdetű kifejt); *Bizony mondom, hogy győz most a magyar* (csataversnek indúl, de ihlet-vágyra fordul: hogy bár *ő* énekelhetné meg majdan a diadalmakat).

Egyik legjellemzőbb költeménye ez a korszaknak, s azért idéztem, hogy közvetlenül éreztessem, mi az a szabad ihlet, melynek elzavartatását fájlalja Petőfi, melyért eseng, de melynek csak néhány meglopott órát szentelhet már. S idéztem, nem hogy elemezzem, hanem hogy az áldozat rendkivüliségét szívvel érezze, átélje a *magyar* olvasó.

De oldjuk meg saruinkat! Amaz égő csipkebokor van itt. — *Az év végén:* aki Petőfit ismeri, szereti, nem haladhat el meghatottság, szinte áhitat nélkül e költemény mellett. Ha van „hattyúdal", ez az, bár nem utolsó zendülése a nagyhírű lantnak. De azzal a gondolattal iratott 48 végén, hogy „hátha" ez lesz az utolsó. S e föltvésre minden oka megvolt, hiszen csatába készült:

A hadistenhez szegődtem,
Annak népéhez megyek;
Esztendőre hallgat a dal,
Vagy ha írok, véres karddal
Írok költeményeket.

Irt még tollával is néhányat, de azon az egyen kívül, melyre szülei halála ihlette, egyet sem többé, mely a magánember tiszta költői megnyilatkozása volna: a „munkás hazaszeretet" gondja nyűgözi le, az „acéli zörej" zavarja valamennyit. Az évfordulat mindig ünnepi ihletek forrása volt Petőfinek, de egyszer sem ünnepélyesebb a 48/49-ikinél, mikor az „utolsó dal" gondolata rezzenti fel lyraiságát. Versformája ugyanaz, mint az *Ősz elején* címűé, az az ötsoros strófa-szerkezet, mely már szinte hagyományosan a merengő mélabú s az őszi hangulatok formájává képződött ki a 40-es évek lyrájában. A költeménykezdet elfogódottságába még némi könnyedség vegyül, mint mindenkor, ha az ihlet csak kifejezés közben érleli meg lappangó tartalmát. Csak ötletszerű associatiókért villantja meg voltaképeni célját, marasztalja egy percre a pályavégezett évet: („Sötét van a más világba', *Jó lesz egy kis égő lámpa!* Vidd magaddal *dalomat)*, csak dalt akar írni, nem sejtvén még, minő nyugtalanság készteti reá. Még következő mozdulatában is van valami „nem ünnepi", s nem az ihlet magvából fakadó, enyelgésszerű gondolat (lantjához szól: „megpróbálom, „Tudnál-e még valamit?"). De kezd átmelegedni, mert e gondolatnak már csak lyraisága könnyedebb és heterogén, de iránya már termékenyítő: a lant *képességét* teszi kérdésbe, mi a kezdettől fogva meglévő időpont-tudattal együtt kibontakoztatja immár az ihlet lényegét:

Ha valaha szépen szóltál,
Most legyen szép éneked;
Légy méltó neved híréhez,
Tedd még ünnepibbekké ez
Ünnepélyes perceket.

És ki tudja? tán utósó,
Legutósó lesz e dal;
Tán ha téged most leteszlek,
Többé majd föl sem vehetlek,
Hangod, életed kihal.

Így érti meg maga is, lassan melegedő érleléssel, ihlete voltaképeni tartalmát: az „utolsó dal" lehetőségét. Amint azonban ez tudatossá válik előtte, csak egy percre állapodik még meg, mintegy

a gondolat valószinűségének a megfontolása végett, aztán megzendíti lantját, s innen kezdve válik dala tudatosan ünnepivé, „hattyúdallá". S mi e dal lényege? Nem *az* a dal tulajdonkép, melyet utolsónak gondol, hanem biztatás, ihlet-vágy egy ilyen dalra, kivánság formájában való kiélvezése egy ilyen végső dal ihletének, melybe beleóhajtja, visszasírja lantjának minden jellemző, neki kedves, ismerős hangszínét.[161] Saját összes költészetének ihlet-emlékeit idézi fel benne egy mesteri futammal:

Zengj tehát, zengj édes lantom,
Zengd ki, a mi benned van,
Szólj vadul, és szólj szelíden,
Ragyogóan és sötéten,
Szomorúan és vigan.

Légy vihar, mely haragjában
Ősi tölgyeket szakít,
Légy szellő, mely mosolyogva
Csendes álomba ringatja
A mezők fűszálait.

Légy tükör, melyből reám néz
Egész, egész életem,
Melynek legszebb két virága
A mulandó ifjuság s a
Mulhatatlan szerelem.

Vázlatos, de hű önarckép ez, indulat, szín és kedély ellentéteit jelölő határozóival, szenvedélyt és méla hangulatot példázó vihar- és szellő-metaforájával s az élethűség tükör-hasonlatával. Lyraiságának ez összegező újraélvezésében jellemző a következetes ellentét-associálás, mely még az egyáltalán nem ellentétes „ifjúság" és „szerelem" jelzőiben is érvényesül. Nyilvánvaló, hogy költészetére gondolva, az ellentétekbe való átlendülés lyraiságát érzi legsajátabb s neki legkedvesebb költői élményének, s hogy az ismételt ellentétekben most is ugyanezt az átlendülést óhajtja újra, talán utólszor élvezni. E részletező újraélést elemeinek minden gazdagságával egy végső, teljes és erős ihlet-akarásba foglalja most össze, s gazdag pazarlás és halhatatlanság becsvágyával zeng ki az „utolsó dal", híva századok visszhangját:

Adj ki minden hangot, lantom,
A mi benned még maradt...
A nap is, midőn lemégyen,
Pazarolva földön, égen
Szétszór minden súgarat.

S szólj erősen lantom, hogyha
Már utósó e dalod;
Hirtelen ne haljon ő meg!
Zengjék vissza az időnek
Bércei, a századok.

Költészetét összefoglalóan megörökítő, utolsó dal: ím ez volt ihlete becsvágya. A megvalósítás pedig: összes költészetének, mint élmény-emléknek vágyakozó újraélvezése, tudatában az „utólszor" lehetőségének. A szabad ihlet vágyának ünnepélyes felajzása a költemény, költészetének búcsúzásszerű önszemlélete, egyéni lyraiságának gyönyörködő visszaóhajtása az élet valószinűnek sejtett határán. Búcsu egyszersmind az élettől is, ez ifjú és még szerelemmel gazdag szép élettől, melyet költészetével annyira egynek tud. Egy végső összefoglalás, az „összes hangszernek zenéje", fájdalmas,

[161] Mint az *Itt van az ősz* „altató dala": csak az ihlet készülődései egy altató dalra.

ihlet-sovár, becsvágyó végzendülése, mielőtt az egy Tyrtaeusin kívül valamennyi húrja kettépattan.

*

Ez utolsó korszak nagy elbeszélő költeménye *Az apostol*[162]. Az az állandó költői ösztön hozta létre, melyet Petőfi minden eddigi korszakában megfigyeltünk, s mely tárgyi szemléletet keres a maga lyraiságának. Magán hordja az izgatott korszak bélyegét, épúgy mint a *Felhők*-korszak epikus művei. Teljesen romantikus mű, hibáiban, erényeiben; tele személyes vonatkozásokkal, élményemlékekkel s különféle költői hatások nyomaival.

Hőse, Szilveszter, a költő szócsöve; király- és pap-gyűlöletét könyvben írja meg; emiatt börtönbe kerül, majd hosszú fogság után kiszabadulván, a királyra lő, miért vérpadra kerül. A költeménynek e Shelley-ízű magva Dickensi burokba van foglalva. Amily szűkszavú a költő, s amily egyoldalúan stilizáló e főrészben, oly részletezőn megállapodó az előzmények rajzában, melyek voltaképeni célja az volna ugyan, hogy Szilveszter lelki fejlődését szabják meg és szemléltessék, valójában azonban húmoros, vagy érzelmesen regényes életképek sorozatává növik ki magukat a nagyvárosi söpredéktársadalom köréből. Félreismerhetetlen rajtuk Dickens *Twist Olivér*-jának az ösztönző hatása, londoni lebujaival s tolvaj rongy-népével, a rejtélyes származású kis Olivér e festőileg borzalmas életkeretével. Szilveszter származása is ismeretlen; mint pólyás gyermeket lopja bele anyja egy bérkocsiba, a kocsis egy korcsma küszöbére továbbítja, hol egy részeg tolvaj botlik bele, magával viszi, tolvajjá neveli, akárcsak Olivért Fagin. Nevelőapja az akasztófára kerülvén, egy aljas vén banya veszi szolgálatába, koldultat vele, s koplaltatja; mikor Szilveszter egy úr előtt leleplezi a banyát, hogy nem anyja neki, rút szitkokkal hazudtolja meg, mint Olivért tolvaj-gazdái egy hasonló esetben; majd egy „nagyságos úrfi" szolgája lesz, ki durván bánik vele (hasonló helyzetben van Olivér egy koporsó-árusnál); de tűr, mert tanul mellette; itt eszmél magára, s mikor úrfi-gazdája ismét ütlegelni akarja, fellázadt önérzettel hagyja oda szolgálatát; a nevelőtől pénzt kap, melyen iskoláztatja magát. „Lopott, koldult, szolgált": ennyiből állott gyermekkora. — Mindez voltakép csak regényes függelék az apostol-történeten; hiszen Szilveszter nem fejlődik: egyszerre, mint kész lázadó, és mint emberiség-megváltó apostol áll elénk. Ellenben érdekessé színezi a különben eseménytelen főtörténetet, rokonszenvet igyekszik kelteni — nem minden érzelmesség nélkül — hőse iránt, példázni kívánván egyúttal Petőfi azon többször kifejezett tételét, hogy kunyhóból, szegénységből emelkednek fel a megváltók, az apostolok. A korszak izgalmát árulja el azonban az a körülmény, hogy a költemény két eleme: a politikai és a regényes, nem olvad szerves egységbe, s hogy ez

---

[162] A Karaffáról szóló színmű-töredéket, melyen 49 júliusában, Mező-Berényben dolgozott, mellőzöm s csupán a *Függelékben* foglalkozom vele.

utóbbi, jóllehet csak előkészület, súlyban és értékben olyannyira föléje kerekedik a másiknak, a történet lényegének.

Szilveszter apostolkodásának első állomása egy falusi jegyzői állás. Atyja, barátja, tanítója kiván lenni a népnek. S az hallgat is rá, szívesebben mint papjára; eddig csak kötelességére tanították a népet, ő megtanítja jogaira. Buzgósága azonban kihívja a kastély és a paróchia haragját, bosszúját, s egyszer csak azon veszi észre magát, hogy a nép, mely tegnap imádta, kiútasítja a faluból. (A pap bujtotta fel őket.) Elhagyja a falut; az uraság leánya (ki nagy lelkét felismerte) utána megy, s mint férj és feleség (pap közbejötte nélkül) élnek együtt a városban egy padlásszobában. — A költeménynek ez a szakasza nagy mértékben regényessé válik a „palota és kunyhó" szerelmi egyesülésével, s tele van élményemlékekkel, még pedig oly közeliekkel, hogy a költemény lét-okát e személyes érdekeltségben kell felismernünk. Míg u. i. Szilveszternek a jegyzői pályán való apostolkodásában irodalmi hatások ismerhetők fel (*A falu jegyzőj*e-beli Tengelyi eszményi alakja; meg az a népnevelő célzatú, pályanyertes elbeszélés, melyet Petőfi mezőberényi barátja, Bonyhay Bénjámin írt, s melyben egy valóságos minta-jegyzőt szerepeltet): a néphez való viszonya, s a népben való csalódása Petőfi követválasztási élményeinek közvetlen hatását mutatja: szülőföldje népe épúgy megtagadta őt, mint Szilvesztert a félrevezetett falu.

Egyébként is át van szőve a mű élmény-emlékekkel és személyes vonatkozásokkal. Az apostol Szilveszterkor született, mint ő; iskolatársai csodálják, de irigylik; másolással tartja fenn magát, mint ő a pozsonyi országgyűléskor; a kastély urával, kedvese atyjával „jelenése" van, mint neki Szendreyvel; kedvese elhagyja érte gőgös szüleit, mint Júlia; a mézeshetek után gondra eszmél, a „házigondra", mint ő Koltó után; a börtönben olyanforma forradalmi eseménytől várja kiszabadulását, aminővel Táncsicsot szabadították ki március 15-én. Elvei pedig, szenvedélyes, lyrai lénye, s vérmérséklete egészen a Petőfiéi. „Nem fél senkitől"; a városból a természetbe menekül, s első kitörése: „szabad vagyok!"; félre a maga bajával! ő a másén akar segíteni, „használni" akar, mintha a „*Világosságot!*" az ő életbölcsessége volna: „haszontalan Minden törekvés, minden küzködés? Az lehetetlen, százszor lehetetlen!" —; főtanulmánya a világtörténet; tanulsága a Petőfié: van haladás, de lassú; a szőlőszemet is lassan érleli a napsugár: a földet nagy szellemek érlelik; cél: a boldogság, eszköz: a szabadság, ezért kell küzdeni. Mintha csak Petőfi naplóját olvasnók: „Én ellenben hiszem, hogy fokonként fejlődik a világszellem;... ő lassan halad, minden száz, vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést" (48 ápr. 19). — Elútasítja a kecsegtető gazdag hivatalokat, nem hajlandó urat szolgálni, hogy viszont ő is ura lehessen másoknak: „azon időben, — írja Naplójába Petőfi (ugyanekkor) — midőn a lelkeket vették és jó drágán fizették, mikor egy alázatos görnyedés megalapított jövendő volt, én messze kerültem a vásárt, még csak

fejemet sem billentettem". — „Nem ismerek nálam kisebbet S nem ismerek nálam nagyobbat" — mondja az egyenlőség fanatikusa, Szilveszter; s „Nem ismerek magamnál se kisebbet, se nagyobbat" — írja Petőfi a kiskúnokhoz 48 júniusában, mikor követül ajánlkozik. Szilveszterben is felmerül a kétség: „Mindig másoknak éljen-e És sohase magáért?": az „ember" és „polgár" e sokszor békétlen kettőssége, mint Petőfiben is nem egyszer. Börtönében Petőfi börtön-irtózata dúl lelkében. Ha mérsékli magát: fölényes, kemény, vagy fenyegető visszavágásait, máskor pedig féktelen harag-kitöréseit: az önérzetes Petőfi vérmérséklete kormányozza. A XVI. szakasz király-átka csak durvább, keserübb, önfeledtebb megismétlése az *Ausztria* c. költeménynek; durvább és vehemensebb, mint mindannyiszor, ha Petőfi egy magáról mintázott hősének segít háborogni.

A költeménynek már tárgya olyan, hogy epikus feldolgozásban balul kell kiütnie: t. i. legfontosabb részében eseménytelen. A perbe fogott könyv megírása, s ennek következtében az író bebörtönözése a történet magva; de amaz elbeszélhetetlen, emez pedig, bármily részletező megjelenítéssel adatik is elő, csak passziv mozzanat. Ha eléje nem bocsátja ama regényes gyermekkori előzményeket, s ha börtönbeli életén a szükségesnél huzamosabban meg nem állapodik, alig volna valami kézzelfogható elbeszélni való rajta. Igy pedig meg nem gátolhaja ama regényes képek túlsúlyra jutását a történet eszmei lényege fölött, annál is kevésbbé, mert mint mondtam, azok nem fejlődésbeli előfeltételeiként vannak előadva ez utóbbinak. Menthetetlenül érzelmes színezetűvé teszik ennélfogva az egész előadást, mi különben Dickens húmora és nagy, tárgyi realizmusa alatt is ott bujkál. Szánalmat keltenek a leendő vértanú iránt, szinte nőies, vagy gyermeki érzékenységre appellálnak, s a költő valóban csak ily kerülő úton tud rokonszenvet biztositani hősének, ki jellemnek stilizáltan simplex, s kit a legprimitivebb erkölcsi érzék is bünösen élhetetlennek ismer föl családja fenntartásában. Itt a költemény fő gyöngéje. Szilveszter a nagyhangu romantikus hősök rokona: kiváló lángelme, magas erkölcsi piedesztálon érzi magát, tele váddal az emberi társadalom ellen; nyomorát eszményi küzdelme következményének tartja, maga és családja szenvedéseiért ő is, költője is, másokat hibáztat, holott benne a hiba. Erkölcsi bénaságban szenved mindazt illetőleg, ami az embernek legközelebbi emberi kötelessége. E holdkóros, sőt dühös rajongónak szemeláttára hal éhen gyermeke; hogy eltemethesse, jegygyűrűjét adja el, de árát az utolsó garasig a temetésre költi, átallván belőle csak egy falat kenyeret is venni *magának*. (Hát másik éhező gyermeke?). Nem riad fel benne a kötelességérzet, hogy dolgozni menjen legalább a megmaradottakért: „A férfi néma fájdalommal Állt a kicsiny halott előtt, Avagy, ki tudja, tán örömmel? Örömmel, hogy kiszenvedett." S mivel töltötte idejét éveken át? Azzal, hogy írt és nyomdát is keresett művei kinyomatására. S „mi volt ezen művekben? az

Hogy a papok nem emberek, De ördögök, S a királyok nem istenek, Hanem csak emberek, És minden ember ember egyaránt, S az embernek nem csak joga, Hanem teremtőjéhezi Kötelessége is Szabadnak lennie.” E mellett bizony ráért volna kenyeret is keresni gyermekeinek. De ez erkölcsi félszegséggel szemben mily vak az elfogult költő páthosza! Szilveszter, mikor a végső falat kenyeret is odaadta kis fiának, s éhes családja végül elszenderedett, a népes nyoszolyára egy szelid tekintetet vet még, melytől „az alvók álmaikban Rózsák és angyalok között mulattak”, aztán az ablakhoz megy, kinéz, bele a sötétbe, oly merőn, mintha fel akarná gyujtani „Éjszakfényével lángoló szemének”. Minden közönséges ember azt vélné, hogy a holnapi kenyérről kell gondolkoznia s hogy szemének az az északfénye a családjáért való gond aggodalmától lobog. Szó sincs róla! „*Ledobta* a ház és nap gondjait”! — „Az ember meghalt benne s él a polgár. Ki a családé volt elébb, most a világé; Ki három embert ölelt az imént, Most milliókat ölel át.” Titkolhatatlanul benne van a romantikus féreg: a dagályos tökéletlenség. Mikor elfogják s hiába kéri, hogy családjától elbúcsúzhassék, elátkozza a poroszlókat s nagyszerűleg zabolátlan kitöréssel a királyokat. De ezúttal is csak hamis érzelmesség adhat neki igazat. Hisz mindezt előre tudhatta; a hatalom férfias támadásához hozzátartozik a martiromság tudatos vállalása; s mikor a költő azt hiszi, hogy hőse féktelen kitörésében a legindokoltabb erkölcsi felháborodást szólaltatja meg, valójában erkölcsi oldaláról erőtleníti el ez apostolinak szánt jellemet. „Áll még Munkács, áll az akasztófa, De szívemben félelem nem áll!”: kiáltja Petőfi: s *ez* a férfias lázadás szava, *ez* az igazi apostoli rajongás kritériuma. Apostola korántsem oly feddhetetlen ember, mint ő. Nevezetes dolog, hogy mikor hősébe tulajdon lelkét igyekszik belélehelni, ennyire eltökéletleníti magát. Apostoli hivatást vállalt ő is, de gyermekét éhenhalni semmi esetre sem hagyta volna; s ha fogságból jövet úgy értesül, hogy másik gyermeke még megvan valahol, kétségkivül utána járt volna; börtönében egy álom hatása alatt nem tagadta volna meg egész életcélját, mint Szilveszter. A lyrikus elfogultsága zavarja így meg tiszta érzékét: egyetlenegy vonásra (lázadás a szabadság-korlátozó hatalom ellen) stilizálja hősét, saját complex jelleméből ezt az egyet ruházza át reá, ez egy miatt rokonszenvez vele. Csak ez egyben teremti a maga képére, mégis egészen magát érzi benne s így különbségeik tárgyilagos megítélésére (igazi epikus szemléletre) képtelen: a jellemalkotás gyöngéit, az epikus e hanyagságait is a lyrikusi együttérzés páthosza ragadja magával. Állítja hőse kiválóságát, de nem veszi észre, hogy nem, vagy balul mutatta be. Láttunk már néhány hasonló példát, mikor egyik-másik jellemvonásából (hetykeségéből, teketóriátlan modorából) egész alakot teremt, s e magára hagyott jellemvonás félszeggé teszi hordozóját, mert nincs meg benne Petőfi többi, azt az egyet is kedvessé avató tulajdonsága. Az epikus rovására írandó e fogyatkozás, ki ily esetekben (mindig csak a

költő különösen izgatott korszakaiban) nem képes konkrét egyénné testesíteni jellem-látomását. Hogy nyúgodt korszakaiban e tekintetben is mire képes, feleletűl elég *Bolond Istók*-ra hivatkoznunk.

A költő elfogult rokonszenve e szerint már a mű koncepciójában bizonyos romantikus félszegség magvait hinti el. Végig befolyásolja azonban a kivitelt is. E rokonszenv műve az irányzatos jelenetezés, mely oly dagályos captatio benevolentiae gyanánt állapodik meg az apostol nyomorának szemléltetésén, mindjárt első csapásra ránk akarván ragasztani saját lyraiságát; annak a műve az érzelmesség, mellyel az éhező gyermeket, a holt gyermekét dajkáló anyát, az elfogatásakor családja látásáért epedő, rimánkodó apát, vagy a féleszméletben magát még családja körében képzelő rabot beszélteti; annak a müve a szándékosan sötétítő inventio, mely az apostol szenvedéseit a szükségesen túl is fokozza: nem elégszik meg azzal, hogy neje halálát sirassa, tetézi fájdalmát még azzal is, hogy hasztalan keresse a szegény nő sírját; e rokonszenv műve a lyrailag felajzott stilus, a nagyszerű ellentétek közt cikázó képes beszéd, az a szüntelen lobogása a nyelvnek, a személyes érdekeltségnek az a szenvedélyes páthosza, mely e műnek kétségkívül legmegragadóbb tulajdona, s melynek leginkább köszönheti rajongói nagy számát.

Legsikerültebb részei azok, amelyek a költemény politikai célzatától aránylag távolabb állanak: a Dickensi hatásra valló gyermekkori életképek, s azok mellékalakjai: a gyermek „tolvaj"- és „koldus"-korszaka; a részeges tolvaj, ki belébotolván, magához veszi; s a kövér vén banya, ki koldultat vele. (E részletek nem maradtak hatás nélkül Arany *Bolond Istók*-jára). Szerencsés lelemény a részeg ember konok logikája, mellyel megállapítja, hogy a küszöbön nem ok nélkül botlott meg, annak magasabbnak kell lennie, mint máskor, biztosan az ő elbuktatására tett oda követ valaki, — *ergo* visszamegy megvizsgálni a küszöböt; e lélektani remeklés nemcsak húmorossá avatja a kitett gyermek romantikáját, hanem megmenti s emberi érdeküvé üdíti a különben avult sablonu motivumot. Nemkülönben mesteri alkotás a gonosz vén banya rajza, s ebben is főkép szemforgató, hazug kitörése, a kofagyargás e kiváló példája. E tekintetben azonban Dickenstől is tanulhatott, míg a részeg ember alakja egészen az ő teremtménye. Ez életképekben a gyermek Szilveszter természetesen csak mint passziv jelenlevő szerepel, de amennyit árva kis lelki életéből a költő megvilágít — szótlan engedelmessége; lopásban-koldulásban tanulékonysága; ösztönszerű vonzódása az egyetlen élőlényhez, ki szeretni látszik őt, a kutyához; s általában gyermeki öntudatlansága a nyomorban — művészi erőre, de egyszersmind mérsékletre is vall. E két életképben u. i. a költő politikai indulata kevésbbé törhet még útat magának; emberi rokonszenv és művészi érdek zavartalan figyelemmel merülhet el bennök a tárgyi szemléletbe. Mihelyt azonban, a következő fordulóval, egy „nagyságos úrfi"-hoz kerül szolgálatba a kis fiú: az „úr" és „szolga" viszonyának ez első

szóbahozatalára kigyúl a politikai elfogúltság lángja, célzatosan stilizált mellékalakok („nagyságos úr“, „nagyságos úrfi“) lépnek a szinre s a még gyermek Szilveszterre is nyomban ráüttetik a politikai koraérettség és kész emberi öntudat lélektanilag hamis bélyege, hogy innen kezdve ne hús- és vérember, hanem egy pap- és királyellenes politikai célzatosság egyhangú szócsöve legyen.

Politikai költészetének abba a csoportjába tartozik *Az apostol*, mely leginkább kihívta a közvélemény s a kritika ellenszenvét. *Az apostol* azonban csak a költő halála után került a nyilvánosság elé, s így a kortársak megbélyegző ítélete nélkül kezdhette meg aránylag népszerű körútját. Jelességeit érintettem: gyöngéit azok nem képesek feledtetni. S ki kell mondanunk, hogy királygyűlölete némely lyrai költeményei — *A királyokhoz, Akasszátok föl a királyokat, Itt a nyilam* — tökéletesebb költői művek a maguk kis arányai közt, mint a náloknál sokkal odaadóbban magasztalt *Az apostol*, jóllehet mesteri részletek, lobogó képzelet és magasabbrendű költői nyelv ezt méltán kedveltetik. Hiányzott hozzá a nyúgalom, mely nagyobb költői művek szerves egésszé érleléséhez szükséges.

*

Politikai, forradalmi és harci költészete nem méltatlan az ő nagyságához, bár viszonylag kevesebb benne a klasszikus alkotás, mint költészetének egyéb, a közélettől független területein, vagy mint a megelőző korszaknak a gyakorlati élettel kevébbé érintkező politikai lyrájában. A lelki nyúgalom hiányának, a nyilvános szereplés izgalmainak bizonyára nagyrészök van a művészi egyensúly megbontásában. De egyébként is a politikai költészet, mihelyt eszményi lyraiságából a gyakorlati élet realitásába lép ki, tele van veszedelmekkel a költőiség számára, s azokat Petőfi sem kerülte el egészen.

Nemzeti (erkölcsi) elv, lyrai személyesség és művészet: egyaránt megkövetelték a maguk érvényesülését a politikai költészetben, s tökéletes alkotást e nemben csak összhangjuk hozhatott létre.

Petőfi tud teljesen azonosúlni nemzetével, tud annak nevében méltó ünnepi ihlettel szólani, s tudja egyúttal érvényesíteni egyéni lyrai hajlamait, mi által ódaisága a szokottnál konkrétebb s bensőbb színezetet nyer. Lyrai egyénisége azonban erősebben a vérmérséklet és az indulat hatása alatt áll, semhogy a nemzet lyrai képviseletére szorítkozhatnék. Vérmérséklete hamarább buzgásnak indul az átlagénál; még csak szellő lebeg, ő már sejti, várja, átéli a vihart; indulattal, képzelettel megelőz másokat; tettvágyban, önbizalomban, hitben, hazafiságban, szóval mindabban, ami politikai költészetnek nemes lyrai forrása lehet, mások előtt jár, de e lyrai fölényt, mi neki személyes elkülönülést jelent, példaadásra, buzdításra használja fel, a nemzeti ügy érdekében, s szeretné azt átterjeszteni minden honfitársára.

A nemzeti szolidaritás e teljes érvényesülésével szemben

politikai költészete túlsó végletén a személyes lyrai mozzanatoké a vezetőszerep. Költőileg a maga személyével foglalkoznia két esetben szinte lehetetlennek tetszett. A politikai eseményekben való cselekvő részvételét költői ihlettel megénekelni nem tudhatta; ilynemű költeményeinek a regisztrálás prózaiságába kellett elveszniök; viszont egy másik esetben, egyelőre nem valósíthatván meg költészetbeli fogadalmait, lyrai reakciói csak erőtlen hangokká szakgatóztak a rosszhiszemű vádakkal szemben. Az első esetben a cselekvés már eleve kiélte a maga ihletét, a másodikban az ihlet csak cselekvésbe átöntve lehetett hatékony. Egy mozzanatban azonban teljes lyraisággal érvényesülhetett személyes különállása: a *költő* jogán, ki minden pillanatát és figyelmét a nemzeti ügynek szentelvén, olykor fájdalmasan eszmél költészete nagy veszteségére, megható esengéssel vágyik szabad ihletekre s szentel egy-egy meglopott percet költészete önszemléletének.

Mindennemű politika azonban, míg egyik oldalra szolidaritást, a másik irányban szembeállást, támadó attitude-öt jelent. Türelmetlen és ingerült vérmérséklete e részben ártalmára volt politikai lyrájának. Nála a szembeállás: harag, a harag: ingerültség, mely legott a végén kezdi: üt. Ingerültség lyrai fogékonyságot és termékeny eszmetársítást, ítélőképességet és képzeletet egyaránt megbénít s vérnek, izomnak, cselekvésnek engedi át a szót. Tűzzel, önérzettel, erkölcsi bátorsággal, tettrekészséggel méltán képviseli nemzetét, de a harag méltóságára nincs lantján ideg. Politikum és költészet a pártelfogultság megnyilatkozásaiban egyeztethetők össze legnehezebben. Ha költemény pártpolitikai meggyőződéseket hangoztat s ítéletet mond ki, politikai elbirálást hív ki maga ellen, mint mindennemű pártfelfogás; művészi elemei pedig, ha vannak, csak a hasonló pártállásúak számára elevenek. Ha a műforma csak ürügye a politikai célzatnak, ha az elbeszélés nem az elbeszélendő történettel, a megjelenítés nem az alakkal törődik, hanem csak pártindulatok kiöntésére való: akkor a költészet nyilván elvesztette szabadságát a politikum miatt. Vannak Petőfinek ily értelemben jelentéktelen költeményei. De e legkényesebb ponton is tudott kitűnőt alkotni, mikor, bár pártpolitikai indulattól elfogultan, magát állítja elénk ez elfogultság lyrai izgalmainak elevenségében, szemünk előtt játszatván le egy lelkében végbemenő indulat-folyamatot; vagy mikor genrehajlamát lappangva vagy nyiltan foglalkoztatván, az életszerűség minden művészi feltételével felruházott, cselekvő alakokba tárgyasítja politikai indulatát. Mindkét esetben érvényesül a művészi érdek, mert nem az indulat politikai jelentése, hanem a lélek, az élő ember foglalja le figyelmünket. Politikai népiessége egészséges műformára talált az utóbb említett lappangó alakításban.

Személyes lyrikus ő a politikai költészetben is. Ódai ünnepélyességre ritkán hangolódik; de a hazafiság érzelmét előtte páratlanúl benső, egyénileg konkrét színezetűvé, gyakorlatibbá, cselekvőbbé, a nemzetiséget eszményi elvontságából élményi valósággá

avatja, s példaadó, vonzó hatását ezzel erősíti. Erkölcsi tekintetben pedig, mert minden politikai tett és gondolat magára von ilyen megítélést, — még elfogultsága is tiszteletre hív, mert az erkölcsi bátorság, jóhiszeműség és érdektelenség tövéről fakadt. E legszemélyesebb, a nemzeti ügyben egész lélekkel érdekelt költőtől az önérdek állott legtávolabb.

Jóslataiból betelt annyi, aminek a beváltása részben rajta állott. Vállalt kötelezettségét teljesítette. A „harc mezején" esett el. De nem a diadal mámorító tudatával, hanem bukásra ítélt szabadságharcunk egyik végső, vesztett csatájában.

Jóslatait a cselekvő vágy türelmetlen szenvedélye ihlette. Széchenyi aggodalmas előérzete teljesebben, gyászosan betelt: jóslata a megfontolásé volt.

III.

Szabad ihletek.

Március 15-től egészen haláláig, költészetében oly túlnyomó a köz-élet visszhangja, hogy politikai vonatkozásoktól teljesen mentes költeményt a szerelmieken kívül alig találunk: *Szülőföldemen, Kis-Kúnság, Fiam születésére*, s 49-ből *Szüleim halálára:* ennyi az egész. Szinte fölfedezésként lep meg e megállapítás, s jellemzi a hazafias-politikai ihlet szinte korlátlan uralmát e pályavégző korszakban. De tanúskodik egyébről is. A politikai gondolatkörön kívül az egész időszakban csak *lantja, szülőföldje s családja:* állandó szerelmei, képesek költői kifejezésre ihletni,[163] élményi alkalomból, vagy — mint lantját illetőleg láttuk, s szerelmi költészetében látni fogjuk, a fáradt visszatérések pihenő óráiban, visszahatásként az izgalmak között. A viharral küzködő madár fészekszerelme ez.

A mondott költemények közül[164] kettő élményi alkalom ihlése. Ujjongó örömmel üdvözli életének „ifjú lombját", „lelke szép kis ágát", „édes magzatát", de a boldogság szomszédságában az elveszthetés ijedelme ólálkodik, mint ama szeptember-végi dalban. A szülei halálára írt költemény, bár az önnön fájdalmával szemben is alkotó művészként álló költőnek a műve s érzik rajta a lyrai anyag gyors érlelése, alapérzelmét, a kölcsönös szeretet megszakíthatatlanságának a hitét, megható közvetlenséggel, szinte a naiv költészet melegével tudja kifejezni.

Szülőföldemen: Petőfi lyrai érettségének kétségtelenül egyik legtökéletesebb s legjellemzőbb költeménye: a lyrai emlékezés remekműve. Hangulat szedegeti össze a neki megfelelő emlékképeket, mint *A puszta, télen* címűben, de az egykori helyszin közvet-

[163] A *Sírvers,* melyet „megrendelésre" írt, alig jöhetvén szóba.

[164] A *Kis-Kunság,* egyetlen tájszemlélet lévén e korban, fentebb, műfajbeli rokonai közt került tárgyalás alá.

len hatása alatt; csakhogy azok most nem táji elemek, hanem egykori élmények, események. Menete azonban, mint a *Téli esték*-é: fokozatos beleélés a visszaképzelt multba. Egyideig még ébren marad az időkülönbségnek: múlt és jelen lyrai viszonyításának a tudata s csak a refrainben kísért állandóan a múltnak hangulatot fentartó, visszaédesgető tulajdon dala, hogy végül is magához szenderítse haza az emlékezőt. A dal varázsa hat, az időtudat elhomályosúl, s a kisértő hangulat újraéléssé valósodik.

Ismerjük a költemény eredeti fogalmazványának első versszakát, s ahhoz viszonyítva többet megértünk a végleges kidolgozás szépségeiből:

Most először vagyok itten
Húsz év óta, hol születtem,
Úgy menék el, mint kis gyermek,
És mint férfi, úgy jöttem meg.

Itt az alföld, a lapályos,
Közepében áll a város,
Áll merengő nyugalmában
Messze földön egy magában.

Mi más hatású a végleges alakban ugyanaz a gondolatanyag:

Itt születtem én ezen a tájon,
Az alföldi szép nagy rónaságon,
Ez a város születésem helye,
Mintha dajkám dalával vón tele,
Most is hallom e dalt, elhangzott bár:
„Cserebogár, sárga cserebogár!“

Megváltozott a vers-alak, meg a lyrai attitude. Elfogódottabb jelenléttel, közönségre kevésbbé tekintve, a dalmagány önfeledtségével indul. Új gondolat benne: a „dajkadal", melyet szinte most is hallani vél; s ezzel már megindítja a régmult gyermekkor újra átélését. Az előbbi változat fogalmazása után, hangulata további megvalósítására igyekezvén, kellett emlékében a Cserebogár-dalnak felmerülnie, s ezzel mintegy varázsütésre megnyíltak az elöntő hangulat zsilipjei, mert rátalált lappangó, tudat alatti forrására. Egyszerre megváltozott minden: a város mutogató szemlélete elmarad; a költő önnön hangulatába borúl, versét hozzádalolja a Cserebogár-dalhoz, mely innen kezdve minden gondolatát, képzelődését a ritmus, a *dallam* feledhetetlenségével kiséri, időközönként tisztán hallhatólag elősír a múltból, varázsol, andalít, altat, míg egész elömlő hatalmával úrrá nem lesz a meghatott emberen, míg egész hajdani mivoltában meg nem valósul:

Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok fűzfasípot fújva,
Lovagolok szilaj nádparipán,
Vályuhoz mék, lovam inni kiván.
Megitattam, gyí lovam, gyí Betyár...
„Cserebogár, sárga cserebogár!“

Megkondúl az esteli harangszó,
Kifáradt már a lovas és a ló,
Hazamegyek, ölébe vesz dajkám,
Az altató nóta hangzik ajkán,
Hallgatom, s félálomban vagyok már...
„Cserebogár, sárga cserebogár“...

Lelke a refrain e költeménynek, ihletője, ritmusa, anyag-teremtője, szerkezeti elve. De az igénytelen népdal is minő gazdag viszonzást nyert a költeménytől; mily megható s ezentúl örökké vele-lebegő hangulat-örökséget kapott tőle ajándékul! Áldott dal lett a népdalok között, mert egykor egy nagy költő lelkében zsongott ihletül. Viszont lehet-e képzelni szebb s magyarabb lelkü altató dalt Petőfi költeményénél? Bölcsőt ringató anyák ajakáról hallanunk kellene azt falun, városon és alföldi tanyákon, meg nem szünő hódolatúl a költő emlékének, örök ihletbenyomásúl a gyermeknek, s megúnhatatlan lelki élvezetül az édesanyáknak.

*

A márciusi napok után, mint bevezetőleg említettem, szerelmi költészete erősen megcsappan. A megelőző korszak ez egyik főihlete másodrendüvé, alkalmivá sülyed. Természetes következménye ez az ihlet kiélésének s a folyvást aktuális politikai izgalmaknak. Azzal azonban, hogy ritkábban lép fel, lyraisága mit sem veszít költői értékéből, sőt alkalmi lévén, csak nyerhet erőteljes konkrétség tekintetében. Spontán megnyilatkozására a szerelem érzésének alig bukkanunk; többnyire valamely alkalom bírja most már szóra: emlékeztető helyi indítékok, az elválás és távollét beálló, vagy állandó hiány-érzete, meg a politikai szereplés kiábrándító, szerelme értékét százszorosan megvilágító tapasztalatai. Mert hogy szerelme nem csökkent, az kétségtelen. Sőt megállapodott, megérett; állandó lelki tulajdonává vált; megléte csak akkor árulja el magát lyrai megnyilatkozásban, ha mindennapi megszokottságából kizavartatik, vagy ha, alkalomadtán, meghatva éleszti fel multja emlékeit.

Csak emlékeztetve itt egy, a Júlia-korszak dalköltészetével együtt már méltatott szép dalára *(Itt van az ősz, itt van újra)*, a szerelem egyéb, spontán megnyilatkozásairól e korban keveset szólhatunk. A kedvre pezsdülő szerelemnek népies gondolatformákkal teljes, naiv frissességű szép dala, a „személyes" dal utolsó képviselője a népi modorban — *Ilyen asszony való nékem* —; egy részleteiben szép, de neje kedves és kiváló tulajdonságait túljózan eltökéltséggel metaforizáló allegórikus költemény — *Három madár* —; meg egy sokat emlegetett és magasztalt szerelmi vallomás — *Szeretlek, kedvesem!* —: mindössze ezek képviselik a nem-alkalmi, hanem saját erejéből, túlteltségéből kifejezésre iparkodó szerelmi lyrát. Az utóbbit méltán dicsérik: halmozott vallomásaiban neje testi-lelki tulajdonságait magasztaló, szerelmét minden gazdag vonatkozásában jellemző, lelkes kirobbanásaiban, önmagát újra meg újra felülmúlni igyekvő lyraiságában van is erő, és főkép útközben nekimelegedő s bensőbbé mélyedő ihlet. De mintegy szerelmi költészete koronájának tenni meg, a szerelem legnagyszerűbb himnuszaként dicsőíteni: elfogultság. Van benne valami litániaszerű kimeríthetetlenség; igen is érzik, hogy hevenyészett kezdetből formális, főkép ritmikus eszközökkel izgatja magát ihletre; s viszont, hogy

ily heves ihletűnek látszó, szinte lihegő gyorsaságú ritmushoz fölöttébb józan és világos ön-elemzés folyik a költeményben. Ihleterőre magasan fölötte áll sok más szerelmi költeménye, s hogy csak azt az egyet említsem, mely mint a szerelmi elragadtatás önkénytelen kitörése, legtöbb okkal állítható melléje, a *Minek nevezzelek?* sokkal önkénytelenebb, forróbb és meggyőzőbb szenvedély műve. Épen az ily spontán jellegű, alkalmi indítékot nem feltételező lyraiságon érzik meg leghamarább, ha az ihlet némely tökéletlenségét művészi gyakorlat igyekszik pótolni. S valóban van is mindhárom idézett versben valami formai segédeszköz: kedvesen sikerült népiesség az elsőben (illik is az érzés naiv jellegéhez), allegorizáló átvitel a másodikban, ismétlő gondolatszaporítás a harmadikban. Ha a szerelem érzése megérett, szenvedélyes tüze kilobogta magát: akkor már elmúlt az önerejéből megnyilatkozás ideje. Egy-egy melegebb pillanatban megkísértheti a költő (mert őt korábbi költői gyakorlata is élmény-újraélésre ösztönzi), de *akart* jellegét teljesen el nem leplezheti.

*

Nemcsak lantját áldozta fel a közéleti gondoknak; szerelme nyúgodt élvezésétől is megfosztotta magát miattok. A nagy izgalmak és remények tavaszán, mikor még csak képzeletben foglalkozott a jövő eshetőségeivel, egy jókedvü szerelmes dalban nyugtatta meg kardját: ne féltékenykedjék feleségére; ha eljön az ideje, maga felesége köti fel majd neki s bocsátja útjokra. Jött aztán a nyár, a csalódások, kiábrándító tapasztalatok fordulata, majd az elválás, a búcsú ősze: s a nagy, a komoly hitvesi szeretet egy-egy szép költeményben örökíti meg magát, mint egyetlen megmaradt kincset a kiábrándulások után, s mint legdrágábbat, mitől a hazafiúi kötelesség — talán örökre — elszakítja. „Szabadság — szerelem” viszonos ihletének megható költeményei állanak előttünk.

Itt benn vagyok a férfikor nyarában: kétségkivül egyik legszebb szerelmi költeménye Petőfinek. Az egy szerelmen kivül mindenből kiábrándultnak érzi, festi magát. A férfi csalódott kijózanodása ez az ifjúkor álmaiból, dicsvágyából, honfiremény eiből. Ugyanaz a fájdalmas levertség hangulata árad el rajta, melynek ritka szép példái a *Tündérálom* s a *Karácsonkor.* E hangulat előbb csak nagy általánosságban jellemzi magát: egy eltünt, fájlalt lyraiság negativumaként, az ifjuság tavaszának s a férfikor nyarának szembeállításával. Csupa elmult ragyogás: virág, álom, zengő pacsirta, piros sugár, arany hajnalcsillag, ezüst harmat; de mind több jelenvaló sötét szín vegyítve hozzá: „Ábrándaimnak száraz erdejében Csörög, csörög már. s nem susog a lomb“ — „Felhők borongnak. s rekkenő meleg van, A gondok fojtó levegője nyom.“ E hangulatnak — tavaszba visszafájó nyár — képes beszéddel való érzékeltetésébe csak később vegyül belé konkrétebb meghatározás: lemondás a dicsvágyról s a hazafi

bizakodásáról. Igy, a múlt szemléletről mindinkább a jelenre, a hangulat általános meghatározásától konkrét jellemzésre, sőt indokolásra térve át, a hangulat megkötődik, mélyül, s ez egyre sötétedő háttérből mind nagyobb határozottsággal, lyraibb értékkel világít ki a refrain gondolata: „Milyen sötét vón' a világ, az élet, Ha nem szeretnél fényes angyalom!" — míg végül (Petőfi refraines verseiben gyakori alakulás!) minden érdeket magára vonva, a költemény végeredményeként válik külön, mint immár célját ismerő, erélyes lendülésü nagy lyraiság: —

Szeress, szeress, mint én szeretlek téged,
Oly lángolón, oly véghetetlenül,
Áraszd reám a fényt s a melegséget,
Mely Isten arcáról szivedbe gyűl,
Az a te szíved egyetlen világom,
Nappal napom és éjjel csillagom...
Milyen sötét vón' a világ, az élet,
Ha nem szeretnél fényes angyalom!

A költemény komor hangulatának politikai kiábrándulás az okozója, aminthogy ez az egyetlen konkrét indokolás a költeményben is: megromlott satnya ivadékot, pusztulásnak indult népet lát a hazában: „Karom feszül, szívem tombol, mi haszna? Mást nem tehetek, csak sirathatom...". S így a szerelem, mint a csalódott hazafi egyetlen élet-értéke, lyrai mentsvára, magasztaltatik fel az idézett utolsó versszakban.

Ugyane hangulat, ugyane menekülni törekvés költeménye az időrendben nyomban következő *A hegyek közt* című, melyet a Zugligetben írt. A városból, melyet felülről a hegyek közül néz, menekült a természetbe, ott lenn hagyva hazája s háza gondjait, nem hozva fel mást magával, „csak a mi boldogságot ad": kedvesét és lantját. A lant varázsjátéka bűvöl, feledtet; végig egyenlő, gyors ritmusa mintegy mesterségesen veri el a zavaró gondokat, hogy végül a természet teljes élvezésére szabadítsa fel a költő fogékonyságát. Júlia is csak mint egy kedves természeti jelenség vegyül el a pihentető szemléletbe: jön, megy, pillangót űz, virágot szed, koszorút köt — „Majd eltűnik, majd előjön: Ugy lebeg a hegytetőkön, Mint egy álom tüneménye, Mint e rengeteg tündére" Hovatovább a szemlélet hatása alá kerül a költő; a természet lélekké elevenül, megértő, baráti, atyai részvétté, védelemmé, áldássá, minek teljes befogadásától csordultig megtelik a lélek, s még tudatában az emberi ridegségnek, melyből rövid időre idemenekült, szinte sírásban buggyan ki meghatottsága e boldog, e nem bántalmazó szeretet illetésétől:

Mint felém repeső szivek,
Rezgenek a falevelek,
S ábrándos suttogásukban
Mennyi kedves szép titok van!
Fáktól vagyok körülvéve,
S mint édes fia fejére
Áldó keze az atyának,
Úgy hajolnak rám az ágak.
Istenem, beh boldog vagyok!
Majd hogy sírva nem fakadok.

E „boldogság" szinte boldogtalansága megértésével azonos,

mintha csak most, a természet ölében érezné igazán, mily elhagyatott ő otthon, az emberek között. Kevéssé emlegetik e költeményét, pedig ez is (az előbbivel együtt) a leg-Petőfiesebb lyrai képződmények közé tartozik. Képződménynek az ihlet önkénytelensége miatt mondom, mert szinte szándéktalanúl, az érzés fejlődésének psychologiai menetét követve, alakul költeménnyé. Szerelem, természet, lant; mindaz, mitől honfi-áldozatból megfosztja magát, együtt ihleti e megható költeményt.

Végre eljött az idő, 48 vége felé, mikor meg kellett hoznia a legfájdalmasabb áldozatot, mikor a „szabadságért" fel kellett áldoznia „szerelmét", otthagynia hitvesét. Lantjától *Az év végén* című költeményében búcsúzott, feleségétől a *Bucsú*-ban. Refraines költemény; menete (mint az ilyeneké rendszerint): a refrainben előlegezett, tartogatott lyraiságnak végül önálló kibontása. Bucsúja tulajdonkép ez egyszerü, gyöngéd aposztrofokat halmozó refrainben („Isten veled, szép ifjú hitvesem, szívem, szerelmem, lelkem, életem!") s annak a két végső versszakbeli kibomlásában van, míg a költemény dereka az elválás szükségét indokolja, kevés mozzanatú gondolatmenettel, de melynek minden mozzanata erős lyrai nyomatékkal kerekedik (a refrainnal társulva) külön versszakká. Alig jött: ismét búcsúznia kell — költő volt: katona lett — nem dicsvágy vezérli: szerelmi boldogsága elég ő neki — nem dicsvágy: hanem hazafi-kötelesség — mindenki síkra szállt: neki az mindenkinél inkább kötelessége. Egy „menni kell — isten veled" — egyszerüségű gondolatmenet két elemének lassú szétválása a költemény, a lyraiságnak az indokolástól való fokozatos önállósítása. Indokoló része („menni kell") nem a meggyőzést célozza, hanem érzelmi állapota egyik tényezőjét fejti ki ihletbeli lappangásából, valósággal „megvilágítja", mit e résznek a képes beszédből egyenesre tisztázódása is jelez. A lyrai teltség szokott így, kibuggyanásakor, színező asszociációkhoz folyamodni, híven a maga gazdag, hullámzó, complex s még tisztázatlan jellegéhez, mint mikor a fölkelő nap sugártörések ragyogásával kezd a homályból kiemelkedni („Arany csillag vezérelt eddig, s most Utamra piros északfény ragyog" — „Fejemre nem is férne a babér A boldogság teljes rózsáitól"), s csak később néz rá egyenes világítással a földi valóságra („Ha senki sem védné is a hazát, Magamnak őtet védni kellene; S mostan, midőn mindenki síkra szállt, Magamban én itthon maradjak-e?). Ismétlem: e végül konkréttá váló indokolásban semmi meggyőző szándék, s a nyomában felhangzó búcsúszavak természetes, önkénti következményként tünnek fel: nem *most* választ Petőfi szerelem és honfikötelesség között; s hogy természetesen és meggondolás nélkül az utóbbit kell követnie: e felfogás, bár külön kifejezve nincs, benne van a költemény összbenyomásában. A két végső versszak aztán a búcsúé; ez is a legegyszerübb, a refrain naivúl gyöngéd szavaihoz legillőbb, s az elválás pillanatában egyedül fontos gondolatot és vigaszt pendíti meg: a bizonyosság hitét szerelmök állandó kölcsönösségében.

Mély, komoly érzés az egész költeményben, de semmi érzelmesség, semmi tétovázás. Férfias, önként vállalt, meleg fájdalom.

*

A megszokásból való minden kizökkenés: a nejétől való távollét, mint valami állandó, sajgó hiányérzet, szinte a vallomások egykori melegével bírja megnyilatkozásra szerelmét. Első ilyen különlétük idején, 48 nyarán, Nagy-Kőrösön írta az *Úton vagyok s nem vagy velem* című dalszerű költeményt. A felesége emlékével való elteltség lyraisága ömlik el ezen is, mint a későbbi (48 őszén, Debreczenben írt) *Hogy volna kedvem* kezdetűn, de naivabbúl: minden szemléletébe, benyomásába neje emlék-képét nézvén bele, a szerelmes elfogultság gyöngédségével: őt sejdíti az illatos szellőben, mely hajával játszik, az alkony pírjában, az esti csillagban, a bokor dalolgató madárkájában, a kicsiny virágban: „Mondd meg nekem, súgd meg nekem, melyik vagy, édes-kedvesem?" A vágy kedves szemléleteket teremt magának, a hiány-érzet maga szolgálatába hajtja a képzelő erőt. A másik költeményben már a közel jövő aggodalmai fokozzák a távollét hiány-érzetét: „véres csatáknak áll küszöbén" a költő. Az emlékezés tárgyi eleme lép előtérbe, mire hajlam már az előbbi költeményben is észlelhető. De ezúttal nem áll meg az emlék-képpel azonosító szemléletnél („Azt gondolván: a harmatos virág Felémtekintő könnyező szemed"), hanem tovább halad a megjelenítésben: elképzeli otthon hagyott, ő miatta síró kedvesét, s ez elképzelés ad lyraiságának újabb lendületet:

Sirass, sirass, egy kis vigasztalás
A bús sziveknek a könnyhullatás,
Sírj, s könnyeid megkönnyebbítsenek.
Miért ne sírnál? férfi vagyok én,
S véres csatáknak állok küszöbén,
És mégis néha én is könnyezek —

Könnyezik t. i. elválásuk miatt. De azért — s itt nyer a költemény kissé sablonos végfordulatot — hiszi, úgymond, hogy megáll a csatán: „Az oroszlán legrettentőbb talán, Midőn elvesztett párjáért busúl." Ama meleg fájdalomra kissé hirtelen e jövőbe tekintő dac; s a költemény ihletében a véres csaták közelsége csak mint az elválás fájdalmát aggodalmasan növelő tényező volt meg eredetileg, nem pedig megfordítva, mint amattól meghatározott mozzanat, amilyenül a költemény végén akar feltünni.[165]

*

Az egykori szerelmi élmények emléke néhány, ha nem is klasszikus nevezetességű, de igen szép s az említetteknél közvetlenebb melegségű költeményre ihlette Petőfit, jeléül annak, hogy az emlékezés merengő hangulata inkább megfelel hitvesi szerelme

---

[165] Szintúgy sablonos hevenyészéssel végződik a *Hideg idő, hűs őszi éj*, mely pedig kitünően festi a távollét nyugtalan, elégedetlen érzését.

ekkori érettségének, mint a szenvedélyes fellobogás, és hogy e szerelem már annyira felszívódott, megszokott érzés, hogy csak különösebb alkalmi ihlet hevítheti kifejezés-vágyra. S itt is, mily különbség alkalom és alkalom között. Mily más a költemény *(Ma egy éve)*, ha csak külső, nem érzésbeli indíték: egy évforduló emlékezteti egykori élményére, mint mikor *(Tudod, midőn először ültünk)* helyi alkalom, az egykori élmény helyszinének közvetlen szemlélete ébreszt ihlet-emlékeket. Az évforduló könnyebb fajta lyraiságra készteti, mely az időmúlás felvetődő gondolatát („Száll az idő, mint a pille, Melyet a szél ragad el. Szemlátomást fogy az az élet, Szemlátomást hervad el") nem mélyíti el, hanem könnyebb végét fogva a dolognak, felszines lyrai szofizmával — csak szemre intézi el (ám hervadjon; szerelmem oly mértékben nő, amilyenben fogy életem), sem a felidézett élménynek (eljegyzése napja), sem a minden emlékezésben benne rejlő idő-gondolatnak a hangulatát nem éli át teljes bensőséggel. Érzelmi életének csak egy enyhébb fodorulását jelenti az egyébként szép, kerekded költeményke.[166]

Mi más hatású a közvetlen szemlélet emlék-idézése:

Tudod, midőn először ültünk
E tó fölött, e fák alatt?
Röpül a gyors idő fölöttünk,
Azóta két év elhaladt.

Ily ősz volt akkor is, ilyen szép
Mosolygó őszi délután,
Szelíd fuvalmak így rezgették
A sárga lombokat a fán.

Így tükrözé vissza a tónak
Vize a tiszta kék eget,
Így ringatózott ama csónak
Ábrándosan a víz felett.

Csaknem fele ez már a költeménynek, s az emlékezés megindításán kívül alig van benne egyéb egy önfeledt elmélyedésü, *tényleges* hangulatnál. E hangulat, mit tájszemlélet ébreszt benne, voltaképeni ihletője a költeménynek; nem dátum, mint az előbbiben, hanem kész lyrai elfogódottság. De benne van már az emlékezés complexsége, mely mihelyt felfogja a jelenvalót, egyszersmind legott a multba képzeli. Az az *ily, így, akkor is:* amily csekély szavak, oly fontos szerepüek: az alig befogadott hangulatot legott multbeli szemléletté távolítják. Figyeljük meg: nem az egykori lyraiságot ébreszti fel, hanem a mostanit bűvöli rá a mult élményre (mely, mint a költemény végén kiderül, más fajta lyraiságú volt): igazi lyrailag elfogult emlékezés ez, mely élmény-emlékből és jelen hangulatból egy új, complex lyraiságot teremt. Az akkori élményen nem is állapodik meg; lyraisága másik tényezőjét, az időmúlás gondolatát már e hangulattól átitatottan veti fel s intézi el, nem úgy szemre, mint az előbbi versben, hanem a kárpótoltság komoly, megnyugtató vallomásával (többet hozott e két év, mint amennyit elvitt; nem panaszol, mert feleségét hozta meg neki), —

[166] Csak kár, hogy épen legvégén egy erőszakolt nyelvi forma zavarja meg folyása simaságát („Oly mértékben nő szerelmem, *Amily*ben fogy életem!").

és siet vissza- és teljesen elmerülni hangulatába, úgy mint az *Itt van az ősz* végén: magányos merengésbe, de a feleségével együttlét fél-éber, boldog, megnyugtató tudatával:

Maradjunk még itt, légy mellettem...
Hol úgy busúltam egykoron,
Hagyj engem itt most elmerengnem
Végetlen boldogságomon!

Ez emlékező költeményekkel 48 végén járunk, Erdődön, Nagy-Károlyban, kevéssel a költő harctérre indulása előtt. Szerelmi ihletének utolsó zavartalan megnyilatkozásai ezek. „Minden régi kedves helyet bejár" —, mintha folyvást az „utólszor"-t érezné, mintha folyvást a búcsúvétel meghatottságában élne. Megáldja a nagykárolyi kert ákácait, melyek alatt először látta Júliát, s áldásában mintha csak boldogsága meghatott teltségét állítaná ki szemléletre, kívánságban „e szép emlékű fákat" öltöztetvén fel szerelmi élete minden szépségével:

Harmatnak s napsugárnak
Áldása rajtatok,
Vidám dalosmadártól
Reszkessen ágatok,

Örök tavasz lakozzék
Zöld fürteiteken,
Hogy éltetek, miként az
Enyém, oly szép legyen.

S mintha költészetében is visszatavaszodnék, kedves, naiv buzgósággal erősítgeti, mily jól emlékszik amaz először kigyúlására szerelme hajnalának; elönti az emlékezés lyraisága, s a boldog elfogultság auxesisével vallja:

Ez volt a hajnal! ilyen
Nem ékesíte még
Téged, te véghetetlen,
Te régteremtett ég.

Könnyed verseléssel, bőforrású ihlettel siet tova, s az időmúlás gondolatát a képzelet megörökítő játékával győzi le, kivirágoztatván a megkezdett metaforát: szerelme hajnaláról mostani delére, deléről majdani alkonyára téríti maga s neje gondolatát, s ihlete eredeti természetéhez képest naiv költői szemléletben talál vigaszt és megnyugtatást: eljő majd az alkony, de szerelmük fénye akkor sem lobban el:

S a földbe ha letesznek,
Majd csillag képiben
Ragyog le zöld sírunkra
Sötétkék éjeken. *(Ti ákácfák e kertben.)*

Még egy erdődi emlék: *Elpusztuló kert ott a vár alatt:* szerelemnek és vitézségnek a helyi alkalomtól s bizonyára saját ihletemlékeitől *(Szécsi Mária)* is sugallt ellentét-asszociációival. — Kert a vár alatt; vár a kert felett; a haza hajdani vesztesége ott fenn; szíve nyeresége itt lent; ott elhúnyt vitézek sírja; itt élő szerelme bölcseje; itt ringatta ölében galambját; ott tanyáztak a sasok: a Rákócziak:

Dicső vitézség! édes szerelem!
Bejárom egyszer még e helyeket,
Ma itt vagyok még s holnap távozom,
S tán vissza többé nem is jöhetek.

„Szabadság-szerelem" iker-ihletének utolsó, önmagát az ellentét mozgalmaiban megsokszorozó tüzijátéka a költemény. A hely, mely kettős tüzöket a költő lelkében egykor összelángoltatta, tanuja utólszori kigyúlásuknak is. Visszajött elzengeni szerelme végső, emlékező dalait, oda, hol az elsőket énekelte, híven ahhoz, amit első idejövetelekor, 46 szeptemberében írt: napkeletre vándorolnak a fellegek titkos sejtelemből, megfürödni a hajnal sugártengerében, s ha este haldokolnak:

Fölgyulad még egyszer arculatjok,
S e pirulás végső órájokban,
Ifjuságuk visszaálmodása,
A dicső, az édes ifjuságé,
Midőn rájok a hajnal mosolygott.
Mint a felhők, titkos sejtelemből,
Napkeletre vándoroltam én is... —

Szerelme hajnalának e megható „visszaálmodásai" után már csak *Csatadalok, Vesztett csaták, Év végén,* politikai és harci izgalmak következnek, hogy a harci élmények után egy váratlan pacsirtaszó még egyszer lantjára csalja a szerelem emlékét:

Dalolj, dalolj, kedves madár,
Eszembe hozzák e dalok,
Hogy nemcsak gyilkos eszköz, katona,
Egyszersmind költő is vagyok.

Eszébe jut költészet, szerelem: emlékezet és remény rózsafája borul lelke fölé s álmodik „hiv angyaláról", „lelke üdvösségéről", „kit olyan hiven szeret". — Két hónap múlva holtan feküdt a fehéregyházai csatatéren.

*

Végső korszaka is lezárult immár e költői pályának, melynek őselve a cselekvő akarat, s végzete a cselekvésben való ellobogás. Cselekvő ösztöne adott lüktető testiséget, élet-látszatot költészetének, míg az tisztán költészet maradt, s ugyanaz ragadta magával most költészetét a cselekvő nemzeti élet szolgálatába, sőt sodorta nem egyszer költészeten-kivüli területekre is. Képzelt cselekvése költészet volt, a valódi sokszor előre kiélte, ellobogtatta, s majdnem kizárólag magának foglalta le költői ihletét. Izgalmasságban e korszak a 45—46-ikinak a párja. Nyúgodt, derült eredményű korszakra most csapkodó élet-izgalmak; a szerelem élményi költészetében kielégült lyraiságra egy még élményeket követelő s uralkodó szerepre törekvő ihlet, a politikai gondolaté; nem megfelelő, nem kielégítő élmények visszahatásai: ugyanoly természetű ellentét színében viszonyítják e korszak költészetét a megelőzőéhez, aminőül a *Felhők*-et jellemeztük volt a népdalok után. Mint 45—46-ban, izgalom az uralkodó lyrai állapot ezúttal is; s mint akkor, most is

keresi fáradt visszaeséseiben a pihentető hangulatot, s ezekben a szabad ihlet számára meglopott órákban kér helyet magának költői önszemlélet és szerelem lyrája. Innen a szabad ihlet ez egyre gyérülő költeményeinek túlnyomólag hangulati jellege, s az uralkodó ihleténél nem egyszer önkénytelenebb, bensőbb, meghatóbb igazsága. Júlia, e végső korszak szabad ihletének a lant mellett csaknem egyedüli tárgyaként, a Petőfi-féle hangulatok búcsúzó és emlékező, bánatos ragyogásától elöntve lép ki a magyar költészet szentélyéből.

Emlékeztető.

Akik szívesek voltak végigkisérni fejtegetéseimben, talán jó néven vesznek, főbb tapasztalataink megrögzítése végett, néhány emlékeztető szót.

Nem kész egyéniségként robbant elő Petőfi sem a semmiségből. Első kisérleteiben tanulékony hajlammal idomult kora közlyrájához s nagy elődeihez, Kölcseyhez és Vörösmartyhoz, érzésmód, lyrai anyag, stíl tekintetében egyaránt, s csak elvétve nyúlt anyagért saját életéhez, melynek egyéni különösségét egyelőre nem látszott észrevenni. De legelső megszólamlásától kezdve elárulta magát ép műérzéke a kerekded, főkép a dalbeli egész iránt, minél fogva kölcsönzött anyagból és kölcsönzött kifejezésmóddal is talpraesett, egészséges belidomú költeményeket s dalokat volt képes teremteni. Néhány egyéni anyagú dalában a lyrai invenció, tehát az ihlet készségéről is tanuságot tett, ugyanazokban s néhány műfordításában pedig stíl-ösztöne jelentkezett, mely kora stílromantikájával ellentétben a gondolat uralma s a kifejezés alárendeltsége, tehát a reális stílfaj felé látszott megindulni.

Életkörülményei, az önképzőköri, majd az egyre szélesebb irodalmi nyilvánosság visszahatásai, valamint saját fejlődési ösztöne észrevétetik vele eddigi életének megkülönböztető s lyrailag hasznosítható értékét, s megkezdődik egyéni különválása a kor átlag-lyrájából. Előszeretettel foglalkozik önmagával, s ebbeli lyraiságát főkép a nem hétköznapi életpálya eddigi adalékai s jövendő, magas célja ihletik. Szorgosan mintázgatja magát a nyilvánosság számára, s életformája megkülönböztető jegyeit szándékosan is túlozván, önarcképét a valóditól nem egy tekintetben különbözővé fejleszti ki. Eredeti költő-typusúl teszi magát ismeretessé, melyben a sorsnak és társadalomnak fittyet hányó, korai szenvedéseit keserű dévajsággal vagy húmorral elütő, borozó volt bakkancsos, katona-deák, színész és költő könnyelmű vonásaié lesz a vezető-szerep. A tetszés, mit főkép ifjú költő-társak részéről arat, csak megszilárdítja ebbeli gyakorlatában. Ily irányba fordult fejlődése fölismeri a maga typus-rokonait s befogadja Csokonai, Heine és Béranger rokon-irányú ösztönző hatását. Egy-két költeményében győz a belső élmény közvetlensége e mintázó szándék fölött, s azokban már a későbbi nagy költő fáradt, mély hangulatköltészete kisérti meg erejét. Az *önarckép* az 1842—44 közötti korszak egyik fő lyrai válfaja, s épen a tárgyi igazságot szívesen el-

hagyó fiktiv jellegével hivja fel figyelmünket költője tehetségének egyik legősibb s állandóbb eredetiségére: szerepjátszó, alakító hajlamára, mit legelőbb is önmagán gyakorol, élete adalékaiból egy Petőfi-szerepet formálván. E játék nem egyszer mellőzi a tárgyi igazságot; lényege szerint azonban kedvjelenség lévén, alanyilag őszinte művelet s értékét a tudatos játék kedves, olykor dévaj húmora növeli. Szerepjátszó hajlama kiterjed ez önarcképekkel egykorú egész költészetére, az valósul meg különféle húmoros typusokat tárgyi igazsággal mintázó *genreképeiben*, a szerepjátszás húmorával biztosítván lyraiságukat, — meg a *népdalban*, mely ébredező szerelemvágya alanyiságát a daloló népi typus tárgyi fikcióival és formáival oly szerencsés szerepjátékban egyesítvén, e korszakbeli lyraisága legmegnyugtatóbb: klasszikus megállapodásának tekintendő. A maga elé népi közönséget képzelő s annak igényeihez rokonszenvvel és húmorral idomuló műköltőnek narrativ szerepjátékára ismertünk *János vitéz*-ben, *A helység kalapácsa* pedig egy jókedvvel és mókázó szándékkal végigjátszott stil-szerep. — Uralkodó műforma e korszakban a dal, melyben — mintegy lyrai atómon — a költő veleszületett műösztöne először fejti ki teljes, ép eredetiségét, elannyira, hogy genreképei többsége is dal, vagy legalább dalszerű költemény. Eredeti életformájának, műösztönének s alakító hajlamának ily fokozatos érvényesülésével párhuzamban költői stilje is átalakul s 44 végére lényegében megállapodottnak mondható. Jellemzi stiljét a kifejezésnek a gondolat alá rendeltsége, saját szerepkörére: a hű és közérthető kifejezésre korlátozása, minél fogva a költői mű összhatásában külön szerephez nem jut, hacsak annyihoz nem, mi gondolat és kifejezés szerencsés együttjárásából jóleső, de diszkrét benyomásként mindenkor származik. Nyelvi elemei az élő beszédéivel azonosak, de alkalmi igényeihez képest annak fensőbb, vagy alantabb rétegeiből elvontak. Az élőbeszéd anyagával élve, stiljét egy felsőbb: műköltői, s egy alsóbb: népies (naiv) irányban tudta kétfélésíteni, amabban irodalom és élőbeszéd, emebben műveltek köz-nyelve és népnyelv színvonalát sikerülvén egy-egy szerencsés átlagban kiegyeztetnie. Érvényesül gyakorlatában az idegen versformákhoz már hagyományszerűleg hozzátapadt stílhangulat is, melynek hatása alatt a népdalformákban népinek tetsző nyelvanyag ez idegenekbe átöntve önkényt előkelőbb, műköltői színezettel hat.

Az említett szerepjátszás, lyraiságát nézve, voltakép kedvjelenség, kedélylyra. E tekintetben fejlődése e két első izülete (1838—42, 1842—44) ellentétes egymással. A kísérletek általában panaszos, sötétre hajló kedélyszínezete a második korszakban fokozatosan kiderül, s életkedv, húmor és pajzánság veszi át szerepét. E kiderülés nem csupán életkörülményei némi jobbultával, hanem költői eredetisége és stilje kibontakozásával is párhuzamos.

44 végével egy újabb fordulat tüneteit észleltük, melyek, mint következésük megmutatta, reakciónak minősítendők a 44-gyel

lezáruló fejlődésizületre. A zavarok a szerelmi költészet terén jelentkeztek első ízben, s ugyanazon területen ismétlődtek meg többször is 45 folyamán, úgyhogy a fordulat ösztönbeli indítékát a szerelemvágy forrongásában kellett felismernünk, mi egyszersmind a szerelemköltői becsvágy újabb követelményeivel azonos. Addigi szerelmi lyrája a népdalban talált megnyugtató, s akkori érettségéhez is illő műformát, onnan kezdve népdalt alig ír, s szerelmi versei általán a dalformák mind messzebbmenő tagadásáról tanúskodnak. Kedélyben s műformákban tehát egyaránt felismerhető volt a fordulat hordereje. A *Szerelem Gyötrelmé*-től a *Cziprusiombok*-on s a *Szerelem Gyöngyei*-n haladva keresztül, a *Felhők*-ben éri el tetőpontját e kedélyborulat, s szélső végletét a népdal tagadása. Egyszerű kedvjelenségek és húmoros szerepjátékok után szenvedélyekre, *személyesebb* izgalom-ihletekre áhít a költő, melyekben rendkívüli hatásokkal érvényesülhetne egyénisége. Az élet azonban nem szolgál megfelelő ingerekkel; túlozza tehát élményeit, felcsigázza a valót, a képzeltet és áhítottat valódivá erőlteti, egyszóval egy katexochén romantikus műköltői irányba csap át korábbi harmonikus népiessége után. Költői becsvágy és tényleges viszonyok ez aránytalansága ingerlően hat vissza kedélyére. Három szerelmi cyklusa megannyi kudarcát jelenti szerelemvágyának s vele szerelemköltői becsvágyának. Ily belső elégületlenségben találják már a kritika támadásai, s némely csalódásai a barátságban, s mind e körülmények, a lelki erőltetés természetes visszaeséseitől is súlyosbítva, hovatovább igazi meghasonlás felé hajszolják hedélyét. Újabb irodalmi hatások is arra ösztönzik. Shakespeare-i tragikus hősök lyraisága e fordulat kezdetétől fogva kisérti képzeletét; előbb, a fordulat jellegéhez képest, a szerelmi szenvedély hősei: Othello, meg Romeo, később, a borult kedély igényeihez igazodva, a nagy csalódottak, a dúlt lelkű igazak, Lear, Hamlet, Titus Andronicus, főkép pedig a barátság csalódottja, Athéni Timon, — s ő némi önfeledt, immár egészen lelkére vett szerepjátszással, e tragikus hősökhöz idomul, mint erkölcsiségében sebzett, lelki egyensúlyából kizökkent, kivételes ember. Shakespeare hatásához csakhamar a Byroné, majd Shelley-é társul, s lyraiságát más-más oldalról árnyalva, a *Felhők* pesszimista sötétségébe vezetik el. Kedély-zavarok hatása alatt s irodalmi mintáktól is befolyásoltan, nem csoda, ha e 44 végétől 46 tavaszáig terjedő korszaknak épen uralkodó iránya, a szenvedélyes romantika, maradt adós a költő becsvágyának kielégítésével. Az előző korszak dal- és genre-műfaja kiveszett, s új műformát, a dal szélső tagadását, csak a *Felhők* hozott. Ami azonban, kivált a korszak elején, megnyugtatóbb mű-hatást gyakorol, többnyire a korábbi dal-gyakorlathoz látszik, öntudatlan, visszahajlani; *Az őrült* pedig, a pesszimista dúltság e kiválóbb költeménye, a korábbi genrehajlamot juttatja érvényesüléshez egy újabb nemben. Lappangó genre-jelleget vettünk észre a *Felhők*-ben is, mit a Shakespeare-i hősökhöz való *idomulás* egyébként is magával hoz.

A korszak remekeit azonban uralkodó ihletének egy reflex-termékében, hangulatköltészetében ismertük fel. A felcsigázott szenvedély és képzelet kifárad időnként, az izgatott kedély alábágyad s fogékonnyá válik fáradt, merengő, szelid hangulatok befogadására, miket valóban ott találunk a korszak minden szenvedélyesebb erőfeszítése után, így legjellemzőbben a *Tündérálom*-ban, mely *A hóhér kötele* közvetlen szomszédságában iratott. E hangulat-lyra a korszak legértékesebb terméke, a személyesség felé haladó lyrikusnak a dal-forma után második lépése. A személyesség aktuális lyrai hűséget, időhöz, körülményhez kötöttséget jelent; s e tekintetben néhány elszigetelt előzményt leszámítva, e hangulatköltemények az időrendbeli elsőség. Bennök forrja ki közvetlen eredményét, a lyrai személyességet, a korszak válsága. Ugyanezek közelítik meg legjobban a filozófiai lyra területét is, mely felé a korszak némely szándékos lépésével a költő kevésbbé szerencsésen igyekezett, míg a hangulat elmélyedésével önkénytelenül vonatott az általánosító életszemléletek filozófiai érdekü lyraisága felé.

Meghasonlását megfelelő tárgyi alakba *(Az őrült)*, csalódott szerelemvágyát emlékező életszemléletbe *(Tündérálom)*, izgalomvágyát romantikus elbeszélésbe *(Salgó)* vetítvén ki, fejlődése saját kóranyagát így megnyugtató műalkotásokká dolgozta fel, s elérkezett, a tavaszodó természet segítségével is, a gyógyulás ideje. A *Felhők* válsága csak végeredményével árulja el igazán erkölcsi természetét, mert belőle a költő egy magasztos életcél kész tudatával került ki. Csak most ébredt tudatára forrongása eszményi céljának, mikor ember és világ lehangoló tanulságain oly soká töprengvén, elszántan kiáll az emberiség apostolai közé, s élete lobogójára följegyzi a Szabadság jelszavát. Ösztönei és jelleme, a kor liberális áramlata, Béranger- és francia forradalom-tanulmányai már eleve a szabadság rajongójává predesztinálták. Shelley hatása pedig, kit a *Felhők* idején tanulmányozott, végkép eszméletre kelti ősi ösztönét. 44 óta megindult s jórészt a hagyományos mederben haladó, de elődeiénél már eleve bensőbb hazafias lyrája innen kezdve a Széchenyi-féle bíráló hazafiság útjaira tér át, de Széchenyin, a korral együtt, merészen túlhaladva, hovatovább egy általános politikai eszményiség apostolává érzi magát fölkenettnek. A válság forrongása alatt egy személyesebb lyraiság műformáiban, bár egyelőre megfelelő élmények nélkül, gyakorlatra tévén szert, várja az élettől a lyrai tartalmat, hogy immár kész egyénisége, másokhoz való idomulás nélkül, az élmények ezerféle személyes változataiban, teljes lyrai eredetiséggel szóba ömölhessen.

Ekkor ismerkedik meg Szendrey Júliával s a szerelemvágynak kezdettől fogva becsvágyó költője a szerelmi élmény személyes lyrikusává avattatik a mély és tartós ihlet által. A politikai gondolat ihlete csak ideiglenesen szorúl háttérbe, hogy csakhamar újból előtörvén, a szerelmi élménnyel együtt uralkodó plánétája

maradjon e Júlia-korszaknak, mely 1846 szeptemberétől 1848 márc. 15-ig tart. A költő túl van fejlődése válságain; eszményi életcélja kitűzve, egyénisége kiforrva, stilje megállapodva, művészi gyakorlata a harmonikus, igénytelen daltól a hatásra számító szeszélyes szabálytalanságig, kedélyszín és intenzitás egyik végletétől a másikig megszerezve: most már csupán *élményeitől* függ, miként alakuljon további pályája.

Szerelmi élménye volt az elsőbb s a megelőző forrongás eredményei így legelőbb a szerelmi lyra körében érvényesülhettek. Anyagon, műformán egyaránt rajta immár a személyes bélyeg. Nemcsak Petőfi, Júlia is a reális meghatározottság minden jegyével elevenen él e költeménycsoportban, mely szerelmi regényük fejleményeire mindig aktuális, s most már nemcsupán kedélyszinezetben, de a pillanat minden megkötő lyrai határozmányában is hű és egyidejü visszhangot ád. Műforma tekintetében természetszerüleg egykori dal-gyakorlatát újítja fel, de nagyobb igényü lyraisága csakhamar áttöri annak régi korlátait s kifejleszti a Petőfi-féle személyes dalt, melynek meghatározását itten fölösleges volna ismételnem. Hovatovább azonban, s kivált esküvőjük után, a *dal* háttérbe szorúl a nagyobb igényű *lyrai költemény* mögött, mely viszont a 45/46-ban szerzett gyakorlat eredményeit értékesíti, csakhogy most már nem a szeszély akart szabálytalanságaitól, hanem a lyrai érzésfolyamatok természetes sokszerüségétől vezettetvén magát. Innen, korábbi cyklusaival ellentétben, a Júlia-költemények egyenkénti önállósága, külön színezete, mondhatnám arculata. Egy-egy önálló organizmus az ilyen lyrai költemény, melyet egyén, időpont és alkalom soha többé nem ismétlődhető együttese határoz meg szinte egyedileg.

Személyessé vált lyraiságának másik nagy területe: a politikai gondolat ihlet-köre. Míg szerelmi lyrája már 46 ősze óta valódi élményekből táplálkozhat, emez még csak a vágy és akarat állapotában van és marad mindaddig, míg cselekvő részhez nem jut kora politikai életében. De ebben van mélyen egyéni jellege. Szerelmi költészete: érzelmi visszhang élményei reáhatására, s így némileg passziv jellegű. Politikai költészete egyéni kezdemény, cselekvő kihatása a jellem-ösztönnek. Mert nem egyéb, mint korlátozatlan megvalósulásra, szabadságra törekvő egyéniségének kiterjesztése, sőt oktrojálása az egész emberi közösségre, szembefordulása önmagának e tágabb közösségben jelentkezhető tagadásával, s egocentrikus azonosulás az emberiség jobb felével. A jellem öneszményűsége ez, egyetemes erkölcsi szolidaritásban a legszemélyesebb lyraiság érvényesülése. Költészetének ez a területe az, melyen egyénisége a legcselekvőbb megvalósulásra törekszik. Innen politikai költészetének mindenki másénál egyénibb s szuggesztivebb hatása s eleven indulat-lyraisága. Harag, gúny, megtorló húmor az egyik irányban, ódai hevületü akaraterő a másikban. Az ódai rendkivüliség, mit a *Felhők*-korszakban mesterséges felcsigázással keresett, s mit szerelmi lyrájában olykor már el is ért, politikai költészeté-

nek legsajátabb s becsesb tulajdona. Lobogó vérmérséklete itt erkölcsi eszmény szolgálatában áll. E politikai eszményiség lyrájának egyik legjellemzőbb vonása: cselekvő jellege, mely a vágy és akarat állapotában lévő érzelmet kész élménnyé jeleníti; „jóslatai", látomásai nem egyebek, mint e türelmetlen cselekvő vágy előlegezései.

A két „uralkodó" ihlettől független: „szabad" ihletek is gazdagon gyarapítják a Júlia-korszak személyes lyráját. Az önerejéből kifejezésre törő személyesség szép megnyilatkozásai sorakoznak fel előttünk: szemléletbe ömlései az állandó alanyiságnak, vagy saját emlékeivel, múltjával való foglalkozásai, vagy pedig a lélek összes tartalmának valamely filozófiává finomításai. Önmagának tárgya s alanya a költő mindhárom esetben. Némely alkalmi költeményeiben pedig valóságos pillanat-fölvételeket ad magáról, híven követvén ihlet és ötlet szabad csapongását. E korszakban érik meg, rendkivüli súllyal, tárgyas lyrája. Alakrajzai, élet- és tájképei: lyrai szükségletet kielégítő életszemléletek. A lélek alkalmi hangulata, vagy húmorszükséglete idéz fel bennök a maga fenntartására és kielégítésére egy-egy tárgyi szemléletet. E kezdeményező, egyéni lyraiság bélyegzi Petőfi örök tulajdonává az Alföldet, melyben voltakép lelke tájképeit festi. Tárgyával s alakjaival való lyrai azonosulása avatja ábrázolatait minden plasztikai és epikai bemutatásnál elevenebbekké. Nagyobb elbeszélő művei is ugyane tulajdonokkal jeleskednek. *Szécsi Mária* kevésbbé, de *Bolond Istók* már teljesen a személyes lyrikus klaszszikus alkotása. Egyike azon költeményeknek, melyekben a kész egyéniség kezet fog az egykori pályakezdővel s egykori énjét teljes lyrai rokonszenvvel eszményíti. Épp oly sarkalatos állomása pályájának, mint a *Tündérálom* volt a korábbi szakaszban s *János vitéz* az azelőttiben.

A szerelem után, 48 márciusával, a politikai ihletre is elkövetkezett az élményi megvalósulás ideje. A költő cselekvő részt vesz a kor mozgalmaiból, lantját csaknem kirekesztőleg azoknak szenteli, s szerelmi költészete egyéb szabad ihletekkel együtt háttérbe szorúl. A Júlia-korszaknak, ha nem is folytonosan, mégis javarészében némi derültebb s megnyugvásba hajló kedély-színezete volt. A korszak vége felé már a résen álló várakozás izgalmai mutatkoznak s a márciusi napoktól kezdve szinte szakadatlan háborgások korába jutunk. Olynemű fordulatnak vagyunk újból tanui a kedélyszint illetőleg, minőt a népdal-korszak után a *Felhők*-é képviselt. Becsvágy és lehetőségek, eszményi várakozások és a tények korlátjai, egykori szent fogadalmak s a beváltás kényszerű elhalasztása, majd az áldozatteljes harckészség és a katonai fegyelemmel való összeütközések, nemes, szabad szándék és méltatlan meghurcoltatások: épp oly végzetes aránytalansággal tartják izgalomban lelkét, mint élmény-szomjuság és élményhiány a *Felhők* korszakában. A kész költői egyéniségnek csak másfél esztendő, a Júlia-korszak szempillantásnyi ideje, jutott a sors kezé-

ből eredetisége nyúgodt, korlátozatlan kifejtésére. Élete utolsó korszaka azonban, amily közel látszott őt hozni vágyai megvalósulásához, oly nagy mértékben megtagadta tőle a költői elmélyedés feltételeit.

Politikai eszményisége, a gyakorlati élettel jutván kapcsolatba, szükségkép átalakult. Ő francia mintájú forradalmat képzelt s benne cselekvő szerepet magának. Csakhamar be kellett látnia, hogy március tizenötödike nem ily értelmű forradalomnak volt a nyitánya, sőt hogy ő, a mozgalom alkotmányos útra terelődése folytán, akkori vezérszerepéről hova-tovább leszoríttatik. Minthogy pedig forradalmi eszményiségét fenntartja, ellentétbe kerül a nemzet közvéleményével s népszerűségét, óriási fellobbanta után, hirtelen elveszti. Mikor azonban kard élére kerül a haza sorsa s forradalomba kényszeríttetik a nemzet, 48 őszével elérkezik az időpont, melyben költő és nemzete ismét találkozhatnak; nem a világszabadság nemzetközileg liberális eszményiségében, hanem a hazaszeretet reális nagy indulatában, egy *magyar* szabadságharcra való szent elszántságban. Ehhez képest politikai költészete is, mig eleinte forradalmilag különálló lyraiságot jelent számára, a kocka eldőltével a nemzeti küzdelem szolidaritásába ömlik át.

Személyessége teljes mértékben érvényesülni tudott e gyakorlativá vált politikai lyrában is, mely pedig egy erkölcsi nagy közösséggel, a nemzettel való azonosulást feltételezi. Tud azonosúlni nemzetével s annak nevében ünnepi ihlettel szólani. Ő, ki indulattal s képzelettel mások előtt jár, ebbeli lyrai fölényét, mi személyes különállást biztosít neki, a nemzeti ügy érdekében, példaadásra értékesíti. Tűzzel, tettre készséggel jár előtte nemzetének, de a nemzeti harag méltó képviseletében indulatos vérmérséklete nem egyszer gátolja. El-eltéved a pártpolitikai elfogultság területére is, de ott is megszerzi a művészi jogosítványt, azon lappangó alakítások árán, melyek ily párt-elfogultságot, vagy bár forradalmi durvaságot, megfelelő alak-sejtelemmel, genre-szuggesztióval játszatnak el s melyekben egykori, tisztán esztétikai érdekű népiessége is megtalálja a maga újabb, irányzatos érvényesülését, a lyrai szerepjátszás felélesztésével együtt. Egészben véve, politikai lyrája klasszikusabb tisztasággal érvényesülhetett előbbi eszményi formájában, március előtt, mig e végső korszakban a lelki nyugalom hiánya s a nyílvános szereplés izgalmai szügségképp egyensúlybontólag hatottak reá. Ennek ellenére, épp e zivataros időkben avatta a hazafiság érzelmét előtte páratlanul benső, konkrét színezetűvé s adott felejthetetlen példát a legszemélyesebb különállásnak is lángoló nemzeti szolidaritására. Erkölcsi tekintetben pedig még elfogultsága is tiszteletre hivó bátorságot, nemes jóhiszeműséget s érdektelenséget jelent.

Most is, mint a *Felhők* idején, az izgalmak fáradt visszaeséseiben szívesen fogadja a pihentető hangulatot, mely merengő önszemléletet, fájlalt emlékeket, ifjuság, lant és szerelem megható

igézeteit lopja be a bágyadt lélekbe s mintegy búcsúztatja a végzetéhez közeledő embert mindattól, mit e rövid életben oly meleg szeretettel ölelt magához, s mitől, sorsban oly sok névtelen honfitársával egyenlően, e nagy lélek is nemsokára örökre megválandó volt.

Egy 26 éves, fölemelő szépségü élet omlott össze félhónappal Világos előtt. Erkölcsileg ép egész, befejezett élet. De a lant, melytől 48 végén oly szent fájdalommal búcszott, korántsem „adta ki" mind azt a gazdagságot „ami benne volt." Ihletét e lanttól csak az élettel együtt lehetett elvenni, melyet mindenkor oly híven kisért, s kísért volna tovább is, megjósolhatatlan eredetiséggel, élményútain.

*

S ha most az egész emberre és költőre vetünk egy búcsúpillantást, néhány meghatározó jegye nyomódik emlékezetünkbe a ritka szép egyéniségnek. Cselekvő ösztöne, mely nem csupán a lyrai szerepjátszások s drámai jelenlétel esztétikumában érvényesül, hanem ellenállhatatlan erővel ragadja őt költészetből az élet, a nyilvános szereplés, a történet szinpadára s eljuttatja fájlalt s áldott végzetéhez; — lobogó, türelmetlen vérmérséklete és nemes becsvágya, mik egyéniségének aránylag gyors kibontását, majd — szuverén kiterjeszkedését eszközölik; — naiv dal-harmoniák az életkedv, szeszélyes szabálytalanságok a borulat idején; — lyrai hajlékonyság és hajthatatlan jellem-azonosság, mik nemcsak karöltve járnak, ez utóbbi szorgosan óván az első által előidézett változatosságban a pálya egységét, hanem külön is két nagy ágává bomlanak szét költészetének; — kedélymozgalmai végletessége, mely cselekvő szenvedély és passzív hangulat, életkedv és lehangoltság korszakos vagy alkalmi, sőt pillanatnyi ellentéteiben éli ki magát, s önmagát-tagadó reactiókból merít ösztönt lyrai felriadásokhoz, vagy elcsitulásokhoz s mely a maga ellentételvét egyes költemények gondolat-idomában, anyagképzésében, sőt kifejező képeiben, általán a képzelet leleményeiben is érvényesíti; — jellem-elve, mely ifjonti önarcképeitől politikai költészetének legfensőbb eszményiségéig azonos marad; — ihletkészsége és azzal együtt járó igénytelen stilösztöne, mik mind e szélsőségek rögtöni, hű kifejezésére képesítik; — a kifejezés szakadatlan egyidejüsége a lélektani folyamattal, mi a naiv dal klasszikusává avatja s nagyobb lyrai költeményeit is nem egyszer dalszerüvé bélyegezi, de személyességét, aktuális életszerűségét, közvetetlen átragadó spontaneitását mindvégig biztosítja: — talán elegendőleg megrögzítik a képet, mi ember- és költőről részletező árnyéklattal fejtegetéseim folytán kialakult.

Kijelölik egyszersmind helyét, díszes helyét Vörösmarty után s Arany János előtt, irodalmunk fejlődésében is. Egészséges kifejlésre juttatta el a megelőző korszak daltörekvéseit a népdalban és a személyes dalban, a helyzetlyra felemás műfaját a genreképben,

s lyrai szemlélet és megelevenítő modor eredetiségével új útakat tört a tárgyas lyra terén, miről alakrajzai, élet- és tájképei s elbeszélő költeményei tanúskodnak. A lyrai anyag területét messze kiterjeszti egy gazdag modulatióju személyesség egész életszerűségére; spontánabbá avatja a lyrai modort. A hazafias lyrát végkép átvezeti a Széchenyi-fordulat medrébe, majd pedig ép oly benső konkrétséggel, mint nemes erkölcsiséggel, egy magas rendü humanizmus eszményiségébe emeli fel. Az előbbi korok ódai műfaját egy személyesebb indulat szenvedélyével képzi át, hangulatköltészetét viszont a teljes lelki passzivitás kifejezésére is képesíti. Daltehetségével hosszú időre a dal műfaján állapodtatja meg a magyar lyra törekvéseit. A Kazinczyék óta kialakult fensőbb irodalmiságot az élet igazságához szállítja alá, megteremtvén egyszersmind egy új költői stilt, mely a nyelvújítás óta folyvást ébren tartott nyelvkérdést egészséges megoldással végre dülőre juttatja. Átveszi, megmenti a nyelvújítás életbe átment eredményeit, de pusztán a beszélt, élő nyelv anyagát használva, képessé teszi azt egy nagyobb igényü (műköltői) s egy naivabb (népies) költői stil kiszolgálására. Az élő nyelvanyag azonossága tette lehetővé, hogy sem ama műköltői stil élvezésétől a kisebb műveltségűek, sem e naivban való gyönyörködéstől az irodalom-értők, el ne zárassanak s hogy ekként egységes és újabb, széles rétegekkel gazdagodó közönsége alakulhasson ki a magyar költészetnek.

Van irodalmunkban súlyosabb egyéniség, nem egy, az övénél. De közvetlenebb, kedvesebb, naivul spontánabb s egyúttal férfiasabb alig, fejlődésbeli kihatásában jelentékenyebb Kazinczy óta egy sem, mert neve korszakos költői stilt jelent. Erkölcsi kiválóságban méltó társa a magyar nagy-félszázad megteremtőinek, emberméltóság, honfi-erények és szeplőtelen jellem e nagy alakjainak, nemesebb magyarságunk lelki őseinek. Költői lángelméje lelkünk szunnyadó érzelmi kincseit, hang- és alaksejtelmeit varázsolja dalba s új eredetiséggel gazdagít; kedves, fiatal egyéniségét otthonos meghittséggel öleljük magunkhoz; erkölcsi keménysége tiszteletre bír. Miénk mindenestűl. Áldjuk a bölcsőt, mely magyarrá ringatta.

FÜGGELÉK.

JEGYZETES TÁRGYMUTATÓ.

Tájékoztatás. Az alábbi összeállítás egyfelől *betűrendes mutató* Petőfi azon műveiről, melyek tárgyalásomban szóba kerültek; a címek után található számok könyvem lapjaira utalnak, lehetőleg oly rendben, hogy a fontosabb helyekre utaló lapszámok kezdik a sort. Másfelől azonban e betűrendes mutató kapcsán teszem közzé azon *adalékaimat*, melyek részint indokolják, részint kiegészítik Petőfi egyes műveire vonatkozó fentebbi fejtegetéseimet.

A közlendő adatok nagy része a költő *olvasmány-ihleteit* igyekszik felderíteni, kijelölvén azon irodalmi műveket, melyek Petőfire hatással voltak, vagy legalább is „lehettek". A másoktól már felkutatott ilynemű adatokra csak akkor utalok, ha azokat kiegészíteni vagy szaporítani tudom, vagy ha valószínűbbet állíthatok helyükbe. Ne várja tehát az olvasó az ú. n. „hatások" teljes jegyzékét az alábbiaktól, sőt az utolsó szót se vélje kimondottnak minden egyes esetben. Egyeztetéseim jelentékeny részét kész bizonyosságnak tartom ugyan, de a tudományos bírálat lesz hivatva megállapítani a bizonyosság vagy valószinűség fokát a részletekben. A tapasztalat ugyanis szerénységre int, s „hatások" megállapításában, tudjuk, elfogultság a legnagyobb hiba. Igyekeztem belé nem esni. Nem véletlenül észrevett, vagy elszigetelt adatokat közlök, hanem tervszerű, gondos vizsgálódás eredményeit. Meggyőzőbb hatású lehetett volna közlésem, ha anyagát olvasmányok, időszakok, lyrai válfajok szerint csoportosítva, összefüggő fejtegetésben adom elő, de könyvemnek úgyis elriasztó terjedelmét az még tovább növelte volna. Iparkodtam azonban e jegyzetes alakban is legalább utalásokkal figyelmeztetni az olvasót az együvé tartozó s egymást támogató adatok és körülmények szembesítésére.

Hogy csupán „valószinű" adatokat is közzéteszek, azon nem ütközhet meg a szakember, ki tudja, hogy újabb lelet gyakran bizonyossá minősítheti az előbb csupán valószinűt. S kérdés: az egyszer észrevettet, ha elkallódik, mikor leli meg újra valaki? Ily adatok közzétételével egy későbbi kritikai megválogatás számára kivánok anyagot nyujtani. Bizonyos, hogy még sok új adalékot fog felszínre hozni a további kutatás. Már van is tudomásom kész művekről, Berthe Nándor, Farkas Gyula, Müller Lipót, Szarka Géza volt tanítványaim kéziratban levő tanulmányairól, melyek Petőfi elbeszélő műveinek s politikai költészetének ihlető forrásairól becses új adatokat tartalmaznak, miknek első közzététele természetesen őreájuk vár. Hiszem, hogy e munka folytatódni fog s akkor majd világosabban fogjuk ismerni e nagy költő lelki történetét.

Rövidítéseim a következők: Ath. = *Athenaeum;* Endr. = Endrődi: *Petőfi napjai,* 1911.; Életk. = *Életképek;* F. M. orsz. Min. = *Felsőmagyarországi Minerva;* Hond. = *Honderű;* M. Életk. = *Magyar Életképek;* PDl. = *Pesti Divatlap;* RPDl. = *Regélő Pesti Divatlap;* Tud. Gyűjt. = *Tudományos Gyűjtemény;* Vas. Ujs. = *Vasárnapi Ujság;* vsz. = versszak. Az egyeztetett művek címei közt, a szokásos kígyóvonal helyett, nyomda-technikai kényteleneségből „**" jelt használok, mindenféle kapcsolat jelzésére, a szó

szerinti átvételtől kezdve az egyszerű ösztönzésig, sőt puszta rokonságig.

Petőfit, ha csak alkalmi okok nem kényszerítenek másra, a Havas-féle 6 kötetes kiadásból, Arany Jánost *Összes munkái* Ráth Mór-féle 1883-iki, 12 kötetes kiadásából idézem; Vörösmartyt a Gyulai-féle, 1884-iki 8 kötetesből; Shakespeare-fordításokat a *Magyar Remekírók* sorozatának függelékeként, Voinovich Géza rendezésében megjelent 1912-iki 6 kötetes kiadásból; ritkán idézem, de ellenőrzésül minden esetben felhasználtam a Schlegel-Tieck - féle Shakespeare - fordítást (*Shakespeare's dramatische Werke. Uebersetzt von Aug. Wilh. von Schlegel, ergänzt und erläutert von Ludw. Tieck. I—IX. Berlin 1825—1833)* s az eredeti angol szöveget. Byron és Shelley szövegét az *Everyman's Library* kiadása szerint idézem, lapszámra nem utalva, mert a költemény címe, éneke, szakasza megjelölését elegendő biztosítéknak vélem. Byront előbb német fordítások segítségével olvasta Petőfi; ha szövege közelebb áll a német fordításhoz, mint az eredetihez, akkor csak a fordítást idézem; és pedig ezt: *Lord Byron's sämmtliche Werke deutsch von Adolf Böttger. Dritte Ausgabe. Leipzig 1845* (egy kötetben). Shelleynek Julius Seybt-féle német fordítását, melyet Petőfi használt, nem tudtam megszerezni s így csak eredetiben idézhetem; sikerült azonban megszereznem Seybt fordításának pontos tartalomjegyzékét s ennek alapján minden adandó alkalommal utalni tudok legalább reá s így az olvasó mindenkor tudni fogja, vajjon olvashatta-e Petőfi németül is Shelley ez vagy amaz versét.*)

Lenauval való egyezéseket csak oly esetben közlök, ha azok Laban Ferdinánd tanulmányában *(A prosopopoeia Leaunál és befolyasa Petőfire. Kolozsvár 1882)* még nem voltak kimutatva, vagy ha Lenau hatásán kívül más kapcsolatok lehetősége is fennáll; Labanra utalva, mindenkor ez említett értekezését értem. Herwegh mindazon költeményei, melyeket idézek, föllelhetők *Gedichte eines Lebendigen. 1841.* c. gyüjteményében; fordításuk pedig Magos Ernő: *Költeményei egy elevennek. Szabadon Herwegh után. Kiadja Táncsics Mihál. Pesten 1848* c. kötetében.

Adataim egy jelentékeny részét kénytelen voltam elhagyni, így különösen a népköltészet Petőfi előtti fejlődésére vonatkozókat, melyek közlése mértéktelenül megnövelte volna e Függelék terjedelmét. Némely más adatokat azonban beszorítottam egy-egy költeménycím alá. Így: *Az Alföld* címszó alatt megtalálhatók az alföld-költészet előzményeire vonatkozó adatok; *Könyeim* alatt a hazai Byronizálásnak némely korábbi, *Felhők* alatt valamivel későbbi, a *Felhők* közvetlen előzményeiként tekinthető adalékai.

A betűrendet merevül követem, nem csoportosítva külön a névelővel kezdődő címeket. Petőfi műveit csupán címük szerint vettem föl e jegyzékbe s nem egyszersmind a „kezdősorok" szerint. „Névtelen szinműtöredék"-ét (Havas IV. 321. l.) *Karaffa-töredék* címen soroztam be.

---

*) *Percy Bysshe Shelley's poetische Werke in einem Bande. Aus dem englischen übertragen von Julius Seybt. Mit Shelley's Bildnis. Leipzig, Verlag von Wilh. Engelmann. 1844.* XIV + 364 hasáb. — Tartalomjegyzékét, a berlini egyetemi könyvtár példánya alapján, Torda Balázs, berlini műegyetemi hallgató rokonom volt szives számomra lemásolni. Fogadja érte ez úton is köszönetemet.

Jegyzetes mutató Petőfi egyes műveihez.

A. B. emlékkönyvébe 147.
A bánat? egy nagy oczeán 191.
A bilincs 338.
Ablakodból hogyha 162.
A bokor a viharhoz 476.
A bokrétát, melyet 162.
A boldog pestiek 58. — „És minden nap véghez viszünk Nagy epicuri tort" ** az „epicuri tort" kifejezést átvette tőle Kocsiss tengerész: *Egy tengerész életéből* (Életk. 1847. II. 597). Kocsiss tengerész e művével vonatkozásban l. még *A virágnak megtiltani nem lehet*, és *Éjszakáim*.
A borozó 9, 29, 32—34, 37, 45, 82.
A bujdosó 20, 22. — Mint „csónakos" verstypust, l. *Zivatar* címszó alatt.
A conservativek 466.
A csaplárné a betyárt szerette 59—60, 93; 63.
A csavargó 59, 418.
A csámpás legény 472.
A csárda romjai 236; 84, 177, 251. — V. ö *Az alföld*.
A csillagos ég 322—3; 180, 301. — Két utolsó versszaka ** Byron: *If that high world* (a *Hebrew Melodies* egyik darabja); Böttger fordításában (755. l.): „Wenn in der Welt, die droben liegt, Sich noch die Liebe wird bewähren, Uns dort ein Herz entgegenfliegt Mit treuem Blick, doch ohne Zähren — Dann seid willkommen, fremde Sphären, Dann sei willkommen Sterbenszeit" stb. — V. ö. *Szép napkeletnek*, mely Byron ugyane költeményének további gondolatmenetével rokon.
A csonka torony 358—359; 278, 339, 394. — Versforma s hangulat tekintetében hatott Aranyra: ** *A tetétleni halmon*. Petőfi kezdő sorai: „Vén torony áll a rónaság felett . . . Letünt századba visz a képzelet". ** Arany kezdő sorai: „Még áll a domb s én állok afelett, Játszik velem bűbájos képzelet".
Adorján Boldizsárhoz 342, 343, 368.
A Dráván 108.
A Dunán 82, 170. — Szeberényi Lajos (Etőfi Andor álnéven) a *Versek I.*-ről írt bírálatában *(Hírnök*, 1845 febr. 28.) említi, hogy Petőfi nem mindig kerülte el az utánzást s példaként utal a címbeli versre, „mellyhez — úgymond — egy igen-igen hasonlót már a Kliegl-könyvben — de nem tudom mi ismeretlen szerzőtől? — olvastam" (l. Endrődi, 55. l.). Igaza van. De az „ismeretlen szerző" ő maga. Szeberényi Lajos *Hajós dalok III.* c. verse (Kliegl-könyv I. 1842. 215. l.) így hangzik: „A sajka csendesen A' vízen elröpül; Megette nyíl útja Terjed végetlenül, — Mellyet futásiban A' sajka szeldezett, Felszántva a' csendes Hullámzatú vizet. — Szívemet is ketté Metszé a' szerelem, Két rész közt honol Végetlen gyötrelem. — A' víznek útait Simítják új habok, 'S a' síma tűkörön Metszés már nem ragyog. — Bár szívem' sérvein Egy hab könnyítene, 'S e' vérező kebel Most nem kesergene." Ugyanaz a metafora a címbeli vers alapgondolata is, de személytelenítve, és sokkal kitünőbb verseléssel s igazi művészi oekonomiával kifejezve. — Laban Ferdinand (11. l.) Lenau e helyére utal: „Das Schiff bewegt mit seinem Reisedrange Und stört empor die See aus glatter Ruh; Doch ist es fort, schliesst sich die Welle zu, Gleichgültig wallt sie fort im alten Gange". V: ö. Arany János megjegyzésével: „Mert bár előtte (t. i. Petőfi előtt) is zengett a magyar dal, s ő is előzői álláspontjáról indult kezdetben (lásd afféle költeményeit, mint pl. A Dunán)" stb. *(Össz. M.* V. 363. l.).
A fakó leány s a pej legény 429—431; 56, 413. — 1) Egy mozzanata hatott Arany Jánosra. A részeg Csigolya Dániel belefúlt a pocsétába; a bakter hazacipelte feleségéhez, ki ekkorára elszülte gyermekét. „Hárman töltötték a szobában az ejt: az apa halva, a fiú most kezdve élni, és az anya félig élve, félig halva". Arany Bolond Istókja születésekor is ilyenforma hármas van együtt a csősztanyában: az újszülött, a „félhalott" anya s a halott nagyanya. — 2) Viszont

Petőfinek egy hasonlata — „Marci úgy hányta magáról le őket (t. i. a reátámadó legényeket)), mint a bika a kutyákat" — arra figyelmeztet, hogy Arany *Toldi*-ját nemrégen olvasta. — 3) Shakespearei reminiscentiákra vallanak az arc vörös szinével csúfolódó metafórák, hasonlatok: „Nini! a vörös kutyából ördög lett!" (t. i. kormos); „Fordítsd el a jobb képed, mert a borom megharagszik, ha meglátja, hogy az kifog rajta szin dolgában"; „Nézzétek csak, hogy kandikál az a cimbalmos, megkivánta Marci bőrét nadrágnak"; „Sokért nem adnám, ha a lovamnak ilyen szép pej szine volna". Shakespeare *IV. Henrik*je I. részében (III. felv. III. szin) élcelődnek így Bardolph vörös orra és arca fölött a egválogatottabb metaforákkal: lámpa, pokol tüze, lángoló chérub, bolygó tűz, fáklyásmenet, örömtűz lobogása, gyertya - fáklyamegtakarító, stb.; meg *V. Henrik király*ban (II. felv. I. szin, III. felv. VI. szin): orrán egy bolha: fekete lélek, mely a pokol tüzében ég; ajka az orrára fujdogál, az meg izzó szén, néha kék, néha vörös (III. 222—223., 373., 381., 401. l.). Hasonlóan csipkedik Vörösmarty *Vérnász*-a II. felvonásában a rőthajú Hajdut Kolta és Vid (mi szintén Shakespeare-hatás). — 4) Hogy Shakespeare említett darabjai ösztönözték Petőfit e mellékes részletben, e feltevést támogatja az a körülmény is, hogy ezekben szerepel (vagy említtetik) Falstaff, kit már *Ivás közben* c. költeményében is idéz. Továbbá — s ez az adat az egész beszély első ötletének Shakespeare-i eredetére vet világot — *IV. Henrik király* II. részében (V. felv. IV. szin) egy Vászon Dorottya nevű, áldott állapotban levő nőszemélyt fenyeget az a durva testi sértés, amely Cigolyánét érte férje részéről: „Ha baja lesz a gyermeknek, kivel várandós vagyok — kiált Dorottya a poroszlóra, ki őt el akarja vonszolni, — jobb lenne, ha anyádat ütnék agyon"; — majd meg a korcsmárosné: „Csak sir John t. i. Falstaff) térne vissza . . . Csak azt adná az Isten, hogy ágyéka gyümölcsét megsértenéd." (III. 348. l.). Igen valószinű ezek után, hogy Petőfi beszély-ötlete *IV. Henrik* olvasgatása közben fogamzott meg, sőt hogy a részeg-typus is Falstaff friss emlékezetének köszönheti a beszély arányaihoz képest túltengő szerepét. Shakespeare *IV. Henrik*-jével vonatkozásban l. még *Az országgyűléshez.* — *IV. Henrik*-et azon Shakespeare-darabok közt említi Aranyhoz (1848 febr. 10.) írt levelében, melyeket „talán" le fog fordítani. — Arany ítéletét P. e beszélyéről, l. P.-hez 1847 május 27-én írt levelében.

A faluban utczahosszat 74—5; 63.

A farkasok dala 338, 360.

A felhők 382; 47, 381.

A férj hazajő betegen 189.

A gólya 385—6; 394.

A gyáva faj, a törpe lelkek 457. — ** Herwegh: *An die Zahmen* (l. *Egy gondolat bánt engemet).*

A gyüldei ifjakhoz 345; 337.

A haraghoz 365; 302, 343.

A hazáról 247. — 1) „Ti egykoron a porba omlott Európa homlokán tomboltatok" ** Vörösmarty: „Romlatlan vala nemzetem is, szilaj, ép erejében Fél Európának hajdan megrázta hatalmát". *(Zalán futása. — Össz. M.* II. 35. l.). — 2) „A képzelet sebes szárnyú sas, Elfárad mégis, mire odaér" ** Vörösmarty: „menj, ... Sas szárnyain ne, mert az is kifárad, De menj a gondolatnak szárnyain" *(Salamon király.* Össz. M. III. 66. l.). — 3) „Ti lengtek itten Mécsem körül, ti népem ősei" ** Kölcsey: „Körűlem érzém egykori hőseink Árnyékaiknak gyönge fuvallatit, Az égi szellem fürteim közt S arcom előtt suhogott csapongván" *(Rákos).*

A hegyek közt 490—491.

A hegyoldalt venyigesor 63, 73, 89.

A helység kalapácsa 112—3; 84, 126, 199, 201, 410, 413, 434, 498. — 1) Előfutárait a parodisztikus nemben, felsoro ta Szinnyei Ferenc: *Novellairodalmunk Jósikáig* (Irod. tört. Közl. 1911., 147. l.) és Dobóczki Pál: *Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt* (Bu-

dapest, 1912., 25. l.). Azokon kívül figyelmet érdemel, s korban közelebb áll a címbelihez, Boros Mihá.ynak *Potyondi Márton legátus' viszontagságai* c. „genrekép"-e (RPDl. 1844 március 10., 11. és 17-i számaiban). Tárgy szerint semmi kapcsolat. De az invocatio-szerű bevezető sorok már ösztönzésül szolgálhattak a *H. K.*-hoz: „Csitt, esti lanyha fuvalom!... csitt, brekegő danátokkal nyáresti barna hangászok;... csitt, berregő prücsök... ti nem az én publicumom vagytok... 's ti viasz szivű nők, kik egy csirke' halálán könnyükre olvadtok, ne vegyétek kezetekbe e' lapokat, mert hősöm... többet kiállott a' világhírű peleskei notariusnál... de, jertek, ti minden hir.apok, szinházak' kritikusai, és tanuljatok tőlem dalt, mely nagyobbszerű Homer' Iliásánál és Virgil' Aeneisénél...; és ti jó humorú falusi öreg urak, kik megterheltétek estelivel gyomrotokat, hallgassátok végig fontos figyelemmel, mit dallok, hogy jobb ízűt szendereghessetek" (id. h. 305. l.). V. ö. ezzel közelebbről is a *H. K.* ezen sorait: „Ti, kik erős lélekkel birván Meg nem szeppentek a harci morajtól, Halljátok szavamat! De ti, akiknek szíve Keményebb dolgoknál A test alsó részébe hanyatlik, Oh ti kerüljétek szavamat!" (Első ének). A modoron kívül egy-egy metafora is rokonjellegű a *H. K.* deva.váló képeivel: „Mint vastepsire párosával kirakott pogácsák, róna síkságon nyúlnak el Üszög' két sor házai" (id. h. 321. l.); a távolabbi ház „a sovány, írósvajszín János takácsé, ki egyszersmind egyházfi és harangozó is" (u. o.); „az egész mesteri családot ünnepélyes csend ülte meg, mint a nátha" (324. l.); a szerelmi történet hősnője, Klári, „nem magas, nem is alacsony, középtermetű alak, — nem sovány, nem is kövér, csak jó húsos test, — kora' legszebb virágában díszlik a' 20 és 40 közt, ez utóbbihoz valamivel közelebb, — csak az a' kár, hogy teremtésekor feledte a' természet, hogy embernek két szem competál, 's őt csak egygyel ajándékozá meg; — de maga fénylik az esthajnalcsillag, mégis bájos" (325. l.); a legátus szerelmi zavara: „Potyondi keble olyan lett, mint az iszapos tó, mellyet a' benne fürdő kacsák fenekestől felzavartak" (327. l.); „Kurátorné asszonyom 's a' kisasszony megeresztve vékony torkuk' bordóját, a' sok mély hang közé magasat vegyítve, olly zenebonát zúdítottak, hogy a pinceház ereszében elűlő verebek ijedve valának kénytelenek fészkeikből kireppenni". (340. l.); „azon csattanás, mellyet ugyan kurátorné asszony fazéktörésnek gondolt, de én megsúgom olvasóimnak, hogy a' kisasszony' hószín, puhabársony kacsójára durrantott csók' csattanása volt", — stb. — Helyszín itt is falu; alakok a falusi társadalomból (iskolamester, kurátor, harangozó); lerészegedésig menő italozási jelenet szerelemszövéssel. — 2) *H. K.* II. ének: „Erzsók asszonyom arcát Nem a szende szemérem, Hanem a borital festette hasonlóvá A hajnali pirhoz" ** az asszonyság „szemérmetes orra" (Dickens: *Twist Olivér;* Gondol Dániel fordítása, Külföldi Regénytár 1843, II. 81. l. L. még *Az apostol*). — 3) Farkas Gyula szerint felolvasás a bpesti Philol. Társ.-ban, 1921) a *H. K.* a bordalok epikai párja s nem stilparódia. E kettő azonban nem zárja ki egymást!

A hevesi rónán 230—231; 183, 219, 232, 234. — „Emelkedik föl a hold.. Mint a meghalt menyasszony" ** „And like a dying lady... The moon arose" (Shelley: *The waning moon.* — Seybt 325. h.). Ugyane kép *Az éj* és a *Látom kelet leggazdagabb virányit* címűekben.

A Honderűhöz. — E divatlap nevével űzött szójátékra maga a *Honderü* adott példát, mindjárt 1. számában, a „Szeszélylapdacsok" közt: „furcsa gondolat vadászlónak keresztelni egy divatlapot" — „hiszen Honnteri angolul annyi, mint vadászló (Hunter)." (Hond. 1843, I. 40. l.); de később is: „honn dér ül" — „honterü (= teher)" — „honte des rues" (u. o. 216. l.); míg aztán (289. l.) a szerkesztő meg

nem mondja, hogy Honderü = Budapest, Széchenyi így akarván neveztetni fővárosunkat. — V. ö. még: PDI. 1845 II. 641. l.: „Chichvich, az Ónterhű igazgatótulajdonosa"; és. Életk. 1847 II. 31. l.: „a madame, madame la Honte des rues".

A honvéd 470.

A hó, a holt föld téli szemfedője 140, 144. — ** Lenau: *Sommerfaden* (Winter spinnet los' und leise An der Fäden leichtem Flug, Webt daran *aus Schnee* und Eise Bald den *Leichenüberzug*").

A hóhér kötele 201—205, 212; 56, 175—177, 200, 206, 208, 213, 216—217, 222, 238, 251, 413, 500. — 1) „Némi homályos *Karthausi*-reminiscentiára" (Betti neve és sorsa) céloz röviden Szinnyei Ferenc (Egyet. Philol. Közl. 1919. 181. l.). — 2) Andorlaki azzal tetőzi be bosszúját Ternyei Boldizsáron, hogy unokáját arannyal rontja meg, pazarló, könnyelmű életmódra adván neki lehetőséget (XXVII. fejezet): „Most rajtam a sor, ismét bosszút állani; s ezt úgy teszem, hogy e pénzzel megajándékozlak" (V. 237.). Az arannyal való megrontás Shakespeare-ben gyakran előforduló motívum. V. ö. *Athéni Timon* IV. felv. III. szin. (Timon, ki a világot megutálván, szintén egy vadon erdőbe vonult el, mint Andorlaki, pénzt ad Alcibiadesnek katonazsoldra, hogy pusztítsa Athént; ad kéjnőknek, hogy rontsák meg az embert, fertőzzenek meg mindent, irtsák az élet fáját: „Ne, több arany! Rontsatok másokat, S ez titeket; s útszélen veszszetek mind! — II. 159, 160; ad a tolvajoknak is: „A lopást ne hagyd el amiatt, hogy ezt adom; És téged is arany rontson meg! Amen." — II. 168. — L. még magasztaló beszédét a megrontó aranyhoz: II. 166—167.); *Romeo és Julia* V. felv. I. szin (Romeo: „Fogd ez aranyt: a léleknek gonoszb Méreg s több gyilkosság szerző oka." I. 83.); *Cymbeline* II. felv. III. szin (Cloten: „Megtömjem markukat? Arany nyit ajtót... arany igazt Megöl és tolvajt megment" stb. I. 228.). — 3) A XI. fejezet borzalmas jelenetéhez (Andorlaki fölássa Róza sírját) ** *Romeo és Julia* V. felv. III. szin (Romeo feszítővassal jut be a sírboltba, hogy hölgye arcát még egyszer megláthassa. I. 85—86.): s mint sir körül lejátszódó borzalmasan romantikus jelenet ** *Hamlet* (Laertes Ophelia sirjába ugrik, hogy őt is hantolják el; érkezik Hamlet; ő is beugrik; birkóznak. I. 595.); ** Vörösmarty: *A túlvilági kép* (Bajza-féle *Aurora* 1836. A férj álmában keresztülássa magát a földön neje koporsója után. Utánzatait l. *Az őrült* címszó alatt); — időszerinti közelsége folytán azonban leginkább ** Erdélyi Jánosnak *Gibárt* c. balladája (Életk. 1846 január 3.; — NB. A hóhér kötelét jan. 20. és febr. 20 közt írta Petőfi!); Gibárt visszatérvén Velencébe, megtudja, hogy kedvesét, Helénát csak egy órával azelőtt temették; rohan a sírhoz „És szentségtörő kezekkel A' nyugvó sírok közé dúl — Hold sugára megmutatja, A midőn egy sír kitárul"; ráomlik a hölgyre, átölelvén a koporsót; a leány föl ül: csak tetszhalott volt; az ifjú megháborodik. — 4) Andorlaki esküvőjének a megzavarása (VI. fejezet) ** Shakespeare: *Sok hűhó semmiért* (Claudio, a templomban, megtagadja az esküt s nyilvánosan hűtlenséggel vádolja meg menyasszonyát, Herót. V. 417.); s talán Shelley: *Rosalind and Helen* (Rosalind már oltár előtt állt vőlegényével; atyja ép akkor érkezik haza idegenből; elválasztja őket, mert — mit csak ő tudott — a vőlegény neki törvénytelen fia, Rosalindnek testvére. — Seybt 173. h.). — 5) XX. fejezet: „a ki roppant zérus apja százezreinek végén" (V. 211. l.) ** Shakespeare: *Lear király* (l. *Van-e egy marok föld*). — 6) L. *A szerelem* és *Csalogányok és pacsirták*.

A huszár 470.

A hűtelen barátokhoz 147, 165, 175. — „Derék fiúk, mint hagyogatnak el!... Hagyjátok itt a fát, ti levelek, A fát, e szívet, melyen függtetek. Az őszi szél, mely titeket lefú, Majd elmúlik" ** Shakespeare: *Athéni Timon* IV. felv. III. szín (Timon: „s az a számtalan, Ki,

mint levél a tölgyfát, elborított, Egy télrohamra ágáról lehullt, És ott hagyott mezítelen". II. 163. l.); ** Byron: *Don Juan* XIV. ének, 48. vsz. „Let no men grumble when his friends fall off, As they will do like leaves at the first breeze"; Böttger fordításában: Es murre Keiner, ist vom Freund er frei! Er flieht, wie Herbstlaub vor dem Winde jagt"); és Byron: *Marino Faliero* III. felv. 2. jel. 307—310. sor (Doge: „all these men, or their fathers, were my friends Till they became my subjects; then fell from me As faithless leaves drop from the o'erblown flower", stb.). — L. még *Felhők*.

A jegygyűrű 216. — ** Ney: *A gyűrű. (Ballada.)*, Kliegl-könyv I., 1842. 39—45. l. (Jenő hűséget esküszik Vilmának, ki az ő kedvéért hagyta el a zárdát: „Válhatlanúl legyen kötve Ezen gyűrűhez éltem' üdve: Büntesse ő a' hitszegőt!" Csakugyan hűtlen lesz. Nyakára akasztva, épen szíve fölött a gyűrű; harc közben egy temető felé sodortatva, Vilma sírján éri a gyilkos golyó: „A' harc zavarja közt mellébe Röpülvén a gyilkos golyó, Befúrja a gyűrűt szívébe; És így sohajt a' haldokló: „O lány! bocsásd meg hitszegésem! Ott túl — megtartom esküvésem! Gyűrűd — lőn im — a' bosszuló!"). Petőfi versének a hőse visszavette hűtlen feleségétől a jegygyűrűt, golyót öntet belőle, hogy szívébe röpítse.

A jó öreg korcsmáros 222, 234„ 237.

A jó tanító 397; 394, 404, 412. 468.

Akaszszátok föl a királyokat 464—466; 484. — 1) „Itt egy falu, amott egy város ég, Százezerek jajától zúg a lég, S halál, rablás mind a király miatt" ** Shelley: *War* („Whilst mined towns and smoking cities tell, That thy work, Monarch, is the work of Hell. It is thy work!" — Shelley egész verse a királyok ellen szól; miattok van annyi vérontás; mikor lesz béke? — nem addig, míg királyok vannak; már hallja a vád szavát. — V. ö. *Háború volt.*) — 2) „S megromlik a föld, melyben elrohad" ** Shelley: *Queen Mab* IV. utolsó sorai („When the grave Has swallowed up thy memory and thyself, Dost thou desire the bane that poisons earth To twine its roots around thy coffined clay, Spring from thy bones, and blossom on thy tomb, That of its fruits thy babes may eat and die?" — Ez is a királyhoz szól. — Seybt 1. h.). — 3) 3—4. és 6. vsz. ** Shelley: *Ode to Liberty*, 15. vsz. (Tiporja porba a nemtelen király nevet a szabad; vagy porba írja, hogy a hír könyvében csak egy kígyónyom legyen; hallottátok a jóslatot: emeljétek fel a győzelmet villámló kardot s messétek el e gordiusi szó kígyócsomóit: „The sound has poison in it, 'tis the sperm Of what makes life foul, cankerous and abhorred. Disdain not thou, at appointer term, To set thine armèd heel on this reluctant worm.") és Byron: *Marino Faliero* I. felv. 2. jel. 420—423. sor („.... slaves To this o'ergrown aristocratic Hydra, The poisonous heads of whose envenomed body Have breathed a pestilence upon us all".)

A király esküje 468.

A király és a hóhér 470. — Király és hóhér együtt szerepeltetése ** Heine: *Ritter Olaf* („Vor dem Dome stehn zwei Männer, Tragen beide rothe Röcke, Und der eine ist der König Und der Henker ist der andre").

A királyok ellen 110; 177, 371. — 1) A költemény már a francia forradalom tanulmányozására vall. 1845-ben jelent meg *A' francia forradalom' története. Fordította Gaal. I—II. kötet,* mint a *Történeti Könyvtár. Kiadja a m. Tudós Társ. néhány tagja* V. és VI. kötete. (1845 októbertől 1846 februárig jelent meg füzetekben. L. PDl. 1845. II. 1029, 1225, és PDl. 1846. I. 179. l.). Badics Ferenc (M. Remekírók. 35. kötet 335. l.) 1846-ra teszi a költeményt. 1845 őszénél valószínűleg nem is korábbi; mert minden jel arra vall, hogy a francia forradalom történetével Gaal József művéből (Mignet-fordítás) kezdett foglakozni. Kacziány Géza (Petőfi-könyvtár XVIII. 67. l.) egyenesen 1848-ra teszi iratása idejét s azt hiszi, hogy Petőfi „csupán megbocsátható hiuságból keltezte négy év-

vel előbbre". — 2) Utolsó vsz. szerint: egy rengeteg lesz a földkereksége, benne vadak a királyok, kergetni fogjuk s fegyvert sütögetünk rájok ** Lenau:*Die schlimme Jagd* (erdőnek képzeli a német földet; benne a szabadság nemes vadja, melyet egy sötét vadászcsoport űz. Ugyanaz a kép, csak vad és vadász szerepe felcserélve); hasonló képre utal Oláh Gábor (*Petőfi képzelete.* 1909. 122. és 256. l.) Shakespeare *Julius Caesar*jában, III. felv. I. jel. (Antonius, a halott Caesarról: „Oh világ! Te voltál e szarvasnak erdeje, S ő szived volt, világ. Oh mily hasonlóan fekszel te itt a vadhoz, mely halálra Királyok által üzetett"). — 3) A költemény szerint (1—3. vsz.): míg a népek gyermekek voltak, játékszerül volt szükségük trónra, koronára, királyra; . de a világ nagykorú lett, nem kell már játék neki, le hát a koronával! E gondolat metaforikus elemét, mely a nép fejlődését a gyermek megnövésével szemlélteti, v. ö. Vörösmarty: *Csongor és Tünde* V. felv. Össz. M. III. 389—390. l.) e soraival: „Gyermek volt a nép, bábok istenei; .... Nagy nemzetekké serdült a világ: Nyakamra nőttek" (mondja a csalódásaira visszatekintő Fejedelem); ** Shelley: *Queen Mab* III. („When man's maturer nature shall disdain The playthings of its childhood: kingly glare Will lose its power to dazzle" stb.); ** Vajda: *Dalhon I.* 1839. 183., 199. l. (l. *Lapok Petőfi Sándor Naplójából).*

A királyokhoz 461—463; 441—2, 474, 482, 484.

A kisbéres 398; 279, 412.

A kis-kunokhoz 481.

A koldús sírja 362; 338.

A költészet 343, 368, 370.

A költő s a szőlővessző 147.

A kutyák dala 338, 360.

A külföld magyarjaihoz 108, 335.

A leánykákhoz 46, 170.

A ledőlt szobor 450, 470. — 8—9. vsz. ** Shelley: *Ode to Liberty,* 12. vsz. („Thou Heaven of earth! — a Szabadságot érti — what spells could pall thee then In ominous eclipse? a thousand years Bred from the slime of deep Opression's den. Dyed all thy liquid light with blood and tears, Till thy sweet stars could weep the stain away".)

A letarlott 160, 161, 234.

Alkony 298—9. — „Olyan a nap, mint a hervadt rózsa" ** Lisznyay: *Önzés* (Hond. 1845. I. 430. „A napvilág arany rózsa". — V. ö. *A magyar nemzet).*

Alku 145.

A magyar ifjakhoz 349; 336—7. — 1) Rokon gondolatok Berecz Károly *Állatmutatvány* c. szatirájában, mely a külföldet majmoló, elnemzetlenedett, divat-arszlánokat gúnyolja (PDl. 1844. 82. l.). — 2) „Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága?" stb. ** Medgyes Lajos: *Tükördarabok Erdélyből I. Az ifjúság* (Életk. 1846. II. 121. l.): „Az ifjúság... a zöldellő levél, ő a virág az állodalom életfáján". Erre válaszol Szathmáry Károly: *Az erdélyországi ifjúság. Medgyes Lajosnak* (u. o. 377. l.): „Azt mondja ön: az ifjúság a' levél, a virág az álladalom életfáján.... Kinek jutott valaha eszébe, a' fa leveléről vagy virágjáról hozni itéletet annak gyümölcsére?... Az álladalom életfájának levele az ifjuság; gyümölcshozó ágai a férfikor; 's a' gyökér, mi az ágakat és leveleket éltető nedvével táplálja — a' tanácsadó öregkor". — Hogy ez „ifjúság: gyümölcs" körüli értekezéseknek, s főkép Szathmáry Károly válaszának része van a címbeli vers ihletében, bizonyítják e válasz befejező sorai: „'s ha majdan elég erőseknek érzendjük magunkat, tettekkel lépni ki a' hazáért cselekvés dicső terére: vigyük melegen dobogó szivünkhöz a kétkedőnek kezét, vagy *szakítsuk föl előtte keblünket,* hadd lássa a' hitetlen, hogy bennünk is él a' mesének hitt vesztatűz, az öröklángú honszerelem" (u. o. 379. l.). V. ö. ezzel a költemény utolsó vsz.-át: „Ti bálványimádók, hiúság rabjai! Jertek, gyilkot fogok szivembe mártani, Hadd feccsenjen vére Szét fejeitekre.... tán sikere leszen, Tán megtértek tőle". — Szathmáry válaszával vonatkozásban l. még *Erdélyben.*

nek? csak elnyomóiknak dolgoznak. Seybt 294. h.).
A nép nevében 345—6; 278, 337. — A „győri futás" állandó gúnytárgya az egykoru irodalomban. L. Életk. 1845. II. 532. l. (Vas Gereben: *Vándorbot),* 1846. II. 185. l. (V. G.: *Apróságok),* 217. l. (Sas Imre: *Apró darázsok),* 685. l. (Jókai Mór: *Sonkolyi Gergely).*
Anyám tyúkja 399, 412.
Annyit sem ér az élet 175. — ** Shakespeare: *Troilus és Kressida* IV. felvonás I. szín (Diomedes mondja Menelausról, ki vissza venné Helénát Páristól: „ő, a vén gyáva férj, vágynék kinyalni mocskát, alját a kiürült edénynek". II. 65. (Schlegel—Tieck szerint: „Er, ein schwachmüthiger Hahnrei, tränke willig Die Neig' und Hefe abgestandnen Wein's. VII. 313. l. — Az eredetiben: „He, like a puling cuckold, would drink up The lees and dregs of a flat tamed piece"). — P. gondolata más; csak az értéktelenség kifejezésére használ hasonló képet.
A pokol titkai 207. — A PDl. 1844. őszhó 20-án értesít, hogy P. készül írni a címbeli művet. Nagy Ignác: *Magyar titkok* már ekkor részben megjelent (l. RPDl. 1844. 733. l. és PDl. 1844. 10. l.), Kuthy: *Hazai rejtelmek* pedig már jelezve volt (PDl. 1844, őszhó 13.). Lehet tehát, hogy az ötletet a Sue-féle *Mystéres de Paris,* s említett magyar hajtásai adták neki. Petőfi 1844-ben fordította a PDl. számára (julius 4-ik hete) Sue *Örök zsidó*-janak bevezetését.
A puszta, télen 402—3; 401, 406, 408, 412, 486. — 1) 7. vsz. ** Tompa Mihály: *Pusztán* („Pogány idő támadt, a pusztán üvöltve Futtatnak a neki veszett, vadult szelek; Csikasz farkas fülel, csavarog mögöttem". PDl. 1846. I. 43. l.) — 2) „Mint kiűzött király országa széléről, Visszapillant a nap a föld pereméről, Visszanéz még egyszer Mérges tekintettel" ** Shakespeare: *II. Richard király* III. felv. III. szín (a legyőzött Richard király megjelenik a várfalon; Bolingbroke: „Nézd, nézd! Richard jön ott, személyesen! Mint jő haraggal a nap, a Megnyílt kelet tűzkapuján elé, Ha látja, hogy irigy felhő borúl Dicsét eloltni". III. 129. l.).
A rab 338. — „Minden órát századokra nyújt" ** Vörösmarty: *A bujdosók* (Kont, börtönben, feleségéhez: „De jöjjön balsors,... Század lesz akkor a perc, s minden óra Kisértő, gyötrő, hosszadalmas éj". *Össz. M.* III. 273. l.); ** Lenau: *Der Gefangene* (l. *Az apostol* alatt!)
A rab oroszlán 359—60; 338.
Arany Jánoshoz 130, 341, 343, 369. — „S ez az igaz költő, ki a nép ajkára" — stb. ** Hond. 1844. I. 419—420. l. (Egy névtelen, Erdélyi János költeményeit ismertetvén: „Alig ismerek szebb hivatást, mint a' népköltéré. A' bánat' és öröm' szeretet és szerelem' érzelmeit megnemesíteni a' nép' ajkain, a legmagasztosabb életphilosophiát egyszerű természeti gondolatokba átolvasztva: erkölcsöt és szívet képezni s ekkép a' boldogság alapját megépiteni éppen ott, hol arra oly nagy szükség van: a' népben, szép, dicső hivatás". Ugyane szavakban már ki van fejezve Arany ismert felfogása is a népköltő feladatáról; még inkább ezekben: „lebocsátkozni a' néphez, anélkül, hogy közé keverednél, nem mindennek adatott". Egyébiránt e felfogást már jóval előbb vallotta Lovász Imre: *A' magyar nyelvújításról,* Tud. Gyüjt. 1834. X. 14. l.: „De a' köznép nyelvét... idealizálni, 's rajta a' fellengősebb poétai gondolatokat is úgy tudni előadni, hogy abban a' tanult ember gyönyörködjék, a' tanulatlan pedig a' gyönyörködés mellett épüljön: hic opus, hic labor est."). E felfogás historicumához kuriózumként ** Baross Mihály: *Gondolattöredék* (említi Czuczort s Petőfit, kik a *népnek* költenek s kiket a *nép* mégsem ismer. PDl.. 1846. I. 132. l.) — Teljesen a címbeli költemény hatása alatt ** Szász Károly: *Arany Jánoshoz* („A szegény, szegény nép! Mennyi bánat nyomja"; — „Hála, hála nektek! — Kik a szegény népet Az emlékezetnek szárnyára vettétek! S a mult örömével a jelen keservét,

Legalább egy percre elfeledtették ; „Több vagy a költőnél . . . Te, a nép barátja és vigasztalása"; „Oh, vigasztaljatok" stb. — Aranyt, Petőfit, Tompát együtt említi. — PDl. 1847 szept. 16., 1190. l.). Aranynak *A szegény jobbágy* c. költeménye (PDl. 1847 aug. 19.) már e felfogás értelmében való újabb, politikai célzatú népiesség.

Arany Jánosnál 389—90; 437.

Arany Laczinak 409; 394, 412—3.

Arczképemmel. — „Lelkem Illés próféta, a mennybe Száll a dicsőség lángszekerén" ** Ady Endre: *Az Illés szekerén* (csak mint szimbolum).

A régi jó Gvadányi 59, 84, 112, 126, 149, 410. — A Honderű kritikája (1845. I. 420) jellemzően mutatja mily kevéssé fogták fel Petőfi költeményeinek gyakran csak lappangó genrejellegét: „Ha e jó költemény szelleme csakugyan irónia,... akkor méltán éri szerzőt a kegyelethiány vádja".

A sivatag lakói 315; 301, 308, 314.

A sorshoz 155.

A szabadsághoz 454. — 1) „Te vagy a mi törvényes királyunk", stb. ** Shelley: *A new national anthem* (szabadság óda, az angol királyhimnusz mintájára: „God save the *Queen!*" Queen, királyné = a Szabadság). — 2) Hogy a szabadság sokáig számkivetve volt, bujdosott ** Shelley: *Ode to Liberty.*

A szájhősök 349; 337, 456. — „Tenni, tenni!" „Áldozat s tett" ** Széchenyi: más, jobb s hasznosb dolga is van, mint szónokolni s irkafirkálni „mi noha szép — ha t. i. szép — még sem tett" *(A kelet népe.* II. 85.); „a tett tehát első, a szó második; s éppen úgy: az ember, a hazafi elől áll s csak aztán jő az író" *(Világ.* I. 262.); „minden hasztalan szó, időölés; — minden oly írás pedig, melynek célja nem emberjavítás s nem az emberiség jobbléte, előbb-utóbb felébreszti a nemesist" (u. o.); l. még *A magyar akadémia körül* 140. l. (Szó és tett); ** Vajda János: *A nemzethez. II.* Szó és beszéd.... beszédek és szavak Erőtlen keblek jó fohászai, ...Hazafi száj és honvédő torok... Ördög, pokol!... *Meddig tart még ez így?* Népem, nevedről megfeledkezel? *Nem pletykanyelv szerezte e hazát,* E honért nem beszélni — tenni kell!" V. ö. különösen az aláhúzott szavakat P. ezen szavaival: „Meddig tart ez őrült hangzavar még?" „Mit használtok kofanyelvetekkel?" — P. e versét 1847 augusztusában írta, de csak 1848 derekán jelent meg az *Országgyülési emlék*-ben. Hogyan magyarázhatók Vajda költeményeinek vele való kétségtelen egyezései, holott e vers már 1847 szept. 30-án (PDl.) megjelent, tehát később ugyan a Petőfié iratásánál, de előbb annak megjelenésénél? Nem tudom. — Vajda e versével v. ö. még *Van-e egy marok föld.* — V. ö. *Ujonnan visszajött.*

A szerelem 280, 295. — „Üljetek fel képzetemnek csónakára" ** *A hóhér kötele* (V. 140. l.): „lelkem fölfölül az emlékezet csónakára".

A szerelem, a szerelem 101; 63, 66, 73—74, 78, 228.

A szerelem országa 308; 302. — ** Gyöngyösi István: *Murányi Vénus* I. rész, 166—186. vsz. (Badics Ferenc akadémiai kiadásában, 1909, 35— 39. l.). P. e versét Koltón, a mézeshetekben írta; nemrég (1847 augusztusban) végezte be *Szécsi Máriát,* ahhoz olvasta a *Murányi Vénust,* s akkor ragadhatta meg figyelmét abban „Cupidónak házatája" leírása, mely különben klasszikus mintákon alapszik (l. Bartal Antal: *Találkozások a classikus és modern költészetben.* Egyet. Philol. Közl. 1894. 729. l.). Szó sincs tehát róla, mintha e költemény sötét felfogása a szerelemről valamely elkedvtelenítő élményből merítené ihletét éppen a mézeshetek idején! A lyrai költő művészi érdeklődése és ösztöne ragadta meg az olvasmányából kinálkozó tárgyat. Gyöngyösi leíró-értekező módon ismerteti Cupido házatáját, mely két rendre osztatik: a boldog és a boldogtalan szerelem viruló és puszta, téli kertjére. Petőfi saját álmaként adja elő a szerelem országa szemléletét, amint annak kapujától beljebb-beljebb halad. Gyöngyösi kertrészleteket sorol fel, abstractumokat személyesít meg (bár ő

is ki-kitesz magáért!): Petőfi tájhangulatot teremt, egységes (lyrai) szemlélettel; élő alakokkal találkozik haladtában s megjelenít. Legnevezetesebb azonban, hogy Gy. kétrendbeli szemléletét egybe önti: nála a táj végig ugyanaz: virul, mosolyog minden, csak az emberek boldogtalanok, csalódottak, kétségbeesettek; ekként a szerelem országát a hitető ragyogás és csábító álság színébe öltözteti: „De mindenütt a régi látomány: dúlt arcok és öngyilkolás! . . . Csupán csak a táj és az ég mosolygott". Részletek is egyeznek: „mindegyik lehajtott fővel, mintha tűt keresne" ** Gyöngyösi, 178. vsz.: „az száját bé-tette, 'S gondolkodó fejét alácsüggesztette"; — „Oh borzalom! fejem fölött Egy ifjú lógott fölakasztva" ** Gy. 180. vsz.: „Magán jár az fák között, s köteleket forgat . . . . . Felakasztván magát, majd pokolban jajgat". — A szerelem országának sötétebb felét újra megfesti Gy. *Kemény János* II. könyve VI. részében, még pedig Kemény álomlátásaként s talán innen P. ötlete, hogy ő is úgy adja elő, mintha álmodta volna. Gyöngyösi eme másik leírásában örömtelen, terméketlen tájon bús szeretők jajgatnak, hasztalan várva a hűtlen, vagy annak hitt kedvesre. Phyllis már selyem pórázt, tőrt tartogat kezében; Pyramus tőrt ereszt ágyékába; a későn érkező Thisbe, az Aeneasért kesergő Dido: tőrrel vetnek véget életöknek. „Mindenütt a régi látomány — mondja P. verse —: Dúlt arcok és *öngyilkolás*".

A szerelmes tenger 208—209; 212, 216.

A szeretőm nyalka gyerek 145.

A székelyek 471. — „Úgy mennek a halál elébe ők Amint más ember menyegzőre mén" ** Byron: *Sardanapalus.* III. felv. I. jel. 223—224. sor. (Myrrha mondja Sardanapalusról: „And rushes from the banquet to the battle, As though it were a bed of love"; Böttger fordításában: „der vom Schmauss zum Kampfe stürzt, als wär' es nur Ein Liebesbett", 257. l.). Lehet véletlen; mert Byron e drámájával egyéb kapcsolatát P.-nek nem látom.

A székelyekhez 471.

A szél 381—382; 406. — 1) ** Talán Shelley: *Ode to the West Wind.* (Csak mint ihlet: a széllel azonosulás képzeletben, vágyban. Seybt 295. h.). — 2) „Bejárom a tengert, s ha hajót találok: Szárnyát, a lobogó vitorlát kitépem, S árbocával írom a habokba sorsát" ** Heine: *Erklärung* (a Nordsee-cyklus egy darabja. „Und mit starker Hand, aus Norwegs Wäldern, Reiss' ich die höchste Tanne. Und tauche sie ein In des Aetnas glühenden Schlund, und mit solcher Feuergetränkten Riesenfeder Schreib' ich an die dunkle Himmelsdecke: Agnes, ich liebe Dich.") Ugyane kép a IV. *Uti levél* egy mondatával egybevetve Oláh Gábornál (*P. képzelete.* 1909. 187. l.). A Nordsee-cyklussal vonatkozásban l. még *A nap házasélete, Feleségem és kardom, Homér és Oszián, Mi szebb, mint, Levél Arany Jánoshoz.*

A szökevények (beszély) 200—201; 199, 429.

A szökevények (Shelley-fordítás) 209; 216.

A tavaszhoz 476.

A táblabiró 434; 413, 467.

A természet vadvirága 41, 125, 150, 170. — 1) A címre nézve, mely metaforikus kifejezése a költemény gondolati lényegének ** Hond. 1843 május 27., 718. l., hol Kriza tervezett, *Vadrózsák* c. gyüjteményéről szól Óváry: „Kriza . . . a nemzeti költészet' szelid virágai közé vadrózsákat kiván fűzni"; gyüjteményének tartalma „mindaz, mi a székely kedélyvilágban *vadrózsaként* termett, mi a' nép' szívéből öntudatlan természetességben tör ki . . . mi az első füzet' jó részét látuk, s örvendett keblünk . . . a csiszolatlan drága gyöngyöknek". — 2) „Nyirbáljatok üvegházak Satnya sarjadékain" ** RPDl. 1842. I. *Előszó,* 1. l.: kivánatos, hogy a művészet oly polcra jusson, „hol nem többé mint ritka üvegházi növény csodáltatik, hanem elterjedve . . ." stb. — 3) „Iskolai szabályoknak Lelkem soh'sem engedett. Támaszkodjék sza-

bályokra, Ki szabadban félve mén" ** Kazinczy: Az iskola törvényei („Járj egyenest! Ki ne térj! így rendeli az iskola;... Járj szabadon, ne remegj! mond aesthesis" stb.).

A tél halála 340. — „Durva zsarnok, jégszívű tél" ** Lenau: *Der Lenz,* 4. vsz. és *Prolog* 1. sor (mindkét esetben zsarnoknak mondja a telet).

A téli esték 399—401; 402—3, 412—3, 429, 487. — A „negativ festés" állítólag művészietlen voltára nézve l. Hartmann János: Petőfi-Tanulmányok, Bpest, 1910. 77—78. l. — Cáfolata Tolnai Vilmostól: Egyet. Philol. Közl. 1910. 583.

A tintás üveg 61; 83, 149.

A Tisza 403—405; 278, 361, 406, 408, 411—2, 437. — Tudvalevőleg a *Honleányok Könyvében* jelent meg: I. füzet, 1847, Tavaszhó, 12—13. l.; hátrább, a 41. l. után egy műmelléklet, mely nagyjában a költeménybeli táj-részleteket tünteti fel. A 41. lapon olvasható képmagyarázat e műmellékletnek a költeményhez való viszonyáról csak ennyit mond: „E hely kiességét írja le Petőfinek költői ecsete. Lásd „A Tisza" c. költeményt". Havas (III. 588.) mindamellett úgy fogja fel e viszonyt, hogy a költemény képmagyarázatul iratott. Ezzel szemben Ferenczi Sári (Irod. tört. közl. 1906. 104. l.) helyesen érvel a mellett, hogy a kép készült a költeményhez illusztráció gyanánt. Én is ezt tartom valószínűbbnek. A „képmagyarázat" megmondja, hogy a kép azt a tájat ábrázolja, hol „Nagy-Ar helységnél a kanyargó kis Túr vize a Tiszába ömlik". Nos, Petőfi csakugyan járt Nagy-Aron, Luby Zsigmondnál, 1846 szept. végén, vagy okt. elején. Különös találkozás volna, hogy véletlenül oly műmelléklethez kérjenek tőle költeményt a szerkesztők, mely — mintegy eléje vágva a költőnek — szemlélet-élményét már megörökítette. A kép és költemény elemeinek egybevetése is arról győz meg, hogy a kép készülhetett a költemény nyomán, ellenben a költemény létrejötte nem volna magyarázható csupán e kép ihletéből. „sárga fövenyszőnyeg" s a „mező", mik a költeményben határozottan elkülönülő részletek, a képen nem különböztethetők meg; ott u. i. a Túr és Tisza közt bezárt háromszögű terület oly kicsi, hogy épen csak elfér rajta egy kaszás ember, meg néhány „rend", míg az erdőnek már csak a csücske látszik. A kép zsúfolt, mert lehetőleg minden szemléleti elemét reprodukálni akarja a költeménynek. A fametszetbeli Tisza „túlsó" partján csak a kép jobboldali felén vannak bokrok, míg baloldalt teljesen szabadon, s a folyóhoz közel látszik egy templom: tehát nem, mint a versben: egy „kis nyíláson át", s nem „távol" kis falucska; u. i. a kép ezt egy kis nyíláson át nehezen tudta volna láttatni, de mint adva lévő szemléleti elemet, föl kellett vennie. A máramarosi bércek, melyek a vers szerint „legmesszebbről", „ködön át" látszanak, a képen itt vannak az orrunk előtt; mert a közeli tájelemek részletezését, s a végtelen messzeség perspektiváját a képfestő nem egyesítheti oly könnyű szerrel egyazon szemléletben, mint a költő. Fel akarván azonban mindent tüntetni, mi a versben említtetik, zsúfolttá válik, s a költemény perspektiváját is meghamisítja. Hogy a pórmenyecskét is azért kellett, a verssel ellentétben, a Tisza innenső partfelén ábrázolni, mert a kép perspektivájában a túlsó parton ponttá kell vala elenyésznie, már Ferenczi Sári említette. A pórmenyecske a Túrból merít, mert csak így állhat velünk szembe; ránéz ugyan a költőt ábrázoló magyar ruhás úrra, de oly közel van hozzá (alig egykét lépés), hogy ez által a költeménybeli „átnézés" minden távoli, néma költőisége elvész. A szemlélő magyar ruhás alak is szemben áll velünk, hátat fordítva szinte mindennek, mit a költemény szemlél.

A XIX. század költői 370; 278, 342—3, 376, 476. — 1) ** Szegfy Móric: *Igénytelen nézetek* (Életk. 1846 okt. 10, 476. l. — Mikor az ember már kimerül a reményben, akkor jön a világra az Isten szülötte; felfogja az ember az Isten akaratát, szétrontja a kor bilincseit „'s kö-

zeledik a menyország a' földhöz". Igy jött világra Mózes, Krisztus, Luther, Napoleon. Amint bevégzi dicső művét az ég fia, lelke „szent lélekké válva, megszállja a' magasztos ihlettségű embereket"; ezek lesznek az apostolok, a költők és írók. — V. ö. *Világosságot! „Az ítélet").* — 2) Hogy most lant helyett cselekvésre van szükség ** Herwegh: *An die Zahmen* (l. *Egy gondolat bánt engemet).* — 3) P. verse *Hazánk,* 1847 ápr. 8. jelent meg, s hatott Berecz Károly: *Lantot ifjú!* c. versére, mely az Életk. 1847 szept. 5-i számában jelent meg. (Hasztalan most bús szerelmet stb. zengeni; lágy dalnak nincs hatása; lángszavú dal kell; zúg a kor; ha lantod oly hatalmas, mint orkán zenéje, állj ki vele.).

A toronyban delet harangoznak 145, 164, 232, 234.

A türelemről 179, 381. — ** Shakespeare: *VI. Henrik király, III. rész.* I. felv., I. szín. Clifford: „a türelem csak golyhóknak való" (IV. 181. l.); ** Byron: *Manfred,* II. felv. 1. jel.: „Béketűrés! megint csak tűrés! Menj! e szó teherviyő baromra, nem sasokra illik" — mondja Manfred (P. Horváth Lázár *Munk.* II. 1842. 40. l. — „Patience and patience! Hence — that word was made For brutes of burthen, not for birds of prey; Preach it to mortals of a dust like thine, — I am not of thine order").

Augusztus 5-dikén 285, 291.

Ausztria 451.

A varróleány 147.

A vándor legény 385, 419, 279, 384, 406, 418.

A világ és én 150, 179; 164, 172, 177—8, 249. — 1) „Megvetésem és utálatomnak Hitvány tárgya, ember a neved!" — „Jól ismerlek, te nem érdemelsz mást, Nem, mint megvetést s utálatot" ** P. Horváth Lázár *Munk.* I. 1842. 76. l., Byron naplójából: „Ki az embert jól ismeri, hogy is tehetne mást, mint azt utálni 's megvetni?" — 2) „Szeretélek téged egykor, s szívem Veled hű szövetséget köte" ** U. o. II. 101—102. l., Byron: *Manfred,* III. felv. 1. jel.: „valának Ifjú koromba nékem illy- szerű látmányaim, és hő vágyam lelkemet A' másokévá tenni; nemzetek' Szövétnekévé", stb. — V. ö. *Világgyűlölet; Egy gondolat bánt engemet* (melynek ez iménti idézet folytatásával van némi kapcsolata). — L. még *Felhők.*

A világtól elvonulva 161.

A virágnak megtiltani nem lehet 63, 66, 77, 85, 94, 228. — 1) „Tündér orczád tejben úszó rózsája" ** Csokonai: *Az eleven rózsához* (képeden „Rózsaszálacskák feredneк Tiszta tejhabok között"); ** Kisfaludy Károly 22. sz. népdala („Mint a tejben úszó rózsa, olyan az ő nyájas arca"). E metafora klasszikus közhelybeli rokonait l. Bartal Antal tanulmányában, Egyet. Philol. közl. 1894. 734. — 2) A címbeli vers hatása: Kocsiss tengerész: *Egy tengerész leveléből* („rózsaszál tejhabok közt úszkál" — az arcon. — Életk. 1847. II. 597. — V. ö. *A boldog pestiek; Éjszakáim).*

A virágok 388. — „Igen, az illat a virág Beszéde, annak dala ez" és: „Szagolja csak s nem hallja meg A test e szellemhangokat" (t. i. a virág „beszédét": az illatot) ** Shakespeare: *A vihar* IV. felv. I. szín (Ariel: „S szagláltak orrlyukokkal, a zenét szagolva". VI. 540. l.); ** Vajda Péter: *Dalhon* IV. 1844. 21. l. (minden virágnak saját dala van; „Nem hallottátok még, ugy-e, e virági nyelvet?... Mert nem volt költőtök, ki elvezetett volna bűbájos völgy ölébe, hol a rózsának hangjai teremnek", stb. E részlet idézve: RPDl. 1844. I. 583. l. *Mutatványok Vajda Dalhona IV. füzetéből);* rokonhelyek Vajdánál még: *Dalhon* III. 1841. 15. l., IV. 1844. 10., 14/15., 60. l. (a virágszellem rózsaillatot lehel a költő dalaiba; hol más mitsem hall, ott a költővel minden fűszál beszél; őt értik a virágok, s ő érti a virágok nyelvét; ő megszólaltatja az isteni erőt, mely a virágokban is lakik, zenét alkotand a nyelvből, melyen virágok, szelek stb. beszélnek hozzá); ** Sz—: *Szívhangok XXVII.* (Életk. 1846. II. 525. l. „Talán mert a virág az ember? S a lélek, a virágnak illata!); ** Szelestey László:

Költői képek VIII. (Életk. 1846. II. 554. l. „A bájvirágmosolyban A természet beszél — És illatot sohajt, ha Hozzá legyint a szél. Mit lelkemhez szívok fel S ismét elindulok — S e szűz virágsohajból születnek a dalok"); ** Tompa: *Virágregék* (általában); ** Lenau: *Wunsch* („Nur sanft erzittern Die Lippen dir, Die schwellenden Blätter Der süssen Rose, Ich sauge dein Wort, Den *klingenden Duft* Der süssen Rose". Lenau e versével vonatkozásban l. még *Csendes tenger rónaságán* és *Itt van az ősz, itt van újra);* ** Heine: *Buch der Lieder. Lyrisches Intermezzo.* 7. („Ich will meine Seele tauchen In den Kelch der Lilie hinein; Die Lilie soll *klingend hauchen* Ein Lied von der Liebsten mein". — L. Imre Sándor: Irod. tanulm. II. 1897. 111. l.); ** Heine: u. o. 9. („Heimlich erzählen die Rosen Sich duftende Märchen ins Ohr").

A völgy s a hegy 386.

Az alföld 102—105; 83, 228, 236, 249, 406, 408. — Utalva azokra, miket Badics Ferenc (Figyelő, 1881. X. 206—207. l.) Gaal Józseffel kapcsolatban említ, álljon itt néhány adat a Petőfi előtti alföld-költészetre vonatkozólag (a Petőfi szempontjából fontosabb szövegrészletek aláhúzva). Az alföld „fölfedezését" illetőleg l. Rapaics Raimund cikkét, *Urania*, 1918. 106—110. l. (Townson: *Travels in Hungary*, 1797; Kitaibel; Tessedik). — 1) Katona József: *A Ketskeméti pusztákról* (Tud. Gyüjt. 1823, IV. 50—58). Névtelen: *A Déli bábokról* (Hasznos Mulats. 1823, II. 235—237). — Széchenyi: *Világ*, 1831. (A pusztát sem ábrándozva nézi; többre becsülné, ha „ábráztalan pusztáitokon árnyék alatt legelnének nyájaitok, gulyáitok". I. 234. l.). — Ifj. Pusztay Márton: *Pusztai élet* (Koszorú, 1831. 55—57. l. Vers; nem leírás, csak a pusztai nyugalom szembeállítva a városi élettel). — Mindszenthy Antal: *Egy fordulás az Alföldön* (Tud. Gyüjt. 1831., IX. 3—68. Utleírás: Kalocsa és Baja közti vidék. Bevezetés: szebb az erdős, hegyes vidék, itt tehát „nem igen fognak szép tájékok leírásai előfordulni"; erdős, hegyes tájon akaratlan is poétává lesz az író. „Ellenben, ha valaki valamely térvidék leírását poetai tonusra akarná erőltetni, méltán reá illene Horatius ezen mondása: Humano capiti" stb.). — Miskolczy István: *A' themerkényi csikós* (Regélő 1834, 625—629. Próza, néprege, leírás nélkül). — Fazekas Mihály: *Hortobágyi dal* (Versei 1836-iki kiadásban). — Gaal: *Pusztai kaland (Zöld Marci-kaland* a Hortobágyon. — L. Badics id. h. Bajza-féle Aurora, 1836. 127—144.). — Madr.: *Utazás Magyarország kelet-déli részein* (Regélő 1836, I. 45. stb. Az Alföld futólag; különösebb rokonszenv nélkül. Homok, ménes, juhnyáj, csikós). — Ifj. Vári Szabó Sámuel: *Honi részleges rajzolatok* (Tud. Gyüjt. 1836, III. 100—112. A Hortobágyban csalódott. Otthon így képzelte: „Tán homokbutzkák, mellyeket a' sebes viharok egy helyről a' más helyre morzsolnak, lepik; tán seregenkint kummognak fejünkre, ezer veszélyt koholók csapatjai a' messze nyujtózkodott hortobágyi téreken"; de nem; a homok tűrhető, s az emberek felől bátrabban utazott, mint a Bakonyban. „Tisza-Füredtől fogva a' hortobágyi puszta téreken keresztül Debreczenig semmi helységet nem értem. Unalmas út az egyformaság miatt". 104. l.). — Spetykó G.: *Alföldi dal* (Társalk. 1837. I. 120.). — Gaal: *A' déli báb. Alföldi történet* (Ath. 1837. I. 68—72. Elején a délibáb leírása. Anekdotikus tárgy; egy bécsi embert, ki nem ismerős a délibábbal, megtréfálnak). — Gaal: *Tengeri kaland az Alföldön* (Ath. 1837. II. 200—208. Csak színtér, leírás nélkül). — Tóth Lőrinc: *Tiszaparti népdalok I—III.* (Ath. 1837. II. 488.). — Gaal József: *Peleskei nótárius* (első előadása 1838 okt. 8. — *Hortobágyi jelenete s juhászdala miatt tartozik a sorozatba).*— Nagy T. (= Tarczy Lajos): *Honi utazás. Levéltöredékekben* (Ath. 1839. 305—309. Szól a Hortobágyról is: csárda, marcona pusztai emberek; folyt. 821., 826. l.: Debrecen). — Kazinczy Gábor: *A' Felföld. Levél-*

töredék (Ath. 1839. II. 245—247. A felföld magasztalása az Alföld ellenében, melynek „semmit nem mondó egyformaságban ásítoznak sivatagai, érdeknyom nélkül, mint egy lelketlen nőarc; élethű képviselői az ottani szellemiségnek". *„Mély titok könyvként fekszik előttünk a' Felföld"*, de nem olvassuk. V. ö. *A csárda romjai, Magyar vagyok).* — Vajda: *Madarászati kirándulás a' Tiszához* (Ath. 1840. I. 695, 708.). — Jósika Miklós: *A' puszta* (Ath. 1840. II. 519—527. Mutatvány „Zrinyi a költő"-ből. Kiváló romantikus tájrajz. Most *„nem hullámzik érett kalásztenger";* száraz avar, ördögborda, katang; a látkör kékes szélén egy torony; a néma Hortobágyon a kútak gémei inognak; nádfödte dísztelen tanyák; mocsarak, gólyák, darvak; a puszták fia, a szennyes, zsírt csepegő csikós, ki nevet, eszik, lop és imádkozik. Mégis nagyszerűek a puszták, kivált most, hajnalban; mérhetlen térben sovárg a tekintet; a gyep a harmattól elevenebb színbe öltözött; „hol a' *smaragd zöldje* (V. ö. *Az alföld,* 6. vsz.) emelkedik ki, hol a' topáz' aranya vonul át, míg a' látkör'párkányain minden halvány kékké olvad 's az eget csókolja. Kiterjesztett szőnyeg ez, csalóka szinekkel... melly minden pillanatban tág egyszerűsége mellett újabb tekintetet nyujt". 521. l. — Délibáb. Száguldó poroszlop: csikós. A csikós gyorsasága, amint egyszerre már csak pontként látszik úszni a délibáb vizében, részletesen s igazán szuggesztiv módon érzékeltetve. — Folyt. 555. l.: Esti kép a pusztán. „A' nádas mocsarakban a' bölön' tompa bődülése hangzott, míg szélein magaslábú gólyák kerepeltek"). — Gaal: *Éji lovasok* (Ath. 1841. I. 777. stb. Epizódja a Fekete vezér c. regénynek. Kezdő kép: a téli puszta, este, naplementkor, összehasonlítva a nyárival; a nyári egészen zöld, a téli egészen fehér; az egészen élet, ez egészen halál. V. ö. *A puszta télen).* — Remellay Gusztáv: *Beke Pál' halma* (Ath. 1841. I. 1176, stb. A szandai puszta, Szolnok és Törökszentmiklós közt. A derzsi csárda. Zöldellő füzek és susogó nádasok közt hömpölyög le lassan a szőke folyó; partjain mérföldekre nyúló síkság. Csend. Egy-egy karcsú torony a délibáb kékes tükréből; ember alig, csak a tanyák közt némi élet). — Remellay Gusztáv: *Szolnok' vidéke* (Ath. 1841. II. 375, stb. Szolnok ismertetése. Bevezetésül: Európa majd minden szabadságharcát bércek közt vívták; innen a vélemény, hogy *a bércek és ormok a szabadság hazája. Nálunk ellenkezőt tapasztalunk:* őseink majd minden szabadságharcai az Alföldön folytak le. *„S e' szellem, a' szabadság' ezen szelleme maiglan is él az Alföld síkjain":* 369. l.). — Király Károly: *Alföldi tájkép* (Ath. 1841. II. 683—684. Vers. Nem egységes kép. Itt ezt, ott azt látja. Kútgém, szélmalom, torony, kékellő liget, hintó, majorház nyirfák közt; csőszkunyhó, vágtató csikós, ménes, csorda, nyáj; tavacska: szárcsa, réce; láp: nád, szittyó, gémek, eszterágok; fenyér; kristály ér; virág, méh, pacsirta; dús áldás. Vége: mindez a világ urát dicsőiti. Semmi rangjelzés más tájakhoz viszonyítva). — Király Károly: *Hazám* (Ath. 1842, márc. 1., 406. Vers. „Roppant sík terén *aranyló dús kalászfő* rengedez. V. ö. *Hazámban.* Egyéb részeivel v. ö. *A magyar nemzet).* — Sárosy: *Emlékezet* (Ath. 1842. I. 358. Vers; 3. vsz.-ában a „szabad alföld" s „meddő tetők" ellentéte). — -i-: *Óda Debrecenhez* (RPDl. 1842 I. 229—230. Próza. Csúfondáros). — Ujfalvi: *Gőzkocsizás* (RPDl. 1842. II. 547—551. Buzdít az utazásra: van Balatonunk, Kárpátunk, Dunánk, s „milly nagyszerű az alföldi roppant síkság", stb.). — Vachot Imre: *Tavaszi utazásom emlékvirágai* (RPDl. 1842. II. 929. stb. — El magyarabb vidékre, a Tisza áldott partjaira! A Tisza „magyar folyó"; szabálytalan, mint nemzetünk élete eddig. Egy folyamunkat sem dicsőiti a népköltészet annyira, mint a Tiszát. Idéz egynéhányat. „Valamint a' Mátrát, úgy a' Tiszát is, költőink legritkábban érintik magasabb nemű költeményeikben... ezt mél-

tán lehet csodálni, mert valamint a' szülőföld, a' lakhelynek nagy befolyása szokott lenni a jelesebb költők' műveire; úgy szinte ők ezek által legnagyobb hatást gyakorolhatnak a' megéneklett helyek, tájak' népeire. E' részben kitűnő például lehet említeni Kisfaludy Sándort és Berzsenyit, kik szülőföldjük' bájvidékeit olly szép 's nagyhatású dalokkal dicsőíték meg". 1042. l. — Külön fejezet szól a hortobágyi pusztáról: 1042—1045. l. A pásztornépet védi rossz híre ellenében s bizonyos nemességet tulajdonít — gyarlóságai mellett — a hortobágyi betyárnak. Boldogoknak tartja a pusztai lakókat: „a' magába szállt lélek ünnepiebb perceiben, a' pusztán mintegy kényszerítve, természetileg ihletve vannak egy szebb, tarkább, nemesebb, költői bájvilág alkotására". „Nagyon becsüllek hát én téged, ó Hortobágy!... 's addig, míg csak végetlen pusztáidon fúj a' szél,... ne hagyd elenyészni Zöld Marci és a' Peleskei Nótárius' hozzád csatolt nagy nemzeti hírének emlékezetét!" 1045. l. Ismét népdal-idézetek). — Pálffy Albert: *Egy éj a' csárdában* (RPDl. 1843, I. 1249. l. Vázlatos Alföldi kép: 1258. l. Homok; se torony, se erdő, se folyómenti füzes nem látszik; csak a rozzant kútgém; körülötte bársony fű. — 1259. l.: „ez hazám' földje, hol a' nép szabadon él... a' népköltészet' napja éledni kezd itt. — 's a' nép' éneke fentartá eredeti jellemét".). — Doctum Opus: *Deés és környéke* (RPDl. 1843. II. 449. l. Mottója: „Ah minő táj ez! mint a' szeszes nedv magasztalja az agyat fel, kéjre neveli a' lelket: ha erdélyi megy itt, szíve dagad 's felkiált: mit bámultok, ti puszta tér' lakosai, hogy úgy szeretem e' drága hont! (Jósika' Merkur Vid. 147. lap)". — Erdélyi: *Utiképek, 1842.* (RPDl. 1843. II. 641—648. l. és 682—688. l. — Pestről Debrecenbe. Füzesabonyból „a korlátlan Tisza felé". Tisza-Füerednél nem az ott készülő híres nyereg, vagy Józsi Gyuri érdekli, hanem Gvadányi és Gaal Peleskei Nótáriusának története mulattatja: a fogadó, melyben a vasas németek garázdálkodtak; felteszi, hogy megnézi a Hortobágy azon helyeit is, hol a juhászok dala zengett. „Imé a' költészet' szelid hatalma. Nekem mindegy, akár történt valami, akár nem a' szegény notáriussal. de varázs szálak kötik ezáltal lelkemet Hortobágy' földjéhez, 's az emlékezet virága, mellyet oda költő ültete, hervadatlan". E tájon: Hevesnek a Tiszára eső részén a népköltészet ugyancsak divatos, sőt legerősebb az egész hazában; tiszta magyarság, a pusztai élettel összekötött szabad élet; Lavotta huzamosabb ideig lakott e tájon. A Hortobágyról az az előitélet, hogy ott csupa zsivány, bicskás tanyáz. Pedig teljes biztonságban utazhatni rajta át. Kép a hortobágyi pásztoremberről. Úttalanság, könnyen eltévedni. „Minde' kedvetienség dacára új és meglepő tekintet vala jobb- és balfelé a' legelő gulyákra, nyájakra, ménesekre, meddig a' szem ér és nem ér. A' bika külön dombot kerese, hogy rajta szellőre állhasson, vagy bömbölve szarvával hányhassa azt. A' távoleső fehér gulyákat fölveté a délibáb' hullámzata, mintha mindegyik állat magas falábon járna, mint a' kisvárosi komédiások . . . a' fák a' káprázat eme bűbájos szinpadján a' földnél feljebb, a' levegőben észrevehetetlen szálakon látszottak függeni... hogy némileg korlátai legyenek a' látkörnek, változatosság a' pusztának, mellyet első 's utolsó sugarával épen úgy ér a' nap, mintha mindig delelne". „A' magyar' jellemzetében egyik fővonás a' szabadságszeretet, 's az igaz magyar faj a' Tisza' boldog partjai mellé a' síkságra telepedett, holott azt jegyzik meg a' statisztikusok, hogy a' *szabadság hegyen virágzik*". „Az alföldi magyar koporsónak nézi a' felföld' legszebb völgyeit; *a' hegyek néki gát, melly lelkét is korlátozza szemében*, s mikor síkságára visszalép, elragadtatással kiáltja fel: *ez az isten földje!*" Ha a statisztikusok észrevétele igaz, az egész világot hegyes vidéknek szeretné. Azonban ő élvezi a pusztát: „Az a'

nagyság, melly a' szem előtt feltárul, sőt kimegy annak határaiból, 's mintegy a' végetlenségbe foly el, lehetetlen, hogy a' fenséges' érzetét fel ne támassza keblünkben". A puszta nekünk nemcsak a bibliából, a pusztai arabról, beduinról megszokott fogalom; keleti nép levén, előszeretetünket a puszta iránt vérünkbe hoztuk által. A puszta szépsége nem patak, fülemile, hanem „az a' nagy rendetlenség, mellyet mintha két viaskodó isten hagyott volna maga után, mindent földig rombolva le". Hortobágyi csárda; ott csikósok-, gulyásokkal áll szóba). — Kunoss: *A' puszták fia (Emlény.* 1843. 152—154. l. Vers; acélmetszettel; tájleírás alig; fő tárgya a puszták fia, kit csak a természet nevelt s boldog). — Kazinczy Gábor: *Isten' ostora.* (Hond. 1843. I. 153. l. Elbeszélés. Kezdete: „A prózai költészet' regehonát, az Alföld' regénydús rónáit, hol a' szem nyugodhatatlanul lankad el a' tér és idő' egybeolvadt közel- és távolában; miknek homoktengerén az ördög' oldalbordája' fonnyadt kórót 's mozgó hegyeket korbácsol maga előtt a' fergeteg megállapodhatlanul": — a Hegyalja koszorúzza be, engesztelőleg „a' puszták' egyhangú kinai után"). — Gaal: *A keresztapa, Alföldi történet* (Hond. 1843. I. 165. l. Az Alföld csak a végén szerepel, egy rajzon: távol egy torony, balra kútágas, jobbra akasztófa: „négyágú"; elül, középütt egy juhász szamárháton; fent néhány varjú röpül). — Sárváry: *Alföldi dalok I—III.* (Hond. 1843. I. 605. l. Hazafias. „Majd ha aranykalászt terem szorgalma"). — *Alföldi képek II.* (U. o. 609. l. A „Fresco-festések" rovat elején, croquis: főbíró, öreg bíró, esküdt, bundában, kucsmában, lerajzolva. A szövegben: beszélgetésök egy vadászaton, bácskai szójárás szerint). — P. Horváth Lázár: *Jósikáról (*Hond. 1843. II. 525. l. Dicséri a „Zrinyi a költő" Hortobágy-fejezetét: „mi jeles képét adja e cikk az egyhangú pusztáknak, az érdekes délibábnak, Debrecennek . . . és amaz ösmert csikós osztálynak"). — Kuthy Lajos: *Fresco-festések* Hond. 1843. II. 633. l. Olykor vaskos tréfájú genrekép a magyarokkal kaszáló tót atyafiról. Szombat este szekeren Debrecenbe mennek a kaszálók. „És mig egy két futó csillag leejté magát a méla pusztán, érző népdalt fúvogattak. . . Másnap elönté Hortobágyot az arany reggel. Millió vadszárnyas terjedt el röptében, egyedáruzva a pusztai lég' önbirtokát, s víz- és földpárák' áttetsző ezüstje remegve folyt el a síkságon, méhében érlelve a délibáb' gazdag műkiállításait." 697. l.). — Nagy Ignác: *A puszták villáma* (Emlény, 1844, mely azonban már 1843 végén megjelent; l. ismertetését: Hond. 1843 dec. 23. A Hortobágyon játszó történet). — Vajda: *Utazás a' hazában* (M. Életk. 1843. V. füzet. Bajától Szegedig. Magyar Szahara. „Tisza, te magyar folyam" 7. l.).— Bernát Gáspár: *Alföldi kaland gyorsszekeren. Históriai fresco kép* (Hond. 1844. I. Tavaszelő 16., 348. l. Őszi, sáros út Debreczentől Pest felé, a Hortobágyon; beleragad a szekér a sárba, s reggelre belefagy). — E.: *Levelek Ottiliához* (RPDl. 1844 jan. 11., 40. l. A fiatalabb lyrikusok közül néhányat, Petőfit is, kiemelvén: „Mindegyiktől külön áll pedig Király K. egy saját mezőn, a' tájfestő költészetén, szép és természethű előadással; tárgyai eddig legtöbbnyire alföldi képek valának").— PDl. 1844, nyárhó első hetében, 19. l. (értesités, hogy Gaal regényt ír a magyar alföldi életből). — Fekete János: *Pásztoróra Székesfejérváron*(RPDl. 1844. Őszelő 3. hete, 367. l. Juhász a Hortobágyon; birkák, komondorok, csárda, leány. Dalok beleszőve, többek közt Petőfi dalaiból egy keverék, mit a szerző „ittas diákoktól" tanult. L. Endr. 17—18. l.). — Gaal: *Az úrfi. Alföldi életkép* (Életk. 1844. I. 84—93. l. Elején az alföldi lápvidék). — Gaal: *Alföldi dalok I—II.* (Életk. 1844, I. 188. l.). — Kaján Ábel: *Alföldi képek* (Életk. 1844. I. 376—380. l. „Alföldi": csak a cím. — 2) E sorozat után, mely korántsem ölel föl minden előzményt, következik: *Az alföld,* a Petőfié (Hond. 1844.

II. Őszhó 5., 215. l.). Az adatokból ki-ki levonhatja a következtetést: az Alföld-költészet már Petőfi előtt igen élénken megindult, s nem volt P.-nek semmi szüksége idegen romantikus hatásokra, hogy beálljon e speciális magyar tájköltészet művelői közé. „Értelmetlenség is föltenni, mondja Laban Ferdinánd (31. l.), hogy Petőfi ebben a tekintetben Lenau utódja és örököse lett volna". (Az idegen előzményekre nézve l. Gragger Róbert: *Beck Károly és a német politikai költészet.* Bpesti Szemle 138. köt.-ből különnyomat, 1909.: „A magyar puszta költészete" c. fejezet: Lenau, Beck Károly. U. az: *Mischka an der Marosch.* Külön lenyomat a „Philol. dolgozatok a magyar-német érintkezésekről" c. emlékműből, Bpest 1912. Fest Sándor: *Angolok Magyarországon.* Olcsó Könytár 1957—1966. sz.). — 3) Egyébként, kisebb mértékben, de ezzel párhuzamosan, a hegyvidék (Kárpátok, Tátra) s a Balaton is kezdett divatba jönni. (Az előbbire nézve Pongrácz Lajos: *Kárpát-úti zengemények,* Budán, 1838.; versek. Továbbá: Regélő, 1838. I. 329.; RPDl. 1843. I. 1165.; 1844, I. 534.; Hond. 1845, I. 77.; Életk. 1846. I. 29.; PDl. 1846. II. 963.; Ath. 1839. II. 407.; 1840. II. 234. stb.; 1842. I. 495. II. 271. Az utóbbira: Tud. Gyüjt. 1827. X. 82.; Regélő 1834. I. 220.; Ath. 1837. I. 329.; RPDl. 1842. I. 169., II. 980.; 1844. I. 341.). — 4) Petőfi után az Alföld a szabadság szimbolumává állandósul. (Életk. 1844. II. 710.; 1846. I. 180.; 253.; II. 297.). Petőfi hatását mutatja Jenőfi (= Szeberényi Lajos): *Kirándulások* (Életk. 1846. I. jan. 3. Kezdete fordítottja a P. verskezdetének: üdvözli a Felföldet, hol a szem mindenfelé nyugpontot lel, nem úgy, mint az untató egyhangúságú Alföldön, bár ott „arany kalásztengerek hullámai rengenek"); és Kuthy Lajos: *A beszterczei lápvidék* (PDl. 1847. I. 750. „Most mély csend országol, de ha egy folt vadlúd csap le a szomszéd nádasba — — vad zaj tör ki a magányból". 751. l. „a békalencse . . . *eleven smaragdját").* — 5) „Börtönéből szabadult sas lelkem" ** Byron: *The Prisoner of Chillon* IV. („When day was beautiful to me As to young eagles being free". Böttger fordításaban: „Als er noch schön und lieblich war Und frei ich gleich dem jungen Aar" 344. l.).

Az apostol 479—484; 56, 64, 177, 329, 332, 427, 443. — 1) A szövegemben említett Dickens-nyomokhoz l. Gondol Dániel Twist Olivér-fordítását (Kisfaludy-Társ. Külföldi Regénytára 8—11. kötet, 1843.). Eszerint *Az apostol* VIII. (a vén banya Szilveszter s a mogorva úr) ** *Twist Olivér* I. r. XV. fejezet (Nancsi, Olivér s Brownlov úr); *Az ap.* IX. (Szilveszter szenvedései az úrfi mellett) ** *Tw. Ol.* I. rész VI—VII. fejezet (Olivér a halotttakarítónál az idősebb inas, Claypole Noah mellett. A verés miatt megy világgá mindkettő; Olivér szökik, Szilveszter önérzetes kitöréssel távozik. *Az ap.* IX. egy másik mozzanatára nézve: hogy helyzetét tanulásra használja ki, l. Szigetvári Iván, Irodalomtörténet, 1915, 119. l.); *Az ap.* XV. ** *Tw. Ol. I. 59. l.* (éhező család egy halottal). Dickens e regényével kapcsolatban v. ö. *Megy a juhász szamáron, A helység kalapácsa, Játszik öreg földünk, Ambrus gazda, Fölszedtem sátorfám. (Tw. Ol* hatására utal Tolnai, Irodalomtörténet, 1918. 302.). — 2) Shelleynek mindenkor együttjáró király- és papgyülölete is nyomot hagyott *Az apostol*-ban. Számos rokonfelfogású költeménye közül l. főkép: *Ode to liberty* XV—XVI. versszakát, melyekben szenvedélyes haraggal, *The Witch of Atlas* LXXIII—LXXIV. versszakát (Seybt 305), melyben gúnnyal támadja a királyokat és papokat. Szabadságtárgyú költeményeiben a zsarnok mellett mindig ott a pap, templom mellett a börtön. Két nagyobb elbeszélő költeménye áll közelebbi rokonságban — egy-egy szabadsághős küzdelmét mutatván be — *Az apostol*-lal: *Rosalind and Helen* (Seybt 173) történetéből Helen elbeszélése (férje: Lionel, gazdag család fia, a trón közelében apostoli tevékenységet fejt ki az elnyomottak érdekében, és sikerül

jó útra térítenie a zsarnokot; de a papok, kik ellen verseket, meg ördögökről, szentekről halálra kacagtató meséket írt, gyűlölik. A zsarnok uralma visszatér, Lionel elbujdosik, 3 év multával előjön, elhurcolják, börtönbe vetik, mint istenkáromlót; roncsolt egészséggel szabadul ki, sorvad, meghal; mellékes epizód: előszeretettel keres fel egy magányos helyet, hol egy hű kutya emlékére emelt szobormű áll: Szilveszter egyetlen barátja gyermekkorában egy kutya. V. ö. Byron: *Inscriptions on the monument of a Newfoundland dog* c. versével is: abban is a kutya hűsége szembeállítva az emberével), meg *The Revolt of Islam* (Seybt, 199), e 12 énekes nagy elbeszélő költemény, mely egy költött s több részletében csodás szabadságharc történetét adja elő. Hőse a már egyszer bebörtönözött Laon, vértelen győzelemre vezeti a nép forradalmát, de a zsarnoknak segítségére sietnek a többi elnyomók, letiporják a népet s rombadőlt, égő városok, éhség, döghalál jelzik nyomukat. Egy pap tanácsára a haragvó isten kiengeszteléséül Laont máglyára viszik. Rokonabb helyek: Laon és Szilveszter elfogatása (*The Revolt of Isl.* III. éneke és *Az apostol* XVI. szakasza); Laont ugyan kedvese (Cythna) mellől hurcolják el s elbúcsúzhat tőle (Cythnát is elhurcolják), nem úgy, mint Szilveszter a feleségétől; de közös a dühös védekezés: Laon három poroszlót leszúr, egyet torkon ragad s hangos kiáltással hívja fel földieit élethalálra menő szabadságharcra; de megkötözik; Szilvesztert düh szállja meg, őrült erővel küzd, de legyűrik, megkötözik s átkot ordít a zsarnokokra. Laon a börtönben bocsánatot kér a Szabadságtól, hogy első gondolata a menekvés volt („O Liberty! forgive the base endeavour, Forgive me, if, reserved for victory, The Champion of thy faith e'er sought to fly"); Szilveszter ajkáról is hallunk a börtönben hasonló mentegetőzést: „Oh szent szabadság, érted szenvedek.... S ha a világban magam állanék.... Nyugodtan ülnék most e kőpadon... De hitvesem van és van gyermekem". A papok szerepe Sh. költeményében is igen nagy: átokkal, hypocrita tanításokkal, arannyal, borral próbálják visszatériteni a felvilágosított tömeget, de hiába (Canto IX.); egy pap tanácsára szemelik ki Laont máglyahalálra, s a pap fordítja úgy meg a nép gondolkozását, hogy Laon elégetése ellen egy szó se hangzik el. Egyébként a költemény tele van szabadság-rajongással s Petőfi más költeményein is nyomot hagyott. (*Az itélet, Kard és láncz, Szeretek én, Respublica,* s talán *Tündérálom* is). — Az *apostol* XIII. részében Szilveszter magatartását, miután a falu népe oly rútul megtagadta őt, mintha Shelley költeményének a Preface-e sugalmazná; Shelley u. i. menti a francia forradalom elfajulásait: hallgathattak-e az ész szavára, kik oly félszeg társadalmi rendben nőttek fel, melyben az egyik ember pazar bőségben él, míg a másik éhezik? s a ki tegnap még letiport rabszolga volt, lehet-e ma egyszerre szabadelvű és önálló? (V. ö. *Az apostol:* „Nincs mit csodálni, ősidőktől óta azon valának papok és királyok.... Hogy vakságban tartsák a népet"). Javulást Shelley csak kitartó munkától, hosszútűrő, nagyhitű bátorságtól, s értelmes és erényes emberek nemzedékeken át haladó rendszeres erőfeszitésétől vár. Szilveszter is az időtől vár („Ezredév után Majd nem lesz ilyen... Majd meg fog érni... gyámolítni kell"). Az idézett Preface szellemében vonja le tanulságait Szilveszter a világtörténetből a XI. szakaszban; hasonlókép *Julian and Maddalo* (Seybt 189) bevezetésében, Julian a haladásban hivő filozófiai iskola hiveként van bemutatva. — *Az Ap.* XVII.: „Zsarnok vagy, isten és én átkozlak tégedet! Ott ülsz az égi trónuson hideg Méltóságodban érzéketlenül, Csak úgy, mint itt a földi zsarnokok" ** Shelley: *Queen Mab* VI. („The selfsufficing, the omnipotent, The merciful, and the avenging God! Who, prototype of human misrule, sits High

in Heaven's realm, upon a golden throne, Even like an earthly king"; hasonlókép a *Queen Mab* más helyein is; így a VII. részben Ahasverus „almighty Tyrant"-nek mondja istent. Seybt 1.) — 3) ** Lenau: *Der Gefangene (Az Ap.* börtönjeleneteivel több tekintetben párhuzamos. — Tavasz van; a költő tud egyet, ki azt nem élvezheti, mert börtönben ül; részletezőn elképzeli a rab gyötrelmeit: „Er hört nur seinen eignen Jammer stöhnen... Die Wand sein Klagen wiederhöhnen Und, regt er sich, die Eisenkette klirren"; nem melegedhet isten napján, csak az éjet zárták be vele együtt; szívében szégyen, fájdalom, méltatlan gyalázat tüze. „Oft springt er auf, gejagt vom innern Brande, Er flucht, er sucht sein Schwert, er will hinaus, Doch Hohngelächter rasseln seine Bande... Ermattet sinkt er auf das faule Stroh, Und bittrer Wehmuth weicht des Zornes Braus; Dumpfschweigend sitzt er da, und starret so Das schwarze Ungeheuer an, die Nacht, Ob Stunde, Mond und Jahr vorüberfloh, Er konnte dessen haben keine Acht; Ihm wird in seiner dunkeln Haft die Zeit, Die Glücklichen enteilt mit Sturmesmacht, Zur gliederlosen, starren Ewigkeit"; fohászkodik: csak egy lépést ki a napvilágra s bár haljon meg akkor a börtön küszöbén, a napsütésben holtan is a szabadságról álmodik. Miért került ide? „Hat Wahrheit dem Tyrannen laut gesprochen Und ihnen erzählt der Menschheit bangen Fluch". — L. *Az Ap.* XVII—XVIII. szakaszában kivált e részleteket: „nem láta semmit, sötét volt, éktelen sötét". — „Megfojt e sűrű vastag éj!" — „S mikor lát újra fényes napvilágot?" — „Sírt, jajgatott, dühöngött, És az örök sötétség Egykedvűleg szemlélte őt, Míg végre lassacskán elhallgatott, Kifáradt lelke megadá magát", stb. — „Szép a világ, az erdők és mezők, A bércek és a rónaságok, a Virágok és csillagok... talán én Többé nem is látom ezeket". — „Hol minden perc egy örökkévalóság". — „Ott ült merőbben a szobornál, s farkasszemet nézett az éjjel, Melylyel megtömve volt a börtön". — „Koronként úgy tetszett neki, Hogy már több század, több évezred óta van e helyen" stb. hasonló helyek az idő-tudat elhomályosulásáról. — Lenau ugyane költeményével kapcsolatban v. ö. *A rab:* ebben különös nyomatékkal a világosságra szomjazás mozzanata s vele szemben az örök sötétség; szintúgy az idő-tudat elveszése; meg a szabadulás pillanatában rögtön meghalás, mit Lenau rabja vágyként emleget). — *Az ap.* I. szakasz végsoraival kapcsolatban — „Tekintete mindig messzebb, mindig magasbra száll" stb., Laban Ferdinand (12. l.) Lenau *Zuruf an meinen Geist* c. dalára utal. — 4) Szilveszter és a kastélybeli leány viszonya ** Dufey és Júlia (Eötvös: *A karthausi.* Különösen II. rész XXXV.); — *Az ap.* XIV.—XV.: Szilveszter és családja nyomora ** Eötvös: *A karthausi,* II. rész XXXI. (Armand beszéde Gusztávhoz arról, hogy szegénynek kín a szerelem: „egyszerre a szükség lép elédbe s füledbe kiáltja: miből fogtok élni? .... De ha végre körüljártad a várost, s nem hoztál estve magaddal semmit; .... mikor a kisded feléd nyújtja gyenge kezeit, s... egyszerre eszedbe jut, hogy nincs miből tartanod!" 10. kiad. I. 108—109. l.). — *A karth.*-val vonatkozásban l. még: *Felköszöntés, Ha férfi vagy, Halálvágy, Hazámban, Kik a föld alacsony porából, Nemzeti dal, Távolból, Van-e egy marok föld?* — 5) Szilveszter jegyzői apostolkodása a nép érdekében ** Bonyhay Benjamin: *A' falu bírája,* 1846, „A népkönyvkiadó egyesület által jutalomra érdemesített pályamű". (Egy csordás árván maradt fiának, Fűvész Miklósnak a története; egy gazda magához veszi, taníttatja. Bíró lesz belőle s Rétvölgyből mintafalut csinál. Bonyhayt már régebben ismerte Petőfi, Mezőberényből, hol 1842-ben járt Orlayéknál. A népkönyvkiadó egyesületre vonatkozólag l. Ath. 1842. II. 8. l. és 1843. II. 212. l. — Bonyhayra nézve l. Haan Lajos: Békés vár-

megye hajdana. 1870. I. 81. l.; ifj. Jeszenszky Károly: B. B. Nekrológ. Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1885 okt. 11.; Ferenczi III. 357, 360, 361; Szinnyei: Magyar Irók. Bonyhay maga is mintaszerű jegyző volt, a népért élő elöljáró; ideálja a Falu jegyzője; úgylátszik, elbeszélésében önmagát jellemzi. Hogy művével foglalkoztak, arra nézve l. Életk. 1846. II. 793—794. l., honnan úgy látszik, némelyek haragudtak reá műve intentiói miatt). — 6) Szilveszter gyermekkori élményei ** Theophil: *Egy szökött komédiás életéből* (PDl. 1845. I. 267—269. Szüleit nem ismerte, anyja még mint csecsemőt ajtókilincsre akasztva hagyta valahol; embertelen, zsarnoki bánásmód alatt nő 5 éves koráig, akkor egy komédiába áll be, hol kutyákkal s majmokkal együtt eszik s koplal; megszökik s Pesten egy jómódú úr veszi magához). — Ugyanezekre nézve l. Kovács János: *Sue hatása a magyar regényirodalomra.* Kolozsvár 1911. — — 7) *Az ap.* XV. (a gyermek meghal, a nélkül, hogy észrevennék) ** Vidor Emil (= Kerényi): *Az altató dal* (Kliegl-könyv. II. 1842. 289. l. Az anya, tudtán kivül, már holt gyermekének dalol). — 8) *Az ap.* XVII. („Egy óra vagy több hónap óta volt magán kivül... nem tudá") ** Byron: *The Prisoner of Chillon* II. (Böttger fordításában: „seit langen, — langen Jahren, — Nicht konnt' ich ihre Zahl bewahren" 344. l.); *Az ap.* XVII. („Nem volt szivében és fejében Sem érzelem, sem gondolat") ** Byron: u. o. IX. („I had no thought, no feeling — none —". Byronnál erre következik a madárjelenet, P.-nél a fogoly álma, s álma után életuntsága, s e részben újabb hasonlóságok: Szilveszternek nem kell már az élet, ha feleségét elveszté: a chillonit sem köti öccse halála után semmi az élethez; Szilveszter, e veszteség fölötti fájdalmában elátkozza az istent, ordít, a Chilloni rémülten kiált); *Az ap.* XVIII. ** U. o. X. (A madárdal. Van-e köze P. madárjelenetének a B.-éhoz, vagy inkább Bacsányi „A rab és madár" c. verséből merített hozzá ösztönzést, avagy egyikhez sincs köze? — nem tudom eldönteni. Egyikhez sem köti határozott egyezés. Byronéhoz képest nagy a különbség is: P. rabja, majd eszét veszti örömében, mikor kiszabadul; a B.-é sóhajjal fogadja szabadulását, úgy összeszokott láncával!). — *Az ap.* XVIII. („Tíz éve már", stb.) ** Byron: U. o. XIV. („It might be months, or years, or days, I kept no count — I took no note"). — 9) *Az ap.* XI. (a fejlődés lassúsága, ennek ellenére hit a haladásban) V. ö. *Lapok P. S. Naplójából; Világosságot!* — 10) *Az ap.* végső szakaszának lyrai rátérése a jelenre ugyanabban a gondolatkörben mozog, mint a *Vérmező* utolsó vsz.-a. — A rab Szilveszter elragadtatása a rég nem hallott madárdaltól ** *Pacsirtaszót hallok megint.*

Az álom (= *Jövendölés*) 41.

Az álom (a *Felhők*-beli) 175, 190. —** Shakespeare: *Romeo és Júlia* I. felv. IV. szín. (Mercutio: „Igy vágtat (Mab)... szeretők ágyán keresztül, s álmuk szerelem; Udvaroncz térdén s bókról álmodik" stb. I. 19. l.); ** Vajda Péter: *Dalhon* I. 1839. 35. l. (a *Hildegunda* c. beszély IV. szakaszának mottója: „Játékot űz a gyermek, Lepkét vadász az ifjú, Hiú magára a nő; Bort álmodik magának S tüzes leányt a költő — A férfiú határoz").

Az árva lyány 394, 411—2. — „Ki a virágot szereti, Rosz ember nem lehet". ** Vörösmarty: *A szép virág* („Mily vad az, mily zordon, aki Szép virágot nem szeret").

Az elhagyott zászló 343.

Az ember 387. — „Kevély ember, mivel kevélykedel?" „Dicsőséged, neved maradjon? — hol?" stb. ** Vajda Péter: *Dalhon IV.* 1844. 10—15. l. *Az ember kicsinsége s nagysága.* (Megnézi magát s a világot: ő maga porszem; vannak nemzetek: ő ezek egyikének egy ízecskéje; a föld, melyhez képest ő semmi, szintoly semmi a naprendszerben, emez meg a világegyetemben: „légbuborék néhány porszemmel, ezen porszemek egyike a föld, s a föld porszeme

szak" ** Shakespeare: *Coriolanus* I. felv. I. szín (Marcius: „Ha birkóznék a föld két részre állva". II. 191. l.); Shelley: *Te Revolt of Islam* (Seybt 199), Canto I. (Sas és kígyó = jó és rossz küzdelme, hosszan előadva); Shelley: *Hellas* (Seybt 139) (egy görög szabadsághős szavaiként idézve: „The Earth rebels! and Good and Evil stake Their empire o'er the unborn world of men" stb. 332. l.). ** Szelestey: *Társadalmi összeforrás* (Életk. 1846. I. 280—282. l.; arisztokrácia és középosztály „társalkodását" kivánja; erre felel Karacs Teréz, u. o. 349—356. l.: amaz vegyen részt a közügyekben, ez művelődjék s „akkor nem lát a' földön több osztályt, csak kettőt, mellynek egyikének neve *jó*, másiké *gonosz*" — 354. l. — Erre Szelestey u. o. 482. l.: „Emberül van mondva . . . hogy okos lény előtt csak két osztály létezik: a' jók és gonoszak osztálya"). — 2) „Látom fátyolodat,.... jövendő,.... e Fátyolon átlátok" ** Byron: *The Prophecy of Dante* II. ének (Woe! woe! the veil of coming centuries Is rent", stb. — Böttgerben nincs meg!). — 3) Az „utolsó harc" motivumát illetőleg v. ö. *Várady Antalhoz.* — A jó és rossz küzdelmét illetőleg v. ö. *Világosságot!, Kard és lánc, Mért vagyok én még a világon.* — 4) „Ez lesz az itélet, Melyet igért isten próféták ajkai által" ** Szilveszter János híres disztichonjai: „Próféták által szólt rígen néked az Isten, Az kit igírt, imé vígre megadta fiát". — 5) „Ez lesz... Az örök üdvösség;... a menny fog a földre leszállni" ** Vajda Péter: *Dalhon III.* 1841. 60. l. (Az égi szeretet hasson át mindenkit. „És világszellem, mikor a szeretetnek ilyen mezeje lett, akkor a boldogság hazája lőn a föld; akkor azon haza, mellyet most csak dalnokod lát és le akar imádkozni, alászáll a földre, melly már itt előízét adja a nálad ránk várakozó kéjországnak!"); ** U. o. 108. l. („Ki a hon és jog szeretetben célját érte (boldognak látva hazáját a jog és szabadság által), az a menyországot látá a földön, mellytől a másik csak abban különbözik, hogy ott anyagtalan szellemek vannak); ** Szegfy Móric: *Igénytelen nézetek* (Életk. 1846 okt. 10, 476. l. — Isten küldöttje világra jön, az emberiség szabadabb lesz, s „közeledik a' mennyország a' földhöz!" — V. ö. *A XIX. század költői, Világosságot!*); ** Shelley: *Queen Mab* VIII. (A tündér a jövőt mutogatja: a föld nem pokol többé; szeretet, szabadság honol rajta: „Paradise of peace"; itt is, mint P. jövőbe nézésében, ez az utolsó gondolat); ** *u. o.* IV. (hol ma rom, jaj, halál, a szabadság megérkeztével „A garden shell arise, in loveliness Surpassing fabled Eden").

Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz 147, 164.

Azokon a szép kék hegyeken túl 312; 301, 308.

Az országgyűléshez 346—347; 337, 456. — „Ki képzel olyan templomépítőt, ki a tornyot csinálja meg előbb" stb. ** Shakespeare: *IV. Henrik király II. rész,* I. felv. III. szin (Bardolph: e nagy műnél, mely országot dönt le, hogy újat építsen, úgy kell eljárni, mint az építész: biztos alapról gondoskodni, stb. III. 275. l. — *IV. Henrik*kel vonatkozásban l. még *A fakó leány és a pej legény);* ** Széchenyi: *Hitel* („Sok az első emeleten kezdi... s némely szinte a háztetejével gondolja legjózanabbnak a munka kezdetét" I. 54. l.); *Világ* („csúcsára állítni a pyramist" I. 245. l.; „felfordult pyramis" 333. l.); *A Kelet népe* („hazai pyramis", felfordítva, II. 68. l.); ** Bökfy Zakariás: *Magyar Panoráma árnyképekben* (PDl. 1846, I. 451. l. Egy paraszt kérdi, hogy tehették fel a keresztet arra a szörnyű magas toronyra? Társa, az okosabb, felel: „Előbb a keresztet tették fel, aztán építették alá a tornyot . . . Nem így tett-e sok tekintetben a magyar nemesség?").

Az öreg úr 59, 61.

Az özvegy 192; 175. — ** Shakespeare: *Hamlet,* I. felv. II. szin (Hamlet: „Csak egy rövid hó... még tettetett könnyének el se tünt sava, S ő ujra házas, Oh, gonosz hamarság" I. 502. l.); *Sok hű-hó semmiért* IV. felv. (Bencze: „Az ember

... nem él tovább az emlékezetben, csak míg a harang szól és az özvegy sír. Beátrisz: És meddig tart ez, mit gondol? Bencze: Kérdés; talán egy óráig jajgat s egy negyedig kesereg". V. 439.). ** Lenau: *An eine Dame in Trauer* (mire Laban Ferdinánd utal, 12. l.); ** Heine: *Die Heimkehr.* 56. („Teurer Freund, du bist verliebt, Und du willst es nicht bekennen, Und ich seh' des Herzens Glut Schon durch deine Weste brennen"; v. ö. Petőfi: „ez egy ruhán keresztülcsillog titkos örömed").

Az őrágyhoz 16.

Az őrült 195–196; 149, 167, 175–177, 180, 181, 183, 194, 216–217, 222, 499, 500. — Meltzl: *Wolken.* Lübeck é. n., 33. l.: „Gas Gedicht ... ist ein Shakespearehaft kühner und grosser Wurf und würde den Ausdruck „Shakespeare der Lyrik" allein rechtfertigen. Wem fiele dabei nicht der „Narr" im „Lear" mit seinen erschütternden Wahrheiten ein?" Kétségkívül a Shakespearei őrültek s köztük elsősorban Lear, jöhetnek szóba, mint P. versének — nem mintái, hanem ösztönzői. A P.-ben fölfedezhető „hatások" egy része nem lyrai költeményektől származik, hanem elbeszélő és drámai művektől: azok némely alakjainak jellemző lelki állapotát, lyraiságát veszi át magára. Igy ezúttal is. Az idevágó Shakespearei alakok: Lear őrülete, Edgar szinlelt tébolya („a búnak bohóca"), a Bolond életigazságai, kit Lear „nemes bölcsész"-nek szólít *(Lear király);* a „csak felszéllel bolond" Hamlet szinlelt őrülete, egy erkölcsi nagy csalódásból táplálkozó tépelődő elmélkedésével *(Hamlet, dán királyfi);* Constantia, kit heves halálvágya miatt őrültnek néznek *(János király;* Apemantus, a „durva bölcsész" és Timon, az önfeláldozó barát, ki egy egyszeri, de roppant csalódás folytán meggyűlöli az embert s a lelki dúltság vad magányába vonul *(Athéni Timon):* kétségkívül hozzájárultak a Petőfi-féle őrült-typus kiképzéséhez; valamennyiök őrülete, bolondos vagy durva különcsége erkölcsi forrású s többnyire nem is őrültség, hanem valami tragikus csalódás folytán elsötétült világnézet, az emberrel, világgal egyetérteni többé nem tudó, dúlt elkülönülés, melynek itélkező megnyilatkozásai sebző igazságok. Nemcsak *Az őrült* Petőfije, hanem az egész *Felhők*-csoporté e dúlt lelkű igazak lyrai typusának a hatása alatt áll. *(Timon*-t le is akarta fordítani; l. levelét Aranyhoz, 1848 febr. 10.). Közelebbről *Titus Andronicus* hatása igazolható. Ez is „szinleg őrült", „álőrület"-éről van szó a darabban, lelki dúltságát csak az idegen nézi őrültségnek; testvére szerint „dúlt állapotban" van. Ő is le akar ásatni a föld közepéig, mint P. őrültje, bár más szándékkal; leveleket nyilaztat fiaival s más ifjakkal: igazságot keres égen, óceánon, Pluto honában: „*Ásóval és kapával ássatok, Lefúrva a föld mély központjáig,* S ha majd Pluto honába értetek, Ez iratot nyujtsátok át neki; Mondjátok el, hogy agg Andronicus Kér tőle itt igazságot, segélyt, Búval borítván hálátlan hazája." IV. felv. III. szin; II. 535. l. Sőt a „Mit háborgattok?" analógja is megvan nála: V. felv. II. szin: Tamóra kopogtat ajtaján (546. l.), s ő így szólamlik meg: „Ki háborítja tünődésemet?" (a Schlegel-Tieck-fordításban: „Wer stört mich hier in meinem ernsten Werk?" VI. 64. l.). „Tünődésének", melyből felzavartatott, tárgya a bosszuló igazságtevés afféle műve volt, mint a P. őrültjének „ostorfonása" a világ megkorbácsolása végett: „Vagy cselvetés, hogy ajtót tárva, majd Kiszálljanak sötétlő terveim? Csalatkoztok; mivel szándékomat Im e véres sorokba irtam és Amit leírtam, véghez is viszem". *(Titus Andronicus* hatására nézve v. ö. még: *Elfojtott könnyek* és *Karaffa-töredék).* — A Petőfitől sokat olvasott Lenau költeményeiben is vannak őrültek, így *Die Waldkapelle* és *Die Marionetten* címűekben.— *Az őrült* írása idején P. már Shelleyt is olvasgatta. Annak is van egy őrültje: a *Julian and Maddalo* „Maniac"-je (Seybt 189). A címben megnevezett két

barát ellátogat Velencében az őrültek házába; meghallgatják egy őrültnek szakgatott magánbeszédét, mely egész (nagy) terjedelmében idézve van s főrésze a költeménynek. Beszédéből csak homályosan következtethetni multjára, melyben szerelmi csalódás van; egészen csendes, magában társalgó ember; hangja a fáradt megadásé, harag és megtorlás nélküli tépelődés a saját sorsán. Petőfire tisztán az őrült-typus egy friss benyomásával hathatott; egyébként alig. De az őrültek nevetéséről itt is szó van, s megvan itt is az „arany pohárból méregital" párja: a nő átkairól mondja: „Mix them un Like selfdestroing poisons in one cup" s azok meghozzák az áldást, a halált. — Byron: *The Dream* VII. szakasz; egy tragikus szerelmi történet hősnője megőrül. (Fordítása Lukács Mórictól, Társalkodó, 1834). — A magyar typus-előzményekre térve át, csak említem *Bánk bán* Melindáját, Vörösmarty Juliáját *(A bujdosók)* Zenő melodramatikus őrületét *(Az áldozat)*, Zágony quasi-őrültségét *(A kincskeresők)* s a *Csongor és Tünde*-beli tudósnak már-már bogaras filozofálását nagy útjáról visszatérőben; továbbá Jósika öreg Ábrahámját *(Csehek Magyarországon* „Otthon" c. fejezetében. 1839.). Egyéb adataim időrendben itt következnek: Fogarasy János: *A' Bolondság monologja* (F. M. orsz. Min. 1832. I. 146—149. lapon. Próza). — Ormós László: *Az őrült (Emlény.* 1839. 204. l.): „Egedbe rontok, Ó végtelen! Boszúm kihűtni Végzéseden; 'El-vissza-zsarlom Karodból őt, Az elraboltat, A' drága nőt," stb. Hét ég fölött képzeli már magát, de „őt" nem leli. — Meltzl szerint talán a világirodalomban sincs lyrai költemény az őrültről. (Petőfi Könyvtár, X. 1909. 161. l.). Bármily szerény az idézett vers, de lyrai. — Pólya Endre: *Egy őrült naplója.* (Regélő, 1839. II. 696, 705. l. Elbeszélés prózában, egy őrült monológja formájában. De nem Pólya Endre műve, hanem a Dickensé, s később — RPDl. 1842. II. 577—582. l. — Hunfalvi János fordításában „Egy őrült' kézirata. (Boz Dickens után)" címen látjuk viszont. Ez az őrült ifjúkori kicsapongások áldozata s tudja, hogy őrült. Nagy örökség maradván reá, elvett egy szegény leányt, ki mást szeretett; de mikor attól kell félnie, hogy neje őrültnek adhat életet, meg akarja ölni az alvó asszonyt; az felijed, megtébolyodik, meghal. Megfojtja később felesége kedvesét is; ezután tébolydába kerül. A napló eleje (a címre célozva): „Igenis, egy őrülté! Mit nevettek? Vigyázat, uraim, én kevély vagyok érzelmeimre, nektek pedig képzetetek sincs róla, 's utoljára majd én nevetek; csitt tehát!" „Ha, ha! Én ravasz voltam ellenekben (t. i. környezete ellenében), bár mennyire tartottak félőrültnek" (698. l.). Környezete egyideig nem tudta róla, hogy őrült s ő kéjelgett a gondolatban, mint megijednének, ha tudnák. Mikor a szegény leányt eljegyezte: „észrevettem az éhező atyafiság arcán a' győzedelmi mosolyt; ők örvendeztek sikerén olly jól kidolgozott tervöknek. De a 'sor reám került nevetni, győzedelmeskedni" (699): ő ugyanis már tudta magáról, hogy őrült,— de „csitt!"— Mikor felesége meghalt, apja és kevély testvérei sírtak a koporsónál: „azon holt tetem mellett, mellynek szenvedéseit, kínait, éltében vas átalkodottsággal nézdelték" (701): ez titkos örömet okoz az őrültnek, nevet a zsebkendő alatt, melyet arcára tart; s egyedül maradván, ugrál, tapsol örömében. Gyakran az a gondolata, hogy most megölhetne valakit, ki éppen mellette áll s kinek nincs tudomása az ő őrült voltáról. Felesége testvére, egy tiszt, kérdőre vonja víg élete miatt, mellyel megsérti holt felesége emlékét s a család gyászát: „tiszti pátensét pénzemen 's testvére éltének szerencséjén vásárlá meg, mondja róla az őrült. Ők (t. i. felesége családja) cimboraságot kötöttek, hogy javaimat magukhoz ragadják, 's e' tisztecske a legmunkásabb volt testvére kényszerítésében, hogy nekem nyujtsa

kezét: pedig jól tudta, hogy a' nőnek szíve más ifjún függ"; dulakodás; megfojtja a tisztet; „dicső viaskodás volt ez" (706. l.). A közlött adatokból kitetszik, hogy P. őrültjéhez a Shakespearei alakok tragikus dúltsága, amellett Dickens őrültje is szolgáltatott vonásokat. Ravasz tudatossága; éles átlátása az emberi gonoszság tettető játékain; sunyi önelégültsége afölött, hogy tisztában van az ellene szőtt ármányokkal; megnyugvása a „majd én nevetek!" bosszúterven; kéjelgése a gondolatban, hogy hogy megtudna ijeszteni másokat; nevetése, s még a „csitt!" is: egyenkint és mint összes jellemkép fölismerhetők P. őrültjében. — Mellékesen legyen még megemlítve néhány szindarab, miket a negyvenes években adtak a Nemzeti Szinházban; így Prix Abert: *Őrültekháza Dijonban* (1842 jan. 30. RPDl. 1842. I. 52.); Soulié: *Az őrült gyermeke* (1842 szept. RPDl. 1842. II. 761. l.); s időbeli közelségénél fogva is, Czakó *Végrendelet*-e (1845 aug. 21-én adták. A PDl. szinházrovata azt írja róla, hogy legnagyobb hatású jelenete az, melyben Táray megőrül s különösen kiemeli, egyenest remeknek minősíti Lendvay megőrülési mimikáját. PDl. 1845. II. 728. l.). — Talán nem indokolatlan fölemlíteni a PDl. hírét is arról, hogy Lenau megőrült (1844, Télelő 15. 174. l.) — A költemény egyes részleteit illetőleg: 1) „Mi az ember? Mondják: virágnak gyökere, A mely fönn a mennyben virúl. De ez nem igaz. Virág az ember, melynek gyökere Ott lenn van a pokolban". ** Vörösmarty: *A bujdosók* II. felv. (Julia elősorolja, mily lehetetlen dolgokat kíván a tetszeni vágyó ifjaktól; többek közt: „Szép napkeletre, hol tavasz lakik, ... Földben foganva, égben nyiladozva, Egy szép virág van", azt hozzák el neki; itt azonban e virág nem az embert példázza. *Össz. Munk.* III. 188. l. V. ö. *Szerelem átka);* ** Vörösmarty: *Vérnász* I. felv. (Telegdi: „A lélek szomja olthatatlan ég! S gyümölcse kivánsága tárgyainak, Mint fáé, melly a földben ver gyökőt, De vég sudarával a felhőkbe vész, Nem érik itt, fenn csillagok között Elérhetetlen ágon csügg alá Az üdvözület istenasztalára". *Össz. Munk.* IV. 15. l.); ** Lenau: *Glauben. Wissen. Handeln.* (Erdő közepén áll a tudás fája: „Vor mir aufragt' in wunderbarer Pracht Der Baum,... Dess Gliederbau sich rings in stolzem Drang Unübersehbar in die Lüfte dehnte"; magasan függ rajta, vékony ágon az arany gyümölcs. Lenau e költeményével kapcsolatban l. *Búcsú 1844-től, Elnémult a fergeteg, Levél Arany Jánoshoz)*; ** Byron: *Childe Harold's Pilgrimage* IV. 126. vsz. (Böttgernél: „Ja unser Leben ist ein falsches Wesen! Es passt nicht in die Harmonie der Dinge Der Sünde Fleck, Von dem wier nie genesen, Der strenge Baum, des Upas Giftgeschlinge, Dess Wurzel Erde, dessen Blätterschwinge Die Wolken, draus wie Regen thaun die Plagen, Tod, Ekel, Wehn", etc. 36. l. Az eredetiben a fára vonatkozó rész így: „this allblasting tree, Whose root is earth, whose leaves and branches be The skies which rain their plagues on men like dew". Ez a fa már a bűn fája s ily értelemben közelebb áll a P.-féle képhez); ** Shelley: *Ode to Heaven* (Seybt 295) („What is Heaven? a globe of dew, Filling in the morning new Some eyed flower whose young leaves waken On an unimagined world". Távolabbi rokonság; de itt is egy végtelen távolban kinyíló virágról van szó). — 2) De mit kacagok? mint a bolond; Hisz sírnom kellene, Siratni, hogy oly gonosz a világ" ** Byron: *Athenében írott. Tethó 16. 1810.* (Petrichevich Horváth L. fordítása, *Munk.* III. 1842. 135—136. l.: „Igy van Ez életünk beteg lázával; esztlenül Mosolygunk, a' midőn jajgatni kellene"). — 3) „Beások a föld közepéig" ** Shakesperae: *Titus Andronicus* (l. fent!); ** Vörösmarty: *A túlvilági kép* (a Bajza-féle *Aurorá*-ban, 1835. Álmában egy férfi keresztülássa magát a földön, megholtnak álmodott neje koporsóját kergetvén. V. ö. *A hóhér kötele)*; ** Alpár:

Éjjel (Ath. 1839. I. 477. l. — Vers. Vörösmarty id. költeménye hatása alatt. Átásná magát a föld túlsó oldalára, hol boldogabb világ van); ** Gerő Imre: *Az őrült* (Kliegl-könyv. II. 1842. 185—186. l. Vers. Szintén Vörösmarty-hatás; alig egyéb, mint a *Túlvilági képnek* egy őrlüt monológjába átöntése). — 4) „Oh szerelem! Egy harmatcseppnyi belőled édesebb, Mint egy mézzé vált tenger; De... gyilkosabb, Mint egy méreggé vált tenger" ** Vörösmarty: *A fátyol titkai* I. felv. (Hangai: „Isten kezéből tisztán jött ki Éva, S már csalfa volt. A tenger árjai Azóta oly keserűk sok könny miatt. És a világnak minden cukrai Nem édesítik vissza a fanyar kínt, Melyet nemünkbe asszonybűn kevert". *Össz. Munk.* IV. 141. l. P. képe ennek, csak mint elhalványult reminiscentiának az elemeiből — nő, keserűség, édesség, tenger — alakulhatott, de alkalomszerű eredetiséggel). — 5) „Ha megérik a gyümölcs: lehull fájáról. Érett gyümölcs vagy föld, lehullanod kell" ** Eötvös („Tivadar" álnév alatt): *Gondolattöredékek* (Emlény. 1837. 297. l. „Le kell esni a' gyümölcsnek ingadó ágáról, hogy nyugodhassék. Igy hull az ember az élet' viruló tövéről, 's rothadás sorsa mindkettőnek"; ** Vajda Péter: *Dalhon III.* 1841. 105. l. („Örök élet nem emberé, nem nemzeté. Eljő az aggkor s az érett gyümölcs magátul is leesik").

Az ősz utósó virágai Juliának 281.

Azt hivém, hogy 161.

Az utánzókhoz 170.

Az utósó alamizsna 82. — 5. és 6. vszaka hatott Aranyra (*A lantos*).

Az utósó ember 194, 165, 170, 174 177, 180. — 1) ** Byron: *Darkness* (Böttgernél: 476. l. — Csak mint hasonló, rendkívüli leleményre ösztönző példa; s egy képe az ég szemfödél a világ fölött ** Petőfinél az ég sírbolt. Byron költeményének a fordítása Lukács Móricztól, Társalkodó 1835). — 2) A költemény végsorai: „Ne félj. nem az vagyok, ki voltam, Ki egykor vakmerő kebellel Dacoltam sorssal és világgal. Meg nem támadlak. Hagyom magam" stb. ** Shakespeare: *Othello* V. felv. II. szin. (Othello: „Már nem vagyok vitéz, — minden kölyök El bírja venni kardomat!" I. 192. l.)

Az utósó virágok 294, 307.

Az volt a nagy, nagy munka 305.

A zsiványság vége 148.

Álarczos bál (ford. Dumas után). — Már előbb is le volt fordítva (Regélő 1836. II. 785, *Egy álarcos bál Párisban* címmel).

Állj meg, feleségem 295.

Álltam sírhalma mellett 141.

Álmaim 194—5; 251. — A borzalmak, miket álmában lát ** Vajda Péter: *Dalhon III.* 1841. 49. l. („Vérpad állíttaték föl az országok szivében, mellyen testvér testvérét gyilkolá, az apa fiát hagyá elvérzeni s a hitves halált ada férjének, nemzeti máglya állíttaték föl, mellyen a nép jobbjai égettettek meg. Még nevedben (Isten nevében) most is tudja üldözni bátyját az öcs, fiját az apa, rokonát a rokon, honfiút a hazafi" stb. „Oh mi hátra van még az emberi faj!"); ** Shelley: *The Revolt of Islam* (Seybt 199.) X. énekében a pusztulás nagyarányú, hasonló képe a zsarnoki elnyomás szinhelyén. — L. még *Felhők*.

Álmodom-e 63, 77. — ** Heine: *Lyrisches Intermezzo. 16.* („Liebste, sollst mir heute sagen: Bist du nicht ein Traumgebild." Céloz rá Imre Sándor: Irod. Tanulm. II. 289. l.)

Álmodtam szépet, gyönyörűt 317; 266, 277, 302.

Álmodva 340.

Álmos vagyok és még sem alhatom 196—7; 180, 251. — Általánosságban, mint lyrai helyzet ** Byron: *Manfred* I. felv. 1. jel. (az aludni nem tudó, szellemeket idéző Manfréd. Fordítása: P. Horváth Lázár Munk. II. 1842.)

Álom 11.

Árvalyányhaj a süvegem bokrétája 63, 78, 89, 93.

Barátaim megölelének 175, 195. — ** Shakespeare: *Athéni Timon* I. felv. II. szin (Apemantus: „Hogy ember emberben bízik, csodálom. Jobb, hogy ha kést a vendég soh'se kap: Jó enni úgy, s megélni biztosabb. Van példa rá. Aki mellette ül, Megosztja kenyerét s egészségére Üríti ki a közös serleget, Leg-

csirta volt, a reggel hirnöke, Nem fülmile" . . . „Virad, virad! Siess hamar, szaladj! Pacsirta volt" — stb. I. 61—62. l.; ** Kolmár József: *Éj és korány* (Életk. 1846 május 9, 596. l. — Költemény prózában, Vajda Péter modorában, Vajda P. emlékének szentelve. Ebben hasonló elkülönüléssel egyfelől az éj és bagoly, másfelől korány és csattogány meg pacsirta; a pacsirta dala a szabadság dalát jelenti, mint P. versében is. — Kolmárral vonatkozásban l. még *Én vagyok itt.*); ** Kerényi: *Mikor?* (PDl. 1845. I. 405. „Pacsirtahang, Hajnalharang, Közöttünk a szabadság". — V. ö. *Egy gondolat bánt engemet*); ** Mentovich Ferenc: *Uniodalok* (Életk. 1846. II. jul. 18., 82—84. l. A III. számúban aposztrofálja a felséges napot, melyen az Unió meg fog valósúlni; úgy látja e napot, mint hajnalt, melynek kebléből ébresztő szellő indul, s melyet szíve, e pacsirta, dallal köszönt. — V. ö. *Erdélyben*): ** Herwegh: *Sonette, V.* (már hallja az ágyúdörgést, kardok csengését, trombiták harsogását, már nem dalolnak a madarak az erdőben: „Noch eine Nacht — die Würfel müssen fallen; Dann gibt's ein trübes, trauriges Verstummen, des Hahnen Ruf verscheucht die Nachtigallen".) — 3) „Sínlődik az emberiség, a föld egy nagy beteghág" ** Pongrácz Lajos: *Társadami eszmék* (Életk. 1846. május 23, 641. l. „Nézetünk szerint a' társasági test soha betegebb állapotban nem volt, mint van annak jelenje", és soha távolabb nem esett „a' szociális balviszonyok első orvoslójától", Krisztustól. — P. versében szintén az orvosra való gondolás következik, de nála a beteg emberiség ez orvosa: a jövendő. — V. ö. *Várady Antalhoz*).

Csatadal 472—3; 495. — 1) „Trombita harsog, dob pereg" ** Gr. Teleki F.: *Csatadal* („Harsog a trombita, lóra vitéz!" — Aurora, 1823. 79. l. — Csak azért merem ily távolról venni a párhuzamot, mert az Aurora e kötetéhez P. egész csomó ifjukori versének van valami köze. V. ö. *Honvágy, Ifju a pataknál, Triolet, Epigramm II. 1839*, s ily ifjukori kedvenc könyveinek később is fölfedezhető hatásaira bukkanunk. Igy pl. még a *Kliegl-könyv* esetében. Az Aur. ugyane kötetében egy másik, híres csatadal is megjelent. Helmeczy: *Harczszózat;* eleje: „Szittya vitézek, a harc zivatarja", stb., 240. l.) — 2. „Föl a zászlóval magasra . . . Rajta szent szó van: szabadság" ** Shelley: *An ode, written October 1819*, stb. („Wave, wave high the banner! When Freedom is riding to conquest by".

Csatában 473; 472.

Csendes élet 286, 295, 305.

Csendes tenger rónaságán 319—21; 301, 343, 356. — 1) Az 1847. végi költemények közt, közvetlen a „Feleségem nevenapján" c. vers után; tehát dec. 10. után írhatta. E tudva, figyelmet érdemel egy hasonló versformájú költemény, mely csak két hónappal azelőtt jelent meg ** Aggteleki: *Viszhang szavai. H . . . Cornéliához. VI.* (Életk. 1847, okt. 10, 467. l.).

Zöld szigetben holdvilágnál
Nyugvó tenger hallgatásban
Szívrepesztő ének hallik.
Bűvös édes hívó hangok
Holdvilágos méla estén
Hableányok énekelnek. —
Tengeren túl sziklaparton
A' halász meghallja őket,
És megfájdul szíve tőlük.
Vágyat érez, ismeretlent
Menni, menni, fölkeresni,
Aki ily bűvéneket zeng
Mintha vinné lázas álom
Nyugvó csónakát eloldja
És elbujdosik örökre.

— anyja, húga hiába várják többé vissza. E szerb modorú elbeszélő költemény lyrai jelenetezése — az ismeretlen, hívó cél után a szabad tengerre kievező csónakos — lett P. versének is kifejező formája, alanyivá avatván e tárgyas költeményből kiáramló hangulati elemet. — 2) Versforma egyébként ** Vörösmarty: *Csongor és Tünde*. — 3) De közelebbi mozzanatok más ösztönzőre is utalnak: ** Lenau: *Wunsch* (szeretne messze, a tengerre szállni kedve-

hoz. PDl. 1845 jul. 3. — a *népszabadság* éneklésére buzdítja). — A fogalom körülírása Bérangernál: *„Le bonheur de l'humanité* a été le songe de ma vie" (Oeuvres complétes de B. Nouvelle édition illustrée par J. J. Grandville. Paris. 1839. Préface de l'auteur, III. l.); Heinénál (l. Barkóczy Mihály: *Eszmék Heinétul.* Társalkodó. 1842. I. 4. l.): Korunk feladata *„az egész világ emancipatiója* 's különösen Európáé, melly már rég nagykorúvá lett, és ki akar szabadulni a' feudalizmus láncai alól". — Irodalmunkban egy nagy harc jóslása, mely nem nemzet és nemzet, hanem társadalmi osztályok közt fog dúlni, tehát világra szólólag, Lukács Móric: *Néhány szó a socialismusról* (Ath. 1843. — V. ö. *Várady Antalhoz).* — 2) „Ágyban... halni meg" ** Shakespeare: *János király* II. felv. II. szin (Polgár: a versengő királyoknak meg akarja jelölni a módot, mellyel Angerst egy kardcsapás, egy seb nélkül megvehetik, s akkor „ágyban halni meg, marad a harcnak áldozandó ennyi élet". III. 23. l. — Csak mint kifejezés, mely a harctérivel szemben álló halálnemet jelenti); ** Vajda: *Dalhon III.* 1841. 152. l. („Mi született vitézek vagyunk... s szokásunk harcban elesni. — Gyáva: ki ágyban hal meg!"). — 3) „Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál. ** Lenau. *Stumme Liebe.* („Liesse doch ein hold Geschick Mich in deinen Zaubernähen, Mich in deinem Wonneblick *Still verglühen und vergehen. Wie das fromme Lampenlicht Sterbend* glüht in stummer Wonne Vor dem schönen Angesicht Dieser himmlischen Madonne"); ** Mikes: *Törökországi levelek.* XLVIII. (Bercsényiné meghalt; „nem annyira szenvedvén fájdalmakat, mint a természetnek magában való *elfogyását,* aki is *mint a gyertya, úgy aludt el* tegnap három óra felé délután"); ** *u. o. CX.* (Rákóczi titkolja baját, pedig szemlátomást fogy; Mikes nyugtalankodik miatta; ha betegség s egyszersmind belső szomorúság is az oka ennek, „a meggyújtott gyertyát nem kell csodálni, ha fogy"). Mikes *Törökorsz. lev.*-vel vonatkozásban l. még *Szent sír.* — 4) „Ne ily halált adj, istenem,... Legyek fa,... Legyek kőszirt", stb. ** Byron: *Manfred* III. felv. 1. jel. (P. Horváth Lázár Munkái, II. 1842. 101—102. l.: Manfred: „valának... illy szerű látmányaim, és hővágyam lelkemet A' másokévá tenni;... s fölrepitni nem tudom hová — megeshetik bukni, De bukni úgy, miként a zuhatag, melly Legszédítőbb tetőiről leszökve, Örvényinek habzó dühében is ... Alant fekszik ugyan, de még is olly Hatalmas". — V. ö. *A világ és én, Világgyűlölet);* ** Byron: *The Giaour* („If solitude" kezdetű szakaszban; Böttgernél: „Viel besser, wenn die Wetter loben, Als nie die Wellen mehr erproben! Wenn lange schon die Winde schwiegen, Als Wrack am Schicksalsstrande liegen; In trüber Ruh, im stillen Hafen Allmählig ungesehn entschlafen — „Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál, Mely elhagyott, üres szobában áll" — Besser zermalmt, wenn Blitze lodern, Als stückweis auf dem Fels vermodern." 353—354. l.); ** Herwegh: *An die Zahmen* („Im wilden Sturmgetose, Im Feuer nur, wie Mose, Mag ich den Herren sehn! ... Ich lobe mir den Donner, ich, Des Sinai Gebraus. Ich fühl's durch alle Nerven, Durch alle Adern sprühn: Ich möchte Speere werfen, Ich möchte Klingen schärfen, Und thatlos nicht verglühn ... In eines Streithengsts Bügeln möcht möcht' Ich wiegen mich zur Schlacht, ... Nicht länger schreiben mehr ... Ich möcht' nun einmal handeln... Lasst endlich das Geleier sein Und rührt die Trommel nur!" — V. ö. *A gyáva faj, A XIX. század költői, Ujonnan visszajött a régi baj).* — 5) „Ha majd minden rabszolganép Jármát megúnva, sikra lép" ** Kerényi: *Mikor?* (PDl. 1845. I. 405. l. Ma még nem figyelnek a szabadság pacsirtahangjára s hajnalharangjára; *„Midőn a büszke dombi nép önkénye sánc:iból kilép,* S mind egy hajóban

Elvennélek én, csak adnának 91; 45, 63, 78.
Emlékezet 191.
Emléksorok Török Gyulának 18. — „Hogyha messze lészek tőled vettetődve, E lap által légy rám emlékeztetődve" ** Gaál József: *A szinjáték* (Ath. 1837. I. 135. l. Parodizálja a vidéki szinpadokon otthonos ósdi szörnyűségeket: „Mint mikor a' cédrus megrendíttetődik, Ága gyökerével összekeverődik, És a kemény sziklák összerontatódnak, A' vadon' vadai borzongattatódnak... Illy ocsmányság tovább nem tűrethetődik, És azért is tüstént megbüntettetődik"). P. versét Baróti Lajos is „tréfának" fogja fel (Petőfi újabb reliquiái. 1887. VII. l.).
Epigramm (1839) I. 107. ** Kölcsey: *Rákos* 2. és három utolsó vsz.
Epigramm (1839) II. 20, 21; 10, 13. — 1) A három változat időrendje valószinűleg a következő: 1. *Róza* (Először közzétette Földvári Masznyik Endre: Életképek, 1876. I. 433. Ujból Havas, III. 577. l. E változat a Szeberényi Lajosnak megbirálás végett átadott kisérletek közt maradt fenn); 2. *Hajnal* (Először közzétette dr. Baróti Lajos: Vas. Ujs. 1897. 3. sz. 35. l, a Salkovics Károly-féle másolati füzetből. Havasnál nem lévén meg, idézem: „Forrás habjainál, koszorús tavasz ébredetével Szökdele berkének kedvesem árnyai alatt. Hajnal jött, látá bájait s irigyelve pirúla S a fák lombi fölé könnyeket ejtve futott."); 3. *Epigrammok. II.* (Közzétéve: Havas, III. 473. l., a Neumann Károly-féle kéziratokból). Az első változat okvetlen még 1839-iki, mert Szeberényinek Selmeczen átadott versek sorában maradt meg. A másodikról azt állapította meg Baróti, hogy Salkovics Pápán másolhatta le 1841—42-ben. A harmadikat Neumann 1841 őszén kapta Petőfitől, mikor ez Pozsonyban néhány napig vendége volt. Ha a második és harmadik időrendje egymáshoz viszonyítva vitatható is, nem kétes tehát mindkettőnek későbbi lejegyeztetése az elsőhöz viszonyítva. — 2) A lányka elillanáse epigrammai csattanóként ** Kisfaludy Károly: „Zúg, morog a zivatar" kezdetű epigrammja („. . .az alatt kiderül, a lyányka elillan: Fény lepi a berket, szivemet égi vihar" Aurora, 1823. 343. l. Az Aurora e kötetével vonatkozásban l. *Honvágy, Triolett, Ifjú a pataknál, Csatadal*); ** Kazinczy: *A tanítvány* (Aurora, 1822. 36. l. „Kékellő violák illatozási közt": ez az eleje; v. ö. P. verskezdetével: „Szende szerény ibolyák"; utolsó vsz.: „És a lányka szemét, aki remegve fut Lobbant lángom elől kertje homályába, S ott a csintalan! önkényt Hull keblembe, de fut megint").
Epigramm (1839) III. ** Kölcsey *Alzat.*
Erdélyben 347—348; 177, 337, 340, 448—449. — 1) „A vérszemű, a lángszemű harag" ** Shakespeare: *Romeo és Julia* III. felv. I. szin (Romeo: „Te légy vezérem, lángszemű harag" I. 48. l. Schlegel-Tieck: „entflammte Wuth" IX. 232; de az eredetiben „fire-eyed fury"). — 2) „A század viselős, születni fognak nagyszerű napok" ** Shakespeare: *Othello* („Az idő méhe sokkal viselős, minek meg kell születnie" I. 116. l. — V. ö. Tolnai, Irodalomtörténet, 1918. 300. l.). — 3) „Mert aki jármot hagy nyakába tenni, Méltó reá, hogy azt hurczolja is" ** Shakespeare: *Julius Caesar* I. felv. III. szin (Cassius: „S mért volna hát Caesar zsarnok? Szegény, Tudom, nem volna ő farkas, hanem Mert látja, hogy a rómaiak juhok; Nem volna ő oroszlán, csak magunk Őzek ne volnánk". II. 309. l.). — 1) Az unió programmját illetőleg ** Mentovich Ferenc: *Unio-dalok* I—IV. (Életk. 1846. II. jul. 18., 82—84. l. I.: Ünnep közelget, mikor két testvér kezet nyujt egymásnak; pártoskodás szakította el őket, most lángzó arccal állnak egymással szembe; legyen felejtve a mult, örök az egyesülés. II.: aposztrofálja a felséges napot, mely nem lehet már messze; dallal köszönti, mint pacsirta a hajnalt. III.: Vagy csak képzelet? IV.: Nem! Meg fog érkezni e nap, hisz egyek vagyunk jelenben, multban, s a jövőt illető vágyban. A III. szá-

Ezrivel terem a fán a meggy 58, 63, 73, 84, 86, 89.

Édes öröm, ittalak már 297—8; 306. — 1) 1847 febr.-ban írta. Az idő múlásán elkomolyodó, s szinte lemondó lyraiságát, úgy látszik, egy nem sokkal azelőtt megjelent újévi elmélkedés ihlette ** Riskó: *Gondolatok az időről* (Életk. 1847 jan. 9. 32—34. l.; különösen e sorai árulják el, hogy a vers ihletében része volt: élvezik az emberek a kis részletekre fölszeldelt időt „mígnem eljő a' halál, 's leragadja ajkaikról az időnek *édes vagy keserű serlegét*" — 35. l. V. ö. ezt a vers két első vsz.-val: „*Édes* öröm, ittalak már" — „*Keserű bú*, ittalak már" — „És hova lett az *a pohár*, Amelyből ittalak téged?" — Petőfi: „Elmult idő, elmult idő, Te vagy, te vagy a temető ** Riskó: „Hol 'a sír, melly a' lefolyt időt... mélyébe fogadja, az örök halálra?" — 33. l. — P.: „Nem legjobb-e soh'sem élni?" ** Riskó: „előttünk csak a' jövő áll, sivatag, át nem hatható éjjelével" — 35. l. — Figyelembe veendő P.-nek Riskóval való jó viszonya, minél fogva különben is szép komolyságú s lyrai ihletű cikkét nagyobb érdekkel olvashatta. — V. ö. *Lapok P. S. Naplójából, Ujonnan visszajött a régi baj.*). — 2) „Elmult idő, elmult idő, Te vagy, te vagy a temető ** Lenau: *Vergangenheit* 3. vsz. („Friedhof der entschlafnen Tage, Schweigende Vergangenheit"). — 3) Hatott Vajda Jánosra: *Sirámok* I. (Egész lemondó hangulata rokon; versformája is — áruló jel — ugyanaz; végsora — „Mért születni, minek élni" — majdnem szó szerint a P.-é.)

Éjszakáim. — 1) „Az idő fut, mint a sánta nyúl" ** Vörösmarty: *A két szomszédvár* („Terhes s kínteli volt az idő haladása közöttük, Mint a sánta vadé". *Össz. M.* II. 453. l.). — 2) „S kong belőle oly szeráfi dal" ** Pajor István: *M*-hoz* (Kliegl-könyv, II. 1842. 258. l. „Hogy mint egek' dicsőült angyala Szerafi dalt ömlesszen húrjain"). — 3) Egy kifejezését — „Hát galléron csíp az unalom" — átvette Kocsiss tengerész: *Egy tengerész leveléből* (Vers. Életk. 1847. II. 597. l. „gallérodon csíp az unalom" — V. ö. *A boldog pestiek, A virágnak megtiltani nem lehet*).

Éj van 163; 222, 233, 238, 299. — Megjelent PDl. 1845 szept. 18., s „ébren álmodása" legott megtetszhetett Lisznyay Kálmánnak; *Szerelem. O... Ételkához* c. verssorozata IV. darabjában (Hond. 1845 őszhó 28., 336. l.) ez olvasható: „Álmot hoz a szép éjszaka S én ébren álmodom". — Egész lyraiságával, formáival együtt hatott a fiatal Gyulai Pálra; ennek u. i. *Ábránd* c. verse (Életk. 1847. II. 435. l.) így kezdődik: „Csöndes éj van, álmok éjszakája... De nem alszom, el nem alhatom; Messze elszáll lelkem gondolatja, Elszáll... elszáll 's rólad álmodom".

Életem most 161.

Élet, halál 47, 49.

Élet, halál! nekem már mindegy 52.

Élet vagy halál 451—2. — „A Kárpátoktul le az al-Dunáig": azelőtt „Kárpátoktól Adriáig" volt divatban; így Garay János: *Körének* (Ath. 1841. I. 520); *A Regélő tárcája* (RPDl. 1842. I. 89.); Garay: *Tengeri dalok* (PDl. 1846. I. 304); u. az: *Wesselényi látogatói* (Életk. 1845. I. 755). — Robág S.: *Dal* (PDl. 1845. II. 690. l. „Kárpátok szirttetőitől A' habzó tengerig").

Élő halott 44, 82, 228.

Én 40—41; 82, 170.

Én és a nap 151.

Én vagyok itt 140. — „Borzasztó" álmát — a nap űzi a földet s egy üstököst dob reá — utánozta Kolmár József: *Éj és korány* (Életk. 1846. I. 596—600. l. — „Álomban valék:... fejem fölött két üstökös vítt az égen; nagy csattanás hallatszott; kitépett farkaik a' földre hulltak és millió sárkány született belőlük" stb. — V. ö. *Csalogányok és pacsirták*).

Érik a gabona 63, 65, 73, 79.

F. A. emlékkönyvébe 386.

Fa leszek, ha 162. — V. ö. *Száz alakba öltözik szerelmem.*

Falun 234—5; 165, 180, 222, 238. — „Szivemből is föl- és elszállanak A nagyravágyás, hír vad álmai", stb. végig: jobb lenne, falun, elfe'edve élnie, — igénytelen családi élet, s nem tettetésből síró unokák **

Byron: *Manfred* II. felv. 1. jelen. (Manfred a maga dúlt lelke ellentéteül szemléli a zergevadász életét ilyenformán; P. Horváth L. Munk. II. 142. 43—44. I. „egyszerű erényeid', Vendégbaráti gunyhód, ájtatos, Tűrő, kevély, 's szabad lelkeddel... szép Vénségre ...Néző reményt... és a' sírvers Helyett utódaid' szeretetét; Ezt látom".)

Falu végén kurta kocsma 363; 338.

Farkaskaland 82.

Fekete-piros dal 458—459; 450.

Feleségek felesége 282.

Feleségem és kardom 285. — 1. vsz.-hoz formai párhuzam ** Heine: *Nachts in der Kajütte* (a Nordsee-cyklusban. „Das Meer hat seine Perlen, Der Himmel hat seine Sterne, Aber mein Herz, mein Herz, Mein Herz hat seine Liebe"). A *Nordsee*-cyklussal vonatkozásban l. még *A nap házasélete, A szél, Homér és Oszián, Mi szebb mint, Levél Arany Jánoshoz.*

Feleségem nevenapján 295.

Felhő és csillag 165.

Felhők 167, 176—177, 181—183, 185—194, 324, 348, 379—380; 45, 144—145, 147—148, 150—151, 154—156, 160, 163—166, 188—171, 173—174, 178—180, 184, 195—200, 205, 207—210, 213, 216—217, 221—222, 230, 234, 238, 243, 246, 250, 251, 272—273, 281, 286, 298, 309, 323, 325, 332, 334—335, 342, 371—372, 386—387, 398, 417—418, 479, 499, 500—503. — 1) A hazai Byron-hatások egybeállítását l. Morvay Győző: *Byron Magyarországon (Byron, irta Koeppel Emil, ford. Esty Jánosné, Budapest 1913* c. akadémiai kiadvány függeléke). — 2) Alábbi sorozatom a magyar pesszimista lyrának néhány kiragadott adalékára szorítkozik, melyek korban kevéssel előzték meg a *Felhők*-et, s folyóiratokban jelenvén meg, egy sötétedő áramlat folytonosságával hathattak az egykorú olvasóra, minő P. is volt. P. 1845-i fokozatos elborulása, minek egyéni okait a szövegben kifejtettem, párhuzamos ez áramlat haladásával, s ha — ép ezért — nem mondhatni is, hogy egyedül annak hatása alatt áll, de kétségtelen, hogy az is ragadja magával. Az egyéni, lélektani okok csak kortársaiénál eredetibb színezetűvé avatják az ő pesszimizmusát, s kétségtelenül erőteljesebbé. — A sorozat itt következik: Urházy: *Damactus* (Hond. 1843. okt. 28, 536. l. — „Szakadj le bár nagy ég, s te csillagív, S temesd el a föld' müriad lakóit: S emelkedjél bár menynyé, ronda föld, S mint aetnaláva folyj chaoszba szét: Tapsolva állok majd a rom fölött!!!" — De aztán megtér; bűnbánat); Berecz K.: *Egy költőhöz* (Hond. 1844 őszutó 2., 284. l. „Lelked égő fájdalom házája, Vészharangként hangzik szózatod, Aki hallja, megborzad magában — Gyászdaloddal vérét fagylalod. Életed gúny a világi élvek' Csábmosoly hímezte szőnyegén, — S egy sugára sincs, hogy átragyogna kebelednek átkos éjjelén. Romba dőlve ideálvilágod" stb. — Szóval egy pesszimista költő-typust fest); *A kétkedő panasza:* Tiedge *Uraniájából* ford. Jámbor Pál és Katona Antal (Hond. 1844 Őszutó 23 és Télelő 28; 332. és 415. l. — Filozófiai kételyek; rény letiporva; bűnösért ártatlan bűnhődik; nyomorog a jó; boldog, ki öl s rabol); Vörösmarty: *Gondolatok a könyvtárban* (PDl. 1845 jan. 1. Egy nagy ember s nagy költő saját világszemlélete s csak megállapító, első felének van ez áramlattal egyezni s azt hatalmas erővel támogatni látszó színezete. — Minden kortársáénál magasabbrendű, pathetikus pesszimizmus; ismeri az „állatember" minden bűneit, a hasztalan áldozatokat, a világ áldatlan sülyedtségét; de pesszimizmusa forrása a nemes fájdalom, s következménye nem tétlen lyraiság, hanem el nem csüggedő hit a küzdés érdekében. — V. ö. *Világosságot);* Csobáncz (= Jámbor Pál): *Hozzá* (Hond. 1845. Télutó 27, 162. l. kezdődő cyklus, mely a Tavaszutó 1-i számában, 343. l. végződik; közbeeső darabok 213, 243, 262 (itt *Idához* címen), 305, 335. l. — Egész kis pesszimista cyklus a *Felhők* előtt! Csakhogy ez egy világos indokolású szerelmi történet lyraisága. Kezdettől fogva reménytelen szerelem, melyben szeretni és szenvedni

egyet jelent: „a szenvedés a földön én vagyok"; vigasz? barát? — ne is érintsék sebzett szívét; az lesz barátja, ki egy döféssel szúrja át; a leány megcsalta, most már minden veszve, mit szeretett; anyja s barátja is; kihalt az élet, számot vetett vele, nem kér szánalmat; elutazik, hogy felejtsen, de önkénytelen a leányra gondol; lehet, hogy Ida szerelme fölébred még iránta, de akkor fog ő majd bosszút állani: „S ha majd szeret, mint ő — kigúnyolom!" Átkozott egész élete, melyet gyilkolással kezdett: ikertestvére meghalt; egyedül áll szenvedéseivel. — Idézem a VII. sz. darabot, Hond. Tavaszutó 1., 343. l.: „Jobb így!... hogy a végső is megcsala, Kiönthetem most már gyülöletem; Az ember nem szeret mást, csak magát; Vagy vétkezem, hogy most mind megvetem? Mindenki megcsalt engem; — vétek-e? Mindenkit érte én ne csaljak-e? — Ragadj meg oh Byron' vad szelleme, Hogy mondjak átkot, ami legnagyobb. Mert nincs világon, mint én, nem lehet — Örökre én elátkozott vagyok. Jeget szívemre, mély, örök jeget! Megvetni mind — egész embernemet. — Mondjátok azt, sötét e gyülölet? Ki áruló, sötétebb a kebel. Szeressen az, ki megcsalatni vágy; Ha olly bolond, szívét repessze el. Az én szerelmem gyülöletben áll.... Nem, nem! szeretnem kell; téged — halál!"); Bérczy Károly: *Szép az élet* (PDl. 1845. Tavaszelő 23, 382. l. — Van, kinek nem szép az élet; „gyászos emberismeret"; jobb a sírban); Kolmár József: *Szerelem. Naplótöredék* (PDl. 1845, Nyárelő 12, 321—324. l. *Felhők*-szerű dúskálás a sötét képekben); Alpár (= Mentovich Ferencz); *Életemből* (PDl. 1845 Nyárutó 7, 591. l. — Lelke sötét, tavasza tündérei elhagyták; egykor rózsákon járt, dús királynak hitte magát. „Koldus jelennen, kín s nyomor fia. S te a teremtés ferde szüleménye, Hitvány poremeber, átkos ördöge Tennen fajodnak, kínomon kacagsz? Széppé teremté isten e világot, Ellenmondásul embert tőn urává, hogy jaj sikoltson örömhang helyett Átok-kisérte vészes nyomdokin, Feldúlva üdvit embertársinak, S megmérgesítve a jelent s jövőt. Részvét hazudja bájit arcodon, Ben kebledben sötét pokol tanyáz; Mézes vagy szemben, hogy majd hát mögött könnyebben marhasd tenrestvéredet; Közüdv forog förtelmes ajkidon, S vagy minden jónak, szépnek ellene: S te egy istennek álmodod magad?" Kettészakadt a lánc, mely e sivár világhoz fűzte. Ösmeri, nem irígyli a lét örömeit. Ha mosolyog, múltjában él „Vagy a világnak balgaságait Mosolygja ajkam, míg szűm megreped".); Szilágyi Ferenc: *Megcsalt leány* (PDl. 1845, Nyárutó 14.); Bérczy Károly: *Bú-hangok* IX—X. (U. o., 625. l. — Az első nyolc darab még az 1842—43.-i Regélőben jelent volt meg. — A IX. sz.: „A bú, mit évek óta viselek, Egy virradatlan hosszú éj, Egy szerteágazó nagy tömkeleg, Hol eltévedt a szenvedély. — S e szenvedély egy szomjú saskesely, Lánczokra zárt és szárnyszegett, S mert nem röpülhet, éles körmivel Széttépi fészkét — e szívet". — X. sz.: mért kell oly soká élnie ? miért van érző kebele ? stb.); Berecz Károly: *Élet — kín* (Életk. 1845 szept. 6. Mi az ember élet? Törődjék a bölcs e kérdéssel! Az övé más: A kérdés itt: miért születtem én? „A tölgy, ha felnő, zöld galyat terem, A' melynek árnya édes enyhet ad; De életem — kopár, vad sivatag, — Kigyúlt hajó a messze tengeren", parthoz sohsemér, s lángja csak akkor alszik ki, ha elsülyed. Ám legyen ostora önmagának; hydraként nőjjön fel keblében a kín, az éj találja ébren fájdalmi között, vesse meg faja, nőjjenek meg reményei, hogy a vihar széttéphesse, vágyai, hogy elveszíthesse. „Hadd folyjon úgy, mint most foly életem... Egy zöldhalom — majd nyugtot ad nekem!"); Hiador (= Jámbor Pál): *Az ő emlékezete* (Hond. 1845 Nyárhó 22, 29, nyárutó 5, őszelő 9, 30.-i számokban. Cyklus; folytatása a Csobáncz álnév alatt megjelent *Hozzá* címűnek; l. fentebb! Gyötrelem, lemondás, kín, átok, erőszakolt szenvtelenség, fel-felébredő szerelem-

vágy, hideg bosszúterv, pesszimizmus. A VI. sz. darabnak — Őszelő 30, 250. l. — mottója: „Minden éljen... oh csak veszszek én! Petőfi," — veleje pedig: „Hon és barát? nem! a bosszú, leány, Ez egy mi még éltet mosolyg reám."); Bérczy Károly: *Bú-hangok* XI—XII. (PDl. 1845 őszelő 25., 811. l. XII. sz.: „Rideg szoborként állok egyedül, Hő lángra szivem többé nem hevűl, Vagyok mint a kiégett fa töve, Mit egy tavaszi villám sújta le."); Görgey István: *A szomorfűz* (PDl. 1845. őszhó 16, 936. l. „Okát ne kérdezd bánatomnak, Ha mint a fűz ligethelyen Szomorkodom e szép világban, Én is virág — s gyümölcstelen"); Berecz Károly: *Embergyűlölő* (Életk. 1845 nov. 15, 628. l. Elfajult az ember; hagyd kinlódni részvét nélkül!); Bérczy Károly: *Búhangok* XIII—XIV. (PDl. Télelő 4, 1211. l.) — 3) E közben P. lantja is beleszól a concertbe: PDl. 1845 nov. 6. jelenik meg *Ismerjetek meg!* és *A hűtelen barátokhoz,* dec. 4.-én *Álmaim,* dec. 11.-én *Jókay Mórhoz,* miután embergyűlöletének első, de még akkor elszigetelt jelensége, *A világ és én,* már febr. 9.-én megjelent. Az *Álmaim*ra vonatkozólag az Életk. dec. 20.-i száma így nyilatkozik: „E feketevérű boszús hangulat nem költői...; elégedetlenséget, ember- és világgyülöletet hirdetni... legkevésbbé a költőnek hivatása." (Endr. 163). Ezzel észrevétetett P. pesszimizmusa s a kifogásolás bizonyára eggyel több ok lett számára, hogy folytassa. Ekkor különben a *Felhők* egy része is meg volt már írva; az első mutatványok csak 1846 márc. 19.-én jelentek meg belőle (PDl), s ápr. 23.-án az egész kötet. — Az irodalomban a *Felhők* megjelente után is folytatódik ez áramlat, s most részben P. hatása alatt. Ő maga az 1846 nyarán írt *Világgyűlölet*-tel lezárja pesszimista korszakát. — 4) A *Felhők*-nél később jelenik meg (Hond. 1846 tavaszutó 5) *Az emberek,* Vörösmarty e nagyszerű dúltságú költeménye, melyhez foghatót e pesszimista nemben senki, Petőfi sem írt; V.-nál a pesszimizmus nem divat s nem időleges betegség volt, hanem erkölcsi nagy indokoktól alkalomszerűleg előidézett felséges lyrai reakció. Nála szó sem lehet ez áramlat hatásáról s természetesen P.-éről sem. — Hiador, ki P. előtt is nagyobb arányban úszott az árral, utána is tovább folytatja: *Emléklapok egy főrangú hölgyhöz* I—XXXVI., (Hond. 1846 Télhó 6-tól Tavaszelő 31-ig jelent meg): oly hölgyhöz szól, ki maga is e lyraiság megtestesülése („mi tett Byronná, szólj, a bánat-e?"); *Tenger Gyöngyei* I—XXVIII. (Hond. 1846 Nyárhó 28-ól Őszelő 22-ig: bár nem általános pesszimizmus, hanem szerelmi, a *Felhők* műfaji hatását mutatja: rövid, különálló vsz.-ok, fájdalmas pointe-ek; úgyszintén: *Hattyúhangok* I—XXXIII. (Hond. 1847 Télutó 9-től Tavaszutó 20-ig) e többnyire komoly, olykor pesszimizmus felé hajló, gnómaszerű, legnagyobbrészt egy vsz.-os darabokból álló cyklus, melynek tárgyai természeti képek (jelentéssel), szerelem, ember, élet; *Az emberiség védszelleme* (Hond. 1847 Tavaszutó 15): erősen pesszimista világszemlélet. — Legyen még megemlítve Sz.: *Szívhangok* I—XLVI. (Életk. 1846 aug. 1-től kezdve) és ugyancsak Sz.: *Fátyolképek* I—XX. (Életk. 1848 dec. 5—dec. 25): apró, *Felhők*-szerű versikék, többnyire mythosz-költéssel, s egy-egy félreismerhetetlen P.-nyommal (pl. a XIII. sz.-ban: szeretne lángostorrá válni; a XVI.-ban: a szabadság szilaj mén, stb.). Továbbá Kövessy Kálmán (= Császár Ferenc; l. P.-Album 1898. 46. l. jegyz.): *Esti dalok,* Pápán 1847 (Első darabjai: Hond. 1846 szept. 5.), mely azonban a *Felhők* hatását csak nagy általánosságokban mutatja, formái ellenben többnyire szabályosak, sőt néha dalszerűek. Végül Tompa: *Jégvirágok* I—XII (Életk. 1847 febr. 27) Tompa saját modorában; és Jókay: *A remete hagyománya* (PDl. 1847 I. 709. — Valószínű *Felhők*-hatás). — 5) Egyebekre nézve l. Ferenczi II. 252. l. jegyzet; Alszeghy Zsolt: *P. és az ötvenes évek magyar lyrája* (Kis-

— 4. és 5. vsz.: „Vajh! ki az, ki ott gyalog Bódorog? Költő az, s pedig — magyar, S amíg hátra, majd előre Köpked kósza lelke: dőre Teste mély sarat habar; Ácsorog, Bódorog, S foga közt víg dalt morog. — Rajta túl négy cifra ló, S dús hintó, S benne gazdag fényes úr; Teste, mint csillag, sugáros, Ám de lelke fülig sáros, Mint a lompos vén kandur, Honcsaló, Áruló, Kegy- s aranynak bókoló". — V. ö. *A magyar politikusokhoz)*. — 2) „Fölriadtak az álmos merengésből a fák" ** Heine: *Lyrisches Intermezzo. 61.* (l. *Beszél a fákkal a bús őszi szél.)*
Hír 147, 164. — „Fönséges terebélyfa — Zöld ágait ki századokra nyujtja ** Erdélyi: *Magyar népdalköltészetről* (RPDl. 1844. 103. l. A' népköltészet hasonlít nagyságra nézve ama' fához, „mellynek, Hugó Viktor szerint, egy ló szél'röptivel száz év alatt ki nem nyargalhat árnyiból.")
Híres szépség 301, 314, 394.
Hirlapi cikkek. Pest, május 27. 1848. 442. — 1) „Tény, hogy még a márcziusi napokban is a magyar nemzet egyik kedvencze voltam... néhány hét, s ime egyike vagyok a leggyűlöltebb embereknek. Minden elmenő hazafiúi kötelességének tartja egy-egy követ hajítani rám. — Nem szükség a világtörténetet átmagolnunk, hogy megtanuljuk, mi a népszerűség? csapjuk föl akárhol e nagy könyvet, s egy lapjából is megtanulhatjuk. A népszerűség a tarpeji szikla, melynek tetejére nem azért viszik föl az embert, hogy ott a magasban uralkodjék, hanem hogy lehajítsák." (VI. 49. l.) ** Szalai László: *Statusférfiak és szónokok könyve* (a Mirabeau-ról szóló II. részben a következőket beszéli el: a Constituante a béke és háború jogáról tanácskozván, Mirabeau e jogot részben a törvényhozó, részben a végrehajtó hatalomra akarja ruházni, míg a baloldal csak az előbbire, a jobb csak az utóbbira; emiatt heves támadásokban van része, egy pamflet egyenesen árulónak kiáltja ki; midőn 1790 május 22-én egy népes gyűlésen e támadásokra megfelelni óhajtván, a szónokszék felé indult, Volney odakiált neki: „a Capitolium közel van a tarpeji kősziklához". Beszédében e kiáltásra célozva, Mirabeau ezeket mondta: „Ah! engem is, engem is akartak kevés napokkal ezelőtt diadalban körülhordozni s most kiáltják utczáról-utczára: gróf Mirabeau nagy árulása... Nem volt szükségem e leczkére, hogy tudjam: miszerint csekély távolságra van a tarpeji sziklától a Capitolium" stb. — 238—9. — 2) „Átalakulásunk mindenesetre vérbe fog kerülni" (VI. 53. l.) ** *U. o.* 242. l. (idézet Mirabeau 1790 jún. 14-i leveléből: „én sohasem hittem, hogy nagy forradalom vérontás nélkül eszközöltethessék"). — Szalay e könyvével vonatkozásban l. még *Első esküm, Ha férfi vagy, Lapok Petőfi Sándor Naplójából.* — Szalay könyve 1846 elejétől kezdve füzetekben jelent meg előbb; Duport- és Fox-ról szóló része jan. 4. előtt, Pitt-fejezete és Mirabeau életrajza febr. 3. előtt, Mirabeau politikai pályafutása márc. 31. előtt (l. a Pesti Hirlap számait a mondott napokról); mind e férfiak vagy részesei a francia forradalomnak, vagy pályájuk kapcsolatban áll vele. Szalai füzetei tehát oly időben — 1846 első negyedében — jelentek meg, mely Petőfi lelkében a politikai gondolat megérlelődésének ideje. Nem hiába fordul hát figyelmünk Szalaynak akkor megjelent füzetei felé.
Hirlapi cikkek. Pest, aug. 10. 1848. 443, 456.
Hirlapi cikkek. Pest, sept. 17. 1848. 443.
Hírös város az aafőđön Kecskemét 58, 63, 73, 84, 112. — Hatása alatt: Fiván: *Népdal. II.* (PDl. 1846. II. 868. l. Egy csikós önjellemző monológja.) — Szintén tájnyelven írt vers: Hirtelen Barna: *Palócz doromb* (PDl. 1847. II. 1425. l.). — Pländer Ferenc: *Göcseinek esmérete* c. értekezésében (Tud. Gyűjt. 1838. VI. 3.) a szóejtés gyakorlásául közölve Gyestók és Gyorkó párbeszéde göcseji tájszólásban.
Hogy van, hogy azt a sok gazembert 147. — 1845 végéről nov. (20—25. előttről) való, de csak az *Összes*

Költeményekben jelent meg. Annál feltűnőbb ez egyezés: F. A. (= Frankenburg): *Darázsok* (Életk. 1846 jan. 3. 27. l. — „nálunk sokkal kevesebb akasztófa van, semhogy arra minden akasztófára valót föl lehetne függeszteni." — V. ö. Petőfi: „annyi fája Nincs a világnak, hogy reája Akasztathatnék mindenik).

Hogy volna kedvem 492.

Hol a leány, ki lelkem röpülését 302, 317.

Holdvilágos éj 155. — „A hold az égen egy ezüst lant, Megannyi húr a sugarak; A hold ezüst lantján a szellők Szellemkezekkel játszanak" ** Vajda Péter: *Dalhon IV.* 1844. 33. („Én szeretőd vagyok, nap. Lant-idegek előttem első sugaraid, mellyeken a távozó éj szellemei zenét játszanak." V. ö. még u. o. 59. l. „oh nap ... a te sugaraidnak is zenéjek van s a jós fiú szívhúrjai zenét adnak fényes ujjaid alatt".)

Hol vagy te, régi kedvem 172.

Hol van oly nagy pusztaság 161.

Homér és Oszián 410—11; 412—3. — Bizonyosnak látszik, hogy Heine *Die Nordsee* c. cyklusa olvasgatása érlelte meg a költemény ihletét. E cyklus északi-romantikus viharképei és rege-sejtelmei, másfelől a Homéri klasszicizmusból merítő képzeletjátékai természetszerűleg ébreszthették fel olvasójukban a „Homér-Oszián" ellentét-ihletét.— 1) Ez ellentét a cyklus egyik darabjában — *Die Nacht am Strande* — elkülönülve is érvényesül: Csillagtalan, hideg éjszaka; „Und über dem Meer... Liegt der ungestaltete Nordwind, Und heimlich... Schwatzt er ins Wasser hinein Und erzählt viel tolle Geschichten, *Riesenmärchen, Uralte Sagen aus Norveg,* Und dazwischen, weitschallend, lacht er und heult er Beschwörungslieder des *Edda,* Auch *Runensprüche*": ez az „északi", romantikusan regés, mondhatnók „osziáni" elem; a költemény folytatása szerint egy, a parton járkáló idegen benyit egy kis kunyhóba, hol a leány egyedül van otthon; — s itt csapunk át a homérosi elembe: „Und es tritt herein der mächtige Fremdling... und spricht: Siehst du, mein Kind, ich halte Wort, Und ich komme, und mit mir kommt *Die alte Zeit, wo die Götter des Himmels Niederstiegen zu Töchtern der Menschen, Und die Töchter der Menschen umarmten* Und mit ihnen zeugten Zeptertragende Königsgeschlechter und Helden, Wunder der Welt", stb. — Ez utóbbi aláhúzott sorokkal feltűnő gondolatbeli egyezést mutatnak Petőfi eme sorai: „Hol istenek űzik az emberi nemmel Boldog vegyülésben Játékidat, oh gyönyörű szerelem!" — A cyklus többi darabjai is hasonló elemekkel foglalkoztathatták az olvasó képzeletét. Igy — 2) az osziáni elemmel a következők: az *Abenddämmerung* (a lemenő nap „warf *Glührote Streifen* auf das Wasser"; a hullámok morajában ősrégi mondák, regék sejtelme éled); *Sonnenuntergang* („Die *glühend rote Sonne* steigt Hinab ins weit aufschauernde, Silbergraue Weltmeer; . . . Und gegenüber, Aus herbstlich dämmernden Wolkenschleiern, Ein traurig todblasses Antlitz, Bricht hervor *der Mond*"); *Sturm* („Es wütet der Sturm, Und er peitscht die Wellen, Und die Wellen, wutschäumend und bäumend, Türmen sich auf . . . *Mein Rufen verhallt im tosenden Sturm* Im Schlachtlärm der Winde. Es braust und pfeift und prasselt und heult, Wie ein Tollhaus von Tönen! Und *zwischendurch hör' ich vernehmbar Lockende Harfenlaute, Sehnsuchtwilden Gesang.* Und ich erkenne die Stimme. Fern *an schottischer Felsenküste,* Wo das graue Schlösslein hinausragt Ueber die brandende See, Dort am hochgewölbten Fenster Steht eine schöne, kranke Frau, Zartdurchsichtig und marmorblass, Und sie spielt die Harfe und singt, Und der Wind durchwühlt ihre langen Locken, Und trägt ihr dunkles Lied Ueber das weite, stürmende Meer"); *Der Gesang der Okeaniden* („Abendlich blasser wird es am Meer, Und einsam, mit seiner einsamen Seele, Sitzt dort ein Mann auf dem kahlen Strand, Und schaut... auf

das Weite, wogende Meer" stb. „*Die Dämmrungsnebel steigen herauf;* Aus violettem Gewölk, unheimlich, Schaut hervor der grasgelbe *Mond!*... Und tief *aus hoch aufrauschendem Meer,* Wehmütig wie flüsternder Windzug, *Tönt der Gesang der Okeaniden*" stb.) Petőfi Oszián-versszakának majdnem minden eleme föllelhető az idézett képekben: a vérvörösen lemenő nap viszonyítva a feljövő holdhoz; s az éneklő alak, ki „Az éjszaki tenger örök ködü földén Vad szikla fölött viharokkal együtt harsogja dalát az alaktalan éjben". — 3) Viszont a Homéri elem is nyer még némi támogatást az 1) alatt idézetten kívül Heine cyklusából; l. pl. ezeket: *Poseidon* („Die Sonnenlichter spielten Ueber das weithinrollende Meer... Und ich las das Lied von Odysseus, Das alte, das ewig junge Lied, Aus dessen meerdurchrauschten Blättern Mir freudig entgegenstieg Der Atem der Götter, Und der leuchtende Menschenfrühling Und *der blühende Himmel von Hellas*"); *Meergruss* („Thalatta! Thalatta!... Es wogten die Fluten, Sie wogten und brausten, Die Sonne goss eilig herunter Die spielenden Rosenlichter"... „Sei mir gegrüsst, du ewiges Meer, Wie Sprache der Heimat rauscht mir dein Wasser, Wie Träume der Kindheit seh ich es flimmern . . . Und blendend strahlt mir entgegen Der smaragdene Frühling, der sonnengeweckte... Und es düftet und summt und atmet und lacht, Und im blauen Himmel singen die Vöglein — Thalatta! Thalatta!"); *Die Götter Griechenlands* (csupán címével is). — 4) Azon ritka esetek egyike ez, midőn az ihlet csirázását érjük tetten. Petőfi itt két ellenkező benyomást kapott, sajátjává tette, ihleterejűvé érlelte magában; halvány jelzéseket megragadott, tudatosított; lappangó benyomásait egy nagyszerű ellentét új, egységes gondolatává képezte ki. Még egy-két bizonyító adat: Belekerült Petőfi költeményébe egy kép is Heine cyklusából; e kép Heinénál teljesen önálló eleme a *Seegespenst* c. darabnak, s független a Homér-Oszián gondolatkörtől, Petőfinél mégis ehhez szolgál szemléltető alapul. Heine e költemény szerint a hajó párkányáról néz, néz a tengerbe: „Und schaute tiefer und tiefer — Bis tief im Meeresgrunde, Anfangs wie dämmernde Nebel, Jedoch allmählich farbenbestimmter, *Kirchenkuppel und Türme sich zeigten,* Und endlich, sonnenklar, *eine ganze Stadt*", abban egy ház, az ablakban egy leány. Saját szerelmi emlékeit nézi bele Heine álmatag képzelődéssel a tenger mélyébe. De ha Petőfi első sorait olvassuk: „Hol vannak a hellenek és hol a czelták? Eltüntenek ők, *valamint Két város, amelyet A tengerek árja benyel, Csak tornyaik orma* maradt ki a vízből... E két torony orma: Homér és Oszián" — lehetetlen föl nem ismernünk ebben a Heinei kép továbbható igézetét. Továbbá: P. lefordította a *Nordsee*-cyklus első darabját, a *Krönung*-ot (*Koronázás* címen), még pedig 1847 nyarán (julius-augusztus), vőlegénysége idején, Szatmárban. Nos, nem sokkal utóbb (még augusztusban) ugyanott írta *Homér és Oszián*-t. Végül: *Homér és Oszián* versformája is ugyanaz, mint a *Nordsee*-cyklusé. (Heine *Nordsee*-cyklusával vonatkozásban v. ö. még: *A nap házasélete, A szél, Feleségem és kardom, Levél Arany Jánoshoz, Mi szebb mint*).

Honfidal 108—109; 111. — 1) Eleje ** Zichy Antal: *Hódolat* (Emlény. 1843. 99. l.: „Tied vagyok hazám! tied E hű, bár gyönge kar". Az Emlény e kötete megvolt Petőfi könyvtárában! L. *Össz. Munk.* VI. 497. l.). — 2) „Szentegyház keblem belseje" stb. ** Vajda Péter: *Dalhon III.* 1841. 22. l. („Én szeretem a templomot. S arra törekszem, honfi, hogy keblem is templom legyen"; v. ö. még u. o. 46. l.: „A szerelem templommá varázsolja át a kebelt, melly a legtisztább érzetekkel illatozik s ez áldozat végetlenül kedves a világszellemnek"); ** Gaál: *Bú-dalok* V. (Ath. 1842. I. 137. l. „E ház (templomot ért!) keblem, szivem oltár,

Fidler Ferenc: *A' patak melletti ifjú* (Schiller Fridrik versei; kiadta magyarul Soproni Fidler Ferenc. Kolozsvártt. 1836. 75—76. l. — Igen csekély eltéréssel azonos a 2. alattival); 5. Névtelen fordító: *A' forrás melletti ifjú* (Koszorú 1837. 172—173. l.). A Petőfiével való egybevethetés végett idézem az 1., 2., 3. és 5. sz. fordításoknak első-első versszakát:

A' pataknál ültt a' gyermek
Virág koszorúkat font;
'S elkapatva látta folyni
A' hab-tánczban mely elont:
Így folynak el patak módra,
Szünet nélkül napjaim!
Így hervad már gyenge éltem
Mint virág koszorúim.

A' pataknál ült egy ifjú
Rózsa koszorút fűzött.
'S látta néhány elragadt fürt
Mint lejt a' habok között.
Olly sietve tünedeznek
Napjaim, mint e' patak!
Ifjúságom, mint a rózsa-
Koszorú olly hervatag!

Az ér mellett ült a gyermek
Koszorúját kötözé,
S nézte, a szél egy-két rózsát
Mint kap a habok közé.
Ah, mint e hab, ily sietve
Tünnek éltem napjai;
Így hullnak le, mint e rózsák,
Szép korom virágai.
(Szemere Pál Munk. 1890. I. 67. l.).

A' forrásnál ült az ifjú
Virágkoszorút kötött;
'S nézte a' széltől ragadtak
Mint lejtnek a' hab között.
Úgy futnak-el habjaim is,
Mint e' forrás habjai,
Úgy hervad-el ifjúságom,
Mint a' rózsák virági.

Schiller e versét nemcsak fordítgatták; hatott is. L. Pap Endre: *Májusi dal* (RPDl. 1842. II. 792. l.).

Ifjúság 150, 151. — „Föl szoktak gyujtani egész mezőt, S lesz égés által ez gyümölcsözőbb" ** Tompa: *A Tisza rétje ég* (PDl. 1846. I. 532. l. — Töredék egy nagyobb beszélyből. „Fölgyujtják a nádasokat, hogy a hamv megkövérítse zsombékjait, s tavaszszal annál kövérebb hajtásokban nőjön ki. Mért nincs ez így az emberi szívvel is? Felgyujtja, kiégeti azt a szenvedés... hogy több zöldet ne hajtson"). P. verse 1845-ből való, Tompa műve tehát későbbi. Petőfi hatása feltehető, mert az idézett kép nála is emberi párhuzamot szolgál (a fiatalság túllobogásával ejti hasonlításba).

Igazság! alszol? 190.

Így is jó 234; 145, 164.

Ilyen asszony való nékem 488; 282.

Ilyen óriást, mint 285, 294.

Imádságom 156, 164, 248, 335.

Irtóztató csalódás 49.

Ismerjetek meg 151—2; 46, 150, 154, 165, 178. — 1) „Oh, dalaimban a kedv, nevetés, Csak olyan ez, mint a virág a siron" ** Byron: *Stanzas. „One struggle more"* (Böttgernél, 786. l.: „Umsonst ertönt mein Sang voll Scherz! Das Lächeln, das verhüllt die Qualen, Ist Hohn nur dem verborgnen Schmerz, wie Rosen über Todtenmalen"); ** Byron: *If sometimes in the Haunts of Men* (itt is arról szól, hogy mosolya, jókedve csak álarc, hogy fájdalmát ne kelljen profanizálnia az emberek előtt. — V. ö. *Mi volna különös azon*). — 2) „Álarcz alatt volt mostanáig képem... De többé nem leszek komédiás" ** Heine: *Die Heimkehr. 46.* („Nun ist es Zeit, dass ich mit Verstand Mich aller Thorheit entled'ge, Ich hab' so lang als Komödiant mit dir gespielt die Komödie"). — L. még *Felhők.*

Ismét könny 410.

Isten csodája 247—8; 251, 335. — „Isten csodája, hogy még áll hazánk" ** Széchenyi: *A Kelet népe* („Csoda volt nemzetünket oly közel a sírhoz, ismét az élők közé visszalépni látni — az emberiség évrajzaiban hallatlan eset, s közvetlen isteni befolyás". — II. 16. l.; Herder jóslata valóra válik, ha „megmenekedésünk kimondhatatlan szövevényes, valóban a csudálatossal határos létét el nem ismerjük". — 68. l.)

István öcsémhez 170, 228.

Itt a nyilam, mibe lőjjem? 464; 484. Refrainje: „Éljen, Éljen a köztársaság!" ** Hervegh: *Vive la république* (e cím egyúttal refrain).

több táplálékot adna bizonyos „kebelszaggatott divatos poezisnek"; „mert hála Istennek, most még csak azok byronizálnak, kik a' költőt első vagy legfölebb második kézből ismerik, 's kiknek mindegyike egy-egy fiók Byronnak hiszi magát világdúló keservei' szappanbuborékai között". (RPDl. 1842. II. 522. l.). — Néhány idesorozható vers az Athenaeumból: Gaal: *Búdalok* (1839. II. 458, 1841. I. 901, 1842. I. 135. l.); Erdélyi: *Búdalok* (1840. I. 91.); Vachott S.: *Erdőben* (1840. I. 394.); Kuthy: ** *J-hoz.* (1840. II. 729); Adorján: *Búdalok* (1841. II. 150); Vidor Emil: *Embergyűlölő* (1842. I. 1236); Gyalu Pál: Őszinte dalok: *A semmiséghez* (1843. I. 183). Az Emlényből: Matics Imre: *Éji hang* (1838. 211); Vachott S.: *Merengés* (1841. 286); Császár: *Byron* (1842. 109).

 — 1) „És nincsen hely, nincs erőszak, nincs idő, Szent frigyünk szép kötelét eltéphető" ** Sz. J.: *Elválás* (Ath. 1837. I. 383. l. — „Szent a lánc, amely bilincsel, Nincs erőszak, lyányka, nincs csel, Mely tetőled elszakaszt").— 2) „Oh, midőn a két közember homlokát Néma bánat mély redői ráncolák: Aki látta, nem gondolta, jól tudom, Hogy keservünk téged gyászol, drága hon!" ** Vidor Emil (= Kerényi): *Változás* (Kliegl-könyv. II. 1842. 291. l. „De a' midőn hazám iránt Kigyúla érzetem, Nyilt homlokom redőkbe gyűlt — Komoly lett énekem".).

 — Egy Lant és kard c. szépirodalmi vállalat tervéről értesít Hond. 1844. Nyárhó 20, 47. l., s elmaradásáról u. o. 80. l.

— 1) „Én ellenben hiszem, hogy fokonként fejlődik a világszellem... Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? hiszen rá ér, mert övé az örökkévalóság. Most újra emeli lábát, hogy egyet lépjen." (V. 429—430. l.) ** *a világszellem* eszméjét nem a német filozófiából, hanem minden bizonnyal Vajda Péter költészetéből vette Petőfi. Vajda egész költészetét, mondhatni, a „világszellem" gondolata ihleti. „Van gondolkozó és szabályozó isten, mint világszellem, a zat, mint világtest fölött" (*Dalhon* III. 1841. 48. l.); nevei: „ős szellem", „ős erő", „fő szellem", „isten", de többnyire „világszellem". Az teremtett mindent: utoljára embert, kiben saját ereje az anyaggal kapcsoltatik egybe; az emberben szellem és anyag küzd egymással s végül hosszas fejlődés, tökéletesedés által fejlik ki benne a szellem tiszta hatalma. Vajda egész költészete e központi, vallásos-filozófiai eszme függvénye; s mindaz, miben ő a feltörekvő liberális eszmék hívének látszik — joguraság, egyenlőség, általános boldogság, igazság, szabadság — e misztikus filozófiai rajongás lyrájától van elöntve. Inkább erkölcsi és költői világnézet az övé, mintsem politikai pártállás. Valami rajongó átmenet az ő politikai szinezetű romanticizmusa Széchenyi és Kossuth, Vörösmarty és Petőfi között. A világszellem dalnoka ő, ki jól tudja, mi az ember fejlődésének célja, s e cél elérésén dolgozik; az most még csak a költő álmában, dalaiban él (ez a „dalhon"), de okvetlenül meg fog valósulni az életben is. Ez álmatag, nemes himnuszozó még a szerelmet is mintegy a világszellem küldetéséből zengi; s történetei is vagy tolmácsai, vagy példázatai az ő lyrai filozofiájának. Ami most már a „haladás" kérdését illeti, a fenti Petőfi-idézettel kapcsolatban Vajda következő helyei érdemelnek figyelmet: „Minél tovább gátoltatik a villám szétáradása, annál rontóbb lesz későbbi útja, s jaj az ormoknak, jaj a völgyeknek. A villámigazság évezredek óta gyülekezik felhőbe; világszellem, vezéreld szelid utakon a nemzetek sziveibe le, hogy

minden viszonyokat áthasson, rombolnia pedig ne kelljen." *Dalhon* III. 1841. 52. l.). — „A szellemi ember, mint egyén és faj fejlődik ki, mint egyes személy és mint végetlen tömeg halad a tökély felé... Vágy van pedig lelkében a tökély felé haladni, melly csak akkor elégülne ki, ha a czélt elérnők. Az emberiség szelleme még felét sem haladá meg útjának, még alant van a tökély lépcsőzetén, ő a tetőre iparkodó. Hátra vannak pedig egyénei is a tökélyben, de még hátrább a faj." U. o. I. 1839. Előbeszéd). — „Még nagy korány van a szellemvilágban, alszik a világ és csak álmodozik, szempilláin át érez csak némi fényt, de mi történik vele, nem tudja... Ébredj világ és örvendezz benne; ébredj hazám és köszöntsd isten szülöttét." (u. o. III. 40. l.). — Megkérdezé a tudományt: hol az őserő? Ki ő? „Kérdezém tőle: mikor lesz fogalmam őserőről? Ő válaszolt: évezredek mulva közelebb leszünk e fogalomhoz. Sánta állat a tudomány, mellynek *minden lépése századokat kíván:* de hol vannak az én századaim?" (u. o. 41. l.). — „Egyeseknek rövid életet szabok (mondja a fő-lény) . . . de a faj hosszú életet élend, míg csecsemőségéből férfiúvá nem érik és ismét el nem évül" (u. o. I. 183. l.). — „Végetlenül távol és kimondhatatlan messze tüzeték ki neki (az emberfajnak) a cél, mellynek elérésére milliárd évek szükségesek; . . . fajunk haladása felét még nem végezé be; évezredek szükségesek, míg a tetőponthoz jut, hol férfiúvá váland s honnan öregsége felé hanyatland'k és halála elé menend" (u. o. 199. l. E két utóbbi idézettel kapcsolatban l. még *A királyok ellen);* ** Széchenyi: *Világ* (az *Ó és új* c. fejezetben kimondva a haladásban való feltétlen hit: „minden nevekedő idomzatban előbbre fog hatni csillagunkon." I. 259. l.); ** Vörösmarty: *Gondolatok a könyvtárban* (PDl. 1845 jan. 1.: „És mégis-mégis fáradozni kell. Egy újabb szellem kezd felküzdeni, Egy új irány tör át a lelkeken"; s általában csüggedetlen hit a küzdés sikerében a haladás lassúsága, sőt akadályozottsága ellenére); ** Riskó: *Gondolatok az időről* (Életk. 1847. I. 32. l. Évfordulati gondolatok az időről, múlásáról, felhasználásáról. Mi az idő? Van-e kezdete, vége? A természet fölötte áll-e neki, vagy eszköze? Van-e hatalmasabb mindkettő felett? Van-e *világszellem?* V. ö. *Édes öröm ittalak már, Világosságot!);* ** Névtelen szerző: *Észaristocratia* (Életk. 1847 jul. 4., 1—3. l. Első mondata, ritkított szedéssel: „Közelg a világszellem új átalakulásának ideje". Forr minden, mintha új teremtésre várna a világ; „a korszellem fordul és változik, csöndben, de akadályozhatlanul"; feltünnek a „lélekszabadság" eszméi; győzelmét talán nem érjük meg, de „hivattatva vagyunk annak siettetésére". V. ö. *Az apostol, XI.*); ** Shelley: *Queen Mab* (Seybt 1) VI. utolsó szakaszai (a világszellemről: „Spirit of activity and life" — „The universel Spirit" — „Soul of the Universe" — „Spirit of Nature"; szétáradva munkál a világban s ha szunnyadni látszik is, ő igazgatja a világ változásait; nincs véletlen; ő a mindenható erő, a szükségszerűség, a természet anyja; a világegyetem lesz majd az ő örök temploma „And life, in multitudinous shapes. Still pressing where no term can be, Like hungry and unresting flame Curls round the eternal columns of its strength."). — 2) „Az utókor mondhatja rólam, hogy rosz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy szigorú erkölcsű ember valék" (V. 429. l.) ** Szalai László: *Statusférfiak és szónokok könyve,* 1847. 183. l. (Mirabeautól idézve: „Meglehet, hogy nem fognak ellentállhatni az idő élének — írásait érti —, de a rágalom fogát mindig megszégyenítendik"). Szalai e könyvével vonatkozásban l. még *Első esküm, Hirlapi cikkek, Ha férfi vagy.*

Lánggal égő teremtette 76; 63. 65. 94, 119.

Látom kelet leggazdagabb virányit 314—315. — 1) A holdra vonatkozó képet v. ö. még *A hevesi rónán.*

red field Of slaughter, from the reeking hospital, The patriot's sacred couch, the snowy bed Of innocence, the scaffold and the throne, A mighty voice invokes thee". stb. Alább a „tört szív" — — „broken heart" — is előjő. — Seybt 45.); ** Byron: *Manfred* II. felv. 3—4. jel. (A „Végzetek" — the Destinies — jelenete; a 3. jelenetben pusztításaikkal dicsekesznek, a 4. jelenetben Ahrimannak hódolnak; Nemesis hódolatában a megszólítás: „Sovereign of Sovereigns!" — v. ö. P-nél „Királyok királya". A megelőző *Hymn of the Spirits*-ben pedig Ahriman végzetes hatalma oly képekkel jellemeztetik, amelyeknek P. verse mintegy rövid foglalatát adja. P. Horváth L. fordításában: „Az emberek' szivét kezünkbe' hordjuk, Lépteinknek nyoma temetőjük", II. 69. l.; „mesterünkre áldás! ég és föld urára! . . . Ő lehel — 's a' tengert fergeteg dagasztja, Ő beszél — 's a' felleg menydörög 's echoz, Ő tekint — 's szemével a' napot szalasztja. Ő mozog — de akkor a föld ingadoz", II. 72. l.; „Urak királya! mi tiéd vagyunk, 'S minden, mi él", stb. II. 74. l.).

Mulatság közben 147, 164.

Múzsám és menyasszonyom 318; 279, 302.

Nagy-Károlyban 350; 273, 336—7. — 1) Kölcseyről versek már 1845-ben: Lisznyay Kálmán: *Kölcsey Dalünnepe* (Hond. 1845. I. 254. l.); Túri Soma: *Szónok és költő* (Életk. 1845. I. 538. l.). P. verse szempontjából nevezetes a PDl. 1846 Nyárutó 8-i száma, mely verse írása — szept. 7 — előtt csak egy hónappal jelent meg. Valóságos Kölcsey-szám: Ferenczy által a múzeum számára vésett emlékszobrát rajzban mutatja be; a szerkesztő ír róla, *Kölcsey Ferenc* címen; két vers magasztalja: Pap Endre: *Kölcsey sírjánál* — 624. l., és Túri Soma: *Kölcsey emléke* — 626. l. (azonos a föntebbi *Szónok és költő* cíművel). Ez utóbbiban idézve Kölcseytől: „Légyen a nép e honban szabad, Mint madár a széles ég alatt, Nem bilincsen szolgaföld miatt, Nem kötötten zsarnok úr alatt". — Kölcsey e megtisztelésének még friss hatása alatt szemlélhette P. a nagykárolyi konzervativek csúszó-mászó hódolatát a bevonuló adminisztrátor előtt. — Hogy a PDl. e Kölcsey-számának, bár részlet-egyezésekkel ez nem támogatható, köze lehetett P. ihletéhez, s hogy nagy odaadással olvasta, bizonyítéka Pap Endre versének kimutatható hatása a nem sokkal előbb írt *Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe* c. költeményre. L. ott!). — 2) „Nem féltek-e, hogy sírgödréből Kikél a megbántott halott?... S... csontkezével szorítja össze torkotok?" ** Vörösmarty: *A bujdosók* (Kont, Ifj. Garához: „Atyád . . . Ki most, ha feltámadna éjjeléből, Fagyos kezével itt megfojtana". — *Össz. M.* III. 258 —259. l.)

Ne bántson az meg 178, 310.— Lyraisága — a jelen életből kiragadtatás, lélekkel egy félelmetes multban való élés. — Byron hőseinek gyakori sajátja. P. e versben a mult kisértetétől gyakran meglepettnek jellemzi magát; ilyenkor elborul, kisérteties halványság lepi meg; hasztalan eseng szabadulásért, a mult szelleme kérlelhetetlen; reácsap a kéj pillanatában, rémes igéket súg fülébe; — kéri nejét: ilyenkor ne szólítsa, úgy sem értené; várja el, míg a jelenés irtóztató órája elmúlik. E titokzatos lelki állapot P. lyrájában kivételes tárgy; oly tiszta lelkű embernél ,mint P., indokolatlan, s csakis lyrai fictio lehet, Byroni mintára. L. Byronnál: *Childe Harold's Pilgrimage* I. 84. és 85. vsz. közé ékelve: *To Inez* (Ne mosolyogj reám, nem tudnék visszamosolyogni; a bolygó zsidó lelki terhe, pihenni nem tudása, „the demon Thought". az emlékezés bánt; Böttgernél: „Die Fluche der Erinnerung ziehen Mit mir auf jedem Schritt und Tritt" — 9. l.; én ismerem már a legrosszabbat; ne kérdezd, mi az? ne kivánd látni a poklot a férfiszívben!); *The Giaour* (multjában egy nagy bűn; Leiláért megölte Hasszánt; bántja a lelkiismeret, kolostorba vonul; ottani magatartásában e mult-kisértés lyraisága egész titokzatos különösségével érvénye-

sül. V. ö. Böttgernél: „Ein Grab der Lust ist mein Gedächtniss, Mein nur des Fluchs Vermächtniss" 354. l.); *Lara* (Idegenből hazaérkezik; senki se tudja, hol járt, mit művelt; senkivel sem érintkezik egy magával hozott apródján kívül; zárkózott, gúnyos, mogorva, titokzatos; valami nyomja a lelkét, de büszke, erős, mit sem árul el kifelé; egy éjjel rémült kiáltás hallik szobájából: berohannak, ájultan lelik, kardja mellette; magához tér s az egész dolog felvilágosítatlan marad. A későbbiekben sem tudunk meg multjáról semmi világosat; csak hogy az apród leány volt; de gazdája sírján ez is a titok leleplezése nélkül hal meg: „Her tale untold"); *Werner* (Ulric, a IV. felvonástól kezdve, a maga titkos nagy bűnével, szintén ilyen alak. Jellemző, amit felesége mond róla, V. felv. I. jel.: „he sometimes frighten's me. . . . A cloud comes o'er his blue eyes suddenly, Yet he says nothing"); Manfrednek is multjában van a rettenetes, titokzatos bűn, mely elől hasztalan keresi a felejtés menedékét.

Ne feledd a tért 338.

Nem csoda, ha újra élek 291; 266, 285.

Nem ért engem a világ 356; 273, 341, 343.

Nem megyek én innen sehova 94—95, 102; 63, 66, 75.

Nem nézek én, minek néznék? az égre 63, 79.

Nem sűlyed az emberiség 189. — „Százféle mesét, Eget, isteneket, Pokolt és ördögöket Gondolni ki" ** Shelley: *Queen Mab* IV. (Seybt 1) (Hypokriták találták ki e 3 szót: God, Hell, Heaven; a zsarnok eszközei ezek: „He has invented lying words and modes, Empty and vain as his own coreless heart". Egyezés csak a kitalálás mozzanatára és tárgyára nézve áll fenn. A vers alapgondolata P. sajátja).

Nem tesz föl a lyány magában egyebet 88; 63, 79.

Nem ver meg engem az isten 63, 73, 78, 93.

Nemzeti dal 454—456; 340, 376, 378, 441, 465. — „Mit rákentek a századok, Lemossuk a gyalázatot" ** Eötvös: *A karthausi*, II. rész, XXI. („Reméltem egy dicső jövőt, s láttam a multat . . . e százados szégyenbélyeget, melyet a történetek arcainkra nyomtak, s melyet milliónyi köny s annyi nemzet vére le nem moshatnak." 10. kiad. I. 105—106. l.).*A karth.*-val vonatkozásban l. *Az apostol.*

Négy nap dörgött az ágyú 454.

Nézek, nézek kifelé 297, 418.

Nincs jogom, hogy 159.

Nő szerelmem 159; 174. — Szerelme tengerré dagadt: „Föl az égre csap szilaj hulláma, S lemos onnan minden csillagot" ** Shakespeare: *Othello* II. felv. 1. szín (2. Nemes: „A fölkorbácsolt hullám az eget Megvívni látszik és a fölkavart Tajték vizet pök a gönczölre, mintha Az örök pólus csillagát akarná Eloltani". I. 117. l.).

Nyakravaló 475.

O. B. kisasszonyhoz 297.

Oda nézzetek 188—189.

Oh lyány! szemed 192. — Egy képe parodisztikusan felhasználva: Hond. 1847. I. 402. l., az *Ökörszem* rovatban: „Mert . . . miként *hóhérpallos éj villámiban* Tündöklik lángeszed — Ó ökörszem!" (L. Endr. 304. l.).

Oh ne bántsd a költőt 338.

Oh szerelem 191. — Rokonkép, hirtelen vég-eséssel, Byron: *Don Juan* VII. 1. vsz. (Böttgernél: „O Lieb', o Ruhm, was seid ihr, dass ihr immer Rings um uns flattert und so selten weilt... Ihr spielt in tausend, abertausend Farben, Und lasst uns hier auf eis'gem Pfade darben". — 597. l.).

Oithona 435.

Okatootáia 352; 337. — „Második szomszédja China" ** a Chinával való példálózó csúfolódás a 40-es években gyakori: Hond. 1845. I. 44. (Pajor István: *Executio); Életk.* 1846. I. 669. *(Darázscsipések);* u. o. 671 *(Mi hír Budán?);* u. o. 1846. II. 28 *(Mi hír Budán?);* u. o. 1847. I. 59 *(Legújabb chinai hírek);* Pesti Hírlap 1847 mart. 7. *(Ázsiai hír);* u. o. 1847 jan. 10 (egy „chinai történet"; benne idézet Petőfitől: „És úgy tett, amiként beszéle".

Olaszország 377—8: 340, 373.

Orbán 148. — 1) „hajnal pirult az orrán" ** Petőfi Robin Hood-for-

dítása, I. 11—12. l. (Hardy orrának részletező leírása; rajta ülepedik meg a koránypír, stb.). — 2) Részeg-typus kifigurázása szójátékos versben ** Byron: *Epitaph on John Adams, of Southwell.* („A *Carrier* who *carried* his can to his mouth well; He *carried* so much, and he *carried* so fast, He could *carry* no more", stb.

Örök bú 18.

V. Ferdinándhoz 109—10.

Ősz elején 298; 307, 477. — 1) Strófaszerkezete kedvelt versalakja a negyvenes évek lyrájának. Ilyenek: Erdélyi János: *Az ősz* (Ath. 1837. I. 308.); Riskó Ignác: *Őszi dal* (Ath. 1839. I. 489); Erdélyi János: *Boldogság* (Ath. 1839. II. 138); Sárosy: *Télen* (Ath. 1840. I. 184); Tompa Mihály: *Vallomás* (Hond: 1843. II. 304); Lévay József: *Koszorú* (RPDl. 1843. II. 1389); Szemere Miklós: *Első szelem* (Hond. 1845. II. 228). — 2) „Bús mosolygás és vidám könny" ** Vörösmarty: *A bujdosók* (Csóka: „Ilyen midőn napfénnyel hull eső, Nem tudjuk, mily idő van. Bú s öröm Könnyet s mosolygást váltanak fonákul". — V. ö. Aranynál is: *Bolond Istók* gyönyörű versszakával: „Szeretem én langy május reggelen", stb. I. ének, 2. vsz.).

Őszi éj 385; 301. 384, 418. — 3—5. vsz. „Könnyű nékünk ... idebenn... Oh de vannak, kik most kinn bolyongnak A viharban szabad ég alatt ... Fürteiket megczibálja a szél . . . csavargónak Ki nyitná ki háza ajtaját?" ** Byron: *Werner* I. felv. 1. jel. 24—29. sor (Werner és Josephine beszélgetnek; Jos.: But think, How many in this hour of tempest shiver Beneath the biting wind and heavy rain, Whose every drop bows them nearer earth, Which hath no chamber for them save beneath Her surface").

Őszi reggel járok 160.

Pacsirtaszót hallok megint 281. — V. ö. *Az apostol.*

Palota és kunyhó 367—8; 341, 343. 370, 427. — 1) A kevély palota, s a mellette szerénykedő kunyhó ** Széchenyi: *Hitel* (nagy kastély úgy áll a falusi kalibák közt. mintha gúnyolni akarná azokat. 159. l.); ** egy érzelmes történet keretében, B. Eötvös József: *A vár és a kunyhó;* ** Petőfi *Robin Hood*-fordítása I. 159. l. (kunyhók gyásza magasrangúak miatt). — 2) „Kunyhóból jő mind, aki a Világnak szenteli magát" ** Herwegh: *Drei Gutenbergslieder, III.* („Aus Hütten kommt das Heil der Welt"); ** Ugyanaz: *Sonette, XXI.* („O Freiheit, ... Du fliehest das Geräusch der Marmorhallen . . . Du lässt in Hütten dich zu Gaste laden").

Panyó Panni 397—8; 394, 403—4, 411—3.

Paripámnak az ő színe fakó 145.

Pató Pál úr 353—4; 337, 394, 406, 413, 468. — E typus már Kuthy Lajosnál: *Fresco-festések* (Hond. 1843. II. 757. l. — Szatirikus kép egy falusi magyar úr házatájáról s Pató Pál-i gazdálkodásáról).

Pál mester 60; 83, 118.

Pálnapkor 45, 82, 418. — Versformája már a *Fóti dal*-éra vall. Irt azelőtt is 11 szótagos verset (*K..... Vilmos barátomhoz, Hortobágyi korcsmárosné*), de nem tagolta 8 és 3 szótagból álló sorokra, mint ezúttal. Vörösmarty *Fóti dal*-a hamar népszerű lett. Az Athenaeumban jelent meg 1842 okt. 27-én; két hónap múlva a RPDl. az-évi utolsó száma már a Fóti dal zenéjét adja mellékletül (Fáy Andrástól); a következő év aug. 17-én (438. l.) arról értesít, hogy már a katonai zenekarok is kezdik játszani, aug. 24-én pedig azt mondja róla, hogy közkedveltségben a *Szózattal* versenyez s Thern Károly már II. kiadásra készül. Hatása látszik Barna Ignác *Farsangi dalán* (Hond. 1844. I. 80. l.); Fodor igen döcögős *Pesti dal*-a (Hond. 1845. II. 24. l.) egyenest „A Fóti dal' nótájára" van írva; hatását mutatja Heilprin *Zsidó kördal*-a is (Hond. 1846. II. 358. l.). melyhez Rózsavölgyi írt aztán zenét. (U. o. 517. l.).

Pesti füzetek 216—7.

Petrics Somához 10. — „Ha dús volnék, aranyat fizetnék Bőven én néked dalodért; de sorsom Nem kegyel. Csak vers, mit az árva ifjú Nyerhete tőle" ** Horatius:

mely Salgóról jöve" ** Vörösmarty: „A két vár pedig omladozott, bús fészke bagolynak, S a viharok zordon hárfája, hol a rohanó szél Nyilt kapuk és ajtók szárnyait verdeste falakhoz, S messze süvöltő dalt zengett a puszta határnak". *Össz. M.* II. 461. l. — V. ö. *Elnémult a fergeteg.* Ugyane mozzanatra nézve l. még Vörösmarty: *Vérnász;* Lenke, Telegdi váráról beszélve: „A vár sohajtott". *Össz. M.* IV. 17—18. l.). — 3) Motivum-egyezés (nő-rablás) ** Remellay Gusztáv: *Gács-vár* (Életk. 1845 okt. 25. — Bakócs elrabolja Révay Ferencnét, ez megtébolyodik; s talán nem véletlen szöveg-egyezés: P.-nél: „Nógrád s Gömör közt hosszan nyúlik el A Mátra egyik erdőséges ága" ** Remellay: „Gömör 's Neográd határát nagy erdőlepte hegy képezi" — 539. l.). — 4) Testvérek harca ugyanazon nőért ** Heine: *Zwei Brüder* (Két testvér vív egymással Lauráért, ki fent a várban lakik; végül egymás kardjába zuhannak. „Viel Jahrhunderte verwehen, Viel Geschlechter deckt das Grab; Traurig von des Berges Höhen Schaut das öde Schloss herab"): vázlatos várromantika, rokon hangulatkeret. — 5) „E hegytetői kősziklára ül Borús napokban a pihenni vágyó Terhes felhőknek vándor serege" ** Byron: *Manfred,* II. felv., 3. jel. (First Destiny, a Jungfrau bércén: „And this most steep fantastic pinnacle, ... where the clouds Pause to repose themselves in passing by"; Böttgernél, 116. l.: „Und diese Zinne, so phantastisch schroff — Erdbebens Kunstwerk, wo in ihrem Lauf Die Wolkenschichten weilen, um zu ruhn". P. Horváth Lázárnál: „S ez éles, és szeszély-faragta csúcs, . . . Hol a' repülő fellegek ki szoktak Pihenni". II. 65—66. l.). — P. ugyane képe Tompa *Márta könyje* cimü verse első soraival egyeztetve Hond. 1847. II. 78—79. l. — L. Endrődi 321. l. — Ugyane kép Laban Ferdinándnál, 16. l., Lenau e soraival egyeztetve: „An den Thürmen, steil und plötzlich, Hebt sich eine Felsenmasse, Eine Herberg für die Wolken, Auszuruhn auf ihrer Strasse". L. Lenau: *Clara Herbert.* Laban *Salgó* két más képéhez is Lenautól idéz párhuzamos helyeket, 16—17. és 18. l. — 6) Jób osztromolja Perennát, kinek férjét csak az imént ölte meg ** Shakespeare: *III. Richárd* II. felv., 1. szin (Gloster megállítja a VI. Henrik holttestét kisérő menetet, s a gyászoló Anna szerelmét ostromolja. — IV. 271. stb. l. — P. csodálta e jelenet vakmerőségét: „De van egy jelenet e darabban, melynél nagyobbat, merészebbet nem írt Shakespeare, milyenbe belekapni kétségbeesettség, őrültség volna mindenkitől, csak oly korláttalan, mindenható erőtől nem, mint az övé. Ez a . . . koporsó melletti jelenés. — Ezt Sh. valamely deliriumában írhatta, mert józan ésszel még ő sem merhetett ilyenbe fogni." *Össz. Munk.* VI. 20. l. — Hasonlót kisérelt meg ő is a *Salgó*-beli idézett jelenetben. Shakespeare e darabjára egyébként már Henszlmann különösen felhívta a figyelmet egy akadémiai felolvasásában, l. RPDl. 1843. II. 643. l.); Petőfi „okvetlen" le akarta fordítani, mint Aranynak írja 1848 febr. 10. — 7) *Salgó* V. szakaszában, Kompolti Dávid beszéde: „Találkozám már véled? . . . oh igen . . . Még midőn Mint gyermek jártam a vadon homályin... Meg-megjelentél . . . S futék utánad" stb. ** Shelley: *Epipsychidion* (Seybt 332.), onnan kezdve: „There was a Being whom my spirit oft Met on its visioned wanderings"; e rész a Shelley-féle eszménykergető szerelem egyik kiváló megnyilatkozása; részletesebben l. *Tündérálom.* V. ö. *Uti levelek VI., Válasz kedvesem levelére, Szeretlek kedvesem.* — 8) Farkas Gyula a bpesti Philol. Társ.-ban tartott felolvasásában (1921) Mednyánszky *Bruderzwist*-jét jelölte meg Salgó forrásául. Tőle függetlenül ezt Berthe Nándor is észrevette (Mednyánszkyról szóló kéziratos dissertatiójában).

Sári néni 394—396; 397, 403, 411—413, 454. — V. ö. *Az időhöz.*

September végén 303—308; 309, 437. — 1) „A tél dere már megüté fe-

Szilveszter éje 1847-ben 343.

Szín és való 15, 168.

Szivem 273, 295, 381.

Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe 314; 273, 301, 495. — 1) „Mint a felhők, titkos sejtelemből, Napkeletre vándoroltam én is"** Pap Endre: *Kölcsey sírjánál* (PDl. 1846, Nyárutó 8, 624. l. — Szellem és Vándor párbeszéde. Vándor: „Ösztön hozott, Mellyet halandó nyelv Nem fejt meg okában; Ösztön, minő hajtja Sergét a daruknak Az ősz vidékein."). A PDl. e számára nézve l. *Nagy-Károlyban*. — 2) Versformája szerb trocheus: l. *Első szerelem;* e formára közvetlenül alighanem a PDl.-nak az imént említettnél csak egy héttel későbbi füzete hívhatta fel figyelmét; abban u. i. (PDl. 1846 Nyárutó 15, 651. l.) *Mutatványok perzsa költők műveiből* címen egy gázel s egy oktató költemény fordítása közöltetik s ez utóbbi nagy részint szerb trocheusban van írva.

Szobámban 52; 170, 418.

Szomjas ember tűnődése 50, 56, 58 118, 195, 430. — 1) „Hm, biz a nem tréfa volna, A felhőből hogyha folyna Boreső Volna! itt a bökkenő".** Lisznyay Kálmán: *A fakard* (Ballada. Hond. 1843, ápr. 15, 499. l. — Mátyás, közvitéznek öltözve, meg két más vitéz, a korcsmában: „Az Isten adjon, a mi kell... S a szomjazó torok fölé Egy tündér-fölleget, Mellyből *boresső* csorgana S áztatna engemet"; hátrább: „De im nagy volt a *bökkenő!* — Üres lőn a pohár!). — 2) Pusztán cím-hatás Petőfi részéről: Daru Pista: *Szerelmes leány tűnődése* (PDl. 1847. II. 1614. l.).

Szomorú éj 356—357; 341, 343.

Szörnyű idő 473—474.

Szőke asszony, szőke asszony 394, 403, 404, 411.

Szüleim halálára 486.

Szülőföldemen 486—488; 219. — 1) Az eredeti fogalmazványban (Havas III. 635. l.) még nincs szó a dajkadalról. Fogalmazás közben lephették meg bizonyos Béranger-reminiszcenciák, melyek öntudatlan hatása alatt a dajka-dal lett költeményének lyrai központja. E reminiszcenciák fölébredése annál könnyebb volt, mert Bérangernak oly költeményéről van szó, melyet 1846 tavaszán ő maga fordított le (*Gyermekkori emlékek*). Ennek utolsó előtti vsz.-a igy végződik: „Igen, még most is szépnek tetszik bölcsőm, *Ámbár a dajka elenyészett rég*"; e gondolat az új fogalmazásnak mindjárt első vsz.-ába belekerült: „Mintha dajkám dalával vón tele, Most is hallom e dalt, *elhangzott bár*". A Béranger-féle költemény egy-két más mozzanata is önkénytelen átszüremlik a P.-ébe: „Köszöntelek, ti kis korom baráti!" — „Megnézek mindent". — P. költeménye, a lyrai emlékezés teljessége tekintetében, végtelenül fölötte áll a Béranger-félének; emennek múlt-szemlélete, némi érzelmesség ellenére, végig tudatos marad, míg P. egyre mélyebben belé-jelenedik a múltba, teljes, mély lyrai elfogódottsággal. — 2) Csak párhuzamokként említem, mert közelebbi kapcsolatuk alig volna igazolható, ezeket: „Hol vagytok, ti régi játszótársak?"** Byron: *The Bride of Abydos* II. 27. (E szakasz utolsó sorához Byron jegyzete — Böttgernél 372. l. — „Ich kam an meinen Geburtsort und rief: meine Jugendfreunde, wo sind sie? und ein Echo antwortete: wo sind sie? — *Aus einem arabischen Manuscript.*"); s általában, mint a gyermeki örömek újra éledése azok egykori színhelyén** Byron: *L'amitié est l'amour sans ailes,* 5. vsz. — 3) Egyébként: a *Cserebogár, sárga cserebogár* kezdetü népdal első közzététele tudtommal: Aurora, 1830, 130—131. l. (Közzétevő: Pintér András). — Kétségtelenül e népdal „megnemesítése" már Kazinczynak *Boris. Az első kakukkszó halláskor* c. dala (Szépliteraturai Ajándék, 1821. I. 39. l.): „Nem kérdem én azt, kis madár, Soká ha élek-e?... Meddig leszek még Jancsimé? Ezt mondd meg nékem, kis madár; Nem azt: soká ha élek-e?" Más változata: Hébe, 1825. 371. l.

Szülőimhez 54; 83, 418.

Takarékosság 47.

Tarka élet 297; 279, 418.

(Seybt 270). ** 1) Shelley: *Alastor*. Alastor testben-lélekben kiváló ifjú költő; „magasztos látomásokkal, fényes ezüst álmokkal dajkált", boldog gyermekkor után hirtelen nyugtalan vágy lepi meg, elindul hazulról, szerte bolyong a világban, társtalanul, szerelmetlenül, természet és művészet csodáit, óvilág omladékait s vadonokat bújván. Egyszer azonban álmot lát: egy lefátyolozott leány, maga is költő, ül mellette; ismeretekről, igazság-, erény- és költészetről beszél neki, édes beszédét egy hárfa légies zöngelmeivel kisérvén; hangjában a költő mintha tulajdon lelke szavára ismerne, „mit a gondolat csöndjében hallani"; egy elragadott ölelés — s a látomás örökre eltűnt. Az eddig nem ismert, sőt került szerelem látomása volt ez, s az ifjú költő innen kezdve ereje fogytáig űzi az eltünt álomképet, rokonszenvre szomjazó képzeletének e kedves szülöttét; *csónakba ül;* háborgó tengeren, barlangüregek búvó s előbukkanó vizein űzi, erejét emésztve, eltünt eszményképét, míg végre partra szállván, hol egy meredek sziklaélről a mérhetetlen ürbe zuhog alá a víz, aléltan ledől s lassan-lassan kihal belőle, az élet. A rokonszenvre szomjazó léleknek ugyanaz a borult hangulatú, nyugtalan, eszménykergetése ez, mint a *Tündérálom*-beli Petőfié; a szerelemvágy bús pompájú sarjadása a küzdelmes élet kezdetén, egy nagyra hivatott költő lelkében; ugyanaz, mit Shelleynek Szent Ágostonból vett mottója ekként fejez ki: „Nondum amabam, et amare amabam, quaerebam quid amarem, amans amare". Mindkét költemény nagy, nyugtalan, „keresés"-ében egyetlen boldog, de tünékeny intermezzo: álomlátás Shelleynél; egy rég elmult, már csak tündérálomnak tetsző, szinte földfeletti valóság Petőfinél. Előtte-utána olthatatlan szomj, emberi rokonszenvtől távol vergődő, kilátástalan férfiküzdelem. A *Tündérálom*beli szerelmi jelenet valóságként van ugyan festve, de valami metafizikai földfelettiséggel, meseszerű elvontsággal, mintegy — Shelley-éhez idomulván — álomlátássá finomítva az emlékezés távlatában; s Petőfinél is saját képzelete szülötte a leány: „*ábránd-alakjaim* legszebbike", — „Mert téged az én *képzetem teremtett.*" A részleteket illetőleg Petőfi sajkás-hasonlata, mire közvetlenül a fölötte elszálló hattyú éneke következik: Alastor-reminiscentia. A tengerparthoz érkező Alastor irigyléssel néz egy előle felröppent hattyúra, kinek otthona, hű társa van, míg ő, az ember, tétováz, senyved, bár végtelenül különb tulajdonokkal van megáldva, egyebek közt — úgymond — „sokkal édesebb hanggal, mint haldokló dalod"; a hattyúnak ez aposztrofálása után következik aztán Alastor csónakba ülése s a sajkás költőnek lapokon keresztül, nagy nyomatékkal leírt küzdelme, a költeménynek ez egyik legjellemzőbb s felejthetetlenebb mozzanata. A két egymást érő, Petőfinél fordított sorrendű kép: áruló nyomok, melyek mutatják, hogy költeménye írásakor Petőfi lelke még tele volt *Alastor*ból származó élénk benyomásokkal, melyek anyagul lopóztak oda képzelete alakító fogásai alá. Ilyenül tekintendő talán Sh. *Preface*ának az a részlete is, mely szerint Alastor lelke magához hasonló értelem társaságára *szomjazik* („*thirsts* for intercourse with an intelligence similar to itself"); P. is *szomjuságnak* jellemzi a nyugtalan keresés lelki állapotát: „Szomjas valék s vizet hiába ittam"; „Föl a mennyekbe! ha a léget szívom, mit ők színak, tán majd e szomj nem éget". ** 2) Shelley: *Epipsychidion*. Dante *Vita Nuová*-ja hatása alatt iratott az eszményi szerelem e himnusza „a nemes és szerencsétlen Emilia Viviani-hoz", ki azonban későbbi viselkedésével prózailag méltatlannak bizonyult e megtiszteltetésre. Némely részletei a *Minek nevezzelek?* és a *Szeretlek kedvesem* c. költeményeken hagytak nyomot; de van egy elbeszélő szakasza, melyben a költő előadja, mint kereste lankadatlan hévvel

ifjúi látomásai eszményképét, míg végre Emiliában feltalálta; s e rész az, melynek ihletével a *Tündérálom*-é ugyancsak rokon. Nem részletezem e „keresés"-nek *Alastor*-éval oly sokban s főkép amaz emésztő nyugtalanság hangulatában rokon menetét, mely téves azonosítások után (v. ö. *Válasz kedvesem levelére*, meg: *Uti Levelek: X.*) végre Emiliában ismeri fel képzelete földi megvalósulását, — csak a *Tündérálom*-mal való némely egyező részleteire utalok sebtében. Itt is, mint Petőfinél, már „ifjúsága hajnalán" megkezdődik a képzelet nyugtalan játéka; ébren, álmában, mindenütt őt, a keresettet, véli föltalálni képzelt és valódi tájakon, többek közt egy hegyfokon is (Petőfi: „ a legnagyobb hegy tetejére mentem"), oly fényes, ragyogó öltözetben, hogy attól nem is láthatta (Petőfi: „Most is csodálom, hogy szemem világa El nem veszett"); magányos helyeken az erdők suttogásából csak az ő szavát hallotta (P. Csendes magányban kereséк tanyát, Sötét erdő völgyébe telepedtem"). Majd kikél álmodozó ifjúsága barlangjából, egyetlen vágya vezércsillaga után, de az eltünik; egy hang biztatja, hogy mellette van; mégsem leli; hasztalan kérdezősködik, hová tünt el e „lélek az ő lelkéből" („Szivemből jöttek e tündéri lények" stb.; „Kerestem őket és meg nem lelém" stb.). Tovább bolyong „életünk téli erdejében"; reszketett a hideg nap szánalomból a küzködő iránt („De rám oly búsan néztenek... talán Tudták, hogy elkészülök a világból"). Végre e homályos erdő, e „tövisek vadonja" („Arcom, kezem tövistől vérezék") váratlan felderül, mint a reggeli naptól; eddig elfátyolozott látomása Emilia képében tiszta ragyogással tünik fel előtte, élet sugárzik a holt ágakba; lába alá, feje fölé virágok nyilanak; lélegzete zene; elnémulnak a vad szelek, hajából meleg illatok szállanak, s eloszlatják a lég hidegségét. („De mostan ég és föld egészen más"; „Más a világ, más, nem olyan, minő volt"). — A *Salgó*-beli Kompolti Dávid gyermekkori eszményi szerelmi vágya szintén az *Epipsychidion* hatására vall. — ** 3) Shelley: *Prince Athanase* (töredék), hősének hasonló okból eredő s a világ szemében érthetetlen bús nyugtalanságával, továbbá *Hymn to Intellectual Beauty*, melyben a költő az eszményi szépségnek szenteli életét s mely szintén utal egy meglepő látomásra az élet tavaszán: csak erősíthették Petőfi lelkében *Alastor* és az *Epipsychidion* mélyre ereszkedett benyomását. — 4) „Reng (a sajka), mint a bölcsö, melyet ránczigál Szilaj kezekkel a haragvó dajka" ** Shelley: *Dirge for the Year* (Seybt 349.) 2—3. vsz. két hasonlata, mely a Petőfiében a halvány emlékezésen át eggyé kombinálódhatott. A 2. vsz.-ban: „As an earthquake rocks a corse In its coffin in the clay, So White Winter, that rough nurse, Rocks the death-cold Year to-day"; a 3. versszakban: „As the wild air stirs and sways The tree-swung cradle of a child, So the breath of these rude days Rocks the Year". (Vagyis: amint a koporsóbeli holttestet a sírban egy földrengés rázza, úgy *rázta* most a holt-hideg Esztendőt Fehér Tél *„e goromba dajka"*. Meg: amint a szilaj szél *rázza és lengeti egy gyermeknek* függő *bölcsőjét*, úgy rázza e durva napok lehellete az Esztendőt). — P. ugyane hasonlata Beöthy Zsigmondnak egy hasonlatával rokonítva: Hond. 1847. II. 78—79. l. (L. Endr. 321. l.); l. Beöthy Zsigmond *A költő* c. versében: „Bölcsővé lesz a' tenger e' viharra, Melly szörnyen ing meg a' hajtás után; 'S szemet húny lenn az állat, mint a' gyermek, Kit bölcsejében mérges dajka hány" (*Össz. Költ.* 1851. 22. l.). — ** 5) Shelley: *The Revolt of Islam* (Seybt 199.) III. ének 3. vsz. Laon álmot lát; Cythna ül mellette, úgy mint máskor szoktak; de a Természet dicsőbb ruhát öltött, a fényes levegő minden idomra élénkebb szineket szőtt, s Cythna tiszta, ragyogó fénye oly isteninek tünt fel előtte „That, if I loved before, now love was agony": hogy ha addig szerette, szerelme most haldoklás-

számba ment. A *Tündérálom*-ban az első csókot kisérik hasonló tünemények, s az első csókba ömlő szerelem van a meghalásig terhes élvezetként megnevezve: „Egy bús sohajtás voltam eddig, szólék. Öledben im e csókkal meghalok". S a csók után: „Én nem tudom, honnan s miként van ez, De mostan ég és föld egészen más. Kékebb az ég sugárosabb nap, S e fák alatt itt hűvösebb az árnyék, S pirosb a rózsa, illatosb a lég... Ah, mintha csak egy más világban járnék!" — Megjegyzendő, hogy Laont ez álma közben lepik meg, s fogják el a hatalom zsoldosai, s hogy elfogatása körülményei *Az apostol* hasonló jelenetével mutatnak egyezést. — 6) „S meguntam ezt a földi életet", „A legnagyobb hegy tetejére mentem", „a bérc szélére léptem, Ahol száz ölnyi mélység nyílt alattam", „Már-már ugrám . . . hátul egy kéz ragadt meg". — ** Byron: *Manfred* I. felv. 2. jel. (Manfred a Jungfrau egy bércéről a mélybe készül ugrani; a zergevadász megragadja s megmenti. — Kardos Lajos — Egyet. Philol. Közl. 1913. 636. l. — a hegytetői egész jelenetet Byron *The Dream*-jével rokonítja, valószinűleg csak a címrokonság ötletéből. Byron versének első képe, melyre K. L. céloz, más természetű; a domb, melyen a fiút s leányt bemutatja, csak talapzat s növénydíszével keret; ellenben a *Tündérálom* hőse azért megy a legmagasabb hegyre, hogy közelebb legyen az éghez, s ábránd-alakjaihoz onnan eljuthasson; mikor onnan ugrani készül (mert valóban öngyilkos akar lenni s csak zavarodott gondolata minősíti ezt égbeugrásnak — mint Kompolti Dávid is „repülés"-ről beszél *Salgó*-ban), mentő kéz ragadja meg. A hegy szerepe tehát inkább a *Manfred*-belivel egyezik (nem is szólva arról, hogy a *Dream*-beli magaslat csak szelid domb): mindkét hős a földi életet megúnva, kerül oda fel. Másfelől P.-nél e helyen szerelmi idyll játszik le, mellyel a *The Dream*-beli jelenet egyáltalán nem egyeztethető; emitt u. i. csak a fiú szereti a jelenlevő leányt, míg ez most is távollevő kedvesét várja s fürkészi a messzeségben. Hogy B. költeménye is első szerelme emlékét újítja fel, mellékes, mert azt csak máshonnan tudja a filológus, a költeményben az nincs megmondva. — A *Tündérálom* lyrai válfajára jobban emlékeztet Byron: *When I roved a young Highlander* de csak általánosságban: Gyermekkorában egyetlen érzelme volt: Marie; de az nem szerelem volt; elégedett s áldott volt, mert vágya kevés volt — v. ö. P. 5. vsz. —; barangolt, fürdött, hallgatta a távoli dalokat. Marie-vel álmodott; hazáját elhagyta, álmai eltüntek, ifjúsága elmúlt, már csak emlékeire figyel (Böttger, 467. l.). — 7) „Egy bús sohajtás voltam eddig, szólék, S öledben im, e csókkal meghalok' ** Byron: *Childe Harold's Pilgrimage* IV. 119. vsz. („And Love, which dies as it was born, in sighing"); ** Hiador: *Emléklapok egy főrangú hölgyhöz*. *XX.* (Hond. 1846, Télutó = február 17, 124. l. — „Sóhaj vagyok, ki tégedet keres, Jobb volna, inkább volnék a halál". — Ez azonban elég távoli, s csak véletlen rokonság lehet, mert e vers megjelenése után három nappal, febr. 20-ára, Ferenczi megállapítása szerint a *Tündérálom* már készen volt). (E képre nézve l. a következő adatot is). — 8) ** Vörösmarty: *Délsziget*. A gyermek- és ifjúkor fantasztikus allegóriája, melyből csak az ábrándos gyermekkor szakasza van befejezve, mig az ifjúkor hős küzdelmei csak jelezve vannak. A gyermek szerelemvágya felébred a madárdalból született kis leány iránt; „Bolyga mezőn, avaron s a lánynak leste suhantát. Többször is így szigetét bujdosva bejárta, ohajtván A kedves tüneményt"; — megmenti a halál torkából; „Testvérek lettek, enyelgők, S kedvesek egymásnak", s gyermeki ártatlanságban élik a tudattalan első szerelem rövid boldogságát: „Arczaikon boldogság álmai tünnek Szűz ragyogásban elő... nem sejtenek átkot az élet Gondjaiból... S boldog időtlenség árnyéka borítja be őket", — mignem egy égi szózatra riadnak fel: „Vége nyugalmadnak!

Kelj föl az álom öléből Szunnyadozó gyermek!... Kelj föl... és indulj sorsodnak elébe". És kél az ifjú, kél a szűz; elcsattan az első csók: „Rá csattant tüstént tiltó hatalommal az ég is", ketté hasad a sziget, s viszi ismeretlen messzeségbe, kétfelé, az egymástól elszakított fiatal párt. Parthoz úszik a sziget mindkét fele, a leány valamelyes tündéri ótalom alá kerül, az ifjú hadi fölszerelésekre bukkan, harcosnak öltözik — s a költemény megszakad. — A szerelemvágy ugyanazon filozófiai életszemlélete ez, mint a *Tündérálom*-é, de nem lyrai formában, hanem egy nagyszerűnek igérkező mesében tárgyasítva. Részletekben legfeljebb csak távoli, elmosódott nyomok: a magas halom, melyen az ifjú álmodozni szokott („A patak is, mely nem tova fut, csörgése zajával Lombsuhogásba hal el, s tündérálomra vet ágyat"); egy kép-reminiscentia (a gyermek alszik; mellette maga készítette varázs-sípja, melyből még hiányzott a szerelem hívó szava; azonban „Hév szellő jöve távolból, s egy hű szeretőnek Hordta sohajtását", de a hideg kebel, melyhez igyekezett, visszaverte, s a sóhaj, tengereken bujdosva, kereste halálát. „Most ide lengedezett s szomorún a síphoz ütődvén, Annak torkolatán elhalt a gyenge sohajtás"; erre megszólal a síp s a leányka előlebeg. Petőfinél: első beszélgetésükkor az ifjú így jellemzi magát: „Egy bús sohajtás voltam eddig .... S öledben im e csókkal meghalok". A célhoz ért szerelemvágy képe mindkét esetben a megható sóhaj); végül egy szerkezeti fontosságú hasonlat: Petőfi, virágai elhervadásának jelképezi a korfordulatot; Vörösmarty is hasonló képpel zárja le a gyermekkor rajzát: „Ártatlanságnak kora, kedves vagy te, virágos Fához az áldásnak völgyében vagy te hasonló... de korán megrázza magát a Szél zivatarjaiban, s a vész elhordja virágit". — 9) ** Vörösmarty: *Csongor és Tünde*. Ez is az eszmény-űző szerelemvágy halhatatlan szépségű allegoriája. Csongor, már első megszólalásában a szerelemvágy betegének mutatja magát: bejárt már minden messze tartományt „s aki *álmában él*, A dicsőt, az égi szépet semmi földön nem találta". Erre következik Tünde álomszerű megjelenése, időelőtti eltűnése („volt-e, vagy csak álmodám": kérdi Csongor), s majd az egyszeri álomkép lankadatlan űzése a nagyvilágon át, míg végre szerelemvágya céljához nem ér. — A boldog megvalósulás ténye s a mesei hangulat túlnyomó derűje: lényeges különbség ugyan mind Shelley, mind Petőfi költeményeihez képest; de amazokkal rokon az eszményűzés mozzanatában („Csalfa, tündér, játszi kép te A világon s életen túl. Merre csábit gyorsaságod? Százszor véllek megragadni! ... És te eltűnöl rohanva, Mint az élet, mint az álom" — „Elérhetetlen vágy az emberé, Elérhetetlen, tündér, csalfa cél"), sőt a kiábrándulásnak — bár itt csak ideiglenes — lehangoltságában is: „El a világnak ál tekintetétől... El innen a magánynak rejtekébe, El, ahol ember nem hagyott nyomot"; — „A reménység elhagyott; Csak te vagy hű, Csak te vagy társ, Szünhetetlen gyötrelem". — Hogy *Csongor és Tünde* is csak mint régi, s mélységeit csak a rokon hangulatban eláruló benyomás vesz részt a *Tündérálom* ihletében, azt a részletbeli egyezések hiánya mutatja. Ha csak olyanul nem tekintjük Petőfi hattyú-metaforáját s Csongor hattyú-formában elősuhogó Tündéjét. Csongor, az almafa tövében ábrándozva, suhogást sejt: „Hattyú szálla távol égből, Lassú dal volt suhogása, Boldog álom láthatása, S most, mint ébredő leány, Ringató szél lágy karján, Úgy közelget andalodva; Ah, tán ez, kit szívdobogva Vártam, annyi hajnalon?" Csongor tündérálma a hattyú váratlan érkezésével kezdődik, s Petőfi egykori tündérálmának emlék-ébredését egy magasan elszálló hattyú éneke van hivatva jelképezni. — 10) ** Vörösmarty: *Zalán futása* IV. ének (Bors űzi a leányt. — L. *Szerelem átka), Magyarvár* (Bendeg űzi Szűbált. — L. *Töredékek)*.

szembeállítja az alföldi paraszt önérzetes bátorságát: 124. l. L. *Az Alföld* c. alatt is!). — 4) „Igaza van, ki ne ismerne engem! ... Meglehet, hogy még életemben elhangzik nevem... de ez engem háborítani nem fog, elég lesz nekem akkor annak tudata, hogy volt idő, mikor azt mondhattam: ki ne ismerne engem!... s hogy ezt én megnyertem, boldogabbá tesz végórámon" stb. (V. 348. l.) ** Byron: *Don Juan* XII. 17—19. vsz. (Böttgernél, 674. l.: „Nun, glückt mir's jetzt nicht, hat mir's doch geglückt, Und das genügt! Geglückt in jungen Jahren, ... Erfolge hatt' ich, die mein Sehnen waren" stb.: az utókorra nem számít, az nem fog többet tudni rólunk, mint mi most róla; mi is utókor vagyunk s hányra emlékezünk? P. még ekkor nem tudott angolul s a Byron-hatások az Uti jegyzetek utáni időben kezdődnek voltaképp, 45 őszén; Don Juan-fordításunk nem volt; tehát vagy Böttger valamely korábbi kiadását olvashatta, vagy valamelyik barátja egyenest felhívta figyelmét e részletre. Idézett szavai előtt néhány lappal. — V. 341. l. — ezt olvassuk Várgedei tartózkodásáról: „Említésre méltó Kubinyi R. könyvtára, mely magában foglalja az *angol*, francia, német, olasz, spanyol irodalom remekeit": az említett lehetőségek föltétele tehát e helyen adva volt). V. ö. még: *Beszél a fákkal.*

Uti levelek 434—438; 125, 184, 220, 233, 269, 270, 273, 307—309, 409. — 1) IV. levél: „A nap közepébe kellene mártani tollamat, hogy egész fényében és forróságában leírhassam lelkét!" ** Vajda Péter: *Dalhon* IV. 1844. 75. l. (Berzsenyiről mondja: „ez leégeti az ember lelkét, mert szavait a nap hevébe mártotta"). V. ö. még *A szél.* — 2) VI. levél: „Dicső, dicső leány! téged kerestelek ifjúságom kezdete óta! Odamentem minden hölgyhöz... és imádtam. Azt gondoltam, hogy te vagy ... Végre megtaláltalak." (V. 367. l.). ** Shelley: *Epipsychidion* (l. *Tündérálom* alatt). — 3) X. levél: „Le-leülök egy magányos fa alatt, és órákig hallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembe tündérregéket, melyektől *a lélek* mámoros álomban *meghúzza a képzelet harangját* s beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis kápolnába" ** Vörösmarty: *Délsziget* I. („Jobbról gyenge nyögés jött, szellőszárnyon azonban, S bája hatalmától megcsendült *lelke harangja.* Arra tekintett, és látá a lányka lebegtét". *Össz. M.* II. 275. l.); ** Tompa Mihály: *Éji violák. IV.* (Hond. 1846. I. 53. l. „Lágy hangot hallok... Mintha méhe- Raj a virágon döngicsélne... Talán zenélő légtündérek Lebegnek el fejem felett? *Vagy lelkemben, üvegharangját Csöndíté meg a képzelet?);* ** Heinenál is gyakori a csilingelés képzete a hangulat érzékeltetésére: *Neuer Frühling* 5. és 6. darabja („Ich höre fernes Klingen, Mir träumt, ich weiss nicht was"; „Leise zieht durch mein Gemüt Liebliches Geläute"). V. ö. *Mi bűvös-bájos hang* (melyben a harangcsöndülés s a lélek álmaiban az emlék ébredése: azonosíttatnak). L. még *Vas-úton.*

Uton vagyok s nem vagy velem 492; 295. — ** Czuczor: *Szép leány* (Népdal, Aur., 1835. 171. l. Szintén természeti jelenségekben keresi kedvesét. Petőfi teljesen azonosít. Utolsó sorai: „Mondd meg nekem, súgd meg nekem, Melyik vagy, édes kedvesem?" — Czuczornál három ízben is hasonló kérdés: „Kis gyöngypatak, *mondd meg nekem,* Benned fürdik-e *kedvesem?*" Az aláhúzott részek mindhárom esetben változatlanul ismétlődnek). ** Lenau: *Liebesfrühling* 2. vsz.(„Und wandl' ich nun allein Im Frühling durch den Hain, Erscheint aus jedem Strauch Ihr Angesicht mir auch". Lenau e versével kapcsolatban l. *Minek nevezzelek).*

Vadonban 42, 82, 228.

Vadonerdő a világ 161—162. — Teljesen ennek a hatása alatt Arany: *Karácson éjszakán.*

Vahot Sándorhoz 164, 222.

Vajda-Hunyadon 470.

Vajda Péter halálára 248—249, 335.

Valahogy 285, 294.

Van a nagy alföldön csárda sok. 145.

hitvány nyereség, Irány-, cél-, szándék-, pálya-, súlyegyen — Veszítve, nyakrafőre kergeti". — III. 27. l.). — 2) A használni vágyás gondolata ** Széchenyi: *Politikai programmtöredékek* („Most legközelebbről a hasznosítás — utilisatio — kitételével éltem gyakrabban; és zúgtak ez ellen is... Én e részben egészen másképp gondolkodom, és azt óhajtanám, bár utilisálhatna engem a fejedelemtől lefelé minden koldus, és halálom után még csontjaimnak stb. is vehetnék hasznát; mert aztán ez adná meg emberi érzelmemnek azon benső megnyugvást, melyhez képest elgondolhatnám: nem egészen becsnélküli részecskéje vagyok a hazának, az emberiségnek". — II. 129. l. jegyzet. — Széchenyi e művének megjelentéről 1847 márc. 4-én értesít a Pesti Hirlap.); ** Szegfy Móric: *Igénytelen nézetek* Életk. 1846 okt. 10. 477. l. — Irhat az író akármiről „csak használn legyen célja és erkölcs, alapja". — V. ö. *A XIX. század költői*); ** *Üdvözlet Hölgyeinknek* (Életk. 1847 jan. 2. 1—4. l. — Újévi elmefuttatás, mely P. 1847 eleji politikai költészetén jelentékeny nyomott hagyott. — Nincs új; jó és rossz küzdelme ma is tart; a szellem zsarnoki hatalma ma is mások megrontásában munkás; önzés barátsággal, haszonlesés önáldozással jő összeütközésbe, s az előbbi győzedelmeskedik; az ember ma is üldöz, mar, gyilkol, veszni hagyja éhező társát; háladatosság száműzve; sárral dobál, ki tegnap koszorúzott; kötelet hurkolnak az erény nyakára s vásárra viszik; ugyanazon kerékvágásban, örökös egyformaságban halad az idő kereke; új csak fokozott sebessége; „annál sebesebben esik a' *hulló kő,* minél inkább közeledik czéljához. A' föld vén; mindinkább hull és esik végczélja felé... rohan megsemmisűlése czéljához". — A romboló erők után az alkotó erőről szól: ez az erény; boldogság váltogatva a szenvedéssel tölti ki az idők végtelen gyűrűjét; vétek és erény harca az, mi örök s változatlan; új lenne, ha e harc végkép megszűnnék; de ez nem valószínű; hogy az erény végleges győzelmet arasson, a természet törvényeit ismerve, alig várható, s hogy a gonosz elem ne legyen győztes, ezen munkálni a mi kötelességünk. Vannak ma is, kik társaikat önfeláldozással is készek megmenteni; a magyar ma is szereti hazáját, s vannak, kik észt, érzelmet, vért készek áldozni érte. — E cikknek emberszemlélete s szkepszise a haladást illetőleg fölismertető P. fájdalmas valóságrajzában s megdöbbent kételyeiben: mindenesetre önmagában elegendő lett volna, hogy P.-vel fölvettesse a „kérdések kérdését". — S mintha a *hulló kő*-hasonlat is innen került volna, saját főgondolatához idomúlva, P.-hez: „Mint a kő, melyet fölhajítnak, Aztán lehull". — Az Életk. elmélkedése is filozófiailag általánosítva van: „Nem egyes apró esetlegességek azok, mik most elménkben forognak; hanem az összes egész, az örök szellem, az embertermészet örök lényege, 's ha úgy tetszik, a' teljes világegyetem". — A jó és rossz küzdelmét illetőleg v. ö. *Kard és láncz, Az itélet, Kazinczy Gáborhoz);* ** Riskó: *Gondolatok az időről* (U. o. 1847 jan. 9, 32—34. l. — Az idő örök múlása, örök halála; csak a tett ad éltet az időnek, tettre kell használni. — Ez is filozofiai szándékú: „Felelj és nyugtass meg, vallás és philosophia!" — Vele kapcsolatban l. *Édes öröm ittalak már, Lapok P. S. Naplójából, Ujonnan visszajött a régi baj);* ** Ábrányi Emil: *Drámairodalmunk s a szinbiráló választmány* (Életk. 1847 márc. 6., 289. l. — Elve minden élettüneményt a „társasági hasznosság mérlegén súlyozni"; az emberiség erkölcsi célja csak akkor lesz elérve, ha „a társasági hasznosság kötelességérzetének minden ember, mű, tudomány és művészet 'sat. tökéletesen meg foghat 's meg akar felelni"). — Egyébként is az irodalomról, mint a közélet irányításába beavatkozó tényezőről, sok szó esett ekkortájt, *A falu jegyzője* kapcsán (l. Ferenczi Zoltán *Eötvös-életrajzá*ban!). Az irodalom e hasznossági, gyakorlati, po-

litikai illetékességét hangoztatja ugyancsak 1847 elején (jan. 28) a *Pesti Hírlap,* szerencsésnek mondván Vörösmarty és Fényes Elek megválasztását az Ellenzéki Kör elnökeivé, mert ők az *irodalom* mezején mindig a *haladás* ügyét szolgálták. „Itt minden utak együvé vezetnek. Aussi bien nous vivons dans un temps où les lettres même ne peuvent éviter la politique. Il n'y a plus de divorce entre les affaires et les idées, — mondá közelebbről Rémusat Royer-Collard fölött. E lecke nálunk azoknak szól, kik nemrég megbotránkoztak az Életképek programmján. Szól azoknak is, kik az iránYregények ellen emelnek szót". — P. 1847 márciusában írta a címbeli költeményt; látni, hogy ez év eleje tele van a *Világosságot!* problémáját fölvető irodalmi jelenségekkel. — 3) Rokon gondolatokon, ugyanazon fájdalmas vagylagosságokon tépelődő, korábbi nagy költemény ** Vörösmarty: *Gondolatok a könyvtárban* (PDl. 1845, január 1. Szkepsis mellett ugyanazon nemes erkölcsi eltökéltség, mi P. megdöbbenésének is alapja. Innen kezdve: „De hát ledöntsük, amit ezredek" —, modora is a tépelődve kérdezősködésé, mint P.-é). — 4) „Nyomoru ész... Vezess, ha fény vagy... miért vagyok?" ** Berecz Károly: *Élet-kín* (Életk. 1845. II. 306. — Ismételten kérdi: miért születtem? — ész és szív e kérdésre nem tud felelni. — L. *Felhők).* — 5) „A kígyó, mely keblünkön jégcsap gyanánt ... végigcsúszik" stb. ** Byron: *All is Vanity, saith the Preacher* (a *Hebrew Melodies* egyik darabja. — A király beszél: övé volt bölcsesség, hír, szerelem, hatalom, de egy öröme sem volt keserítetlen; — Böttger, 757. l.: „Wenn's auch durch List im Feld gelingt, Der Schlange Kraft zu enden, — Doch jene, die um's Herz sich schlingt — Wer kann die von uns wenden? Sie hört nicht auf der Weisheit Wort, Nicht auf Musik und Klagen, Sie sticht die Seele fort und fort. Die still es muss ertragen"). — 6) „Az általános boldogság kora" ** Béranger: *Oeuvres Compl.* 1839. *Préface de l'auteur* III. l. („Le bonheur de l'humanité a éte le songe de ma vie"). — V. ö. még: *Az apostol* XI.

Virágos kert a költő szíve 147

Virít a kikirics 79; 63, 77, 89.

Visegrád táján 213.

Viseld egyformán 179. — 1) A szenvtelen élet ellen ** Byron: *Manfred* és *The Giaour* (l. *Egy gondolat bánt engemet).* — 2) „Én örömimet és fájdalmimat Érezni akarom... kettősen érezem" ** Byron: *The Prophecy of Dante* IV. ének 11—12. sor („For what is poesy but to create From overfeeling good or ill?" — Böttgernél nincs meg!).

Vizet iszom 49.

Víz és bor. — 1. vsz. ** Matisz Pál: *Gyöngy és dal* (RPDl. 1843 máj. 18. 1262. — „Keblemben a' dal némán rejtezék, Miként a' gyöngy tengernek mélyiben; Felettök a vész s bánat' árjai Őrült haraggal átrohantanak. — Tengerfenékről felhozá a' vész A' gyöngylakozta néma kis csigát: Keblem keresztül metszé fájdalom. — 'S mélységiből felhangozék a' dal". — Petőfi verse csak 12 nappal később, jún. 1-én u. o. jelent meg, de tudjuk, hogy már március végén, vagy ápr. elején átadta Garaynak. Az egyezés tehát véletlennek látszik.)

Volnék bár 137.

Voltak barátim 189.

Voltak fejedelmek 188.

Voltak sokkal jelesebbek 160; 234.

Volt egy szegény fiú 317—8; 302.

Votum Petőfianum. — L. *Szabadság, szerelem!*

Vörösmartyhoz 459—60.

Zivatar 20, 22; 13.— 1) Hasonló „csónakos" versek: T.: *Hajós* (Társalkodó 1834. II. 337.), Cs. Ormós László: *Hajós keserve* (Társalk. 1834. I. 165.), Kovács Pál: *Halászcsolnak* (Regélő 1834. I. 79.), Beöthy Zsigmond: *A menekvő* (u. o. 199.). Sz. J.: *Elválás* (Ath. 1837. I. 383.). — 2) „Kebelemnek pusztaságán Száz sirokko rohan át" ** Csokonai: *Tüdőgyuladásomkor* („Fojtó siroccóknak hevétől Asznak tüdőhólyagjaim". A *Zivatar* újradolgozásában, *A bujdosó*-ban, az idézett sorok már így hangzanak: „Kebelemnek pusztaságit Száz vihar rohanja át".)

NÉVMUTATÓ.*)

*) A fontosabb helyekre utaló lapszámok lehetőleg előre vannak téve!

TARTALOM.

HARMADIK SZAKASZ.

A lyrai személyesség forrongása.

(44 végétől 46 őszéig.)

NEGYEDIK SZAKASZ.

A lyrai személyesség első korszaka.

(46 őszétől a márciusi napokig).

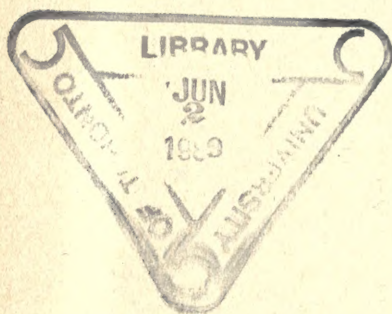
ÖTÖDIK SZAKASZ.

A lyrai személyesség második korszaka.
A cselekvés izgalmai közt.
(Márciustól végig.)

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Petőfi Nyomda, Kecskemét 89. 810037
Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató

Felelős szerkesztő: Egyed Ilona
Műszaki vezető: Tóbi Attila
Műszaki szerkesztő: M. Beck Anna
Megjelent 53,63 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabvány szerint

Gondolat